QUINTI SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI

QUAE SUPERSUNT OMNIA.

EDIDIT

FRANCISCUS OEHLER.

Tomus II.

CONTINENS LIBROS POLEMICOS ET DOGMATICOS.

LIPSIAE
T. O. WEIGEL.
MDCCCLIV.

INDEX LIBRORUM QUI HOC TOMO CONTINENTUR.

DE PRAESCRIPTIONE HAERETICORUM.

In scripturae discrepantia verbis Tertulliani subiecta

A significat librum Agobardinum (*Aβ* ex collatione Steph. Baluzii, *Aφ* ex collatione Hildebrandi).
B - - Leidensem.
C - editionem principem Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a. MDXXI. Signum *mg.* additum denotat scripturam ex margine libri prolatam.
a - - Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV. Signum *mg.* additum notat scripturam ex margine libri prolatam.
b - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL. Gelenius huic libro adhibuit codicem scriptum Masburensem.
c - - Iacobi Pamelii, quae prodiit Antverpiae a. MDLXXIX. Pamelius usus est, praeter unum Vaticanum, codice scripto Io. Clementis.
d - - Nicol. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

**DE

PRAESCRIPTIONE HAERETICORUM*.

Cap. I.

[1]Condicio praesentium temporum [2]etiam hanc [3]admonitionem provocat nostram, non oportere nos mirari super [4]haereses istas, sive quia sunt, futurae enim praenuntiabantur, sive quia fidem quorundam subvertunt, ad hoc enim sunt, ut fides habendo [5]temptationem [6]haberet etiam probationem. Vane ergo et [7]inconsiderato plerique hoc ipso scandalizantur, quod tantum haereses valeant.

Matth. VII, 15 sqq. XXIV, 4. 11. 24. I Cor. XI, 1

** DE PRAESCRIPTIONE HAERETICORUM *codex Paterniacensis, hodie Seletstadiensis bibl. B. Rhenani, et liber Agobardi, in quo legitur* INCIPIT DE PRAESCRIPTIONE HAERETICORUM. LEGE FELICITER. DE PRAESCRIPTIONIBVS *habet codex n.* 527. *bibl. Magliabechianae.* DE PRAESCRIPTIONIBVS HAERETICORVM *BC., codex n.* 13. *bibl. Laurentianae (cf. Bandini Catal. tom. I. p.* 764.) *et cod.* 55. *eiusdem bibliothecae (cf. Bandini Catal. tom. III. p.* 318.), *codex bibl. Magliabechianae n.* 528., *et codex bibl. Corbeiensis, teste vet. catalogo in Maii Spicil. Rom. V, p.* 203. *Io. Trithemius citat* DE PROSCRIPTIONIBVS HAERETICORVM. *Editi libri, praeter Cd., habent* DE PRAESCRIPTIONIBVS ADVERSUS HAERETICOS.

Cap. I. 1. condicio *Aβ.* 2. fratres etiam *ab. Fr. Iunius cit. cap.* 29. 3. ammonitionem *BCab.* 4. heresis *A.* 5. temptationem *A. ubique.* 6. haberet *ABCabd.* habeat *c., ex libro Clementis.* 7. inconsiderato *Aβ.* ......rato *Aφ.* inconsiderate *reliqui.*

* DE PRAESCRIPTIONE HAERETICORUM.] Talis est in vetustissimo exemplari huiusce libri titulus, quem et ab auctore inditum fuisse arbitramur. Praescriptionem haereticorum dicit, quia praescribimus haereticis hoc ipso quod sint haeretici, quibus hanc unam exceptionem opponimus, quod adversus regulam dogmata proferant; itaque ut minime audiendos ab omni disputatione submovemus. Non agitur hic de alia praescriptione. Ipse Tertullianus primo adv. Marcionem libro [cap. 1] „Alius, inquit, *libellus* hunc gradum sustinebit adversus *haereticos* etiam sine tractatu doctrinarum revincendos, quod hoc sint *de praescriptione* novitatis." Ergo praescriptio *haereticorum* est praescriptio *novitatis,* et minus recte hactenus editum fuit DE PRAESCRIPTIONE ADVERSUS HAERETICOS. Ea loquendi forma dixit *praescriptionem haereticorum,* qua Iuris Auctores *praescriptionem idoli, praescriptionem fori, praescriptionem temporis, praescriptionem rei iudicatae.* (Rigalt.) „Praescriptionem haereticorum" dixisse Tertullianum puto „praescriptionem adversus haereticos," ut alibi dicit „exhortatio castitatis" pro „exhortatio ad castitatem", et similia; cf. adnott. ad inscr. libri De Exhort. Cast. Ipse Tertull. De Carne Chr. cap. 2 „Sed plenius eiusmodi praescriptionibus adversus omnes haereses alibi jam usi sumus." In reliquis recte Rigaltius. De vocabulis *praescriptio* et *praescribere* cf. adnott. ad Apolog. cap. 7.

[8]Quantum, si non fuissent[a]? Cum quid sortitum [9]est ut omnimodo [10]sit, causam accipit ob quam sit. [11]Haec vim [12]consequitur per quam sit, [13]ne esse non possit.

Cap. II. Febrem denique[a] inter [1]ceteros mortiferos et [2]cruciarios exitus [3]erogando homini deputatam neque quia est miramur, est enim, neque quia [4]erogat[b] hominem, ad hoc enim est. Proinde haereses ad languorem et interitum fidei productas si expavescimus [5]hoc posse, prius est ut [6]expavescamus hoc eas esse, quae dum sunt, habent posse, et dum possunt, habent esse. Sed enim febrem ut malum et de causa et de potentia sua, ut notum est, abominamur potius quam miramur et, quantum in nobis est, praecavemus, non habentes abolitionem eius in nostra potestate. [7]Haereses vero mortem aeternam et maioris ignis ardorem inferentes malunt quidam mirari quod hoc possint [8]quam devitare ne possint, cum habeant devitandi potestatem. Ceterum nihil [9]valebunt, si illas tantum valere non mirentur. [10]Aut enim dum mirantur, in scandalum subministrantur[c], aut quia scandalizantur, ideo mirantur [11]quasi quod tantum valeant [12]ex aliqua veniat veritate. Mirum scilicet, ut malum vires suas habeat; nisi quod haereses apud eos multum [13]valeant qui in fide [14]non valent. In pugna pugilum et gladiatorum plerumque non quia fortis est vincit [15]quis, aut quia non potest vinci, sed quoniam ille qui victus est nullis viribus fuit: adeo idem ille victor, bene valenti postea [16]comparatus,

8. Quantum si non fuissent? Cum quid (quod *edit. Rhenano a.* 1539.) *Ad., edit. Rhenani a.* 1539. *„consentientibus vetustis exemplaribus.", et liber Divionensis teste Rigaltio.* quantum si non fuissent quod *B., et Vaticanus.* quantum non valerent, si non fuissent: cum quod *ab.* quantum sint: cum quod (quid *c.*) *Cc.* non quantum sint: cum quod *Latinius.* quantum sint, fuissent *Cmg.* quantum si non essent: cum quod *Fulv. Ursinus.* 9. est ut omni *Aad.* est omni *reliqui.* 10. sit sicut causam *BCabc.* 11. Haec vim *Ad.* hic vim *B.* sic vim *reliqui.* 12. consequatur *Fulv. Ursinus.* 13. nec esse non *BCa.* ne esse non *bc.* necesse ut *Fulv. Ursinus.*

Cap. II. 1. ceteros *om. Aφ.* 2. cruciatorios *liber Io. Clementis.* 3. aegrotando hominem *A.* 4. aegrotat *A.* 5. hoc posse *A.* hoc eas posse *reliqui.* 6. expavescantur *liber Clementis.* 7. Haeresis *A.* 8. quam devitare ne possint *om. A.* 9. valebit *A.* 10. Etenim *c.* 11. quasi quod *d.* quod quasi *A.* quod quam sed *B.* quod *reliqui.* 12. ex aliqua veniat veritate *Ad.* ex aliqua veniant veritate *B.* quasi ex aliqua veritate veniant *reliqui.* 13. valeant *Ad.* valent *reliqui.* 14. parum valent *liber Clementis.* 15. quis aut quia non potest vinci *om. A.* 16. comperatus *B., pro more.*

Cap. I. a. Quantum si non fuissent?] Si mirantur, inquit, quod tantum haereses valeant, quantum mirarentur, si omnino haereses non fuissent? Quod sane maiore multo admiratione dignum foret, cum Spiritus Sanctus futuras praedixerit, nec falli potuerit. (Rigalt.) Dato semel quod haeresis sit nemo prudens mirabitur quod multorum fidem subverterit; haec enim haeresis operatio, hae vires, ut fidei adversetur et eam subvertat. (Ludov. de la Cerda).

Cap. II. a. denique] Id est adeo. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 42.

b. erogat] Cf. adnott. ad Scorp. cap. 6.

c. in scandalum subministrantur] In scandalum prolabuntur.

etiam superatus recedit. Non aliter [17]haereses de quorundam infirmitatibus habent quod valent, nihil valentes, si in bene valentem fidem incurrant.

Solent quidem isti [1]infirmiores[a] etiam de quibusdam personis [2]ab haeresi captis aedificari in ruinam. Quare illa vel ille fidelissimi [3]et prudentissimi et [4]usitatissimi in ecclesia in illam partem transierunt? Quis hoc dicens non ipse sibi [5]respondet neque prudentes neque fideles neque usitatos aestimandos quos haereses potuerint demutare? Et hoc mirum, opinor, ut probatus [5b]aliqui retro postea excidat? Saul, bonus prae ceteris, [6]livore postea evertitur. David, vir bonus secundum cor domini, postea caedis et stupri reus est. [7]Solomon, omni gratia et sapientia donatus a domino, ad [8]idololatriam a mulieribus inducitur. Soli enim dei filio servabatur sine delicto permanere. Quid ergo, si episcopus, si diaconus, si vidua, si virgo, si doctor, si etiam martyr lapsus [9]a regula fuerit, ideo haereses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probamus fidem, an ex fide personas? Nemo [10]est sapiens, [11]nemo fidelis, nemo maior[b], [12]nisi Christianus. Nemo autem Christianus, nisi qui ad finem usque perseveraverit. Tu, ut homo, extrinsecus unumquemque nosti. Putas quod vides. [13]Vides autem, quousque oculos habes. Sed oculi, inquit, domini alti. Homo in faciem, deus in praecordia contemplatur. Et ideo [14]contemplatur et ideo cognoscit dominus qui sunt [15]eius, et plantam, quam non plantavit, [16]eradicat, et de primis novissimos ostendit: [17]et ventilabrum in manu portat ad purgandam aream suam. Avolent quantum [18]volunt paleae levis fidei quocunque [19]adflatu temptationum, eo purior massa frumenti in horrea domini reponetur. Nonne ab ipso domino [20]quidam discentium[c] scandalizati [21]deverterunt? Nec tamen propterea

Cap. III.

Matth. X, 22.

IV Esdrae VIII, 20.

I Sam. XVI, 7.

II Tim. II, 19.

Matth. XV, 13.

Matth. III, 12. Luc. III, 17.

17. haeresis *B.*

Cap. III. 1. infirmiores *Aβd.* infir...... *Aφ. Sic legerat etiam Rigaltius.* minores *reliqui, et liber Divionensis.* 2. ad heresis *A.* adhaeresi *B.* 3. et *om. abcd.* 4. usitatissimi *Cmgabcd.* vetustissimi *ABC. liber Vaticanus.* versatissimi *Latinius.* verendissimi *alii.* 5. respondit *Ca.* 5b. aliqui *ABd.* aliquis *reliqui.* 6. libore *A.* 7. Solomon *Ad.* Salomon *reliqui.* 8. idolatriam *AβB.* 9. e regula *Aφ.* 10. est sapiens *A.* sapiens est *reliqui.* 11. nemo *ABC.* nisi *reliqui.* 12. nisi *ABCcd. Vaticanus, et liber Clementis.* nemo *ab.* 13. Vides autem *om. A.* 14. contemplator et ideo cognoscit *A.* cognoscit *reliqui.* 15. su *Aφ. Hildebrandus reponit* sui. 16. pater eradicat *bcd.* 17. et ventilabrum *ABCad. Vaticanus.* et palam *amgbc.* 18. volunt *ABCa.* volent *reliqui.* 19. adflatu temptationum *Aβ.* 20. quidem *a.* 21. diverterunt *B. Vaticanus.*

Cap. III. a. infirmiores] Ait Tertullianus haereses de quorundam infirmitatibus habere quod valent. Istas autem infirmitates, hoc est infirmiores istos Christianos, aedificari solere in ruinam, nempe in haeresin, ab iis quos iam haeresis decepit. (Rigalt.)

b. nemo maior] Nemo in dignitate aliqua aut honore.

c. discentium] Discipulorum. Cf. adnott. ad De Patient. cap. 2.

ceteri quoque discedendum a vestigiis eius putaverunt, sed qui [22]scierunt illum vitae esse verbum et a deo venisse, perseveraverunt in comitatu eius usque ad finem, cum [23]illis, si vellent et [24]ipsi discedere, placide obtulisset. Minus est, [25]si et apostolum eius aliqui [26]Phygelus et [27]Hermogenes et Philetus et Hymenaeus reliquerunt: ipse traditor Christi de apostolis fuit. Miramur de ecclesiis eius, si a quibusdam deseruntur, cum ea nos [28]ostendunt Christianos quae patimur ad exemplum ipsius Christi. Ex nobis, inquit, prodierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.

II Tim. I, 15. II, 17. I Tim. I, 20. I Ioan. II, 19.

Cap. IV. Quin potius memores simus tam dominicarum [1]pronuntiationum quam apostolicarum litterarum, quae nobis et futuras haereses [2]praenuntiaverunt et fugiendas praefinierunt, [3]et sicut esse illas non expavescimus, ita [4]et posse id, propter quod [5]effugiendae sunt, non miremur. Instruit dominus[a] multos esse venturos sub [6]pellibus ovium rapaces lupos. Quaenam istae [7]sunt pelles ovium, nisi nominis Christiani extrinsecus [7b]superficies? Qui lupi rapaces, nisi sensus et spiritus subdoli, ad [8]infestandum gregem Christi intrinsecus delitescentes? Qui pseudoprophetae sunt, nisi falsi praedicatores? Qui pseudoapostoli, nisi adulteri evangelizatores? Qui antichristi interim et semper, nisi Christi rebelles? [9]Hoc erunt haereses [10]non minus doctrinarum perversitate ecclesiam [11]lacessentes quam tunc antichristus persecutionem atrocitate persequetur; nisi quod persecutio et [12]martyras facit, [13]haeresis apostatas tantum. Et ideo haereses quoque oportebat esse, ut probabiles quique manifestarentur, tam qui in persecutionibus steterint quam qui ad [14]haereses non exorbitaverint. Neque [15]enim eos [16]probabiles intellegi [17]iuvat qui in [18]haeresin fidem [19]demutant;

Matth. VII, 15. I Cor. XI, 19.

22. sciverunt *B.* 23. illis *ABCmgabcd.* illi *C.* ille *Cmg.* 24. ipsis *BCab.* 25. et si apostolum *Aβ.* 26. Phygellus *cd.* phyelus *B.* Philetus *liber Gorziensis.* 27. hermoginis *B.* 28. ostendant *d.*

Cap. IV. 1. praenunciationum *d.* 2. pronuntiarunt *Aβ.* pronuntiaverunt *Aφ.* 3. et *Ad.* ut *reliqui.* 4. et *om. d.* 5. effugiendae *A.* fugiendae *reliqui.* 6. pelle *A.* 7. sunt *om. Aβ.* 7b. superficies — — intrinsecus *om. B.* 8. infestam dum *Aφ.* 9. Hoc erunt *ABCabc.* Hae sint *amg.* Nunc sunt *d.* 10. n.... num *Aβ.* no.... tum *Aφ.* *Hildebrandus vult* non tantum. *Malim* suarum. *Ellipsis enim comparativi magis usitatissima est Tertulliano. In B. extat* nihilominus. 11. lacessientes *A.* 12. martyras *Acd. liber Clementis.* martyres *reliqui.* 13. haeresis *ABcd. Vaticanus.* haereses *reliqui.* 14. heresis *Aφ.* 15. enim *om. A.* 16. probabiles *Acd.* probatos *reliqui.* 17. iuvat *Cmgc.* iuuet *C.* 18. heresin *A.* haeresim *reliqui.* 19. demutantes *Aφ.* demutatur *B.*

Cap. IV. a. Instruit dominus] Ad verbum fere hunc locum imitatur B. Cyprianus lib. ad Novatianum haereticum [p. 779. ed. Baluz.]: „Praedixerat quidem, inquit, dominus multos esse venturos sub pellibus ovium rapaces lupos. Qui sunt isti rapaces lupi, nisi sensu subdolo conspirantes ad infestandum gregem Christi?" (Pamel.)

sicut ex diverso sibi [20]interpretantur, quia [21]dixerit alibi, Omnia examinate, quod bonum est tenete. Quasi non liceat omnibus male examinatis [22]in electionem alicuius mali impingere per errorem. [I Thess. V, 21.]

[Cap. V.] Porro [1]si dissensiones et [2]schismata increpat, quae sine dubio mala sunt, et in continenti haereses subiungit. Quod malis [3]adiungat, malum utique profitetur, et quidem maius, cum [4]ideo credidisse se dicat de [5]schismatibus et dissensionibus, quia [6]sciret etiam haereses oportere esse. [I Cor. XI, 18 sq.] Ostendit enim gravioris mali [7]conspectu de levioribus se facile credidisse, certe non ut ideo [8]de malis crediderit quia haereses bonae essent, sed uti de peioris quoque notae [9]temptationibus praemoneret non esse mirandum [10]quas diceret [11]tendere ad probabiles [12]quosque manifestandos, scilicet quos non potuerint depravare. Denique si totum capitulum ad [13]unitatem continendam et separationes [14]coercendas [14b]sapit, [15]haereses vero non minus ab unitate divellunt quam schismata et dissensiones, sine dubio et [16]haereses in ea [17]condicione reprehensionis constituit in qua [18]et schismata et dissensiones: [19]ac per hoc non eos probabiles facit qui in [20]haereses diverterint, cum maxime diverti [21]ab eiusmodi[a] [22]obiurget, [23]edocens unum omnes loqui et [24]id ipsum sapere, quod etiam haereses non sinunt. [I Cor. I, 10.]

[Cap. VI.] Nec diutius de isto, si idem [1]est Paulus qui et alibi [2]haereses inter carnalia crimina [3]numerat scribens ad Galatas, et qui Tito suggerit hominem haereticum post primam correptionem recusandum, quod perversus sit eiusmodi et delinquat, ut a semetipso damnatus. [Gal. V, 20. Tit. III, 10 sq.] Sed [4]et in omni paene [5]epistula de adulterinis doctrinis fugiendis inculcans [6]haereses taxat. Quarum [7]opera sunt adulterae doctrinae, haereses dictae Graeca voce[a], ex interpretatione electio-

20. interpraetantur *Aβ., pro more.* 21. dixerit *A.* dixit *reliqui.* 22. in electionem *(Aβ)bcd.* in electione *amg., Fulv. Ursinus.* iniectione *BCa.* iniectionē *Aφ.* in lectionem *vult Hildebrandus.*

Cap. V. 1. si *om. A.* 2. scismatas *Aφ.* 3. adiungat *ABCabd.* adiungit *c., ex libro Clementis.* adiugat *Fr. Iunius.* 4. idem *BC.* 5. scismatibus *A., et sic ubicunque nihil annotavero.* 6. etiam sciret *Aφ.* 7. conspectu *A.* despectu *BCa.* prospectu *amgbcd.* 8. de *om. Aφ.* 9. temptationibus *A., ubique.* 10. quas ediceret *a.* quasi diceret *C.* 11. tendere *ABCad.* impendere *amgbc.* 12. quoque *Aφ.* 13. veritatem *A.* 14. cohercendas *AβC., pro more.* 14b. sapit *Aabcd. liber Gorziensis.* aptes *BC.* 15. heresis *A.* 16. heresis *A.* 17. condicione *Aβ.* condicione *reliqui.* 18. et *om. d.* 19. et *A.* 20. heresis *A.* 21. ab eiusmodi *ABCamgcd.* ad eiusmodi *ab.* 22. obiurgans *BCabc.* 23. et docens *BCabc.* 24. ad ipsum *bcd.* ipsum *ABCa.*

Cap. VI. 1. est Paulus *Abcd.* et Paulus *BC.* est et Paulus *a.* 2. heresis *A.* 3. enumerat *BCabc.* 4. et in *om. Aφ.* 5. epistula *Aφ.* epistola *reliqui.* 6. heresis *Aφ.* 7. opere *A.*

Cap. V. a. ab eiusmodi] Cf. adnott. ad De Bapt. cap. 12.

Cap. VI. a. haereses dictae Graeca voce] Exscripsit haec Isidorus Origg. VIII, 3 „Haeresis Graece ab electione vocatur, quod scilicet unusquisque sibi

nis qua [7b] quis sive ad instituendas sive ad suscipiendas eas utitur. Ideo et sibi damnatum dixit [8] haereticum, quia et in quo damnatur sibi elegit. Nobis vero nihil ex nostro arbitrio [9] indulgere licet, sed nec eligere quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apostolos domini habemus auctores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio quod inducerent elegerunt, sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus [10] assignaverunt. Itaque etiam si angelus de caelis [11] aliter [12] evangelizaret, anathema [13] diceretur a nobis [b]. Providerat iam tunc spiritus sanctus futurum in virgine quadam [14] Philumene angelum seductionis, transfigurantem se in angelum lucis, cuius signis et praestigiis Apelles inductus novam haeresin induxit.

Gal. I, 8.

Cap. VII. Hae sunt doctrinae hominum et daemoniorum, prurientibus auribus natae de ingenio sapientiae [1] saecularis, quam dominus stultitiam vocans stulta mundi [2] in confusionem etiam [3] philosophiae ipsius elegit. Ea est enim materia sapientiae [4] saecularis, temeraria interpres divinae naturae [5] et dispositionis. Ipsae denique haereses a philosophia subornantur. Inde [6] aeones, et formae [a] nescio quae [7] infinitae, et trinitas hominis [b] apud Valentinum; Platonicus [8] fuerat [c]:

II Tim. IV, 3. I Cor. III, 18. I, 27

7 b. quis sive ad instituendas *Cabcd.* quis sive instituendas *B.* quis maxime ad instituendas *Aφ.* quis maxim............ tuendas *Aβ.* 8. adhaereticum *A.* 9. inducere *cd., cum Isidoro Origg. VIII, 3, 2. et Hrabano Mauro de Instit. Cleric. II,* 58. 10. assignaverunt *Aβ.* 11. aliter *om. Aφ.* 12. evangelizaverit *liber Clementis.* 13. dicetur *liber Clementis.* didiceretur *B.* 14. Filumene *Aβ.*

Cap. VII. 1. seculi *c., ex libro Clementis.* 2. in confusionem *Abcd.* confusione *reliqui.* 3. philosophiam elegit *A.* 4. saecularis *Aβ., pro more.* 5. et *om. BCa.* 6. aones *A.* 7. infinitae............ nis apud *Aβ.* infinitae hominis apud *Aφ. Sic legit etiam Rigaltius.* aeternitas hominis apud *B.* et trinitas hominis apud *reliqui.* 8. fuit *B.* furor *liber aliquis ms., sponsore Theod. Cantero apud Fr. Iunium.*

eligat quod melius illi esse videtur, ut philosophi Peripatetici, Academici et Epicurei et Stoici, vel sicut alii, qui perversum dogma cogitantes arbitrio suo de ecclesia recesserunt. Inde ergo haeresis dicta Graeca voce ex interpretatione electio, qua quis arbitrio suo ad instituenda sive suscipienda quaelibet ipse sibi eligit. Nobis vero nihil ex arbitrio nostro inducere licet, nec eligere quod aliqui arbitrio suo induxerunt." Et ex Isidoro transtulit Hrabanus De Instit. Cler. II, 58.

b. anathema diceretur a nobis.] Hieron. in cap. 2. Epist. ad Galatas „Eleganter, inquit, in hoc loco vir doctissimus Tertullianus adversus Apellem et eius virginem Philumenen, quam angelus quidam diabolicus spiritus et perversus impleverat, hunc esse scribit angelum cui multo antequam Apelles nasceretur Spiritus Sancti vaticinio sit anathema per apostolum prophetatum." Isidor. l. l. „Apostolos dei habemus auctores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio quod inducerent elegerunt, sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus assignaverunt. Itaque etiam si angelus de caelis aliter evangelizaverit, anathema vocabitur." De Philumene cf. infra cap. 30. Euseb. H. E. V, 13. Augustin. de Haeres. cap. 42. Hieronym. Epist. adv. Ctesiph. p. 477. tom. IV. ed. Bened.

Cap. VII. a. formae] Ideae.

b. trinitas hominis] Cf. Adv. Valentin. cap. 26. De Anima cap. 21.

c. Platonicus fuerat] Teste Fr. Iunio Theod. Canterus in codice quodam deprehenderat *furor* pro *fuerat.* Videtur fuisse codex non Tertulliani, sed Isidori, qui haec transcripsit Origg. VIII, 6, 22; „Hi philosophorum errores etiam apud Ecclesiam induxerunt haereses. Inde αἰῶνες et formae nescio quae, inde

inde Marcionis deus[d] melior de tranquillitate; a Stoicis venerat: et [9]ut anima interire dicatur, [10]ab Epicureis observatur[e]: et ut carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur[f]: et ubi materia cum deo aequatur, Zenonis disciplina est[g]: et ubi aliquid de igneo deo [11]allegatur, [12]Heracletus intervenit[h]. [13]Eadem materia apud haereticos et philosophos [14]volutatur, [15]idem retractatus implicantur: unde malum, et quare? et unde homo, et quomodo? et, quod proxime [16]Valentinus proposuit, unde deus? scilicet [17]de [17b]enthymesi et [18]ectromate[i]. [19]Miserum [20]Aristotelem! qui illis dialecticam instituit, artificem struendi et destruendi, versipellem in sententiis, coactam in coniecturis, duram in argumentis, operariam [21]contentionum, molestam etiam sibi [22]ipsi, omnia [23]retractantem, ne [24]quid omnino tractaverit. Hinc illae fabulae et genealogiae [25]interminabiles[k], et quaestiones infructuosae, et sermones serpentes velut cancer, a quibus nos apostolus refrenans nominatim philosophiam [26]contestatur caveri oportere, scribens ad [27]Colossenses, Videte, ne [28]qui [29]sit circumveniens vos per philosophiam et inanem seductionem, secundum traditionem hominum, praeter providentiam spiritus sancti. Fuerat Athenis, et istam sapientiam [30]humanam, affectatricem et interpolatricem veritatis, de congressibus noverat, ipsam quoque [31]in suas haereses

I Tim. I, 4. Tit. III, 9. II Tim. II, 17. 23.

Coloss. II, 8.

9. ut *BCabc*. 10. Epicurus observatur *c*. 11. alligatur *BC*. 12. Heracletus *A*. Heraclitus *reliqui*. 13. Eaedem materiae *BCabc*. 14. volutantur *BCabc*. 15. idem *Aβd*. iidem *reliqui*. 16. Valentinianus *A*. 17. et de *BCa*. 17b. enthymesin *A*. 18. tectromate *BC*. tectomarte *A*. 19. Miserum *Abd*. inserunt *Bac*. *Vaticanus*. sequitur *C*. 20. aristotelen *A*. 21. contentione molestam *BCa*. 22. ipsam *Aβ*. ipsam *B*. 23. tractantem *BC*. 24. quid omnino tractaverint *Aβ*. quid non tractaverint *Aφ*. 25. indeterminabiles *BCabc*. 26. contestatur *Ad*. testatur *bc*. et inanem seductionem contestatur *reliqui*. 27. colonsenses *Aφ*. colenses *B*. 28. qui *Aβ*. 29. sit circumveniens vos *ABCab*. vos circumveniat *cd*. *liber Clementis*. 30. humani *B*. 31. in haeresis multipartitas *A*. in suas haereses multipartitas *BC*.

apud Arium trinitas nominis, et apud Valentinum *Platonicus furor.*", quae verba ex Tertulliano erunt emendanda. Cf. etiam De Carne Chr. cap. 20.

d. Inde Marcionis deus] Cf. Adv. Marc. I. 2 sqq. Isidorus l. l. „Inde Marcionis *deus melior* de tranquillitate; ab Stoicis *enim venerat*; et ut anima interire dicatur. *Epicurus observatur*; et ut carnis *restitutio negetur*, de vana omnium philosophorum *schola* sumitur, et ubi materia *cum deo aequatur*, Zenonis disciplina *est*. *et ubi* quid de igneo deo *aequitur*, *Eraclitus* intervenit. Eaedem *materiae apud* haereticos et apud philosophos *volutantur*, iidem retractatus implicantur."

e. ab Epicureis observatur] Cf. Apol. cap. 4 et 47. De Resurr. Carnis cap. 1.

f. de una omnium philosophorum schola sumitur] Cf. Augustin. De Civ. Dei XXII, 20. Tertull. De Resurr. Carnis cap. 1.

g. Zenonis disciplina est] Cf. Adv. Hermog. cap. 4.

h. Heracletus intervenit.] Cf. Apolog. cap. 47.

i. de enthymesi et ectromate.] Cf. Adv. Valentin. cap. 10 sqq. Hieron. Comment. in Amos prophetam cap. 3. lib. I. p. 1392. tom. III. ed. Ben. l. dicit Valentinum extremum Christum vocare Ἔκτρωμα, id est abortivum.

k. interminabiles] Cap. 33. et Adv.

multipartitam [32]varietate sectarum invicem repugnantium. Quid ergo Athenis et Hierosolymis? quid academiae et ecclesiae? quid haereticis et Christianis? Nostra institutio de porticu [33]Solomonis[1] est, qui et ipse tradiderat dominum in simplicitate cordis esse quaerendum. Viderint qui Stoicum [34]et Platonicum et dialecticum [35]Christianismum protulerunt. Nobis curiositate opus non est post Christum Iesum, nec inquisitione post evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius [36]credimus, non esse quod ultra credere [37]debeamus.

Sap. Salom. I, 1.

Cap. VIII. Venio itaque ad illum articulum quem et nostri praetendunt ad ineundam curiositatem [1]et haeretici inculcant ad importandam [2]scrupulositatem. Scriptum est, inquiunt, Quaerite, et invenietis. Quando hanc vocem dominus emisit, recordemur. Puto in primitiis ipsis doctrinae suae, cum adhuc dubitaretur apud omnes, an Christus esset, [3]et cum adhuc nec Petrus illum dei filium pronuntiasset, cum etiam [4]Ioannes de illo certus esse desisset[a]. [5]Merito ergo tunc dictum est, Quaerite et invenietis, quando quaerendus adhuc erat [6]qui adhuc agnitus non erat. Et hoc quantum ad Iudaeos. Ad illos enim pertinet totus sermo suggillationis istius, qui habebant ubi quaererent Christum. Habent, inquit, [7]Moysen et Heliam, id est legem et prophetas Christum praedicantes, secundum quod alibi aperte: Scrutamini [8]scripturas, in quibus salutem speratis; illae enim de me [9]loquuntur. [10]Hoc erit, Quaerite et invenietis. Nam et sequentia in Iudaeos competere manifestum est, Pulsate et aperietur vobis. Iudaei retro penes deum fuerant, dehinc eiecti ob delicta extra deum esse coeperunt. Nationes vero [11]nunquam penes deum, nisi stillicidium de situla et pulvis ex area et foris semper. [12]Ita qui foris semper, quomodo pulsabit eo ubi nunquam fuit? quam ianuam novit, in [13]qua nec receptus nec eiectus aliquando? an qui scit se intus fuisse et [14]foras actum, is

Matth. VII, 7. Matth. XVI, 14. XI, 2. Luc. XVI, 29. Ioan. V, 39. Matth. VII, 7. Ies. XL, 15.

32. varietatis *C.* varietates *B.* 33. Solomonis *A.* Salomonis *reliqui.* 34. et Platonicum et dialecticum *om. A.* 35. Christianismum protulerunt *Abcd. Vaticanus.* Christianismo protulerunt *BC.* Christianis praetulerunt *a., ex Gorziensi.* 36. quaereremus *amg.* 37. debeamus *Abcd.* debemus *reliqui.*

Cap. VIII. 1. et haeretici — — scrupulositatem *om. B.* 2. scrupulositatem *Ad.* curiositatem *reliqui.* 3. et *om. Aβ.* 4. Iohannes *A.* 5. Merito ergo tunc dictum est *om. BC.* 6. qui adhuc agnitus non erat *om. BC.* 7. mosen et eliam *A.* 8. inquit scripturas *abcd.* 9. locuntur *Aβ.* 10. Hic *BC.* 11. numquam *Aβ.* 12. Ita qui *ego.* I.. qui *Aφ.* Itaque *BC.* Itaque qui *reliqui.* 13. qua *(Aφ)BCabc.* quam *(Aβ)d.* 14. foris *c. Vaticanus.*

Valentin. cap. 3. appellat genealogias *indeterminatas.*

1. de porticu Solomonis] Etenim apostoli docuerunt in porticu templi Salomonis. Act. Apost. cap. 3 et 5. (Ludov. de la Cerda.)

Cap. VIII. a. certus esse desisset.] Hoc est etiam post excessum Ioannis. (Rigalt.)

potius [15]pulsavit, [16]et ostium novit? Etiam, Petite et accipietis, ei competit qui [17]sciebat [18]a quo esset petendum, a quo [19]et erat aliquid [20]repromissum, a deo scilicet Abraham, Isaac et Iacob, quem nationes [21]non magis noverant quam ullam repromissionem eius. Et [22]ideo ad [23]Israël loquebatur: Non sum, inquit, missus, nisi ad oves perditas domus [24]Israël. Nondum canibus [25]iactarat panem filiorum, nondum in [26]viam [27]nationum [28]ire mandabat. Siquidem in [29]fine [30]praecipit, vaderent ad docendas et [31]tinguendas nationes, consecuturi mox spiritum sanctum [32]paracletum, qui illos deducturus esset in omnem veritatem. Et hoc [33]ergo illo facit. Quodsi nationibus destinati doctores apostoli, ipsi quoque doctorem consecuturi erant [34]paracletum, multo magis vacabat erga nos, Quaerite et invenietis, quibus ultro erat obventura doctrina per apostolos et ipsis apostolis per spiritum sanctum. Omnia quidem [35]domini dicta omnibus posita sunt; [36]per aures Iudaeorum ad nos transierunt. Sed pleraque in [37]personas directa[b] non proprietatem admonitionis nobis constituerunt, sed exemplum.

Matth. XV, 24. X, 5. XXVIII, 19.

Ioan. XVI, 13.

Cap. IX.

[1]Cedo nunc sponte de gradu isto. Omnibus dictum sit, Quaerite et invenietis; tamen et hic [2]expetit sensus certare cum interpretationis gubernaculo[a]. Nulla vox divina ita dissoluta est et diffusa, ut verba tantum defendantur, et ratio verborum non constituatur. Sed in primis hoc propono, unum [3]itaque et certum aliquid institutum esse a Christo quod credere omni modo debeant nationes, et idcirco quaerere, ut possint, cum invenerint, credere. Unius porro[c] et certi instituti infinita inquisitio [3b]non potest esse.

15. pulsavit *Ad.* pulsabit *reliqui.* 16. qui ostium *Latinius.* 17. scibat *Aφ.* *Hildebrandus.* 18. a quo sē et petendum *Aφ.* *Haec verba non habent BC.* 19. et erat *(Aβ)abcd.* erat *AφBC.* 20. repromissum *Ad.* promissum *reliqui.* 21. magis non *Aφ.* 22. adeo *A.* 23. israhel *A.* 24. isrł (*h. e.* israhel) *A.* Israel *d.* Israelis *reliqui.* 25. iactarat *A.* iactabat *reliqui.* 26. via *A.* viam *reliqui.* 27. nationum *ABcd. Vaticanus et liber Clementis.* gentium vel nationum *Cab.* 28. remandabat *A.* 29. finem *BCa.* 30. praecipit vaderent *A.* praecepit ut vaderent *reliqui.* 31. tinguendas *AB.* 32. paraclitum *A., pro more.* 33. ergo illo *ABd.* ergo illos *C.* erga illos *reliqui, ex emendatione Rhenani.* 34. paraclitum *A.* 35. domini dicta *A.* dicta domini *reliqui.* 36. quae per *abc.* 37. persona *A.* *Probat Hildebrandus.*

Cap. IX. 1. *Credo Aβ.* 2. expetit (expedit *a.*) sensus certare cum interpretationis gubernaculo *ABCa.* expedit sensu certare cum interpretationis gubernaculo *d., Fulv. Ursinus.* expetit sensus certae interpretationis gubernaculum *amgbc.* 3. itaque *ABCa.* utique *bcd.* 3b. esse non potest *Aβ.*

b. in personas directa] Iudaeorum.

Cap. IX. a. Cedo nunc sponte de gradu isto] *Cf.* adnott. ad Scorpiac. cap. 8.

b. cum *interpretationis* gubernaculo.] *Id est cum ratione,* cum disciplina rationis, *quae sane omnem* interpretationem gubernare debet et in ea semper regnare. Hunc locum eodem sensu tractaverat Irenaeus lib. II. cap. 46. (Rigalt.)

c. porro] De huius particulae usu apud Tertullianum cf. quae adnotavi ad De Corona cap. 7.

Quaerendum est, donec invenias, et credendum, ubi inveneris, et nihil amplius, nisi custodiendum quod credidisti, [4]dum hoc insuper [5]credas, [6]aliud non esse credendum, ideoque nec requirendum, cum [7]id inveneris et credideris quod ab eo institutum est qui non aliud tibi mandat inquirendum quam quod instituit. De hoc quidem si [8]qui dubitat, constabit [9]penes nos esse id quod [10]a Christo institutum est. Interim ex fiducia probationis [11]praevenio, admonens quosdam nihil esse quaerendum ultra [12]quae crediderunt id esse quod quaerere debuerunt, [13]ne, Quaerite et invenietis, sine disciplina rationis interpretentur.

Cap. X. Ratio autem dicti huius in tribus articulis constitit, in re, in tempore, [1]in modo. [2]In re, ut quid sit quaerendum consideres, in tempore, ut quando, in modo, ut quousque. Igitur quaerendum est quod Christus instituit, [3]utique quamdiu non invenis, utique donec invenias. Invenisti autem cum credidisti. Nam non credidisses, si non invenisses, sicut nec quaesisses, nisi ut invenires. Ad hoc ergo [4]quaerens, ut invenias, et ad hoc [5]inveniens, ut credas. Omnem prolationem quaerendi et [5b]inveniendi credendo fixisti. Hunc tibi modum statuit [6]fructus ipse quaerendi. Hanc tibi [7]fossam determinavit ipse qui te non vult aliud credere quam quod instituit, ideoque nec quaerere. Ceterum si [8]quia et alia tanta ab aliis sunt instituta, propterea in tantum quaerere debemus in quantum possumus invenire, semper [9]quaerimus et nunquam omnino [10]credimus. Ubi enim erit finis quaerendi? ubi statio credendi? ubi expunctio inveniendi? Apud Marcionem? Sed et Valentinus proponit, Quaerite et invenietis. Apud Valentinum? Sed et [11]Apelles hac me pronuntiatione [11b]pulsabit, et Hebion et Simon et omnes [12]ex ordine non habent aliud quo se [13]mibi insinuantes me [14]sibi [15]addicant. [16]Ero itaque nusquam[a], dum ubique [17]convenio, Quae-

4. dum hoc insuper *Aabcd.* dum insuper *BC.* 5. credas *Ad.* credis *reliqui.* 6. alium *C.* 7. id *om. A.* 8. qui *Ad.* quis *reliqui.* 9. penes nos esse *om. A.* 10. a Christianis institutis est *A.* 11. praevenio *Aacd.* praevento *BCb.* praeverto *Latinius.* 12. quae *Ad.* quod *reliqui.* 13. ne *om. BCa.*

Cap. X. 1. et in modo *B.* 2. In re — — in modo *om. B.* 3. utique quamdiu (quando *d.*) non invenis (invenis et *abc.*) *Aabcd.* *Non extant haec verba in BC.* 4. quaerens *A.* quaeris *reliqui.* 5. inveniens *A.* invenies *BC.* invenis *reliqui.* 5b. inveniendi credendo fixisti. Hunc tibi modum statuit (statue *amg.*) *amgbcd.* inveniendi statuit *ABCa.* 6. fructus quaerendo fossam *amg.* fructus ipse credendi. Hanc tibi fossam *Fulv. Ursinus.* 7. forsan *A.* *Probat Hildebrandus.* 8. quae talia tanta *BCa.* 9. quaerimus *ego.* cre....... *Aβ.* cre ... mus *Aφ.* quaeremus *reliqui.* 10. credimus *A.* credemus *reliqui.* 11. Appelles *Aβ.* 11b. pulsabit (*Aβ*)*bcd.* pulsavit (*Aφ*)*BCa.* 12. ex *om. Ad.* 13. mi *A.* 14. si *Aφ.* 15. adducant *Cabc.* abducant *B.* 16. Ero itaque *bcd.* Et ero itaque *a.* Et erit itaque *BC.* eritaque *A.* 17. convenio *ABCad.* convenior *bc.*

Cap. X. a. Ero itaque nusquam] Hoc est nullius ero, nulli me addicam, dum

rite et invenietis, [18]et velut si nusquam; quasi qui nunquam apprehenderim illud quod Christus instituit, [19]quod quaeri oportet, quod credi necesse est[b].

Impune erratur, nisi delinquatur; quamvis [1]et errare delinquere est. Impune, inquam, vagatur qui nihil deserit. At enim, [2]si quod debui credere credidi, et aliud denuo puto requirendum, spero utique [3]aliud esse inveniendum, nullo modo speraturus istud, nisi quia aut non credideram, qui videbar credidisse, aut desii credidisse. Ita fidem meam deserens negator invenior. Semel dixerim: Nemo quaerit, nisi qui aut non habuit aut perdidit. Perdiderat unam ex decem [4]drachmis anus illa, et ideo quaerebat: ubi tamen invenit, quaerere desiit. Panem vicinus non habebat, et ideo pulsabat: ubi tamen apertum est ei, [5]et accepit, pulsare cessavit. Vidua a iudice petebat audiri, quia non admittebatur: sed ubi audita est, hactenus[a] institit. Adeo finis est et quaerendi et pulsandi et petendi. Petenti enim dabitur, inquit, et pulsanti aperietur, et quaerenti invenietur. Viderit qui quaerit semper, quia non invenit. Illic [6]enim quaerit ubi non [7]invenietur. Viderit qui semper pulsat, quia nunquam aperietur. [8]Illuc enim pulsat ubi nemo est. Viderit qui semper petit, quia nunquam [9]audietur. Ab eo enim petit qui non audit.

Cap. XI

Luc. XV, 8. XI, 5. XVIII, 2

Luc. XI, 9.

Nobis [1]etsi quaerendum est adhuc et semper, ubi tamen quaeri oportet? [2]Apud haereticos, ubi omnia extranea et adversaria no-

Cap. XII

18. et velut si nusquam *ego*. et velut si nusquam et *d*. et velim si nunquam *A*. et velint sic nusquam *Ca*. et velim sic nusquam *Bb*. et velint me sic esse nusquam *c*. 19. quod quaeri oportet, quod credi necesse est *ABcd*. quod credi necesse est, quod quaeri oportet *Ca*. quod quaeri necesse est, quod credi oportet *b*. *Fulv. Ursinus hunc locum sic rescripsit:* addicant. Quaerite et invenietis: *velut si* nusquam et quasi qui nunquam adprehenderim illud, quod Christus instituit, quod credi oportet, quod quaeri necesse est.

Cap. XI. 1. et errare *A*. errare *reliqui*. 2. quod si *C*. 3. et aliud *bcd*. 4. drachmis *Ad., Latinius*. dragonis *B*. didragmis *reliqui*. 5. et ut accepit *Bc*. *Vulcanius*. 6. enim *om*. *Aφ*. 7. invenitur *b*. 8. illic *bcd*. 9. audietur *Abcd*. auditur *reliqui*.

Cap. XII. 1. etsi quaerendum est (esset *c*.) *Abcd*. et quaerendum est *BCa*. 2. Non apud *b*.

ubique convenio illud Quaerite, illud scilicet de quo dictum est, Quaerite et invenietis. (Rigalt.) Haec mihi fiducia est ut contendam antiquam lectionem Rhenani restituendam esse: *Et erit itaque nusquam, dum ubique conveniet, Quaerite et invenietis, et velint sic nusquam, quasi qui nusquam apprehenderint illud quod Christus instituit.*, sensumque hunc esse: Dum tot ac tantis assentior quaerendum esse, quaerendi finem non faciam, quod maxime optant haeretici, uti quaeram semper cum eis, quasi nondum repererim quod Christus instituit, quod quaeri, quod credere necesse est.“ (Albaspin.)

b. necesse est.] Instituit Christus quaeri quidem oportere, sed credi necesse esse.

Cap. XI. a. hactenus] Hoc est non amplius. Vid. adnott. ad De Exhort. Cast. cap. 1.

strae [3]veritati, ad quos vetamur accedere? [4]Quis servus cil
ab extraneo, ne dicam ab inimico domini sui, sperat? Quis n
ab infoederatis, ne dicam ab hostibus regibus, donativum et
pendium captat, nisi plane desertor et transfuga et rebellis? E
anus illa intra tectum suum [5]drachmam requirebat, etiam puls
ille vicini ianuam tundebat, etiam vidua illa non inimicum,
durum, iudicem interpellabat. Nemo [6]inde instrui potest unde
struitur; nemo ab eo inluminatur a quo contenebratur. Quaera
ergo in nostro et a nostris et de nostro, [7]idque dumtaxat q
salva regula fidei potest in quaestionem devenire.

Cap. XIII. Regula est autem fidei[a], ut iam hinc quid [1]defendamus p
fiteamur, [2]illa scilicet qua creditur unum omnino deum esse
alium praeter mundi [3]conditorem, qui universa de nibilo produ
per verbum suum primo omnium [4]demissum; id verbum [5]fil
eius appellatum, [6]in nomine dei varie visum [7]a patriarchis, in p
phetis semper auditum, postremo delatum ex spiritu [8]patris de
virtute in virginem Mariam, carnem factum [9]in utero eius et e
natum [10]exisse[b] Iesum Christum, exinde praedicasse novam le
et novam promissionem regni caelorum, virtutes [11]fecisse, [12]c
fixum tertia die resurrexisse, in caelos ereptum [13]sedisse ad de
ram patris, misisse vicariam vim spiritus sancti, qui crede
agat, venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vitae aete
et promissorum caelestium fructum et ad profanos [14]iudica

3. veritatis *A.* 4. Qui *A.* quia *B.* 5. dragmam *ABCabc.* 6. inde instru *liber Clementis.* vi destrui *B.* inde strui *reliqui.* 7. idque *cd., ex emend* *Rhenani et Latinii.* id quo *Aφ.* in quo? *AβBCab.*

Cap. XIII. 1. defendamus *Aamgbd.* credamus *BCac.* 2. illac *Aβ.* 3. ditorem *ABCmgamgbcd.* creatorem *Ca.* 4. demissum *Ad.* emissum *reliqui.* filium *ABcd. liber Clementis.* filius *reliqui.* 6. eius in nomine *b.* eum in no *Latinius.* 7. a patriarchis *Ad.* patriarchis *reliqui.* 8. patris dei *ABCad.* patris *c.* dei *b.* 9. et in utero *A.* 10. exisse *Fulv. Ursinus.* egisse *A* hominem et esse *amgbc.* 11. fecisse, sedisse ad dexteram patris *BC.* *Rhe* *haec verba exemisse se dicit codicum fidem secutum.* 12. cruci fixum *A.* cruci *reliqui.* 13. sedisse ad *Abd.* sedere ad *BCac.* 14. iudicandos *AB* adiudicandos *d., ex coniectura Fulv. Ursini.*

Cap. XIII. a. Regula est autem fidei] Fides, regula veritatis, *κανὼν τῆς ἀληθείας,* corpusculum veritatis, *σωμάτιον τῆς ἀληθείας* Irenaeo. Quia scilicet in symbolum digesti sunt velut in unum corpus articuli ex quibus constat Christianismus. Hic autem sequitur regula in qua notandum mentionem non fieri sepulturae neque descensus ad inferos, uti nec in ea quam edidit initio libri De Velandis Virginibus, neque item apud Irenaeum. Quasi mentio crucis, hoc est mortis, et sepulturam et descensum ad inferos includat. Caeterum. Adv. Praxeam cap. 2. inter eiusde gulae articulos legitur „hunc pa hunc mortuum et sepultum.“ Au nus lib. imperf. de Genesi ad litt. „crucifigi, sepeliri et resurgere.“ galt.)

b. exisse] Ita reposui ex emend Fulvii Ursini. Libri veteres habent e quod Rigaltius interpretatur: Ho eam hominis personam induisse o que egisse quae de Iesu Christo fo praedicta.

igni perpetuo, facta utriusque partis[c] resuscitatione cum carnis [15]restitutione. Haec regula a Christo, ut probabitur, instituta nullas habet apud nos quaestiones, nisi quas [16]haereses inferunt et quae haereticos faciunt.

Cap. XIV

Ceterum manente forma eius in suo ordine quantumlibet quaeras et tractes et omnem libidinem curiositatis effundas, si quid tibi videtur [1]vel ambiguitate [2]pendere vel obscuritate obumbrari. Est utique frater [3]aliqui doctor gratia scientiae [4]donatus, est aliqui inter exercitatos, conversatus [5]aliqui tecum [6]curiosus, tecum tamen quaerens [7]novissime[a] ignorare *te* melius sciet, ne quod non debeas noris, [8]quia quod debeas nosti. Fides, inquit, tua te salvum fecit, non [9]exercitatio scripturarum. Fides in regula posita est; [10]habet legem et salutem de observatione legis: exercitatio autem in curiositate consistit, habens gloriam solam de peritiae studio. Cedat curiositas fidei, cedat gloria saluti. Certe aut non obstrepant, aut quiescant. Adversus regulam [11]nihil scire omnia scire est. Ut non inimici essent veritatis haeretici, ut de refugiendis eis non praemoneremur, quale est conferre cum hominibus qui et ipsi adhuc se quaerere [12]profiteantur? Si enim [13]adhuc vere quaerunt, nihil adhuc [14]certi [15]repererunt, et ideo, [16]quaecunque videntur interim tenere, dubitationem suam ostendunt, quamdiu quaerunt. Itaque tu, qui [17]perinde quaeris, [18]spectans [19]ad eos qui et ipsi quaerunt, dubius [20]ad dubios, [21]incertus ad incertos, caecus [22]a caecis in foveam deducaris necesse est. Sed cum decipiendi gratia [23]praetendant se [23b]adhuc quaerere, ut nobis per sollicitudinis iniectionem tractatus suos [24]insinuent, denique ubi [25]adierunt ad nos, [26]statim quae dicebant quaerenda esse [27]defendant, iam illos sic

Luc. XVIII, 42.

Matth. XV, 14

15. resurrectione *c.* 16. haeresis *B.*

Cap. XIV. 1. vel *om. B.* 2. pendere vel obscuritate *om. A.* 3. aliqui *Ad.* aliquis *reliqui.* 4. donatus, est aliqui *d.* donatus, est aliquis *BCabc.* donatus —— quid *Aβ.* donatus, est aliqui aliquid *Aφ.* 5. aliqui *Ad.* aliquis *Bbc.* aliquid *Ca.* 6. curiosius tamen quaerens *BCa.* 7. novissime ignorare te melius sciet *ego.* novissime ignorare melius est *reliqui.* novistine, ignorare melius est *Leopoldus.* 8. quia quod debeas nosti *om. BC.* 9. inexercitatio *Aφ.* 10. habes *bcd.* 11. nihil ultra scire *c.* 12. profiteantur *Ad.* profitentur *liber Clementis.* confitentur *reliqui.* 13. adhuc vere *Ad.* vere adhuc *reliqui.* 14. certe *A.* 15. repprererunt *Ad.* deprehenderunt *abc.* reprehenderunt *BC.* 16. quaecunque *Ad.* quodcunque *reliqui.* 17. perinde *Ad.* proinde *reliqui.* 18. spectas *Ca.* 19. ab eis *amg.* 20. a dubiis *amgbd.* 21. certus ad incertos *c.* incertus ab incertis *amgbd.* 22. ad caecos ut in foveam *B.* ad caecos in foveam *c.*, *ex Vaticano.* 23. praetendunt *cd. Vaticanus.* 23b. ad hoc *ab.* 24. insinuent — — ad nos *om. B.* 25. audierint *A.* adierint *d.* 26. statimque dicebant *ABC.* 27. defendant *ego.* defen ... *Aφ.* defendunt *reliqui.*

c. utriusque partis] Piorum et impiorum. Sic infra cap. 30 „*novissime* in perpetuum dissidium relegati.“

Cap. XIV. a. novissime] Postremo.

debemus [28]refutare, ut sciant nos non Christo, sed sibi negatores esse. Cum enim quaerunt adhuc, nondum tenent; cum autem [29]non tenent, nondum crediderunt; [30]cum autem nondum crediderunt, non sunt Christiani. At cum tenent quidem et credunt, quaerendum tamen dicunt, ut defendant. Antequam defendant, negant [31]quod confitentur se nondum credidisse, dum quaerunt. Qui ergo nec sibi sunt Christiani, quanto magis nobis? Qui per fallaciam veniunt, qualem fidem disputant? Cui veritati patrocinantur qui eam a mendacio [32]inducunt? [33]Sed ipsi de scripturis agunt, et de scripturis suadent! [34]Aliunde scilicet loqui possent de rebus fidei, nisi ex litteris fidei?

Cap. XV. Venimus [1]igitur ad propositum. [2]Hoc enim [3]dirigebamus [4]et hoc praestruebamus [5]allocutionis [6]praefatione, ut iam hinc de eo congrediamur de quo adversarii provocant. Scripturas obtendunt, et hac sua audacia statim quosdam movent. In ipso vero congressu firmos quidem fatigant, infirmos capiunt, medios cum scrupulo dimittunt. Hunc igitur potissimum gradum obstruimus[a] non [7]admittendi eos ad [8]ullam de scripturis disputationem. [9]Si hae sunt illae vires eorum, [10]uti eas habere possint, dispici debet, [11]cui competat possessio scripturarum, ne is admittatur ad [12]eas[b] cui nullo modo competit.

Cap. XVI. Hoc de consilio diffidentiae aut de studio aliter ineundae constitutionis induxerim[a], nisi ratio constiterit inprimis illa quod fides nostra obsequium apostolo debeat, prohibenti quaestiones inire, novis vocibus aures accommodare, haereticum post unam

I Tim. VI, 3. Tit. III, 10.

28. reputare *Ad.* 29. non non tenent *Aφ.* nondum tenent *Hildebrandus.* tenent *BC.* 30. eum autem nondum crediderunt *om. ABC.* 31. quod confitentur *Ad.* quod credunt confitentes *reliqui.* 32. indicunt *Semlerus et Leopoldus, nescio unde.* 33. ipsi et de *c.* et ipsi de *b.* Sed de ipsis *B.* 34. Aliunde (Unde *amg.*) scilicet loqui possent — — fidei? *Aamgd.* Aliunde scilicet suadere non possent — — fidei. *reliqui praeter B., qui habet* Aliunde sed possent de rebus fidei.

Cap. XV. 1. ergo *B.* 2. Huc *abc.* 3. dirigebam *BCa.* 4. et hoc praestruebamus (praestruebamur *A.*) *Aamgbcd.* et praestamus *BCa.* 5. ad locutionis *bc.* 6. praefationem *BCabc.* 7. admittendi eos *AφBCab.* admittendos eos *(Aβ)cd.* 8. ullam *(Aβ)bcd.* illam *(Aφ)BCa.* 9. si hae sunt vires eorum *c.* sintne illae iuris eorum *Latinius.* 10. uti eas *ABd.* uti ne eas *Ca.* anne *bc.* 11. cum nullo modo competat possessio scripturarum. De admit...... d *A.* 12. eas *Abc.* eam *d., Fulv. Ursinus.* eandem *Ca.* eadem *B.*

Cap. XV. a. gradum obstruimus] Cf. adnot. ad Apolog. cap. 27.

b. ad eas] Illud *ad eas* interpretatur paraphrastixῶς Macerens de disputatione ex iisdem scripturis. (Pamel.) Recte.

Cap. XVI. a. induxerim] Possim videri subterfugere de scripturis congressum cum haeretico, quasi diffidam de victoria, aut disputationem cum illo vitandam statuisse hic propter studium aliter ineundi certaminis ad haereses evertendas. Cf. infra cap. 37. Quae hic *constitutio,* alias *status* dicitur. V. interprr. ad Cic. De Invent. I, 8, 10. Auct. ad Herenn. I, 11. Quinctil. III, 6, 2.

correptionem [1]convenire, non post disputationem. [2]Adeo interdixit [3]disputationem, correptionem designans [4]causam haeretici conveniendi, et hoc unam scilicet, quia non est Christianus, ne more Christiani semel et iterum et sub duobus [5]aut tribus testibus castigandus videretur, cum ob hoc sit castigandus propter quod non sit cum illo disputandum, [6]dehinc [7]quoniam nihil proficiat congressio scripturarum, nisi plane [8]ut stomachi qua ineat [9]eversionem aut [10]cerebri[b].

Matth. XVIII, 15. 16.

Cap. XVII.

Ista haeresis non recipit quasdam scripturas, et si quas recipit, [1]et adiectionibus et detractionibus ad dispositionem instituti sui intervertit, et si recipit, non recipit [2]integras, et si [3]aliquatenus integras praestat, nihilominus diversas expositiones commentata convertit. Tantum veritati obstrepit adulter sensus quantum et [4]corruptor stilus. [5]Vanae praesumptiones necessario [6]nolunt agnoscere ea per quae revincuntur. His nituntur quae ex falso composuerunt et quae [7]de ambiguitate ceperunt[a]. Quid promovebis[b], exercitatissime scripturarum, cum si quid defenderis, negetur ex diverso, si quid negaveris, defendatur? Et tu quidem nihil perdes nisi vocem in [8]contentione, nihil consequeris nisi [9]bilem de blasphematione.

Cap. XVIII.

Ille vero, si quis est cuius causa [1]in congressum descendis scripturarum, ut eum dubitantem confirmes, ad veritatem, an magis ad haereses deverget? Hoc ipso [2]motus, quod te videat nihil promovisse, aequo gradu negandi et defendendi [3]adversa parte, [4]statu certe pari, altercatione incertior discedet, nesciens quam [5]haeresin iudicet. Haec utique et ipsi habent in nos retorquere.

Cap. XVI. 1. non convenire *a*. 2. Ideo *amg*. 3. disputatione *Fulv. Ursinus*. 4. causam *Abcd*. causa *reliqui*. 5. et tribus *Aβ*. 6. dehinc *A*. deinde *reliqui*. 7. quomodo proficiat *B*. 8. ut stomachi (sthomaei *A*.) qua ineat *Ad*. ut aut stomachi quis ineat *BCabc*. ut stomachi quis ineat *liber Divionensis*. 9. versionem *BCa. liber Divionensis*. 10. crebri *A*. celebri *B*.

Cap. XVII. 1. et adiectionibus *A*. adiectionibus *reliqui*. non recipit integras: adiectionibus *d*. 2. integras *om. A*. *Verba* et si recipit, non recipit integras *in d. leguntur ante* et adiectionibus. 3. aliqnatinus *AB*. 4. correptor *amg*. 5. Vanae *Fr Iunius, Desid. Heraldus Digress. p.* 261. Variae *libri omnes*. 6. volunt *AC. liber Divionensis*. 7. de ea ambiguitate *A*. 8. contentione *Abcd*. contentionem *Ca*. concione *amg*. contemptionem *B*. 9. bilem de blasphematione (blasfematione *A*.) *Abcd*. vilem de blasphematione laudem *Ca*. vilem blasphemiam *B*.

Cap. XVIII. 1. in congressu dissides scripturarnm *A*. in congressu distendi .. scripturarum *B*. 2. motu *Aβ*. 3. adversa *Ad*. diversa *reliqui*. 4. statu certe pari *Ad*. statutum certe et pari *BCa*. statum certe de pari *amgbc*. 5. haeresin *ACcd. Vaticanus et liber Clementis*. haeresim *Bab*.

b. aut cerebri.] Explicant verba cap. 17 „Et tu quidem nihil perdes nisi vocem in contentione, nihil consequeris nisi bilem de blasphematione."

Cap. XVII. a. ceperunt.] His, inquit, praesumptionibus nituntur quae illi ex falso composuerunt et quae propter sensus ambiguitatem delegerunt.

b. promovebis] Id est evinces.

Necesse est enim [6]et illos [7]dicere a nobis potius adulteria scripturarum[a] et expositionum [8]mendacia inferri, qui [9]proinde sibi defendant veritatem.

Cap. XIX. Ergo non ad scripturas [1]provocandum est, nec in his constituendum certamen [2]in quibus aut nulla aut incerta victoria est aut [3]parum certa. Nam etsi non ita evaderet conlatio scripturarum, [4]ut utramque partem parem sisteret, ordo rerum desiderabat illud prius proponi, quod nunc solum disputandum est: quibus competat fides ipsa, cuius [5]sint scripturae, a quo, et per quos, et quando, et quibus sit tradita disciplina qua fiunt Christiani. Ubi enim apparuerit esse veritatem [6]disciplinae et fidei Christianae, illic erit veritas [7]scripturarum et expositionum et omnium traditionum [8]Christianarum.

Cap. XX. Christus Iesus, dominus noster, [1]permittat dicere interim, quisquis [2]est, cuiuscunque dei filius, cuiuscunque materiae homo et deus, cuiuscunque fidei praeceptor, cuiuscunque mercedis [3]repromissor, quid esset, quid fuisset, quam patris voluntatem administraret, quid homini agendum determinaret, [4]quamdiu in terris agebat, ipse pronuntiabat [5]sive populo palam sive discentibus seorsum, ex quibus duodecim praecipuos lateri suo allegerat, destinatos nationibus magistros. Itaque uno eorum decusso reliquos undecim [6]digrediens ad patrem post resurrectionem iussit ire et docere nationes [7]tinguendas in patrem [8]et in filium et [9]in spiritum sanctum. Statim igitur apostoli, quos haec appellatio missos interpretatur, assumpto per sortem duodecimo [10]Matthia in locum Iudae ex auctoritate [11]prophetiae, quae [11b]est in psalmo David, [12]consecuti promissam vim spiritus sancti ad virtutes et eloquium, primo per Iudaeam [13]contestata fide in Iesum Christum [14]et ecclesiis institutis,

Matth. XXVIII, 19.

Ps. CIX, 8. Act. Apost. I, 15 sqq.

6. ut *C.* 7. discere nobis *B.* dicere nobis *C.* 8. eorum (earum *B.*) mendacia *BCa.* 9. perinde *Aφ.*

Cap. XIX. 1. provocatum *B.* 2. in *om. BCa.* 3. parum certa *Cabc.* parum incerta *AB.* par incertae *d.* 4. utramque partem parem sistere *B.* 5. sunt *AB.* 6. et disciplinae *d.* 7. et scripturarum *Aφ.* 8. Christianarum *Acd.* Christianorum *reliqui.*

Cap. XX. 1. permittar *Fulv. Ursinus.* 2. est Christus cuiuscunque *c.* 3. promissor (*B*)*Cabc.* 4. et quamdiu *AB.* 5. sive *om. Aφ.* 6. digrediens *Ad.* regrediens *reliqui.* 7. tinguendas *Aφ B.* intinguendas (*Aβ*)*d.* tingendas *reliqui.* 8. et filium *Aβ.* 9. in spiritum (*Aφ*)*BCmgcd. Vaticanus et liber Clementis.* spiritum *AβCab.* 10. Mathia *Aa.* 11. profethiae *Aβ.* 11 b. in psalmo est *B.* 12. consecutio promissa *BC.* consecuta promissa *a.* 13. contestatam fidem Iesu Christi *amg.* 14. et *om. Semlerus et Leopoldus praeter omnem librorum auctoritatem.*

Cap. XVIII. a. adulteria scripturarum] Sic „*adulterium* colorum iniustorum“ De Cultu Fem. I, 8. De Praescr. Haer. cap. 31 „avenarum sterilis foeni *adulterium.*“ Est enim Tertulliano *adulterium* „omne quod fingitur“ De Spectac. cap. 23. Apolog. cap. 47 „*adulteri* salutaris disciplinae.“

dehinc in orbem profecti eandem doctrinam eiusdem fidei nationibus promulgaverunt. Et [15]perinde ecclesias [16]apud unamquamque civitatem condiderunt, [17]a quibus traducem[a] fidei et semina doctrinae ceterae exinde [18]ecclesiae mutuatae sunt et [19]cottidie mutuantur, ut ecclesiae fiant. [20]Ac per hoc et ipsae apostolicae [21]deputabuntur ut [22]suboles apostolicarum ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur necesse est. [23]Itaque tot ac tantae ecclesiae [24]una est illa ab apostolis [25]prima, ex qua omnes. Sic omnes [26]primae et omnes apostolicae, dum [27]una omnes probant unitate communicatio pacis et appellatio fraternitatis et [28]contesseratio hospitalitatis, quae iura non alia ratio regit quam eiusdem sacramenti una traditio[b].

Cap. XX Hinc igitur dirigimus praescriptionem, [1]si dominus Christus Iesus apostolos misit ad praedicandum, alios non esse recipiendos praedicatores quam [2]Christus instituit, quia nec alius patrem novit nisi filius et cui filius revelavit, [3]nec aliis videtur revelasse filius quam apostolis quos misit ad praedicandum, utique quod illis revelavit. Quid autem praedicaverint, id est [4]quid illis Christus revelaverit, et hic praescribam non aliter probari debere, nisi per easdem ecclesias quas ipsi apostoli condiderunt, ipsi eis praedicando tam viva, quod aiunt, voce quam per [5]epistulas postea. Si haec ita sunt, constat [6]perinde omnem doctrinam quae cum illis ecclesiis apostolicis matricibus[a] et originalibus fidei [7]conspiret veritati [8]deputandam, [9]id sine dubio [10]tenentem quod ecclesiae ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a deo [11]accepit: [12]omnem

Matth. XI,

15. perinde *A.* proinde *reliqui.* 16. apul *Aβ.* 17. a *om. C.* 18. doctrinae (*hoc vocab. non erat in libro Hirsaugiensi nec est in B.*) ecclesiae multae sunt *BC.* 19. cottidie *Aβ.* quotidie *reliqui.* 20. Ac fiant. Ac per hoc *C.* 21. deputabuntur *ABG. Vaticanus.* deputantur *reliqui.* 22. suboles *A.* soboles *reliqui.* 23. Ita quae *a.* 24. unam esse illam *Ca. Fulv. Ursinus voluit* censetur. Necesse est itaque tot ac tantas ecclesias unam esse illam ab apostolis primam. 25. primam *Ca.* 26. prima et apostolicae *Ad.* 27. una omnes probant unitate communicatio *ego.* una (unam *BCabc.*) omnes probant unitatem. Communicatio (*Aφ*) *BCabc.* una omnes probant unitatem, dum est illis communicatio (*Aβ*)*d.*, *Fulv. Ursinus.* 28. contestatio *C.*

Cap. XXI. 1. si dominus Christus Iesus *ego.* si deus Christus Iesus *AB. liber Divionensis.* si deus Iesus Christus *C.* si dominus Iesus Christus *reliqui.* si deus Iesum Christum, Christus *Petrus Pithoeus.* 2. quos Christus *BCabc.* 3. et nec *Ca.* 4. quod *A.* 5. epistulas *A., pro more.* 6. perinde *A.* proinde *reliqui.* 7. conspirent *A.* 8. disputandam *B.* 9. id *Aamgbc.* et *BCa. Non habet d.* 10. tenentes *ABC.* 11. accepit *Ad. liber Clementis.* suscepit *BCabc.* 12. omnem vero *Ad.* reliquam vero omnem *reliqui.*

Cap. XX. a. traducem] Cf. adnott. Apolog. cap. 7.
b. eiusdem sacramenti una traditio.] i. e. est eiusdem symboli, seu regulae, eiusdem fidei. (Rigalt.)

Cap. XXI. a. matricibus] Cf. adnott. ad De Patient. cap. 5. Barth. Adverss. XVIII, 7. p. 904.

vero doctrinam de mendacio praeiudicandam quae sapiat contra veritatem ecclesiarum et apostolorum [13]Christi et dei. Superest ergo, ut demonstremus, [14]an haec nostra doctrina, cuius regulam supra edidimus, de apostolorum traditione censeatur[b], et ex hoc ipso, [15]an ceterae de mendacio veniant. Communicamus cum ecclesiis apostolicis, quod [16]nulla doctrina diversa. Hoc est testimonium veritatis.

Cap. XXII. Sed quoniam [1]tam expedita probatio est, ut, si statim proferatur, nihil iam sit retrâctandum, ac si prolata non sit a nobis, locum interim demus diversae parti, si quid putant ad [2]infirmandam hanc [3]praescriptionem movere se posse, solent dicere non omnia apostolos scisse, eadem agitati dementia qua [4]susum rursus convertunt[a] omnia quidem apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse, in utroque Christum reprehensioni [5]inicientes, [6]qui aut minus instructos aut parum simplices apostolos miserit. Quis [7]igitur [8]integrae mentis credere potest aliquid eos ignorasse quos magistros dominus dedit, individuos [9]habens in comitatu, in [10]discipulatu, in convictu, quibus obscura quaeque [11]seorsum disserebat, illis dicens datum esse cognoscere arcana, quae populo intellegere non liceret? Latuit aliquid Petrum [12]aedificandae ecclesiae petram dictum, [12b]claves regni caelorum consecutum et solvendi et alligandi in caelis et in terris potestatem? Latuit et [13]Ioannem aliquid, dilectissimum domino, pectori eius incubantem, cui soli dominus Iudam traditorem [14]praemonstravit, quem loco suo filium Mariae demandavit? Quid eos ignorasse voluit quibus etiam gloriam suam exhibuit et Moysen et [15]Helian et insuper de caelo patris [16]vocem? non quasi ceteros reprobans, sed [16b]quoniam in tribus

Matth. XVI, 18 sq.

13. Christi *Aβ.* et Christi *reliqui.* 14. an haec nostra *Aabcd.* an nostra *BC.* 15. an *om. A.* 16. nulli *d., lo. a Wouwer.*

Cap. XXII. 1. tum *BCa.* 2. infirmandum *B. Vaticanus.* 3. etiam praescriptionem *Aφ.* 4. susum rursus *A., et Divionensis teste Rigaltio.* sursum rursus *B.* susum iusum *Rigaltius.* rursus *reliqui.* 5. inicientes *ABC.* subiicientes *reliqui.* 6. quia ut *C. Vaticanus.* qui ut *B.* 7. igitur *Ad.* enim *reliqui.* 8. inter amentes *B.* 9. habens *Ad.* habitus *B.* habitos *reliqui.* 10. disciplinatu *B.* 11. seorsum *ABCa.* seorsim *bcd.* 12. aedificandi ecclesiam *B.* 12b. clavis *Aβ.* 13. Iohannem *A., pro more.* 14. praemonstravit *Aamgbcd.* demonstravit *BCa. Vaticanus.* 15. Helian *Ad.* Heliam *reliqui.* 16. vocem ceteros *B.* 16b. quomodo *B.*

b. censeatur] Originem habeat. Cf. adnott. ad De Corona cap. 13.

Cap. XXII. a. qua susum rursus convertunt] In exemplari Agobardi legitur *qua susum rursus,* et confirmatur cod. Divionensi. Augustinus in Epist. Iohann. Tract. 8 „Quod susum, facias iusum, quod deorsum, facias sursum. Iusum vis facere deum, et te susum? Praecipitaris, non elevaris. Ille enim semper sursum est." Et Tract. 10 „Susum me honoras, iusum calcas." Itaque hic legendum *qua susum iusum convertunt.* (Rigalt.) Reposui codicum scripturam. *Susum rursus convertere* est pro rursus convertere susum quod erat deorsum. Cf. Du Cangii Gloss. Med. et Inf. Latin. s. v. tom. VI. p. 463. ed. Hensch.

testibus stabit omne verbum. Ignoraverunt itaque et illi quibus post resurrectionem quoque [17]in itinere omnes scripturas [18]edisserere dignatus est. Dixerat plane aliquando, Multa habeo adhuc [19]loqui vobis, sed non potestis modo ea sustinere, tamen adiciens, Cum venerit ille spiritus veritatis, ipse vos [20]deducet [21]in omnem veritatem. Ostendit illos nihil ignorasse quos omnem veritatem consecuturos per spiritum veritatis [22]promiserat. Et utique implevit repromissum, probantibus Actis Apostolorum descensum spiritus [23]sancti. Quam scripturam qui non recipiunt, nec spiritus sancti esse possunt, qui[b] necdum spiritum [24]sanctum [25]possunt agnoscere discentibus missum, sed nec ecclesiam [26]se dicant defendere, qui quando [27]et quibus incunabulis institutum est hoc corpus probare non habent. Tanti [28]est enim illis non habere probationes eorum quae defendunt, ne pariter admittantur traductiones eorum quae mentiuntur[c].

Ioan. XVI,

Cap. XXIII

Proponunt ergo ad suggillandam ignorantiam aliquam apostolorum quod Petrus et qui [1]cum eo reprehensi [2]sunt a Paulo. Adeo, inquiunt, aliquid eis defuit; ut ex hoc etiam illud struant, potuisse postea pleniorem scientiam supervenire, qualis obvenerit Paulo reprehendenti antecessores. [3]Possum et hic Acta Apostolorum repudiantibus dicere: Prius est [4]ut ostendatis quis iste Paulus, et quid ante apostolum, et quomodo apostolus, [5]quatenus et alias ad quaestiones plurimum eo utuntur. Neque enim [6]si ipse se apostolum de persecutore profitetur, sufficit unicuique examinate credenti, quando nec [7]dominus ipse [8]de se testimonium dixerit. Sed [9]credant sine scripturis[a], ut credant adversus scripturas, tamen doceant

17. in *om. Aq*. 18. disserere *A*. 19. loqui vobis *A*. vobis loqui *reliqui*. 20. deducet *Aubcd*. ducet *C*. docet *B*. 21. in omni .... *A*. in omni veritate *BC*. 22. promiserat *A*. repromissa erat *B*. repromiserat *reliqui*. 23. sancti. Quam scripturam qui non recipiunt, nec spiritus sancti esse possunt, qui necdum (nedum *a*.) *ad*., *Fulv. Ursinus*. sancti. Quam scripturam qui non recipiunt, nec (ne *bc*.) *Abc*. sancti. Nedum *C*. sancti. ne *B*. 24. sanctum *om. d*. 25. possunt *Abc*. possint *reliqui, et Fulv. Ursinus*. 26. se dicant defendere *Cabc*. se defendere *AB*. defendere *d*. 27. in quibus *Aβ*. 28. est enim *ABd*. enim est *reliqui*.

Cap. XXIII. 1. cum eo *Ad*. cum eo erant *reliqui*. 2. sunt *AB*. sint *reliqui*. 3 Possum *A*. Possunt *B*. Possumus *reliqui*. 4. ut *A*. uti *reliqui*. 5. quatinus *A*., *pro more*. 6. si ipse (ipsi *amg*.) se apostolum *Aamgbcd*. sub se apostolum sed *B*. pseudoapostolum se *Ca*. 7. deus *Ca*. 8. de eo testimonium *amg*. 9. credant sane *Fulv. Ursinus*. credant sane *a*. credent sine *BC*.

b. qui] Malim *ut qui*.

c. ne pariter admittantur traductiones eorum quae mentiuntur.] Ne pariter admittere cogantur quod mendacia sua traducat in vulgus. (Rigalt.) *Traducere* enim Tertulliano vulgo est patefacere, convincere, revincere, confutare. Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 2. Cf. Glossar. Irenaei in ed. Grabii s. v.

Cap. XXIII. a. Sed credant sine scripturis] Qui non recipiunt Acta Apostolorum, credunt tamen Paulum de per-

ex eo, quod allegant Petrum a Paulo reprehensum, [10]aliam evangelii formam a Paulo [11]superductam[b] citra eam quae praemiserat Petrus et ceteri. [12]Atquin demutatus in praedicatorem de persecutore deducitur ad fratres a fratribus, ut unus ex fratribus, [13]et ad illos ab illis qui ab apostolis fidem induerant. [14]Dehinc, [15]sicut ipse enarrat, [16]ascendit in Hierosolyma, cognoscendi Petri causa, ex officio et iure scilicet eiusdem fidei et praedicationis. Nam et illi non essent [17]mirati de persecutore factum praedicatorem, si aliquid contrarium praedicaret, nec dominum praeterea magnificassent, quia adversarius eius Paulus obvenerat. Itaque et [18]dexteram ei dederunt, signum concordiae et convenientiae, et inter se distributionem officii ordinaverunt, non separationem evangelii, nec ut aliud alter, sed ut [19]aliis alter praedicarent, Petrus in circumcisionem, Paulus in nationes. Ceterum si reprehensus est Petrus, quod [20]cum convixisset ethnicis, postea se a convictu eorum separabat personarum respectu, utique conversationis fuit vitium, non praedicationis[c]. Non enim ex hoc alius deus quam creator, et alius Christus quam ex Maria, et alia spes quam resurrectio annuntiabatur.

Cap. XXIV. Non mihi tam bene est, immo non mihi tam male est, ut apostolos committam. Sed [1]quoniam perversissimi isti illam reprehensionem ad hoc obtendunt, ut suspectam faciant doctrinam superiorem[a], respondebo quasi pro Petro, ipsum Paulum dixisse (I Cor. IX, 20 sqq.) factum se [2]esse omnibus [3]omnia, Iudaeis Iudaeum, non Iudaeis non Iudaeum, ut omnes [4]lucrificaret. Adeo pro temporibus et personis et causis quaedam reprehendebant, in quae et ipsi aeque pro temporibus et personis et causis [5]committebant, quemadmodum si et

10. alius *C.* 11. superinductam *bc.* 12. Atquin *c. liber Clementis et Vaticanus.* Quin (*Aβ*)*d.* qui *Aφ.* Atqui *reliqui.* 13. et ad illos ab illis *bcd.* ab illo et ab illis *Ca.* ab illis et ab illis *B.* ad illos et ab illis *A.* 14. Dehinc *om. A.* 15. sicuti *C.* 16. ascendit in Hierosolyma *d.* ascendi in Hierusolyma *Aβ. Hildebrandus arbitratur in A. post voc. enarrat aliquid (sex aut septem litterarum) intercidisse.* ascendit (ascendi *B.*) Hierosolymam *BCabc.* 17. ammirati *BCabc.* 18. dextram *Aφ.* 19. alii *ab.* 20. cum *om. ABC.*

Cap. XXIV. 1. quomodo *C.* 2. esse omnibus *Ad.* omnibus esse *Cabc.* esse pro *B.* 3. omnibus Iudaeis *B.* 4. lucrificaret *Abcd.* lucrifaceret *BCa.* 5. promittebant *A.*

secutore factum apostolum, quod Actis repudiatis nulla iam scriptura contestatum habent. Nam si fidem habere se dicant Paulo ita scribenti, non erit Paulus ipse sibi testis, quando nec dominus ipse de se testimonium dixerit. Sed fidei sint adeo perversae, ut quaedam sine scripturis credant, et alia credant adversus scripturas, tamen doceant, ex eo quod allegant Petrum a Paulo reprehensum, aliam evangelii formam a Paulo superductam cett. (Rigalt.)

b. superductam] Insuper additum. Cf. adnott. ad De Pudic. cap. 20. et Ad Natt. I, 11.

c. utique conversationis fuit vitium, non praedicationis.] Cf. Adv. Marcion. IV, 3.

Cap. XXIV. a. doctrinam superiorem] Quam Petrus praedicaverat.

Petrus reprehenderet Paulum, quod prohibens circumcisionem [6] circumcideret ipse Timotheum. Viderint qui de apostolis iudicant. Bene, quod Petrus Paulo et in martyrio adaequatur. Sed [7] etsi in tertium usque caelum ereptus Paulus [8] et in paradisum [9] delatus [10] audiit quaedam illic, [11] non possunt videri [12] fuisse quae illum in aliam doctrinam instructiorem praestarent, cum [13] ita fuerit condicio eorum, ut nulli hominum proderentur. Quodsi ad alicuius conscientiam [14] manavit nescio quid illud, et hoc se aliqua haeresis sequi affirmat, aut Paulus secreti proditi reus est, aut et alius postea in paradisum ereptus debet ostendi, cui permissum sit eloqui quae Paulo mutire non licuit.

II Cor. XII, 2 sqq.

Cap. XXV.

Sed, ut diximus [a], eadem dementia est, cum confitentur quidem nihil apostolos ignorasse, nec diversa inter se praedicasse, [1] non tamen omnia volunt illos omnibus revelasse, [2] quaedam enim palam et universis, quaedam secreto et paucis demandasse, quia et hoc verbo usus est Paulus ad Timotheum, O Timothee, depositum custodi, et [3] rursum, Bonum depositum [4] serva. Quod hoc depositum est, [5] tam tacitum, ut [6] alterius doctrinae deputetur? An illius denuntiationis de [7] qua ait, Hanc denuntiationem commendo apud te, [8] filiole Timothee? item illius praecepti de quo ait, [9] Denuntio tibi ante deum, qui vivificat omnia, et Iesum Christum, qui [10] testatus est sub Pontio Pilato [10b] bonam confessionem, [11] custodias praeceptum? Quod autem praeceptum [12] et quae denuntiatio? [13] Ex supra et infra scriptis [14] intellegetur non nescio quid subostendi hoc dicto [15] de remotiore doctrina, sed potius [16] inculcari de non admittenda alia praeter eam quam audierat ab ipso, et puto [17] palam, Coram multis, inquit, testibus. Quos multos testes si nolunt ecclesiam intellegi, nihil interest, [18] quando nihil tacitum fuerit quod sub multis testibus [19] proferebatur. Sed nec quia [20] voluit illum haec

I Tim. VI, 20. II Tim. I, 14. I Tim. I, 18. I Tim. VI, 13 sq. II Tim. II, 2. II Tim. II, 2.

6. circumcideret *A.* circumciderit *reliqui.* 7. et in *BCa.* 8. est in *Ca.* in *B.* 9. dilatus *C.* 10. audit *B.* 11. quae non *BCa.* 12. ea fuisse *c., ex libro Clementis.* 13. ista fuerit *Aφ.* ita fuit *B.* 14. emanavit *Aφ.*

Cap. XXV. 1. non tamen *Ad.* sed non *reliqui.* 2. quaedam enim palam *ABcd. Vaticanus.* quaedam palam *reliqui.* 3. rursus *B.* 4. serva *ABd.* custodi *reliqui.* 5. tam tacitum *bc.* tacitum *Ad.* tam id acrum *B.* tam idoneum *Ca.* 6. alteri *d.* 7. quo *BCa.* 8. filiole *(Aφ)Cabc.* filioli *B.* fili *(Aβ)d.* 9. denuntiabi *Aφ.* 10. testatus *Ad.* testificatus *reliqui.* 10b. ut bonam *B.* 11. ut custodias *Cabc.* custodias et *B.* 12. et *om. bc.* 13. Supra et infra ex *BC.* 14. intellegetur *(Aβ)bcd.* intelligere erat *Rhenanus.* intellegerat *Ca.* intelligerunt *B.* intelleg_ *Aφ.* 15. de remotiore doctrina *abcd.* remotiore doctrina *ABC.* remotioris doctrinae *Rhenanus.* 16. inc.. care *A.* 17. palam coram *(Aβ)d.* coram *(Aφ)BCabc.* 18. quando *d.* quoniam *Hildebrandus.* quomodo *ABCabc.* 19. proferebatur *B.* 20. voluit *(Aβ)d.* volunt *amgb.* monet *(Aφ)BCac. Vaticanus.*

Cap. XXV. a. ut diximus] Supra cap. 22.

fidelibus hominibus demandare, qui idonei sint et alios docere,
quoque [21] argumentum occulti alicuius evangelii [22] interpretandum
Nam [23] cum dicit Haec, de eis dicit de quibus in praesenti sc
bebat. De occultis autem, [24] ut de absentibus, apud conscientias
non Haec, sed Illa dixisset.

Cap. XXVI. Porro [a] consequens erat, ut cui demandabat evangelii admini
strationem non passim nec inconsiderate [1] administrandam, [2] adicer
Matth. VII, 6. secundum dominicam vocem, ne margaritam porcis et sanctu
canibus iactaret. Dominus palam edixit, sine ulla significatio
Matth. X, 27. alicuius [3] tecti sacramenti. Ipse praeceperat, si quid in tenebr
[4] et in abscondito audissent, in [5] luce et in tectis praedicarent. Ip
Luc. XIX, 20. per similitudinem praefiguraverat, ne unam mnam, id est un
Matth. V, 15. verbum eius, sine fructu in abdito reservarent. Ipse docebat luce
nam non sub [6] modium [7] abstrudi solere, sed in candelabrum co
stitui, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Haec apostoli
neglexerunt [8] aut minime [9] intellexerunt, si non adimpleverunt, a
scondentes aliquid de lumine, id est [10] de dei verbo et Christi sac
mento. Neminem, quod scio, verebantur, non Iudaeorum [11] vi
non ethnicorum; quo magis utique in [12] ecclesia libere praedicab
qui in synagogis et in locis publicis non tacebant. Immo neq
Iudaeos convertere neque ethnicos inducere potuissent, nisi qu
credi ab eis volebant [13] ordine exponerent. Multo magis iam cr
dentibus ecclesiis nihil subtraxissent quod aliis paucis seorsum t
mandarent. Quamquam, etsi quaedam inter domesticos, ut
dixerim, disserebant, non tamen ea fuisse credendum est qu
aliam regulam fidei superducerent, diversam et contrariam illi qu
[14] catholice in medium proferebant, ut alium [15] deum in ecclesia di
rent, alium in hospitio, [16] aliam Christi substantiam designarent
aperto, [17] aliam in secreto, [18] aliam spem resurrectionis apud om
annuntiarent, aliam apud paucos, cum ipsi [19] obsecrarent in [20] e
I Cor. I, 10. stulis suis, ut id ipsum et unum loquerentur omnes, et n
essent [21] schismata et dissensiones in ecclesia, [22] quia sive Pau

21. ad argumentum *(Aβ)d.* argumentum *(Aφ)BCabc.* 22. interpraetandam *A*
pro more. 23. cum *(Aβ)d.* et cum *(Aφ)BCabc.* 24. et *B.*

Cap. XXVI. 1. administrandum *AB.* 2. adiiceret et *bc.* adieceral et *C.*
tecti *Ad.* taciti *reliqui.* 4. et *om. A.* 5. lucem *BCa.* 6. modio *BCabc.*
abstrudi *ACmgbd.* abscondi *B.* obstrui *C.* abstrui *ac.* 8. aut minime intelle
runt *om. C.* 9. intellexerunt *om. B.* 10. de dei verbo et Christi *(Aβ)bcd.*
verbo et Christi *(Aφ).* verbo Christi *B.* dei verbo, Christi *Ca.* 11. vim *om*
12. ecclesiam *B.* 13. ordine *Aamgbcd.* ordinarie *a.* ordinari *BC.* 14. cat
licae *Ad.* 15. dominum *BCab.* 16. et aliam *Cabc.* in aliam *B.* 17. aliam
secreto *om. A.* 18. et aliam *Cabc.* 19. obsecrarent *(Aβ)amgbcd.* observa
(Aφ)BCa. 20. epistulis *A., ubique.* 21. scismata *AB.* 22. sive quia *C.*

Cap. XXVI. a. Porro] At enim, atqui. Cf. ádnott. ad De Corona cap. 7.

sive alii eadem praedicarent. Alioquin meminerant, Sit sermo vester: est, est, non, non, [23]nam quod amplius, hoc a malo est, [24]ne evangelium in diversitate tractarent. Matth. V,

Si ergo incredibile est vel ignorasse apostolos plenitudinem praedicationis vel non omnem ordinem regulae omnibus edidisse, videamus, [1]ne forte apostoli quidem simpliciter et plene, ecclesiae autem suo vitio aliter acceperint quam apostoli [2]proferebant. Omnia ista scrupulositatis incitamenta invenias praetendi ab haereticis. Tenent correptas ab apostolo ecclesias, O insensati [3]Galatae, quis vos fascinavit? [4]et, Tam bene currebatis, quis vos impediit? [5]ipsumque principium, Miror, quod sic tam cito transferimini ab eo qui [6]suos vocavit in gratia, ad aliud evangelium. Item ad Corinthios scriptum, quod essent adhuc carnales, qui lacte educarentur, nondum idonei ad pabulum; qui putarent, se scire aliquid, quando nondum scirent quemadmodum [7]scire oporteret. Cum correptas ecclesias opponunt, credant [8]emendatas. Sed et illas recognoscant de quarum fide et scientia et conversatione apostolus gaudet et deo gratias agit, [9]quae tamen hodie cum illis correptis unius institutionis iura [10]miscent. Cap. XXVII. Gal. III,1. Gal. V,7. Gal. I,6. I Cor. III,1. VIII,2. XVI,19. Rom. I,8.

Age nunc omnes erraverint; deceptus sit et apostolus de testimonio [1]reddendo; nullam respexerit spiritus sanctus, uti eam in [2]veritatem deduceret, ad hoc missus a Christo, ad hoc postulatus de patre, ut esset doctor veritatis; [3]neglexerit officium dei [4]vilicus, [5]Christi vicarius, sinens ecclesias aliter [6]interim intellegere, aliter credere [7]quod ipse per apostolos praedicabat: ecquid verisimile est, ut tot ac tantae in unam fidem erraverint? Nullus inter multos [8]eventus unus est[a]. Exitus variasse debuerat [9]error doctrinae ecclesiarum. Ceterum quod apud multos unum invenitur, non est Cap. XXVIII. Ioan. XIV, Ioan. XV,

23. nam quod *A.* quod *reliqui.* 24. ne *AφCab. Pamelii codices.* nec *B.* ne scilicet (*Aβ*)*cd.*

Cap. XXVII. 1. ne forte *Acd. liber Clementis.* ne *reliqui.* 2. praeferebant *BCa.* 3. galathae *A.* 4. item bene *Fr. Iunius.* 5. ipsumque *BCabcd.* ipsum *A.* et ipsum *Hildebrandus.* 6. suos *Ad.* vos *reliqui.* 7. scire *Ad.* sciri *reliqui.* 8. ecce mandatas *B.* et emendatas *Cmg.* 9. qui tamen *Ca.* quantum *B.* 10. commiscent *bc.*

Cap. XXVIII. 1. reddendo quibusdam; nullam respexerit *Cabc.* reddendo quibusdam; in illa respexit *B.* 2. veritate *BCa.* *Ios. Scaliger rescribendum putabat* nullam respexerit sp. s., uti eum *cett.* 3. neglexerit *abcd., ex emendatione Rhenani.* neglexerit ait *C.* neclexitait *A.* neglexit *B.* 4. vilicus *A.* villicus *reliqui.* 5. Christus *C.* 6. interim *om. A.* 7. quod *ABCd.* quam *bc.* quam quod *a.* 9. eventus unus est. Exitus variasse *d.* eventus est, unus est. Exitus variasse *a.* eventus est unus exitus: variasse *bc.* eventus unus exitus variasse (variasset *B.*) *BC.* eventus variasse *A.* 9. error *Aamgbcd.* ordo *B.* ordinem *Ca.*

Cap. XXVIII. a. eventus unus est.] Casus in multos dispersus non uno eodemque modo ab omnibus excipitur. (Rigalt.)

erratum, [10]sed traditum. Audeat ergo aliquis dicere illos errasse qui tradiderunt?

Cap. XXIX. [1]Quoquo modo sit erratum, tam diu utique [2]regnavit error quam diu haereses non erant. Aliquos Marcionitas et [3]Valentinianos liberanda veritas expectabat. Interea perperam [4]evangelizabatur, perperam credebatur; tot milia milium perperam tincta, tot opera fidei perperam [5]administrata, tot virtutes[a], tot charismata perperam operata, tot sacerdotia, tot [6]ministeria perperam [7]functa, tot denique martyria perperam [8]coronata. Aut si non perperam nec in vacuum quale est, ut[b] ante res dei [9]currerent quam cuius dei notum esset? ante Christiani quam Christus inventus? ante [10]haereses quam vera doctrina? Sed enim in omnibus veritas imaginem antecedit, [11]post vero similitudo succedit. Ceterum satis ineptum, ut [12]pro priori doctrina haeresis habeatur, vel [13]quoniam ipsa est quae futuras haereses [14]cavendas [15]praenuntiabat. Ad eius doctrinae [16]ecclesiam scriptum est, immo ipsa doctrina ad [17]ecclesiam scribit, (Gal. I, 8.) Et si angelus de caelo aliter evangelizaverit, citra quam nos, anathema sit[c].

Cap. XXX. Ubi tunc Marcion, Ponticus nauclerus[a], Stoicae studiosus? Ubi [1]tunc Valentinus, Platonicae sectator[b]? Nam constat illos neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in [2]catholicae[c] primo doctrinam credidisse apud ecclesiam Romanensem [3]sub epi-

10. sed traditum *om. BC.*
Cap. XXIX. 1. quomodo *Aβ*. 2. erravit *BCa*. 3. Valentinos *A*. 4. evangelizabatur, perperam credebatur *abcd*. evangelizabatur *ABC*. 5. administrata (*Aφ*)*bcd*. ministrata *AβBCa*. 6. mysteria *A*. 7. functa, tot denique martyria perperam *om. BC*. 8. coronata. Aut si non*(si nec [*Aφ*]*bc*. sint *amg.*) perperam, nec in vacuum *Aamgbcd*. perperam nec (et *Ca.*) in vacuum *BCa*. 9. currerent *ABabcd. Gorziensis.* curent *C*. 10. heresis *Aφ*. 11. post vero *ego*. post rem *d*. post rem vero *Hildebrandus*. postremo *ABCabc*. 12. pro priori doctrina *ego*. proprior in doctrina *A., quod probat Hildebrandus*. prior in doctrina *reliqui*. prior doctrina *Fulv. Ursinus*. 13. quomodo *B*. 14. cavendas *Ad*. et cavendas *reliqui*. 15. praenuntiavit *bc*. 16. ecclesiae *A*. 17. ecclesiam *Ad*. ecclesiam suam *reliqui*.
Cap. XXX. 1. tunc *om. d*. 2. catholicae primo (*Aβ*)*d*. catholicae pri.. *Aφ*. catholicam primo *bc*. catholicam pene *BCa*. 3. donec sub *c*.

Cap. XXIX. a. virtutes] Significat potestatem edendi miracula et spiritus sancti dona.
b. quale est, ut] Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 5.
c. anathema sit] Cf. supra cap. 6. Vincent. Lerinens. Commonit. cap. 12.
Cap. XXX. a. Ponticus nauclerus] Cf. Adv. Marc. I, 1 sq. Auct. libelli Adv. Haeres., qui vulgo Tertulliano tribuitur, cap. 7.
b. Valentinus, Platonicae sectator?] Cf. Auctor lib. Adv. Haeres. cap. 7. De Valentini et Marcionis aetate v. Irenaeum III, 4. et Euseb. Hist. Eccl. IV, 10. Cf. Pearsonii Vind. Ignat. Part. II. cap. 7.
c. catholicae] Doctrinam catholicae, nempe ecclesiae, doctrinam toto orbe Christiano, id est universa ecclesia Christiana receptam, catholicae nomine ab haereticorum doctrina distinctam. Etenim apud Christianos haeresis vocatur quod est alicui libitum credere adversus conscientiam fidemque publicam seu communem gentium Christianarum sententiam. (Rigalt.)

scopatu [4]Eleutheri[d] benedicti[e], [4b]donec ob inquietam [5]semper curiositatem, [6]qua fratres quoque vitiabant[f], semel et iterum eiecti[g], Marcion quidem cum ducentis [7]sestertiis quae ecclesiae intulerat, novissime in perpetuum [8]discidium [9]relegati venena doctrinarum suarum [10]disseminaverunt. Postmodum [10b]Marcion paenitentiam confessus cum [11]condicioni datae sibi occurrit[h], ita pacem recepturus, si ceteros [12]quos perditioni erudisset[i] ecclesiae restitueret, [13]morte praeventus est. Oportebat enim haereses esse. Nec tamen ideo bonum [14]haereses quia esse eas oportebat. Quasi non et malum oportuerit esse. Nam [15]et dominum tradi oportebat, [15b]sed vae traditori, [16]ne quis etiam hinc haereses defendat. [17]Si et Apellis stemma[k] retractandum est, tam non vetus et ipse quam Marcion [18]institutor et praeformator eius, sed lapsus in [19]feminam[l] desertor continentiae Marcionensis[m] ab oculis sanctissimi magistri Alexandriam secessit. Inde [20]post annos regressus non melior, nisi tantum qua iam non Marcionites, in alteram feminam impegit, illam

1 Cor. XI, 19.

Marc. XIV, 21.

4. eleuteri *A*. 4 b. donec *om. c*. 5. semper *Ab*. eorum semper *Ca*. semper eorum *cd*. 6. qua fratres quoque vitiabant *BCabc*. quam fratres quoque vitiabant *Ad*. 7. sestertiis *Ad*. sexternis *B*. S—H *Ca*. S—H suis *bc*. 8. discidium *ABCabcd*. *Pamelii codices*. dissidium *Io. a Wouwer*. 9. relegatus *BCa*. 10. disseminavit *BCa*. 10 b. idem Marcion *d*. 11. conditione data *Vaticanus*. conditione datae *BC*. 12. quos *Ad*. quoque quos *reliqui*. 13. et traditori *A*. 16. mortem morte *A*. 14. haereses *Aabcd*. haeresis *BC*. 15. et *om. A*. 15 b. idua ne quis etiam hinc haereses (heresis *A*.) *Ad*. ne quis etiam hinc haeresim *amgbc*. ne quid etiam hinc haeresis *BCa*. 17. Si et Apellis stemma *bcd*. Sed et Apellis stemma *Ca*. Sed et Apellicema *B*. Si (Sed *Aφ*.) et Appelles stigma . Sed et Apellae stigma *Hildebrandus*. 18. institor *B*. 19. feminam *Aabcd*. femina *BC*. 20. post aliquot annos *Io. a Wouwer*.

d. apud ecclesiam Romanensem sub episcopatu Eleutheri] Sic habet vetus exemplar, et veterum auctorum, atque in primis istius, scripta etiam cum hallucinationibus suis repraesentari interest. Neque solet Septimius exactissime reddere quae ab auctoribus sumit. (Rigalt.) De adiectivo *Romanensis* cf. Casaubon. ad Scriptores Hist. Aug. p. 2. ed. Paris. MDCXX.

e. benedicti] Etiam dum viverent, benedicti vocabantur. De Pudic. [cap. 13]: „Benedictus Papa concionaris." (Albasp.)

f. qua fratres quoque vitiabant] In codice Agobardi est *quam fratres quoque vitiabant*, ut sit sensus, eorum curiositatem etiam plebi Christianae odiosam fuisse, ut iam communi fratrum voto pellerentur, cum ab episcopo sunt eiecti. In recentioribus libris legitur *qua fratres quoque vitiabant*. Quod non sine ratione praetulerim. (Rigalt.)

g. semel et iterum eiecti] Qui scilicet accepta *paenitentia* perfide et inconstanter uterentur. Cuiusmodi aliquid significare videtur etiam Irenaeus, ubi de Cerdone haeretico [lib. III, cap. 4.]. (Rigalt.)

h. cum condicioni datae sibi occurrit] Cum in eo esset ut datae sibi condicioni satisfaceret, cum aggreditur satisfacere condicioni. (Rigalt.)

i. si ceteros quos perditioni erudisset] Facilius in ecclesiam haeretici quam peccatores revocabantur, verum haeresiarchae non aliter pace donabantur quam si ceteros quos corruperant ecclesiae reddere niterentur. Cypr. Epist. ad Ant. de Troph., Euseb. Hist. Eccles. VI, 35. (Albasp.)

k. et Apellis stemma] Liber Agobardi habet *stigma*, quod esset proprie infamiae nota.

l. lapsus in feminam] Cf. Auct. libelli Adv. Omnes Haereses cap. 7. Cf. Tertull. supra cap. 6.

m. continentiae Marcionensis] Interdicebat enim nuptias Marcion.

virginem Philumenen, quam supra edidimus[n], postea vero immane [21]prostibulum [22]et ipsam, cuius energemate circumventus [23]quae ab ea didicit [24]Phaneroseis scripsit[o]. Adhuc in saeculo supersunt qui [25]meminerint eorum, etiam proprii discentes[p] et successores ipsorum, ne [26]posteriores negare possint. Quamquam et de operibus suis, ut dixit dominus, revincuntur. Si enim Marcion novum testamentum a vetere separavit, [27]posterior est eo quod separavit, quia [28]separare non posset nisi quod [29]unitum fuit. Unitum ergo antequam separaretur postea [30]factum separatum posteriorem ostendit separatorem. Item Valentinus aliter exponens et sine dubio emendans hoc [31]nomine quicquid emendat, ut mendosum retro, [32]alterius fuisse [33]demonstrat. [34]Hos ut insigniores et frequentiores adulteros veritatis nominamus. Ceterum et Nigidius nescio [35]qui, et Hermogenes, et multi alii [36]adhuc ambulant pervertentes vias [37]domini. Ostendant mihi ex qua auctoritate [38]prodierint? Si alium deum praedicant, quomodo eius dei rebus et litteris [39]et nominibus utuntur adversus quem praedicant? si [40]eundem, quomodo aliter? Probent se novos apostolos esse[q], dicant Christum iterum [41]descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, [42]iterum mortuum, iterum resuscitatum. Sic enim [43]apostolus descripsit, sic enim apostolos solet facere, [44]dare praeterea illis virtutem eadem signa

Matth. VII, 16.

21. prostribulum *A.* postribulum *B.* 22. et ipsam cuius energemate *bcd.* et ipsa mergimate *B.* et ipsam in Ergemate *C.* et ipsam Energemate *a.* et ipsis cuiusque inergemata *A.* 23. quae *ABCabc.* quas *d., Io. a Wouwer.* 24. phanerosis *AB.* facinorosus *C.* 25. meminerunt *B.* 26. se posteriores *d., Io. a Wouwer.* 27. posterior est eo quod separavit *om. BC.* 28. separari *amgb.* 29. unicum *BC.* 30. factum *om. d.* 31. omnino *d., Fulv. Ursinus.* 32. anterius *d., Fulv. Ursinus. Quid A. habuerit hodie nescitur.* 33. demonstrat *ABcd. Vaticanus.* demonstret *Cab.* 34. Hos (hoc *Aβ.*) ut insigniores *Aβbcd.* Hos insigniores *Aφ.* Hos utique insigniores (segniores *B.*) *BCa.* 35. qui *ABc. Vaticanus.* quis *Cabd.* 36. qui adhuc *d., Fulv. Ursinus.* 37. domini. Ostendant *A.* dei, ostendant *d.* dei. cupio ut ostendant *B.* dei. Cupio ostendant *reliqui.* 38. prodierint *A.* prodierunt *reliqui.* 39. et *om. Aβ.* 40. eundem *Aamgbcd.* eiusdem *BCa.* 41. ascendisse *A.* 42. iterum mortuum, iterum resuscitatum *abc.* iterum resuscitatum *reliqui.* 43. apostolus descripsit, sic enim apostolos solet facere *ego.* apostolus descripsit solet facere *A.* apostolus descripsit *Nic. Rigaltius.* apostolos solet facere *BCabcd.* 44. dare praeterea illis *A.* dare illis praeterea *reliqui.*

n. quam supra edidimus] Supra cap. 6.

o. cuius energemate circumventus quae ab ea didicit Phaneroseis scripsit.] Cf. Auctor libelli Adv. Omnes Haereses cap. 7. *Energema* est vis et efficacia daemonum, quibus agebatur Philumene. *Phaneroseis* sunt revelationes.

p. discentes] Discipuli.

q. Probent se novos apostolos esse] Optatus lib. III: „At nunquid est alter redemptor? Qui prophetae nuntiaverunt alterum esse venturum? Quis Gabriel iterum ad alteram Mariam locutus est? Quae virgo iterum peperit? Quis virtutes novas aut alteras fecit?“ (Rigalt.) Similiter confutat Tertullianus Marcionem De Carne Chr. cap. 2 „Ex qua, oro te, auctoritate? Si propheta es, praenuntia aliquid: si apostolus, praedica publice: si apostolicus, cum apostolis senti: si tantum Christianus es, crede quod traditum est.“ cett.

edendi [45]quae et ipse. Volo igitur [46]et virtutes[r] eorum [47]proferri; nisi quod agnosco maximam virtutem eorum qua apostolos in perversum aemulantur. Illi enim de mortuis [48]vivos faciebant, isti de vivis [49]mortuos faciunt[s].

Cap. XXXI. Sed ab excessu revertar ad principalitatem [1]veritatis[a] et posteritatem [2]mendacitatis [3]disputandam ex illius quoque parabolae patrocinio quae bonum semen frumenti [3b]a domino seminatum [4]in primore constituit, avenarum autem sterilis [5]foeni adulterium ab inimico diabolo postea superducit. [6]Proprie enim doctrinarum distinctionem figurat, quia et alibi verbum dei seminis similitudo est. Ita ex ipso ordine manifestatur id esse dominicum et verum quod sit prius traditum, id autem extraneum et falsum quod sit posterius [7]immissum. Ea sententia manebit adversus posteriores quasque [8]haereses, quibus nulla constantia [9]de conscientia [10]competit [11]ad defendendam sibi veritatem. (Matth. XIII, 37 sqq.)

Cap. XXXII. Ceterum si quae audent interserere se aetati apostolicae, ut ideo [1]videantur ab apostolis traditae quia sub apostolis fuerunt, possumus dicere: Edant ergo origines ecclesiarum [2]suarum, evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per [3]successionem[a] ab initio [4]decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis [5]perseveravit, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiae apostolicae census suos deferunt[b], sicut [6]Smyrnaeorum ecclesia [6b]Polycarpum[c]

45. quae (qua *A.*) et ipse *Aamgbcd.* quae et ipsi *BCa.* 46. et *om. BCa.* 47. proferri *d.* proferre *reliqui. Verba* proferri; nisi quod agnosco maximam virtutem eorum *om. Aφ.* 48. vivos faciebant *Abcd.* suscitabant *BCa. Vaticanus.* 49. mortuis *Aφ.*

Cap. XXXI. 1. veritati *cd. Vaticanus.* 2. mendacitati *BCac. Vaticanus.* 3. disputandam *Ad.* deputandam *reliqui.* 3b. et a domino *A.* 4. in primore constituit *Ad. liber Clementis et Vaticanus.* in primo reconstituit *BC.* primo constituit *abc.* 5. faeni *Aβ.* 6. Proprie *Aamgbcd.* pro parte *BCa.* 7. inmissum *Aβ.* 8. heresis *A.* 9. de *Abcd.* et *BCa.* 10. competit *Aamgbcd.* concedit *BCa.* concepit *Cmg.* 11. ad *om. A.*

Cap. XXXII. 1. videant *A.* 2. suarum *om. A.* 3. successionem *A.* 4. decurrente *BC.* 5. perseveraverit *ACabd.* perseveraverint *c. Vaticanus.* perseveraverunt *B.* 6. Zmyrnaeorum *A.* smirrieorum *B.* 6b. habens Polycarpum *abc.*

r. virtutes] *Id est* δυνάμεις. Ut supra cap. 29., *et saepissime* in hoc aliisque ecclesiae *scriptoribus.* Cf. Hildebr. ad Arnob. Adv. Natt. I, 20. p. 30.

s. de vivis mortuos faciunt.] De Carne Chr. cap. 5. Marcionis deum dicit „nec mortuorum suscitatorem, sed vivorum mortificatorem."

Cap. XXXI. a. ad principalitatem veritatis] Principalitatem dicit quod statim a primordio fuit, posteritatem quod postea subrepsit. (Rigalt.)

Cap. XXXII. a. per successionem] Cf. Irenaeus IV, 42.

b. census suos deferunt] Census suos, hoc est origines suas. Sic lib. I. Adv. Marc. [cap. 21] „apostolici census ecclesiam" dixit, et lib. De Monogam. [cap. 5] „census noster transfertur in Christum." (Rigalt.) Cf. quae annotavi ad Apolog. cap. 2. et ad De Corona cap. 13.

c. sicut Smyrnaeorum ecclesia Polycarpum] Cf. Irenaeus III, 3.

ab [7]Ioanne [8]collocatum refert, sicut Romanorum Clementem[d] a Petro ordinatum[e] [9]itidem. [10]Perinde utique et ceterae exhibent quos [10b]ab apostolis in episcopatum constitutos apostolici seminis traduces [10c]habeant. Confingant tale aliquid haeretici. Quid enim [11]illis post blasphemiam inlicitum est? Sed etsi confinxerint, nihil promovebunt. Ipsa enim doctrina eorum cum apostolica comparata ex diversitate et contrarietate sua pronuntiabit neque [12]apostoli alicuius auctoris esse neque apostolici, quia sicut apostoli non diversa inter se docuissent, ita et [13]apostolici non contraria apostolis edidissent. Nisi illi qui ab apostolis [14]didicerunt aliter praedicaverunt. Ad hanc itaque formam[f] [15]probabuntur ab illis ecclesiis, quae licet [16]nullum ex apostolis vel apostolicis auctorem suum [17]proferant, ut multo posteriores, quae denique[g] [18]cottidie instituuntur, tamen in eadem fide conspirantes non minus apostolicae deputantur pro consanguinitate doctrinae[h]. Ita omnes haereses ad utramque formam[i] [19]a nostris ecclesiis provocatae probent se [20]quaqua putant apostolicas. Sed adeo [21]nec sunt nec [22]probare possunt quod non sunt,

7. Iohanne *A., fere ubique.* 8. collocatum *A.* 9. itidem *Ad.* id et *Ca.* edit *bc.* idem *B.* 10. Perinde *Ad.* proinde *reliqui.* 10b. ab apostolis *Aabcd.* apostoli *BC.* 10c. habent *Latinius, et Pearson. Vindic. Ignat. II, 2.* 11. illis *om. Aφ.* 12. apostoli — — quia sicut *om. A.* 13. apostolica *Aφ.* 14. didicerunt aliter *Ad.* discesserunt *liber Clementis.* descivernnt et aliter *reliqui.* 15. probabuntur *Ad.* provocabuntur *reliqui.* 16. nullam *BC.* 17. proferebant *A.* 18. cottidie *Aβ.* 19. a nostris *Abcd.* nostris *reliqui.* 20. quamquam *B.* 21. nec sunt *om. Aφ.* 22. probare possunt *Ad.* possunt probare *reliqui.*

d. sicut Romanorum Clementem] Hieronymus Catal. Scriptt. Eccl. cap. 15 „Clemens — — quartus post Petrum Romanus episcopus, siquidem secundus Linus fuit, tertius Anacletus, tametsi plerique Latinorum secundum post Petrum apostolum putent fuisse Clementem." Irenaeus sic tradiderat, beatos apostolos Lino episcopatum administrandae ecclesiae commendasse, successisse autem Lino Anacletum, post eum tertio loco ab apostolis episcopatum Clementi delatum. (Rig.) V. Irenaeum III, 3 cum interprr., Pamel. ad Tertull. b. l., Coteler. ad Clem. Recognitt. VII, 45. Adde Carm. Adv. Marcion. lib. III, sub finem.

e. a Petro ordinatum] Quasi etiam vivente Petro episcopatum Romae gessisset Clemens et apostolis apostolatu suo fungentibus viri apostolici passim in varios episcopatus fuerint tributi. Et tamen post passionem domini statim Iacobum apostolum fratrem domini ab ipsis apostolis Hierosolymorum episcopum fuisse constitutum legimus, Petro iam apostolatum principaliter exercente. Hoc vero sic evenisse ait Chrysostomus, propterea quod Petrum Christus ordinasset διδάσκαλον τῆς οἰκουμένης, Homil. in Ioann. cap. 21. Hic Tertulliani locus aperte indicat non esse Tertulliani versus, unde nonnulli successiones episcoporum Romanorum constitui certo posse arbitrantur. (Rigalt.)

f. formam] Id est modum, legem, condicionem. Cf. adnott. ad De Idolol. cap. 18.

g. denique] Adeo. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 42.

h. consanguinitate doctrinae.] Consanguineae sunt doctrinae quae ab uno eodemque auctore sunt traditae, quasi ab uno parente. Sic ipse lib. I. De Cultu Femin. [cap. 5] „consanguineas materias" dixit. Sic Chalcidius „domesticas et consanguineas rationes." (Rigalt.) Similiter Apolog. cap. 12 dicuntur „materiae sorores."

i. utramque formam] Unam successionis episcoporum, alteram successionis in consanguinitate doctrinae. (Fr. Iunius.)

Apoc. II, 14. potest ei servire quam deo comparat. Ioannes vero [22]in Apocalypsi idolothyta edentes et stupra committentes [23]iubetur castigare. Sunt et nunc alii Nicolaitae. [24]Gaiana haeresis dicitur. At in [25]epistula eos maxime antichristos vocat qui Christum negarent in [26]carnem venisse, et qui non putarent Iesum esse filium dei. Illud Marcion, hoc [27]Hebion vindicavit[h]. Simonianae autem magiae disciplina angelis serviens[i] utique et ipsa inter [28]idololatrias deputabatur et a Petro apostolo in ipso Simone damnabatur.

Cap. XXXIV. Haec sunt, ut arbitror, genera doctrinarum adulterinarum, quae sub apostolis fuisse ab ipsis apostolis discimus. Et tamen nullam invenimus institutionem [1]inter tot diversitates perversitatum quae de deo creatore universorum controversiam [1b]moverit. Nemo alterum deum ausus est suspicari. Facilius de filio quam de patre haesitabatur, donec Marcion praeter creatorem alium deum solius bonitatis induceret, [2]Apelles creatorem [3]angelum nescio quem gloriosum superioris dei faceret deum legis et [4]Israëlis, illum igneum affirmans[a], Valentinus Aeonas suos spargeret et unius Aeonis vitium in originem deduceret dei creatoris. His solis et his primis revelata [5]est veritas divinitatis, maiorem scilicet [6]dignationem et pleniorem gratiam a diabolo consecutis, [7]qui deum sic quoque [8]voluerit aemulari, [9]ut de doctrinis venenorum, quod [10]dominus negavit, ipse faceret discipulos super magistrum. Eligant igitur sibi tempora universae [11]haereses quae quando [12]fuerint, [13]dum non intersit quae quando, [14]dum de veritate non sint, [15]et utique quae sub apostolis non fuerunt, fuisse non possint[b]. Si [16]autem fuissent, nominarentur et

22. in *om. a.* 23. iubetur (*Aβ*)*bcd.* iubet (*Aφ*)*BCa.* 24. Gaiana *ABC.* Caiana *bcd.* Cainana *a.* Eiana *amg.* 25. epistula *A.* 26. carnem *A.* carne *reliqui.* 27. haebion *A.* Hebeion *C.* abeon *B.* 28. idolatrias *Aβ.* idolatria *B.*
Cap. XXXIV. 1. ut diversitates *BC.* 1b. moverint *C.* 2. appelles *Aβ.* 3. angelorum (*Aβ*)*d.* *Quid olim extiterit in A. hodie posse dinosci Hildebrandus negat.* 4. israhelis *A.* 5. et veritas *a.* est veritatis *A.* 6. dignitatem *A.* 7 quod eum *Aβ.* 8. voluerint *A.* 9. et de *BC.* 10. deum *B.* dominum *C.* 11. heresis *B.* 12. fuerit *A.* 13. dum modo intersit (*Aβ*)*d.* tum non intersit *Fr. Iunius.* cum non intersit *M. I. Routh.* 14. dum *om. BC.* 15. et (et *om. BCabc.*) utique quae (quae *om. A.*) sub apostolis non fuerunt, fuisse (eas dicere fuisse *c.*) non possint (possunt *BCabc.*) *ABCabc.* utique quae ab apostolis nominatae non fuerunt, sub apostolis fuisse non possunt *d., Fulv. Ursinus.* 16. autem *A.* enim *reliqui.*

h. Hebion vindicavit.] Epiphan. I, 30.
i. Simonianae autem magiae disciplina angelis serviens] Cf. Petav. ad Epiphan. p. 40. Iren. I, 20. Auct. lib. Adv. Omnes Haeres. cap. 2. Philastr. cap. 29.
Cap. XXXIV. a. igneum affirmans] Exscripsit Tertullianum Isidorus Origg. VIII, 5 „Apellitae, quorum Apelles princeps fuit, qui creatorem angelum nescio quem gloriosum superioris dei faciens deum Israëlis illum igneum affirmans dixit Christum non deum in veritate, sed hominem in phantasia apparuisse."
b. fuisse non possint.] Nihil refert cuius sit aetatis aliqua haeresis, cum semel constet omnes veritatis esse expertes. Quae sub apostolis non fuerunt nec sane fuisse sub illis possunt dici. Sed omnes posteriores sunt praedamnatae in prioribus quae sub apostolis fuerunt

ipsae, ut et ipsae coërcendae [17]essent. Quae vero sub apostolis fuerunt, in sua nominatione [18]damnantur. Sive ergo [19]eaedem nunc sunt aliquanto expolitiores quae sub apostolis rudes, habent suam exinde damnationem: sive aliae quidem [20]fuerunt, aliae autem postea [21]obortae [22]quasdam ex illis opiniones usurpaverunt, habendo cum eis consortium praedicationis [23]habeant necesse est etiam consortium damnationis, praecedente illo fine supradicto posteritatis, [24]quod etsi nihil de damnaticiis [25]participarent, de aetate sola praeiudicarentur, tanto magis adulterae quanto nec [26]ab apostolis nominatae. Unde firmius constat has esse quae adhuc tunc nuntiabantur futurae.

His definitionibus provocatae a nobis et revictae haereses omnes, **Cap. XXXV.** sive [1]quae posterae, sive [2]quae coaetaneae apostolorum, dummodo diversae, sive generaliter, sive specialiter notatae ab eis, dummodo praedamnatae, audeant respondere et ipsae aliquas eiusmodi praescriptiones adversus nostram disciplinam. Si enim negant veritatem eius, debent probare illam quoque [3]haeresin esse [4]eadem forma revictam qua ipsae revincuntur, et ostendere simul ubinam quaerenda sit veritas quam apud illas non esse iam constat. [5]Posterior nostra res [5b]non est, immo omnibus prior est, [6]et hoc erit testimonium veritatis [7]ubique occupantis principatum: apostolis [8]ubique non damnatur, immo defenditur, hoc erit indicium proprietatis. [9]Quam enim non damnant qui [10]extraneam quamque [11]damnarunt, suam ostendunt, ideoque et defendunt.

Age iam, qui voles curiositatem melius exercere in negotio **Cap. XXXVI.** salutis tuae, percurre ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc cathedrae apostolorum suis locis [1]praesident, apud quas [2]ipsae authenticae litterae eorum recitantur, sonantes vocem [2b]et [3]reprae-

17. essent *om. BCabcd. Pro* coërcendae *A. habet* cohercendae, *ut solet.* 18. dignantur *C.* 19. eadem *AβB.* 20. illae fuerunt *BCabc.* 21. obortae *ACd.* abortae *B.* obortae sunt et *abc.* 22. quasdam ex illis opiniones *BCabc.* quiddam ex illis opiniones *A.* quiddam ex illis *d.* quiddam ex illis opinionis *Hildebrandus.* 23. habent *BC.* 24. quod *Aβ.* quo (*Aφ*)*BCabcd.* 25. participarent *ABbcd.* participarentur *reliqui.* 26. ab *om. ab.*

Cap. XXXV. 1. quae (*Aβ*)*abcd.* qua (*Aφ*)*BC.* 2. quae *Aabcd.* qua *BC.* 3. haeresin esse *abcd.* haeresim *C.* haeresis *B.* hereses inesse *Aφ.* heresinesse *Aβ.* 4. eandem formam *B.* 5. Superior nostra res non est *A.* 5b. nomen imo *C.* 6. et hoc *A.* Hoc *BCabcd.* 7. ubi occupantis *Aβ.* 8. apostolis ubique non *A.* Apostolis utique non *d.* Ab apostolis non *BC.* Quod ab apostolis *abc.* 9. Quam enim non damnant qui *Ad., Rhenanus.* Quam enim damnant qui *BC.* Quam enim non damnant quasi *abc. Gorziensis.* 10. extranea *b.* 11. damnarunt *A.* non damnaverunt *reliqui. Io. a Wouwer vult reponi* Quam enim non damnant quasi extraneam, quamque non damnaverunt *cett.*

Cap. XXXVI. 1. praesidentur *Cabc.* 2. ipsae *om. B. Sed C. in margine habet.* 2b. et *om. BC.* 3. praesentantes *A.*

sentantes faciem [4]uniuscuiusque[a]. [5]Proxima est tibi [6]Achaia, habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, [7]habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiae [8]adiaces, habes [9]Romam, unde nobis [10]quoque[b] auctoritas praesto [11]est. Ista quam felix ecclesia cui totam doctrinam[c] apostoli cum sanguine suo profuderunt, ubi Petrus passioni dominicae adaequatur, ubi Paulus [12]Ioannis exitu[d] coronatur, ubi apostolus [13]Ioannes, posteaquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur. Videamus quid [14]didicerit, quid docuerit, [15]cum Africanis quoque ecclesiis [16]contesserarit[e]. Unum deum [17]dominum novit, creatorem [18]universitatis, et Christum Iesum ex virgine Maria filium dei [19]creatoris, et carnis resurrectionem; legem et prophetas cum evangelicis et apostolicis litteris [20]miscet; inde [21]potat fidem; [22]eam aqua signat, sancto spiritu vestit[f], eucharistia pascit, [22b]martyrium [23]exhortatur[g], et ita adversus hanc institutionem neminem recipit. Haec est institutio, non dico iam, quae futuras [24]haereses praenuntiabat, sed de qua haereses prodierunt. Sed non [25]sunt ex illa ex quo factae sunt adversus illam. Etiam de olivae nucleo mitis et opimae [26]et necessariae asper oleaster

4. uniuscuiusque *om. BC.* 5. Proxime *BC. Vaticanus.* 6. acaia *Aφ.* 7. habes Thessalonicenses *om. ABC.* 8. adiiceris *C.* adicies *B.* 9. Romanam *BCa. Vaticanus.* 10. auctoritas quoque *A.* 11. est. Ista quam felix *Ad.* est statuta. Felix *BC.* est. Statu felix *Bc. Vaticanus.* est. Felix *b.* 12. Iohannis *A.* 13. Iohannes *A., ubicunque nihil annotavero.* 14. dixerit *BCc. Vaticanus.* 15. quid cum *c.* 16. contestatur *Ca.* contestare *B.* contesseratur *P. Pithoeus, Rigaltius.* 17. dominum *om. BCabcd.* 18. in universitatem *A.* 19. creatorem et carnis resurrectorem *A.* 20. miscet (miscit *A.*) inde *ABC.* miscet et inde *reliqui.* 21. portat *Ca.* importat *Fulv. Ursinus.* 22. eam *om. BC.* 22b. martyrium *ABCad. Vaticanus.* martyrio *bc.* ad martyrium *Fulv. Ursinus.* 23. exortatur *Aβ.* 24. heresis praenunciabat *Aβ.* 25. sunt *AφB.* fuerunt *(Aβ)bcd.* omnes *Ca.* 26. et necessariae asper oleaster oritur, etiam de papavere ficus gratissimae *om. BC.*

Cap. XXXVI. a. repraesentantes faciem uniuscuiusque.] Quantum scilicet imaginari fas est cogitantibus. (Rigalt.)

b. nobis quoque] Adv. Marcion. IV, 5 „Videamus quod lac a Paulo Corinthii hauserint, ad quam regulam Galatae sint recorrecti, quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii, *quid etiam Romani de proximo sonent.*"

c. totam doctrinam] Totam doctrinam dicit summam totius doctrinae Christianae, quam in martyrio pro Christi nomine fortiter obeundo consistere toties praedicat; ut videlicet animam illi tam bene merenti nostram reponamus, qui suam pro nobis, non immerentibus tantum, verum et male meritis, posuit ac prodegit. (Rigalt.)

d. exitu] Id est morte. Cf. adnott. ad Scorpiac. cap. 9.

e. contesserarit.] Id est communicaverit. Supra cap. 20 habuimus „contesserationem hospitalitatis."

f. sancto spiritu vestit] De Monog. cap. 7 „Nos autem Iesus summus sacerdos et magnus patris de suo vestiens sacerdotes deo patri suo fecit." De Bapt. cap. 13 „Obsignatio baptismi, vestimentum fidei." (Rig.)

g. martyrium exhortatur] Exhortatur ut intrepide vellent martyrium subire. Non tamen nego quin malim cum aliis libris rescribere *martyrio.* Et praecesserunt ablativi *aqua* signat, *sancto spiritu* vestit, *eucharistia* pascit."

[27]oritur, etiam de papavere [28]ficus[h] gratissimae et suavissimae ventosa et vana [29]caprificus exsurgit. Ita et [30]haereses de nostro [31]frutice, non nostro genere, veritatis[i] grano, [32]sed mendacio silvestres.

Cap. XXXVII

Si haec ita se habent, ut veritas nobis adiudicetur, quicunque in ea regula incedimus, [1]quam [2]ecclesia ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a deo tradidit, constat ratio propositi nostri[a], definientis non esse admittendos haereticos [3]ad ineundam de scripturis provocationem, quos sine scripturis probamus ad scripturas non pertinere. Si enim haeretici sunt, [4]Christiani esse non possunt, non a Christo habendo quod de sua electione sectati haereticorum [5]nomina admittunt. Ita non [6]Christiani[b] nullum ius capiunt Christianarum litterarum, ad quos merito dicendum est: Qui estis? quando, et unde venistis? quid in meo agitis, non mei? quo denique, Marcion, iure silvam meam caedis? qua licentia, Valentine, fontes meos transvertis? qua potestate, Apelles, limites meos commoves? [7]Mea est possessio. Quid hic, ceteri, ad voluntatem [8]vestram seminatis et pascitis? Mea est possessio, olim possideo, [9]prior possideo, habeo origines firmas ab ipsis auctoribus quorum fuit res. Ego sum haeres apostolorum. Sicut caverunt testamento suo, sicut fidei commiserunt, sicut adiuraverunt, ita teneo. Vos certe exhaeredaverunt semper et abdicaverunt ut extraneos, ut inimicos. Unde autem [10]extranei et inimici apostolis haeretici, nisi ex diversitate doctrinae, quam unusquisque de suo arbitrio adversus apostolos aut protulit aut recepit?

Cap. XXXVIII

Illic igitur et scripturarum et expositionum adulteratio depu-

27. oritur *Ad.* exoritur *abc.* 28. ficus *Ad.* fici *abc.* 29. caproficus *A.* 30. haeresis *B.* 31. frutice, non nostro genere veritatis *Ad.* fructicaverunt, non nostrae: *degeneres* veritatis (varietatis *C.*) *reliqui, et Gorziensis.* 32. et *BCabc.*

Cap. XXXVII. 1. quem *A.* 2. ecclesiae *AqB.* 3. ad ineundam *Acd. liber Clementis.* ad eundem *B.* ad eandem *ab.* adeundam *C.* 4. Christiani non possunt esse *B.* 5. nomina admittunt *Ad.* nomen adepti sunt *Desid. Heraldus Digress. II, 5. p. 286.* nomine admittunt *BCabc.* 6. Christiani nullum ius habent *om. A.* 7. Mea est possessio. Quid hic *Aabcd.* Quid hic *BC.* 8. vestram *om. A.* 9. prior possideo *om. BC.* 10. ut extranei *Aβ.*

h. *de papavere ficus*] Ficus pomum ... cere etiam in senatu Cato non dubitavit. Postea tamen inter Auctores Iuris haesitatum fuit, an pomorum appellatione venirent ficus. Grossos dici, et litteris quidem sacris, minime ignoravit ... Plinianae descriptionis ... historia nonnihil a fructu differentes. ... ipse maluit usurpare nomen *papaveris,* ... sane et forma et colore seminalibus gravis et lacte persimilis est nondum matura ficus. (Rigalt.) Ego cum aliis *papaver ficus* interpretor de seminalibus ficus, non de ipso fructu.

i. veritatis] Malim *de veritatis grano.*

Cap. XXXVII. a. constat ratio propositi nostri] Cf. supra cap. 16.

b. non Christiani] Cf. adnott. ad Apolog. cap. 2.

tanda est, [1]ubi doctrinae diversitas invenitur. Quibus fuit propositum aliter docendi, [2]eos necessitas coëgit aliter disponendi instrumenta doctrinae. Alias enim non potuissent aliter docere, nisi aliter haberent per quae [3]docerent. Sicut illis non potuisset succedere corruptela doctrinae [4]sine corruptela instrumentorum eius, ita [5]et nobis integritas doctrinae non competisset sine integritate eorum per quae doctrina tractatur. Etenim quid [6]contrarium nobis in nostris? quid de proprio intulimus, ut aliquid contrarium ei [7]et in scripturis deprehensum detractione vel adiectione vel transmutatione remediaremus? Quod sumus, hoc sunt [8]scripturae ab initio suo[a]. Ex illis sumus, [9]antequam aliter fuit, antequam a vobis interpolarentur. Cum autem omnis interpolatio posterior credenda sit, veniens [10]utique ex causa aemulationis, [11]quae neque prior neque [12]domestica unquam est eius quod aemulatur, tam incredibile est sapienti cuique, ut [13]nos adulterum stilum intulisse videamur scripturis, qui [14]sumus [15]a principio et primi, quam illos non intulisse, qui sunt et posteri et adversi. Alius [16]manu scripturas, alius [17]sensus expositione intervertit. Neque enim si Valentinus integro [18]instrumento [19]uti videtur, non callidiore ingenio quam Marcion [20]manus intulit veritati. Marcion enim exerte et palam machaera, non stilo usus est, quoniam ad materiam suam caedem scripturarum confecit: Valentinus autem pepercit, quoniam non ad materiam scripturas, sed materiam ad scripturas excogitavit, et tamen plus abstulit et plus adiecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum [21]et adiciens dispositiones non comparentium rerum.

Cap. XXXIX. [1]Erant ingenia de [2]spiritalibus nequitiae[a], cum quibus luctatio

Cap. XXXVIII. 1. ubi doctrinae diversitas invenitur *A.* ubi diversitas invenitur doctrinae *reliqui.* 2. eos necessitas coëgit *Abcd.* eos necessitas instituit *a.* necessitas (necessarias *B.*) instituit *BC.* 3. docerent haeresin. Sicut *abc.* 4. sine corruptela instrumentorum *om. BC.* 5. et nobis et a nobis *Ad.* 6. contrarium nobis in nostris? quid de proprio intulimus, ut aliquid contrarium ei *om. A.* 7. quod esset in *d., Fulv. Ursinus.* 8. scripturae ab initio suo *Abcd.* Inde (in *B.*) scripturae ab initio suo *BCa.* scripturae iam inde ab initio suo *Fulv. Ursinus.* 9. antequam aliter fuit, antequam a vobis *Ad.* antequam nihil aliter fuit, quam sumus. Quid denique fuit antequam nobis (a nobis *bc.*) *BCabc.* 10. utique *ABCmgbcd.* itaque *C.* 11. qua *BCa.* 12. domestica unquam est eius *d.* domestica est eius unquam *bc.* domesticarum est eius quam *Ca.* domestica unquam est ceteris *A.* dominicarum est eius *B.* 13. non *BC.* 14. simus *Aφ.* 15. a principio et primi *Aamgbcd.* et primi et ex ipsis *BCa.* 16. manus *A.* 17. sensus expositione *(Aβ)d., Fulv. Ursinus.* sensus expositio.. *Aφ.* sensu (sensus *B.*) expositiones *BCabc.* 18. strumento *A.* 19. uti *ACmgabcd.* et *B.* et ut *C.* 20. manus intulit veritati *om. BC.* 21. et *om. A.*

Cap. XXXIX. 1. Erant *Ad.* Haec sunt *reliqui.* 2. spiritibus *amg.*

Cap. XXXVIII. a. Quod sumus, hoc sunt scripturae ab initio suo.] Unam profitentur scripturae nobiscum fidem, rationem et vivendi modum. (Ludov. de la Cerda.)

Cap. XXXIX. a. Erant ingenia de

est nobis, fratres, merito [3]contemplanda, fidei necessaria, ut electi manifestentur, [4]ut reprobi detegantur. Et ideo habent vim et [5]in [6]excogitandis instruendisque erroribus [7]facilitatem, non adeo mirandam quasi difficilem et inexplicabilem, cum de saecularibus quoque scripturis exemplum praesto sit eiusmodi facilitatis. [8]Vides hodie ex [9]Vergilio fabulam in totum[b] aliam componi, [9b]materia secundum versus [10]et versibus secundum [11]materiam concinnatis. Denique[c] [12]Hosidius [13]Geta[d] [14]Medeam tragoediam ex [15]Vergilio plenissime [16]exsuxit[e]. Meus [17]quidam propinquus ex eodem poëta inter cetera stili sui otia Pinacem [18]Cebetis explicuit. [19]Homerocentones[f] [20]etiam [21]vocari solent qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum sarciunt corpus. Et utique fecundior divina litteratura ad facultatem [22]cuiusque materiae. Nec periclitor dicere ipsas quoque scripturas sic esse ex dei voluntate dispositas ut haereticis materias subministrarent, cum legam oportere haereses esse, quae sine scripturis esse non [23]possunt.

3. contemplanda *Ad.* contemplandae *reliqui.* 4. ut reprobi detegantur *om. Aφ.* 5. in *om. BCabc.* 6. excogitandam instrueudam *B.* 7. facilitatem *ABCa.* felicitatem *amgbcd.* 8. Vides *Ad.* Vis *bc.* quovis *a.* quo ius *BC.* Qua vides *Io. a Wouwer.* 9. Vergilio *Cabc.* Virgilio *(AB)d.* 9 b. materiam *BC.* 10. et versibus *Aβ.* versibus *reliqui.* 11. materiam *Ad.* materias *reliqui.* 12. Hosidius *d.* Vosidius *A.* Osidius *ab.* Ovidius *BCc.* Offidius *Vaticanus.* 13. citra *BC.* 14. mediam *AB.* 15. Vergilius *Cabc.* Virgilius *(AB)d.* 16. exsuxit *Ad.* expressit *reliqui.* 17. quidem *Ad.* 18. caebytis *A.* 19. Homerocentones *Ad.* Homeri centonas *Ca.* Homerocentone *B.* Homerocentonas *bc.* 20. sententiam *BC.* 21. vocari *ABd.* vocare *reliqui.* 22. cuiuscunque *BCabc.* 23. possunt *Ad.* possent *reliqui.*

spiritalibus nequitiae] *Ingenia* sunt machinae, artificia. Cf. adnott. ad De Corona cap. 8.

b. in totum] Cf. adnott. ad De Corona cap. 11. De re interpres adest Isidorus, qui exscripsit Septimium, Origg. I, 38 „Centones apud Grammaticos vocari solent qui de carminibus Homeri vel Virgilii ad propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum faciunt corpus ad facultatem cuiusque materiae.“

c. Denique] Id est adeo, quo significatu usitatissima haec est Tertulliano particula.

d. Hosidius Geta] Fertur senatusconsultum sub Claudio Caes. factum Cn. Hosidio Geta, L. Vagellio Coss., erutum Neapoli a. Christi MDCIII., adversus eos qui negotiandi causa emissent quod aedificium, ut diruendo plus adquirerent quam quanti emissent, et cruentissimo genere negotiationis inimicissimam patriae faciem inducerent ruinis domuum villarumque. (Rigalt.) V. Reines. Inscriptt. Synt. p. 475. Hosidium aliquem Getam commemorat Dio Cass. XLVII, 1. et Appian. B. C. IV, 41. Illum, ad quem pertinet Senatusconsultum ab Rigaltio laudatum, commemorat idem scriptor lib. LX, cap. 9 et 20.

e. Medeam tragoediam ex Vergilio plenissime exsuxit.] Ea tragoedia extat penes Cl. Salmasium, unde aliquot versus a P. Scriverio in Collectaneis Vett. Tragicorum. (Rigalt.) Habes hanc Medeam in Anthologia Burmanni I. p. 178., ap. Meyerum Ep. 235., ap. Bothium Poët. Latt. Scen. p. 289 sqq.

f. Homerocentones] Huiusce artis centonariae vetus exemplum extat apud Irenaeum lib. I, adv. Haeres. [cap. 20.]. (Rigalt.) Cf. Hieronym. Epist. 103. ad Paulin. Fabric. Bibl. Gr. I, p. 551 sqq. ed. Harl.

Cap. XL. [1]Sequetur a quo intellectus [2]interpretetur[a] eorum quae ad haereses faciant? A diabolo scilicet, cuius [3]sunt [4]partes intervertendi veritatem, qui ipsas quoque res sacramentorum divinorum [5]idolorum mysteriis aemulatur. Tingit et ipse quosdam[b], utique credentes et fideles suos; [6]expositionem delictorum[c] de lavacro repromittit: et si adhuc [7]memini, Mithra signat illic[d] in frontibus milites suos; celebrat et [8]panis oblationem, [9]et imaginem resurrectionis inducit, et sub gladio redimit coronam[e]. Quid, quod et summum pontificem [10]in unius nuptiis statuit[f]? habet et virgines, habet et continentes. Ceterum si Numae [11]Pompilii superstitiones revolvamus, [12]si [13]sacerdotalia officia [14]et insignia et privilegia, si [15]sacrificalia ministeria et instrumenta et vasa ipsorum sacrificiorum ac piaculorum et votorum curiositates consideremus, nonne manifeste diabolus morositatem[g] illam [16]Iudaicae legis imitatus est? Qui ergo ipsas res, de quibus sacramenta Christi administrantur, tam aemulanter adfectavit exprimere in negotiis idololatriae, utique et idem et eodem ingenio [17]gestiit et potuit instrumenta quoque divinarum rerum et sanctorum Christianorum[h]; sensum de sensibus, verba de verbis, parabolas de parabolis, [18]profanae et aemulae fidei [19]attemperare. Et ideo neque a diabolo immissa esse spiritalia nequitiae, ex quibus etiam haereses veniunt, dubitare quis [20]debet, neque ab idololatria distare haereses, cum et auctoris et operis eiusdem sint

Cap. XL. 1. Sequetur *Ad.* Sed quaeritur *reliqui.* 2. intervertatur *Latinius.* 3. sunt *om. Aφ.* 4. pares *BC.* 5. in idolorum *BCabc.* 6. expositionem *Ad.* expiationem *reliqui.* 7. memini, Mithra *Ad.* meminit Mithrae *BC.* initiat Mithrae *abc.* 8. panes et oblationem *A.* 9. et imaginem *om. A.* 10. in (in *om. Ad.*) unius nuptiis *ABabcd. Hirsaugiensis liber.* nuptiis *C. Paterniacensis liber.* unis nuptiis *Hildebrandus.* 11. popilii *Aφ.* 12. si *om. A.* 13. sacerdotia *A.* 14. et *om. BCabcd.* 15. sacrificalia *bcd.* sacrificantia *BCa.* sac........ *A.* sacrificantium *Fulv. Ursinus ap. Rigaltium, qui probat. Post vocabulum* ministeria *quae sequuntur usque ad verba* Sed nunc quidem generaliter *cap.* 45. *in A. omissa sunt.* 16. Iudaicae legis *amgbcd.* Iudaeae *BCa.* 17. gestit *d.* 18. profanae et aemulae *BCamgbcd.* prophane et aemule *a.* 19. attemperare *amgbcd.* attentare *BCa.* 20. debet *bcd.* debeat *(B)Ca.*

Cap. XL. a. interpretetur] Id est aperietur, passive, ut De Bapt. cap. 19 „Nec incongruenter ad figuram *interpretabitur.*“ Ad Natt. I, 3 „Christianum vero nomen, quantum significatio est, de unctione *interpretatur.*“

b. Tingit et ipse quosdam] Cf. adnott. ad De Bapt. cap. 5. De Corona cap. ult.

c. expositionem delictorum] Id est depositionem delictorum. V. quae adnotavi ad De Orat. cap. 15.

d. illic] Illic, in castris tenebrarum scilicet, seu Satanae. (Rigalt.)

e. et sub gladio redimit coronam.] Martyrii mimo. (Rigalt.) Cf. De Corona cap. ult.

f. summum pontificem in unius nuptiis statuit?] V. Ad Uxor. I, 7., et quae ibi adnotavi.

g. morositatem] Cf. adnott. ad De Virg. Veland. cap. 12. Morositatem dicit morum et rituum Iudaicorum scrupulositatem.

h. sanctorum Christianorum] Horum sensus ex iis quae in cap. 44. sequuntur hauriendus est. Apostolorum autem Acta et Epistolas vocat instrumenta sanctorum Christianorum. (Albasp.)

cuius et idololatria. Deum aut fingunt alium adversus creatorem, aut si unicum creatorem confitentur, aliter eum disserunt quam in vero est. [21]Itaque omne mendacium [22]quod de deo dicunt [23]quodammodo [24]genus est [25]idololatriae.

Cap. XLI. Non omittam ipsius etiam conversationis haereticae descriptionem, quam futilis, quam terrena, quam humana sit, sine gravitate, sine auctoritate, sine disciplina, [1]ut fidei suae congruens. Inprimis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est; pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant, etiam ethnici, si supervenerint; sanctum canibus[a] et porcis margaritas, licet non veras, iactabunt. Simplicitatem volunt esse [2]prostrationem disciplinae, cuius penes nos curam lenocinium vocant. Pacem quoque passim cum omnibus miscent. Nihil enim [3]interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent. Omnes [4]tument, omnes scientiam pollicentur. Ante sunt perfecti catechumeni quam [5]edocti. Ipsae mulieres haereticae, quam procaces! quae audeant docere, contendere[b], exorcismos agere, curationes repromittere, [6]forsitan et tingere[c]. Ordinationes eorum temerariae, leves, inconstantes[d]. [7]Nunc neophytos conlocant, nunc [8]saeculo obstrictos[e], nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur quam in castris rebellium, ubi ipsum esse illic promereri est. Itaque alius [9]hodie episcopus, cras alius; hodie diaconus qui cras lector, hodie presbyter qui cras laicus. Nam et [10]laicis sacerdotalia munera iniungunt.

21. Itaque *amgbcd.* Ita *BCa.* 22. quod de deo (eo *amgb.*) dicunt *amgbcd. Pamelii libri.* de deo vel natio *BC.* de deo variatio *a.* 23. quodammodo *om. amgb.* 24. genus *amgbcd.* sexus *BCa.* 25. idolatriae *B., pro more.*

Cap. XLI. 1. aut *BC.* 2. post rationem *BCa.* 3. interest *abcd.* verum est *B.* verum inest *Cmg.* in verum est *C.* 4. tument, omnes *om. BC.* 5. edocti *BCad. Vaticanus.* educati *amgbc.* 6. forsitan *abcd.* fortasse an *BC.* 7. Nunc *BCmgabcd.* Tunc *C.* 8. sacculo *amg.* 9. hodie presbyter qui cras laicus, episcopus cras, alius hodie diaconus qui cras lector, hodie presbyter qui cras laicus *B.* 10. laicis *abcd.* laici *BC.*

Cap. XLI. a. sanctum canibus] Nec ista quidem a nobis negligenter transibuntur, quibus eucharistiam existimamus intelligi, de qua libro De Spectac. cap. 25 loquitur „ex ore quo Amen in sanctum protuleris.“ (Rigalt.)

b. contendere] Id est disputare.

c. et tingere.] Cf. De Bapt. cap. 1. De Veland. Virg. cap. 9.

d. inconstantes.] Omnes ecclesiastici, cuiuscumque tandem essent ordinis, certis locis erant addicti, neque fiebant episcopi aut sacerdotes honoris aut vivendi gratia, sed pro loci aut populi necessitate et usu ordinabantur; quibus uti non licebat alio convolare et sedes mutare, ita neque ab officio ex eo loco ubi ordinati et addicti erant, sine causa amoveri poterant; sed apud haereticos pro arbitrio sedes mutabantur, et, ut dicit, „alius hodie episcopus, cras alius.“ (Rigalt.)

e. saeculo obstrictos] Eos intelligit qui praefectura aliqua inter gentiles fungebantur. Plerique enim Christianorum dignitatem aliquam aut militiae gradum

Cap. XLII. De verbi autem administratione[a] [1]quid dicam, cum hoc sit negotium illis, non [2]ethnicos convertendi, sed nostros evertendi? Hanc magis gloriam captant, si stantibus ruinam, non si iacentibus elevationem operentur. Quoniam et ipsum opus eorum non de suo proprio aedificio venit, sed de veritatis destructione, nostra suffodiunt, ut sua aedificent. Adime illis [3]legem Moysi[b] et prophetas et creatorem deum, accusationem [4]eloqui non habent[c]. Ita fit, ut ruinas facilius operentur stantium aedificiorum quam [5]exstructiones iacentium ruinarum. Ad haec solummodo opera humiles et blandi et summissi agunt. Ceterum nec suis praesidibus reverentiam noverunt. Et hoc est, quod schismata apud haereticos fere non sunt, quia cum sint, non parent[d]. [6]Schisma est enim unitas [7]ipsa[e]. Mentior, si non etiam a regulis suis variant inter se, dum unusquisque proinde suo arbitrio modulatur [8]quae accepit, quemadmodum de [9]suo arbitrio [10]ea composuit ille qui tradidit. Agnoscit naturam suam et originis suae [11]morem profectus [12]rei. Idem licuit Valentinianis quod Valentino, idem Marcionitis quod Marcioni, de arbitrio [13]suo fidem innovare. Denique penitus inspectae haereses omnes in multis cum auctoribus suis dissentientes deprehenduntur.

Cap. XLII. 1. quid tam *C.* quidam *B.* 2. ethnicis convertendis, sed nostris evertendis *liber Clementis.* 3. in lege *b.* 4. et loqui *BCa.* 5. extructionis *bc.* 6. Schisma est enim *b.* Schisma est *d., Fulv. Ursinus.* schismata. Est enim *BCac.* 7. ipsis *d., Fulv. Ursinus.* 8. quem *B.* quod *libri Pamelii.* 9. suo *om. BC.* 10. ea *om. B.* 11. more *C.* in ore *B.* 12. re *amg.* 13. suo *om. B.*

adepti eorum honorum munia nihilominus obibant, quos ecclesiae honoribus ordinare aequum non videbatur. (Rigalt.)

Cap. XLII. a. De verbi autem administratione] De ea quae in ecclesiis fiebat non existimarim eum loqui, cum ab ea gentiles arcerentur, verum de ea quae domi aut alibi familiariter habebatur. Nihil enim Christianis maiori erat curae quam gentibus Christi praecepta sensim obtrudere, ut eos ad fidem traducerent. (Rigalt.)

b. Moysi] De hac genitivi forma cf. Eckstein. ad Vossii Aristarch. tom. II, p. 597.

c. accusationem eloqui non habent.] Notat Cerdonem et Marcionem et Apellem ausos etiam ista Christianae religionis fundamenta convellere. Nam in Catalogo Haereticorum, ubi de Cerdone „Hic prophetias, inquit, et Legem repudiat, deo creatori renuntiat.“ Cerdonis autem discipulus fuit Marcio, Marcionis Apelles. Ait igitur haereticorum ingenia sic instituta esse, ut diruant, non ut aedificent. Adime illis legem Mosis et prophetas et creatorem deum, nullo iure causam tibi propterea dicent, non erit quod possint conqueri. Etenim iam pridem haec ad se minime pertinere testati sunt. (Rigalt.) De structura verbi *habere* cum infinito cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 12.

d. non parent.] Non quod vere non sint dissensiones, sed quia, dum omnes pro libidine faciunt quod cuique placitum, non apparent, et ideo unitas videtur ipsa quae est multiplicitas sententiarum.

e. ipsa.] Rigaltius ex coniectura Fulvii Ursini reposuit *ipsis*, ut dicat scriptor „Sunt quidem apud haereticos schismata, sed ea minus advertimus ob communem et concordissimam ipsis nobiscum discordiam.“

Plerique nec ecclesias habent; sine matre, sine [14]sede, [15]orbi fide, [16]extorres, [17]sua in vilitate[f] vagantur.

Cap. XLIII. Notata sunt etiam commercia haereticorum cum magis quam pluribus, cum circulatoribus, cum astrologis, cum philosophis, curiositati scilicet deditis. Quaerite et invenietis, [1]ubique meminerunt. Adeo et de genere conversationis qualitas fidei aestimari potest. [2]Doctrinae index disciplina est. Negant deum timendum. Itaque libera sunt illis omnia et soluta. Ubi autem deus non timetur, nisi ubi non est? Ubi deus non est, nec veritas ulla est. [3]Ubi veritas nulla est, merito et talis disciplina est. At ubi deus, ibi metus in deum, qui est initium sapientiae. Ubi metus in deum, ibi gravitas, [4]honesta et diligentia adtonita[a] et cura sollicita et [5]adlectio explorata[b] et communicatio deliberata[c] et [6]promotio emerita[d] et subiectio religiosa[e] et [7]apparitio devota[f] et [8]processio [9]modesta[g] et ecclesia unita et dei omnia.

14. sede *amgbcd.* deo *BCa.* 15. orbi *d., Fulv. Ursinus.* orba *BCabc.* 16. exteriores *BC.* 17. sua in vilitate vagantur *ego.* quasi sibilat evagatur *B.* quasi sibilatae vagantur *Ca.* sibi late vagantur *b.* quasi sibi late vagantur *c. Vaticanus.* sine lare vagantur *d., Fulv. Ursinus, Theod. Canterus.* quasi abii *Ios. Scaliger.*

Cap. XLIII. 1. ut ubique *malim ego.* 2. doctrinae index disciplina est *cd. Vaticanus.* doctrina index disciplinae est *ab.* doctrinae inde disciplina est *BC.* 3. Ubi veritas nulla est *om. BC.* 4. honestas *BC.* 5. adiectio *BC.* 6. promotio (B)amgbcd. promissio *Ca.* 7. apparatio *amg.* 8. processio *amgbcd.* pressio *BCa.* 9. moderata *b.*

f. sua in vilitate] Ita emendavi verba corrupta.

Cap. XLIII. a. adtonita] De significatione huius vocabuli dictum est ad De Idololatria cap. 24. Rigaltius recte explicat diligentiam adtonitam, quae semper est in metu ne quid peccet.

b. adlectio explorata] Adlegendorum scilicet in ordinem ecclesiasticum. Hos enim ante ordinationem praedicari mos erat. Praedicatio autem fiebat nominibus eorum propositis, admonito populo, ut si quis adversus eos quid haberet criminis, probaret manifestis rebus. Quod ut fieret in provinciarum rectoribus ordinandis exemplo Christianorum monuisse narrat Alexandrum Severum Lampridius [p. 130. B. ed. Salm.]. Talis igitur apud ecclesiam fuit adlectio explorata, ut contrario apud haereticos ordinationes temerariae notantur supra. (Rigalt.)

c. communicatio deliberata] Communicationem intelligit quam ipse in Apologetico cap. 39. describit; nempe orationis et conventus et omnis sancti commercii. Ad eam vero non admittebantur nisi deliberatione prius habita probatissimi. (Rigalt.)

d. promotio emerita] Ipse sui interpres eodem Apologetico cap. 39 „Praesident probati quique seniores, honorem istum non pretio, sed testimonio adepti.“ (Rigalt.)

e. subiectio religiosa] Propter ecclesiae honorem, inquit libro De Baptismo cap. 17., quo salvo salva pax est. Subiectus dicitur qui morem alteri gerit, ut filius patri. Sic in Apolog. cap. 2 „filium iam *subiectum* pater retro patiens abdicavit.“ (Rigalt.)

f. apparitio devota] Apparent episcopis, presbyteris diaconi, apparent magistratibus scribae, praecones, accensi. Glossae Philoxeni: „Apparitores, Ἐκβιβασταί. Εἰσὶν δὲ ὑπηρέται τοῖς ἄρχουσι προσεδρεύοντες.“ „Apparitio, Ἐκβιβασμός.“ Eo sensu dixit Septimius noster libro De Spectaculis cap. 17. aures et oculos apparere spiritu. (Rigalt.)

g. processio modesta] Procedebant in publicum Christiani modesto habitu vultuque. Sic lib. De Cultu Fem. cap. 11 „Vobis autem nulla *procedendi* causa non tetrica.“ (Rigalt.)

Cap. XLIV. Proinde haec [1]pressioris[a] apud nos testimonia disciplinae ad probationem veritatis accedunt, a qua [2]divertere nemini expedit qui meminerit futuri iudicii, quo omnes nos necesse est apud Christi tribunal adstare, reddentes rationem inprimis ipsius fidei. Quid ergo dicent qui illam stupraverint adulterio haeretico, virginem traditam a Christo? [3]Credo, allegabunt nihil unquam sibi ab illo vel ab apostolis eius de [4]scaevis[b] et perversis doctrinis futuris pronuntiatum et de cavendis [5]abominandisque praeceptum. [6]Agnoscent suam potius culpam [7]et suorum, qui [8]nos non ante praestruxerunt[c]. Adicient praeterea multa de auctoritate cuiusque [9]doctoris haeretici; illos [10]maxime doctrinae suae [11]fidem confirmasse, mortuos suscitasse, debiles reformasse, futura significasse, uti merito apostoli crederentur. [12]Quasi nec hoc scriptum sit, venturos multos qui etiam virtutes[d] maximas [13]ederent ad fallaciam muniendam corruptae praedicationis. Itaque veniam [14]merebuntur. [15]Si vero memores dominicarum et apostolicarum [16]scripturarum et denuntiationum in fide [16b]integra steterint, credo, de venia periclitabuntur, respondente [17]domino: Praenuntiaveram plane futuros fallaciae magistros in meo nomine et prophetarum et apostolorum etiam, et discentibus meis eadem ad vos praedicare mandaveram; [18]scilicet[e] cum vos non crederetis. Semel evangelium et eiusdem regulae doctrinam apostolis meis delegaveram; libuit mihi postea aliqua inde mutare.

Cap. XLIV. 1. pressioris *d., Fulv. Ursinus.* pressiora *Ca.* praessio *B. Omittunt bc.* 2. devertere *Bc.* 3. Credo allegabunt *BCmgabcd.* Allegabunt *C.* 4. scaevis *Fr. Iunius.* saevis *BCabc.* seris *d., Fulv. Ursinus.* 5. abominandisque *bcd.* et de abominandis quid *Ca.* et de abhominandis quod *B.* 6. Agnoscunt *BCa. Vaticanus.* 7. et suorum *Bb.* quam suorum *Cac.* quam illorum *d., Fulv. Ursinus.* 8. nos non ante *abc.* nos ante *BC.* nos tanto ante *d., Fulv. Ursinus.* 9. de doctoribus hereticis ignis illos *B.* 10. maxima *Ca.* 11. fidem *om. BCa.* 12. quia si nec *C.* 13. ediderunt *BC.* 14. merebunt *B.* 15. Qui *d., Fulv. Ursinus.* 16. scripturarum et *om. BCd., Fulv. Ursinus.* 16b. integri *d., Fulv. Ursinus.* 17. domino *cd. liber Clementis.* deo *BCab.* 18. scilicet cum vos non crederetis. Semel *ego.* sed cum (cum *om. B.*) vos non crederetis. Semel *BCab., Fr. Iunius.* semel *cd.*

Cap. XLIV. a. pressioris] Hoc est quod in Apologetico dixit „disciplinam praeceptorum inculcationibus densamus," cap. 39. Hinc etiam illa quae saepe occurrunt „disciplina timenda," „disciplina custodita," „disciplinae terror," „disciplinae tenor." Sic contra „disciplina mollissima, laxissima." (Rigalt.)

b. scaevis] Haec in proximo erat emendatio. Rigaltius edidit *seris* ex coniectura Fulvii Ursini, sic interpretatus: Seras doctrinas dicit Antichristi, cuius tempora excipiet consummatio saeculi. Tria tempora in Tertulliani scriptis cunctas hominum aetates dividunt, naturae, legis et evangelii. Itaque ultimum est evangelii tempus subrepente Antichristo et saeculi fine.

c. praestruxerunt.] Agnoscent culpam suam Christus et apostoli, quod non praemonuerint ecclesiam de futuris haeresibus. (Ludov. de la Cerda.)

d. virtutes] Cf. supra ad cap. 30.

e. scilicet] Ita correxi pro *sed*, et reposui legitimum verborum ordinem a Pamelio et Rigaltio violatum. Saepissime enim illae particulae in vetustis libris confusae reperiuntur. Cf. quae adnotavi ad De Corona cap. 6.

Resurrectionem promiseram, etiam carnis; sed recogitavi, ne implere non possem. Natum me ostenderam ex virgine, sed postea turpe mihi visum est. Patrem dixeram qui solem et pluvias facit; sed alius me pater [19]melior adoptavit. Prohibueram vos aurem accommodare haereticis; sed erravi. [20]Talia capit opinari[f] eos qui exorbitant[g] et fidei veritatis periculum non cavent. [21]Sed nunc quidem generaliter actum est[h] [22]nobis adversus haereses omnes certis et [23]iustis et necessariis praescriptionibus[i] repellendas a conlatione scripturarum. De reliquo, si dei gratia adnuerit, etiam specialiter quibusdam [24]respondebimus[k]. Haec in fide veritatis [25]cum otio *per*legentibus pax et gratia dei nostri Iesu Christi [26]in aeternum.

19. melior *bcd.* melius *BCa.* 20. Talia *amgbcd.* Alia *BCa.* 21. Sed nunc *cett.* *Inde ab his verbis pergit liber Agobardi, qui cap. 40. desierat in vocabulo* ministeria. 22. nobis *ABCab.* a nobis *cd. Vaticanus.* 23. iniustis *A.* 24. Hoc vocabulo finiunt *BC. Codex Leidensis subscriptum habet* Quinti Septimi Florentis Tertulliani DE PRAESCRIPTIONE HERETICORVM liber finit. Eiusdem ADVERSUS HERMOGENEM liber incipit. *Editio princeps subscriptum habet*: QVINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE PRAESCRIPTIONIBVS ADVERSVS HAERESES OMNEIS FINIS. *In abc. liber spurius qui vulgo inscribitur* ADVERSVS HAERESES *vel* HAERETICOS OMNES *ita adiunctus est ut statim continuetur:* Quorum haereticorum *cett. Quem librum relegavi ad calcem meae editionis.* 25. cum otio perlegentibus *ego.* cum ocy .... legentibus *Aφ.* ci .... legentibus *Aβd.* 26. in aeternum. CONTRA HERETICOS EXPLICIT. INCIPIT SCORPIACE. LEGE FELICITER. *subscriptio est in A.*

f. capit opinari] Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 1. et ad Apolog. cap. 17.

g. exorbitant] Cf. adnott. ad Apolog. cap. 20.

h. *generaliter* actum est] Ipse libro De Carne Christi cap. 3 „Sed plenius *huiusmodi* praescriptionibus adversus *omnes haereses* alibi iam usi sumus." (Rigalt.)

i. *necessariis* praescriptionibus] Necessarias praescriptiones dicit, quia secundum eas necesse est iudici quoscunque agere volentes repellere. (Rigalt.)

k. etiam specialiter quibusdam respondebimus] Hoc vero praestitit libris Adversus Marcionem, Adversus Valentinianos, Adversus Praxeam cett. Minime autem eo opusculo quod vulgo hic sequitur. Nam eo tantum indicantur haereses, non confutantur. (Rigalt.)

ADVERSUS MARCIONEM

LIBRI QUINQUE.

In scripturae discrepantia Tertulliani verbis subiecta

A significat codicem scriptum Vindobonensem. Is cum continet tres tantum priores operis libros, siglum *A* ultra non comparebit.
B - - scriptum Leidensem.
C - editionem principem, Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a. MDXXI.
a - - Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV.
b - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL.
c - - Iac. Pamelii, quae prodiit Antverp. a. MDLXXIX.
d - - Nicol. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

ADVERSUS MARCIONEM

LIBER PRIMUS.

Si quid retro gestum est nobis adversus Marcionem[a], iam hinc viderit. Novam rem aggredimur ex vetere. Primum opusculum quasi properatum[b] [1]pleniore postea compositione rescideram. Hanc quoque nondum exemplariis suffectam[c] fraude tunc fratris, dehinc apostatae, amisi, qui forte descripserat quaedam mendosissime et exhibuit frequentiae. Emendationis necessitas facta est. [2]Innovationis eius occasio aliquid adicere persuasit. Ita stilus iste nunc de secundo tertius et de tertio iam hinc primus hunc opusculi sui exitum necessario praefatur, ne [3]quem varietas eius in disperso reperta confundat. Pontus, [4]qui dicitur Euxinus[d], [5]natura negatur, nomine illuditur. Ceterum hospitalem Pontum [6]nec de situ aesti- Cap. I.

Cap. I. 1. pleniorem *B*. 2. innovatio *AB*. 3. quem *ABd. Vaticani duo apud Pamelium.* quemquam *Cabc.* 4. qui dicitur *d.* qui igitur *ABC.* igitur qui *abc.* qui a Graecis *Pithoeus.* 5. natura negatur *abcd. liber Gorziensis.* negatur *ABC. Vaticani.* 6. ne *Ios. Scaliger.*

Cap. I. a. adversus Marcionem] „Disertissime abdicat quicquid adversus Marcionem ante hosce libros composuerat. Id vero fuisse versuum aliquid minime esse putandum ostendimus praefatione ad poëmata quae vulgo Tertulliani nomine adversus Marcionem inscripta pro Septimianis obtrudi solent. (Rigalt.)

b. properatum] Praepropere editum. (Fr. Iunius.)

c. suffectam] Sufficienter exscriptam. (Fr. Iunius.) Rigaltius citat Hieronymi verba ex praefat. Comment. in Abdiam p. 1455. tom. III. Op. ed. Bened.: „Dicit et Tullius tuus adulescentulo sibi incohata quaedam et rudia excidisse. Sic hoc ille tam de libris ad Herennium quam de Rhetoricis, quos ego vel perfectissimos puto, ad comparationem senilis peritiae dicere potuit, quanto magis ego libere profiteor et illud fuisse puerilis ingenii et hoc maturae senectutis? In libris quoque contra Marcionem Septimius Tertullianus hoc idem passus est, et Origenes in Cantico Canticorum" cett.

d. Pontus qui dicitur Euxinus] Cf. interprr. ad Ovid. Trist. IV, 4, 55. et III, 13, 27. Ios. Scaliger Tertulliani verba sic putabat emendanda et distinguenda „*Pontum* igitur, qui natura negatur, nomine illuditur (ceterum hospitalem Pontum *ne* de situ aestimes, ita ab humanioribus fretis nostris quasi quodam b. s. pudore secessit) gentes ferocissimae inhabitant" cett.

mes; ita ab humanioribus fretis nostris quasi quodam ba
suae pudore secessit. Gentes ferocissimae inhabitant; si
habitatur in plaustro. Sedes incerta, vita [7]cruda, libido pro
et plurimum nuda, etiam cum abscondunt[e], suspensis de iug
retris [8]indicibus, [9]ne temere qui intercedat[f]. Ita nec arm
erubescunt[g]. Parentum cadavera cum pecudibus caesa convivi
vorant. Qui non ita decesserint, ut [10]escatiles fuerint, m
mors est. Nec feminae sexu mitigantur secundum pudorem;
excludunt, pensum securibus faciunt[h], malunt militare quam
Duritia de caelo quoque. Dies nunquam patens, sol nu
[11]libens[i], [12]unus aër nebula, totus annus hibernum, omn
flaverit aquilo est. Liquores ignibus redeunt[k], amnes glacie
tur, montes pruina exaggerantur. Omnia torpent, omnia
nihil illic nisi feritas calet, illa scilicet quae fabulas scenis d
sacrificiis Taurorum et amoribus Colchorum et crucibus Cauca
Sed nihil tam barbarum ac triste apud Pontum quam qu
Marcion natus est, Scytha tetrior, Hamaxobio instabilior, [13]
geta inhumanior, [14]Amazona[l] audacior, nubilo obscurior,
frigidior, gelu fragilior, [15]Istro fallacior, Caucaso abruptior.
penes quem verus Prometheus deus omnipotens blasphemiis
natur[m]. Iam et bestiis illius [17]barbariae importunior Marcion
enim tam castrator carnis castor[n] quam qui nuptias abstulit

7. crudelitudo promiscua *AB.* 8. ut indicibus *ABC.* 9. ne temere qui (
intercedat *abcd.* notentur ne qui (quis *C.*) intercedat *ABC.* 10. extatiles
libens *ABCab. codex Pithoei.* liber *c., Latinius.* liquens *Io. a Wouwer* luc
poldus. 12. una est aer nebula *Meursius Auct. Philol. cap.* 26., *p.* 750. *tom*
13. maxageta *AB.* 14. Amazona *liber Pithoei. Probavit Rigaltius.* Amazo
Amazone *d.* amazonior *AB.* 15. Histro *Cab.* hystro *AB.* 16. lacinia
17. barbariei *C.* barbarici *AB.*

e. abscondunt] Libidinem.

f. intercedat.] Importunus appropinquet et interpellet.

g. Ita nec armis suis erubescunt.] Haec enim turpis et propatulae Veneris suae signa prostituunt. (Rigalt.) De matrimoniorum communione apud Massagetas deque more eorum senum cadavera devorandi cf. Strabo lib. XI, p. 513.

h. pensum securibus faciunt] Id est caedes colunt pro lana et colo. (Fr. Iunius.)

i. sol nunquam libens] Sic habet vetus exemplar. Dicas hanc regionem a sole haud libenter aspici, tam male illic lucet. (Rigalt.)

k. Liquores ignibus redeunt] In Pontica illa feritate, inquit, omne quod flaverit aquilo est. Itaque liquores omnes gelu concrescunt, nec nisi s ignibus redeunt, hoc est resolv liquores. (Rigalt.)

l. Amazona] Hygin. c. 241. Stav. „Antiopam *Amazonam.*" P Apologetico Tertulliani cap. 7. pa rum scriptorum et editorum to mam *Sirenarum* pro *Sirenum.* sae Antiquae editae ab Ang. Auctt. Class. tom. VII, p. 579: umbra in mari, hoc est lamia." *nae,* bestiae electissimae maris." *narum* cantus, hoc iuxta physi dicunt *Sirenas* esse mortiferas clamitantes" tett.

m. lancinatur.] Cf. adnott. ad II, 7.

n. castrator carnis castor] Pl Nat. VIII, 30. XXXII, 3.

tam comesor mus Ponticus[o] quam qui evangelia corrosit? [18]Nae tu, Euxine, probabiliorem feram philosophis edidisti quam Christianis. Nam [19]ille canicula Diogenes hominem invenire cupiebat lucernam meridie circumferens, Marcion [20]deum quem invenerat extincto lumine fidei suae amisit. Non negabunt discipuli eius primam [21]illius fidem nobiscum fuisse, ipsius litteris testibus, ut hinc iam destinari possit haereticus qui deserto quod prius fuerat id postea sibi elegerit quod retro non erat. In tantum enim haeresis deputabitur quod postea inducitur, in quantum veritas habebitur quod retro et a primordio traditum est. Sed alius libellus[p] hunc gradum sustinebit[q] adversus haereticos, etiam sine retractatu doctrinarum revincendos, quod hoc sint de praescriptione novitatis. Nunc quatenus admittenda [22]congressio est, interdum ne compendium praescriptionis ubique advocatum diffidentiae deputetur, regulam [23]adversarii prius praetexam, ne cui lateat in qua principalis quaestio dimicatura est.

Cap. II. Duos [1]Ponticus deos affert, tanquam duas Symplegadas naufragii sui, quem negare non potuit, [2]id est creatorem nostrum, et quem probare non poterit, id est suum; passus infelix huius praesumptionis [3]instinctum[a] de simplici capitulo dominicae [4]pronuntiationis in homines non in deos disponentis exempla illa bonae et malae arboris, quod neque bona malos neque mala bonos proferat fructus, (Luc. VI, 43 sq.) id est neque mens vel fides bona malas edat operas neque mala bonas. Languens enim (quod et nunc multi, et maxime haeretici), circa mali quaestionem, unde malum, et [5]obtunsis sensibus ipsa enormitate curiositatis inveniens creatorem [6]pronuntiantem, Ego (Ies. XLV, 7) sum qui [7]condo mala, quanto[b] ipsum praesumpserat mali auctorem et ex aliis argumentis, quae ita persuadent perverso cuique, tanto

18. Ne *C.* 19. illa *d., Fulv. Ursinus.* 20. domini quem *AB.* 21. illius *d., Fulv. Ursinus.* illi *c., Rhenanus.* illis *reliqui.* 22. est congressio est *AB.* 23. prius adversarii praetextam *AB.*

Cap. II. 1. Ponticos *C.* 2. id est creatorem nostrum *AB.* creatorem id est nostrum *Latinius.* id est creatorem id est nostrum *reliqui.* 3. instructum ac (sic *A.*) de *AB.* 4. praenuntiationis *B. Vaticanus uterque.* 5. obtunsis *ABCabc. Vaticanorum unus.* obtusis *d. Vaticanorum alter.* 6. praenunciantem *Cab.* 7. creo *Vaticanus uterque.* credo *AB.*

o. comesor mus Ponticus] Plin. Hist. Nat. VIII, 37. X, 73.

p. alius libellus] Liber De Praescriptione Haereticorum.

q. gradum sustinebit] Cf. adnott. ad Scorpiac. cap. 4. 8.

Cap. II. a. passus infelix huius praesumptionis instinctum] Sic De Virg. Veland. cap. 1 „Proprium iam negotium *passus* meae opinionis." et cap. 14 „*patitur* aliquid quod virginis non sit, studium placendi." Alia exempla protuli ad Apolog. cap. 21. Adde Irenaeum Adv. Haeres. II, 21 „Sicut *passus est* Basilides," i. e. Sicut accidit Basilidi.

b. quanto] Usitatissima Tertulliano ellipsis comparativi *magis.* Cf. quae adnotavi ad De Testim. An. cap. 2. De Virg. Vel. cap. 17.

in creatorem interpretatus malam arborem malos fructus [8]condentem, scilicet mala, alium deum praesumpsit esse debere in [9]partem bonae arboris bonos fructus[c]. Et ita in Christo quasi aliam inveniens dispositionem [10]solius et purae benignitatis, ut diversam a creatore, facile novam et hospitam[d] argumentatus est divinitatem in Christo suo revelatam, modicoque exinde fermento totam fidei massam haeretico [11]acore [12]desipuit[e]. Habuit et Cerdonem[f] quendam, [13]informatorem scandali huius, quo facilius duos deos caeci perspexisse se existimaverunt. Unum enim non integre viderant. Lippientibus etiam singularis lucerna numerosa est. Alterum igitur deum, quem confiteri cogebatur, de malo infamando destruxit, alterum, quem commentari [14]connitebatur, de bono [15]praestruendo construxit[g]. Has naturas quibus disposuerit articulis per ipsas responsiones nostras ostendimus.

Cap. III. Principalis itaque, [1]et exinde tota congressio de numero, an duos deos liceat induci, si [2]forte[a], poëtica et pictoria licentia, et tertia iam, haeretica. Sed veritas Christiana [3]destricte pronuntiavit: Deus si non unus est, non est, quia dignius credimus [4]non esse quodcunque [5]non ita fuerit ut esse debebit. Deum autem ut scias unum esse debere, quaere quid sit deus, et non aliter invenies. Quantum humana conditio de deo definire potest, id definio quod et omnium conscientia agnoscet, deum summum esse magnum, in aeternitate constitutum, innatum, infectum, sine initio, sine fine. Hunc enim statum aeternitati censendum, quae summum magnum deum efficiat, dum hoc est in deo ipsa, atque ita et cetera, ut sit deus summum magnum et forma et ratione et vi et potestate. Cum de isto [6]conveniat apud omnes (nemo enim negabit deum summum magnum quid esse, [7]nisi qui poterit deum [8]imum modicum quid e contrario pronuntiare, ut deum neget auferendo quod dei est), quae erit iam condicio ipsius summi magni? Nempe ut nihil illi adae-

8. credentem *B.* credentes *A.* 9. patrem *AB.* 10. Solus *C.* 11. acrore *C* actore *AB.* 12. desipuit *Ios. Scaliger.* decepit *libri omnes.* 13. in forma scandali *AB.* 14. conitebatur *A.* 15. praestruendo *ABC. Vaticanus uterque.* praeferendo *abcd.*

Cap. III. 1. est et *Fr. Iunius.* 2. sorte *bcd.* 3. stricte *AB.* 4. non *om. AB.* 5. ita non *B.* 6. convenit *AB.* 7. nisi *om. AB.* 8. unum *AB.*

c. bonos fructus.] Scil. condentem. Durior ellipsis.

d. hospitam] Peregrinam, advenam, extraneam.

e. desipuit.] Rigaltius retinuit *decepit,* quod proprie dictum putabat, cum sit perfidia quaedam in aceti nequitia.

f. Cerdonem] Irenaeus Adv. Haeres. I, 29. Auct. libelli Adv. Omnes Haeres. cap. 6. Philaster cap. 44. Euseb. Hist. Eccl. IV, 10.

g. praestruendo construxit.] Verum deum, inquit, cum mali deum esse statueret, infamando destruxit, praeque eo nec nisi de ipso constructum, alterum induxit.

Cap. III. a. si forte] Cf. quae ad notavi ad De Corona cap. 5.

quetur, id est ut non sit aliud summum magnum, quia, si fuerit, adaequabitur, et si adaequabitur, non erit iam summum magnum, eversa condicione et, ut ita dixerim, lege quae summo magno nihil sinit adaequari. Ergo unicum sit necesse est quod fuerit summum magnum, par non habendo, ne non sit summum magnum. Ergo non aliter erit quam per quod habet esse, [9]id est unicum omnino. Proinde deus cum summum magnum sit, recte veritas nostra pronuntiavit: Deus si non unus est, non est. Non quasi dubitemus esse deum, dicendo, Si non unus, [10]non est, sed quia quem confidimus esse, [11]id eum definiamus esse quod si non est, deus non est, [12]summum scilicet magnum. Porro[b] summum magnum unicum sit necesse est. Ergo et deus unicus erit, non aliter deus, nisi summum magnum; nec aliter summum magnum, nisi parem non habens, nec [13]aliter parem non habens, nisi unicus fuerit. Certe [14]quemcunque alium deum induxeris, non alia poteris eum forma tueri deum, quam ut et illi proprium divinitatis adscripseris, sicut aeternum, ita et summum magnum. Duo ergo summa magna quomodo consistent, cum hoc sit summum magnum, par non habere, par autem [15]non habere uni competat *et* in duobus esse nullo modo possit?

Sed argumentabitur quilibet posse et duo summa magna consistere, distincta atque disiuncta in suis finibus, et utique advocabit exemplum regna terrarum tanta numero et tamen summa magna in suis quibusque regionibus, et putabit [1]ubique humana divinis conferenda. Iam ergo si huic argumentationi locus dabitur, quid prohibet, non dico et tertium et quartum deum inducere, verum tot iam numero quot et gentium reges? De deo agitur, cuius hoc principaliter proprium est nullius exempli capere comparationem. Hoc natura ipsa, si non aliquis Esaias, vel ipse per Esaiam deus, contionabitur, Cui me similabitis? Divinis forsitan comparabuntur humana, deo [2]non ita. Aliud enim deus, aliud quae dei. Denique qui exemplo uteris regis quasi summi magni, vide ne iam non possis [3]uti. Rex enim etsi summum magnum est in suo solio usque ad deum, tamen infra deum, comparatus autem ad deum

Cap. IV.

Ies. XL, 18. 25.

9. id et unicum *bcd.* 10. non est deus, sed *c., ex duobus Vaticanis.* 11. id eum *d.* idem *Ac. Vaticanus uterque.* iidem *reliqui.* 12. summum *d.* et summum *reliqui.* 13. autem parem *AB.* 14. quodcunque *AB.* 15. non habere uni competat et in duobus *ego.* non habere cum uni competat, in duobus *d.* cum non habere uni competat, in duobus *Fulv. Ursinus.* non habere uni competat, in duobus *ABCabc.*

Cap. IV. 1. utique *d., Fulv. Ursinus.* 2. non ita *d., Io. a Wouwer.* nostro *B.* nostra *reliqui.* 3. uti *AB.* eo uti *reliqui.*

b. Porro] Cf. adnott. ad De Corona cap. 7.

excidet iam de summo magno, [3b] translato in deum. Hoc si ita, quomodo uteris eius rei exemplo ad dei comparationem quae, dum ad comparationem accedit, amittitur? Quid nunc, si nec inter reges plurifarium videri potest summum magnum, sed unicum et singulare, apud eum scilicet qui rex regum ob summitatem magnitudinis et subiectionem ceterorum graduum quasi culmen dominationis excipitur? Sed etiam alterius formae reges, qui singulares in unione imperii praesunt, [4] si minutalibus, ut ita dixerim, [5] regnis undique conferantur in examinationem, qua constet quis eorum praecellat in substantiis et viribus regni, in unum necesse est [6] summitas magnitudinis eliquetur[a], omnibus gradatim per comparationis exitum de magnitudinis summa expressis et exclusis. Adeo etsi in disperso multifarium videtur summum magnum, suis viribus et sua natura et suo statu unicum est. Proinde cum duo dii conferuntur, ut duo reges [7] et duo summa magna, in alterum concedat necesse est unio summi magni ex sententia comparationis, [8] quia summum [9] ex victoria sua constat, superato aemulo alio magno, non tamen summo, atque ex defectione aemuli solitudinem quandam de singularitate praestantiae suae possidens unicum est. Ineluctabilis iste complexus in hoc sententiam constringit, aut negandum deum esse summum magnum, quod nemo patietur sapiens, aut nulli alii communicandum.

Cap. V. Aut quae ratio duo summa magna composuit? Primo enim exigam, cur non plura, si duo, quando locupletiorem oporteret credi substantiam divinitatis, si competeret ei numerus. Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, [1] Bython et [2] Sigen, cum usque ad xxx Aeonum fetus[a], tanquam [3] Aeneiae scrofae[b], examen divinitatis effudit. Quaecunque ratio plura summa magna non patitur admitti, eadem nec duo, ut ipsa plura post unum. [4] Post unum enim numerus. Quae potuit duo admittere, eadem potuit et [5] plura. Post duo enim multitudo, unione iam excessa. Denique apud nos vis rationis istius ipso termino plures deos credi non sinit, [6] quod nec duos illa regula unum deum sistens,

3b. translato *ego.* translatio *libri omnes.* 4. si *Babcd. Gorziensis liber.* si in *C.* sed in *A.* 5. regni *Meursius.* 6. summitates *AB.* 7. ut duo *B.* 8. qua *d.* 9. ex *om. d.*

Cap. V. 1. Bythum *ABabc.* Bythion *C.* 2. Sygeneum (Sigeneum *C.*) usque *ABC.* Sigen, tum *Latinius.* 3. aeoniae *abc.* Aeoneiae *ABC. liber Pithoei.* 4. Post enim unum *B.* 5. plura. Post duo *d., Fr. Iunius.* plura post; duo *abc., ex libro Gorziensi.* plura potest. Duo *ABC.* 6. quo *Ios. Scaliger.*

Cap. IV. a. eliquetur] Cf. adnott. ad De Pallio cap. 3.

Cap. V. a. Aeonum fetus] Adv. Valentin. cap. 7 et 8.

b. Aeneiae scrofae] Vergil. Aen. VIII, 43 sqq.

qua deum id esse oporteat cui nihil adaequetur, ut summo magno, unicum autem sit cui nihil adaequetur. Iam nunc duo summa magna, duo paria, cui operae pretio, cui emolumento deputarentur? Quid interfuit numeri, cum duo paria non differant uno? Una enim res est quae eadem in duobus est. Etiamsi plura essent paria, tantundem omnia unum fuissent, nullo [7]inter se differendo, qua paria. Porro si neutrum ex duobus altero distat, iam [8]ut ambo summa magna, [9]qua dei ambo, neutrum plus altero praestat, nullam rationem numeri sui ostendunt, praestantiam non habentes. Numerus autem divinitatis summa ratione constare deberet, vel quoniam et cultura eius in anceps deduceretur. Ecce enim duos intuens deos tam pares quam duo summa magna quid facerem, si ambos colerem? Vererer ne abundantia officii superstitio potius quam religio existimaretur, quia duos tam pares et in altero ambos possem in uno demereri, hoc ipsum testimonio praestans parilitati et unitati eorum, dum alterum in altero venerarer, dum in uno mihi duo sunt. Si alterum colerem, aeque recogitarem ne suffundere[c] viderer numeri vanitatem sine differentia supervacui, hoc est ut tutius censerem neutrum colendum quam alterum cum scrupulo colendum aut ambos vane.

Cap. VI. Sic adhuc videmur disputare quasi Marcion duos pares constituat. Nam dum defendimus deum summum magnum unicum credi oportere, excludentes ab eo parilitatem, tanquam de duobus paribus de his [1]retractavimus, nihilominus tamen docendo pares esse non posse secundum summi magni formam satis confirmavimus duos esse non posse, [2]alioquin certi Marcionem dispares deos constituere, alterum iudicem, ferum, bellipotentem, alterum mitem, placidum et tantummodo bonum atque optimum. Dispiciamus aeque et hanc partem, an diversitas saltim duos capiat, si parilitas capere non potuit. Porro et hic eadem regula summi magni patrocinabitur nobis, utpote quae totum statum vindicet divinitatis. Conveniens[a] enim [3]et quodammodo iniecta manu detinens adversarii sensum non negantis creatorem deum, iustissime praescribo[b] illi diversitati locum non esse inter eos qui ex aequo deos confessus non potest facere diversos, non quia non [4]et homines licet sub eadem appellatione

7. inter se *ABCcd. Vaticanus uterque.* ante se *a.* a se *b.* 8. et *AB.* 9. qua *abcd. Gorziensis liber.* quae *reliqui.*

Cap. VI. 1. tractavimus *AB.* 2. alioqui *BCabc.* 3. et *om. AB.* 4. et *om. AB.*

c. suffundere] Pudefacere, ignominia afficere. *Cf.* quae sunt adnott. ad Scorpiac. cap. 10.

Cap. VI. a. Conveniens] Cf. de hoc verbo quae adnotata sunt ad Apolog. cap. 10.

b. praescribo] Cf. adnott. ad inscr. libri De Praescript. Haereticorum.

diversissimos esse, sed quia [5]deus non erit [6]dicendus, quia nec credendus nisi summum magnum. [7]Cum ergo summum magnum cogatur agnoscere quem deum non negat, non potest admitti, ut summo magno aliquam adscribat deminutionem, qua subiciatur alii summo magno. Desinit enim, si subiciatur. Non est autem dei desinere de statu suo, id est de summo magno. Nam et in [8]illo deo potiore periclitari poterit summum magnum, si depretiari capit[c] in creatore. Ita cum duo dii pronuntiantur duo summa magna, necesse est neutrum altero aut maius sit aut minus, [9]neutrum altero [10]aut sublimius aut deiectius. Nega deum quem dicis deteriorem; nega summum magnum quem credis minorem. Deum vero confessus utrumque duo summa magna confessus [11]es. Nihil alteri adimes aut alteri adscribes. Agnoscens divinitatem negasti diversitatem.

Cap. VII. Temptabis ad haec de nomine dei [1]concutere retractatum ut passivo[a] [2]et in alios quoque permisso, quia scriptum sit, Deus deorum stetit in ecclesia deorum, in medio autem deos [3]diiudicabit, et, Ego dixi, vos dii estis. (Ps. LXXXII, 1. 6.) Nec tamen idcirco eis competat possessio summi magni quia dei cognominentur; ita nec creatori. Respondebo et stulto, qui nec hoc recogitaverit, ne[b] tantundem et in deum Marcionis possit retorqueri, ut et illum deum dictum, nec ideo tamen summum magnum probatum, sicut nec angeli aut homines creatoris. [4]Si communio nominum condicionibus praeiudicat, quanti[c] nequam servi regum nominibus insultant, Alexandri et Darii et [5]Olofernis? Nec tamen ideo regibus id quod sunt detrahetur. Nam et ipsa idola gentium dei vulgo, sed deus [6]nemo ea re qua deus dicitur. Ita ego non nomini dei nec sono nec [7]notae[d] nominis huius summum magnum in creatore defendo, sed ipsi substantiae cui nomen hoc [8]contigit, hanc inveniens solam innatam, infectam, solam aeternam et universitatis conditricem, non nomini, sed statui, nec appellationi, sed condicioni eius summum magnum et adscribo et vindico. Et ideo, quia deus iam vocari obtinuit sub-

5. ita deus *ABc. Vaticanus uterque.* 6. dicendo *AB.* 7. Cur *a.* 8. illo magno deo potiore *c., ex Vaticano utroque.* 9. neutro *AB.* 10. autem *B.* 11. est *ABC.*
Cap. VII. 1. convertere *ABc. Vaticanus uterque.* 2. et malo quoque permissum *AB.* 3. diiudicabit *d., Latinius.* diiudicavit *ABCabc.* 4. Sic *ABC.* 5. Holofernis *d.* Olofernae *codex Pithoei.* 6. ea re qua nemo deus *c., ex Vaticanis.* 7. voce *vel* notae *C., in margine.* 8. contingit *Vaticani.*

c. capit] V. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 1. et Apolog. cap. 17. et de verbo *depretiare* adnott. ad Apolog. cap. 45.
Cap. VII. a. passivo] Vox Tertullianea. Cf. adnott. ad De Corona cap. 8.

b. recogitaverit, ne] De hoc *ne* cf. adnott. ad Apolog. cap. 2.

c. quanti] Quot. Ex usu stili Tertullianei. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 1.

d. notae] Id est scripturae.

stantia cui adscribo, nomini me adscribere putas, quia necesse est per nomen ostendam cui adscribam substantiae, scilicet qua constat qui deus dicitur, et summum magnum ex substantia, non ex nomine, deputatur. Denique [9]hoc et Marcion suo deo vindicans, secundum statum, non secundum vocabulum vindicat. Id ergo summum magnum, quod deo adscribimus ex substantiae lege, non ex nominis sorte, contendimus ex pari esse debere in duobus qui ea substantia constant [10]qua deus dicitur, [11]quia in quantum dii vocantur, id est summa magna, substantiae scilicet merito innatae et aeternae ac per hoc magnae [12]et summae, in tantum non possit summum magnum minus et deterius alio summo magno haberi. Si summi magni felicitas et sublimitas et integritas stabit in deo Marcionis, stabit aeque et in nostro, si non et in nostro, aeque nec in Marcionis. Ergo nec paria erunt duo summa magna, quia prohibet disposita iam regula summi magni comparationem non sustinentis, nec disparia, quia et alia summi magni regula occurrit, diminutionem non admittens. [13]Haesisti, Marcion, in medio Ponti tui [14]aestu. Utrinque te fluctus involvunt veritatis. Nec pares nec dispares deos sistere potes. Duo enim non sunt; quod pertineat proprie ad numeri retractatum. [15]Quamquam tota materia de duobus deis dimicetur, his interim lineis eam [16]clausimus, intra quas de singularibus iam proprietatibus congrediemur[c].

Cap. VII

Primo, supercilio stuporem suum aedificant[a] Marcionitae, quod novum deum [1]proferant, quasi nos veteris dei pudeat. Inflantur et pueri novis calceis, sed a vetere paedagogo calceati mox vanam gloriam vapulabunt[b]. Novum igitur audiens deum in vetere mundo et in vetere aevo et sub vetere deo ignotum, inauditum, quem tantis retro saeculis neminem, et [2]ipsa [3]ignorantia antiquum, quidam [4]Iesus Christus, et ille in veteribus nominibus novus, revelaverit, nec alius antehac, gratias ago huic gloriae eorum, [5]maximo adiutorio eius hinc iam haeresim probaturus, novae scilicet divinitatis professionem. [6]Haec erit novitas quae etiam ethnicis deos peperit

9. et hoc *c., ex Vaticanis.* 10. quia *AB.* 11. quia qui in quantum *ABC.* 12. et om. *abc.* 13. nescisti *AB.* 14. estui *AB.* 15. Quicunque *AB.* 16. clusimus *d.*
Cap. VIII. 1. proferant *cd. Vaticani.* praeferant *reliqui.* 2. ipsum *ABC.* 3. ignorantiam et quidam *AB.* 4. Iesum Christum *BC.* 5. maxime *c., ex Vaticanis.* 6. hoc *AB.*

c. *lineis* — — *intra quas* — *congrediemur*] *Cf.* quae adnotavi ad Scorpiac. cap. 4. Adde Salmas. in Solin. p.647.
Cap. VIII. a. *stuporem suum aedificant*] *Cf.* Rigalt. adnott. ad De Cultu Femin. I, 6.

b. *calceati mox vanam gloriam vapulabunt.*] Subauditur *secundum.* Figura Graeca. (Rhenan.) Dicuntur pueri „calceati vanam gloriam“ figura Graeca pro eo quod est novis calceis instructi, de quibus gloriantur vane. (Fr. Iunius.)

novo semper ac novo titulo[c] consecrationis cuiusque. Quis deus novus, nisi falsus? Ne Saturnum quidem tanta hodie antiquitas deum probabit, quia et illum novitas aliquando produxerit, cum primum consecravit. At enim viva et germana divinitas nec de novitate nec de vetustate, sed de sua veritate censetur[d]. Non [7]habet tempus aeternitas. Omne enim tempus ipsa est. Quod facit, pati non potest. Caret aetate quod non licet nasci. Deus si est vetus, non erit, si est novus, non fuit. Novitas initium testificatur, vetustas finem comminatur. Deus autem tam alienus ab initio et fine est quam a tempore, arbitro et metatore[e] initii et finis.

Cap. IX. Scio quidem quo sensu novum deum iactitent, agnitione utique. Sed et ipsam novitatis cognitionem percutientem rudes animas ipsamque naturalem novitatis gratiositatem volui repercutere[a], et hinc iam de ignoto deo provocare. Utique enim quem agnitione novum opponunt, ignotum ante agnitionem demonstrant. Age igitur, ad lineas rursum et in gradum[b]. Persuade deum ignotum esse potuisse. Invenio plane ignotis deis[c] aras prostitutas, sed Attica idololatria est. Item incertis diis[d], sed superstitio Romana est. Porro incerti dei minus noti, ut minus certi, et proinde ignoti, qua minus certi. Quem titulum incidemus[e] ex duobus deo Marcionis? Utrumque, opinor, et nunc incerto et retro ignoto. Sicut enim ignotum eum fecit deus notus creator, ita et incertum deus certus. Sed non evagabor, uti dicam, Deus [1]si ignotus fuit latuitque, illum regio latebrarum obumbravit, nova utique et ipsa [2]et ignota, et similiter nunc quoque incerta, certe immensa aliqua et maior [3]indubitate eo quem abscondit; sed breviter proponam et plenissime exsequar, praescribens deum ignorari [4]nec potuisse nomine magnitudinis nec debuisse nomine benignitatis, praesertim in utroque praelatiorem nostro creatore. Sed quoniam animadverto in quibusdam ad formam creatoris provocari oportere omnis dei novi

7. hoc tempus *AB*.
Cap. IX. 1. si *om. bc.* 2. et *om. bc.* 3. indubitate *d.* indubitato *reliqui.* 4. non *AB.*

c. novo semper ac novo titulo] Sic Apolog. cap. 35 „*novi ac novi* Caesaris scenam congiario dividundo praesidentis."

d. censetur.] Cf. adnott. ad De Corona cap. 13.

e. arbitro et metatore] Cf. adnott. ad De Pallio cap. 1., et Lips. De Milit. Rom. V, 12. p. 332.

Cap. IX. a. repercutere] Cf. adnott. ad De Pudic. cap. 7.

b. ad lineas rursum et in gradum.] Cf. supra ad cap. 8.

c. ignotis deis] Inscriptionem arae ita conceptam fuisse notavit Hieronymus in cap. 2. Epist. ad Titum: DIIS ASIAE ET EVROPAE ET AFRICAE DIIS IGNOTIS ET PEREGRINIS. (Rigalt.)

d. incertis diis] Gell. N. A. II, 28. Tertull. Ad Natt. II, 9.

e. titulum incidemus] Apolog. cap. 50 „imagines inscribitis et *titulos incidit is* in aeternitatem."

et retro ignoti probationem, hoc ipsum ratione fieri a nobis prius commendare debebo, quo constantius[f] utar rationis editae patrocinio. Ante omnia quidem quale est ut qui deum [5]agnoscis creatorem et priorem de notitia confiteris, non eisdem modis et alium scias tibi examinandum quibus iam in alio [6]didicisti deum nosse? Omnis res anterior posteriori normam praeministravit. Duo nunc dei proponuntur, ignotus et notus. De noto vacat [7]quaestio. Esse eum constat, quia notus non fuisset, nisi esset. De ignoto instat altercatio. Potest enim et non esse, quia si esset, notus fuisset. Quod ergo quaeritur quamdiu ignoratur, [8]incertum est quamdiu quaeritur, et potest non esse quamdiu [9]in incerto est. Habes deum certum, qua notum, et incertum, qua ignotum. Si ita est, [10]ecquid tibi videtur iusta ratione defendi, ut ad normam et formam et regulam certorum probentur incerta? Ceterum si ad hanc causam et ipsam adhuc incertam etiam argumenta de incertis adhibeantur, series implicabitur quaestionum ex ipsorum quoque argumentorum aeque incertorum retractatu periclitantium de fide per incertum, et ibitur in illas iam indeterminabiles quaestiones, quas apostolus non amat. [11]Sin de certis et indubitatis et absolutis regulae partibus incertis et dubiis et inexpeditis praeiudicabunt plane in quibus diversitas status invenitur, fortassean non provocentur ad formam [12]certorum, ut liberata a reliqua comparationis provocatione per diversitatem status principalis. Cum [13]vero duo dei proponuntur, communis est illis status principalis. [14]Quod enim deus est, ambo sunt innati, infecti, aeterni. Hic erit status principalis. Cetera viderit Marcion si in diversitate disposuit. Posteriora enim sunt in retractatu, immo nec admittentur, si de principali statu constet. Porro[g] constat, quia dei ambo: et ita de quorum statu constat communem esse, cum sub eo ad probationem devocantur, si incerta sunt, ad eorum certorum formam provocanda erunt cum quibus de communione status principalis censentur[h], ut proinde et de probatione communicent. Hinc itaque constantissime [15]dirigam[i] deum non esse qui sit hodie incertus, quia retro ignotus, quando quem

5. agnoscunt *AB*. 6. didicistis *C*. 7. quae scio esse cum constat *AB*. 8. incertum *ABcd. Vaticani.* in incerto *reliqui*. 9. incertum est *d*. 10. hoc quid *AB*. 11. Si non *ABC*. 12. ceterorum *AB*. 13. vere *C*. 14. Quid enim deus est? Ambo *ABCabc*. 15. dirigatur *AB*.

f. constantius] Cf. adnott. ad De Baptismo cap. 17. Sic et infra „*constantissime dirigam.*"

g. Porro] Atenim, atquin. Cf. adnott. ad De Corona cap. 7.

h. censetur] Cf. quae adnotata sunt supra ad cap. 8.

i. dirigam] De hoc verbo cf. Salmas. in Scriptt. Hist. Aug. p. 437. et interpretes ad Apul. Metam. II, 17.

constat esse, ex hoc ipso constat quod nunquam fuerit ig
ideo nec incertus.

Cap. X. Siquidem a primordio rerum conditor earum cum ipsis p
compertus est, ipsis ad hoc prolatis ut deus cognosceretur.
enim si aliquanto posterior Moyses primus videtur in templo
rarum suarum deum mundi dedicasse[a], idcirco a Pentateucho n
agnitionis supputabuntur, cum totus [1]Moysi stilus notitiam cre
non instituat, sed a primordio enarret a paradiso et Adam,
ab Aegypto et Moyse recensendam. Denique[b] maior popul
generis humani[c], ne nominis quidem [2]Moysi compotes, nedu
strumenti, deum [3]Moysi tamen norunt; etiam [4]tantam idol
dominationem obumbrante seorsum tamen illum quasi propri
mine deum perhibent et deum deorum, et, Si deus dederi
Quod deo placet, et, Deo commendo. Vide an noverint [5]
[6]omnia posse testantur. Nec hoc ullis [7]Moysi libris debent.
anima quam prophetia. Animae enim a primordio conscienti
dos est; eadem nec alia et in Aegyptiis et in Syris et in Po
[8]Iudaeorum enim deum dicunt, animae deum[d]. Noli, [9]barbare
retice, priorem Abraham constituere quam mundum. Etsi
familiae deus fuisset creator, tamen posterior tuo non erat,
Ponticis ante eum notus. Accipe [10]igitur ab antecessore for
a certo [11]incertus, a cognito incognitus. Nunquam deus l
nunquam deus deerit. Semper [12]intellegetur, semper audietur,
videbitur, quomodo volet. Habet deus testimonia, totum hoc
sumus et in quo sumus. Sic probatur et deus et unus, dum
ignoratur, alio adhuc probari laborante.

Cap. XI. Et merito, inquiunt. Quis enim non tam suis notus est
extraneis? Nemo. Teneo et hanc vocem. Quale est enim u
quid extraneum deo sit, cui nihil extraneum esset, si quis e
quia dei hoc est, omnia illius esse et omnia ad illum perti

Cap. X. 1. Mosis *d.* 2. Mosis *d.* 3. Mosis *d.* 4. tantam idololatri
lolatriae *C.*) dominationem *Cd.* tanta idololatriae (idololatria *abc.*) domina
ABabc. 5. quae *A.* 6. comīoda *B.* omīda *A.* 7. Mosis *d.*, *ubicunque
annotavero.* 8. Iudaeorum enim deum dicunt animae deum *om. ABC.* *Ded
Beatus Rhenanus primum ex Gorziensi.* 9. barbarare *AB.* 10. ergo *AB.* 11
tus *BC.* 12. intelligitur *ABC.*

Cap. X. a. dedicasse] De hoc verbo cf. adnott. ad Scorpiacen cap. 1.

b. Denique] Adeo, proinde, igitur. Cf. quae adnott. ad De Pudic. cap. 13. Apolog. cap. 42.

c. maior popularitas generis humani] Hoc est gentium consensus; conscientia publica. (Rigalt.) Eodem argumen
tur Tertullianus De Anima cap.
De Test. Animae libro.

d. animae deum.] Cave ne quid reponas. Horum omnium, inqui
pulorum anima eadem est, et de
rum Iudaeorum est deus ipse ille anima testatur.

vel ne statim audiret a nobis, Quid ergo illi cum extraneis? Quod plenius suo loco audiet. At nunc satis est nullum probari cuius nihil probatur. Sicut enim creator ex hoc[a] et deus, et indubitatus deus, quia omnia ipsius et nihil extraneum illi, ita et alius idcirco non deus quia omnia non eius ideoque [1]et extranea. Denique si universitas creatoris est, iam nec locum video dei alterius. Plena et occupata sunt omnia suo auctore. Si vacat aliquid spatii alicuius divinitati in creaturis, plane [2]falsae vacabit. Patet mendacio veritas. Tanta vis idolorum cur non recipiat alicubi deum Marcionis? Igitur [3]et hoc ex forma creatoris expostulo, deum ex operibus cognosci debuisse alicuius proprii sui mundi et hominis et saeculi, quando etiam error orbis propterea deos praesumpserit quos homines interdum confitetur, quoniam [4]aliquid ab unoquoque prospectum videtur utilitatibus et commodis vitae. Ita et hoc ex forma dei creditum est divinum esse, instituere vel demonstrare quid aptum et necessarium sit rebus humanis. [5]Adeo inde auctoritas accommodata [5]falsae divinitati unde praecesserat verae. Unam saltim cicerculam deus Marcionis propriam protulisse debuerat, ut novus [6]aliqui Triptolemus praedicaretur. Aut exhibe rationem deo dignam, cur nihil condiderit, si est; quia condidisset, si fuisset, illo scilicet praeiudicio quo et nostrum deum non alias manifestum est esse quam quia totum condidit hoc. Semel enim praescriptio stabit[b] non posse illos et deum confiteri creatorem et eum quem volunt aeque deum credi non ad eius formam probare quem et ipsi et omnes deum, ut, quando hoc ipso nemo creatorem deum dubitet quia totum hoc condidit, hoc ipso nemo debeat credere deum et illum qui nihil condidit, nisi ratio forte proferatur. Duplex ista videatur necesse est, ut aut noluerit condere quid aut non potuerit. Tertium cessat. Sed non potuisse indignum deo est. Noluisse an dignum, volo inquirere. Dic mihi, Marcion, voluit deus tuus cognosci se quocumque in tempore, [7]an non? alio proposito et descendit et praedicavit et passus resurrexit quam uti cognosceretur? Et sine dubio, si cognitus est, voluit. [8]Nihil enim circa eum fieret, nisi voluisset. Quid ergo tantopere notitiam sui procuravit, ut in dedecore carnis exhiberetur, et quidem maiore, si [9]falsae. Nam hoc turpius, si et

Cap. XI. 1. et *om. AB.* 2. false *C.* 3. ex forma hoc et *ABCa.* ex forma et hoc *bc.* 4. aliquid *om. ABC.* 5. si falsae *ABC.* 6. aliqui *AB.* aliquis *reliqui.* 7. sane alio *d., Latinius.* an alio *c.* 8. enim ut nihil circa *AB.* 9. false *C.* Probat *Fr. Iunius.*

Cap. XI. a. ex hoc] Quod est creator.

b. Semel enim praescriptio stabit] De voce *semel* cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 2., de voce *praescriptio* adnott. ad Apolog. cap. 7.

mentitus est substantiam corporis, qui et maledictum in se creatoris admisit ligno suspensus. Quanto honestius [10]per aliqua propriae molitionis[c] indicia cognitionem sui praestruxisset, maxime adversus eum cognosci habens apud quem ex operibus ab initio cognitus non erat. Nam et quale est ut creator quidem ignorans esse alium super se deum, ut volunt Marcionitae, qui solum se etiam iurans asseverabat, tantis operibus notitiam sui armaverit, quam potuerat non ita curasse, secundum singularitatis suae praesumptionem: ille autem sublimior sciens inferiorem deum tam instructum [11]nullam sibi prospexerit agnoscendo paraturam[d]? quando etiam insigniora et [12]superbiora opera debuisset condidisse, ut et deus ex operibus cognosceretur secundum creatorem, [13]et ex honestioribus potior et generosior creatore.

Cap. XII. Ceterum etsi esse eum possemus confiteri, sine causa [1]esse eum deberemus argumentari. Sine causa enim esset qui rem non haberet, quia res [2]omnis causa est, ut sit aliquis cuius res sit. Porro in quantum nihil oportet esse sine causa, id est sine re, quia si sine causa sit, [3]perinde est atque si non sit, non habens rei causam [4]rem ipsam, in tantum deum dignius credam non esse quam esse sine causa. Sine causa est enim qui rem non habendo non habet causam. Deus autem sine causa, id est sine re, esse non debet. Ita [5]quotiens ostendo eum sine causa esse, tanquam sit, hoc constituo, non esse illum, quia si fuisset, omnino sine causa non fuisset. Sic et ipsam fidem dico illum sine causa ab homine captare, aliter solito deum credere ex operum auctoritate formatum, quia nihil tale prospexit per quod homo deum didicit. Nam etsi credunt plerique in illum, non statim ratione credunt, non habentes dei pignus, opera eius deo digna. Itaque hoc nomine cessationis et defectionis operum et [6]impudentiae et malignitatis affinis est; impudentiae, qua fidem non debitam sibi captat, cui praestruendae nihil prospexit, malignitatis, qua plures incredulitatis reos fecit nihil fidei procurando.

Cap. XIII. Cum deum hoc gradu expellimus, cui nulla conditio tam propria et deo digna quam creatoris testimonium praesignaverit[a], na-

10. super *AB.* 11. nulla *ABC.* 12. superiora *P. Ciacconius.* 13. ut *ABC.* Cap. XII. 1. esse *om. AB.* 2. omnes *AB.* 3. proinde *AB.* 4. res ipsa *ABC.* 5. quoties *Cabcd.* 6. impudenti et malignitati *AB.*

c. molitionis] Id est creationis. Sic Adv. Hermog. cap. 44 „neque adpropinquaret ante *mundi molitionem.*"

d. paraturam?] Apolog. cap. 22 „Habent (daemones) de incolatu aëris et de vicinia siderum et de commercio nubium caelestes sapere *paraturas*" cett. Adv. Valent. cap. 26 „*paratura* mundi." Cf. adnott. ad De Spectac. cap. 4.

Cap. XIII. a. praesignaverit] Id est signum praetulerit unde cognoscatur. (Fr. Iunius.)

ontrahentes impudentissimi Marcionitae convertuntur ad de-
nem operum creatoris. Nimirum, inquiunt, grande opus et
deo mundus. Numquid ergo creator minime deus? Plane
Ergo nec mundus deo indignus; nihil etenim deus indignum
, etsi mundum homini, non sibi fecit, etsi omne opus in-
st suo artifice. Et tamen, si quale quid[a] fecisse indignum
, quanto indignius deo est nihil eum omnino fecisse vel
m, quo posset etiam digniorum auctor sperari? Ut ergo
et de isto huius mundi indigno loquar, cui et apud Graecos
nti et cultus[d], non sordium nomen est, indignas videlicet
tias ipsi illi sapientiae professores[e], de quorum ingeniis omnis
s animatur, deos pronuntiaverunt, ut Thales aquam[f], ut He-
ignem, ut Anaximenes aërem, ut Anaximander universa
ia, ut Strato caelum et terram, ut Zeno aërem et aetherem[g],
sidera, quod genus deorum igneum appellat, cum de mundo,
rando scilicet et magnitudinem et vim et potestatem et ho-
et decorem, opem, fidem, legem singulorum elementorum,
mnibus gignendis, alendis, conficiendis, reficiendisque con-
, [1]ut plerique physicorum [2]formidaverint[h] [3]initium ac finem
constare, ne substantiae eius, tantae scilicet, minus dei
ntur, [4]quas colunt et Persarum magi et Aegyptiorum hiero-
e et Indorum gymnosophistae. Ipsa quoque vulgaris super-
communis [5]idololatriae, cum in simulacris de nominibus et
veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium
, et dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Iovem in sub-
m fervidam et Iunonem eius in aëream[i], secundum sonum

p. XIII. 1. et *Fulv. Ursinus.* 2. formidaverunt *AB.* 3. initium ac finem dare *d.* initio ac fine mundo stare *AB.* 4. quos *C.* 5. idolatriae *AB.*, re.

rem] De Corona cap. 5 „Tam naturam est florem capite sectari ibum aure, quam sonum *nare.*"
ale quid] Cic. Acad. I, 7 „Mate-sam penitus commutari putant, effici quae appellant *qualia.*" Se-pist. 117. med. „Prius aliquid bet, deinde *quale* esse."
rnamenti et cultus] *Κόσμον.*
pientiae professores] Philosophos t exponit lib. De Praescript. Hae-p. 7. Nam haereticorum patriar-hilosophi lib. Adv. Hermog. cap. 8.
hales aquam] Cf. Apolog. cap. 46.
eno aërem et aetherem] Cf. Li-Physiol. Stoic. III, 8. p. 850. Opp. sal.
ormidaverint] Hoc est dubitaverint. Ita non opus est cum Rigaltio rescribere *dare* pro *constare.* Recte Fr. Iunius interpretatur: „Illi, inquit, ista dixerunt deos, cumque animadverterent istas elementorum et rerum naturalium laudes, formidaverunt ortum et interitum eis tribuere, ne forte accideret, ut propterea tantae substantiae pro diis minus haberentur, praesertim cum apud alias gentes, a quibus hausta philosophia, in opinione divinitatis essent."

i. et Iunonem eius in substantiam aëream] *Ζέω* Graecis est ferveo, unde *Ζεὺς* Iuppiter. *Ἥρα* Iuno Iovis et soror et coniux, *παρὰ τὸ ἀὴρ καθ' ὑπέρθεσιν Ἥρα.* Haec duo gentilium deorum vocabula nobis ignem et aërem declarant. (Fr. Iunius.)

Graecorum vocabulorum, item Vestam in ignem, et Cam[6]aquas[k], et Magnam Matrem in terram seminalia demessam, aratam, lavacris rigatam[l]. Sic et [7]Osiris[m] quod semper s et in [8]vivido quaeritur et cum gaudio invenitur, reciprocaru gum et vividorum elementorum et recidivi anni fidem argun tur, sicut aridae et ardentis [9]naturae sacramenta leones [10]] philosophantur[n]. Et superiores quidem situ aut statu sub sufficit facilius deos habitas quam deo indignas. Ad humil ficiam. Unus, opinor, de sepibus flosculus, non dico de una cuiuslibet maris conchula, non dico de rubro, una [11]te pennula, taceo de [12]pavo, sordidum artificem pronuntial creatorem?

Cap. XIV. At cum et animalia irrides minutiora quae maximus art industria ingeniis aut viribus ampliavit, sic magnitudinem i diocritate probari docens quemadmodum virtutem in infi II Cor. XII, 5. secundum apostolum, imitare, si potes, apis aedificia, fo stabula, araneae retia, bombycis stamina, sustine, si potes ipsas lectuli et tegetis tuae bestias, cantharidis venena, spicula, culicis et tubam et lanceam. Qualia erunt maiora tam modicis aut iuvaris aut laederis, ut nec in modicis de creatorem? Postremo te tibi circumfer, intus ac foris co hominem: placebit tibi vel hoc opus dei nostri, quod tuus do ille deus melior, adamavit, propter quem in haec paupertin menta de tertio caelo descendere laboravit, cuius causa in h lula [1]creatoris etiam crucifixus est. Sed ille quidem usqu nec aquam reprobavit creatoris qua suos abluit, nec oleum qu unguit, nec mellis et lactis societatem qua suos infantat[b], n nem quo ipsum corpus suum repraesentat, etiam in sacra

6. aquam *d*. 7. Osirin *abc*. 8. mundo *AB*. 9. naturae *om. AB*. 10. m
11. tetra pavonis pennula *ABC*. *Hirsaugiensis liber*. 12. pavone *AB*.
Cap. XIV. 1. creator *A*.

k. Camenas in aquas] Cf. Plut. Numa cap. 13. Iuven. Sat. III, 12. Liv. I, 21. August. Civ. Dei VII, 32. III, 9. Ovid. Fast. III, 263 sqq.

l. lavacris rigatam.] *Seminalia demessam* et *lacertis aratam* dicit cruentum significans deae Phrygiae cultum, *lavacris rigatam* eo quod Almone lavabatur Deum Mater solemni die, ut recte explicavit Desid. Heraldus ad Arnob. Adv. Natt. lib. V Animadv. p. 208.

m. Sic et Osiris] V. Firm. Matern. De Errore Prof. Relig. cap. 2., et quae ibi adnotavi.

n. leones Mithrae philosophantur.] In sacris Mithrae sive Solis adhil leonum simulacra. Erant auten menta, hoc est signa seu myst laris naturae, aridae et ardentis enim aestus intenditur, fontes siccantur cum ingredi Leonem s tur. (Rigalt.) Cf. quae adnotar terprr. ad Arnob. Adv. Natt. VI, 1 Salmas. in Scriptt. Hist. Aug. et Desid. Herald. Digress. I, 15.

Cap. XIV. a. paupertina] De cabulo cf. Hildebr. ad Apul. Met 13. p. 172.

b. infantat] Id est cibo pasci tili. (Fr. Iunius.)

propriis egens mendicitatibus creatoris. At tu super magistrum discipulus, et servus super dominum, sublimius illo sapis, [2]destruens quae ille desiderat. Volo inspicere si ex fide saltim, ut non et ipse quae destruis appetas. Adversaris caelo, et libertatem caeli in habitationibus captas. Despicis terram [3]plane [4]inimice iam tuae carnis matricem, et omnes medullas eius victui extorques. Reprobas et mare, sed usque ad copias eius, quas sanctiorem cibum deputas. Rosam tibi si obtulero, non fastidies creatorem. [5]Hypocrita, ut apocarteresi probes te [6]Marcionitam [c], id est repudiatorem creatoris (nam haec apud vos pro martyrio affectari debuisset, si vobis mundus displiceret), in quamcunque materiam resolveris, substantia creatoris uteris. Quanta obstinatio duritiae tuae! Depretias in quibus et vivis et moreris.

Post haec, vel ante haec, cum dixeris esse et illi conditionem [a] suam et suum mundum et suum caelum, de caelo quidem illo tertio videbimus [b], si et ad apostolum vestrum discutiendum pervenerimus, interim, quaecunque substantia est, cum suo utique deo apparuisse debuerat. At nunc quale est ut dominus [1]a XII Tiberii Caesaris [c] revelatus sit, substantia vero [2]ad XV iam Severi imperatoris nulla omnino comperta sit quae frivolis creatoris praecellens utique latere desisset, non latente iam domino suo et auctore? Et ideo si ipsa non potuit manifestari in hoc mundo, quomodo dominus paruit eius in hoc mundo? Si dominum [3]cepit hic mundus, cur substantiam capere non potuit, nisi domino fortasse maiorem? Iam nunc de loco quaestio est, pertinens et ad mundum illum superiorem et ad ipsum deum eius. Ecce enim si et ille habet mundum suum infra se, super creatorem, in loco utique fecit eum cuius spatium vacabat inter pedes suos et caput creatoris. Ergo et deus ipse in loco erat, et mundum in loco faciebat, et erit iam

Cap. XV.

2. destrues *BC*. 3. plane *om. AB*. 4. inimice iam tuae *A., Nic. Rigaltius*. inimicae iam tuae *B., liber Pithoei*. inimica iam tuae *C*. inimice tuac *abc*. 5. Hypocrita, ut apocarteresi *abcd., ex Gorziensi*. Hypocrita muta porcaitere si *ABC*. 6. Marcionitam id est repudiatorem creatoris *abcd., ex Gorziensi*. id est repudiatorem Marcionitam creatoris *ABC*.

Cap. XV. 1. a XII. *libri omnes*. a XV. *Meursius l. l.* 2. a XV. *ABCab. Vatican.* 3. cepit nec dominum fortasse *AB., reliquis omissis*.

c. Hypocrita, ut apocarteresi probes te Marcionitam] Etsi odio creatoris omnibus creatis abstineas, et abdicatis omnibus vitae subsidiis intabescas, tamen in quamcunque materiam membra tua dissolvantur, in aliquam ex substantiis a deo creatore conditis resolventur. (Rigalt.) Cf. quae narrat de Marcionita quodam sene nonagenario Theodoret. Haeret. Fab. I, 24. De *apocarteresi* cf. ad Apolog. cap. 46.

Cap. XV. a. conditionem] Id est creationem, mundum. Cf. quae adnotavi ad De Corona cap. 6. Sic infra cap. 16 iterum „*conditionis* universitas.“

b. videbimus] Adv. Marcion. V, 12.

c. a XII Tiberii Caesaris] Cf. Contra Iud. cap. 8.

locus ille maior et deo et mundo. Nihil enim non maius est id quod capit eo quod capitur. Et videndum ne qua adhuc illic vacent [4]subsiciva[d], in quibus et tertius [5]aliqui stipare deus se cum mundo suo possit. Ergo iam incipe deos computare. Erit enim et locus deus, non tantum qua deo maior, sed et qua innatus et infectus ac per hoc aeternus et deo par, in quo semper deus fuerit. Dehinc si et ille mundum ex aliqua materia subiacente molitus est innata et infecta et contemporali deo, quemadmodum [6]de creatore Marcion sentit, redigis et hoc ad maiestatem loci, qui et deum et materiam, duos deos, clusit. [7]Et materia enim deus, secundum formam divinitatis innata scilicet et infecta et aeterna. Aut si de nihilo molitus est mundum, hoc et de creatore sentire cogetur, cui materiam subicit in substantia mundi. Sed ex materia et ille fecisse debebit, eadem ratione occurrente illi quoque deo quae opponeretur creatori, ut aeque deo. Atque ita tres interim mihi deos numera Marcionis, factorem et locum et materiam. Proinde et creatorem in loco facit utique eadem condicione censendo, et materiam ei subicit utique innatam et infectam et hoc nomine aeternam, ut domino. Amplius et malum materiae deputans, innatum innatae, infectum infectae et aeternum aeternae, quartum iam [8]hic deum fecit. Habes igitur in superioribus tres substantias divinitatis, in inferioribus quatuor. His cum accedunt et sui Christi, alter qui apparuit sub Tiberio, alter qui a creatore promittitur, manifestam iam fraudem Marcion patitur ab eis qui duos illum deos inferre praesumunt, cum novem assignet, licet nesciens.

Cap. XVI. Non comparente igitur mundo alio, sicut nec deo eius, consequens est ut duas species rerum, visibilia et invisibilia, duobus auctoribus deis dividant, et ita suo deo invisibilia defendant[a]. Quis autem poterit inducere in animum, nisi spiritus haereticus, eius esse invisibilia qui nihil visibile praemiserit, quam eius[b] qui visibilia operatus invisibilium quoque fidem fecerit, cum iustius multo

4. subsiciva *d., Latinius.* subcisiva *bc.* subscidiva *AB., et C. in marg.* subsciva *Ca.* subscisiva *a., in marg.* 5. aliqui *ABCcd.* aliquis *ab.* 6. et de *d.* 7. Est *A.* 8. hinc *d., Io. a Wouwer.*

d. subsiciva] *Subsiciva* vel *subseciva* saepe occurrunt apud auctores finium regundorum. Aggenus Urbicus „Cum autem adsignatio in agro adsignato fieret, non potuit omnis modus intra quatuor limites veteranis adsignari, in ea remansit aliquid, quod a subsecante linea nomen accepit subsecivum.“ (Rigalt.) Cf. interprr. ad Cic. Or. Phil. II, 8., et Arnob. Adv. Natt. V, 30., et Apul. Metam. III, 8.

Cap. XVI. a. defendant] Asserant. Cf. quae adnotavi ad De Virg. Veland. cap. 6.

b. quam eius] Ellipsis comparativi *magis*, illa Tertulliani usitatissima. Cf. adnott. ad De Virg. Veland. cap. 17., De Test. Animae cap. 2.

sit aliquibus exemplariis[c] adnuere quam nullis? Videbimus[d] et apostolus cui auctori invisibilia deputet, cum et illum exploraverimus. Coloss. 1 Nunc enim communibus plurimum sensibus et argumentationibus iustis secuturae scripturarum quoque advocationi[e] fidem sternimus, confirmantes diversitatem hanc visibilium et invisibilium [1]adeo creatori deputandam, sicuti tota operatio eius ex diversitatibus constat, ex corporalibus et incorporalibus, ex animalibus et inanimalibus, ex vocalibus et mutis, ex mobilibus et stativis, ex genitalibus et sterilibus, ex aridis et [2]succidis, ex calidis et frigidis. Sic et hominem ipsum diversitas temperavit, tam in corpore quam in sensu. Alia membra fortia, alia infirma, alia honesta, alia inhonesta, alia gemina, alia unica, alia comparia, alia disparia. Proinde et in sensu nunc laetitia, nunc anxietas, nunc amor, nunc odium, nunc ira, nunc lenitas. Quod si ita est, ut aemula[f] inter se conditionis universitas ista modulata sit, iam igitur et visibilibus invisibilia debentur, non alteri auctori deputanda quam cui et aemula eorum, ipsum creatorem [3]diversum [4]notantia, iubentem quae prohibuit et prohibentem quae iussit, percutientem et sanantem. Cur in hac sola specie uniformem eum capiunt, visibilium solummodo conditorem, quem proinde credendum sit et visibilia et invisibilia condidisse, quemadmodum et vitam et mortem, et mala et pacem? Et utique, si illa invisibilia maiora sunt visibilibus creaturis suo loco magnis, sic quoque congruit eius esse maiora cuius et magna, quia nec magna, nedum maiora, ei competant cuius nec modica comparent.

Cap. XV His compressi erumpunt dicere: Sufficit unicum opus deo nostro, quod hominem liberavit summa et praecipua bonitate sua, et omnibus [1]locustis anteponenda[a]. O deum maiorem, cuius tam

Cap. XVI. 1. adeo creatori *Ad.* adeo creatore *B.* a deo creatore *Cabc.* deo creatori *C., in marg. Probarunt Io. a Wouwer et Leopoldus.* 2. succidis *d., Petr. Ciacconius.* siccis *ABCabc.* 3. diversum *Cabcd.* deum suum *B.* dominum suum *A.* 4. notantia *d., Fulv. Ursinus.* notant *ABCabc.*
Cap. XVII. 1. loculis *Meursius Auct. Philol. cap. 15. p. 742. Opp. tom. V.* Locustiis *Fr. Iuniis.*

c. exemplariis] Cf. adnott. ad Adv. Hermog. cap. 38.
d. Videbimus] Infra libri V. cap. 19.
e. advocationi] Id est patrocinio, vel defensioni. Vocabulum forense, inter alia Septimio usitatum. Cf. adnott. ad De Patient. cap. 11. et De Pudic. cap. 17.
f. aemula] Cf. de hoc vocabulo quae adnotavi ad De Fuga in Persecut. cap. 2.
Cap. XVII. a. et omnibus locustis anteponenda.] Haec Marcionitae, qui deum creatorem suggillabant, ut vermium, locustarum, cimicum cett. creatorem. Quid igitur in mente erat eruditissimo homini, cum locum istum emendare vellet? Haec autem fuit et Valentini opinio, et ceterorum omnium qui creationem a summo deo removere voluerunt. B. Hieronymus Prooemio in Epist. ad Philem. „Quod si non putant eorum esse parva quorum et magna sunt, alterum mihi conditorem iuxta Valentinum,

magnum opus non potuit inveniri quam in homine dei minoris! Enimvero prius est ut probes eum esse per quae deum probari oportet, per opera, tunc deinde per beneficia. Primo enim quaeritur, an sit, et ita, qualis sit. Alterum de operibus, alterum de beneficiis [2]dinoscetur. Ceterum non quia liberasse dicitur hominem, ideo esse eum constat, sed si esse constiterit, tunc et liberasse dicetur, ut et an liberaverit constet, quia potuerit et esse et non liberasse. Quomodo ergo [3]quia liberasse dicetur, etiam esse credetur, cum potuerit et esse et non liberasse? Nunc in isto articulo ab ignoti dei quaestione [4]deducto satis constitit tam nihil illum condidisse quam debuisse condidisse, uti cognosceretur ex operibus, quia si fuisset, cognosci debuisset, et utique a primordio rerum; deum enim non decuisse latuisse. Regrediar necesse est ad originem quaestionis dei ignoti, ut ceteros quoque ramulos eius excutiam. Primo enim quaeri oportebit, qui postea se protulerit in notitiam, cur postea, et non a primordio rerum; quibus utique necessarius, qua deus, et quidem melior [5]quo necessarior[b], latere non debuit. Non enim potest dici non fuisse aut materiam aut causam cognoscendi deum, cum et homo a primordio esset in saeculo, cui nunc subvenit, et malitià creatoris, adversus quam [6]ut bonus subvenit. Igitur aut ignoravit et causam et materiam suae revelationis necessariae, aut dubitavit, aut non potuit, aut noluit. Omnia haec deo indigna, maxime optimo. Sed et hunc locum alibi implebimus[c] [7]exprobratione serae revelationis, sicut nunc sola demonstratione.

Cap. XVIII. Processerit, age, iam in notitiam quando voluit, quando potuit, quando hora fatalis advenit. Fortasse enim [1]anabibazon ei obstabat[a],

2. dinoscetur *d.* dei dinoscetur *AB.* dei dignoscitur (*vel* dinoscitur) *reliqui.* 3. qui *AB.* 4. deducto *bc.* deducta *ABCa.* deductis *d.* deductus *Gorziensis liber.* 5. qua *Fr. Iunius.* 6. et *bc.* 7. exprobatione *AB.*
Cap. XVIII. 1. anabibalone iob stabat *AB.*

Marcionem et Apellem, formicae, verminm, culicum, locustarum, alterum caeli, terrae, maris et angelorum debent introducere." (Desid. Herald. Animadv. ad Arnob. lib. II, cap. 47. p. 106 sq.)

b. necessarior] Cf. adnott. ad De Patient. cap. 11.

c. alibi implebimus] Infra cap. 22.

Cap. XVIII. a. anabibazon ei obstabat] Mordet obiter et stringit sarcasmo sane salsissimo Marcionitas, qui cum deum creatorem reprobarent, de stellis tamen ab eo creatis vivere non erubescerent, quippe cum eorum plerique mathematici essent, coniectores et arioli. (Desid. Herald. Digress. I, 29. p. 257.) Duo sunt loca vel puncta ecliptica, per quorum alterum luna versus septentrionem *ἀναβιβάζεται*, per alterum versus austrum *καταβιβάζεται*. *Ἀναβιβάζων* est elevans, non ascendens, *καταβιβάζων* devehens, id est deorsum vehens, non descendens. Magnae uterque in genesibus auctoritatis et potestatis, et qui cum cura investigabatur, et praecipue ὁ *ἀναβιβάζων*. Nam si stellae in eo beneficae reperirentur, genesis etiam mediocris et abiecta splendidior et erecta evadebat: Graeci „*Σκοπεῖν δεήσει, εἰ ἐν τούτῳ οἱ ἀγαθοποιοὶ εἰσὶ καὶ μά-*

ctentur. Interim satis erit ad praesentem gradum ita occurrere, ut ostendam Christum Iesum non alterius dei circumlatorem quam creatoris, et quidem paucis. Anno xv Tiberii[b] Christus Iesus de caelo manare dignatus est, spiritus salutaris. Marcionis [1]salutem, [2]qui ita voluit[c], quoto quidem anno Antonini maioris de Ponto suo exhalaverit [3]aura canicularis[d] non curavi investigare. De quo tamen constat, [4]Antoninianus haereticus est[e], sub Pio impius. A Tiberio autem usque ad Antoninum anni fere [5]cxv et dimidium anni cum dimidio mensis. Tantundem temporis ponunt inter Christum et Marcionem. Cum igitur sub Antonino primus Marcion hunc deum induxerit, sicut probavimus, statim, qui sapis, plana res est. Praeiudicant tempora quod sub Antonino [6]primum processit sub Tiberio non processisse, id est deum [7]Antoniniani imperii Tiberiani non fuisse, atque ita non a Christo revelatum quem constat a Marcione [8]primum praedicatum. Hoc nunc ut probem constare, quod superest, ab ipsis adversariis sumam. Separatio legis et evangelii proprium et principale opus est Marcionis, nec poterunt negare discipuli eius quod in [9]summo instrumento habent, quo denique [10]initiantur et [11]indurantur in [12]hanc haeresim. Nam hae sunt [13]Antitheses Marcionis, id est contrariae [14]oppositiones, quae conantur discordiam [15]evangelii cum lege committere, ut ex diversitate sententiarum utriusque instrumenti[f] diversitatem quoque argumententur deorum. Igitur cum ea separatio legis et evangelii ipsa sit quae alium deum evangelii insinuaverit adversus deum legis, apparet ante eam separationem deum in notitia non fuisse qui ab argumento separationis innotuit, atque ita non a Christo revelatum, qui fuit ante separationem, sed a Marcione commentatum, qui instituit separationem adversus evangelii legisque pacem, quam retro illaesam et inconcussam ab apparentia Christi usque ad audaciam Marcionis illa utique ratio servavit quae non alium [16]deum et legis et evangelii

Cap. XIX. 1. salutem *d., Fulv. Ursinus.* salutis *reliqui.* 2. qui ita voluit *delendum iudicavit Ios. Scaliger.* 3. aula *AC. Vaticani.* 4. Antoninus *ABCa.* 5. centum viginti quinque *B.* 6. statim primum cessit *A.* primum cessit *B.* 7. Antoniniani *d.* Antonini *reliqui.* 8. primum *abcd.* primo *ABC. Vaticani.* 9. suo *Ios. Scaliger. Nec improbo.* 10. nunciantur *AB.* 11. indurantur *abcd.* induantur *AB.* indicantur *C.* 12. hanc haeresim *ACabc.* hanc haeresin *d.* hac haeresi *Vaticani.* 13. antithesis *BC.* 14. dispositiones *A. m. pr.* 15. evangelii cum *abcd. Gorziensis liber.* cum *reliqui.* 16. et deum legis et *ab.*

b. Anno XV Tiberii] Istud non ex sua, sed ex Marcionis sententia dicit auctor, sicuti patet ex ipsius verbis libri IV. Adv. Marcion. cap. 7. (Pamel.)

c. qui ita voluit] Nempe salutis spiritus haberi. (Fr. Iunius.) Immo de caelo manare.

d. de Ponto suo exhalaverit aura canicularis] Tanquam pestilentialem morbum.

e. Antoninianus haereticus est] Marcion. Cf. Adv. Marc. IV, 4. V, 19.

f. utriusque instrumenti] Cf. adnott. ad Apolog. cap. 18.

cumcidimini praeputia cordis vestri. Hanc ergo circumcisionem iam sistens apostolus et hoc novamen illas quoque vetustates caeremoniarum dissuadebat, de quibus idem conditor earum quandoque cessaturis profitebatur, per Osee, Et avertam omnes iocunditates eius et dies festos eius et neomenias et sabbata et omnes caeremonias eius. Sic enim per Esaiam, Neomenias vestras et sabbata et diem magnum non sustineo, ferias et ieiunium et dies festos vestros odit anima mea. Quod [10] si et creator omnia haec iam pridem recusaverat, et apostolus ea iam recusanda pronuntiabat, ipsa apostoli sententia consentanea decretis creatoris probat non alium deum ab apostolo praedicatum quam cuius decreta cupiebat iam agnosci, falsos et apostolos et fratres notans in hac causa, qui evangelium Christi creatoris transferrent a novitate praenuntiata a creatore ad vetustatem recusatam a creatore.'

Hos. II, 11. — Ies. I, 14.

Cap. XXI. Ceterum [1] si qua novum deum praedicans veteris dei legem cupiebat excludere, quare de deo quidem novo nihil praescribit, sed de vetere lege solummodo, nisi quoniam fide manente in creatorem sola lex eius concessare[a] debebat? Ut et psalmus ille [2] praecinuerat: Disrumpamus vincula a nobis eorum et abiciamus eorum iugum a nobis; ex quo scilicet tumultuatae sunt gentes et populi meditati sunt inania; astiterunt reges terrae et magistratus [3] convenerunt in unum adversus dominum et adversus Christum eius. Et utique, si alius deus praedicaretur a Paulo, nulla disceptatio esset servandae legis necne, non [4] pertinentis scilicet ad dominum novum et aemulum legis. Ipsa enim dei novitas atque diversitas abstulisset non modo quaestionem veteris et alienae legis, verum omnem eius mentionem. Sed hic erat totus status quaestionis, quod, cum idem deus legis in Christo praedicaretur, [5] legi eius derogaretur. Stabat igitur fides semper in creatore et Christo eius, sed conversatio et disciplina nutabat. Nam et alii de idolothyto edendo, alii de [6] mulierum velamento, alii de nuptiis vel repudiis, nonnulli et de spe resurrectionis disceptabant, de deo nemo. Nam [7] si fuisset haec quoque quaestio disceptata, et ipsa apud apostolum inveniretur, vel quanto principalis[b]. Quodsi post apostolorum tempora adulterium veritas passa est circa dei regulam, ergo iam

Ps. II, 3. 1. 2.

10. si et *Acd. Vaticanus uterque.* et si *reliqui.*
Cap. XXI. 1. si quasi *d.* quasi *Fulv. Ursinus.* 2. praececinerat *d.* 3. convenerunt *cd. Vaticanus uterque.* circumvenerunt *reliqui.* 4. pertinentes *bc.* 5. lege *ab.* 6. mulieris *AB.* 7. si *om. ABC.*

Cap. XXI. a. concessare] Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 6.
b. vel quanto principalis.] Vel quanto magis est principalis. De hac ellipsi v. quae adnotavi ad De Virg. Veland. cap. 17.

et [2]in introitu causarum, cum quibus debuerat inveniri, exinde agens [3]quod agi habuit. Erat enim iam [4]mors, et aculeus mortis delictum, et ipsa malitia creatoris, adversus quam subvenire deberet alterius dei bonitas, primae huic regulae divinae bonitatis occurrens, si se naturalem probaret, statim succurrens ut causa [5]coepit. Omnia enim in deo naturalia et ingenita esse debebunt, ut sint aeterna, secundum statum ipsius, ne obvenientia et extranea reputentur, ac per hoc temporalia et aeternitatis aliena. Ita et bonitas perennis [6]et iugis exigetur in deo, quae in thesauris naturalium proprietatum reposita et parata antecederet causas et materias suas, et primam quamque susciperet, non despiceret et destitueret, si antecedebat. Denique [7]et hic non minus quaeram, cur non a primordio operata sit bonitas eius, quam de ipso quaesivimus, cur non a primordio sit revelatus? Quidni? qui [8]per bonitatem revelari haberet[e], si qui fuisset. Non posse [9]quid deo non licet, nedum naturalibus suis fungi; quae si continentur quo minus currant, naturalia non erunt. Et otium enim sui natura non novit. Hinc censetur[f], si [10]agat; [11]sic nec noluisse videbitur exercere bonitatem interim naturae nomine. Natura enim [12]se non potest nolle quae [13]se ita dirigit ut si cessaverit non sit. Sed cessavit aliquando in deo Marcionis de opere [14]bonitas. Ergo non fuit naturalis bonitas quae potuit aliquando cessasse, quod naturalibus non licet. Et si non erit naturalis, iam nec aeterna credenda nec deo par, quia non aeterna, dum non naturalis quae denique nullam sui perpetuitatem aut de praeterito constituat aut de futuro repromittat. Nam et a primordio non fuit et in finem sine dubio non erit. Potest enim et non esse quandoque, sicut non fuit aliquando. Igitur cum constet in primordio cessasse bonitatem dei illius ([15]non enim a primordio liberavit hominem), et voluntate potius eam quam infirmitate cessasse, iam voluntas suppressae bonitatis finis invenietur malignitatis. Quid enim tam malignum quam nolle prodesse cum possis, quam [16]utilitatem cruciare[g], quam iniuriam sinere? Totum

2. in *om. Bbcd.* 3. quod *d., Fulv. Ursinus.* quo *ABCabc.* qui *Fr. Iunius.* 4. et mors et *cd.* 5. cepit *d.* 6. et iugis *om. b.* 7. non minus et hic *d.* 8. per *om. AB.* 9. quidvis *Latinius.* 10. agat *d., P. Ciacconius.* agatur *reliqui.* 11. et sic *Fr. Iunius.* si *d.* 12. si *BC.* 13. de *delet Ios. Scaliger.* 14. bonitas *Acd.* bonitatis *reliqui, Fr. Iunius.* 15. non *om. ABC.* 16. utilitatem cruciare *ABd.* utilitate cruciari *reliqui.*

e. revelari haberet] Usitatissima haec in Septimii scriptis verbi *habere* cum infinitivo structura. Sic modo supra „exinde agens quod *agi habuit.*" Cf. quae adn. ad De Fuga in Persec. cap. 12.

f. censetur] Cf. adnott. ad De Corona cap. 13.

g. quam utilitatem cruciare] Utilitas cruciatur, dum excluditur et abrogatur, dum eam defungi sese non sino.

denique creatoris elogium in illum rescribetur[h] qui saevitias eius bonitatis suae mora iuvit. Nam in cuius manu est quid ne fiat, eius iam deputatur [17]cum fit. Homo damnatur in mortem ob unius arbusculae delibationem, et exinde [18]proficiunt delicta cum poenis, et pereunt iam omnes qui paradisi nullum cespitem norunt. Et hoc melior aliqui deus aut nescit aut sustinet? [19]Si ut ex hoc melior inveniretur, quanto creator deterior haberetur? satis et in isto consilio malitiosus, qui et illum voluit [20]oneratum, operationibus eius [21]admissis[i], et saeculum in vexatione detinuit. Quid de tali medico iudicabis qui nutriat morbum mora praesidii et periculum extendat dilatione remedii, quo pretiosius aut famosius curet? Talis et in deum Marcionis dicenda sententia est, mali permissorem, iniuriae fautorem, gratiae lenocinatorem, benignitatis praevaricatorem, [22]quam non statim causae suae exhibuit; plane, si natura bonus, exhibiturus, et non accessione, si ingenio optimus, et non disciplina, si ab aevo deus, et non a Tiberio, immo, quod verius, a Cerdone et Marcione. Tiberio nunc deus ille praestiterit ut imperio eius divina bonitas in terris dedicaretur[k].

Cap. XXIII. Aliam illi regulam praetendo, sicut naturalia, ita rationalia [1]esse debere in deo omnia. Exigo rationem bonitatis, quia nec aliud quid bonum haberi liceat quod non rationaliter bonum sit, nedum ut ipsa bonitas irrationalis deprehendatur. Facilius malum cui rationis aliquid affuerit pro bono habebitur quam ut bonum ratione desertum non pro malo iudicetur. Nego rationalem bonitatem dei Marcionis iam hoc primo quod in salutem processerit hominis alieni. Scio dicturos atquin hanc esse principalem et perfectam bonitatem, cum sine ullo debito familiaritatis in extraneos voluntaria et libera effunditur, secundum quam inimicos quoque nostros et hoc nomine iam extraneos diligere iubeamur. Cum ergo non a primordio hominem respexit, a primordio extraneum, cessando praeiudicavit cum extraneo nihil sibi esse. Ceterum disciplinam diligendi extraneum vel inimicum antecessit praeceptum diligendi

17. cum iam fit *Cabc.* 18. proficiunt *ABd. Vaticanus uterque.* prosiliunt *reliqui.* 19. Sicut *ABC.* 20. honeratum *B.* 21. admisisset secundum *AB.* admisisset seculum *C.* 22. quoniam *AB*, *pro more.*

Cap. XXIII. 1. esse debere *cd. Vaticanus uterque.* esse *reliqui.*

h. Totum denique creatoris elogium in illum rescribetur] Elogium est titulus. V. quae adnotavi ad De Corona cap. 5. *Rescribere* dixit pro *transcribere*, quo utitur Adv. Marc. II, 10 in loco pari „Sed si ab homine in diabolum *transcripseris mali elogium.*"

i. oneratum operationibus eius admissis] De verbo *onerare* dixi ad De Spectac. cap. 26.

k. dedicaretur.] Id est initiaretur. Cf. adnott. ad Scorpiacen cap. 1.

proximum tanquam teipsum, quod etsi ex lege creatoris, et tu quoque illud excipere debebis, ut a Christo non destructum, sed potius exstructum. Nam quo magis proximum diligas, diligere iuberis inimicum et extraneum. Exaggeratio est debitae bonitatis exactio indebitae. Antecedit autem debita indebitam, ut principalis, ut dignior ministra et comite sua, id est indebita. Prior[a] igitur cum prima bonitatis ratio sit in rem suam exhiberi ex iustitia, secunda autem in alienam ex redundantia iustitiae super Scribarum et Pharisaeorum, quale est secundam ei rationem referri [2]cui deficit prima, non [3]habenti proprium hominem, ac per hoc quoque exiguae? Porro exigua, quae suum non habuit, quomodo in alienum redundavit? [4]Exhibe principalem rationem, et tunc vindica sequentem. Nulla res sine ordine [5]rationalis potest vindicari, tanto abest ut[b] ratio ipsa in aliquo ordinem amittat. Sit nunc et a secundo gradu incipiens ratio bonitatis, in extraneum scilicet, nec secundus illi gradus ratione constabit alio modo destructus. Tunc enim rationalis habebitur vel secunda in extraneum bonitas, si sine iniuria eius operetur cuius est res. Quamcunque bonitatem iustitia prima efficit rationalem. Sic et in principali gradu rationalis erit, cum in rem suam exhibetur, si iusta sit. Sic et in extraneum rationalis videri poterit, si non sit iniusta. Ceterum[c] qualis bonitas quae per iniuriam constat, et quidem pro extraneo? Fortasse enim pro domestico aliquatenus rationalis habeatur bonitas iniuriosa. Pro extraneo vero, cui nec proba legitime deberetur, qua ratione tam iniusta rationalis defendetur? Quid enim iniustius, quid iniquius et improbius quam ita alieno benefacere servo, ut domino eripiatur, ut alii vindicetur, ut adversus caput domini subornetur, et quidem, [6]quo indignius, in ipsa adhuc domo domini, de ipsius adhuc horreis vivens, sub ipsius adhuc plagis tremens? Talis assertor etiam damnaretur in saeculo, nedum plagiator. Non aliter deus Marcionis irrumpens in alienum mundum, eripiens deo hominem, patri filium, educatori alumnum, domino famulum, ut eum efficiat deo impium, patri irreligiosum, educatori ingratum, domino nequam. Oro te, si rationalis bonitas talem facit qualem faceret irrationalis? [7]Non

2. *Ante* cui *c. habet insertum* scilicet iuvando alium, *ex Vaticano uno. Ios. Scaliger, Fr. Iunius, Nic. Rigaltius hoc recte pro spurio iudicarunt.* 3. habenti *d., Latinius.* habente *A.* habentis *reliqui.* 4. Exhibe *d.* Exhibe rei *Beat. Rhenanus et Fr. Iunius.* Exhibe ei *Latinius.* Exhibere *AC.* Exhibe re *abc.* 5. rationis *d. in Erratis.* 6. quo *ACd.* quod *(B)abc.* 7. An *(in adnott. Rhenani legitur* At *pro* An) putem *ab.*

Cap. XXIII. a. Prior] Fr. Iunius volebat distingui *indebita prior. Igitur cum* cett.

b. tanto abest ut] Cf. adnott. ad De Test. Animae cap. 2.

c. Ceterum] Alioquin. Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 11.

putem impudentiorem quam qui in aliena aqua alii deo tinguitur, ad alienum caelum alii deo expanditur[d], in aliena terra alii deo sternitur, super alienum panem[e] alii deo gratiarum actionibus fungitur, de alienis bonis ob alium deum nomine eleemosynae et dilectionis operatur[f]. Quis iste deus tam bonus ut homo ab illo malus fiat; tam propitius ut alium illi deum, et dominum quidem [8]ipsius, faciat iratum?

Sed deus sicut aeternus et rationalis, ita opinor et perfectus in omnibus. Eritis enim perfecti, quemadmodum pater vester, qui in caelis est. Exhibe perfectam quoque bonitatem eius. Etsi de imperfecta satis constat, quae neque naturalis invenitur neque rationalis, nunc et alio ordine traducetur[a]; nec iam imperfecta, immo et defecta[b], exigua et exhausta, minor numero materiarum suarum, quae non in omnibus exhibetur. Non enim omnes salvi fiunt, sed pauciores omnibus et Iudaeis et Christianis creatoris. Pluribus vero pereuntibus quomodo perfecta defenditur bonitas ex maiore parte cessatrix, paucis aliqua, pluribus nulla, cedens perditioni, partiaria exitii? Quodsi plures salvi non erunt, erit iam non bonitas, sed malitia perfectior. Sicut enim bonitatis operatio est, quae facit salvos, ita malignitatis, quae non facit salvos. Magis autem non faciens salvos dum paucos facit, perfectior erit in non iuvando quam iuvando. Non poteris et in creatorem referre bonitatem in omnes defectionem. Quem enim iudicem tenes, dispensatorem, si forte[c], bonitatis ostendis intellegendum, non profusorem, [1]quod deo tuo vindicas. Usque adeo hac sola eum praefers bonitate creatori quam si solam profitetur et totam, nulli deesse debuerat. Sed nolo iam de parte maiore pereuntium [1b]imperfectum bonitatis arguere deum Marcionis. Sufficit ipsos quos salvos facit imperfectae salutis inventos imperfectam bonitatem eius ostendere, scilicet anima tenus[d] salvos, carne deperditos, quae apud illum non

Cap. XXIV. — Matth. V, 48.

8. ipsius *om. Cab.*

Cap. XXIV. 1. quod deo tuo *cd. Vaticanus uterque.* quod tuo *reliqui.* 1 b. *Fortassean* imperfectae.

d. expanditur] Ergo precantes Christiani ad caelum brachia extendebant. (Rhen.) Cf. Apolog. c. 30. De Orat. c. 13.

e. super alienum panem] In eundem tenorem dixerat Irenaeus „Quomodo autem constabit eis eum panem in quo gratiae actae sunt corpus esse domini suum, et calicem sanguinis eius, si non ipsum fabricatoris mundi filium dicant, id est verbum dei?" (Rigalt.)

f. operatur.] De hoc usu verbi *operari* illustratum est ad De Idolol. cap. 23.

Cap. XXIV. a. traducetur] Evincetur, manifestabitur. Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 2.

b. defecta] Ad Natt. II, 9 „filia patris in carcere fame *defecti.*" Apolog. cap. 21 „Manet integra et *indefecta* materiae matrix." De Anima cap. 28 „*defectae* iam traditionis." De Pallio cap. 3 „ieiunus scilicet semper et *indefectus.*"

c. si forte] Cf. adn. ad De Corona c. 5.

d. anima tenus] Cf. Apolog. cap. 40 „et si qua illic arborum poma, conan-

resurgit. Unde haec dimidiatio salutis, nisi ex defectione
Quid [2]erat perfectae [3]bonitatis quam[e] totum hominem r
salutem, totum damnatum a creatore, totum a deo optimo
[4]Quod sciam, et caro tinguitur apud illum, et caro de n
litur, et caro in confessione nominis desaevitur[f]. Sed
delicta reputantur, praecedit animae reatus, et culpae p
animae potius adscribendus, cui caro ministri nomine
Carens denique[g] anima caro hactenus[h] peccat. Ita et in l
bonitas et sic quoque imperfecta, innocentiorem substant
quens in exitium, obsequio, non arbitrio, delinquente
Christus etsi non induit veritatem, ut tuae haeresi visum
ginem tamen eius subire dignatus est. [5]Ipso[i], quod m
illam, aliquid ei [6]debuit debuisse. Quid est autem h
quam caro, siquidem nomen hominis materia corporalis,
Gen. II,7 sq. malis, ab auctore sortita est? Et fecit hominem deu
limum de terra, non animam; anima enim de afflatu: et
homo in animam vivam; [7]quid? utique qui de limo: et p
hominem in paradiso; quod finxit, non quod flavit; qui
non qui anima. Itaque si ita est, quo ore contendes
[8]bonitatis titulum, quae non iam a partitione speciali hon
randi defecit, sed a proprietate generali? Si plena es
solida misericordia quae soli animae salutaris est, plu
haec vita, qua toti et integri fruimur. Ceterum ex parte
multari erit, non liberari. Erat et illud perfectae bon
homo liberatus in fidem dei optimi statim eximeretur de
atque dominatu dei [9]saevi. At nunc et [10]febricitas[k], o l
et ceteros tribulos et spinas dolor carnis tuae tibi edit, i
nibus tantum aut bellis et pestibus aliisque plagis creator

2. erat *ABCabc.* enim tam *d., Latinius.* 3. caritatis *Latinius.* 4. qu
Quod si iam *reliqui.* 5. Ipso *ego.* Ipsum *libri omnes.* 6. debuit (
buisse *Cabcd.* debuisse *AB.* habuit debuisse *Fr. Iunius.* 7. quis *abc*
tate *ABC.* 9. sui *AB.* 10. febricitates *Latinius.*

tur *oculis tenus.*" De Virg. Vel. cap. 17 „*cerebro tenus.*" De Paenit. cap. 1 „*natura tenus.*" Ad Scapul. cap. 4 „*gladio tenus.*"

e. Quid erat perfectae bonitatis quam] Usitatissima ellipsis comparativi *magis*, cuius exemplum modo supra cap. 23. habuimus.

f. desaevitur.] Adv. Marc. III, 18 „et suffigendo nervos eius clavis *desaevierunt.*" Cf. Salmas. ad Scriptt. Hist. Aug. p. 96.

g. denique] Id est adeo. Cf. adn. ad Apolog. cap. 42. Sic etiam in volens et concupisc... et c

h. hactenus] Id est non ... quae adnotavi ad De Exh... cap. 1.

i. Ipso] Ita rescripsi pro ... interpretationem admittit nu...

k. febricitas] Latinius *febri...* coniectura eius esse videtur *tas* vocem non pro verbo, s... stantivo habuerit. Utitur Sep... alibi hoc verbo, ut De Fuga cap. 13 „non dico vinum *fe...*

eius obiectus. In quo te putas liberatum de regno eius, muscae adhuc calcant? Si de futuro [11]erutus es, cur non iesenti, ut [12]perfecte? Alia est nostra condicio apud au- apud iudicem, apud offensum principem generis. Tu tan- bonum [13]deum praefers. Non potes autem perfecte [14]bo- ndere a quo non perfecte liberaris.

Cap. XXV. d attinet ad bonitatis quaestionem, his lineis deduximus ime deo adaequari, ut neque ingenitam neque rationalem rfectam, sed et improbam et iniustam et ipso iam boni- iine indignam, quod scilicet in quantum deo congruat, in eum non esse conveniat qui de tali bonitate etiam prae- nec de tali modo, verum et sola. Iam enim et hoc discuti an deus de sola bonitate censendus sit, negatis ceteris bus, sensibus et affectibus, quos Marcionitae quidem a deo mt in creatorem, nos vero et agnoscimus in creatore ut os. Et ex hoc quoque negabimus deum in quo non omnia digna sint constent. Si aliquem de Epicuri schola deum[a] Christi nomine titulare, ut quod beatum et incorruptibile sibi neque alii molestias praestet (hanc enim sententiam Marcion removit ab illo severitates et iudiciarias vires), otum immobilem et stupentem deum concepisse debuerat illi cum Christo, molesto et Iudaeis per doctrinam et sibi sum?), aut et de ceteris motibus eum [2]agnovisse (et quid Epicuro, nec sibi nec Christianis necessario?). Ecce enim quod retro[b] quietus qui nec notitiam sui aliquo interim raverit, post tantum aevi senserit in hominis salutem, ar voluntatem, nonne concussibilis tunc fuit novae volun- et ceteris motibus videatur obnoxius? Quae autem volun- concupiscentiae stimulo est? [3]Quis volet quod non con-? Sed et cura accedet voluntati. [4]Quis enim volet [5]quid piscet, et non [6]curabit? Igitur cum et voluit et [7]concupiit is salutem, iam et sibi et aliis negotium fecit, Epicuro consiliario [8]Marcione. Nam et adversarium sibi constituit

i AB. 12. perfecte? Alia *d.* perfecta est. alia *ABC.* perfecte sis: alia 13. deum *om. bc.* 14. bonum *(B)abcd. Gorziensis liber.* deum *reliqui.* XXV. 1. sensum *d., Fulv. Ursinus.* yhum *A.* ihesum *B.* Iesum *reliqui.* *Fulv. Ursinus.* 3. Quis volet quod non concupiscet? *om. abcd. et* 4. Quis volet quod non concupiscet? Quis enim volet quid et con- d. 5. quod *BC.* 6. curavit *ABC.* 7. concupivit *Vaticani.* 8. Mar- *Fulv. Ursinus.* Marcionis *Babc.*

XXV. a. aliquem de Epicuri ...] ... ertem, qui nihil curet, ... aliena. (Fr. Iunius.)

b. retro] Id est antea, ex usu Tertullianeo. Exempla addere piget. Dedi aliquot ad De Spectac. cap. 9.

ipsum illud adversus quod et voluit et concupiit et curavit, sive delictum sive mortem, inprimis [9]ipsum arbitrum eorum et dominum, [10]hominis creatorem. Porro nihil sine aemulatione[c] decurret quod sine adversario non erit. Denique volens et concupiscens et curans hominem liberare hoc ipso iam aemulatur [11]et eum a quo liberat, adversus eum scilicet sibi liberaturus, [12]et ea de quibus liberat, in alia liberaturus. Proinde [13]enim aemulationi [14]occurrant[d] necesse est officiales suae in ea quae aemulatur, ira, discordia, odium, dedignatio, [15]indignatio, bilis, nolentia, offensa. Haec omnia si aemulationi adsistunt, aemulatio autem liberando homini procurat, liberatio autem hominis operatio bonitatis est, non poterit[e] ea bonitas sine suis dotibus, id est sine sensibus et affectibus, per [16]quos administratur adversus creatorem, ne[f] sic quoque irrationalis praescribatur[f], si careat et sensibus et affectibus debitis. [17]Haec multo plenius defendemus in causa creatoris, in qua et exprobrantur.

Cap. XXVI. At hic sufficit perversissimum deum ostendi in ipso praeconio solitariae bonitatis, qua nolunt ei adscribere eiusmodi motus animi quos in creatore reprehendunt. Si enim neque aemulatur neque irascitur neque damnat neque vexat, utpote qui nec iudicem praestat, non invenio quomodo illi disciplinarum ratio consistat, et quidem plenior. Quale est enim ut praecepta constituat non executurus, ut delicta prohibeat non vindicaturus, quia non iudicaturus, extraneus scilicet ab omnibus sensibus severitatis et animadversionis? Cur enim prohibet admitti quod non defendit[a] admissum, cum multo rectius non prohibuisset quod defensurus non esset quam ut non defenderet quod prohibuisset? Immo et permisisse directo debuit, sine causa prohibiturus, [1]ut non defensurus. Nam et nunc tacite permissum est quod sine ultione prohibetur. Et utique non aliud prohibet admitti quam quod non amat fieri. Stupidissimus

9. ipsum *om. AB.* 10. hominis creatorem — — — et curans *om. AB.* 11. et *delet Ios. Scaliger.* 12. et ea *d., Fulv. Ursinus et Fr. Iunius.* cum *C.* eum *reliqui.* 13. enim *om. AB.* 14. concurrant *d.* 15. indignatio, bilis *Aabcd.* indigna bilis *C.* indignabilis *B.* 16. quod *ABC.* 17. hoc *AB.*
Cap. XXVI. 1. ut non *d.* non ut *reliqui.* non et *Fr. Iunius.*

c. aemulatione] De hoc vocabulo v. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 2.
d. aemulationi occurrant] Hoc est aemulationi praesto sint, appareant, adsistant.
e. non poterit] Nihil poterit, nihil efficiet, non valebit.
f. praescribatur] De hoc verbo cf. adnott. ad Apolog. cap. 7.

Cap. XXVI. a. defendit] Id est vindicat. Sic Apolog. cap. 4 „cur de sola nomine puniunt facta, quae in aliis de admisso, non de nomine probata *defendunt.*" De Monog. cap. 4 „Aliae iniquitates diluvium provocaverunt, semel *defensae,* qualescunque fuerunt." De Pudic. cap. 5 „quot rivalitates *defendam.*" Cf. Dirksen Manuale p. 255. s. v.

ergo qui non offenditur facto quod non amat fieri, quando offensa comes sit frustratae voluntatis. Aut si offenditur, debet irasci; si irascitur, debet ulcisci. Nam et ultio fructus est irae, et ira debitum offensae, et offensa, ut dixi, comes frustratae voluntatis. Sed non ulciscitur; ergo nec offenditur. Sed non offenditur, ergo nec laeditur voluntas eius, cum fit quod fieri noluit, et fit iam delictum secundum voluntatem eius, quia non fit adversus voluntatem quod non laedit voluntatem. Aut si hoc erit divinae virtutis sive bonitatis, nolle quidem fieri et prohibere fieri, non moveri tamen, si fiat, dicimus iam motum esse illum qui noluit, et vane non moveri ad factum qui motus sit ad non faciendum, quando noluit fieri. Nolendo enim prohibuit. Non enim et iudicavit nolendo fieri et idcirco prohibendo? Non faciendum enim iudicavit et prohibendum pronuntiavit. Ergo et ille iam iudicat. Si indignum est deum iudicare, aut si eatenus dignum est, deum iudicare qua tantummodo nolit et prohibeat, non [2]etiam defendat admissum. Atquin nihil deo tam indignum quam non exequi quod noluit et prohibuit admitti: primo, quod qualicunque sententiae suae et legi debeat vindictam in auctoritatem et obsequii necessitatem, secundo, quia aemulum sit necesse est quod noluit admitti et nolendo prohibuit. Malo autem parcere deum indignius sit quam animadvertere, et quidem deo optimo, qui non alias plene bonus sit, nisi mali aemulus, uti boni amorem odio mali exerceat [3]et boni tutelam expugnatione mali impleat.

Sed iudicat plane malum nolendo et damnat prohibendo, dimittit autem non vindicando et absolvit non puniendo. O deum veritatis praevaricatorem! sententiae suae circumscriptorem! Timet damnare quod damnat, timet odisse quod non amat, factum sinit quod fieri non sinit, mavult ostendere quid nolit quam probare. Hoc erit bonitas imaginaria, disciplina phantasma, et ipsa transfunctoria[a] praecepta secura delicta. Audite, peccatores, quique nondum hoc estis, ut esse possitis! deus melior inventus est, qui nec offenditur nec irascitur nec ulciscitur, cui nullus ignis coquitur in gehenna, cui nullus dentium frendor horret in exterioribus tenebris: bonus tantum est. Denique prohibet delinquere, sed litteris solis. In vobis est, si velitis illi obsequium subsignare[b], ut hono- Cap. XXVII.

2. enim *bc*. 3. et *abcd*. ut *ABC*.

Cap. XXVII. a. transfunctoria] *Transfunctoria* vocat *perfunctoria*. Est autem illis perfunctorium quod levi cura fit et quasi agendo, dum videlicet non curamus ut aliquid bene fiat, sed tantum ut fiat. Inde *perfunctorie* adverbium in crebro usu apud illos. (Rhen.) Adv. Valentin. cap. 6 „non erit delibatione *transfunctoria* expugnatio."

b. obsequium subsignare] *Subsignare*

rem deo habuisse videamini; timorem enim non vult. Atque adeo [1]prae se ferunt Marcionitae quod deum suum omnino non timeant. Malus autem, inquiunt, timebitur, bonus autem [2]diligetur. Stulte, quem [3]dominum appellas, negas timendum, cum hoc nomen potestatis sit etiam timendae? At quomodo diliges, nisi timeas non diligere? Plane nec pater tuus est, in quem competat et amor propter pietatem et timor propter potestatem, nec legitimus dominus, ut diligas propter humanitatem et timeas propter disciplinam. Sic denique plagiarii[c] diliguntur, non etiam timentur. Non enim timebitur nisi iusta et ordinaria dominatio, diligi autem potest etiam adultera; sollicitatione enim constat, non auctoritate, et adulatione, non potestate. Quid denique adulantius quam delicta non exequi? Age itaque, qui deum non times quasi bonum, quid non in omnem libidinem ebullis, summum, quod sciam, fructum vitae[d] omnibus qui deum non timent? Quid non frequentas tam sollemnes voluptates [4]circi furentis et caveae saevientis et scenae lascivientis[e]? Quid non et in persecutionibus statim oblata acerra[f] animam negatione lucraris? Absit, inquis, absit. Ergo iam times delictum, et timendo probasti illum timeri qui prohibet delictum. Aliud est, si eadem dei tui perversitate quem non times observas, qua et ille quod non vindicat prohibet. Multo adhuc vanius, cum interrogati, Quid fiet peccatori cuique [5]die illo? [6]respondent abici illum quasi ab oculis. Nonne et hoc iudicio agitur? Iudicatur enim abiciendus, et utique iudicio damnationis; [7]nisi si in salutem [8]abiciatur peccator, ut et hoc deo optimo competat. Et quid erit abici, nisi amittere id quod erat consecuturus [9]si non abiceretur, id est salutem? Ergo salutis in detrimentum abicietur, et hoc decerni non poterit nisi ab irato et offenso et executore delicti, id est iudice.

Cap. XXVIII. Exitus autem illi abiecto quis? Ab igne, inquiunt, creatoris

Cap. XXVII. 1. se praeferunt (*A*)*BC*. 2. diligetur *cd. Vaticanus unus*. diligitur *reliqui*. 3. deum *AB*. 4. circumfurenteis *C*. circumferentis *AB*. 5. die illo *d., Latinius*. dei illorum *Cabc*. die illorum *B*. deus illorum *A*. 6. respondebunt *Latinius*. 7. nisi si *ABcd. Vaticanus uterque*. nisi *Cab*. 8. abicietur *AB*. 9. nisi abiceretur *A*.

Tertulliano hic illic est concedere, tribuere, adstipulari. De Patient. cap. 1 „Philosophi — — tantum illi *subsignant*, ut cum inter sese variis sectarum libidinibus et sententiarum aemulationibus discordent.“ Cf. quae adnotavi de significatu verbi *subscribere* ad De Idolol. cap. 23.

c. plagiarii] Cf. Desid. Herald. ad Arnob. p. 103.

d. fructum vitae] Cf. Desid. Herald. ad Apolog. cap. 6. p. 52 *Ebullire* autem est pro fervere.

e. circi furentis et caveae saevientis et scenae lascivientis?] Cf. adnott. ad Apolog. cap. 38.

f. oblata acerra] Cf. Desid. Herald. ad Apolog. cap. 9. p. 63.

bus ex nuptiis nata. Sine dubio ex damnatione coniugii institutio ista constabit. Videamus, an iusta, non quasi destructuri felicitatem sanctitatis, ut aliqui Nicolaitae[b] assertores libidinis atque luxuriae, sed qui sanctitatem sine nuptiarum damnatione noverimus et sectemur et praeferamus, non ut malo bonum, sed ut bono melius. Non enim proicimus, sed deponimus nuptias, nec praescribimus, sed suademus sanctitatem, servantes et bonum et melius pro viribus cuiusque sectando, tunc denique coniugium exserte defendentes, cum inimice accusatur spurcitiae nomine in destructionem creatoris, qui proinde coniugium pro rei honestate benedixit [1]in crementum generis humani, quemadmodum et universum conditionis in integros et bonos usus. Non ideo autem et cibi damnabuntur quia operosius exquisiti in gulam committunt, [2]ut nec vestitus ideo accusabuntur quia pretiosius comparati in ambitionem tumescunt. Sic nec matrimonii res ideo despuentur quia intemperantius diffusae in luxuriam inardescunt. Multum differt inter causam et culpam, inter statum et excessum. Ita huiusmodi non institutio, sed exorbitatio reprobanda est, secundum censuram institutoris ipsius, cuius est tam, Crescite et multiplicamini, quam et, Non adulterabis et uxorem proximi tui non concupisces, morte punientis et incestam, sacrilegam atque monstruosam in masculos et in pecudes libidinum insaniam. Sed et si nubendi iam modus [3]ponitur, quem quidem apud nos spiritalis ratio paracleto auctore defendit unum in fide matrimonium praescribens, eiusdem erit modum figere qui modum aliquando diffuderat, is colliget qui sparsit, is caedet silvam qui plantavit, is metet segetem qui seminavit, is dicet, Superest ut et qui uxores habent sic sint quasi non habeant, cuius et retro fuit Crescite et multiplicamini, eiusdem finis cuius et initium. Non tamen [4]ut accusanda caeditur silva, nec ut damnanda secatur seges, sed ut tempori suo parens. Sic et connubii res non ut mala securem et falcem admittit sanctitatis, sed ut matura defungi, ut ipsi sanctitati reservata, cui caedendo [5]praestaret messem[c]. Unde iam dicam deum Marcionis, cum matrimonium ut malum et impudicitiae negotium reprobat, adversus ipsam facere sanctitatem, cui videtur

Gen. I, 28. Exod. XX, 14. Lev. XX, 10. 13. I Cor. VII, 29.

Cap. XXIX. 1. incrementum *A*. 2. tunc nec *ABC*. 3. imponitur *Vaticanus unus*. 4. ut accusanda *cd. Vaticanus unus*. accusanda *reliqui*. 5. praestaret messem *ego*. praestaret esse *ABCd*. praestat et esse *abc*.

b. aliqui Nicolaitae] Exempla pronominis *aliquis* sic additi nominibus propriis dedi ad Apolog. cap. 16.

c. cui caedendo praestaret messem.] Cui connubii rei caedendo sanctitas praestaret messem. Ita omnia sunt aperta. Male enim antea pro *messem* habebatur *esse*, ita ut verborum horum intellectus esset nullus.

ADVERSUS MARCIONEM

LIBER SECUNDUS.

Cap. I. Occasio reformandi opusculi huius, cui quid acciderit primo [1]libellulo[a] praefati sumus, hoc quoque contulit nobis, uti duobus deis adversus Marcionem retractandis suum cuique titulum et volumen distingueremus pro materiae divisione, alterum deum definientes omnino non esse, alterum defendentes digne deum esse, quatenus ita Pontico placuit alterum inducere, alterum excludere. Non enim poterat aedificare mendacium sine demolitione veritatis. Aliud subruere necesse habuit, ut quod vellet exstrueret. Sic aedificat qui propria paratura caret[b]. Oportuerat autem in hoc solum disceptasse, quod nemo sit deus ille qui creatori superducitur, ut falso deo depulso regulis certis et unicam et perfectam praescribentibus divinitatem nihil iam quaereretur in deum verum, quem quanto constaret esse sic quoque dum alium esse non constat, tanto[c] qualemcunque sine controversia haberi deceret, adorandum [2]potius quam iudicandum, et demerendum magis quam retractandum, vel quam timendum ob severitatem. Quid enim amplius homini necessarium quam cura in deum verum, in quem, ut ita dixerim, inciderat, quia alius deus non erat?

Cap. II. At nunc negotium patitur[a] deus omnipotens, dominus et conditor universitatis. Ideo tantum opinor, quia a primordio [1]notus

Cap. I. 1. libellulo *d., Vaticanus unus.* libello *reliqui.* 2. magis *AB.*
Cap. II. 1. natus *A*(*B*).

Cap. I. a. libellulo] Ad Natt. I, 20 „quantum aperire potuerimus e pauculis istis *libellulis.*"

b. qui propria paratura caret.] Id est materiatione ad aedificandum comparata. (Fr. Iunius.)

c. quem quanto — — tanto] Notissima comparativi *magis* ellipsis. Cf. adnott. ad De Test. Animae cap. 2.

Cap. II. a. negotium patitur] Sic De Virg. Veland. cap. 1 „Proprium iam *negotium passus* meae opinionis" cett. Item

est, quia nunquam latuit, quia semper illuxit, etiam ante Romulum ipsum, nedum ante Tiberium; nisi quod solis haereticis cognitus non est, qui ei negotium faciunt, propterea alium deum existimantes praesumendum, quia quem constat esse [2]reprehendere magis possunt quam negare, de arbitrio sensus sui [3]pensitantes deum, aliqui[b] proinde [4]atque si [5]caecus[c] vel [6]fluitantibus oculis ideo alium solem praesumere velit mitiorem et salubriorem quia quem videat non videt. Unicus sol est, o homo, qui mundum hunc temperat, et quando non putas, optimus et utilis, et cum tibi acrior et infestior vel etiam sordidior atque corruptior, rationi tamen suae par est. Eam tu [7]si perspicere non vales, iam nec [8]ullius alterius solis, si qui fuisset, radios sustinere potuisses, utique [9]maioris. Nam qui [10]in inferiorem deum caecutis, quid in sublimiorem? Quin potius infirmitati tuae [11]parcis, nec in periculum extenderis, habens deum certum et indubitatum et hoc ipso satis visum, cum id primum conspexeris eum esse quem non scias nisi ex parte qua voluit ipse. Sed deum quidem ut sciens non negas, ut nesciens retractas, immo et accusas quasi sciens, quem si scires, non accusares, immo nec retractares. Reddens nomen illi negas substantiam nominis, id est [12]magnitudinis quae deus dicitur, non tantam eam [13]agnoscens, quantam si homo [14]omnifariam nosse potuisset, magnitudo non esset. [15]Esaias iam tum apostolus prospiciens haeretica corda, Quis, inquit, cognovit sensum domini, aut quis [16]consiliarius eius fuit? aut ad quem consultavit, aut viam intellectus et scientiae quis demonstravit ei? Cui et apostolus [17]condicet[d], O profundum divitiarum et sophiae dei, ut ininvestigabilia iudicia eius, utique dei iudicis, et ininvestigabiles viae eius, utique intellectus et scientiae, quas ei nemo monstravit, nisi forte isti censores divinitatis, dicentes, Sic non debuit deus, et, Sic magis debuit, quasi cogno-

Ies. XL, 13 sq. Rom. XI, 34.

Rom. XI, 33.

2. reprehendendum *ABC.* 3. pensitant *Latinius.* 4. ac *AB.* 5. caecis *Salmasius.* 6. fluctuantibus *AB.* 7. si perspicere non valeas *Vaticanus unus.* perspicere non valeas *AB.* 8. illius *ABC.* 9. maiores *Vaticanus unus.* 10. in *om. ABd.* 11. parcens *A.* 12. magnitudinis quae *ABCabcd.* magnitudinem qua *Latinius. Probat hoc etiam Fr. Iunius.* 13. cognoscens *A(B).* 14. omnifaria *AB.* 15. Esaias iam tum *d., cum Latinio ex codice aliquo Vaticano.* ipse enim *AB.* Ipse iam *Cab.* Ipse iam tunc *c., ex Vaticano uno.* 16. consiliarius eius *ABCabc.* illi consiliarius *d.* 17. condicet *ABcd. Vaticanus uterque.* contradicet *Cab.*

Ad Scapul. cap. 4 „Quod aliud *negotium patitur* Christianus nisi suae sectae?" De verbo *pati* cf. adnott. ad Apolog. cap. 21.

b. aliqui] Vulgata distinctio est „pensitantes deum aliqui: proinde atque" cett.

c. caecus] Claud. Salmasius in Tertull. libr. De Pallio p. 134 sq. correxit „si *caecis* vel fluitantibus oculis" cett. Non opus erat. Rigaltius ex libri I Adv. Marc. cap. 2 adfert locum gemellum „Lippientibus etiam singularis lucerna numerosa est."

d. condicet] Consentiet. Cf. quae adnotavi ad Scorpiac. cap. 14.

I Cor. II, 11. scat aliquis quae sint in deo nisi spiritus dei. Mundi autem habentes spiritum, non agnoscentes [18]in sapientia dei per sapientiam deum, [19]consultiores sibimet videntur deo, quoniam sicut sapientia mundi stultitia est penes deum, ita et sapientia dei stultitia est penes mundum. Sed nos scimus stultum dei sapientius hominibus et invalidum dei validius hominibus. Et ita deus tunc maxime magnus, cum homini pusillus, et tunc maxime optimus, cum homini non bonus, et tunc maxime unus, cum homini duo aut plures. Quodsi a primordio homo animalis[e] non recipiens quae sunt spiritus stultitiam existimavit dei legem, ut quam observare neglexit, ideoque non habendo fidem etiam quod videbatur habere ademptum est illi, paradisi gratia et familiaritas dei per quam omnia dei cognovisset si obedisset, quid mirum, si redhibitus materiae suae et in ergastulum terrae laborandae relegatus[f] in ipso opere prono et devexo ad terram[g] usurpatum ex illa spiritum mundi universo generi suo tradidit, duntaxat animali et haeretico[h], non recipienti quae sunt dei? Aut quis dubitabit ipsum illud Adae delictum [20]haeresim pronuntiare quod per [21]electionem[i] suae potius quam divinae sententiae admisit? Nisi quod Adam nunquam figulo suo dixit, Non prudenter definxisti me. Confessus est seductionem. Non occultavit seductricem. Rudis [22]admodum haereticus fuit. Non [23]obaudiit, non tamen blasphemavit creatorem, nec reprehendit auctorem, quem a primordio sui [24]bonum et optimum invenerat, et ipse, si forte[k], iudicem [25]fecerat a primordio.

(I Cor. I, 21. — I Cor. I, 25. — I Cor. II, 14. — Matth. XIII, 12. Luc. VIII, 18.)

Cap. III. Igitur oportebit ineuntes examinationem in deum notum, si quaeritur in qua condicione sit notus, ab operibus eius incipere, quae priora sunt homine, ut statim cum ipso comperta bonitas eius et exinde constituta atque praescripta aliquem sensum suggerat no-

18. in sapientia *cd.* in sapientiam *A.* insipientiam *Cab. In B. verba* Mundi autem — — — in sapientia dei *sunt omissa.* 19. consultores *AB.* 20. haeresim *A(B)Cab.* haeresin *cd.* 21. lectionem *AC.* 22. admodum *ABabcd. Gorziensis liber et Vaticanus uterque.* adhuc *C.* 23. obaudivit *Vaticanorum unus.* 24. bonum *ABcd. Vaticanus uterque.* et bonum *Cab.* 25. fecerat. A primordio igitur oportebit *oett. distinguit Fr. Iunius.*

e. homo animalis] Ψυχικός. Et statim explicat „non recipiens quae sunt spiritus." (Rigalt.)

f. in ergastulum terrae laborandae relegatus] De Pallio cap. 3 „pellitus orbi ut metallo datur.", ad quae verba cf. quae adnotavi. Cf. etiam Lips. Elect. II, 15. p. 798. Opp. ed. Vesal.

g. prono et devexo ad terram] Dixerat Persius [Sat. II, 61.] „O curvae in terras animae et caelestium inanes!" (Rigalt.)

h. duntaxat animali et haeretico] Itaque alios psychicos facit, alios haereticos, ut et in principio libri De Monogamia. Et tamen Adamum ipsum, quem psychicum vocat, mox appellabit haereticum. (Rigalt.)

i. per electionem] Cf. De Praescript. Haeret. cap. 6. Adde, si placet, Desid. Herald. Digress. II, 5. p. 286.

k. si forte] De hac locutione, propria Tertullianea, adnotatum est ad De Corona cap. 5.

his intellegendi qualiter sequens rerum ordinatio evaserit. Possunt autem discipuli Marcionis recognoscentes bonitatem dei nostri dignam quoque deo agnoscere per eosdem titulos per quos indignam ostendimus in deo illorum. Iam hoc [1]ipsum, quod materia est agnitionis suae, non apud alium invenit, sed de suo sibi fecit. Prima denique bonitas creatoris, qua se deus noluit in aeternum latere, id est, non esse aliquid cui deus cognosceretur. Quid enim tam bonum quam notitia et fructus dei? Nam etsi nondum apparebat hoc bonum esse, quia nondum erat quicquam cui appareret, sed deus praesciebat quid boni appariturum esset, et ideo in suam summam commisit bonitatem[a], apparituri boni negotiatricem, non utique repentinam nec obventiciae bonitatis nec provocaticiae animationis, quasi exinde censendam quo coepit operari. Si enim [2]ipsa constituit initium exinde quo coepit operari, non habuit initium ipsa cum fecit. Initio autem facto ab ea etiam ratio temporum nata est, utpote quibus distinguendis et notandis sidera et luminaria caelestia disposita sunt. Erunt enim, inquit, in tempora et menses et annos. Ergo nec tempus habuit ante tempus [3]quae fecit tempus, sicut nec initium ante initium [4]quae constituit initium. Atque ita carens et ordine initii et modo temporis de immensa et interminabili aetate censebitur, nec poterit repentina vel obventicia et provocaticia reputari, non habens unde reputetur, id est aliquam temporis speciem, sed [5]et aeterna et deo ingenita et perpetua praesumenda ac per hoc deo digna, suffundens[b] iam hinc bonitatem dei Marcionis, non dico initiis et temporibus, sed ipsa malitia creatoris posteriorem, si tamen malitia potuit a bonitate [6]committi. (Gen. I, 14)

Igitur cum cognoscendo deo hominem prospexisset bonitas dei ipsius, etiam hoc praeconio suo addidit, quod prius domicilium homini commentata est, aliquam postmodum molem maximam, postmodum et maiorem, ut in magna tanquam in minore proluderet atque proficeret, et ita de bono dei, id est de magno, ad optimum quoque eius, id est ad maius habitaculum promoveretur. Adhibet operi bono optimum etiam ministrum, sermonem suum. [1]Eructavit, inquit, [2]cor meum sermonem optimum. Agnoscat hinc primum (Cap. IV; Ps. XLIV)

Cap. III. 1. ipso *ABC*. 2. ipsa *ABcd. Vaticanus unus.* ipse *Cab*. 3. qui *AB*. 4. qui *AB*. 5. et *om. ABC*. 6. committere *ABC*.
Cap. IV. 1. eruptavit *A*. 2. cor meum verbum sermonem *ABC*.

Cap. III. a. commisit bonitatem] Commisit, hoc est reposuit, tempore suo scilicet promendam. (Rigalt.)
b. suffundens] Id est pudore confundens. Saepissime verbum *suffundere* hac significatione occurrit in libris Tertulliani. Cf. quae adscripsi exempla ad Scorpiac. cap. 10.

fructum optimum utique optimae arboris Marcion. Imperitissimus rusticus quidem in malam bonam inseruit. Sed non valebit blasphemiae surculus; arescet cum suo artifice, et ita se bonae arboris natura testabitur. Aspice ad summam, qualia sermo [3]fructificaverit.
Gen. I. Et dixit deus, Fiat, et factum est, et vidit deus, quia bonum, non quasi nesciens bonum, nisi videret, sed quia bonum, ideo videns, honorans et consignans et dispungens[a] bonitatem operum dignatione conspectus. Sic et benedicebat [4]quae benefaciebat, ut tibi totus deus commendaretur, bonus et dicere et facere. Maledicere adhuc sermo non norat, quia nec malefacere. Videbimus causas quae hoc quoque a deo exegerunt. Interim mundus ex bonis omnibus constitit, satis praemonstrans quantum boni pararetur illi cui praeparabatur hoc totum. Quis denique dignus incolere dei opera quam ipsius imago et similitudo? Eam quoque bonitas et quidem operantior operata est, non imperiali verbo, sed familiari manu, etiam
Gen. I, 26. verbo blandiente praemisso, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Bonitas dixit, bonitas finxit [5]hominem de limo in tantam substantiam carnis ex una materia tot qualitatibus exstructam. Bonitas inflavit [6]animam, non mortuam, sed vivam. Bonitas praefecit universis fruendis atque regnandis, etiam cognominandis. Bonitas amplius delicias adiecit homini, ut, quamquam totius orbis possidens, in amoenioribus moraretur translatus in paradisum[b], iam tunc de mundo in ecclesiam. Eadem bo-
Gen. II, 18. nitas et adiutorium prospexit, ne quid non boni. Non est enim, inquit, bonum, solum esse hominem. Sciebat illi sexum Mariae[c] et deinceps ecclesiae profuturum. Sed et quam arguis legem, quam in controversias torques, bonitas erogavit[d], consulens homini, quo deo adhaereret, ne non tam liber quam abiectus videretur, aequandus famulis suis, ceteris animalibus, solutis a deo et ex [7]fastidio

3. fructificavit *Vaticanus unus.* 4. qui *A.* 5. hominem *om. ABC.* 6. in animam *ABCab.* in eum animam *Fr. Iunius, ex lib. De Resurr. Carn. capp.* 5 *et* 6. 7. fastigio *bc.*

Cap. IV. a. dispungens] Id est examinans et probans, et ita quasi consummans. De Monog. cap. 8 „Et Christum quidem virgo enixa est, semel nuptura post partum, ut uterque titulus sanctitatis in Christi censu *dispungeretur.*" Cf. etiam quae adscripsi exempla ad Apolog. cap. 37.

b. translatus in paradisum] Libro de Paenitentia [cap. 10.] dixit ecclesiam esse in uno et altero. Hic igitur Adamum et Evam translatos fuisse ait in paradisum, de mundo in ecclesiam, addictum a deo paradisum ecclesiae significans, ecclesiam vero iam tunc fuisse in uno et altero. (Rigalt.)

c. sexum Mariae] Etenim Maria virgo peperit Christum, hominum salutem. Unde et ecclesia virgo, sponsa Christi, parit Christianos. (Rigalt.)

d. erogavit] Id est largita est. Sed cum apud Tertullianum *erogare* ubique significet consumere, impendere, perdere (cf. quae adnotata sunt ad Scorpiac. cap. 6.), rectius mihi h. l. *rogavit* corrigendum esse videtur.

liberis[e], sed ut solus homo gloriaretur, quod solus dignus fuisset qui legem a deo sumeret, [8]utque animal rationale intellectus et scientiae capax ipsa quoque libertate rationali contineretur, ei subiectus qui subiecerat illi omnia. Cuius legis observandae consilium bonitas pariter adscripsit: Qua die autem ederitis, morte moriemini. Benignissime enim demonstravit exitum transgressionis, ne ignorantia periculi neglegentiam iuvaret obsequii. Porro[f] si legis imponendae ratio praecessit, sequebatur etiam observandae, ut poena transgressioni adscriberetur, quam tamen evenire noluit qui ante praedixit. Agnosce igitur bonitatem dei nostri interim vel hucusque ex operibus bonis, ex benedictionibus bonis, ex indulgentiis, ex providentiis, ex legibus et [9]praemonitionibus bonis et benignis. (Gen. II, 17.)

Iam hinc ad quaestiones [1]omnes, o canes, quos foras apostolus expellit, [2]latrantes in deum veritatis. Haec sunt argumentationum ossa, quae obroditis. Si deus bonus et praescius futuri et avertendi mali potens, cur hominem, et quidem imaginem et similitudinem suam, immo et substantiam suam, per animae scilicet censum[a], passus est labi de obsequio legis in mortem circumventum a diabolo? Si [3]enim et bonus, qui evenire tale quid nollet, et praescius, qui eventurum non ignoraret, et potens, qui depellere valeret, nullo modo evenisset quod sub his tribus condicionibus divinae maiestatis evenire non posset. Quod si evenit, absolutum est e contrario deum neque bonum credendum neque praescium neque potentem; siquidem in quantum nihil tale evenisset, si talis deus, id est bonus et praescius et potens, in tantum ideo [4]evenit quia non talis deus. Ad haec prius est istas species in creatore defendere quae in dubium vocantur, bonitatem dico et praescientiam et potentiam. Nec immorabor huic articulo, praeeunte definitione etiam ipsius Christi. Ex operibus ineundae [5]probationes. Opera creatoris utrumque testantur, et bonitatem eius, qua bona, sicut ostendimus, et potentiam, qua tanta, et quidem ex nihilo. Nam et si ex aliqua materia, ut quidam volunt[b], hoc ipso tamen ex (Cap. V. — Apoc. XXII, 15. — Io. X, 25.)

8. ut aeque animal intellectus rationale et scientiae *AB*. 9. praemunitionibus *ABCa*.
Cap. V. 1. omnes, o canes *abcd*. omnes, canes *ABC*. 2. latrantes deum *Coni. Barthius ad Statii Theb. I,* 551. *p.* 188. 3. enim *om. AB*. 4. venit *AC*. 5. probationis *ABC*.

e. ex fastidio liberis] Id est quae animalia libera sunt et soluta lege, quia non aeque amavit, sed abiecit et fastidivit deus; quemadmodum ante dixit „ne non tam liber quam abiectus videretur." (Fr. Iunius.) Praeclara cogitatio, hominem ad deum pertinere, quatenus mandatis a deo legibus adhaeret religionis observantia cultuque. (Rigalt.)

f. Porro] Atquin, atenim, ex usu Tertullianei sermonis.

Cap. V. a. censum] Id est originem.

b. ut quidam volunt] Hermogenem respicit. Cf. lib. Adv. Hermog. cap. 32.

nihilo, dum non id fuerunt quod sunt. Postremo vel sic magna, dum bona, vel sic deus potens, dum omnia ipsius, unde et omnipotens. De praescientia vero quid dicam, quae tantos habet testes quantos[c] fecit prophetas? Quamquam quis praescientiae titulus in omnium auctore, qua universa utique disponendo praesciit et praesciendo disposuit? certe ipsam transgressionem, quam nisi [6]praescisset, nec cautionem eius delegasset sub metu mortis. Igitur [7]si et fuerunt in deo istae facultates prae quibus nihil mali evenire homini aut potuisset aut debuisset, et nihilominus evenit, videamus et hominis condicionem, ne per illam potius evenerit quod per deum evenire non potuit. Liberum et sui arbitrii et suae potestatis invenio hominem a deo institutum, nullam magis imaginem et similitudinem dei in illo animadvertens quam eiusmodi status formam. Neque enim facie et corporalibus lineis tam variis in genere humano ad uniformem deum expressus est, sed in ea substantia quam ab ipso deo traxit, id est [8]animae ad formam dei [9]respondentis, et arbitrii sui libertate et potestate signatus [10]est. Hunc statum eius confirmavit etiam ipsa lex tunc a deo posita. Non enim poneretur [11]lex ei qui non haberet obsequium debitum legi in sua potestate, nec rursus comminatio mortis transgressioni adscriberetur, si non et contemptûs legis in arbitrii libertatem homini deputaretur. Sic et in posteris legibus creatoris invenias, proponentis ante hominem bonum et malum, vitam et mortem, sed nec alias totum ordinem disciplinae per praecepta dispositum, avocante deo, et minante, [12]et exhortante, nisi et ad obsequium et ad contemptum libero et voluntario [13]homine.

Cap. VI. Sed quoniam ex hoc iam [1]intellegimur eo struentes liberam hominis potestatem arbitrii sui ut quod ei [2]evenit non deo, sed ipsi debeat [3]exprobrari, ne et tu hinc iam opponas non ita illum institui debuisse, si libertas et potestas arbitrii exitiosa futura esset, hoc quoque prius defendam ita institui debuisse, quo fortius commendem et ita institutum et digne deo institutum, potiore ostensa ea causa quae ita fecit institui. Bonitas dei [4]et ratio eius huic quoque instituto patrocinabuntur, in omnibus conspirantes apud deum nostrum. Nec ratio enim sine bonitate ratio est, nec

6. praestitisset *AB*. 7. et si *B*. 8. animae *abcd*. animam *reliqui*. 9. respondentis *d., Latinius*. spondentis *ABCabc*. 10. est *om. AB*. 11. ei lex *AB*. 12. et exhortante *d*. et hortante *Fr. Iunius*. exhortante *ABCa*. exhortanteve *bc*. 13. homine *abcd*. homini *ABC*.

Cap. VI. 1. intelligimur eo struentes *d*. intelligimus eos struentes *reliqui*. 2. evenit *ABCcd. Vaticani duo*. venit *ab*. 3. exprobari *A*. 4. initio eius his quoque *AB*.

c. tantos — quantos] Id est tot — quot, ex usu stili Tertullianei.

bonitas sine ratione bonitas, nisi forte penes deum Marcionis irrationaliter bonum, sicut ostendimus[a]. Oportebat deum cognosci; bonum hoc utique et rationale. Oportebat dignum aliquid esse quod deum cognosceret: quid tam dignum prospici posset quam imago dei et similitudo? Et hoc bonum sine dubio et rationale. Oportebat igitur imaginem et similitudinem dei liberi arbitrii et suae potestatis institui in qua hoc ipsum imago et similitudo dei deputaretur, arbitrii scilicet libertas et potestas, in quam rem ea substantia homini accommodata est quae huius status esset, afflatus dei utique liberi [5]et suae potestatis. Sed et alias quale erat ut totius mundi possidens homo non inprimis animi sui possessione regnaret, aliorum dominus, sui famulus? Habes igitur et bonitatem dei agnoscere ex dignatione, [6]et rationem ex dispositione. Sola nunc bonitas deputetur quae tantum homini largita sit, id est arbitrii libertatem. Aliud sibi ratio defendat in eiusmodi institutionem. Nam bonus natura deus solus. Qui enim quod est sine initio habet, non institutione [7]habet illud, sed natura. Homo autem, qui totus ex institutione est, habens initium cum initio sortitus est formam qua esset, atque ita non natura in bonum dispositus est, sed institutione, non suum habens bonus esse, quia non natura in bonum dispositus est, sed institutione, secundum institutorem bonum, scilicet bonorum conditorem. Ut ergo bonum iam suum haberet homo, emancipatum sibi a deo, et fieret proprietas iam boni in homine et quodammodo natura, de institutione adscripta est illi quasi [8]libripens emancipati a deo boni[b] libertas et potestas arbitrii, quae efficeret bonum, ut proprium, iam sponte praestari ab homine, quoniam et hoc ratio bonitatis exigeret voluntarie exercendae, ex libertate scilicet arbitrii, [9]non favente institutioni, non serviente, ut ita demum bonus consisteret homo, si secundum institutionem quidem, sed [10]ex voluntate, iam bonus inveniretur, quasi de proprietate naturae, proinde [11]ut et contra malum (nam et illud utique deus providebat) [12]fortior homo praetenderet[c], liber scilicet et suae potestatis, quia si [13]careret hoc iure, ut bonum quoque non voluntate [14]obiret, sed neces-

5. et suae — — quale erat *om. AB.* 6. et *om. AB.* 7. habet illud *abcd.* habet id *AB.* est, habet. illud *C.* 8. libri petisse mancipati *AB.* libripense mancipati *C.* 9. non favente institutioni *d., Latinius.* non favente institutionis *ABCabc.* favente institutioni *Fulv. Ursinus.* 10. et *AB.* 11. ut *om. AB.* 12. ut fortior *ABC.* 13. careret *d.* caperet *ABCabc.* 14. abiret *ABC.*

Cap. VI. a. sicut ostendimus.] Supra lib. I. cap. 23.

b. quasi libripens emancipati a deo boni] Abalienatio rerum mancipi, quae scilicet iure optimo haberi ac possideri poterant, fiebat per aes et libram. Itaque adhibebatur libripens quasi arbiter mancipationis. (Rigalt.) Cf. Rein s. v. *Mancipatio* in Pauly Encyclop. tom. IV. p. 1469 sqq.

c. praetenderet] V. adnott. ad De Pudic. cap. 17.

sitate, usurpabilis etiam malo futurus esset ex infirmitate servitii, proinde et malo sicut bono famulus. Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret et bono sponte servando et malo sponte vitando, quoniam et alias positum hominem sub iudicio dei oportebat iustum illud efficere de arbitrii sui meritis, liberi scilicet. Ceterum nec boni nec mali merces iure pensaretur ei qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. In hoc et lex constituta est, non excludens, sed probans libertatem de obsequio sponte praestando vel transgressione sponte committenda; ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii. Igitur si et bonitas et ratio dei invenitur circa libertatem arbitrii concessam homini, non oportet omissa prima definitione bonitatis atque rationis, quae ante omnem tractatum constituenda est, post factis praeiudicare non ita deum instituere debuisse, [15]quia aliter quam [16]deum deceret evasit, sed dispecto, quia ita debuerit instituere, salvo eo quod dispectum est cetera explorare. Ceterum[d] facile est offendentes statim in hominis ruinam, antequam conditionem eius inspexerint, in auctorem referre quod accidit, quia nec auctoris examinata sit ratio. Denique et bonitas dei a primordio operum perspecta persuadebit nihil a deo mali evenire potuisse, et libertas hominis recogitata se potius ream [17]ostendet quod ipsa commisit[e].

Cap. VII. Hac definitione omnia deo salva sunt, et natura bonitatis et ratio dispositionis et praescientiae et potentiae copia. Exigere tamen a deo debes et gravitatem summam et fidem praecipuam in omni institutione eius, [1]ut desinas quaerere an deo nolente potuerit quid evenire. Tenens enim gravitatem et fidem dei boni, sed rationalibus institutionibus eius vindicandas, nec illud miraberis, quod deus non intercesserit adversus ea quae noluit evenire ut conservaret ea quae voluit. Si enim semel homini permiserat arbitrii libertatem et potestatem, et digne permiserat, sicut ostendimus, utique fruendas eas ex ipsa institutionis auctoritate permiserat; fruendas autem, quantum in ipso, secundum ipsum, id est secundum deum, id est in bonum (quis enim adversus se permittet aliquid?), quantum vero in homine, secundum motus libertatis ipsius (quis enim non hoc praestat ei cui quid semel frui prae-

15. quia *d., Latinius.* qui *ABCabc.* 16. deo *ABC.* 17. ostendet *d., Latinius, Fr. Iunius.* ostendit *ABCabc.*
Cap. VII. 1. ut *(A)d., Latinius.* et *BCabc.*

d. Ceterum] Alioquin. Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 11.

e. quod ipsa commisit.] Eius quod ipsa commisit.

stat ut pro animo et arbitrio suo fruatur?). Igitur consequens erat uti deus secederet a libertate, semel concessa homini, id est contineret in [2]ipso et praescientiam et praepotentiam suam, per quas intercessisse potuisset, quominus homo male libertate sua frui aggressus in periculum laberetur. Si enim intercessisset, rescidisset arbitrii libertatem, quam ratione et bonitate permiserat. Denique puta intercessisse, puta rescidisse illum arbitrii libertatem, dum revocat ab arbore, dum ipsum circumscriptorem colubrum a congressu feminae arcet, nonne exclamaret Marcion, O dominum futilem, instabilem, infidelem, rescindentem quae instituit? Cur permiserat liberum arbitrium, si intercedit? Cur intercedit, si permisit? Eligat ubi semetipsum erroris notet, [3]in institutione, an in rescissione. Nonne tunc magis deceptus ex impraescientia futuri videretur, cum obstitisset? et quod quasi ignorans quomodo evasurum esset indulserat, quis non diceret? Sed etsi praescierat male hominem institutione sua usurum, quid tam dignum deo quam gravitas, quam fides institutionum qualiumcunque? Vidisset homo, si non bene [4]dispunxisset[a] quod bene acceperat, [5]ut ipse legi reus fuisset cui obsequi noluisset, non ut legislator ipse fraudem legi suae faceret, non sinendo praescriptum eius impleri. Haec dignissime peroraturus[b] in creatorem, si libero arbitrio hominis ex providentia et potentia, quas exigis, obstitisset, nunc tibi insusurra pro creatore et gravitatem et patientiam et fidem, institutionibus suis functo ut et rationalibus et bonis.

Cap. VIII. Neque enim ad vivendum solummodo produxerat hominem, ut non ad recte vivendum, in respectu scilicet dei legisque [1]eius. Igitur vivere quidem [2]illi ipse praestiterat [3]facto in animam vivam, recte vero vivere demandarat admonito in legis obsequium. Ita non in mortem institutum hominem probat qui nunc cupit in vitam restitutum, malens peccatoris paenitentiam quam mortem. (Ezech. XVIII, 23.) Igitur sicut deus homini vitae statum induxit, ita homo sibi mortis statum attraxit, et hoc non per infirmitatem, sicuti nec per ignorantiam, ne quid auctori imputaretur. Nam etsi angelus qui seduxit, sed liber et suae potestatis qui seductus est, sed imago et simili-

2. semetipso *cd. Vaticanus uterque apud Pamelium, Rhenanus.* ipso *ABCab.* 3. in *om. ABC.* 4. dispunxisset *d.* depunxisset *abc.* depinxisset *ABC. libri scripti Rhenani atque Pamelii.* 5. ut ipse *d., Latinius.* ipse *ABCabc.*
Cap. VIII. 1. eius *om. AB.* 2. ille praestiterat *AB.* 3. factum *A.* factu *B.*

Cap. VII. a. dispunxisset] Id est consummasset, absolvisset. Cf. supra Adv. Marc. II, 4 „*dispungens* bonitatem operum dignatione conspectus.“, ubi alios locos indicavi.
b. peroraturus] Cf. adnott. ad De Idolol. cap. 7.

tudo dei fortior angelo, sed afflatus dei generosior spiritu materiali quo angeli constiterunt. Qui facit, inquit, spiritus angelos et apparitores flammam ignis. Quia nec universitatem homini subiecisset infirmo dominandi et non potiori angelis, quibus nihil tale subiecit, sic nec legis pondus imposuisset, si gravis lex invalido sustinendi, nec quem excusabilem sciret nomine imbellicitatis, [4]eum definitione mortis convenisset[a]: postremo non libertate nec potestate arbitrii fecisset infirmum, sed potius defectione earum. Atque adeo eundem hominem, eandem substantiam animae, eundem Adae statum eadem arbitrii libertas et potestas victorem efficit hodie de eodem diabolo, cum secundum obsequium legum eius administratur.

Ps. CIV, 4.

Quoquo tamen, inquis, [1]modo substantia creatoris delicti capax invenitur, cum afflatus dei, id est anima, in homine deliquit, nec potest non ad [2]originalem summam referri corruptio portionis. Ad hoc interpretanda erit qualitas animae. Inprimis tenendum quod Graeca scriptura signavit, afflatum[a] nominans, non spiritum. Quidam enim de Graeco interpretantes non recogitata differentia nec curata proprietate verborum pro afflatu spiritum ponunt, et dant haereticis occasionem spiritum dei delicto infuscandi[b], id est ipsum deum. Et usurpata iam quaestio est. Intellege itaque afflatum minorem [3]spiritu esse[c], etsi de spiritu accidit, ut aurulam eius, non tamen spiritum. Nam et aura vento rarior, et si de vento aura, non tamen ventus aura. Capit[d] etiam imaginem spiritus dicere flatum. Nam et ideo homo imago dei, id est spiritus; deus enim spiritus. Imago ergo spiritus [4]afflatus. Porro imago veritati non usquequaque adaequabitur. Aliud est enim secundum veritatem esse, aliud ipsam veritatem esse. Sic et afflatus cum imago sit spiritus, non potest ita imaginem dei [5]comparare, ut, quia veritas, id est

4. eum *d.* cum *reliqui.*
Cap. IX. 1. malo *B.* 2. originem *d.* 3. spiritum *ABCab.* 4. flatus *d.* 5. compariare *Petr. Ciacconius.* comparere *A.*

Cap. VIII. a. convenisset] Petiisset, aggressus esset. Ex usu ICtorum. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 10.

Cap. IX. a. afflatum] Πνοήν, non πνεῦμα; et Latinus interpres vertit *spiraculum,* non *spiritum,* Genes. cap. 2.

b. infuscandi] Id est vitiandi labe atque corrumpendi. Utitur frequenter hoc vocabulo Septimius. De Anima cap. 3 „et purum aërem veritatis *infuscant.*" Adv. Marc. IV, 27 „Sed haec omnia ad *infuscandum* creatorem ingerebat saevum" cett. Eodem libro cap. 28 „si per haec severitatem eius *infuscat.*" Adv. Marc. II, 22 „quantitas et qualitas muneris *infuscabit* divitem et regem, an delectabit titulus officii?" De Resurr. Carnis cap. 9 „Tenes scripturas quibus caro *infuscatur,* tene etiam quibus inlustratur." Ibid. cap. 6 „ad *infuscandam* originem carnis" Adv. Marc. II, 20 „quae relucentem bonitatem creatoris *infuscent.*" Cf. Barth Adverss. p. 1138.

c. Intellege itaque afflatum minorem spiritu esse] Hunc locum pertractat Lipsius Physiol. Stoic. III, 9. p. 985. Opp. ed. Vesal.

d. Capit] Ἐνδέχεται. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 17. De Fuga in Persecut. cap. 1.

iam videri potest anima deliquisse quod illi cum deo affine est, id est per afflatum, sed per illud quod substantiae accessit, id est per liberum arbitrium, a deo quidem rationaliter attributum, ab homine vero qua voluit agitatum. Quodsi ita se [9]habent, omnis iam dei dispositio de mali [10]exprobratione purgatur. Libertas enim arbitrii non ei culpam suam respuet a quo data est, sed a quo non ut debuit administrata est. Quod denique malum describes creatori? Si delictum hominis, non erit dei quod est hominis, nec idem habendus est delicti auctor qui invenitur interdictor, immo et condemnator. Si mors malum, nec mors comminatori suo, sed contemptori faciet invidiam[g], ut auctori. Contemnendo enim eam fecit, non utique futuram si non contempsisset.

Cap. X. Sed [1]et si ab homine in diabolum transcripseris mali elogium[a], [2]ut in instinctorem delicti, uti sic quoque in creatorem dirigas culpam ut in auctorem diaboli, qui [3]facit angelos [4]spiritus, ergo quod factus a deo est, id est angelus, id erit eius qui fecit, quod autem factus a deo non est, id est diabolus, id est delator, superest ut ipse sese fecerit, deferendo de deo[b], et quidem falsum, primo, quod deus illos ex omni ligno edere vetuisset, dehinc, quasi morituri non essent, si edissent, tertio, quasi deus illis invidisset divinitatem. Unde igitur [5]malitia mendacii et fallaciae in homines et infamiae in deum? A deo utique non, qui et angelum ex forma operum bonorum instituit bonum. Denique sapientissimus omnium editur, antequam diabolus; nisi malum est sapientia. Et si evolvas Ezechielis prophetiam, facile animadvertes tam institutione bonum angelum illum quam sponte corruptum. In [6]persona enim principis Sor ad diabolum pronuntiatur, Et factus est sermo domini ad me dicens: Fili hominis, sume planctum super principem Sor, [7]et dices, Haec dicit dominus: Tu es resignaculum[c] similitudinis, qui scilicet integritatem imaginis et similitudinis [8]resignaveris, corona decoris (hoc ut eminentissimo angelorum, ut archangelo, ut sapientissimo omnium) in deliciis paradisi dei tui natus es; illic enim,

Ezech. XXVIII, 11—16.

9. habent *ABCabcd.* habet *Leopoldus.* 10. exprobatione *A., pro more.*

Cap. X. 1. etsi non ab homine *ABC.* etsi nunc ab homine *Fr. Iunius.* 2. ut in instinctorem *d.* ut instinctorem *Cabc.* ut institutorem *AB.* 3. facit *ABcd. Vaticani duo.* fecit *Cab.* 4. spē *AB.* 5. malitiae et fallaciae *AB.* 6. persona *cd. Vaticani duo.* personam *reliqui.* 7. et dices ei, Haec dicit dominus, Tu resignaculum *Latinius.* 8. resignaveris, plenus sapientia, corona decoris *cd.*

g. faciet invidiam] Cf. adnott. ad De Orat. cap. 5. et ad Apolog. cap. 40.

Cap. X. a. transcripseris mali elogium] Cf. supra lib. I. cap. 22 „totum denique creatoris elogium in illum rescribetur."

b. deferendo de deo] Adfertur ratio cur *διάβολος* delator appelletur et sequentibus confirmatur. (Fr. Iunius.)

c. resignaculum] De hac scriptura deque eius interpretatione cf. Hieronymum ad haec verba Ezechielis.

ubi deus in secunda animalium figurae formatione angelos fecerat. Lapidem optimum indutus [9]es, sardium, [10]topazium, smaragdum, carbunculum, sapphirum, iaspin, [11]lyncurium, achaten, amethystum, chrysolithum, beryllum, [12]onychinum, et auro replesti horrea tua et thesauros tuos. Ex qua die conditus es, cum [13]Cherub imposui[d] te in monte sancto dei, fuisti in medio lapidum igneorum, fuisti invituperabilis in diebus tuis, ex qua die conditus es, donec inventae sunt laesurae tuae; de multitudine negotiationis tuae promas tuas replesti, et deliquisti, et cetera, quae ad suggillationem angeli, non ad illius principis, proprie pertinere manifestum est, eo quod nemo hominum in paradiso dei natus sit, ne ipse quidem Adam, translatus potius illuc, nec cum [14]Cherub impositus in monte sancto dei, id est in sublimitate caelesti, de qua [15]satanam dominus quoque decidisse testatur, nec inter lapides igneos demoratus, inter gemmantes siderum ardentium radios, unde etiam quasi fulgur deiectus est satanas. Sed ipse auctor delicti in persona peccatoris viri denotabatur, retro quidem invituperabilis a die conditionis suae, a deo in bonum conditus, ut a bono conditore invituperabilium conditionum, et excultus omni gloria angelica, et apud deum constitutus, qua bonus apud bonum, postea vero a semetipso translatus in malum. Ex quo enim, inquit, apparuerunt laesurae tuae[e], illi eas reputans, quibus scilicet laesit hominem [16]eiectum a dei obsequio, et ex illo deliquit ex quo delictum seminavit, atque ita exinde negotiationis, id est malitiae, suae multitudinem exercuit, delictorum [17]scilicet censum[f], non minus et ipse liberi arbitrii institutus, ut spiritus. Nihil enim deus [18]proximum sibi non libertate eiusmodi ordinasset. Quem tamen [19]et praedamnando [20]testatus est ab institutionis forma libidine propria conceptae ultro malitiae

Luc. X, 18.

9. est *ABCab*. 10. topalium *AB*. 11. lyncurium *d*. Lyncurrium *Fulv. Ursinus*. ligurium *ABCabc*. 12. onychinum *ABCad. Vaticani duo*. onychium *bc*. 13. Cherub imposui *ego*. cherubin posui *ABCa*. cherubim posui *b*. cherub posui *cd*. 14. Cherub impositus *ego*. cherubin positus *ABCa*. cherubim positus *b*. cherub positus *cd*. 15. satanam *Aabcd*. satanan *C*. 16. eiectum a dei obsequio *d., Petr. Ciacconius*. electum a dei obsequio *Cabc*. electum a deo obsequio *AB*. electum ad dei obsequium *Latinius*. 17. scilicet censum *ego*. scilicet et censuum *reliqui*. 18. proprium proximum *B*. 19. non *B*. 20. testas est *AB*.

d. imposui] Ita correxi vulgatam *cum Cherubin posui*. Et *cum Cherubim imposui* legitur etiam apud Tichon. reg. 7. p. 66. g., teste Sabaterio.

e. laesurae tuae] Ἀδικήματα ἐν σοί. Hieronymus habet „iniquitates in te."

f. delictorum scilicet censum] Ita corrigendam erat. Si enim *censuum* retineretur, non aliter explicari posset quam *criminum* vel *reatus*; sed hac significatione id quidem vocabulum quin apud ullum vel sequioris aevi scriptorem reperiatur vehementer dubito. Scripsi igitur *censum* et delevi voculam *et*, ut quam accrevisse apparet a praegresso vocabulo *scilicet*. Quod in Priorii editione extat *sensuum*, error est typographi.

exorbitasse, et commeatum[g] [21]operationibus eius admetiendo rationem bonitatis suae egit, eodem consilio differens extinctionem diaboli quo hominis restitutionem. Certamini enim dedit spatium, ut et homo eadem arbitrii libertate elideret inimicum qua [22]succiderat illi, probans suam, non dei culpam, et ita salutem digne per victoriam recuperaret, et diabolus amarius puniretur ab eo quem eliserat ante devictus, et deus tanto magis bonus inveniretur, sustinens hominem gloriosiorem in paradisum ad licentiam decerpendae arboris vitae iam de vita regressurum.

Cap. XI. Igitur usque ad delictum hominis deus a primordio tantum bonus, exinde iudex et severus et, quod Marcionitae volunt, saevus. Gen. III, 16. Statim mulier in doloribus parere et viro servire damnatur, sed quae ante sine ulla contristatione per benedictionem incrementum generis audierat, Crescite, tantum[a], et multiplicamini, sed quae in adiutorium masculo, non in servitium fuerat destinata. Statim et Gen. III, 18. terra maledicitur, sed ante benedicta. Statim tribuli et spinae, sed ante foenum et herbae et arborum fructuosa. Statim sudor et labor panis, sed ante ex omni ligno victus immunis et alimenta secura. Exinde homo ad terram, sed ante de terra; exinde ad mortem, sed ante ad vitam; exinde in scorteis vestibus, sed ante sine scrupulo nudus. Ita prior bonitas dei secundum naturam, [1]severitas posterior secundum causam. Illa ingenita, haec accidens; illa propria, haec accommodata; illa edita, haec adhibita. Nec natura enim inoperatam debuit continuisse bonitatem, nec causa dissimulatam evasisse severitatem. Alteram sibi, alteram rei deus praestitit. Incipe nunc etiam iudicis statum ut affinem mali arguere, qui idcirco alium deum somniasti, solummodo bonum, quia non potes iudicem; quamquam et illum ut iudicem ostendimus. Aut si non iudicem, certe perversum ac vanum disciplinae non vindicandae, id est non iudicandae, constitutorem. Non reprobas autem deum iudicem, qui non iudicem deum probas. Ipsam sine dubio iustitiam accusare debebis, quae iudicem praestat, aut [2]et eam in species malitiae deputare, id est iniustitiam in titulos bonitatis adscribere. Nunc enim iustitia malum, si iniustitia bonum. Porro cum cogeris iniustitiam de pessimis pronuntiare, eodem iugo urgeris iustitiam

21. ex operationibus *AB*. 22. succiderat *abcd. Vaticani duo.* succederat *AB.* succederet *C.*
Cap. XI. 1. severior posteritas *ABC.* 2. det eam *ABC.* eam *liber Gorziensis.*

g. commeatum] Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 9.
Cap. XI. a. tantum] Hoc *tantum* trahe ad *audierat.* Nam excludit illud quod postea dicitur, deum legem dolorum indixisse.

Cap. XIII. At enim ut malum postea erupit atque inde iam coepit bonitas dei cum adversario agere, [1]aliud quoque negotium eadem illa iustitia dei nacta est iam secundum [2]adversionem dirigendae bonitatis[a], ut seposita libertate eius[b], qua et ultro deus bonus, pro meritis cuiusque pensetur, dignis offeratur, indignis denegetur, ingratis auferatur, proinde omnibus aemulis vindicetur. Ita omne hoc iustitiae opus procuratio bonitatis est; quod iudicando damnat, quod damnando punit, quod, ut [3]dicitis, saevit, utique bono, non malo proficit. Denique timor iudicii ad bonum, non ad malum confert. Non enim sufficiebat bonum per semetipsum commendari, iam sub adversario laborans. Nam et si commendabile per semetipsum, non tamen et conservabile, quia expugnabile iam per adversarium, nisi vis aliqua praeesset timendi, quae bonum etiam nolentes appetere et custodire compelleret. Ceterum tot illecebris mali expugnantibus bonum quis illud appeteret quod impune contemneret? [4]Quis custodiret quod sine periculo amitteret? Legis mali viam latam et multo frequentiorem: nonne omnes [5]illa laberentur, si nihil in illa timeretur? Horremus terribiles minas creatoris, et vix a malo avellimur. Quid, si nihil minaretur? Hanc iustitiam malum [6]dices, quae malo non favet? Hanc bonum negabis, quae bono [7]prospicit? [8]Qualem oportet deum velles? qualem malle expediret, sub quo delicta gauderent, cui diabolus illuderet. Illum bonum iudicares deum qui hominem posset magis malum facere securitate delicti? Quis boni auctor, nisi qui [9]et exactor? Proinde quis mali extraneus, nisi qui et inimicus? Quis inimicus, nisi qui [10]et expugnator? [11]Quis expugnator, nisi qui et punitor? Sic totus deus bonus est, dum pro bono omnia est. Sic denique omnipotens, quia et iuvandi et laedendi potens. Minus est tantummodo prodesse, quia non aliud quid possit [12]quam prodesse. De eiusmodi[c] qua fiducia

Matth. VII, 13.

Cap. XIII. 1. id *A (m. sec.) B.* ad *A. m. pr.* 2. aversionem *Ios. Scaliger.* 3. dicitur *AB.* 4. Quis — — amitteret *om. AB.* 5. illa laberentur *d.* illaberentur *reliqui.* 6. dicas *A.* 7. non prospicit *BC.* 8. Qualem oportet deum velles? qualem malle expediret *ego.* Qualem oportet deum velles? qualem malles? Expediret *ABCabc.* Non qualem oportet deum velles; qualem malles expediret? *d.* Qualem oportet deum velles? quales malles expediret? *liber Pithoei, apud Rigaltium.* Qualem oportet deum, vel qualem malles expediret? *Latinius. Probavit Fr. Iunius, et Semlerus recepit.* 9. et *om. AB.* 10. et *om. AB.* 11. Quis expugnator *om. AB.* 12. eum *A.* cum *C.*

Cap. XIII. a. dirigendae bonitatis] Hoc est dirigendae bonitatis prout mentem quisque suam ad dei bonitatem advertit. (Rigalt.)

b. ut seposita libertate eius] Sic habent exemplaria, nec inconcinne explicabitur in hunc sensum: ut seposita divinae bonitatis liberalitate, qua et ultro deus bonus est, iam divina illa bonitas pro meritis cuiusque pensetur. (Rigalt.)

c. De eiusmodi] Genitivis *eiusmodi* et *huiusmodi* Septimius utitur substantive. V. adnott. ad De Baptismo cap. 12.

Num. XI. XXI. caussam. Indurat cor Pharaonis: [9]sed meruerat in [10]exitium subministrari[a] qui iam negaverat deum, qui iam legatos eius [11]totiens superbus excusserat, qui iam populo laborem operis adiecerat, postremo qua Aegyptius, olim deo reus fuerat gentilis idololatriae, ibin et crocodilum citius colens quam deum vivum. [12]Impendit[b] II Reg. II, 23 sqq. et ipsum populum, sed ingratum. Immisit et pueris ursos, sed irreverentibus in prophetam.

Cap. XV. Iustitiam ergo primo iudicis [1]dispice[a], cuius si ratio constiterit, tunc et severitas, et per quae severitas decurrit, rationi et iustitiae reputabuntur[b]. Ac ne pluribus immoremur, [2]asserite causas ceteras quoque, ut sententias condemnetis, excusate delicta, ut iudicia reprobetis. Nolite reprehendere iudicem, sed revincite malum iudicem. Nam [3]et si patrum delicta [4]de filiis exigebat, duritia populi talia remedia compulerat[c], ut vel posteritatibus suis prospicientes legi divinae obedirent. Quis enim non magis filiorum salutem quam suam curet? Sed et si benedictio patrum semini quoque eorum destinabatur, sine ullo adhuc merito eius, cur non et reatus patrum in filios quoque redundaret? Sicut gratia, ita et offensa; ut per totum genus et gratia decurreret et offensa, salvo eo quod Ier. XXXI, 29. postea decerni habebat[d], non dicturos acidam uvam patres manducasse et filiorum dentes obstupuisse, id est non sumpturum patrem delictum filii, nec filium delictum patris, sed unumquemque delicti sui reum futurum, ut post duritiam populi duritia legis edomita iustitia iam non genus, sed personas iudicaret. Quamquam si evangelium veritatis accipias, ad quos pertineat sententia reddentis in filios patrum delicta cognosces, ad illos scilicet qui hanc ultro sibi Matth. XXVII, 25. sententiam fuerant irrogaturi, Sanguis illius super capita nostra et filiorum nostrorum. [5]Hoc itaque omnis providentia dei censuit quod iam audierat.

9. sed *abcd.* et *ABC.* 10. exitum *Vaticanus unus.* 11. totiens *AB.* toties *reliqui.* 12. Impendit *d., Desid. Heraldus in Tertull. Apolog. p.* 189. Impedit *reliqui.*

Cap. XV. 1. despice *A(B)C.* 2. asseritas causas —— condemnet excusatis —— reprobet *AB.* 3. etsi *cd.* et *ABCab.* 4. ex *bcd.* 5. Hac *ABC. Probat Fr. Iunius.*

Cap. XIV. a. in exitium subministrari] Cf. Apolog. cap. 2 „Suspecta sit vobis ista perversitas, ne qua vis lateat in occulto, quae vos adversus formam, adversus naturam iudicandi, contra ipsas quoque leges *ministret.*"

b. Impendit] Cf. adn. ad Apolog. cap. 44.

Cap. XV. a. dispice] De hoc verbo adnotavi ad De Corona cap. 7.

b. reputabuntur] Verbo *reputare* Tertullianus non semel utitur quemadmodum *deputare,* id est pro *tribuere.* Cf. quae dedi exempla ad De Orat. cap. 7.

c. compulerat] Id est necessaria fecerat. Nisi malueris *compellere remedia* hic accipere pro *compellere ad remedia,* quemadmodum Rhenanus iudicavit. Rectius tamen, ni fallor, rescripseris „*ta* talia remedia compulerat," praepositione *in* repetita ex latebris suis ultimae syllabae vocabuli *populi.*

d. decerni habebat] Structurae verbi *habere* cum infinito, usitatissimae in scriptis Tertulliani, exempla adscripsi ad De Fuga in Persecut. cap. 12.

Quem deum non negas, confiteris [12]non humanum, siquidem deum confitendo praeiudicasti utique illum ab omni humanarum conditionum qualitate diversum. Porro cum pariter agnoscas hominem a deo inflatum in animam vivam, non deum ab homine, satis perversum est ut in deo potius humana constituas quam in homine divina, et hominis [13]imagine deum [14]induas potius quam dei hominem. Et haec ergo imago censenda est dei in homine, quod eosdem motus et sensus habeat humanus animus quos et deus, licet non tales quales deus; pro substantia enim et status eorum et exitus distant. Denique contrarios eorum sensus, lenitatem dico, patientiam, misericordiam, ipsamque matricem earum, bonitatem, cur divina praesumitis? Nec tamen perfecte ea obtinemus, quia solus deus perfectus. Ita et illas species, [15]irae dico et [16]exasperationis, non tam feliciter patimur, quia solus deus de incorruptibilitatis proprietate felix. Irascetur enim, sed non exacerbabitur, sed non periclitabitur; movebitur, sed non evertetur. Omnia necesse est adhibeat propter omnia; tot sensus quot et causas; et iram propter scelestos, [17]et bilem propter ingratos, et aemulationem propter superbos, et quicquid non expedit malis. Sic et [18]misericordiam propter errantes, et patientiam propter non [19]resipiscentes, et praestantiam propter merentes[b], et quicquid bonis opus est. Quae omnia patitur suo more, quo eum pati condecet, propter quem homo eadem patitur aeque suo more.

I. Haec [1]ita dispecta totum ordinem dei iudicis operarium et, ut dignius dixerim, protectorem catholicae[a] et summae illius bonitatis ostendunt quam semotam a iudiciariis sensibus et in suo statu puram nolunt Marcionitae in eodem deo agnoscere, pluentem super 15. bonos et malos et solem suum oriri facientem super iustos et iniustos, quod alius deus omnino non praestat. Nam etsi hoc quoque testimonium Christi in creatorem Marcion de evangelio eradere ausus est, sed ipse mundus inscriptus est[b] et omni a conscientia

12. et humanum *AB*. 13. imaginem *A*. 14. induas *AB*. imbuas *reliqui*. 15. irae dico *abcd*. praedico *ABC*. 16. exasperationeis *C*. exasperationes (*B*). 17. exacerbabilem propter *liber Gorziensis*. *Et ita voluit edi Beatus Rhenanus.* et mobilem *AB*. 18. omnia *B*. omnĩa *A*. 19. respicientes *ABCab*.
Cap. XVII. 1. itaque *cd*. *Vaticanus unus*.

b. praestantiam propter merentes] Qua scilicet praestat praemia vel supplicia. (Rigalt.) Pari significatu *praestantiam* posuit De Ieiun. Adv. Psych. cap. 7 „circa somnium regis Babylonis omnes turbantur sophistae, negant ultro *de praestantia humana* posse cognosci."

Cap. XVII. a. catholicae] Catholicam bonitatem proprie accipit pro ea quae per totum orbem terrarum diffusa est. (Pamelius.)

b. sed ipse mundus inscriptus est] Catholica illa et summa dei bonitas inscripta est in mundi tabulis. (Rigalt.) Testimonio illo inscriptus est mundus.

spicit, ut quia durissimo et infideli in deum populo longun
etiam incredibile videretur a deo expectare defensam, edicei
Deut. XXXII, 35. postea per prophetam, Mihi defensam; et ego defendam, dicil
Rom. XII, 19. minus, interim commissio iniuriae metu vicis statim occurr
repastinaretur[a], et licentia retributionis prohibitio esset provoc
nis, ut sic improbitas [2]aestuata cessaret, dum secunda pern
prima terretur, et prima deterrita nec secunda committitur, qu
alias facilior timor talionis per eundem saporem passionis.
amarius quam id ipsum pati quod feceris aliis. Et si lex ali
cibis detrahit et immunda pronuntiat animalia quae aliquando b
dicta sunt, consilium exercendae continentiae intellege, et fr
impositos illi gulae agnosce quae cum panem ederet angelo
cucumeres et pepones Aegyptiorum desiderabat. Agnosce simi
comitibus gulae, libidini scilicet atque luxuriae[b], prospectum,
Exod. XXXII, 6. fere ventris castigatione frigescunt. Manducaverat enim populu
biberat et surrexerat ludere. Proinde ut [3]et pecuniae ardor
stringeretur ex parte, qua de victus necessitate [5]causatur, pr
sorum ciborum ambitio detracta est. Postremo, ut facilius h
ad ieiunandum deo formaretur, paucis et non gloriosis escis as
factus, et nihil de lautioribus esurituris. Reprehendendus
creator quod cibos potius populo suo abstulit quam ingratio
Marcionitis. Sacrificiorum quoque onera et operationum et obl
num negotiosas scrupulositates[c] nemo reprehendat, quasi deus
Ies. I, 11. 12. sibi proprie desideraverit, qui tam manifeste exclamat, Quo
multitudinem sacrificiorum vestrorum? et, Quis exquisivit ist
manibus vestris? sed illam dei industriam sentiat qua populum
num in idololatriam et transgressionem eiusmodi officiis relig
suae voluit adstringere quibus superstitio saeculi agebatur, ut
ea avocaret [6]illos, sibi iubens fieri, quasi desideranti ne simul
faciendis delinqueret.

Cap. XIX. Sed et in ipsis commerciis vitae et conversationis hum
domi ac foris adusque curam vasculorum omnifariam distinxit,

2. aestuata *ABCc. Vaticanus unus.* astuta *abd. liber Gorziensis.* 3. et *om. AB.* restinguueretur *cd., Ioh. Harrisius.* 5. causata *Fulv. Ursinus.* 6. illum — — linqueret *aut* illos — — delinquerent *Leopoldus. Non opus est.*

Cap. XVIII. a. repastinaretur] Cf. adnott. ad De Cultu Fem. II, 9. De Paenit. cap. 11.

b. comitibus gulae, libidini scilicet atque luxuriae] Eiusdem sensus est inter praecepta Dionysii Catonis „Indulgere gulae noli, quae penis amica est.“ (Rigalt.) Cf. De Spectac. cap. 2. et leiun. Adv. Psych. cap. 17.

c. sacrificiorum quoque onera et rationum et oblationum negotiosas s pulositates] Has De Praescript. H cap. 40 „morositatem Iudaicae l appellat.

alibus disciplinis occurrentibus ubique, ne [1]ullo momento a dei respectu. [2]Quid enim faceret beatum hominem [3]quam domini voluntas eius? et in lege domini meditabitur die ac Quam legem non duritia promulgavit auctoris, sed ratio benignitatis, populi potius duritiam edomantis et rudem fidem operosis officiis dedolantis, ut nihil de arcanis[a] [4]significantiis legis, spiritalis scilicet et propheticae, et in paene argumentis figuratae. Sufficit enim in praesenti si er hominem deo obligabat, ut nemo eam reprobare debeat, non [5]placet deo deservire. Ad hoc beneficium, non onus diuvandum, [6]etiam prophetas eadem bonitas dei ordinavit, deo digna, auferre nequitias de anima, discere benefacere, e iudicium[b], iudicare [7]pupillo et iustificare viduam, [8]diligere nes[c], fugere improborum [9]contactum[d], dimittere conflictam m[e], dissipare scripturam iniustam, infringere panem esu- tectum non habentem inducere in domum tuam, nudum is, contegere, et domesticos seminis tui non despicere, ere linguam a malo, et labia, ne loquantur dolum, decli- malo, et facere bonum, quaerere pacem et sectari eam, non delinquere, id est in ira non perseverare sive saevire, re in concilium impiorum, nec stare in via peccatorum, nec dra [11]pestilentium sedere. Sed ubi? Vide quam bonum m iocundum habitare fratres in unum, meditantes die ac

Ps. I, 1 sq. — Ies. I, 17. — Ies. LVIII, 7. — Ps. XXXIV, 13 sq. — Ps. IV, 5. — Ps. I, 1. — Ps. CXXXIII, 1.

XIX. 1. ullo momento *d., Latinius.* illi momento *c., ex uno Vaticano.* lento *Bab.* ulli momenta *AC.* 2. quod *AB.* 3. quamquam *AB.* 4. signi- *BCd.* 5. placeat *B.* 6. sed etiam *ABC.* 7. pupillos *A.* 8. dirigere *iectura Ioh. Harrisii.* 9. contractum *c.* contactum *reliqui et Pithoeanus* 10. in integram *d.* „*Sic habent exemplaria vetera.*" (*Rigalt.*) 11. pesti- edere vide *AB.* 12. et quam iucundum *cd. Vaticanus unus.* et iucundum

XIX. a. de arcanis] Arcana legis lis [ita enim, non *significantiis* galtius], hoc est mysteria legis t. Ipse mox explicat, „spiritalis et propheticae." (Rigalt.)

quirere iudicium] Exquisito ac to utriusque partis iure. (Ri-

ligere quaestiones] Habendas cum quirente ac disceptante super ob- mandatorum. Sic libuit Se- interpretari quod Esaias dixit „ἐλθετε καὶ διαλεχθῶμεν, λέγει ." Apertiora sunt haec sub finem ad Uxor. [cap. 8] „Vide quam ex habetur qui viduae benefecerit: est vidua ipsa, cuius adsertor mine disputabit!" Has cum domino disputationes seu quaestiones diligendas ait Septimius. (Rigalt.)

d. contactum] In Pithoeano codice et Rhenani editionibus legitur *contactum,* quod sane fugiendi verbo magis convenit. Pamelius mutavit *contractum,* sic ratus aptasse Graecis quae apud Esaiam leguntur cap. 58 „σύνδεσμον ἀδικίας." Sed illic habetur „λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας." Itaque aliud sibi voluit Septimius. (Rigalt.)

e. integram] Exemplaria vetera habent *dimittere conflictam in integram.* Apud Esaiam post ea verba „Viduam iustifica, pupillo iudica" statim sequitur „confractum et debilem cura." At Esaias dixit „ἀπόστελλε τεθραυμένους ἐν ἀφέσει." Et haec omnia a Septimio sunt satis negligenter citata. (Rigalt.)

Ps. CXVIII, 8. 9. nocte in lege domini, quia bonum scilicet fidere in [13]dominu
fidere in hominem, et sperare in [14]dominum quam sper
Ps. I, 3. hominem. Qualis enim apud deum merces homini? Et e
quam lignum quod plantatum est iuxta exitus aquarum, qu
ctum suum dabit in tempore suo, et folium eius non deci
Ps. XXIV, 4 sq. omnia quaecunque faciet prosperabuntur illi. Innocens a
purus corde, qui non [16]accepit in vanum nomen dei [17]et no
ad proximum suum in dolo, iste accipiet benedictionem a
Ps. XXXIII, 18 sq. et misericordiam a deo [18]salutificatore suo. Oculi enim
super timentes eum, sperantes in misericordiam ipsius, ad [1]
randas animas eorum de morte, utique aeterna, et nutricar
Ps. XXXIV, 20. in fame, utique vitae aeternae. Multae enim pressurae iu
et ex omnibus [20]liberabit eos dominus. Honorabilis mors
spectu domini sanctorum eius. Dominus [21]custodit omn
eorum: [22]unum ex ipsis non comminuetur. [23]Redimet
animas servorum suorum. Pauca ista de tantis scripturis
intulimus, et nihil puto iam ad testimonium dei optimi [2]
quod satis et praecepta bonitatis et praemissa consignant.

Cap. XX. Sed enim [1]sepiae isti[a], quorum figura illud quoque p
Deut. XIV, 14. tum de cibis lex recusavit, ut traductionem[b] sui sentiunt,
hinc blasphemiae intervomunt, atque ita intentionem unius
iam proximam dispargunt, [2]iactitando et asseverando ea qu
centem bonitatem creatoris infuscent. Sed et per istas
sequemur nequitiam, et in lucem extrahemus ingenia[c] tene
obicientia creatori vel maxime fraudem illam et rapinam
Exod. XI, 2. XII, 35 sq. argenti, [3]mandatam ab illo Hebraeis in Aegyptios. Age, i
sime haeretice, te ipsum expostulo arbitrum, cognosce in u

13. dominum *cd. Vaticani duo.* deum *reliqui.* 14. dominum *cd. Vat*
deum *reliqui.* 15. in principes *cd. Sic infra lib. IV. cap.* 15. *extat.*
piet *ABC. Vaticani duo.* 17. et intravit *AB.* 18. salutificatore *Cabcd.*
AB. Vaticanus unus. 19. deliberandas *Cabc.* eliberandas *d., ex codice*
delibandas *AB.* liberandas *Latinius.* 20. liberabit *abcd.* liberavit *ABC.*
unus. 21. custodivit *ABC. Vaticanus uterque.* 22. unum ex ipsis no
nuetur *abcd.* et non comminuentur (comminuetur *C.*) *ABC.* 23. Re
Redemit *reliqui.* 24. deest *d.*

Cap. XX. 1. sepiae *abcd. Gorziensis, et Vaticanus unus.* saepe *BC.*
2. iactitando *ABcd. Vaticani duo.* iactando *reliqui.* 3. mandatam *d.*
reliqui.

Cap. XX. a. sepiae isti] Plin. Hist. Nat. IX, 29 „Sepiarum generis mares varii et nigriores constantiaeque maioris. Percussae tridente feminae auxiliantur, at femina icto mare fugit. Ambo autem, ubi sensere se adprehendi, effuso atramento, quod pro sanguine his est, infuscata aqua absconduntur.“

b. traductionem] Id est ref
Sic De Praescr. Haeret. cap.
quae sunt adnotata ad De Fug
secut. cap. 2.

c. ingenia] Technas, fraude
nott. ad De Corona cap. 8.

expunxit[i]. Plane minus exigi iussit. Hebraeis [8]etiam filios A
restituere debuerant.

Cap. XXI. Sic et in ceteris contrarietates praeceptorum ei exprol
mobili et instabili, [1]prohibentis sabbatis operari et [2]iubentis[a]
circumferri per dies octo, id est etiam sabbato, in expug
civitatis [3]Hiericho. Nec sabbati enim inspicis legem, opera h
Exod. XX, 9sq. non divina, prohibentem. Siquidem, Sex, inquit, diebus o
et facies omnia opera tua, septima autem die [4]sabbata domi
tuo; non facies in ea omne opus. Quod? utique tuum[b].
quens enim est ut ea opera sabbato auferret quae sex diebu
indixerat, tua scilicet, id est humana et cotidiana. Arca
circumferre neque cotidianum opus videri potest neque hur
sed et rarum et sacrosanctum et ex ipso tunc dei praecepto
divinum. Quod et ipse quid significaret edissererem, [5]nisi l
esset figuras argumentorum omnium creatoris expandere, qu
sitan nec admittis. Sed plus est si de absolutis revincamini
plicitate veritatis, non curiositate. Sicut et nunc certa di
est sabbati, humana, non divina, opera prohibentis. Ideoq
sabbatis lignatum ierat, morti datus est. Suum enim opus l
lege interdictum. Qui vero arcam sabbatis circumtulerant, i
gesserunt. Non suum enim [6]opus, sed dei, ex praecepto
ipsius, administraverant.

Cap. XXII. Proinde et similitudinem vetans fieri omnium quae in c
in terra et in aquis ostendit et causas, idololatriae scilicet [1]
substantiam cohibentes[a]. Subicit enim, Non adorabitis ea
servietis illis. Serpentis autem aenei effigies postea pr
[2]Moysi a domino non ad idololatriae titulum pertinebat,
remediandos eos qui a serpentibus infestabantur. Et taceo de

8. etiam *C.* et *AB.* enim etiam *reliqui.*

Cap. XXI. 1. prohibenti *Leopoldus.* 2. iubenti *Leopoldus.* 3. ie
4. sabbata *ABCcd.* sabbatiza *ab.* 5. nisi *cd. Vaticani duo.* nimis *ABCa.*
mis *b.* 6. sed dei opus, ex praecepto *d.*

Cap. XXII. 1. caecae substantiam *ego.* quae substantiam *ABCa.* sub
reliqui. *Pro* cohibentes *Fulv. Ursinus rescripsit* cohibens, *teste Rigaltio.* l
voluit cohibent. 2. Mosi *d.*

i. expunxit] Sic Apolog. cap. 2 dixit „*debito poenae* nocens *expungendus* est, non eximendus.“ Cf. adnott. ad Apolog. cap. 35. et ad Scorpiac. cap. 17.

Cap. XXI. a. prohibentis — iubentis] Non opus erat Leopoldi correctione *prohibenti* — *iubenti.* Trahendi sunt enim hi genitivi ad praegressum *praeceptorum.*

b. Quod? utique tuum.] Alii distinxerunt „omne opus, quod utique tuum.“

Cap. XXII. a. cohibentes] In libro Ursini legitur *cohibens,* ut refe *vetans.* (Rigalt.) Inter Ursinianas Wouwer quidem editas haec ei non occurrit. Equidem rescrip lolatriae scilicet *caecae* substant hibentes,“ veterum librorum ill quod inde a Gelenio omnes edit leverunt, in *caecae* mutando. I delicet syllaba eius vocabuli la ultima vocabuli *scilicet.* Caec idololatria est tecta atque furtiv

Sic et [3]Cherubim et Seraphim aurea in arcae figuratum
ı[b] certe simplex ornamentum; accommodata suggestui[c],
ersas habendo causas ab idololatriae condicione, ob quam
prohibetur, non videntur similitudinum prohibitarum legi
non in eo similitudinis statu deprehensa ob [4]quem simi-
ohibetur. Diximus[d] de sacrificiorum rationali institutione,
scilicet ab idolis ad deum officia ea quae si rursus
dicens, Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? Ies. I, 11.
n voluit intellegi quod non sibi ea proprie exegisset. Non
am, inquit, sanguinem taurorum, quia et alibi ait, Deus Ies. XL, 28. Ps. L, 13.
non esuriet nec sitiet. Nam etsi ad oblationes Abel [6]ad-
holocausta Noë odoratus est libenter, quae iocunditas sive
vervecinorum sive nidoris ardentium victimarum? [7]Sed
implex et deum metuens offerentium ea quae a deo habe-
pabuli et suavis olentiae, [8]gratiae apud deum [9]deputabatur,
e fiebant exigentis, sed illud propter quod fiebant, ob ho-
scilicet dei. [10]Si cliens diviti aut regi nihil desideranti
liquid vilissimi munusculi [11]obtulerit, quantitas et qualitas
[12]infuscabit divitem et regem, an [13]delectabit titulus officii?
iens ei munera ultro, vel [14]etiam edicta, ordine suo offerat,
omnia regis observet, non ex fide tamen, nec corde puro,
eno circa cetera quoque obsequia, nonne consequens ut rex
dives exclamet, Quo mihi multitudinem munerum tuorum?
sum et Sollemnitates et dies festos et vestra [17]sabbata[f]; Ies. I, 11.
dicendo quae secundum libidinem suam, non secundum

bin et Seraphin *ABCab*. 4. quom *A*. quam *B*. 5. avocantis *ABd*. avo- 6. advertis *C*. avertis *B*. 7. si animus *AB*. 8. gratia *bcd*. 9. de- *AB*. 10. Sic *Leopoldus, praeter consilium*. 11. obtulit *AB*. 12. *AB*. 13. delectavit titulos *AB*. 14. etiam edicta *d*. ex edicto *Latinius*. icto *reliqui*. 15. ut *B*. 16. pleno *ABCabcd*. plena *cdd*. *Semlerus et* , *mendose*. 17. odit anima mea; vestra *cd*.

arcae figuratum exemplum] Id rcae figurato exemplo. Construit aepositionem *in* passim cum ac- pro ablativo. Cf. quae adno- De Fuga in Persecut. cap. 7. Orat. cap. 1 „ut dei omnipo- conspectum et auditum sub- in *abditum* etiam adesse con- Cur dicat arcae *figuratum* exem- nos ipsius verba De Corona Quis denique patriarches, quis , quis levites aut sacerdos aut quis vel postea apostolus aut aut episcopus invenitur ? Puto nec ipsum dei tem- arca testamenti nec taberna-culum martyrii nec altare nec candelabrum; quibus utique et in prima dedicationis solennitate et in secunda restitutionis gratulatione competisset coronari, si dignum deo esset. Atquin si figurae nostrae fuerunt (nos enim sumus et templa dei et altaria et luminaria et vasa) hoc quoque figurate portendebant, homines dei coronari non oportere." Nisi forte malueris *figuratum* exemplum simpliciter interpretari figuris ornatum.

c. suggestui] Ornamento. V. adnott. ad De Corona cap. 13.

d. Diximus] Supra cap. 18.

f. plenus sum — — vestra sabbata]

religionem dei [18]celebrando sua iam, non dei [19]fecerant nalem idcirco et rationalem demonstravit recusationem e administranda praescripserat.

Cap. XXIII. Si vero [1]etiam circa personas [2]levem vultis [3]inte reprobat aliquando probatos, aut improvidum, cum prob que reprobandos, quasi iudicia sua aut damnet praeterit ret futura, atquin nihil tam bono et iudici convenit praesentibus meritis et reicere et [4]adlegere. Adlegitur nondum despector [5]prophetae Samuelis. Reicitur Salomo a mulieribus alienis possessus et idolis Moabitarum et [6]S mancipatus. Quid faceret creator, ne a Marcionitis rep tur? Bene adhuc agentes praedamnaret iam propter futu Sed dei boni non erat nondum merentes praedamnare peccantes nunc non recusaret propter pristina benefacta? iudicis non erat rescissis iam bonis pristinis scelera do quis hominum sine delicto, ut eum deus semper [7]adleg nunquam posset recusare? Vel quis item sine aliquo b ut eum deus semper recusaret quem nunquam posset Exhibe bonum semper, et non recusabitur; exhibe malu et nunquam [8]adlegetur. Ceterum si idem homo, ut pro temporibus, in utroque dispungetur[a] a deo et bono qui non levitate aut improvidentia sententias vertit, s gravissima et providentissima merita temporis cuiusque

1 Sam. IX. XIII. Reg. XI.

Cap. XXIV. Sic et paenitentiam [1]apud illum prave interpretaris, inde mobilitate vel improvidentia, immo iam ex delicti r paeniteat, quoniam quidem [2]dixerit, Paenituit quod rege

1 Sam. XV, 11.

18. celebrabant deo, sua *ABC*. 19. fecerat *AB*.

Cap. XXIII. 1. et *AB*. 2. legem *ABC*. 3. intellegere *AB*. Eligitur *Cab*. adeligere. eligitur *AB*. adlegere. Adlegitur *cd*. *Vatica* prophetiae *B*. 6. sodomorum *AB*. 7. adlegeret *cd*. *Vaticanus u* *reliqui*. 8. adlegere *cd*. *Vaticanus unus*. eligere *reliqui*. 9. adleg *canus unus*. eligetur *reliqui*.

Cap. XXIV. 1. apud illum prave *abcd*. *Vaticanus alter*. apud apud deum prave *Semler*. 2. dixit *A*. 3. fecerit *ABC*.

Non video cur supplemento Pameliano sit opus praeter omnium mss. fidem. Nam satis fuit auctori principium loci illius destringere, velut decantatissimi atque in vulgo etiam notissimi. (Fr. Iunius.) Recte. Accusativi sunt ex Graecae linguae usu adstructi ad praegressum *Plenus sum*. Sic Plut. Alex. cap. 13 „μεστὸς ὢν ἤδη τὸν θυμόν."

Cap. XXIII. a. ut in utroque pro temporibus, in utroque disp vero si idem homo fuerit, que, videlicet bono et ma detur a domino, ita pro t est prout erunt tempora, bono inquam et malo, deo, id est viarum rationu fructum reportabit. (Fr. Iuni *dispungere* cf. quae adnot. s cap. 37.

aul, praescribens scilicet paenitentiam confessionem sapere mali operis alicuius vel erroris. Porro[a] non semper. Evenit enim in bonis factis paenitentiae confessio ad invidiam et [4]exprobrationem eius qui beneficii ingratus[b] extiterit, sicut et tunc circa personam Saulis honorandam annuntiatur a creatore, qui non deliquerat cum Saulem assumit in regnum et sancto spiritu auget; optimum enim hunc, qualis, inquit, non erat in filiis Israëlis, dignissime [5]adlegerat. Sed [6]nec ignoraverat ita [7]eventurum. Nemo enim te sustinebit improvidentiam adscribentem deo ei quem deum non negans confiteris et providum. Haec enim illi propria divinitas constat. Sed malum factum Saulis, ut dixi, onerabat paenitentiae suae professione, quam vacante delicto circa Saulis adlectionem consequens est invidiosam potius intellegi, non criminosam. Ecce, inquis, [8]criminosam eam animadverto circa Ninivitas, dicente scriptura Ionae, Et paenituit dominum de malitia quam dixerat facturum se illis, nec fecit. Sicut et ipse Ionas ad [9]dominum, Propterea praeveni profugere in Tarsos, quia cognoveram te [10]esse misericordem et miserescentem, patientem et [11]plurimum misericordiae, paenitentem malitiarum. Bene igitur quod praemisit optimi dei titulum, patientissimi scilicet super malos et [12]abundantissimi misericordiae et miserationis super agnoscentes et deplangentes delicta sua, quales tunc Ninivitae. Si enim optimus qui talis, de isto prius cessisse debebis, non competere in talem, id est in optimum, [13]etiam malitiae concursum. Et quia [14]et Marcion defendit arborem bonam malos quoque fructus non licere producere, sed malitiam tamen nominavit, quod optimus non capit, numquid aliqua interpretatio subest [15]etiam earum malitiarum intellegendarum quae possint et in optimum decucurrisse? Subest autem. Dicimus denique malitiam nunc significari non quae ad naturam redigatur creatoris, quasi mali, sed quae ad potestatem, quasi iudicis; secundum quam enuntiavit, Ego sum qui condo mala, et, Ecce ego emitto in vos mala, non peccatoria, sed ultoria, quorum satis diluimus[c] infamiam ut congruentium iudici. Sicut autem, licet mala dicantur, non reprehenduntur in iudice, nec hoc nomine suo malum iudicem ostendunt, ita et malitia haec erit intellegenda nunc quae ex illis malis iudi-

Ion. III, 10.

Ion. IV, 2.

Ies. XLV, 7.
Ier. XVIII, 11.

4. exprobationem *A.* 5. eligerat *A.* 6. ne *AB.* 7. venturum *A.* 8. criminosam om. *AB.* 9. dominum *cd. Vaticanus unus.* deum *reliqui.* 10. tunc *B.* 11. plurimae *Latinius.* 12. abundantissimae *Vaticanus unus.* 13. et *AB.* 14. et *om. cd. Vaticanus unus.* 15. etiam earum *cd. Vaticanus unus.* earum *reliqui.*

Cap. XXIV. a. Porro] At, atenim. Cf. quae adnott. ad De Corona cap. 7. b. beneficii ingratus] Graeca structura. Apolog. cap. 40 „Illius est rea *cuius* et *ingrata.*" Adv. Marcion. III, 24 „ob *utriusque promissionis ingratos.*" Vergil. Aen. X, 666 „*ingratus salutis.*" c. satis diluimus] Supra cap. 14.

ciariis deputata cum ipsis competat iudici. Nam et apud G
interdum malitiae[d] pro vexationibus et laesuris, non pro m
tatibus [16]ponuntur, sicut et in isto articulo. Atque adeo si
malitiae paenituit creatorem, quasi creaturae reprobandae s
et [17]*de* delicto vindicandae, atqui nec [18]hic ullum admissum
nosum reputabitur[e] creatori, qui iniquissimam civitatem digne
toque decreverat abolendam. Ita quod iuste destinaverat non
destinans, ex iustitia, non ex malitia destinarat; sed poenam
malitiam nominavit ex malo et merito [19]passionis ipsius.
dices, si malitiam iustitiae nomine excusas, quia iuste exitiu
stinarat in Ninivitas, sic quoque culpandus est, qui iustitiae
non paenitendae paenitentiam gessit. Immo nec iustitiae, in
paenitebit deum, et superest iam agnoscere quid sit paenitent
Non enim, si hominem ex recordatione plurimum delicti, int
et ex alicuius boni operis ingratia[f] paenitet, ideo et deum pr
In quantum enim deus nec malum admittit nec bonum damn
tantum nec paenitentiae boni aut mali apud eum locus est.
et hoc tibi eadem scriptura determinat, dicente Samuele
Discidit dominus regnum Israëlis de manu tua hodie et dabi (I Sam. XV, 28 sq.)
proximo tuo, optimo super te, et scindetur Israël in duas p
et non convertetur neque paenitentiam aget, quia non sicut
est ad paenitendum. [20]Haec itaque definitio in omnibus alian
mam divinae paenitentiae statuit, quae neque ex improvidenti
que ex levitate neque ex ulla boni aut mali operis damnation
putetur, sicut humana. Quis ergo erit mos paenitentiae di
Iam relucet, si non ad humanas condiciones eam referas.
enim aliud intellegetur quam simplex conversio sententiae pri
quae [21]etiam sine reprehensione eius possit admitti, [22]etiam i
mine, nedum in deo, cuius omnis sententia caret culpa. N
in Graeco sono paenitentiae nomen[h] non ex delicti confession
ex animi demutatione [23]compositum est, quam apud deum pr
rum variantium sese [24]occursu regi ostendimus.

16. ponuntur *abcd.* ponunt *C.* pomosus *AB.* 17. de delicto *ego.* d *ABCd.* deletui *abc.* 18. hic *om. bcd.* 19. et passionis *ABC.* 20. Nec h 21. et *AB.* 22. et *AB.* 23. comparatum est *Vaticanus unus.* 24. occursu occursu rei *ABCab. Hirsaugiensis, Gorziensis, Pithoeanus, Vaticani.* occurs occursu fieri *Fulv. Ursinus et Petr. Ciacconius.*

d. malitiae] Sic Hieronymo Matth. VI, 34 *κακία* est pro *κάκωσις.*

e. reputabitur] Id est adtribuetur, ut supra capp. 14 et 15.

f. ex alicuius boni operis ingratia] Cf. De Paenit. cap. 1.

g. simplex conversio sententia ris] De Paenit. cap. 1 „Paenitent passionem norunt animi quandam quae veniat *de offensa sententiae pe* ubi Rhenanus aliique pro *peioris,* codd. retinent, rescripserunt *prio*

h. paenitentiae nomen] *Μετάν*

Cap. XXV.

Iam nunc, ut omnia eiusmodi expediam, ad ceteras [1]pusillitates et infirmitates et incongruentias, ut putatis, interpretandas purgandasque pertendam. Inclamat deus, Adam, ubi es? scilicet ignorans ubi esset, et causato nuditatis pudore an de arbore gustasset interrogat, scilicet incertus. Immo nec [2]incertus admissi nec ignorans loci. Enimvero oportebat conscientia peccati delitescentem evocatum [3]prodere in conspectum domini, non sola nominis inclamatione, sed cum aliqua iam tunc admissi suggillatione. Nec enim simplici modo [a], id est interrogatorio sono legendum est, [4]Ubi es, Adam? sed impresso [b] et incusso et imputativo, Adam, ubi es? id est in perditione es, id est iam hic non es, ut et increpandi et dolendi exitus vox sit. Ceterum qui totum orbem comprehendit manu velut nidum, cuius caelum thronus et terra scabellum, nimirum huius oculos aliqua paradisi portio evaserat, quominus illi ubicumque Adam ante evocationem viseretur tam latens quam de interdicta fruge sumens? Speculatorem vineae vel horti tui lupus aut furunculus non latet. Deum puto de sublimioribus oculatiorem aliquid subiecti praeterire non posse. Stulte, qui tantum argumentum divinae maiestatis et humanae instructionis naso agis. [5]Interrogabat deus quasi incertus, [6]ut et [7]hic liberi arbitrii [8]probans hominem in causa aut negationis [9]aut confessionis daret ei locum sponte confitendi delictum et hoc nomine relevandi. Sicut de Cain sciscitatur ubinam frater eius; quasi non iam vociferatum a terra sanguinem Abelis audisset: sed ut et ille haberet potestatem ex eadem arbitrii potestate sponte negandi delicti et hoc nomine gravandi, atque ita nobis conderentur exempla confitendorum potius delictorum quam negandorum; ut iam tunc [10]initiaretur evangelica doctrina, Ex ore tuo [11]iustificaberis et ex ore tuo damnaberis [c]. Nam etsi Adam propter statum legis deditus morti est, sed spes ei salva est, dicente domino, Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis, de futura scilicet adlectione hominis in divinitatem. Denique quid sequitur? Et nunc, ne quando extendat manum et sumat de ligno vitae et vivat in aevum. Interponens enim, Et nunc, praesentis temporis verbum, temporalem et ad praesens dilationem vitae fecisse

Gen. III, 9. 11.

Matth. XII, 37.

Gen. III, 22.

Cap. XXV. 1. pusillanimitates *AB*. 2. victus *AB*. 3. prodere *ABd*. prodere reliqui. 4. Adam, ubi es? *d*. 5. Interrogat *ABCab*. 6. ut *om. c*. 7. hinc etc. 8. improbans *ABC*. 9. aut confessionis daret *d*. aut confessionis ut daret etc. aut ut confessionis daret *ABC*. 10. nunciaretur *B*. 11. coniustificaberis *C*.

Cap. XXV. a. Nec enim simplici modo] Cf. Adv. Marc. IV, 20.

b. impresso] Cf. adnott. ad Apolog. cap. 5.

c. damnaberis.] Hunc ita locum interpretatur etiam De Resurrect. Carn. cap. 63.

se ostendit. Ideoque nec maledixit ipsum Adam et Evam, ut [12]r stitutionis candidatos, ut confessione relevatos. Cain vero [13] maledixit et cupidum morte luere delictum mori interim vetuit, praeter admissum [14]etiam negationis [15]eius oneratum. Haec e ignorantia dei nostri, quae ideo simulabatur ne delinquens hom quid sibi agendum sit ignoret. Sed ad Sodomam et Gomorra descendens, Videbo, ait, si secundum clamorem pervenientem me [16]consummantur, si vero non, ut agnoscam. Et hic videlic ex ignorantia incertus et scire cupidus? An hic sonus pronunti tionis necessarius, non dubitativum, sed comminativum exprimer sensum, sub sciscitationis obtentu? Quodsi descensum quoque d irrides, quasi aliter non potuerit perficere iudicium nisi descen disset, vide ne tuum aeque deum pulses. Nam et ille descend ut quod vellet efficeret.

Gen. XVIII, 21.

Cap. XXVI. Ies. XLV, 23.

Sed et iurat deus. Numquid forte per deum Marcionis? Imm inquit, [1]multo vanius, quod per semetipsum. [2]Quid vellet facer si alius deus non erat in conscientia eius, hoc cum maxime[a] [3]i rantis alium absque se omnino non esse? Igitur peierantem de prehendis, [4]an vane deierantem? Sed non potest videri peieran qui alium esse non scivit, ut dicitis. Quod enim scit, hoc deiera [5]vere non peieravit. Sed non vane deierat alium deum non esse Tunc enim vane deieraret, si non fuissent qui alios deos crederen tunc quidem simulacrorum cultores, nunc vero et haeretici. Iur [6]igitur per semetipsum, ut vel iuranti deo credas alium deum om nino non esse. Hoc ut deus faceret, tu quoque Marcion coëgis Iam tunc enim providebaris. Proinde si et in promissionibus et comminationibus iurat, fidem in primordiis arduam extorquen nihil deo indignum est quod efficit deo credere. Satis et tunc pu sillus deus in ipsa etiam ferocia sua, cum ob vituli consecration efferatus in populum de famulo suo postulat Moyse, Sine me, [7] indignatus ira disperdam illos, et faciam te in nationem magna Unde meliorem soletis affirmare Moysen deo suo, deprecator immo et prohibitorem irae. Non facies [8]enim, inquit, istud,

Exod. XXXII, 10.

12. restitutionis *abcd.* restitutioni *ABC. Vaticanus uterque.* 13. et *om. d.* et *AB.* 15. eius *ABCabd.* exemplo *c., ex Vaticano uno.* 16. consumantur *ABC* consumment *cd.*

Cap. XXVI. 1. multo vanius quod per *ABCabc.* quod multo vanius per *ex coniect. Fulv. Ursini.* 2. Quid vellet facere, si *abc.* quid vellet faceret. Si *AB* Quid velles facere *d., Fulv. Ursinus.* 3. iurans *Fulv. Ursinus.* 4. ad vane p rantem *ABC.* 5. vero *ed. Semler.* 6. ergo *AB.* 7. et in ira disperdam *d.* enim inquit istud *cd. Vaticanus unus.* enim istud *reliqui.*

Cap. XXVI. a. cum maxime] Id est maxime, vel quam maxime. Cf. quae adnotavi ad De Ieiun. Advers. Psy cap. 4.

et me una cum eis impende[b]. [9]Miserandi vos quoque cum populo, qui Christum non agnoscitis, in persona Moysi figuratum, patris deprecatorem et oblatorem animae suae pro populi salute. Sed sufficit si et Moysi proprie donatus est populus ad praesens. Quod ut famulus postulare posset a domino, id dominus a se postulavit. Ad hoc enim famulo dixit, Sine me, [10]et disperdam illos, ut ille postulando et semetipsum offerendo non sineret, atque ita disceres quantum liceat fideli et prophetae apud deum.

Cap. XXVII. Iam nunc, ut et cetera compendio absolvam, quaecunque adhuc ut [1]pusilla et infirma et indigna [2]colligitis ad destructionem creatoris, simplici et certa ratione proponam: deum non potuisse humanos congressus inire, nisi humanos et sensus et affectus suscepisset, per quos vim maiestatis suae, intolerabilem utique humanae mediocritati, humilitate temperaret, sibi quidem indigna, homini autem necessaria, et ita iam deo digna, quia nihil tam dignum deo quam salus hominis. De isto pluribus retractarem, si cum ethnicis agerem; quamquam [3]et cum haereticis [4]non multo diversa stet congressio. [5]Quatenus et ipsi deum in figura et in reliquo ordine humanae conditionis[a] [6]diversatum iam credidistis, non exigetis utique diutius persuaderi deum conformasse semetipsum humanitati, sed de vestra fide revincimini. Si enim deus, et quidem sublimior, tanta humilitate fastigium maiestatis suae stravit, ut etiam morti [7]subiceret, et morti crucis, [8]cur non putetis nostro quoque deo aliquas pusillitates congruisse, tolerabiliores tamen Iudaicis contumeliis et patibulis et sepulcris? An hae sunt pusillitates, quae iam [9]hinc praeiudicare debebunt Christum humanis passionibus obiectum eius dei esse [10]cui humanitates [11]exprobrantur a vobis? Nam et profitemur Christum semper egisse in dei patris nomine, ipsum ab initio conversatum, ipsum congressum cum patriarchis et prophetis, filium creatoris, sermonem eius, quem ex semetipso proferendo filium fecit, [12]et exinde omni dispositioni suae voluntatique praefecit, diminuens illum modico citra angelos, Ps. VIII, 6. sicut apud [13]David scriptum est; qua diminutione in [14]haec quoque

9. Miserando *ABC.* Miserandos *Fr. Iunius.* 10. ut *AB.*

Cap. XXVII. 1. pusilla *om. AB.* 2. collegitis *B.* 3. nec *d., ex emendat.* Iohan. Crsini. 4. non multo diversa *cd. Vaticanus unus.* nec multo diversa *Fulv.* Ursin. non multo *ABCab.* 5. quatinus *A.* 6. deversatum *ABCc. Vaticanus unus.* 7. subiceretur *Vaticanus unus.* 8. cur etiam non *AB.* 9. hinc *om. bcd.* 10. cui Alii cuius *reliqui.* 11. exprobantur *AB., pro more.* 12. et *d., Latinius.* ut, bd. abc. 13. David *d., Latinius.* eum *ABCabc.* 14. hac *ABC.*

b. impende.] Perde. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 44.

Cap. XXVII. a. conditionis] Cf. adnott. ad De Corona cap. 6.

dispositus est a patre quae ut humana reprehenditis, ediscens iam inde a primordio, iam inde hominem, quod erat futurus in fine. Ille est qui descendit, ille qui interrogat, ille qui postulat, ille qui iurat. Ceterum [15]patrem nemini visum etiam commune testabitur evangelium dicente Christo, Nemo cognovit patrem nisi filius. Ipse enim et veteri testamento pronuntiarat, Deum nemo videbit et vivet, patrem invisibilem determinans, in cuius auctoritate et nomine ipse erat deus, qui videbatur dei filius. Sed et penes nos Christus in persona Christi accipitur[b], quia [16]et hoc modo noster est. Igitur [17]quaecunque exigitis deo digna, habebuntur in patre invisibili [18]incongressibilique et placido et, ut ita dixerim, philosophorum deo. Quaecunque autem ut indigna reprehenditis, deputabuntur in filio et viso et audito et congresso, arbitro patris et ministro, miscente in semetipso hominem et deum, in virtutibus deum, in pusillitatibus hominem, ut tantum homini conferat quantum deo detrahit. Totum denique dei mei penes vos dedecus sacramentum est humanae salutis. [19]Conversabatur deus, ut homo divina agere doceretur. Ex aequo [20]agebat deus cum homine, ut homo ex aequo agere cum deo posset. Deus pusillus inventus est, ut homo maximus fieret. Qui talem deum dedignaris, nescio an ex fide credas deum crucifixum. Quanta itaque perversitas vestra erga utrumque ordinem creatoris? Iudicem eum designatis, et severitatem [21]iudicis secundum merita causarum congruentem pro saevitia exprobratis. Deum optimum exigitis, et lenitatem eius benignitati congruentem pro captu mediocritatis humanae deiectius conversatam ut pusillitatem depretiatis. Nec magnus vobis placet, nec modicus, nec iudex, nec amicus. Quid si [22]nunc eadem et in vestro deprehendantur? Iudicem quidem et illum esse iam ostendimus in libello suo[c], et de iudice necessarie severum, et de severo [23]sic et saevum, si tamen saevum.

Matth. XI, 27. Exod. XXXIII, 20.

Cap. XXVIII. Nunc et de pusillitatibus et malignitatibus ceterisque notis et

15. quia patrem *ABCab.* 16. in hoc *AB.* 17. quicunque exigit *AB.* 18. incognoscibilique *Vaticanus unus.* 19. Conservabatur *ABC.* 20. aiebat *a., vitiose.* 21. iudici *Fulv. Ursinus.* 22. nunc *d., ex emendat. Fulvii Ursini et Fr. Iunii.* non *ABCabc.* enim *Latinius.* 23. sic et *ego.* sicut *ABCabcd.* scilicet *Latinius.*

b. Sed et penes nos Christus in persona Christi accipitur] Sic habent exemplaria. Ait autem Septimius: Nemo homo deum vidit vivens, in persona patris scilicet, at viderunt homines patrem in filio, quia semper egit filius in dei patris nomine. Pater autem et filius unum sunt, sive unus deus. Sic filius ipse erat deus, quem homines viderunt. Sic Christum nos Christiani, non Marcionitae, accipimus sive intelligimus deum in persona Christi, quia et hoc modo noster est deus; nam et homo Christus. (Rigalt.)

c. in libello suo] Adv. Marcion. I, 25 sqq.

Cap. XXIX. Ceterum ipsas quoque Antitheses Marcionis cominus (
sem, si operosiore destructione earum egeret defensio c
tam boni quam et iudicis, secundum utriusque partis exemp
gruentia deo, ut ostendimus. Quodsi utraque pars bonitati
iustitiae dignam plenitudinem divinitatis efficiunt omnia p
compendio interim possum [1]Antitheses retudisse, gestien
qualitatibus ingeniorum sive legum sive virtutum discernere
ita alienare Christum a creatore, ut optimum a iudice, et n
fero, et salutarem ab exitioso. Magis enim eos coniungu
in eis diversitatibus ponunt quae deo congruunt. Aufer t
Marcionis et intentionem atque propositum operis ipsius, (
aliud [2]praestaret quam demonstrationem eiusdem dei optimi
cis, quia haec duo in solum deum competunt. Nam et
studium [3]in eis exemplis opponendi Christum creatori ad u
magis spectat. Adeo enim ipsa et una erat substantia divini
bona et severa, et eisdem exemplis et in similibus argumen
bonitatem suam voluerit ostendere in quibus praemiserat s
tem; quia nec mirum erat diversitas temporalis, si post
mitior pro rebus edomitis, qui retro[b] austerior pro indomit
per Antitheses facilius ostendi potest ordo creatoris a Chri
formatus [4]quam repercussus[c], et redditus potius quam exc
[5]praesertim *cum* deum tuum ab omni motu amariore se
utique et ab aemulatione creatoris scilicet. Nam si ita est,
modo eum Antitheses singulas species creatoris aemulatum (
strant? Agnoscam igitur et in hoc per illas deum meum :
qui res suas [7]arbustiores[e] in primordiis [8]bona, [9]ut rationali[f],

Cap. XXIX. 1. antithesis *AB*. antitheseis *Cabcd*. *Sic etiam supra*
2. praestaret *ego*. praestat *abcd*. praestare *reliqui*. 3. meis *ABC*. *libri*
4. quam *Leopoldus*. quo *ABCabc*. et *d*., *ex coniect. Latinii*. 5. praese
deum *Leopoldus*. cum praesertim deum *d*., *ex coniect. Latinii*. praesert
ABCabc. 6. quoniam *Cabc*. 7. ambustiores *AB*. austeriores *Rhenanus*,
8. bonis *AB*. 9. ut *ABCab*. et *cd*.

Cap. XXIX. a. titulum] Titulum Antitheseon operis a Marcione conscripti.

b. retro] Id est antea, ex usu Tertulliani. Cf. adnott. ad De Spectac. cap. 9.

c. quam repercussus] Id est refutatus; cf. supra cap. 20. cum adnott. Pro vulgata *quo* cum Leopoldo reposui *quam*. De ellipsi comparativi *magis* iam saepius est adnotatum.

d. exclusus] Id est abrogatus. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 4.

e. res suas arbustiores] Qui arbustiores praecuraverit, hoc bustiores. Qui scilicet non depanxerit, sed iam arbusta, e bustiora, hoc est iam grandia, (ctum proferunt maturius, sive multo quam surculi. (Rigalt.) *arbustiores*, paulo supra dixit i

f. bona ut rationali] Cf. sup „Aemulationem maturitatis" di ad maturitatem perducat. Se malit fortasse aliquis *maturitati turitatis*, ut struatur cum *prae*

latione maturitatis [10]praecuraverit suo iure, cuius Antitheses etiam ipse mundus eius agnoscet ex contrarietatibus elementorum, summa tamen ratione modulatus. Quam ob rem, inconsiderantissime Marcion, alium deum lucis ostendisse debueras, alium vero tenebrarum, quo facilius alium bonitatis, alium severitatis persuasisses. Ceterum [g] eius erit Antithesis cuius est et in mundo.

10. praecurarit *AB*.

g. Ceterum] Alioquin. Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 11. Adde De Poenit. cap. 6. De Patient. cap. 12. Scorpiac. cap. 1. De Monog. cap. 10. De Virgin. Veland. cap. 2. Adv. Marcion. I, 23.

ADVERSUS MARCIONEM

LIBER TERTIUS.

Cap. I. Secundum vestigia pristini operis, quod amissum reformare perseveramus, iam hinc ordo de Christo, licet ex abundanti post decursam defensionem unicae divinitatis. Satis etenim praeiudicatum est Christum non alterius dei intellegendum quam creatoris, cum determinatum est alium deum non credendum praeter creatorem, quem adeo Christus praedicaverit, et deinceps apostoli non alterius Christum adnuntiaverint quam eius dei quem Christus praedicavit, id est creatoris, ut nulla mentio alterius dei atque ita nec alterius Christi agitata sit ante scandalum Marcionis. Facillime hoc probatur apostolicarum et haereticarum ecclesiarum recensu, illic scilicet pronuntiandam regulae interversionem ubi posteritas [1]invenitur[a]. Quod etiam primo libello[b] [2]intexui. Sed et nunc congressio ista [3]seorsum in Christum examinatura eo utique proficiet, ut dum Christum probamus [4]creatoris, sic quoque deus excludatur Marcionis. Decet veritatem totis viribus uti suis, [5]non ut laborantem[c]. Ceterum in praescriptionum compendiis vincit[d]. Sed decretum est ut gestientem ubique adversario occurrere, in tantum furenti ut facilius praesumpserit eum venisse Christum qui nunquam sit adnuntiatus quam eum qui semper sit praedicatus.

Cap. I. 1. evenitur. Quod et primo *AB*. 2. intexuisset et nunc *ABC*. 3. seorsus Christum *d*. seorsum Christum *Fr. Iunius*. 4. creatorem *AB*. 5. non ut laborantem, sed vi gestientem. Ceterum in praescriptionum compendiis vincit. Decretum est ubique *Fr. Iunius*.

Cap. I. a. ubi posteritas invenitur.] Hoc tractavit Septimius De Praescript. Haeret. cap. 20 sqq.

b. primo libello] Lib. I, cap. 1.

c. non ut laborantem.] Scilicet viribus suis uti. Qui enim laborant, non totis, sed dimidiatis et fractis suis utuntur viribus. Παντγρατιῷ, πανσυδίῃ, adnotavit Rigaltius.

d. Ceterum in praescriptionum compendiis vincit.] Ad haec verba explicanda faciet comparatio verborum Septimii De Praescript. Haeret. cap. 15.

Matth. XXIV, 24. siquidem edicens multos venturos et signa facturos et virtutes magnas edituros, aversionem etiam electorum, nec ideo tamen [1]admittendos, temerariam signorum et virtutum fidem ostendit, ut etiam apud pseudochristos [2]facillimarum[b]. Aut quale est si inde se voluit probari et intellegi et recipi, ex virtutibus dico, unde [3]ceteros noluit aeque et ipsos tam subito venturos quam a nullo auctore praedicatos? [4]Si quia prior eis venit et prior virtutum documenta signavit, idcirco, quasi locum in balneis, ita fidem occupavit, posteris quibusque praeripuit, vide ne et ipse in condicione posteriorum deprehendatur, posterior inventus creatore ante iam cognito, et proinde virtutes ante operato, et [5]non aliter praefato non esse aliis credendum, post eum scilicet. Igitur [6]si priorem venisse et priorem de posteris pronuntiasse hoc fidem [7]cludet[c], [8]praedamnatus erit et ipse iam ab eo [9]quod posterior est agnitus, et solius erit auctoritas creatoris hoc in [10]posteros constituendi, qui nullo posterior esse potuit. Iam nunc, cum probaturus sim creatorem easdem virtutes, quas solas ad fidem Christo tuo [11]vindicas, interdum per famulos suos retro edidisse, interdum per Christum suum edendas destinasse, possum et ex hoc merito praescribere tanto magis Christum non ex solis virtutibus credendum fuisse quanto illum non alterius quam creatoris interpretari potuissent, ut [12]respondentes virtutibus creatoris, et editis per famulos suos et in Christum suum repromissis. Quamquam, et si alia documenta invenirentur in tuo Christo, nova scilicet, facilius crederemus etiam nova eiusdem esse cuius et vetera, quam cuius tantummodo nova, egentia experimentis fidei victricis vetustatis[d], ut sic quoque praedicatus venire debuerit tam praedicationibus propriis exstruentibus ei fidem quam et virtutibus, praesertim adversus Christum [13]creatoris venturum et signis et [14]prophetis propriis munitum, ut aemulus Christi per omnes diversitatum species reluceret.

Cap. III. 1. adimendos *A.* ad dimittendos *B.* 2. facillimam *c.* 3. caeteris *C.* 4. Si *d.* Sed *reliqui.* 5. nominatim praefato *Latinius.* nominaliter *Fr. Iunius.* 6. sic *ABC.* 7. eludet *AB. Vaticanus unus.* eliciet *Latinius.* 8. praedamnato *AB.* 9. quo *ABCa.* 10. posteros *abcd. Gorziensis liber.* posteris *ABC.* 11. vendicas *ABCabc., pro more.* 12. respondentes *ACd.* respondentem *abc.* *In B. verba* interpretari — — virtutibus *desiderantur.* 13. creatorem *A.* 14. prophetys *A.*

b. apud pseudochristos facillimarum.] Cf. De Praescript. Haeret. cap. 44. Adde Irenaeum Adv. Haeres. I, 8 et II, 37.

c. fidem cludet] Hoc est quasi terminos, claustra atque repagula constituet fidei, extra quae nihil credi ab homine oporteat. (Fr. Iunius.)

d. victricis vetustatis] Egentia, ait, experimentis fidei quorum ope non destituta vetustas victrix evadit suis probandis. Fr. Iunius sibi explicat experimenta fidei victricis vetustatis „quae fides vincit et praestat vetustati.“

torem, legem et prophetas destruens eius, secundo vero pro adversus Christum, regnum redarguens eius. Tunc ergo co surus ordinem suum, tunc, si forte, credendus est, aut si hinc perfecta res est eius, vane ergo venturus est, nihil sc peracturus.

Cap. V. His [1]proluserim quasi de gradu primo adhuc et quasi de ginquo. Sed et hinc iam ad certum et cominus dimicaturus[a] aliquas etiam nunc lineas [2]praeducendas, ad quas erit dimican ad scripturas scilicet creatoris. Secundum eas enim probal Christum [3]creatoris fuisse, ut postea Christo suo adimpletas, cesse habeo ipsarum quoque scripturarum formam et, ut ita rim, naturam demandare[b], ne tunc [4]in controversiam dedu cum adhibentur ad causas, et sua et causarum defensione comm obtundant lectoris intentionem. Duas itaque causas prophetici quii adlego agnoscendas abhinc adversariis nostris. Unam, futura interdum pro iam transactis enuntiantur. Nam et divi competit quaecunque decreverit ut perfecta reputare, quia no apud illam differentia temporis apud quam uniformem statum [5] porum dirigit aeternitas ipsa. Et divinationi propheticae magi miliare est id quod prospiciat, dum prospicit, iam visum [6]ita iam expunctum, id est omni modo futurum, demonstrare, Ies. L, 6. per Esaiam, Dorsum meum posui in flagella, maxillas autem in palmas, faciem meam [7]vero non averti a sputaminibus. enim Christus iam tunc in semetipsum secundum nos sive pro tes de semetipso secundum Iudaeos pronuntiabat, nondum factum pro iam transacto sonabat. Alia species erit qua pler figurate portenduntur per aenigmata et allegorias et parabolas, intellegenda quam scripta sunt. Nam et montes legimus [8]des Ioël. III, 23. turos dulcorem, non tamen ut [9]sapam de petris aut [10]defrutum Exod. III, 8. 17. rupibus speres[c], et terram [11]audimus lacte et melle manantem, Deut. XXVI, 9. 15.

Cap. V. 1. proluserim *Bd. Vaticanus uterque*. praeluserim *reliqui*. 2. ducendas *A*. 3. creatorem *AB*. 4. in controversiam — — et sua *om*. *Al* temporum *ed. Vaticanus unus*. temporis *reliqui*. 6. ut iam *Fr. Iunius*. 7. *om*. *AB*. 8. distillaturos *Vaticanus unus*. 9. saplam *A*. sapientiam *B*. 10. ctum *B*. 11. audivimus *AB*.

Cap. V. a. ad certum et cominus dimicaturus] V. de his et sequentibus verbis Salmas. in Solin. p. 647. et in Tertull. De Pallio p. 428. ed. LB, Lips. Saturn. Serm. II, 19. p. 970. Opp. ed. Vesal., in universum etiam quae adnotata sunt a me ad Scorpiacen cap. 4.

b. demandare] Id est proponere, adserere. Cf. infra cap. 8.

c. sapam de petris aut defrutu rupibus speres] De sapa et defrut nius p. 551. Merc. „*Sapa*, quod mellacium dicimus, mustum ad m partem decoctum." Varro de Vita lib. I. „*sapam* appellabant quod de ad mediam partem decoxerant: *tum*, si ex duabus partibus ad t redegerant defervefaciendo."

licere, quando, et si nihil tale praedicatum in illos inveniret
sola utique humana conditio deceptui obnoxia persuasisset I
errare potuisse, qua homines, nec statim praeiudicium sum
de sententia eorum quos credibile [3]fuerat errasse. Porro[b]
praedicatum sit non agnituros eos Christum ideoque etiam
pturos, iam ergo ipse erit et ignoratus et interemptus ab il
quem ita admissuri praenotabantur. Hoc si probari exigis,
scripturas evolvam quae interemptibilem Christum edicentes
[4]et ignorabilem affirmant (nisi enim ignoratus nihil scilic
posset), sed reservatis eis ad causam passionum eas praedic
in praesenti [5]sufficiet adhibere quae interim ignorabilem
Christum, et hoc breviter, dum ostendunt omnem vim int
Hes. XXIX, 14. ademptam populo a creatore. Auferam, inquit, sapientiam
Ies. VI, 9 sq. tium illorum, et prudentiam prudentium eorum abscondai
Aure audietis, et non audietis, et oculis videbitis, et noi
bitis: incrassatum est enim cor populi huius, et auribus g
audierunt et oculos concluserunt, ne quando auribus aud
oculis videant et corde coniciant et convertantur, et sanem
Hanc enim [6]obtunsionem salutarium sensuum meruerant, labi
gentes deum, corde autem longe absistentes ab eo. Igitur
stus quidem annuntiabatur a creatore solidante tonitruum, e
Amos. IV, 13. cludente spiritum, et annuntiante in homines Christum suum
Ioël. III, 1. dum [8]Ioëlem prophetam[c], si omnis spes Iudaeorum, [9]ne
etiam gentium, in Christi revelationem [10]destinabatur, sine
id demonstrabantur non agnituri et non intellecturi, [11]ablati

3. fuerit *AB. Vaticanus unus.* 4. et ignorabilem *ABcd. Vaticani duo.* ign *reliqui.* 5. sufficit *Vaticanus unus.* 6. obtunsionem *ABCa.* obtusionem 7. condente *Latinius.* 8. Iohelem prophetam *ABCab.* Amos prophetam *ed* dicam *Ad.*; *Fulv. Ursinus.* nedum (et nedum *B.*) dicam *reliqui.* 10. redes *Vaticanus unus.* 11. ablatis agnitionis et intelligentiae viribus, sapient prudentia *abcd. Gorziensis liber.* ablatis et intelligentiae viribus sapient prudentia *C.* oblatione agnitione et intellegentiam viribus sapientiam at dentiam *A.* oblationem et intellegentiam viribus sapientiam atque prude

nautico non pauca de iactu, et fortean de exercitoria quoque actione, in Pandectas relata. (Rigalt.) Non proprie agit de hac re, sed ioci tantum gratia Marcioni, qui naviculariam olim fortassis exercuerat, in barbara Ponti regione natus, non Rhodiam legem (quae nautica quidem est, sed tamen Romana, ac a prudentissimis hominibus lata), verum Ponticam ac barbaram aliquam legem cavisse scribit errare Iudaeos in Christum suum non licere. (Iac. Pamel.)

b. Porro] At, atenim. Cf. adnott. ad De Corona cap. 7.

c. Ioëlem prophetam] Lat *condente spiritum.* Recte; na cap. 4. est ὁ κτίζων πνεῦμα idem legendum putat simplicite *dum prophetam.* Sed et Latinius nomen prophetae expungens et Pamelius. Mutandae solum disti et locus curatus est. Sic ergo l ex mss. omnibus, iudicio meo: *ciante in homines Christum suu dum Ioëlem prophetam, si omnis* Nam sequentia sunt ex Ioëlis prout ab apostolis Act. cap. 2. adducuntur. (Fr. Iunius.)

signis[e] et aemulum in doctrinis existimabant, ut et ipsum hominem qua suum, id est Iudaeum, sed Iudaismi exorbitatorem et destructorem, deduxerint in iudicium et suo iure punierint, alienum scilicet non iudicaturi. Tanto abest ut alienum Christum intellexisse videantur qui nec hominem eius[f] ut alienum iudicaverunt.

Cap. VII. [1]Discat nunc haereticus ex abundanti cum ipso licebit Iudaeo rationem quoque errorum eius, a quo ducatum mutuatus in hac argumentatione caecus a caeco in eandem [2]decidit foveam. Duos dicimus Christi habitus a prophetis demonstratos totidem adventus eius praenotasse: unum in humilitate, utique primum, cum tanquam ovis ad victimam deduci habebat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, ita non aperiens [3]os suum, [4]ne aspectu quidem honestus[a]. (Ies. LIII, 2 sqq.) Annuntiavimus enim, inquit, de illo: sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non est species eius neque gloria, et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, et sciens ferre infirmitatem, ut positus a patre in lapidem offensionis (Ies. VIII, 14.) et petram scandali, minoratus ab eo modicum citra angelos, (Ps. VIII, 6.) vermem se pronuntians, et non hominem, ignominiam hominis et nullificamen populi. (Ps. XXII, 7.) Quae ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo, cum fiet iam non lapis offensionis nec petra scandali, sed lapis summus angularis post reprobationem adsumptus et sublimatus in consummationem templi, ecclesiae scilicet, et petra sane illa apud Danielem, de monte praecisa, quae imaginem saecularium regnorum comminuet et conteret. (Dan. II, 34 sq.) [5]De quo adventu idem prophetes, Et ecce cum nubibus caeli, tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, [6]aderat in conspectu eius, et qui adsistebant, adduxerunt illum, et data est ei potestas regia, et omnes nationes terrae secundum genera, et omnis gloria famulabunda, et potestas eius usque in aevum, quae non auferetur, et regnum eius, quod non vitiabitur, tunc scilicet habiturus et speciem honorabilem et decorem indeficientem super filios hominum. (Dan. VII, 13 sq.) Tempestivus enim, inquit, decore citra filios hominum, effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te

Cap. VII. 1. Dicat *ABC*. 2. decidit *ABCd*. deductus *abc*. 3. os suum *ed. Pamelii codices*. os *reliqui*. 4. nec *Acd*. 5. De quo secundo adventu *ed*. 6. et aderat *cd*.

e. planum in signis] Apolog. cap. 21 „uti magum aestimarent de potestate."
f. hominem eius] Id est humanam eius naturam.
Cap. VII. a. ne aspectu quidem honestus] Id est pulcher. Sic accipiendum quod infra sequitur „omni inhonestate prostratus," id est deformitate. Nullificamen, ἐξουθένημα. (Fr. Iunius.)

[1]mutuari venenum[a], evomat iam hinc proprii ingenii virus, phan tasma vindicans Christum. Nisi quod et ista sententia alios habet auctores, [2]praecoquos et [3]abortivos quodammodo Marcionitas, quo apostolus Ioannes antichristos pronuntiavit, negantes Christum i carne venisse, et tamen non ut alterius dei ius constituerent, qui et de isto notati fuissent[b], sed quoniam incredibile praesumpserai deum carnem. Quo magis antichristus Marcion sibi eam rapu praesumptionem, [4]aptior scilicet ad renuendam corporalem substan tiam Christi, qui ipsum deum eius nec auctorem carnis induxeri nec resuscitatorem, optimum videlicet et in isto[c], et diversissimu a mendaciis et fallaciis creatoris. Et ideo Christus eius, ne men tiretur, ne falleret, et hoc modo creatoris forsitan deputaretur, no erat quod videbatur, et quod erat mentiebatur, caro nec caro, hom nec homo, proinde deus Christus, nec deus. Cur enim non etia dei phantasma portaverit? An credam ei de interiore substanti qui sit de exteriore frustratus? Quomodo verax habebitur in oc culto tam fallax repertus in aperto? Quomodo autem in semetips veritatem spiritus fallacia carnis confundens negatam ab apostolo lucis, id est veritatis, et fallaciae, id est tenebrarum, commis [5]communicationem? Iam nunc cum mendacium deprehenditur [6]Chri stus caro, sequitur ut et omnia quae per carnem Christi gest sunt mendacio gesta sint, congressus, contactus, convictus, ipsa quoque virtutes. Si enim tangendo aliquem liberavit a vitio, ve tactus ab aliquo, quod corporaliter actum est non potest vere actu credi sine corporis ipsius veritate. Nihil solidum ab inani, nih plenum a vacuo perfici licuit. Putativus habitus, putativus actus imaginarius operator, imaginariae operae. Sic nec passiones Christ eius fidem merebuntur. Nihil enim passus est qui non vere es passus; vere autem pati phantasma non potuit. Eversum est igitu totum dei opus. Totum Christiani nominis et pondus et fructus mors Christi negatur, quam tam impresse apostolus demandat[d], utiqu veram, summum eam fundamentum evangelii constituens et saluti nostrae et praedicationis suae. Tradidi enim, inquit, vobis inpri

I Ioh. II, 18. 22. IV, 4.

II Cor. VI, 14.

I Cor. XV, 3. 4.

Cap. VIII. 1. mutuare *Vaticanus unus.* mutare *AB.* 2. praecocos *A.* 3 aborsivos *Vaticanus unus.* 4. apertior *AB.* 5. communicatis *AB.* 6. Christi *d. ex correctione Fulvii Ursini.*

Cap. VIII. a. aspis, quod aiunt, a vipera mutuari venenum] Epiphan. Adv. Haeres. lib. I. haer. 23, 7 „*Μετέχουσι γὰρ τοῦτοι, ὡς ἀπ᾽ ἀλλήλων τὸν ἰὸν δανεισάμενοι, κατὰ τὴν ἐναργῆ παροιμίαν ‘ὡς ἀσπὶς παρ᾽ ἐχίδνης ἰὸν δανειζαμένη.’ Ὁμοῦ γάρ εἰσι τῆς σχολῆς καὶ συνεδρίου“ κτλ.*

b. notati fuissent] Ab apostolo.

c. optimum videlicet et in isto] I isto quod nos nunquam resuscitabit.

d. demandat] Cf. supra ad cap. 5. D vocabulo *impresse* cf. adnott. ad Apolog cap. 5.

dem verbo aedificavit. Et utique, si deus tuus veram quandoque substantiam angelorum hominibus pollicetur, Erunt enim, inquit, sicut angeli, cur non [4]et deus meus veram substantiam hominum angelis accommodarit [5]undeunde sumptam? Quia nec tu mihi respondebis unde illa apud te angelica sumatur, sufficit [6]mihi hoc definire quod deo congruit, veritatem scilicet eius rei quam tribus testibus sensibus obiecit, visui, tactui, auditui. Difficilius deo mentiri quam carnis veritatem [7]undeunde producere, licet non natae. Ceterum et aliis haereticis, definientibus carnem illam in angelis ex carne nasci debuisse si vere fuisset humana, certa ratione respondemus, [7b]qua et humana vere fuerit et innata: humana vere propter dei veritatem a mendacio et fallacia extranei, et quia non possent humanitus tractari ab hominibus nisi in substantia humana; innata autem, quia solus Christus in carnem ex carne nasci habebat, ut nativitatem nostram nativitate [8]sua reformaret, atque ita [9]etiam mortem nostram morte sua dissolveret resurgendo in carne in qua natus est, ut et mori posset. Ideoque et ipse cum angelis tunc apud Abraham in veritate quidem carnis apparuit, sed nondum natae, quia nondum moriturae, sed [10]et discentis iam inter homines conversari. Quo magis angeli, neque ad moriendum pro nobis dispositi, brevem carnis commeatum[a] non debuerunt nascendo sumpsisse, quia nec moriendo depositurі eam fuerant, sed [11]undeunde sumptam et quoquo modo [12]omnino dimissam, mentiti eam tamen non sunt. Si creator facit angelos spiritus et apparitores suos [13]ignem flagrantem, tam vere spiritus quam et ignem, idem illos vere fecit et carnem, ut nunc recordemur et haereticis renuntiemus eius esse promissum homines in angelos reformandi quandoque qui angelos in homines formarit aliquando.

Luc. XX, 36. — Ps. CIV, 4.

Cap. X. Igitur non [1]admissus ad consortium exemplorum creatoris, [2]ut alienorum, et suas habentium causas, velim edas et ipse consilium dei tui, quo Christum suum non in veritate carnis exhibuit. Si aspernatus est illam ut terrenam et, ut dicitis, stercoribus infersam, cur non et simulacrum eius proinde despexit? Nullius enim dedignandae rei imago dignanda est. Sequitur statum similitudo. Sed quomodo inter homines conversaretur, nisi per imaginem sub-

4. et *om. AB.* 5. undeunde *d, ex emendatione Fulvii Ursini.* Unde *reliqui libri.* 6. hi hoc *A.* 7. undeunde *cd., Latinius.* unde *BCab.* nude *A.* 7 b. *Malim* quia. 8. sua *om.* [illegible] 9. et mortem *AB.* 10. et discentis (discent *A.*) *ABCcd. Vaticanus uterque.* discentis *ab.* 11. undeunde *cd.* unde *reliqui.* 12. mentiti (mentit' *A.* mentitis *B.*) omnino dimissam. mentiti (mentita *AB.*) eam tamen non sunt *ABC.* 13. igne flagrante *AB.*
Cap. X. 1. admissum *ABC.* 2. ut (ut *om. B.*) et alienorum et habentium *AB.*

Cap. IX. a. commeatum] Hoc est facultatem brevis temporis agendi in carne. (Fr. Iunius.) Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 9.

tamen nativitatis, utpote de elementis eam [3]mutuatum. Quodsi v
batur Marcion ne fides carnis nativitatis quoque fidem induc
sine dubio qui homo videbatur, natus utique credebatur. Na
Luc. XI, 27. mulier quaedam exclamaverat, Beatus venter, qui te portavit
Luc. VIII, 19 sqq. ubera, quae [4]hausisti. Et quomodo mater et fratres eius dicti
foris stare? Et videbimus de his capitulis [5]suo tempore[d]. (
cum et ipse se filium hominis praedicaret, natum scilicet pro
batur. Nunc ut haec omnia ad evangelii distulerim examinatio
tamen, quod supra statui, si omni modo natus credi habebat
homo videbatur, [6]vane nativitatis fidem consilio imaginariae ca
[7]expungendam[e] putavit. Quid enim profuit non vere fuisse
pro vero haberetur, tam carnem quam nativitatem? Aut si dix
viderit opinio humana: iam deum tuum honoras fallaciae titulo
aliud se sciebat esse quam quod homines fecerat opinari.
tunc potuisti [8]etiam nativitatem putativam illi accommodasse, n
hanc quoque impegisses quaestionem. Nam et mulierculae non
quam praegnantes sibi videntur aut sanguinis tributo[f] aut al
valetudine inflatae. Et utique debuerat phantasmatis scenam de
currisse, ne originem [9]carnis non [10]desaltasset, qui [11]perso
substantiae ipsius egisset[g]. Plane nativitatis mendacium recus
ipsam enim carnem veram edidisti. Turpissimum scilicet dei e
vera nativitas. Age iam, perora in illa sanctissima et rever
opera naturae, invehere in totum quod [12]es: carnis atque [13]ani
originem destrue; cloacam [14]voca uterum tanti animalis, id est
minis producendi officinam; persequere et partus immunda et
denda tormenta, et ipsius exinde puerperii spurcos, anxios, l
cros exitus[h]. Tamen cum omnia ista destruxeris, ut deo [15]ind
confirmes, non erit indignior morte nativitas et cruce infanti
natura poena et carne damnatio. Si vere ista passus est Chris
minus [16]fuit nasci. Si mendacio passus [17]est, ut phantasma, pe

3. mutuatam *A.* 4. sumpsisti *Vaticanus alter, sub quo Pamelius latere putat* su
5. in suo *Vaticani duo.* 6. vanae *B.* 7. expugnandam *AC.* 8. et *A.* 9.
nem *ABC.* carneam *Fr. Iunius.* 10. dealtasset *ABC.* 11. persona *A.* 12.
13. animae *om. AB.* 14. voca *om. AB.* 15. indigna *cd. Vaticanorum alter.*
reliqui. 16. fuit *ABd.* fuisset *reliqui.* 17. fuit *Vaticani duo.*

d. suo tempore.] V. De Carne Chr. cap. 7. Adv. Marcion. IV, 26.

e. expungendam] Id est implendam, consummandam. Adnotatum est de eo verbo ad Apolog. cap. 35.

f. sanguinis tributo] Sic lib. de Veland. Virg. [cap. 11] „Et pudor ubique vestitur, et menses tributa dependunt." (Rigalt.) Cf. adnott. ad De Orat. cap. 22.

g. qui personam substantiae i
egisset.] Debuerat ex toto servire s
et susceptam fabulam peragere Chr
Marcionis. Qui si putativam gessit
nem, debebat etiam putativam h
nativitatem. Sic enim phantasmatis
nam decucurrisset. (Rhenanus.)

h. ludicros exitus.] Similiter lo
De Carne Chr. cap. 5.

Cap. XIII. Aeque [1]et sono nominum duceris[a], cum virtutem Da
spolia Samariae et regem Assyriorum sic accipis quasi be
portendant Christum creatoris, non animadvertens quid s
Ies. VIII, 4. [2]promittat. Quoniam priusquam [3]cognoscat vocare patrem
trem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariae adversu
Assyriorum. Ante est enim [4]inspicias aetatis demonstration
hominem iam Christum exhibere possit, nedum imperatore
licet vagitu ad arma esset convocaturus infans, et signa b
tuba, sed crepitacillo daturus, nec ex equo vel de curru
muro, sed de nutricis aut gerulae suae collo sive dorso
destinaturus[b], atque [5]ita Damascum et Samariam pro mammil
acturus? Aliud est si penes Ponticos [6]barbariae gentis inf
proelium erumpunt, credo ad solem uncti prius[c], dehinc
armati et butyro stipendiati, qui ante [6b]norint lanceare quan
nare[d]. Enimvero si nusquam hoc natura concedit, ante
quam vivere, ante virtutem Damasci sumere quam patris et
vocabulum nosse, sequitur ut figurata pronuntiatio videatur
et virginem, inquit, parere natura non patitur, et tamen
[7]prophetae. Et merito. Praestruxit enim fidem incredibili

Cap. XIII. 1. et *om.* *ABCab.* 2. praemittat *cd.* *Vaticanorum uterq* mittat *reliqui.* 3. cognoscat puer vocare *cd.* 4. inspiciat *ABC.* 5. ut barbariae *Acd.* *Vaticani duo.* barbaricae *reliqui.* 6b. norunt *AB.* 7. p *c.*, *ex altero Vaticano.*

Cap. XIII. a. Aeque et sono nominum duceris] Cf. cum toto hoc capite Contra Iudaeos cap. 9.

b. destinaturus] Id est petiturus. Adv. Valent. cap. 1 „Quos nunc *destinamus* haereticos." Cf. Contra Iudaeos cap. 9. Liv. XXXVIII, 29 „Non capita solum hostium vulnerabant, sed quem locum *destinassent* oris." Aurel. Victor. Caes. cap. 42. Apud Tertullianum *destinare* alias saepius est denotare, ut De Pallio cap. 4. (ubi cf. adnott. Salmasii) Apolog. cap. 6 „in quo principaliter reos transgressionis Christianos *destinastis.*" Cf. etiam Barth. ad Statium tom. III. p. 888.

c. ad solem uncti prius] Alludit ad ἡλίωσιν sive insolationem, qua scilicet uncti calefiebant membris siccandis confirmandisque. Persius Sat. IV [v. 33] „Aut si unctus cesses, et figas in cute solem." (Rigalt.)

d. lanceare quam lancinare] Lipsius Poliorcet. IV, 4. p. 607. Opp. ed. Vesal. haec verba ita interpretatus est „Pulchre ludit, et Mirum, inquit, ni vestri pueri a nativitate robusti et militares, qui possint prius lanceam iacere quam mammam trahere." Mirifica sane tatio verbi *lancinare* per „mam here," quae exemplis firmari a pectat. Tamen in eam incli Rigaltius in adnotatione ad locum Contra Iudaeos cap. 9. hic accipiendum esse pro „lan nus admovere" olim iudicavit Nos verteremus „schüsseln", a giam verbi „löffeln". Sed re tassean aliquis, certe simplic tuerit lancinare hic esse dent comminuere dentibus et laceran pretamenti instar esse quae a „ante militare quam vivere," qui non videat.

e. sequitur ut figurata pro videatur.] Hoc ipsum verbis ii nuit libro adversus Iudaeos ca que aliter Augustinus lib. XI. d ad lit. „Si in verbis dei vel c personae in officium propheti sumptae dicatur aliquid quod ram nisi absurde non possit procul dubio figurate dictum ob significationem accipi debet." similia lib. III. de Doctrina Christ (Rigalt.)

stus accepit, accipiendo insignia eius, aurum scilicet et
spolia autem Samariae ipsos Magos, qui cum illum cognovi
muneribus honorassent. et genu posito adorassent quasi
regem sub testimonio indicis et ducis stellae, spolia s
Samariae, id est idololatriae, credentes videlicet in Christu
lolatriam enim Samariae nomine notavit, ut ignominiosae o
latriam, qua desciverat tunc a deo sub rege Hieroboam.
enim novum est creatori, figurate uti translatione nomi
10. comparatione criminum. Nam et archontas Sodomorum
archontas Iudaeorum, et populum ipsum populum Gomorra
3. Et idem alibi, Pater, inquit, tuus Amorraeus et mater tua [22]
ob consimilem impietatem; quos aliquando etiam suos filios
2. Filios generavi et exaltavi. Sic et Aegyptus nonnunquam tot
[23]intellegitur apud illum superstitionis et maledictionis elog
et Babylon etiam apud Ioannem nostrum Romanae urbis fig
proinde magnae et regno superbae et sanctorum dei debe
Hoc itaque usu Magos quoque Samaritarum appellatione
despoliatos, quod habuerant cum Samaritis, ut diximus,
triam. Adversus regem autem Assyriorum adversus Herode
lege, cui utique adversati sunt Magi tunc non renuntiando
sto, quem intercipere quaerebat.

V. Adiuvabitur haec nostra interpretatio[a], dum et alibi be
existimans Christum, ob armorum quorundam vocabula et e
verba, ex reliquorum quoque sensuum comparatione con
4. Accingere, inquit David, [1]ense super femur. Sed quid sup
3. de Christo? Tempestivus decore praeter filios hominum, e
gratia in labiis tuis. Rideo, si, quem ad bellum ense cing
de tempestivitate decoris et labiorum gratia blandiebatur. S
5. subiungens, Et extende et prosperare et regna, adiecit
veritatem et lenitatem et iustitiam. Quis enim [2]*haec* ense c
tur, et non contraria [3]potius, dolum et asperitatem et iniu
propria scilicet negotia proeliorum? Videamus ergo an a
ensis ille, cuius alius est actus. Nam et apostolus Ioannes
5. calypsi ensem describit ex ore dei prodeuntem bis acutum,
acutum, quem intellegi oportet sermonem divinum, bis
duobus testamentis legis et evangelii, acutum sapientia, in

22. Chetaea *c*. 23. intellegeretur *AB*.
Cap. XIV. 1. ensem *b*. 2. haec ense *d*., *Fulv. Ursinus*. ea ense
3. potius lenitati et iustitiae, dolum *cd*.

k. elogio] De hoc vocabulo adnotatum est ad De Corona cap. 5.
Cap. XIV. a. Adiuvabitur haec nostra interpretatio] Cf. cum toto h cap. 9. libri Contra Iudaeos.

quasi naturale divinitatis potest in omnes [3]communicari
I Cor. VIII, 5. divinitas vindicatur, sicut et idolis, dicente apostolo, Nam e
qui dicuntur dii sive in caelo sive in terris. Christi vero
non ex natura veniens, sed ex dispositione, proprium eius e
a quo dispositum invenitur. Nec in [4]communicationem al
subiacet, maxime aemulo et habenti suam dispositionem,
nomina privata debebit. Quale est enim quod diversas dispos
duorum commentati deorum societatem nominum admittunt i
cordiam dispositionum, quando nulla magis probatio assistere
rum et aemulorum deorum quam si in [5]dispositione eorum
diversitas nominum inveniretur? Nullus enim status differen
nonnisi proprietatibus appellationum consignatur. Quibus de
tibus si quando[a], [6]nunc Graeca [7]katachresis de alieno abutend
currit. Apud deum autem deficere, puto, nihil debet, nec de
instrui dispositiones eius[b]. Quis hic deus est, qui filio quoq
nomina a creatore vindicat? non dico aliena, sed vetera et
quae vel sic non competerent deo novo et incognito. Qu
Matth. IX, 16 sq. denique docet novam plagulam non adsui veteri vestimento
vinum novum veteribus utribus credi, adsutus ipse et indutu
minum senio? Quomodo abscidit evangelium a lege, tot
vestitus? in nomine scilicet Christi. Quis illum prohibuit
vocari, aliud praedicantem, aliunde venientem, cum propter
corporis susceperit veritatem, ne Christus creatoris crede
Vane autem noluit eum se videri quem voluit vocari, quand
vere corporeus fuisset, magis Christus creatoris non videret
non vocaretur. At nunc substantiam respuit, cuius nomen [8]a
[9]etiam substantiam probaturus ex nomine. Si enim Christus
est, ungui [10]utique corporis passio est. Qui corpus non l
ungui omnino non potuit; qui ungui omnino non potuit, Ch
vocari nullo modo potuit. Aliud est si et nominis pha
affectavit. Sed quomodo, inquit, irreperet in Iudaeorum fidem
per sollemne apud eos et familiare nomen? Inconstantem au
dolum deum narras; aut diffidentiae aut malitiositatis consiliu
fallendo quid promovere. Multo liberius atque simplicius e
pseudoprophetae adversus creatorem in sui dei nomine veni
Sed nec effectum consilii huius invenio, cum facilius aut suu

3. comutari *A.* commutari *B.* 4. commutationem *AB.* 5. dispositione
6. tunc *d., ex emendat. Petr. Ciacconii.* 7. gratata chersis *AB.* 8. etiam
etiam *bc.* 9. et *AB.* 10. itaque *A.*

Cap. XV. a. si quando] De hac formula elliptica cf. quae dixi ad De Pudic. cap. 1.

b. instrui dispositiones eius.] Ieiun. Adv. Psych. cap. 7 „et *sig*nem somnii per omnia *instruitur*

[10]exaudi eum, ne [11]inobaudieris eum: non enim [12]celavit te, niam nomen meum super illum est. Angelum quidem [13]eum ob magnitudinem virtutum, quas erat editurus, et ob officium phetae, nuntiantis scilicet divinam voluntatem; Iesum autem o minis sui futuri sacramentum. Identidem nomen suum confirı quod ipse ei indiderat, quia non angelum nec Ausen, sed I eum iusserat exinde vocitari. Ergo si utrumque nomen coı in Christum creatoris, tanto[c] utrumque non competit in Chr non creatoris, sicut [14]nec reliquus ordo. Facienda est deniqu hinc inter nos certa ista et iusta praescriptio et utrique parl cessaria, qua determinatum sit nihil omnino commune esse d alterius dei [15]Christo cum Christo creatoris. Nam et a vobis inde diversitas defendenda est, sicut a nobis repugnanda est, nec vos probare poteritis alterius dei venisse Christum, nisi longe alium demonstraveritis a Christo creatoris, nec nos eum toris vindicare, nisi talem eum ostenderimus qualis constitui creatore. De nominibus iam obduximus[d]. Mihi vindico Chri mihi defendo Iesum.

Cap. XVII. Reliquum ordinem[a] eius cum scripturis conferamus. Quo que illud corpusculum sit, quoniam habitum et quoniam consp fuit, si inglorius, si ignobilis, si inhonorabilis[b], meus erit Chı talis enim habitu et aspectu annuntiabatur. Adest rursus E

Ies LIII, 2 sq. Annuntiavimus, inquit, coram ipso: velut puerulus, velut ra terra sitienti, et non est species eius neque gloria, et vi eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species inhonorata, deficiens citra omnes homines. Sicut et supra]

Ies. LII, 14. ad filium vox, Quemadmodum expavescent multi super te, si

Ps. XLV, 3 sq. gloria erit ab hominibus forma tua. Nam etsi [1]tempestivus d apud David [2]supra filios hominum, sed in allegorico illo statu

10. exaudite *ABCab*. 11. inobaudieritis *ABCa*. inobedieritis *b*. 12. caela celavi *AB*. 13. meum *BCab*. 14. nec *cd. Vaticanus unus*. vero *B*. non 15. Christum *BCa*.

Cap. XVII. 1. *In voce* tempestivus *desinit codex A., in quo cum reliqu libri parte etiam integri libri IV et V omnino desiderantur. Codex B. desinit* decore, *unde incipit in eo lacuna octo foliorum, quae sunt vacua relicta ab l Codex scriptus Florentinus, bibliothecae Laurentianae, unius familiae cum Vindo et Leidensi, continuatur; cuius inde scripturas ad finem usque huius libri* e 2. supra *cd.* citra *reliqui et Laurentianus.*

c. tanto] Ellipsis usitatissima. Cf. adnott. ad De Virg. Veland. cap. 17.

d. obduximus.] Id est evicimus. V. adnott. ad Apolog. cap. 46.

Cap. XVII. a. Reliquum ordinem] Cum hoc capite cf. Contra Iudaeos cap. 9.

b. si inglorius, si ignobilis, si norabilis] Bona piaque mente formulam qua Cypris Cupidinem vestigat: „Εἴ τις ἐνὶ τριόδοισι νώμενον εἶδεν Ἔρωτα, Δραπ ἐμός ἐστιν." (Rigalt.) V. quae a sunt ad De Patient. cap. 9.

inquit, omnis qui pependerit in ligno. Sed huius maledict
sensum differo, dignae sola praedicatione crucis, de qua [1]
maxime quaeritur, quia et alias antecedit rerum probatio ratio
De figuris prius edocebo. Et utique vel maxime sacramentum
figurari in praedicatione oportebat, quanto incredibile, tanto n
scandalo futurum, si nude praedicaretur, quantoque magnifi
tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam
quaereret. Itaque inprimis Isaac, cum a patre in hostiam de
lignum sibi [2]ipse portaret, Christi exitum iam tunc denotabat
victimam concessi a patre et lignum passionis suae baiulantis.
seph et ipse [3]Christum figuratus[b], nec hoc solo, ne demorer
sum, quod persecutionem a fratribus passus [4]est ob dei gra
sicut et Christus a Iudaeis, carnaliter [5]fratribus, cum benedi
Deut. XXXIII, 17. [6]a patre, etiam in haec verba, Tauri decor eius, cornua unic
cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad summum t
terrae. Non utique rhinoceros destinabatur unicornis nec min
rus bicornis, sed Christus in illo significabatur, taurus ob ut
que dispositionem, aliis ferus ut iudex, aliis mansuetus ut salv
cuius cornua essent crucis [7]extima. Nam et in [8]antenna,
crucis pars est, extremitates cornua vocantur; unicornis a
[9]medius stipitis palus[c]. Hac denique virtute crucis et hoc
cornutus universas gentes et nunc ventilat per fidem, aufere
terra in caelum, et tunc per iudicium ventilabit, deiciens de
in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem scripturam,
Iacob in Simeonem [10]et Levi, id est in scribas et pharisaeo
illis enim deducitur census[d] istorum) spiritaliter interpretatur.
meon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua haeresi, qua sc
Gen. XLIX, 5 sq. Christum sunt persecuti. In concilium eorum ne venerit a
mea, et in stationem eorum ne incubuerint iecora mea, qu
indignatione sua interfecerunt homines, id est prophetas, et in
cupiscentia sua ceciderunt nervos tauro, id est Christo, quem
necem prophetarum [11]suffigendo [12]nervos [13]utique eius clavis

Cap. XVIII. 1. cum maxime *Latinius*. 2. portaret, ipse Christi *La*
3. in Christum *d., cum Fulvio Ursino*. 4. est et venumdatus in Aegyptum, e
gratiam *cd., ex cap.* 10. *lib. Contra Iudaeos*. 5. fratribus venumdatus, a Iud
traditur. Nam et cum benedicitur *cd., ex cap.* 10. *lib. Contra Iudaeos*. 6. a
etiam *om. cd.* 7. extima *cd. Laurent., et alter Vaticanus*. extrema *reliqui*. 8
tenna navis quae *cd.* 9. medius *Fulv. Ursinus*. medio *Fr. Iunius*. media r
10. et Levi exporrigens benedictionem id est *cd.* 11. interfecerunt et suffigen
12. in nervos *Io. a Wouwer*. 13. utique *om. cd.*

b. Christum figuratus] Id est factus figura Christi. Hellenismus. (Fr. Iunius.)

c. unicornis autem medius stipitis palus] Sic emendavit Fulv. Ursinus, r bendo *medius*, pro vulgata *media*.

d. census] Id est origo, ex usu tullianeo. V. adn. ad De Corona e

retro corpus in panem prophetes figuravit, ipso domino hoc s
mentum postea interpretaturo. Si adhuc quaeris dominicae c
praedicationem, satis iam tibi potest facere vigesimus primus
mus, totam Christi continens passionem, canentis iam tunc gl
suam: Foderunt, inquit, manus meas et pedes, quae [6]propria
citas crucis. Et rursus, cum auxilium patris implorat, Sa
inquit, fac me ex ore leonis, utique mortis, et de cornibus
cornis humilitatem, de apicibus scilicet crucis [b], ut supra ostendi
Quam crucem nec ipse David passus est, nec ullus rex Iudaec
ne putes alterius alicuius [8]prophetari passionem quam eius
solus a populo tam insigniter crucifixus est. Nunc et si o
istas interpretationes respuerit et irriserit haeretica duritia, c
dam illi nullam Christi crucem [9]significatam a creatore, quia
ex hoc probabit alium esse qui crucifixus est. Nisi forte osten
hunc exitum eius a suo deo praedicatum, [10]ut diversitas passio
ac per hoc etiam personarum ex diversitate praedicationum v
cetur. Ceterum nec ipso Christo eius praedicato, nedum c
ipsius, sufficit in meum Christum solius mortis prophetia. Ex
enim quod non est edita qualitas mortis potuit et per [11]cru
evenisse, tunc alii deputanda, si in alium fuisset praedicatum.
si nec mortem volet Christi mei prophetatam, quo magis er
scat, si suum quidem Christum mortuum annuntiat, quem n
natum, meum vero mortalem negat, quem nascibilem confitetur
mortem autem et sepulturam et resurrectionem Christi mei una
Ies. LVII, 2. Esaiae volo ostendere dicentis, Sepultura eius sublata de medio
Nec sepultus enim esset nisi mortuus, nec sepultura eius su
Ies. LIII, 12. de medio nisi per resurrectionem. Denique subiecit, Propterea
multos haereditati habebit et multorum dividet [12]spolia, pro
quod tradita est anima eius in mortem. Ostensa est enim c
gratiae huius pro iniuria scilicet mortis repensandae. Pariter os
sum est [13]haec illum propter mortem consecuturum, post mo
utique per resurrectionem [14]consecuturum.

6. propria atrocitas *Laurent.* proprie atrocitas *cd.* propria atrocia *Ca.* pr atrocia *b.* 7. unicorniorum *c.* 8. prophetari passionem quam eius *om. Laurent.* 9. significare me a creatore *C. Laurent.* 10. ut si diversitas *La* 11. crucem *Cacd. Laurent., et Vaticani duo.* Christum *b.* 12. spolia. Quis alius, nisi qui natus est, ut supra ostendimus? Pro eo *cd., ex cap.* 10. *lib.* C *Iudaeos.* 13. haec illum post mortem utique per resurrectionem consecut *Fr. Iunius.* 14. consecuturus *Cab. Laurent.*

dominus regnavit a ligno cf. Sabaterium, et Münter Prim. Eccl. Chr. Afr. p. 81. Leguntur quidem illa verba *a ligno* in vetustissimo codice Graeco-Latino Psalm., saec. IV aut V, qui reperitur inter ci bibliothecae Capitul. apud Veronen

b. de apicibus scilicet crucis] Cf. Li Cruce lib. II. c. 10. p. 1186. Opp. ed.

ventris, quasi solius ventris, non etiam viri, et ipsum ventrem ad David redegit, ad principem generis et familiae [10]patrem. Nam quia viro deputare non poterat virginis, eum ventrem patri deputavit. [11]Ita quae in Christo nova dispositio invenitur hodie, haec erit quam tunc creator pollicebatur, religiosa et fidelia David appellans, [12]quae erant Christi, quia Christus ex David, immo ipsa erit caro eius religiosa et fidelia David, [13]iam sancta religione et fidelis ex resurrectione. Nam et Nathan propheta in [14]prima [15]Basiliarum[b] professionem ad David facit [16]semini eius. Quod erit, inquit, ex ventre [17]ipsius. Hoc si in Salomonem simpliciter edisseres, risum mihi incuties. Videbitur enim David peperisse Salomonem. An et hic Christus significatur ex eo ventre semen David qui esset ex David, id est Mariae? [18]Quia et aedem dei magis Christus aedificaturus esset, hominem scilicet sanctum, in quo potiore templo [19]inhabitaret dei spiritus, [20]in dei filium magis Christus habendus esset quam Salomon filius David. Denique et thronus in aevum et regnum in aevum magis Christo competit quam Salomoni, temporali scilicet regi. [21]Sed et a Christo misericordia dei non abscessit, Salomoni vero etiam ira dei accessit post luxuriam et idololatriam. Suscitavit enim illi Satan [22]hostem Idumaeum. Cum ergo nihil horum competat in Salomonem, sed in Christum, certa erit ratio interpretationum nostrarum, ipso etiam exitu rerum probante quas in Christum apparet praedicatas. Et ita in hoc erunt sancta et fidelia David. Hunc deus testimonium nationibus posuit, non David; principem et imperantem nationibus, non David, qui soli Israëli imperavit. Christum hodie invocant nationes, quae eum [23]non sciebant, et populi ad [24]Christum hodie confugiunt, quem retro ignorabant. Non potest futurum [25]dici quod vides fieri.

II Sam. VII, 12.

Cap. XXI. Sic neč illam iniectionem tuam potes sistere ad differentiam

10. patrem. Nam quia viro deputare non poterat virginis, eum ventrem patri deputavit *abcd. Gorziensis liber.* patrem: quia viro deputare non poterat, virginis ventrem *C. In Laurent. est* redegit principem generis patrem et familiae quia viro deputare non poterat virginis ventrem. Itaque *cett.* 11. Ita quae in Christo — — haec erit *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* Itaque in Christo — — hodie. Haec erit *reliqui.* 12. quae erat quia christus ex david *Laurent.* 13. iam *d.* tam *reliqui, et Laurent.* 14. prima *Ca. Laurent.* primo *b.* secundo *cett.* 15. basilicarum *Laurent.* 16. semen tuum quod *c.* 17. tuo *c.* 18. Quin et *d., cum Fulvio Ursino.* 19. habitaret *Laurent.* 20. et in dei *d.* 21. Sed et *d.* Et *Laurent.* Sed *reliqui.* 22. id est hostem *c.* 23. nesciebant *Laurent.* 24. deum hodie *Laurent.* 25. dici *om. Laurent.*

b. in prima Basiliarum] Et hic Pamelius pro auctoritate mutat. Repono ex prima editione et libris veteribus *in prima Basiliarum.* Nam Basilias, regna, id est regnorum libros in duas partes dividebant, quarum prima duos capiebat libros, qui Samuelis inscribuntur, secunda duos Regum. Errant qui *in prima Basiliarum* legunt; nam locus est in prima Basiliarum libro secundo eorum qui Samueli inscribuntur cap. 7. (Fr. Iunius.)

et pacis. Et non accipiet gens super gentem machaeram, uti discordiae. Et non discent amplius bellare, id est inimicitias p ficere, ut et hic discas Christum non bellipotentem, sed pacifer repromissum. Haec [10]aut prophetata nega, cum coram vident aut adimpleta, cum leguntur, aut si non negas utrumque, in erunt adimpleta in quem sunt prophetata. Inspice enim adhuc eti ipsum introgressum atque decursum vocationis in nationes a nov simis diebus adeuntes ad [11]deum creatorem, non in proselyt [12]quorum a primis magis diebus [13]allectio est. Etenim fidem ist apostoli induxerunt[c].

Cap. XXII. Ies. LII, 7. Rom. X, 15. Habes et apostolorum opus [1]praedicatum. Quam tempesl pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona, non belli Ps. XIX, 5. nec [2]mala. Respondit et psalmus, In omnem terram exivit son eorum et [3]in terminos terrae voces eorum, circumferentium scili legem ex Sion profectam et sermonem domini ex Hierusalem, ut fie Ies. XLVI, 12 sq. quod scriptum est, Longe quique[a] a iustitia mea appropinquavert iustitiae meae et veritati. Cum huic negotio accingerentur aposti renuntiaverunt presbyteris et [4]archontibus et sacerdotibus Iudae rum. An non vel maxime, inquit, ut alterius dei praedicatore Atquin ipsius eiusdem cuius scripturam cum maxime impleba Ies. LII, 11. Divertite, divertite, inclamat Esaias, excedite illinc, et immundi ne attigeritis, blasphemiam scilicet in Christum. Excedite de me eius, utique synagogae; separamini, qui [5]dominica vasa portal Iam enim secundum supra scripta revelaverat dominus brachio s sanctum, id est virtute sua Christum coram nationibus, ut vider universae nationes et summa terrae salutem, quae erat a deo. et ab ipso Iudaismo divertentes, cum legis obligamenta et om Ps. II, 2 sqq. evangelica iam libertate mutarent, psalmum exsequebantur: [5b]D rumpamus vincula eorum et abiciamus a nobis iugum eorum: pos [6]certe quam tumultuatae sunt gentes et populi meditati sunt inan astiterunt reges terrae, et principes congregati sunt in unum a versus dominum et adversus Christum eius. [7]Quae dehinc pa

10. aut *d. Laurent.* autem *reliqui.* 11. dominum *Laurent.* 12. quoque a pri magis *Laurent.* 13. est allectio *d.*

Cap. XXII. 1. praedicantium *Laurent.* 2. mala *d. Laurent.* malum *reliq* 3. in fines terrae *Laurent.* 4. archontis *Laurent.* 5. dominica vasa *d., ex em dat. Latinii.* domini causam *reliqui, Laurent. et Vaticanorum uterque.* 5 b. dirui pamus *Laurent.* 6. certae *a.* 7. quod *Laurent.*

c. fidem istam apostoli induxerunt.] Nempe de proselytis solum adlegendis; *induxerunt,* id est deleverunt, evangelii promulgatione. (Fr. Iunius.)

Cap. XXII. a. Longe quique] Recte Pamelius hic locum adferri indicat ex Esai. cap. 46., sed vide brevitatem artem auctoris, qui ut prophetiae complementum ostenderet respond commutavit orationis modum, et prophetia narrationem fecit. (Fr. I nius.)

dictio et laus et hymni. Quae omnia cum in te quoque deprehendantur, et signaculum frontium et ecclesiarum sacramenta et munditiae sacrificiorum, debes iam erumpere, uti dicas spiritum creatoris tuo Christo prophetasse.

Cap. XXIII. Nunc, quia cum Iudaeis negas venisse Christum eorum, recognosce et exitum ipsorum, quem post Christum relaturi praedicabantur ob impietatem, qua eum [1]et despexerunt et interemerunt. Ies. II, 20. Primum enim ex die, qua secundum Esaiam proiecit homo aspernamenta sua aurea et argentea, quae fecerunt adorandis vanis et [2]nocivis, id est ex quo genus hominum dilucidata per Christum Ies. III, 1 sqq. veritate idola proiecit. Vide an quod sequitur expunctum sit: Abstulit enim dominus [3]sabaoth a Iudaea et ab Hierusalem inter cetera et prophetam et sapientem architectum, spiritum scilicet sanctum, qui aedificat ecclesiam, templum scilicet et domum et civitatem dei. Ies. V, 6. Nam exinde apud illos destitit dei gratia, et mandatum est nubibus, ne pluerent imbrem super vineam [4]Sorech, id est caelestibus beneficiis, ne provenirent domui Israëlis. Fecerat enim spinas, ex quibus dominum coronaverat, et non iustitiam, sed clamorem, quo in crucem eum extorserat. Et ita subtractis charismatum [5]roribus lex et prophetae usque ad Ioannem. Dehinc cum [6]ea perseverantia furoris et nomen domini per ipsos blasphemaretur, sicut scriptum Ies. LII, 5. est: Propter vos [7]blasphematur nomen meum in nationibus (ab illis enim coepit infamia), et tempus medium a Tiberio usque ad Vespa- Ies. I, 7 sqq. sianum non [8]paenitentiam intellexissent[a], facta est terra eorum deserta, civitates eorum [9]exustae, regionem eorum sub ipsorum conspectu extranei devorant, derelicta [10]filia Sion, et tanquam specula in vinea vel in cucumerario casula, ex quo scilicet Israël dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, sed dereliquit, et in indignationem provocavit sanctum [11]Israëlis. Sic et machaerae con- Ies. I, 20. dicionalis comminatio, Si volueritis nec audieritis me, machaera vos comedet, probavit Christum fuisse, quem non audiendo perierunt. Qui et in psalmo [12]quinquagesimo octavo dispersionem eis postulat a patre: [13]Disperge eos in virtute tua. Qui et rursus per Esaiam

Cap. XXIII. 1. et despexerunt *cd. Laurent.* despexerunt *reliqui.* 2. nocivis *Cab.* nocuis *Laurent.* noctuis *cd.* 3. sabbaoth *d.* 4. Soreth *Cab.* 5. rationibus *Vaticanus unus.* 6. ea *Cab. Laurent.* ex *cd.* 7. nomen meum blasphematur *Laurent.* 8. poenitentiae *Latinius.* 9. exustae igni, regionem *cd.* 10. est filia Sion tanquam *cd.* 11. israel *Laurent.* 12. quinquagesimo octavo *cd.* quinquagesimo septimo *reliqui.* LVII *Laurent.* 13. Disperge *cd.* Disperde *Cab. Laurent.*

Cap. XXIII. a. non paenitentiam intellexissent] Id est paenitentiam inire nescissent. Aliter Contra Iudaeos cap. 13 „Quae cum ita commisissent, nec intellexissent Christum in tempore suae visitationis inveniendum, facta est terra eorum deserta“ cett.

Iudaei ita ut describitur [1]sperant locorum et regionum i
inducti, quomodo allegorica interpretatio in Christum et
siam et habitum et fructum eius spiritaliter competat et l
[1b]persequi et in alio opere digestum, quod inscribimu
FIDELIUM[b], et in praesenti vel eo otiosum, quia non de ter
de caelesti promissione sit quaestio. Nam et confitemur in t
regnum repromissum, sed ante caelum, sed alio statu, ut
resurrectionem in mille annos in civitate divini operis H
caelo delata[c], quam et apostolus matrem nostram sursum
et [2]politeuma nostrum[d], id est municipatum, in caelis
nuntians alicui utique caelesti civitati eum deputat. Hanc e
novit; et apostolus Ioannes vidit. Et qui apud fidem no
novae prophetiae sermo testatur, ut etiam effigiem civil
repraesentationem eius conspectui futuram in signum p
Denique [3]proxime expunctum est orientali expeditione[e].
enim ethnicis quoque testibus in Iudaea per dies quadragir
tinis momentis civitatem de caelo pependisse, omni m
habitu evanescente de profectu diei, et alias de proxim
Hanc dicimus excipiendis resurrectione sanctis et refovendi
bonorum utique spiritalium copia in compensationem eo
in saeculo vel despeximus vel amisimus a deo prospectan
dem et iustum et deo dignum illic quoque exultare fam
ubi sunt et afflicti in nomine ipsius. Haec ratio regni
post cuius mille annos, intra quam aetatem concluditur s

Philipp. III, 20. Ezech. XLVIII, 30 sqq. Apoc. XXI, 2 sqq.

Cap. XXIV. 1. separant *C.* 1 b. prosequi *Laurent.* 2. πολίτ
3. Denique proxime expunctum *abcd. Laurent., Gorziensis.* Denique ex

b. DE SPE FIDELIUM] Hoc Tertulliani opus Agobardino codice continebatur, aut eo certe exemplari unde suum describi curavit Agobardus. Nam et hodie comparet titulus inter libros viginti quattuor Indice comprehensos. Istius autem operis meminit Hieronymus in Papia Hieropolitano, et cap. 36 Commentariorum in Ezechielem, atque etiam in Praefatione cap. 18. in Esaiam. (Rigalt.)

c. in civitate divini operis Hierusalem caelo delata] Auream atque gemmatam in terris Hierusalem sperabant nimis creduli Iudaicis fabulis, quas illi *δευτερώσεις* appellabant, decepti verbis quibusdam et Ezechielis et Esaiae perperam intellectis. Inde Papias primum, mox et Iustinus, qui viros ea spe gaudentes *ὀρθογνώμονας κατὰ πάντα Χριστιανοὺς* vocat, tum et Irenaeus et Septimius noster et Victorinus Pictaviensis et Lactantius et alii. Hierony ad Esaiam praefatione compo sit ab Dionysio Alexandrino versus Irenaeum eoque libi eleganter derisam. Augustin de Civitate Dei opinionem utcunque tolerabilem, si aliq spiritales in illo sabbato, s ptimo millenario annorum, sanctis per domini praesenti rentur. Quinctiam huiusce seipsum aliquando fuisse fa galt.) Cf. etiam quae hal Prim. Eccl. Afr. p. 141.

d. politeuma nostrum] Cf. cap. 3.

e. Denique proxime expu orientali expeditione.] Severi versus Parthos. (Rigalt.) Pro hodie solus Tertullianus mei Münter Prim. Eccl. Afr. p. 14

aditur caelum. Et utique portam caeli non nominasset, si caelum non aditur apud creatorem. Sed est et porta, quae recipit et quae perducit, strata [9]iam a Christo. De quo Amos: Qui aedificat in caelum ascensum suum, utique non sibi soli, sed et suis, qui cum illo erunt. Et circumdabis enim illos tibi, inquit, tanquam ornamentum sponsae. Ita per illum ascensum ad caelestia regna tendentes miratur spiritus dicens, Volant velut qui sunt milvi, ut nubes volant, et velut pulli columbarum, ad me, scilicet simpliciter ut columbae. [10]Auferemur enim in nubes obviam domino, secundum apostolum (illo scilicet filio hominis veniente in [11]nubibus, secundum Danielem), et ita semper cum domino erimus, eatenus dum et in terra et in caelo, qui ob utriusque promissionis ingratos ipsa etiam elementa testatur: Audi caelum et in [12]aures percipe terra. Et ego quidem, etiam si nullam spei caelestis manum mihi totiens scripturam porrigente satis haberem huius quoque promissionis praeiudicium quod iam terrenam gratiam teneam, expectarem aliquid et de caelo a deo caeli sicut et terrae; ita crederem Christum sublimiora pollicentem eius esse qui et humiliora promiserat, qui [13]et experimenta maiorum de parvulis fecerat, qui hoc inauditi, si forte, regni praeconium soli Christo reservaverat, ut per famulos quidem terrena gloria, caelestis vero per ipsum deum annuntiaretur. At tu hinc quoque alium argumentaris Christum quod regnum novum annuntiet. Prius est aliquod exemplum indulgentiae proferas, ne merito dubitem de fide tantae promissionis, quam sperandam dicis; immo ante omnia est ut, quem caelestia praedicas repromittere, aliquod caelum probes eius. At nunc vocas ad coenam, nec domum ostendis; allegas regnum, nec regiam monstras. An quia Christus tuus[i] caeleste regnum repromittit, non habens caelum, quomodo et hominem praestitit non habens carnem? O phantasma [14]omne! O praestigia magnae etiam promissionis!

Amos IX, 6. — Ies. XLIX, 18. — Ies. LX, 8. — I Thess. IV, 17. — Dan. VII, 13. — Ies. I, 2.

9. via a Christo *Latinius. Probat Fr. Iunius.* 10. Auferamur *Laurent.* 11. nubibus *cd.* 12. auribus recipe *Laurent.* 13. et experimenta *cd. Vaticanus unus, Laurent.* experimenta *reliqui.* 14. inane *d., cum Fulvio Ursino, ad verba lib. IV, 1*

i. An quia Christus tuus] An hoc regnum repromittit, non habens caelum probat, quia Christus tunc caeleste lum" cett.

a quo constat [6]eam dispositam sicut et praedicatam. Olim conti
natur Esaias prodituram ex Sion legem et sermonem domini
Hierusalem, aliam utique legem aliumque sermonem. Denique iud
Ies. II, 3 sq. cabit, inquit, inter nationes, et traducet populum plurimum, sci
cet non unius gentis Iudaeorum, sed nationum, quae per nov
legem evangelii et novum sermonem apostolorum iudicantur et tra
ducuntur apud semetipsas de pristino errore, simul crediderun
atque exinde concidunt machaeras suas in aratra, et [7]sibynas[d], qu
genus venabulorum est, in falces, id est feros et saevos quond
animos convertunt in sensns probos et bonae frugis operarios. I
Ies. LI, 4. rursus: Audite me, [8]audite me, et populus meus et reges, auri
intendite in me, quoniam lex prodibit a me et iudicium meum i
lucem nationum, quo iudicaverat atque decreverat nationes quoq
illuminandas per evangelii legem atque sermonem. Haec erit l
Ps. XIX, 8. [9]et apud David, invituperabilis, qua perfecta, convertens [10]anim
utique ab idolis ad deum. Hic erit et sermo, de quo idem Esai
Ies. X, 23. Quoniam, inquit, [11]decisum sermonem faciet dominus in terr
Compendiatum est enim novum testamentum [11b]et a legis [12]lacinio
oneribus[e] expeditum. Sed quid pluribus, cum manifestius et l
ipsa clarius novatio [13]praedicetur a creatore per eundem? Ne r
Ies. XLIII, 18 sq. memineritis [13b]priorum, et antiqua ne [14]recogitaveritis: Vet
transierunt, nova oriuntur: Ecce facio nova, quae nunc orien
Ier. IV, 3 sq. Item per Hieremiam: Novate vobis novamen novum, et ne sever
in spinas, et circumcidimini [15]praeputio cordis vestri. Et ali
Ier. XXXI, 31 sq. Ecce [16]venient dies, dicit dominus, et perficiam domui Iacob
domui [17]Iudae testamentum novum, non secundum testament
quod disposui patribus eorum in die qua arripui dispositio
eorum ad educendos eos de terra Aegypti. Adeo pristinum [18]tes
mentum temporale significat, dum mutabile ostendit, etiam
Ies. LV, 3. aeternum de postero pollicetur. Nam per Esaiam, Audite me
vivetis, et disponam vobis testamentum aeternum, adiciens san
et fidelia David, ut id testamentum in Christo decursurum [19]

6. eam dispositam *Ca. Laurent.* dispositam *bcd.* 7. sibinas *C.* zibbinas *Laur*
8. audite me et populus *Ca.* audite et populus *Laurent.* audite me popul
9. et apud *Cab. Laurent.* apud *cd.* 10. animam *Cab. Laurent.* animas *cd.*
sermonem decisum *Laurent.* 11 b. et legis *d.* 12. lasciniosis *a.* lasciniose *Lau*
rent. 13. praedicatur *b.* 13 b. priorum *abcd. Laurent., Gorziensis liber.* p
prium *C.* 14. cogitaveritis *d.* 15. praeputio *Cab. Laurent.* praeputia *cd.*
venient *Cab. Laurent.* veniunt *cd. Vaticani.* 17. Iuda *cd.* 18. testimonium *La*
rent. 19. demonstraret *Cd. Laurent.* demonstraretur *reliqui.*

d. sibynas] Cf. adnot. ad lib. III. cap. 21.

e. laciniosis oneribus] Multiplicibus, et quae homines occupationibus dist bant, sicut impedit gressum vestis la niosa. (Rhenan.)

Cap. II. Habes nunc [1]*ad* Antitheses expeditam a nobis responsionem. Transeo nunc ad evangelii, sane non Iudaici, sed Pontici, interim adulterati demonstrationem, praestructuram ordinem quem aggredimur. Constituimus inprimis evangelicum instrumentum apostolos auctores habere, quibus hoc munus evangelii promulgandi ab ipso domino sit impositum. Si et apostolicos, non tamen solos, sed cum apostolis et post [2]apostolos, quoniam praedicatio discipulorum suspecta fieri posset de gloriae studio, si non adsistat illi auctoritas magistrorum, immo Christi, [3]quae magistros apostolos fecit. Denique nobis fidem ex apostolis Ioannes et Matthaeus insinuant, ex apostolicis Lucas et Marcus instaurant, [4]isdem regulis exorsi, quantum ad unicum deum attinet creatorem et Christum eius, natum ex virgine, supplementum legis et prophetarum. Viderit enim si narrationum dispositio variavit, dummodo de capite fidei conveniat, de quo cum Marcione non convenit. Contra Marcion evangelio scilicet suo nullum adscribit auctorem, quasi non licuerit illi titulum quoque affingere cui nefas non fuit ipsum corpus evertere. Et possem hic iam gradum figere, non agnoscendum contendens opus quod non erigat frontem, quod nullam constantiam praeferat, nullam fidem repromittat de plenitudine tituli et professione debita auctoris. Sed per omnia congredi [5]malumus, nec dissimulamus quod ex nostro intellegi potest. Nam ex [6]iis commentatoribus quos habemus Lucam videtur Marcion elegisse quem caederet[a]. Porro Lucas non apostolus, sed apostolicus, non magister, sed discipulus, utique magistro minor, certe tanto posterior quanto posterioris apostoli sectator, Pauli sine dubio[b], ut et si sub ipsius Pauli nomine evangelium Marcion intulisset, non sufficeret ad fidem singularitas instrumenti destituta patrocinio antecessorum. Exigeretur enim id quoque evangelium quod Paulus invenit, cui fidem dedidit, cui mox suum congruere gestiit, siquidem propterea Hierosolymam ascendit ad cognoscendos apostolos et consultandos, ne forte in vacuum cucurrisset, id est ne non secundum illos credidisset et non secundum illos evangelizaret. Denique ut cum auctoribus contulit et convenit de regula fidei, [7]dextras miscuere, et exinde officia

Gal. II, 2.

Cap. II. 1. ad antitheses *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* antithesis (*vel* antitheseis *aut* antitheses) *reliqui.* 2. apostolicos *C. Laurent. Probat Fr. Iunius.* 3. quae *Cab. Laurent.* qui *ed. Vaticanus unus.* 4. isdem *Laurent.* iisdem *reliqui.* 5. malumus *d.* malumus *reliqui, et Laurent.* 6. his *Cab. Laurent., Fr. Iunius.* 7. dexteras miscuerunt *Laurent.*

Cap. II. a. Lucam videtur Marcion elegisse quem caederet.] V. Irenaeum adv. Omnes Haeres. I, 9. Epiphan. Haer. 42.

b. sectator, Pauli sine dubio] Cf. Hieron. Catal. Scriptt. Eccles. cap. 7. et ibi Fabricii adnott.

consonat quod non apostolorum, [3]sed Lucae refertur? Aut si non statim Lucae deputandum est quo Marcion utitur, quia nostro consonat, scilicet adulterato etiam circa titulum, [4]ceterum apostolorum est. Iam ergo et nostrum, quod illi consonat, aeque apostolorum est, sed adulteratum de titulo quoque.

Cap. IV. Funis [1]ergo ducendus est[a] contentionis, pari hinc inde nisu fluctuante. Ego meum dico verum, Marcion suum. Ego Marcionis affirmo adulteratum, Marcion meum. Quis inter nos determinabit, nisi temporis ratio, ei praescribens auctoritatem quod antiquius reperietur[b], et ei praeiudicans vitiationem quod posterius [2]revincetur? In quantum enim falsum corruptio est veri, in tantum praecedat necesse est veritas falsum. Prior erit res passione, et materia aemulatione. Alioquin quam absurdum, ut, si nostrum antiquius probaverimus, Marcionis vero posterius, et nostrum ante videatur falsum quam habuerit de veritate materiam, et Marcionis ante credatur aemulationem a nostro expertum quam et editum, et postremo id verius existimetur quod est serius, post tot ac tanta iam opera atque documenta Christianae religionis saeculo edita, quae edi utique non potuissent sine evangelii veritate, id est ante evangelii veritatem. Quod ergo pertinet ad evangelium interim Lucae, quatenus communio eius inter nos et Marcionem de veritate disceptat, adeo antiquius Marcione est quod est secundum nos, ut et ipse illi Marcion aliquando crediderit[c], cum et pecuniam in primo calore fidei catholicae ecclesiae contulit, proiectam mox cum ipso, posteaquam in haeresim suam a nostra veritate [3]descivit. Quid nunc, si negaverint Marcionitae primam apud nos fidem eius adversus epistulam quoque ipsius? Quid, si nec epistulam agnoverint? Certe Antitheses non modo fatentur Marcionis, sed et [4]praeferunt. Et his mihi probatio sufficit. Si enim id evangelium quod Lucae refertur penes nos (viderimus an et penes Marcionem), ipsum est quod Marcion per Antitheses suas arguit ut interpolatum a protectoribus Iudaismi ad concorporationem legis et prophetarum, qui etiam Christum inde confingerent, utique non potuisset arguere sit

3. si *Laurent.* 4. ceterum *d., ex emendat. Petri Ciacconii.* ceterorum *reliqui, Laurent.*

Cap. IV. 1. ergo *om. c.* est ergo ducendus *Laurent.* 2. revincetur invenitur. In quantum *C. Laurent.* 3. desciit *abc.* desiit *Laurent.* 4. proferunt *Latinius. Probat Fr. Iunius.*

Cap. IV. a. Funis ergo ducendus est] De hac locutione cf. adnott. ad De Pudic. cap. 2.

b. ei praescribens auctoritatem quod antiquius reperietur] Cf. De Praescriptione Haereticorum capp. 29 et 31.

c. ut et ipse illi Marcion aliquando crediderit] Cf. De Praescript. Haeret. cap. 3. Adv. Marcion. lib. I. cap. 1.

nec notum, [6]nullis autem notum [7]ut non eadem damnatum[d]. Hab
plane et illud ecclesias, sed suas, tam posteras quam adulteras
quarum si censum[e] requiras, facilius apostaticum invenias qua
apostolicum, Marcione scilicet conditore, vel aliquo de Marcioni
examine. Faciunt favos et vespae[f], faciunt ecclesias et Marcionita
Eadem auctoritas ecclesiarum apostolicarum ceteris quoque patroci
nabitur evangeliis, quae proinde per illas et secundum illas habe
mus, Ioannis dico et Matthaei, licet et Marcus quod edidit Pet
affirmetur[g], cuius interpres Marcus. Nam et Lucae digestum[h] Paul
adscribere solent. [8]Capit magistrorum videri quae discipuli pro
mulgarint. Itaque et de his Marcion flagitandus, [9]quod omissis ei
Lucae potius institerit, quasi non et haec apud ecclesias a primor
dio fuerint, quemadmodum et Lucae. Atquin haec magis a primor
dio fuisse credibile est, ut priora, qua apostolica, ut cum ipsi
ecclesiis dedicata[i]. Ceterum quale est, si nihil apostoli ediderunt
ut discipuli potius ediderint, qui nec discipuli existere potuissen
sine ulla doctrina magistrorum? Igitur dum constet haec quoque
apud ecclesias fuisse, cur non haec quoque Marcion attigit au
emendanda, si adulterata, aut agnoscenda, si integra? Nam e
competit ut, si qui evangelium pervertebant, eorum magis curaren
perversionem quorum sciebant auctoritatem receptiorem. Ideo e
pseudapostoli, quod per falsum apostolos imitarentur. In quantum
ergo emendasset quae fuissent emendanda, si fuissent corrupta, i
tantum confirmavit non fuisse corrupta quae non putavit emendanda
Denique[k] emendavit quod corruptum existimavit. Sed nec hoc
merito, quia non fuit corruptum. Si enim apostolica [10]integre [11]de

6. nullis autem notum *abcd.* (*Laurent.*) nullis notum *BC. Vaticani duo.* 7. ut non eadem damnatum *ego.* ut non eadem notum *B.* ut non eodem natum *C.* ut non eo damnatum *abcd. Gorziensis* (*Laurent.*) ut cum eo damnatum *Pamelius.* ut non etiam damnatum *Latinius, qui simul illam Pamelii emendationem proposuit.* 8. Capita *C. Laurent.* Capit autem *Fr. Iunius.* 9. quid *d., cum Fulvio Ursino.* 10. integre *BCabc. Laurent.* integra *d., Latinius.* 11. decucurrerunt *Cac. Laurent.* decurrerunt *Bbd.*

d. ut non eadem damnatum.] Ita emendandum videbatur. Dicit evangelium Marcionis apud neminem notum esse nisi una et damnatum. *Eadem* sic saepius positum est apud Septimium. Cf. quae adnotavi ad Apolog. cap. 21.

e. censum] Id est originem. Cf. adnott. ad De Corona cap. 13.

f. Faciunt favos et vespae] Vespas in sublimi e luto nidos facere, et in iis ceras, tradit Plinius [Hist. Nat. XI, 21.]. (Rigalt.) Cf. Münter Primord. Eccl. Afr. p. 119.

g. Petri affirmetur] Cf. Hieronym. Catal. Scriptt. Eccles. cap. 8.

h. Lucae digestum] Sic supra cap. 2 „et inde sunt nostra *digesta.*“ Cf. Salmas. ad Tertull. De Pallio cap. 3. pag. 203 sq. et quae adnotavi ad lib. II. Ad Natt. cap. 1. De Lucae evangelio Paulo adscribi solito cf. supra cap. 2.

i. dedicata.] De huius verbi usu adnotatum est ad Scorpiac. cap. 1.

k. Denique] Adeo. Sic paulo infra etiam „*Denique* ubi manus illi Marcion intulit“ cett. Cf. adnott. ad De Pudic. cap. 13. et ad Apolog. cap. 42.

hos magnam et omnem differentiam scindit[d], quantam inter iustum bonum[e], quantam inter legem et evangelium, quantam inter I daismum et Christianismum. Hinc erit et nostra praescriptio, q defigimus[f] nihil [7]Christo dei alterius commune esse debere cu creatore, ceterum creatoris pronuntiandum, si administraverit disp sitiones eius, si impleverit prophetias eius, si adiuverit leges ei si repraesentaverit promissiones eius, si restauraverit virtutes ei si sententias reformaverit, si mores, si proprietates expresse Huius pacti et huius praescripti, quaeso te, lector, memineris u que, et incipe recognoscere aut Marcionis Christum aut creatori

Cap. VII. Luc. III, 1. IV, 31. Anno quintodecimo principatus [1]Tiberiani[a] proponit [2]eum (scendisse in civitatem Galilaeae Capharnaum, utique de caelo cr toris, in quod de suo ante descenderat. [3]Ecquid ergo ordinis fue ut prius de suo caelo in creatoris descendens describeretur? (enim non et ista reprehendam quae non implent fidem ordinar narrationis, deficientis in mendacio semper? Plane semel di sint per quae iam alibi retractavimus[b] an descendens per crea rem, et quidem adversus ipsum, potuerit ab eo admitti et in [4]tramitti in terram aeque ipsius. Nunc autem et reliquum ordin descensionis expostulo, tenens descendisse illum. Viderit ei sicubi apparuisse positum est. Apparere [5]subitum ex inopin sapit conspectum, qui semel impegerit oculos in id quod sine m apparuit. Descendisse autem dum [6]fit, videtur et [7]subit 'oculc De facto etiam ordinem facit, atque ita cogit exigere, quali hab quali suggestu[d], [8]quonam impetu vel temperamento, etiam quo tempore diei noctisve descenderit. Praeterea quis viderit desc dentem, quis retulerit, quis asseveraverit rem utique nec asse ranti facile credendam. Indignum denique ut Romulus quid

7. Christo *primum extat in a., ex Gorziensi. Habent etiam B. et Laurent.*

Cap. VII. 1. tiberii *Laurent.* 2. deum *bc.* 3. Ecquid *d.* (*Laurent.*), *Lati* Et quid *reliqui.* 4. transmitti *Bb.* 5. subito *c. Vaticanus unus.* 6. fit *Laurent.* it *reliqui.* 7. subicit *BC. Laurent.* 8. quoniam *b.*

d. differentiam scindit] Id est quasi discindens aperit atque patefacit. (Fr. Iunius.)

e. inter iustum et bonum] Hoc est inter severum et mitem, inter iudicantem et misericordem, inter punientem et parcentem, inter creatorem et redemptorem. (Rigalt.)

f. defigimus] Id est fixum ponimus, statuimus et determinamus. (Fr. Iunius.)

Cap. VII. a. Anno quintodecimo principatus Tiberiani] Cf. supra lib. I. cap. 15. et cap. 19.

b. iam alibi retractavimus] Supra l cap. 23.

c. quod sine mora apparuit. Descen autem dum fit, videtur et subit ocu Verte „Erscheinen deutet auf einen p lichen, unerwarteten anblick, wel auf einmal die augen auf dasjenige gebannt hat was ohne zögern und zur erscheinung kommt. Indem das herabgestiegensein geschieht, es gesehen und tritt vor die augen

d. suggestu] Id est ornatu. Cf. nott. ad De Corona cap. 13.

pertit; certe ut canes praeterit. Quibus autem magis impertis quam extraneis creatoris, [28b] si ipse inprimis non fuisset creatori Et tamen quomodo in synagogam potuit admitti tam repentin tam ignotus, cuius nemo adhuc certus de tribu, de populo, domo, de censu denique Augusti, quem testem fidelissimum dom nicae nativitatis Romana archiva custodiunt? Meminerant certe, ni circumcisum scirent, non admittendum in sancta sanctorum. S etsi passim synagoga adiretur, non tamen ad docendum nisi optime cognito et explorato et probato, iam pridem in hoc ips vel aliunde commendato cum hoc munere. Stupebant autem omn

Luc. IV, 32. ad doctrinam eius. Plane. Quoniam, inquit, in potestate erat ser eius, non quoniam adversus legem et prophetas docebat. Utiq enim eloquium divinum et vim et gratiam praestabat, magis exstru quam destruens substantiam legis et prophetarum. Alioquin n stuperent, sed horrerent. Nec mirarentur, sed statim [29] aversare tur destructorem legis et prophetarum, et utique inprimis alteri dei praedicatorem, quia nec potuisset adversus legem et prophe docere et hoc nomine adversus creatorem, non praemissa [30] diver atque aemulae divinitatis professione. Cum ergo nihil tale scripta significet, nisi solam vim et potestatem sermonis admirationi fuis facilius ostendit secundum creatorem docuisse illum, quia non gavit, quam adversus creatorem, quia non significavit. Atque aut eius erit agnoscendus secundum quem docuit, aut praevarica iudicandus, si secundum eum adversus quem venerat docuit. E

Luc. IV, 33 sq. clamat ibidem spiritus daemonis, Quid nobis et tibi est Iesu? nisti perdere nos. Scio qui sis, sanctus dei. Hic ego non ret ctabo an et hoc cognomentum competierit ei quem [31] nec Christ vocari oporteret, si non creatoris. Alibi iam de nominibus ex stulatum est[b]. At nunc discepto quomodo [32] hoc eum vocari cog verit daemon, nulla unquam retro emissa praedicatione in illum deo ignoto et in id temporis muto, cuius nec sanctum eum c testari potuit, [33] ut ignoti etiam ipsi suo creatori. Quid autem tale ediderit novae divinitatis per quod [34] posset alterius dei sanc intellegi? Tantum quod synagogam introgressus, et nec serm

28b. *Verba* si ipse inprimis non fuisset creatoris? *prave sunt omissa in ed. Le*
29. adversarentur *B. Vaticanorum alter.* 30. diversa atque aemula *Ios. Sc*
31. ne *B. Laurent., et Vaticani duo.* 32. hoc eum *Babcd. Laurent.* eum *C.*
ut ignoti etiam ipsi *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* ut ignoto iam (etiam *B?*)
BCabc. Laurent. 34. posset *cd. Vaticanus unus.* possit *reliqui.*

b. Alibi iam de nominibus expostulatum est.] Nempe supra lib. III. cap. 12. de nomine Emmanuel, cap. 15. de Christi nomine, et cap. 16. de nomine atque adeo et de Iesu nomine filio Nave. (Pamel.)

Cap. VIII. Nazaraeus vocari habebat secundum prophetiam Christus creatoris. Unde et ipso nomine nos Iudaei [1]Nazaraeos appellant per eum. Nam et sumus de quibus scriptum est: Nazaraei exalbati sunt super nivem, qui scilicet retro luridati delinquentiae maculis et nigrati ignorantiae tenebris. Christo autem appellatio Nazaraei competitura erat [2]ex infantiae latebris, [3]ad quas apud Nazareth descendit, vitando Archelaum, filium Herodis. Hoc propterea non omisi, quia Christum Marcionis oportuerat omne commercium eierasse [4]etiam locorum familiarium Christi creatoris, habentem tanti Iudaeae oppida, non ita Christo creatoris per prophetas [5]emancipata. Ceterum prophetarum erit Christus ubicunque secundum prophetas invenitur. Et tamen apud Nazareth quoque nihil novi notatur praedicasse, dum alio, merito unius proverbii, eiectus refertur. Hic primum manus ei iniectas animadvertens necesse habeo iam de substantia eius corporali praefinire, quod non possit phantasma credi qui contactum et quidem violentia plenum detentus et captus et ad praecipitium usque protractus admiserit. Nam etsi per medium evasit, sed ante iam vim expertus, et postea dimissus; scilicet sed luto, uti assolet, tumultu, vel etiam irrupto, non tamen per caliginem [6]eluso, quae nulli omnino tactui succidisset, si fuisset.

Threni. IV, 7. — Luc. IV, 16–30. — Luc. IV, 23. 29.

Tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res[a], etiam saecularis sapientia digna sententia est. Ad summam, et ipse mox tetigit alios, quibus manus imponens, utique sentiendas, beneficia medicinarum conferebat, tam vera, tam non imaginaria, quam erant per quas conferebat. Ipse igitur est Christus Esaiae, remediator valetudinum. Hic, inquit, imbecillitates nostras aufert et [7]languores portat. Portare autem Graeci etiam pro eo solent ponere quod est tollere. Sufficit interim mihi generalis [8]repromissio. Quodcunque curaverit Iesus, meus est. Veniemus [9]tamen et ad species curationum. Ceterum et a daemoniis liberare curatio est valetudinis. Itaque spiritus nequam quasi ex forma[b] iam prioris exempli cum testimonio excedebant vociferantes, Tu es filius dei. Cuius dei vel [10]hic pareat[c]. Sed proinde increpabantur et iubebantur tacere

Luc. IV, 40. — Ies. LIII, 4. — Luc. IV, 41.

Cap. VIII. 1. Nazaraeos *cd. Vaticanus alter.* Nazarenos *reliqui.* 2. ex om. 3. ad *om. BCa.* 4. et *B.* 5. mancipata *Fr. Iunius.* 6. eius o quae *C.* et eque *B.* 7. langores *B., pro more.* 8. promissio *B.* 9. autem ad *B.* 10. hic *om. BC.*

Cap. VIII. a. nulla potest res] Est Lucretii De Rerum Nat. I, 305. Citatur idem versus iterum De Anima cap. 5.

b. ex forma] Cf. adnott. ad De Idolol. cap. 18.

c. pareat.] Hoc est appareat. Adv. Marc. I, 15 „cur substantiam capere non *paruit*, nisi domino fortasse maiorem" De Cultu Femin. II, 5 „Ille indubitate huiusmodi ingenia concinnavit ut in vobis *pareat* manus vos quodammodo deo inferre."

Argumenta enim figurata [23]utpote [24]prophetatae legis adhuc in sui imaginibus tuebatur, quae significabant hominem quondam peccatorem verbo mox dei emaculatum offerre debere munus deo apud templum, orationem scilicet et actionem gratiarum apud ecclesiam per Christum Iesum, catholicum patris sacerdotem. Itaque adiecit, Ut sit vobis in testimonium, sine dubio quo testabatur se legem non dissolvere, sed [25]adimplere, quo testabatur se ipsum esse qui morbos et valetudines eorum suscepturus annuntiabatur. Hanc [26]tam congruentem et debitam interpretationem testimonii adulator Christi sui Marcion sub obtentu mansuetudinis et lenitati quaerit excludere. Nam et bonus, inquit, praeterea sciens omnem qui lepra esset liberatus solemnia legis executurum, [27]ideo id praecepit. Quid tum? Perseveravitne in bonitate, id est permissione legis, [28]an non? Si enim bonus perseveravit, [29]nunquam destructor erit legis, nec dei alterius habebitur, cessante legis destructione per quam alterius dei [30]vindicatur. Si non perseveravit bonus, destruendo postea legem, falsum ergo testimonium postea collocavit apud illos in curatione leprosi; deseruit enim bonitatem dum destruit legem. Malus iam, quando legis eversor, [31]si bonus cum legis indultor. Sed et eo, quod indulsit legi obsequium, bonam legem confirmavit. Nemo enim [32]malo obsequi patitur. Ergo et sic malus, si obsequium malae legi indulsit, et sic deterior, si bonae legis destructor advenit. Proinde si ut sciens omnem qui lepra liberatus esset ita facturum ideo praecepit munus offerre potuit et non praecepisse quod sciebat ultro futurum. In vanum ergo descendit, quasi legem destructurus, cum cedit obsecutoribus legis. [33]Atquin quasi sciens formam[d] eorum magis ab ea avertendos praevenire debuerat, si in hoc venerat. Cur [34]ergo non tacuit ut homo solo suo arbitrio legi obediret? tunc enim aliquatenus posset videri patientiae suae [35]perstitisse[e]. Sed adicit etiam auctoritatem suam exaggeratam testimonii pondere. Cuius iam testimonii nisi legis assertae? Certe nihil interest quomodo firmaverit legem sive qua bonus, sive qua supervacuus, sive qua patiens, sive q

23. utpote *d.* utputa *BCabc.* 24. prophetatae *cd. Vaticani duo.* propheta prophetae *Ca.* 25. implere *ab.* 26. totam *b.* 27. adeo *B.* 28. an *cd.* reliqui. 29. nunquam *cd.* nusquam *reliqui.* 30. indicatur *B.* 31. sed *B.* obsequio *C.* 33. atqui *b.* 34. ergo *cd.* enim *reliqui.* 35. perstitisse praestitisse *libri omnes.*

d. formam] Hoc est legem, condicionem, naturam; ut supra cap. 7.

e. patientiae suae perstitisse.] Sic emendandum erat necessario, quia vulgata *praestitisse* non habet unde explicetur. Firmant emendationem quae sequuntur „sive qua patiens, *sive qua constans.*“ „Perstare patientiae“ d quod alii „perstare in patientia.“

inconstans, dum te, Marcion, de gradu pellam. Ecce praecepit legem impleri. Quocunque modo [36]praecepit, eodem potuit etiam illam praemisisse sententiam, Non veni legem dissolvere, sed adimplere. Quid ergo tibi fuit de evangelio erasisse quod salvum est? Confessus es enim prae bonitate fecisse illum quod negas dixisse. Constat ergo dixisse illum, quia et fecit, et te potius vocem domini de evangelio [37]erasisse quam [38]nostros iniecisse. (Matth. V, 17.)

Curatur et paralyticus, et quidem in coetu, spectante populo. (Cap. X.) (Luc. V, 15—26.) Videbit enim, inquit Esaias, populus sublimitatem domini et gloriam dei. Quam sublimitatem, et quam gloriam? Convalescite manus dimissae et genua dissoluta; hoc erit paralysis. Convalescite, nec timete. Non otiose iterans, Convalescite, nec vane subiungens, Nec timete, quoniam cum redintegratione membrorum virium quoque repraesentationem pollicebatur: Exsurge, et tolle grabatum tuum, simul et animi vigorem, ad non timendos qui dicturi erant, Quis [1]dimittet peccata nisi solus deus? Habes itaque iam et specialis medicinae dispunctam prophetiam, et eorum quae medicinam sunt secuta. Pariter et dimissorem delictorum Christum recognosce apud eundem prophetam. [2]Quoniam, inquit, [3]in plurimis dimittet delicta eorum, et delicta nostra ipse aufert. [4]Nam et in priore ex ipsius [5]domini persona, Etsi fuerint delicta vestra tanquam roseum, velut nivem [6]exalbabo, etsi tanquam [7]coccinum, velut lanam exalbabo; in roseo sanguinem ostendens prophetarum, in coccino domini, ut clariorem. [8]Etiam Micheas de venia delictorum, Quis deus, quomodo tu? eximens iniquitates et praeteriens iniustitias [9]residuis haereditatis tuae; [10]et non tenuit in testimonium iram suam, quia [11]voluit esse misericordem; avertet, et miserebitur nostri; [12]demerget delicta nostra, et [13]demerget in [14]profundo maris peccata nostra. Sed et si nihil tale in Christum fuisset praedicatum, haberem huius benignitatis exempla in creatore, promittentia mihi et in filio patris affectus. Video Ninivitas scelerum veniam consecutos a creatore, ne dixerim tunc quoque a Christo, quia a (Ies. XXXV, 2 sq.) (Ies. LIII, 12.) (Ies. I, 18.) (Micha VII, 18.) (Ion. III, 9.)

36. praecepit *cd. Vaticanus alter.* praecipit *reliqui.* 37. erassisse *cd. Vaticanus alter.* eradicasse *reliqui.* 38 nostras *Ca.*

Cap. X. 1. dimittet *cd. Vaticani duo.* dimittit *reliqui.* 2. Quoniam *cd. Vaticanus unus.* Quomodo *reliqui.* 3 in primis *B.* 4. Nam et in primore *Vaticanus alter.* Nam in priorem *B.* 5. dei *B.* 6. dealbabo *B.* 7. coccineum *B.* 8. Et *B.* 9. residuis *BCacd. Vaticani duo.* residuas *b.* 10. et *om. cd* 11. voluit esse misericordem; avertet *ego* voluit misericordiam; advertet *Leopoldus.* volnit misericordiam. Avertet *cd.* et misericordem avertet *Cab.* voluit et misericordiae mutat *a., in marg.* volnit et ni sede avertet *B.* 12. demerget *cd. Vaticani duo.* demerget *Cab.* demergat *B* 13. demerget *cd. Vaticani duo.* dimerget *Cab.* demergat *B.* 14. profunda *cd.*

primordio egit in patris nomine. Lego et Nathan prophetam
II Sam. XII, 13. scenti David delictum suum in Uriam dixisse, Et dominus ci
duxit delictum tuum et non morieris; proinde et Achab r
I Reg. XXI, 29. maritum Iezabel, reum [15]idololatriae et sanguinis Nabuthae, v
I Sam. XIV, 43 sqq. meruisse paenitentiae nomine; Ionathan, filium Saulis, res
ieiunii[a] culpam deprecatione delesse. Quid de ipso populo re
totiens delictorum indulgentia restituto? ab eo scilicet deo qu
Ezech. XXXIII, 11. vult misericordiam quam sacrificium, et [16]peccatoris paenite
quam mortem. Prius est igitur neges creatorem indulsisse aliq
delicta, consequens [17]est ut ostendas nec in Christum suun
quid eum praedicasse; et ita probabis novam istam Christi
scilicet benignitatem, si probaveris nec parem creatori nec p
catam a creatore. Sed et peccata dimittere an eius possit es
negetur tenere, et an eius sit absolvere cuius non sit etiam
nare, et an congruat eum ignoscere in quem nihil sit admi
alibi iam congressi [18]maluimus admonere quam retractare[b]. D
hominis duplex est nostra praescriptio, neque mentiri posse
stum, ut se filium hominis pronuntiaret, si non vere erat,
filium hominis constitui, qui non sit natus ex homine, vel
vel matre, atque ita discutiendum cuius hominis filius accipi d
patris an matris. Si ex deo patre est, utique non [19]est ex ho
si non [20]et ex homine, superest ut ex homine sit matre;
homine, iam apparet quia ex virgine. Cui [21]enim homo pate
datur, nec vir matri eius deputabitur: porro, cui vir non de
bitur, virgo est. Ceterum duo iam patres habebuntur, de
homo, si non virgo sit mater. Habebit enim virum, ut virg
sit, et habendo virum duos patres faciet, deum et homine
qui et dei et hominis esset filius. Talem, si forte[c], Casto
Herculi nativitatem tradunt fabulae. Si haec ita distinguuntu
est si ex matre filius est hominis quia ex patre non est, ex
Ies. VII, 14. autem virgine quia non ex patre homine, hic erit Christus I
quem concepturam virginem praedicat. Qua igitur ratione adı
filium hominis, Marcion, circumspicere non possum. Si patri
minis, negas dei filium; si et dei, Herculem de fabula facis

15. idolatriae *B., pro more.* 16. peccatorum *B.* 17. est *om. d.* 18. mus *C.* 19. est *om. d.* 20. et *om. B.* 21. enim homo pater *Babcd.* pater *C.*

Cap. X. a. resignati ieiunii] Id est violati. Cf. adn. ad De Virg. Veland. cap. 11.

b. alibi iam congressi maluimus admonere quam retractare.] Supra lib. I, cap. 26 sqq.

c. si forte] Cf. adnott. ad De (cap. 5. Sic paulo infra iterum „ num communio simplex, *si forte,* potest" sqq.

stum; si matris tantum hominis, meum concedis; si neque [22]patris hominis, ergo nullius hominis est filius, et necesse est mendacium admiserit, qui se quod non erat dixit. Unum potest angustiis tuis subvenire, si audeas aut deum tuum patrem Christi hominem quoque cognominare, quod de [23]Aeone fecit Valentinus[d], aut virginem hominem negare, quod [24]nec Valentinus quidem fecit. Quid nunc, si ipso titulo filii hominis censetur Christus apud Danielem? Nonne [25]sufficit ad probationem prophetici Christi? Cum enim id se appellat quod in Christum praedicabatur creatoris, sine dubio ipsum se praestat intellegi in quem praedicabatur. Nominum communio [26]simplex, si forte, videri potest, et tamen nec Christum nec Iesum vocari debuisse defendimus[e] diversitatis condicionem tenentes. Appellatio autem, quod est filius hominis, in quantum [27]ex accidenti obvenit, in tantum difficile est ut et ipsa concurrat super nominis communionem. Ex [28]accidenti enim proprio est, maxime cum causa non convenit eadem per quam deveniat in communionem. Atque adeo si et Christus Marcionis natus ex homine diceretur, tunc et ipse caperet appellationis communionem, et essent duo filii hominis, sicut [29]et duo Christi et duo Iesus. Ergo cum appellatio propria est eius in quo habet causam, si [30]et alii [31]vindicetur in quo est communio nominis, non etiam appellationis, suspecta iam fit communio nominis quoque in eo cui vindicatur sine causa communio appellationis, et sequitur ut unus idemque credatur qui et nominis et appellationis capacior invenitur, dum alter excluditur, qui non habet appellationis communionem, carens causa. Nec [32]alius erit capacior utriusque quam qui prior, et nomen sortitus est Christi et appellationem filii hominis, Iesus scilicet creatoris. [33]Hic erat visus Babylonio regi in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam filius hominis. Idem [34]ipsi Danieli revelatus directo filius hominis veniens cum caeli nubibus iudex, sicut et scriptura demonstrat. Hoc dixi sufficere potuisse [35]de nominatione prophetica circa filium hominis. Sed plus mihi scriptura confert, ipsius scilicet domini interpretatione. Nam cum Iudaei solummodo hominem eius intuentes, necdum et deum certi, qua dei quoque filium, merito

Dan. VII, 13. — Dan. III, 25. — Dan. VII, 13.

22. matris *Fr. Iunius.* 23. eo nec fecit *BC.* 24. nec *BCabc.* ne *d., ex emendat. Latinii.* 25. sufficiet *cd.* 26. duplex *Fr. Iunius.* 27. ex accidenti obvenit *cod. Gorziensis.* ex accidentia invenit *BC.* 28. accidentia *B.* 29. et *om. B.* 30. et *om. d.* 31. vindicetur *cd. Vaticani, ubique.* vendicetur *BCab., pro more.* 32. aliqua *B.* 33. Haec erit *B.* 34. ipsi Danieli *abcd.* ipse Daniel *BC.* 35. demonstratione prophetica *B.*

d. quod de Aeone fecit Valentinus] Cf. Adversus Valent. cap. 12.

e. et tamen nec Christum nec Iesum vocari debuisse defendimus] Supra lib. III, cap. 15 et 16.

retractarent non posse hominem delicta dimittere, sed deum solum cur non secundum intentionem eorum de homine eis [36]respond habere eum potestatem dimittendi delicta, quando et filium homini nominans hominem nominaret? nisi quia ideo ipsa voluit eos ap pellatione filii hominis ex instrumento Danielis repercutere, ut osten deret [37]deum et hominem qui delicta dimitteret; illum scilicet solum filium hominis apud Danielis prophetiam, consecutum iudicandi pote statem, ac per eam utique et dimittendi delicta (qui enim iudicat, e absolvit), ut scandalo isto discusso per scripturae recordationem faci lius eum agnoscerent ipsum esse filium hominis ex ipsa peccatorum remissione. Denique nusquam adhuc professus est se filium homi nis quam in isto loco primum in quo primum peccata dimisit, i est in quo primum iudicavit, dum absolvit. Ad [38]haec quodcunque diversa pars fuerit argumentata quale sit [39]dispice. Nam in illa necesse est amentiam tendat, ut et filium hominis defendat, mendacem eum faciat, et ex homine neget natum, ne filium vir ginis concedat. Quodsi et auctoritas divina et rerum natura communis sapientia non admittunt [40]insaniam haereticam, occas est et hic interpellandi quam brevissime de substantia corporis ad versus phantasmata Marcionis. Si natus ex homine est, ut filius hominis, corpus ex corpore est. Plane facilius invenias hominem natum cor non habere vel cerebrum, sicut ipsum Marcionem, quam corpus, ut Christum Marcionis. Atque adeo inspice cor Pontici aut cerebrum.

Cap. XI. Publicanum adlectum a domino in argumentum deducit, quia ab adversario legis adlectum, extraneum legis et Iudaismi profanum. Excidit ei vel de Petro[a], legis homine, et tamen non tantum ad lecto, sed etiam testimonium consecuto agnitionis praestitae a patre. Nusquam legerat lumen et spem et [1]expectationem nationum prae dicari Christum. [2]Atquin probavit potius Iudaeos, dicendo medicum cum sanis non esse necessarium, sed male habentibus. Si enim male valentes voluit intellegi ethnicos et publicanos, quos adlegerat, sanos Iudaeos confirmabat, quibus medicum necessarium negabat. Hoc si ita est, male descendit ad legem destruendam, quasi ad malam valetudinem remediandam, in qua qui agebant, bene va

(Luc. V, 24. — Luc. V, 27—39. — Matth. XVI, 17. — Luc. V, 31.)

36. respondebit *d.* 37. deum et hominem *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* esse hominem *abc. Gorziensis.* et hominem *C.* esse hominem *B.* 38. hoc *B.* dispice *d.* inspice *reliqui.* 40. insaniam *d., ex emendat. Latinii.* in insaniam *reliqui.*

Cap. XI. 1. spectationem *BCa.* 2. at quando *B.*

Cap. XI. a. Excidit ei vel de Petro] Oblitus est vel Petri exempli.

tempori suo eam destinans[d], [14]reiecturus alioquin eàm et
surus aemulos eius, si non ipsius fuisset [15]iam quae erat.
Ps. XIX, 6 sq. meum Christum etiam in nomine sponsi, de quo psalmus
tanquam sponsus egrediens de thalamo suo: a summo caeli
fectio eius et deversio eius ad summum usque eius. Qui
Es. LXI, 10. per Esaiam gaudens ad patrem, Exultet, inquit, anima mea
mino, induit enim me indumentum salutaris, et tunicam i
tatis velut sponso, circumposuit mihi mitram [18]velut spons
Es. XLIX, 18. se [19]enim et ecclesiam deputat, de qua idem spiritus ad ips
[20]circumpones tibi omnes eos, velut ornamentum [21]sponsae.
sponsam Christus sibi [22]etiam per Salomonem ex vocatione
Sal. Cant. IV, 8. arcessit. [23]Siquidem legisti, Veni sponsa de Libano, elegan
bani utique montis mentione iniecta, qui [24]turis vocabulo es
Graecos; de [25]idololatria enim sibi sponsabat ecclesiam.
nunc dementissimum, Marcion. Ecce legem tui quoque
pugnas. Nuptias non coniungit, coniunctas non admittit, n
[26]tingit nisi caelibem aut spadonem, [27]morti aut repudio b
servat[e]. Quid itaque Christum eius sponsum facis? Illius h
men est qui masculum et feminam coniunxit, non qui se
Luc. V, 36 sqq. Errasti in illa etiam domini pronuntiatione qua videtur nova
tera discernere. Inflatus es utribus veteribus et [28]excerebr
novo vino, atque ita veteri, id est priori evangelio, pannu
reticae novitatis assuisti. In quo alter creator, velim discer
Ier. IV, 4. per Hieremiam praecepit, Novate vobis novamen novum, n
Es. XLIII, 19. veteribus avertit? cum per Esaiam edicit, Vetera transierun
ecce nova quae ego facio, nonne ad nova convertit? Olim
statuimus destinationem pristinorum[g] a creatore potius repro

14. reiecturus alioquin eam et defensurus *abcd.* reiecturos alioquin eam
fensuros *BC. Delet haec verba Latinius, nescio an ex auctoritate sui codici*
15. iam quae erat. Teneo *d., Latinius ex Vaticano.* Iamque teneo *abc.* I
rat, teneo *BC.* 16. prospectio eius et diversio *B.* 17. et *B.* 18.
sponsam ornavit me ornatu. In se *c.* 19. enim et *Bcd. Vaticani duo.*
20. circumponens *ab.* 21. sponsa *c., ex altero Vaticano.* 22. etiam
23. Si quid est *B.* Siquit est *C.* 24. turis (turris *BC.*) *BC. Vaticani du*
reliqui. 25. idolatria *B., pro more.* 26. tinguit *cd.* 27. mortis autem
exacerbatur *B.* 29. et *om. d.*

d. ut tempori suo eam destinans] Tempori suo destinabat Ioannis disciplinam dum tempori Ioannis eam praestabat.

e. morti aut repudio baptisma servat.] Id est baptismum differt quam potest maxime, donec certissima documenta sint atque argumenta quibus confirmetur eos ad feminam minime venturos. V. lib. 1, cap. 29. (Fr. Iunius.)

f. Olim] Vulgo. Sic Apolog „Plane *olim*, id est semper, ve est.“ De Cultu Fem. I, 6 „ liber Agobardi) hunc mulierum aedificare noverunt“ cett.

g. hanc statuimus destinatio stinorum] Destinatio pristinoru iam transacta censerentur, ut n sura.

a Christo exhiberi, sub unius [30]et eiusdem dei auctoritate, cuius sint et vetera et nova. Nam et vinum novum [31]is non committit in veteres utres qui et veteres utres [32]non habuerit, et novum additamentum nemo inicit veteri vestimento nisi cui non defuerit et vetus vestimentum. Ille non facit [33]quid, si faciendum non est, qui habeat unde faciat, si faciendum esset. Itaque si in hoc dirigebat similitudinem, ut ostenderet se evangelii novitatem separare a legis vetustate, suam demonstrabat et illam a qua separabat alienorum [34]separatione non fuisse [35]notandam, quia nemo alienis sua adiungit, ut ab alienis separare possit. Separatio per coniunctionem capit[k], de qua fit. [36]Ita quae separabat, et in uno ostendebat fuisse, sicut et fuissent, si non separaret. Et tamen [37]sic concedimus separationem istam per reformationem, per amplitudinem[i], per profectum, sicut fructus separatur a semine, cum sit fructus ex semine: sic [38]et evangelium separatur a lege, dum provehitur ex lege, aliud ab illa, sed non alienum, diversum, sed non contrarium. Nec forma sermonis in Christo nova. Cum similitudines obicit, cum quaestiones refutat, de septuagesimo [39]septimo venit psalmo: Aperiam, inquit, in parabolam os meum, id est similitudinem; eloquar problemata, id est edisseram quaestiones. Si hominem alterius gentis probare voluisses, utique de proprietate loquelae probares.

Ps. LXXVII, 2.

De sabbato quoque illud praemitto, [1]nec hanc quaestionem consistere [2]potuisse, si non [3]dominum sabbati circumferret Christus. Nec enim disceptaretur cur destrueret sabbatum, si destruere deberet. Porro destruere deberet, si alterius dei esset, nec quisquam miraretur facientem quod illi congruebat. Mirabantur ergo, quia non congruebat illi deum creatorem circumferre et sabbatum eius impugnare. Et ut prima quaeque decidamus, ne eadem ubique teneamus ad omnem argumentationem adversarii ex aliqua nova Christi institutione nitentem, haec iam definitio stabit, ideo de novitate institutionis cuiusque disceptatum, quia de [4]novitate divinitatis nihil erat usque adhuc editum, sicuti nec disceptatum, nec posse retorqueri ex ipsa novitate institutionis cuiusque satis aliam a Christo demonstratam divinitatem, quando et ipsam novitatem

Cap. XII. Luc. VI, 1–11.

30. et cd. *Vaticanus alter.* dei et *reliqui.* 31. id *BC.* 32. non *om. BCa.* 33. quid B. 34. separatione *d.* separationem *reliqui.* 35. notanda *B.* 36. Ita separabat *d., Fulv. Ursinus.* itaque separabit *B.* Itaque separabat (separavit C) *Cabc.* 37. si *BCabc.* 38. et *om. B.* 39. septimo *om. Cab.*
Cap. XII. 1. ne *Bd.* 2. potuisses *BCa.* 3. dominum *cd. Vaticanorum alter.* deum *reliqui.* 4. nativitate *B.*

k. capit] Fieri potest, ἐνδέχεται. V. Cf. ad Apolog. cap. 17.

i. amplitudinem] Hoc est amplificationem.

pronuntiatam a creatore constiterit in Christo non esse
Et oportuerit utique prius alium deum exponi, postea
eius induci, quia deus auctoritatem praestet disciplinae
disciplina; nisi si et Marcion plane tam perversas non
strum litteras didicit, sed per litteras magistrum. Cete
bato ita dirigo. Si sabbatum Christus intervertit, secun
plum fecit creatoris; siquidem in obsidione civitatis [5]I
circumlata per muros arca testamenti [6]octo diebus, etia
ex praecepto creatoris sabbatum operatione destruxit, ut
hoc et de Christo existimant, ignorantes neque Christun
destruxisse neque creatorem, ut mox docebimus. Et
Iesum tunc quoque concussum est sabbatum, ut et ho
stum renuntiaretur; etiam si odio insecutus est solle
Iudaeorum diem, ut Christus non Iudaeorum, de odio q
bati professus creatorem[a], ut Christus ipsius, sequeba
Ies. I, 14. mantem ore Esaiae, Neomenias et sabbata vestra odit a
Sed et haec [7]quoquo modo dicta sint, scimus adhiben
in hac specie etiam abruptam defensionem adversus abr
vocationem. Nunc et [8]ad ipsam materiam disceptabo, i
est destruere sabbatum Christi disciplina. Esurierant di
die spicas decerptas manibus [9]efflixerant[b], cibum operati
perant. Excusat illos Christus et reus est sabbati laesi
pharisaei, Marcion captat status controversiae ([10]ut aliqu
cum mei domini veritate[c]), [12]scripti et voluntatis[d]. De
Luc. VI, 1—4. I Sam. XXI, 2 sq. enim [13]sumitur creatoris et de Christi voluntate color[e],

5. Hierichontis *Cab.* iericontis *B.* 6. septem *cd.* 7. quoque *B.* omissum *in edd. Semleri et Leopoldi.* 9. effrixerant *c.* 10. quasi ut Vaticanus. *Probavit Fr. Iunius.* 11. ludam *ego.* cludam *cd. Vaticanu* dam *reliqui.* 12. scripti voluntate *B.* 13. sumantur *B.* 14. quia

Cap. XII. a. professus creatorem] Rescribi facile posset „professum creatorem." Sed non opus erat. Sed etiam de distinctione laborant haec verba, vel apud Rigaltium, qui distinxit „docebimus. Et tamen — — renuntiaretur, etiam si — — non Iudaeorum. De odio quoque" cett.

b. manibus efflixerant] Nihili est *effrixerant,* quod Pamelius ex sua coniectura posuit. Vet. Gloss. Erfurt., a me editum, p. 328: „*Effligit,* allidit." Allidendo autem et fricando solvuntur grana.

c. ut aliquid ludam cum domini mei veritate] Reposui *ludam* pro *cludam* vel *eludam;* quarum scripturarum altera quidem *cludam* quid sibi hic vellet apud tutores eius, Pamelium et Rigaltium, ne coniectando quidem assequi potui. Fr. Iunius *eludam* tuetur re pretatus: Quia ad res scl greditur quasi pueriliter, πείᾳ, dicens „ut aliquid el liceat mihi in hunc mod techuas Pontici, et suffrag tate. Sic postea *colorem* ϱικῶς.

d. Marcion captat status scripti et voluntatis.] Γϱα διανοίας. (Rigalt.) Cavillat forensis rabula. *Status* r quaestio quae ex prima ca flictione nascitur. V. Cic. Part. cap. 29. Quinctil. I III, 6. Dicitur etiam con ipsum Tertullianum De Pra retic. cap. 16., ubi cf. adn

e. color] *Color* quid sit

exemplo David introgressi sabbatis templum et operati cibum au-*denter fractis* panibus propositionis. Meminerat enim et ille hoc *privilegium* donatum sabbato a primordio quo dies ipse compertus est, veniam ieiunii dico. Cum enim prohibuisset creator in biduum legi manna, solummodo permisit in parasceue, ut sabbati sequentis ferias pridiana pabuli paratura ieiunio liberaret. Bene igitur quod et causam eandem secutus est dominus in sabbati, si ita volunt [16]dici, destructione; bene quod et affectum creatoris expressit in [16]sabbato non ieiunandi honore. Denique tunc demum sabbatum destruxisset, etiam ipsum creatorem, si discipulos sabbato ieiunare mandasset adversus statum scripti et voluntatis creatoris. Sed quoniam discipulos non constanter tuebatur[f], sed excusat, quoniam humanam opponit necessitatem quasi deprecatricem, quoniam potiorem honorem sabbati servat non contristandi quam [17]vacandi, quoniam David comitesque eius cum discipulis suis aequat in culpa et in venia, quoniam placet illi quia creator indulsit, quoniam de exemplo eius [18]et ipse tam bonus est, ideo alienus est a creatore? Denique observant pharisaei si medicinas sabbatis ageret, ut accusarent eum, certe qua sabbati destructorem, non qua novi dei pronuntiatorem; fortasse enim hunc solum articulum [19]ubique ingeram, alium Christum nusquam praedicatum. In totum autem errabant pharisaei circa sabbati legem, non animadvertentes condicionaliter eam indicentem ferias operum, sub certa specie eorum. Nam cum de die sabbati dicit, Omne opus tuum non facies in ea, dicendo tuum de humano opere definiit, quod quisque ex artificio vel negotio suo exequitur, non de divino. Opus autem [20]salutis et incolumitatis non est hominis, sed dei proprium. Sicut et rursus in lege, Non facies, inquit, omne opus in ea, [21]nisi quod fiet omni animae, id est in causa animae liberandae: quia opus dei [22]etiam per hominem fieri potest in [23]salutem animae, a deo tamen, quod et homo fuerat et Christus homo, quia et deus. In hunc ergo sensum legis inducere volens illos per manus arefactae restitutionem interrogat, Licetne sabbatis benefacere, an non? animam liberare,

Luc. VI, 7.

Exod. XX, 10.

Exod. XII, 16.

Luc. VI, 9.

[illegible] Cabc. 16. sabbato d. sabbati *reliqui*. 17. vocandi *BC*. 18. et *om. d*. [illegible] atque *BC*. 20. sabbati *B*. 21. non quod *B*. 22. et *B., pro more*. 23. [illegible] *bc*.

[illegible] Est enim, ut Forcellinii ver[illegible], pars controversiae seu potius [illegible] quoddam genus, in quo [illegible] accusationis aut defensionis [illegible] est, ut factum minus proba[illegible] coniecturis, suspicionibus [illegible] subtiliter inventis tegatur et coloretur. V. Fabri annott. ad Senecae Controv. I, 1.

f. constanter tuebatur] Malim *tutatur*, quo enallagen hic duriorem tollam. *Constanter* ex usu Tertullianeo positum significat aperte, directo, fortiter atque intrepide. Cf. adnott. ad De Bapt. cap. 17.

an perdere? ut id operis [24]permittens quod pro anima factu esset admoneret eos quae [25]opera sabbati lex prohiberet, hum scilicet, et quae praeciperet, divina scilicet, quae fierent ani
Luc. VI, 5. [26]omni. Dominus sabbati dictus, quia sabbatum ut rem suam t batur. Quod etiam si destruxisset, merito, qua dominus magis qui instituit. Sed non omnino destruxit qua dominus, ut hinc apparere possit ne tum quidem in arcae circumlatione apud [27]I richuntem sabbatum a creatore destructum. Nam et illud opus erat quod ipse praeceperat, et quod propter animas disposu hominum suorum in discrimine belli constitutas. Sed etsi od
Ies. I, 14. alicubi sabbatorum professus est, Vestra sabbata dicendo, homir ea deputans, non sua, quae sine dei timore celebrat populus ple
Ies. XXIX, 13. delictis, labiis deum diligens, non corde, suis sabbatis, id quaecunque disciplina eius agerentur, alium statum fecit, quae[h]
Ies. LVIII, 13. Ies. LVI, 2. eundem postea [28]propheten [29]vera et delicata et non profana pronuntiat. Ita nec Christus omnino sabbatum rescindit, cu legem tenuit et supra in causa discipulorum pro anima oper (esurientibus enim solatium cibi indulsit), et nunc manum ari
Matth. V, 17. curans, factis ubique ingerens, Non veni dissolvere legem, adimplere, [30]si Marcion hac voce os ei obstruxit[g]. Adimplevit e et hic legem, dum condicionem interpretatur eius, opertum differ tiam illuminat, dum facit quae lex de sabbati feriis excipit, ipsum sabbati diem benedictione patris a primordio sanctum be factione sua efficit sanctiorem, in quo scilicet divina praesidia nistrabat, quod adversarius aliis diebus praestitisset, ne sabba creatoris ornaret, ne opera debita sabbato redderet. In quo di
II Reg. IV, 23. et Helisaeus [31]prophetes [32]Sunamitidis filium mortuum restitui vitam, vides pharisaee, tuque Marcion, olim creatoris esse sabb benefacere, animam liberare, non perdere, nihil Christum i intulisse quod non sit ex forma, ex lenitate, ex misericordia,
Ies. XXXV, 3. praedicatione quoque creatoris. Nam et hic specialis medi prophetiam repraesentat. Invalescunt manus dissolutae, sicut genua dissoluta in paralytico.

24. permittens *B., Fulv. Ursinus.* promittens *reliqui.* 25. in opera *B.* 26. ... *d., Latinius.* omnia *BCabc.* 27. Hierichontem *Cab.* ierichonthem *B.* 28. ... phetem *BC.* 29. vera et delicata *cd.* vera et dilecta *ab.* renuerat delica tenuerat delicta *C.* 30. si *BCabc.* nec *d., ex coni. Fulvii Ursini.* 31. pro tae *C.* 32. sunamitis *B.*

g. si Marcion hac voce os ei obstruxit.] Hoc est si Marcion ei hac voce os obstruxisse sese putavit. Correxerant Fulv. Ursinus et Nic. Rigaltius „nec Marcion" cett., verborum sententiam parum assecuti.

h. statum fecit quae] Durior est pronominis demonstrativi, nec ... inusitata in his scriptis. V. adnott. ad cap. 39.

Certe evangelizat Sion et Hierusalem pacem et bona omnia, certe ascendit in montem et illic pernoctat in oratione et utique auditur a patre. Evolve igitur prophetas, et ordinem totum recognosce. In montem [1]excelsum, inquit Esaias, ascende, qui evangelizas Sion, extolle cum vigore vocem tuam, qui evangelizas Hierusalem. Adhuc in vigore [2]obstupescebant in doctrina eius; erat enim docens tanquam virtutem habens. Et rursus: Propterea cognoscet populus nomen meum in illa die. Quod nomen, nisi Christi? Quod ego sum ipse qui [3]loquor. Tunc enim ipse erat qui in prophetis loquebatur, sermo, filius creatoris. Adsum, dum [4]hora est, in montibus, ut evangelizans auditionem pacis, [5]ut evangelizans bona. Item Naum ex duodecim, [6]Quoniam ecce veloces pedes in monte evangelizantis pacem. De voce autem nocturnae orationis ad patrem manifeste psalmus: Deus meus, clamabo per diem, et non exaudies, et nocte, et non in vanitatem mihi. Et alibi de loco et voce eadem psalmus: Voce mea ad dominum exclamavi, et exaudivit me de monte sancto suo. Habes nominis repraesentationem, habes [7]actum evangelizantis, habes locum montis, et tempus noctis, et sonum vocis, et auditum [8]patris, habes Christum prophetarum. Cur autem duodecim apostolos elegit, et non alium quemlibet numerum? Ne et ex hoc meum Christum interpretari possem, non tantum vocibus prophetarum, sed et argumentis rerum praedicatum. Huius enim numeri figuras apud creatorem deprehendo duodecim fontes Elim, et duodecim gemmas in tunica sacerdotali [9]Aaronis, et duodecim lapides ab Iesu de Iordane electos et in arcam testamenti conditos. Totidem enim apostoli portendebantur, proinde ut fontes et amnes rigaturi aridum retro et desertum a notitia orbem nationum (sicut et per Esaiam: Ponam [9b]in terra inaquosa flumina), proinde ut gemmae [10]illuminaturi sacram ecclesiae vestem, quam induit Christus pontifex patris, proinde ut et lapides solidi fide, quos de lavacro Iordanis Iesus verus elegit et in sacrarium testamenti sui recepit. Quid tale de numeri defensione competit Christo Marcionis? Non potest simpliciter factum ab illo quid videri quod possit videri non simpliciter factum a meo. Eius erit res apud quem invenitur rei praeparatura. Mutat et Petro nomen de Simone, quia et creator Abrahae et Sarae et Auseae nomina reformavit, hunc vocando Iesum, illis syllabas adiciendo. Sed et cur Petrum? Si

Cap. XIIII. 1. inquit excelsum *BCa*. 2. obstupebant *B*. 3. loquebar *cd*. [illegible] *B*. 5. ut *om. cd*. 6. quam *B*. 7. actum *d., Latinius*. factum *Petr.* [illegible]*mius, et probat Fr. Iunius*. sanctum *Cabc*. *Omittit vocem B*. 8. patris *BCabc*. [illegible] *d., Latinius*. 9. Aaraonis *Bcd*. *Vaticani*. Aaraon *reliqui*. 9b. intra ina[illegible] *BC*. 10. illuminaturae *BC*.

ob vigorem fidei, multae materiae solidaeque nomen de suo modarent. An quia et petra et lapis Christus? Siquidem

I Petr. II, 8. Rom. IX, 33. Ies. VIII, 14. mus positum eum in lapidem offendiculi et in petram s Omitto cetera. Itaque affectavit carissimo discipulorum de suis peculiariter nomen communicare, puto [11]propius quam

Luc. VI, 17. suis. Conveniunt a Tyro et ex aliis regionibus multitudc

Ps. LXXXVII, 4. transmarina. [12]Hoc spectabat psalmus: Et ecce allophyli et et populus Aethiopum, isti fuerunt illic. Mater Sion dicet ho homo factus est in illa (quoniam deus homo natus est), et [13]ae eam voluntate patris, ut scias ad eum tunc gentiles con quia deus homo natus erat [14]aedificaturus ecclesiam ex v

Ies. XLIX, 12. 18. 21. patris, [15]ex allophylis quoque. Sic et Esaias: Ecce isti [16] de longinquo, isti autem [17]veniunt ab aquilone et mari, alii de terra Persarum. De quibus et rursus: Attolle per ci oculos tuos, et vide, omnes congregati sunt. De quibus et [18]Vides ignotos et extraneos, et dices cordi tuo, Quis istos mihi? porro[a] hos quis mihi educavit? at hi mihi ubi fuerun erit Christus non prophetarum? et quis erit Christus Marcioni Si perversitas placet, qui non fuerit prophetarum.

Cap. XIV. Venio nunc ad ordinarias sententias eius, per quas pro tem doctrinae suae inducit ad edictum[a], ut ita dixerim,

Luc. VI, 20. Beati mendici (sic enim exigit interpretatio vocabuli quod in est), quoniam illorum est regnum [1]dei. Iam hoc ipsum, quo nedictionibus coepit, creatoris est, qui universa, prout edidit

Ps. XLV, 2. alia voce quam [2]benedictionis dedicavit. [3]Eructavit [4]enim, cor meum sermonem optimum. Hic erit sermo optimus, dictionis scilicet, qui et novi quoque testamenti initiator agn de [5]veteri exemplo. Quid ergo [6]mirum est, si et ab af creatoris ingressus est, per huiusmodi dictionem semper m et pauperes et humiles ac viduas et pupillos usque diligentis solantis, asserentis, vindicantis? ut hanc Christi quasi p benignitatem rivulum credas de fontibus salvatoris. Reve

11. proprius *c., ex altero Vaticano, Fr. Iunius.* 12. Hos *Petr. Ciacconi* aedificavit *Bcd. Vaticanus uterque.* aedificabit *reliqui.* 14. et aedifica 15. et ex *B.* 16. venient *c.* 17. venient *c.* 18. videns *Latinius.*

Cap. XIV. 1. dei *BCab.* coelorum *cd.* 2. benedictionibus *d.* ben *BC.* 3. eruptavit *B.* 4. enim inquit *cd., ex altero Vaticano.* inquit *reli* veteris *Fr. Iunius.* 6. mirum est *cd. Vaticanus alter.* mirum *reliqui.*

Cap. XIII. a. porro] Id est at, atenim. V. adnott. ad De Corona cap. 7.

Cap. XIV. a. inducit ad edictum] *Ordinarias* sententias dicit proprias, ab ore eius audiri solitas, et ex instituto ipsius profectas quibus doctrinam strueret et tanquam in edicti sui formam redigeret, qualia magistra ponere solebant. V. in universa mern Geschichte des Röm. Recht p. 118 sqq.

n nescio in tanta frequentia eiusmodi vocum, tanquam in
rel in prato vel in nemore pomorum. Passim prout incidit
stenda est. Inclamat psalmus: Iudicate pupillo et mendico, et Ps. LXXXII, 3.
em et pauperem iuste tractate, liberate pauperem, et mendi-
le manu [7]peccatoris eruite. Item psalmus septuagesimus pri-
Iustitia iudicabit mendicos populi et faciet salvos filios pau- Ps. LXXII, 4. 17. 12 sqq.
. Et in sequentibus de Christo: Omnes nationes servient ei.
autem uni genti Iudaicae praefuit, ne [8]qui in David putet
n, quia et ille susceperat humiles et necessitatibus laborantes.
[9]liberaverit, inquit, a dynasta mendicum, parcet mendico [10]et Ps. IX, 18 sqq
ri, et animas pauperum salvas faciet, ex usura et iniustitia
et eorum animas, et honoratum nomen eorum [11]in conspectu
. Item: Avertantur peccatores in inferos, omnes nationes, Ps. CXIII, 5 sqq.
dei obliviscuntur, quoniam non in finem oblivioni habebitur
icus, tolerantia pauperum non peribit in finem. Item: Quis
deus noster, qui habitat in excelsis, et humilia prospectat in
et in terra, qui suscitat mendicum de terra, et de stercore
t pauperem, uti sedere eum faciat cum principibus populi,
e in regno suo. Sic et retro in Basiliis Anna, mater [11b]Sa-
s, spiritu gloriam deo reddens, Qui, inquit, excitat pauperem I Sam. II, 8.
rra et mendicum, uti sedere eum faciat cum dynastis [12]populi,
e in regno suo, et in thronis gloriae, utique [13]regalibus. Per
m vero quomodo invehitur in vexatores egenorum: Vos autem, Ies. III, 13.
id incenditis vineam meam, et [14]rapina mendici in domibus
is? Cur vos laeditis populum meum, et faciem mendicorum
nditis? Et rursus: Vae qui scribunt nequitiam, scribentes Ies. X, 1.
scribunt nequam, vitantes iudicia mendicorum et diripientes
ata pauperum populi mei. Quae iudicia pupillis quoque et
s exigit, ut et ipsis egenis [15]solatii. Iudicate pupillo, et iuste Ies. I, 17.
ate viduam, et venite, conciliemur, dicit dominus. Cui tantus
tas in omnem condicionem humilitatis creatoris est, eius erit
gnum quod a Christo repromittitur, ad cuius affectum iam du-
pertinent [16]ii quibus repromittitur. Nam et si putas creatoris
em terrenas promissiones fuisse, Christi vero caelestes, bene
l caelum nullius alterius usque adhuc dei apparet nisi cuius et
s, bene quod creator vel minora promisit, ut facilius illi et de
ribus credam quam qui nunquam de minoribus prius fidem

ccatorum *B.* 8. qui *BC.* quis *reliqui.* 9. liberaverat *B.* liberavit *c., ex* *Vaticano.* 10. et *om. B.* 11. in conspectu (conspectum *B.*) ipsius *BCabd.* n ipso *c.* 11b. Samuhelis *C.* 12. populi, utique in regno suo, et *cd., ex* *morum altero.* populi et *BCab.* 13. regalibus benedictionibus. Per *B.* 14. *m BC.* 15. solatia *Petr. Ciacconius. Probat Fr. Iunius.* 16. hii *Ca.*

Luc. VI, 21. liberalitatis suae struxit. Beati esurientes, [17]quoniam ip
buntur. Possem hunc titulum in superiorem transmisis
non alii [18]sunt esurientes quam pauperes et mendici, si n
promissionem creator specialiter in evangelii scilicet sui
ctionem destinasset; siquidem per Esaiam de eis quos
Ies. V, 26. esset a summo terrae, [19]utique nationes, Ecce, inquit,
[20]leviter advenient, velociter, [21]qua properantes sub finib
rum, leviter, [22]quia sine oneribus pristinae legis. Non
neque sitient. Ergo saturabuntur, quod utique nisi esuri
Ies. LXV, 13. sitientibus non promittitur. Et rursus, Ecce, inquit, qu
mihi, saturabuntur, vos autem esurietis: ecce, qui serv
bibent, vos autem sitietis. Videbimus et contraria ista,
praeministrentur. Interim quod esurientibus saturitatem r
Luc. VI, 21. [23]dei creatoris est. Beati plorantes, quia ridebunt. Dec
Ies. LXV, 13 sq. tentiam Esaiae: Ecce, qui serviunt mihi, [24]exultabunt in ic
vos autem confundemini: ecce qui serviunt mihi, [25]oble
vos autem clamabitis prae dolore cordis. Et haec contr
Christum recognosce. Certe oblectatio et exultatio in i
illis promittitur qui in diversa condicione sunt, maestis e
Ps. CXXVI, 5. et anxiis. Scilicet etiam psalmus [26]cxxv., Qui seminant,
lacrimis, [27]in exultatione metent. Porro tam exultantibus
ditatem capientibus risus accedit quam maerentibus et

17. quoniam ipsi saturabuntur *cd., ex uno Vaticano.* quoniam (qui *B.*) S *reliqui.* 18. sint *B.* 19. utique nationes *abcd. Gorziensis.* nationes et leviter *cd.* 21. qua *cd., ex altero Vaticano.* quia *reliqui.* 22. *altero Vaticano.* quia *reliqui.* 23. dei *om. B.* 24. exultabunt in iocu *Vaticanorum uterque.* oblectabuntur *BCa.* 25. oblectabuntur *cd.* *uterque.* exultabunt in iocunditate *Cab.* oblectabuntur exultabunt in ioc 26. XXV. *cd.* XXVII. *Cab.* centesimus vicesimus septimus *B.* 27. *Vaticanus unus.*

b. Possem — transmisisse] Tertullianei stili est praeteriti infinitivum ponere pro praesentis, cuius usus iam aliquot exempla indicavi ad Scorp. cap. 6., quibus adde De Spectac. cap. 10 „Immo, quod ad artes pertinet, altius *praescripsisse* debemus daemonas ab initio" cett. Adv. Marc. II, 29 „compendio interim possum antitheses *retudisse.*" Ibidem III, 4 „Alterum vero iamdudum debuerat *traduxisse.*" Ibid. cap. 9 „aeque potuit ex quacunque materia angelis quoque *adstruxisse* carnem.", et paulo post „brevem carnis commeatum non debuerunt nascendo *sumpsisse.*" Ibid. cap. 2 „Proinde enim *praecessisse* debuerat" cett. Ibid. IV, 1. „Prior itaque debueras alium deum luminis, alium tenebrarum *determinasse,* ut ita posses alium legis, alium evangelii *adseverasse.*" „quod apostolos *praemisisse* set." Ibid. cap. 9 „potuit e *cepisse* quod sciebat ultro f paulo post „potuit etiam ill *sisse* sententiam.", et deinde tibi fuit de evangelio *erasiss* vum est?" cap. 14 „non p minis odium — personam *tecessisse.*" Ibid. cap. 16 „ per talionem voluerat *imp* paulo post „quam mihi *pe* buerat." Ibid. cap. 18 „que dicatis operationibus *ignovi* rant." Ibid. cap. 20 „pro *inrupisse* non debuit." Ibi „noster hoc debuit *pronuntia* cap. 23 „Hoc et ille noluer cett. Haec interim sufficiant

us. *Ita* creator materias risus et fletus praedicans risuros plo-
les prior dixit. Igitur [28] qui a consolatione pauperum et humi-
et esurientium et flentium exorsus est, statim se illum reprae-
are gestivit quem demonstraverat per Esaiam: Spiritus domini Ies. LXI, 1. 2.
r me, propter quod [29] unxit me ad evangelizandum pauperibus. Luc. VI, 20. 21.
mendici, quoniam illorum est regnum caelorum; misit me
e obtritos corde: Beati, qui esuriunt, quoniam [30] saturabuntur;
are* languentes: Beati, qui plorant, quoniam ridebunt; dare
libus Sionis gloriam [31] et pro cinere unguenti iocunditatem et
e habitum pro spiritu taedii. Haec si statim admissus Chri-
dministravit, aut ipse est qui se ad haec venturum praedica-
ut si nondum venit qui praedicavit, ridicule, sed necessarie
m fortasse, mandaverit Christo Marcionis, Beati eritis, cum Luc. VI, 22.
dio habebunt homines et exprobrabunt, et eicient nomen ve-
, velut [32] malum propter filium hominis. Hac pronuntiatione
dubio ad tolerantiam exhortatur. Quid minus creator per
m? Ne metueritis ignominiam ab hominibus, et nullificatione Ies. LI, 7.
a ne minuamini. Quae ignominia, quae nullificatio? Quae
i erat propter filium hominis. Quem istum? Qui est secun-
creatorem. Unde probabimus? Excidio in ipsum quoque
icato; sicut per Esaiam ad auctores [33] odii Iudaeos: Propter Ies. LII, 5. Rom. II, 24.
blasphematur nomen meum in nationibus; et alibi: [34] Sancite
qui circumscribit animam suam, qui aspernamento habetur a
nibus, famulis et magistratibus. Si enim odium in illum filium
nis praedicabatur qui secundum creatorem est, evangelium au-
nomen Christianorum, utique a Christo deductum, odio futu-
contestatur propter filium hominis, quod est Christus, eum
i hominis in causa odii constituit [35] qui erat secundum creato-
, in quem odium praedicabatur. Et utique si nondum venisset,
potuisset nominis odium, quod agitur hodie, personam nominis
cessisse. Nam et [36] sancitur penes nos, et animam suam cir-
scribit, propter nos eam ponens, et aspernamento habetur a
nibus. Et qui natus est, ipse erit filius hominis, propter
n et nomen nostrum recusatur.

qui (in *adnot. a.* quia) a consolatione *abcd., ex Gorziensi.* qua consolatione *C.*
consolatione *B.* 29. misit *B.* 30. ipsi saturabuntur *B.* 31. et *om. c.* 32.
m *d. Vaticanus alter.* 33. odii Iudaeos *cd., ex altero Vaticano.* Iudaeos
B. 34. sanctificate *codex Vaticanus apud Pamelium et Latinium.* sanctite *B.*
pararat secundum *a., in margine.* 36. sanctificatur *codex Vaticanus apud Pa-*
m et Latinium. sancitur *B.*

advocare] Hoc est consolari. Sic cap. 15 dicit „mendicorum *advocatorem.*" Cf. adnott. ad De Patient. cap. 11. et ad De Pudic. cap. 17.

Cap. XV. Secundum haec, inquit, faciebant prophetis patres eorum.
Luc. VI, 23. Christum versipellem, nunc destructorem, nunc assertorem proph
tarum! destruebat ut aemulus, convertens discipulos eorum, si
asserebat ut amicus, suggillans insectatores eorum. Porro, in qua
tum [1]non congruisset Christo Marcionis assertio prophetarum,
quorum venerat destructionem, in tantum congruit Christo creator
suggillatio in insectatores prophetarum, quos in omnibus adimple
bat, vel quia magis creatoris est delicta patrum filiis [2]exprobra
quam eius dei qui nec propria cuiusque castigat. Sed non statim
inquis, prophetas tuebatur, si iniquitatem Iudaeorum affirmare
volebat, quod nec cum prophetis suis pie egissent. Atquin nul
hic iniquitas exprobranda erat Iudaeis, laudandis potius et probar
dis, si eos [2b]suggillaverunt[a] ad quorum destructionem post tant
aevi deus optimus motus est. Sed, puto, iam et non optim
iam aliquid et cum creatore moratus[b], nec in totum Epicuri deus
Ecce enim demutat in [3]maledictionem[d], et ostendit eum se est
Luc. VI, 24. qui novit offendi et irasci. Vae enim dicit. Sed [4]fit nobis quaest
de verbi istius qualitate, quasi non tam maledictionis sit quam a
monitionis. Et quid causae interest, quando et admonitio non
sine aculeo comminationis, maxime per Vae amarior facta? Et
monitio autem et comminatio eius erunt qui norit irasci. Ne
enim admonebit et nemo comminabitur, ne quid faciat, nisi
factum vindicabit. Nemo vindicarit, nisi qui norit irasci. Alii ag
scunt quidem verbum maledictionis, sed volunt Christum sic V
pronuntiasse, non quasi ex sententia sua proprie, sed quod Vae
creatore sit, et voluerit illis asperitatem creatoris opponere,
suam supra in benedictionibus sufferentiam[e] commendaret. Q
non creatori competat, qua utrumque praestanti, et bonum de
et iudicem, ut, quia [6]praemiserat in benedictionibus benignitat
subiceret etiam in maledictionibus severitatem, amplitudinem di
plinae utriusque instruendae, tam ad benedictionem sectandam q

Cap. XV. 1. non *om. BC.* 2. et probare *B.* 2b. suggillaverunt *ego.* ...raverunt *libri omnes.* 3. maledictionem *ed., ex altero Vaticano.* maledictione... 4. sit *C.* 5. fit *Bd.* sit *reliqui.* 6. promiserat *C.*

Cap. XV. a. suggillaverunt] Ita rescribendum erat. Ineptum enim quod in veteris editionibus legitur *figuraverunt.*

b. aliquid et cum creatore moratus] Aliquid moratum dicit moribus quibusdam praeditum qualibus creator, nempe odio, benevolentia, ira, misericordia, iustitia, clementia. (Rigalt)

c. Epicuri deus.] Stupens, iners, ἀλειτούργητος. (Rigalt.)

d. demutat in maledictionem] De...tat, hoc est devertit. Pro *maledicti...* prope erat ut rescriberem *male...rem.*

e. sufferentiam] Hoc est patie... Sic De Oratione cap. 29 „et do... *sufferentia* instruit.“ Ibid. cap. 4 ... hoc dicto ad *sufferentiam* nosme... praemonemus.“

tetur cor tuum, et obliviscaris domini dei tui. Quemadmod
Ezechiam, regem thesauris inflatum et de eis potius quam d
gloriatum, apud illos qui ex Perside advenerant insilit per Es
Ies. XXXIX, 6. Ecce dies veniunt, et auferentur omnia quae in domo tua
[21]et quae patres tui congesserunt in Babylonem [22]transferentu
Ier. IX, 23 sq. et per Hieremiam quoque [23]edidit, Ne glorietur dives in
suis, et qui gloriatur, scilicet in deo glorietur. Sic et in
Ies. III, 16 sqq. Sionis invehitur per Esaiam, cultu et divitiarum abundantia in
Ies. V, 14. comminabundus et alibi nobilibus et superbis: [24]Dilatavit
animam suam et aperuit os suum, et descendent inclyti et
et divites (hoc erit Christi Vae super divites), et humiliabitur
utique exaltatus divitiis, et [25]inhonorabitur vir, utique ob sul
Ies. X, 33. tiam honorabilis. De quibus et rursus: Ecce dominus vir
conturbabit gloriosos cum valentia, et elati comminuentur, et
gladio sublimes. Qui magis quam divites? quia [26]receperunt s
advocationem suam, gloriam et honorem, sublimitatem [27]ex d
Ps. XLIX, 17 sq. A quibus avertens nos et in psalmo XLVIII., Ne timueris, i
cum dives factus fuerit homo, et cum abundabit gloria eius,
niam cum morietur, non tollet omnia, [27b]nec descendet cu
Ps. LXII, 11. gloria sua. Item in [28]LXI., Ne [29]desideraveritis divitias, et si
cent, ne [30]adieceritis cor. Id ipsum postremo verbum Vae
Amos VI, 1. 4 sqq. per Amos in divites affluentes [31]delitiis destinatur. Vae [32]enin
quit, qui dormiunt in lectis [33]eburneis [34]et delitiis fluunt in
[35]suis, qui edunt hoedos de gregibus caprarum et vitulos de
bus boum lactantes, complaudentes ad sonum organorum: ta
perseverantia deputaverunt, et non tanquam fugientia, qui
vinum liquatum, et unguentis primariis unguntur. Igitur ets
tummodo dehortantem a divitiis ostenderem creatorem, non
praedamnantem divites, etiam verbo ipso quo et Christus,
dubitaret ab eodem adiectam in divites comminationem pe
Christi a quo ipsarum materiarum, id est divitiarum, debo
[36]praecucurrisset. Comminatio enim dehortationis accessio
Luc. VI, 25. [37]Ingerit Vae etiam saturatis, quia esurient, [38]etiam ridentibus
quia lugebunt. [39]His respondebunt illa quae supra benedictio

21. et *om. B.* 22. transferentur *abcd. Gorziensis.* transferuntur *BC.* 23.
cd Vaticanorum alter. edidit *reliqui.* 24. dilatabit *C.* 25. honorabitur *C*
receperunt *d.* receperint *reliqui.* 27. ex divitiis *abcd. Gorziensis.* et div
et divitias *C.* 27 b. sed *C.* 28. sexagesimo primo *B.* 29. desideraveri
Vaticanorum uterque. desideraveris *BCab.* 30. adieceritis *cd. Vaticanorum u*
adieceris *BCab.* 31. delitiis *Babcd. Gorziensis.* divitiis *C.* 32. enim o
cum Vaticanorum altero. 33. eburneis *abcd. Gorziensis.* eburnaciis *BC.* 34.
delitiis *B.* 35. suis *om. BC.* 36. praecurrisset *B.* 37. Ingruit *B.* 38.
39. Hic *B.*

renuntiandum est, an disciplina patientiae [5]praedicatur penes cre-
torem? [5b]Si per Zachariam praecepit, ne unusquisque malitiae fr-
tris sui meminerit, sed nec proximi. Nam et rursus, Malitia — Zach. VII, 10. VIII, 17.
inquit, proximi sui [6]unusquisque ne recogitet. Multo magis pa-
tientiam indixit iniuriae qui indixit oblivionem. Sed et cum dic-
Mihi vindictam, et ego vindicabo, proinde patientiam docet vi- — Deut. XXXII, 35.
dictae [7]expectatricem. In quantum ergo [8]fidem non capit ut idem
videatur et dentem pro dente, oculum pro oculo in vicem [9]iniuria
exigere qui non modo vicem, sed [10]etiam ultionem, etiam recor-
dationem et recogitationem iniuriae prohibet, in tantum aperitu
nobis quomodo oculum pro oculo et dentem pro dente censuerit
non ad secundam iniuriam talionis permittendam, quam prohibuerit
interdicta ultione, sed ad primam coërcendam, quam prohibuerit
[11]talione, opposito[a], ut unusquisque respiciens licentiam secunda
iniuriae a prima semetipsum contineret. Facilius enim vim com-
primi scit repraesentatione talionis quam repromissione ultionis.
Utrumque [12]autem constituendum fuit pro natura et fide hominum
ut qui deo crederet, ultionem a deo expectaret, qui minus [13]fidere
[14]leges talionis timeret. Hanc legis voluntatem de intellectu labo-
rantem dominus et sabbati et legis et omnium paternarum dispo-
sitionum Christus et revelavit et compotem fecit[b], mandans [15]alteri
quoque maxillae oblationem, ut tanto magis vicem iniuriae exti-
gueret quam et lex per talionem voluerat impedisse, certe quam
prophetia manifeste coërcuerat, et memoriam iniuriae prohibens
ultionem ad deum redigens. Ita si quid Christus intulit, non ad-
versario, sed adiutore praecepto, non destruxit disciplinas creatoris.
Denique si in ipsam rationem patientiae praecipiendae, et quidem
tam plenae atque perfectae, [16]considerem, non consistet, si non
est creatoris, qui vindictam repromittit, qui iudicem praestat. Alio-
quin si tantum patientiae pondus non modo non repercutiendi, sed
et aliam maxillam praebendi, et non modo non remaledicendi, sed
etiam benedicendi, et non modo non retinendi tunicam, sed [17]e-
amplius et pallium concedendi, is mihi imponit qui non sit m-

5. praedicatur *C (in marg.) abcd.* praedicat *BC. Probat Fr. Iunius.* 5b. Si *d.* S- *reliqui.* 6. unusquisque *ed. Vaticanus alter.* quisque *reliqui.* 7. et peccatricem 8. fidem *om. ed., cum altero Vaticano.* 9. iniuriae *a (in marg.) bcd.* iniuriam *BC* 10. et ultionem et *B.* 11. opposito talione *d.* talione opposita *alii.* 12. aut- *om. B.* 13. consideret *Vaticanus alter.* 14. legis *BC.* 15. et alterius *B.* 1- considerenus *d., ex altero Vaticano.* 17. et *om. bcd.*

Cap. XVI. a. talione, opposito] Fuerunt qui mallent *talione opposita*, ut alii *opposita talione* praetulerunt. Sed vera est veterum librorum scriptura, siquide- *opposito* κατ' ἐπεξήγησιν additum e-

b. compotem fecit] Intellectus sui.

hominum genus. Ideoque quamdiu intra Israëlem erat sacrame
Ps. II, 8. tum, merito in solos fratres misericordiam mandabat, at ubi Chris
dedit gentes [34]haereditatem et possessionem terminos terrae,
Hos. I, 6. 9. coepit expungi quod dictum est per Osee: Non populus meus, p
pulus meus, et non misericordiam consecuta, misericordiam co
secuta, natio scilicet, exinde Christus in omnes legem patern
benignitatis extendit, neminem excipiens in miseratione, sicut i
vocatione. [35]Ita et si quid amplius docuit, hoc quoque in haeredi
Luc. VI, 31. tatem gentium accepit. Et sicut vobis fieri vultis ab hominibus, it
et vos [36]facite illis. In isto praecepto utique alia pars eius sub
auditur. Et sicut vobis non vultis fieri ab hominibus, ita et vo
ne faciatis illis. Hoc si novus deus et ignotus retro et nondu
plane editus praecepit, qui me nulla ante hac institutione formave
rit, qua prius scirem quid deberem mihi velle vel nolle atque il
et aliis facere [37]quae et mihi vellem, non facere [38]quae et mi
nollem, passivitatem sententiae meae permisit[d], nec adstrinxit m
ad convenientiam voluntatis et facti, ut id aliis faciam quod mi
velim et id nec aliis faciam quod mihi nolim. Non enim defini
quid mihi atque aliis debeam velle vel nolle, ut ad legem [39]volu
tatis parem factum[e] [40]et possim [41]alii non praestare quod ab al
mihi velim praestitum, amorem, obsequium, solatium, praesidiu
et eiusmodi bona, proinde [42]et alii facere[f], quod ab alio mihi fi
nolim, vim, iniuriam, contumeliam, fraudem et eiusmodi mal
Denique hac inconvenientia voluntatis et facti agunt ethnici nondu
[43]a deo instructi. Nam etsi natura bonum et malum notum e
non tamen dei disciplina, [44]qua cognita tunc demum convenien
voluntatis et facti ex fide[g], ut sub metu dei, agitur. Itaque de
Marcionis [45]cum maxime revelatus sit, tamen revelatus non pot
huius praecepti, de quo agitur, tam strictum et obscurum et ca
cum adhuc et facilius pro meo potius arbitrio interpretandum co

34. haereditatem *BCcd. Vaticanus uterque.* in haereditatem *ab.* 35. Ita si quid
36. faciatis *B.* 37. quae et mihi *BCabc.* quae mihi *d.* 38. et quae mihi
39. voluntati sperem *BC.* 40. ut *Fr. Iunius.* 41. aliis *B.* 42. et *BCabc.*
d., Latinius. 43. ab eo *BC.* 44. qua *d., Latinius.* a qua *reliqui.* 45.
cum maxime *Latinius.*

d. passivitatem sententiae meae permisit] Id est rationem communem atque promiscuam, ad quasvis opiniones amplectendas liberam. Sic Adv. Hermog. cap. 42. et Adv. Valentin. cap. 30. (Fr. Iunius.) Cf. adnott. ad De Corona cap. 8.

e. ut ad legem voluntatis parem factum] Id est tamquam si penes me esset facere quicquid mihi in volun fuerit animoque. (Fr. Iunius.)

f. et alii facere] Latinius *nec alii.* nec auctoris mentem assequi videt nec oppositionem praecedentis mem animadvertisse. (Fr. Iunius.) Recte.

g. ex fide] Cf. adnott. ad Apol cap. 2.

pendium emittere, [46]cuius nullam praestruxerat distinctionem. At enim creator meus [47]et olim et ubique praecepit indigentes, pauperes et pupillos et viduas protegi, iuvari, refrigerari; sicut et per Esaiam: [48]Infringito panem tuum [49]mendicis, et qui sine tecto sunt, in domum tuam inducito, et nudum si videris, tegito. Item per Ezechielem de viro iusto: Panem suum dabit esurienti, et nudum [50]conteget. Satis ergo iam [51]tunc me docuit ea facere aliis quae mihi velim fieri. Proinde denuntians, Non occides, Non adulterabis, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, docuit ne faciam aliis quae fieri mihi nolim; et ideo ipsius erit praeceptum in evangelio qui illud retro et praestruxit et distinxit et ad arbitrium disciplinae suae disposuit et merito iam compendio substrinxit, quoniam et alias recisum sermonem facturus in terris dominus, id est Christus, praedicabatur.

Ies. LVIII, 7. — Ezech. XVIII, 7. — Exod. XX, 13 sqq. — Ies. X, 23.

Hic nunc de fenore cum interponit, Et si feneraveritis a quibus speratis vos recepturos, quae gratia est vobis? percurre sequentia Ezechielis de eodem viro iusto: Pecuniam, inquit, suam [1]fenori non dedit, et quod abundaverit, non sumet, fenoris scilicet redundantiam, quod est usura. Prius igitur fuit ut fructum fenoris eradicaret, quo facilius adsuefaceret hominem ipsi quoque fenori, [2]si forte, perdendo, cuius fructum didicisset amittere. Hanc etenim dicimus operam legis fuisse procurantis evangelio. Quorundam[a] tunc fidem paulatim ad perfectum disciplinae Christianae nitorem primis quibusque praeceptis balbutientis adhuc benignitatis informabat. Nam et supra, Et pignus, inquit, [3]reddes dati; utique si non sit [4]solvendo, quia [5]solutori utique pignus restituendum esse [6]utcunque non scriberet[b]. Multo manifestius in Deuteronomio: Non dormies super pignus eius, redditione reddes illi pallium circa solis occasum, et dormiet in pallio suo. Adhuc clarius supra: Dimittes omne debitum quod tibi proximus debet, et fratrem tuum non reposces, quoniam remissio domini dei tui invocata est. Porro cum debitum dimitti iubet, utique non [6b]exsoluturo (plus [7]enim est, etsi

Cap. XVII. Luc. VI, 34. — Ezech. XVIII, 8. — Ezech. XVIII, 17. — Deut. XXIV, 12. — Deut. XV, 2.

46. cuius nullam praestrinxerat *C.* cuius per nullam strinxerat *B.* 47. et olim cd, *ex altero Vaticano.* olim *reliqui.* 48. infringito esurienti panem *cd.* 49. et mendicos qui *cd.* 50. contegit *B.* 51. nunc *b.*

Cap. XVII. 1. foenore *Cab.* 2. sic *C.* 3. reddes dati, utique *ego.* reddes dati utique *BC.* reddes utique *ab.* reddet utique *cd.* 4. solvendo *abcd.* solvendum *BC.* 5. soluturo *d., ex emendatione Petri Ciacconii.* 6. utcunque non scriberet *ego.* utrum homo scriberet? *BCabcd.* 6 b. exsolvituro *Vaticanus alter.* 7. etiam *Fulv. Ursinus.*

Cap. XVII. a. evangelio. Quorundam] Inscripserim evangelio, *quod* quorundam. Sed non multum refert.

b. reddes dati; utique si non sit solvendo, quia solutori utique pignus restituendum esse utcunque non scriberet.] Ita haec verba, corrupta olim et plane obscura, emendasse mihi sum visus.

[7b]exsoluturo, cum reposci vetat)[c], quid aliud docet quam non [8]ex soluturo feneremus, qui [9]tantum detrimentum fenori indixit? I

Luc. VI, 35. eritis filii dei. Nihil impudentius, si ille nos sibi filios faciet q nobis filios facere non permisit auferendo connubium[d]. Quomod in id nomen allecturus est suos quod iam erasit? Filius spadon esse non possum, maxime [10]cum patrem habeam eundem quem omnia. Nam tam pater omnium qui conditor universitatis qua spado qui nullius substantiae conditor. Et si marem ac femina non miscuisset creator, et si non universis quoque animalibus filio concessisset, hoc eram eius ante paradisum, ante delictum, an exilium, ante duos, unum[e]. Denuo factus filius fui, statim cu me manibus enixus est, cum de suo halitu movit. Ille me nu rursus filium nuncupat, iam non in animam, sed in spiritum p

Luc. VI, 35. riens. Quia ipse, inquit, suavis est adversus ingratos et malo Euge, Marcion, satis ingeniose detraxisti illi pluvias et soles, creator videretur. Sed quis iste suavis, qui ne cognitus quide usque adhuc? Quomodo suavis, a quo nulla beneficia [11]praece serant hoc genus suavitatis qua soles et imbres qui feneravera non [12]recepturus ab humano genere, ut creator, qui pro tanta el mentorum liberalitate facilius idolis quam sibi debitum gratiae r ferentes homines usque adhuc sustinet. Vere suavis etiam spirit

Ps. XIX, 11. libus commodis. Eloquia enim domini dulciora super mel et fav Ille igitur et ingratos suggillavit qui gratos experiri merebatur, cui [13]solem et imbres tu quoque Marcion [14]ingratus habuisti. Ceteru tuus non poterat iam queri ingratos, qui non paraverat grat

Luc. VI, 36. Misericordiam quoque praecipiens, Estote, inquit, misericord

Ies. LVIII, 7. sicut pater [15]vester misertus est vestri. Hoc erit, Panem infringi esurienti, [16]et *si* sine tecto, in domum tuam inducito, et nud

Ies. I, 17. si videris, tegito, et, Iudicate pupillo, et iustificate viduam. Agn

Hos. VI, 6. sco doctrinam eius veterem qui mavult misericordiam quam sacri cium. Aut si [17]alius nunc misericordiam praecepit, quia et ip

7b. exsolvituro *Vaticanus alter.* 8. exoluturos *BCabc.* exsolvituros *Vaticanus al* 9. tantum *Priorius.* iam *Fr. Iunius.* tam *BCabcd.* 10. qui *Vaticanus unus.* praecesserunt *d., Latinius.* 12. recepturus est ab *Fr. Iunius.* 13. soles *d.* sol 14. ingratos *Bbc.* 15. pater vester *cd., ex duobus Vaticanis.* pater *reliqui.* 1 et si sine *ego.* et qui sine *Leopoldus.* et sine *BCab.* et mendicos sine tecto 17. aliud *BC.*

c. plus enim est etsi exsoluturo, cum reposci vetat] Haec verba parenthesi omnino cludenda erant, ne totam sententiam perturbarent.

d. auferendo connubium] Quod faciebat scilicet Marcionis deus. Sic enim supra [cap. 11] „Ecce enim legem tui quoque dei impugnans nuptias non co iungit, coniunctas non admittit.“ (Ri galt.)

e. ante duos, unum.] Antequam dix set deus, Et erunt duo in una car (Rigalt.) Fui creatus ut Adam, non g neratione propagatus. (Fr. Iunius.)

misericors sit, cur tanto aevo misericors mihi non fuit? Nolite iudicare, ne iudicemini. Nolite condemnare, ne condemnemini. Dimittite, et dimittemini. Date, et dabitur vobis, mensuram bonam, pressam ac fluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem, qua mensi eritis mensura, remetietur vobis. Ut opinor, haec retributionem [18]pro meritis provocatam [19]sonant. A quo [20]ergo retributio? Si ab hominibus tantum, ergo humanam docet disciplinam et mercedem, et in totum hominibus obediemus: si a creatore, ut a iudice et dispunctore meritorum, ergo illi nostrum impellit obsequium, apud quem constituit retributionem captandam vel timendam, prout quisque iudicaverit aut condemnaverit aut dimiserit aut mensus fuerit: si ab ipso, ergo et ille iam iudicat, quod Marcion negat. Eligant itaque Marcionitae ne tanti sit de magistri regula excidere [21]quanti Christum aut hominibus aut creatori docentem habere. Sed caecus caecum ducit in foveam[f]. Credunt aliqui [22]Marcioni. Sed non est discipulus super magistrum. [23]Hoc meminisse debuerat Apelles, Marcionis de discipulo emendator. Eximat et de oculo suo trabem haereticus, tunc in oculo Christiani si quam putat stipulam revincat. Proinde et arbor bona non proferat malum fructum, quia nec veritas haeresim, nec mala bonum, quia nec haeresis veritatem. Sic nec Marcion aliquid boni de thesauro Cerdonis malo protulit, nec Apelles de Marcionis. Multo enim haec congruentius in ipsos interpretabimur quae Christus in homines allegorizavit, non in duos deos[g] secundum scandalum Marcionis. Puto me non [24]temere hucusque adhuc lineae insistere[h], qua definio nusquam omnino alium deum a Christo revelatum. In hoc solo [25]adulterium Marcionis manus stupuisse[i] miror. Nisi quod etiam latrones timent. Nullum maleficium sine formidine est, quia nec sine conscientia sui. Tam diu ergo et Iudaei non alium deum norant quam praeter quem neminem adhuc norant nec alium deum appellabant quam quem solum norant. Si ita est, quis videbitur dixisse, Quid [26]vocas, domine, domine? Utrumne qui nunquam hoc fuerat vocatus, ut nunquam adhuc editus, an ille qui semper dominus habebatur, ut a primordio cognitus, deus scilicet Iudaeorum? Quis item adiecisse

Luc. VI, 37. 38.

Luc. VI, 39.

Luc. VI, 40.

Luc. VI, 41—45.

Luc. VI, 46

18. promeritis *ab*. 19. sonat *BC*. 20. ergo *om. B*. 21. quanti *d.*, *Latinius*. quam *BCabc*. 22. Marcionem *B*. 23. Hoc et meminisse *cd*. 24. temere *Bcbcd*. temerarius. timere *C*. 25. adulterio *Fr. Iunius*. 26. vocatis *cd*.

f. Sed caecus caecum ducit in foveam.] Cf. lib. III, cap. 7.

g. non in duos deos] De hoc quoniam ex arbore bono et mala duos deos invenisse fuerit Marcion cf. supra lib. I, c. 2. (Pamel.)

h. adhuc lineae insistere] Cf. adnott. ad Scorpiac. cap. 4.

i. adulterium Marcionis manus stupuisse] *Adulterium* dicit adulterationem et corruptionem scripturarum. Cf. adnott. ad lib. Adv. Marc. I, cap. 20. *Stupuisse*,

potuisset, Et non [27]facitis quae dico? Utrumne qui cum ma edocere temptabat, an qui a primordio ad illos et legis et pro tarum eloquia mandaverat? Qui et [28]inobaudientiam illis exprob posset, etiam si nunquam alias exprobrasset? Porro qui ante C stum, Populus iste me labiis diligit, cor autem eorum longe abs a me, contionatus est, veterem utique illis contumaciam imput Alioquin quam absurdum, ut novus deus, novus Christus, n tantaeque religionis illuminator, contumaces et inobsequentes nuntiaret quos non potuisset experiri?

Ies. XXIX, 13.

Cap. XVIII. Proinde extollenda fide centurionis incredibile si is profe est talem se fidem nec in Israële invenisse ad quem non pertin fides [1]Israëlis[a]. Sed nec exinde[b] pertinere poterat adhuc crud probaretur vel compararetur, ne dixerim adhuc nulla. Sed cur licuerit illi alienae fidei exemplo uti? Quoniam si ita esset, [2]di set talem fidem nec in Israële unquam fuisse, ceterum[c] di talem fidem [3]debuisse *se* invenire in Israële, [4]qui quidem ad venisset[d] ut eam inveniret, deus scilicet et Christus Israëlis, q non suggillasset nisi exactor et sectator eius. Aemulus vero e maluisset eam talem inventam, ad quam infirmandam et destr dam magis venerat, non ad comprobandam. Resuscitavit et n tuum filium viduae. Non novum documentum. Hoc et proph creatoris ediderant, quanto magis filius? Adeo autem in illud u momenti nullum alium dominus Christus intulerat, ut omnes creatori gloriam retulerint dicentes, Magnus prophetes prodii nobis, et respexit deus populum suum. Quis deus? Utique c populus, et a quo prophetae. Quodsi illi quidem creatorem g ficabant, Christus [5]vero et audiens et sciens non corrigebat, quidem in tanto documento mortui resuscitati creatorem adhuc o tes, sine dubio aut non alium circumferebat deum quam quem suis beneficiis atque virtutibus honorari sustinebat, aut quale

Luc. VII, 1—10.

Luc. VII, 11—17.

Luc. VII, 16.

27. facis *Fr. Iunius.* *In B. verba* Quis item — — quae dico? *desiderantur.* inobedientiam *d.*

Cap. XVIII. 1. Israelis *cd.* Israel *reliqui.* 2. dixisset *om. BC.* 3. deb se invenire *ego.* debuisse invenire *BC.* debuisse inveniri *abcd.* 4. qui q *ego.* quique *libri omnes.* 5. vero *om. B.*

inquit Iunius, velut obstupefactus caruisse sensu.

Cap. XVIII. a. ad quem non pertinebat fides Israëlis.] Epiphan. Haeres. XLII. Refut. 7 „Εἰ οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοιαύτην πίστιν εὗρεν, ὡς ἐν τῷ ἀπὸ ἐθνῶν ἐλθόντι ἑκατοντάρχῃ, ἄρα οὐ ψέγει τὴν τοῦ Ἰσραὴλ πίστιν. εἰ γὰρ ἀλλότριον θεοῦ ὑπῆρχε, καὶ οὐκ αὐτοῦ καὶ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς, οὐ ταύτης ἐποιεῖτο τὸν ἔπαινον.“

b. nec exinde] Dixerat talem se non *invenisse* in Israële.

c. ceterum] Id est alioquin, ut Cf. adnott. ad De Fuga in Per cap. 11.

d. qui quidem ad hoc venisset] gata scriptura „*quique* ad hoc ven

ut illos tam diu errantes sustineret, ad hoc veniens ut errori eorum mederetur? Sed scandalizatur Ioannes[e] auditis virtutibus Christi, ut alterius. [6]At ego rationem scandali prius expediam, quo facilius haeretici scandalum explodam. Ipso iam domino virtutum sermone et spiritu patris operante in terris et praedicante necesse erat portionem spiritus sancti, [7]quae ex forma prophetici moduli in Ioanne egerat praeparaturam viarum dominicarum, abscedere iam ab Ioanne, redactam scilicet in [8]dominum, ut in massalem suam summam. Itaque Ioannes communis iam homo, et [9]unus iam de turba, scandalizabatur quidem qua homo, sed non qua alium Christum sperans vel intellegens, qui neque [10]eundem speraret, ut nihil novi docentem vel operantem. Nemo haesitabit de aliquo quem eum scit non esse nec sperat nec intellegit; Ioannes autem certus erat neminem deum praeter creatorem, vel qua Iudaeus, etiam prophetes. Plane[f] facilius quasi haesitavit de eo quem cum sciat esse an ipse sit nesciat. Hoc igitur metu et Ioannes, Tu es, inquit, qui venis, an alium [11]expectamus? simpliciter inquirens an ipse venisset quem expectabat. Tu es, qui venis, [12]id est qui venturus [13]es, an alium expectamus? id est an alius est quem expectamus, si non tu es quem venturum expectamus? Sperabat enim, sicut [14]omnes opinabantur, ex similitudine documentorum potuisse et prophetam interim missum esse, a quo alius esset, id est maior, ipse scilicet dominus, qui venturus expectabatur. Atque adeo hoc erat Ioannis scandalum quod dubitabat ipsum venisse quem expectabant, quem et praedicatis operationibus agnovisse debuerant, ut dominus per easdem operationes agnoscendum se nuntiaverit Ioanni. Quae cum [15]constent praedicata in Christum creatoris, sicut ad singula ostendimus, satis perversum, ut Christum non creatoris per ea renuntiarit intellegendum per quae magis Christum creatoris agnosci compellebat. Multo perversius, si et testimonium [16]Ioanni perhibet non Ioannis Christus[g], propheten eum confirmans, immo

Luc. VII, 20. — Luc. VII, 20. — Luc. VII, 21. 22.

6. At] ad decorationem BC. 7. quae ex forma abcd. Gorziensis. quae et B. qui GaC. 8. domino BC. 9. unus iam de turba Bcd. Vaticanus uterque. unus de turba Gab. 10. eundem (B)d., Latinius. unde reliqui. 11. expectamus cd., expectamus uterque Vaticano. speramus reliqui. 12. id est cd. idem B. vel reliqui. 13. es cd. est reliqui. 14. omne somniabantur BC. 15. constent BC. Vaticanus uterque. constet reliqui. 16. Ioannis C. Ioannes B.

e. ...cipula laborabat, qua nunc sublata sententiam salvam puto.

f. Sed scandalizatur Ioannes] Cf. Epiph. Haer. XLII. schol. 8. cum Refut., et De Praescript. Haeret. cap. 8. De Bapt. cap. 10.

f. Iudaeus, etiam prophetes. Plane] Sic recte distinxit haec verba Fr. Iunius. Perperam Rigaltius „Iudaeus, etiam prophetes plane facilius" cett.

g. non Ioannis Christus] Id est non Christus creatoris, cuius Ioannes propheta erat, proinde alius Christus ab eo quem Ioannes praedicabat. Sic loquitur

Luc. VII, 26. 27. Malach. III, 1 sqq. et supra ut angelum, ingerens etiam scriptum super illo: E mitto angelum meum ante faciem tuam, qui [18]praeparabit vi eleganter ad superiorem sensum scandalizati Ioannis comn prophetiam, ut confirmans praecursorem Ioannem iam extingueret scrupulum interrogationis illius: Tu es, qui v alium expectamus? Praecursore enim iam functo officium, rata via domini, ipse erat intellegendus cui praecursor mi rat, [19]maior quidem omnibus natis mulierum, sed non ide iecto[h] ei qui minor fuerit in regno dei; quasi alterius sit dei Luc. VII, 28. in quo modicus quis maior erit Ioanne, alterius Ioannes q bus natis mulierum maior sit. Sive enim de quocunque d dico per humilitatem, sive de semetipso, quia minor Ioan batur, omnibus scilicet in solitudinem concurrentibus ad Luc. VII, 25. potius quam ad Christum (Quid existis videre in solitu tantundem et creatori competit et Ioannem ipsius esse natis mulierum, et Christum vel quemque modicum, q Ioanne futurus sit in regno aeque creatoris, et qui sit mai propheta, [21]qui[i] non fuerit scandalizatus in Christum, qu Ioannem minuit. Diximus de [22]remissa peccatorum[k]. Illiu Luc. VII, 36—50. [23]peccatricis feminae argumentum eo pertinebit, ut cum pe mini osculis figeret, lacrimis [24]inundaret, crinibus deterger

17. ego *om. B., et Vaticanus alter.* 18. praeparabit *cd. Vaticanus alter. reliqui.* 19. maior *BCab.* maiori *d.* maiore *c.* 20. subiectus *Leopo* quia *Fr. Iunius.* 22 remissa *abcd. Gorziensis, et Vaticanus alter.* remi 23. peccantis *B.* 24. mundaret *B.*

auctor ex Marcionitarum hypothesi. (Fr. Iunius.)

h. sed non ideo subiecto] *Subiecto* est ablativus qui dicitur absolutus. Maior quidem, inquit, Ioannes praecursor domini erat omnibus natis mulierum, sed non ita ut ideo ei subiectus esset qui minor fuerit in regno dei, id est Christus. Iuvat etiam Epiphanii de hoc loco verba adscribere quibus Marcionem confutat: „Κἄντε πρὸς Ἰωάννην ἔχοι, κἄντε πρὸς αὐτὸν τὸν σωτῆρα, ‚μακαρίζει τοὺς μὴ σκανδαλιζομένους, ἤτοι ἐν αὐτῷ, ἤτοι ἐν Ἰωάννῃ, ἵνα μὴ ἃ μὴ ἀκούωσι παρ' αὐτοῦ ἑαυτοῖς πλάσσωνται. ἔχει δὲ μείζονα θεωρίαν, δι' ἣν φησιν εἴρηκεν ὁ σωτήρ· ἵνα μήτις τὸν μείζονα ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑπ' αὐτοῦ ταχθέντα Ἰωάννην καὶ αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος μείζονα νομίσῃ, διὰ τὸ καὶ αὐτὸν ἐκ γυναικὸς γεγεννῆσθαι, ἀσφαλίζεται· καὶ λέγει τό, Καὶ μακάριος ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. ὅθεν λέγει, Ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασ ζων αὐτοῦ ἐστιν. ἦν γὰρ τῷ χρόνῳ κατὰ τὴν ἀπὸ σα νησιν μικρότερος αὐτοῦ ἐξ χρόνῳ, μείζων δὲ ἐν τῇ δῆλον ὡς θεὸς αὐτοῦ. οὐδὲ θεν ὁ μονογενὴς ἐν κρυφῇ ἢ καταψεύσασθαί τι τοῦ ῥύγματος. Φάσκει γάρ, ὅτι λελάληκα οὐδέν, ἀλλὰ μετὰ σίας" cett.

i. qui] Fr. Iunius vult qu opus est.

k. de remissa peccatorum.] remissione. Cyprian. Epist. postea crediderint, *remissa* p datur." Idem Epist. 70 „Quo ptizans dare alteri *remissam* p potest." Idem Epist. 73. qua Opere et Eleemos. p. 561., et Patient. p. 582., et Ad Fortuna ed. Baluz. Utitur hoc vocab Augustin. De Baptismo IV, 18.

perduceret, solidi corporis veritatem, non phantasma inane,
it[1], et ut peccatricis paenitentia secundum creatorem me-
eniam, praeponere solitum sacrificio. Sed et si paenitentiae
ex fide acciderat, per paenitentiam ex fide iustificatam ab
t, Fides tua te salvam fecit, qui per Abacuc pronuntiarat, Habac. II, 4.
x fide sua [25] vivet.

od divites Christo mulieres adhaerebant, quae et de facul- Cap. XIX.
uis ministrabant ei, inter quas et uxor regis procuratoris, Luc. VIII, 1—3.
hetia est. Has enim vocabat per Esaiam mulieres divites:
e et audite vocem meam, ut discipulas primo, dehinc ut Ies. XXXII, 9 sq.
s et ministras ostenderet: Filiae in spe audite sermones
die anni[a] mementote cum labore in spe; cum labore enim,
quebantur, et ob spem ministrabant. Aeque de parabolis
ufficiat probatum hoc genus eloquii a creatore [3] promissum.
illa quoque pronuntiatio eius ad populum, Aure audietis Ies. VI, 10.
audietis, dedit Christo frequenter inculcare, Qui habet aures, Luc. VIII, 8.
Non quasi ex diversitate auditum permitteret Christus quem
et creator, sed quia comminationem exhortatio sequebatur.
aure audietis et non audietis; dehinc, qui habet aures,
Non enim audiebant ultro qui aures habebant, sed osten-
ures cordis necessarias, quibus illos audituros negarat crea-
ideo per Christum adicit: Videte quomodo audiatis et non Luc. VIII, 18.
non corde scilicet audientes, sed aure. Si dignum sen-
nuntiationi accommodes pro sensu eius qui auditui suscitabat,
cendo, Videte quomodo audiatis, non audituris minabatur.
minatur mitissimus deus, quia nec iudicat nec irascitur. Hoc
etiam subiacens sensus. Ei qui habet dabitur, ab eo autem Luc. VIII, 18.
habet etiam quod habere se putat auferetur ei. Quid da-
Adiectio fidei vel intellectus vel salus ipsa. Quid auferetur?
quod dabitur. A quo dabitur et auferetur? Si a creatore
r, ab eo [5] et dabitur. Si a deo Marcionis dabitur, ab eo
etur. Quoquo tamen nomine comminatur ablationem, non
s dei qui nescit comminari, quia non novit irasci. Miror
um lucernam negat abscondi solere, qui se tanto saeculo Luc. VIII, 16.
erat maius et necessarius lumen, cum omnia de occulto in

Icd. Vaticani duo. vivit reliqui.
XIX. 1. meos, dies anni *cd.* dei, anni *BCab.* 2. prosequebantur *Fr.*
3. permissum *B.* 4. Sane minatur *ego.* sane nominatur *libri omnes.*
.4.

phantasma inane tractaverit] ...erpretatio est Epiphanii Hae- ... Refut. 10 et 11.
XIX. a. sermones meos: die anni] Ita correxi. Magister qui scri- pturam invenerat *dei* pro *die,* delevit vocem *meos.*

apertum repromittit, qui deum suum usque adhuc [6]obumbra pectans, opinor, nasci Marcionem. [7]Venimus ad constantis argumentum omnium qui domini nativitatem in controversiam ferunt. Ipse, inquiunt, contestatur se non esse natum di Matth. XII, 48. Quae mihi mater, et qui mihi fratres? Ita semper haereti nudas et simplices voces [9]coniecturis quo volunt rapiunt, aut condicionales et rationales[b] simplicitatis condicione dissolvu Luc. VIII, 20. hoc in loco. Nos contrario dicimus primo non potuisse illi a tiari quod mater et fratres eius foris starent quaerentes eum, si nulla illi mater et fratres nulli fuissent, quos utique qui annuntiarat vel retro notos vel tunc ibidem compertos, eum videre desiderant, vel dum ipsi nuntium mandant. Ad primam propositionem nostram solet ex diverso responderi: enim, si temptandi gratia nuntiatum est ei? Sed hoc scriptu Luc. X, 25. dicit, quae quanto significare solet ex temptatione quid factum legis doctor adsurrexit temptans eum, et de tributi consult Luc. XX, 20. Et accesserunt ad eum pharisaei temptantes eum), tanto, ub facit temptationis mentionem, non admittit temptationis inter tionem. Et tamen ex abundanti causas temptationis expostul rei temptaverint illum per nominationem matris et fratrum. scirent natusne esset, an non: quando de hoc fuit quaestio ex ista temptatione disculerent? Quis autem dubitaret natum videret hominem? quem audisset filium se hominis profe quem de conspectu omnis humanae qualitatis dubitaret deu filium dei credere? [10]propheten facilius existimantes licet m aliquem[c], utique tamen natum? Etiamsi in exploratione nati temptandus fuisset, quodcunque aliud argumentum temptationi petisset quam[d] per earum personarum mentionem quas potuit natus non habere. Dic mihi, omnibus natis mater advivit[e]? bus natis adgenerantur et fratres? non licet patres magis et s Luc. II. habere, vel et neminem? Sed et census constat actos sub A [11]nunc in [12]Iudaea per Sentium Saturninum[f], apud quos genu

6. demittat *B.* 7. Venimus enim ad *B.* 8. defuerunt *C.* 9. coniectur volunt *B.* 10. prophetem *B.* prophetam *Vaticanus unus.* 11. nunc *BCabcd.* *P. Pithoei apud Rigaltium.* tunc *Fr. Iunius, et Is. Casaubonus Exercitt. Eccl.* 12. Iudaea *d., Latinius.* Iudaeam *BCabc.* *Codex P. Pithoei ap. Rigaltium.*

b. rationales] *Rationales* dicit voces quae non simpliciter sed adhibita ratione sunt interpretandae.

c. licet magnum aliquem] Significat verba Lucae VII, 16., paulo ante tractata, cap. 18.

d. quam] Ellipsis comparativi, Tertulliano stilo illa solennis. Sic modo supra „quae *quanto* — — *tan* admittit temptationis interpretati Plura exempla desideranti protul Virg. Veland. cap. 17.

e. advivit.] Cf. adnott. ad De cap. 7.

f. census constat actos sub nunc in Iudaea per Sentium Satur

rere potuissent. Adeo nullo modo constitit ratio temptationis
, [13]et vere mater et fratres eius foris stabant. [14]Superest et
ere sensum non simpliciter pronuntiantis, Quae mihi mater
itres, quasi ad generis et nativitatis negationem, sed et ex
necessitate et condicione rationali. Tam proximas enim per-
foris stare extraneis intus defixis ad sermones eius, amplius
:are eum a sollemni opere quaerentes merito indignatus est.
m [15]abnegavit quam abdicavit[g]. Atque adeo cum praemisis-
Quae mihi mater et qui mihi fratres? subiungens, Nisi qui Luc. VIII, 21.
l verba mea et faciunt ea, transtulit sanguinis nomina in
quos magis proximos pro fide iudicaret. Nemo autem trans-
id nisi ab eo qui habet id quod transfert. Si ergo matrem Matth. X, 37.
res eos fecit qui non erant, quomodo negavit eos qui erant?
orum scilicet condicione, non [18]ex proximorum negatione,
metipso docens qui patrem aut matrem aut fratres praepo-
verbo dei non esse dignum discipulum. Ceterum ex hoc ma-
itrem et fratres confitebatur quod illos nolebat agnoscere.
ilios adoptabat, confirmabat [20]quos [21]ex offensa negavit, quibus
veriores substituit, sed ut digniores. Denique nihil magnum,
m sanguini praeposuit, [22]quam non habebat[i].
uis autem iste est qui [1]et ventis et mari imperat? nimirum Cap. XX.
dominator atque possessor elementorum subacti iam et ex- Luc. VIII, 25.
reatoris? Non ita est. Sed agnorant substantiae auctorem
quae famulis quoque eius obaudire consueverant. Inspice

l., Fulv. Ursinus. 14. Superest et cd. Vaticanus uterque. Superest b. Et
l BCa. 15. abnegavit cd., ex altero Vaticano. negavit reliqui, et codex
i. 16. quae cd. Vaticani duo. quis reliqui. 17. ex meritorum Fulv.
18. et Fr. Iunius. 19. Verba in semetipso et quae inde sequuntur usque
s in testationem redigi iubet cap. XXI. desiderantur in B. 20. quod edd.
et Leopoldi vitiose. 21. et C. 22. quam Fr. Iunius. quem Cabcd.
p. XX. 1. et om. C., et codex Montispessulanus, olim P. Pithoei.

:sum illum in toto imperio Au-
. Sentius Saturninus, vir consu-
tanquam princeps in magistrorum
um numero; nam religionis ali-
tamen Augustus praetexi statuit
dato suo. Fecit autem in Iudaea
praeside Cyrenio. Luc. cap. 2.
ies.) Census isti memorantur et
p. 36., ut et supra cap. 7. De
Saturnino cf. adnott. ad De Pallio
Pro nunc, quae librorum vete-
scriptura est, quidam rescripsere
Nos opus erat. V. Oudend. ad
de Bello Gall. VI, 40. Burm. ad
r. Flacc. IV, 606. Et Petrus Pi-
in margine sui libri, qui ad ma-
nus Nic. Rigaltio erat, annotaverat „Nunc, hoc est cum illa Christus diceret nuntiantibus adesse matrem et fratres."

g. quam abdicavit.] Quis ita loquentem hodie ferat? Nam et moriens Christus adstantem Mariam nihilominus consolatur, et post mulieris appellationem statim honorificentissima filii relatione matrem profitetur et Ioanni delegat. (Rig.)

h. transtulit sanguinis nomina in alios] Hoc est metaphorice vocavit fratres et matrem eos qui verba sua audirent et facerent. (Rigalt.)

i. quam non habebat.] Sanguis scilicet. Verissima Fr. Iunii emendatio qua substituit quam pro vulgata quem.

Exodum, Marcion, aspice mari rubro, vastiori super omi
Iudaeae, virgam Moysi imperantem, ut funditus proscissu
[2]utrinque stupore discriminis fixum sicco populum pede
itinere transmitteret, [3]rursusque sub eiusdem virgae nutu
natura Aegyptium exercitum undarum concordia obrueret,
opus et austri servierunt. Lege [4]extorri familiae dirim
transitu eius [5]Iordanis machaeram fuisse[a], cuius impet
Ios. V, 4. decursum plane et Iesus docuerat prophetis transmeantil
Quid ad haec? Si tuus Christus est, non erit potentio
creatoris. Sed his solis exemplis usus essem, si non et
dicatio marinae istius expeditionis Christum antecessisset.
Ps. XXIX, 3. transfretat, psalmus expungitur. Dominus, inquit, su
Hab. III, 9. multas. Cum undas freti [7]discutit, Abacuc [8]adimpletur.
gens, inquit, aquas itinere. Cum ad minas eius elidi
Nahum I, 4. Naum quoque absolvitur. Comminans, inquit, mari et
illud, utique cum ventis, quibus [10]inquietabatur. Unde
vindicem Christum? de exemplis, an de prophetis creato
nunc, qui militarem et armatum bellatorem praedicari pu
figurate nec allegorice, qui bellum spiritale adversus
hostes spiritali militia et spiritalibus armis spiritaliter de
Luc. VIII, 30. esset, cum invenis in uno homine multitudinem daemonu
nem se professam, utique spiritalem, disce et Christum

2. utrumque *Montispessulanus*. 3. rursosque *Montispessul.* 4. exto dirimendae *ego*. ex sorte familiae dirimendae *abc*. et, sorte familiae *d. Vaticanus unus*. et sortes familiae dirimendae *Montispessul.* et fort dirimendo *Fr. Iunius*. 5. in transitu *Cabc., Fr. Iunius*. in transitum *d.* 6. Iordani *Fr. Iunius*. 7. discutet *Montispessul.* 8. adimpletus *Mont* dispargens *d. Montispessul.* dispergens *Cab.* disperges *c.* 10. inqui tispessulanus.

Cap. XX. a. Lege extorri familiae dirimendae in transitu eius Iordanis machaeram fuisse] *Lege et sortes familiae dirimendae* habet exemplar [P. Pithoei]. Quod explicari potest: Lege, inquit, historiam Iordanis, scies eius machaeram fuisse in transitum familiae dirimendae, obstitisse transitui filiorum Israël, tanquam aciem ingentis gladii, obstitisse transeunti familiae sorte dirimendae, et tamen eius impetum atque decursum prophetis transmeantibus stetisse, prophetas arcam foederis ferentes cum iisque filios Israël sicco pede transmeasse. Nimirum verbum illud *Lege* respondet praecedenti *Inspice*. Itaque ut supra dixit *Inspice Exodum*, ita hic etiam dixisse videtur *Lege et sortes familiae dirimendae* quarum scilicet historia habetur Iosue cap. 3 et 4. (Riga rescribendum erat *extorri* „*ex sorte familiae*" sive „et liae" vel „et sortes familiae," tenent. Lege, inquit, Iorda ram fuisse extorri familiae rum Israël) dirimendae (h. e et prohibendae) in transitu in terram Canaan. Ita omnia Quod Iordanis hoc loco *macl* vocatur, apte Rigaltius: „Si cano sacrorum vocabulo dic auctore Servio ad illa Virgili 63 sq.] „ego sum pleno q cernis Stringentem ripas et secantem, Caeruleus Tibris"

b. Age nunc, qui militare tum bellatorem praedicari supra lib. III, cap. 13.

sonam? Et cur quasi ignorans loquebatur? Ut confession
provocaret, ut timorem probaret. Sic et Adam aliquando qu
quasi ignorans, Adam ubi es[e]? Habes et creatorem cum
excusatum et Christum creatori adaequatum. Sed et hoc [2]
versarius legis[f], ut, quia lex a contactu [23]feminae sang
summovet, idcirco gestierit non tantum contactum eius a
sed etiam sanitatem donare. O deum non natura benefici
aemulatione! At enim, si fidem mulieris invenimus ita i
cum dicit, Fides tua te salvam fecit, quis es, ut aemulatio
interpreteris in isto facto, quod ipse dominus ex fidei re
tione editum ostendit? Sed hanc vis mulieris fidem constit
contempserat legem. Et cui credibile ut mulier nullius a
conscia, [24]nullius adhuc novae legis initiata, legem inrump
cui adhuc tenebatur? Qua denique fide inrupit? in que
credens? quem spernens? Creatorem? Certe enim ex fid
Si ex fide creatoris, quae alium deum ignorabat, [25]ecquomo
eius inrupit? Tam enim inrupit, si inrupit, quam ex fide
ris. Quomodo enim utrumque conveniet, ut et inruperit e
eam inruperit, propter quam inrupisse non debuit? Dican
haec fuit primo, qua deum suum confidebat misericordi
quam ipsum sacrificium, qua eum deum [26]certa erat o
Christo, [27]qua sic eum tetigit, non ut hominem sanctum,
prophetam, quem contaminabilem pro humana substantia sc
ut ipsum deum, quem nulla spurcitia pollui posse praesu
Itaque non temere interpretata est sibi legem, ea contamin
ficantem quae essent contaminabilia, non deum, quem in
confidebat. Sed et illud recogitavit, ordinarium et [28]sollemn
strui vel partualis sanguinis fluxum in lege taxari qui v
officio naturae, non ex vitio valetudinis. Illa autem ex vi
tudinis redundabat, cui non modum temporis, sed divinae
cordiae auxilium necessarium sciebat. Atque ita potest
legem non inrupisse, sed distinxisse. Haec erit fides, qu
tulerat etiam intellectum. Nisi credideritis, inquit, non
getis. Hanc fidem probans Christus eius feminae, quae sol

Lev. XV, 19 sqq. — Luc VIII, 48. — Ies. VII, 9.

22. qua *Fr. Iunius.* quia *Leopoldus.* 23. sanguinantis feminae *Montispe* nulli adhuc novae legi *Fulv. Ursinus.* 25. ecquomodo *ego.* et quo *omnes.* 26. certe *Montispessul.* 27. quasi eum *Montispessul.* 28. soll *tispessul.* 29. videri *om. C.* 30. intelligitis *Montispessul.*

e. Adam ubi es?] De hac domini voce cf. supra lib. II, cap. 25.

f. Sed et hoc qui adversarius legis] Sed et hoc fecit ut qui adversarius legis.

g. sanguinantis] Αἱμοῤῥοο de hoc verbo Barth. Advr. p. 2039 sq. Burm. ad Quincti X, 8., interprr. ad Apul. Meta

debat creatorem, eius fidei se deum respondit quam probavit. Nec illud [31]omittam, quod, dum tangitur vestimentum eius, utique corpori, non phantasmati inditum, corpus quoque demonstrabatur[h]; non quasi iam de hoc retractemus, sed quia ad praesentem conspirat quaestionem. Si enim non erat veritas corporis, phantasma utique contaminari, qua res vacua, non posset. Qui ergo non potest contaminari prae inanitate substantiae, quomodo voluisset? Ut aemulus legis mentiebatur, qui non vere polluebatur.

Cap. XXI. Luc. IX, 1—6.

Dimittit discipulos ad praedicandum dei regnum. Numquid vel hic edidit cuius? Probibet eos victui aut vestitui quid in viam ferre. Quis hoc mandasset, nisi qui et corvos [1]alit, et flores agri vestit, qui bovi quoque terenti libertatem oris ad veniam pabuli ex opere [2]summovendi ante praecepit, quia dignus operarius mercede sua? Haec Marcion deleat, dum sensui salva sint. At cum iubet pulverem excutere de pedibus in eos a quibus excepti non fuissent, et hoc in testimonium mandat fieri. Nemo testatur quod non iudicio destinatur; inbumanitatem qui [3]in testationem redigi iubet, iudicem comminatur. Nullum deum novum a Christo probatum illa etiam opinio omnium declaravit, quia Christum Iesum alii Ioannem, alii Heliam, alii unum aliquem ex veteribus prophetis Herodi adseverabant. Ex quibus quicunque fuisset, non utique [4]ob hoc est suscitatus ut alium deum post resurrectionem praedicaret. Pascit populum in solitudine, de pristino scilicet more[a]. Aut si non eadem et maiestas[b], ergo iam minor est creatore, qui non uno die, sed annis quadraginta, nec de inferioribus materiis panis et piscis, sed de manna caelesti, nec quinque circiter, sed sexcenta milia hominum protelavit[c]. Adeo autem ea fuit maiestas, ut et pabuli exiguitatem non tantum sufficere, verum etiam exuberare de pristino voluerit exemplo. Sic enim et in tempore famis sub Helia viduae Sareptensi modica et suprema alimenta ex prophetae benedictione per totum famis tempus redundaverant. [4b]Habes [5]tertiam [5b]Basi-

Luc. IX, 7. 8

Luc. IX, 10—17.

I Reg. XVII 7—16.

31. omittat *Montispessul.*

Cap. XXI. 1. pavit *C.* 2 sumendi *Fulv. Ursinus.* 3. *Verbis* in testationem pergit *B.* 4. ob *om. B. Montispessul.* 4b. habens *B.* 5. tertium *c.* 5b. basilicarum *Montispessul.*

h. corpus quoque demonstrabatur] Hoc habet etiam Epiphanius Haeres. XLII. Refut. 14.

Cap. XXI. a. de pristino scilicet more.] Nimirum veteris instrumenti seu testamenti. Sic libro De Baptismo [cap. 7]: „perungimur benedicta unctione de *pristina disciplina,*" hoc est Iudaica. (Rig.) Pariter paulo infra „de *pristino exemplo.*"

b. et maiestas] Pro *et* Fr. Iunius maluit *ei*. Commodum quidem, sed non necessarium.

c. protelavit.] Hoc est sexcentis hominum milibus vitae et virium tenorem continuavit, produxit, protraxit. (Rigalt.) De verbo *protelare* cf. adnott. ad De Paenit. cap. 4.

liarum. Si et [6]quartam [7]resolvas, invenies totum hunc
[8]Christi circa illum dei hominem qui oblatos sibi [9]decem[d] (II Reg. IV, 42 sqq.)
ceos panes cum populo [10]distribui iussisset, et minister eius
comparata multitudine et pabuli mediocritate respondisset
[11]ego hoc [12]dem [13]in conspectu [14]centum hominum[e]? Da,
et manducabunt, quoniam [15]haec dicit dominus, [16]Manduca
relinquent reliquias secundum dictum domini. O Christu
novis veterem! Haec itaque [17]qui viderat Petrus et cum
compararat, et non tantum retro facta, sed et in futurum i
prophetantia recognoverat, interroganti domino quisnam ill
retur, cum pro omnibus responderet, Tu es Christus, noi (Luc. IX, 20.)
[18]non eum sensisse Christum, nisi quem noverat in sc
quem iam recensebat in factis. Hoc et ipse confirmat usqu
patiens, immo et silentium indicens. Si enim Petrus quid
poterat alium eum confiteri quam creatoris, ille autem prae (Luc. IX, 20. 21.)
cui [19]hoc dicerent, utique id noluit [20]provulgari quod Petr
serat. Immo, inquis, quia non recte senserat, noluit me
disseminari. Sed aliam silentii causam edixit, quia oportere (Luc. IX, 22.)
hominis multa pati, et reprobari a presbyteris et scribis e
dotibus, et interfici, et post tertium diem resurgere. Qu
praedicata sint et ipsa in Christum creatoris, sicut suis lo
plebimus[f], sic quoque ipsum se ostendit esse in quem p
bantur. Certe et si non essent praedicata, eam causam
silentii protulit quae non Petri errorem demonstraret, [21]obeu
passionum necessitatem. Qui voluerit, inquit, animam suam (Luc. XI, 24.)
facere, perdet illam, et qui perdiderit eam propter me,
faciet eam. Certe filius hominis[g] hanc sententiam emisit. I

6. quartum *c.* 7. revolvas *Fulv. Ursinus.* 8. Christum *BC. Montispessul.* cem hordeaceos *BC.* X ordiacios *Montispessul.* viginti hordeaceos *reli* distribuisset et minister *B.* 11. ergo *BCd. Montispessul.* 12. idem *BC* *pessul.)* 13. inspectum *BCab.* in conspectum *c.* in spectu *Montispes* centum milibus hominum *BCab. Montispessul., Vaticanorum uterque.* 15. *Montispessul., Vaticani.* hoc *Cab.* 16. manducabunt (manducabimur *B.*) quent *BCab. Montispessul.* Et manducaverunt et reliquerunt *cd.* mandu relinquent: et manducaverunt et reliquerunt *Fr. Iunius.* 17. qui *abc.* *Montispessul.* 18. novum sensisse Christum, nisi quem, *aut* non eun Christum quem *Latinius.* 19. hoc diceret *d.* (*Montispessul.*) dicerent provulgari *BCabcd. Montispessul.* promulgari *Vaticanus alter.* 21. sed rum *abc.*

d. decem] *Decem* putem ab auctore scriptum. Nam et Graeca exemplaria quaedam legerunt *δέκα*, et Ambrosius lib. VI. Hexaëmeri cap. 2. (Fr. Iunius.)

e. centum hominum?] Libri veteres habent „centum *milibus* hominum." Cuius corruptelae origo quaerenda videtur in littera *κ* finali numer ut quae pro siglo numeri mi batur.

f. sicut suis locis implebim cap. 40 et sqq.

g. Certe filius hominis] (cap. 10.

igitur et tu cum rege Babylonio fornacem eius ardentem, et invenies illic tanquam filium hominis (nondum enim vere erat, nondum scilicet natus ex homine) iam tunc istos exitus constituentem. Salvas facit animas trium fratrum, qui eas pro deo perdere conspiraverant, Chaldaeorum vero perdidit, quas illi per [22]idololatriam salvas facere maluerant. Quae est ista nova doctrina cuius vetera documenta sunt? Quamquam et praedicationes martyriorum tam futurorum quam a deo mercedem relaturorum decucurrerunt. Vide, inquit Esaias, quomodo perit iustus, et nemo excipit corde, et viri iusti auferuntur, et nemo considerat. Quando magis hoc fit quam in persecutione sanctorum eius? Utique non simplex, nec de naturae lege communis[h], [23]sed illa insignis et pro fide militaris, in qua qui animam suam propter deum perdit, servat illam, [24]ut et hic tamen iudicem [25]cognoscas, qui malum animae lucrum perditione eius et bonum animae detrimentum salute eius [26]remuneratur. Sed et zeloten deum [27]mihi exhibet, malum malo reddentem. Qui confusus, inquit, [28]mei fuerit, et ego confundar [29]eius. Quando nec confusionis materia conveniat nisi meo Christo, cuius ordo magis pudendus[i], ut etiam haereticorum conviciis pateat, omnem nativitatis et educationis foeditatem et [30]ipsius etiam carnis indignitatem[k] quanta amaritudine possunt perorantibus. Ceterum quomodo ille erit obnoxius confusionis qui eam non capit? non vulva licet virginis, tamen feminae, [31]coagulatus, et si non semine, tamen ex lege substantiae corporalis, [32]ex feminae humore[l], non caro habitus ante formam, non pecus dictus post figuram[m], non [33]decem men-

Ies. LVII, 1

Luc. IX, 26.

22. idolatriam *B. Montispessul., pro more.* 23. et *B. Montispessul.* 24. et ut *B.* 25. adcognoscas *d. Montispessul.* 26. remuneratur *abc.* remuneraturus *BCd.* remuneratus (*Montispessul.*) 27. mihi *om. ab.* 28. mei *d.* (*Montispessul.*) *Fulv. Ursinus.* me *reliqui.* 29. eius *BCabd. Montispessul.* eum *c., ex Vaticanis.* 30. ipsis *Fulv. Ursinus.* 31. coagulatum *BC. Montispessul.* 32. ex femine et humore *Montispessul.* ex semine et humore *BC.* 33. novem *c.*

h. Utique non simplex, nec de naturae lege communis] Haec non alio referri possunt quam ad ea „Quae est ista nova doctrina quae" cett. (Rigalt.)

i. cuius ordo magis pudendus] Ordinem dicit nativitatis et educationis. (Rigalt.) De vocabuli *ordo* apud Tertullianum usu dixi ad de Pudic. cap. 9. Cf. supra cap. 11 „Ioannis *ordo*.", cap. 7 „*ordinem* descensionis.", lib. III, cap. 22 „alterius dei *ordinem*."

k. ipsius etiam carnis indignitatem] Carnis videlicet passibilis et mortalis, quae sane indigna deo videbatur. Sic Adv. Iudaeos [cap. 14] „Primo sordidis indutus est, id est carnis passibilis et mortalis indignitate." Vel indignitatem intellige εἶδος οὐκ ἄξιον τυραννίδος. Ut observavimus ad lib. de Patientia cap. 3. (Rigalt.)

l. ex feminae humore.] De Carne Chr. [cap. 4] dixit „humoris et sanguinis foeda coagula." (Rigalt.)

m. non pecus dictus post figuram] Id est corpus animatum sentiens primum et figura sua instructum recens. Sic accipitur lib. De Anima cap. 25., ex principiis philosophiae. (Fr. Iunius.) Eodem vocabulo utitur Iulius Firmicus lib. VII, cap. 1 „*Pecus* intra viscera matris artuatim concisum a medicis proferetur." (Rigalt.) De brachylogiis *ante for-*

sium cruciatu [34]deliberatus[n], non subita dolorum concussione cum tanti temporis coeno per corporis cloacam effusus ad terram, nec statim lucem lacrimis auspicatus et primo retinaculi sui vulnere[o], nec multum ablutus, nec sale [35]ac melle medicatus[p], nec pannis iam sepulturae [36]involucrum initiatus[q], nec exinde per immunditias inter sinus volutatus, molestus uberibus, diu infans, vix puer, [37]tarde homo, sed de caelo expositus, semel grandis, semel totus, statim Christus, spiritus et virtus et deus tantum. Ceterum [38]ut non verus, qui non videbatur, ita nec de crucis maledicto erubescendus, cuius carebat veritate, carens corpore. Non poterat itaque dixisse, Qui [39]mei confusus fuerit. Noster hoc debuit pronuntiasse, minoratus a patre modico citra angelos, vermis et non homo, ignominia hominis et nullificamen populi, [40]quatenus ita voluit, ut [41]livore eius sanaremur, ut dedecore eius salus nostra constaret. Et merito se pro suo homine deposuit, pro imagine et similitudine sua, non [42]aliena, ut, quoniam homo [43]non erubuerat lapidem et lignum adorans, eadem constantia non confusus de Christo pro impudentia [44]idololatriae satis deo faceret per impudentiam fidei[r]. Quid horum

Ps. VIII, 6. Ps. XXII, 7. Ies. LIII, 5.

34. delibratus *Latinius*. *Probat Fr. Iunius*. 35. ac *B. Montispessul.* et *reliqui*. 36. involucro *Fulv. Ursinus*. 37. tarde *abcd. Montispessul.* tardus *BC.* tardius *Rhenanus*. *Recepit Leopoldus*. 38. ut *om. BC. Montispessul.* 39. me *c.* 40. quatinus *C., Fr. Iunius, pro more*. 41. liquore *Montispessul.* 42. aliena tune ut *BC. Montispessul.* 43. non *om. BC. Montispessul.* 44. idolatriae *B. Montispessul., pro more*.

mam et *post figuram* cf. adnott. ad Scorp. cap. 11.

n. non decem mensium cruciatu deliberatus] Sic habent exemplaria. Quae si nobis integram auctoris scripturam servavere, dixerit Septimius „partum deliberari" quamdiu fetus in utero perficitur, ordine nativitatis humanae, decem mensium spatio currente, quemadmodum in Apologetico [cap. 9., ubi tamen v. quae adnotavi] dixit conceptum deliberari „dum adhuc sanguis in hominem *deliberatur*." Alias minime spernenda videretur Latinii coniectura „decem mensium cruciatu *delibratus*." Nam eiusmodi est infantis in utero situs, ut cruciari videatur, incurvus totus ac contractus. (Rigalt.) Latinius legit *delibratus*, id est quasi in uteri trutina suspensus, et probo. Haec autem conferenda sunt cum lib. De Carne Christi cap. 4. (Fr. Iunius.) *Deliberatus*, hoc est liberatus. Ita Adv. Marc. II, 19 „ad *deliberandas* animas eorum de morte." Occurrit hoc verbum, quod lexica nondum agnoscunt, etiam in Actis Sanctorum passim. Cf. etiam Du Cangius s. v. De confusione verborum *deliberare, delibrare, delibare* v. adnott. ad Apolog. cap. 9. Adde De Patient. cap. 8.

o. retinaculi sui vulnere] Propter nervum umbilicarem, qui resecari solet ab obstetrice.

p. sale ac melle medicatus] De salis ac mellis in recenti partu medicamine ignoramus; videtur plane ad cutem pertinere. Certe Plinius Hist. Nat. XXII, [illegible] hordei cinerem sale ac melle conspersum suavitatem oris facere dicit, [illegible] XXXI, 7. simile quid tradit de quodam genere salis quod a Cappadocia in laterculis afferatur.

q. sepulturae involucrum initiatus] Fulvius Ursinus rescribit *involucro*. Sed solet Tertullianus *initiari* struere et cum accusativo. Apolog. cap. 8 „*Talia initiatus* et consignatus vivis in aevum." Adv. Marc. IV, 11 „*aliam* scilicet et *con*[illegible]*riam initiatos divinitatem.*"

r. per impudentiam fidei.] Idololatriae impudentia fuit cum non puduit adorare lapides et ligna, impudentia fidei [illegible] minime pudet deum credere natum [illegible] crucifixum. (Rigalt.)

Christo tuo competit, Marcion, ad meritum confusionis? Plane *pudere* te debet quod illum ipse finxisti.

Nam et hoc vel maxime erubescere debuisti, quod illum cum *Moyse* et Helia in secessu montis conspici pateris, quorum destructor advenerat. Hoc scilicet intellegi voluit vox illa de caelo: Hic est filius meus dilectus, hunc audite, id est non Moysen iam et Heliam. Ergo sufficiebat vox sola sine ostentatione Moysi et Heliae. Definiendo enim quem audirent quoscunque alios vetuisset audiri. At numquid Esaiam et Hieremiam ceterosque quos non ostendit permisit audiri, si vetuit quos ostendit? Nunc et si praesentia illorum fuit necessaria, non utique in colloquio ostenderentur, quod familiaritatis indicium est, nec in consortio claritatis, quod dignationis et gratiae exemplum est, [1]sed in sordibus aliquibus, quod destructionis argumentum est, immo in tenebris creatoris, quibus discutiendis erat missus, longe etiam discreti a claritate Christi, qui voces et litteras ipsas eorum ab evangelio suo erat separaturus. Sic in alienos demonstrat illos, dum secum habet. Sic relinquendos docet quos sibi iungit. Sic destruit quos de radiis suis extruit. Quid faceret Christus ipsorum? Credo, secundum perversitatem tales eos revelasset quales Christus Marcionis debuisset, aut quoscunque alios secum quam prophetas suos[a]. Sed quid tam Christus creatoris quam secum ostendere praedicatores suos? cum illis videri quibus in revelationibus erat visus? cum illis loqui qui eum fuerant locuti? cum eis gloriam suam communicare a quibus dominus gloriae nuncupabatur? cum [3]principalibus suis, quorum alter populi informator aliquando, alter reformator quandoque, alter initiator veteris testamenti, alter consummator novi[b]. Igitur et Petrus [4]merito contubernium Christi sui agnoscens individuitate eius suggerit consilium: Bonum est nos hic esse (bonum plane ubi Moyses scilicet et Helias), et, Faciamus hic tria tabernacula, unum tibi, et Moysi unum, et Heliae unum; sed nesciens quid diceret. Quomodo nesciens? Utrumne simplici errore, an ratione [5]qua defendimus in causa novae prophetiae[c] gratiae [6]ecstasin, id est amentiam, con-

Cap. XXII. 1. sed et in *Cabc.* 2. Sic enim alienos *Latinius. Probat Fr. Iunius.* 3. principibus *B. Vaticanus unus.* 4. meritum *BCab. Probat Fr. Iunius.* 5. qua Fr. Iunius. quam *libri omnes.* 6. ecstasim *B.*

Cap. XXII. a. quam prophetas suos.] Hoc est potius quam prophetas suos. Solemnis haec est Tertulliano ellipsis.

b. alter consummator novi.] Elias, quem Enoco reversurum putaverunt. Cf. infra cap. 35 et 50. Irenaeus Adv. haer. V, 5. cum interprr.

c. qua defendimus in causa novae prophetiae] Hoc videtur fecisse libris De Ecstasi, quorum meminit Hieronymus. (Rigalt.) V. Hieronym. Catal. Scriptt. Eccl. in Tertulliano, et Nicephor. Hist. Eccl. IV, 22. 34. *Defendimus,* h. e. asseruimus. Cf. adnott. ad lib. I. Adv. Marc. cap. 26.

Cap. XXII. Luc. IX, 28—36. Luc. IX, 35. Luc. IX, 33.

venire[d]? In [7]spiritu enim homo constitutus, praesertim cum g riam dei conspicit, vel cum per ipsum deus loquitur, necesse excidat sensu, obumbratus scilicet virtute divina, de quo inter et [8]psychicos quaestio est[e]. Interim facile est amentiam Petri p bare. Quomodo enim Moysen et Heliam cognovisset, nisi in spiri (nec enim imagines eorum vel statuas populus habuisset et sin tudines, lege prohibente[f]) nisi quia in spiritu viderat? Et ita q dixisset in spiritu, non in sensu, constitutus, scire non poterat. C rum si sic nescit quasi errans, eo quod putaret illorum esse Christ ergo iam constat et supra Petrum interrogatum a Christo, quem existimarent, ut de creatoris dixisse, Tu es Christus; quia, si alterius dei illum cognovisset, hic quoque non errasset. Qu ideo et hic erravit quia et supra, ergo certus es in illum d quoque nullam novam divinitatem a Christo revelatam, et u adhuc non errasse Petrum, Christo usque adhuc nihil eiusmodi velante, et tamdiu non alterius deputandum Christum quam c toris, cuius omnem et hic ordinem expressit. Tres de discent arbitros futurae visionis et vocis assumit. Et hoc creatoris In tribus, inquit, testibus stabit omne verbum. In montem sec Agnosco formam loci. Nam et pristinum populum[g] apud mon et visione et voce sua creator initiarat. Oportebat in eo sugg consignari novum testamentum in quo conscriptum vetus fue sub eodem etiam ambitu nubis, quam nemo [8b]dubitabit de aëre c toris conglobatam. Nisi et nubes suas illo deduxerat, quia et i

Luc. IX, 28. Deut. XIX, 15.

7. spiritu *cd. Latinius.* spiritum *BCab.* 8. phisicos *B., pro more.* 8b. dubi *ego.* dubitavit *libri omnes.*

d. convenire.] Hoc est adire, accedere, accidere. De ecstasi cf. De Anima cap. 21 et cap. 45.

e. de quo inter nos et psychicos quaestio est.] Psychicos appellat eos qui ecstases et revelationes singulares affirmabant iam eo tempore in ecclesia destitisse,. prout hic circumscribuntur disertis verbis. Nam Tertullianus et alii multi in ecclesia dei multum singularibus revelationibus tribuebant earumque auctoritatem plus satis extollebant, et urgebant usum pertinacius, prout multis locis ab ipso adducuntur, alii falsas contendebant plurimum, et periculosum earum usum. Atque hinc factum ut cum eos qui illas improbabant, tum etiam orthodoxos haeretici per ludibrium psychicos appellaverint, abutentes voce apostoli I Corinth. cap. 2. (Fr. Iunius.) De hac ecstasi suos et psychicos, h. e. catholicos, dissentire ait Tertullianus. Catholici enim contra Montanistas bant veros prophetas, qui spiritu repleti essent, quieto et tranquillo a futura praedicere, pseudoprophetas qualis fuerit Montanus, cum furo insania loqui. Auctor. anon. contra taphrygas ap. Euseb. H. E. V, 17. The Eccles. History of the Second Third Centuries illustr. from the wri of Tertullian by John, Bishop of Li (Cambridge 1826.) p. 6. n. 4. Epi Haeres. 48. eandem ecstasin bantem; et Routh Rel. Sacr. I, p. (Fr. Münter Primord. Eccles. p. 138.)

f. lege prohibente] Cf. supra III cap. 22.

g. pristinum populum] Iudaeos. supra ad cap. 21.

per caelum creatoris viam ruperat[h]; aut proinde et nubilo creatoris precario usus est[i]. Itaque nec nunc muta nubes fuit, sed vox solita de caelo, et patris novum testimonium super filio, [8]ut qui in [9]primo psalmo: Filius meus es tu, ego hodie genui te. De quo et per Esaiam: Quis deum metuens audiat vocem filii eius? Itaque iam repraesentans eum, Hic est filius meus, utique subauditur, Quem [10]repromisi. Si enim repromisit aliquando, et postea dicit, Hic est, eius est exhibentis voce uti in demonstratione [11]promissi qui aliquando promisit, non eius cui possit responderi, Ipse enim tu quis es qui dicas, Hic est filius [12]meus, de quo non magis praemisisti[k] quam te ipsum quod prius [13]eras revelasti? Hunc igitur audite quem ab initio edixerat audiendum in nomine prophetae, [14]quoniam et prophetes existimari habebat a populo. Prophetam, inquit Moyses, suscitabit vobis deus ex filiis vestris, secundum carnalem scilicet [15]censum[l], tanquam me [16]audietis illum. Omnis autem qui illum non audierit, exterminabitur anima eius de populo suo. Sic et Esaias: Quis in vobis metuens exaudiat vocem filii eius. Quam et ipse pater commendaturus erat. Sistens [17]enim, inquit[m], verba filii sui, dicendo scilicet, Hic est filius meus dilectus, hunc [18]audite. Itaque et si facta translatio sit auditionis a Moyse et Helia in [19]Christo, sed non ut ab alio deo, nec ad alium Christum, sed a creatore in Christum eius, secundum decessionem veteris et successionem novi testamenti. Non legatus, inquit Esaias, nec nuntius, sed ipse [20]deus salvos eos [21]faciet, ipse iam praedicans et implens legem et prophetas. Tradidit igitur pater filio disci-

Ps. II, 7. Ies. L, 10. Deut. XVIII, 15. Ies. L, 10. Ies. XLIV, 26. Ies. LXIII, 9.

[illegible] et qui *ego*. atque *BCabcd*. aeque *Fr. Iunius*. 9. secundo *cd*. 10. repro[illegible] *BC*. 11. promisit *C*. 12. meus dilectus de quo *B*. 13. eras *d.*, *ex [illegible]. Fulvii Ursini*. erat *BCabc*. 14. quomodo prophetes extimare *B*. 15. [illegible] *Bbc*. 16. audieritis *d*. 17. enim *d.*, *cum Fulvio Ursino*. 18. audite [illegible] Itaque *d.*, *cum Fulvio Ursino*. 19. Christum *Fulv. Ursinus et Fr. Iunius*. [illegible] dominus *cd*. 21. fecit *cd*.

h. [illo] deduxerat, quia et ipse per [caelum] creatoris viam ruperat] Significans Marcionis. Cf. lib. I. cap. 15., [supra] huius libri cap. 7.

i. [Aut] nubilo creatoris precario usus est.] [Lib.] V. cap. 12 „Hic illud, inquit, [...], si proprium potuit habere paradisum deus nullius terrenae dispositionis; nisi si etiam paradiso creatoris [precario] usus est, sicut et mundo.“

k. praemisisti] Ni fallor, rescribendum [pro]misisti. Quamquam illud retineri [...]

l. censum] Hoc est originem, ex usu Tertullianei, de quo iam saepe adnotatum est. Sed quod alii libri praebent *sensum*, hic etiam ferri possit.

m. Sistens enim, inquit] Haec non sunt loci ullius verba, sed priorum interpretamenta. Commendavisse patrem dixit: probat eo quod sistens filium suum mundo ad opus redemptionis nostrae dixit ei verba filii, id est quae filius ipse nobis enarravit ex decreto patris, ut evidentissime dicitur Psal. 1. Nam pater prius dixit, postmodum filius retulit verba patris, quae eadem sunt verba filii. Haec certa loci huius interpretatio ex Psalmi 2. cum verbis apostoli Hebr. 1. comparatione. (Fr. Iunius.) Cf. Adv. Prax. cap. 19., ubi eadem verba leguntur.

pulos novos, ostensis prius cum illo Moyse et Helia in clarit praerogativa, atque ita dimissis, quasi iam et officio et hon dispunctis[n], ut hoc ipsum confirmaretur propter Marcionem, so tatem esse etiam claritatis Christi cum Moyse et Helia. To autem habitum visionis istius habemus etiam apud Abacuc, Habac. III, 2. spiritus ex persona interdum apostolorum: Domine, audivi audit tuum, et extimui. [21b]Quem magis quam vocis caelestis illius: I est filius meus dilectus, hunc audite? Consideravi [22]opera tu [23]et excidi mente. [24]Quando magis quam cum visa claritate ei nesciit quid diceret Petrus? In medio duorum animalium cogn sceris, Moysi et Heliae[o]. De quibus et Zacharias vidit in figu Zach. IV, 3. 14. duarum olearum et duorum ramulorum oleae. Nam hi sunt de qu bus dictum est illi, Duo filii opimitatis adsistunt domino univers Habac. III, 3 sq. terrae. Et rursum idem Abacuc: Operuit caelos virtus, utiq nubilo illo, et splendor eius ut lux erit, utique qua etiam vestit eius refulsit. Et si commemoremur[p] promissionis Moysi, hic i venietur expuncta. Cum enim desiderasset conspectum domini Mo Exod. XXXIII, 12 sqq. ses dicens, Si [25]ergo inveni gratiam coram te, manifesta te mi ut cognoscenter[q] videam te, eum conspectum desiderans in q hominem esset acturus, quod propheta sciebat. Ceterum [26]*de* facie iam audierat, Nemo homo videbit [27]me et vivet. Et hu inquit, sermonem quem dixisti, faciam tibi. Et rursus Moys Ostende mihi gloriam tuam. Et dominus similiter de futuro: E

21 b. quam *C.* 22. opera tua *Vaticani duo.* operam tuam *BCab.* 23. et excidi excidi *reliqui.* 24. quando *BCd.* quanto *ab.* quo *c., ex coniect. Latinii.* ergo inveni *abcd.* inveni ergo *B.* inveni *C.* 26. de dei facie *ego.* dei faci *libri omnes.* 27. me *om. d.*

n. dispunctis] Hoc est perfunctis atque absolutis. Cf. adnott. ad lib. II. cap. 7.

o. Moysi et Heliae.] De Moyse et Helia haec verba interpretatus est etiam Augustinus De Civ. Dei II, 32. et Tractat. contra Iud., Pag. et Arr. cap. 17.

p. si commemoremur] Hoc est mentionem faciamus. V. adnott. ad De Idolol. cap. 20., Ad Scap. cap. 3., De Fuga in Persecut. cap. 9. Adde aliquot exempla ex Irenaeo. Adv. Haer. I, 1, 19 „oblitus, deinde *commemoratus.*", in Graeco est *ἀναμνησθείς.* Ibid. I, 1, 20 „nihil enim prohibet exempli gratia *commemorari et horum*"; in Graeco est *ἐπιμνησθῆναι καὶ τούτων.* Ibid. I, 15, 1 „Post quam *decadis commemorantem* lumen dicere"; in Graeco est *τῆς δεκάδος μνημονεύοντα φῶς λέγειν.* Ibid. I, 24 „quod anima eius firma et munda cum esset, *commemorata fuerit.*" Ibid. II, „Si enim id quod in brevissimo te pore visum est, vel in phantasmate c ceptum est, et ab ea sola per somni postquam commixta sit corpori, et u versum membrum dispersa, *commem tur.*" Ibid. III, 23 et V, 31 in ve Iesaiae „Et *commemoratus* est dom sanctus Israel *mortuorum suorum* dormierant in terra sepultionis." I III, 27 „Circumscripsit igitur gen viri in promissione scriptura, immo nec *commemoratur.*" Sic etiam mem utitur eadem significatione Idem I I, 1, 19 „in novissimo primae *memor fuisset quaternationis*", ubi in Gra est *πρώτης ἐμέμνητο τετράδος*, *rememorari* ibid. I, 34. III, 25. IV, et *recommemorari* ibid. IV, 39. IV, V, 15.

q. cognoscenter] *Γνωστῶς.*

edam in gloria mea, et reliqua. Et in novissimo: Et tunc
is posteriora mea. Non lumbos, nec suras, sed quam desi-
erat gloriam in posterioribus temporibus revelandam. *In qua
ad faciem visibilem se ei [28]repromiserat, etiam ad Aaronem
, [29]Et si fuerit prophetes in vobis, in visione cognoscar illi, Num. XII, 6 sqq.
[30]visione loquar ad eum, non quomodo ad Moysen: Os ad os
[31]ad eum in [32]specie ([33]utique hominis, quam erat gesta-
non in aenigmate. Nam et si Marcion noluit eum collo-
n domino ostensum, sed stantem, [34]tamen et stans os ad os
et faciem ad faciem cum illo, inquit, non extra illum, in
ipsius, nedum in [35]conspectu. De qua gloria non aliter
ns discessit a Christo quam solebat a creatore, proinde tunc
*percutere[x] filiorum Israëlis quemadmodum et nunc excae-
cionis, qui hoc quoque argumentum adversus se facere
t.

cipio in me personam Israëlis. Stet Christus Marcionis et Cap. XXIII.
: O genitura[a] incredula, quousque ero [1]apud vos? Quo- Luc. IX, 41.
istinebo vos? Statim a me audire debebit: Quisquis es,
ιενε[b], prius ede quis sis, et a quo venias, et quod in no-
ius? Usque adhuc creatoris est totum [2]apud te. Plane si
enis, et illi agis[c], admittimus increpationem. Si vero ab
as velim, quid nobis unquam de tuo commisisti, quod cre-
uissemus, ut exprobres incredulitatem, qui nec te ipsum
o nobis revelasti? Quam olim[d] apud nos agere coepisti,
ıs queraris? In quibus nos sustinuisti, ut patientiam im-
Asinus de Aesopi puteo modo venis[e], et iam exclamas.
adhuc et personam discipulorum, in quos insiliit[f]. O natio

mittit *cd*. 29. et si *BCab*. si *cd*. 30. visionem *BC*. · 31. ad eum
32. speciem *Ba*. 33. itaque *BC*. 34. et tamen *d*. 35. conspectum
in *Vaticano*. 36. percutiens *d*., *Fulv. Ursinus*.
XXIII. 1. apud vos? Quousque sustinebo vos? *abcd. Gorziensis*. apud
2. apud te *abcd. Gorziensis*. apud *BC*.

ide tunc oculos percutere] In-
raeco more positus, struendus
esset, quod praecesserat. Cf.
llavi ad De Pudic. cap. 13. et
p. cap. 39.
IIII. a. genitura] Cf. adnott.
ticat. cap. 2. Verbis „Suscipio
menam Israëlis," quae vulgo
capitis praecedentis trahebant-
t aorum incipiendum fuisse
Fr. Iunius.
γόμενε] Hoc est superventicie;
ias ὁ ἐρχόμενος. (Fr. Iunius.)
a cap. 25.

c. illi agis] Auctorem procuratorem-
que eius agis. (Rhenan.) Sic etiam paulo
infra „si vero *alii agis*." Hinc *actor*
infra cap. 29., ubi cf. adnott.

d. Quam olim] Ex quo remotissimo
tempore.

e. Asinus de Aesopi puteo modo venis]
Ineptus ex improviso superveniens et
importuno rudilu complens omnia. (Fr.
Iunius.) Hic apologus Aesopi hodie non
extat.

f. Suscipio adhuc et personam disci-
pulorum, in quos insiliit.] Haec et se-
quentia importune redundare putavit Pa-

incredula, quamdiu ero vobiscum, quamdiu vos sustinebo? eruptionem eius utique hoc modo [3]iustissime repercuterem: quis es? [4]ἐπερχόμενε, prius ede qui sis, a quo venias, quo ius sit in nobis? Usque adhuc, puto, creatoris es, et ideo [5] sumus recognoscentes omnia illius in te. Quodsi ab illo admittimus increpationem. Si vero alii agis, oro te, dicas, nobis aliquando [6]commisisti duntaxat de tuo, quod iam credi debuissemus, ut exprobres incredulitatem, qui nec [7]auctorem usque adhuc edis? Quam olim autem apud nos agere coepist tempus quoque opponas? In quibus autem nos sustinuisti, patientiam iactes? Asinus de Aesopi puteo modo [8]huc apparui iam exclamat. Quis [9]non ita iniustitiam increpationis retudisse eius eum credidisset qui nondum queri debuisset? Nisi quod ille eos insilisset, si non olim apud illos in lege, [10]in propl in virtutibus et beneficiis deversatus incredulos semper fuisset pertus. Sed ecce Christus diligit parvulos, tales esse docens d qui semper maiores velint esse. Creator autem ursos pueris misit, ulciscens [11]Helisaeum propheten convicia ab eis pas Satis impudens Antithesis, cum tam diversa committit, parvul pueros, innocentem adhuc aetatem et iudicii iam capacem, conviciari poterat, ne dicam [12]blasphemare. [12b]Qua ergo i deus, nec pueris impiis pepercit, exigens maiori aetati hono et utique magis a minore; qua vero bonus, adeo diligit parv ut apud Aegyptum benefecerit obstetricibus, protegentibus p Hebraeos periclitantes edicto Pharaonis. Ita et haec affectio C cum [13]creatore est. Iam nunc deus Marcionis, qui connubium versatur, quomodo videri potest parvulorum dilector, quorum causa connubium est? Qui semen odit, fructum quoque exsec necesse est. [15]Nae ille saevior habendus Aegyptio rege[g]. Pharao educari non sinebat infantes, iste nec nasci, auferens illis etiam decem mensium in utero. At enim quanto credibilio eius deputetur affectio in parvulos qui benedicendo connubiu propagationem generis humani ipsum quoque fructum connubii nedicendo promisit, qui de infantia primus est? Repraesentat c

Luc. IX, 46—48. II Reg. II, 23 sq.

3. iustitiae *BC*. 4. perchomene *B*. 5. securi *B*. 6. commisisti *om. BCa*. 7. auditorem *BC*. 8. huic *B*. 9. novit iniustitiam *BC*. 10. in *om. BC*. 11. liseum *BCa*. 12. blasphemari *BC*. 12b. Quia *abc*. 13. creator *BC*. 14 versatur *Bd. Vaticanus unus*. aversatur *reliqui*. 15. Nec *C*.

melius. Nam prius in persona Israëlis agit, iam in persona discipulorum Christi. (Fr. Iunius.)

g. Nae ille saevior habendus Aeg rege] His verbis utitur in eadem etiam lib. I. cap. 29.

im plagam Helia postulante in illo pseudopropheta. Agnosco *II Reg. I, 9 sqq.*
everitatem. E contrario [16]Christi *in* eandem animadversio-
estinantes [18]discipulos[h] super illum viculum Samaritarum. *Luc. IX, 51—56.*
: et haereticus ab eodem severissimo iudice promitti hanc
enitatem. Non contendet, inquit, nec vox eius in platea *Ies. XLII, 2.*
: harundinem quassatam non comminuet, et linum fumigans
inguet. Talis utique multo magis homines non erat crema-
Nam et tunc ad Heliam[i], Non in igni, inquit dominus, sed *I Reg. XIX, 12.*
tu [19]miti. At enim humanissimus deus cur recusat eum qui *Luc. IX, 57. 58.*
individuum illi comitem offert? Si quia superbe vel ex
si dixerat, Sequar te quocunque ieris, ergo aut superbiam
pocrisin recusandam iudicando iudicem gessit. Et utique
it quem recusavit, non [21]secuturum scilicet salutem[k]. Nam
l salutem vocat quem non recusat, vel etiam quem ultro
ita in perditionem damnat quem recusat. Illi autem cau-
atris sepulturam cum respondet, Sine mortui sepeliant *Luc. IX, 59. 60.*
s suos, tu autem vade et annuntia regnum dei, utram-
gem creatoris manifeste confirmavit, et de sacerdotio in
prohibentem sacerdotes supremis etiam parentum inter-
Super omnem, inquit, animam defunctam sacerdos non *Levit. XXI, 1.*
t, et super [22]patrem suum non contaminabitur), et de de-
in Arithmis; nam et illic qui se deo voverit inter cetera *Num. VI, 6 sq.*
e super ullam animam introeat defunctam, ne super patris
aut matris aut fratris. Puto autem et devotioni et sacer-
lestinabat quem praedicando regno dei imbuerat. Aut si non
, satis impius pronuntiandus qui nulla ratione legis interce-
sepulturas parentum despici a filiis imperabat. Cum vero et *Luc. IX, 61. 62.*
illum prius suis valedicere parantem prohibet retro respe-

isti in eandem *ego*. Christi eandem *BCab*. Christi lenitatem, incre-
eandem *cd*. 17. destinantes *cd*. destinantis *Bab*. destinatis *B*. de-
ns *Fr. Iunius*. detestantis *Latinius*. 18. discipulis *Latinius et Fr. Iunius*.
i *ab*. 20. hypocrisim *B*. 21. consecuturum *cd*. *Vaticanus alter*. 22.
n *d*.

nosco iudicis severitatem. E con-
Christi in eandem animadversio-
stinantes discipulos] Sana iam
nio haec verba, quae interpola-
Pamelius et Rigaltius, praeter
librorum auctoritatem interiectis
milatem increpantis. Praepositio
eandem latebat in finali littera
risti. Agnosco, inquit, e con-
Christi severitatem in discipulos,
idem animadversionem destina-
rent et postularent super illum viculum
Samaritanum.

i. Nam et tunc ad Heliam] Cf. De Patientia cap. 15. cum adnott.

k. non secuturum scilicet salutem.] Pamelius rescripsit *consecuturum*. Repono ut antea *secuturum*; nec puto auctorem de salute consequenda, sed tantum de sequendo per illud tempus Christo agere, qui est salus nostra. Illud praeter argumentum est. (Fr. Iunius.)

ctare, sectam[1] creatoris exequitur. Hoc et ille noluei quos ex Sodomis liberarat.

Cap. XXIV. Adlegit et alios septuaginta apostolos super duode(Luc. X, 1 sqq. Exod. XV, 27. enim duodecim secundum totidem fontes in Elim, si non Num. XXXIII, 9. ginta secundum totidem arbusta palmarum? [1]Antitheses causarum diversitas fecit, non potestatum. Sed qui d causarum non respexit, facile eam potestatum existima fectionem filiorum Israëlis creator etiam illis spoliis au argenteorum vasculorum et vestium praeter oneribus c Luc. X, 4. Matth. X, 10. num offarcinatam[a] [2]educit ex Aegypto, Christus autem n discipulis in viam ferre praescripsit. Illi enim in solituc movebantur, hi autem in civitates mittebantur. Consid rum offerentiam[b], et intelleges unam et eandem potes secundum penuriam et copiam expeditionem suorum dispc inde per civitates abundaturam [4]circumcidens sicut et eg solitudinem [5]struxerat. Etiam calciamenta portare vetuit i enim erat sub quo nec in solitudine per tot annos popu menta detriverat. Neminem, [6]inquit, [7]per viam saluta Christum destructorem prophetarum, a quibus hoc quoq Helisaeus, cum [8]Giezin puerum suum mitteret in viam II Reg. IV, 29. Sunamitidis resuscitandum de morte, puto sic ei praecep lumbos tuos et sume bacillum meum in [9]manum et va(cunque conveneris in via, ne benedixeris eum, id est veris, et qui te benedixerit, ne responderis ei, id est taveris. Quae est enim inter vias benedictio nisi ex occ Luc. X, 5. salutatio? Sic et [10]dominus, In quam introissent domı ei dicere. Exemplo eodem est. Mandavit enim et hoc II Reg. IV, 26. cum introisset ad [11]Sunamitin, diceret ei, Pax viro tuo,

Cap. XXIV. 1. antithesis *B.* antitheseis *Cabc.* 2. educit ex de *d.* eduxit ex *bc.* 3. peram *c.* 4. circumcidens *d., Latinius.* ci 5. strinxerat *C. in marg.* 6. inquit *om. B.* 7. per viam *cd, ex al* in via *reliqui.* 8. Gezin *BC.* 9. manu *B.* 10. dominus in quam *uterque.* dominus ut in quam *reliqui.* 11. Sunamiten *C.* Sunam filio tuo *cd. Vaticanus uterque.* filio *reliqui.*

1. sectam] Hoc est institutum, morem. Cf. adnott. ad De Pudic. cap. 14.

Cap. XXIV. a. praeter oneribus consparsionum offarcinatam] Sic legitur in exemplari. Itaque hic *praeter* adverbiascit et significat *praeterea. Onera* autem *consparsionum* dicit farinae massam aquae consparsine coactam. Exod. cap. 12 [34] „Ἀνέλαβε δὲ ὁ λαὸς τὸ σταῖς αὐτῶν." Hesychius: „Σταῖς, φύραμα ἀλεύρου πυροῦ." Glossarium Vetus: „Σταῖς, adeps." Item: „Φύραμα, massa, conspersio." Sic Adv. Valen „in *conspersionis* alvearia donec totum confermentet vulgata Epistol. Pauli ad („ut sitis nova *conspersio* azymi." *Offarcinatam,* Ex(φυράματα αὐτῶν ἐνδεδε(ἱματίοις αὐτῶν ἐπὶ τ((Rigalt.)

b. causarum offerentiam diversae offerunt. Nove dic *sufferentia.* (Fr. Iunius.)

c erunt potius nostrae [13]Antitheses, quae comparant, non
rant Christum. [14]Dignus est autem operarius mercede sua, Luc. X, 7.
is pronuntiarit quam deus iudex? quia et hoc ipsum iudi-
dignum facere mercede operarium. Nulla retributio non
atione constitit. Iam nunc et hic lex consignatur creatoris,
ves operantes dignos operarios mercede iudicantis. Bovi, Deut. XXV, 4.
erenti os non colligabis. Quis tam praestans[a] in homines
et in pecudes? Quodsi et Christus dignos pronuntiat mer-
rarios, excusavit praeceptum illud creatoris de vasis aureis
eis Aegyptiorum auferendis[d]. Qui enim villas et urbes
fuerant Aegyptiis, digni utique operarii mercede, non ad
sunt [17]instructi, sed ad mercedis compensationem, quam
lominatoribus exigere non poterant. Regnum dei neque
eque inauditum sic quoque confirmavit, dum [18]illud iubet
i appropinquasse. Quod enim longe fuerat aliquando, id Luc. X, 9.
ci appropinquasse. Si autem nunquam retro fuisset ante-
propinquasset, nec dici potuisset appropinquasse quod nun-
ge fuisset. Omne quod novum et incognitum est, subitum
ne quod subitum est cum annuntiatur, tunc primum [19]spe-
ucens tunc primum [20]accipit tempus. Ceterum nec retro
poterit, quamdiu non annuntiabatur, nec ex quo annuntiari
appropinquasse. Etiam [21]adicit, ut eis qui illos non re-
dicerent, Scitote tamen appropinquasse regnum dei. Si Luc. X, 11.
et comminationis gratia mandat, vanissime mandat. Quid
illos si appropinquaret regnum, nisi quia cum iudicio appro-
in salutem scilicet eorum qui annuntiationem eius recepis-
iomodo, si [22]comminatio potest sine executione, habes deum
em in comminatore et iudicem in utroque? Sic et pulverem
cuti in illos, in testificationem, [23]et haerentia terrae eorum[e],

esis *BC.* antitheseis *cd. Vaticani.* 14. Dignus est *cd. Vaticanus uterque.* iqui. 15. vindicatione *B.* 16. fuerant *d.* fuerint *reliqui.* 17. instructi *Ursinus.* instincti *reliqui.* 18. id *B.* 19. speciem *cd*, *ex altero Vati*-em *reliqui.* 20. accepit *BCabc.* 21. edicit *Vaticanorum unus.* dicit m *alter.* 22. comminatio potest *ego.* comminatio non potest *reliqui.* erentia *ego.* et haeret etiam *BC.* ei. haeret etiam *liber P. Pithoei.* et iam *ab.* et ad horrentiam *c.*, *ex coniect. Rhenani.* et horrentiam *Fr. Iunius*.

stans] Hoc est liberalis. Cf. II, cap. 16. Et hoc ipso infra „Ceterum nihil tam abruptum alius praestet, alius de prae-ius secure agere mandet."

vasis aureis et argenteis Aegy-auferendis.] De hoc argumento m erat supra lib. II, cap. 20.

e. haerentia terrae eorum] Ita correxi. *Haerentia* dicit haerentes particulas. Rigaltius adnotavit haec: „In exemplari scribitur *Sic et pulverem iubet excuti in illos in testificationem ei. haeret etiam terrae* cett. Haerentiam terrae dixisse videtur ut explicaret quod pulveris nomine Lucas intelligi voluerit." Si quid liceret

labo. Sicut et alibi tam abscondisse quam revelaturum esse significat: Et dabo illis thesauros absconditos, invisibiles aperiam illis. Et rursus: Quis alius [5]desiciet signa ventriloquorum et divinationes ex corde, avertens in posteriora sapientes et cogitationes eorum infatuans? Si autem et Christum suum illuminatorem nationum designavit: Posui te in lucem nationum, [6]quas interpretamur in nomine parvulorum, sensu scilicet retro parvas et imprudentia infantes, iam vero et humilitate fidei pusillas, facilius utique credemus eundem etiam parvulis revelasse per Christum qui et retro absconderit et per Christum revelationem repromiserit. Aut si deus Marcionis ea quae a creatore abscondita retro fuerant [7]patefecit, ergo iam creatori negotium gessit, res eius edisserens. Sed in destructionem, inquis, uti traduceret[c] eas. Ergo illis traduxisse debuerat quibus creator [8]abscondidit, sapientibus et prudentibus. Si enim benignitate faciebat, illis erat agnitio praestanda quibus fuerat negata, non parvulis, quibus nihil creator inviderat. Et tamen usque adhuc, puto, probamus exstructionem potius legis et prophetarum inveniri in Christo quam destructionem. Omnia sibi tradita dicit a patre. Credas, si creatoris est Christus, cuius omnia, [9]quia non [10]minori se tradidit omnia filio creator, quae per eum condidit, per sermonem suum scilicet. Ceterum si [11]ἐπερχόμενος ille[d], quae sunt omnia quae illi a patre sunt tradita? Quae sunt creatoris? Ergo bona sunt quae pater filio tradidit, et bonus iam creator, cuius omnia bona sunt, et ille iam non bonus, qui in aliena bona invasit, ut filio traderet, docens alieno abstinere. Certe mendicissimus qui nec filium unde ditaret habuit nisi de alieno. Aut si nihil de creatoris traditum est ei a patre, [12]ecquomodo hominem creatoris sibi vindicat? Aut si solus homo ei traditus est, omnia homo non est. Scriptura autem omnium edicit traditionem filio factam. Sed et si Omnia ad hominum genera, id est ad omnes nationes, interpretaberis, et has filio tradidisse creatoris est: Dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae. Aut si habet et ipse aliqua sua, quae omnia filio traderet, pariter cum homine creatoris, ostende unum [13]aliquod ex omnibus in fidem, in exemplum, ne tam merito non credam eius esse omnia cuius nihil video quam merito credam etiam quae non video eius

Ies. XLV, 3. — Ies. XLIV, 25. — Ies. XLII, 6. XLIX, 6. — Luc. X, 22. — Ps. II, 8.

5. difficiet *B.* 6. quas *om. b.* 7. patefacit *B.* 8. abscondit *c.* 9. et quia *BCa.* 10. minorum si *BC.* 11. eperchomenus *BC.* eperchomenos *d.* 12. ecquomodo *ego.* et quomodo *BCabcd.* 13. aliquod *d., ex emendatione P. Ciacconii.* aliquem *BCabc.*

c. traduceret] Hoc est convinceret, confutaret, infamaret. Frequentissime hoc verbum usurpatur apud Tertullianum cum hoc significatu. Exempla alibi sunt collecta.

d. ἐπερχόμενος ille] Cf. supra cap. 23.

esse cuius sunt universa quae video. Sed, Nemo scit qui sit pater, nisi filius, et qui sit filius, [14]nisi pater, et cuicunque filius revelaverit[e]. Atque ita Christus ignotum deum praedicavit. Hinc enim et alii haeretici fulciuntur, opponentes creatorem omnibus notum, et Israëli secundum familiaritatem [15]et nationibus secundum [16]naturam[f]. Et quomodo ipse testatur nec Israëli cognitum se? Israël autem me non cognovit, et populus me non intellexit; [17]nec nationibus: Ecce enim nec de nationibus, inquit, nemo. Propter quod et illas stillicidium situlae deputavit, et Sionem tanquam speculam in vinea dereliquit. Vide ergo an confirmatio sit propheticae [18]vocis exprobrantis ignorantiam in deum humanam, quae fuerit ad filium usque. Nam et ideo subtexuit ab eo cognosci patrem cui filius revelaverit, quoniam ipse erat qui positus a patre illuminatio nationum annuntiabatur, utique de deo illuminandarum, etiam Israëlis, utique per agnitionem dei pleniorem. Ita non [19]proficient argumenta in fidem dei alterius quae creatori competere possunt, quia quae non competunt creatori, haec poterunt in fidem proficere dei alterius. Si et sequentia inspicias, Beati oculi, qui vident quae videtis: dico enim vobis, quia prophetae non viderunt quae vos videtis, de superiori sensu descendunt, adeo neminem, ut decuit, deum cognovisse, quando nec prophetae vidissent quae sub Christo videbantur. Nam si non meus esset Christus, nec prophetarum hoc in loco mentionem collocasset. Quid enim mirum si non viderant res dei ignoti, et tanto post aevo revelati? Quae autem fuisset felicitas eorum, qui tunc videbant quae alii merito vidisse non poterant si non erant consecuti repraesentationem eorum quae nunquam praedicarant, nisi [20]quoniam qui poterant vidisse aeque dei sui res, quas etiam praedicaverant, non tamen viderant? Haec autem felicitas erit aliorum qui videbant [21]quae alii tantum praedicaverant. Denique ostendemus,

Luc. X, 22

Ies. I, 3.

Ies. LXV, 1. XL, 15. I, 8.

Luc. X, 23. 24

14. nisi pater et cuicunque *cd., Fr. Iunius.* nisi pater. nemo enim scit patrem nisi filius et filium nisi pater et cuicunque *BCab.* 15. et omnibus nationibus *B.* 16. naturalem *BCa.* 17. nec (haec *B.*) nationibus *Babcd.* nec nationes *C.* 18. vocis *d.* vocis et *Cabe.* vatis ex *B.* 19. perficient *B.* 20. quoniam qui poterant vidisse aeque dei sui res quas *ego.* quoniam (quomodo *B.*) qui poterant vidisse qui dei sui res quas *BCabc.* quoniam poterant vidisse qui dei sui res quas *d., Fulv. Ursinus.* quoniam qui poterant vidisse, hi dei sui res quas *Fr. Iunius.* 21. quae *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* quam *BCabc.*

e. et cuicunque filius revelaverit.] In veteribus libris post verba „nisi pater“ additum legitur „nemo enim scit patrem nisi filius, et filium nisi pater,“ quae verba cum Pamelio atque Rigaltio delevi; nec posse ea hic ullo modo retineri ratio loci satis evincit. Videntur autem a magistro aliquo nescio qua de causa olim in margine adnotata inde postea in ipsa Septimii verba transiisse aut incuria librarii, aut pravo iudicio eius, censentis videlicet verbis Matthaei XI, 27. iuxta Lucae ab ipso Tertulliano locum ita datum fuisse. Cf. etiam Irenaeus Adv. Haeres. IV, 14. cum interprr.

f. secundum naturam.] Cum vetusti

et iam ostendimus, ea visa in Christo quae fuerant praedicata, abscondita tamen et ab ipsis prophetis, ut absconderentur et a sapientibus et a prudentibus saeculi. In evangelio veritatis legis doctor dominum aggressus, Quid faciens, inquit, vitam aeternam consequar? In haeretico[g] vita solummodo posita est, sine aeternae mentione, ut doctor de [22]ea vita videatur consuluisse quae in lege promittitur a creatore [23]longaeva, et dominus [24]ideo illi secundum legem responsum [25]dedisse, Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et totis viribus tuis, quoniam de lege [26]vitae sciscitabatur. Sed sciebat utique legis doctor quo pacto vitam legalem[h] consequi posset, ut non de ea interrogasset cuius regulas etiam docebat. Sed quia et mortui iam suscitabantur a Christo, [27]exsuscitatus ad spem aeternae vitae per exempla recidivae[i], ne plus aliquid observationis exigeret sublimior [28]spe[k], idcirco consuluit de aeternae vitae consecutione. Itaque dominus, ut nec ipse alius, nec aliud novum inferens praeceptum quam quod principaliter ad omnem salutem et utramque vitam facit, ipsum caput ei legis opponit, omnifariam diligendi dominum [29]deum suum. Denique si de vita longaeva et ille consuluit et Christus respondit, quae [30]sit penes creatorem, non de aeterna, quae sit penes Marcionis deum, quomodo consequitur aeternam? Non utique eodem modo quo et longaevam. Pro differentia enim mercedum operarum quoque credenda distantia est. Ergo non ex dilectione dei tui consequetur vitam aeternam Marcionites, sicut longaevam dilector creatoris. Sed quale est ut non magis diligendus sit qui aeternam pollicetur, si diligendus est qui longaevam repromittit? Ergo eiusdem erit utraque vita, cum eadem est utrique vitae captanda disciplina. Quod creator docet, [31]id et Christo opus est

Luc. X, 25. — Exod. XX, 12. Deut. VI, 2. — Luc. X, 27.

22. ea *om. B.* 23. longaeva aeterna. Et dominus *BC.* 24. ideo *om. B.* 25. dedisse *abcd.* dedit *BC.* 26. vitae *om. B.* 27. et suscitatus *B.* 28. spe *ego.* spei *BCabc.* spes *d., Latinius, Fr. Iunius.* 29. deum *om. B.* 30. sunt *B.* si *a.* 31. idem Christo *B.*

libri praeberent „secundum *naturalem*," facile erat reponere „secundum *naturae legem*" vel „secundum *naturalem legem*." Interim retinui vulgatam scripturam.

g. In haeretico] In evangelio Marcionis.

h. vitam legalem] Id est, quantum mihi quidem videtur, a lege promissam, longaevam utique. (Pamel.)

i. recidivae] Hoc est redivivae, instauratae. Sic Adv. Marc. I, 13 „reciprocarum frugum et vividorum elementorum et *recidivi* anni fidem argumentantur." De Anima cap. 24 „quia et ipsa post oblivionem recordatio memoria *recidiva* est." De Carne Chr. cap. 12 „universa conditio *recidiva* est." De Pudic. cap. 16 „ne quicquam de *recidivo* fruticare permittat." Arnob. Adv. Natt. III, 9 „quicquid prior aetas abstulisset, *recidiva* substitutio subrogaret." Cf. Serv. ad Vergil. Aen. IV, 337. X, 54.

k. ne plus aliquid observationis exigeret sublimior spe] Ut summum semel quod exigi poterat spe de observatione Christi mortuos suscitantis nata elatior exigeret. Alius certe qui sensus his verbis inesse possit non video. Pro *spei* facillima mutatione rescripsi *spe;* littera enim *i* ex sequenti vocabulo accrevit.

[32]diligi ut praestet[1], interveniente et hic illa [33]praescriptione qua facilius apud eum debeant credi maiora apud quem minora praecedunt quam apud eum cui nullam de maioribus fidem aliqua minora praeparaverunt. Viderit nunc si aeternam nostri addiderunt. [34]Hoc mihi satis est, quod Christus ille aeternae, [35]non longae, vitae invitator de longaeva consultus, quam destruebat, non [36]ad aeternam potius exhortatus est hominem, quam inferebat. [37]Quid, oro te, fecisset Christus creatoris, si qui creatori diligendo aedificaverat hominem, non erat creatoris? Credo, negasset diligendum creatorem.

Cum in quodam loco orasset ad patrem illum superiorem, satis impudentibus et temerariis oculis suspiciens ad caelum creatoris, a quo tam aspero et saevo et grandine et fulmine potuisset elidi, sicut et Hierusalem [1]suffigi[a] ab eo potuit, aggressus eum ex discipulis quidam, Domine, inquit, doce nos orare, sicut [2]et Ioannes discipulos suos docuit, scilicet quia alium deum aliter existimaret orandum. Hoc qui [3]praesumpserat, prius est probet alium deum editum a Christo. Nemo enim ante voluisset orare nosse quam didicisset quem oraret. Igitur si didicerat, proba. Si nusquam usque adhuc probas, scito illum in creatorem formam orationis postulasse, in quem etiam discipuli Ioannis orabant. Sed quia et Ioannes novum aliquem ordinem orationis induxerat, ideo hoc et a Christo discipulus eius [4]expostulandum non immerito praesumpserat, ut et illi de proprio magistri sui instituto non [5]alium, sed aliter, deum orarent. Proinde nec Christus ante orationis notitiam discipulo contulisset quam dei ipsius. Ita et ipse in eum docuit orationem quem discipulus usque adhuc noverat. Denique sensus orationis quem deum sapiant recognosce. Cui dicam, Pater? ei qui me omnino non fecit, a quo originem non traho, an ei qui me faciundo et instruendo generavit? A quo spiritum sanctum postulem[b]? a quo nec mundialis spiritus praestatur,

Cap. XXVI. Luc. XI, 1. Luc. XI, 1. Luc. XI, 2.

32. diligendi dei praeceptum ut praestet *Fulv. Ursinus.* 33. praestructione *B.* 34. Haec *C.* 35. non *om. BC.* 36. ad *om. BC.* 37. Quod *b.*

Cap. XXVI. 1. suffigi *ab., Fr. Iunius.* suffugi *BCcd. Vaticanus uterque.* 2. et om. ab. 3. praesumpserit *Fulv. Ursinus.* 4. postulandum *Vaticanorum alter.* 5. aliam *c.*

1. id et Christo opus est diligi ut praestet] Opus est, ait, uti creator quod ipse diligendum docet, hoc idem etiam suo Christo praestet, perque discipulum eius diligendum praecipiat.

Cap. XXVI. a. suffigi] Id est, quemadmodum sequente post tempore cruci eum curavit affigi in urbe Hierusalem. (Fr. Iunius.)

b. A quo spiritum sanctum postulem?] Sic circumscripsit quod habent Lucas et Matthaeus „Sanctificetur nomen tuum!" Nam, uti inquit B. Cyprianus De Oratione Dominica, sanctificamur non modo (iuxta Apost. I Corinth. 6.) in nomine domini Iesu Christi, sed et in spiritu dei nostri. Haec sanctificatio itaque, dum ut in nobis permaneat oramus, quodammodo spiritum sanctum postulamus. Unde B. Augustinus Enchir. cap. 115 „Nomen, inquit, dei sanctificetur in spiritu." (Pamel.)

an a quo fiunt etiam angeli spiritus, cuius et in primordio sp
super aquas ferebatur? Eius regnum optabo venire quem nun
regem gloriae audivi, an in cuius manu etiam corda sunt re
Luc XI, 3. Quis dabit mihi panem cotidianum? qui nec milium mihi c
an qui etiam de caelo panem angelorum cotidianum popul
Luc. XI, 4. praestitit? Quis mihi delicta dimittet? qui ea non iudicand
retinet, an qui, si non dimiserit, retinebit, ut iudicet? Quis
sinet nos deduci in temptationem? quem poterit temptator
timere, an qui a primordio temptatorem angelum praedamn
Hoc ordine qui alii deo supplicat et non creatori, non orat i
Luc. XI, 9. sed infamat. Proinde a quo petam, ut accipiam? apud quem
ram, ut inveniam? ad quem pulsabo, ut aperiatur mihi? quis
petenti dare, nisi cuius omnia, cuius sum etiam ipse qui
Quid autem perdidi apud deum illum, ut apud eum quaera
inveniam? Si sapientiam atque prudentiam, has creator absc
Apud eum ergo quaeram? Si salutem et vitam, et has apud
torem? Nihil alibi quaeretur ut inveniatur quam ubi latuit u
pareat. Sic nec aliorsum pulsabo quam unde sum [6]functus[c].
-nique si accipere et invenire et admitti laboris et instantiae fr
est illi qui [7]petiit et quaesivit et pulsavit, intellege haec a cre
mandari et repromitti. Ille enim deus optimus ultro venie
praestandum non [8]suo homini nullum illi laborem nec insta
[9]indixisset. Iam enim non optimus, si non ultro daret [10]no
tenti, et invenire praestaret non quaerenti, et aperiret non pul
Creator autem potuit indicere ista per Christum, ut, quia
quendo homo offenderat deum suum, laboraret, et instantia pe
Luc. XI, 5—8. acciperet, et quaerendi inveniret, et pulsandi introiret. Sic et
missa similitudo nocturnum panis petitorem [11]amicum facit
alienum, et ad amicum pulsantem, non ad ignotum. Amicus a
etiam si offendit, magis creatoris est homo quam dei Marc
Itaque ad eum pulsat ad quem ius illi erat, cuius ianuam
quem habere panes sciebat, cubantem iam cum infantibus,
nasci voluerat. Etiam quod sero pulsatur, creatoris est te
Illius et serum cuius saeculum et saeculi occasus. Ad deum

6. functus *BCcd. Vaticanorum alter.* fugatus *ab.* 7. petit *BC.* 8. sui *B*
induxisset *C.* 10. non *om. BC.* 11. amici *BC.*

c. quam unde sum functus] Id est, ubi et apud quem pulsem, nisi apud eum ipsum qui me vocat et hac functione sui vocandi instruit? Metalepsis obscurior. (Fr. Iunius.) Quam unde sum functus, hoc est unde impetravi, vel ut Pamelius interpretatur „ubi aliquan nere meo sum functus, ex quo s pulsandi orta est; hoc est enim subdit paulo post auctor „ad eum sat ad quem illi ius erat" et ianuam norat."

novum nemo sero pulsasset, tantum quod [12]lucescentem. Creator est qui et ianuam olim nationibus [13]clauserit, quae olim pulsabatur [14]Iudaeis; is et exsurgit et dat, et si iam non quasi amico, non tamen quasi extraneo homini, sed quasi molesto, inquit. Molestum autem tam cito deus recens neminem pati [15]potuit. Agnosce igitur et patrem quem etiam appellas creatorem. Ipse est qui scit quid filii postulent. Nam et panem petentibus de caelo dedit manna, et carnem desiderantibus emisit ortygometram; non serpentem pro pisce, nec scorpium pro ovo. Illius autem erit non dare malum pro bono cuius utrumque sit. Ceterum deus Marcionis non habens scorpium non poterat id se dicere non daturum quod non habebat, sed ille qui habens et scorpium non dat. [16]Itaque et spiritum sanctum is dabit apud quem est et non sanctus. Cum surdum daemonium expulisset (ut et in ista specie curationis Esaiae occurrisset), in [17]Beelzebub dictus eicere daemonia, Si ego, inquit, in Beelzebub eicio daemonia, filii vestri in quo eiciunt? hac voce quid magis portendit quam in eo eicere se in quo et filii eorum? In virtute scilicet creatoris. Nam si putas sic accipiendum: [18]Si ego [19]in Beelzebub, filii vestri in [20]quo? quasi illos suggillaret in Beelzebub eicientes, resistet tibi prior sensus, non posse [21]satanam dividi adversus semetipsum. Adeo nec illi in Beelzebub eiciebant, sed, ut diximus, in virtute creatoris, quam ut intellegi faceret, subiungit: Quodsi ego in digito dei expello daemonia, ergone [22]appropinquavit in vos regnum dei? Apud Pharaonem enim venefici illi adhibiti adversus Moysen virtutem creatoris digitum dei appellaverunt. Digitus dei est hoc [23]quod significaret etiam modicum, validissimum tamen. Hoc et Christus ostendens, commemorator, non obliterator, vetustatum scilicet suarum, virtutem dei digitum dei dixit non alterius [24]intellegendum quam eius apud quem hoc erat appellata. Ergo et regnum ipsius appropinquaverat cuius et virtus digitus vocabatur. Merito igitur applicuit ad parabolam fortis illius armati, quem validior alius oppressit, principem daemoniorum, quem Beelzebub et satanam supra dixerat, significans digito dei oppressum, non creatorem ab alio deo subactum. Ceterum quomodo adhuc staret regnum eius in suis terminis et legibus et officiis quem, licet integro mundo, vel sic potuisset videri superasse

Luc. XI, 11—13.

Ies. XXIX, 18.

Luc. XI, 14—19.

Luc. XI, 20.

Exod. VIII, 19.

Luc. XI, 21 sq.

12. lucescentum *BC.* 13. clauserit *BCabc.* cluserit *d.* 14. o deus iste exurgit *BC.* 15. patiatur *B.* 16. Ita *B.* 17. Beelzebub *Vaticanus uterque.* Belzebub *B.* Beelzebule *cd.* Belzebule *Cab. Ita etiam in sequentibus.* 18. sic *c.* 19. in Beelzebule eiicio daemonia, filii vestri *cd. Vaticani.* 20. quo eicere quasi *B.* 21. satam *B.* 22. appropinquavit *Babcd.* appropinquabit *C. Vaticanus uterque. Probavit Fr. Iunius.* 23. quod significaret *BCd.* quod significarent *abc.* quo significarent *Latinius, Fr. Iunius.* 24. intelligendam *Ca., Fr. Iunius.*

validior ille deus Marcionis, si non secundum legem eius Marcionitae morerentur, in terram defluendo[d], saepe et a sc docti non esse superatum creatorem? [25]Exclamat mulier de Beatum uterum, qui illum portasset, et ubera, quae illum ed sent. Et dominus, Immo beati, qui sermonem dei audiunt ciunt. Quia et retro sic reiecerat matrem aut fratres, dum tores et obsecutores dei praefert. Nam [26]nec hic mater assi [27]illi. Adeo nec retro negaverat [28]natum[f]. Cum id rursus [29] rursus proinde felicitatem ab utero et uberibus matris suae tran in discipulos, a qua non transtulisset si eam non haberet.

Luc. XI, 27. 28.

Cap. XXVII. Alibi malo purgare[a] quae reprehendunt Marcionitae in cre Hic enim sufficit si [1]ea in Christo reperiuntur. Ecce inaequa ipse, inconstans, levis, aliud docens aliud faciens, iubet omn tenti dare, et ipse signum petentibus non dat. Tanto aevo l suam ab hominibus abscondit, et negat lucernam abstruendam confirmat super candelabrum proponendam, ut omnibus luceat. tat remaledicere, multo magis utique maledicere, et Vae i pharisaeis et doctoribus legis. Quis est tam similis dei mei stus nisi ipsius? Saepe iam [2]fiximus[b] nullo modo potuisse destructorem legis denotari si alium deum [3]promulgasset. Id [4]tunc pharisaeus, qui illum [5]vocaret ad prandium, retractabat se cur non prius tinctus esset quam recubuisset, secundum le qui deum legis circumferret. Iesus autem [6]etiam interpretatu ei legem, dicens illos calicis et catini exteriora emundare, inte autem ipsorum plena esse rapina et iniquitate, ut significaret v lorum munditias hominum esse intellegendas apud deum; qu pharisaeus de homine, non de calice illoto, apud se tracta Ideo exteriora, inquit, calicis lavatis, id est carnem, interiora

Luc. XI, 29. Luc. XI, 33. Luc. VI, 28. Luc. XI, 37 sqq.

25. Exclamabat *d*. 26. ne *B*. 27. illi *om. B*. 28. natum *BC*. ut ne tum ut nec tum *Fr. Iunius*. 29. audit rursus *abcd*. habiturus *BC*.

Cap. XXVII. 1. ea *om. B*. 2. fiximus *d., ex emendat. Latinii*. fi *BCabc*. 3. provulgasset *C*. 4. tunc *BCacd. Vaticani duo*. nunc *b*. 5. v *Bbcd. Vaticanus uterque*. vocarat *C*. 6. etiam *om. B*.

d. in terram defluendo] Redeunt in terram, utique creatoris, primitivam corporum suorum substantiam.

e. scorpio] Vilissimarum bestiolarum videlicet una, ut quarum auctorem Marcionitae creatorem suggillabant. Cf. lib. I, cap. 17.

f. Adeo nec retro negaverat natum.] Ita ex veteribus libris reponendum duxi. „Negare natum," id est filium, dicit ut „manifestare adversarium" infra cap. 41., ut „mentiri prophetam" De Ieiun. cap. 16., ut „perseverare puellam" De cap. 4. Alios locos indicavi ad D Veland. cap. 15. Quod ad reiect matris aut fratrum cf. supra cap.

Cap. XXVII. a. purgare] Id e fellere atque amovere. (Fr. Iunius. Apolog. cap. 2 „Sed Christianis nihil permittitur loqui quod causam get, quod veritatem defendat" cet

b. fiximus] Pro fixo statuimus. sima Latinii emendatio.

Ies. V, 8. 23. X, 2. modorum suorum causa, iungentes domum ad domum, ut qui proximi sunt auferrent, clamantes populum, amantes munera, sectantes retributionem, diripientes iudicata pauperum, uti esset illi vidua in rapinam et pupillus in praedam. De quibus idem Esaias Ies. XXVIII, 14. III, 4. Vae qui valent in [16]Hierusalem; et rursus: Qui vos postulant, [17]dominantur vestri. Qui magis quam legis doctores? Hi si et Christi displicebant, ut sui displicebant. Alienae enim legis doctores non omnino pulsasset. Luc. XI, 47. Cur autem Vae audiunt etiam quod aedificarunt prophetis monimenta interemptis a patribus eorum, laude potius digni, qui ex isto opere pietatis testabantur se non consentire facti patrum, si non erat zelotes, qualem arguunt Marcionitae, delicta patrum de filiis exigentem usque in quartam nativitatem? Quam vero clavem habebant legis doctores nisi interpretationem legis? a Luc. XI, 52. cuius intellectum neque ipsi adibant, non credentes scilicet (Nisi enim credideritis, non intellegetis), neque alios admittebant, utique [18]docentes praecepta potius et doctrinas hominum. Qui ergo nec ipsos introeuntes nec aliis aditum praestantes increpabat, obtrectator habendus est legis an fautor? Si obtrectator, placere debebant et praeclusores legis, si fautor, iam non et aemulus [19]legis. Sed haec omnia ad infuscandum creatorem ingerebat, ut saevum, erga quem delinquentes Vae habituri essent. Et quis saevum non potius timeret provocare [20]deficiendo ab eo? Tanto magis ergo demerendum docebat quem timendum ingerebat. Sic oportebat Christum creatoris.

Cap. XXVIII. Merito itaque non placebat illi hypocrisis pharisaeorum, labii Luc. XII, 1. scilicet amantium deum, non corde. Cavete, inquit discipulis, a fermento pharisaeorum, quod est hypocrisis, non praedicatio creatoris. Odit contumaces patris filius, non vult suos tales existere in illum, non in alium, in quem hypocrisis fuisset admissa, cuius exemplum a discipulis caveretur. Ita pharisaeorum [1]prohibet exemplum. In eum prohibebat illud admitti in quem admittebant pharisaei. Igitur quoniam hypocrisim eorum taxarat, utique celantem occulta cordis et incredulitatis secreta [2]superficialibus officiis obumbrantem, quae clavem agnitionis habens nec [3]ipsa introiret nec Luc. XII, 2. alios sineret, ideo adicit, Nihil autem opertum, quod non [4]patefiat et nihil absconditum, quod non [5]dinoscetur; ne quis existimet illum

16 Hierusalem *cd. Vaticanorum unus.* Israelem *B.* Israbele *C.* Israele *a.* Israel 17. dominentur *b.* 18. docentes *abcd.* docebant *BC.* 19. legis *om. B.* 20. despiciendo *BC.*

Cap. XXVIII. 1. prohibet *Bcd. Vaticanus uterque.* perhibet *reliqui.* 2. superficialibus *abcd., Rhenanus in marg. ed. princ.* superficii talibus *C. Fr. Iunius.* superfili talibus *B.* 3. ipsa *d., Fr. Iunius.* in ipsa *BCabc.* 4. patefiat *B.* 5. demonstretur *B.*

ignoti retro et occulti revelationem et [a]adagnitionem[a] inten-
e, cum subiciat etiam quae inter se [7]mussitarent vel tracta-
t, scilicet super ipso dicentes, Hic non expellit daemonia nisi Luc. XII, 3.
Beelzebub, in apertum processura, et in ore hominum futura,
evangelii promulgatione. Dehinc conversus ad discipulos, Dico Luc. XII, 4.
m, inquit, vobis, [10]amicis, nolite terreri ab eis qui vos solum-
e occidere [11]possunt, nec post hoc ullam in vobis habent po-
tem. Sed [12]iis erit Esaias praedicens: Vide quomodo iustus Ies. LVII, 1.
tur, et nemo advertit. Demonstrabo autem vobis quem timea- Luc. XII, 5.
Timete eum qui postquam occiderit, potestatem [13]habet mit-
i in gehennam; creatorem [14]utique significans: Itaque dico vobis,
; timete. Et hoc in loco sufficeret mihi si quem timeri iubet
di vetat, et quem offendi vetat demereri iubet, et qui haec
dat ipsius est cui timendo et non offendendo et demerendo
urat. Sed habeo et de sequentibus sumere. Dico enim vobis, Luc. XII, 8.
is qui confitebitur [15]in me coram hominibus, confitebor in illo
m deo. Qui confitebuntur autem in Christo, occidi habebunt
m hominibus, nihil utique amplius passuri post occisionem ab
. [16]Hi ergo erunt quos supra praemonet ne timeant tantum-
o occidi; ideo praemittens non timendam occisionem, ut sub-
eret [17]sustinendam confessionem: Et omnis qui negaverit me Luc. XII, 9.
m hominibus, denegabitur coram deo, ab eo utique qui illum
fitentem confessurus fuisset. Si enim confessorem confite-
r, ipse est qui et negatorem negabit. Porro si confessor
cui nihil timendum est post occisionem, negator erit cui
ndum est etiam post mortem. Itaque cum creatoris sit quod
ndum est post mortem, gehennae scilicet poena, et negator
o creatoris est. Si autem [18]negator, et confessor, qui post oc-
onem nihil ab homine passurus est, a deo plane passurus si
aret. Atque ita Christus creatoris est, qui ostendit negatores
s creatoris gehennam timere debere. Post deterritam itaque
tionem sequitur et blasphemiae formidandae admonitio: Qui Luc. XII, 10.
rit in filium hominis, [19]remittetur illi, qui autem dixerit in
itum sanctum, non remittetur [20]ei. Quodsi iam et remissio et

gnitionem *B.* 7. mussitarant vel tractarant *c.* 8. Beelzebule *cd.* Belze- *ab.* Belzebul *C.* Belzebub *B.* 9. ex *abcd. Gorziensis.* et *BC.* 10. amicis *cd.* 11. possint *b.* 12. hiis *Ca.* 13. habet *Bcd. Vaticanus uterque.* habeat i. 14. utique significans; itaque *abcd. Gorziensis liber.* utique; itaque *BC.* in om. *BC.* 16. Hic *d.* 17. sustinendam *BCab., Fr. Iunius.* substruendam *cd.* morum *alter.* 18. et negator *cd.* 19. remittetur illi, qui autem *d.* remit-, illi autem qui *BCabc.* 20. ei remissio. Quodsi iam et retentio *BC.*

p. XXVIII. a. adagnitionem] Si tura est vera, *adagnitionem* interpretaberis qua deus ignotus ille agnoscatur ad, i. e. praeter, notum et verum.

retentio delicti iudicem deum sapiunt, [21]huius erit spiritus sanct[us]
non blasphemandus, non remissuri scilicet blasphemiam, sicut [e]
supra non negandus, occisuri scilicet etiam in gehennam. Quo[d si]
et blasphemiam Christus a creatore avertit, quomodo adversarius [e]
venerit non scio. Aut si et per haec severitatem eius infusca[t]
non remissuri blasphemiam et occisuri etiam in gehennam, super[est]
ut et illius diversi dei impune et spiritus blasphemetur, et Christ[us]
negetur, et nihil intersit de cultu eius deve contemptu, et sicut d[e]
contemptu nulla poena, ita et de cultu nulla speranda sit merce[s].
[22]Perductos ad potestates prohibet ad interrogationem cogitare d[e]
Luc. XII, 11. 12. responsione. Sanctus enim, inquit, spiritus docebit vos ipsa ho[ra]
[23]quid eloqui debeatis. Si eiusmodi documentum creatoris est, ei[us]
Num. XXII—XXIV. erit et praeceptum cuius praecessit exemplum. Balaam prophet[es]
in Arithmis arcessitus a rege Balach ad maledicendum Israële[m]
cum quo proelium inibat, simul spiritu implebatur; non ad qu[am]
venerat maledictionem, sed quam illi ipsa hora spiritus suggere[bat]
benedictionem pronuntiabat, ante professus apud nuntios [24]reg[is]
mox etiam apud ipsum, id se pronuntiaturum quod deus ori ei[us]
[25]indidisset. Hae sunt novae doctrinae novi Christi, quas oli[m]
famuli creatoris initiaverunt. Ecce plane diversum exemplum Mo[ysi]
et Christi. Moyses rixantibus fratribus ultro intercedit [26]et iniurios[um]
Exod. II, 13 sq. increpat: Quid proximum tuum percutis? Et reicitur ab illo: Q[uis]
te [27]constituit magistrum aut iudicem super nos? Christus ve[ro]
postulatus a quodam ut inter illum et fratrem ipsius [28]de dividu[nda]
haereditate componeret, operam suam, et quidem tam probae ca[u]-
sae, denegavit. Iam ergo melior Moyses meus Christo tuo, fratr[um]
paci studens, iniuriae occurrens. Sed enim optimi et non iudic[is]
Luc. XII, 13. 14. dei Christus, [29]Quis me, inquit, iudicem constituit super vo[s]?
Aliam vocem excusationis invenire non potuit ne ea uteretur q[ua]
improbus vir et impius frater assertorem probitatis atque pietat[is]
excusserat[b]. Denique probavit malam vocem, utendo ea, et malu[m]
factum, pacis inter fratres componendae [30]declinatione. Aut nu[m]-
quid indigne tulerit hoc dicto fugatum Moysen, ideoque in cau[sa]
pari disceptantium fratrum voluit illos commemoratione eiusde[m]
dicti confudisse? Plane ita. [31]Ipse enim tunc fuerat in Moyse, q[ui]
talia audierat, spiritus scilicet creatoris. Puto iam alibi[c] satis co[m]...

21. cuius *BC.* 22. prodnctos *Vaticanorum alter.* 23. quid eloqui debeatis *Cab*[...] quid eloquimini debeatis *B.* quid loquamini *Vaticanorum alter.* 24. regios [...] 25. indixisset. Haec *B.* 26. et *om. d.* 27. magistrum constituit *B.* 28. [...] dividunda *c., ex altero Vaticano.* dividunda *reliqui.* 29. Qui *b.* 30. declinati[o]nem *BC.* 31. si ipse *BC.*

b. excusserat.] Temptaverat. c. iam alibi] Supra cap. 15.

mendasse nos divitiarum gloriam damnari a deo nostro, ipsos dynastas detrahente de solio, et pauperes allevante de sterquilinio. Luc. I, 52. Ps. CXIII, 7 Ab eo ergo erit et parabola divitis blandientis sibi de proventu agrorum suorum, cui deus dicit, Stulte, hac nocte animam tuam Luc. XII, 16—20. reposcent; quae autem parasti, [a]cuius erunt? Sic denique rex de Ies. XXXIX. gazis et apothecis delitiarum suarum apud Persas gloriatus per Esaiam male audivit.

Quis nollet curam nos agere animae de victu et corpori de Cap. XXIX. vestitu nisi qui ista homini ante prospexit et exinde praestans Luc. XII, 22—28. merito curam eorum tanquam aemulam liberalitatis suae prohibet? qui et substantiam ipsius animae accommodavit potiorem esca, et materiam ipsius corporis figuravit potiorem tunica, cuius et corvi non serunt nec metunt nec in apothecas condunt, et tamen aluntur ab ipso, cuius et lilia et foenum non texunt nec nent, et tamen vestiuntur ab ipso, cuius et Salomon gloriosissimus, nec ullo tamen flosculo cultior. Ceterum nihil tam abruptum quam ut alius praestet, alius de praestantia[a] eius [1]secure agere mandet, et quidem derogator ipsius. Denique si quasi derogator creatoris non vult de eiusmodi frivolis cogitari de quibus nec corvi nec lilia laborent, ultro scilicet pro sua vilitate subiectis, paulo post parebit. Interim cur illos modicae fidei incusat, id est cuius fidei? Eiusne quam nondum poterant perfectam exhibere deo, tantum quod [2]revelato[b] cum maxime discentes eum, an quam hoc ipso titulo debebant creatori, uti crederent haec illum ultro generi humano subministrare, nec de eis cogitarent? Nam et cum subicit, Haec enim nationes mundi quaerunt, non credendo scilicet in deum conditorem omnium et [3]praebitorem, quos pares gentium nolebat, in eundem deum modicos fidei increpabat in quem gentes [4]incredulas notabat. Porro cum et adicit, Scit autem pater opus esse haec vobis, prius quaerens Luc. XII, 30. quem patrem intellegi velit Christus? Si ipsorum creatorem

[a] cui *Latinius*.

Cap. XXIX. 1. securos *BC*. 2. revelato *ego*. velato *BCabcd*. revelata *Latinius*. 3. praebitorem *a (in marg.) bcd*. probatorem *BCa*. 4. incredulos *BC*.

Cap. XXIX. a. praestantia] Id est praestatio, praebitio, exhibitio. (Fr. Iunius) Cf. supra Adv. Marc. II, 16., et De ieiun. adv. Psych. cap. 17.

b. tantum quod revelato] Ita rescribere non dubitavi, pro vulgata *velato*, quae quid sibi vellet adhuc non potui assequi. Latinii autem emendationem revelata non magis intellego. Quomodo, quaeso, perfectam exhibere fidem poterant deo qui vixdum eis se revelaverat, quem qui nondum edocti erant, immo cum maxime discebant. Quod ad ellipticum illud *tantum quod*, hoc usurpat Tertullianus alibi quoque. Supra cap. 26 „Ad deum autem novum nemo sero pulsasset, *tantum quod* lucescentem.“ Infra cap. 31 „non qui neminem miserit ad monendum, nec qui nihil prius egerit ad vocandum, sed ipse descenderit subito, *tantum quod* innotescens, iam invitans, *tantum quod* invitans, iam in convivium cogens.“

demonstrat, et bonum confirmat, qui [5]scit quid filiis opus s illum alium deum, quomodo scit necessarium esse homini atque vestitum, quorum nihil praestitit? Si enim scisset, p tisset. Ceterum si scit quae sunt homini necessaria, nec praestitit, aut malignitate aut infirmitate non praestitit. Pr autem necessaria haec homini, utique bona confirmavit. Nih mali necessarium. Et non erit iam depretiator operum et in tiarum creatoris, ut quod supra distuli expunxerim. Porro necessaria scit homini alius et prospexit et [6]praestat, qu Luc. XII, 31. haec ipse [7]promittit? An de alieno bonus est? Quaerite inquit, regnum dei, et haec vobis adicientur. Utique al Quodsi ab ipso, qualis est qui aliena praestabit? Si a c cuius et sunt, quis est qui aliena promittat? Ea si regno dunt, secundo gradu restituenda, eius est secundus gradus c primus, eius victus atque vestitus cuius et regnum. Ita tot missio creatoris est parabolarum status, similitudinum perae si nec [9]in alium spectant quam cui per omnia [10]pariaverint[c]. [11] servi, dominum enim habemus deum. Succingere debemu bos, id est expediti esse ab impedimentis laciniosae vitae plicitae[d]. Item lucernas ardentes habere, id est mentes Luc. XII, 35. 36. accensas et operibus veritatis relucentes, atque ita expectare num, id est Christum. Unde redeuntem? si a nuptiis, c est, cuius nuptiae; si non creatoris, nec ipse Marcion invit nuptias isset, deum suum [12]intuens detestatorem nuptiarum. itaque parabola in persona domini, si non esset cui nuptia Luc. XII, 39. petunt. In sequenti quoque parabola satis errat qui furem cuius horam si [13]pater familiae sciret, non sineret [14]suffodi suam, in personam disponit creatoris. Fur enim creator qu videri potest, dominus totius hominis? Nemo sua furatur a fodit, sed ille potius qui in aliena descendit, et hominem a

5. sciat *Fulv. Ursinus.* 6. praescit *B.* 7. repromittit *d.* 8. accedent *ticanus unus.* 9. in *om. d.* 10. pariaverint *abcd. Ex emendatione Rhenan* venerint *BC. Pithoei liber. Probat Nic. Rigaltius.* 11. id sumus *BC. Pith Probat Nic. Rigaltius.* 12. metuens *Latinius. Quod verum puto cum Fr. Ju* paterfamilias *d.* 14. suffodi *BCcd. Vaticanus uterque.* effodi *ab.*

c. quam cui per omnia pariaverint.] Sic De Resurr. Carnis cap. 6. et Adv. Marc. V, 20 „non rapinam existimavit pariari deo.“ De Anima cap. 30 „quia nec pariasset commeatus hic vitae milliario tempori, longe scilicet brevior, et idcirco facilior ante extingui quam redaccendi.“ Ibid. cap. 32 „Mollitia lanae, mollitia plumae, pariant naturalia earum, substantiva non pariant.“ De Resurr. Carnis cap. 53 „Aeq substantia inter se pariant Ch Adam.“ Apud ICtos enim pa exaequare accepta et data. Fr De Manum. 40, 1. Hinc pariat riatio, de quibus vocabulis cf. c cangium s. v.

d. laciniosae vitae et implic supra cap. 1 „et legis laciniis bus expeditum.“ Cf. De Virg. Ve

lienat. Porro cum furem nobis diabolum [15]demonstret, cuius etiam in primordio si homo scisset, nunquam ab eo suf-esset, propterea iubet ut parati simus, quia qua non puta- Luc. XII, 40. ora filius hominis adveniet, non quasi ipse sit fur, sed iudex eorum qui se non [16]paraverint, nec caverint furem. Ergo est filius hominis, iudicem teneo, et in iudice creatorem ; si vero Christum creatoris in nomine filii hominis hoc tendit, ut eum furem portendat, qui quando venturus sit ous, habes [17]supra praescriptum[e] neminem rei suae furem alvo et illo, quod in quantum timendum creatorem ingerit, um illi negotium agens creatoris est. Itaque interroganti n illos an [18]et in omnes parabolam [19]dixisset, ad ipsos et versos qui ecclesiis praefuturi essent [20]proponit actorum[f] dinem, quorum qui bene tractaverit conservos absentia do- Luc. XII, 41—46. verso eo omnibus bonis praeponetur, qui vero secus egerit, domino qua die non putaverit, hora qua non scierit, illo filio hominis, Christo creatoris, non fure, sed iudice, se-tur et pars eius cum infidelibus ponetur. Proinde igitur aut iudicem dominum opponit et [21]illi catechizat, aut si deum m, iam et illum iudicem affirmat, licet nolit haereticus. Tem-enim temptant hunc sensum, cum deo eius vindicatur. Quasi litatis sit et mansuetudinis segregare solummodo et partem m infidelibus ponere, ac si non sit vocatus[g], [22]ut statui suo s. Quasi non et hoc ipsum iudicato fiat. Stultitia! Quis itus segregatorum? Nonne amissio salutis? siquidem ab eis buntur qui salutem consequentur. [23]Quis igitur infidelium Nonne damnatio? Aut si nihil patientur segregati et infi-aeque ex diverso nihil consequentur retenti et fideles. Si onsequentur salutem retenti et fideles, hanc amittant necesse diverso segregati et infideles. Hoc erit iudicium, quod qui

onstravit *Vaticanorum alter*. 16. paraverunt nec caverunt *B*. 17. supra ptum *ego*. supra scriptum *libri omnes*. 18. et *om. ab* 19. dixit et ad C. 20. proponi tactorum (tractorum *B.*) *BC*. 21. illic *a*. 22. et *Fr.* 23. Quis *Bd.* Quid *reliqui*.

es supra praescriptum] Latebat itio *prae* in voce *praescriptum* in ste vocabulo, quam revocavi. ro significent apud Tertullianum *raescribere, praescriptum, prae-*emo nescit qui vel unum eius m perlegerit. A me saepius de dnotatum. V. adnot. ad Apol. c. 7. rum] Hoc est administratorum. m forense. V. Dirksen Manuale s. v. p. 15. Barth. Adverss. p. 1031. Cf. quae adnotavi ad De Fuga in Persecut. cap. 11.

g. ac si non sit vocatus] Velut si non sit vocatus, ante dominum videlicet iudicem. Sic infra cap. 34 „Sed quatenus ex his revincendus es quae recepisti, sic tibi occurram *ac si* meus Christus.“ Item cap. 35 „qui tetigerit vos *ac si* pupillam oculi mei tangat.“

intendit creatoris est. Quem alium intellegam caedentem se paucis aut multis plagis, et prout commisit illis, ita et exigen ab eis, quam retributorem deum? Cui me [24]decet obsequi

Luc. XII, 49. remuneratori? Proclamat Christus tuus: Ignem veni mitter terram. Ille optimus, nullius gehennae dominus, qui paulo discipulos ne ignem postularent inhumanissimo viculo coërcu quando iste Sodomam et Gomorram nimbo [25]igneo exussit, qua

Ps. XCVII, 3. cantatum est: Ignis ante ipsum procedet et cremabit inimicos e

Hos. VIII, 14. quando [26]et per Osee comminatus est: Ignem emittam in civit

Ier. XV, 14. Ies. XXX, 27. [27]Iudaeae, vel per [28]Esaiam: Ignis exarsit ex indignatione n Non mentiatur. Si non est ille qui de rubo quoque ardenti vo suam emisit, [28b]viderit quem ignem intellegendum contendas. Et si figura est, hoc ipso quod de meo elemento argumenta se suo sumit meus est qui de meis utitur. Illius erit similitudo ig cuius et veritas. Ipse melius interpretabitur ignis istius qualitat

Luc. XII, 51. adiciens, Putatis venisse me pacem mittere in terram? non, d

Matth. X, 34. vobis, sed separationem. Machaeram quidem scriptum est[h]. Marcion [29]emendat[i]; quasi non et [30]separatio opus sit machaera Igitur et ignem eversionis intendit qui pacem negavit. Quale pr lium, tale et incendium. Qualis machaera, talis et flamma, ne

Luc. XII, 52. congruens [31]domino. Denique, Dividetur, inquit, pater in filium filius in patrem, et mater in filiam et filia in matrem, et nurus

Mich. VII, 6. socrum et socrus in nurum. Hoc proelium inter parentes si ipsis verbis tuba cecinit prophetae, vereor ne [32]Michaeas Chri

Luc. XII, 56. Marcionis [33]praedicarit. Et ideo hypocritas pronuntiabat, caeli q dem et terrae faciem probantes, tempus vero illud non dinoscent quo scilicet adimplens omnia quae super ipsos [34]fuerunt praedic nec aliter docens debuerat agnosci. Ceterum quis posset eius te

24. docet *B.* 25. igneorum ussit *B.* 26. et *om. BC.* 27. Iudae *cd. Vatic uterque.* iudex *B.* 28. Hieremiam *Fr. Iunius.* 28 b. videris — — contendas *Iunius.* viderit — — contendat *d.* 29. emendans *B.* 30. seperatio *B., assolet.* 31. deum *B.* 32. Michaeas *cd.* Micheas *reliqui.* 33. praedicaret *BC* 34. fuerant *Ca.*

h. scriptum est] Mirum est quod addit auctor „Machaeram quidem scriptum est, sed Marcion emendat," cum tamen codices omnes tam Graeci quam Syriaci et Latini hic *separationem* legant, at *machaeram* apud Matthaeum, cuius integrum evangelium reiecit Marcion; fortassis ad hoc adludit auctor. Certe Epiphanius nihil tale habet, et quod Graece ad marginem adnotatum est „οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν" ex Matthaeo desumptum est. (Pamel.) In evangelio scilicet Marcionis, hoc est Lucae a Marcione adulterato. Cuiusmodi ev gelium provocare se dicit Tertulli initio huius libri, ut ex eo ipso Mar nem convincat insaniae. (Rigalt.)

i. Sed Marcion emendat] Etenim cas dixit διαμερισμόν. (Rigalt.) scribendum censeo „*Sic* Marcion em dat. Quasi non" cett.

k. opus sit machaerae.] Eoque se dixerat Matthaeus μάχαιραν quo Lu διαμερισμόν, ut iam vana sit Marci in Lucam emendatio. Huiusce au non meminit Epiphanius. (Rigalt.)

pora nosse cuius per quae probaret non habebat. Merito [35] expro- Luc. XII, 57.
brat etiam quod iustum non a semetipsis iudicarent. Olim hoc
mandat per [36] Zachariam[1]: Iustum iudicium et pacatorium iudicate; Zach. VIII, 16.
per Hieremiam: Facite iudicium et iustitiam; per Esaiam: Iudicate Ier. XXII, 3. Ies. I, 17.
pupillo et iustificate viduam, imputans etiam vineae [37] Sorech quod V, 16.
non iudicium fecisset sed clamorem. Qui ergo docuerat ut face-
rent ex praecepto, is exigebat ut facerent et ex arbitrio. Qui
[38] seminaverat praeceptum, ille et redundantiam eius urgebat. Iam
vero quam absurdum ut ille mandaret iuste iudicare qui deum iudi-
cem iustum destruebat? Nam et iudicem, qui mittit in carcerem Luc XII, 58. 59.
nec ducit inde nisi soluto etiam novissimo quadrante, in persona
creatoris obtrectationis nomine disserunt. Ad quod necesse habeo
eodem gradu occurrere. Quotienscunque enim severitas creatoris
opponitur, totiens illius est Christus cui per timorem cogit ob-
sequium.

Quaestionem rursus de curatione sabbato facta quomodo dis- Cap. XXX.
cussit? Unusquisque vestrum sabbatis non solvit asinum aut bo- Luc. XIII, 10—17.
vem suum a praesepi et ducit ad potum? Ergo secundum condi- Exod. XII, 16.
cionem legis operatus legem confirmavit, non dissolvit, iubentem
nullum opus fieri nisi quod fieret omni animae, quanto potius hu-
manae? Parabolarum congruentiam ubique [1] recognoscor exigere.
Simile est regnum dei, inquit, grano sinapis, quod accepit homo Luc. XIII, 18. 19.
et seminavit in horto suo. Quis in persona hominis intellegendus?
Utique Christus, quia, licet Marcionis, filius hominis est dictus,
qui accepit a patre semen regni, sermonem scilicet evangelii, et
seminavit in horto suo, utique in mundo, puta nunc in homine.
Sed cum in suo horto dixerit, nec mundus autem nec homo illius
sit, sed creatoris, ergo qui in suum [2] seminarit [3] creator ostenditur.
Aut si, ut hunc laqueum evadant, converterint [4] hominis personam
a Christo in hominem accipientem semen regni et seminantem in
horto cordis sui, nec ipsa materia alii conveniet quam creatori.
Quale est enim [5] ut *sit* lenissimi dei regnum quod etiam [6] iudicii
fervor lacrimosa austeritate subsequitur? De sequenti plane simili- Luc. XIII, 20. 21.

35. et probat *BC*. 36. Ezechielem *BCab*. 37. Soreth *BCab*. 38. seminaverit *BC*.
Cap. XXX. 1. recognosco te exigere *Latinius*. *Probat etiam Fr. Iunius*. 2. seminavit *B*. 3. nec creator *d*. 4. homines in personam Christi *C*. homines personam in personam Christi (*B*.) 5. ut sit lenissimi dei regnum quod *ego*. ut lenissimi dei regnum quod *BCabc*. ut lenissimi dei regnum significet semen quod *d*. 6. iudicium fervoris lachrymosae austeritates subsequuntur *Fulv. Ursinus*.

1. per Zachariam] Vetustiores libri habent *per Ezechielem*, quod primum correxit Pamelius. Ita supra quoque, ad verba „Ignis exarsit in indignatione mea“ Fr. Iunius nomen Hieremiae pro Esaiae reponendum censuit, et infra cap. 34. revocatus est *Amos* pro *Osee*.

tudine vereor ne forte alterius dei regno portendat. Fermentum enim comparavit illud, non azymis, quae familiariora sunt creatori. Congruit et haec coniectura mendicantibus argumenta. Itaque et ego vanitatem vanitate depellam, fermentationem quoque congruere dicens regno creatoris, quia post illam clibanus vel furnus gehennae sequatur. Quotiens adhuc se iudicem ostendit et in iudice creatorem? Quotiens utique eiecit et damnat reiciendo? Sicut hic quoque, Cum surrexerit, inquit, [7]pater familiae; quo nisi quo dixit Esaias, Cum [8]surrexerit comminuere terram? et [9]cluserit ostium utique excludendis iniquis. Quibus pulsantibus respondebit, Nescio unde sitis, et rursus enumerantibus quod coram illo ederint et biberint [10]et in plateis eorum docuerit, adiciet, Recedite a me omnes operarii iniquitatis: illic erit fletus et frendor dentium. Ubi? foris scilicet, ubi erunt exclusi, ostio cluso ab eo. Ergo erit poena a quo fit exclusio in poenam, cum videbunt iustos introeuntes in regnum dei, se vero detineri foris. A quo? Si a creatore, quis [11]erit ergo intus recipiens iustos in regnum? Deus bonus. Quid ergo [12]illuc creatori, ut foris detineat in poenam quos adversarius eius exclusit, suscipiendos a se, [13]si utique[a], magis in adversariibilem? Sed et ille exclusurus iniquos sciat utique creatorem illos detenturum in poenam [14]aut non sciat oportet. Ergo aut nolente eo detinebuntur, et minor est illo qui detinet, cedens ei nolens, aut si vult ita fieri, ipse ita faciendum iudicavit, et non erit melior creatore ipse auctor infamiae creatoris. Haec si nulla ratione consistunt, ut alius punire, alius liberare credatur, unius erit tam iudicium quam et regnum, et dum unius est utrumque, qui et iudicat creatoris est.

Ies. II, 19. — Luc. XIII, 25—28.

Cap. XXXI. Luc. XIV, 12—14. Ies. LVIII, 7.

Ad prandium vel ad coenam quales vocari iubet? Quales ostenderat per Esaiam: Confringe panem tuum esurienti, et mendicos, [1]et qui sine tecto sunt, induc in domum tuam, qui scilicet [2]humanitatis istius vicem retribuere non possint. Hanc si Christus captari vetat, in resurrectione eam repromittens, creatoris est forma[a], cui non placent amantes munera, sectantes retributiones. Etiam invitatoris parabola cui magis parti occurrat [3]expende. Homo

7. paterfamilias *d.* 8. surrexit *B.* 9. clauserit *B. Vaticanorum unus.* 10. *Rescripserim* et quod in plateis. 11. ergo erit *B.* 12. illic *Fr. Iunius.* 13. si utique *BC.* utique *reliqui.* 14. an *BC.*

Cap. XXXI. 1. etiam *B.* 2. et humanitatis *BC.* 3. expende *d.* expendi *reliqui.*

Cap. XXX. a. si utique] De hac ellipsi cf. adnott. ad De Corona cap. 5. Cf. supra cap. 7 „quo magis debuerit vel de caelo descendere et, *si utique,* in Pontum potius descendere quam in Galilaeam."

Cap. XXXI. a. forma.] Hoc est lex. Cf. adnott. ad De Idolol. cap. 18.

in novissimis, id est alios possessuros locum eorum quoniam ge nitura perversa est, filii in quibus fides non est. Illi obaemula sunt me in non deo, et provocaverunt me in iram in idolis sui et ego obaemulabor eos in non natione, [15]in natione insipienti pro vocabo eos in iram, in [16]nobis scilicet, quorum [17]spem Iuda
Luc. XIV, 24. gerunt[b], de qua illos gustaturos negat dominus, derelicta Sion
Ies. I, 8. tanquam specula in vinea et in cucumerario casula, posteaquam novissimam in [18]Christum invitationem [19]recusavit. Quid ex h ordine secundum [20]dispositionem et praedicationes creatoris rece sendo competere potest illi, cuius[c] nec ordinem habet nec dispo sitionem ad parabolae conspirationem qui totum opus semel feci Aut quae erit prima vocatio eius, et quae secundo actu admonitio Ante debent alii excusare, postea alii convenisse. Nunc autem pa riter utramque partem invitare venit, de civitate, de sepibus, a versus speculum parabolae. Nec potest iam fastidiosos iudica quos nunquam retro invitavit, quos cum maxime aggreditur. A si de futuro eos iudicat contempturos vocationem, ergo et sul lectionem loco eorum ex gentibus de futuro portendit. Plane hoc[d] secundo venturus est ut gentibus praedicet. Et si ventur est autem, puto, non quasi vocaturus adhuc convivas, sed ia collocaturus. Interea qui coenae istius vocationem [21]in caeleste co vivium interpretaris spiritalis saturitatis et iocunditatis, memento terrenas promissiones vini et olei et frumenti et ipsius civitat aeque in spiritalia figurari a creatore.

Cap. XXXII. Luc. XV, 4 sqq. 8 sqq. Ovem et [1]dragmam perditam quis requirit? nonne qui perd dit? Quis autem perdidit? nonne qui habuit? [2]Quis vero habuit nonne cuius fuit? Si igitur homo non alterius est res quam cre toris, is eum habuit cuius fuit, is perdidit qui habuit, is requisiv qui perdidit, is invenit qui quaesivit, is exultavit qui invenit. I utriusque parabolae argumentum vacat circa eum cuius non est ov neque dragma, id est homo. Non enim perdidit, quia non habu nec requisivit, quia non perdidit, nec invenit, quia nec requisivi nec exultavit, quia non invenit. Atque adeo exultare illius est paenitentia peccatoris, id est [3]de perditi recuperatione, qui se pro fessus est olim malle [4]peccatoris paenitentiam quam mortem.

15. in natione *om. C.* 16. novis *BC.* 17. speciem gerunt *Latinius.* spiritus ge runt *B.* spem gemunt *Semler.* 18. Christo *BC.* 19. recusat *B.* 20. dispo sitiones *d.* 21. in *delet Petr. Ciacconius.*

Cap. XXXII. 1. drachmam *d.* *Ita etiam infra.* 2. Qui *BCa.* 3. de *om.* 4. peccatorum *B.*

b. quorum spem Iudaei gerunt] Spes salutis, quae rata in nobis, iam vana in Iudaeis.

c. cuius] Creatoris.

d. Plane ad hoc] Haec ex Marcion sententia sunt dicta.

eo concessit serviendum ei esse, si solummodo sibi et mammon
negavit posse serviri? Ita cum unum deum ponit, nominaturus
creatorem, si alius esset ipse, creatorem nominavit, quem dom
num sine alio deo non posuit. Et illud itaque relucebit, quomo
[6]dictum, Si in mammona iniusto fideles non extitistis, quod veru
Luc. XVI, 11. est quis vobis credet? in nummo scilicet iniusto, non in creato
Luc. XVI, 12. quem et Marcion iustum facit. Et si in alieno fideles inventi n
estis, [7]meum quis dabit vobis? alienum enim debet esse a ser
dei quod iniustum est. Creator [8]autem quomodo alienus erat ph
risaeis, proprius deus Iudaicae gentis? Si ergo haec non cadu
in creatorem, sed in mammonam, Quis vobis credet quod veri
est? et, Quis vobis dabit quod meum est? non potest quasi ali
dixisse de alterius dei gratia. Tunc enim videretur ita dixisse,
eos in creatorem, non in mammonam, infideles notando per cre
toris mentionem distinctiones fecisset dei alterius, non commise
suam veritatem infidelibus creatoris. [9]Quomodo tunc alterius vid
potest, si non ad hoc proponatur ut a re de qua agitur separet
Si autem et iustificantes se coram hominibus pharisaei spem me
cedis in homine ponebant, illo eos sensu increpabat quo et pro
Ier. XVII, 5. pheta Hieremias: Miser homo, qui spem habet in homine. [10]Si
Ier. XVII, 10. XX, 12. adicit, Scit autem deus corda vestra, illius dei vim commemora
[11]qui lucernam se [12]pronuntiabat, scrutantem renes et corda. I
Luc. XVI, 15. superbiam tangit, Quod elatum est apud homines, perosum est dei
Ies. II, 12. Esaiam ponit ante oculos: Dies enim domini sabaoth, in omne
contumeliosum et superbum, in omnem sublimem et elatum, e
humiliabuntur. Possum iam colligere cur tanto aevo deus Marcio
Luc. XVI, 16. fuerit in occulto. Expectabat, opinor, donec haec omnia disce
a creatore. Didicit ergo usque ad Ioannis tempora, atque ita ex
processit annuntiare regnum dei, dicens, Lex et prophetae us
ad Ioannem, ex quo regnum dei annuntiatur. Quasi [13]non et
limitem quendam agnoscamus Ioannem constitutum inter vetera
nova, ad quem desineret Iudaismus et a quo inciperet Christia
mus, non tamen ut ab alia virtute facta sit sedatio[e] legis et pr
phetarum et initiatio evangelii, in quo est dei regnum, Chris
ipse. Nam etsi probavimus et vetera transitura et nova succe
praedicari a creatore, si et Ioannes antecursor et praeparator os

6. dictum, Si in *cd.* dictum sit in *reliqui.* 7. quod meum est quis *cd.* 8. ...tem quomodo *abcd.* alio modo *BC.* 9. Quoniam (*B*)*C.* 10. Si *Cacd.* *Vati*...*rum alter.* Sic *Bb.* 11. qui *om.* *Cab.* 12. pronuntians ac scrutantem *B.* ... vero et *B.*

e. sedatio] Ἠρέμησις, q. d. in sede quietis atque in otio collocatio. (Fr. ...

feminam iunxit excusaverit potius quam destruxerit Moysi c
tionem? Sed ecce sic tuus sit iste Christus contrarium
Moysi et creatori, ut, si non contrarium ostendero, meus si
enim illum condicionaliter nunc fecisse divortii prohibition
ideo quis dimittat uxorem [7]ut aliam ducat. Qui dimiserit,
uxorem, et aliam duxerit, adulterium commisit, et qui a
dimissam duxerit, aeque adulter est, ex eadem utique causa
sam qua non licet dimitti, ut alia ducatur; illicite enim di
pro indimissa ducens adulter est. Manet enim matrimoniu
non rite diremptum est; manente matrimonio nubere adı
est. Ita si condicionaliter prohibuit dimittere uxorem, non i
prohibuit, et quod non prohibuit in totum, [9]permisit ali
causa cessat ob quam prohibuit. Etiam non contrarium Mo
cet, cuius praeceptum alicubi conservat, nondum dico co
Aut si omnino negas permitti divortium a Christo, quon
nuptias dirimis, nec coniungens marem et feminam, nec ali
iunctos ad sacramentum baptismatis et eucharistiae admitt
inter se coniuraverint adversus fructum nuptiarum, [9b]ut a
ipsum creatorem? Certe quid [10]facit apud te maritus si ux
commiserit adulterium? Habebitne illam? [11]Scilicet nec tuu
stolum sinere coniungi prostitutae membra Christi[b]. Habe
et Christum assertorem iustitia divortii. Iam hinc confirm
illo Moyses, ex eodem titulo prohibens repudium quo et C
si inventum fuerit in muliere negotium impudicum. Nam
evangelio Matthaei, Qui dimiserit, inquit, uxorem suam
causam adulterii, facit eam adulterari. [12]Aeque adulter cens
ille qui dimissam a viro duxerit. Ceterum praeter[c] ex caus

I Cor. VI, 15 sq.

Matth. V, 32.

7. et *BC.* 8. dimissam *om. çd., cum Sixto Senensi Bibl. Sanct. lib. VI.* 9. permisit alias, ubi causa cessat *d.* permisit. Aliud est ubi causa ce permisit. Alia subiici causa cessat *C.* permisit alia subiri causa cessat misit. Aliud subici causa cessat *liber Pithoei.* 9b. et *B.* 10. faciet *Ursinus.* 11. Scilicet nec tuum apostolum sinere *ego.* Sed nec tuum a sinere scis *d., Fulv. Ursinus.* Scis nec tuum apostolum sinere *Fr. Iunii* nec tuum apostolum sinere *BCabc.* 12. Aeque adulter censetur *abc.* adulter censetur *d.* atque adulter censetur *C.* atque adulter *B.*

quod Graeci ἐμπεριφωρεῖσθαι. Exempla habes supra cap. 12 et cap. 18. (Fr. Iunius.)

b. Scilicet nec tuum apostolum sinere coniungi prostitutae membra Christi.] Ita corrigenda erant haec verba, ut pro *Sed* rescriberetur *Scilicet.* V. quae de confusione harum particularum adnotavi ad De Corona cap. 6. Cf. De Praescr. Haeret. cap. 44. V. Hildebr. ad Apul. De Magia cap. 53. p. 554. "I pendet a *scilicet;* de qua stru Ruddimanni Inst. Gramm. II, p. Stallb.

c. praeter] *Praeter* pro pr positum non semel occurrit in Tertulliani. Sic supra cap. 24 oneribus consparsionum." De laud. cap. 2 „*praeter* quod a d ab hominibus gloria captanda est

scentis. Nam et illud, quantum ad scripturae superficiem, subito propositum est, quantum ad intentionem sensus, et ipsum cohaeret mentioni Ioannis male tractati et [23]suggillati [24]Herodis male [25]maritati[g], utriusque exitum deformans, Herodis tormenta et Ioannis refrigeria, ut iam audiret Herodes, Habent illic Moysen et prophetas, illos audiant. Sed Marcion aliorsum cogit, scilicet ut [26]utramque mercedem creatoris sive tormenti sive refrigerii apud inferos [27]determinet eis positam qui legi et prophetis [28]obedierint, Christi vero et dei sui caelestem [29]definiat sinum et portum. Respondebimus [30]ad haec, ipsa scriptura revincente oculos eius, quae [31]ab inferis discernit Abrahae sinum pauperi. Aliud enim inferi, ut puto, aliud quoque Abrahae sinus. Nam et magnum ait [32]intercedere regiones istas profundum[h] et transitum [33]utrinque prohibere. Sed nec allevasset dives oculos, et quidem de longinquo, nisi in superiora, et de altitudinis longinquo per immensam illam distantiam sublimitatis et profunditatis. Unde apparet sapienti cuique, qui aliquando Elysios audierit, esse aliquam localem determinationem quae sinus dicta sit Abrahae ad recipiendas animas filiorum eius, etiam ex nationibus, patris scilicet multarum nationum in Abrahae censum deputandorum, et ex eadem fide qua et Abraham deo credidit, nullo sub iugo legis nec in signo circumcisionis. Eam itaque regionem sinum dico Abrahae, [34]etsi non caelestem, sublimiorem tamen inferis, interim refrigerium praebituram animabus iustorum, donec consummatio rerum resurrectionem omnium plenitudine mercedis expungat, tunc apparitura caelesti promissione, quam Marcion [34b]suo [35]vindicat, quasi non a creatore promulgatam. Ad quam ascensum suum Christus aedificat in caelum, secundum [36]Amos, utique suis, ubi est et locus aeternus, de quo Esaias: Quis annuntiabit vobis locum aeternum, nisi scilicet Christus incedens in iustitia, loquens viam rectam, odio habens iniustitiam et iniquitatem? Quodsi aeternum

Amos IX, 6. Ies. XXXIII, 14.

23. suggillatui *d.* 24. hoc eodem *B.* 25. maritali *a. in marg., ex coniect.* *Rhenani.* meritati *BCabcd.* invitati *Fr. Iunius.* 26. ut utramque *Cab.* et utramque *B.* utramque *cd.* 27. determinat *Bd.* 28. obedierunt *B.* 29. definiat ... 30. ad haec *ego.* et haec *BC.* et hac *abcd.* 31. ab inferis *cd.* ad inferos ... *liqui.* 32. intercidere *C.* *Probat Fr. Iunius.* intendere *B.* 33. utrumque ... 34. et non *BC.* 34b. suo Christo vindicat *Petr. Ciacconius.* 35. vendicat *BC...* *Et ita ubique.* 36. Osee *BCab.*

g. male maritati] Ita cum Rhenano corrigere quam vulgatae „male *meritati*" acquiescere malui. Nusquam reperitur deponens aliquod *meritari*, contra *maritatus* saepius reperire est in scriptis Tertulliani. V. adnott. ad De Virg. Veland. cap. 6.

h. profundum] Χάσμα, quod ali... xere chaos. (Rigalt.) Infra cap. 35 „p... cipitatus esset in *profundum.*" De Id... cap. 24 „inenatabile excussis *prof*... est." Ex Iuvenco exempla supp... doctus Spicilegii Solesmensis ... p. 243. n. 3.

deligato praecipitatus esset in profundum, quam unum ex illis
dicis utique discipulis eius scandalizasset. [2]Aestima quale su
cium comminetur [3]illi. Nec enim alius ulcisceretur scandalum (
pulorum eius. Agnosce igitur et iudicem et illo affectu pro
tiantem de cura suorum quo et creator retro: Qui tetigerit
Zach. II, 8. ac si pupillam oculi mei tangat. Idem sensus eiusdem est.
Luc. XVII, 3. cantem fratrem iubet corripi; quod qui non fecerit, utique
liquit, aut ex odio volens fratrem in delicto perseverare, au
Lev. XIX, 17. [4]acceptione personae[a] parcens ei, habens Leviticum: Non
fratrem tuum in animo tuo, traductione [5]traduces proximum t
utique et fratrem, et non sumes propter illum delictum. Nec m
Exod. XXIII, 4. si ita docet qui pecora quoque fratris tui, si errantia in via i
neris, prohibet despicias quominus ea reducas [6]fratri, n
ipsum sibi. Sed et veniam [6b]des fratri in te delinquenti i
etiam septies. Parum plane. Plus est enim apud creatorem,
Lev. XIX, 18. nec modum statuit, in infinitum pronuntians, Fratris malitiae
mor ne sis, nec petenti eam [7]praestes mandat, sed et non pe
Lev. XIII. XIV. Non enim dones offensam vult, sed obliviscaris. Lex lepros
quantae sit interpretationis erga[b] species ipsius vitii et inspectat
summi sacerdotis nostrum erit scire, Marcionis, morositatem[c]
opponere, ut et hic Christum aemulum eius affirmet, praeve
Luc. XVII, 11—19. tem sollemnia legis etiam in curatione decem leprosorum,
tantummodo ire iussos, ut se ostenderent sacerdotibus, in it
purgavit, sine tactu iam et sine verbo, tacita potestate et sola
luntate; quasi necesse sit semel remediatore languorum et vitii
annuntiato Christo et de effectibus probato de qualitatibus cur
num retractari, aut creatorem in Christo ad legem provocari
quid aliter quam lege distinxit, ipse perfecit, cum aliter [8]u

2. Existima *Vaticanorum alter*. 3. ille *Latinius*. 4. acceptatione *B*. 5. tra
c. Vaticanorum alter. traducens *d*. non traduces *BCab*. 6. fratri tuo, nedu
6b. dei *C*. 7. praestans *b*. 8. uti dominus sive per *Latinius*.

Cap. XXXV. a. acceptione personae] Rescribendum erat fortasse „*acceptatione* personae," cum libro Leidensi. Nam *acceptatio*, non *acceptio*, reperitur etiam De Pudic. cap. 5 „Idololatram quidem et homicidam semel damnas, moechum vero de medio excipis? idololatrae successorem, homicidae antecessorem, utriusque collegam? *Personae acceptatio* est, miserabiliores paenitentias reliquisti." Paralip. II, 19, 7 tam Versio Antiqua quam Nova praebent „personarum *acceptio*," contra Act. Apost. X, 34 Versio Antiqua habet „quoniam non est personarum *acceptator* deus." Addere iuvat etiam duos locos Luciferi Calarit libro I. pro S. Athanasio: „Haec scripta memineris, existimas *accep* *personae* nos tuae futuros." et „Et vis, Constanti, quia sis in su tate degens regali, *accipi tuam* *nam*.", quos citat Du Cangius. *narum acceptio* sive *acceptatio* est *ωποληψία* in Graeco.

b. erga] V. quae de hac praepo dixi ad De Pudic. cap. 20.

c. morositatem] V. quae adnotat ad De Virg. Veland. cap. 12. De script. Haeret. cap. 40.

dominus per semetipsum operetur sive per filium, aliter per prophetas famulos suos, [9]maxime documenta virtutis et potestatis, quae ut clariora et validiora, qua propria, distare a vicariis fas est. Sed eiusmodi et alibi iam dicta sunt[d] in documento superiore. Nunc etsi praefatus est multos tunc fuisse leprosos [10]apud [11]Israëlem in diebus Helisaei prophetae et neminem eorum purgatum nisi [12]Naaman Syrum, non utique [13]et numerus faciet ad differentiam deorum in destructionem creatoris unum remediantis et praelationem eius qui decem emundarit. Quis enim dubitabit plures potuisse curari ab eo qui unum curasset quam ab illo decem qui nunquam retro unum? Sed hac cum maxime pronuntiatione diffidentiam Israëlis vel superbiam pulsat, quod cum multi essent illic leprosi et prophetes non deesset, etiam edito documento nemo [14]decucurrisset ad deum operantem in [15]prophetis. Igitur quoniam ipse erat authenticus pontifex dei [16]patris, inspexit illos secundum legis arcanum, significantis Christum esse verum disceptatorem et elimatorem humanarum macularum. Sed et quod in manifesto fuit legis, praecepit, Ite, ostendite vos sacerdotibus. Cur, si illos ante erat emundaturus? An quasi legis illusor, ut in itinere curatis ostenderet nihil esse legem cum ipsis sacerdotibus? Et utique viderit, si cui tam opiniosus videbitur Christus. Immo digniora sunt interpretanda et fidei iustiora. Ideo illos remediatos, [16b]qua secundum legem iussi abire ad sacerdotes obaudierant; neque enim credibile est meruisse medicinam a destructore legis [17]observatores legis. Sed cur pristino leproso nihil tale praecepit? Quia nec Helisaeus Syro [18]Naaman; et tamen non idcirco non erat creatoris. Satis respondi; sed qui credidit, intellegit etiam altius aliquid. Disce igitur et causas. In Samariae regionibus res agebatur, unde erat et unus interim ex leprosis. Samaria autem desciverat ab Israële, habens schisma illud ex [19]novem tribubus[e], quas avulsas per Achiam prophetam collocaverat apud Samariam [20]Hieroboam. Sed et alias semper sibi placentes erant Samaritani de montibus et puteis patrum, sicut in evangelio Ioannis Samaritana illa in colloquio domini

Luc. IV, 27.

I Reg. XI, 29 sqq.

9. maxime *d.* maximae *reliqui.* 10. a populo *B.* 11. Israhel *C.* *Uti assolet.* 12. Neeman *C.* Neemam *B.* 13. et *om. d.* 14. decurasset *B.* 15. prophetis *B.* 16. patris *om. B.* 16b. *Malim* quia. 17. obsecratores *C.* 18. Neman *BC.* 19. decem *cd.* 20. Veroboam *B.*

d. eiusmodi alibi iam dicta sunt] Supra cap. 9. De illo *eiusmodi* cf. adnott. ad De Bapt. cap. 12.

e. ex novem tribubus] Alii *ex decem tribubus.* Nihil refert; nam utrumvis verum est rotundato numero. Nam si decem numerantur, intelliguntur decem dimidia minus, si novem, intelliguntur novem cum dimidia. Tribus enim Simeonis cum tribu Iudae accensebatur, dimidia vero Beniaminis tribus in fide permanserat. (Fr. Iunius.)

Io. IV, 12. 20. apud puteum: [21]Nae tu maior sis, et cetera; et rursus: Patr
nostri in isto monte adoraverunt, et vos dicitis, quia Hierosolym
Amos VI, 1. oportet adorare. Itaque qui et per [22]Amos Vae dixerit eis q
[23]confident in monte Samariae, iam et ipsam restituere dignatus
industria [24]iubet ostendere se sacerdotibus, utique qui non era
nisi ubi et templum, subiciens Samaritam Iudaeo, quoniam ex Iu
daeis salus, licet Israëlitae et [25]Samaritae. Tota enim promiss
tribui Iudae Christus fuit; ut scirent Hierosolymis esse et sace
dotes et templum et matricem[f] religionis et fontem, non puteu
salutis. Et ideo, ut vidit agnovisse [26]legem illos Hierosolymis e
pungendam, ex fide iam iustificandos sine legis ordine remedia
Unde et unum illum solutum ex decem memorem divinae grati
Samariten miratus non mandat offerre munus ex lege, quia sa
iam obtulerat [27]gloriam deo reddens, hoc et domino volente inte
pretari legem. Et tamen cui deo gratiam reddidit Samarites, qua
nec Israëlites alium deum usque adhuc didicisset? Cui alii qu
cui omnes remediati retro a Christo? [28]Et ideo, Fides tua te s
vum fecit, audiit, [29]quia intellexerat veram se deo omnipotenti obl
tionem, gratiarum scilicet actionem, apud verum templum et ver
pontificem eius Christum facere debere. Sed nec pharisaei poss
videri de alterius dei regno consuluisse dominum quando ventur
sit quamdiu alius a Christo editus deus non erat, nec ille de alt
rius regno respondisse quam de cuius [30]consulebatur. Non ven
Luc. XVII, 20. 21. inquit, regnum dei cum observatione, nec dicunt, Ecce hic, ec
illic: ecce enim regnum dei intra vos est. Quis non ita interp
tabitur: Intra vos est, id est in manu, in potestate vestra,
audiatis, si faciatis dei praeceptum? Quodsi in praecepto est
regnum, propone igitur contra, secundum nostras [31]antithes
Deut. XXX, 11 sqq. Moysen, et una sententia est. Praeceptum, inquit, excelsum
est, nec longe a te. [32]Non est in caelo, ut dicas, Quis [33]asce
in caelum et deponet nobis illud, et auditum illud faciemus?
ultra mare est, ut dicas, Quis transfretabit et sumet illud no
et auditum illud faciemus? Prope te est verbum, in ore tuo,
in corde tuo, et in manibus tuis facere illud. Hoc erit, Non

21. Ne *BCab.* 22. Esaiam *BCab.* 23. confiderent *Latinius.* 24. prohib
25. Samaritanae *d.* 26. illos legem *d.* 27. gratiam *B.* 28. Et *om. bcd.*
qui *B.* 30. consulabatur *B.* 31. antithesis *B.* 32. non in caelo *B.* no
coelo est *C.* 33. ascendet in caelum et deponet *cd. Vaticanorum alter.* asce
in caelum et deponit *reliqui.*

f. matricem] Similiter appellaverat De Praescr. Haeret. cap. 21. ecclesias apostolicas „matrices fidei.“ Ceterum de *matrice* hoc vocabulo cf. adnott. ad Virg. Veland. cap. 6.

nec illic; ecce enim intra vos est regnum dei. Et ne argumentetur audacia haeretica de regno creatoris, de quo consulebatur, non de suo respondisse eis dominum, sequentia obsistunt. Dicens enim filium hominis ante multa pati et reprobari oportere, ante adventum suum, in quo et regnum substantialiter revelabitur, suum ostendit et regnum de quo responderat, quod passiones et reprobationes ipsius expectabat. Reprobari autem habens, et postea agnosci et assumi et extolli, etiam ipsum verbum reprobari inde [34]decerpsit ubi in lapidis aenigmate utraque revelatio eius apud David canebatur, prima recusabilis, secunda honorabilis. Lapis, inquit, quem reprobaverunt aedificantes, iste factus est in caput anguli. A domino factum est hoc. Vanum enim, si credidimus deum de contumelia aut gloria scilicet alicuius praedicasse, [35]ut non eum portenderet quem et in lapidis et in petrae et in montis figura [36]portenderat. Sed si de suo loquitur adventu, cur eum diebus Noë et Loth comparat tetris et atrocibus, deus et lenis et mitis? Cur admonet meminisse uxoris Loth, quae praeceptum creatoris non impune contempsit, si non cum iudicio venit vindicandorum praeceptorum suorum? Etiam si vindicat ut ille, si iudicat me, non debuit per eius documenta formare quem destruit, ne ille me formare videatur. Si vero et hic non de suo loquitur adventu, sed de Iudaei Christi, expectemus etiam nunc ne quid de suo praedicet, illum interim esse credentes quem omni loco praedicat.

Luc. XVII, 2[...] — Ps. CXVIII, 21 — Ies. VIII, 1[4] I Cor. X, 4 — Luc. XVII 26—32.

Cap. XXXVI. Luc. XVIII 1—18.

Nam et orandi perseverantiam et instantiam mandans parabolam iudicis ponit coacti audire viduam instantia et perseverantia interpellationum eius. Ergo iudicem deum ostendit orandum, non se, si non ipse est iudex. Sed subiunxit facturum deum vindictam electorum suorum. Si ergo ipse erit iudex qui et vindex, [1]creatorem ergo meliorem deum probavit, quem electorum suorum clamantium ad eum die [2]et nocte vindicem ostendit. Et tamen cum templum creatoris inducit, et duos adorantes diversa mente describit, pharisaeum in superbia, publicanum in humilitate, ideoque alterum reprobatum, alterum iustificatum descendisse, utique docendo qua disciplina sit orandum eum et hic orandum constituit a quo relaturi essent eam orandi disciplinam, sive reprobatricem superbiae sive [3]iustificatricem [4]humilitatis. Alterius dei nec templum nec oratores nec iudicium invenio penes Christum, nisi creatoris. Illum iubet adorare in humilitate, ut allevatorem humilium, non in

Luc. XVII 9—14.

34. excerpsit *Vaticanorum alter.* 35. non ut *BCa.* 36. portenderet *bcd.*
Cap. XXXVI. 1. si creatorem *BC.* 2. ac *bcd.* 3. iustificationem *BC.* 4. humiliatis *a.*

superbia, ut destructorem superborum. Quem alium adorar
mihi ostendit? qua disciplina? qua spe? Neminem, opinor.
et quam docuit orationem, creatori probavimus convenire[a].
est si etiam adorari, [5]qua deus optimus et ultro bonus, non
Luc. XVIII, 19. Sed quis optimus, nisi unus, inquit, deus? Non quasi ex du
diis unum optimum ostenderit, sed unum esse optimum deum
lum, qui sic unus sit optimus, [6]qua solus deus. Et utique
Math. V, 45. mus, qui pluit super iustos et iniustos, et solem suum oriri
super bonos et malos, sustinens et alens et iuvans etiam Ma
Luc. XVIII, 18—22. nitas. Denique interrogatus ab illo quodam, Praeceptor op
quid faciens vitam aeternam possidebo? de praeceptis creatori
ea sciret, id est faceret, expostulavit, ad contestandum [7]praec
creatoris vitam acquiri sempiternam: [8]cumque ille princip
quaeque affirmasset observasse se ab adulescentia, Unum, in
tibi deest: Omnia, quaecunque habes, vende et da pauperibus
habebis thesaurum in caelo, et veni, sequere me. Age, Mar
omnesque iam commiserones et coodibiles[b] eius haeretici,
audebitis dicere? [9]Resciditne Christus priora praecepta, non
dendi, non adulterandi, non furandi, non falsum testandi, dili
patrem et matrem? [10]an et illa servavit, et quod deerat adi
Quamquam et hoc praeceptum largitionis in egenos ubique d
sum sit in lege et prophetis, uti gloriosissimus ille obser
praeceptorum pecuniam [11]multo cariorem habiturus traducere
Math. V, 17. Salvum est igitur et hoc in evangelio: Non veni dissolvere le
et prophetas, sed potius adimplere. Simul et cetera dubita
liberavit, manifestando unius esse et dei nomen et optimi, et v
aeternam et thesaurum in caelo, et semetipsum, cuius prae
supplendo et conservavit et auxit, secundum Michaeam quoque
Micha VI, 8. loco recognoscendus, dicentem, Si annuntiavit tibi, homo, quid
num, aut quid a te dominus exquirit quam facere iudicium,
gere misericordiam, et paratum esse sequi dominum deum tu
Et homo enim Christus annuntians quid sit bonum, scientiam l
Praecepta, inquit, scis. Facere iudicium: Vende, inquit, quae
bes; [12]diligere misericordiam: Et da, inquit, egenis; paratum [13]

5. quam *C.* quem *B.* 6. quam *C.* 7. praeceptoris vitam *B.* praeceptoris toris *C.* 8. quique illum *C.* 9. recidit ne *BC.* 10. ante et *BC.* anne et *nanus. Quod probat Fr. Iunius.* 11. multam *BC.* 12. dilige *BCab.* 1 inquit ire *BC.*

Cap. XXXVI. a. probavimus convenire.] Supra cap. 26.

b. commiserones et coodibiles] V. supra cap. 9.

c. traduceretur.] Convinceretur, e taretur, suffunderetur, de quo huius tatissimi apud Tertullianum verb saepe iam expositum est.

David[g]. Qui hoc se et cognovit et [24]cognosci ab omni
fidem hominis etsi melius oculatam, etsi veri luminis
exteriore quoque visione donavit, ut et nos regulam sim
eedem fidei disceremus. Qui vult videre Iesum David f
dat per virginis censum[h]. Qui non ita credet, non aud
Fides tua te salvum fecit, atque ita caecus remanebit
antithesim, ruentem et ipsam antithesim. Sic enim cae
deducere solet[i]. Nam si aliquando Davidem[k] in recuperat
offenderant caeci resistentes quominus admitteretur (in
puli proinde caeci, non admissuri quandoque Christum fil
ideo Christus ex diverso caeco subvenit, ut hinc se ost
esse filium David, [25]ut ex animi diversitate bonus ca
ille iusserat caedi. Et cur fidei [26]equidem pravae pra
dixit[l]? Atquin et hoc filius David[m], [27]antithesim de suo
dam. Nam [28]et qui David offenderant, caeci; nunc vero
carnis homo[n] supplicem se obtulerat filio David. Idcirc
facienti quodammodo placatus filius David restituit lu
testimonio fidei, qua hoc ipsum crediderat, exorandu
filium David. Et tamen David audacia hominum, puto,
non valetudo.

II Sam. V, 6 sqq.

Cap. XXXVII. Luc. XIX, 1—10. Luc. XVIII, 37. 43.

Consequitur et Zachaei domus salutem. Quo merito
vel ille crediderat Christum a Marcione venisse? Atqui
auribus erat omnium vox illa caeci, Miserere mei, Iesu
et, Omnis populus laudes [1]referebat deo, non Marcioni
vid. Enimvero Zachaeus etsi allophylus, fortasse[a] tamen
titia scripturarum ex commercio Iudaico afflatus, plus e

24. cognosci ab omnibus (hominibus *Vaticanus alter*) *BCa. Vaticanus* omnibus cognosci *cd.* cognosci *b.* 25. ut *ego.* et *libri omnes.* *ego.* et quidem *libri omnes.* 27. antithesin *B.* 28. et *om. BCa.* carnis *Ba* (*in marg.*) *d.* eiusdem indecoris *abc., Fr. Iunius.* eius deind
Cap. XXXVII. 1. referebat (*B*)*cd.* referebant *Cab.* resonabat *F*

g. qua crediderit in voce Iesu, fili David.] Id est in vocali phantasmate, quod erat commentus Marcion. (Fr. Iunius.)

h. censum.] Hoc est originem, ex usu Tertulliani, de quo iam saepe adnotatum est.

i. caecus caecum deducere solet.] Cf. supra lib. III. cap. 7 „caecus a caeco in eandem decidit foveam."

k. Nam si aliquando Davidem] Verba sunt ineptae Antitheseos Marcionis, quam auctor deinde confutat dicens „Atquin et hoc filius David" cett. (Fr. Iunius.)

l. Et cur fidei equidem pravae praestitisse se dixit?] Itaque, inquit, cur fidei equidem pravae, ut crederet a quo caecitatis pectari non debebat, praes est sanitatem restituisse, d Quod antea reperiebatur omnem sententiam perturb

m. Atquin et hoc filius lege praestitit.

n. eiusdem carnis homo firmae. Qui item caecus

Cap. XXXVII. a. etsi all tasse] In parte editorum d peritur „etsi allophylus for cett. Cf. etiam Salmas. D p. 386.

ignorans Esaiam praecepta eius impleverat. Confringito, inquit, panem tuum esurienti, et non habentes tectum in domum tuam [2]inducito. Hoc cum maxime agebat, exceptum domo sua pascens dominum. Et nudum si videris, [3]contegito. Hoc cum maxime promittebat, in omnia [4]misericordiae opera dimidium substantiae offerens, dissolvens violentiorum [5]contractuum obnexus et dimittens conflictatos in laxamentum, et omnem conscriptionem iniquam dissipans, dicendo, Et si cui quid per calumniam eripui, quadruplum reddo. Itaque dominus, Hodie, inquit, salus huic domui. Testimonium dixit salutaria esse quae praeceperat prophetes creatoris. Cum vero dicit, Venit enim filius hominis salvum facere quod periit, iam non contendo eum venisse ut salvum faceret quod perierat, cuius fuerat et cui perierat quod salvum venerat facere, sed in alterius quaestionis gradum dirigo. De homine agi nulla dubitatio est. Hic cum ex duabus substantiis constet, ex corpore et anima, quaerendum est ex qua substantiae specie periisse videatur. Si ex corpore, ergo corpus perierat, anima non. Quod perierat, salvum facit filius hominis: habet igitur et caro salutem. [6]Si ex anima perierat, animae perditio saluti destinatur: caro, quae non periit, salva est. Si totus homo perierat ex utraque substantia, totus homo salvus fiat necesse est, et elisa est sententia haereticorum negantium carnis salutem. Iam et Christus creatoris confirmatur, qui secundum creatorem totius hominis [7]salutem pollicebatur. Servorum quoque parabola, qui secundum rationem feneratae pecuniae dominicae diiudicantur, iudicem ostendit deum, etiam ex parte severitatis non tantum honorantem, verum et auferentem quod quis videatur habuisse. Aut si et hic creatorem finxerit austerum, tollentem quod non posuerit et metentem quod non severit, hic quoque me ille instruit cuius pecuniam ut fenerem edocet.

Ies. LVIII, 7.
Luc. XIX, 9. 10.
Luc. XIX, 11—27.

Sciebat Christus baptisma Ioannis unde esset. Et cur quasi nesciens interrogabat? Sciebat non responsuros sibi pharisaeos. Et cur frustra interrogabat? An ut ex ore ipsorum iudicaret illos, vel ex corde? Refer ergo et haec ad excusationem creatoris et ad comparationem Christi, et considera iam quid secuturum esset, si quid pharisaei ad interrogationem renuntiassent. Puta illos renuntiasse humanum Ioannis baptisma, statim lapidibus elisi fuissent. Existeret [1]aliqui Marcion adversus Marcionem, qui diceret, O deum

Cap. XXXVIII. Luc. XX, 1—8.

2. ducito *B.* 3. contegito *cd. Vaticanorum unus.* tegito *RCab.* 4. opera misericordiae *B.* 5. contractuum obnexus *cd. Vaticanus alter.* contractuum (contractum *C.*) obnoxiis *BC.* contractuum obnoxios *ab.* 6. Si ex *B.* Si et *reliqui.* et si *Fr. Iunius.* 7. salutem *om. d.*

Cap. XXXVIII. 1. aliqui *d.* aliquis *reliqui libri.*

optimum, o deum diversum a creatoris exemplis! Sciens praeceps ituros homines ipse illos in [2]praerupium[a] imposuit. Sic enim et de creatore in arboris lege tractatur. Sed de [3]caelis fuit baptisma Ioannis. Et quare, inquit Christus, non credidistis ei? Ergo qui credi voluerat Ioanni, increpaturus quod non credidissent, eius erat cuius sacramentum Ioannes administrabat. Certe nolentibus renuntiare quid saperent cum et ipse vicem opponit, Et ego non dico vobis in qua virtute haec facio, [4]malum malo reddidit. Reddite quae Caesaris Caesari, et quae sunt dei deo. Quae erunt dei? Quae similia [5]sunt denario Caesaris; imago scilicet et similitudo eius. Hominem igitur reddi iubet creatori, in cuius imagine et similitudine et nomine et materia expressus est. Quaerat sibi monetam deus Marcionis, Christus denarium hominis suo Caesari iubet reddi, non alieno; nisi quod necesse est, qui suum denarium non habet[b]. Iusta et digna praescriptio est in omni quaestione ad propositum interrogationis pertinere debere sensum responsionis. Ceterum aliud consulenti aliud respondere dementis est. Quo magis absit a Christo quod ne homini quidem convenit. Sadducaei, resurrectionis negatores, de ea habentes interrogationem proposuerant domino ex lege materiam mulieris quae septem fratribus ex ordine defunctis secundum praeceptum legale nupsisset, cuius viri deputanda esset in resurrectione. Haec fuit materia quaestionis, haec substantia consultationis. Ad hoc respondisse Christum necesse est. Neminem timuit, ut quaestiones aut declinasse videatur, aut per occasionem earum quod alias palam non docebat subostendisse. Respondit igitur huius quidem aevi filios nubere[c]. Vides quam pertinenter ad causam. Quia de aevo venturo quaerebatur, in quo neminem nubere definiturus praestruxit hic quidem nubi ubi sit et

Luc. XX, 25. — Luc. XX, 27—33. — Ibid. v. 34.

2. praerupium *BC. Vaticanus uterque et Gorziensis.* praeruptum *reliqui, ex coniect. Rhenani.* 3. caelo *B.* 4. malum pro malo reddit *d.* 5. sint *Ca.*

Cap. XXXVIII. a. in praerupium] Haec est librorum veterum scriptura, quam temptare non sum ausus, licet aliunde quidem de hoc vocabulo non satis constet. Nam Apul. De Magia cap. 8 scripti habent *praeripia*, neque aliter apud Serv. in Aen. VI, 704., teste certe I. F. Gronovio Observatt. I, 20. p. 122. (p. 84. ed. Fr.). Cf. etiam Heins. ad Ovid. Met. XI, 138. et Oudend. ad Apul. Metam. VI, p. 402., quos laudat Hildebr. ad Apul. De Magia l. l. Ceterum si *praeripia* vulgo interpretantur de locis fluvio proximis, aut de locis inter fluvium ipsum et ripae marginem mediis, quae fluviali aqua modo perluuntur, modo sicca relinquuntur, certe verba P. Damiani Epist. IV, 5 „per tot nivalium Alpium nivosa *praeripia*" docent *praeripia* etiam *praerupia*, h. e. praerupta, significasse.

b. nisi quod necesse est, qui suum denarium non habet.] Necesse est, inquit Septimius, quaerat sibi monetam deus Marcionis, qui suum denarium non habet, quaerat sibi hominem alienum qui nullum habet suum, qui nullum scilicet creavit. (Rigalt.)

c. nubere.] Cf. adnott. ad lib. I. Ad Uxor. cap. 7.

norem Christo David procurabat, quem [18]dominum Christum magis quam filium David confirmabat, quod non congrueret destructori creatoris. At ex nostra parte [19]quam conveniens interpretatio! Nam qui olim a caeco illo filius David fuerat invocatus, quod tunc reticuit, non habens in praesentia scribas, nunc ultro coram eis de industria protulit, ut se, quem caecus secundum scribarum doctrinam filium tantum David praedicarat, dominum quoque eius ostenderet, remunerata quidem fide caeci, qua filium David crediderat [20]illum, pulsata vero [21]traditione scribarum, qua non et dominum eum norant. Quodcunque ad gloriam spectaret [22]Christi creatoris, sic non alius tueretur quam Christus creatoris.

Luc XVIII, 38 sq.

Cap. XXXIX. Olim constitit de nominum [1]proprietate deberi illam[a] qui prior et Christum suum in homines annuntiaret et Iesum transnominaret. Constabit itaque et de impudentia eius qui multos dicat venturos in nomine ipsius, quod non sit ipsius, si non Christus et Iesus creatoris est, ad quem proprietas nominum pertinet, amplius et prohibeat eos recipi quorum et ipse par sit, [2]ut qui proinde in nomine venit alieno, si non ipsius erat a mendacio nominis praevenire discipulos, qui per proprietatem nominis possidebat veritatem eius. Venient denique illi dicentes, Ego sum Christus. Recipies eos, qui consimilem recepisti. Et hic enim in nomine suo venit. Quid nunc, quod et ipse veniet nominum dominus [3]Christus et Iesus creatoris? Reicies illum? Et quam iniquum, quam iniustum et optimo deo indignum, ut non recipias eum in [4]nomine suo venientem, qui [5]alium in nomine eius recepisti! Videamus et quae signa temporibus imponat. Bella, opinor, et regnum super regnum, et gentem super gentem, et pestem, et fames terraeque motus, et formidines, et prodigia de caelo, quae omnia severo et atroci deo congruunt. Haec cum [6]adicit etiam oportere fieri, quem se praestat? destructorem an probatorem creatoris? Cuius dispo-

Luc. XXI, 8. Luc. XXI, 9—11.

18. dominum *om. abc.* 19. quamquam *BC.* 20. in illum *BC.* 21. traductione *Vaticanus unus.* 22. Christi *delet Fr. Iunius.*

Cap. XXXIX. 1. proprietate deberi illam qui *ego.* proprietate, ei illam competere qui *d., ex coniect. Fulvii Ursini.* proprietate ei illam qui *BCabc. Vaticanus uterque.* 2. ut qui *abcd. Gorziensis.* utique et *BC.* 3. Christus et Iesus *ed. Vaticanorum alter.* Iesus *reliqui.* 4. suo nomine *BC.* 5. alium *BCacd. Vaticanus uterque.* alienum *b.* 6. dicit *Vaticanus unus.*

Cap. XXXIX. a. deberi illam] Ita correxi haec verba. Verbum *deberi* latebat in terminatione *te* praegressi vocabuli et dativo *ei,* qui ante *illam* vulgo legebatur. Hunc autem demonstrativi pronominis dativum nemo desiderabit qui hoc cum maxime genus ellipseos non infrequens Tertulliano esse meminerit. Cf. supra lib. II, cap. 6 fin. „Denique et bonitas dei a primordio operum perspecta persuadebit nihil a deo mali evenire potuisse, et libertas hominis recogitata se potius *ream ostendet quod* ipsa commisit.“ Lib. IV, cap. 38 „nisi quod necesse est qui suum denarium non habet.“

Ps. CXVI, 15. iustorum non [27]periet in finem. Quia et alibi: Honorabilis
Zach. VI, 14. iustorum; ex tolerantia sine dubio, quia et Zacharias: Coro
tem erit eis qui toleraverint. Sed ne audeas argumentari ap
ut alterius dei praecones a Iudaeis vexatos, memento pro
quoque eadem a Iudaeis passos tamen non alterius dei ap
fuisse quam creatoris. Sed monstrato dehinc tempore [27 b]
cum coepisset vallari exercitibus Hierusalem, signa iam ultim
enarrat, solis et lunae siderumque prodigia, et [28]in terra an
nationum obstupescentium velut a sonitu maris fluctuantis
Luc. XXI, 20 sqq. 25 sq. expectatione imminentium orbi malorum. Quod et ipsae vire
Ioël III, 3 sq. lorum concuti habeant, accipe [30]Ioëlem: Et dabo prodigia in
et in terra sanguinem et ignem et fumi vaporem: sol conv
in tenebras et in sanguinem luna, priusquam [31]adveniat dies m
Habac. III, 8 sqq. et illustris domini. Habes et [32]Abacuc: Fluminibus disru
terra, videbunt te, et parturient populi: [33]disperges aquas g
dedit abyssus sonum suum, sublimitas timoris eius elata es
et luna constitit in suo ordine, in lucem [34]coruscationes tuae i
in [35]fulgorem [36]fulgur scutum tuum: in comminatione tua di
terram, et in indignatione tua depones nationes. Conveniunt
nor, et domini pronuntiationes et prophetarum de concussi
mundi et orbis elementorum et nationum. Post haec quid don
Luc. XXI, 27. 28. Et tunc videbunt filium hominis venientem de caelis cum p
virtute. Cum autem haec fient, erigetis vos, et [37]levabitis
Ibid. v. 29. 30. quoniam [38]appropinquavit redemptio vestra, in tempore
Ibid. v. 31. regni, de quo [39]subiecta erit ipsa parabola. Si et vos cum
ritis omnia haec fieri, scitote appropinquasse regnum dei.
erit dies magnus domini et illustris venientis de caelis filii ho
Dan. VII, 13. secundum Danielem: Ecce cum caeli nubibus tanquam filius h
Luc. XIX, 11 sqq. adveniens et cetera. Et data est illi regia potestas, quam in
bola postulaturus exierat, relicta pecunia servis, qua [41]fener
Ps. II, 8. et universae nationes, quas promiserat ei in psalmo pater: P
de me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam: Et gloria

27. peribit *d.* 27 b. excidium coepisset *BC.* 28. inter angustias *BCa.*
expectatione *Cabcd.* per expectationem *B.* prae expectatione *Semler et l*
Nescio unde. 30. Iohelem *BCabc.* 31. adveniet *d.* 32. Abacuc *abcd.* aba
Abacū *C.* 33. dispergent *ab.* dispergens *BC.* 34. coruscationes *c.* cor
nis *BCabd.* circumstationes *Vaticanus unus.* 35. fulgurem *B.* 36. fulgu
Vaticanus uterque. fulgor *ab.* fulguris *Leopoldus.* 37. elevabitur *B.* 38.
pinquavit *cd.* appropinquabit *reliqui.* 39. subiectarit ipsa parabola, Sic
Haec *BC.* 41. fenerarentur *Latinius.*

b. in lucem coruscationes tuae ibunt] Ita haec verba distinguenda putavi, secundum Graeca *„εἰς φῶς βολίδες σου πορεύσονται, εἰς φέγγος ἀστραπῆς ὅπλων σου.“* Videlicet in suo plari Tertullianus habuisse vide legisse *„εἰς φέγγος ἀστραπὴ σου.“*

serviens illi, et potestas eius aeterna, quae non auferetur, et regnum eius, quod non corrumpetur, quia nec morientur in illo, nec nubent, sed erunt sicut angeli. De eodem adventu filii hominis et [42]fructu eius apud [43]Abacuc: Existi in [44]salutem populi tui ad salvos faciendos Christos tuos; [45]erecturos scilicet [46]se et capita [47]levaturos in tempore regni [48]redemptos. Igitur cum et haec quae sunt promissionum proinde conveniant sicut et illa quae sunt concussionum, ex consonantia propheticarum et dominicarum pronuntiationum, nullam [49]hic poteris interstruere distinctionem, ut concussiones quidem referas ad creatorem, saevitiae scilicet deum, quas nec sinere, [50]nedum expectare deberet deus optimus, promissiones vero deo optimo deputes, quas creator ignorans illum non prophetasset. Aut si suas prophetavit, non distantes a promissionibus Christi, par erit in libertate optimo deo, nec plus videbitur a Christo tuo repromitti quam a meo filio hominis. Ipsum decursum scripturae evangelicae ab interrogatione discipulorum usque ad parabolam fici ita invenies contextu sensus filio hominis hinc atque illinc adhaerere ut in illum compingat et tristia et laeta et concussiones et promissiones, nec possis separare ab illo alteram partem. Unius enim filii hominis adventu constituto inter duos exitus concussionum et promissionum necesse est ad unum pertineant filium hominis et incommoda nationum et vota sanctorum, [51]qui ita positus est in medio ut communis exitibus ambobus, alterum conclusurus adventu suo, id est incommoda nationum, alterum incipiens, id est vota sanctorum, ut, sive mei Christi concesseris adventum filii hominis, quo mala imminentia ei [52]deputes* quae adventum eius antecedunt, cogaris etiam bona ei adscribere quae ab adventu eius oriuntur, [53]sive tui malueris, quo bona ei adscribas quae ab adventu eius oriuntur, cogaris mala quoque ei deputare quae adventum eius antecedunt. Tam enim mala cohaerent adventui filii hominis antecedendo quam et bona subsequendo. Quaere igitur quem ex duobus Christis constituas in persona unius filii hominis in [54]quam utraque dispositio referatur. Aut et creatorem optimum aut [55]et deum tuum asperum dedisti natura. In summa ipsius parabolae considera

Luc. XX, 35 sq.

Habac. III, 13.

42. fractus bcd. 43. Abacum C. ambitum B. 44. salute C. 45. erecturus C. erupturus B. 46. et se et B. 47. elevaturus B. levaturus C. 48. redemptus BC. 49. huius poteris inconstruere B. 50. necdum BCub. 51. quia d. 52. reputes BC. 53. sive tui malueris, quo bona ei adscribas quae ab adventu eius oriuntur om. BC. 54. quem d., cum Fulvio Ursino. 55. et om. d.

* deputes] Leidensis liber et Rhenani prima editio praebent *reputes*. Ac sane reputare Tertullianus non semel posuit quemadmodum *deputare*. V. quae exempla adscripsi ad De Orat. cap. 7.

Luc. XXI, 29—31. exemplum. Aspice ficum et arbores omnes, cum fructum prot
rint, [56]intellegunt homines aestatem appropinquasse, sic et vos
videritis haec fieri, scitote in proximo esse regnum dei. Si e
fructificationes arbuscularum signum aestivo tempori praestant, a
cedendo illud, proinde [57]conflictationes [58]orbis signum praeno
regni, praecedendo illud. Omne autem signum eius [59]est *cuius*
res cuius est signum, et omni rei ab eo imponitur signum c
est res. Ita si conflictationes signa sunt regni, sicut fructificatio
aestatis, ergo et regnum creatoris est, [60]cuius conflictationes de
tantur quae signa sunt regni. [61]Praemiserat oportere haec 1
tam atrocia, tam dira, deus optimus, certe a prophetis et a l
praedicata; adeo legem et prophetas non destruebat, cum q
Ib. v. 32. 33. praedicaverant confirmat perfici oportere. Adhuc ingerit non tr
iturum caelum [62]ac terram, nisi omnia peragantur. Quaenam is
Si quae a creatore [63]sunt, merito sustinebunt elementa 'domini
ordinem expungi, si quae a deo optimo, nescio an sustineat c
lum et terra perfici quae aemulus statuit. Hoc si patietur creat
zelotes deus non est. Transeat age nunc terra et caelum.
enim dominus eorum destinavit, dum verbum eius maneat in aev
Ies. XL, 8. Sic enim et Esaias [64]praenuntiavit. Admoneantur et discipuli,
quando graventur corda eorum crapula et ebrietate et saeculari
curis, et insistat eis repentinus dies ille velut laqueus, utique o
tis deum [65]ex plenitudine et cogitatione mundi. [66]Moysi erit adn
Deut. VIII, 12 sqq. nitio. Adeo is [67]liberabit a laqueo diei illius qui hanc admonition
retro intulit. Erant et loca alia apud [68]Hierusalem ad docend
Luc. XXI, 37. erant et extra Hierusalem ad secedendum. Sed enim per diem
Hos. XII, 4. templo docebat, ut qui per Osee praedixerat: In templo meo[d]
Luc. XXI, 37. invenerunt, et illic disputatum est ad eos. Ad noctem vero
Zach. XIV, 4. elaeonem secedebat. Sic enim Zacharias demonstrarat: Et stab
Luc. XXI, 38. pedes eius in monte elaeone. Erant horae quoque auditorio c
petentes. Diluculo conveniendum erat, qui per Esaiam cum di
Ies. L, 4. set, Dominus dat mihi linguam disciplinae, adiecit, Apposuit m
mane aurem ad audiendum. Si hoc est prophetias dissolvere, q
erit adimplere?

56. intellegunt *Bcd. Vaticanus uterque.* intelligent *reliqui.* 57. et conflictatio
58. arboris *B.* 59. est cuius est (et *Fulv. Ursinus*) res *d., ex emendatione F*
Ursini. est res *BCabc.* 60. cui *Latinius.* 61. Promiserat *B.* 62. et *B.*
sunt *Bcd. Vaticanus uterque.* fiunt *reliqui.* 64. pronuntiavit *BC.* 65. ex
Vaticanorum alter. et *reliqui.* 66. Moysei *B., et uterque Vaticanus.* 67. lib
vit *BC.* 68. israhelem *B.*

d. In templo meo] Videntur exemplaria quaedam habuisse „*ἐν τῷ οἴκῳ μου εὕρεσάν με*" pro eo quod i legitur „*οἴκῳ Ὢν.*" (Fr. Iunius.)

Cap. XL. — Luc. XXII, 1 sqq. — Lev. XXIII, 5. — Luc. XXII, 15. — Ies. LIII, 7. — Ps. XL, 10 — Amos II, 6. — Matth. XXVII, 3 sqq. — Ier. XXXII, 7 sqq. 25. — Zach. XI, 12 sq. — Luc. XXII, 19.

Proinde scit et quando pati oporteret eum cuius passionem lex figurat. Nam et tot festis Iudaeorum paschae diem [1]elegit. In hoc enim sacramentum pronuntiarat Moyses, Pascha est domini. Ideo et affectum suum ostendit: Concupiscentia concupivi pascha edere vobiscum, antequam patiar. O legis destructorem, qui concupierat etiam pascha servare! Nimirum vervecina illum Iudaica delectaret? An ipse erat qui tanquam ovis ad victimam adduci habebat, et tanquam ovis coram tondente, sic os non [2]aperturus, figuram sanguinis sui salutaris implere concupiscebat? Poterat et ab extraneo quolibet tradi. [3]Ne dicerem et in hoc psalmum expunctum: Qui mecum panem edit, [4]levabit in me plantam. Poterat et sine praemio tradi. Quanta enim opera traditoris circa eum qui in populum coram offendens nec tradi magis potuisset quam invadi? Sed hoc alii competisset Christo, non qui prophetias adimplebat. Scriptum est enim: Pro eo quod [5]venumdedere iustum. Nam et quantitatem et exitum pretii postea Iuda paenitente revocati[a] et in emptionem dati agri figuli, sicut in evangelio Matthaei continetur, Hieremias [6]praecanit: Et acceperunt triginta [7]argenteos, pretium appretiati [8]vel honorati, et dederunt [9]eos in agrum figuli. Professus itaque se concupiscentia concupisse edere pascha ut suum (indignum enim ut quid alienum concupisceret deus), acceptum panem et distributum discipulis corpus [10]suum illum fecit[b], hoc est corpus meum dicendo, id est figura corporis mei. Figura autem non fuisset nisi veritatis esset corpus. Ceterum vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset. Aut si propterea panem corpus sibi finxit quia corporis carebat veritate, ergo panem debuit tradere pro nobis. Faciebat ad vanitatem Marcionis, ut panis crucifigeretur. Cur autem panem corpus suum appellat, et non magis peponem[c], quem Marcion cordis loco habuit? Non intellegens, ve-

Cap. XL. 1. egit *BC*. 2. aperiturus *B*. *In eodem libro verba quae sequuntur* sanguinis sui — — — in me plantam *omissa sunt.* 3. ne dicerent non et in *Fulv. Ursinus.* ni dicerem et in hoc *Fr. Iunius.* 4. levavit *Latinius.* 5. venumdederunt *Vaticanus uterque.* 6. praedicavit *B.* 7. argentea *d.* 8. vel honorati *ut glossemate delent Latinius et Fr. Iunius.* 9. ea *BCd.* 10. illum suum *d.*

Cap. XL. a. quantitatem et exitum pretii postea Iuda paenitente revocati] Exitum, quippe post recusationem Iudae in usum destinati. Erat cum pro reponendum censerem *recusati.* Sed nihil opus est, si illam sequimur interpretationem. *Exitum pretii* dicit ultimam fortunam, vel finem.

b. corpus suum illum fecit] Lib. adv. Iudaeos cap. 10 „Utique in corpus eius lignum missum est. Sic enim Christus revelavit, panem corpus suum appellans, cuius retro corpus in panem prophetes figuravit.“ Lib. I adv. Marcionem cap. 14 „Pane corpus suum repraesentat.“, et lib. III, cap. 19 „Venite, mittamus lignum in panem eius, utique in corpus. Sic enim deus in evangelio quoque vestro revelavit, panem corpus suum appellans, ut et hinc iam eum intelligas corporis sui figuram pani dedisse.“ (Rigalt.)

c. peponem] De Anima cap. 32 „cur non magis et pepo, tam insulsus?“

terem fuisse istam figuram corporis Christi, dicentis per Hieremia
Ier. XI, 19. Adversus me cogitaverunt cogitatum, dicentes, Venite [11] conicia
lignum in panem eius, scilicet crucem in corpus eius. Ita
illuminator antiquitatum quid tunc voluerit significasse panem s
Luc. XXII, 20. declaravit corpus suum vocans panem. Sic et in calicis menti
testamentum constituens sanguine suo obsignatum substantiam c
poris confirmavit. Nullius enim corporis sanguis potest esse n
carnis. Nam et si qua corporis qualitas non carnea oppone
nobis, certe sanguinem nisi carnea non habebit. Ita [12] consis
probatio corporis de testimonio carnis, probatio carnis de tes
monio sanguinis. Ut autem et sanguinis veterem figuram in vi
Ies. LXIII, 1 sq. recognoscas, aderit Esaias: Quis, inquit, qui advenit ex Edo
rubor vestimentorum eius ex [13] Bosor? [14] Sic decorus in stola vi
lenta cum fortitudine? Quare rubra vestimenta tua, et indume
sicut de foro torcularis pleno conculcato? Spiritus enim prop
ticus velut iam contemplabundus dominum ad passionem venient
carne scilicet vestitum, ut in ea passum, cruentum habitum ca
in vestimentorum rubore [15] designat, conculcatae et expressae
passionis tanquam [16] in foro torcularis [d], quia exinde quasi crue
homines de vini rubore descendant. Multo manifestius Genesis
benedictione Iudae, ex cuius tribu carnis census Christi proce
Gen. XLIX, 11. rus iam tunc Christum in Iuda [17] delineabat, Lavabit, inquit,
vino stolam suam et in sanguine uvae amictum suum, stolam
amictum carnem demonstrans et vinum sanguinem. Ita et nu
sanguinem suum in vino consecravit, qui tunc vinum in sang
figuravit.

Cap. XLI. Luc. XXII, 22. Vae, ait, per quem traditur filius hominis. Ergo iam
constat imprecationis et comminationis inclamationem intellegend
et irato et offenso deputandam; nisi si Iudas impune erat tan
sceleris relaturus. Aut si impune, vacat Vae: si non impune,
que ab eo puniendus in quem scelus traditionis admisit. Porro
sciens passus est hominem quem ipse comitatui suo asciverat
tantum scelus ruere, noli iam de creatore circa Adam retracta
quae in tuum quoque deum retorquentur, aut ignorasse illum,

11. coiciamus *BC*. 12. consistet *B*. *Vaticanus uterque*. consistit *Cabcd*. 13. Busor *BC*. 14. Sic *BCcd*. *Vaticanus uterque*. Sed *ab*. 15. designatum *BC*. 16. de *cd*. 17. delineabat (*aut* deliniabat) *abcd*. declinabat *BC*.

d. in foro torcularis] Forum est in torculari locus quo defertur olea vel uva ut prematur, interprete iam Adr. Turnebo Adverss. XXVII, 17. p. 1018. ubi et haec Tertulliani verba citantur. Cf. Cato De Re Rust. cap. 18. Varro De Re R. 1, 54.

Cap. XLI. a. de creatore circa Adam retractare] De hoc argumento v. lib. II, cap. 5 sqq.

Cap. XLII. Perductum enim illum ad Pilatum onerare coeperunt quod

Luc. XXIII, 1. 2. regem diceret Christum, sine dubio dei filium, sessurum ad dexteram. Ceterum alio eum titulo gravassent, incerti an fi dei se dixisset, [1]nisi Vos dicitis sic pronuntiasset, hoc se (

Ibid. v. 3. quod dicerent. Pilato quoque interroganti, Tu es Christus? p inde, Tu dicis, ne metu potestatis videretur amplius respondi Constitutus est igitur dominus in iudicio. Et statuit in iudicio p pulum suum. Ipse dominus in iudicium [2]venit cum presbyteri

Ies. III, 13 sq. archontibus populi, secundum Esaiam. Atque exinde omne scrip

Ps. II, 1 sq. passionis suae implevit. Tumultuatae sunt ibidem nationes, et puli meditati sunt inania. Astiterunt reges terrae, et archo congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Chris eius. Nationes, Romani qui cum Pilato fuerant, populi, tri Israëlis, reges, in Herode, [3]archontes, in summis sacerdoti

Luc. XXIII. 11. Nam et Herodi velut munus a Pilato missus [4]Osee vocibus f

Hos. X, 6. reddidit. De Christo enim prophetaverat: Et vinctum eum du

Luc. XXIII, 8. 9. [5]xenium regi. Delectatus est denique Herodes viso Iesu, nec

Ies. LIII, 7. L, 4. cem ullam ab eo audivit. Tanquam agnus enim coram tond sic non aperuit os suum, quia dominus dederat illi linguam d plinae, ut sciret quomodo eum oporteret proferre sermonem, i

Ps. XXI, 16. scilicet linguam quam in psalmo adglutinatam gutturi suo tunc p habat non loquendo. Et Barrabas quidem nocentissimus vit bonus donatur, Christus vero iustissimus ut homicida morti e stulatur. Sed et duo scelesti circumfiguntur illi, ut inter ini

Luc. XXIII, 18 sqq. 32. 34. scilicet deputaretur. Vestitum plane [6]eius a militibus [7]divi partim sorte concessum, Marcion abstulit, respiciens psalmi p

Ps. XXII, 19. phetiam: Dispertiti sibi sunt vestimenta mea, et in vestitum m sortem miserunt. Aufer igitur et [7b]crucem ipsam. Idem [8]ta

Ps. XXII, 8 sq. 17 sq. psalmus de eo non tacet: Foderunt manus meas et [9]pedes m Totus in illo exitus legitur. Circumdederunt me canes, syna maleficorum circumvallavit me: omnes qui spectabant me, i irridebant me: locuti sunt labiis, et capita moverunt: speravi

Luc XXIII, 44—46. deum, liberet eum. Quo iam testimonium [10]vestimentorum? I falsi tui praedam; totus psalmus vestimenta sunt Christi[a]. I

Cap. XLII. 1. nisi *abcd.* si *BC.* 2. veniet *c.* 3. archontae *B.* 4. *B., quemadmodum solet.* 5. xenio *B. m. pr.* 6. eius militibus *d.* 7. di partim, partim sorte concessum *Latinius. Probat Fr. Iunius.* 7 b. tamen ipsa 8. tamen *Bcd. Vaticanus uterque.* enim *reliqui.* 9. pedes meos *cd. Vatica alter.* pedes *reliqui.* 10. vestimentorum habes *Latinius.*

Cap. XLII. a. totus psalmus vestimenta sunt Christi] Quo iam, inquit, inter tot ac tanta alia de Christo testimonia, hoc solo de vestimentis e vari te voluisti, Marcion, evangeli bis super ea erasis? Haec sane

i et elementa concutiuntur. Dominus enim patiebatur ipsorum.
m adversario laeso caelum luminibus floruisset[b], magis sol
insultasset, magis dies stetisset, libenter spectans pendentem
ibulo Christum Marcionis. Haec [11]argumenta quoque mihi
issent, et si non fuissent praedicata. Caelum, inquit Esaias, Ies. L, 3.
i tenebris. Hic erit dies de quo et Amos: Et erit illa die, Amos VIII, 9.
ominus, occidet sol meridie (habes et horae sextae significa-
, et [12]contenebrabit super terram. Scissum est et templi Luc. XXXIII, 45.
angeli eruptione, derelinquentis filiam Sionis, tanquam in Ezech. XI, 23.
peculam, et in cucumerario casulam. O quantum perseve- Ies. I, 8.
iam [13]tricesimo psalmo Christum ipsum reddere! Vocifera- Ps. XXXI, 6.
patrem, ut et moriens ultima voce [14]prophetas adimpleret.
to expiravit. Quis? spiritus semetipsum, an caro spiritum? Luc. XXIII, 46.
ritus semetipsum expirare non potuit. Alius est qui expirat,
ii expiratur. Si spiritus expiratur, ab alio expiretur ne-
st. Quodsi solus spiritus fuisset, discessisse potius dicere-
m expirasse. Quis igitur expirat spiritum nisi caro, [15]quae
it quando illum habet, et ita eum cum amittit expirat? De-
i caro non [16]fuit, sed phantasma carnis, phantasma autem
fuit, spiritus autem semetipsum expiravit et expirando
t, sine dubio phantasma discessit cum spiritus, qui erat
ma, discessit, et nusquam comparuit phantasma cum spiritu.
rgo remansit in ligno, nihil pependit etiam post expiratio-
ihil de Pilato postulatum, nihil de patibulo detractum, nihil
ie involutum, nihil sepulcro novo conditum. Atquin non
Quid igitur illud fuit? Si phantasma, adhuc ergo inerat et
s. Si discesserat Christus, ergo abstulerat phantasma. Su-
impudentiae haereticae dicere phantasma illic phantasmatis
isse. Sed si et Ioseph corpus fuisse noverat[c], quod tota
tractavit? ille Ioseph qui non consenserat in scelere Iudaeis?

nentata *B.* 12. contenebravit *BCab.* 13. tricesimo *B.* trigesimo *d.*
pui. 14. prophetias *B.* 15. quae et spirat *abcd. Gorziensis liber et uterque.* quae spirat *B.* quae expirat *C.* 16. fuit, sed *d., ex emendat. tini.* fuisset *BCabc.* 17. in sindone *BC.*

profectura erat. Habe falsi tui edam. Nam cetera de Christo per totum psalmum diffusa unius e vestimentis Christi iacturam mpensant.

inibus floruisset] Fr. Iunius hic ndum censuit „floruisset magis, insultasset magis, dies stetis-ter, spectans" cett. De verbo *florere* cf. quae adnotata sunt ad De Idolol. cap. 18.

c. Sed si et Ioseph corpus fuisse noverat] Hoc ipso argumento ad comprobandam veritatem corporis Christi utitur etiam Epiphan. Haer. XL. Confut. 74., pariter atque illo de mulieribus a sepultura Christi redeuntibus, Confut. 75., quod sequenti capitulo Tertullianus proponit.

[illegible] dicens, quod [9]oportet tradi filium hominis et [10]crucifigi et tertia die resurgere. Et quare oportebat, nisi quia ita a deo creatore scriptum? Igitur [11]increpavit illos ut de sola passione scandalizatos, et ut dubios de fide resurrectionis annuntiatae sibi a feminis, per quae non crediderant ipsum fuisse quem existimarant. Itaque quod existimaverant, id volens [12]credi se eum se confirmabat quem existimaverant, creatoris scilicet Christum, redemptorem Israëlis. De corporis autem veritate quid potest clarius? cum haesitantibus [illegible] ne phantasma esset, immo phantasma credentibus, Quid turbati estis? [13]inquit, et quid cogitationes subeunt in corda vestra? Videte manus meas et pedes, quia ego ipse sum, quoniam spiritus ossa non habet, sicut [14]me videtis habere. Et Marcion quaedam contraria sibi illa, credo industria, eradere de evangelio suo noluit, ut ex his quae eradere potuit nec erasit illa quae erasit [15]aut negetur erasisse aut merito erasisse dicatur. Nec parcit nisi eis quae [illegible] minus aliter interpretando quam delendo subvertit. Vult itaque [illegible] dictum quasi, Spiritus ossa non habet, sicut me videtis habentem, ad spiritum referatur, sicut me videtis habentem, [16]id est non habentem ossa, sicut et spiritus. Et quae ratio tortuositatis [illegible]istius? cum simpliciter pronuntiare potuisset, Quia spiritus ossa non habet, [18]sicut me videtis non habentem. Cur autem inspectui [illegible]orum manus et pedes suos offert, quae membra [19]ex ossibus constant, si ossa non habebat? Cur adicit, Et scitote, quia ego sum, quem scilicet corporeum retro noverant? Aut si phantasma erat usquequaque, cur illos phantasma credentes increpabat? Atquin adhuc eis non credentibus propterea cibum desideravit, ut se ostenderet etiam dentes habere. Implevimus, ut opinor, sponsionem. Exhibuimus Iesum Christum prophetarum doctrinis, sententiis, affectibus, sensibus, virtutibus, passionibus, etiam resurrectione, non alium quam creatoris, siquidem et apostolos mittens ad praedicandum universis nationibus in omnem terram exire sonum eorum et in terminos terrae voces eorum psalmum adimplendo praecepit. Misereor tui, Marcion, frustra laborasti. Christus enim Iesus in evangelio tuo meus est.

Luc. XXIV, 37—39. Luc. XXIV, 41. Matth. XXVIII, 19. Luc. XXIV, 47. Ps. XIX, 5.

9. oporteret *Fulv. Ursinus.* 10. crucifigi *abcd.* transfigi *B.* tamen figi *C.* 11. [illegible]repuit *Vaticanorum unus.* 12. credidisse eum *BC.* 13. inquit, et quid *cd.* [illegible] quid *reliqui.* 14. me habentem videtis *d.* 15. aut *abcd. Gorziensis liber.* [illegible] *BC.* 16. id est *abcd. Gorziensis liber.* vel *C.* *In B. legitur turbato ordine* [illegible] me videtis habentem id est non habentem ossa ad spiritum referatis sicut [illegible] videtis habentem spiritus. Et quae *cett.* 17. illius *B.* 18. sic me *C.* 19. [illegible] *BC. Fr. Iunius.*

ADVERSUS MARCIONEM

LIBER QUINTUS.

Cap. I. Nihil sine origine nisi deus solus. Quae quantum praecedit in statu omnium rerum, tantum praecedat necesse est etiam in retractatu earum, ut constare de statu possit, quia nec habeas dispicere quid quale sit, nisi certus an sit, [1]cum cognoveris unde sit. Et ideo ex opusculi ordine ad hanc materiam devolutus apostoli [2]quoque originem a Marcione desidero, novus aliqui discipulus, nec ullius alterius auditor, qui nihil interim credam nisi nihil temere credendum, temere porro credi quodcunque sine originis agnitione creditur, quique dignissime ad sollicitudinem redigam istam inquisitionem, cum is mihi affirmatur apostolus quem in albo apostolorum apud evangelium non deprehendo. Denique audiens postea eum a domino allectum, iam in caelis [3]quiescente, quasi inprovidentiam existimo si non ante [4]scivit illum sibi necessarium Christus, sed iam ordinato officio apostolatus et in sua opera dimisso ex incursu[a], non ex prospectu, adiciendum existimavit, necessitate, ut ita dixerim, non voluntate. Quamobrem, Pontice nauclere, si numquam furtivas merces vel [5]illicitas in acatos tuas recepisti, si nullum omnino onus avertisti vel adulterasti, cautior utique et fidelior in dei rebus, edas velim nobis, quo symbolo susceperis apostolum Paulum, quis illum tituli charactere [6]percusserit, quis transmiserit tibi, quis imposuerit, ut possis eum constanter exponere[b], ne illi

Cap. I. 1. cum *delet Fr. Iunius.* 2. quoque originem *BC. Vaticanus* ... quoque Pauli originem *reliqui, ex correctura Rhenani.* 3. quiescentem *BC.* ... scit *BC.* 5. illicitos mercatos tuos *B.* 6. percussit *BC.*

Cap. I. a. ex incursu] Voce enim illa „Saule, Saule, quid me persequeris?" a domino erat veluti incursatus Paulus.

b. quo symbolo susceperis — — constanter exponere] Haec omnia ad navicularine usum pertinent, vide ... symbolo suscipere aliquam mer... tituli charactere percussam ante a tra...

probetur qui omnia apostolatus eius instrumenta protulerit. Ipse se, inquit, apostolum est professus, et quidem non ab hominibus nec per hominem, sed per Iesum Christum. Plane profiteri[c] potest semetipsum [7]quis, verum professio eius alterius auctoritate conficitur. Alius scribit, alius subscribit, alius obsignat, alius actis refert. Nemo sibi et professor et testis est. Praeter haec utique legisti multos venturos qui dicant, Ego sum Christus. Si est qui se Christum mentiatur, quanto magis qui se apostolum praedicet Christi? Adhuc ego in persona discipuli et inquisitoris conversor, ut iam hinc et fidem tuam obtundam[d], qui unde eam probes non habes, et impudentiam suffundam[e], qui vindicas, et unde possis vindicare non recipis. [8]Sit Christus, sit apostolus, ut alterius, dum non [9]probantur nisi de instrumento creatoris. [10]Nam mihi [11]Paulum etiam Genesis olim repromisit. Inter illas enim figuras et propheticas super filios suos benedictiones Iacob cum ad Beniamin [12]direxisset, Beniamin, inquit, lupus rapax ad matutinum comedet adhuc, et ad vesperam dabit escam. Ex tribu enim Beniamin oriturum Paulum providebat, lupum rapacem ad matutinum comedentem, id est prima aetate vastaturum pecora domini ut persecutorem ecclesiarum, dehinc ad vesperam escam daturum, id est devergente iam aetate oves Christi educaturum ut doctorem nationum. Nam et Saulis primo asperitas insectationis erga David, dehinc paenitentia et satisfactio, bona pro malis recipientis, non aliud portendebat quam Paulum in Saule secundum tribus et Iesum in David secundum virginis censum. Haec figurarum sacramenta si tibi displicent, certe Acta Apostolorum [13]hunc mihi ordinem Pauli tradiderunt, a te quoque non negandum. Inde apostolum ostendo persecutorem, non

Gal. I, 1.

Luc. XXI, 8

Gen. XLIX, 27.

I Sam. XVIII sqq.

Act. Apost. IX.

7. quis *BC. Vaticanus uterque.* quivis *reliqui.* 8. Sit Christus, sit apostolus *d.*, ex emendat. *Fulvii Ursini.* Sic (Si *B.*) Christus, sic apostolus *reliqui.* 9. probatur *B.* 10. Nam *abcd. Gorziensis liber.* Non *reliqui.* 11. polus *B.* 12. dixisset *BC.* 13. hinc *BC.* hunc *reliqui et Gorziensis.*

...ssore, et exponere eam; *constanter* autem Tertulliano vulgo est intrepide, libere, sine dissimulatione, ut lib. IV, cap. 12 „discipulos non *constanter* tuetur, sed excusat.“ Sic etiam *constans* apud eum, et *constantia.* Cf. ad De Sept. cap. 17.

c. profiteri] Loquitur de professione quae fit apud acta. Nam profitemur dum publice et apud acta ultro aliquid denuntiamus, veluti cum profitemur merces, ne in vectigali pendundo reipublicae fraus fiat; unde „merces improfessas“ Marcianus in Pandectis vocat, quarum nomine nullum vectigal solutum est. Item profitebantur filios natos sibi apud acta veteres, quae res tum certam, tum facilem aetatis faciebat probationem, siquando huiusmodi dubium incidisset. In hunc sensum eleganter dixit Seneca „*profiteri* aes alienum,“ id quod candidati facere cogebantur et rei, De Benef. lib. VI [cap. 20.], Livius „*profiteri* frumentum“ lib. IV [cap. 12], ubi in pervulgatis exemplaribus mendose legitur „confiteri cogendo frumentum.“ (Rhenan.)

d. obtundam] Refellam, evincam, ut lib. IV, cap. 38. (Fr. Iunius.)

e. suffundam] Cf. adnott. ad Scorp. cap. 10.

Gal. I, 1. ab hominibus neque per hominem; inde et ipsi credere inducor; inde te a defensione eius expello, nec timeo dicentem, Tu ergo negas apostolum Paulum? Non blasphemo quem tueor. Nego, ut te probare compellam. Nego, ut meum esse convincam. Aut si ad nostram fidem spectas, recipe quae eam [14]faciunt. Si ad tuam provocas, ede quae eam praestruunt. Aut proba esse quae credis; aut si non probas, quomodo credis? Aut qualis es adversus eum credens a quo solo probatur esse quod credis? Habe nunc [15]et apostolum de meo sicut et Christum, [16]tam meum apostolum quam et Christum[f]. Iisdem et hic dimicabimus lineis, in ipso gradu provocabimus praescriptionis, oportere scilicet et apostolum qui creatoris negetur, immo et adversus creatorem proferatur, nihil docere, nihil sapere, nihil velle secundum creatorem, et inprimis tanta constantia alium deum edicere quanta a lege creatoris abrupit[g]. Neque enim verisimile est ut avertens a Iudaismo non pariter ostenderet in cuius dei fidem averteret, quia nemo transire posset [17]a creatore nesciens ad quem transeundum sibi esset. Sive enim Christus iam alium deum revelaverat, sequebatur etiam apostoli testatio, vel ne non eius dei apostolus haberetur quem Christus revelaverat, et quia non licebat abscondi ab apostolo qui iam revelatus fuisset a Christo: sive nihil tale de deo Christus revelaverat, [18]tanto magis ab apostolo debuerat revelari, qui iam non posset ab alio, non credendus sine dubio si nec ab apostolo revelatus. Quod idcirco praestruximus, ut iam hinc profiteamur nos proinde probaturos nullum alium deum ab apostolo circumlatum, sicut probavimus nec a Christo, [19]ex ipsius utique epistulis Pauli, quas proinde mutilatas etiam de numero forma iam haeretici evangelii praeiudicasse debebit.

Cap. II. [1]DE EPISTULA AD GALATAS. Principalem adversus Iudais-

14. faciunt. Stativam *BC.* 15. et apostolum *cd. Vaticanus uterque.* apostolum *BC.* 16. quam meum *BC.* 17. ad creatorem *BC.* 18. at tanto *BC., Fr. Iunius.* 19. exemplis Pauli *B.*

Cap. II. 1. DE *om. B.* *Totam inscriptionem om. d.*

f. tam meum apostolum quam et Christum.] Liber scriptus Leidensis et editio princeps habent „*quam* meum apostolum *quam* et Christum." Et sane *quam* — *quam* pro *tam* — *quam* ponere Tertullianeo stilo non plane alienum persuaserit nobis unius certe, Agobardini illius, venerandae aetatis auctoritas. V. quae adnotavi ad De Idolol. cap. 4. Hoc vero loco quominus ad rarioris usus, nec indubitatae fidei, scripturam a vulgata recederem prohibuit ratio eorum librorum quibus illa debetur, qui tanto mendorum corruptelarumque numero sunt coinquinati, ut, nisi alia accedat, ipsorum fere nulla habenda sit auctoritas.

g. quanta a lege creatoris abrupit.] Ita Adv. Valent. cap. 4 „de ecclesiae authenticae regula *abrupit.*" Apolog. cap. 37 „Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum *abrupissemus* a vobis, suffudisset utique" cett. De Pudic. cap. 7 „ob tale quid extra gregem datus est, vel et ipse forte ira, tumore, aemulatione, quod denique saepe fit, dedignatione castigationis *abrupit.*"

mum epistulam nos quoque confitemur quae Galatas docet. [2]Amplectimur etenim omnem illam legis veteris abolitionem, ut et ipsam de creatoris venientem dispositione, sicut saepe iam in isto ordine tractavimus[a] de praedicata novatione a prophetis dei nostri. Quodsi creator quidem vetera cessura promisit, novis scilicet orituris, Christus vero tempus distinctionis istius (Lex et prophetae usque ad Ioannem) terminum in Ioanne statuens inter utrumque ordinem desinentium exinde veterum et incipientium novorum, necessarie et apostolus in Christo post Ioannem revelato vetera infirmat, nova vero confirmat, atque ita non alterius dei fidem curat quam creatoris, apud quem et vetera decessura praedicabantur. Igitur et legis destructio et evangelii aedificatio pro me faciunt in ista quoque epistula ad eam Galatarum praesumptionem pertinentes qua praesumebant Christum, ut puta creatoris, salva creatoris lege credendum, quod adhuc incredibile videretur legem a suo auctore deponi. Porro si omnino alium deum ab apostolo audissent, ultro utique scissent abscedendum sibi esse a lege eius dei quem reliquissent alium secuti. Quis enim expectaret diutius discere, quod novam deberet sectari disciplinam, qui novum deum recepisset? Immo quia eadem quidem divinitas praedicabatur in evangelio quae semper nota fuerat in lege, disciplina vero non eadem, hic erat totus quaestionis status, an lex creatoris ab evangelio deberet excludi in Christo creatoris. Denique aufer hunc statum, et vacat quaestio. Vacante autem quaestione ultro omnibus agnoscentibus discedendum sibi esse ab ordine creatoris per fidem dei alterius nulla apostolo materia competisset id tam presse docendi quod ultro fides ipsa dictasset. Igitur tota intentio epistulae istius nihil aliud docet quam legis [3]discessionem venientem de creatoris dispositione, ut adhuc suggeremus. Si item nullius novi dei exserit mentionem, quod nusquam magis fecisset quam in ista materia, ut rationem scilicet [4]ablegandae legis unica hac et sufficientissima definitione proponeret novae divinitatis, apparet quomodo scribat, Miror vos tam cito transferri ab eo qui vos vocavit in gratiam ad aliud evangelium, [5]ex conversatione aliud, non ex religione, ex disciplina, non ex divinitate: quoniam quidem evangelium Christi a lege evocare deberet ad gratiam, non a creatore ad alium deum.

Luc. XVI, 16.

Gal. I, 6. 7.

2. et amplectimur *BC.* 3. discessionem *bcd.* decessionem *reliqui.* 4. ablegendae *C.* obsequendae *B.* 5. et conversione *B.*

Cap. II. a. saepe iam in isto ordine tractavimus] „Istum ordinem" vocat libros Adv. Marcionem, in quibus saepe tractatum est de praedicata novatione a prophetis, maxime vero lib. I, cap. 20. et lib. IV, cap. 1., ubi easdem scripturas citavit auctor. (Pamel.)

Nemo enim illos moverat a creatore, ut viderentur sic ad aliud
evangelium transferri, quasi dum ad creatorem transferuntur. Nam
et adiciens, quod aliud evangelium omnino non esset, creatoris
confirmat id quod esse defendit. [6]Sed enim et creator evangelium
Ies. XL, 9. repromittit, dicens per Esaiam, Ascende in montem excelsum, qui
evangelizas Sioni, extolle vocem in valentia tua, qui evangelizas
Ies. LII, 7. Hierusalem; item ad apostolorum personam, Quam tempestivi pedes
evangelizantium pacem, evangelizantium bona, utique et nationibus
Ies. XLII, 4. 6. evangelizantium, quoniam et, In nomine eius, inquit, nationes
sperabunt, [7]Christi scilicet, cui ait, Posui te in lumen nationum.
Est autem evangelium etiam dei novi, quod vis tunc ab apostolo
Gal. I, 7. defensum. Iam ergo duo sunt evangelia apud duos deos, et mentitus erit apostolus dicens [8]quod aliud omnino non est, cum sit
et aliud, cum sic suum evangelium defendere potuisset, ut potius
demonstraret, non ut unum determinaret. Sed fortasse, ut fugias
Gal. I, 8. [9]hinc, et ideo, dices, subtexuit, Licet angelus de caelo aliter evangelizaverit, anathema sit, quia et creatorem sciebat evangelizaturum.
Rursus ergo te implicas. Hoc est enim quod adstringeris. Duo
enim evangelia confirmare non est eius qui aliud iam negarit. Tamen lucet sensus eius qui suam praemisit personam: Sed et si nos
aut angelus de caelo aliter evangelizaverit. Verbi enim gratia dictum
est. Ceterum si nec ipse aliter evangelizaturus, utique nec angelus.
Ita angelum ad hoc nominavit, quo multo magis hominibus non
esset credendum, quando nec angelo, [10]nec apostolo, non angelum
Gal. I, 11–24. ad evangelium referret creatoris. Exinde decurrens ordinem con-
Act. Apost. XV, 5 sqq. versionis suae de persecutore in apostolum scripturam [11]Apostolicorum confirmat[b], apud quam ipsa etiam epistulae istius materia
recognoscitur, intercessisse quosdam qui dicerent circumcidi oportere et observandam esse Moysi legem, tunc apostolos de ista
quaestione consultos ex auctoritate spiritus renuntiasse non esse
imponenda onera hominibus quae patres ipsi non potuissent sustinere. Quodsi et ex hoc congruunt Paulo Apostolorum Acta, cur
ea [12]respuatis iam apparet, ut deum scilicet non alium praedicantis
quam creatorem, nec Christum alterius quam creatoris, quando nec
promissio spiritus sancti aliunde probetur exhibita quam de instrumento Actorum. Quae utique verisimile non est ex parte quidem
apostolo convenire, cum ordinem eius secundum ipsius testimo-

6. Sed *ego.* Sic *Leopoldus.* Si *libri omnes.* 7. Christus *BC.* 8. quod non aliud omnino non est *d.* 9. hinc, video, dices *Latinius.* 10. et nec *Ce.* 11. Actorum Apostolicorum *cd.* 12. respuant *B.*

b. scripturam Apostolicorum confirmat] Marcion enim respuebat Acta Apostolorum. Cf. etiam De Praescript. Haeret. cap. 23.

nium ostendunt, ex parte vero dissidere, cum divinitatem in Christo creatoris annuntiant, ut praedicationem quidem apostolorum [13] non sit secutus Paulus, qui formam ab eis dedocendae legis accepit.

Cap. III. Denique ad patrocinium Petri ceterorumque apostolorum ascendisse Hierosolymam post annos [1] quatuordecim scribit, ut conferret cum illis de evangelii sui regula, ne in vacuum tot annis cucurrisset aut curreret, si [2] quid scilicet citra formam illorum evangelizaret. Adeo ab illis probari et constabiliri [3] desiderarat, [4] quos, si quando, [4b] vultis[a] Iudaismi magis adfines [5] subintellegi. [6] Cum vero nec Titum dicit circumcisum, iam incipit ostendere solam circumcisionis quaestionem [7] ex defensione adhuc legis concussam ab eis quos propterea falsos et [8] superinducticios fratres appellat, non aliud statuere pergentes quam perseverantiam legis, ex fide sine dubio integra creatoris, atque ita pervertentes evangelium, non interpolatione scripturae, qua Christum creatoris effingerent, sed retentione veteris disciplinae, ne legem creatoris excluderent. Ergo propter [9] falsos, inquit, superinducticios fratres, qui subintraverant ad speculandam libertatem nostram, quam habemus in Christo, ut nos subigerent servituti, nec ad horam cessimus subiectioni. Intendamus enim et sensui ipsi et causae eius, et apparebit vitiatio scripturae. Cum praemittit, Sed nec Titus, qui mecum erat, cum esset Graecus, coactus est circumcidi, dehinc subiungit, Propter superinducticios falsos fratres, et reliqua, contrarii utique facti incipit reddere rationem, ostendens propter quid fecerit quod nec fecisset nec ostendisset, si illud propter quod fecit non accidisset. Denique dicas velim, si non subintroissent falsi illi fratres ad speculandam libertatem eorum, [9b] cessissent subiectioni? Non opinor. Ergo cesserunt, quia fuerunt propter quos crederetur. Hoc enim rudi fidei et adhuc de legis observatione suspensae competebat, ipso quoque apostolo ne [10] in vacuum cucurrisset aut curreret su-

Gal. II, 1.

Gal. II, 3.

Gal. II, 4.

13. omnino *d., cum Fulvio Ursino.*

Cap. III. 1. quatuordecim *Bd.* XIIII *reliqui libri.* 2. quid *abcd. Gorziensis.* qua *BC.* 3. desideraret *B.* desiderabat *Latinius.* 4. quos *Latinius.* Quod *libri omnes.* 4b. vult is *Fr. Iunius.* 5. intelligi *Latinius.* 6. cum nec Titum (*particula* vero *deleta*) *cd.* 7. ex defensione *abcd. Gorziensis.* et defensionem *reliqui.* 8. superductitios *BC.* 9. superinductitios, inquit, falsos *cd.* falsos, inquit, superinductitios (superductitios *BC.*) *reliqui.* 9b. cessissentne subiectioni? Opinor. Ergo cesserunt, quia fuerunt *Fulv. Ursinus.* 10. in *om. BC.*

Cap. III. a. quos, si quando, vultis] Ita rescripsi haec verba. Rigaltius contra licentius edidit „desiderarat. Quod si quando vultis Iudaismi magis affines subintelligi, quum nec Titum dicit" cett. *Si quando* Tertulliano fere est pro *quandoque.* Adv. Marc. III, 15 „quibus deficientibus *si quando,* tunc Graeca katachresis de alieno abutendo succurrit." Ibid. lib. V, cap. 7 „Praetereo *si quando* paria eorum quae retractata sunt, quaedam et breviter expungo." Cf. adnott. ad De Pudic. cap. 1.

Gal. II, 9. 10. specto[b]. Itaque frustrandi erant falsi fratres, speculantes libertate Christianam, ne ante eam in servitutem abducerent Iudaismi qua Paulus sciret se non in vacuum cucurrisse, quam dexteras ei da rent antecessores, quam ex censu eorum in nationes praedicandi Act. Apost. XVI, 3. munus [11]subiret. [12]Necessario igitur cessit ad tempus, et sic ei XXI, 24 sqq. I Cor. IX, 20. ratio constat Timotheum circumcidendi et rasos introducendi in templum, quae in Actis [13]edicuntur, adeo vera, ut apostolo consonent profitenti factum se Iudaeis Iudaeum, ut Iudaeos lucrifaceret, et sub lege agentem propter eos qui sub lege agerent, sic et propter [14]superinductos illos, et omnibus novissime omnia factum ut omnes lucraretur. Si haec quoque intellegi ex hoc postulant, quoque nemo [15]dubitabit, eius dei et Christi praedicatorem Paulum cuius legem quamvis excludens interim, tamen pro temporibus miserat, statim amoliendam si novum deum protulisset. Be igitur quod et dexteras Paulo dederunt Petrus et Iacobus et Ioannes, et de officii distributione pepigerunt, ut Paulus in nationes Gal. II, 9. 10. illi in circumcisionem, tantum ut meminissent egenorum, et secundum legem creatoris, pauperes et egenos foventis, sicut evangelii vestri retractatu probatum est[c]. Adeo constat de lege fuisse quaestionem, dum ostenditur quid ex lege custodiri con nerit. Sed reprehendit Petrum non recto pede incedentem ad ev gelii veritatem. Plane reprehendit, non ob aliud tamen quam inconstantiam victus, quem pro personarum qualitate variabat, tim eos qui erant ex circumcisione, non ob aliquam divinitatis per sitatem, de qua et aliis in faciem restitisset, qui de minore ca conversationis ambiguae Petro ipsi non pepercit. [16]Sed quomo Gal. II, 11–21. Marcionitae volunt credi[d]? De cetero pergat apostolus, negans operibus legis iustificari hominem, sed ex fide. Eiusdem ta dei cuius et lex. Nec enim laborasset fidem a lege discern quam diversitas ipsius divinitatis ultro discrevisset, si fuisset. rito non reaedificabat quae destruxit. Destrui autem lex habui Luc. III, 4 sqq. quo vox Ioannis clamavit in eremo: Parate vias domini, ut fi rivi et colles et montes repleti et humiliati, et tortuosa et

11. obiret *Latinius*. 12. Necessarium igitur cessitat tempus *BC*. 13. educ 14. superinductitios *cd*. 15. dubitavit *d*. 16. si quomodo *C*.

b. suspecto.] Hoc est suspicanti, timenti. Apolog. cap. 21. De Cultu Fem. II, 4. Ad Uxor. I. 1.

c. sicut in evangelii vestri retractatu probatum est.] Supra lib. IV, cap. 14.

d. Sed quomodo Marcionitae volunt credi?] Lego „Sed quo modo Marcionitae volunt credi, de cetero pergat" id est quoquo modo vel quocunq do, ut supra lib. IV, cap. 36. (Fr. Verba „Sed quomodo Marcionitae credi?" referenda esse ad prae recte iudicavit iam Pamelius. Q autem pro *quocunque modo* Tertull uspiam dixisse negari debet.

n rectitudinem et in campos, id est legis difficultates in evangelii acilitates. Meminerat iam et psalmi esse tempus: Disrumpamus a nobis vincula eorum, et abiciamus a nobis iugum ipsorum, ex quo amultuatae sunt gentes et populi meditati sunt inania; astiterunt reges terrae et magistratus congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Christum ipsius; ut iam ex fidei libertate iustificetur homo, non ex legis servitute, quia iustus ex fide [17]vivit. Quodsi prophetes [18]Abacuc [19]praenuntiavit, habes et apostolum [20]prophetas confirmantem, sicut et Christus. Eius ergo dei erit fides, in qua [20b]vivet iustus, cuius et lex, in qua non iustificatur operarius. Proinde si in lege maledictio est, in fide vero benedictio, utrumque habes propositum apud creatorem: Ecce posui, inquit, ante te maledictionem et benedictionem. Non potes distantiam vindicare, quae etsi rerum est, non ideo auctorum, quae ab uno auctore proponitur. Cur autem Christus factus sit pro nobis maledictio, ipso apostolo edocente manifestum est quam nobiscum faciat, id est secundum fidem creatoris. Neque enim quia creator pronuntiavit, Maledictus omnis in ligno suspensus, ideo videbitur alterius dei esse Christus et idcirco a creatore iam tunc in lege maledictus. [20c]Et quomodo praemaledixisset eum creator quem ignorat? Cur autem non magis competat creatori filium suum dedisse maledictioni suae quam illi deo tuo subdidisse maledictioni, et quidem pro homine alieno? Denique si atrox videtur hoc in creatore circa filium, proinde tuo in deo; si vero [21]rationale et in tuo, proinde et in meo, et magis in meo. Facilius enim crederetur eius esse per maledictionem Christi benedictionem prospexisse homini qui et maledictionem aliquando et benedictionem proposuerit ante hominem, quam qui neutrum unquam sit apud te professus. [22]Accepimus igitur benedictionem spiritalem per fidem, inquit, ex qua scilicet [23]vivit iustus, secundum creatorem. Hoc est ergo, quod dico eius dei fidem esse cuius est forma gratiae fidei. Sed et cum adicit: Omnes enim filii estis fidei, ostenditur quid supra haeretica industria eraserit, mentionem scilicet Abrahae, qua nos apostolus filios Abrahae per fidem affirmat, secundum quam mentionem hic quoque filios fidei notavit. Ceterum quomodo filii fidei? et cuius fidei, si non Abrahae? Si [24]enim Abraham deo credidit, et [25]deputatum est iustitiae, atque exinde pater multarum

Ps. II, 1 sqq. — Gal. II, 16. — Gal. III, 11. Habac. II, 4. — Deut. XI, 26 — Gal. III, 13. — Deut. XXI, 23. — Gal. III, 14. — Gal. III, 26. — Gal. III, 15 sqq.

17. vivet c. 18. Abacuc d. Vaticanus unus. ambacum B. Abacum reliqui. 19. pronuntiavit Vaticanus unus. 20. prophetias Vaticanus unus. 20 b. vivit Fr. Iunius. 20 c. Malim Ecquomodo. 21. rationale in tuo abcd. Gorziensis. ratio nec in tuo C. ration lex in tuo B. 22. accipimus B. Vaticanorum alter. 23. vivit Rob. vivet cd. 24. enim om. B. 25. deputatus Latinius.

nationum meruit nuncupari, nos autem credendo deo ma
inde iustificamur, sicut Abraham, et vitam proinde cons
sicut iustus ex fide vivit: sic fit ut et supra filios nos Abra
nuntiarit, qua patris fidei, et hic filios fidei, per quam
pater nationum fuerat repromissus. Ipsum quod fidem a
cisione revocabat, nonne Abrahae filios constituere quaere
in carnis integritate crediderat? Denique alterius dei fides
mam dei alterius non potest admitti, ut credentes iustitiae
ut iustos vivere faciat, ut nationes filios fidei dicat. To
26 eius est apud quem ante iam notum est sub eadem Abral
tione, dum ipso sensu revincatur.

Cap. IV. Gal. III, 15. IV, 3. Adhuc, inquit, secundum hominem dico[a]: Dum essen
vuli, sub elementis mundi eramus positi, ad deservien
Atquin non est hoc humanitus dictum. Non enim exemp
sed veritas. Quis enim parvulus, utique sensu, quod sunt
non elementis subiectus est mundi, quae pro deo [1]suspici
autem [2]fuit[b], quod cum, Secundum hominem, dixisset, tam
mentum hominis nemo spernit aut [3]superordinat. Exem
humani testamenti permanentis divinum tuebatur. Abraha
Gal. III, 15. 16. sunt promissiones et semini eius. Non dixit seminibus, q
ribus, sed semini, tanquam uni, quod Christus est. E
spongia Marcionis[c]! Nisi quod ex abundanti retracto quae
cum validius sit illum ex his revinci quae servavit. Cu
Gal. IV, 4. evenit impleri tempus, misit deus filium suum, utique is
ipsorum temporum deus est quibus saeculum constat, q
quoque temporum ordinavit, soles et lunas et sidera et ste
filii denique sui revelationem in extremitatem temporum et
Ies. II, 2. et praedicavit. In novissimis diebus erit manifestus mons

26. eius *om. b.*
Cap. IV., 1. suspicitur *B.* suscipit *Vaticanus uterque.* 2. fuit *Vati*
que. facit *BCabcd. Fr. Iunius.* 3. superordinat, exemplo etiam humani

Cap. IV. a. Adhuc, inquit, secundum hominem dico] Textus est Marcioniticus, ex confusione cap. 3 et 4 Epistolae ad Galatas consarcinatus. (Fr. Iunius.)

b. Illud autem fuit] Sensus est, in lectione illa Marcionis duo membra sunt. De hoc, id est posteriore, membro (est autem posterius membrum „dum essemus parvuli" cett.) iam dixi, negans esse dictum humanitus. De illo, id est priore, „secundum hominem dico" videamus. Illud ergo non fuit in eam sententiam dictum quam adfert Marcion. Inde abest longissime; plurima interlevit spongia quae dixerat apostolus. Sed illud quum diceret, exem testamenti constantiam divini v dere. Haec manifesta loci sen Iunius.) Vulgata *facit* pro *f* recepi ex Vaticanis, omnino v cienda. Subintellegendum *exem* modo praecessit. Quoad idem est.

c. Erubescat spongia Marci enim deletitiae spongiae, qu verbia multa abierunt. (Fr. Iu Varro in satura Modio „Si tam tibi latum mare, *Parabi spongiam deletilem!*" Cf. ad Ad Natt. cap. 19.

et in novissimis diebus effundam de spiritu meo in omnem carnem, secundum Ioëlem. (Ioël. III, 1.) Ipsius erat sustinuisse tempus impleri cuius erat etiam finis temporis, sicut initium. Ceterum deus ille otiosus nec operationis nec praedicationis ullius, atque ita nec temporis alicuius, quid omnino egit quod efficeret tempus impleri [4]et iam implendum sustineri? Si nihil, satis vanum est ut creatoris tempora sustinuerit serviens creatori. Cui autem rei misit filium suum? Ut eos qui sub lege erant redimeret, (Gal. IV, 5.) hoc est ut efficeret tortuosa in viam rectam et aspera in vias [5]lenes, secundum Esaiam, (Ies. XL, 4.) ut vetera transirent et nova orirentur, lex nova ex Sion et sermo domini ex Hierusalem, (Ies. II, 3.) et ut adoptionem filiorum acciperemus, (Gal. IV, 5.) utique nationes, quae filii non eramus. Et ipse enim lux erit nationum, et in nomine eius nationes sperabunt. (Ies. XLII, 4. 6.) Itaque ut certum [6]esset nos filios dei esse, misit spiritum suum in corda nostra, clamantem: Abba, pater. (Gal. IV, 6.) In novissimis enim, inquit, diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem. (Ioël. III, 1.) Cuius gratia, nisi cuius et promissio gratiae? Quis pater, nisi qui et factor? Post has itaque divitias non erat revertendum ad infirma et mendica elementa. (Gal. IV, 9.) Elementa autem apud Romanos quoque etiam primae litterae solent dici. Non ergo per mundialium elementorum derogationem a deo eorum avertere cupiebat, etsi dicendo supra, Si ergo his, qui [7]non natura sunt dei, servitis, (Gal. IV, 8.) physicae, id est naturalis, superstitionis elementa pro deo habentis [8]suggillabat errorem, nec sic tamen elementorum deum taxans. Sed quae velit intellegi elementa, primas scilicet litteras legis, ipse declarat. Dies observatis et menses et tempora et annos (Gal. IV, 9.) et sabbata, ut opinor, et coenas puras[d] et ieiunia et dies magnos[e]. Cessare enim ab his quoque, sicut et circumcisione, oportebat ex decretis creatoris, qui et per Esaiam, Neomenias vestras et sabbata et diem magnum non sustinebo, ieiunium et ferias et [9]cerimonias[f] vestras odit anima mea; (Ies. I, 14.) et per Amos,

4. aut iam *Latinius. Probat Fr. Iunius.* 5. laeves *Fr. Iunius.* 6. est et nos *BC.* 7. non *cd. Vaticani.* in *BCab.* 8. suggillabat *cd. Vaticani.* suggillat *reliqui.* 9. cerimonias vestras *cd. Vaticanorum alter.* cerimonia vestra *reliqui.*

d. coenas puras] *Προσάββατα,* ut in Glossario recte exponitur, quae sine ullo apparatu et accuratione fiebant cibo tenuissimo et simplicissimo. (Fr. Iunius.) Parasceuas. Ἐν τῇ ἕκτῃ τῶν ἡμερῶν. Sic interpretatur Irenaeus lib. I, cap. 10. Glossae „Coena pura, *προσάββατον.*" (Philox.) Cf. Casaub. in Baronii Annal. p. 567.

e. dies magnos.] Qui primi fere et extremi erant in statis feriis legis, ut appellantur Ioh. 19. (Fr. Iunius.)

f. cerimonias] Pars veterum librorum hic et iterum paulo infra item in verbis scripturae pro *cerimonias* praebet *cerimonia.* Valde autem de huius formae veritate ambigo. Neque in remotissimis glossariorum latebris alterum eius mihi contigit adhuc indagare exemplum. Sola, at satis infirma, eius auctoritas Inscript. apud Fabrett. p. 342. n. 524. (Murat. 164, 1.): „Flaviae Ammiae Sacerdoti Cereris Ob Honorem *Caerimoniorum* Honestissime *Praebitorum* Decreto Ordinis."

Amos V, 21. [10]Odi, reieci cerimonias vestras, et non [11]odorabor in f
Hos. II, 11. vestris; item per Osee, Avertam universas iocunditate
[12]cerimonias eius et sabbata et neomenias eius et omnes fi
eius. Quae ipse constituerat, inquis, erasit? Magis qu
[13]aut si alius, ergo ille adiuvit sententiam creatoris, aufe
et ille damnaverat. Sed non huius loci quaestio cur l
creator infregerit. Sufficit quod infracturum probavimus,
firmetur nihil apostolum adversus creatorem determinasse
ipsa [14]amolitio legis a creatore sit. Sed [15]ut furibus sol
excidere de praeda in indicium, ita credo et Marcionem no
Abrahae mentionem dereliquisse, nullam magis auferendam
Gal. IV, 21—26. 31. parte [16]convertit[g]. Si enim Abraham duos liberos habui
ex ancilla, et [16b]alium ex libera, sed qui ex ancilla, carn
tus est, qui vero ex libera, per repromissionem (quae s
gorica, id est aliud portendentia: haec sunt enim duo te
sive duae ostensiones, sicut invenimus interpretatum, unum
[17]Sina in synagogam Iudaeorum secundum legem generans
vitutem, [18]aliud super omnem principatum generans, vim,
tionem, et omne nomen quod nominatur, non tantum in l
sed et in futuro, quae est mater nostra, in [19]quam repr
sanctam ecclesiam; ideoque adicit, Propter quod, fratres,
mus ancillae filii, sed liberae), utique manifestavit et Chri
generositatem in filio Abrahae ex libera nato allegoriae ha
cramentum, sicut et Iudaismi servitutem legalem in filio
atque ita eius dei esse utramque dispositionem apud quem
Gal. V, 1. mus utriusque dispositionis [20]delineationem. Ipsum quod
libertate Christus [21]nos manumisit, nonne eum constituit n
sorem qui fuit dominus? Alienos enim servos [22]nec Galb
misit[h], facilius liberos soluturus. Ab eo igitur praestabitur

10. Odi et reici *B.* 11. odorabor *cd.* adorabor *reliqui.* 12. ceri
Vaticanorum alter. cerimonia *reliqui.* 13. aut *BCd.* at *abc.* 14. abo
canorum alter. 15. ut *BCcd. Vaticanus uterque.* et *ab.* 16. converri
16b. unum *Vaticanus alter.* 17. Sina *d.* Syna *Cabc.* Synai *B.* 18
alium *BCabc. Vaticani.* alterum *Latinius.* 19. quam *d., Fulv. Ursinus,*
quem *BCabc.* 20. declinationem *BC.* 21. vos *Cab.* 22. nec Galba
Fr. Iunius. ne Galba manumisit *BCabc.* ne Galba quidem manumisit
Ursinus.

g. convertit.] Hoc est mutavit.

h. Alienos enim servos nec Galba manumisit] Originem huius sermonis (si bene memini) vix quisquam tradit evidentius Zonara Annalium tomo II. in Galba, quum inquit „*καὶ οἱ δοῦλοι οἱ [ἐπὶ Νέρωνος] κατὰ τῶν δεσποτῶν πράξαντές τι ἢ εἰπόντες αὐτοῖς ἐκεί-νοις παρεδόθησαν.*“ Nemp
publice Galba non esse pene
statem invadendi in ius alien
ros facilius soluturus fuit, qui
rum criminumve suorum poe
fuerant. Scivit Galba, inquit,
iure posse remittere; in alie
lare non posse, et hoc nescivi

n fuit servitus legis. Et merito. Non [23]decebat manu-
ırsus iugo servitutis, [23b]id est legis, [24]adstringi, iam
impleto: Disrumpamus vincula eorum et abiciamus a nobis Ps. II, 1 sqq.
orum, postquam [25]archontes congregati sunt in unum ad-
minum et adversus Christum ipsius. De servitute igitur
ipsam servitutis notam eradere perseverabat, circumcisio-
praedicationis scilicet propheticae auctoritate, memor
r Hieremiam, Et circumcidimini praeputia cordis vestri; Ier. IV, 4.
yses, Circumcidetis duricordiam vestram, id est non car- Deut. X, 16.
iique si circumcisionem ab alio deo veniens excludebat, Gal. V, 6.
praeputiationem negat quicquam valere in Christo, sicut
ıcisionem? praeferre enim debebat aemulam eius quam
:, si ab aemulo circumcisionis deo esset. Porro quia et
ı et praeputiatio uni deo deputabantur, ideo utraque in
cabat propter fidei praelationem, illius fidei de qua erat
Et in nomine eius nationes credent, illius fidei quam Ies. XLII, 4.

B. 23b. id est *Babcd. Gorziensis.* vel *C.* 24. abstringi *B.* astringi *C.*
: *abc.* 26. et circumcisionem *abcd. Gorziensis.* ex circumcisione *BC.*

iius.) „Alienos enim servos em manumisit.“ Sic omnino ılaria [nempe liber Fulvii e mutandum quicquam. In si Marcion, ut diceret Chri- e filium creatoris, alium- ım veteris testamenti, sive novi, sive evangelii: deum :atorem, trucem et saevum, deum nihil creasse, tan- e bonum et indulgentissi- s per Christum suum tru- ac tyrannici dei iugo libe- otentiam Tertullianus multis :fellit, atque hoc inter ce- ristum Paulus Epistola ad ımissorem nostrum esse epistolam nec Marcion qui- Inde autem necessario se- uando fuisse in servitute eum creatorem, Christum- illius creatoris filium, cum esse possit manumissor dominus, nec libertus nisi rvitutem servivit apud ma- Nos igitur, quod eadem t, servos aliquamdiu fuisse ris testamenti, postea vero kio liberatos ex servitute ı sub lege esse, verum sub ąque sic colligit Tertullia- missorem agnoscimus Chri- sario agnoscere debemus Christum creatoris illius cuius fuit ea lex qua soluti sumus adepta libertate. Etenim nisi Christus esset creatoris, non iure nos ea servitute liberasset quam serviebamus apud creatorem sub illius legis duritia. Serviebamus apud creatorem: oportuit ergo manumissorem a creatore venisse. Alienos enim servos qui manumittit, nihil agit. Hic vero more suo Tertullianus aliquid salis adspergit. „Alienos enim servos, inquit, ne Galba quidem manumisit, facilius liberos soluturus.“ Legerat apud Suetonium Tranquillum, auctorem sibi familiarem nec semel abs se citatum, caedem Neronis tantum gaudium publice praebuisse, ut plebs pileata tota urbe discurreret, quasi liberata tristi servitutis iugo, Galbam vero Neronis successorem haec sui principatus auspicia sumpsisse, cum quasi manumissioni vocaturus tribunal conscendisset ac propositis ante se damnatorum occisorumque a Nerone quamplurimis imaginibus temporum statum deplorare coepisset, in eoque habitu sive actu ab circumstantibus consalutatum fuisse imperatorem. Ait igitur Tertullianus ne Galbam quidem, ea rerum facie, servos alienos manumisisse. Addit „facilius liberos soluturum“ reddita videlicet libertate civibus Romanis, qui foedam sub Nerone servitutem serviebant. (Rigalt.)

Gal. V, 6. dicendo per dilectionem perfici, sic quoque creatoris ostendit.
Deut. VI, 5. enim dilectionem dicit quae in deum, et hoc creatoris est, D
deum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis vi
Lev. XIX, 18. tuis, sive quae in proximum, Et proximum tuum tanquam te,
Gal. V, 10. toris est. Qui autem turbat vos, iudicium feret. A quo deo?
optimo? Sed ille non iudicat. A creatore? Sed nec ille da
bit assertorem circumcisionis. Quodsi non erit alius qui i
cet nisi creator, iam ergo non [27]damnabit legis defensores
qui ipse eam cessare constituit. Quid nunc, si et confirmat
Gal. V, 14. ex parte [28]qua debet? Tota enim, inquit, lex in vobis adim
est: Diliges proximum tuum tanquam te. Aut si sic vult inte
Adimpleta est, quasi iam non adimplenda, ergo non vult ut
gam proximum tanquam me, ut et hoc cum lege cessaverit.
perseverandum erit semper in isto praecepto. Ergo lex crea
etiam ab adversario probata est, nec dispendium, sed compen
ab eo consecuta est, redacta summa in unum iam praeceptum.
nec hoc alii magis competit quam auctori. Atque adeo cum
Gal. VI, 2. Onera vestra invicem sustinete, et sic adimplebitis legem Ch
si hoc non potest fieri nisi quis diligat proximum [29]sibi tan
se, apparet, Diliges proximum [30]tibi tanquam te, per quod au
Invicem onera vestra portate, Christi esse legem, quae sit cr
ris, atque ita Christum creatoris esse, dum Christi est lex
Gal. VI, 7. toris. Erratis, deus non deridetur. Atquin derideri potest
Gal. VI, 7. Marcionis, qui nec irasci novit [31]nec ulcisci. Quod enim [32]se
homo, hoc et metet. Ergo retributionis et iudicii deus [33]int
Gal. VI, 9. 10. Bonum autem facientes non fatigemur, et dum habemus te
operemur bonum. Nega creatorem bonum facere praecepisse
diversa doctrina sit diversae divinitatis. Porro si retributionem
Gal. VI, 9. 10. dicat, ab eodem erit et corruptionis messis et vitae. Tem
Eccles. III, 17. autem suo metemus, quia et [34]Ecclesiasticus, Tempus, inquit
Gal. VI, 14. omni rei. Sed et mihi, famulo creatoris, mundus crucifixu
non tamen deus [35]mundi, et ego mundo, non tamen deo m
Mundum enim, quantum ad conversationem eius, posuit, cu
nuntiando mutuo transfigimur et invicem morimur. Persecu
Gal. VI, 17. vocat Christi. Cum vero adicit stigmata Christi in corpore
gestare se (utique corporalia competunt), iam non putativam
veram et solidam carnem professus est Christi, cuius stigmata
poralia ostendit.

27. damnavit *B.* 28. quia *BC.* 29. sibi *Cab.* suum *cd. Vaticanus unus.* sibi *B.* 30. tibi *BCab.* tuum *cd. Vaticanus unus.* 31. neque *B.* 32. s verit *cd. In B. vocabulum* severit *vel* seminaverit *omissum est.* 33. inten 34. Ecclesiastes *cd.* 35. mundo *BC.*

[1]DE EPISTULA AD CORINTHIOS PRIMA. Praestructio superioris epistulae ita duxit[a], ut de titulo eius non retractaverim, ...rtus et alibi retractari eum posse, communem scilicet et eundem ...in epistulis omnibus, quod non utique salutem praescribit eis qui...s scribit, sed gratiam et pacem. Non dico quid illi cum Iudaico ...e more, destructori Iudaismi? Nam et hodie Iudaei in pacis ...ine appellant, et retro in scripturis sic salutabant. Sed intel...o illum defendisse officio suo praedicationem creatoris: Quam ...i pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem. Evan...tor enim bonorum, id est gratiae dei, [2]pacem quam praefe...um sciebat. Haec cum a deo patre nostro et domino Iesu ...tiana communibus nominibus utatur, competentibus nostro ...que sacramento, non puto dispici posse [3]quis deus pater et ...inus Iesus praedicetur, nisi ex [4]accedentibus cui magis com...nt. Primo quidem patrem dominum praescribo non alium agno...dum quam et hominis et universitatis creatorem et instituto...: porro patri etiam domini nomen [5]accedere ob potestatem, ...d et filius per patrem capiat: dehinc gratiam et pacem non ...eius esse a quo praedicabantur, sed eius qui fuerit offensus. ...c gratia enim fit nisi offensae, nec pax nisi belli. Et populus ...em per disciplinae transgressionem et omne hominum genus per ...urae dissimulationem[b] et deliquerat et [6]rebellaverat adversus ...atorem. Deus autem Marcionis, et [7]quia ignotus, non potuit ...endi, et [8]quia nescit irasci. Quae ergo gratia a non offenso? ...e pax a non rebellato? [9]Ait crucem Christi stultitiam esse peri...is, virtutem autem et sapientiam dei salutem consecuturis, et ...t ostenderet unde hoc eveniret, [10]adicit: Scriptum est enim, Per...am sapientiam sapientium et prudentiam prudentium irritam faciam. ...i haec creatoris sunt [11]et quae ad causam crucis pertinent stultitiae [12]deputat, ergo et crux et per crucem Christus ad creatorem per...ebit, a quo praedicatum est quod ad crucem pertinet. Aut si ...ator, qua aemulus, idcirco sapientiam abstulit, ut crux Christi

Cap. V. — I Cor. I, 2. — Ies. LII, 7. — I Cor. I, 3. — I Cor. I, 18. 19. — Ies. XXIX, 14.

Cap. V. 1. *Titulum om. d.* 2. pacem quam *BC.* paci eam *reliqui.* 3. cur *c.* 4. accidentibus *d. Vaticanus uterque.* 5. accederet *B.* 6. debellaverat *BC.* 7. ... *Latinius.* 8. qua *Latinius.* 9. Aut *BC.* 10. aliquid *BC.* 11. et quae ad ... *Vaticanus uterque.* et ad *reliqui.* 12. deputat *BCcd. Vaticanus uterque.* de...tae *reliqui, et Fulv. Ursinus.*

Cap. V. a. ita duxit] Facillima mu...tione reposuerim *id adduxit.*

b. per naturae dissimulationem] *Τὴν ...σιως ἀφοσίωσιν,* peccati originalis, ... vocant, sive originarii labem; nam ...simulari, *ἀφοσιοῦσθαι,* ut est in Glossario vetere. (Fr. Iunius.) Mira nimia sunt quae in hunc locum observavit vir eruditissimus. „Naturae dissimulationem" appellat Tertullianus naturae quasi cessationem, qua homines cognitionem natura sibi insitam iniustitia detinent. (Desid. Heraldus p. 106. Animadv. in Arnob. lib. II. p. 74.)

scilicet adversarii stultitia deputetur, [13]ecquomodo potest aliquid a
crucem Christi non sui creator pronuntiasse, quem ignorabat cu
praedicabat? Sed et cur apud dominum optimum [14]et profusa
misericordiae alii salutem referunt, credentes crucem virtutem e
sapientiam dei esse, alii perditionem, quibus Christi crux stultiti
reputatur, si non creatoris est aliquam et [14b]populi et humani ge
neris offensam detrimento sapientiae atque prudentiae multasse
Hoc sequentia confirmabunt, cum dicit, Nonne [15]infatuavit de
(I Cor. I, 20. 21.) sapientiam mundi? cumque et hic adicit quare: Quoniam in d
sapientia non intellexit mundus per sapientiam [16]dominum, bo
duxit[c] deus per stultitiam praedicationis salvos facere credente
Sed prius de mundo disceptabo, [17]quatenus subtilissimi haereti
hic vel maxime mundum per dominum mundi interpretantur, no
autem hominem qui sit in mundo intellegimus, ex forma simplic
loquelae humanae, qua plerumque id quod continet ponimus pro
eo quod continetur. Circus clamavit, et forum locutum est, et ba-
silica fremuit, id est qui in his locis rem egerunt. Igitur quia
homo, non deus, mundi in sapientia non cognovit deum, quem
cognoscere debuerat, et Iudaeus in sapientia scripturarum et
omnis gens in sapientia operum, ideo deus idem qui [17b]in sa-
pientia sua non erat [18]agnitus statuit sapientiam hominum stul-
titia repercutere, salvos faciendo credentes quosque [19]in [20]stul-
(I Cor. I, 22.) tam crucis praedicationem. Quoniam Iudaei signa desiderant, qu
iam de deo certi esse debuerant, et Graeci sapientiam quaerunt
qui suam scilicet, non dei, sapientiam sistunt. Ceterum si novus
deus praedicaretur, quid deliquerant Iudaei signa desiderantes qui-
bus crederent, aut Graeci sapientiam sectantes cui magis crederent
Ita et remuneratio ipsa in Iudaeos et Graecos et zeloten deum
confirmat et iudicem, qui ex [21]retributione aemula et iudice infa-
tuaverit sapientiam mundi. Quodsi eius sunt et causae cuius adhi-
bentur scripturae, ergo [21b]de creatore tractans apostolus non in-
(I Cor. I, 23.) tellecto [22]creatorem utique docet [23]intellegendum. Etiam qu
scandalum Iudaeis praedicat Christum, prophetiam super illo con-
(Ies. VIII, 14. XXVIII, 16.) signat creatoris, dicentis per Esaiam, Ecce posui in Sion lapidem
offensionis et petram scandali; petra autem fuit Christus. Etiam

13. ecquomodo *ego*. et quomodo *libri omnes*. 14. ex professo trahere hab[ent]
salutem *B*. 14b. populi *Babcd. Gorziensis*. populo *C*. 15. infatuabit *B*. 16.
domini *B*. deum *cd*. 17. quatinus *C*. quantis *B*. 17b. in sapientia *Babcd.*
Gorziensis. sapientia *C*. 18. adagnitus *Vaticanus unus*. 19. per *Fr. Iunius*. 20.
stultitia crucis *B*. 21. retributione *abcd. Gorziensis*. tributione *BC*. 21b. de [...]
tractans *d., Fulv. Ursinus*. 22. creatorem *ego*. de creatore *d*. creatore *reli[qui]*
23. intellegendo *B*.

c. boni duxit] *Εὐδόκησεν*, ut capp. 12 et 19. (Fr. Iunius.)

Marcion servat[d]. Quid est autem stultum dei sapientius hominibus, nisi crux et mors Christi? Quid infirmum dei fortius homine, nisi nativitas et caro dei? Ceterum si nec natus ex virgine Christus nec carne constructus ac per hoc neque crucem neque mortem vere perpessus est, nihil in illo [24]fuit stultum et infirmum; nec iam stulta mundi elegit deus, ut confundat [25]sapientiam, nec infirma mundi elegit deus, ut confundat fortia, nec inhonesta et minima et contemptibilia, quae non sunt, id est quae non vere sunt, ut confundat quae sunt, id est quae vere sunt. Nihil enim a deo dispositum [26]est vere modicum et ignobile et contemptibile, sed quod ab homine. Apud creatorem autem etiam [27]vetera[e] stultitiae et infirmitati et inhonestati et [28]pusillitati et contemptui deputari possunt. Quid stultius, quid infirmius, quam sacrificiorum cruentorum et [29]holocaustomatum [30]nidorosorum a deo exactio? Quid infirmius quam [31]vasculorum et [32]grabatorum purgatio? Quid inhonestius quam carnis iam erubescentis alia dedecoratio? Quid tam humile quam talionis indictio? Quid tam contemptibile quam ciborum exceptio? Totum, quod sciam, vetus testamentum omnis haereticus irridet. Stulta enim mundi elegit deus, ut confundat [33]sapientiam. Marcionis deus nihil tale, quia nec aemulatur contraria [34]contrariis redarguere, ne glorietur omnis caro, ut, quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in [35]domino glorietur. In quo? utique in eo qui hoc praecepit. Nisi creator praecepit ut in [36]deo Marcionis glorietur.

I Cor. I, 25. — I Cor. I, 27. 28. — I Cor. I, 29—31.

Cap. VI. I Cor. II, 6.

Igitur per haec omnia ostendit cuius dei sapientiam [1]loquatur inter perfectos, eius scilicet qui sapientiam [2]sapientium abstulerit et prudentiam prudentium irritam fecerit, qui infatuaverit sapientiam mundi, stulta eligens eius et disponens in salutem. Hanc dicit sapientiam in occulto fuisse quae fuerit in stultis et in pusillis et inhonestis, quae latuerit etiam sub figuris, [3]allegoriis et aenigmatibus, revelanda postmodum in Christo, posito in lumen nationum

Ies. XLII, 6

24. et d. 25. sapientiam *BCcd. Vaticanus alter.* sapientia *ab.* 26. est *om. BC.* 27. vera *Latinius. Probat Fr. Iunius.* 28. pusillitatui *Vaticanorum unus.* 29. holocaustomata *BC.* 30. idolorum *BC.* 31. saeculorum vasculorum *B.* 32. grabatorum *Petr. Ciacconius.* 33. sapientia *ab.* 34. a contrariis *BC.* 35. domino *Ied. Vaticanus uterque.* deo *reliqui.* 36. deum *BC.*
Cap. VI. 1. loquitur *B.* 2. sapientum *Cab.* 3. allegoricis *BCab.*

d. Etiam Marcion servat.] Vox *etiam* est hyperbati finis. Coeperat enim sententiam illis verbis „Etiam quod scandalum Iudaeis" cett. Hoc igitur etiam Marcion servat. (Fr. Iunius.)
e. etiam vetera] Hoc est veteris testamenti institutiones. Nam creatori, cuius illud est, soli competunt vetera, ergo etiam deputari ea stultitiae cett., non deo Marcionis, qui subito apparuit, quique nec aemulatur contraria contrariis redarguere, quemadmodum infra ipse dicit.

Ies. XLV, 3. a creatore promittente per Esaiae vocem patefacturum se thes invisibiles et occultos. Nam ut absconderit aliquid is deus qui egit omnino in quod aliquid abscondisse [3b] existimaretur, sati credibile. Ipse si esset, latere non posset, nedum aliqua eiu cramenta. Creator autem tam ipse notus quam et sacramenta palam scilicet decurrentia apud Israël, sed de significantiis o brata, in quibus sapientia dei delitescebat, inter perfectos nar

I Cor. II, 7. suo in tempore, proposita vero [4] in proposito dei ante sa Cuius et saecula, nisi creatoris? Si enim et saecula tempo structa sunt, tempora autem diebus et mensibus et annis co guntur, dies porro et menses et anni solibus et lunis et side

Gen. I, 14. creatoris signantur in hoc ab eo positis (Et erunt enim, inqu signa mensium et annorum), apparet et saecula creatoris et omne quod ante saecula propositum dicatur non alterius quam cuius et saecula. Aut probet dei sui saecula Marcion; o dat et mundum ipsum in quo saecula deputentur, vas quodam temporum, et signa aliqua vel [5] ordinem eorum[a]. Si nihil de strat, revertor ut et illud dicam, Cur autem ante saecula cre proposuit gloriam nostram? Posset videri eam ante saecula posuisse quam introductione saeculi revelasset. At cum id paene iam totis saeculis creatoris [7] prodactis[b], vane ante s proposuit, et non magis intra saecula, quod revelaturus erat post saecula. Non enim eius est festinasse in proponendo et retardasse in revelando. Creatori autem competit utrumq ante saecula proposuisse et in fine saeculorum revelasse, qu quod proposuit et revelavit, medio spatio saeculorum in figu aenigmatibus et allegoriis praeministravit. Sed quia subici gloria nostra, quod eam nemo ex principibus huius aevi s

I Cor. II, 8. ceterum si scissent, nunquam dominum gloriae crucifixissent, mentatur haereticus quod principes huius aevi dominum, al scilicet dei Christum, cruci [8] confixerint, ut [9] et hoc in i [10] recidat creatorem. Porro cui supra [11] ostendimus quibus gloria nostra a creatore sit deputanda, praeiudicatum esse de eam quae in occulto fuerit apud creatorem merito ignotam

3b. aestimaretur *Vaticanus alter.* 4. inproposita *BC.* 5. ordinem eoru ortaneorum *BCab.* ortum eorum *reliqui, ex coniectura Rhenani.* notas eoru *Ursinus.* 6. profuisse *C.* 7. productis *Vaticanus uterque.* 8. eum fixe cum fixerint *B.* 9. hoc et *BC.* 10. recidat *abcd.* redigat *BC., Fr. Iunius* ostendimus *cd. Vaticanorum alter.* ostenderimus *reliqui.*

Cap. VI. a. ordinem eorum.] Ita emendavi corruptam veterum librorum scripturam *ortaneorum.* Nec Fulvii Ursini displicet emendatio *notas eorum.*

b. prodactis.] Cf. adnott. ad *I* cap. 18.

ab [12]omnibus virtutibus et potestatibus creatoris, quia nec famulis liceat consilia nosse dominorum, nedum illis apostatis angelis ipsique principi transgressionis, diabolo, quos magis extraneos fuisse contenderim ob culpam ab omni conscientia dispositionum creatoris. Sed iam nec mihi competit principes huius aevi virtutes et potestates interpretari creatoris, quia ignorantiam illis adscribit apostolus, Iesum autem et secundum nostrum evangelium diabolus quoque (Matth. IV, 1 sqq) in temptatione cognovit, et secundum commune instrumentum[c] spiritus nequam sciebat eum sanctum dei esse et Iesum vocari et in (Luc. IV,) perditionem eorum venisse. Etiam parabola fortis illius armati, (Luc. XI, 21 sq) quem alius validior [13]oppressit et vasa eius occupavit, si in [14]creatoris accipitur[d] apud Marcionem, iam nec ignorasse ultra potuit creator deum gloriae, dum ab eo opprimitur, nec in cruce eum figere adversus quem valere non potuit, et superest ut secundum me quidem credibile sit scientes virtutes et potestates creatoris deum gloriae Christum suum [15]crucifixisse, qua desperatione et malitiae redundantia servi quoque scelestissimi dominos suos interficere non dubitant. Scriptum est enim apud me satanam in Iudam (Luc. XXII) introisse. Secundum autem Marcionem nec apostolus hoc loco patitur ignorantiam adscribi virtutibus creatoris in gloriae dominum, quia scilicet non illas vult intellegi principes huius aevi. Quod si non videtur de spiritalibus dixisse principibus, ergo de saecularibus dixit, de populo principali, utique non inter nationes, de ipsis archontibus eius, de rege Herode, etiam de Pilato, et quo maior principatus huius aevi Romana dignitas praesidebat. Ita et cum destruuntur [16]argumentationes diversae partis, nostrae expositiones aedificantur. Sed vis adhuc gloriam nostram dei tui esse et apud eum in occulto fuisse. Et quare adhuc [17]eodem et deus instrumento et apostolus [18]nititur? Quid illi cum sententiis prophetarum ubique? Quis enim cognovit sensum domini, et quis illi consilia- (Ies. XL,) rius fuit? Esaias est. Quid illi etiam cum exemplis dei nostri? Nam quod architectum se prudentem affirmat, hoc invenimus signi- (I Cor. III,) ficari depalatorem[e] disciplinae divinae a creatore per Esaiam. Au- (Ies. III,)

12. hominibus *d.* 13. obrepsit *BC. Vaticanus uterque.* 14. creatoris *Cabc.* creatore *B.* creatorem *d., ex coniect. Fulvii Ursini.* 15. crucifixerint *C.* crucifixerunt *C.* 16. argumentatione *BCa.* 17. edom *BC.* 18. utitur *Latinius. Probat Fr. Iunius.*

c. secundum commune instrumentum] Id est secundum eam partem evangelii Lucae quam et Marcionitae communiter accipiunt nobiscum. (Fr. Iunius.)

d. si in creatoris accipitur] In creatoris videlicet parabolam. Parabola enim tam eius potest dici qui simulatur quam eius cui simulatur. Non opus igitur erat cum Fulvio Ursino rescribere *in creatorem.*

e. depalatorem] Qui palos statuerit divinae disciplinae. (Fr. Iunius.) Cf. adnott. ad Apolog. cap. 10.

feram [19]enim, inquit, a Iudaea inter cetera et sapientem architectum. Et [20]numquid ipse tunc Paulus destinabatur, de Iudaea, id est de Iudaismo, auferri habens in aedificationem Christianismi, positurus unicum fundamentum, quod est Christus? quia et de hoc per eundem prophetam creator, Ecce ego, inquit, inicio in fundamenta Sionis lapidem pretiosum, honorabilem, et qui in eum crediderit, non confundetur. Nisi [21]si structorem se terreni operis deus profitebatur, ut non de Christo suo significaret, qui futurus esset fundamentum credentium in eum, super quod prout quisque superstruxerit, dignam scilicet vel indignam doctrinam, si opus eius per ignem probabitur, si merces illi per ignem rependetur, creatoris est, quia per ignem [22]iudicatur vestra superaedificatio, utique [23]sui fundamenti, id est sui Christi. Nescitis quod templum dei sitis, et in vobis inhabitet spiritus dei? Si homo et res et opus et imago et similitudo et caro per terram et anima per afflatum creatoris est, [24]totus ergo in alieno habitat deus [25]Marcionis, si [26]non creatoris sumus templum. Quod si templum dei quis vitiaverit, vitiabitur, utique a deo templi. Ultorem intentans creatorem [27]intentabis. Stulti estote, ut sitis sapientes. Quare? Sapientia enim huius mundi stultitia est penes deum. Penes quem deum? Si nihil nobis et [28]ad hunc sensum pristina praeiudicaverunt, bene quod et hic adstruit: Scriptum est enim, [29]Deprehendens sapientes in nequitia illorum; et rursus, Dominus scit cogitationes sapientium, quod sint supervacuae. In totum enim praescriptum a nobis erit nulla illum sententia uti potuisse eius dei quem destruere deberet, si non illi doceret. Ergo, inquit, nemo glorietur in homine. Et hoc secundum creatoris disciplinam: Miserum hominem, qui spem habet in hominem! et, Bonum est fidere in deo, [30]quam fidere in [31]hominibus; ita et gloriari.

I Cor. III, 11. — Ies. XXVIII, 16. — I Cor. III, 13 sqq. — Ibid. v. 16. — I Cor. III, 17—19. — I Cor. III, 19. 20. — Iob. V, 13. Ps. XCIV, 11. — Ier. XVII, 5. — Ps. CXVIII, 8.

Cap. VII. Et occulta tenebrarum ipse illuminabit, utique per Christum, qui [1]Christum illuminationem repromisit, se quoque lucernam pronuntiavit, scrutantem corda et renes. Ab illo erit et laus unicuique a quo et contrarium laudis, ut a iudice. Certe, inquis, vel hic mundum deum mundi interpretatur, dicendo, Spectaculum facti sumus mundo et angelis et hominibus. [2]Quia si mundum homines

I Cor. IV, 5. — Ies. XLII, 6. — Ps. VII, 10. — I Cor. IV, 9.

19. enim *Bcd. Vaticanus uterque.* etiam *Cab.* 20. non ipse *Vaticanorum unus.* 21. si *om. ab.* 22. indicatur *abc.* 23. sui fundamenti *abcd. Gorziensis.* sui super fundamenti *BC.* 24. totus *(B)d.* tutus *C.* tuus *reliqui, ex coniect. Rhenani.* 25. Marcion si *abc.* 26. nos *ed. Semleri, vitiose.* 27. intentabis *BC.* 28. ad hunc sensum *bc.* adhuc sensum *a.* adhuc sensuum *BCd.* 29. deprehendens *BCd. Vaticanorum alter.* deprehendes *reliqui.* 30. quam confidere *B.* 31. homine *cd. Vaticanorum alter.*

Cap. VII. 1. Christi *Fulv. Ursinus.* 2. Quia *d., Fulv. Ursinus.* Qui *BCabc*

mundi significasset, non etiam homines postmodum nominasset.
Immo ne ita argumentareris, providentia spiritus sancti demonstravit [3]quomodo dixisset, Spectaculum facti sumus mundo, dum angelis, qui mundo ministrant, et hominibus, quibus ministrant. (I Cor. IV, 14. 15.)
Verebatur nimirum tantae constantiae vir, ne dicam spiritus sanctus, praesertim ad filios scribens, quos in evangelio generaverat, libere deum mundi nominare, adversus [4]quem nisi exserte non posset videri praedicare. Non defendo secundum legem creatoris (Lev. XVIII.) displicuisse illum qui mulierem patris sui habuit. Communis et (I Cor. V, 1.) publicae religionis secutus sit disciplinam. Sed cum eum damnat dedendum satanae, damnatoris dei praeco est. Viderit et quomodo (I Cor. V, 5. 13.) dixerit, In interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die domini, dum et de carnis interitu et de salute spiritus iudicarit, et auferri iubens malum de medio creatoris frequentissimam sententiam commemoraverit. Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, (I Cor. V, 7.) sicut estis azymi. Ergo azymi figurae erant nostrae apud creatorem. Sic et pascha nostrum immolatus est Christus. Quare pascha (Exod. XII.) [5]Christus, si non pascha figura Christi per similitudinem sanguinis salutaris et pecoris Christi? Quid nobis et Christo imagines [6]induit sollemnium creatoris, si non erant nostrae? Avertens autem nos a fornicatione manifestat carnis resurrectionem. Corpus, inquit, (I Cor. VI, 13.) non fornicationi, sed domino, et dominus corpori, ut templum deo, et deus templo. Templum ergo deo peribit, et deus templo. Atquin vides, [7]Qui dominum suscitavit, et nos suscitabit; in cor- (Ibid. v. 14.) pore quoque suscitabit, quia corpus domino, et dominus corpori. Et bene quod aggerat, Nescitis corpora vestra membra esse Christi? (Ibid. v. 15.) Quid dicet haereticus? Membra Christi non resurgent, quae nostra iam non sunt? Empti enim [8]sumus pretio magno. Plane [9]nullo, (Ibid. v. 20.) si phantasma fuit Christus, nec habuit ullam substantiam corporis quam pro nostris corporibus [9b]dependeret. Ergo [10]et Christus habuit quo nos redimeret, et si aliquo magno redemit haec corpora, in quae eadem [11]committenda fornicatio non erit, ut in membra iam Christi, non nostra, utique [12]sibi salva praestabit quae magno comparavit. Iam nunc quomodo honorabimus, quomodo tollemus deum (Ibid.) in corpore perituro? Sequitur de nuptiis congredi, quas Marcion constantior apostolo prohibet. Etenim apostolus, etsi bonum con- (I Cor. VII, 7 sq. 26 sq.)

3. quomodo *BC., Fr. Iunius.* quidnam *abcd.* 4. quem *om. BC.* 5. Christi *BC.* 6. induit *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* imbuit *BCabc.* 7. qui dominum *cd.* quem dominus *reliqui.* 8. sumus pretio magno *Babcd.* (*Gorziensis.*) sumus magno *C. Vaticanus alter.* 9. nullo, si *abcd., ex emendatione Rhenani.* nullus in *BC.* 9 b. dependerit *C.* 10. et *om. d.* 11. mittenda *BCab.* admittenda *Petr. Ciacconius. Probat Fr. Iunius.* 12. sibi *om. B.*

tinentiae praefert, tamen coniugium et contrahi permittit [13] et usui esse, et magis retineri quam disiungi suadet. Plane Christus vetat divortium, Moyses vero permittit. Marcion totum concubitum auferens fidelibus (viderint enim catechumeni eius), repudium ante [14] nuptias iubens, cuius sententiam sequitur, Moysi an Christi? I Cor. VII, 10. 11. Atquin et [15] Christus[a] cum praecipit, mulierem a viro non discedere, aut si discesserit, manere innuptam aut reconciliari viro, et repudium permisit, quod non in totum prohibuit, et matrimonium confirmavit, quod primo vetuit disiungi, et, si forte disiunctum, voluit Ibid. v. 29. reformari. Sed et continentiae quas ait causas? Quia tempus in collecto est. Putaveram, quia deus alius in Christo; et tamen a quo est collectio temporis, ab eo erit et quod collectioni temporis congruit. Nemo alieno tempori consulit. Pusillum deum affirmas tuum, Marcion, quem in aliquo coangustat tempus creatoris. Certe Ibid. v. 39. praescribens tantum in domino esse nubendum, ne [16] qui fidelis ethnicum matrimonium contrahat, legem tuetur creatoris, allophylo- I Cor. VIII, 5. rum nuptias ubique prohibentis. Sed, Et si sunt qui dicuntur dei, sive in caelis sive in terris, apparet quomodo dixerit; non [17] quasi vere [18] sint, [19] sed quia sint qui dicantur, quando non sint. De idolis Ibid. v. 4. enim coepit de idolothytis disputaturus: Scimus quod idolum nihil sit. Creatorem autem et Marcion deum non negat; ergo non potest videri apostolus creatorem quoque inter eos posuisse qui dei dicantur et tamen non sint, quando, et si fuissent, nobis tamen Ibid. v. 6. unus esset deus [20] pater. Ex quo omnia nobis, nisi cuius omnia? I Cor. III, 21 sq. Quaenam ista? Habes in praeteritis, Omnia vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive praesentia, sive futura. Adeo omnium deum creatorem facit, a quo et mundus et vita et mors, quae alterius dei esse non pos- I Cor. IX, 13. sunt. Ab eo igitur inter omnia et Christus. Ex labore suo unum- Ibid. v. 7. quemque docens vivere oportere satis exempla praemiserat militum, pastorum, rusticorum; sed divina [21] illi auctoritas deerat. Legem igitur opponit creatoris [22] ingratis[b], quam destruebat; sui enim de-

13. et *om. BCab.* 14. nuptae *abcd.* 15. Christus *BCab.* Christi apostolus ce[illegible] 16. qui *abcd.* quid *BC.* 17. quasi *abcd.* quia si *C.* quia *B. Vaticanorum alter* 18. sunt *Vaticanorum alter.* 19. sed quia sint *om. d.* 20. pater, ex quo omni[illegible] Ex quo omnia nobis, nisi cuius omnia? *Latinius. Et probo hoc cum Fr. Iun*[illegible] 21. illi *Bcd.* illa *reliqui.* 22. ingratus (*h. e.* ingratiis) *B.*

Cap. VII. a. Christus] Pamelius correxit „Christi apostolus,“ quem secutus est Rigaltius, sed genuina est vetus scriptura. Nam, ut inquit Fr. Iunius, ad proxime institutam oppositionem respicit „Moysi an Christi?“ Hoc autem praecepit Christus per apostolum.

b. ingratis] Hoc est frustra, nequicquam. Scorp. cap. 10 „Erit certe etiam carcer in caelo, carens sole, aut *ingratis luminosus,* et vincula fortasse de zonis“ [illegible] cett.

nullam talem habebat. Bovi, inquit, terenti os non obligabis, et adicit, Numquid de [23]bubus pertinet ad dominum? etiam [24]de bubus propter homines benignum? Propter nos enim scriptum est, inquit. Ergo et legem allegoricam secundum nos probavit, et de evangelio viventibus patrocinantem, ac propter hoc non alterius esse evangelizatores quam cuius lex quae prospexit illis, cum dicit, Propter nos enim scriptum est. Sed noluit uti legis potestate, quia maluit gratis laborare. Hoc ad gloriam suam retulit, quam negavit quemquam evacuaturum, non ad legis destructionem, qua alium probavit usurum. Ecce enim et in petram offendit caecus Marcion de qua bibebant in solitudine patres nostri. Si enim petra illa Christus fuit, utique creatoris, cuius et populus. Cui rei figuram extranei sacramenti[c] interpretatur? An ut hoc ipsum doceret figurata fuisse vetera in Christum ex illis recensendum? Nam et reliquum exitum populi decursurus praemittit, Haec autem exempla nobis sunt facta. Dic mihi, a creatore alterius quidem ignoti dei hominibus exempla sunt facta, an alius deus ab alio mutuatur exempla, [25]et quidem aemulo? De illo me terret sibi a quo fidem meam transfert. Meliorem me illi adversarius faciet? Iam si deliquero eadem quae et populus, eademne passurus sum, an non? Atquin si non eadem, vane mihi timenda proponit quae non sum passurus. Passurus autem a quo ero? Si a creatore, qualia infligere ipsius est? et quale erit ut peccatorem aemuli sui puniat magis quam e contrario foveat deus zelotes? Si ab illo deo? Atquin punire non novit. Ita tota ista propositio apostoli nulla ratione consistit, si non ad disciplinam creatoris est. Denique et in clausula praefationi respondet. Haec autem quemadmodum evenerunt illis, scripta sunt ad nos commonendos, in quos fines aevorum decucurrerunt. O creatorem et praescium iam et admonitorem alienorum Christianorum! [26]Praetereo si quando[d] paria eorum quae retractata sunt, quaedam et breviter [27]expungo. Magnum argumentum dei alterius permissio omnium obsoniorum adversus legem. Quasi non et ipsi confiteamur legis onera dimissa, sed ab eo qui imposuit, qui novationem repromisit. Ita et cibos qui abstulit, reddidit, quod et a primordio praestitit. Ceterum si quis alius deus fuisset destructor dei nostri, nihil magis suos prohibuisset quam de copiis adversarii vivere.

Ib. v. 9. Deut. XXV, 4 — I Cor. IX, 13 sq. — Deut. XVIII, 1 — I Cor. IX, 15 sqq. — I Cor. X, 4 — I Cor. X, 6 — I Cor. X, 7 sqq. — I Cor. X, 11 — I Cor. X, 25 sqq.

23. bubus B. 24. de bubus (bobus B.) BCabc. et bubus d. bubus *Fulv. Ursinus*, *et h. a Wouwer*. 25. et quidem *abcd*. *Gorziensis liber*. equidem BC. 26. Praeter eos quando BC. 27. expungo C.

c. extranei sacramenti] Id est signi sacri a deo extraneo dati. (Fr. Iunius.)

d. si quando] Cf. quae adnotavi supra ad cap. 3.

Cap. VIII. I Cor. XI, 3. Caput viri Christus est. Quis Christus, qui non est viri auctor? Caput enim [1]ad auctoritatem posuit, auctoritas autem non alterius erit quam auctoris. Cuius denique viri caput est? Certe de quo I Cor. XI, 7. subicit, Vir enim non debet caput velare, cum sit dei imago. Igitur si creatoris est imago (ille enim Christum sermonem suum in- Gen. I, 26. tuens hominem futurum, Faciamus, inquit, hominem ad imaginem et similitudinem nostram), quomodo possum alterum habere caput, non eum cuius imago sum? Cum enim imago sim creatoris, non est in me locus capitis alterius. Sed [2]et quare mulier potestatem I Cor. XI, 9. 10. super caput habere debebit? Si quia ex viro, et propter virum facta est secundum institutionem creatoris, sic quoque eius disciplinam apostolus curavit de cuius institutione causas disciplinae Ibid. interpretatur. Adicit etiam, Propter angelos. Quos? id est cuius? Gen. VI, 1 sqq. Si creatoris apostatas[a], merito, ut illa facies, quae eos scandalizavit, notam quandam referat de habitu humilitatis et obscuratione decoris: si vero propter angelos dei [2b]alterius, quid veretur, si nec I Cor. XI, 18. 19. ipsi Marcionitae feminas appetunt[b]? Saepe iam ostendimus haereses apud apostolum inter mala ut malum poni, et eos probabiles intellegendos qui haereses ut malum fugiant. Proinde panis et Luc. XXII, 15 sqq. calicis [3]sacramento iam in evangelio probavimus[c] corporis et san- I Cor. XI, 29. guinis dominici veritatem adversus phantasma Marcionis. Sed et omnem iudicii mentionem creatori competere, ut deo iudici, toto I Cor. XII, 1. paene opere tractatum est. Nunc de spiritalibus dico, haec quoque in Christum a creatore promissa, sub illa [4]praescriptione iustissima, opinor, qua non alterius credenda sit exhibitio quam cuius probata Ies. XI, 1 sq. fuerit repromissio. Pronuntiavit Esaias, [5]Prodibit virga de radice Iesse, et flos de radice [6]ascendet, et requiescet super eum spiritus domini. Dehinc species eius enumerat: Spiritus sapientiae et intellegentiae, spiritus consilii et valentiae, [7]et spiritus agnitionis et religionis, spiritus eum [8]replebit timoris dei. Christum enim in floris figura ostendit oriturum [9]ex virga profecta de radice Iesse, id est [10]virgine generis David, filii Iesse, in quo Christo consistere haberet tota substantia spiritus, non quasi postea obventura illi qui semper spiritus dei fuerit, ante carnem quoque, ne ex hoc argu-

Cap. VIII. 1. ad *om. B.* 2. et *om. B.* 2b. alteros *Fr. Iunius.* 3. sacramentum *BC.* 4. proscriptione *BC.* 5. prodivit *BC. Vaticanus uterque.* 6. ascendet *d. Cf. Contra Iud. cap.* 9. ascendet de virga et *reliqui.* 7. et *om. B.* 8. replebit *cd. Vaticanorum alter.* replevit *BCab.* 9. et *C.* ex *B.* 10. ex virgine

Cap. VIII. a. Si creatoris apostatas] De his angelis apostatis cf. et infra cap. 18. extr., et quae adnotavi ad De Idolol. cap. 9.

b. si nec ipsi Marcionitae feminas appetunt?] Nedum angeli dei eorum.

c. iam in evangelio probavimus] V. supra lib. IV, cap. 40.

meminteris prophetiam ad eum Christum pertinere qui ut homo tantum ex solo censu David postea consecuturus sit [11]dei sui spiritum, sed quoniam exinde quo floruisset in carne, sumpta ex stirpe David, requiescere in illo omnis haberet operatio gratiae spiritalis, et concessare et finem facere, quantum ad Iudaeos; sicut et res ipsa testatur, nihil exinde [12]spirante penes illos spiritu creatoris, ablato a Iudaea sapiente et prudente architecto et consiliario et propheta, ut [13]hoc sit, Lex et [14]prophetae usque ad Ioannem. Accipe nunc, quomodo et a Christo in caelum recepto charismata obventura [15]pronuntiarit. Ascendit in sublimitatem, id est in caelum: captivam duxit captivitatem, id est mortem vel humanam servitutem: [16]dedit data filiis hominum, id est donativa, quae charismata dicimus. Eleganter filiis hominum ait, non passim hominibus, nos ostendens filios hominum, id est vere hominum, apostolorum. In evangelio enim, inquit, ego vos generavi, et, Filii mei, quos parturio rursus. Iam nunc [17]et illa promissio spiritus absolute facta per [18]Ioëlem: In novissimis [19]diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem, et prophetabunt filii filiaeque eorum, et super servos et ancillas meas de meo spiritu effundam. Et utique si in novissimos dies gratiam spiritus creator repromisit, Christus autem spiritalium dispensator in novissimis diebus apparuit, dicente apostolo, At ubi tempus expletum est, misit deus filium suum, et rursus, Quia tempus iam in collecto est, apparet et de temporum ultimorum praedicatione hanc gratiam spiritus ad Christum praedicatoris pertinere. Compara denique species apostoli et Esaiae. Alii, inquit, datur per spiritum sermo sapientiae: statim et Esaias spiritum sapientiae posuit. Alii sermo scientiae: hic erit sermo intellegentiae et consilii. Alii fides in eodem spiritu: hic erit spiritus religionis et timoris dei. Alii donum curationum, alii virtutum: hic erit valentiae spiritus. Alii prophetia, alii distinctio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum: hic erit agnitionis spiritus. Vide apostolum et in distributione facienda unius spiritus et in [20]specialitate interpretanda prophetae conspirantem. Possum dicere[a] ipsum, qui corporis nostri per multa et diversa

Ies. III, 3. — Luc. XVI, 16. — I Cor. XII, 4 sqq. — Ephes. IV, 8. — Ps. LXVIII, 19. — I Cor. IV, 15. — Gal. IV, 19. — Ioël. III, 1. — Gal. IV, 4. — I Cor. VII, 29. — I Cor. XII, 8—11. — Ies. XI, 2. — I Cor. XII, 12 sqq.

11. dei tantum sui *B.* 12. sperante *C.* 13. hoc *cd. Vaticanus uterque.* haec *reliqui.* 14. prophetae *cd. Vaticanus uterque.* propheta *reliqui.* 15. pronuntiat *B.* 16. data dedit *d.* 17. ex illa *BC.* 18. Iohelem *BC., uti solent.* 19. diebus *cd. Vaticanorum alter.* temporibus *reliqui.* 20. spiritalitate *Vaticanorum unus.*

a. Possum dicere] Amat ita loqui hic scriptor. De Fuga in Persec. cap. 2 „Possum *dicere* porcorum quoque setas numeratas apud deum fuisse“ cett. Scorp. cap. 7 „*Possum dicere* cum sophia dei: Christus est qui se tradidit“ cett. Ad Uxor. I, 3 „*Possum dicere*, quod permittitur non est bonum.“ Scorp. cap. 10 „Et *possimus dicere:* Viderint, dum hic ordo“ cett. De Exhort. Cast.

membra unitatem charismatum variorum compagini ada
dem et corporis humani et spiritus sancti dominum
[21]meritum charismatum noluerit esse in corpore spirit
in corpore humano collocavit, qui de dilectione qu
I Cor. XII, 31. XIII, 1 sqq. charismatibus praeponenda [22]apostolum instruxerit pr
Luc. X, 27. cepto, quod probavit et Christus, Diliges dominum
cordiis et totis viribus et tota anima tua, et pro
I Cor. XIV, 21. tanquam [24]te ipsum. Quod, [25]etsi in lege scriptum e
Ies. XXVIII, 11. morat in aliis linguis et in aliis labiis locuturum cre
hac commemoratione charisma linguarum confirmat,
videri alienum charisma creatoris [26]praedicatione confir
I Cor. XIV, 34. 35. praescribens silentium mulieribus in ecclesia, ne q
duntaxat gratia loquantur (ceterum prophetandi ius e
I Cor. XI, 5. 6. iam ostendit, cum mulieri etiam [28]prophetanti velan
I Cor. XIV, 34. Gen. III, 6. ex lege accipit subiciendae feminae auctoritatem, qua
dixerim, nosse non debuit nisi in destructionem.
spiritalibus recedamus, res ipsae probare debebunt
temere deo suo vindicet, et [29]an nostrae parti possit
et si creator repromisit in suum Christum nondum
Iudaeis tantum destinatum, suas habitura in suo tem
Christo, et in suo populo operationes. Exhibeat i
dei sui dona, aliquos prophetas, qui tamen non de h
sed de dei spiritu [30]sint locuti, qui et futura [31]pra
cordis occulta traduxerint; edat aliquem psalmum,
I Cor. XIV, 26. nem, aliquam orationem, duntaxat spiritalem*, in [32]e
[33]amentia, si qua linguae interpretatio accessit; probe
mulierem apud se prophetasse ex illis suis sanctio

21. meritum charismatum *abcd. Gorziensis.* merita charismatum *R* *ed. princ.* meritus charismatum (charisma *B.*) *BC.* 22. aposto tuum *Bcd. Vaticanorum alter.* tibi *reliqui.* 24. te ipsum *cd.* te *reliqui.* 25. ac si *Fr. Iunius.* 26. praedicationes *BC.* 27. gratia *abcd. Gorziensis.* distandi duntaxat gratia *B.* discendi d docendi duntaxat gloria *Rhenanus in marg. ed. princ.* 28. proph *ziensis.* prophetandi *C.* prophetando *B.* 29. an nostrae par partis *C.* aurem partis *B.* quia nostrae parti *abc.* 30. sunt *B* ciarint *BC.* 32. extasi *C.* 33. in amentia *B.* 34. mihi etiam

cap. 7 „*Possum dicere* etiam illud plus esse quod semel non est.“ Adv. Marc. V, 15 „*Possum dicere:* Quid ad apostolum, et quidem dei alterius“ cett. Cf. Adv. Marc. V, 13 „*Possum* et hic de substantia Christi *praestruere*“ cett. De Monog. cap. 3 „Et *possum contendere* non mere bonum esse quod permittitur.“ Ad Scap. cap. 3 „*Possumus* aeque et exitus quorumdam praesidum tibi *proponere.*“

e. duntaxat spiritalem ritalis ille psalmus, ill tio, quam edat in ecsta inquit, his linguae inte secundum verba apostol possint. Verbis „dunt respondent superiora de humano sensu, se sint locuti.“

[a]magnidicam[f]: si haec omnia facilius a me proferuntur, et utique conspirantia regulis et dispositionibus et disciplinis creatoris, sine dubio dei mei erit et Christus et spiritus et apostolus. Habet professionem meam qui voluerit eam exigere.

Cap. IX. Interim Marcionites [1]nihil huiusmodi[a] exhibebit, qui [2]timet iam [3]pronuntiare [4]cuius magis Christus nondum sit revelatus. Sicut meus expectandus est, qui a primordio praedicatus est, illius idcirco non est, quia non a primordio sit. Melius nos credimus in [5]Christum futurum quam haereticus in nullum. Mortuorum resurrectionem (1 Cor. XV, 12.) quomodo quidam tunc negarint prius dispiciendum est. Utique eodem modo quo et nunc; siquidem semper resurrectio carnis negatur. Ceterum animam et sapientium plures divinam vindicantes salvam repromittunt, et vulgus ipsum ea praesumptione defunctos colit[b] qua animas eorum manere confidit: [6]ceterum corpora aut ignibus statim aut [6b]feris aut etiam diligentissime condita temporibus tamen aboleri manifestum est. Si ergo carnis resurrectionem negantes apostolus retundit, utique adversus illos tuetur quod illi negabant, carnis scilicet resurrectionem. Habes compendio responsum. Cetera iam ex abundanti. Nam et ipsum, quod mortuorum resurrectio dicitur, exigit defendi proprietates [7]vocabulorum[c]. Ita vocabulum mortuum non est nisi quod[d] amisit animam, de cuius facultate vivebat. Corpus est quod amittit animam et amittendo fit mortuum; ita mortui vocabulum corpori competit. Porro si resurrectio mortui est, mortuum autem non aliud est quam corpus, corporis erit resurrectio. Sic et resurrectionis vocabulum non aliam rem vindicat quam quae cecidit. Surgere enim potest dici et quod omnino non cecidit, quod semper retro iacuit. Resurgere autem non est nisi eius quod cecidit; iterum enim surgendo, quia cecidit,

8. magni ducam *d.* magnis. Dicam *BC.*

Cap. IX. 1. nihil ex huiusmodi *C.* nihil eiusmodi *d.* 2. tum etiam *BC.* 3. praenuntiare *ab.* 4. cuiusnam Christus *Latinius.* 5. Christo *BC.* 6. Verum *Fr. Iunius.* 6b. ferris *BC.* 7. vocabulorum. Ita vocabulum mortuum non est *B.* vocabulorum. Mortuum non est *d., Fulv. Ursinus.* vocabulorum mortuorum. Ita mortuum vocabulum non est *C.* vocabulorum. Mortuorum ita vocabulo non est *abc., ex emendat. Rhenani. Nam etiam in Gorziensi codice erant depravata haec verba.*

f. magnidicam] Cave ne cum Rigaltio legas *magni ducam,* quod mirum in modum friget. Suggillantur ambiguo verbis „magnidicus" sensu Marcionis illae pseudoprophetissae.

Cap. IX. a. huiusmodi] Editio princeps „*ex* huiusmodi," quae sane scriptura vindicari possit ex usu Tertulliani. Cf. adnott. ad De Baptismo cap. 12.

b. defunctos colit] Cf. De Resurr. Carnis cap. 1.

c. defendi proprietates vocabulorum.] Defendi, id est asseri. V. adnott. ad lib. I Adv. Marc. cap. 26.

d. Ita vocabulum mortuum non est nisi quod] Impeditior genitivi demonstrativi *eius* ante relativum ellipsis. Cf. adnott. ad lib. IV Adv. Marc. cap. 39.

resurgere dicitur. Re enim syllaba iterationi semper adhibetur. Cadere ergo dicimus corpus in terram per mortem, sicut et res ipsa testatur, ex dei lege. Corpori enim dictum est, Terra es et in terram ibis. Ita quod de terra est ibit in terram. Hoc [8]cadit quod in terram abit, hoc resurgit quod cadit. Quia per hominem mors, et per hominem resurrectio. Hic mihi et Christi corpus ostenditur in nomine hominis, qui constat ex corpore, ut saepe iam docuimus. Quodsi sic in Christo vivificamur omnes sicut mortificamur in Adam, [9]quando in Adam corpore mortificamur, sic necesse est in [10]Christo corpore vivificemur. Ceterum similitudo non constat si non in eadem substantia mortificationis in Adam vivificatio concurrat in Christo. Sed interposuit adhuc aliquid de Christo, et propter praesentem disceptationem non omittendum. Tanto magis enim probabitur carnis resurrectio, quanto Christum eius dei ostendero apud quem creditur carnis resurrectio. Cum dicit, Oportet enim regnare eum, donec [11]ponat inimicos eius sub pedes eius, iam quidem et ex hoc [12]ultorem deum edicit, atque exinde ipsum qui hoc Christo repromiserit: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum: virgam virtutis tuae emittet dominus ex Sion, et [13]dominabitur in medio inimicorum [14]tuorum tecum. Sed necesse est ad meam sententiam pertinere defendam eas scripturas quas et Iudaei nobis avocare conantur. Dicunt denique hunc psalmum in Ezechiam cecinisse, [15]quia is sederit ad dexteram templi, et hostes eius averterit deus et absumpserit; propterea igitur et cetera, Ante luciferum ex utero generavi te, in Ezechiam convenire [16]et in Ezechiae nativitatem. Nos edimus evangelia (de quorum fide aliquid utique iam in tanto opere istos[e] confirmasse debemus), nocturna nativitate declarantia dominum, ut hoc sit ante luciferum, et ex stella magis intellecta, et ex testimonio angeli, qui nocte pastoribus annuntiavit natum esse cum maxime Christum, et ex loco partus, in diversorium enim ad noctem convenitur. Fortassean et mystice factum sit ut nocte Christus nasceretur, lux veritatis futurus ignorantiae tenebris. Sed nec, Generavi te, [17]edixisset deus, nisi [18]filio vero. Nam etsi de toto

Gen. III, 19.
I Cor. XV, 21.
I Cor. XV, 22.
I Cor. XV, 25. 27.
Ps. CX, 1 sq. VIII, 7.
II Reg. XIX, 14 sqq.
Ies. XXXVII, 14 sqq.
Ps. CX, 4.

8. cadit quod in terram abit *Petr. Ciacconius, Fr. Iunius.* abit quod in terram ibit *libri omnes.* 9. quomodo *Latinius. Probat Fr. Iunius.* 10. Christi *BC.* 11. ponam *BC.* 12. cultorem *BC.* 13. dominaberis *c.* 14. tuorum, Tecum. Sed *ab.* tuorum. Tecum etc. Sed *c.* tuorum. Tecum, et cetera. Sed *d.* 15. quia is sederit *abd.* quia is, aiunt, sedit *c.* qui, aiunt, sedit *Fr. Iunius.* qui sit sedis *BC. Hirsaugiensis, Gorziensis.* 16. et ante Ezechiae *BC. Pithoei liber.* 17. edixisset *BC. Vaticanorum alter.* dixisset *reliqui.* 18. filio vero *Petr. Ciacconius. Probavit etiam Fr. Iunius.* filio puero *libri omnes.*

e. istos] Nimirum Iudaeos. (Rigalt.)

populo ait, Filios generavi, sed non adiecit Ex utero. Cur autem adiecit Ex utero tam vane, quasi [18]b aliqui[f] hominum ex utero natus dubitaretur, nisi quia curiosius voluit intellegi in Christum: Ex utero generavi te, id est ex solo utero, sine viri semine, carni deputans ex utero spiritus[g]. Quod et [19]in ipso[h] hic accedit: Tu es sacerdos in aevum. Nec sacerdos autem Ezechias, nec in aevum, etsi fuisset. Secundum ordinem, inquit, [20]Melchisedec. Quid Ezechias ad Melchisedec altissimi sacerdotem, et quidem non circumcisum, qui Abraham circumcisum iam accepta decimarum oblatione benedixit? At in Christum conveniet ordo Melchisedec, quoniam quidem Christus proprius et legitimus dei antistes, praeputiati sacerdotii pontifex, [21]tum in nationibus constitutus, a quibus magis suscipi habebat[i], cogniturum se quandoque circumcisionem et Abrahae gentem, cum ultimo venerit, acceptatione et benedictione dignabitur. Est et alius psalmus ita incipiens: Deus, iudicium tuum regi da, id est Christo regnaturo, et iustitiam tuam filio regis, id est populo Christi. Filii enim eius sunt qui in ipso renascuntur. [22]Sed et hic psalmus Salomoni canere dicetur. Quae tamen soli competunt Christo docere non poterunt [23]etiam cetera non ad Salomonem, sed ad Christum pertinere? Descendit, inquit, tanquam imber super vellus, et velut stillae destillantes in terram; placidum descensum eius et insensibilem describens de caelo in carnem. Salomon autem etsi descendit alicunde, non tamen sicut imber, quia non de caelo. Sed simpliciora quaeque proponam. Dominabitur, inquit, a mari ad mare, et a flumine usque ad terminos terrae. Hoc soli datum est Christo; ceterum Salomon uni et modicae Iudaeae imperavit. Adorabunt illum omnes reges. Quem omnes, nisi Christum? Et servient ei omnes nationes. Cui omnes, nisi Christo? Sit nomen eius in aevum. Cuius nomen [24]in aeternum, nisi Chri-

Ies. I, 2.
Ps. CX, 4.
Ps. LXXII, 1
Ps. LXXII, 6 & 11. 17—19

18 b. aliqui *BC.* aliquis *reliqui.* 19. in ipso hic accedit *Bcd. Vaticanorum alter.* ipso hic accedit *Cab.* in psalmo hic accedit *Leopoldus.* ex ipso? Huc accedit *Latinius. Probavit Fr. Iunius, recepit Semler.* 20. Melchisedech *B. Sic etiam infra.* 21. cum *B.* 22. Sed si et hic *Latinius.* 23. et *B.* 24. in aeternum *cd. Vaticanorum alter.* aeternum *reliqui.*

f. aliqui] Ita reposui ex veteribus libris pro vulgata *aliquis.* Illa enim pronominis forma uti Tertulliano sollemne est. Apolog. cap. 23 „Edatur hic *aliqui* ibidem sub tribunalibus vestris" cett. Ibid. cap. 9 „aut mores suos *aliqui* deus mutat." De Monog. cap. 12 „An ordo aliqui seorsum debebit institui" cett. De Praescript. Haeret. cap. 3 „*aliqui* apostolus." Ibid. capp. 9. 12. 14. Adv. Marc. I, 1 et 22. IV, 14 et 36. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 23.

g. carni deputans ex utero spiritus.] Spiritus sanctus in eo psalmo verba haec „Ex utero" carni significandae deputavit. (Rigalt.)

h. in ipso] In Christo.

i. suscipi habebat] Frequentissima haec verbi *habere* cum infinito ad Graeci sermonis usum structura in scriptis Ter-

sti? Ante solem manebit nomen eius. Ante solem enim seri id est Christus. Et benedicentur in illo universae gentes. .lomone nulla natio benedicitur, in Christo vero omnis. Qui si et deum [25]eum iste psalmus demonstrat? Et beatum eum quoniam benedictus dominus deus Israëlis, qui facit mirabilia benedictum nomen gloriae eius, et replebitur universa terra eius. Contra [26]Salomon, audeo dicere, etiam quam habuit gloriam amisit per mulierem in idololatriam usque [27]pert

Ps. LXXII, 9. [28]Itaque cum in medio psalmo illud quoque positum sit: eius pulverem [29]lingent, subiecti utique pedibus ipsius, a pertinebit propter quod hunc psalmum [30]et intuli et ad mea tentiam defendi, ut confirmaverim et regni gloriam et inim subiectionem secundum dispositionem creatoris, [31]consecutur alium credendum quam creatoris.

Cap. X. Revertamur nunc ad resurrectionem, cui et alias quide prio volumine satisfecimus omnibus haereticis resistentes; s

I Cor. XV, 29. hic desumus, propter eos qui illud opusculum ignorant. Qu facient qui pro mortuis baptizantur[a], si mortui non resu Viderit institutio [1]ista. Kalendae, si forte, Februariae respon illi pro mortuis [2]petere[b]. Noli ergo apostolum novum statim

25. cum *B.* meum *Rhenanus in marg. ed. princ.* 26. Salomonem *C.* tractus *B.* 28. Atque *B.* 29. lingunt *BC.* 30. et adintuli *B.* 31. turus *d.* consecuturum *reliqui.*

Cap. X. 1. iste *C.* 2. petere *BCabc. Divionensis codex scriptus pen tium.* peterent *d, Fulv. Ursinus.*

tulliani. Aliquot exempla indicavi ad De Fuga in Persecut. cap. 12.

Cap. X. a. qui pro mortuis baptizantur.] De his apostoli verbis diximus lib. De Resurr. Carnis cap. 48. (Rigalt.)

b. Kalendae, si forte, Februariae respondebunt illi pro mortuis petere] Scriptura exemplaris Ursini est „Viderit institutio ista. Calendae si forte Februariae respondebunt illi, pro mortuis peterent." Nunc vero talem Tertulliani fuisse non existimo. Nam interroganti apostolo „Quid facient qui pro mortuis baptizantur, si mortui non resurgunt?" absurde responsum fuisset „Calendae Februariae pro mortuis peterent." Etenim nihil propterea iuvaretur institutio ista, quam aevo apostolorum fuisse apud quosdam Septimius credidit, baptizari pro mortuis. Nempe hoc interrogatione apostoli ponitur, mortuos non resurgere. Itaque dicenti mortuos non resurgere quis adeo stolide respondisset Calendas Februarias pro mortuis petituras? Pro mortuis videlicet non resurgent absurda et inutilia fuissent Febr baptismus. Videamus ergo quae rit mens Septimii. Profert apost „Quid facient qui pro mortui zantur, si mortui non resurgunt bus verbis significari putat fui a quibusdam institutum ut pro baptizarentur. Deinde ait, Vide tutio ista, an ratione aliqua sit statim comparat illi morem et Calendae, inquit, Februariae re et comparari possunt illi, Pro petere, τῷ εὔχεσθαι ὑπὲρ τῶν illi scilicet ritui sive institution baptizari seu petere pro morte et Februa celebrabantur pro car torum mortuis, atque hinc non tum mensi Februario et Cale bruariis. Ovidius: „Vota deo Di mensis habet." Item: „Post cultus vicino Februa mense D cognatis Manibus inferias." Ha tem scripturam „respondebunt

[m] aut confirmatorem [3]eius denotare, ut tanto magis sisteret car[n]is resurrectionem, quanto illi, qui vane pro mortuis baptizarentur, [f]ide resurrectionis hoc facerent. Habemus illum alicubi unius ba- Eph. IV, 5. ptismi definitorem. Igitur et pro mortuis [4]tingui pro corporibus est tingui; mortuum enim corpus ostendimus. Quid facient qui pro corporibus baptizantur, si corpora non resurgunt? Atque adeo recte hunc gradum figimus, ut et apostolus secundam [5]disceptationem[c] aeque de corpore induxerit. Sed dicent quidam, Quomodo 1 Cor. XV, 35 mortui resurgent? quo autem corpore venient? Defensa etenim resurrectione, quae negabatur, consequens erat de qualitate corporis retractare, quae non videbatur. Sed de ista cum aliis congredi convenit. Marcion enim in totum carnis resurrectionem non admittens et soli animae salutem repromittens non qualitatis, sed substantiae facit quaestionem. Porro et ex his manifestissime obducitur quae apostolus ad qualitatem corporis tractat propter illos qui dicunt, Quomodo resurgent mortui? quo autem corpore venient? Iam enim praedicavit resurrecturum esse corpus, [6]si de corporis qualitate [7]tractavit[d]. Denique si proponit exempla grani tritici, vel alicuius eiusmodi, vel quibus det corpus deus prout volet, si unicuique seminum proprium ait esse corpus, [8]ut aliam quidem carnem hominum, aliam vero pecudum et volucrum, et corpora caelestia atque terrena, et aliam gloriam solis, et lunae aliam, et stellarum aliam, — [9]nonne carnalem et corporalem por- Ib. v. 37—41

3. eius *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* eum *reliqui.* 4. tingi *BCabc. Ita etiam paulo post.* 5. disceptationem *d., ex emendat. Rhenani et Fulv. Ursini.* discrepationem *reliqui, et Vaticanus uterque.* 6. si de *ego.* id de *BCabc.* de *d.* ideo *de Petr. Ciacconius. Probat Fr. Iunius.* 7. tractari *d., verbis* iam enim — — corpus *parenthesi inclusis.* 8. et *cd.* 9. non *BC.*

mortuis petere" servavit codex Divionensis, servavere et codices quibus usus est Rhenanus. (Rigalt.) Pro mortuis baptizari id est pro mortuis petere, resurrectionem videlicet corporis; corpus enim est quod moritur. Ita cum Kalendarum Februariarum mentione interiecta hic pro mortuis baptizandi mori ethnicorum lustrationes et lavationes sacras pro mortuis illo die institui solitas respondere dicit, hoc quidem evincere studet, quod verbis apostoli non illa pro mortuis baptizandi praesumptio, sed unice carnis resurrectio confirmetur. Ceterum cf. omnino quae de eadem materia disputat Tertullianus De Resurr. Carnis cap. 48. De Februis v. Ovid. Fast. II, 19 sqq, Macrob. Saturn. I, 13., Cic. De Legg. II, 21., cum interpretibus, Plutarch. Numa p. 132. De illo „Viderit", qua formula Tertullianus fere uti solet cum quid refellit aut neglegit, cf. adnott. ad De Corona cap. 13., et de usitatissimo illo „si forte", quod apud Tertullianum est paene affirmantis, v. quae adnotavi ad De Corona cap. 5.

c. secundam disceptationem] De corporis videlicet quo resurgemus qualitate.

d. Iam enim praedicavit resurrecturum esse corpus si de corporis qualitate tractavit.] Ita emendandum videbatur. Et sequentia utique comprobant. Rigaltius scripsit atque distinxit „Porro et ex his manifestissime obducitur, quae apostolus — — qui dicunt, Quomodo — — venient? (iam enim praedicavit resurrecturum esse corpus,) de corporis qualitate tractari." Sed vereor ut haec sobria aliquis mente scribere potuerit; nedum Tertullianus.

tendit resurrectionem, quam per carnalia et corporalia exempla commendat? nonne etiam ab eo deo eam spondet a quo sunt et exempla? Sic et resurrectio, inquit. Quomodo? Sicut et granum corpus seritur, corpus resurgit. Seminationem denique vocavit dis- (I Cor. XV, 42. 43.) solutionem corporis in terram, quia seritur in corruptela, [10]in honestatem, in virtutem. Cuius ille ordo in dissolutione, eius et hic in resurrectione corporis, scilicet sicut et granum. Ceterum si auferas corpus resurrectioni quod dedisti dissolutioni, ubi consistet (Ib. v. 44.) diversitas exitus? Proinde et si seritur [11]animale, resurgit spiritale. Et si [12]habet aliquod proprium corpus anima vel spiritus, ut possit videri corpus animale animam significare et corpus spiritale spiritum, non ideo animam dicit in resurrectione spiritum [13]futuram, sed corpus, quod cum anima nascendo et per animam vivendo animale dici capit, futurum spiritale, dum per spiritum surgit in aeternitatem. Denique si non anima, sed caro seminatur in corruptela, dum dissolvitur in terram, iam non anima erit corpus animale, sed caro, quae fuit corpus animale, siquidem de animali (Ib. v. 46.) efficitur spiritale, sicut et infra dicit, Non primum quod spiritale; (Ib. v. 45.) Ad hoc enim et de ipso Christo praestruit: Factus primus homo Adam in animam vivam, novissimus Adam in spiritum vivificantem; licet stultissimus haereticus noluerit ita esse, dominum enim posuit novissimum pro novissimo Adam, veritus scilicet [14]ne, si et dominum novissimum haberet Adam, et eiusdem Christum defenderemus in Adam novissimo cuius et primum. Sed falsum relucet. Cur enim primus Adam, nisi quia et novissimus Adam? Non habent ordinem inter se nisi paria quaeque et eiusdem vel nominis vel substantiae vel auctoris. Nam etsi potest in diversis quoque esse aliud primum, aliud novissimum, sed unius auctoris. Ceterum si et auctor alius, et ipse quidem potest novissimus dici. Quod tamen intulerit, primum est, novissimum autem, si primo par sit. Par autem primo non est, quia non eiusdem auctoris est. Eodem (Ib. v. 47.) modo et in nomine hominis revincetur. Primus, inquit, homo de humo terrenus, secundus dominus de caelo. Quare secundus, si non homo, quod et primus? Aut numquid et primus dominus, si et secundus? Sed sufficit si in evangelio filium hominis adhibet Christum et hominem, et in homine Adam eum negare non poterit. Sequentia quoque eum comprimunt[e]. Cum enim dicit apostolus

10. in bonestatem, in virtutem *Cab.* in honestate in virtute *B.* resurgit in honestatem et virtutem *cd.* 11. animale *bcd.* anima *BCa.* 12. habes *BCa.* 13. futurum *d.* 14. nisi et *BC.*

e. comprimunt.] In angustias compellunt, confutant.

; qui de terra, homo scilicet, tales et terreni, homines uti- Ib. v. 48.
ergo et qualis qui de caelo homo, tales et qui de caelo ho-
. Non enim poterat hominibus terrenis non homines caelestes
uisse, ut statum ac spem studiosius distingueret in appella-
societate. Statu enim ac spe dicit terrenos atque caelestes
es, tamen ex pari, qui secundum exitum aut in Adam aut in
o deputantur. Et ideo iam ad exhortationem spei caelestis,
portavimus, inquit, imaginem terreni, portemus et imaginem Ib. v. 49.
lis, non ad substantiam ullam referens resurrectionis, sed ad
ntis temporis disciplinam. Portemus enim, inquit, non por-
s, praeceptive, non promissive, volens [15]nos sicut ipse in-
ita incedere et a terreni, id est veteris, hominis imagine
lere, quae est carnalis operatio. Denique quid subiungit?
nim dico, fratres, quia caro et sanguis regnum dei non pos- Ib. v. 50.
int, opera scilicet carnis et sanguinis, quibus et ad Galatas Gal. V, 19—21.
ns abstulit dei regnum, solitus et alias substantiam pro ope-
substantiae ponere, ut cum dicit eos qui in carne sunt deo Rom. VIII, 8.
e non posse. [16]Quando enim placere [17]poterimus deo, nisi
in carne hac sumus? Aliud tempus operationis nullum opinor
Sed si in [18]carne quamquam constituti carnis opera fugiamus,
non erimus in carne, dum non in substantia carnis non su-
sed in culpa. Quodsi in nomine carnis opera, non substan-
carnis iubemur exponere[f], operibus ergo carnis, non sub-
ae carnis, in nomine [20]carnis denegatur dei regnum. Non
id damnatur in quo male fit, sed id quod fit. Venenum dare
est, calix tamen in quo datur reus non est. Ita et corpus
ium operum vas est, anima est autem quae in illo venenum
s mali facti temperat. Quale [21]est autem ut, si anima auctrix
m carnis merebitur dei regnum per expiationem eorum quae
pore admisit, corpus ministrum solummodo in damnatione
neat? Venefico absoluto calix erit puniendus? Et tamen non
carni defendimus dei regnum, sed resurrectionem substantiae
quasi ianuam regni, per quam aditur. Ceterum aliud resur-
, aliud regnum. Primo enim resurrectio, dehinc regnum.
gere itaque dicimus carnem, sed mutatam consequi regnum.
gent enim mortui incorrupti, illi scilicet qui fuerant corrupti
is corporibus in interitum. Et nos mutabimur, in atomo, in

. ed. 16. Quomodo *B.* 17. poterimus deo *BCa.* deo poterimus *reliqui.*
nem *B.* 19. cum *B.* 20. carnis *om. BC.* *Primum ex Gorziensi addidit*
s. 21. est *om. d.*

ponere] Hoc est deponere. V. adnott. ad De Orat. cap. 15.

I Cor. XV, 51—53. oculi momentaneo motu. Oportet enim corruptivum hoc, tenens utique carnem suam dicebat apostolus, induere incorruptelam, et mortale hoc immortalitatem, ut scilicet habilis substantia efficiatur Matth. XXII, 30. regno dei. Erimus enim sicut angeli. Haec erit demutatio car- Luc. XX, 36. nis, sed resuscitatae. Aut si nulla erit, quomodo induet incorruptelam et immortalitatem? Aliud igitur facta per demutationem tunc consequetur dei regnum, iam non caro nec sanguis, sed quod I Cor. XV, 50. illi corpus [22]deus dederit. Et ideo recte apostolus: Caro et sanguis regnum dei non [23]consequentur, demutationi illud adscribens, quae accedit resurrectioni. Si autem tunc fiet verbum, quod scriptum I Cor. XV, 55. Ies. XXV, 8. est apud creatorem, Ubi est, mors, [24]victoria tua vel contentio tua? Ubi est, mors, aculeus tuus? (verbum autem hoc creatoris est per prophetam), eius erit et res, id est regnum, cuius et verbum fiet in regno. Nec alii deo gratias dicit, quod nobis victoriam utique de morte referre praestiterit, quam illi a quo verbum insultatorium de morte et triumphatorium accepit.

Cap. XI. [1]DE EPISTULA SECUNDA AD CORINTHIOS. Si deus com- I Cor. XV, 57. mune vocabulum factum est vitio erroris humani, [2]quatenus plures dei dicuntur atque creduntur in saeculo, benedictus tamen deus domini [3]nostri Iesu [4]Christi non alius quam creator intellegetur, Gen. I, 22. qui et universa benedixit, habes Genesim, et ab universis benedi- Dan. III. citur, habes Danielem. Proinde si pater potest dici sterilis dei II Cor. I, 3. nullius magis nomine quam creatoris, misericordiarum tamen pater idem erit qui misericors et miserator et misericordiae plurimus est Ion. III, 10. dictus. Habes apud Ionam cum ipso misericordiae exemplo, quam II Reg. XX, 1 sqq. Ninivitis exorantibus praestitit, [5]facilis et Ezechiae fletibus flecti, I Reg. XXI, 27 sqq. et Achab, marito [5b]Iezabelis, deprecanti sanguinem ignoscere Na- II Sam. XII, 13. buthae, et David agnoscenti delictum statim indulgere, malens sci- Ezech. XXXIII, 11. licet paenitentiam peccatoris quam mortem, utique [6]ex misericordiae [7]affectu. Si quid tale Marcionis deus edidit vel edixit, agnoscam patrem misericordiarum. Si vero ex eo tempore hunc titulum ei adscribit quo revelatus, quasi exinde sit pater misericordiarum quo liberare instituit genus humanum, atquin et nos ex eo tempore negamus illum ex quo dicitur revelatus. Non potest igitur aliquid ei adscribere quem tunc ostendit cum [8]aliquid ei adscribit. Si enim prius constaret eum esse, tunc et adscribi ei potest. Accidens

22. dei *BC.* 23. consequentur *Bcd. Vaticanorum alter.* conseqnetur *reliqui.* 24. victoria tua vel contentio tua *cd. Vaticanorum unus.* victoria vel contentio (contemptio *B.*) tua *BC.* victoria? Ubi contentio tua *a., ex Gorziensi.*

Cap. XI. 1. *Titulum capitis non habet d.* 2. quatinus *C.* 3. nostri *Bab* [illegible] *Gorziensis.* mei *C.* 4. Christi pater non alius *d., Fulv. Ursinus.* 5. facilius *BC.* 5b. Iezabelis *cd. Vaticanorum alter.* Iezabel *reliqui.* 6. et *BG.* 7. affectum *C.* 8. aliud *d.*

enim est quod adscribitur, accidentia autem antecedit ipsius rei ostensio cui accidunt, maxime cum iam alterius est quod adscribitur ei qui prius non sit ostensus. Tanto magis negabitur esse, quanto per quod affirmatur esse eius est qui iam ostensus est. Sic et testamentum novum non alterius erit quam qui illud repromisit; et si non littera, [9]at eius spiritus; hoc erit novitas. Denique qui (II Cor. III, 2. 3.) litteram tabulis lapideis inciderat, idem et de spiritu edixerat, Effundam de meo spiritu in omnem carnem. (Ioël III, 1.) Et si littera occidit, spiritus vero vivificat, eius utrumque est qui ait, Ego occidam et (II Cor. III, 6. Deut. XXXII, 39.) ego vivificabo, percutiam et sanabo. Olim duplicem vim creatoris [10]vindicavimus[a], et iudicis et boni, littera occidentis per legem[b] et spiritu vivificantis per evangelium. Non possunt duos deos facere [11]quae, etsi diversa, apud unum recenseri praevenerunt[c]. Commemorat et de velamine [12]Moysi, quo faciem tegebat incontemplabilem filiis Israël. Si ideo ut claritatem maiorem defenderet novi testamenti, (II Cor. III, 7. 13. Exod. XXXIV, 29 sqq.) quod manet in gloria, [13]quam veteris, quod evacuari habebat, hoc et meae convenit fidei praeponenti evangelium legi, et vide ne magis meae. Illic enim erit superponi quid ubi fuerit et illud cui superponitur. At cum dicit, Sed [14]obtunsi[d] sunt sensus (II Cor. III, 14.) mundi, non utique creatoris, sed populi, qui in mundo est. De [15]Israële enim dicit, Ad hodiernum usque velamen id ipsum in corde (Ib. v. 15.) eorum. [16]Figuram ostendit fuisse velamen faciei in Moyse velaminis cordis in populo, quia nec nunc apud illos perspiciatur Moyses corde, sicut nec facie tunc. Quid est ergo adhuc velatum in Moyse quod pertineat ad Paulum, si Christus creatoris a Moyse praedicatus

9. et *BC*. 10. vindicavimus *cd. Vaticanorum unus*. vindicamus *reliqui*. 11. quae *d*. qui *reliqui*. 12. Moysei *c., cum utroque Vaticano*. 13. quod *BC*. 14. obtunsi *BCa*. obtusi *reliqui*. 15. Israele *cd. Vaticanus uterque*. Israel *reliqui*. 16. Figuram *d., Fr. Iunius*. figuratum *BCabc*.

Cap. XI. a. Olim duplicem vim creatoris vindicavimus] Secundo huius adversus Marcionem operis libro.

b. littera occidentis per legem] Pauli verba sunt ad Corinth. II, 3 „Littera occidit, spiritus vivificat.“ Litteram vocat leges Mosaicas, spiritum evangelium. Lex Mosaica per evangelium abrogata iam nihil est quam littera; corporeum aliquid quod oculis nostris legendum exhibetur, et quamdiu stetit, corporeum aliquid praestabat. Etenim violata mortem inferebat, observata praemium felicitatis alicuius corporeae sive terrenae. Verba autem Christi evangelio comprehensa spiritus sunt et vita. Etenim paenitentibus reis offerunt misericordiam et gratiam delictorum et vitam aeternam, quae caelestia sunt, non terrena. — Menander: „*Νόμος φυλαχθεὶς οὐδέν ἐστιν ἢ νόμος. Ὁ μὴ φυλαχθεὶς, καὶ νόμος καὶ δήμιος*. De littera Mosis Chrysostomus: „*ὁ νόμος ἐὰν λάβῃ φονέα, ἀναιρεῖ· καὶ τί λέγω φονέα; ξύλα ἔλαβεν ἐν σαββάτῳ συλλέξαντα ὁ νόμος, καὶ ἐλίθασε.*“ (Rigalt.)

c. apud unum recenseri praevenerunt.] Quae olim apud unum deum concordare sunt visa, iam fit ut, etsi diversa, tamen non duos deos efficere possint.

d. obtunsi] Restitui genuinam vocabuli formam, ex libris veteribus, quae Afris potissimum scriptoribus familiaris est. Sic codex vetustus Arnobii Disputationum adv. Nationes, qui Parisiis asservatur, excepto uno loco lib. III, cap. 19. ubique exhibet *obtunsus*.

nondum venit? quomodo iam [17]operta et velata adhuc denotantur corda Iudaeorum, nondum exhibitis praedicationibus [18]Moysi, id est de Christo, in quo eum intellegere deberent? Quid ad apostolum Christi alterius, si dei sui sacramenta Iudaei non intellegebant, nisi quia velamen cordis illorum ad caecitatem, qua non perspexerant Christum [19]Moysi, pertinebat? Denique [20]quod sequitur, Cum vero converterit ad deum, auferetur velamen, hoc Iudaeo proprie dicit, [21]apud quem et est velamen [22]Moysi, qui [23]cum transierit in fidem Christi, intellegit Moysen de Christo praedicasse. Ceterum quomodo auferetur velamentum creatoris in Christo dei alterius, cuius sacramenta velasse non potuit creator, ignoti videlicet ignota? Dicit ergo nos iam aperta facie, utique cordis, quod velatum est in Iudaeis, contemplantes Christum eadem imagine transfigurari a gloria, qua scilicet et Moyses transfigurabatur a gloria domini, in gloriam. Ita corporalem [24]Moysi illuminationem de congressu domini et corporale velamen de infirmitate populi proponens, et spiritalem revelationem et spiritalem claritatem in Christo superducens, tanquam a domino, inquit, spirituum, totum ordinem [25]Moysi figuram ignorati apud Iudaeos, agniti vero apud nos Christi fuisse testatur. Scimus quosdam sensus ambiguitatem pati posse de sono pronuntiationis aut de modo distinctionis, cum duplicitas [26]earum intercedit. Hanc Marcion captavit sic legendo: In quibus deus aevi huius, ut creatorem ostendens deum huius aevi alium suggerat deum alterius aevi. Nos contra sic distinguendum dicimus: In quibus deus, dehinc: aevi huius excaecavit mentes infidelium; In quibus, Iudaeis infidelibus, in quibus opertum est aliquibus evangelium adhuc sub velamine [27]Moysi. Illis enim deus, labiis diligentibus eum, corde autem longe absistentibus ab eo, minatus fuerat: Aure audietis et non audietis, oculis videbitis et non videbitis, et: Nisi credideritis nec intellegetis, et: Auferam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium irritam faciam. Haec autem non utique de evangelio dei ignoti abscondendo minabatur. Ita [28]etsi huius aevi deus, sed infidelium huius aevi excaecat cor, quod Christum eius non ultro recognoverint de scripturis intellegendum. Et positum in ambiguitate distinctionis hactenus tractasse, ne adversario prodesset, contentus [29]victoriae [30]nae ultro possum et in totum conten-

II Cor. III, 16. — Ib. v. 18. — Ibid. — II Cor. IV, 4. — Ies. XXIX, 13. — Ies. VI, 10. — Ies. VII, 9. — Ies. XXIX, 14.

17. operta et *abcd. Gorziensis.* optatus et *BC.* 18. Moysei *c., ex Vaticano utroque.* 19. Moysei *c., ex utroque Vaticano.* 20. quid sequitur? *BC.* 21. ad quem *BC.* 22. Moysei *Vaticanus uterque.* 23. tunc *B.* 24. Moysei *Bc. Vaticanus uterque.* 25. Moysei *Bc. Vaticanus uterque.* 26. eorum *Fr. Iunius.* 27. Moysei *Bc. Vaticanus uterque.* 28. non huius *c.* 29. victor sane ultro *Fr. Iunius.* 30. nec ultra. Possum *Latinius.*

tionem hanc praeterisse[a]. Simpliciori responso prae manu [31]erit esse huius aevi dominum diabolum interpretari, qui dixerit, propheta referente, Ero similis altissimi, ponam in nubibus thronum meum; [Ies. XIV, 1] sicut et tota huius aevi superstitio illi mancipata est qui excaecet infidelium corda et inprimis apostatae Marcionis. Denique non vidit occurrentem sibi clausulam sensus: Quoniam deus, qui dixit ex tenebris lucem lucescere, reluxit in cordibus nostris ad illuminationem agnitionis suae in persona Christi. [II Cor. IV,] [32]Quis dixit, Fiat lux? [Ies. XLIX, Act. XIII,] Et [33]de illuminatione mundi quis Christo ait, Posui te in lumen nationum, sedentium scilicet in tenebris et in umbra mortis? [Ies. IX, 2. Matth. IV, 1] Cui respondet spiritus in psalmo ex providentia futuri. Signicatum est, inquit, super nos lumen personae tuae, domine. [Ps. IV, 7.] Persona autem dei Christus dominus. Unde et apostolus supra, Qui est imago, inquit, dei. [II Cor. IV,] Igitur si Christus persona creatoris dicentis, Fiat lux, et Christus et apostoli et evangelium et velamen et Moyses et tota series secundum testimonium clausulae creatoris est dei huius aevi, certe non eius qui nunquam dixit, Fiat lux. [34]Praeterea hic et de alia epistula, quam nos ad Ephesios praescriptam habemus, [35]haeretici vero ad Laodicenos. Ait enim meminisse nationes quod illo in tempore cum essent sine Christo, alieni ab Israële, sine conversatione et [36]testamentis et spe promissionis, [Eph. II, 12] etiam sine [37]deo essent, in mundo utique, etsi de creatore. Ergo si nationes sine deo dixit esse, deus autem illis diabolus est, non creator, apparet dominum aevi huius eum intellegendum quem nationes pro deo receperunt, non creatorem, quem ignorant. Quale est autem ut non eiusdem habeatur thesaurus in fictilibus vasis nostris cuius et vasa sunt? [II Cor. IV,] Nam si gloria dei est in fictilibus vasis tantum thesauri haberi, vasa autem fictilia creatoris sunt, ergo et gloria creatoris est, cuius vasa eminentiam virtutis dei sapiunt, et virtus ipsa; quia propterea in vasa fictilia commissa sunt, ut eminentia eius probaretur. Ceterum iam non erit alterius dei gloria ideoque nec virtus, sed magis dedecus et infirmitas, cuius eminen-

31. erit esse huius *Cab. Vaticanus uterque. Probat Fr. Iunius.* erit huius (*B*)*cd.* erit, scilicet huius *Latinius.* 32. Quis sic dicit? *edd. Semleri et Leopoldi, mendose.* 33. de *om. BCab.* 34. Praeterea *BC.* 35. haeretice *BC.* 36. testamento *B.* 37. deo *cd.* domino *reliqui.*

a. hactenus tractasse — — possum — praeterisse] De hoc usu praeteritorum Tertulliano admodum familiari cf. adnott. ad lib. IV, cap. 14. *Hactenus* posuit pro non amplius. V. adnott. ad De Exhort. Castit. cap. 1. De adiectivo *contentus* cum genitivo structo v. quos excitat Eckstein ad Vossii Arist. tom. III, p. 1068. Adversario autem prodesset amplior loci illius in ambiguitate distinctionis positi tractatio, quia veluti per penuriam certorum ad incerta refugere voluisse auctor videri possit.

II Cor. IV, 7—10. tiam fictilia et quidem aliena ceperunt. Quodsi haec sunt fictilia vasa, in quibus tanta nos pati dicit, in quibus etiam mortificationem circumferimus [38]dei[f], satis ingratus deus et iniustus, si non et hanc substantiam [39]resuscitaturus est, in qua pro fide eius tanta tolerantur, in qua et mors Christi circumfertur, in qua et eminentia Ib. v. 10. virtutis consecratur. Sed enim proponit, Ut et vita Christi manifestetur in corpore nostro, scilicet sicut et mors eius circumfertur in corpore. De qua ergo Christi vita dicit? qua nunc vivimus in Ib. v. 16—18. illo? Et quomodo in sequentibus non ad visibilia nec ad temporalia, sed ad invisibilia et ad aeterna, id est non [40]ad praesentia, sed ad futura exhortatur? Quodsi de futura vita dicit Christi, in corpore eam dicens apparituram, manifeste carnis resurrectionem praedicavit, exteriorem quidem hominem nostrum corrumpi dicens, et non quasi aeterno interitu post mortem, verum laboribus et Ibid. incommodis, de quibus praemisit adiciens, Et non deficiemus. Nam et interiorem hominem nostrum renovari de die in diem dicens hic utrumque demonstrat, et corporis corruptionem ex vexatione temptationum et animi renovationem ex contemplatione promissionum.

Cap. XII. II Cor. V, 1. Terreni domicilii nostri non sic ait habere nos domum aeternam[a], non manu factam, in [1]caelo, quia quae manu facta sit creatoris intereat in totum[b] dissoluta post mortem. Haec enim ad mortis metum et ad ipsius dissolutionis contristationem consolandam retractans etiam [2]per sequentia manifestius, cum subicit ingemere nos de isto tabernaculo corporis terreni quod de caelo est [3]superindui cupientes; siquidem et despoliati non [4]inveniemur nudi, id est recipiemus quod despoliati sumus, id est corpus. Et rursus: II Cor. V, 2—4. Etenim qui sumus in isto tabernaculo corporis, ingemimus, quod gravemur nolentes exui, sed superindui. Hic enim expressit quod I Cor. XV, 42. 51. 53. in prima epistula [5]strinxit[c]: Et mortui resurgent incorrupti, qui iam obierunt, et nos mutabimur, qui in carne [6]fuerimus [7]deprehensi[d] a deo. [7b]Et illi enim resurgent incorrupti, recepto scilicet

38. domini *cd.* 39. resuscitaturus est *abcd. Gorziensis.* resuscitaturus *C.* resurrecturus *B.* 40. ad *om. BC.*

Cap. XII. *Ad initium huius capitis in d. in marg. legitur* Ex Ep. II. ad Cor. 1. coelis *cd.* 2. persequentia *a.* 3. superinduere *BCab.* 4. inveniamur *c.* 5. struxit *B.* 6. fuerunt *B.* 7. reprehensi *BC.* 7 b. hii et illi *BC.*

f. dei] Lego „circumferimus *dei.*" Nam improba lectio Marcionis est quam adfert auctor." (Fr. Iunius.)

Cap. XII. a. Terreni domicilii nostri — domum aeternam] Hoc est domum aeternam pro hoc terreno domicilio nostro obventuram.

b. in totum] Cf. adnott. ad De Corona cap. 11.

c. strinxit] Pro *perstrinxit,* hoc est obiter indicavit, vel leviter adtigit, uti interpretatus est Rhenanus.

d. deprehensi] Libri veteres habent *reprehensi.* Saepius in codicibus scriptis

corpore, et [8] quidem integro, ut ex hoc sint incorrupti, et hi propter temporis ultimum iam momentum et propter merita vexationum antichristi compendium mortis, [9] sed mutati, [10] consequentur [11] superinduti magis quod de caelo est quam [12] exuti corpus. Ita si hi super corpus induent caeleste illud, utique et mortui recipient corpus, super quod et ipsi induant incorruptelam de caelo; quia et de illis ait, Necesse est corruptivum istud induere incorruptelam (I Cor. XV,) et mortale istud immortalitatem. Illi induunt, cum receperint corpus, isti superinduunt, quia non amiserint corpus, et ideo [13] non temere dixit nolentes exui corpore, sed superindui, id est nolentes (II Cor. V,) mortem experiri, sed vita praeveniri, uti devoretur mortale hoc a vita*, dum eripitur morti per superindumentum demutationis. [14] Ideo quia ostendit hoc melius esse, ne contristemur mortis, si forte, praeventu, et arrabonem nos spiritus dicit a deo habere, quasi [15] pignoratos in eandem spem superindumenti, et abesse a domino, quamdiu in carne sumus, [16] ac propterea debere boni ducere abesse potius a corpore et esse cum domino, ut et mortem [17] libenter excipiamus. Atque adeo omnes ait nos oportere manifestari ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque quae per corpus admisit sive bonum sive malum. (Ib. v. 5—) Si enim tunc retributio meritorum, quomodo iam aliqui cum deo poterunt deputari? Et tribunal autem nominando et dispunctionem boni ac mali operis utriusque sententiae iudicem ostendit, et [18] corporum omnium repraesentationem confirmavit. Non enim poterit quod corpore admissum est non corpore [19] iudicari. Iniquus enim deus, si non per id punitur quis aut iuvatur per quod operatus est. Si qua ergo conditio nova in Christo, (Ib. v. 17. Ies. XLIII, 19) vetera transierunt, ecce nova facta sunt omnia, impleta est Esaiae prophetia. Si etiam iubet ut mundemus nos ab inquinamento carnis et sanguinis, non substantiam capere regnum dei, si et virginem sanctam destinat ecclesiam adsignare Christo, utique ut sponsam sponso, non potest imago coniungi inimico veritatis rei ipsius. (II Cor. VII, 1. II Cor. XI) Si et pseudapostolos dicit operarios dolosos transfiguratores sui, (II Cor. XI,) per hypocrisin scilicet, conversationis, non praedicationis adulteratae reos taxat. Adeo de disciplina, non de divinitate dissidebatur. Si transfiguratur satanas in angelum lucis, non potest hoc dirigi in (Ib. v. 14.)

8. quidem *abcd*. qui de *BC*. 9. et mutati *BC*. demutati *Latinius*. 10. consequantur *Latinius*. 11. superindui *C*. 12. exui *BC*. 13. non *om.* *BC*. 14. Ideoque ostendit *Petr. Ciacconius*. 15. pigneratos *B*. 16. et *B*. 17. libenter *om.* *C*. 18. temporalium omnium *BC*. 19. vindicari *Latinius*. *Probat Fr. Iunius*.

commutata reperiuntur *reprehendere* et *deprehendere*. Cf. adn. crit. ad Apolog. capp. 12 et 19. Ad Natt. II, 4. Apul. De Magia cap. 44. p. 555. ed. Hild.

e. uti devoretur mortale hoc a vita] De hoc cf. infra De Resurr. Carnis cap. 42.

creatorem. Deus enim, non angelus creator; in deum lucis, non in angelum transfigurare se dictus esset, si [20]non eum satanan significaret quem et nos et Marcion angelum novimus. De paradiso suus stilus est[f] ad omnem quam patitur[g] quaestionem. Hic illud forte mirabor, si proprium potuit habere paradisum deus nullius terrenae dispositionis, nisi si etiam paradiso creatoris precario[h] usus est, sicut et mundo. Et tamen hominem tollere ad caelum creatoris exemplum est in Helia. Magis vero mirabor dominum optimum, percutiendi et saeviendi alienum, nec proprium saltem, sed creatoris angelum satanae colaphizando apostolo suo applicuisse, et ter ab eo obsecratum non concessisse. Emendat igitur et deus Marcionis secundum creatorem elatos aemulantem, ut deponentem scilicet de solio dynastas. Aut numquid ipse est qui et in corpus Iob dedit satanae potestatem, ut virtus in infirmitate comprobaretur? Quid et formam legis adhuc tenet Galatarum castigator, in tribus testibus praefiniens staturum omne verbum? Quid et non parsurum se peccatoribus comminatur, lenissimi dei praedicator? Immo et ipsam durius agendi in praesentia potestatem a domino datam sibi affirmat. Nega nunc, haeretice, timeri deum tuum, cuius apostolus timebatur!

II Reg. II, 11. — II Cor. XII, 7. 8. — I Sam. II, 7 sq. — Ps. CXLVII, 6. — Luc. I, 52. — Iob. I, 12. — II Cor. XII, 9. — Gal. I, 6 sqq. — II Cor. XIII, 1. — Ib. v. 2. — Ib. v. 10.

Cap. XIII. [1]De epistula ad Romanos. [2]Quando opusculum profligatur[a], breviter iam retractanda sunt quae rursus occurrunt, quaedam vero [3]tramittenda, quae saepius occurrerunt. Piget de lege adhuc congredi, [4]qui totiens probaverim concessionem[b] eius nullum argumentum praestare diversi dei in Christo praedicatam scilicet et repromissam in Christum apud creatorem, [4b]quatenus et [5]ipsa epistula legem plurimum videtur excludere. Sed et iudicem deum ab apostolo circumferri[c] saepe iam ostendimus et in iudice ultorem

20. eum non satanam *B.*

Cap. XIII. 1. De *om. B.* ex ep. ad rom. *legitur in marg. d.* 2. Quanto *B* [illegible] 3. exterminanda *B.* extra mittenda *C.* 4. qui toties probaverim concessionem [illegible] qui toties probaverim cessionem *c.* quoties probaveram concessionem *ab.* quotie[illegible] probat vera cessione *B.* quoties probat vera concessionem *C.* 4b. quatinus [illegible] quantus *B., uti solet.* quamvis *Latinius.* 5. ipse apostolus *cd.*

f. De paradiso suus stilus est] De paradiso peculiaris liber est scriptus. Hunc suum librum De Paradiso, qui hodie in deperditis est, Tertullianus commemorat De Anima cap. 55. extr.

g. patitur] Hoc est capit, incurrit. V. adnott. ad Apolog. cap. 21.

h. paradiso creatoris precario] Sic supra lib. IV, cap. 22 „aut proinde et nubilo creatoris *precario* usus est."

Cap. XIII. a. Quando opusculum profligatur] Princeps editio „*Quanto* opusculum profligatur," id est quo magis pro[illegible] est ut hic liber absolvatur atque [illegible] finem perducatur. (Fr. Iunius.) *Qu*[illegible] sensu causali sollemne est ponere [illegible] auctori. Exempla desideranti fere q[illegible] que pagina suppeditabit.

b. concessionem] Hoc est excl[illegible]nem. Lex enim concessit evangelio [illegible]

c. deum — circumferri] Sic s[illegible] lib. IV, cap. 12 „si non *dominum sa*[illegible] *circumferret* Christus." Ibid. cap. [illegible] „sine dubio aut non alium *deum* [illegible]

et creatorem in ultore. Itaque et hic, cum dicit, Non enim me pudet evangelii, virtus enim dei est in salutem omni credenti, Iudaeo et Graeco, quia iustitia dei in eo revelatur ex fide in fidem, sine dubio et evangelium et salutem iusto deo deputat, non bono, ut ita dixerim secundum haeretici distinctionem, transferenti ex fide legis in fidem evangelii, suae utique legis et sui evangelii. [6]Quoniam et iram [7]dicit revelari de caelo super impietatem [8]et iniustitiam hominum, qui veritatem [9]in iniustitia [10]detineant. Cuius dei ira? Utique creatoris. Ergo et veritas eius erit cuius et ira, quae revelari habet in ultionem veritatis. Etiam adiciens, Scimus autem iudicium dei secundum veritatem esse, et [11]iram ipsam probavit, ex qua venit iudicium pro veritate, et veritatem rursus eiusdem dei confirmavit cuius iram probavit probando iudicium. Aliud est si veritatem dei alterius in iniustitia detentam creator iratus ulciscitur. Quantas autem foveas in ista vel maxime epistula Marcion [12]fecerit, [13]auferendo quae voluit, de nostri instrumenti integritate parebit. Mihi sufficit, quae proinde eradenda non vidit, quasi neglegentias et caecitates eius accipere. Si enim [14]iudicabit deus occulta hominum, tam eorum qui in lege deliquerunt, quam eorum qui sine lege, quia et hi legem [15]ignorant et natura faciunt quae sunt legis, utique is deus iudicabit cuius sunt et lex et ipsa natura, quae legis est instar ignorantibus legem. Iudicabit autem quomodo? Secundum evangelium, inquit, per Christum. Ergo et evangelium et Christus illius sunt cuius et lex et natura, quae per evangelium et Christum [15b]vindicabuntur, adeo illo iudicio dei quod et supra, secundum veritatem. Ergo qua defendenda [16]reveletur de caelo ira, non nisi a deo irae, ita et hic sensus pristino cohaerens, in quo iudicium creatoris edicitur, non potest in alium deum referri, qui nec iudicat nec irascitur, sed in illum cuius [17]dum haec sunt, iudicium dico et [18]iram, etiam illa ipsius sint necesse est per [19]quem haec habent transigi, evangelium et Christus. Et ideo vehitur in transgressores legis, docentes non furari et furantes, ut homo dei legis, non ut creatorem ipsum his modis tangens, qui et furari

Rom. I, 16. 17.

Rom. I, 18.

Rom. II, 2.

Rom. II, 12–16.

Rom. II, 2.

Rom. I, 18.

Rom. II, 21.

Exod. XII, 34 sq.

6. quomodo et *B.* 7. dei dicit *c.* 8. loci iniustitiam *BC.* 9. in iustitia *BC.* 10. detineant *cd.* 11. iram ipsam *cd. Vaticanorum alter.* iram ipsa *Cab.* ira ipsa *B.* 12. fecit *B.* 13. aut auferendo *B.* aut referendo *C.* 14. iudicavit *Vaticanus uterque.* 15. ignorantes natura *Petr. Ciacconius. Probat Fr. Iunius.* 15 b. vindicabuntur a deo *Latinius. Probat Fr. Iunius.* 16. relevetur *bc.* 17. dum *cum b.* 18. iram *cd. Vaticani.* ira *reliqui.* 19. quae *edd. Semleri et Leopoldi, ex coniectura Latinii.*

circumferebat" cett., et lib. V, cap. 1 „nullum alium deum ab apostolo *circumlatum*", et cap. 16 „*dominum* et hic retributorem utriusque meriti dicimus *circumferri* ab apostolo."

vetans fraudem mandaverit in Aegyptios auri et argenti[d], quem modum et cetera in illum retorquent. Scilicet apostolus vereb convicium deo palam facere, a quo non verebatur [20]diverti Adeo autem Iudaeos [21]incesserat, ut ingesserit propheticam in

Rom. II, 24. Ies. LII, 5. pationem: Propter vos nomen dei blasphematur. Quam ergo versum, ut ipse blasphemaret eum cuius blasphemandi causa m

Rom. II, 29. exprobrat! Praefert et [22]circumcisionem cordis praeputiationi; [23]deum legis est facta circumcisio cordis, non carnis, spiritu,

Ier. IV, 4. littera. Quodsi haec est circumcisio Hieremiae: Et circumcide

Deut. X, 16. praeputia cordis, sicut et Moyses: Circumcidemini duricordiam stram, eius erit spiritus circumcidens cor cuius et littera me

Rom. II, 28 sq. carnem eius, et Iudaeus qui in occulto cuius et Iudaeus in ap quia nec Iudaeum nominare vellet apostolus non Iudaeorum

Rom. III, 21 sq. servum. Tunc lex, nunc iustitia dei per fidem Christi. Quae ista distinctio? Servivit [24]deus tuus dispositioni creatoris, dan tempus et legi eius: an eius tunc cuius et nunc? Eius lex c et fides Christi; distinctio [25]dispositionum est, non deorum. M

Rom. V, 1. iustificatos ex fide Christi, non ex lege, pacem ad deum hab Ad quem? Cuius nusquam fuimus hostes, an cuius legi et nat rebellavimus? Nam si in eum competit pax cum quo fuit bel ei et iustificabimur, et eius erit Christus, ex cuius fide iustificabi

Rom. V, 20. ad cuius pacem competit redigi hostes eius aliquando. Lex aut inquit, subintroivit, ut abundaret delictum. Quare? ut superab daret, inquit, gratia. Cuius dei gratia, si non cuius et lex? si creator ideo [26]legem intercalavit, ut negotium procuraret gra dei alterius et quidem aemuli, ne dixerim ignoti, ut, quemad

Rom. V, 21. dum apud ipsum regnaverat peccatum in mortem, ita et g regnaret in iustitia in vitam per Iesum Christum, adversarium ips Propter hoc omnia concluserat lex creatoris sub delictum, et to mundum deduxerat in reatum, et omne os obstruxerat, ne [27] gloriaretur per illam, ut gratia servaretur in gloriam Christi, creatoris, sed Marcionis. Possum et hic de substantia Christi p

Rom. VI, 2. struere ex prospectu quaestionis subsecuturae. Mortuos enim inquit, legi. Ergo corpus Christi et potest corpus contendi,

Rom. VI, 4. statim caro. Sed et quaecunque substantia sit, cum eius nom corpus quem subicit ex mortuis resurrexisse, non potest aliud

20. devertisse *c*. 21. ingesserat *BC. Vaticanus uterque*. 22. circumcisioni et praeputiationem *c*. 23. deum enim legis *c*. 24. deus tuus *abcd. Gorsh* deus *BC*. 25. dispositio nunc est *BCab*. 26. legem *om. BC*. *Probat Fr. Iu* 27. qui *BCcd. Vaticanus uterque*. quis *ab*.

d. fraudem mandaverit in Aegyptios auri et argenti] Cf. supra lib. IV, cap. 2

llegi quam carnis, in quam lex mortis est dicta. Ecce
t testimonium perhibet legi, et causa delicti eam excusat.
go dicemus? Quia lex peccatum? Absit. Erubesce, Marcion. Rom. VII, 7.
[28]Abominatur apostolus criminationem legis. Sed ego de- Ibid.
ion scio nisi per legem. O summum ex hoc praeconium
er quam [29]liquuit delictum [30]latere! Non ergo lex seduxit,
catum per praecepti occasionem. Quid deo imputas legis Ib. v. 10. 11.
gi eius apostolus imputare non audet? Atquin et accumulat:
icta, et praeceptum eius iustum et bonum. Si taliter vene- Ib. v. 12.
gem creatoris, quomodo ipsum destruat nescio. Quis discer-
s deos, iustum alium, bonum alium, cum is utrumque de-
edi cuius praeceptum et bonum et iustum est? Si autem
talem confirmat legem, utique et [31]propheticam, utique et Ib. v. 14.
m. Debeo enim et hinc constituere Christum in lege figurate
atum, quo nec a Iudaeis omnibus potuerit agnosci.
unc si pater misit in similitudinem carnis peccati, non ideo Cap. XIV.
ma dicetur caro quae in illo videbatur. Peccatum enim carni Rom. VIII, 3. Rom. VII, 23.
dscripsit, et illam fecit legem peccati habitantem in membris
t adversantem legi sensus. Ob hoc igitur missum filium in
dinem carnis peccati, ut peccati carnem simili substantia
ret, id est [1]carnea, quae peccatrici carni similis esset, cum
ix ipsa non esset. Nam et haec erit dei virtus in substantia
rficere salutem. Non enim magnum, si spiritus dei carnem
aret, sed si caro consimilis peccatrici, dum caro est, sed
ccati. Ita similitudo ad titulum peccati pertinebit, non ad
tiae mendacium. Nam nec addidisset Peccati, si substantiae
dinem vellet intellegi, ut negaret veritatem; tantum enim
posuisset, non et Peccati. Cum vero [2]tunc sic struxit, Car-
cati, et substantiam confirmavit, id est carnem, et similitu-
d vitium substantiae retulit, id est ad peccatum. Puta nunc
linem substantiae dictam, non ideo negabitur substantiae
Cur ergo similis vera? Quia vera quidem, [3]sed non ex
de statu [4]simili, sed vera de censu non [5]vero dissimili[a].

minati postulo criminationem *B.* abominari. postulo criminationem *C.*
BCa. 30. latens *Petr. Ciacconius.* 31. prophetiam *B.*
XIV. 1. carnea *cd. Vaticanus uterque.* carni *BC.* carne *ab.* 2. utrum-
truxerit *Latinius.* utrumque sic *Fr. Iunius.* 3. sed *om. B.* 4. similis,
atinius. Probat Fr. Iunius. 5. vero dissimili *ego.* vera de simili *Latinius,*
nius. vero dissimilis *BCabcd.*

IV. a. dissimili.] Recte Latinius tionem cur caro Christi vera milis nostrae, responsionem hoc formavit „quia vera quidem, sed non ex semine de statu similis, et vera de censu, non vera de simili.“ Sensus est carnem Christi veram quidem esse identitate (ut vocant) substantiae, non

Ceterum similitudo in contrariis nulla est. Spiritus non dicer carnis similitudo, quia nec caro similitudinem spiritus caperet; phantasma diceretur, si id quod non erat videbatur. Simil autem dicitur, cum est quod videtur. Est enim, dum alterius est. Phantasma autem, [6]qua hoc tantum est, non [7]est simili. Rom. VIII, 9. Et hic autem ipse edisserens quomodo nolit esse nos in ca cum simus in carne, ut scilicet non simus [8]in operibus car I Cor. XV, 50. ostendit hac ratione [9]scripsisse, Caro et sanguis regnum dei q sequi non possunt, non substantiam damnans, sed opera e [10]quae quia possunt non admitti a nobis in carne adhuc positis ad reatum substantiae, sed ad conversationis pertinebunt. Item Rom. VIII, 10. corpus quidem mortuum propter delictum, adeo non animae, [11] corporis mors est, spiritus autem vita propter [12]iustitiam cui m obvenit[b] propter delictum, id est corpori. Non enim alicui [13]re tuitur[c] nisi qui illud amisit, et ita erit resurrectio mortuorum, Ib. v. 11. est corporum. [14]Nam subiungit: Qui suscitavit Christum a mort [15]vivificabit et mortalia corpora vestra. Adeo et carnis resurrec nem confirmavit, absque qua nec corpus aliud dici capit[d] nec m tale aliud intellegi, et Christi substantiam corporalem prob siquidem proinde vivificabuntur et mortalia corpora nostra, que admodum et ille resuscitatus est, non alias proinde, nisi [16]qui corpore. Salio et hic amplissimum abruptum intercisae script sed apprehendo testimonium perhibentem apostolum Israëli, q Rom. X, 2—4. zelum dei habeant, sui utique, non tamen per scientiam. enim, inquit, ignorantes, et suam iustitiam sistere quaerentes, subiecerunt se iustitiae dei; finis [17]etenim legis Christus in [18]ius omni credenti. Hic erit argumentatio haeretici, quasi deum supe rem ignoraverint Iudaei, qui adversus eum iustitiam suam, id

6. qua hoc tantum est *Bcd. Vaticanus uterque.* quia hoc tantum est *Cab.* ostentum est *Latinius.* 7. similitudo est *B.* 8. in *Bcd. Vaticanus uterque* *Cab.* 9. se scripsisse *ed. Leopoldi.* 10. quae quia *abcd.* quia *(B?) edd.* S *et Leopoldi.* quae *C.* 11. et *BC.* 12. iustitiam, ei utique obveniet vita iustitiam cui *d., Fulv. Ursinus.* 13. restituitur quid nisi *d., Fulv. Ursinus.* Nam et subiungit *d.* 15. vivificavit *BC. Vaticanus uterque.* 16. qua *Fr.* 17. etenim *BC. Vaticanus uterque.* enim *reliqui.* 18. iustitiam *cd.*

autem ortus et qualitatum ipsius: ortus, quia non ex semine peraeque ut nos, qualitatum, quia non est similis earum conditio in ipso ac nobis. (Fr. Iunius.) Refinxi *dissimili* de *dissimilis*, ut respondeat alteri ablativo *simili*, qui in priori membro praecessit. Sententia est aperta.

b. cui mors obvenit] Ei obvenit cui mors obvenit cett. Rigaltius recepta Fulvii Ursini suppletione distinxit „propter delictum (adeo non animae, corporis mors est), spiritus autem propter iustitiam, ei utique obvenit propter iustitiam, cui" cett.

c. restituitur] Intellege corpus. opus igitur erat cum Fulvio Ursino que Rigaltio rescribere „restituitur nisi qui."

d. dici capit] Cf. adnott. ad De in Persecut. cap. 1. et ad Apol. cap

… suae, constituerint, non recipientes Christum, finem legis.
… ergo [19]zelo eorum erga deum proprium testimonium perhibet,
… et [20]inscitiam erga eundem deum eis [21]exprobrat? quod zelo
… dei agerentur, sed non per scientiam, ignorantes scilicet
…; cum dispositiones eius in Christo ignorant consummationem
… [22]staturo, atque ita suam iustitiam tuentur adversus illum. At-
… ipse creator et ignorantiam erga se eorum contestatur:
… me non agnovit et populus [23]meus me non intellexit; et — Ies. I, 3.
… iustitiam suam magis sisterent, docentes doctrinas praecepta — Ies. XXIX, 13.
…, nec non et congregati essent adversus dominum et ad- — Ps. II, 2.
… Christum ipsius, ex [24]inscitia scilicet. Nihil igitur potest in
… deum exponi quod competit in creatorem, quia et alias im-
… apostolus Iudaeos de ignorantia suggillasset erga deum igno-
… Quid enim deliquerant, si iustitiam dei sui adversus eum
… quem ignorabant? Atquin exclamat: O profundum divitia- — Rom. XI, 33.
… et sapientiae dei, et [25]investigabiles viae eius! Unde [26]illa
…? Ex recordatione scilicet scripturarum, quas retro revel-
…, ex contemplatione sacramentorum, quae supra disseruerat in
… Christi ex lege venientem. Haec si Marcion de industria
…, quid apostolus eius exclamat, nullas intuens divitias dei,
… pauperis et egeni quam qui nihil condidit, nihil praedicavit,
… denique habuit, ut qui in aliena descendit? Sed enim et [28]opes
… divitiae creatoris olim absconditae, nunc reseratae. Sic enim re-
… miserat: Et dabo illis thesauros occultos, invisibiles aperiam eis. — Ies. XLV, 3.
… ergo exclamatum est: O profundum divitiarum et sapientiae
… cuius iam thesauri patebant. [29]Id Esaiae, et sequentia de
… prophetae instrumento: Quis enim cognovit sensum domini, — Ies. XL, 13 sq.
… qui consiliarius [30]eius fuit? quis porrexit ei, et retribuetur — Rom. XI, 34. 35.
… Qui tanta de scripturis ademisti, quid ista servasti, quasi non
… creatoris? Plane novi dei praecepta videamus. Odio, inquit, — Rom. XII, 9.
… malum, et bono adhaerentes. Aliud est enim apud crea-
…, Auferte malum de vobis, et declina a malo et fac bonum? — Ps. XXXIV, 15.
… fraternitatis invicem affectuosi; non enim id ipsum est, Dili- — Rom. XII, 10.
… proximum tanquam te. Spe gaudentes, utique dei. Bonum est — Lev. XIX, 18. Rom. XII, 12.
… sperare in [31]dominum, quam sperare in magistratus. Pres- — Ps. CXVIII, 9. Rom. XII, 12.
… sustinentes. Exaudiet enim te dominus in die pressurae. — Ps. XX, 2.

… suo *bcd.* 20. inscitiam *C. Vaticanus uterque.* iustitiam *B.* inscientiam … *es Gorziensi.* 21. exprobras *b.* 22. staturo *d.* scauro *B.* statuturo *re-* … 23. meus *om. BCa.* 24. inscientia *cd.* 25. ininvestigabiles *cd.* 26. ista *Fr. Iunius.* enim *Latinius.* irae *BCabc.* 27. non erasit *d., Fulv. Ur-* … 28. opes *abcd.* apostolus *BC.* 29. de Esaiae, ut sequentia *Latinius et* … 30. eius *om. BC.* 31. domino *BC.*

Rom. XII, 14. Habes [32] psalmum. Benedicite, et nolite maledicere. Quis hoc
Rom. XII, 16. cebit quam qui omnia benedictionibus condidit? Non altum sapi
Ies. V, 21. tes, sed humilibus [33] assentantes, ne sitis apud vos sapientes.
Rom. XII, 17. enim audiunt per Esaiam. Malum pro malo nemini retribueri
Lev. XIX, 18. Rom. XII, 19. Et malitiae fratris [34] tui ne memineris. Nec vosmet ipsos ulcisc
Deut. XXXII, 35. tes. Mihi enim vindictam et ego vindicabo, dicit dominus. Pa
Rom. XII, 18. cum [35] omnibus hominibus habetote. Ergo et legalis talio non
tributionem [36] iniuriae permittebat, sed inceptionem metu reta
tionis comprimebat. Merito itaque totam creatoris disciplinam p
Rom. XIII, 9. cipali praecepto eius conclusit, Diliges proximum tanquam te.
legis supplementum si ex ipsa lege est, quis sit deus legis
ignoro. Metuo ne deus Marcionis. Si vero evangelium Christi
praecepto adimpletur, Christi autem non [37] est creatoris, quo
Matth. V, 17. contendimus dixerit Christus [38] an non, Ego [39] non veni legem
solvere, sed [40] implere? Frustra de [41] ista sententia neganda [42] P
tus [f] laboravit. Si evangelium legem non adimplevit, ecce lex e
Rom. XIV, 10. gelium adimplevit. Bene autem quod et in [43] clausula tribunal Chr
comminatur, utique iudicis et ultoris, utique creatoris, illum e
constituens promerendum quem intentat timendum, etiamsi al
praedicaret.

Cap. XV. [1] DE EPISTULA AD THESSALONICENSES PRIMA. Brevi
bus quoque epistulis non [2] pigebit intendere. Est sapor et in pau
I Thess. II, 15. Occiderant Iudaei prophetas suos. Possum dicere, Quid ad a
stolum dei alterius, et quidem optimi, qui nec suorum del
damnare dicatur, quique et ipse prophetas eosdem destruendo q
dammodo perimat? [3] Quid enim mali admisit apud illum Israël
occidit quos et ille reprobavit, si prior inimicam in eos sententi
statuit? Deliquit autem apud deum ipsorum. Is [4] exprobravit i
quitatem ad [5] quem pertinet laesus; certe quivis alius quam adv
I Thess. II, 15. sarius [6] laesi. Sed nec onerasset illos imputando etiam do
necem, qui et dominum interfecerunt, dicendo, et prophetas su

32. psalmo *B.* 33. adsectantes *d.* 34. tui ne memineris *B.* tui ne mem
lis *Cabc.* vestri ne memineritis *d.* 35. omnibus hominibus *cd. Vaticanus* ut
omnibus *B.* hominibus *reliqui.* 36. iniuriae permittebat, sed *abcd., ex Gorz*
iniuriae, sed *BC. Latinius et Fr. Iunius.* 37. et *Latinius.* 38. aut *C.* 39.
om. BCa. 40. adimplere *B.* 41. illa *B.* 42. Ponticus *cd., ex coniect. Rhen*
43. clausulam *B.*

Cap. XV. 1. EX EP. AD THESS. I. *d., in marg.* 2. pigebat *B.* 3. Quid
mali *cd. Vaticanorum alter.* Quid mali *reliqui.* 4. exprobrabit *Fr. Iunius.* et
bavit *BC.* 5. quam *C.* 6. laesissent: nec *BC.*

e. quo] *Quo,* id est quorsum, in quem finem, ut lib. De Resurr. Carnis cap. 60., et passim. (Fr. Iunius.)

f. Pontus] Lego ex princ. editione et MSS. *Pontus,* *ἐμφατικώτερον,* pro quod est Marcion Ponticus et eos etiam Pontici cum eo. (Fr. Iunius.)

licet suos adiectio sit haeretici. Quid enim tam acerbum, si alterius dei praedicatorem Christum interemerunt, qui sui dei prophetas contrucidaverunt? Status autem exaggerationis, quod et dominum et famulos eius peremissent. Denique si alterius dei Christum, alterius prophetas peremerunt, aequavit impietates, non exaggeravit. Aequanda autem non fuit; ergo exaggerari non potuit, nisi in eundem dominum commissa ex utroque titulo. Ergo [7] eiusdem dei Christus et prophetae. Quam autem sanctitatem nostram voluntatem dei dicat, ex contrariis quae prohibet agnosceres. Abstinere [8] enim, inquit, a stupro, non a matrimonio: scire unumquemque suum vas in honore tractare. Quomodo? dum non in libidine, qua gentes. Libido autem nec apud gentes matrimonio adscribitur, sed extraordinariis et non naturalibus et [9] portentuosis. [10] *Lex naturae* luxuriae est, turpitudini quoque et immunditiae contraria[a], quae non matrimonium excludat, sed libidinem, quae vas nostrum in honore matrimonii tractet. Hunc autem locum salva alterius, id est plenioris, sanctitatis praelatione tractaverim, continentiam et virginitatem nuptiis anteponens, sed non prohibitis. Destructores enim nuptiarum, non sectatores castitatis retundo. Ait eos qui remanent in [11] adventum Christi cum eis qui mortui in Christo primi resurgent quod in nubibus auferentur in [12] aërem obviam domino. Agnosco his iam tunc prospectis mirari substantias caelestes ipsam Hierusalem, quae sursum est, et per Esaiam pronuntiare, Quinam sunt velut nubes volant, tanquam columbae cum pullis ad me? Hunc ascensum si Christus nobis praeparavit, ille erit Christus de quo Amos[b]: Qui ascensum suum aedificat in caelos, utique sibi et suis. Unde a quo sperabo nunc, nisi a quo haec audivi? Quem spiritum prohibet extingui, et quas prophetias vetat [14] nihil haberi? Atque non creatoris spiritum, nec creatoris prophetias secundum Marcionem. Quae enim [15] destruit, ipse iam extinxit et [16] nihil fecit,

I Thess. IV, 3. 4. — I Thess. IV, 17. — Gal. IV, 26. — Ies. LX, 8. — Amos IX, 6. — I Thess. V, 19. 20.

...dus dominus dei *BC*. 8. enim *om. bcd.* 9. portentuosis *BCabc.* portento-... 10. Lex naturae luxuriae est, turpitudini quoque et immunditiae contraria ... Sanctitas luxuriae est, turpitudini quoque et immunditiae contraria *d., Fulv.* ... Lex uxoria est turpitudini quoque et immunditiae contraria *Latinius.* ... *Fr. Iunius.* Luxuria est turpitudini quoque et immunditiae non contraria *Vaticanorum unus.* Luxuria est turpitudini quoque et immunditiae contraria ..., *et Gorziensis.* 11. adventum *cd. Vaticanorum unus.* adventu *reliqui.* 12. ... *cd. Vaticanorum unus.* aëre *reliqui.* 13. Amos *Fr. Iunius. Cf. Adv. Marc.* ... 24. Osee *libri omnes.* 14. nihili *d., Latinius, et Fulv. Ursinus.* 15. destruit ... destruxit *bcd.* 16. nihili fecit *(B)d., Latinius et Fulv. Ursinus.*

Cap. XV. a. Lex naturae luxuriae est, turpitudini quoque et immunditiae con-...] Haec mea est horum verborum emendatio. Verba *lex naturae* latebant videlicet in vocabulo *luxuriae*.

b. Amos] Ita reponendum erat pro *Osee*. Cf. supra lib. III, cap. ult.

nec potest prohibere quae [17]nihil fecit[c]. Ergo incumbit Marcio[ni] exhibere hodie apud ecclesiam suam exinde spiritum dei sui q[ui] non sit extinguendus, et prophetias quae non sint nihil habenda[e]. Et si exhibuit quod putat, sciat nos quodcunque illud ad forma[m] spiritalis et propheticae gratiae atque virtutis [18]provocaturos, ut futura praenuntiet et occulta cordis revelet et sacramenta edisser[at]. Cum nihil tale protulerit ac probarit, nos proferemus et spirit[um] et prophetias creatoris secundum ipsum praedicantes. Atque i[ta] constabit [19]apostolus de quibus dixerit, de eis scilicet quae futu[ra] erant in ecclesia eius dei qui dum est, spiritus quoque [20]eius op[e]ratur, et promissio celebratur. Age nunc, qui salutem carnis a[d]nuitis, et si quando corpus in huiusmodi praenominatur[d], ali[ud] nescio quid interpretamini illud quam substantiam carnis, quomo[do] [21]apostolus omnes in novis substantiis certis nominibus distinxit [22]... omnes in uno voto constituit salutis, optans ut spiritus noster [et] corpus et anima sine querela in adventu domini et [23]salutificato[ris] nostri Christi conserventur[e]? Nam et animam posuit et corp[us] tam duas res quam diversas. Licet enim et [24]animae corpus [sit] aliquod suae qualitatis[f], sicut et spiritus, cum tamen et corpus [et] anima distincte nominantur, habet anima suum vocabulum propri[um] non egens communi vocabulo corporis; id relinquitur carni, q[uae] non nominata proprio, communi utatur necesse est. Etenim ali[am] substantiam in homine non video post spiritum et animam cui vo[cabulum] cabulum corporis accommodetur praeter carnem, hanc totiens [in] corporis nomine intellegens quotiens non nominatur; multo ma[gis] [25]hic, cum quae dicitur corpus suo nomine appellatur.

I Thess. V, 23.

Cap. XVI. II Thess. I, 6—8.

[1]De epistula ad Thessalonicenses secunda. C[ogi]mur quaedam identidem iterare, ut [2]cohaerentia eis confirme[mus]. Dominum et hic retributorem utriusque meriti dicimus circum[...]

17. nihili fecit *d., Latinius, et Fulv. Ursinus.* 18. provolaturos *BC.* 19. apo[sto]lus *Fr. Iunius:* apostolum *BCabcd.* 20. eis *c., vitiose.* 21. Christus om[...] 22. ut *B.* 23. salutificaris *BC.* 24. animae *abcd., ex emendat. Rhenani.* [...] et *BC.* 25. hic.cumque *C.* huiuscumque *B.*
Cap. XVI. 1. EX EP. II. AD THESS. *legitur in marg. d.* 2. cohaerente ei[s] [...]

c. nihil haberi? utique — nihil fecit — nihil fecit.] Transit ad cap. 5. Epist. I ad Thessal., ubi v. 20. proprie transtulit *nihil haberi,* quod in Graeco est „μὴ ἐξουθενεῖτε." (Pamel.)

d. in huiusmodi praenominatur] De illo *huiusmodi* substantivi adinstar positi adeoque cum praepositione stricto cf. adnott. ad De Bapt. cap. 12. *Praenominare* vero auctori h. l. esse puto pro eo quod infra dicit „distincte nom[inare]". Praenominibus enim utimur cum [...] personas distinctius denotare volu[mus].

e. domini et salutificatoris nostri [Chri]sti conserventur?] De hoc loco cf. [...] De Resurr. Carnis cap. 47.

f. Licet enim et animae corp[us] aliquod suae qualitatis] De hoc T[ertul]liani paradoxo, animas esse corp[oreas] cf. inprimis De Anima cap. 5 sqq.

ab apostolo[a], aut creatorem aut, quod nolit Marcion, parem creatoris, apud quem iustum sit afflictatoribus nostris rependi [3]afflictationem, et nobis, [4]qui afflictemur, requietem, in [5]revelatione domini Iesu venientis a caelo cum angelis virtutis suae et in flamma ignis. Sed flammam et ignem delendo haereticus extinxit, ne scilicet nostratem deum faceret. Lucet tamen vanitas liturae. Cum enim ad ultionem venturum scribat apostolus dominum [6]exigendam de eis qui deum ignorent et qui non obaudiant evangelio, [7]quos ait poenam luituros exitialem, aeternam, a facie domini et a gloria valentiae eius, sequitur ut flammam ignis inducat, scilicet veniens ad puniendum. Ita et in hoc, nolente Marcione, crematoris dei [8]Christus, et in illo creatoris est, quod etiam de ignorantibus dominum ulciscitur, id est de ethnicis. Seorsum enim posuit, Evangelio non obaudientes, sive Christianos peccatores, sive Iudaeos. Porro de ethnicis exigere poenas, qui evangelium forte non norint, non est dei eius qui naturaliter sit ignotus, nec usquam nisi in evangelio sit revelatus, non omnibus scibilis. Creatori autem [9]etiam naturalis agnitio debetur, ex operibus intellegendo et exinde in pleniorem notitiam requirendo. Illius est ergo [10]etiam ignorantes deum plectere, quem non liceat [11]ignorare. Ipsum quod ait, A facie domini et a gloria valentiae eius, verbis [12]usus Esaiae, ex ipsa causa eundem sapit dominum consurgentem ut comminuat terram. [Ibid. v. 8.] [Ies. II, 19.]

Quis est autem homo delicti, filius perditionis, quem revelari prius oportet ante domini adventum, extollens se super omne quod deus dicitur et omnem religionem, [13]consessurus[b] in templo dei et deum se iactaturus? Secundum nos quidem antichristus, ut docent veteres [14]ac novae prophetiae, ut Ioannes apostolus, qui iam antichristos dicit processisse in mundum praecursores antichristi spiritus, negantes Christum in carne venisse, et solventes Iesum, scilicet in deo creatore: secundum vero Marcionem nescio [15]ne sit[c] Christus creatoris. Nondum [16]venit apud illum. [17]Quisquis est autem ex quibus, quaero cur veniat in omni virtute et signis et ostentis mendacii? Propterea, inquit, quod dilectionem veritatis non susce- [II Thess. II, 3. 4.] [I Io. IV, 1 sq.] [II Thess. II, 10–12.]

3. afflictionem *B.* 4. quia *B.* 5. revelationem *B. Vaticanus uterque.* 6. ad exigendam *bc., mendose.* 7. poenam quos ait *Latinius.* 8. Christus est, et *d.* 9. et *B.* 10. et *B.* 11. ignorari *d.* 12. usus est Esaiae *B.* 13. consecuturus *Cab. Probat* *Iunius.* consecuturos *B.* 14. ac *BCa.* et *reliqui.* 15. nisi Christus sit *Fulv.* *Ursinus.* 16. enim venit *d., Fulv. Ursinus.* 17. Quisquis est autem ex *d., Latinius et Fulv. Ursinus.* cuius quis est (est *om. c. cum Vatic. altero*) autem *reliqui.*

Cap. XVI. a. circumferri ab apostolo] supra ad cap. 13.

b. consessurus] Princeps editio „et omnem religionem *consecuturus*"; quam lectionem Marcionis puto esse, ideoque mutari nolim." (Fr. Iunius.)

c. nescio ne sit] De hoc *ne* dubitativo v. quae adnotata sunt ad Apolog. cap. 2.

perint, ut salvi essent, et propter hoc [18]erit eis [19]instinctum[d] fallaciae, ut iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. Igitur si antichristus, [20]et secundum creatorem, deus erit creator, qui eum mittit ad impingendos eos in errorem qui non crediderunt veritati ut salvi fierent; eiusdem erit veritas et salus qui [21]eas summissu erroris ulciscitur[e], id est creatoris, cui et competit zelus [22]ipse errore decipere quos veritate non cepit. Si vero non est antichristus, secundum nos, ergo Christus est creatoris secundum Marcionem. Et quale erit ut ad ulciscendam veritatem suam Christum [23]creatoris summittat? [24]*At* si et[f] de antichristo consentit, proinde dixerim, Quale est [25]ut [26]illi satanas, angelus creatoris, sit necessarius, [27]et occidatur ab eo, habens fallaciae operatione fungi [28]creatori? In summa, si indubitatum est eius esse et angelum et veritatem et salutem cuius et ira et aemulatio et fallaciae immissio adversus contemptores et desultores, etiam adversus ignorantes (ut iam et Marcion de gradu cedat, deum quoque [29]suum zeloten concedens), quis dignius irascetur? Puto, qui a primordio rerum [30]naturam [31]operibus, beneficiis, plagis, [32]praedicationibus, testibus ad agnitionem sui praestruxit, nec tamen agnitus est: [33]an qui semel [34]unico evangelii instrumento, et ipso incerto, [35]nae palam alium deum praedicante, productus est? Ita cui competit vindicta, ei [36]competet materia vindictae, evangelium dico, et veritas et salus. Iubere autem operari eum qui velit manducare eius disciplina est qui bovi trituranti os liberum iussit.

II Thess. III, 10.
Deut. XXV, 4.

Cap. XVII.

[1]DE EPISTULA AD LAODICENOS. [2]Ecclesiae quidem verita[te]

18. dabit eis *Latinius*. 19. in structum *Rhenanus*. 20. et secundum creatore[m] deus *BCabc*. est secundum nos et deus, deus *d.*, *cum Fulvio Ursino*. 21. [eas] summissu *ego*. ex summissu *cd*. ea summissu *Cab*. sine missu *B*. 22. ipsos [illegible] 23. creatoris *d.*, *Petr. Ciacconius et Fulv. Ursinus*. creatori *BCabc*. 24. At si de *ego*. Sed et de *BCabc*. Sed etsi de *d.*, *Fulv. Ursinus*. 25. ut *om. bc*. [26.] illis *BC*. *Probat Fr. Iunius*. 27. ut *B*. 28. creatoris *B*. 29. suum *bcd.*, *emendat. Rhenani*. summum *BCa*. 30. naturae *Fulv. Ursinus*. 31. operibus *B*[illegible] opibus *C.*, *et a. in marg.* 32. praedicationibus, testibus *a* (*in marg.*) *d*. praed[ica]tionum est testibus *B*. praedicationum testibus *reliqui*. 33. nec qui *Fulv. Ur*[*sinus*]. 34. unico *Cabd.*, *Fr. Iunius*. unito *b*. *Vaticanus uterque*, *Fulv. Ursi*[*nus*] iuncto *B*. 35. nae *C*. ne *Ba*. nec *reliqui*. 36. competet *cd*. *Vaticanus uter*[*que*] competit *reliqui*.

Cap. XVII. 1. EX EP. AD LAOD. SEV EPHES, *legitur in marg. d*. 2. Ec[clesiae] quidem *B*.

d. instinctum] Cf., si tanti est, de hoc vocabulo Barth. ad Statii Theb. I, 83, tom. II, p. 28.

e. qui eas summissu erroris ulciscitur] Haec mea est emendatio horum verborum, quae firmatur etiam ex iis quae infra leguntur „ut ad ulciscendam veritatem suam Christum creatoris [sum]mittat."

f. At si et] Particulam *at* revoca[vi] [illegible] terminatione praegressi vocabuli, et [illegible] pturam *sed* commutavi in *si*; saepi[ssime] [illegible] enim has inter se esse ab librariis [con]fusas neminem fugit qui antiquas [mem]branas manibus versaverit.

epistulam istam ad Ephesios habemus emissam, non ad Laodicenos; sed Marcion ei titulum aliquando interpolare gestiit, quasi et in isto diligentissimus explorator. Nihil autem de titulis interest, cum ad omnes apostolus scripserit dum ad quosdam, certe tamen eum deum praedicans in Christo cui competunt quae praedicantur. Cui ergo competent secundum boni existimationem[a], quam proposuerit [Eph. I, 9.] in sacramento voluntatis suae, in dispensationem adimpletionis temporum ([3]ut ita dixerim, sicut verbum illud in Graeco [4]sonat) recapitulare (id est ad initium redigere [5]vel ab initio recensere) omnia in Christum quae in caelis et quae in terris, nisi cuius omnia erunt ab initio, etiam ipsum initium, a quo [5b]et tempora et temporum [6]adimpletionis [7]dispensatio, ob quam omnia ad initium recensentur in Christo? Alterius autem dei quod initium, id est unde, cuius opus nullum? quae tempora sine initio? quae adimpletio sine temporibus? quae dispensatio sine adimpletione? Denique quid in terris egit iam olim, ut longa aliqua temporum adimplendorum dispensatio reputetur, ad recensenda omnia in Christo, etiam quae in caelis? Nec in caelis autem res ab altero actas existimabimus, quaecunque sunt, quam ab eo a quo et in terris [8]actas omnibus constat. Quodsi non capit alterius omnia ista deputari ab initio quam creatoris, quis credet ab alio ea recenseri in Christum alium, et non a suo auctore et in suum Christum? Si creatoris sunt, diversa sint necesse est a diverso deo; si diversa, utique contraria. Quomodo ergo contraria recenseantur in eum a quo denique destruuntur? Nam et sequentia quem renuntiant Christum, cum dicit, Ut simus in laudem gloriae nos, qui praespera- [Eph. I, 12.] vimus in Christum? Qui enim praesperasse poterunt, id est ante sperasse in deum, quam venisset, nisi Iudaei, quibus Christus praenuntiabatur ab initio? Qui ergo praenuntiabatur, ille [9]et praesperabatur. Atque adeo hoc ad se, id est ad Iudaeos, refert, ut distinctionem faciat, conversus ad nationes: In quo et vos, cum audissetis [Ib. v. 13.] sermonem veritatis, evangelium, in quo credidistis et signati estis spiritu promissionis eius sancto. Cuius promissionis? factae per Ioelem: In novissimis diebus effundam de meo spiritu in omnem [Ioel III, 1.] carnem, id est et in nationes. Ita [9b]et spiritus et evangelium in eo erit Christo qui praesperabatur, dum praedicabatur. Sed et pater [Eph. I, 17.]

3. ut pax dixerim *BC*. 4. sonare *BC*. 5. vel *om. B*. 5 b. et *om. b*. 6. adimpletionis ego. adimpletiones *Cabcd*. impletiones *B*. 7. et dispensatio *Fr. Iunius*. 8. actas *Fr. Iunius*. acta *libri omnes*. 9. et *om. BC*. 9 b. et *om. BC*.

Cap. XVII. a. boni existimationem] *Εὐδοκίαν*, ut ante „boni ducere" *εὐδοκεῖν*. (Fr. Iunius.)

gloriae ille est cuius Christus rex gloriae canitur in psalmo ascen-
Ps. XXIV, 10. dens: Quis est iste rex gloriae? dominus virtutum ipse est rex
Eph. I, 17. gloriae. Ab illo spiritus sapientiae optatur apud quem haec quoque
Ies. XI, 2. spiritalium species enumeratur inter septem spiritus per Esaiam.
Eph. I, 18. Ille dabit illuminatos cordis oculos qui etiam exteriores oculos luce
ditavit, cui displicet caecitas populi. Et quis caecus nisi pueri
Ies. XLII, 19. mei? et excaecati sunt famuli dei. Apud illum sunt et divitiae hae-
Eph. I, 18. reditatis in sanctis qui eam haereditatem ex vocatione nationum
Ps. II, 8. repromisit. Postula de me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam.
Eph. I, 19—22. Ille inoperatus est in Christum valentiam suam, suscitando eum a
mortuis, et collocando eum ad dexteram suam, et subiciendo omnia,
Ps. CX, 1. qui et dixit, Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos
scabellum pedum tuorum; quia et alibi spiritus ad patrem de filio,
Ps. VIII, 7. Omnia subiecisti sub pedibus eius. Si ex his alius deus et alius
Christus infertur quae recognoscuntur in creatore, quaeramus iam
Eph. II, 1. 2. creatorem. Plane, puto, invenimus, cum dicit illos delictis mor-
tuos [10]in quibus ingressi erant, secundum aevum mundi huius, se-
cundum principem potestatis [11]aëris, qui operatur in filiis incredu-
litatis. Sed mundum non potest et hic pro deo mundi Marcion
interpretari. Non enim simile est creatum creatori, factum factori,
mundus deo. Sed nec princeps potestatis aëris dicetur qui est
princeps potestatis saeculorum. Nunquam enim praeses superiorum
de inferioribus notatur, licet et inferiora ipsi deputentur. Sed nec
incredulitatis operator videri potest, quam ipse potius [12]et a Iudaeis
et a nationibus patitur. Sufficit igitur si haec non cadunt in crea-
torem. Si autem et est in quem magis [13]competant, utique magis [illegible]
hoc apostolus [13b]sciit. Quis iste? Sine dubio ille qui ipsi creator[illegible]
filios incredulitatis obstruit, aëre isto [14]potitus, sicut dicere eu[illegible]
Ies. XIV, 14. [15]propheta refert: Ponam in nubibus thronum meum: ero simili[illegible]
altissimo. Hic erit diabolus, quem et alibi (si tamen ita et aposto[illegible]
lum legi volunt) deum aevi huius[b] agnoscemus. Ita enim totu[illegible]
saeculum mendacio divinitatis implevit. Qui plane si non fuiss[illegible]
tunc haec in creatorem spectasse potuissent. Sed et in Iudais[illegible]
Eph. II, 3. conversatus [16]fuerat apostolus. Non quia interposuit de delictis, [illegible]
quibus et nos omnes conversati sumus, ideo delictorum domin[illegible]
et principem aëris huius creatorem praestat intellegi, sed quia [illegible]

10. non in quibus *BC.* 11. aeris huius qui *cd.* 12. et *om.* (*B*)*b.* 13. co[illegible]tant *d.*, *ex emendat. Fulvii Ursini.* competat *BCabc.* 13b. scivit *Latini*[illegible]. potius *Ca.* 15. propheta refert *Fr. Iunius.* profert et refert *Cabcd.* profer[illegible] ...erit *B.* 16. fuerat *om. cd.* *Reposuerunt Latinius et Fr. Iunius.*

b. deum aevi huius] Cf. supra cap. 11.

Iudaismo unus fuerat de filiis incredulitatis, diabolum [17] habens operatorem, cum persequeretur ecclesiam et Christum creatoris, propter quod [17b] et, Iracundiae filii [18] fuimus, inquit, sed natura. Ne, quia filios appellavit Iudaeos creator, argumentetur hoc haereticus dominum irae creatorem. Cum enim dicit, Fuimus natura filii iracundiae, creatoris autem non natura sunt filii Iudaei, sed allectione patrum, irae filios ad naturam retulit, non ad creatorem, ad summam subiungens, Sicut et ceteri, qui utique filii dei non sunt. Apparet communi naturae omnium hominum et delicta et concupiscentias carnis et incredulitatem et iracundiam [19] reputari, diabolo tamen captante naturam, quam et [20] ipse iam infecit delicti semine illato. Ipsius, inquit, sumus factura, conditi in Christo. Aliud [21] est facere, aliud condere. Sed utrumque uni dedit. Homo autem factura creatoris est. Idem ergo condidit in Christo qui et fecit. Quantum enim ad substantiam, fecit, quantum ad gratiam, condidit. Inspice et cohaerentia. Memores, vos aliquando nationes [22] in carne, qui [23] appellabimini praeputium ab ea quae dicitur circumcisio in carne manu facta, quod essetis illo in tempore sine Christo, alienati a conversatione Israëlis et peregrini testamentorum et promissionis eorum, spem non habentes, et sine deo in mundo. Sine quo autem deo fuerunt nationes, et sine quo Christo? Utique eo cuius erat conversatio Israëlis et testamenta et promissio. At nunc, inquit, in Christo vos, qui eratis longe, facti estis prope in sanguine eius. A quibus erant retro longe? A quibus supra dicit, a Christo creatoris, a conversatione Israëlis, a testamentis, a spe promissionis, a deo ipso. Si haec ita sunt, ergo his prope fiunt nunc nationes in Christo a quibus tunc longe fuerant. Si autem conversationi Israëlis, quae est in religione dei creatoris, et testamentis et promissioni et ipsi deo eorum proximi sumus facti in Christo, ridiculum satis, si [24] nos alterius dei Christus de longinquo advocarit creatori. Meminerat apostolus ita praedicatum de nationum vocatione ex longinquo vocandarum. Qui longe erant a me, appropinquaverunt iustitiae meae. Tam enim iustitia quam et pax creatoris in Christo annuntiabatur, ut saepe iam ostendimus. Itaque ipse est, inquit, pax nostra, qui fecit duo unum, Iudaicum scilicet populum et gentilem. Quod prope et quod longe, soluto medio

Eph. II, 3. — Ibid. — Ib. v. 10. — Ib. v. 11. — Ibid. 13. — Ies. XLVI, 12. — Eph. II, 14. 15.

16. habentis *C.* 17b. et nos iracundiae *Gorziensis, teste Rhenano, qui in sua* ... ita *edi voluit.* et nō iracundiae *C.* 18. sumus *B., et Gorziensis, teste Rhen.* 19. reputare *d., cum Fulvio Ursino.* 20. ipse iam infecit *d.* ipse ... *Fulv. Ursinus.* ipse iam fecit *BCab.* ipse suam fecit *c., ex emendat. Rhenani.* 21. enim facere *cd.* 22. in carne fuisse qui *cd.* 23. appellamini *C.* 24. ... *C.*

pariete inimicitiae, in carne sua. Sed Marcion abstulit Sua, ut inimicitiae daret carnem, quasi carnali vitio, non Christo aemulae. [25]Sic, uti alibi [26]dixi, et hic, non [27]Marrucine[c], sed Pontice, cuius supra sanguinem confessus es, hic negas carnem. Si legem praeceptorum sententiis vacuam fecit, adimplendo certe legem (vacat enim iam, Non adulterabis, cum dicitur, Nec videbis ad concupiscendum, vacat, Non occides, cum dicitur, Nec maledices) adversarium legis de adiutore non [28]potest facere. Ut duos conderet in semetipso, qui fecerat idem condens (secundum quod et supra: Ipsius enim factura sumus conditi in Christo), in unum novum hominem, faciens pacem (si [29]vere novum, vere et hominem, non phantasma, novum autem et nove natum ex virgine dei spiritu), ut reconciliet ambos deo, et deo quem utrumque genus offenderat, et Iudaicum et gentilem populum in uno corpore, inquit, [30]cum interfecisset inimicitiam in eo per crucem. Ita et hic caro corpus in Christo, quod crucem pati potuit. Hoc itaque [31]annuntiante pacem eis qui prope, et eis qui longe, accessum consecuti simul ad patrem, iam non sumus peregrini nec advenae, sed concives sanctorum, sed domestici dei (utique eius a quo supra ostendimus alienos fuisse nos, et longe constitutos), superaedificati super fundamentum apostolorum. Abstulit haereticus, Et prophetarum, oblitus dominum posuisse in ecclesia, sicut apostolos, ita et prophetas. Timuit [32]scilicet ne et super veterum prophetarum fundamenta aedificatio nostra constaret in Christo, cum ipse apostolus ubique nos de prophetis exstruere non cesset. Unde enim accepit summum lapidem angularem dicere Christum, nisi de psalmi significatione: Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, iste factus est in summo angulo.

Eph. II, 10. — Ib. v. 15. 16. — Ib. v. 17—20. — Ib. v. 21. — Ib. v. 20. — Ps. CVIII, 22.

Cap. XVIII. — Eph. III, 8. 9.

[1]De manibus haeretici [2]praecidentis non miror si syllabas subtrahit, cum paginas totas plerumque [3]subducit[a]. Datam, inquit,

25. Sic, uti *Fr. Iunius*. Siculi *c*. Sicubi *reliqui*. 26. dixit *BC*. 27. Marrucine *B*. 28. potest *BCab., Fr. Iunius*. potes *cd*. 29. vero *B*. 30. cum (tum) interfecit. Sed inimicitiam *BC*. 31. annunciare *BC*. 32. si nonne et super „*Forte* timuit Sinon ne et *cett. ut alludat ad Sinonem Virgilianum.*", *Rhenani* [illegible] *notatum est in marg. ed. principis. Hanc coniecturam, quamvis ab ipso Rhenano postea reiectam, comprobavit Fr. Iunius.*

Cap. XVIII. 1. *In vulgatis editionibus verba* De manibus — — subducit *ad praegressum caput retracta.* 2. praecidentis non miror si syllabas subtrahit. praecidendis? Non miror si syllabas subtrahit *C*. praecidendus non miror si syllabas subtrahit *B., Rhenanus in marg. ed. princ.* praecidendis non miror si syllabas subtrahit *ab*. praecidentis non miror syllabas subtrahi *Latinius*. praecidens. Non miror si syllabas subtrahit *Fr. Iunius*. 3. subducat *d., Latinius*.

c. Sic, uti alibi dixi, et hic, non Marruccine] Lego „Sic, uti alibi dixi" cett., nimirum dico. Dixit autem lib. IV, cap. 40. et aliis locis quam plurimis. Marruccini autem furtivis dolis et artibus fuerunt celebres, ut ex Catulli [illegible] 12 notat Latinius, Pontici vero [illegible] mentis. De Marruccinis videndus S[illegible] lib. V [4, 241.]. (Fr. Iunius.)

Cap. XVIII. a. subducit.] Latini[illegible]

sibi apostolus gratiam novissimo omnium, illuminandi omnes, quae dispensatio sacramenti occulti ab aevis in deo, qui omnia condidit. Rapuit haereticus In praepositionem, et ita legi facit: Occulti ab [3b]aevis deo, qui omnia condidit. Sed emicat falsum. Infert enim apostolus, Ut nota fiat principatibus et potestatibus [4]in supercaelestibus per ecclesiam [4b]multifaria sapientia dei. Cuius dicit principatibus et potestatibus? Si creatoris, quale est ut principatibus et potestatibus eius ostendi voluerit deus ille sapientiam suam, ipsi autem non, quando nec potestates sine suo principe potuissent quid cognoscere? Aut si ideo deum non nominavit hic, quasi in illis et princeps ipse reputetur, ergo et occultatum sacramentum principatibus et potestatibus eius qui omnia [5]condidit pronuntiasset, proinde in illis deputans ipsum. Quod si illis dicit occultatum, [6]illi debebat dixisse manifestum. Ergo non deo erat occultatum, sed in deo omnium conditore, occultum autem principatibus [6b]et potestatibus eius. Quis enim cognovit sensum domini, aut quis consiliarius ei fuit? Hic captus haereticus fortasse [6c]mutavit [7]ut dicat deum suum suis [8]potestatibus et principatibus notam facere voluisse dispensationem sui sacramenti, quam ignorasset deus conditor omnium. Et quo competebat praetendere ignorantiam creatoris extranei et longa separatione discreti, cum domestici quoque superioris dei nescissent? Tamen et creatori notum erat futurum. An non utique notum quod sub caelo [9]et in terra eius habebat revelari? Ergo ex hoc confirmatur quod supra struximus. Si enim creator cogniturus erat quandoque occultum illud dei superioris sacramentum, et ita scriptura habebat: Occulti deo, qui omnia condidit, sic inferre debuerat, Ut nota fiat illi multifaria sapientia dei, [illegible] et potestatibus et principatibus cuiuscunque dei, cum quibus [illegible]s esset creator. Adeo subtractum constat quod et sic veritati salvum est. Volo nunc et ego tibi de allegoriis apostoli con[illegible]siam nectere. Quas [10]novus[b] in prophetis habuisset formas? [illegible]am, inquit, duxit captivitatem. Quibus armis? quibus proe[illegible]? de cuius gentis vastatione? de cuius civitatis eversione? quas

Eph. III. Ies. XL, Eph. IV, Ps. LXVIII, 1

[illegible] BC. 4. insuper coelestibus *Ca*. 4b. multivaria *Vaticanus alter*. 5. [illegible] d., *ex emendat. Latinii, et Fulvii Ursini*. condit *BCabc*. 6. illi *d., Fr.* ille *BC*. illis *reliqui*. 6b. et potestatibus *om. B*. 6c. mutabit *Fr. Iu*-[illegible] 7. ut *Bd*. uti *reliqui*. 8. principatibus et potestatibus *B*. 9. et *om. bcd*. [illegible] in prophetis habuisset *Babcd*. novas in prophetis habuisset *C*. *Probat* [illegible]. novimus in prophetis habuisse *Vaticanorum alter*.

„subducat." Non opus est. [illegible] aevi, et potissimum Afrae [illegible] scriptores, *cum* causale struere [illegible]cativo modo hodie vel in vulgus constat. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 1.

b. Quas novus] Novus, scilicet deus Marcionis.

feminas, quos pueros quosve regulos catenis victor inseruit? Nam Ps. XLV, 4. et cum apud David Christus canitur succinctus gladio super femur, Ies. VIII, 4. aut apud Esaiam spolia accipiens Samariae et virtutem Damasci, vere [11]eum et visibilem [12]extundis[c] proeliatorem. Agnosce igitur iam et armaturam et militiam eius spiritalem, si iam [13]didicisti esse captivitatem spiritalem, ut et hanc illius agnoscas, vel quia [14]et captivitatis huius mentionem de prophetis apostolus sumpsit, a quibus et mandata. Deponentes mendacium loquimini veritatem [15]ad Ps. IV, 5. proximum quisque, et, Irascimini et nolite delinquere (ipsis verbis Eph. IV, 25. 26. quibus psalmus exponeret sensus eius), sol [16]ut non [17]occidat super Eph. V, 11. iracundiam vestram. Nolite communicare operibus tenebrarum. Ps. XVIII, 28. Cum iusto enim iustus eris, et [17b]cum perverso perverteris, et, I Cor. V, 13. Deut. XXI, 21. Auferte malum de medio vestrum, et, Exite de medio eorum, et, Ies. LII, 11. Immundum ne [18]attigeritis; separamini, qui fertis vasa domini. Sic Eph. V, 18. et, [19]Inebriari vino dedecori, inde est ubi sanctorum inebriatores Amos II, 12. increpantur: Et potum [20]dabatis sanctis meis vinum; quod prohibi- Lev. X, 9. tus erat potare et Aaron sacerdos et filii eius, cum adirent ad Eph. V, 19. sancta. Et psalmis et hymnis deo [21]canere docere illius est qui Ies. V, 11 sq. cum tympanis potius et psalteriis vinum bibentes incusari a deo norat. Ita cuius invenio praecepta et semina praeceptorum vel [22]augmenta, eius apostolum agnosco. Ceterum mulieres viris sub- Eph. V, 22. 23. iectas esse debere unde confirmat? Quia vir, inquit, caput est mulieris. Dic mihi, Marcion, de [23]opere creatoris deus tuus legi suae astruit auctoritatem? Hoc iam plane minus est, cum et ipsi Ibid. Christo suo et ecclesiae eius inde [23b]statum sumit, sicut et Chri- Ib. v. 25. 28. stus caput est ecclesiae? Similiter et cum dicit, Carnem suam diligit qui uxorem [24]suam diligit, sicut et Christus ecclesiam. Vides comparari operi creatoris Christum tuum et ecclesiam tuam. Quan- Ib. v. 29. tum honoris carni [25]datur in ecclesiae nomine! Nemo, inquit, carnem suam odio habet (nisi plane Marcion solus), sed et nutrit et fovet eam, sicut [25b]et Christus ecclesiam. At tu solus eam odisti,

11. cum *BC., Fulv. Ursinus.* 12. extundis *ego.* excondis *libri omnes.* 13. didicistis *B.* 14. et *om. B.* 15. ad proximum suum quisque *cd.* 16. ut *om.* [illegible] *Vaticanorum alter.* 17. excidat *C.* 17 b. cum *om. C.* 18. attigeris *B.* 19. inebriati vino dedecore *B.* inebriari vino dedecor *d.* 20. dabitis *BCab.* 21. canerent *C.* canent *B.* 22. argumenta *B.* 23. corpore *B.* 23 b. satum *C.* 24. suam diligit *cd., ex utroque Vaticano.* diligit *reliqui.* 25. detur *B.* 25 b. et *om. Cab. Supplevit Pamelius ex utroque Vaticano.*

c. extundis] Videtur *excondis,* si non est mendosa dictio, dictum pro *educis,* ut *excondo* oppositum sit ei quod est *recondo.* (Rhenan.) *Excondis,* i. e. condis et fingis eum ex illis prophetarum locis. (Fr. Iunius.) Monstrum scripturae in vulgatis hucusque exemplaribus legitur *excondis,* quod refinxi in *extundis,* quod unice verum et genuinum puto. Extundere autem est efficere. De re v. Adv. Marc. III, 13 et 14.

auferens illi resurrectionem. Odisse debebis et ecclesiam, quia proinde diligitur a Christo. At enim Christus amavit et carnem sicut ecclesiam. Nemo non diliget imaginem quoque sponsae, immo et servabit illam et honorabit et coronabit. Habet similitudo cum [25] veritate honoris consortium. Laborabo ego nunc eundem deum probare [26] masculi et Christi, mulieris [27] et ecclesiae, carnis et spiritus, ipso apostolo sententiam creatoris adhibente, immo et [28] disserente: Propter [29] hanc relinquet homo patrem et matrem, et erunt duo in [30] carne una. Sacramentum hoc magnum [31] est. Sufficit inter ista si creatoris magna sunt apud apostolum sacramenta, minima apud haereticos. Sed ego autem dico, inquit, in Christum et ecclesiam. [32] Habet interpretationem, non separationem sacramenti. [33] Ostendit figuram sacramenti ab eo praeministratam cuius erat utique sacramentum. Quid videtur Marcioni? Creator quidem ignoto deo figuras praeministrare non potuit, etiam quia adversario, si noto. Deus superior ab inferiore et ad destruendum potius mutuari nihil debuit. [34] Obaudiant et parentibus filii. Nam etsi Marcion abstulit, Hoc est enim primum in promissione praeceptum, lex loquitur, Honora patrem et matrem, et, Parentes, enutrite filios in disciplina et correptione domini. Audisti enim et veteribus dictum, Narrabitis haec in auribus filiorum vestrorum, et filii vestri aeque in [35] auribus filiorum suorum. Quo iam mihi duos deos, si una est disciplina? Et si duo sunt, illum sequar qui prior docuit. Sed adversus munditenentes luctatio si nobis, o quanti iam [36] dii creatores! Cur enim non et hoc vindicem, unum munditenentem nominari debuisse, si creatorem significabat cuius essent quas praemisit potestates? Porro cum supra quidem induere nos iubeat armaturam in qua stemus ad machinationes diaboli, iam ostendit diaboli esse quae diabolo subiungit, potestates et munditenentes tenebrarum istarum, quae et nos diabolo deputamus. Aut si diabolus creator est, quis erit diabolus apud creatorem? An [37] sicut duo [38] dii, ita et duo diaboli, et pluraliter potestates et munditenentes? Sed quomodo creator et diabolus et deus idem, cum diabolus non idem et deus et diabolus? Aut enim ambo et dei, si [39] ambo iam diaboli, aut qui deus hic [40] et non diabolus, sicut nec diabolus

Eph. V, 31. 32. — Ibid. — Eph. VI, 1. — Ibid. v. 2. Exod. XX, 12. — Eph. VI, 4. — Exod. X, 2. — Eph. VI, 12. — Ib. v. 11.

25. c. veritate honoris *d., Fulv. Ursinus.* virtutis honore *B.* veritatis honore *reliqui.* 26. masculi (masculis *B.*) et Christum *BC.* 27. et *om. BC.* 28. differente *BC.* disserente *a., in marg.* 29. hoc *cd.* 30. in carnem unam *cd.* 31. est *om. B.* 32. Habet *Rhenanus in marg. ed. princ.* 33. Audisti *Rhenanus in marg. ed. princ.* 34. Obaudiant *B.* 35. auribus *Bd.* aures *reliqui.* 36. dei *c.* 37. sicut *abcd. Gorziensis.* si *BC.* 38. dei *cd.* 39. ambo iam *abcd. Gorziensis.* iam *BC.* 40. et *om. B.*

st, si non in illo condita sunt universa in caelis et in terris, visibilia et invisibilia, sive throni sive dominationes [5]sive principatus sive potestates, si non cuncta per illum et in illo sunt condita (nam enim Marcioni displicere oportebat), non utique tam nude Col. I, 15—17. posuisset apostolus, Et ipse est ante omnes. Quomodo enim ante omnes, si non ante omnia? Quomodo [6]ante omnia, si non primitivus conditionis, si non sermo creatoris? Unde ante omnes probabitur fuisse qui post omnia apparuit? Quis scit priorem quem esse [6b]nesciit? Quomodo [7]item boni duxit omnem Ib. v. 19. plenitudinem in semetipso habitare? Primo enim, quae est ista plenitudo, nisi ex illis quae Marcion detraxit, conditis in Christo, in caelis et in terris, angelis et hominibus, nisi ex illis invisibilibus et visibilibus, nisi ex thronis et dominationibus et principatibus et potestatibus? Aut si haec [7b]pseudapostoli nostri et Iudaici evangelizatores de suo intulerint, et ad plenitudinem dei sui Marcion, nihil condidit, ceterum* quale est ut plenitudinem creatoris aemulus et destructor eius in suo Christo habitare voluerit? Cui utique reconciliat omnia in semetipsum, pacem faciens per crucis Col. I, 20. sanguinem, nisi quem offenderant [8]una ipsa, adversus quem rebellaverant per transgressionem, cuius [9]novissime fuerant? Conciliari enim extraneo possent, reconciliari vero non alii quam suo. Et nos quondam alienatos et inimicos sensu in malis operibus Col. I, 21. creatori redigit in gratiam, cuius [10]admiseramus offensam, colentes conditionem adversus creatorem. Sicubi autem et ecclesiam corpus Col. I, 24. Christi dicit esse, ut hic ait adimplere se reliqua pressurarum Christi in carne pro corpore eius, quod est ecclesia, non propterea et in totam mentionem corporis transferes a substantia carnis. Nam et Col. I, 22. supra reconciliari nos ait in corpore [11]eius per mortem; utique in eo corpore, in quo mori potuit per carnem, mortuus est, non per ecclesiam, plane propter ecclesiam, corpus commutando pro corpore, carnale pro spiritali. At cum monet cavendum a [12]sub- Col. II, 8. tililoquentia et philosophia, [13]ut inani seductione, quae [14]sit secundum elementa mundi, non secundum caelum aut terram dicens,

5. sive principatus *om. B.* 6. ante omnia *om. B.* 6b. nescivit *Latinius.* 7. item *Vaticanus uterque.* autem *reliqui.* 7b. pseudoapostoli *C.* 8. uni ipsa *B.* [illegible] *Rhenanus, Latinius.* 9. novisse *BC.* 10. administramus *B.* 11. eius [illegible], quod est ecclesia, sed non prospere et in totum mentionem corporis transferes a substantia carnis. Nam et supra reconciliari nos ait in corpore eius per mortem *C.* 12. subtili eloquentia *Vaticanorum unus.* 13. et *d., Petr. Ciacconius.* 14. [illegible]

* ceterum] Hoc est alioquin. Exempla eius usus in Tertulliani scriptis habes frequentissima. Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 11.

sed secundum litteras saeculares et secundum traditionem, [15]scili
hominum subtiliiloquorum et philosophorum, longum est quidem
alterius operis ostendere [16]hac sententia omnes haereses damn
quod omnes ex [17]subtiliiloquentiae viribus et philosophiae regu
constent. Sed Marcion principalem suae fidei terminum de Epic
schola agnoscat, [18]dominum inferens [19]hebetem, [20]ne timeri di
eum, collocans et cum deo creatore materiam de porticu Stoi
rum, negans carnis resurrectionem, de qua proinde nulla philo
phia consentit[d]. Cuius ingeniis[e] tam longe abest veritas nostra,
et iram dei excitare formidet, et omnia illum ex nihilo protuli
confidat, et carnem eandem restituturum repromittat, et Christ
ex vulva virginis natum non erubescat, ridentibus philosophis
(I Cor. I, 19 sqq.) haereticis et ethnicis ipsis. Stulta enim mundi elegit deus, ut co
fundat sapientes, ille sine dubio, qui ex respectu huius suae disp
sitionis perditurum se sapientiam sapientium praeminabatur.
simplicitate veritatis contraria [21]subtiliiloquentiae et philosophiae n
(Col II, 13.) perversi possumus sapere. Denique si nos deus cum Christo vi
ficat, donans delicta nobis, non possumus credere ab eo deli
donari in quem admissa non [22]fuerint, ut retro ignotum. A
(Ib. v. 16. 17.) iam, cum dicit, Nemo vos iudicet in cibo et potu et in parte
festi et neomeniae et sabbati, quae est umbra futurorum, corp
autem Christi, quid tibi videtur, Marcion? De lege iam non
tractamus, nisi quod et hic quemadmodum exclusa sit edocet, d
scilicet de umbra transfertur in corpus, id est de figuris ad ve
tatem, quod est Christus. Ergo et umbra eius cuius et corpus,
est et [23]lex eius et Christus. Segrega alii deo legem, et alii
Christum, si potes aliquam umbram ab eo corpore cuius umb
est separare. Manifeste legis est Christus, si corpus est umbr
(Col. II, 18. 19. 22.) Si autem et aliquos taxat qui ex visionibus angelicis dicebant ci
abstinendum, ne attigeris, ne gustaveris, volentes in humilit
sensus incedere, non tenentes caput, non ideo legem et Moy
pulsat quasi de angelica superstitione constituerit interdiction
quorundam edulium. Moysen enim a deo accepisse legem cons
(Ib. v. 22.) Denique hanc disciplinam, Secundum praecepta, inquit, et doc

15. homini scilicet *B.* 16. ac *bc.* 17. subtilis (subtili *B.*) eloquentiae *B. et V[a]ticanorum unus.* 18. deum inserens *B.* 19. nec hebetem *C.* 20. nec *BC.* [21.] subtili eloquentiae *B. Vaticanorum unus.* 22. fuerunt *B.* 23. lex *d., ex em[en]datione Fulvii Ursini.* lux *BCabc.*

d. de qua proinde nulla philosophia consentit.] De carnis resurrectione nullam philosophiam consensisse affirmat auctor communiter; nam singulare fuit Democriti dogma, de quo Plinius lib. V[II] Natur. Hist. cap. 55. (Fr. Iunius.)

e. ingeniis] Artificiis. V. adnott. [a]d De Corona cap. 8.

ominum deputavit in eos qui caput non tenerent, id est
n in quo omnia recensentur, in Christum ad initium revocata
indifferentia escarum. Cetera praeceptorum, ut eadem[f] satis Col. III. IV.
i alibi docuisse quam a creatore manarint, qui cum vetera Ies. LXIII, 19. II Cor. V, 17.
aret transitura, nova facturus universa, mandans etiam, No-
bis novamen novum, iam tum docebat [25]deponere[g] veterem Ier. IV, 3.
m et novum induere.

E EPISTULA AD PHILIPPENSES. Cum praedicationis Cap. XX.
rat varietatem, quod alii ex fiducia vinculorum eius [3]auden-
rmonem enuntiarent, alii per invidiam et contentionem, qui-
ro et per [4]sermonis existimationem[a], plerique ex dilectione,
i ex aemulatione, iam aliqui et ex [5]simultate Christum prae- Phil. I, 14–17.
, erat utique vel hic locus taxandae ipsius praedicationis de
ite sententiae, quae tantam efficeret etiam animorum varie-
Sed causas solas animorum, non regulas sacramentorum,
sitate proponens unum tamen Christum et unum eius deum
ue consilio praedicatum confirmat, et ideo, Nihil mea, in- Phil. I, 18.
re causatione sive veritate Christus [6]annuntietur, quia unus
ibatur sive [7]ex causatione sive ex veritate fidei. Ad fidem
aedicationis retulit mentionem veritatis, non ad regulae
quia una quidem erat regula, sed fides praedicantium quo-
vera, id est simplex, quorundam [8]nimis docta. Quod cum
apparet eum Christum praedicatum qui semper annuntiaba-
m si alius longe ab apostolo induceretur, fecisset diversi-
novitas rei. Nec enim defuissent qui praedicationem evan-
nihilominus in Christum creatoris interpretarentur, cum et
maior pars sit omnibus in locis sententiae nostrae quam
ae. [10]Quo nec hic apostolus de diversitatis denotatione et

i d., *Fr. Iunius.* in ipsum *BCabc.* 25. exponere *C.* *In B. verba* iam
– et novum *librarii incuria exciderunt.*

XX. 1. EX EP. AD PHILIPP. *legitur in marg. d.* *In B. capitis inscriptio*
r. 2. emineral veritatem *B.* 3. audientius *B.* 4. boni aestimationem
boni existimationem *Fr. Iunius.* 5. simulate *C.* 6. annuntiaretur *B.*
tione *BC.* 8. animis docta *BC.* nimis suspecta *Rhenanus ad marg.*
9. non ita spei *BC.* 10. Quo ne *cd.* Quin nec *Latinius.*

eadem] Quandoquidem eadem
cepta cap. 3 et 4. huius Epi-
m iis quae habentur Ephes.
6., tacite remittit lectorem ad
s huius libri caput. (Pamel.)
onere] Editio princeps habet
Nec semel Tertullianus *expo-*
nit pro *deponere,* ex communi
Afrorum usu. Cf. supra ad huius libri
cap. 10.

Cap. XX. a. per sermonis existima-
tionem] Latinius „*per boni aestimatio-
nem.*“ Malim „*per boni existimationem.*“
Sic enim εὐδοκίαν exponit auctor supra
cap. 17. (Fr. Iunius.)

increpatione tacuisset. Ita cum diversitas ne taxatur quidem vitas non probatur. Plane de substantia Christi putant et hi cionitae suffragari apostolum sibi, quod phantasma carnis fu
Phil. II, 6.7 Christo, cum dicit, quod in effigie dei constitutus non r existimavit [11]pariari deo[b], sed [12]exhausit semetipsum accepta servi, non veritate, et in similitudine hominis, non in homi figura inventus homo, non substantia, id est non carne, qua et figura et similitudo et effigies substantiae quoque accedant.
Col. I, 15. autem quod et alibi [13]Christum imaginem dei invisibilis a Numquid ergo et hic, qua in effigie eum dei collocat, aequ erit [14]deus Christus [15]vere, si nec homo vere fuit in effigie nis constitutus? Utrobique[c] enim veritas necesse habebit e si effigies et similitudo et figura phantasmati vindicabitur. (in effigie et in imagine, [16]qua filius [17]patris, vere [18]deus, pr catum est etiam in effigie et imagine hominis, qua filius ho vere hominem inventum. Nam et inventum ratione posuit, certissime hominem. Quod enim invenitur, constat esse. deus inventus est per virtutem, sicut homo per carnem, qu morti subditum pronuntiasset non in substantia mortali co
Phil. II, 8. tum. Plus est autem quod [19]adiecit, Et mortem crucis. Nor [20]exaggeraret atrocitatem extollendo virtutem [21]subiectionis, imaginariam phantasmate scisset, frustrato potius eam qua
Phil. III, 5sq. perto, nec virtute functo in passione, sed lusu. Quae autem lucri duxerat[d], quae et supra numerat, gloriam carnis, nota cumcisionis, generis Hebraei ex Hebraeo censum, titulum
Ib. v. 7. Beniamin, pharisaeae candidae[e] dignitatem, haec [22]modo detri
Ib. v. 8. 9. sibi deputat, non deum, sed stuporem, Iudaeorum. Haec stercora existimat prae comparatione agnitionis Christi, non

11. parari *B.* 12. et hoc sit *B.* et haec sit *C.* 13. Christi *BC.* 1 *Bcd.* dei *reliqui.* 15. vero *BC.* 16. qua filius — — et imagine *om.* in patris *C.* 18. deus, praeiudicatum est etiam in effigie *ego.* dei praei est: et iam ne effigie *C.* dei praeiudicatus est: etiam in effigie *a.* dei pra est, etiam in effigie *reliqui.* 19. adiecit (adiicit *B.*) mortem crucem *BC.* aggeraret *Latinius.* exaggerat, *libri omnes.* 21. collectionis *BC*, *et a.* in 22. non *BC.* nunc *Fr. Iunius.* 23. existere cor existimat *C.* existere mat *B.*

b. non rapinam existimavit pariari deo] Cf. De Resurr. Carnis cap. 6., et de verbo *pariare* supra ad lib. IV, cap. 29.

c. Utrobique] In distinguendis his verbis secutus sum Fr. Iunium. Vulgata distinctio, quam tuetur etiam Rigaltius, erat „Numquid et hic qua in effigie eum dei collocat? Aeque non erit deus — — constitutus. Utrobique" cet.

d. lucri duxerat] Sic *boni duc* cap. 19., et *lucri habitam* De cap. 11. (Fr. Iunius.)

e. pharisaeae candidae] Id rum pharisaicorum, συνεκδοχ Iunius.) Pharisaeorum fastigium Rhenanus.

dei creatoris, habens iustitiam non suam iam quae ex
quae per ipsum, scilicet Christum, ex deo. Ergo, inquis,
tione lex non ex deo erat Christi. Subtiliter satis. Ac-
subtilius. Cum enim dicit, Non quae ex lege, sed
ipsum, non dixisset Per ipsum de alio quam cuius fuit
r, inquit, municipatus in caelis. Agnosco veterem ad Phil. III, 20.
romissionem creatoris: Et faciam semen tuum tanquam Gen. XXII, 17.
aelo. [24]Ideo et stella a stella differt in gloria. Quodsi I Cor. XV, 41.
veniens de caelis [25]transfiguravit corpus humilitatis no- Phil. III, 21.
rmale corpori gloriae suae, resurget ergo corpus hoc
uod humiliatur in passionibus, et [26]in ipsa lege mortis [f]
leiectum. Quomodo enim [27]transfigurabitur, si nullum
si de eis dictum qui in adventu dei deprehensi in carne I Cor. XV, 51 sq.
habebunt [g], quid facient qui primi resurgent? Non habe-
o transfigurentur. Atquin, Cum illis, dicit, simul ra- I Thess. IV, 16. 17.
nubibus obviam domino. Si cum illis sublati, utique
transfigurati.

PISTULA AD PHILEMONEM. Soli huic epistulae brevi- Cap. XXI.
fuit ut falsarias manus Marcionis evaderet. Miror tamen,
am hominem litteras factas receperit, quod ad Timo-
s et unam ad Titum de ecclesiastico statu compositas
Affectavit, opinor, etiam numerum epistularum inter-
nento, inspector, quod [2]ea quae [3]praetractata sunt retro
quoque probaverimus, et si qua in hoc opus dilata
xerimus [a], ne aut hic supervacuam existimes iterationem,
navimus spem pristinam, aut illic suspectam habeas dila-

ella *cd. Vaticanorum unus.* Idem stella *B.* Ideo stella *reliqui.* 25.
BC. Vaticanus uterque. transfigurabit *reliqui.* 26. in *delent Petr.*
Fr. Iunius. 27. transfiguraverit *d.* transfigurabit *ed. Semleri.* 28.
ius. Probarunt Fr. Iunius et Nic. Rigaltius.

1. EX EP. AD PHILEM. *habet d. in marg.* 2. ea quae *abcd.* aeque
actata sunt *BCab. Fr. Iunius.* pertractata sunt *reliqui.* 4. quam *BC.*

ege mortis] Petrus Ciac-
onius deleverunt praepo-
ed iure suo stat, siquidem
i sensum hic habet. Sic
. 7. „Quae magis ampu-
nos) quam *in* quibus do-
andalizatur." Arnob. Adv.
quod partis unius *in* pul-
n est." Id. V, 1 „dulce-
nis captos." et VII, 21
s *in* hoc erit, quid malo-
contractum?" Cf. Hil-
debr. ad Apul. Metam. I, 4. et XI, 2.,
Handii Tursell. tom. III, p. 324 et p. 327.

g. deputari habebunt] Immo *demutari*,
quod mox dicet „transfigurari." (Rigalt.)
Recte Latinius „in carne *demutari* habe-
bunt," graeca phrasi, ex auctoris ipsius
verbis supra cap. 10 et cap. 11. (Fr.
Iunius.)

Cap. XXI. a. expunxerimus] Hoc est
ex debito absolverimus, praestiterimus.
Cf. adnott. ad Apolog. cap. 35.

tionem, qua eruimus [5]ipsa ista[b]. Si totum opusculum inspex nec hic redundantiam nec illic diffidentiam iudicabis.

5. ipsa ista *B.* tempora (ipa *C.*) ista *reliqui.* tempore ista *Fr. Iunius.*

b. ipsa ista.] Volebant „*tempore ista*" Rhenanus et Fr. Iunius. Ille annotavit „Leg. *tempore ista,* i. e. commoditate temporis prolixioris," hic interpretatus est „*eruimus tempore ista,* i. e. tempestive depromimus, non intempestivis repetitionibus, ut imperiti faciunt, obruimus. Hoc enim se facturum certo co ante pronuntiaverat sub finem ca| Veram scripturam servavit codex densis. Corruptelae fontem quaere esse in voculae *ipsa* cum vocis *te* nota similitudine nemo est qui nc deat.

ADVERSUS HERMOGENEM.

In scripturae discrepantia Tertulliani verbis subiecta

A	significat	librum Leidensem manu exaratum.	
B	-	editionem	principem, Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a. MI
a	-	-	Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV.
b	-	-	Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL.
c	-	-	Iac. Pamelii, quae prodiit Antverp. a. MDLXXIX.
d	-	-	Nicol. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

VERSUS HERMOGENEM.

olemus haereticis compendii gratia de posteritate praescribere. Cap. I.
ntum enim veritatis regula prior, quae etiam [1]futuras hae-
praenuntiavit, in tantum posteriores quaeque doctrinae [3]hae-
raeiudicabuntur, quia sunt quae futurae veritatis antiquiore
praenuntiabantur. Hermogenis autem doctrina tam novella
Denique[b] ad hodiernum homo in saeculo, et natura quoque
us, etiam turbulentus, qui loquacitatem facundiam existimet,
identiam constantiam deputet[c], et maledicere singulis officium
conscientiae iudicet. Praeterea pingit [6]illicite[d], nubit assi-
egem dei in [7]libidinem defendit[f], in artem contemnit[g], bis
s, et cauterio et stilo[h], totus adulter, et praedicationis et

. I. 1. haereses futuras *A*. 2. renunciavit *B*. 3. haeresis *A*. 4. est
5. constantiae *AB*., *et a. in marg*. 6. illicite *d*., *ex emendat. Fulvii Ursini*.
ibc. *Om. A*. 7. libidine *A*.

. a. tam novella est.] Nempe
iae illae haereses quibus de
e solemus praescribere. (Fr. Iu-
m esse novellam dicit Hermo-
ctrinam ut haeresis sit praeiu-

niqne] Ut breviter dicam, ut
omprehendam.
mpudentiam constantiam depu-
e hoc loco Desid. Heraldus Ani-
l Arnob. Adv. Natt. p. 80.
igit illicite] Hermogenes erat
Pingebat autem illicite, quia
ceptum Christiani nomen nihilo-
ingebat simulacra deorum, uti-
orum. (Rigalt.) Vetus vitiosa
iptura *licite* pro *illicite*, quod
interpretabantur per licentiose,

bit assidue] Id est polygamiam
quacunque specie et nuptias im-
e ullo discrimine, ut idem obiicit
lib. De Monog. cap. 16. Sic legem dei
in libidinem defendit quum iubet omnes
coniugatos esse, ne quisquam libidinari
possit. (Fr. Iunius.)

f. legem dei in libidinem defendit]
Libidini suae praetendit legem dei, „Cre-
scite et multiplicamini.“ (Rigalt.)

g. in artem contemnit] Eandem scili-
cet legem arte sua contemnit, pingens
simulacra, quod lex vetabat, „Non fa-
cies idolum.“ (Rigalt.)

h. bis falsarius, et cauterio et stilo]
Falsarius cauterio suo pictorio discolores
ceras inurens exprimendis falsorum nu-
minum simulacris, falsarius etiam scri-
pturis stilo haeretico depravatis. *Cauterio*,
quia ceris pingebat et picturam inurebat
cauterio. Quod genus picturae encau-
stica sive encaustum dicebatur. Plin.
H. N. XXXV, 11. Vitruvius VII, 9. Mar-
cianus l. 17. De Instr. et Instrum. leg.
(Rigalt.)

carnis, siquidem et nubentium contagio foetet nec ipse apostolicus Hermogenes[i] in regula perseveravit. Sed viderit persona, cum doctrina mihi quaestio est. Christum [8]dominum non alium videtur [9]aliter [10]agnoscere[k], alium tamen facit quem aliter [11]agnoscit, immo totum quod est deus aufert, nolens illum ex nihilo universa fecisse. A Christianis enim [12]conversus ad philosophos, de ecclesia in academiam et porticum, inde sumpsit a Stoicis materiam cum domino ponere[l], quae et ipsa semper fuerit, neque nata, neque facta, nec initium habens omnino nec finem, ex qua dominus omnia postea fecerit.

II Tim. I, 15.

Cap. II.

Hanc primam umbram plane sine lumine pessimus pictor illis argumentationibus coloravit, [1]praestruens aut dominum de semetipso fecisse cuncta aut de nihilo aut de aliquo, ut, cum ostenderit neque ex semetipso fecisse potuisse neque ex nihilo, quod superest exinde confirmet, ex aliquo eum fecisse, atque ita aliquid illud materiam fuisse. Negat illum ex semetipso facere potuisse, quia partes ipsius fuissent quaecunque ex semetipso fecisset dominus, porro in partes non devenire, ut indivisibilem et indemutabilem et eundem semper, qua dominus. Ceterum si de semetipso fecisset aliquid, ipsius fuisset aliquid. Omne autem, et quod fieret et quod faceret, imperfectum habendum, quia ex parte fieret et ex parte faceret. Aut si totus totum fecisset, oportuisset illum simul et totum esse et non totum, quia oporteret et totum esse, ut faceret semetipsum, et totum non esse, ut fieret de semetipso. [2]Porro difficillimum. Si enim esset, non fieret, esset enim; si vero non esset, non faceret, quia nihil esset. Eum autem, qui semper sit, non fieri, sed esse illum in aevum aevorum. Igitur non de semet-

8. dominum *om. A.* 9. aliter *om. Vaticanus codex ap. Pamelium.* sed aliter *Latinius.* 10. agnoscere *A. Vaticanus.* cognoscere *reliqui.* 11. agnoscit *A.* cognoscit *reliqui.* 12. ad philosophos conversus *A.*

Cap. II. 1. Praestruens ait *Fr. Iunius.* praestruens autem *A.* 2. Id porro difficillimum *Fr. Iunius.* *Malim* Porro id difficillimum.

i. nec ipse apostolicus Hermogenes] Id est quem notavit apostolus II Timoth. [1, 15]. Nam etsi hunc non denotavit apostolus animo, tamen notavit communicatione nominis, quo respexit auctor. (Fr. Iunius.) Fuit e comitibus Pauli Hermogenes Septimiano cognominis, postea desertor Pauli atque inde Christi. Ideoque Septimius Hermogeni haeretico apostolici Hermogenis nomen incutit, ut apostatam significet, quia nec ipse in regula fidei perseveravit, sicut nec ille Paulinus in fide. (Rigalt.)

k. non alium videtur aliter agnoscere] Videtur sibi Hermogenes adhuc Christianus esse et non alium dominum q[illegible] Christum cognoscere, licet aliter cognoscat atque credat atque nos credi[illegible] (Fr. Iunius.)

l. inde sumpsit a Stoicis materiam cum domino ponere] Stoicos duo principia statuere, deum et materiam, [illegible]cet Theodoretus Ἑλλην. Παθημ. Ser[illegible] (Fr. Iunius.) Cf. Diog. Laert. Zen[illegible] cap. 76. p. 150. cum interprr., Lip[illegible] Physiol. Stoic. II, 2. p. 897 sqq. tom [illegible] Opp. ed. Vesal.

ipso fecisse illum qui non eius [3]fieret condicionis ut de semetipso facere potuisset. Proinde ex nihilo non potuisse eum facere sic contendit, bonum et optimum definiens dominum, qui bona atque optima tam velit facere quam sit; immo nihil non bonum atque optimum et velle eum et facere. Igitur omnia ab eo bona et optima oportuisse fieri secundum condicionem ipsius. Inveniri autem et mala ab eo facta, utique non ex arbitrio nec ex voluntate; quia si ex arbitrio et voluntate, nihil incongruens et indignum sibi faceret. Quod ergo non arbitrio suo fecerit, intellegi oportere ex vitio alicuius rei factum, ex materia esse sine dubio.

Cap. III.

Adicit et aliud: deum semper deum [1]etiam dominum fuisse nunquam non deum. Nullo porro[a] modo potuisse illum semper dominum haberi, sicut et semper deum, si non fuisset aliquid retro[b] semper cuius semper dominus haberetur. Fuisse itaque materiam semper deo domino. Hanc coniecturam eius [2]iam hinc destruere properabo, quam hactenus propter non intellegentes adiecisse duxi[c], ut [3]sciant cetera quoque argumenta tam intellegi quam revinci. Dei nomen dicimus semper fuisse apud semetipsum et in semetipso, dominum vero non semper. [4]Diversa enim utriusque condicio. [5]Deus [6]substantiae ipsius [7]nomen, id est divinitatis, [8]dominus vero non substantiae, sed potestatis. Substantiam semper fuisse cum suo nomine, quod est deus; postea [9]dominus, accedentis scilicet rei [10]mentio[d]. Nam ex quo esse coeperunt in quae potestas domini ageret, ex illo per accessionem potestatis et factus et dictus est dominus, [10b]quia et pater deus est et iudex deus est, non tamen ideo pater et iudex semper, quia deus semper. Nam nec pater [11]potuit esse ante filium, nec iudex ante delictum. Fuit autem tempus cum [12]ei delictum et filius non fuit quod iudicem et qui patrem [13]dominum faceret. Sic et dominus non [14]ante ea quorum dominus existeret, sed dominus tantum futurus quandoque, sicut pater per

3. fuerit *ed., ex coniect. Latinii.*

Cap. III. 1. etiam semper dominum *Fr. Iunius.* 2. tam *malim ego.* 3. sciat *AB.* 4. Diversa — — deus *om. A.* 5. sed deus *B.* 6. substantia *A.* 7. nam id divinitatis *A.* nomen, illud divinitatis *B.* 8. deum vero non substantia et potestati substantia *A.* 9. dominus *om. A.* 10. mentione *Fr. Iunius.* merito *Latinius.* 10b. *Malim* qua. 11. debuit *A.* 12. et *bcd.* 13. deum *Latinius.* 14. antea quorum *AB.*

Cap. III. a. porro] Id est at, atenim, atquin, de quo vocabuli apud Septimium usu iam saepe adnotavi. Cf. adnott. ad De Corona cap. 7. Sic modo supra, cap. 2., habuimus „Negat illum ex semetipso facere potuisse, quia partes ipsius fuissent quaecunque ex semetipso fecisset dominus. *Porro* in partes non devenire, ut indivisibilem et indemutabilem" cett., et iterum paulo post.

b. retro] Hoc est antea, ex usu Tertulliani. V. adnott. ad De Spectac. cap. 9.

c. duxi] Volui, constitui.

d. accedentis scilicet rei mentio.] Nomini deus postea accessit nomen dominus, tamquam rei scilicet accidentis mentio.

filium, sicut iudex per delictum, ita et dominus per ea quae sibi servitura fecisset. [15]Argumentari tibi videor, Hermogenes? Naviter scriptura nobis patrocinatur, quae utrumque nomen ei distinxit, et suo tempore ostendit. Nam [16]deus quidem, [17]quod erat semper, statim nominat[f]: In principio fecit deus caelum et terram; ac deinceps quamdiu faciebat quorum dominus futurus erat, deus solummodo ponit. Et dixit deus, et fecit deus, et vidit deus, [18]et nusquam adhuc dominus. At ubi universa perfecit, ipsumque vel maxime hominem, qui proprie [19]dominum intellecturus erat, dominus etiam [20]cognominatur. Tunc etiam dominus nomen adiunxit: Et accepit deus dominus hominem, quem finxit; Et praecepit dominus deus [21]Adae. Exinde dominus qui retro deus tantum, ex quo habuit cuius esset. Nam deus sibi erat, rebus autem tunc deus cum et dominus. Igitur in quantum putabit ideo materiam semper fuisse quia dominus semper esset, in tantum constabit nihil fuisse, [22]quia constat dominum non semper fuisse. Adiciam et ego propter non intellegentes, quorum Hermogenes extrema linea est[g], et quidem [23]experimenta[h] illius retorquebo adversus illum. Cum enim

Gen. I, 1.

Gen. I, 3 sqq.

Gen. II, 15 sq.

15. argutari *Fr. Iunius.* 16. dominus *AB.* 17. qui *A.* 18. et *om. A.* 19. dominum *abcd.* dominus et *AB.* 20. cognominatur *abcd.* cognominaturus *AB.* 21. Adae. Exinde *A., et B. in marg.* Ac exinde *reliqui.* 22. qua *d.* 23. experimenta *ego.* ex paenitentia *ABab.* ex penu etiam *c., ex coniectura Latinii,* exorbitantia *Rhenanus in marg. B.* epinoemata *d., cum Fulvio Ursino.*

e. Argumentari] Fr. Iunius rescribendum censuit *argutari.* Non opus est. Etenim alibi quoque Tertullianus *argumentari* dicit pro *argutari.* Ut De Spectac. cap. 4 „Ne quis *argumentari* nos putet, ad principalem converter auctoritatem ipsius signaculi nostri.“

f. Nam deus quidem, quod erat semper, statim nominat] Sacra, intellege, scriptura. Rigaltius distinxit „Nam deus quidem quod erat semper, statim nominat“ cett.

g. quorum Hermogenes extrema linea est] In spatiis olim, in quibus cursus publice fiebat, initium et finis lineis notabantur. Hinc quicquid extremum est, extrema linea proverbialiter dici coepit. Ergo cum Tertullianus Hermogenem hic vocat „non intelligentium extremam lineam,“ imperitissimum accipe. Horatius Epistolam ad Quintium sic claudit „— mors ultima linea rerum est.“ Simul tacite alludit ad artem Hermogenis penicillo lineas ducere soliti; nam pictor erat. Sic infra [cap. 38] de materia loquens „Si in loco, inquit, ergo intra locum; si intra locum, ergo determinatur a loco intra quem est; si determinatur, habet lineam extremam, quam, quantum proprie pictor, agnoscit finem esse omni rei, cuius linea extrema est.“ In lib. Adv. Praxeam vocat deum „extremam lineam universitatis.“ (Rhenanus.)

h. experimenta] Partim ex castigatione Latinii, partim ex Vaticano codice edi „et quidem *ex penu etiam* illius“ pro „et quidem ex *poenitentia* illius,“ quod corruptissime antea lectum etiam Rhenanus adnotavit, qui proinde coniiciebat legendum *exorbitantia* aut *repetentia* sive *reciprocantia* aut denique *evenientia* seu *eventilia.* Verum illud rectius Latinius. Est autem, quantum apparet, adhuc corruptum „[illegible] habuit rem quod erat, nemini serviens.“ Neque enim aliter habet Vaticanus codex, nisi quod legit „ideoque [illegible] serviens.“ Etiam sequentia obscura sunt, quibus mederi ex ms. codice non licuit, quod in itinere Romano perierit [illegible] huius libri ternio.“ (Pamelius.) Castigavi *experimenta,* facillima utique mutatione. Experimenta autem dicit argumenta, probationes, quibus doctrinam suam sistere temptet.

neget materiam natam aut factam, sic quoque invenio [24]domini nomen deo non competisse in materiam, quia libera fuerit necesse est quae originem non habendo non habuit [25]auctorem; quod erat [26]nemini debet, ideoque nemini serviens[i]. Itaque ex quo deus potestatem suam exercuit in eam, faciendo ex materia, ex illo materia dominum deum passa demonstrat hoc illum tamdiu non fuisse quamdiu [27]fuit hoc utique[k].

Cap. IV. Hinc denique incipiam de materia retractare, quod eam deus sibi comparet proinde non natam, proinde non factam, proinde [1]aeternam, sine initio, sine fine propositam. Quis enim alius dei census quam aeternitas? Quis alius aeternitatis status quam semper fuisse et futurum esse ex praerogativa nullius initii et nullius finis? Hoc si dei est proprium, [2]solius dei erit, cuius est proprium, [3]scilicet quia[a] [4]si et alii adscribatur, iam non erit dei proprium, sed commune cum eo cui et adscribitur. Nam etsi sunt qui dicuntur (1 Cor. VIII, 5.) dii sive in caelo sive in terra nomine, ceterum[b] unus deus pater, ex quo omnia; [5]quo magis apud nos solius dei esse debeat quod dei proprium est, [6]et, ut dixi, iam non proprium esset, [7]quia alterius esset. Quod si [8]deus est, unicum sit necesse est, ut unius [9]sit. Aut quid erit unicum et singulare, nisi cui nihil adaequabitur? quid principale, nisi quod super omnia, nisi quod ante omnia, et ex quo omnia? Haec deus solus habendo [10]est, et solus

24. dominum *A*. 25. auctorem *d., ex emend. Fulvii Ursini.* hanc rem *A.* rem *Rhe.* 26. nemini debet, ideoque nemini serviens *A.* ideoque nemini serviens (?) *Vaticanus apud Pamelium.* nemini serviens *reliqui.* 27. fuit hoc utique *A.* fuit hoc *Babc.* fuit *d.* fuit haec *Fr. Iunius.*

Cap. IV. 1. aeternam, sine fine, sine initio propositam *cd.* aeternam. Sine initio, sine fine proposita *reliqui.* 2. solius dei est cuius et proprium. Nam *A.* 3. scilicet quia *ego.* sed quia *AB.* quia *reliqui.* 4. si et *Fulv. Ursinus.* et si alii omnes. 5. qui eo magis *AB.* 6. Etenim, ut dixi, non proprium esset, quia alterius esset quod (si deus unus est) unicum sit *Fr. Iunius.* 7. qui *edit.* [illegible] *vitiose.* 8. dei, unicum *Fulv. Ursinus.* 9. sit *desideratur in A.* 10. est, solus habendo *om. B.*

i. quod erat nemini debet, ideoque nemini serviens.] Ita haec verba supplere [illegible] intellianum sibi restituere licuit ex [illegible] libri Leidensis.

k. quamdiu fuit hoc utique.] Secundum Hermogenis videlicet opinionem. [illegible] Fr. Iunii mutatio *haec* pro *hoc,* scriptoris sententiam plane interturbat. Hermogenes materiam semper [illegible] et dominum semper fuisse. [illegible] materia aeternum quid est, [illegible], quod est, nemini debet, ergo dominum sui habet aut efficit deum. [illegible] et Hermogenis materia contra ipsum Hermogenem neget tamdiu dominum fuisse quamdiu fuisse hoc deum ille statuit. Semper fuisse autem una et non semper fuisse dominum plane absurdum est.

Cap. IV. a. scilicet quia] Pro illo *sed,* quod in vetustis libris comparet ante *quia,* quod deleverunt recentiores, reposui *scilicet.* Haud raro a librariis esse eas particulas confusas nemo est quin nesciat. Cf. adnot. ad De Corona cap. 6. Adde supra Adv. Marc. IV, 34.

b. ceterum] Hoc est sed, at, tamen. V. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 2.

habendo unus est. Si et alius habuerit, tot iam erunt dii [11]quot habuerint quae dei sunt. Ita Hermogenes duos deos [12]infert. Materiam parem deo infert. Deum autem unum esse oportet, quia quod summum sit deus est; summum autem non erit nisi quod unicum fuerit; unicum autem esse non poterit cui aliquid adaequabitur; adaequabitur autem deo materia cum [13]aeterna censetur.

Cap. V. Sed deus deus est, et materia materia est. Quasi diversitas nominum [1]comparationi resistat, si status idem vindicetur. Sit et natura diversa, sit et forma non eadem, [2]dummodo ipsius status una sit ratio. Innatus deus; an non et innata [3]materia? Semper deus; an non semper et materia? Ambo sine initio, ambo sine fine, ambo etiam auctores universitatis, tam qui fecit quam de qua fecit. Neque enim potest non et materia auctrix omnium deputari, de qua universitas consistit. Quomodo respondebit? Non statim materiam comparari deo si quid dei habeat, quia non totum habendo non concurrat in plenitudinem comparationis? Quid deu reliquit amplius, ut non totum dei [4]materiae dedisse videatur? V qua, inquit, et sic habente materia, salva sit deo et [5]auctoritas substantia, qua solus et primus auctor est, et dominus omnium [6]censeatur. Veritas autem [7]sic unum deum exigit, [8]defendendo ut lius sit quicquid ipsius est. Ita enim ipsius erit, si fuerit soli et ex hoc alius deus non possit admitti, dum nemini licet hab de deo aliquid. Ergo, inquis, nec nos habemus dei aliquid. Im habemus et habebimus, sed ab ipso, non a nobis. Nam et erimus, si meruerimus illi esse de quibus praedicavit, Ego di vos dii estis, et, Stetit deus in ecclesia deorum; sed ex gr ipsius, non ex nostra proprietate, quia ipse est solus qui [9]d faciat. [10]Materiae autem proprium facit quod cum deo habet: si a deo accepit quod est dei, ordinem dico aeternitatis, potest credi et habere illam cum deo aliquid et deum illam non e Quale est autem cum confitetur ille aliquid cum deo habere, et solius dei esse quod materiam non negat habere?

Ps. LXXXII, 6. Ibid. v. 1.

Cap. VI. Dicit salvum deo esse, ut et solus sit et primus et omn auctor et omnium dominus et nemini comparandus, [1]quae

11. quod habuerunt *A.* 12. infert, dum materiam *Fr. Iunius.* 13. materia setur *A.* aeterna censebitur *Fr. Iunius.*

Cap. V. 1. comparatione *A.* 2. dummodo *abcd.* dum nomini *B., et marg.* dum nomina *A.* 3. et materia *A.* 4. materia *A.* 5. auctor (auctoritati *A.*) et substantiae *AB.* 6. censetur „*alii*" *apud Fr. Iunium.* 7. 8. defendo *A.* 9. deo facit *A.* 10. Materiae *d., ex emendat. Fulvii U* Materia *ABabc.*

Cap. VI. 1. per quae nec est. Materiae quoque *AB.* per quae nec e teria, ei quoque *Leopoldus.*

materiae quoque adscribit. [1]Ille quidem deus. Contestabitur deus; et iuravit nonnunquam per semetipsum quod alius non sit qualis ipse. Sed mendacem eum faciet Hermogenes. Erit enim et materia qualis deus, infecta, innata, initium non habens nec finem. Dicet deus, Ego primus. Et quomodo primus, cui materia coaetanea est? Inter coaetaneos autem et contemporales ordo non est. Aut et materia prima est? Extendi, inquit, caelum solus. Atquin non solus, cum ea [2b]etiam extendit de qua et extendit. Cum proponit salvo dei statu fuisse materiam, vide ne [3]irrideatur a nobis[a] proinde salvo statu materiae fuisse [4]deum, [5]communi tamen statu amborum. Salvum ergo erit et materiae ut et ipsa fuerit, sed cum deo, quia et deus solus, sed cum illa. Et ipsa prima cum deo, quia et deus primus cum illa, sed et [6]illa incomparabilis cum deo, quia et deus incomparabilis cum illa, et auctrix cum deo et domina cum deo. Sic aliquid et non totum materiae habere. Ita illi nihil reliquit Hermogenes [7]quod non et materiae contulisset, [8]ut non materia deo, sed deus potius materiae comparetur. Atque adeo cum ea [9]quae propria dei vindicamus, semper fuisse, sine initio, sine fine, et primum fuisse, et solum, et omnium auctorem, materiae quoque [10]competant, quaero quid diversum et alienum a deo et per hoc [11]privatum materia possederit per quod deo non comparetur? In qua omnia dei propria recensentur, satis praeiudicat de reliqua comparatione.

Is. XLV, 22.

Is. XLI, 4. XLIV, 6. XLVIII, 12.

Is. XLIV, 24.

Cap. VII.

Si minorem et inferiorem materiam deo, et idcirco [1]diversam deo, et idcirco incomparabilem illi contendit, ut maiori, ut superiori, praescribo non capere ullam diminutionem et humiliationem quod [2]sit aeternum et innatum, quia hoc et deum faciat tantum quantus est, nullo minorem neque subiectiorem, immo omnibus maiorem et sublimiorem. Sicut enim cetera quae nascuntur aut fiunt et idcirco aeterna non sunt, semel opposita fini, [3]qua et initio, admittunt ea quae deus non capit, diminutionem dico [4]inferiorem et subiectionem, quia nata et facta sunt, ita et deus ideo ea non capit quia nec natus omnino nec factus est. [5]Et materiae

... *Rhen.*, *Latinius*, *Fr. Iunius*. Ego *cd*. 2 b. etiam *ego*. enim *libri omnes*. ... *Babc*. rudeat et *A*. ei reddatur *d.*, *cum Fulvio Ursino*. 4. deum *Iunius*, *Fulv. Ursinus*. 5. communem tamen statum *A*. 6. ipsa *A*. 7. materiae *A*. 8. et — — comparatur *A*. 9. quae *om*. *AB*. 10. com... 11. privatim *d*.

VII. 1. diversum a deo *A*. 2. si *A*. 3. qua et initio, admittunt *ego*. ... *alii*, admittunt *Fr. Iunius*. quae et initio admittunt *ABabcd*. 4. inferi... *Iunius*. 5. Et materiae *Babc*. ex materiae *A*. Materiae *d*.

II. a. vide ne irrideatur a nobis] *Irrideatur*, id est irridendo regeratur; ... (Fr. Iunius.)

autem status talis est. Igitur [6]ex duobus aeternis, ut innatis, ut infectis, deo atque [7]materia, ob eandem rationem communis status, ex aequo habentibus id quod neque [8]diminui nec subici admittit, id est [9]aeternitatem, neutrum dicimus altero esse minorem sive maiorem, neutrum altero humiliorem sive superiorem, sed stare ambo ex pari [*]magna, ex pari sublimia, ex pari solidae et perfectae felicitatis, quae censetur aeternitas. Neque enim proximi erimus opinionibus nationum, quae si quando coguntur deum confiteri, tamen et alios infra illum volunt. Divinitas autem gradum non habet, utpote unica, quae si et in materia erit, ut proinde innata et infecta [10]et aeterna, aderit utrobique, quia minor se nusquam poterit esse. Quomodo ergo discernere audebit Hermogenes, atque ita subicere deo materiam, aeternam aeterno, innatam innato, [11]auctricem auctori? dicere [12]audentem, Et ego prima, et [13]ego ante omnia, et [14]ego a qua omnia; pares fuimus, simul fuimus, ambo sine initio, [15]sine fine, ambo sine auctore, sine deo. Quis me [16]deus subicit contemporali, coaetaneo? Si quia deus dicitur, habeo et ego meum nomen. Aut ego sum deus [17]aut ille materia, quia ambo sumus quod alter est nostrum. Putas itaque materiam deo non comparasse, quam scilicet subiciat illi?

Cap. VIII. Atquin etiam praeponit illam deo et deum potius subicit materiae, cum vult eum de materia cuncta fecisse. Si enim ex illa usus est ad opera mundi, iam et materia superior invenitur, quae illi copiam operandi subministravit, et deus subiectus materiae videtur, cuius substantiae eguit. Nemo enim non eget eo de cuius utitur; nemo non subicitur [1]ei cuius eget ut possit uti: sic et nemo de alieno utendo non minor est eo de cuius utitur, et nemo, qui praestat de suo uti, non in hoc [2]superior est eo cui praestat uti. Itaque materia ipsa quidem deo non eguit, sed [3]egenti se deo praestitit, [4]divitem et locupletem et liberalem, [5]minori, opinor, et invalido [6]et minus idoneo de nihilo facere quae velit. Grande revera beneficium deo contulit, ut haberet hodie per quem deus cognosceretur et omnipotens vocaretur, nisi quod iam non omnipotens, si non et hoc potens, ex nihilo omnia proferre. Sane [illegible]

6. ex *A.* et *reliqui.* 7. materia *A., Fr. Iunius.* materiae *reliqui.* 8. dimin[illegible] nec *om. A.* 9. aeternitatis *A.* 10. et aeternae aderint *A. Paterniacensis cod*[illegible] 11. autricem autori *AB.* 12. habentem et ergo *A.* 13. ergo *A.* 14. ergo [illegible] 15. ambo sine *A.* 16. deo *volebat Fr. Iunius. Non opus est.* 17. et *Fr.* [illegible] *Non opus est.*

Cap. VIII. 1. et de cuius ut lege *A.* 2. non superior *B. Negationem* [illegible] *mum erasit Rhenanus ex auctoritate codicis Gorziensis.* 3. egenti se deo *d., Fr*[illegible] *nius, Fulv. Ursinus.* eguisse se deo *Latinius.* eguisse deo *ABabc.* 4. divite[illegible] locupletem et liberalem (liberare *A.*) *Ad., Fulv. Ursinus.* divite et locuplet[illegible] liberali *Babc.* 5. unica *A.* 6. et minus *om. A.*

i praestitit aliquid materia, ut et ipsa cum deo possit agnosci, aequalis deo, immo et adiutrix; nisi quod solus eam Hermogenes agnovit, et haereticorum patriarchae philosophi[a]. [7]Prophetis enim apostolis usque adhuc latuit, puto et [8]Christo.

Cap. IX. Non potest dicere deum [1]ut dominum materia usum ad opera mundi, [2]dominus enim non potuit esse substantiae coaequalis. Sed precario [3]forsitan usus est, et ideo precario, non dominio, ut, cum mala [4]esset, de mala tamen sustinuerit uti, scilicet ex necessitate mediocritatis suae, qua non valebat ex nihilo uti, non ex potestate, quam [5]si habuisset omnino, ut deus, in materiam, quam malam norat, ante eam in [6]bonum convertisset, ut dominus et bonus, ut ita de bono, non de malo uteretur. Sed quia bonus quidem, dominus autem non, ideo qualem habuit [8]tali usus necessitatem suam ostendit cedentem condicioni materiae, quam, si dominus fuisset, emendasset. Sic enim Hermogeni respondendum est, cum ex dominio defendit deum materia usum, et de re non sua, scilicet non facta ab ipso. Iam ergo malum ab ipso, qui est mali, si non auctor, quia non effector, certe permissor, quia dominator. Si vero materia non et ipsius, [9]qua malum, dei non erit, de alieno ergo usus aut precario usus est, qua egens eius, aut et iniuria, qua praevalens eius. His enim tribus modis aliena sumuntur, iure, beneficio, impetu, id est dominio, precario, vi. Dominio non suppetente eligat Hermogenes quid deo congruat, precario an vi de materia cuncta [10]fecisse. Non ergo melius censuisset deus nihil omnino faciendum quam precario aut vi faciendum, et quidem de malo?

Cap. X. Nonne etiam si materia optima fuisset, [1]aeque indecorum [2]sibi existimasset de alieno, licet [3]bono? Fatue satis itaque gloriae suae causa molitus est mundum, ut debitorem se alienae substantiae ostenderet, et quidem non bonae. Ergo, inquit, ex nihilo faceret, ut mala quoque arbitrio eius imputarentur? Magna, bona fide[a], caecitas haereticorum pro huiusmodi argumentatione, cum ideo aut

7. Prophetas — apostolos — Christum *Fr. Iunius.* 8. et a Christo *A.* et Christum *B., qui continuat verba capitis IX.*

Cap. IX. 1. et *A.* 2. deus *AB.* 3. forsan *A.* 4. non esset *B.* 5. sibi *AB.* 6. bono *AB.* 7. quid enim (quidem *B.*) deum autem *AB.* 8. talia *A.* alia *B.* 9. qua malum dei non est, de alieno *d., cum Fulvio Ursino.* 10. fecisset *c.*

Cap. X. 1. quae *B.* 2. si sibi *A.* 3. bono? Fatue satis itaque *Fr. Iunius.* bono? Fatue satis ita *ab., ex emendatione Rhenani.* bono factae satis. Itaque *B.* bona factis satis itaque *A.* bono? Fatue satis, si ita *cd.*

Cap. VIII. a. haereticorum patriarchae philosophi.] Cf. De Praescr. Haeret. cap. 7.

Cap. X. a. bona fide] Id est, ut serio simpliciterque dicam, affirmantis formula, ut Adv. Valent. cap. 1. (Fr. Iunius.) Cf. adnott. ad Scap. cap. 5.

alium deum bonum et optimum volunt credi quia mali
existiment creatorem, [4]aut materiam cum creatore pro
[5]malum a materia, non a creatore deducant, quando nullu
deus liberetur ista quaestione, ut non auctor mali vider
possit quisquis ille est qui malum etsi non ipse fecit,
quocunque [6]et undeunde passus est fieri. Audiat igitur e
genes, dum alibi de mali ratione distinguimus, interim s
nihil egisse hac sua iniectione[b]. Ecce enim, etsi non au
[7]assentator mali[c] invenitur deus, qui malum materiae ta
nuit de bono[d] ante mundi constitutionem, quam ut bonu
aemulus emendasse debuerat. Aut enim potuit emendare,
luit, aut voluit quidem, verum non potuit infirmus deus.
et noluit, malus et ipse, quia malo favit, et sic iam [8]habe
quod licet non [9]instituerit, [10]quia tamen, si noluisset [11]il
non esset, ipse iam fecit esse quod noluit non esse. Q
est turpius? Si id voluit esse quod ipse noluit fecisse, [13]
semetipsum egit, cum et voluit esse quod noluit fecisse,
fecisse quod voluit esse. Quasi bonum voluit esse, et q
lum noluit fecisse. Quod non [14]faciendo malum iudicavit,
nendo bonum [15]praenuntiavit. Malum pro bono sustinend
potius eradicando, assertor eius inventus est, male, si p
tatem, turpiter, si per necessitatem. Aut famulus erit
aut amicus, cum materiae malo conversatus, nedum etian
eius operatus.

Cap. XI. Et tamen [1]unde nobis persuadet Hermogenes malam
teriam? Non enim poterit non malum dicere cui malum
Nam definimus diminutionem et subiectionem capere n
[2]quod sit aeternum, ut alii [3]coaeterno inferius deputetur

4. et *AB*. 5. alium *AB*. 6. et unde passus *A*. 7. adsectator *plac*
8. habetur reus *ego*. habetur eius *ABabc*. habetur auctor eius *d.*,
Ursino. 9. statuerit *A*. 10. qui *AB*. 11. id *A*. 12. quidem turpi
adversus *A*. 14. faciendum *A*. 15. praenuntiavit *AB*. pronuntiavit
Cap. XI. 1. non de *AB*. 2. quod sit aeternum *abcd.*, *ex emend*
Quod si ita erit aeternum *AB*. *Ad quae veterum librorum vestigia propri*
si mutaremus quod sibi fuerit aeternum.. 3. coetaneo *A*.

b. iniectione.] Hoc est εἰςβολῇ. (Fr. Iunius.) Sic Adv. Marc. IV, 1 „Sed et istas proprio congressu cominus, id est per singulas *iniectiones* Pontici cecidissem, si non multo opportunius in ipso et cum ipso evangelio, cui procurant, retunderentur.“

c. assentator mali] Qui assentiatur ut fiat malum. Sic accipitur assentandi verbum. Sed quid si *adsectator?* qui vel materiae naturam debuer
λουθεῖν atque sustinere. (Fr.

d. tanto sustinuit de bon
tantam suam tamque singula
tem malum materiae sustin

e. et sic iam habetur re
sima coniectura ita haec
videor emendasse. Pro *re*
libris veteribus reperitur *eius*,
vium Ursinum movit ut voc
ctor ad hunc genitivum supp

nunc nec malum dicimus competere illi, quia nec [4]subici ex hoc possit, quod nullo modo potest subici, quia aeternum est. [5]Sed cum alias summum bonum constet esse quod sit aeternum ut deus, per quod solus est deus, dum aeternus est, et ita bonus, dum deus, quomodo materiae inerit malum, quam ut aeternam summum bonum credi necesse est? Aut si quod aeternum est poterit et mali capax esse, poterit hoc et in deum credi, et sine causa gestivit malum a deo transferre, si competit et aeterno, competendo materiae. Iam vero si quod aeternum est malum potest credi, invincibile et insuperabile erit malum ut aeternum, et [6]tum nos frustra laboramus de auferendo malo ex nobis ipsis, [7]tum et deus hoc frustra mandat et praecipit, immo et iudicium frustra constituit deus, [8]iniustitia utique puniturus. [10]Quodsi contra erit mali finis cum praeses eius diabolus abierit in ignem quem praeparavit illi deus et angelis eius, prius in puteum abyssi [11]relegatus, cum revelatio filiorum dei redemerit conditionem a malo[a], utique [12]vanitati subiectam[b], cum restituta innocentia et integritate conditionis pecora [13]condixerint bestiis[c], [14]et parvuli de serpentibus luserint, cum pater filio posuerit inimicos sub pedes, utique operarios mali, — [15]itaque si finis malo competit, necesse est competierit initium, [16]*et* erit materia habens initium, habendo et finem mali. Quae enim malo deputantur, secundum mali statum [17]competunt[d].

I Cor. V, 13. Matth. XXV, 41. Apoc. XX, 3. Ies. XI, 6 sqq. Ps. CX, 1.

Cap. XII.

Age nunc malam ac pessimam credamus esse materiam, utique natura, sicut deum bonum et optimum credimus, proinde natura.

4. ex hoc subici *A*. 5. Sed *om. A*. 6. tum nos *Fulv. Ursinus*. ita nos *d*. tamen nos *ABabc*. tantum non *Fr. Iunius*. 7. tum *d., cum Fulvio Ursino*. quin et *Latinius et Fr. Iunius*. quam eis *A*. cum et *Babc*. 8. frustra hoc *A*. 9. in iustitia *ABabc*. 10. Quodsi contra *ego*. Quodsi tunc *d., cum Fulvio Ursino*. quibus contra *ABabc*. 11. religatus *AB*. 12. vanitatis abiectam (obiectam *B*.) *AB*. 13. convixerint *Latinius*. 14. nec *AB*. 15. itaque *ABabc*. utique *d., cum Fulvio Ursino*. 16. et erit *ego*. eritque *d, cum Latinio*. erit *ABabc*. 17. competunt *ego*. computantur *Babcd*. deputatur *A*.

Cap. XI. a. conditionem a malo] *Conditionem* dicit condita et creata quaeque. Paulus Epist. ad Rom. VIII, 9. *Conditionem* dicit Tertullianus creaturam, hominem creatum; Paulus *κτίσιν*. Primasius Uticensis: „In ipsa carne vicit Christus peccatum, ut naturam quae fuerat bona per *conditionem,* et per transgressionem est vitiata, per suam gratiam reformaret.“ (Rigalt.) Cf. adnott. ad De Corona cap. 6. et Grabii Glossar. ad calcem operum Irenaei a Grabio ed. s. v. *Conditio.*

b. utique vanitati subiectam] *Ματαιότητι*. Praeclare hunc Pauli, adeoque Tertulliani locum explicavit Grotius annotationibus ad Epist. Pauli. (Rigalt.)

c. pecora condixerint bestiis] Ut communis umbra seu commune tectum claudat oves et lupos, ut eodem quasi ad condictum amice conveniant. (Rigalt.) *Condicere,* id est consentire, cedere in sententiam alicuius, pacisci. Cf. adnott. ad Scorp. cap. 14.

d. competunt.] Ita emendavi. Nam quid *computantur* hoc loco significari debeat aut possit non assequor. Rescribendum *competunt,* aut *imputantur.* Quae malo ipsi deputentur ait secundum mali statum etiam materiae competere, quandoquidem mala esse dicatur.

Porro[a] naturam certam et fixam haberi oportet, tam in malo perseverantem apud materiam quam et in bono apud deum inconvertibilem et indemutabilem. Scilicet [1]quia, si demutabitur natura in materia de malo in bonum, demutari poterit et in deo de bono [2]in malum. Hoc loco [3]dicet aliquis: Ergo de lapidibus filii Abrahae non suscitabuntur, et genimina viperarum non facient paenitentiae fructum, et filii irae non fient filii pacis, si natura mutabilis non erit? Temere ad ista exempla respicies, o homo. Non enim competunt ad causam materiae, quae innata est, [4]ea quae nata sunt, lapides et viperae et homines; horum enim natura habendo institutionem habere poterit et cessationem. Materiam vero tene semel aeternam determinatam, ut infectam, ut innatam, et ideo indemutabilis et incorruptibilis naturae credendam, ex ipsius etiam sententia Hermogenis, quam [5]opponit, cum deum negat ex semetipso facere potuisse, quia non demutetur quod sit aeternum, amissurum scilicet quod fuerat, dum fit ex demutatione quod non erat, si non esset aeternum; dominum vero aeternum aliud esse non posse quam quod est semper. Hac et ego definitione merito illum repercutiam. Materiam aeque reprehendo, cum ex illa mala, pessima etiam, bona atque optima [6]a deo fiunt[b]: Et vidit deus quia bona, et benedixit ea deus, utique [7]quia optima, non certe [8]quasi mala ac pessima. Demutationem igitur admisit materia, et si ita est, statum aeternitatis amisit; mortua est denique [9]sua forma[c]. Sed aeternitas amitti non potest, quia nisi amitti non possit, aeternitas non est. Ergo nec demutationem potuit admisisse, quia si aeternitas est, demutari nullo modo potest.

Matth. III, 7. 9. — Ephes. II, 3. — Gen. I, 21 sq.

Cap. XIII. Et [1]quaeretur quomodo ex ea bona facta sint, quae ex demutatione nullo modo facta sunt? Unde in mala ac pessima boni atque optimi semen? Certe nec bona arbor fructus malos edit, quia nec deus nisi bonus, nec mala arbor bonos, quia nec materia est [2]nisi pessima. Aut si dabimus illi aliquid etiam boni germinis, iam non erit uniformis naturae, id est malae in totum, sed [3]iam tum duplex, id est bonae et malae naturae, et quaeretur iterum an

Matth. VII, 18.

Cap. XII. 1. quia *d.* qui *AB.* qua *reliqui.* 2. non in malum *AB.* 3. dicit *A.* 4. ea *om. A.* 5. apponit *Fr. Iunius.* 6. a deo fiunt *abcd.* ab eo fiunt *A.* fiunt *B.* 7. quia *A.* qua *cd.* quasi *Bab.* 8. qua *cd.* 9. sine sua forma *d., cum Fulvio Ursino.*

Cap. XIII. 1. quaeritur *A.* 2. nisi *om. AB.* 3. iam tum *abcd.* et tantum *AB.*

Cap. XII. a. Porro] Hoc est at, atenim, atquin, ex usu Tertulliani. V. adnott. ad De Corona cap. 7.

b. a deo fiunt] Scribendum, ni fallor, „bona, atque optima adeo, fiunt", ut verba „atque optima adeo" respondeant praegresso membro „pessima etiam".

c. sua forma] Hoc est sua lege. Quid Rigaltium moverit cur *sine sua* forma reponeret cum Fulvio Ursino plane nescio.

[4]in bono et malo [5]potuerit convenire luci et tenebris, dulci et amaro. Aut si potuit utriusque diversitas boni et mali concurrisse, et duplex natura fuisse materiae, amborum ferax fructuum, iam nec bona ipsa deo deputabuntur, ut nec mala illi imputentur, sed utraque species de materiae proprietate sumpta ad materiam pertinebit. Quo pacto neque gratiam bonorum deo [6]debebimus, nec invidiam malorum, quia nihil de suo operatus ingenio. Per quod probabitur manifeste materiae deservisse.

Cap. XIV. Nam et si dicatur licet ex occasione materiae, suo tamen arbitrio bona protulisse, quasi nactus bonum materiae, quamquam et hoc turpe sit, certe cum ex eadem etiam mala profert, vel haec utique non de suo arbitrio proferendo servit materiae, aliud non habens facere quam ex malo proferre, invitus utique, qua bonus, ex necessitate, ut invitus, et ex servitute, ut ex necessitate. Quid ergo dignius, ex necessitate eum condidisse mala, an ex voluntate? Siquidem ex necessitate condidit, si ex materia, ex voluntate, si ex nihilo. Iam enim sine causa laboras, ne malorum auctor constituatur [1]deus, quia et si de materia fecit, ipsi deputabuntur qui fecit, proinde quatenus fecit. Plane sic interest unde fecerit ac si de nihilo fecisset, nec interest unde fecerit, ut inde fecerit unde eum magis decuit. Magis autem [2]eum decuit ex voluntate fecisse quam ex necessitate, id est ex nihilo potius quam ex materia. Dignius est [3]deum etiam malorum auctorem liberum credere quam servum. Quaecunque potestas ei quam pusillitas competit[a]. [4]Si et sic concedimus materiam quidem nihil boni habuisse; dominum vero, si quid boni edidit, sua virtute edidisse, aliae aeque oborientur quaestiones. Primo, si bonum in materia [5]omnino non fuit, non ex materia bonum factum, quod materia scilicet non habuit. Dehinc, si non ex materia, iam ergo ex deo factum. Si nec ex deo, iam ergo ex nihilo factum. Hoc enim superest secundum Hermogenis [6]dispositionem.

Cap. XV. [1]Porro si bonum neque ex materia [2]factum est, quia non erat in illa, ut in mala, neque ex deo, quia nihil potuit ex deo fieri, sicut definit Hermogenes, invenitur bonum iam ex nihilo

4. in ea bono *Fr. Iunius.* 5. poterit *d.* 6. dividimus *A.*

Cap. XIV. 1. illis *A.* 2. eum *om. A.* 3. dominus *A.* 4. Sic et sic concedemus A. 5. omnino — — quod materia *omissa sunt in ed. Semleri.* 6. dispositionem A.

Cap. XV. 1. Porro *om. A.* 2. factum est — — ut neque ex materia *bis leguntur in A.*

Cap. XIV. a. quam pusillitas competit.] Id est potius vel magis quam pusillitas; ellipsis Graeca perfrequens. (Fr. Iunius.) Cf. adnott. ad De Testim. An. cap. 2., et ad De Virg. Veland. cap. 17.

factum, ut ex nullo factum, ut neque ex materia neque ex deo. Et si bonum ex nihilo, cur non et malum? immo cur non omnia ex nihilo, si aliquid ex nihilo? Nisi si insufficiens fuit divina virtus omnibus producendis, quae aliquid protulerit ex nihilo. Aut si ex materia mala bonum processit, quia neque ex nihilo neque ex deo, [3]sequetur ut ex conversione processerit materiae contra [4]denegatam aeterni conversionem. Ita [4b]unde bonum constitit, iam negabit Hermogenes [5]illud constare potuisse. Necesse est autem ex aliquo eorum processerit ex quibus negavit procedere potuisse. Ceterum si ideo malum non ex nihilo, ne dei fiat, de cuius arbitrio videbitur factum, sed ex materia, ut ipsius sit de cuius substantia erit factum, et hic, ut dixi, auctor mali habebitur deus, qui cum eadem virtute et voluntate debuisset [6]omnia bona ex materia protulisse, aut tantum bona, non omnia tamen bona [7]protulit, sed etiam mala[a], utique aut volens esse mala, si poterat efficere [8]ne essent, aut non [9]valens efficere omnia bona, si voluit et non fecit, dum nihil intersit per infirmitatem dominus auctor mali extiterit an per voluntatem. Aut quae fuit ratio ut cum bona fecisset [10]quasi bonus, etiam mala protulisset [11]quasi non bonus, cum non congruentia sibi solummodo edidit? Quid necesse erat suo opere prolato etiam materiae negotium curare proinde et malum proferendo, solus ut cognosceretur bonus de [12]bono, materia autem [13]ne cognosceretur mala de malo? Plus bonum floruisset sine mali afflatu. Nam et Hermogenes expugnat quorundam argumentationes, dicentium mala necessaria fuisse ad inluminationem bonorum ex contrariis intellegendorum. Ergo [14]aut nec propterea locus mali proferendi fuit, aut si qua alia ratio exegit [15]illud induci, cur non [16]et ex nihilo potuerit induci, ipsa ratione excusatura [17]dominum, ne mali auctor existimaretur, quae nunc, [18]cum de materia operatur, mala excusat? Si excusat, adeo ubique et undique illuc compellitur quaestio quo nolunt, qui ipsam mali rationem non examinando, nec dinoscendo quomodo [19]illud aut deo adtribuant aut a deo separent, pluribus et indignioribus destructionibus [20]deum obiciunt.

3. sequitur *A*. 4. denegant iam aeterni *AB*. 4b. *Malim* undeunde. 5. id *A*. 6. omnia bona ex *Ad., Fulv. Ursinus*. 7. protulit, sed *ego*. protulisset, sed *Leopoldus*. protulisset *ABabcd*. protulisset, aut *Fr. Iunius*. 8. necesse est autem *A*. necesse esset: aut *B*. 9. volens *edd. Semleri et Leopoldi*. 10. qua *Latinius*. 11. qua *Latinius*. 12. bona *A*. 13. nec eo *A*. ut *Fr. Iunius*. 14. autem *A*. 15. id *A*. 16. et *om. A*. 17. deum *A*. 18. cum *om. AB*. 19. id aut deo tribuant *A*. 20. deum obiiciunt *abcd*. deo obiiciunt *B*. deo dicunt *A*.

Cap. XV. a. non omnia tamen bona protulit, sed etiam mala] Ita emendandum esse videbatur. Rigaltius scripsit atque distinxit „non omnia tamen bona, protulisset etiam mala; utique" cett., Fr Iunius „(non omnia tamen bona) protulisset, aut etiam mala: utique" cett.

Cap. XVI.

Igitur in [1]praestructione huius articuli, et alibi forsitan retractandi, [2]equidem definio aut deo adscribendum et bonum et malum, quae ex materia fecit, aut materiae ipsi, ex qua fecit, aut utrumque utrique, quia ambo sibi obligantur, qui fecit et de qua fecit, aut alterum alteri; tertius enim praeter materiam et [3]deum non est. Porro si [4]dei erit utrumque, videbitur deus etiam mali auctor; deus autem, ut bonus, auctor mali non erit: si [5]materiae utrumque, videbitur materia etiam boni matrix; mala autem in totum materia boni non erit matrix: si [6]utriusque erit utrumque, in hoc quoque comparabitur deo materia, et pares erunt ambo, ex aequo mali ac boni adfines; aequari autem deo materia non debet, ne duos deos efficiat: si alterum alterius, utique [7]dei bonum et materiae malum, neque malum deo neque materiae bonum [8]adscribetur; et bona autem et mala deus de materia faciendo cum ea facit. Haec si ita sunt, nescio qua possit evadere sententia [9]Hermogenes[a], qui [10]deum, quoquo modo de materia malum condidit, sive voluntate, sive necessitate, sive ratione, non putet mali auctorem. Porro si mali auctor est ipse qui fecit, plane [11]socia materia per substantiae suggestum, [12]excusas[b] iam causam materiae introducendae. Nihilominus enim et per materiam deus auctor mali ostenditur, si ideo materia praesumpta est ne deus mali auctor videretur. Exclusa itaque materia, dum excluditur causa eius, superest uti [13]deum omnia ex nihilo fecisse constet. Videbimus an et mala, cum apparuerit quae mala, et an mala interim [14]ea quae putas. Dignius enim de suo arbitrio produxit haec quoque producendo de nihilo, quam de praeiudicio alieno, si de materia produ-

Cap. XVI. 1. praescriptione *A.* 2. quidem *B.* quid *A.* 3. deus *AB.* 4. dei erit *d., cum Fulvio Ursino.* dei fuerit *Fr. Iunius.* deus erit *ABqbc.* 5. materiae *Ad., Fulv. Ursinus, Fr. Iunius.* materia *reliqui.* 6. erit utriusque. 7. dei bonum *d., cum Fulvio Ursino.* deo unum *A.* deo bonum *reliqui.* 8. adscribitur *d.* 9. Hermogenis *d.* 10. deus *AB.* 11. soli materia per substantiam suggestum *A.* 12. excusas *AB.* excussas *Fr. Iunius.* excludis *abcd.* excludas *Rhenanus ad marg. ed. princ.* 13. deus omnia *B.* deus per omnia *A.* 14. et quae *AB.*

Cap. XVI. a. nescio qua possit evadere sententia Hermogenes] Sententia, id est iudicio, suffragio. Nec tamen ego quia cum Rigaltio malim rescribere *Hermogenis* pro *Hermogenes.*

b. excusas] Ita reposui ex libris veteribus. Non semel enim Tertullianus *excusare* usurpat pro recusare, devitare, declinare, liberare, uti significavit iam Salmasius ad Scriptt. Hist. Aug. p. 136. ad verba Spartiani in Severo „recusavit et Parthicum nomen", ubi codex Palatinus habet „*excusavit* et Parthicum nomen". De Pudic. cap. 12 „Cur ergo cervicem nostram *a tanto iugo excusent,* nisi ut illi compendia ista disciplinae semper imponant." De Resurr. Carnis cap. 61 „*os cibo excusemus.*" Adv. Valentin. cap. 1 „et convicium falsi simulacris *excusat.*" Pontius Vita Cypriani cap 5 „Magis enim dignus efficitur qui quod meretur *excusat.*" Glossarium Cyrilli: „*Παραιτοῦμαι, Excuso,* Recuso, Evito." Cf. Dirksen Manuale et Du Cangii Gloss. Med. et Inf. Latin. s. v. *Excusare* et *Excusatio.*

xisset. Libertas, non necessitas, deo competit. Malo voluerit mala a semetipso condidisse [15]quam non potuerit non condidisse.

Cap. XVII. Unici dei status hanc regulam [1]vindicat, non aliter unici, nisi quia solius, non aliter solius, nisi quia nihil cum illo. Sic et primus erit, quia omnia post illum: sic omnia post illum, quia omnia ab illo: sic ab illo, quia ex nihilo, ut illi quoque scripturae ratio constet. (Rom. XI, 34 sq.) Quis cognovit sensum domini? aut quis illi consiliarius fuit? aut quem [2]consultatus est[a]? aut viam intellegentiae et scientiae quis [3]demonstravit illi? quis tradidit et retribuetur ei? Nemo utique; [4]quia nulla vis, nulla materia, nulla natura substantiae alterius aderat illi. Porro si de [5]aliquo[b] operatus est, necesse est [6]ab ea ipsa acceperit et consilium et tractatum dispositionis, [7]ut viam intellegentiae et scientiae. Pro qualitate enim rei operari habuit, et secundum ingenium [8]materiae, non secundum suum arbitrium, adeo ut et mala pro natura non sua, sed substantiae fecerit.

Cap. XVIII. Si necessaria est deo materia ad opera mundi, ut Hermogenes existimavit, habuit deus materiam longe digniorem et [1]idoniorem[a], non apud philosophos [2]aestimandam, sed apud prophetas intellegendam, sophiam suam scilicet; haec denique sola cognovit sensum domini. (I Cor. II, 11.) [3]Quis enim scit quae sunt dei, et quae in ipso, nisi spiritus, (Ies. XL, 14.) [4]qui in ipso? Sophia autem spiritus; haec [5]illi consiliarius fuit, via intellegentiae et scientiae ipsa est; ex hac fecit, faciendo per illam, et faciendo cum illa. (Prov. VIII, 27 sqq.) Cum pararet caelum, inquit, aderam illi, et cum fortia faciebat super ventos quae sursum [6]nubila, et cum firmos ponebat [7]fontes[b] eius quae sub caelo est, ego eram compingens cum ipso. Ego eram, ad quem gaudebat; [8]cottidie autem oblectabar in persona eius, quando oblectabatur, cum perfecisset orbem, et inoblectabatur in filiis hominum. Quis non hanc

15. quam quia non *Latinius. Comprobat Fr. Iunius.*

Cap. XVII. 1. vendicat *A., ubique.* 2. consolatus est *A.* 3. demonstrabit *A.* 4. qua *A.* 5. aliqua *Fr. Iunius.* 6. ut ab ea *A.* 7. et *Fr. Iunius.* 8. naturae *A.*

Cap. XVIII. 1. idoniorem *ABab.* idoneiorem *reliqui.* 2. extimanda si apud prophetas intellegenda *A.* 3. Qui *A.* 4. Quod *A.* 5. illic *bc.* 6. nubil[illegible] quomodo firmos *A.* 7. fontes *acd.* montes *ABa (in marg.) b., Fr. Iunius.* 8. quotidie *cd.* -

Cap. XVII. a. consultatus est?] Id est consultum rogavit, deponente forma. (Fr. Iunius.)

b. de aliquo] De aliquo genere vel parte materiae.

Cap. XVIII. a. idoniorem] Cf. quae adnotavi ad De Pallio cap. 3.

b. ponebat fontes] Probo *montes.* Contrahit enim Tertullianus, nec singula apponit Salomonis verba. Hoc autem re[illegible]spondet illis postremis Sapientiae verb[illegible] „quum statueret fundamenta terrae: E[illegible] eram" cett. (Fr. Iunius.) Retinuit Iuni[illegible] scripturam *montes* pro *fontes,* quam eti[illegible] Lactant. Instit. Div. IV, 6. servat. S[illegible] infra cap. 32. huius ipsius adversus He[illegible]mogenem libri praeter ullam librorum discrepantiam in eodem Sophiae l[illegible] reperitur *fontes.*

potius omnium fontem et [9]originem [10]commendet[c]? materiam [11]vero[d] materiarum, non [12]fini subditam[e], non statu diversam, non motu inquietam, non habitu informem, sed insitam et propriam et compositam et decoram, quali [13]deus potuit eguisse, sui magis quam [14]alieni egens. Denique ut necessariam sensit ad opera mundi, statim eam condit et generat in semetipso. Dominus, inquit, condidit me [15]initium viarum suarum in opera sua: ante saecula fundavit me, priusquam faceret terram, priusquam montes collocarentur; ante omnes autem colles generavit me, prior [16]autem abysso genita [17]sum. Agnoscat ergo Hermogenes idcirco etiam sophiam dei natam et conditam praedicari, ne quid innatum et inconditum praeter solum deum crederemus. Si enim intra dominum quod ex ipso et in ipso fuit sine initio non fuit, sophia scilicet ipsius exinde nata et condita ex quo in sensu dei ad opera mundi disponenda coepit agitari, multo magis non capit[f] sine initio quicquam fuisse quod extra dominum fuerit. Si vero sophia eadem dei sermo est, [18]sensu sophiae, et sine quo factum est nihil, sicut et dispositum sine sophia, quale est ut filio dei, sermone unigenito et primogenito, aliquid fuerit praeter patrem antiquius, et hoc modo utique generosius, nedum quod [19]innatum nato fortius, et quod infectum [20]facto validius? quia quod ut esset nullius eguit auctoris multo sublimius erit eo quod ut esset aliquem habuit auctorem. Proinde si malum quidem innatum est, [21]natus autem sermo dei ([22]Eructavit enim, inquit, sermonem optimum), non scio an a bono malum possit [23]adduci, validius ab infirmo, ut innatum a nato. Ita et hoc nomine materiam deo praeponit Hermogenes, praeponendo eam filio. Filius enim sermo, et deus sermo, et, Ego et pater unum sumus. Nisi quod sustinebit aequo animo filius eam praeponi sibi quae patri adaequatur.

Ps. XLV

Io. I, 1. Io. X, 30

9. originem materiarum commendet? materiam vero non *codex Pithoei.* 10. commendetur *A.* 11. vere *Fr. Iunius.* 12. fini *ego.* sibi *Babcd.* sic *B., in marg.* sil *A.* 13. deo *AB.* 14. alieni *B (ex codice Paterniacensi) abcd.* alienigenis *A., et codex Hirsaugiensis. Unde Rhenanus rescribendum censuit* suis magis quam alienigenis. 15. initio viarum in *A.* 16. item *Fr. Iunius.* 17. Cum agnoscat *AB.* 18. sensus et sophia et sine *codex Pithoei.* sensus sophiae, sine *Fr. Iunius.* 19. innatum nato *bcd.* innatum innato *a.* innatum *AB.* 20. factum *AB.* 21. natus autem *abcd.* id est *AB.* 22. eruptavit *A.* 23. abduci *A.*

c. commendet?] Id est probet. V. adnot. ad De Pallio cap. 4. tom. I. p. 943 sq.

d. vero] Id est vere.

e. non fini subditam] Rhenanus coniecit *insubditam* pro eo quod veteres libri praebent *sibi subditam* vel *sic subditam.* Praetuli *fini subditam,* ad quam emendationem confirmandam et huius ipsius loci ratio facit, et ea quae legimus supra cap. 7 et cap. 11.

f. non capit] V. quae adnotavi de hoc impersonali ad De Fuga in Persecut. cap. 1.

Cap. XIX. Sed et ad originale instrumentum [1]Moysi provocabo, unde et diversa pars[a] suspiciones suas ingratis[b] fulcire conatur, ne scilicet non inde instrui videretur unde oportet. Itaque occasiones sibi sumpsit quorundam verborum, ut haereticis fere mos est simplicia quaeque torquere. Nam et ipsum principium, in quo deus fecit et caelum et terram, aliquid volunt [2]fuisse quasi substantivum et corpulentum, quod [3]in materiam interpretari possit. Nos autem unicuique vocabulo proprietatem [4]suam vindicamus, principium initium esse, et competisse ita poni rebus incipientibus fieri. Nihil enim quod fieri habet sine initio esse, quin initium sit illi ipsum dum incipit fieri; ita principium sive initium inceptionis esse verbum, non alicuius substantiae nomen. Iam nunc si principalia [5]dei opera caelum et terra sunt, quae ante omnia deus fecit [6]suorum esse proprie principium, [7]quae priora sunt facta, [8]merito sic praefatur scriptura, In principio fecit deus caelum et terram, quemadmodum dixisset, In finem deus fecit caelum et terram, si [9]post universa fecisset. Aut si principium aliqua substantia est, erit et finis aliqua materia. Plane licebit etiam substantivum aliquid principium esse alii rei, quae ex ipso sit futura, ut argilla principium testae, ut semen principium herbae. [10]Sed cum ita utimur vocabulo principii, quasi originis, non quasi ordinis nomine, adicimus et mentionem ipsius rei specialiter quam volumus principium alterius rei. De cetero si sic ponamus, verbi gratia, In principio fecit figulus [11]pelvim vel urnam, iam non materiam [12]significabit principium, non enim argillam nominavi principium, sed ordinem operis, quia figulus ante cetera primum pelvim et urnam fecit, exinde facturus et cetera; ad ordinationem operum principii vocabulum pertinebit, non ad originem substantiarum. [13]Possum[c] et aliter principium interpretari, non [14]ab re tamen; nam et in Graeco principii vocabulum, quod est [15]*ΑΡΧΗ*, non tantum ordinativum, sed et potestativum capit

Gen. I, 1.

Cap. XIX. 1. mons ei (*i. e.* moysei) *A.* 2. fecisse *A.* 3. in *om. A.* 4. suam *abcd.* cum *AB.* 5. deo *ABab.* 6. universorum *Latinius.* 7. qua priora sunt facta *Fr. Iunius.* 8. merito sic praefatur scriptura *abcd.* meritoque sic perfectam scripturam *AB.* meritoque sic praefatam scripturam *Fr. Iunius.* 9. prius *A.* 10. Sed ubi utimur *A.* 11. pelvem *A.* 12. significavit *AB.* 13. Possum *d., Fr. Iunius.* Possunt *Babc.* Possint *A.* 14. ab eo *A.* abs re *Prioríus.* 15. arche *B.* archiae *A.* ἀρχὴ *reliqui.*

Cap. XIX. a. diversa pars] Sic loquuntur Auctores Iuris. (Rigalt.) Tertull. infra cap. 21 „ne *diversa pars* ideo contendat" cett. Item Adv. Marc. III, 15. et IV, 10. Sic apud eundem frequentissime reperitur *ex diverso,* ut Adv. Marc. IV, 19. 29. 36. Adv. Hermog. cap. 32. Cf. Dirksen Manuale s. v. *Diversus,* et interprr. ad Sallust. Catil. cap. 5. et Drakenb. ad Sil. Ital. I, 264.

b. ingratis] Cf. quae adnotavi ad lib. V Adv. Marc. cap. 7.

c. Possum] Ita reposui cum Fr. Iunio atque Rigaltio, sententia paene postulante. V. etiam adnott. ad lib. V Adv. Marc. cap. 8.

principatum, unde et [16]Archontes dicunt principes et magistratus. Ergo secundum hanc quoque significationem principium [17]pro principatu et potestate sumetur. In principatu enim et in potestate deus fecit caelum et terram.

Cap. XX. Sed ut nihil aliud significet [1]Graeca vox quam principium, et principium nihil aliud sapiat quam initium, habemus etiam illam initium agnoscere quae dicit, Dominus condidit me [2]in opera sua. (Prov. VIII, 22.) Si [3]enim per sophiam dei omnia facta sunt, et caelum [4]ergo et terram deus faciens in principio, id est initio, in sophia [5]sua fecit. Denique si principium materiam significaret, non ita scriptura instruxisset; In principio deus fecit, sed Ex principio; non enim in materia, sed ex materia fecisset. De sophia autem potuit dici In principio. In sophia enim primo fecit, in qua cogitando et disponendo iam fecerat, quoniam et si ex materia facturus fuisset, ante in sophia cogitando et disponendo iam [6]fecerat, quoniam erat[a] initium viarum, quia cogitatio et dispositio prima sophiae fit operatio, de cogitatu viam operibus instituens. Hanc et inde auctoritatem scripturae mihi vindico, quod et deus qui fecit et ea quae fecit ostendens unde fecerit non proinde testatur. Nam cum in omni operatione tria sint principalia, qui facit, et quod fit, et ex quo fit, tria nomina sunt edenda in legitima operis enarratione, persona factoris, species facti, forma materiae. Si materia non editur, ubi et opera et operae operator eduntur, apparet ex nihilo esse operatum. Proinde enim ederetur ex quo, si ex aliquo fuisset operatus. Denique evangelium ut supplementum instrumenti veteris [7]adhibebo, in quo vel eo magis debuerat ostendi deus ex aliqua materia universa fecisse, quo illic etiam per quem omnia fecerit revelatur. In principio erat sermo; in quo principio scilicet (Io. I, 1. 3.) deus fecit caelum et terram. Et sermo erat apud deum, et deus erat sermo. Omnia per illum facta sunt, et sine illo factum est nihil. Cum igitur et hic manifestetur et factor, id est deus, et facta, id est omnia, et per quem, id est sermo, nonne et unde omnia facta essent a deo per sermonem exegisset ordo profiteri,

16. archontes *AB.* ἄρχοντες *abc.* ΑΡΧΟΝΤΑΣ *d.* 17. et pro *A.*

Cap. XX. 1. Graeca *om. A.* 2. initium viarum suarum in opera sua *ed.* 3. enim sophia *A.* 4. ergo *om. A.* 5. materiam suam fecit *A.* 6. fecerat, quoniam erat initium viarum, quia cogitatio — — — instituens. Hanc *ego.* fecerat, et sic erat initium viarum, quia cogitatio — — — instituens. Hanc *Fr. Iunius.* fecerat, quomodo etsi erat initium viarum cogitatio — — — instituens hanc *A.* fecerat. Quoniam et si erat initium viarum, quia cogitatio — — — instituens, hanc *reliqui.* 7. adhibeo *A.*

Cap. XX. a. quoniam erat] Delevi *etsi* post quoniam, quod ex superioribus irrepsisse pro certo affirmari potest.

si ex aliquo facta essent? Ita quod non fuit, non potuit scriptura profiteri, et non profitendo satis [8]probavit non fuisse, quia profiteretur, si fuisset.

Cap. XXI. Ergo, inquis, si tu ideo praeiudicas ex nihilo facta omnia quia non sit manifeste relatum de materia praecedenti factum quid, vide ne diversa pars ideo contendat ex materia omnia facta, quia proinde non aperte significatum sit ex nihilo quid factum. Plane retorqueri quaedam facile possunt, non statim et ex aequo admitti, ubi diversitas causae est. Dico enim, etsi non aperte scriptura pronuntiavit ex nihilo facta omnia, sicut nec ex materia, non tantam fuisse necessitatem aperte significandi de nihilo facta omnia, quanta esset, si ex materia facta fuissent, quoniam, quod fit ex nihilo, eo ipso, dum non ostenditur ex aliquo factum, [1]manifestatur ex nihilo factum, et non periclitatur ne ex aliquo factum existimetur, quando non demonstretur ex quo sit factum. Quod autem ex aliquo fit, nisi hoc ipsum[a] aperte declaratur, ex aliquo factum, [2]illud, dum ex quo factum sit [3]ostenditur[b], periclitabitur primo videri ex nihilo [4]factum, [5]quia non editur ex quo sit factum, dehinc, etsi ea sit condicione [6]ut omnino possit videri ex aliquo[c], proinde periclitabitur ex alio longe factum videri quam ex quo factum est, dum non proponitur unde sit factum. Ita [7]si ex nihilo deus cuncta fecisse [8]non potuit, [9]scriptura non adiecisset [10]illum ex nihilo fecisse. Ex materia eum fecisse omni modo debuit edixisse, [11]si et ex materia fecisset; quia [12]illud [13]in totum habebat intellegi, et si non significaretur, at istud in dubio, nisi significaretur.

Cap. XXII. Atque adeo spiritus sanctus hanc scripturae suae rationem constituit, ut, cum quid ex [1]aliquo fit, et quod fit et unde fit referat. [2]Fructificet, inquit, terra herbam foeni, seminantem semen secundum genus et secundum similitudinem, et lignum fructuosum faciens fructum, cuius semen in ipso in similitudinem. Et factum est sic. Et produxit terra herbam foeni seminantem semen secun-

Gen. I, 11 sqq.

8. pronunciabit *A*.

Cap. XXI. 1. manifestum est ex nihilo *A*. 2. id dum *A*. dum illud *d*. 3. non ostenditur *d*. 4. factum *om. A*. 5. qua *A*. 6. ut omnino possit videri ex aliquo *ego*. ut non possit videri non ex aliquo *d*. ut non possit videri ex aliquo *Babc*. ut nunc possit videri ex aliquo *Fr. Iunius*. *In A. verba* ex aliquo — — factum videri *omissa sunt, sollemni incuria librarii*. 7. si *om. A*. 8. non *om. A*. 9. etsi scriptura — — fecisse, ex materia *d*. 10. illic *A*. 11. si et ex *d., ex emendat. Fulvii Ursini*. licet ex *ABabc*. 12. id *A*. 13. in totum *d., ex emendat. Fulvii Ursini*. in toto *ABabc*.

Cap. XXII. 1. alio quo *A*. 2. Fruticet *cd., ex coniectura Latinii*.

Cap. XXI. a. hoc ipsum] Videlicet ex aliquo factum esse.

b. dum ex quo factum sit ostenditur] Id est donec ostendatur; ambigua phrasis. (Rigalt.)

c. ut omnino possit videri ex aliquo] Ita emendavi vocula *non* mutata in *omnino*.

dum genus, et lignum fructuosum faciens fructum, cuius semen in ipso [3]in similitudinem. Et rursus: Et dixit deus, Producant aquae repentia animarum vivarum, et volatilia volantia super terram per firmamentum caeli. Et factum est sic. Et fecit deos cetos magnos, et omnem animam animalium repentium, quae produxerunt aquae secundum genus ipsorum. Item post haec: Et dixit deus, Producat terra animam viventem secundum genus, quadrupedia et repentia et bestias terrae secundum genus ipsorum. Si ergo ex iam factis rebus alias res deus proferens ostendit per prophetam et dicit quid unde protulerit (quamquam possimus [4]undeunde illas prolatas [5]existimare, dumne ex nihilo; iam enim facta erant quaedam ex quibus prolatae videri possent), si tantam curam instructionis nostrae insumpsit spiritus sanctus, ut sciremus quid unde processerit, nonne proinde nos et de caelo et de terra compotes reddidisset significando unde ea esset operatus, si de aliqua materia origo constaret illorum, [6]ut tanto magis ex nihilo ea videretur operatus quanto nihil adhuc erat factum ex quo operatus videretur? Itaque sicut ea quae de aliquo prolata sunt ostendit unde prolata sint, ita quae non ostendit unde prolata sint ex nihilo prolata confirmat. Igitur in principio deus fecit caelum et terram. Adoro scripturae plenitudinem, qua mihi et factorem manifestat et facta. In evangelio vero amplius et ministrum atque arbitrum [7]factoris invenio sermonem. An autem de aliqua subiacenti materia facta sint omnia nusquam adhuc legi. Scriptum [8]esse doceat Hermogenis officina. Si non est scriptum, timeat Vae [9]illud adicientibus aut detrahentibus destinatum.

Gen. I, 1. Io. I, 3. Apoc. XXII, 18.

Sed ex sequentibus argumentatur, quia scriptum sit, Terra autem erat invisibilis et incomposita. Nam et terrae nomen [1]redigit [2]in materiam, quia terra sit quae facta est ex illa. Et Erat in hoc dirigit, quasi quae semper retro fuerit innata et infecta. Invisibilis autem et rudis, quia informem et confusam et inconditam vult fuisse materiam. Has quidem opiniones eius [3]singillatim revincam; sed interim volo sic ei respondere. Putamus his articulis materiam demonstrari. Numquid tamen, quia erat ante omnia, et [4]tale ali-

Cap. XXIII. Gen. I, 2.

3. in similitudinem. Et rursus *d.* secundum genus. Et rursus (*A.*) in similitudinem. Factum est sic. Et produxit terra herbam foeni seminantem semen secundum genus, et lignum fructuosum faciens fructum cuius semen in ipso secundum genus. Et rursus *Babc.* 4. undeunde *d., Latinius, Fulv. Ursinus.* unde *ABabc.* 5. existimare *A. Divionensis codex apud Rigaltium.* estimare *B.* aestimare *reliqui.* 6. ne *A.* 7. factoris *codex Divionensis, Nicol. Rigaltius.* rectoris *ABabcd.* 8. est *AB.* 9. id *A.*

Cap. XXIII. 1. redegit *A.* 2. in *om. AB.* 3. sigillatim *Aabc.* 4. talis id se ex ea factum aliquid *A.*

quid esse ex ea factum scriptura significat? Atquin nihil tale significat. Fuerit licet materia, quantum sibi licet[a], vel potius Hermogeni: potuit et fuisse, et tamen nihil deus ex illa fecisse, vel quia non decebat deum alicuius eguisse, certe quia nec ostenditur quicquam ex materia fecisse. Sine causa ergo esset, inquis. Non plane adeo sine causa. Nam etsi mundus non est factus ex illa, sed haeresis facta est, [5]et quidem hoc impudentior, quod non ex materia facta est haeresis, sed materiam ipsam potius haeresis fecit.

Cap. XXIV. Revertor nunc ad singulos articulos, per quos putavit significatam esse materiam, et primo de nominibus [1]expostulabo. Horum enim alterum legimus, quod est terrae, alterum non invenimus, quod est [2]materiae. Quaero ergo, cum materiae nominatio non [3]extet in scriptura, quomodo ei etiam [4]terrae appellatio accommodetur in alio iam genere substantiae nota. Quo magis materiae quoque nominatio extitisse debuerat, consecuta etiam terrae appellationem, ut scirem terram commune cum materia esse nomen, ne [5]illud ei soli substantiae [6]vindicarem cuius et proprium, in qua magis [7]notum est, vel ne illud in quamcunque aliam speciem, nec utique omni materiae, [8]communicare possem, si vellem. Cum enim non extat proprium vocabulum eius rei cui commune vocabulum adscribitur, [9]quanto non comparet[a] cui adscribatur, cuicunque alii poterit adscribi. Ita Hermogenes, etsi materiam [10]ostenderet nominatam, deberet eandem probare terram quoque cognominatam, ut ita utrumque illi vocabulum vindicaret.

Cap. XXV. [1]Vult igitur duas proponi terras in ista scriptura, unam, quam in principio deus fecit, aliam, materiam ex qua fecit, de qua dictum Gen. I, 2. sit: Terra autem erat invisibilis et rudis. Utique si quaeram ex duabus [2]quae cui[a] nomen terrae accommodare debeat, dicetur, hanc, quae facta sit, ex illa, ex qua facta est, vocabulum derivasse,

5. equidem *A.*

Cap. XXIV. 1. expostulando *A.* 2. materia *A.* 3. extet scripturae *A.* 4. terrena *A.* 5. id *A.* 6. vendicarem *A.* *Et ita scriptum est ubique.* 7. natum *AB.* 8. commutare *A.* 9. quando *Fr. Iunius.* 10. ostenderit *A.*

Cap. XXV. 1. Vide *A.* 2. quae cui nomen terrae accomodare debeat, dicetur *abcd. Gorziensis codex.* quae cui nomen terrae adcommodare (adcommodari *B.*) id dicetur *AB.* cui nomen terrae accomodari debeat id dicetur *Leopoldus.* quae, cui nomen terrae adcommodari debeat *Fr. Iunius.*

Cap. XXIII. a. quantum sibi licet] Similiter De Idolol. cap. 16 „Sim vocatus nec adsacrificii sit titulus mei officii, et operae meae expunctio *quantum sibi libet.*“

Cap. XXIV. a. quanto non comparet] Id est „*quanto* magis *non comparet,*“ *ἐλλειπτικῶς;* etsi suspicor legendum *quando.* (Fr. Iunius.) De illa ellipsi comparativi *magis* apud Tertullianum frequentissima cf. supra adnott. ad cap. 14.

Cap. XXV. a. quae cui] Interrogativa duo in uno membro coniuncta, uti supra cap. 22 „ut sciremus *unde quid* processerit.“ Alia exempla indicavi ad De Fuga in Persecut. cap. 8.

quia veri similius sit ab origine sobolem potius quam originem a sobole vocitari. Hoc si ita est, alia nobis [3]obvolvitur quaestio, an competat terram hanc quam deus fecit ex illa ex qua fecit cognomentum derivasse. Audio enim apud Hermogenem ceterosque materiarios haereticos terram quidem illam informem et invisibilem et rudem fuisse, hanc vero [4]nostram proinde et formam et conspectum et cultum a deo consecutam, aliud ergo factam quam erat ea ex qua facta est. Porro aliud facta non potuit cum ea de [5]nomine sociari a cuius condicione [6]desciverat. Si nomen proprium materiae illius fuit terra, haec, quae non est materia, aliud scilicet facta, terrae quoque non capit nomen alienum et [7]statu suo extraneum. Sed materia facta, id est [8]terra, habuit cum sua origine consortium nominis, sicut et generis. Non [9]adeo. Nam et testam, licet ex argilla confectam, iam non argillam vocabo, sed testam, et electrum, licet ex auro et argento foederatum, nec argentum tamen nec aurum appellabo, sed electrum. A cuius habitu [10]quid divertit[b], pariter et a vocatu eius recedit, appellationis sicut et condicionis proprietate. Quam autem transierit de statu terrae illius, id est materiae, ista terra vel eo palam est quod haec apud Genesin testimonium boni accepit: Et vidit deus quia bonum: illa autem apud Hermogenem in originem et causam malorum deputatur. Postremo si ideo haec terra quia et illa, cur non et materia haec quoque quia [11]et illa? Immo iam et caelum et omnia, si ex materia constant, et terrae et materiae vocari debuerunt. Satis ista de terrae nomine, [12]in quo materiam intellegi voluit, quod nomen unius elementi omnes sciunt, natura primum, [13]dehinc scriptura docente; [14]nisi si et Sileno illi apud Midam regem adseveranti de alio orbe credendum est, auctore Theopompo[c]. Sed et deos multos idem refert.

Gen. I, 31

Cap. XXVI.

Nobis autem unus deus et una est terra, quam in principio deus fecit. Cuius ordinem incipiens scriptura decurrere primo factam eam edicit, dehinc qualitatem ipsius edisserit. Sicut et cae-

3. obruitur *A*. 4. nostram video formam *A*. 5. nominatione *d*. 6. destinaverat *A*. 7. status sui *Latinius*. 8. ex terra *AB*. 9. adeo *Ad*. a deo *B*. audio *reliqui*. 10. quid *Aabcd*. quod *B*. qui *Fr. Iunius*. 11. et *om. d*. 12. in quo materia intelligi voluit *d*. in quod materiae intellegi volunt *A*. 13. dehinc *ABa*. deinde *reliqui*. 14. nisi si et *B*., *Fr. Iunius*. ni si et *a*. nisi et *bcd*. non si et *A*.

b. A cuius habitu quid divertit] *Quid pro aliquid*. Verte: Von wessen beschaffenheit etwas abweicht, von dessen benennung entfremdet es sich gleichfalls, ob der besonderheit der bezeichnung wie des wesens.

c. nisi si et Sileno illi apud Midam regem adseveranti de alio orbe credendum est, auctore Theopompo.] V. adnott. ad De Pallio cap. 2.

Gen. I, 1. lum primo factum professa, In principio deus fecit caelum, dehinc Gen. I, 7 sq. dispositionem eius [1]superinducit[a], et [2]separavit inter aquam, quae erat infra firmamentum, et quae [3]erat super firmamentum, et vocavit deus firmamentum caelum, ipsum quod in primordio fecerat. Gen. I, 27. Proinde et de homine, Et fecit deus hominem, ad imaginem dei Gen. II, 7. fecit illum. Dehinc qualiter [4]fecerit reddit: Et finxit deus hominem de limo terrae, et adflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo in animam vivam. Et utique sic decet narrationem inire, primo praefari, postea prosequi; nominare, deinde describere. Alioquin vanum si eius rei cuius nullam praemiserat mentionem, id est materiae, ne ipsum quidem nomen, subito formam et habitum promulgavit, ante enarrat qualis esset quam [5]an esset, ostendit figuram [6]deformati, nomen abscondit[b]. At quanto credibilius secundum nos eius rei dispositionem scriptura subiunxit cuius institutionem simulque nominationem praemisit? Quam denique integer Gen. I, 1. sensus est: In principio deus fecit caelum et terram, terra autem erat invisibilis et rudis; quam deus scilicet fecit, de qua scriptura cum maxime [7]edixerat? Nam et Autem ipsum velut fibula coniunctivae particulae ad connexum [8]narrationi [9]adpositum est: Terra autem. Hoc enim verbo revertitur ad eam de qua supra dixerat, et alligat sensum. Adeo aufer hinc Autem, et soluta compago est, ut tunc possit de alia terra dictum videri: Terra erat invisibilis et rudis.

Cap. XXVII. [1]Sed tu supercilia capitis, nutu digiti accommodato, altius tollens et quasi retro iactans, Erat, [2]inquis, quasi semper [3]fuerit, scilicet innata et infecta, et idcirco materia credenda. At ego sine ullo lenocinio pronuntiationis simpliciter respondebo de omni re posse dici Erat, etiam de ea quae facta, quae nata sit, quae aliquando non fuerit, et quae materia non sit. Omne enim quod habet esse, [4]undeunde habet, sive per initium [5]sive sine initio,

Cap. XXVI. 1. superducit *AB*. 2. separat *A*. 3. erat *om. bcd*. 4. fecit *A*. 5. an *om. A*. 6. deformat *Fr. Iunius*. 7. ediderat *d*. *In A. omissa sunt verba* maxime — — ipsum. 8. narrationis *A*. 9. oppositum *d*.

Cap. XXVII. 1. Sed tu supercilia capitis, nutu digiti accommodato *d*. Sed tu supercilio capitis et nutu digiti adcommodato *Babc*. *Divionensis codex*. et supercilio et capitis nudu et digiti. Sed tu accommodato *A*. Sed tu supercilio, et capitis nutu digitis accommodato *Fr. Iunius*. *Mihi olim placuit* Sed tu supercilio capitis et nutu digiti accommodato te altius tollens, *vel* accommodato altius te tollens *cett*. 2. inquit *A*., *Fr. Iunius*. 3. fuerat *A*. 4. undeunde habet (habeat *d*.) *d*., *ex emendat. Latinii et Fulvii Ursini*. unde habet *ABab*. unde habeat *c*. 5. sive sine initio *Aabcd*. *Gorziensis liber*. sive initio *B*.

Cap. XXVI. a. superinducit] Veteres libri *superducit*, quod utique habet unde defendatur. Cf. adnott. ad De Pudic. cap. 20.

b. nomen abscondit.] Lego „habitum promulgavit ante, enarrat qualis esset antequam an esset ostendit: figuram deformat, nomen abscondit.“ (Fr. Iunius.)

hoc ipso quod est etiam Erat dicetur. Cui competit prima verbi positio in definitionem, eiusdem etiam declinatio verbi [6]decurret in relationem. Est definitionis caput, Erat [7]relationis facit. [8]Hae sunt argutiae et subtilitates haereticorum, simplicitatem communium verborum torquentes [9]in quaestionem. Magna scilicet quaestio est, si erat terra, quae facta est. Sane discutiendum an ei competat invisibilem et rudem fuisse quae facta est, an ei ex qua facta est, ut eiusdem sit Erat cuius et quod erat.

Cap. XXVIII. Atquin non tantum probabimus istum habitum huic terrae competisse, sed et illi alii non competisse. Nam si [1]nuda sic materia deo subiacebat, nullo scilicet elemento obstruente, siquidem nondum quicquam erat praeter ipsam et deum, utique invisibilis esse non poterat, quia etsi tenebras volet in substantia fuisse materiae, cui articulo respondere debebimus suo ordine[a], etiam homini tenebrae visibiles sunt (hoc enim ipsum, quod sunt tenebrae, [2]videtur), nedum deo. Et utique si invisibilis esset, nullo modo cognosceretur qualitas eius. Unde ergo compertus est[b] Hermogenes [3]informem et confusam et [4]inquietam illam fuisse, quae ut invisibilis latebat? Aut si hoc a deo revelatum est, probare debet. Sic et an rudis dici potuerit expostulo. Certe enim [5]rude illud est quod imperfectum est. Certe imperfectum non potest esse nisi quod factum est; quod enim [6]minus factum est, imperfectum [7]est. Certe, inquis. Ergo materia, quae facta non erat in totum, imperfecta esse non potuit; quae imperfecta non fuit, etiam rudis non fuit. Initium non habens, quia facta non fuit, caruit et rudimento. Initii enim accidens [8]est rudimentum. Terra vero, quae facta est, meruit et rudis dici. Statim enim ut facta est, habuit imperfectae locum, ante perfectionem.

Cap. XXIX. Siquidem omnia opera sua deus ordine consummavit, incultis primo elementis depalans[a] quodammodo mundum, dehinc exornatis velut dedicans[b]. Nam et [1]lumen non statim splendore solis implevit, et tenebras non statim solatio lunae temperavit, et caelum

6. decurrit *A*. 7. relationis *A*., *Fr. Iunius*. relationi *reliqui*. 8. Haec *A*. 9. in quaestionem magnam. Scilicet *AB*.

Cap. XXVIII. 1. nuda sic materia *Fr. Iunius*. nuda sit materia *AB*. nuda materia *reliqui*. 2. videntur *AB*. 3. informam *A*. 4. inquietam *ABab*. inconditam *cd*. incultam *Fr. Iunius*. 5. id *A*. 6. initias factum *A*. 7. est *om*. *A*. 8. est *om*. *A*.

Cap. XXIX. 1. lumine *A*.

Cap. XXVIII. a. suo ordine] Infra cap. 30.

b. compertus est] De hac deponentiali verbi *comperio* forma v. quos excitat Eckstein. ad Vossii Aristarch. tom. II, p. 687.

Cap. XXIX. a. depalans] Cf. adnott. ad Apolog. cap. 11.

b. dedicans.] Cf. adnott. ad Scorp. cap. 1.

non statim sideribus stellisque signavit, et [2]maria non statim [3]beluis frequentavit, et ipsam terram non statim varia fecunditate dotavit; sed primo esse ei contulit, dehinc non [4]in vacuum esse Ies. XLV, 18. supplevit. Sic enim et Esaias, Non in vacuum, ait, fecit illam, sed inhabitari. Postea ergo quam facta est, futura etiam [5]perfecta, interim erat invisibilis et rudis, rudis quidem hoc quoque ipso quod invisibilis, [6]ut nec [7]visui perfecta simul et ut de reliquo nondum instructa, invisibilis vero, ut adhuc aquis tanquam [8]munimento genitalis humoris obducta, qua forma etiam adfinis eius caro nostra Ps. XXIV, 1 sq. producitur. Nam et David ita canit: Domini est terra et plenitudo eius, orbis terrae, et omnes qui habitant in illa; ipse super maria fundavit eam, et super flumina praeparavit eam. Segregatis enim aquis in [9]cavationem sinuum emicantior facta est arida, quae antehac aquis tegebatur. Exinde itaque et visibilis efficitur, dicente Gen. I, 9. [10]deo: Congregetur aqua in [11]congregatione una, et videatur arida. Videatur, inquit, non Fiat. Iam enim facta erat, sed invisibilis usque tunc videri sustinebat[c]. Arida autem, quod erat futura ex Ib. v. 10. [12]divortio humoris, tamen terra. Et vocavit deus aridam terram, non materiam. Sic et perfectionem postea consecuta desinit rudis Ib. v. 11. haberi, cum pronuntiat deus: [13]Fructificet terra herbam foeni seminantem semen secundum genus, et secundum similitudinem, et lignum fructuosum faciens fructum, cuius semen in ipso in similiIb. v. 24. tudinem. Item: Producat terra animam vivam secundum genus, et quadrupedia et repentia et bestias terrae secundum genus. Implevit igitur ordinem suum scriptura divina. Quam enim praedixerat invisibilem et rudem, ei et visionem reddidit et perfectionem. Non alia autem materia erat invisibilis et rudis. [14]Ergo materia [15]erit postea visibilis et perfecta. Volo itaque videre materiam; visibilis enim facta est. Volo et perfectam eam recognoscere, ut ex illa etiam foeni herbam et ex [16]illa decerpam lignum [17]fructuosum, et ex illa animalia usui meo [18]famulentur. Sed materia quidem nusquam, terra vero haec, id est coram. Hanc video, hac perfruor, ex quo invisibilis et rudis esse desiit. De qua manifestissime Ies. XLV, 18. Esaias: Haec dicit dominus, qui fecit caelum, iste deus, qui demonstravit terram et [19]fecit illam. Certe eandem demonstravit

2. materia *A.* materiam *B.* 3. uel uis *A.* 4. invacuum *Babc.* 5. perfectam *A.* 6. et *A.* 7. vi sui *B.* 8. monimento *B.* momento *A.* 9. cavationem sinuum *d.* cavatiorem sinum *reliqui.* 10. domino *A.* 11. congregationem unam *cd.* 12. devortio *Fr. Iunius.* 13. Fructificet *Aab. Gorziensis liber.* Fruticet *Bcd.* 14. Ergo nec materia *Fulv. Ursinus.* 15. erat *A.* 16. illa *om. A.* 17. fructum *AB.* 18. famulem *A.* 19. facit *ABab.*

c. sustinebat.] Id est expectabat. Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 11.

quam et fecit. Quomodo demonstravit? utique dicendo, Videatur arida. Quare videri iubet, nisi quia retro non videbatur? ut sic quoque eam non in vacuum fecisset faciendo visibilem, et ita [10]habilem. Et sic per omnia probatur nobis hanc, quam incolimus, eandem et factam esse a deo et ostensam, nec aliam fuisse rudem et invisibilem quam quae et facta et ostensa est. Atque ita, Terra autem erat invisibilis et rudis, ad eam pertinet quam deus cum caelo separavit.

Gen. I, 9. — Ies. XLV, 18. — Gen. I, 2.

Sic et sequentia coniecturam Hermogenis instruere videbuntur: Et tenebrae super abyssum, et spiritus dei super aquas ferebatur; quasi et haec confusae substantiae massalis illius molis argumenta portendant. Atquin [1]singillatim [2]definiens tenebras, abyssum, [3]spiritum dei, aquas, nihil confusum nec in confusione incertum [4]aestimare facit tam [5]diversa relatio certorum et distinctorum elementorum. Hoc quidem amplius, cum situs proprios eis adscribit, tenebras super abyssum, [6]spiritum super aquas, negavit confusionem substantiarum, quarum demonstrando dispositionem demonstravit etiam distinctionem. [7]Vanissimum denique ut materia, quae informis inducitur, de tot formarum vocabulis informis adseveretur, non edito quid sit [8]illud corpus confusionis, quod unicum utique credendum est, si informe est. Uniforme etenim, quod informe est, informe autem, quod ex varietate confusum est, unam habeat necesse est speciem, quod non [9]habet speciem, dum ex multis unam [10]habet speciem. Ceterum [11]aut habebat in se species istas materia, de quarum vocabulis [12]intellegenda esset, tenebras dico et abyssum et spiritum et aquas, aut non habebat. Si [13]enim habebat, quomodo [14]inducitur non habens [15]formas? si [16]non habebat, agnoscitur[a]?

Cap. XXX. — Gen. I, 2.

Sed et [1]illud utique captabitur, de caelo solo et de terra ista [2]scripturam significasse, [3]quod eam in principio deus fecerit, de speciebus autem supra dictis nihil tale, et ideo eas quae factae

Cap. XXXI.

10. habitabilem Latinius.

Cap. XXX. 1. sigillatim A. 2. diffiniens A., ubique. 3. spiritus ABab. 4. aestimare (extimare A.) facit A., et Vaticanus apud Pamelium. aestimari facit reliqui. 5. diversa A. Vaticanus codex. Fr. Iunius. divisa Babcd. 6. spiritum cd. spiritus ABab. 7. Vanissimum abcd. Vanitimum AB. Vaticanus codex. Probat Fr. Iunius. 8. id A. 9. habeat Fr. Iunius. 10. habeat A. 11. autem A. 12. intellegenda esset d., Fulv. Ursinus. intellegendas esse Babc. intelligae se A. 13. totum Fr. Iunius. 14. ducitur habens A. 15. formam A. Vaticanus. 16. nunc A. 17. agnoscitur? ABabc. quomodo agnoscitur? d., cum Fulvio Ursino.

Cap. XXXI. 1. id A. 2. scriptura A. 3. quo te a principio deus fecit A.

Cap. XXX. a. agnoscitur?] Non opus erat cum Fulvio Ursino et Rigaltio reponere „quomodo agnoscitur." Nam illud quomodo facile repetitur ex praecedentibus.

non significentur ad infectam materiam pertinere. Respondebimus huic quoque scrupulo. Scriptura divina satis [4]dissereret, si summas ipsas rerum a deo factas commendasset caelum et terram, habentes utique suggestus[a] suos proprios, qui in ipsis summis intellegi possent. Suggestus autem caeli et terrae primo tunc fuerint tenebrae et abyssus et spiritus et aquae. Nam terrae quidem [5]suberat abyssus et tenebrae. Si enim abyssus infra terram, tenebrae autem [6]super abyssum, sine dubio et tenebrae et abyssus infra terram. Caelo vero spiritus et aquae subiacebant. Nam si aquae super terram, [7]quae eam texerant, spiritus autem super aquas, pariter et spiritus et aquae super terram. Quae vero super terram, ea utique infra caelum. Et sicut terra abysso et tenebris, ita et caelum [8]spiritui et aquis incubabat et [9]complectebatur. Et ita novum non est ut id solum quod continet nominetur, qua summale, in isto autem intellegatur et quod continetur, qua portionale. Ecce, si dicam, civitas exstruxit theatrum et circum, scena autem erat talis et talis, et statuae super euripum, et obeliscus super omnia ferebatur[b], quia non et has species edixerim factas a civitate, non [10]erunt ab ea cum circo et theatro? an ideo non adiec[i] factas has quoque species [11]quia inerant eis quae facta praedixeram, et [12]inesse quibus inerant intellegi poterant? Sed vacet hoc exemplum, ut humanum; aliud de auctoritate scripturae ipsius arripiam. Gen. II, 7. Fecit, inquit, deus hominem de terra, et adflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo in animam vivam. Gen. II, 21. 23. III, 5. 19. IV, 10. Faciem quidem eius hic nominat, sed nec ipsam factam a deo dixit, [13]cutem[c] ve[ro] et ossa et carnem et oculos et sudorem et sanguinem postea loquitur, quae nec tunc facta a deo [14]significavit. Quid respondebit Hermogenes? Numquid et membra hominis ad materiam pertinebunt, quia non nominatim facta referuntur? An et haec in hominis facitatione censentur? Proinde membra [15]erant caeli et terrae abyssus et tenebrae, spiritus [16]et aquae. In corporibus enim membra s[...]

4. dissereret si summas *abcd.* dissereret summas *B.* dissensi summas *A.* 5. [su]perat *A.* 6. super *om. A.* 7. quale eam *B.* 8. spiritus *AB.* 9. complect[eba]tur *ego.* complectebantur *ABabcd.* contemplabantur *Vaticanus.* 10. eran[t] [...] 11. quia *d., cum Latinio et Fulvio Ursino.* qua *ABabc.* 12. inesse *abcd.* [...] se *AB.* 13. cutem *ab., ex codice Gorziensi, uti videtur.* cui tam *AB.* *Vatic[...]* costam *cd.* 14. significat *A.* 15. erunt *d.* 16. ea quae *AB.*

Cap. XXXI. a. suggestus]· Hoc est apparatus, ornatus. V. adnott. ad De Corona cap. 13.

b. et statuae super euripum et obeliscus super omnia ferebatur] V. quae de hic adnotata sunt ad De Spectac. cap. 8. p. 32.

c. cutem] Ita reposui ex altera [...]nani et ex Geleniana pro *costam,* invexerunt Pamelius et Rigaltius, videntes *costae* prae *cute* iuxta oss[a] locum esse non posse.

facta, in corporibus et membra sunt nominata. Nullum elementum non membrum est eius elementi quo continetur. Omnia autem elementa caelo aut terra continentur.

Cap. XXXII. Haec responderim pro scriptura praesenti, [1]quatenus hic solorum corporum factitationem [2]commendare[a] videtur caeli et terrae. [3]Sciat esse qui ultro in corporibus et membra cognoscerent, et ideo compendio usa est. Providit tamen et hebetes et insidiosos, qui dissimulato tacito intellectu ipsis quoque membris verbum factitationis [4]significatorium exigerent. Itaque et propter istos singulas species factas docet aliis in locis. Habes Sophiam, Prior autem abysso genita sum, dicentem, ut credas abyssum quoque genitam, id est factam, quia et filios facimus, licet generemus. Nihil interest facta an nata sit abyssus, dum initium [5]detur illi, quod non daretur si materiae [6]subiecta esset. De tenebris vero ipse [7]dominus per Esaiam: Ego, qui struxi lucem et feci tenebras. De spiritu atque Amos: Qui solidat tonitruum et condit spiritum, et adnuntiat in homines Christum suum; eum spiritum conditum ostendens qui in terras conditas deputabatur, qui super aquas ferebatur, librator et adflator et animator universitatis, non, ut quidam putant, [8]ipsum deum [9]significans spiritum, quia deus spiritus; neque enim aquae dominum sustinere sufficerent[b]: [10]sed eum spiritum dicit de

Prov. VIII, 24. — Ies. XLV, 7. — Amos IV, 13.

Cap. XXXII. 1. quatinus *B., Fr. Iunius, quemadmodum solet.* q̄ts *A.* 2. commendari *AB.* commentari *Rhenanus ad marg. ed. princ.* 3. Scit *AB. Vaticanus.* Scit *abc.* Scivit *d., cum Latinio.* 4. significatorum *AB.* 5. dedit *A.* 6. subiecta esset *abcd.* subiiciatur esset *AB.* 7. ad minus *AB.* 8. in spiritu domini *A.* 9. significans *ego.* significari *libri omnes.* 10. sed cum eum *A.*

Cap. XXXII. a. commendare] V. quae adnotavi supra ad cap. 18.

b. neque enim aquae dominum sustinere sufficerent] Non probat h. l. sententiam existimantium dei spiritu ipsum dominum significari. Quasi vero, inquit, dei spiritum super aquas ferri conveniret, ob fluxam et instabilem aquarum naturam, nec potuerit deus aquas ipsas tegere, ut starent, quod praestitit Israëli traducendo, aut solidare, ut calcarentur, quod fidei discipulorum erudiendae conferret. Et tamen vulgatae illi sententiae favet impensius lib. De Baptismo cap. 3 „Solus liquor, semper materia perfecta, laeta, simplex, de suo pura, dignum vectaculum deo subiiciebat.“ Sic idem solet Septimius. Accipit omnem scripturam aedificationi habilem, tanquam divinitus inspiratam. Adeoque hunc eundem dicit lib. I. De Cultu Fem. cap. 3., ubi excusat citatum a se librum Enoch. In lib. De Spectac. cap. 2 late semper scripturam divinam dividi ait, ubicunque secundum rei praesentis sensum etiam disciplina munitur. Ceterum verissima omnium interpretatio videatur, his verbis „Spiritus dei ferebatur super aquas“ significari aquis tum primum creatis adfuisse vim quandam vitalem. Non fuisse simpliciter aquam, sed aquam vivam quae non torpesceret iners stupore pigro, sed quae perenni spiritu vegetata semper trepidaret, ne quando quiescere diceretur. Hoc certe innuit Noster capite lib. De Baptismo supra citato. Chrysostomus autem apertissime Homil. III. in Genesin: „*Τί βούλεται τοῦτο τὸ εἰρημένον: πνεῦμά φησι θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Ἐμοὶ δοκεῖ τοῦτο σημαίνειν ὅτι ἐνέργειά τις ζωτικὴ προςῆν τοῖς ὕδασι, καὶ οὐχ ἦν ἁπλῶς ὕδωρ ἑστὼς καὶ ἀκίνητον, ἀλλὰ κινούμενον καὶ ζωτικήν τινα δύναμιν ἔχον.*“ (Rigalt.)

Ies. LVII, 16. quo etiam venti constiterunt, ut ait per Esaiam: Quia spiritus a me exivit, et flatum omnem ego feci. Item de aquis eadem Sophia: Et [11]cum firmos ponebat fontes [12]quae sub caelo, ego eram modulans cum ipso. Cum ergo et eas species probamus a deo factas, etsi in Genesi tantummodo nominantur sine factitationis mentione, respondebitur fortasse ex diverso plane factas eas, sed ex materia, ut stilus quidem [13]Moysi, Et tenebrae super abyssum, et spiritus dei super aquas ferebatur, materiam sonet, ceterae vero scripturae quae ex materia factae [14]sunt species in disperso demonstrent. Ergo sicut terra de terra, ita et abyssus ex abysso, et tenebrae ex tenebris, et spiritus et aquae ex spiritu [15]et aquis constiterunt. Et sicut supra diximus, non potuit informis fuisse materia, [16]si species habebat, ut et aliae ex ea sint confectae; nisi quod non aliae, sed ipsae ex semetipsis. Siquidem non capit diversas fuisse quae [17]iisdem nominibus eduntur, quod iam [18]operatio divina otiosa videri possit, si [19]quae erant fecit, [20]cum generatio sola esset quae non erant facta si fierent[c]. Igitur [21]ut concludam, aut materiam tunc significavit Moyses, [22]scribens, Et tenebrae super abyssum, et spiritus dei super aquas ferebatur, [23]aut cum [24]hae species alibi postea demonstrantur factae a deo, debuerunt aeque demonstrari ex materia quam Moyses [25]praemiserat factae, aut si species istas, et non materiam, significavit Moyses, ubi materia demonstrata sit quaero.

(Margin: Prov. VIII, 28. — Gen. I, 2. — Gen. I, 2.)

Cap. XXXIII. Sed dum [1]illam Hermogenes inter colores suos invenit (inter scripturas enim dei invenire non [2]potuerit), satis est quod omnia et facta a deo constat, et ex materia facta non constat, quae etiam si fuisset, ipsam quoque a deo factam credidissemus, quia nihil innatum praeter deum praescribentes [3]obtineremus. In hunc usque articulum locus est [4]retractatui, donec ad scripturas provocata [illegible]

11. quom *B.* quomodo *A.* 12. qui sub caelo *Ab.* quae sub caelo est *cd.* [illegible] mons ei (*h. e.* moysei) *A.* 14. sint *cd.* 15. ex *AB.* 16. si *om. AB.* 17. hisc[illegible] *c.*, *ex Vaticano.* his de *A.* 18. et operatio *A.* 19. quae erant *abcd.* [illegible] fuerant *Leopoldus.* qua ferant *AB.* 20. cum generatio sola esset quae non e[illegible] facta si fierent *ego.* cum generosiora esset (essent *abc.*) quae non erant f[illegible] quam (qua *A.*) si fierent *ABabc.* cum generosior esset, quae non erant fact[illegible] fierent *d.* cum generosiora essent, quae non erant facta, si fierent *Leopol*[illegible] 21. cum *A.* 22. scribens *A.* scribit *B.* cum scribit *reliqui.* 23. at *B.* [illegible] has *A.* 25. promiserat *AB.*

Cap. XXXIII. 1. illa *A.* 2. potuerit *ABc. Vaticanus.* potuit *d.* potuer[illegible] 3. optineremus *B.* 4. retractaui *B.*

c. cum generatio sola esset quae non erant facta si fierent.] Ita emendari haec verba aperte efflagitabant. Particula *quam,* quae in libris reperitur ante *si fierent,* aut ex terminatione prae[illegible] vocabuli accrevit, aut a magistro [illegible] addita est, ad comparativum *gener*[illegible] videlicet respiciente.

fiat exhibitio materiae. Expedita summa est: [5]Nihil invenio factum nisi ex nihilo[a], quia quod factum invenio, non fuisse cognosco. Etiamsi quid ex aliquo factum est, ex facto habet censum[b], ut ex terra herba et fructus et pecudes et figuratio hominis ipsius, ut ex aquis natatiles et volatiles animae. Huiusmodi origines rerum ex his prolatarum potero materias appellare, [6]sed factas a deo et ipsas.

Ceterum omne ex nihilo constitisse illa postremo [1]divina dispositio suadebit quae omnia [2]in nihilum redactura est. Siquidem et caelum [3]convolvetur ut liber, immo nusquam fiet cum ipsa terra, cum qua primordio factum est. Caelum et terra praeteribunt, inquit, caelum primum et terra prima abierunt, et locus non est inventus illis, quia scilicet quod [4]et finit locum amittit. Sic et David: Opera manuum [5]tuarum caeli et ipsi peribunt. Nam et [6]si mutabit illos velut opertorium, et mutabuntur, [7]sed mutari perire est pristino statui, [8]quem, dum mutantur, amittunt. Et stellae quidem de caelo ruent, sicut fici arbor cum valido commota vento [9]acerba sua[a] amittit, montes vero tanquam cera liquescent a conspectu domini, cum surrexerit scilicet confringere terram. Sed et paludes, inquit, arefaciam, et quaerent aquam, nec invenient; [10]etiam mare [11]hactenus[b]. Quae omnia et si [12]alter putaverit [13]spiritaliter interpretanda, non tamen poterit auferre veritatem ita futurorum quomodo scripta sunt. Si quae enim figurae sunt, ex rebus consistentibus fiant necesse est, non ex vacantibus, quia nihil potest [14]ad similitudinem de suo praestare nisi sit ipsum quod tali similitudine praestet[c]. Revertor igitur ad causam, definientem omnia

Cap. XXXIV. — Ies. XXXIV, 4. — Matth. XXIV, 21. — Ib. v. 35. — Apoc. XXI, 1. — Ps. CII, 26 sq. — Apoc. VI, 13. — Ps. XCVII, 5. — Ies. II, 19. — Ies. XLI, 17. — Ies. XLII, 15.

5. nihil invenio factum nisi ex nihilo *ego*. nihil invenio factum, nihil ex nihilo Abcd. nihil invenio non factum, nihil ex nihilo *Fr. Iunius*. nihil invenio factum nisi non ex nihilo *Leopoldus*. 6. si *A*.
Cap. XXXIV. 1. divina *om. d*. 2. in nihilum *abcd*. *Malim* et in nihilum. ex nihilo *AB*. in nihilo *Rhenanus ad marg. ed. princ.* 3. volvetur *A*. 4. finit et locum amittit *malim ego*. et finitio cum amittit *AB*. 5. suarum *AB*. 6. si mutabit *AB*. sic mutabit *Fr. Iunius*. 7. sed mutari *Acd. Vaticanus*. sed et mutari reliqui. 8. quae *AB*. 9. acerva *AB*. 10. et *A*. 11. hactenus *ABd. Vaticanus*. hactenus reliqui. 12. alter *cd., ex emendat. Latinii*. aliter *ABab*. 13. spiritualiter *A*. 14. ad similitudinem *ABbc., Fr. Iunius*. adsimilitudinem *a*. alii similitudinem *d., Latinius*.

Cap. XXXIII. a. nisi ex nihilo] Nihili scriptura „*nihil* ex nihilo“, quam Iunius sanatam putavit si ante *factum*, quod praecedit, adderet negationem.
b. ex facto habet censum] *Census* Tertulliano est pro origine, ut saepe adnotatum est. V. quae exposui ad Coronae cap. 13.
Cap. XXXIV. a. acerba sua] Grossos (Rigalt.)
b. etiam mare hactenus.] Hoc est non erit amplius. Sic supra de caelo „nusquam fiet.“ Sic libro De Pallio [cap 2] „Hactenus Sodoma.“ (Rigalt.) V. adnott. ad verba citata libri De Pallio.
c. quod tali similitudine praestet.] Quia nulla res, sit, alteri potest aliquid de suo praestare ad similitudinem, nisi haec ipsa sit res quam tali similitudine praestet.

ex nihilo edita in [15]nihilum perventura. Ex aeterno enim, id est ex materia, nihil deus interibile fecisset, nec ex maioribus minora condidisset, cui magis congruat ex minoribus maiora producere, id est ex interibili aeternum. Quod et carni nostrae pollicetur, cuius [16]virtutis et potestatis suae hunc iam [17]arrabonem voluit in nobis collocasse, ut credamus etiam illum universitatem ex nihilo velut emortuam, quae scilicet non [18]erat, in hoc, ut esset, suscitasse.

Cap. XXXV. De cetero vero statu materiae, etsi non est retractandum (prius enim erat ut eam esse constaret), tamen ac si constiterit, persequendus est ordo, quo magis eam non esse [1]constet cuius nec [2]reliquus status consistat, simul ut contrarietates suas agnoscat Hermogenes. Prima, inquit, facie videtur nobis incorporalis esse materia; exquisita autem ratione recta invenitur neque corporalis neque incorporalis. Quae est ista ratio recta, quae nihil recti renuntiat, id est nihil certi? Nisi fallor enim, omnis res aut corporalis [3]aut incorporalis sit necesse est (ut concedam interim esse aliquid incorporale de substantiis duntaxat, cum ipsa substantia corpus sit rei cuiusque); certe post corporale et incorporale nihil tertium. Age nunc sit et tertium, quod illa recta ratio Hermogeniana compererit, [4]quae neque corporalem neque incorporalem materiam facit, ubi est? quale est? quid vocatur? quid describitur? quid intellegitur? [5]Tantum hoc ratio renuntiavit, nec corporalem materiam nec incorporalem.

Cap. XXXVI. Sed ecce contrarium [1]subicit, aut alia fortasse ratio ei occurrit, ex parte corporalem renuntians materiam et ex parte incorporalem. Iam ergo [2]ne neutrum sit, utrumque materia censenda est [illegible] Erit enim corporalis et incorporalis adversus renuntiationem [3]rec[illegible]procationis illius[a], plane rationem non [4]reddentis sententiae su[illegible]

15. nihilo *AB*. 16. virtutis et potestatis suae *d., ex emendat. Fulvii Ursini*. [illegible]tute et potestate sua *Fr. Iunius*. virtutes et potestates suas *ABabc*. 17. adra[illegible]nem *AB*. 18. erit *AB*.

Cap. XXXV. 1. constat *A*. 2. reliquos (reliquo *B*.) statu *AB*. 3. aut [illegible]corporalis *om. AB*. 4. quod *AB*. 5. tamen *Latinius, apud Pamelium*.

Cap. XXXVI. 1. subiicitur *A*. 2. ne neutrum sit (sit *om b*.), utrumque [illegible] ne utrum sit utrumque *A*. nonne utrum sit utrumque *B. Vaticanus, Fr.* [illegible] nonne utrumque *Latinius*. 3. reciprocationis *B* (*in marg., ni fallor ex codice* [illegible]*saugiensi*). *Vaticanus. Probat Fr. Iunius*. reciprocitatis *A*. reparationis *B*. re[illegible]rationis *abcd*. 4. reddentes *AB*.

Cap. XXXVI. a. reciprocationis illius] Restitui veterem huius loci scripturam, et interpretor *reciprocationem* sententiae illius, materiam esse corporalem et incorporalem, conversionem negativam, materiam videlicet esse neque corporalem neque incorporalem, de qua capite praegresso exposuerat. Sed si illam, quae inde ab altera Rhenani edi[illegible] obtinuit, scripturam „rectae ratio[illegible] de Gorziensis codicis auctoritate, [illegible] de ingenio Rhenani, profectam cons[illegible] in hanc me potius inclinaturum l[illegible] profiteor. Generi Tertullianeo enim [illegible] commodata esset irrisio appositi [illegible] bri „plane *rationem* non *reddentis* [illegible]

ut [5]nec alia reddit. [6]Corporale enim materiae vult esse de quo rpora edantur, incorporale vero inconditum motum eius. Si im, ait, corpus tantummodo esset, nihil ei incorporale appareret, est motus: si vero in totum [7]incorporalis fuisset, nullum corpus ι ea fieret. Quanto haec rectior [8]ratio! Nisi quod, si tam rectas neas [9]ducis, Hermogenes, quam [10]ratiocinaris, pictor te bardior on est. Quis enim tibi concedit motum in secundam partem substantiae [11]deputare, cum substantiva res non sit, quia nec corporalis, sed accidens, si forte, substantiae et corpori, ut actus et pulsus, ut lapsus, [12]ut casus, ita et motus. Nam [13]si vel a semetipso [14]quid movetur, actus eius est motus, certe pars substantiae non est, sicut tu motum substantiam facis materiae incorporalem. Omnia denique moventur [15]aut a semetipsis, ut animalia, aut ab aliis, ut [16]inanimalia, tamen nec hominem nec lapidem et corporalem et incorporalem dicemus, quia et corpus habeat et motum, sed unam omnibus formam solius corporalitatis, quae substantiae res est; si qua [17]incorporalia eis [18]adsunt, aut actus, aut passiones, aut officia, aut libidines, eorum non portiones deputamus. Quo ergo [19]facit portionem materiae in motum disponere, qui non ad substantiam pertinet, sed ad substantiae habitum? Quid enim, si immobilem placuisset tibi inducere materiam, numquid immobilitas secunda pars formae videretur? Sic itaque nec motus. Sed de motu et alibi licebit[b].

Cap. XXXVII.

Nunc enim video te ad [1]illam rursus rationem reverti quae tibi nihil [2]certi renuntiare consuevit. Nam [3]sicut nec corporalem nec incorporalem [4]infers materiam, ita nec bonam nec malam [5]adlegas, et proinde [6]superargumentans, Si enim, inquis, esset bona, quae semper hoc fuerat, non desideraret compositionem dei: si esset natura mala, non accepisset translationem in melius, nec

5. haec *AB.*, *Fr. Iunius.* 6. Corporalem enim materiam sed voltis sed equo corpore dantur *A.* 7. incorporale *A.* 8. rationis si quod fit (sit *B.*) rectas *AB.* 9. duci *AB.* 10. ratiocinaris *Fr. Iunius.* rationi satis *AB.* ratio ista *abcd.* 11. deputaret *AB.* 12. et *A.* 13. si vel *ego, cum Leopoldo.* sive *ABabcd.* 14. quod *A.* 15. aut ut a semetipsis *A.* 16. inanimalia *Babd.* animalia *c., per errorem, ni fallor, operarum.* inanimata *Vaticanus.* animalia inanimata *A.* 17. incorpora *B.* in corpore *A.* 18. assistunt *A.* 19. portionem facit *A.*

Cap. XXXVII. 1. aliam *d.* 2. certa *A.* 3. sit ut *bc.* 4. infers *d.* infert reliqui. 5. adlegas, et *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* 6. superargumentans, Si enim *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* superargumentasset. Si enim *Babc.* super argumenta sed si enim *A.* super argumentas, Sed enim si *Rhenanus in marg. ed. princ.*

tentiae suae" illudens utique illam quam modo memoraverat Hermogenianam „rectam rationem; nec minus apte responderet in eis quae sequuntur pronomen „alia" (i. e. altera sc. ratio), quae quo referretur in propiore haberet.

b. Sed de motu et alibi licebit.] De motu retractaturus est infra cap. 41.

quicquam compositionis suae adplicuisset illi deus tali natura; [7]in vacuum enim laborasset. Verba haec tua sunt, quorum te et alibi meminisse oportuerat, ne quid his contrarium [8]inferres. Sed [9]quoniam de mali et boni ambiguitate super materiam in praeteritis aliquid [10]retractavimus, nunc ad praesentem et solam propositionem et argumentationem tuam respondebo. Nec dicam et hic te certum aliquid debuisse pronuntiasse, aut [11]bonam aut malam aut tertium aliquid, sed [12]nec hic quod tibi libuit pronuntiasse custodisse. [13]Rescindis enim quod pronuntiasti, nec bonam nec malam, quia, cum [14]dicis, Si esset bona, non desideraret componi [15]a deo, malam [16]portendis, et cum [17]adponis, Si esset mala natura, non admitteret in melius translationem, bonam [18]subostendis. Atque ita et boni et mali adfinem constituisti, [19]quam nec bonam nec malam pronuntiasti. [20]Ut autem argumentationem, qua putasti te propositionem tuam confirmaturum, retundam, [21]oppono etiam illud: Si bona fuisset materia semper, quare non desiderasset in melius reformari? Quod bonum non desiderat, aut non optat, aut non [22]capit profectum, ut fiat de bono melius? Aeque si mala natura fuisset, quare non potuerit a deo converti, ut a potentiore, ut ab eo qui lapidum quoque naturam convertere valeat in filios Abrahae? Nempe ergo non tantum comparas [23]dominum materiae, sed et subicis, a quo [24]natura materiae devinci et edomari [25]in melius non potuisset. Sed et quam hic non vis [26]natura malam alibi tamen confessum [27]negabis.

Matth. III, 9.

Cap. XXXVIII.

De situ materiae id tracto quod et de [1]modo[a], ut perversitatem tuam traducat. Subiacentem [2]facis deo materiam, et utique

7. invacuum Babc (*nam quod c. habet*, luvacum, *typographorum est error*). 8. [illegible] fert *AB*. inferret *Pamelius et Fr. Iunius*. 9. quomodo *A*. 10. tractavimus [illegible] 11. bonam aut malam *d.*, *ex emendat. Fulvii Ursini*. bona aut mala *ABabc*. [illegible] ne *d*. 13. rescindens *A*. Rescindes *B*. 14. discessisset bona *A*. 15. ha[illegible] malam (mala *A*.) *AB*. 16. portentis *B*. 17. adponere si essent *A*. adpone[illegible] esset *B*. 18. subostendes *B*. subostendens *A*. 19. ei quam *AB*. 20. Si [illegible] tem *AB*. 21. illud: Oppono etiam illud si *B*. id opinionis id si *A*. 22. [illegible] perfectum *A*. cupit profectum *Fulv. Ursinus*. 23. deum *d.*, *Latinius*. 24. [illegible] turam materiae (materiam *B*.) *AB*. 25. in melius non potuisset *abcd*. me[illegible] potuisset *AB*. 26. naturam *AB*. 27. negavit *AB*.
Cap. XXXVIII. 1. motu *cd*. 2. facit *AB*.

Cap. XXXVIII. a. quod et de modo] Omnino hic lego *de motu*, et similiter paulo post „quasi infinitam aevo, non *motu* corporis," pro eo quod utrobique legebatur *modo*, quia etsi verum est quod adnotavit ad marginem Rhenanus, *modum* etiam molem seu potius magnitudinem nonnunquam significare, tamen nulla aut antea aut postea molis materiae mentio. Sed de motu habes cap. 36. supra et mox cap. 41., ubi etiam ne[illegible] natim de motu corporis fit mentio. (Pamel.) Lego ex MSS. „quod et de modo" Id enim sibi vult auctor, eandem [illegible] et modi rationem ac proinde idem [illegible] cium esse. Est enim modus quasi seu moles rei [illegible]que; proinde [illegible] tem rei modus est, ita et situs, [illegible] teste. Confirmant sequentia. (Fr. Iunius)

locum illi, qui sit [3]infra deum. In loco ergo materia. Si in loco, ergo intra locum: si intra locum, ergo determinatur a loco intra quem est: si determinatur, habet lineam extremam, quam, quantum proprie pictor, [4]agnoscis finem esse omni rei cuius linea extrema est. Non ergo erit infinita materia, quae, dum in loco [5]est, a loco determinatur, et dum determinatur ab illo, extrema eum linea patitur. At tu infinitam facis, dicens, Infinita est autem eo quod semper est. Et si qui discipulorum tuorum voluerit argumentari, quasi [6]infinitam aevo, non [7]modo [8]corporis intellegi velis, atquin corporaliter infinitam, [9]ut corporaliter immensam et incircumscriptam, sequentia ostendunt. Unde, inquis, nec tota fabricatur, sed partes eius. Adeo corpore infinita, non tempore est. Et [b]ducerisb [10]corpore eam infinitam [11]faciens, [12]cum locum [13]ei adscribens intra locum et [14]extremam loci lineam [15]includis. Sed tamen cur non totam eam formaverit deus non scio, nisi qua [16]aut invalidus aut invidus. Itaque [17]dimidium eius quae non tota formata sit quaero, [18]ut qualis tota fuerit agnoscam. Debuerat enim deus ut exemplarium antiquitatis[c] ad gloriam operis palam fecisse.

[1]Sit nunc definitiva, sicut rectius tibi videtur, per demutationes suas et translationes, [2]sit et [3]comprehensibilis, ut quae fabricatur, inquis, a deo, quia et convertibilis et demutabilis et dispartibilis. Demutationes enim eius, inquis, dispartibilem eam ostendunt. Et hic a lineis tuis excidisti, quibus circa personam dei usus es, praescribens deum [4]illam non ex semetipso fecisse, quia in partes venire non posset [5]qui sit aeternus et manens in aevum ac per hoc immutabilis et indivisibilis. Si et materia eadem aeternitate censetur, neque initium habens neque finem, eadem ratione non poterit pati [6]dispertitionem et demutationem, qua nec deus. In aeternitatis consortio posita participet [7]cum illo necesse est et vires et leges et condiciones aeternitatis. [8]Aeque cum dicis, Partes — Cap. XXXIX.

... AB. 4. agnoscit AB. 5. quo est, a loco AB. est a loco in quo est ... 6. infinitatem d. infinite A. 7. motu c. meo A. 8. corpore A. ... abcd. 10. corpore eam abcd. corpoream AB. 11. facies B. 12. ... AB. 13. et AB. 14. extremum ABa. 15. includes AB. 16. aut om. A. 17. dimidium AB. 18. ut om. AB.

Cap. XXXIX. 1. Sic A. 2. sic A. 3 comprehensibiles B. 4. illum AB. 5. ... in aeternus AB. 6. dispersionem A. Vaticanus. 7. eum illic A. eum ... 8. Aeque d. Atque reliqui.

b) [ducer]is] V. de hoc verbo quae [an]notata ad Apolog. cap. 46.

c) [u]t exemplarium antiquitatis] In[star] exemplar. Sic paulo post [cap. ...] vis meliora deteriorum exemplaria ferre." Non aliter Adv. Va[lentinianos] [cap. 12] usurpat sigillarium pro sigillari (Rigalt.) Adv. Marc. I, 16 „cum iustius multo sit aliquibus *exemplariis* adnuere quam nullis." De Idolol. cap. 5 „non ad derogationem legis suae, sed ad *exemplarium* causae suae." Cf. Dirksen Manuale p. 342. s. v. *Exemplarium*.

autem eius omnia simul ex omnibus habent, ut ex partibı
dinoscatur, utique eas partes intellegi vis quae ex illa
sunt, quae hodie videntur a nobis. Quomodo ergo omnia ε
bus habent, utique ex pristinis, quando quae hodie videnl
habeant quam pristina fuerunt?

Cap. XL. Dicis in melius reformatam materiam, utique [1]*de* dete
et vis meliora deteriorum exemplarium[a] ferre? Confusa ı
nunc vero composita est, et vis ex compositis incomposi
beri? Nulla res speculum [2]est rei alterius, id est non co
Nemo se apud tonsorem pro homine mulum inspexit; ni
putat in hac exstructione mundi [3]dispositae iam et comptae
mem et incultam materiam respondere. Quid hodie inl
mundo, quid [4]retro speciatum[c] in materia, [5]ut speculum sil
materiae? Cum ornamenti nomine sit penes Graecos mundı
modo [6]inornatae materiae imaginem [7]praefert, ut dicas tol
ex [8]partibus cognosci? Certe ex illo [9]toto erit etiam ho
non venit in deformationem. Et supra edidisti non tol
[10]fabricatam. Igitur vel hoc rude et [11]confusum et incon
non potest in expolitis et distinctis et compositis recognos
nec partes materiae appellari convenit, cum a forma eius
tatione divisa recesserunt.

Cap. XLI. Revertor ad motum, ut ubique te lubricum ostendam.
ditus et inconfusus et turbulentus fuit materiae motus. S
et ollae undique ebullientis similitudinem [1]opponis. Et
alibi alius a te adfirmatur? Cum enim vis materiam ne
nec malam inducere, Igitur, inquis, subiacens materia,
momenti habens motum neque ad bonum neque ad malu

Cap. XL. 1. de deterioribus *cd., Rhenanus, Latinius.* deteriori
Fr. Iunius. 2. est rei alterius *A.* alterius rei *cd., ex Vaticano.* est al
3. dispositae iam et comptae *cd., Latinius.* disposita iam et compta *ab.*,
disposita iam et contempta *AB.* 4. retro *abcd.* tetrum *AB.* 5. aut *A*
ornata *AB.* 7. praefert *AB. Vaticanus.* refert *reliqui.* 8. passibus *AB.*
AB. 10. fabricatam *ABac. Vaticanus.* fabricatum *bd.* 11. confusum et i
tum non potest *abcd. Gorziensis. Emendaverat ita iam antea Rhenanus.*
non incompositum non impotestis *A.* confugi et mihi c̄oputum non in
Cap. XLI. 1. oppones *AB.* appouis *d.*

Cap. XL. a. exemplarium] Cf. supra ad cap. 38.

b. dispositae iam et comptae] MSS. sequor et edit. princ. legens „in hac extructione mundi *disposita* iam et *compta.*" Latinium et Pamelium in errorem abduxit, quod proprietatem verbi respondeo non animadverterint. Nam in speculo respondere imago dicitur aut res, pro eo quod est praeberi, repraesentari, referri, vel potius spectandam sese exhibere ex adverso; quo se
adeo longius petito elegante
Aen. lib. VI [v. 23] „Contra
respondet Gnosia tellus." N
materiam respondere in h
mundo, id est sui responsum
que exhibere. Qua re quid
exponunt perspicue sequentia.(

c. speciatum] *Εἰδοποιηθὲ*
cies suas informatum, cui
inspeciatum, Adv.Valent. c.10. (

rergit. Si aequalis momenti, iam non turbulentus, nec
ius[a], sed compositus et [4]temperatus, scilicet qui inter bo-
malum suo arbitrio agitatus, [5]in neutram tamen partem
et praeceps, [6]mediae, quod aiunt, aginae aequilibrato im-
rebatur. Haec inquies non est, haec [7]turbulentia et pas-
non est, [8]sed moderatio et modestia et iustitia[d] [9]motationis
m in partem inclinantis. Plane si huc et illuc [11]aut in
n magis [13]proclinaret, [14]tunc inconcinnitatis et inaequalitatis
lentiae denotari mereretur. Porro si neque ad bonum ne-
malum pronior erat motus, utique inter bonum et malum
r: [15]ut ex hoc quoque materiam determinabilem [16]appareat,
otus nec malo nec bono pronus, eo quod in neutrum [17]ver-
intra utrumque ab utroque [18]pendebat, et hoc nomine ab
determinabatur. Sed et bonum et malum in loco facis,
is motum materiae in neutrum eorum fuisse propensum.
enim, quae in loco erat, neque huc neque illuc devergens
non devergebat in quibus erat bonum et malum. Dans
locum bono et malo corporalia ea [19]facis, faciendo localia,
ae locum habent prius est ut corporalia sint. Denique in-
lia proprium locum non haberent nisi in corpore, cum
[20]accedunt. [21]Ad bonum autem et malum non [22]devergens
[23]utut corporalia aut localia non devergebat. Bonum
malum [24]erras si substantias esse vis. Substantias enim
quibus loca adsignas; Loca autem adsignas cum materiae
ab utraque regione suspendis.

AB. 3. caccabacius *A.* cacabatius *ab.* cacabaceus *c., Latinius.* 4. tem-
Vaticanus liber. 5. in neutro tamen parte *A.* 6. mediae, quod aiunt,
equilibrato *abcd., ex emendat. Rhenani.* medias quod aiunt ginaten (gnaten
i (in *A.*) librato *AB.* 7. turbulenta *AB. Codices Rhenani, id est Paterniacensis,
nsis, Gorziensis.* 8. scilicet *A.* 9. motationis *abcd.* mutationis *AB.* nuta-
Iunius. 10. neutram partem iudicantis *AB.* 11. aut *om. A.* 12. talerum *A.*
m *B.* 13. proclinarūt *B.* proclibarunt *A.* 14. tunc *om. A.* 15. ut (*A*)*abcd.*
r. Iunius. 16. apparet *AB., Fr. Iunius.* 17. vertebat *AB.* 18. censebat *AB.*
t *A.* 20. accidunt *d.* 21. Ad *om. AB., Fr. Iunius.* 22. devergens *ego.*
t *AB.* devergente *reliqui.* 23. utut *ego.* ut *Fr. Iunius.* ut aut *libri omnes.*
s si substantias *abcd. Gorziensis.* errasse substantias *AB.* 25. facit *AB.*

XLI. a. cacabacius] De hoc vo-
v. Ballerin. ad Zenon. Veron.
p. 250. et Casaub. ad Scriptt. Hist.
150. ed. Paris. 1620. f.
diae, quod aiunt, aginae aequi-
pelo] Palmaria Rhenani emen-
Paulus ex Festo p. 10 ed. Müll.
est quo inseritur scapus trutinae,
i quo foramine trutina se ver-
aginatores dicuntur qui parvo
rentur." Placidus Gloss. p. 434.
inam, scapum trutinae, quod eo
mensura ponderis agatur." Cf. Tertull.
De Pudic. cap. 9.

c. passivitas] Cf. adnott. ad De Corona
cap. 8.

d. iustitia] Sic initio libri De Pallio
„iustitiam pallii" dixit. (Rigalt.)

e. vergebat] Libri veteres *vertebat,* uti
paulo supra „ad malum plurimum *ver-
tit*" pro *vergit,* quemadmodum editum
est. Possit defendi *vertere* intransitive
positum, ex usu Tertulliani. V. quae
adnotavi ad De Pallio cap. 2.

Cap. XLII. Dispersisti omnia, ne de proximo quam contraria sibi sint relucerent. At ego colligam singula et conferam. Inconditum adseveras motum materiae eamque adicis sectari informitatem; dehinc alibi, desiderare componi a deo. Desiderat formationem quae sectatur informitatem? Aut sectatur informitatem quae desiderat formationem? Non vis videri deum aequari materiae, et subicis habere [1]illam cum deo [2]communionem. Impossibile enim, inquis, non habentem illam [3]commune aliquid cum deo ornari eam ab ipso. Atquin si commune aliquid habebat cum deo, non desiderabat exornari ab ipso, pars scilicet dei per communionem. Aut et deus poterat ornari a materia, habendo cum [4]illa aliquid et ipse commune, [5]et iam in hoc necessitati [6]subicis deum, si fuit aliquid in materia propter quod [7]eam formaret. Commune autem inter illos facis, quod a semetipsis [8]moventur, et semper [9]moventur. [10]Quid minus materiae quam deo adscribis? Totum [11]consortium divinitatis hoc erit, libertas et aeternitas motus. Sed deus [12]composite, materia incondite moventur. Tamen divinum proinde, motu proinde libero et aeterno. Atquin plus materiae das, cui licuit [13]sic moveri quomodo deo non licuit.

Cap. XLIII. De motu et illud notaverim. Nam secundum ollae similitudinem sic [1]erat, inquis[a], materiae motus antequam disponeretur, concretus, inquietus, inadprehensibilis prae nimietate certaminis. Dehinc subicis, Stetit autem in dei compositionem, et [2]inadprehensibilem habuit [3]inconditum motum, prae tarditate inconditi motus. Supra certamen [4]motui [5]adscribis, hic tarditatem. Nam de natura materiae [6]quotiens cadas [7]accipe. Supra dicis[b], Si autem esset materia natura mala, non accepisset translationem in melius, nec [8]deus aliquid compositionis accommodasset illi; [9]in vacuum enim [10]laborasset. Finisti igitur duas sententias, nec materiam natura malam, nec naturam eius a deo potuisse converti, horum immemor postea [11]inferens, At ubi accepit compositionem a deo et ornata est, cessavit a natura. Si in bonum reformata est, [12]utique de malo reformata est, et si per compositionem dei cessavit a natura

Cap. XLII. 1. illa *AB*. 2. commune *AB*. 3. communionem aliquod *AB*. 4. ipsa aliquem ipse *A*. 5. etiam in *B*. et in *A*. 6. subici *AB*. 7. eam formare *B*. ferre *A*. 8. moventur *om. d*. 9. moveantur *AB*. 10. quod *A*. 11. consortium *om. A*. 12. composita ex materiae inconditae *A*. 13. sicut moveri quo deo *A*.

Cap. XLIII. 1. erit *AB*. 2. inadprehensibilis *A*. 3. conditum *d*. 4. motus *AB*. 5. adscribi (adscribis *B*.) sic *AB*. 6. quotiens *A*. quoties *reliqui*. accipe. Supra dicis *abcd*. accipis supra iudices *AB*. 8. dei aliquid (aliquem *A*.) *AB*. 9. Invacuum *Bab*. 10. laboras, non iusti igitur *B*. 11. infers *abc* 12. utique *om. A*.

Cap. XLIII. a. sic erat, inquis] Cf. supra cap. 41. b. Supra dicis] Supra cap. 37.

mali, natura cessavit ergo, et mala fuit natura ante compositionem, et desinere [12]potuit a natura post reformationem.

Sed et qualiter operatum facias deum sequitur ut ostendam. Cap. XLIV. Plane a philosophis [1]recedis; sed tamen et a prophetis. Stoici enim volunt deum sic per materiam [2]decucurrisse quomodo mel per favos[a]. At tu non, inquis, pertransiens illam facit mundum, sed solummodo apparens et adpropinquans ei, sicut facit [3]quid decor[b] solummodo apparens, et magnes lapis solummodo adpropinquans. Quid simile deus fabricans mundum et decor vulnerans animum, aut magnes attrahens ferrum? Nam et si apparuit deus materiae, sed non vulneravit illam, quod decor animum; et si adpropinquavit, sed non cohaesit illi, quod magnes ferro. Puta nunc exempla [4]tua competere. Certe si apparendo et adpropinquando materiae fecit ex illa deus mundum, utique ex quo apparuit fecit, et ex quo adpropinquavit. Ergo quando non fecerat retro, nec apparuerat illi nec adpropinquaverat. Et cui credibile est deum non apparuisse materiae, vel qua consubstantiali suae per aeternitatem? ab ea longe fuisse quem credimus [5]ubique esse et ubique apparere, cui etiam inanimalia et incorporalia laudes canunt apud Danielem? Dan. III, 21. Quantus hic locus in quo deus a materia tantum distabat ut neque appareret neque adpropinquaret ante mundi molitionem? Credo, peregrinatus est ad illam de longinquo, cum primum ei voluit apparere et adpropinquare.

At enim prophetae et apostoli non ita tradunt mundum a deo Cap. XLV. factum, apparente solummodo et adpropinquante materiae, quia nec materiam ullam nominaverunt, sed primo sophiam conditam, [1]initia Prov. VIII, 22. viarum in opera ipsius, dehinc et sermonem prolatum, per quem Io. I, 3. omnia facta sunt et sine quo factum est nihil. Denique sermone Ps. XXXIII, 6. eius caeli confirmati sunt et spiritu ipsius universae virtutes eorum. Hic est [2]dei dextera [3]et manus ambae, per quas operatus est [4]atque Ies. XLVIII, 13. molitus est. Opera enim manuum tuarum, inquit, caeli, per Ps. CII, 26. Ies. XL, 12. quas et mensus est [5]caelum et palmo terram. [6]Noli ita deo adulari, XLVIII, 13.

12. potuit natura post reformationem utique de malo reformatur. Sed et qualiter *A.*

Cap. XLIV. 1. recessisse tamen *AB.* 2. decurrisse *A.* 3. quid *B., Fr. Iunius.* qui *abcd.* *In A. omissa sunt verba* et adpropinquans ei — — apparens. 4. tua *abcd.* ut *AB.* 5. ubique esse et ubique apparere *ABabcd. Vaticanus.* ubique et ubique apparere *b.* ubique et undique apparere? *Latinius.*

Cap. XLV. 1. initia *Bab.* initium *cd., ex coniectura Pamelii.* initiarum *A.* 2. deus dextera (dextra *B.*) *AB.* 3. dei et *c.* 4. ea quae *d., cum Latinio.* 5. terram et palmo coelum *cd., ex coniectura Pamelii.* 6. Non ita *AB.*

Cap. XLIV. a. Stoici enim volunt deum sic per materiam decucurrisse quomodo mel per favos.] Cf. Diog. Laert. VII, 147. et ibi Menag., Lipsius Physiol. Stoic. II, 8. p. 916. tom. IV. Opp. ed. Vesal.

b. sicut facit quid decor] Decor solummodo apparens facit aliquid, hoc est vulnerat animum, ut ipse mox dicet. (Rig.)

ut velis illum solo visu et solo accessu tot ac tantas substantias protulisse, et non propriis viribus instituisse. Sic enim et Hieremias commendat[a]: Deus faciens terram in valentia sua, parans orbem in intellegentia sua, et suo sensu extendit [7]caelos. [8]Hae sunt vires eius quibus enixus totum hoc condidit. Maior est gloria eius si laboravit. Denique septima die requievit ab operibus. Utrumque suo more. Aut si [9]apparens solummodo et adpropinquans fecit hunc mundum, numquid, cum facere desiit, rursus apparere et adpropinquare cessavit? Atquin magis apparere coepit et ubique conveniri[b] deus ex quo factus est mundus. Vides ergo quemadmodum operatione [10]dei universa consistunt, valentia facientis terram, intellegentia parantis orbem, et sensu extendentis caelum, non apparentis solummodo, nec adpropinquantis, sed adhibentis tantos animi sui nisus, sophiam, valentiam, sensum, sermonem, spiritum, virtutem. Quae illi non [11]erant necessaria [12]ut apparendo tantummodo et adpropinquando [13]perfectus fuisset. Haec autem sunt invisibilia eius, quae [14]secundum apostolum ab institutione mundi [15]*de* factis eius [16]conspiciuntur, non materiae nescio quae, sed sensualia ipsius. Quis enim [17]cognovit sensum domini, de quo exclamat, Profundum divitiarum et sophiae, ut [18]ininventibilia iudicia eius et [19]ininvestigabiles viae eius. [20]Quid haec magis sapiunt quam ut ex nihilo omnia facta [21]sint? quae nec inveniri nec investigari [22]nisi soli deo possent, [23]alioquin investigabilia, si ex materia sunt investigata [24]et inventa. Igitur [25]in quantum [26]constitit materiam nullam fuisse, ex hoc etiam quod nec talem competat fuisse qualis [27]inducitur, in tantum [28]probatur omnia a deo ex nihilo facta. Nisi quod Hermogenes [29]eundem statum describendo materiae [30]quo est ipse, inconditum, confusum, turbulentum, ancipitis et praecipitis et fervidi motus, [31]documentum artis [32]suae dum ostendit, ipse se pinxit.

Ier. LI, 15. Ps. LXIV, 7. Rom. I, 20. Rom. XI, 33.

7. coelum *d., cum Latinio.* 8. Haec *AB.* 9. appraehenso dummodo quia *A.* adpresso dummodo et *B.* 10. dei universa consistunt *d., ex emendat. Latinii.* deus universa constituit *ABabc.* 11. erunt *AB.* 12. si *d., cum Latinio.* 13. perfectus *Latinius.* profectus *ABabcd.* 14. secundum apostolum *abcd.* secundum ea coelum *B.* sec ea secundum *A.* 15. de factis *d., Latinius, Fr. Iunius.* factis *Babc.* facta *A.* 16. conspiciuntur, non *abcd.* conspici unum ne *AB.* 17. constituit *AB.* 18. inventibilia *ABab., codices Rhenani.* 19. ininvestigabiles *cd.* investigabiles *reliqui.* 20. Quod *A.* 21. sunt *bc.* 22. nisi soli deo *A.* nisi solo deo *abc.* nisi a solo deo *d., cum Fulvio Ursino.* 23. aliae quid *A.* 24. et non inventa *AB.* 25. et *A.* 26. constituit *AB.* 27. dicitur *AB.* 28. probaretur *AB.* 29. eodem statu (statum *B.*) describendi *AB.* 30. quod *AB.* 31. documentum *abcd.* documentis *B. In A. hoc vocabulum desideratur.* 32. suae de ostendit ipse pinxit *AB.*

Cap. XLV. a. commendat] Cf. adnott. ad cap. 19. b. conveniri] Cf. adnott. ad lib. II Adv. Marc. cap. 17.

ADVERSUS VALENTINIANOS.

In scripturae discrepantia Tertulliani verbis subiecta

A significat librum Vindobonensem, manu exaratum.
B - - Leidensem, manu exaratum.
C - editionem principem, Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a. MDXXI.
a - - Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV.
b - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL.
c - - Iac. Pamelii, quae prodiit Antverpiae a. MDLXXIX.
d - - Nicol. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

ADVERSUS VALENTINIANOS.

---

[1]Valentiniani, frequentissimum plane collegium inter haereticos, Cap. I. quia plurimum ex apostatis veritatis et ad fabulas facile est et disciplina non terretur[a], nihil magis curant quam occultare quod praedicant; si tamen praedicant qui occultant. Custodiae officium conscientiae [2]officium est. Confusio praedicatur, dum religio [3]adseveratur. Nam et illa [4]Eleusinia, haeresis et ipsa [5]Atticae superstitionis, quod tacent pudor est. Idcirco et [6]aditum prius cruciant[b], diutius initiant [7]*ante*quam consignant[c], [8]cum epoptas quinquennium

Cap. I. 1. Valentini *Io. Croiius Specim. Coniecturarum et Observatt. in quaedam loca Origenis, Irenaei, Tertulliani et Epiphanii, ad calcem Irenaei Opp. edit. Io. Grabe,* p. 15. 2. offucium *Ios. Scaliger.* 3. adservatur *Fr. Iunius.* 4. eleusina *B., et codex scriptus Bibl. Laurentianae XII. plut. XXVI.* 5. actice *AB.* 6. aditu *Cl. Salmasius in Solin. p.* 7. aditurum *Fr. Iunius.* 7. antequam *ego.* linguam *d.* quem *Fr. Iunius.* quam *ABCabc. Laurentianus.* cum os signant *rescripsit Cl. Salmasius l. l.* 8. cum epoptas quinquennium *ego.* cum epoptas ante quinquennio *Ios. Scaliger.* cum epoptas ante quinquennium *d., Salmasius.* cum et portas quinquennium *AB. Laurentianus.* cum et portas ante quinquennium *Cabc.*

Cap. I. a. et disciplina non terretur] Quominus fabulis fidem habeant, aut iam inventis credendo, aut comminiscendo novas, ut recte explicat Rhenanus. Nam, ut paulo post dicet, „si aliquid novi adstruxerint, revelationem statim appellant praesumptionem.“

b. aditum prius cruciant] Id est infinitas difficultates obiciunt, quibus sacrarii aditus retardatur, atque ita homines longo desiderio cruciant. Sic „amplexus cruciare“ dicit Apuleius Miles. IX [cap. 16] „De isto quidem, mi herilis, tecum ipsa videris, quem sine meo consilio pigrum et formidolosum familiarem istum sortita es, qui insuavis et odiosi mariti tui caperatum supercilium ignaviter perhorrescit, ac per hoc amoris languidi desidia tuos volentes *amplexus discruciat.*“ (Desid. Heraldus. Animadv. ad Arnob. lib. III. p. 130.) Aditum cruciant σκληραγωγίᾳ, victu tristiore, silentio, humicubatione, castimonia aliisque huiusmodi rigidioribus disciplinae institutis. (Rigalt.)

c. diutius initiant antequam consignant] Ita correxi, illud *ante* repetendo ex praegresso *initiant. Signari* et *consignari* dicuntur ii qui post sumpta initia plenae iam consecrationi admittuntur. Apolog. cap. 8 „Talia *initiatus et consignatus* vivis in aevum.“ Ibid. cap. 9 „Hodie istis Bellonae sacratus sanguis de femore proscisso in palmulam exceptus et esui datus *signat.*“ Cf. Adv. Marc. I, 28 „*signat* igitur hominem, nunquam apud se resignatum.“ Contra Iudaeos cap. 8 „*signante* visionem et prophetias omnes,

institnunt[d], ut opinionem suspendio cognitionis aedificent[e], ita tantam maiestatem exhibere [9]videantur quantam [10]praestru cupiditatem. Sequitur iam silentii officium. Attente custoditui tarde invenitur. Ceterum tota in [11]adytis divinitas, [12]tota [13]si epoptarum[f], totum signaculum linguae[g], simulacrum membri revelatur[h]. Sed naturae venerandum nomen allegorica disj praetendens patrocinio coactae figurae[i] sacrilegium [14]obscur convicium [15]falsi simulacris excusat[k]. Proinde quos nunc de mus[l] haereticos, [16]sanctis nominibus et titulis et argumentis religionis vanissima atque turpissima figmenta configurantes

9. videntur *Ios. Scaliger.* 10. praestruxerint *A.* 11. additis *B.* 12. tot *Laurentianus.* tot *reliqui.* 13. suspiria epoptarum *d., Ios. Scaliger.* suspii tarum *ABC. Laurent.* siparia portarum *abc. Fr. Iunius et Cl. Salmasius Spartianum p.* 33. *et in Solin. l. l.) rescripserunt* post tot suspiria epoptarun observat *AB. Laurent.* 15. falsis *ABCabc. Laurent.* 16. sumptis *Laurent.*

quas adventu suo implevit. Unde firmissime dicit adventum eius *signare* visum et prophetiam." De Corona cap. 11 „suscepta fide atque *signata.*" Sic etiam Irenaeus C. Haer. IV, 14. Inprimis v. de hoc verbo *consignare* quae disserit Des. Heraldus l. l. *Consignare* pro confirmare posuit Tertullianus Adv. Marc. V, 5 „prophetiam super illo *consignat* creatoris" cett. Sic infra „*signaculum* linguae."

d. epoptas quinquennium instituunt] Suidas s. v. *Ἐπόπται·* „*οἱ τὰ μυστήρια παραλαμβάνοντες λέγονται ἐν ἀρχῇ μὲν μύσται, μετὰ ἐνιαυτὸν δὲ ἐπόπται καὶ ἔφοροι.*" Harpocration s. v. *Ἐπωπτευκότων·* „*οἱ μυηθέντες ἐν Ἐλευσῖνι ἐν τῇ δευτέρᾳ μυήσει ἐποπτεύειν λέγονται.*" Inprimis v. Lobeck Aglaoph. p. 54. et p. 123 sqq., et Salmas. ad Scriptt. Hist. Aug. p. 33 sq., ubi haec ipsa verba Tertulliani plenius pertractantur atque illustrantur.

e. aedificent] Cf. adnott. ad lib. Ad Mart. cap. 3.

f. tota suspiria epoptarum] Totum illud quod tamdiu desideraverant. (Rigalt.)

g. signaculum linguae] Quo imperabatur religiosum silentium. (Fr. Iunius.) *Σφράγισμα γλώττης,* quod supra dixit „silentii officium." Cf. Salmas. l. l., et in Solin. p. 7. B., Heraldus l. l. Apolog. cap. 21 „*signaculum* corporis" dicitur circumcisio praeputii apud Iudaeos. Adv. Marc. III, 22 fin. habes „*signaculum* frontium." De Spectac. cap. 4 „ad principalem convertas auctoritatem *signaculi* nostri," h. e. baptismati cap. 24 „rescindimus *signaculum.* tra Iud. cap. 8 „quoniam ipse (C est *signaculum* omnium proph adimplens omnia" cett.

h. simulacrum membri virilis tur] Huius membri virilis in sacr siniis culti penes solum Tertu stat auctoritas. Confudit, ni fall reris sacra cum Isidis, a quibu cultum haud abfuisse notum Diod. Sic. I, 22. Schmidt De S et Sacrif. p. 215. Aliter haec ver tulliani, etsi minus probabiliter dire temptavit Nic. Calliachius i De Sacris Eleus. in Poleni Supp Antiqu. tom. IV. p. 324.

i. coactae figurae] Allegoriae obsceni illius, rerum naturam sig tis. (Rigalt.) Cf. quae adnotavi Pudic. cap. 9.

k. et convicium falsi simulac cusat.] Eleusiniorum antistites a membri virilis simulacrum, velut vinitatem, adorantium habitu ac Itaque falsi crimine tenentur qu oculis colunt, aliud mente. Eteni coli abs se non simulacrum, sed naturam eo simulacro expressam est accusationem falsi simulacri sare, mendacium mendacio dilue sum falso: quid enim aliud est crum, nisi falsum? (Rigalt.) De *excusare* v. quae adnotavi ad li Hermog. cap. 16.

l. destinamus] Cf. de hoc verl ad lib. III Adv. Marc. cap. 13.

[17]caritati[m] ex divinae copiae occasione[n], quia de multis multa succedere est[o], [18]Eleusinia [19]Valentiniani fecerunt [20]lenocinia, sancta silentio magno, sola taciturnitate caelestia. Si bona fide quaeras, concreto vultu[p], suspenso supercilio, Altum est, aiunt. Si subtiliter temptes, per [21]ambiguitates bilingues communem fidem adfirmant[q]. Si scire te subostendas, negant quicquid agnoscunt[r]. Si cominus [22]certes, tuam simplicitatem sua caede dispergunt[s]. Ne discipulis quidem propriis [23]ante committunt quam suos [24]fecerint. Habent artificium quo prius persuadeant quam edoceant. Veritas autem docendo persuadet, non suadendo docet.

Ideoque simplices notamur apud illos, ut hoc tantum, non etiam sapientes; quasi statim [1]deficere cogatur a simplicitate sapientia, domino utramque iungente: Estote prudentes ut serpentes, et simplices ut columbae. Aut si nos propterea insipientes quia simplices, num ergo et illi propterea non simplices quia sapientes? Nocentissimi autem qui non simplices, sicut stultissimi qui non

Cap. II. Matth. X, 16.

17. caritati *d., ex emendat. Latinii.* claritati *ABCabc. Laurent.* credulitati *Croi. l. l. p.* 13. 18. Eleusinia *d. Laurent., Fr. Iunius.* Eleusiniana *ABabc.* Eleusiniana arcana *Croi. l. l.* 19. Valentiani *d. Laurent.* Valentiniana *reliqui.* 20. lenocinia sancta, silentio magna, sola *d., in Erratis.* 21. ambiguitatis *B. Laurent.* 22. certes tuam *abc.* certes, fatuam *d.* certe statuam *ABC. Laurent.* 23. animam committunt *Laurent.* 24. fecerunt *Laurent.*

Cap. II. 1. defigere cogitur *ABC. Laurent.*

m. facili caritati] Recte Latinius „facili *caritati,*" id est speciem caritatis affectantes, quae ipsa facilis ést, I Corinth. 13. ut circumveniant facilem. (Fr. Iunius.) Fratrum scilicet, sive fidelium; vel potius caritas facilis, quae omnia suffert, omnia credit. I Corinth. 13. (Rigalt.)

n. ex divinae copiae occasione] Sacrarum scripturarum copiam significat, sive ut ipse loqui amat, latitudines. Quo sensu lib. De Spectat. [cap. 3] „Late tamen semper scriptura divina dividitur, ubicunque secundum praesentis rei sensum etiam disciplina munitur." Et lib. De Praescr. Haeret. [cap. 39] „Et utique fecundior divina litteratura ad facultatem cuiusque materiae." (Rigalt.)

o. quia de multis multa succedere est] Prae copia facile est factu, ut alia aliis succedant, et per vices substituantur plurima. (Fr. Iunius.) An *succidere,* aut *succaedere?* in alios scilicet usus. (Rigalt.) Malim *succidere.*

p. concreto vultu] Id est, uti mihi videtur, vultu contracto atque severo.

q. communem fidem adfirmant.] Irenaeus [Contra Haer. Praef.] „similia quidem nobis loquentes, dissimilia vero sentientes." (Rigalt.)

r. negant quicquid agnoscunt.] Quicquid scilicet agnoscunt scire se de ipsorum mysteriis. (Rigalt.)

s. Si cominus certes, tuam simplicitatem sua caede dispergunt] Si cominus decertando rationis et argumentorum simplicitate adversus eos aliquid proficere te putas, hanc tuam simplicitatem irritam faciunt, dum omne disputationis periculum declinant, se tibi impares fore fatendo, et quasi caesos iam ante pugnam. *Dispergere* pro irritum facere aeque posuit Apol. cap. 5 „sic ut non palam ab eiusmodi hominibus poenam dimovit, ita alio modo palam *dispersit,* adiecta etiam accusatoribus damnatione, et quidem tetriore." Sic apud ICtos „*dispergere* matrimonium," i. e. dissolvere. Rigaltius figmentum suum „fatuam simplicitatem sua caede dispergunt" his verbis est interpretatus: Si cominus certes, caedentur quidem, sed operam dabunt ut ex sua caede nihil aliud colligi queat nisi quod sint fatue simplices. Summa illis erit cura, ut fatue simplices cadant potius quam mali.

sapientes. Et tamen [2]malim eam partem meliori [3]sumi vitio. Si forte praestat[a] minus sapere quam peius, errare quam fallere. Porro facies dei [4]expectatur in simplicitate [5]quaerendi, ut docet ipsa [6]Sophia, non quidem Valentini, sed Salomonis. Deinde infantes testimonium Christi sanguine litaverunt[b]. Pueros vocem qui crucem clamant[c]? Nec pueri erant nec infantes, id est simplices non erant. [7]Repuerascere nos et apostolus iubet secundum deum, ut malitia infantes per simplicitatem, ita demum sapientes sensibus; simul dedi in [8]sapientiae ordinem de simplicitate [9]manantis. In summa Christum columba demonstrare solita est, serpens vero temptare. Illa et a primordio divinae pacis praeco; ille a primordio divinae imaginis praedo. Ita facilius simplicitas sola deum et agnoscere poterit et ostendere, prudentia sola concutere potius et prodere.

Sap. Sal. I, 1. — I Cor. XIV, 20.

Cap. III.

[1]Abscondat itaque se serpens quantum potest, totamque prudentiam in latebrarum ambagibus torqueat; alte habitet, in caeca [2]detrudatur, per anfractus seriem suam evolvat, tortuose procedat, nec semel totus, lucifuga bestia. Nostrae columbae [3]etiam domus simplex, in editis semper et apertis et ad lucem. Amat [4]figura spiritus sancti orientem, Christi figuram[a]. Nihil veritas erubescit nisi solummodo abscondi; quia nec pudebit ullum aures ei dedere, eum deum recognoscere, quem iam illi natura commisit, quem quotidie in operibus omnibus sentit, hoc solo minus notum, [5]quod

2. malim eam *ego*. malim in eam *libri omnes*. 3. suum initio *AB*. summi viti[...] *Laurent.* 4. expectatur *ego*. expectat *ABCabc. Laurent.* spectat *d., Latinius,* [...] *Iunius.* 5. quaerentes *cd.* 6. sapientia *duo Vaticani, apud Pamelium, et Laurentianus.* 7. repuerescere *AB. Laurent.* 8. sapientia *AB. Laurent.* 9. mana[...]tis *d.* manandi *ABC. Laurent., et codex Pithoei apud Rigaltium.* amando *abc.*
Cap. III. 1. Abscondit *AB. Laurent.* 2. detrudat *AB. Laurent.* 3. etiam [...] domus simplex *ABd. Laurent.* domus simplex, etiam *Cabc.* 4. figura *d.* figuram [...] *reliqui et Laurent.* 5. quam quod *AB. Laurent.*

Cap. II. a. Et tamen malim eam partem meliori sumi vitio. Si forte praestat] Delevi *in* voculam ante *eam*, quae accreverat ex praegresso *malim*. Nemo adhuc dixit aut dicet „sumere aliquem vitio," sed dicendum est „sumere aliquid vitio." - „Eam partem," intellege stultissimum esse. De illo „si forte" v. adnott. ad De Corona cap. 5. Fr. Iunius distinguere maluit „sumi vitio, si forte. Praestat" cett.

b. infantes testimonium Christi sanguine litaverunt.] Eodem omnino sensu dixit Augustinus lib. X De Genesi ad litt. cap. 23 „Habet et illa parva aetas magnum testimonii pondus, quae prima pro Christo meruit sanguinem funder[...] (Rigalt.)

c. Pueros vocem qui crucem clama[...] Infantes erant qui testimonium Chr[...] sanguine litaverunt, non infantes [...] qui Crucifigite conclamaverunt.

Cap. III. a. orientem, Christi [...]ram.] Orientis enim vocabulo Chri[...] saepe intelligitur in sacris litteris, [...] apud Zachariam: „Ecce ego addu[...] servum meum Orientem." Et paulo [...] apud eundem: „Ecce vir, Oriens no[...] eius." Oriens autem appellatur qui[...] diebus eius orta est iustitia. Et [...] habes Christianos veteres ad Orien[...] versus precari solitos, quod etiam [...] observamus. (Rhenan.)

inimicum non putavit, quod [6]in numero nominavit, quod in aliis adoravit. Alioquin a turba eorum et aliam frequentiam suadere, a domestico principatu ad incognitum transmovere, a manifesto ad occultum retorquere, de limine [7]fidem offendere est. Iam si et in totam fabulam initietur, [8]nonne tale aliquid dabitur te in infantia inter somni difficultates a nutricula audisse, Lamiae turres et pectines Solis[b]? Sed qui ex alia conscientia venerit fidei, si statim inveniat tot nomina Aeonum, tot coniugia, tot [9]genimina, tot exitus, tot eventus, [10]felicitates, infelicitates dispersae atque concisae divinitatis, dubitabitne ibidem pronuntiare has esse fabulas et genealogias indeterminatas[c], quas apostoli spiritus [11]his iam tunc pullulantibus seminibus haereticis damnare praevenit? Merito itaque non simplices, merito tantummodo prudentes, qui talia [12]nec facile producunt neque exerte defendunt, sed nec omnes quos edocent perdocent; utique astute, ut pudenda, ceterum inhumane, si honesta. Et tamen simplices nos [13]omnia scimus. Denique hunc primum cuneum congressionis armavimus, detectorem et designatorem totius conscientiae[d] illorum, primamque hanc victoriam auspicamur, quia quod tanto impendio absconditur, etiam solummodo demonstrare destruere est.

1 Tim. I, 4.

Cap. IV.

Novimus, inquam, optime originem quoque ipsorum, et scimus cur Valentinianos appellemus, licet non esse videantur. Abscesserunt enim a conditore, sed minime origo deletur, et si forte mutatur, testatio est ipsa mutatio. [1]Speraverat episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio. Sed alium ex martyrii praerogativa loci potitum indignatus de ecclesia authenticae regulae abrupit[a]. Ut solent animi pro prioratu exciti praesumptione ultionis accendi, ad expugnandam conversus veritatem et cuiusdam veteris

6. innumeros *Fr. Iunius.* 7. fidem offendere est *C(in marg.) cd. Vaticani tres.* fidem ostendere est *AB.* offendere est *ab., Ios. Scaliger.* 8. nonne tale aliquid *Gelen.* nonne ficti aliquid *Laurent.* nomen gloriae aliquid *AB.* 9. genimina *abcd. Gelenius.* gemina *reliqui.* 10. felicitatis *ABC. Laurent.* 11. hiis *AB.* 12. nec *Laurent.* neque *reliqui.* 13 omnia scimus *C (in marg.) abcd. Laurent. Gorziensis.* omnia sumus *AB.* omnes sumus *C.*
Cap. IV. 1. separaverat *AB. Laurent.*

b. Lamiae turres et pectines Solis?] Fabellae pueriles apud Carthaginem tempore Tertulliani. (Rhenan.)

c. genealogias indeterminatas] Irenaeus in principio libri Adv. Valentinianos (lib. I. praef.) „Quatenus veritatem refutantes inducunt verba falsa et *genealogias infinitas*" cett. Graeca apud Epiphanium „γενεαλογίας ματαίας." Apostolus dixerat „γενεαλογίας ἀπεράντους." (Rigalt.)

d. designatorem totius conscientiae] Designatorem Rhenanus recte interpretatur manifestatorem vel resignatorem.

Cap. IV. a. abrupit] Cf. adnott. ad De Pudic. cap. 7.

opinionis[b] [2]semitam nactus *astu* colubroso viam delineavit[c]. Eam postmodum [3]Ptolemaeus[d] [4]intravit, nominibus et numeris Aeonum distinctis in [5]personales substantias, sed extra deum determinatas[e], quas Valentinus in ipsa summa divinitatis [6]ut sensus et affectus [7]motus incluserat. Deduxit et Heracleon[f] inde tramites quosdam et Secundus et magus [8]Marcus[g]. Multum circa imagines legis Theotimus operatus est. Ita nusquam iam Valentinus, et tamen Valentiniani; qui per Valentinum. Solus ad hodiernum Antiochiae [9]Axionicus[h] memoriam Valentini [10]integra custodia [11]regularum [12]eius consolatur[i]. Alioquin tantum se huic haeresi suadere permissum

2. semitam nactus astu colubroso viam declinavit *ego*. semini nactus colubroso viam delinavit (deliniavit *C.*) *ABC. Laurent.* semini actu colubroso viam deliniavit *abc.* semen nactus Colarbaso viam deliniavit *d., cum Latinio.* seminia nactus Colorbaso viam delineavit *Fr. Iunius.* 3. Ptolomaeus *cd.* ptolemius *Laurent.* 4. instravit *d., cum Latinio. Probavit etiam Fr. Iunius.* 5. personali (personale *C.*) substantia *ABC. Laurent.* 6. et *AB. Laurent.* 7. et motus *d.* 8. et marcus *AB.* 9. Axionicus *Cabcd.* Arionicus *AB. et tres Vaticani.* 10. integram *AB.* 11. regular *C.* regulare *AB., et C. in marg.* 12. uis *A.* ius *B.*

b. cuiusdam veteris opinionis] Cf. Irenaeus C. Haer. I, 5. II, 19.

c. veteris opinionis semitam nactus astu colubroso viam delineavit.] Ita haec verba emendanda esse videbantur. Vox *astu* latebat in vocabulo praegresso. *Poterat etiam* „semitam nactus colubrorum." Semitam et viam similiter coniungit Phaedrus prol. III, 38 „Ego porro illius semita feci viam." Et Martial. Epigr. VII, 61 „Iussisti tenues, Germanice, crescere vicos, Et modo quae fuerat semita, facta via est." Ipse Tertullianus paulo infra, ubi de Heracleone „deduxit inde *tramites* quosdam" cett. De emendatione Latinii „veteris opinionis semen nactus Colarbaso viam delineavit" audiamus Rigaltium, qui eam receperat: De veteri lectione „veteris opinionis semini actu colubroso viam deliniavit" abdicanda, inquit, quo magis addubitem facit veterum exemplarium auctoritas, faciunt etiam quae de serpente supra Septimius dixit „Alte habitet, in caeca detrudatur, per anfractus seriem suam evolvat, tortuose procedat" cett. Iis enim apte respondet actus ille colubrosus. Denique Irenaeus et Epiphanius, immo ipse auctor Catalogi Haereticorum, Colarbasum Ptolemaeo atque Secundo posteriorem censuere.

d. Ptolemaeus] Cf. de hoc lib. Contra Omnes Haeres., quod infra ad calcem huius tomi exhibebo, cap. 4., Philaster De Haeres. cap. 39. cum adnott. Fabricii, Pseudo-Origenes Philosophumenis VI, 35. 38., et inprimis Iren. C. Haer. lib. I. praef., et cap. 5 sq., et alibi, Epiphan. Haer. 33.

e. sed extra deum determinatas] Verissime. Nam propterea dicit Irenaeus I, 6. cetera fuisse „προβολὰς, εἰκόνας, τύπους τῶν δύο διαθέσεων, ἐννοίας καὶ θελήσεως κινήσεις." (Fr. Iunius.)

f. Heracleon] Apud Epiphanium Haeres. 36 Colarbasus Marco, Heracleon Colarbaso, apud Pseudo-Originem Philosophumenis VI, 4. 5 Secundo Ptolemaeus, Ptolemaeo Heracleon, Heracleoni Marcus, Marco Colarbaso, sed cap. 29 et 35 Ptolemaeus Heracleoni, et apud Philastr. cap. 41 Heracleon Secundo postponitur, ubi cf. Fabric.

g. Secundus et magus Marcus.] V. de Secundo et eius haeresi Epiphan. et Damasc. haer. 32. Theodoret. Haeret. Fab. I, 8. Iren. I, 5. Philaster cap. 40. cum adn. Fabric. Tertull. infra h. l. cap. 38., et Pseudo-Origenes Philosophumenis VI, 29. 35. 38. et de Marco Epiph. haer. 34. Iren. I, 8., Philaster cap. 42., cum interprr., et Pseudo-Origenes Philosophumenis VI, 39. 42 sqq.

h. Axionicus] Huius Axionici mentionem facit Pseudo-Origenes Philosophumenis VI, 36. p. 195. De Theotimo non constat.

i. consolatur.] Sic hoc verbo saepius est usus Tertullianus. De Pallio cap. 4 „monilibus cervicem *consolatur.*" De Anima cap. 1 „Quid autem aliud saperet vir quilibet iniuria damnatus, praeter *iniuriae solamen?* nedum philosophus,

est[k] quantum lupae feminae formam [13]quotidie [14]supparare sollemne est. [15]Quidni? cum spiritale illud semen suum sic in unoquoque [16]recenseant? Si aliquid novi adstruxerint, revelationem statim appellant praesumptionem, et charisma ingenium[l], nec unitatem, sed diversitatem. Ideoque prospicimus seposita illa sollemni dissimulatione sua plerosque [17]dividi, *de* quibusdam articulis etiam bona fide dicturos, Hoc ita non est, et, Hoc aliter accipio, et, Hoc non agnosco. Varietate [18]enim innovatur regularum facies. Habet etiam colores [19]ignorantiarum.

Cap. V. Mihi autem cum archetypis erit limes principalium magistrorum[a], non cum adfectatis ducibus passivorum discipulorum[b]. Nec undique dicemur ipsi nobis finxisse materias, quas tot iam viri sanctitate et praestantia insignes, nec solum nostri antecessores, sed ipsorum haeresiarcharum contemporales, instructissimis voluminibus et prodiderunt et [1]retuderunt, ut Iustinus, philosophus et martyr[c], ut Miltiades, ecclesiarum sophista[d], ut Irenaeus, omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus [2]noster[e], virginis senectae et Christianae eloquentiae dignitas, quos in omni

13. cotidie *AB*. 14. superare *ABC*. 15. Quid iniquum *ABC*. 16. recenseat *AB*. 17. dividi, de quibusdam *ego*. dividi quibusdam *libri omnes*. 18. cum *Fr. Iunius*. 19. ignorantia earum *Ios. Scaliger, et Fr. Iunius*.

Cap. V. 1. retulerunt *AB*. 2. noster *d., Ios. Scaliger*. noster et *Rhenanus*. nostrae *ABCabc., Fr. Iunius*.

gloriae animal, cui nec *consolanda iniuria*, sed potius insultanda." Ibid. cap. 44 „Cives Clazomenii Hermotimum templo *consolantur*." De Spectac. cap. 12 „Ita mortem homicidiis *consolabantur*."

k. Alioquin tantum se huic haeresi suadere permissum est] Ceterum, inquit, tantum sese huic haeresi sectatorem simulare permissum est, quantum cett. Similiter supra cap. 3 dixerat „Alioquin a turba eorum et aliam frequentiam *suadere*," i. e. fingere, simulare, simulatamque aliis persuadere.

l. ingenium] Cf. adnott. ad De Corona cap. 8.

Cap. V. a. Mihi autem cum archetypis erit limes principalium magistrorum] Ait se stringere stilum adversus origines ipsas et authentica ipsa principalium magistrorum, atque hos sibi limites proponere, quos ultra nolit congredi. Archetypi magistri sunt principes magistri, vetustiores. Atilius Fortunatianus in Arte [P. II. praef.] „veteres lege [immo legemus, *ut habet cod. Vatic.*], id est, ut ait Lucilius, archetypa unde haec sunt omnia nata." „*Archetypos* amicos" dicit Martialis [lib. XII. epigr. 70.]. (Rigalt.) Adde Fortunatian. II, 27 „partim in *archetypis* auctorum libris (recognosces), unde haec nos excerpsimus." Plures locos dabit Forcellin. s. v.

b. passivorum discipulorum.] Id est gregariorum, et promiscue occurrentium. (Fr. Iunius.) Cf. adnott. ad De Corona cap. 8.

c. ut Iustinus, philosophus et martyr] Qui se adversus haereses scripsisse testatur Apolog. II., et laudat Irenaeus Adv. Haer. IV, 4., „τὸ πρὸς τὸν Μαρκίωνα σύνταγμα," et Hieronymus in Catal., et Euseb. H. E. IV, 11 et 18. (Fr. Iunius.)

d. ut Miltiades, ecclesiarum sophista] Cf. Euseb. H. E. V, 17. et Hieronymus in Catalogo. Dicitur autem ecclesiarum sophista, quia stilo elegantiore scripsit, qui sophistarum stilus olim habebatur. (Fr. Iunius.)

e. ut Proculus noster] Pacianus ad Sympronianum de Cathol. Nom. „Ipsi illi Phryges nobiliores qui se animatos mentiuntur a Leucio, institutos a *Proculo* gloriantur." (Rigalt.)

1 Cor. XI, 19. opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi. Aut si in [3]totum haereses non sunt, ut qui eas pellunt finxisse credantur, [4]mentietur apostolus praedicator illarum. Porro si sunt, non aliae erunt quam quae retractantur. Nemo tam otiosus fertur stilo ut materias habens fingat.

Cap. VI. Igitur hoc libello, quo demonstrationem solum [1]promittimus illius arcani, ne quem ex nominibus tam peregrinis et coactis et compactis et ambiguis caligo suffundat, quomodo eis usuri simus prius demandabo. Quorundam enim de Graeco interpretatio non occurrit ad expeditam proinde nominis formam, quorundam nec de sexu genera conveniunt, quorundam usitatior in Graeco notitia est. Itaque plurimum [2]Graeca ponemus; significantiae per paginarum limites aderunt, nec Latinis quidem deerunt Graeca, sed in lineis desuper notabuntur, ut signum hoc sit personalium nominum propter [3]ambiguitates [4]eorum quae cum alia significatione communicant. Quamquam autem distulerim [5]congressionem, solam interim professus narrationem, sicubi [6]tamen indignitas meruerit suggillari, [7]omnino erit delibatione transfunctoria [8]expugnatio[a]. [9]Congressionis lusionem deputa, lector, [10]ante pugnam[b]. Ostendam, sed non [11]imprimam vulnera. Si et ridebitur alicubi, materiis [12]ipsis satisfiet[c]. Multa [13]sunt sic digna revinci, ne gravitate [14]adorentur[d]. Vanitati proprie festivitas cedit. Congruit et veritati ridere, quia laetans, de aemulis suis ludere, quia secura est. Curandum plane ne risus eius rideatur si fuerit indignus; ceterum ubicunque dignus risus, officium est. Denique [15]hoc modo incipiam.

3. tota haeresi *AB*. 4. mercetur *AB*.

Cap. VI. 1. praemittentes solius *ABC*. 2. Graeca *d*. Graeco *reliqui, et tres Vaticani*. 3. ambiguitatem *Vaticanorum unus*. 4. eorum qui *C*. quae *AB*. 5. congestionem *ABC*. 6. tamen *om. AB*. 7. omnino erit delibatione transfunctoria *ego*. non erit delibatione transfunctoria *abd*. non erit delibatione transpunctoria *ABC. codex Pithoei*. non erit deliberatione transfunctoria *c., partim cum Vaticanis*. non erit de libatione transfunctoria *Rhenanus. Quod nec Pamelius improbavit*. non erit deliberatio nec transpunctoria *Ios. Scaliger*. non erit deliberatione trans punctoria *Fr. Iunius*. 8. depugnatio *Ios. Scaliger*. 9. Congressioni *Rigaltius*. 10. haud *ab*. an *Vaticanorum unus*. 11. in prima *AB*. 12. ipsis *om. B*. 13. sic digna sunt *AB*. 14. adornentur *Fr. Iunius*. 15. hic *AB*.

Cap. VI. a. omnino erit delibatione transfunctoria expugnatio.] „*Transfunctoria* praecepta" dixerat supra Adv. Marc. I, 27. Scriptura pristina „delib. *transpunctoria* expugnatio" vitiosa est, quam frustra tuetur Rigaltius his verbis „Hoc est suggillabimus quidem et libabimus, sed non transpungemus. Suggillatio pungit, expugnatio transpungit. Hic igitur non erit de suggillatione aut libatione transpunctoria expugnatio. Sic legitur in antiquis exemplaribus, et verissimam esse lectionem declarant quae sequuntur „Ostendam, sed non inprimam vulnera," quasi diceret, „Pungam, non perfodiam."

b. ante pugnam.] Alludit ad praelusiones gladiatorum, quae fiebant rudibus. Etenim lusio ante pugnam et praelusio. (Rigalt.)

c. materiis ipsis satisfiet.] Nam sunt ridiculae et risu dignae. (Rigalt.)

d. adorentur.] Hoc est honorentur, vel magni aestimari videantur.

Primus omnium Ennius, poeta Romanus, Coenacula maxima Cap. VII. **caeli, simpliciter pronuntiavit, [1]elati situs nomine[a], vel quia Iovem illic epulantem legerat apud Homerum[b]. Sed haeretici quantas supernitates supernitatum, et quantas sublimitates sublimitatum in habitaculum dei sui cuiusque suspenderint, extulerint, expanderint, mirum est. Etiam creatori nostro [2]Enniana coenacula in aediculorum disposita sunt forma, aliis atque aliis pergulis superstructis et unicuique deo per totidem scalas distributis quot [3]haereses fuerint. Meritorium[c] factus est mundus. Insulam [4]Feliculam credas tanta tabulata caelorum[d], [5]nescio ubi. Illic [5b]etiam Valentinianorum deus ad summas tegulas habitat. Hunc substantialiter quidem [6]*Αἰῶνα Τέλειον* appellant, personaliter [7]vero *Προαρχὴν* et *Τὴν Ἀρχὴν*, etiam Bython[e], quod in sublimibus habitanti minime congruebat. Innatum, immensum, infinitum, invisibilem aeternumque definiunt, quasi statim probent esse, si talem definiant qualem scimus esse debere, [8]ut sic et ante omnia fuisse dicatur. Sed ut sit expostulo[f], nec aliud magis in huiusmodi[g] [9]denoto quam quod post omnia in-**

Cap. VII. 1. de lati *d., cum Latinio.* 2. et humana *AB.* 3. haeresis *B.* 4. Feliculam *om. C., sed habet in marg.* 5. nescio ubi *uncinis inclusa sunt in d. Rigaltius ea spuria esse iudicavit, nescio cur. Adscripsit „Haec reperiuntur in codicibus antiquis, sed nihilo magis probanda."* 5b. enim *Ad.* 6. aeona teleion *A. Omittit haec verba B.* 7. vero τipoapχo enpappophneti δibythion *A. Om. haec verba B. Pro* Bython, *quae emendatio est Pamelii, hic et in seqq. ubique scriptum est* Bythion *in ABCab.* 8. ut sic *abcd.* sic *ABC.* 9. devoto *AB.*

Cap. VII. a. elati situs nomine] Paulus ex Festo p. 54. M. „*Coenacula* dicuntur ad quae scalis ascenditur." Gloss. Labbei: „*Coenaculum, ὑπερῷον.*" Varro De L. L. V, 162 „Posteaquam in superiore parte coenitare coeperunt, superioris domus universa *coenacula* dicta." Cf. interprr. ad Horat. Ep. I, 1, 91. et Sueton. Aug. cap. 45. Liv. XXXIX, 14. Plaut. Amphitr. III, 1, 3. Vitruv. II, 8. Ceterum Ennii illud citat etiam Virgilii interpres antiquus a Maio ed. p. 63. Cf. Ennii Frr. ed. Spangenberg p. 34.

b. apud Homerum.] Hom. Il. I, 533 sqq.

c. Meritorium] Id est domus coenaculis referta meritoriis (ut Suetonius vocat Vitell. cap. 7.), quae locantur quaestus gratia; quae eadem dicuntur *meritoria*. Iuven. Sat. III, 234. (Fr. Iunius.) Cf. Dirksen Manuale s. v. *Meritorium*.

d. Insulam Feliculam credas tanta tabulata caelorum] Insulae nomine appellantur aedes quae non iunguntur parietibus cum vicinis. Haec igitur fuit insigne aliquod meritorium, in quo tabulata quam plurima. Nomen domino fortean inditum Felici. Is vero Feliculae suae tabulatum supremum habitabat. Est in Arriani Epicteticis servi nomen. (Rigalt.)

e. etiam Bython] Irenaei Interpres I, 1 „— perfectum Aeonem, qui ante fuit. Hunc autem et Proarchen et Propatora et Bython vocant." Libri veteriores in hoc Adversus Valentinianos libello ubique praebent *Bythion*, pro quo ego cum Pamelio et Rigaltio non dubitavi reponere *Bython*, ex Irenaeo, quem exscripsisse et pressius sequi se ubique ipse Tertullianus contestatur, eoque potiore id iure facere posse mihi sum visus, cum eosdem libros Adversus Marcionem I, 5. et spurium libellum Adv. Omnes Haeres. cap. 4. genuinam vocabuli formam tueri viderem.

f. Sed ut sit expostulo] Id est, hoc etiam adversus eos contendo, deum ante omnia fuisse, quod tamen ipsi negant, qui coaetaneam deo comitem tribuunt, Ennoian sive Sigen. (Rigalt.)

g. in huiusmodi] In huiusmodi Aeonum fabula. (Rigalt.) Cf. adnott. ad De Bapt. cap. 12.

veniuntur [10]qui [11]ante omnia fuisse dicuntur, et quidem non [12]sua. Sit itaque [13]Bythos [14]iste infinitis retro aevis in maxima et altissima quiete, in otio plurimo placidae et, ut ita dixerim, [15]stupentis divinitatis, qualem iussit Epicurus. Et tamen quem solum volunt, dant ei secundam in ipso et cum ipso personam, [16]Ennoean, quam et [17]Charin et Sigen insuper nominant. Et forte accedunt in illa commendatissima quiete [18]monere eum de proferendo tandem initio rerum a semetipso. [19]Hoc vice seminis in [20]Sigae suae [21]veluti genitalibus vulvae locis collocat. Suscipit illa statim et praegnans efficitur et parit, utique silentio, Sige, et quem parit, [22]Nus est, simillimum patri et parem per omnia. Denique [23]solus hic capere sufficit immensam illam et incomprehensibilem magnitudinem patris. [24]Ita et ipse pater dicitur et initium omnium et proprie Monogenes. Atquin [25]non proprie, siquidem non solus [26]agnascitur. Nam cum illo processit et femina, [27]cui Veritas *nomen*. Monogenes[h], quia prior genitus, quanto congruentius Protogenes vocaretur? Ergo [28]Bythos et Sige, Nus et Veritas prima quadriga[i] defenditur Valentinianae factionis, matrix et origo cunctorum. Namque ibidem Nus [29]simul accepit[k] prolationis suae officium emittit et ipse [30]ex semetipso Sermonem et Vitam, quae si retro non erat, utique nec in [31]Bytho. Et quale est ut [32]in deo vita non fuerit? Sed et haec soboles ad initium universitatis et [33]formationem Pleromatis[l] totius emissa facit fructum, Hominem et Ecclesiam procreat. Habes Ogdo-

10. quae *AB*. 11. ante *om. AB*. 12. sua. Sit *abcd*. suase *ABC*. 13. bittios *AB*. Bythios *Cab*. 14. istos *AB*. 15. stupentibus *AB*. 16. Ennoean *cd*. et notam *reliqui*. 17. carni et sigenui supernominant *AB*. 18. monere *d*., *ex emendat. Latinii. Probavit etiam Fr. Iunius*. movere *ABCabc*. 19. hac *AB*. 20. Sigae suae *Cabcd*. signe sue *AB*. Siges suae *alii*. 21. veluti *d*. velut in *reliqui*. 22. avis est *AB*. 23. sulus *AB*. 24. Ita *om. AB*. 25. non *om. AB*. 26. agnascitur *cd*., *ex emendat. Latinii*. agnoscitur *ABCab*. 27. cui Veritas nomen. Monogenes *Fr. Iunius*. cui veritas Monogenes *ABCabc*. Veritas nomen. Monogenes *d*. 28. Bythios *ABCab*., *ubicunque*. 29. simul ac cepit *a*., *Fr. Iunius*. 30. a semet ipso *AB*. 31. bythion *AB*. 32. inde obita non *ABC*. 33. formationem *Grabe ad Irenaeum p*. 8. formaci *AB*. formati *abcd*. formam *Fr. Iunius, et Croi. p*. 19.

h. cui Veritas nomen. Monogenes] Recte ita Fr. Iunius. Vocabulum *nomen* videlicet latebat in priore particula vocis *Monogenes*.

i. prima quadriga] Alludit ad quatuor factiones agitatorum. (Rigalt.) Cf. Casaub. in Scriptt. Hist. Aug. p. 246. (ed. Paris. 1620.) Irenaeus: „*καὶ εἶναι ταύτην πρῶτον καὶ ἀρχέγονον Πυθαγορικὴν Τετρακτήν, ἣν καὶ ῥίζαν τῶν πάντων καλοῦσιν.*“

k. simul accepit] Rescripserunt quidam „simul ac cepit,“ non bene memores Tertullianum saepe posuisse *simul* pro *simul ac*. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 1. Irenaeus: „*αἰσθόμενόν τε τὸν Μονογενῆ τοῦτον ἐφ᾽ οἷς προεβλήθη, προβαλεῖν καὶ αὐτὸν Λόγον καὶ Ζωήν.*“ Interpres: „Sentientem autem Unigenitum hunc in quae prolatus est, emisisse et ipsum Logon et Zoën.“

l. et formationem Pleromatis] Irenaeus: „*καὶ ἀρχὴν καὶ μόρφωσιν παντὸς τοῦ Πληρώματος.*“ Interpres: „et initium et formationem universi Pleromatis.“

adem, Tetradem duplicem, ex [34]coniugationibus masculorum et feminarum[m], cellas, ut ita dixerim, primordialium Aeonum, fraterna connubia Valentinianorum deorum, census omnes sanctitatis et maiestatis haereticae, nescio criminum an numinum turbam, certe fontem reliquae fecunditatis.

Cap. VIII

Ecce enim secunda Tetras, Sermo et Vita, Homo et Ecclesia, quod in patris gloriam [1]fruticasset, [2]huic numero gestientes et ipsi tale quid patri de suo offerre[a], alios ebulliunt fetus, proinde [3]coniugales, per copulam utriusque naturae. Hac Sermo et Vita decuriam Aeonum simul fundunt, illac Homo et Ecclesia, duos amplius, [4]aequiparando parentibus, quia et ipsi duo cum illis decem tot efficiunt quot ipsi procreaverunt. Reddo nunc nomina, quos decuriam dixi: [5]Bythios[b] et [6]Mixis, *Ageratos et Henosis, Autophyes* et Hedone, Acinetos et [7]Syncrasis, Monogenes et Macaria. Contra duodenarius numerus hi erunt: Paracletus et Pistis, Patricos et Elpis, Metricos et Agape, [8]Ainus et Synesis, Ecclesiasticus et Macariotes, [9]Theletus et Sophia. Cogor hic quid ista nomina desiderent proferre de pari exemplo. [10]In scholis Karthaginiensibus fuit quidam [11]frigidissimus rhetor Latinus, [12]Phosphorus nomine. Cum virum fortem peroraret, Venio, inquit, ad vos, optimi cives, de proelio cum victoria mea, cum felicitate vestra, ampliatus, gloriosus, fortunatus, maximus, triumphalis. Et scholastici statim familiae [13]Phosphori *Φεῦ* acclamant[c]. [14]Audisti [15]Fortunatam et Hedonen et Acinetum [16]et Theletum? [17]Acclama familiae [18]Ptolemaei

34. coniugationibus *ABabcd. Gorziensis liber.* coniunctionibus *C.*

Cap. VIII. 1. fructificasset *AB.* 2. huic *ABC., Fr. Iunius.* hinc *reliqui.* 3. coniugalis *ABC.* coniugaleis *reliqui.* 4. aequiperando *A.* 5. Bythios *ABCabc. Vaticanorum duo.* Bythos *d.* 6. Mixis, Ageratos et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetos *cd., ex Irenaeo.* Mixis et Hedone, Acinetos *Cab.* mavis ethedonea cinctos *AB.* 7. sinerasis *AB.* 8. Ainus *cd.* Aenos *reliqui.* 9. et Eletus *C.* et electus *AB.* Teletus *abc. Vaticani tres.* 10. In scholis *cd., ex emendat. Rhenani.* In isclis *Cab.* mis olis *A.* nus olis *B.* In solis *tres Vaticani.* 11. frigidissimus *d., Fr. Iunius.* rigidissimus *reliqui.* 12. Phorphorus *C.* phophorus *A.* phophortis *B.* 13. Phosphorifae acclamant *C.* perhophorifae *B.* phophorifae acclamant *A.* 14. Audis tu *Latinius.* 15. Fortunatum (*AB.*) *edd. Semleri et Leopoldi.* 16. et haeletum *ABC.* et Teletum *ab.* 17. at elavia *AB.* 18. tholomeifae hoc *A.* Ptolemaëifae. Hoc (*B*)*C.*

m. masculorum et feminarum] Irenaeus: „*εἶναι γὰρ αὐτῶν ἕκαστον ἀῤῥενόθηλυν.*“

Cap. VIII. a. de suo offerre] Irenaeus: „*βουληθέντας καὶ αὐτοὺς διὰ τοῦ ἰδίου δοξάσαι τὸν πατέρα.*“ Interpres: „volentes et ipsos de suo clarificare Patrem.“

b. Bythios] Vitiose Rigaltius hic *Bythos.*

c. familiae Phosphori *Φεῦ* acclamant.] *Φεῦ* priore loco *θαυμαστικῶς* oportet accipi, posteriore *σχετλιαστικῶς*. Nam Tertullianus illudit aequivocatione, sequutus Irenaeum lib. I. cap. 5 [Cf. etiam Iren. I, 12, 4.] dicentem: „*Ἰοὺ ἰοὺ καὶ φεῦ φεῦ· τὸ τραγικὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπειπεῖν ἐστιν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ συμφορᾷ, τῶν τὰ γελοιώδη ταῦτα γεγραφότων.*“ (Fr. Iunius.)

Φεῦ. Hoc erit Pleroma illud arcanum, divinitatis tricenariae plenitudo. Videamus quae sint istorum privilegia numerorum, quaternarii et octonarii [19]et duodenarii. Interim in tricenario fecunditas tota deficit; castrata est vis et potestas et libido genitalis Aeonum. Quasi non et numerorum tanta adhuc coagula superessent, et [20]nulla alia de paedagogio[d] nomina. Quare enim non et quinquaginta et centum[e] procreantur? quare non et [21]hetaeri[f] et syntrophi nominantur?

Cap. IX. Sed et [1]hoc exceptio[a] personarum est, quod solus ille Nus ex omnibus immensi patris fruitur [2]notione, gaudens et exultans, illis utique [3]maerentibus. Plane Nus, [4]quantum in ipso fuit, et voluerat et temptaverat ceteris quoque communicare quae norat, quantus et quam incomprehensibilis pater; sed intercessit mater Sige, illa scilicet quae et ipsis haereticis suis[b] tacere praescribit; etsi de patris

19. et denarii et duodenarii *Fr. Iunius.* 20. mille alia *Fr. Iunius.* 21. betaeri *ego.* sterceiae *Cabc.* hercitae *d.* stercere *A.* *In B. verba* quare —— nominantur *desiderantur.* stercoiae *Vaticanorum duo.* sterceae *Vaticanorum tertius.* synercèiae (et syntrophae) *Salmasius in Notis ad Consecr. Temp. in Ag. Herodis in Nor. Suppl. Poleni ad Thes. Antiqu. Rom. et Gr. tom. II. p.* 625.

Cap. IX. 1. haec *AB.* 2. ratione *AB.* 3. merentibus *C.* 4. et quantum *ABC.*

d. de paedagogio] Cf. adnott. ad Apolog. cap. 13., et Guther. De Officiis Dom. Aug. III, 29. in Sallengre Nov. Thes. Antiqu. Rom. tom. III, p. 598.

e. et centum] Id est aut centum. Sic Apol. cap. 40 pars librorum habet „maiorem Asiae *et* Africae terram,“ reliqui „m. Asiae *vel* Africae terram.“

f. et hetaeri] Quae praecessere satis indicant accipienda haec esse de paedagogio, hoc est de cunarum curatoribus et alumnorum conlactaneis et conlusoribus. Cogitaveram de custodibus septi domestici, quos Graeci dicunt *ἑρκίτας*, ut Hercium Iovem et Hercios Lares. Nec displicebat quod vir doctissimus [Salmasius Observatt. ad Ius Att. cett. p. 15., et alibi] proposuit *συνερκείους*. Verum haec omnia longius abeunt ab veteris scripturae vestigiis, quae tamen quantum fieri potest premenda sunt, etiam cum inquinamenti periculo. Sic igitur habent libri veteres: *Sterceiae et Syntrophi.* Alii *Stercene:* duo Vaticani *Stercoiae.* Quod postremum quam proxime ad veritatem accedit. Manus antiquariorum saepenumero sic peccant ut scribant *i* pro *l*, *Stercoiae* pro *Stercolae.* Nempe iocatur Septimius et quaerit ab auctoribus Aeonum, qui varias cellas in multiplicibus illis tabulatis et sexuum coniugia comminiscebantur, unde fit ut tota fecunditas tricenario comprehendatur, quasi non supersint alia quamplurima de paedagogio nomina. Quare, inquit, non et Stercolae et Syntrophi nominantur? Stercolas dicit nutrices quae cunas purgant aut mutant, eadem forma qua Stercolum, qui stercorandis agris praesit. Apol. cap. 25. Ad Natt. I, 9. 17. (Rigalt.). Satis artificiosa haec Rigaltii est horum verborum emendatio atque interpretatio, et stercolarum, quas fingit, hic commemoratio admodum friget. Nec Salmasii possunt placere coactae illae *συνερκεῖαι* et *σύντροφαι*. Mihi quidem scripturae corruptelam intentius et iteratis curis examinanti non dubium iam est quin scriptum fuerit *hetaeri,* vel Graece *ἑταῖροι*. Terminatio in *ae* vel *e* accrevit e vocula *et,* quae in proximo est. Scripturae facilitati sententia quoque accommodata est.

Cap. IX. a. exceptio] Id est privilegium. Sic Arnob. Adv. Natt. VII, 12 „si modo dii veri sunt, atque in nominis huius *exceptione* ponendi.“ quae verba recte cepit Heraldus. Hildebrandus ea se non magis intellegere fatetur quam interpretamentum Heraldi. Cf. Dirksen Manuale s. v. p. 338. Fr. Iunius interpretatur acceptionem. V. adn. ad lib. IV Adv. Marc. cap. 35.

b. haereticis suis] Valentinianis scili-

natu aiunt factum, volentis omnes in desiderium [5]sui accendi. Itaque dum macerantur intra semetipsos, dum tacita cupidine cognoscendi patrem uruntur, paene scelus factum est. Namque ex illis duodecim Aeonibus, quos Homo et Ecclesia [6]ediderant, novissima natu Aeon (viderit soloecismus, Sophia enim nomen est) incontinentia [7]sui sine coniugis [8]Theleti[c] [9]societate prorumpit in patrem inquirere, et genus contrahit vitii quod exorsum quidem fuerat in illis aliis qui circa Nun, in hunc autem, [10]id est in Sophiam, [10b]derivarat[d], ut solent vitia in corpore alibi [11]innata[e] in aliud membrum perniciem suam efflare. Sed enim sub [12]praetextu dilectionis in patrem aemulatio superabat in Nun, solum de patre gaudentem. Ut vero impossibilia contendens Sophia [13]frustrata erat, et vincitur difficultate et extenditur affectione, modico abfuit prae vi dulcedinis et laboris devorari et in reliquam substantiam dissolvi[f]; nec alias quam pereundo cessasset, nisi bono fato in Horon [14]incursasset. Quaedam et huic vis. Est fundamentum universitatis illius *et* ex-

5. suis *AB.* 6. ediderant *ABcd. tres Vaticani.* ediderunt *reliqui.* 7. sui sine *cd., ex tribus Vaticanis.* suisne *ABC.* suive *ab., cum libro Gorziensi.* sui sive *Latinius.* 8. Theleti *Croi l. l. p.* 27. fileti s *B.* Phileti *reliqui.* 9. societate *ABCcd. tres Vaticani.* satietate *ab. Gorziensis, Latinius.* 10. id est *Aabcd.* idem *B.* vel *C.* 10 b. deriverat *AB.* 11. innata *ego.* connata *Cabcd.* conata *A(B). tres Vaticani, Fr. Iunius.* 12. praetexto *Cacd. tres Vaticani.* praetextu *ABb.* 13. frustrata erat *ego.* frustra erat *Fr. Iunius.* frustrarat *ABCabcd.* 14. incursasset. Quaedam et huic vis. Est fundamentum universitatis illius et extrinsecus custos, quem et *ego.* incursasset, (quaedam et huic vis est, fundamentum, universitatis illius extrinsecus custos) quem et *abcd.* incursasset. Quaedam et huic vis est fundamentum, universitatis illius extrinsecus custos, et quem *ABC.* incursasset quemdam (et hic vis est, fundamentum universitatis, illius extrinsecus custos) quem et *Fr. Iunius.*

cet, quorum lenocinia sunt sancta silentio magno, sola taciturnitate caelestia, ut dixit supra. (Rigalt.)

c. Theleti] Ita rescripsi cum Croio hic et infra ubicunque Phileti nomen pro Theleti occurrit, Irenaei anctoritate motus et quod supra cap. 8 bis ita iam appellatus erat. Cf. etiam Scorp. cap. 10. Erroris fons vestigandus in litterarum Θ et Φ atque η et ι permutatione. Ceterum de significatione vocabulorum non multum differt sive *Philetum* dicis sive Theletum. Philetus enim est amabilis vel amatus, Theletus qui voluntate est expetitus et exoptatus." Irenaeus: „*καὶ ἔπαθε πάθος ἄνευ τῆς ἐπιπλοκῆς τοῦ ζυγοῦ τοῦ Θελήτου.*"

d. in hunc autem, id est in Sophiam, derivarat] Irenaei interpres I, 1, 2 „quae (sc. passio) exorta quidem fuerat in iis quae sunt erga Nun et Alethiam, derivavit autem in hunc Aeonem, id est Sophiam." Verbi *derivare* intransitive positi praeter haec duo Irenaei atque Tertulliani alia mihi non innotuerunt exempla.

e. innata] Ita emendavi pro *connata,* vel quod Fr. Iunius maluit ex auctoritate Vaticanorum Pamelii, *conata,* comparatis locis Apol. cap. 40. et cap. 47., et De Anima cap. 19., quae tamen aliena sunt.

f. in reliquam substantiam dissolvi] Ita ut quicquid substantiae sibi reliquum erat dissolveretur. (Rigalt.) Irenaei interpres: „Dehinc cum non posset, quoniam impossibilem rem aggrederetur, in magna agonia constitutum propter magnitudinem altitudinis et propter quod investigabile Patris est, et propter eam quae erat erga cum dilectionem, quum extenderetur semper in priora, a dulcedine eius novissime forte absumptum fuisse et resolutum in universam substantiam, nisi" cett. De verbo *extendere* cf. Apolog. cap. 8 „praeterea candelabra et canes aliqui et offulae, *quae illos ad eversionem luminum extendant.*" Ad Uxor.

trinsecus custos[g], quem et Crucem appellant et Lytroten et Carpisten. Ita Sophia periculo exempta et tarde persuasa, [15]declinata investigatione patris, conquievit, et totam [16]animationem, Enthymesin, cum passione, quae insuper acciderat, exposuit[h].

Cap. X. Sed quidam exitum Sophiae et restitutionem [1]aliter somniaverunt. Post irritos conatus et spei deiectionem deformatam eam pallore, credo, et macie et incuria [2]formae, uti quae patrem non minus denegatum dolebat quam amissum. Dehinc in illo maerore ex semetipsa sola, nulla opera coniugii, concepit et procreat feminam. Miraris [3]haec? Et gallina sortita est de suo parere[a]; sed et vultures feminas tantum [4]parere aiunt[b]. Et tamen sine masculo [5]mater, et metuere postremo, ne finis quoque [6]insisteret, *et* haerere de ratione casus, curare de occultatione. Remedia nusquam. Ubi enim iam tragoediae et comoediae[c], a quibus forma mutuaretur[d] exponendi quod [7]citra pudorem erat natum? Dum in malis res est, suspicit, convertit ad patrem. Sed incassum [8]enisa, [9]ut vires deserebant, in preces [10]succidit. Tota etiam propinquitas pro ea supplicat, vel maxime Nus. [11]Quidni? Causa mali tanti? Nullus tamen Sophiae exitus vacuit. Omnes aerumnae eius operantur. Siquidem et illa tunc conflictatio in Materiae originem pervenit.

15. declinata *ABcd. et tres Vaticani.* de inclinata *Cab., Fr. Iunius.* 16. animationem, Enthymesin, cum *ego.* animationem Enthymesi cum *C.* animationem Synthemesi cum *AB.* Enthymesin id est animationem cum *reliqui, ex emendat. Rhenani.*

Cap. X. 1. dicit. Sompniaverunt post irritos *AB.* 2. proprie utique *AB. Pro* uti *ab. habent* ut. 3. hoc *B.* 4. parere *non habent Bd. codex Pithoei.* 5. matres. Metuere *Fr. Iunius.* mater. Primo quidem contristari propter inconsummationem generationis, metuere *cd., ex Irenaeo.* 6. insisteret, et haerere *ego.* insisteret, haerere *libri omnes.* 7. citra *cd., ex uno Vaticano.* circa *reliqui.* 8. enissa *A.* 9. ut *Fr. Iunius.* et *libri omnes.* 10. succedit *ABC.* 11. quid in *ABC.*

I, 3 „Quod si apostolo auscultamus, obliti posteriorum *extendamur in priora,* et meliorum donativorum sectatores simus.“

g. universitatis illius et extrinsecus custos] Ita emendavi hunc locum. Irenaeus: *„εἰ μὴ τῇ στηριζούσῃ καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀῤῥήτου μεγέθους φυλασσούσῃ τὰ ὅλα συνέτυχε δυνάμει.“* Interpres: „nisi ei, quae confirmat et extra inenarrabilem magnitudinem custodit omnia, occurrisset virtuti.“

h. exposuit.] Irenaei interpres: „deposuisse pristinam intentionem cum ea quae acciderat passione ex illa stuporis admiratione.“ De verbo *exponere* pro *deponere* usurpato cf. adnott. ad De Orat. cap. 15.

Cap. X. a. Et gallina sortita est de suo parere] Cf. Aristol. Hist. An. VI, 2 Plin. H. N. lib. X. cap. 58 et 60.

b. Sed et vultures feminas tantum parere aiunt.] Vetus exemplar non habet *parere.* Qui *parere* inserunt, Tertullianicae dictionis acumen non capiunt. (Rigalt.) In vulturum genere mas non nascitur, sed feminae omnes. Austrum ventum aut Eurum ore hiante excipiunt, et sic vento vice seminis implentur. Auctor Aelianus. (Rhenanus.)

c. tragoediae et comoediae] Etenim illic narrantur expositi infantes de pudendis et furtivis amplexibus nati. Haec vero ἄζυγος de suo pepererat. (Rigalt.)

d. forma mutuaretur] Forma, id est modus. Ceterum facillime reposuerim „formam mutuaretur.“

ignorantia, [12]pavor, maeror substantiae fiunt. [13]Ibi demum pater aliquando motus quem supra diximus Horon per [14]Monogenem Num in haec [15]promit[e] in imagine sua, [16]feminam marem, [17]quia de patris sexu ita variant. Adiciunt autem [18]Horon etiam [19]Metagogea, id est circumductorem, vocari et [20]Horotheten. Huius praedicant opera et repressam ab illicitis et purgatam a malis et deinceps confirmatam Sophiam et coniugio restitutam; et ipsam quidem in Pleromatis [21]censu remansisse, Enthymesin vero eius et illam [22]appendicem Passionem [23]ab Horo relegatam et crucifixam et [24]extra eum factam[f] (Malum, quod aiunt, foras!), spiritalem tamen substantiam illam, ut naturalem quendam impetum Aeonis, sed informem et [25]inspeciatam[g], quatenus nihil adprehendisset, ideoque fructum infirmum et feminam pronuntiatam.

Cap. XI. Igitur post [1]Enthymesin extorrem et matrem eius Sophiam coniugi reducem ille iterum Monogenes, ille [2]Nus, otiosus [3]plane de patris cura atque prospectu, solidandis rebus et Pleromati muniendo iamque figendo[a], ne qua [4]eiusmodi rursus concussio [5]incuteret[b], novam excludit[c] copulationem, Christum et Spiritum San-

12. pavorem *ABC*. pavor et *Fr. Iunius*. 13. Ibidem pater *ABC*. 14. per Monogenen Nun, quem supra diximus Horon, in haec *cd., ex correct. Pamelii*. monogenum in *AB*. 15. promit *ABCcd. Vaticanorum duo*. praemittit *ab., ex Irenaeo*. 16. feminam marem *ego*. femina marem *ABC*. foeminamare *abcd*. feminamarem *Grabe ad Iren. p.* 12. 17. qui de hac patris ex uita *AB*. qui aedo patris ex uita *C*. 18. Horo *ABC*. 19. Metagogia circumductorem *ABC*. Metagogea id est circumductorem *reliqui*. 20. Horoten *ABC*. 21. censura mansisse *Ca*. censu mansisse *AB*. 22. adpendicen passione *ABC*. 23. abhorrere ligatam et *ABC*. 24. extra eum factam *d., ex Irenaeo*. extra aevum facta *AB*. extra aevum factam *Cabc. codex Pithoei*. 25. inspeciatam *bcd., Fr. Iunius ad lib. Adv. Hermog. cap.* 40. inspectatam *reliqui*.

Cap. XI. 1. enthymesim *A*. 2. Nous *C*. 3. illa ne de *AB*. 4. huiusmodi *AB*. 5. incuteret *ABCad. Vaticani*. incurreret *bc., ex emendat. Rhenani*.

e. in haec promit] Irenaeus: „*ὁ δὲ Πατὴρ τὸν προειρημένον Ὅρον ἐπὶ τούτοις διὰ τοῦ Μονογενοῦς προβάλλεται ἐν εἰκόνι ἰδίᾳ, ἀσύζυγον, ἀθήλυντον· τὸν γὰρ Πατέρα ποτὲ μὲν μετὰ συζυγίας τῆς Σιγῆς, ποτὲ δὲ καὶ ὑπὲρ ἄῤῥεν καὶ ὑπὲρ θῆλυ εἶναι θέλουσι.*“ Interpres: „Pater autem praedictum Horon super haec per Monogenem praemittit in imagine sua, sine coniuge masculo-femina. Patrem enim aliquando quidem cum coniuge Sige, modo vero pro masculo et pro femina esse volunt.“

f. extra eum factam] Extra censum Pleromatis.

g. inspeciatam] Id est *ἀνείδεον*. Sic speciatum dixit Adv. Hermog. cap. 40. Irenaeus: „*καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ γενομένην εἶναι μὲν πνευματικὴν οὐσίαν, φυσικήν τινα Αἰῶνος ὁρμὴν τυγχάνουσαν, ἄμορφον δὲ καὶ ἀνείδεον διὰ τὸ μηδὲν καταλαβεῖν· καὶ διὰ τοῦτο καρπὸν ἀσθενῆ καὶ θῆλυν αὐτὸν λέγουσι.*“ Interpres: „et extra eum factam esse quidem spiritalem substantiam, ut naturalem quendam Aeonis impetum, informem vero et sine specie, quoniam nihil apprehendisset. Et propter hoc fructum eius invalidum et femineum dicunt.“

Cap. XI. a. Pleromati muniendo iamque figendo] Hic expressa sunt Graeca Irenaei: „*εἰς πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ Πληρώματος,*“ quae non apparent in Latinis. (Bigalt.)

b. concussio incuteret] Nimirum Pleroma, ut ante Sophiae culpa factum. Irenaeus: „*ἵνα μὴ ὁμοίως ταύτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων.* (Fr. Iunius.)

c. excludit] *Προέβαλε*. Excludunt

ctum. [6]Turpissimum putem duorum masculorum[d]. Aut femina erit Spiritus Sanctus, et vulneratur a femina masculus[e]. [7]Numen in his datur unum, [8]procurare concinnationem[f] Aeonum. [9]Et ab eius officii societate duae scholae protinus, duae cathedrae, inauguratio quaedam dividendae doctrinae Valentini. Christi erat [10]inducere[g] Aeonas naturam coniugiorum (vides quam rem [11]plane) et innati coniectationem, et idoneos efficere generandi in se agnitionem patris, quod capere eum non sit neque comprehendere, non visu denique, non auditu compotiri eius, nisi per [12]Monogenem. Et tamen tolerabo quod ita [13]disserunt patrem nosse, [14]ne nos et illud. Magis denotabo[h] doctrinae perversitatem, quod docebantur [15]incomprehensibile quidem patris causam esse perpetuitatis ipsorum, [16]comprehensibile vero eius generationis illorum et formationis esse rationem. Hac enim dispositione illud, opinor, insinuatur, [17]expedire deum non adprehendi, siquidem inadprehensibile eius perpetuitatis est causa, adprehensibile autem non perpetuitatis, sed

6. turpissimum putem *ABCabc.* turpissimum par *d., ex emendat. Latinii et Ios. Scaligeri.* 7. nomen in his *ABC.* Numen his *reliqui.* 8. procreare *A.* 9. et dabis officii societatem *ABC.* 10. enim docere *Fr. Iunius.* 11. plane *ABCd.* piam *reliqui.* 12. Monogenen *ACabcd.* monogen *B.* 13. disserunt *ego.* discedunt *ABC.* discunt *abcd.* discebant *Rigaltius.* 14. ne nos et illud. Magis denotabo doctrinae *distinxi ego, librorum AB. et trium Vaticanorum vestigia secutus.* ne nos et illud magis. Denotabo doctrinae *Rigaltius.* ne nos et illud magis. Doctrinae denotabo *C.* ne nossent. Illam magis denotabo *abcd., ex emendat. Rhenani.* 15. incomprehensibilem *ABC.* 16. comprehensibilem *ABC.* 17. experiri *ABC.*

aves dum incubando pullum emittunt. Plin. H. N. X, 53 „Quaedam gallinae omnia gemina ova pariunt, et geminos interdum *excludunt*" cett. Ibid. cap. 54 „Celerius *excluduntur* calidis diebus." Cic. N. D. II, 52. Tertullianus infra cap. 36 huius libri „istam ex Patre et Ennoia eius *exclusam.*"

d. Turpissimum putem duorum masculorum] Rem putem turpissimam illam duorum masculorum copulationem.

e. vulneratur a femina masculus.] Offenditur masculus femina sua, pari secum potestate officioque praedita. Hoc sequentia suggerunt. (Rigalt.)

f. concinnationem] Irenaeus: „*ὑφ' ὧν καταρτισθῆναι τοὺς Αἰῶνας.*"

g. induecere] Irenaeus: „*τὸν μὲν γὰρ Χριστὸν διδάξαι αὐτοὺς συζυγίας φύσιν, ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας, ἱκανοὺς εἶναι, ἀναγορεῦσαί τε ἐν αὐτοῖς τὴν τοῦ πατρὸς ἐπίγνωσιν*" cett. Interpres: „Christum enim docuisse eos coniugationis naturam, innati comprehensionem cognoscentes sufficientes sive idoneos esse, declarasse quoque in eis Patris agnitionem" cett.

h. ita disserunt patrem nosse, ne nos et illud. Magis denotabo] Ne nos et illud, sc. reos esse dicant. Ita correxi atque distinxi. Sententia est aperta. Rigaltius veterem principis editionis scripturam amplexus (tantum quod *discunt* mutavit in *discebant*) in hunc modum interpretari conatus est: „De Dei Patris agnitione sic tradebant Valentiniani: Quòd capere eum non sit neque comprehendere, non visu denique non auditu compotiri eius, nisi per Monogenem. Quae doctrina consentanea iam tum erat catholicae et authenticae regulae. Itaque ait Tertullianus hoc se libenter tolerare, quod ita discebant Patrem nosse, ne nos et illud magis. Hoc est ne nos catholici melius istud discamus, scilicet Patrem nosse, qui nimirum hodie de deo scire potissimum debeamus, humanis ingeniis minime comprehendi posse. Deinde sequitur „Denotabo doctrinae perversitatem, quod docebantur" cett. Iam enim sanam doctrinam perfida consequentia depravabant."

nativitatis et formationis, egentium perpetuitatis. Filium autem constituunt adprehensibilem patris. [18]Quomodo tamen adprehendatur tum prolatus Christus edocuit. Spiritus vero Sancti propria, [19]ut de doctrinae studio omnes peraequati gratiarum actionem prosequi nossent, et veram inducerentur quietem[i].

Cap. XII. Itaque omnes forma et [1]scientia[a] peraequantur, facti omnes quod unusquisque; nemo aliud, quia [2]alteri omnes[b]. Refunduntur in Nus omnes, in Homines, in Theletos, [3]aeque feminae, [4]in Sigas, in Zoas, in Ecclesias, [5]in Fortunatas, ut Ovidius [6]Metamorphoses suas delevisset, si hodie maiorem cognovisset. Exinde refecti sunt, et constabiliti sunt, et in requiem ex veritate compositi magno cum gaudii fructu[c] hymnis patrem concinunt. Diffundebatur et ipse laetitia, [7]utique bene cantantibus filiis et nepotibus. Quidni diffunderetur omni iocunditate, Pleromate liberato[d]? Quis nauclerus non etiam cum dedecore laetatur? Videmus quotidie nauticorum lascivias gaudiorum[e]. Itaque ut nautae ad symbolam semper exultant, tale aliquid et Aeones, unum iam omnes etiam forma, nedum sententia; convenientibus ipsis [8]quoque novis fratribus et magistris Christo et

18. et quo quomodo *ABC.* 19. unde doctrinae *ABC.*
Cap. XII. 1. sententia *c.* sapientia *d.* 2. alteri omnes. Refunduntur in Nus omnes, in Homines, in Theletos *ego.* alteri omnes. Refunduntur in Nus, in Sermones, in Homines, in Philetos *d.* alter. Omnes refunduntur in Nus, in Sermones, omnes in Homines, in Christos *c.* alter. Omnes refunduntur in Nun, omnes in Homines, in Philetos (*a. in marg. habet* Teletos) *ab.* alteri omnes refunduntur in Nus, omnes in Homines, in Philetos *ABC.* 3. aeque *ABd.* et quae *reliqui.* 4. in Sigas *abd.* in Sicas *C.* inscias *AB.* in Alethias *c., ex Irenaeo.* 5. in Spiritus *c., ex Irenaeo.* 6. metamorphoseis *Cabcd.* metamorphosis *AB.* 7. et utique *ABC. Probat Fr. Iunius.* 8. quoque novis (nobis *AB.*) fratribus *ABabcd. Gorziensis.* quoque fratribus *C.*

i. et veram inducerentur quietem.] Irenaeus: „*τὸ δὲ ἓν πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξισωθέντας αὐτοὺς πάντας εὐχαριστεῖν ἐδίδαξε, καὶ τὴν ἀληθινὴν ἀνάπαυσιν ἡγήσατο.*“ Interpres: „Spiritus vero Sanctus adaequatos eos omnes gratias agere docuit, et veram requiem induxit.“

Cap. XII. a. scientia] Irenaeus: „*οὕτως τε μορφῇ καὶ γνώμῃ ἴσους.*“ Interpres: „Et sic forma et sententia similes“ cett.

b. nemo aliud, quia alteri omnes.] Omnes sunt alteri, non aliud. Hoc est omnes sunt Sermones, omnes sunt Homines, omnes Phileti, omnes Sigae, omnes Zoae. Itaque primus est Philetus, secundus alter Philetus, tertius alter Philetus, et sic de ceteris. Sic enim omnes alteri, ideoque non aliud. (Riph.)

c. cum gaudii fructu] Illustrant sequentia; „Diffundebatur et ipse laetitia.“

d. Pleromate liberato?] Nam Aeones Pleroma concusserant, Bytho negotium facessituri. Nam vero ordinatis et compositis ac per Christum et Spiritum Sanctum constitutis Aeonibus nullum amplius periculum erat Pleromati. (Rhenan.) Vide ne rectius sit scribendum atque distinguendum „Quidni diffunderetur? Omni *iniocunditate* liberato pleromate quis nauclerus non etiam cum dedecore laetatur?“ Ludit enim vocabulo *πλήρωμα*, unde naucleri mentio. „Cum dedecore autem laetari“ quid significare vellet dixerat supra, diffundi videlicet laetitia, et significat infra per „lascivias gaudiorum.“

e. Videmus quotidie nauticorum lascivias gaudiorum.] Ex hoc loco vides Tertullianum maris fuisse accolam, ut in Carthaginensi agro versantem. (Rhenan.)

[9]Spiritu Sancto [10]quod optimum atque pulcherrimum unusqui florebat[f] conferunt in medium. Vane, opinor. Si enim unum e omnes, ex supra dicta peraequatione vacabat symbolae ratio, ferme ex varietatis gratia constat. Unum omnes bonum conf bant, quod omnes erant. De modo forsitan fuerit ratio, au forma ipsius iam peraequationis. Igitur ex aere [11]collaticio, q aiunt, in honorem et gloriam patris pulcherrimum Pleromatis s fructumque perfectum compingunt, [12]Iesum[g]. Eum cognomi Soterem et Christum et Sermonem de [13]patritis[h], et Omnia iam ex omnium defloratione[i] constructum, Graculum Aesopi, Pando Hesiodi, Acci Patinam[k], Nestoris Cocetum[l], Miscellaneam [14]Pt maei[m]. [15]Quam propius fuit de [16]aliquibus Atticis curis [17]Pan

9. Spiritu Sancto *ABcd. tres Vaticani.* Spiritu *reliqui.* 10. quod optimum pulcherrimum uniuscuiusque (unicuique *praestare visum est Fr. Iunio*) floreba *tinius.* quod optimum atque pulcherrimum florebat, unusquisque *Fr. Iunius.* optimo atque pulcherrimo unusquisque florebat *Ios. Scaliger.* 11. collaticio *marg.) bcd.* collocatio *Ca.* collacio *AB.* 12. Iesum *abcd.* Ieiunium *C.* utia *AB.* 13. patritis *Ios. Scaliger.* patruitis *libri omnes.* 14. Ptolemaei *(B)C* Ptolemaei Philonici. *Ios. Scaliger.* Ptolemai phlonici *tres Vaticani.* pholomei mei *A.* 15. Quam *Cabcd.* Quin *ABC (in marg.).* 16. aliquibus Atticis cu Atticis historiis *abc.* aliquibus hostias curis *ABC.* aliquibus hostia scurris *Pithoei, apud Rigaltium.* aliquibus historiis (?) *tres Vaticani, apud Pamelium.* 17. carpiam *abc.* Pancarpon *d.* *ΠΑΓΚΑΡΠΟΝ Η ΤΟ ΠΑΝ Rigaltius (cf. Gell. XX, 11.).* pancapipan inrapian *AB.* pancapipan nirapiā *C.* pancarpi pannira *tres Vaticani, apud Pamelium.* pancapipannirapiam *codex Pithoei, apud Rigal* pancarpineum myraphium *Leop. Krahner in Diar. Antiqu.* 1853. *fasc. V. p.* 395

f. quod optimum atque pulcherrimum unusquisque florebat] Irenaeus: „*ὅπερ εἶχεν ἐν ἑαυτῷ κάλλιστον καὶ ἀνθηρότατον συνενεγκαμένους καὶ ἐρανισαμένους*" cett.

g. Iesum.] Irenaei interpres: „unumquemque Aeonum quod habebat in se optimum et florentissimum conferentes collationem fecisse, et haec apte compingentes et diligenter in unum adaptantes emisisse problema et honorem et gloriam Bythi perfectissimum decorem quendam, et sidus Pleromatis, perfectum fructum Iesum, quem et Salvatorem vocari" cett.

h. de patritis] Irenaeus: „*πατρωνυμικῶς*," item interpres: „patronymice." Secutus sum Ios. Scaligerum scribendo *patritis* pro *patruitis* quod vulgo habetur. *De patritis,* intellege nominibus, quod cogitatione addis ex verbo *cognominant.* Corruptelae originem puto, quod, cum librarius aut magister aliquis vocabulo, suspecto nempe, quippe inusitatiori, superscripsisset *ii,* quo videlicet significaret *patriis* esse pro *patritis* reponendum, aliorum deinceps sive ignorantia sive incuria factum sit, ut *i* beretur pro *u* et in ipsum vocab praeter rationem inculcato eo iam lesceret monstrum *patruitis.*

i. defloratione] De hoc vocabul Barth Adverss. p. 953. Adde Gl Latin. in Auctorr. Class. ab Ang. ed. tom. VIII, p. 227: „*defloro,* as excerpere, et inde *defloratus* et *ratio.*"

k. Acci Patinam] De hoc Accio Patina eius v. omnino Leop. Kra elegantissimum antiquitatis scrutat disserentem in Diar. Antiqu. a. Fasc. V. p. 396 sq.

l. Nestoris Cocetum] Hom. Il. XI, Paulus ex Festo p. 39 „*Cocetum,* edulii ex melle et papavere fact Placidus p. 448. Mai: „*Cocetum,* a G *κυκεῶνι*" (ita enim corrigendum Muellero pro „*καχύονα* cocina").

m. Miscellaneam Ptolemaei.] In gendus, ni fallor, Ptolemaeus He stionis sive Chennus, cuius K *Ἱστορίαν* excerpsit Photius Cod. Cf. Suidas. Quod statuit etiam ner l. l.

pian[n] vocari a tam-otiosis auctoribus nominum. Ut autem tantum sigillarium[o] extrinsecus quoque [18]inornassent, satellites ei angelos proferunt, par genus; si inter se, potest fieri, si vero Soteri [19]consubstantivos (ambigue enim positum inveni[p]), quae erit eminentia eius inter satellites coaequales?

Cap. XIII.

Continet hic [1]igitur ordo primam [2]processionem pariter et nascentium et nubentium et generantium Aeonum: Sophiae ex desiderio patris periculosissimum casum, [3]Hori oportunissimum auxilium, Enthymeseos et coniunctae Passionis expiatum, [4]Christi et Spiritus Sancti paedagogatum, Aeonum tutelarem reformatum, Soteris pavoninum ornatum[a], Angelorum comparaticium antistatum[b]. Quod superest, inquis, Vos valete et plaudite! Immo quod superest, inquam, vos audite et [5]proficite[c]. Ceterum haec intra coetum Pleromatis decucurrisse [6]dicuntur, prima tragoediae scena. Alia autem trans siparium cothurnatio est, extra Pleroma dico. Et tamen [7]si talis sub sinu patris intra ambitum Hori [8]custodis, [9]qualis extra iam in libero, ubi deus non erat?

18. inornarent *d.* 19. constantivos *ABC.*
Cap. XIII. 1. igitur *om. AB.* 2. professionem *ABC.* 3. mori *C.* morti *AB.* 4. Christo *ABC.* 5. proficite *ego.* proiicite *ABCabcd.* prob dicite *Ios. Scaliger.* 6. dicantur *AB.* 7. si talis *abcd.* exitus *AB.* 8. custodes *ABC.* 9. quales *AB.*

n. Pancarpian] Krahner l. l. reponit „pancarpineum myraphium," artificiosius puto quam verius. Nam codicum scriptorum illud „*pancapipan nirapian,*" et similia, non duo includit vocabula, sed unum tantum. Corruptelae videlicet *pancapipan* superscriptum erat in archetypo aliquo emendatio *carpian* (pancapipan), unde litteris aliquot mutatis vel transpositis deinceps effectum est quod hodie in illis reperitur. Nec alia corruptelae causa quaerenda erat antea in nomine Ptolemaei. Nam quod illic additum legitur *phlomei* vel *phlonici,* hoc nihil aliud est quam emendatio nominis praegressi, quae superaddita iam ipsa in vitium abiit. Quod ad Pancarpian titulum cf. Gellius N. A. XX, 11. Plin. Hist. Nat. Praef., cum interprr.

o. sigillarium] Ursurpat *sigillarium* pro sigillari, ut *exemplarium* pro exemplari Adv. Hermog. [cap. 38 et cap. 40.] (Rhenan.) Sigillarium est *νευρόσπαστον.* Infra cap. 18 dicit „*sigillarium* ductum.", et De Anima cap. 6 „*sigillarium* motum." Gloss. Philox. „Sigillari, *νευρόσπαστοι.*" M. Antoninus lib. VII. cap. 3 „*σιγιλλάρια νευροσπαστούμενα.*"

p. ambigue enim positum inveni] Irenaeus: „*δορυφόρους τε αὐτῶν εἰς τιμὴν τὴν αὐτῶν ὁμογενεῖς Ἀγγέλους συμπροβεβλῆσθαι.*" Interpres: „Satellites quoque ei in honorem ipsorum eiusdem generis Angelos cum eo prolatos." Ad quae verba Grabe citavit Athanasium Orat. II. contra Arianos (tom. I. p. 363) qui rem determinat, dicens de Valentino: „*ὁ μὲν τοὺς ἀγγέλους ὁμογενεῖς εἴρηκε τῷ Χριστῷ.*", item in Epist. ad Serapionem (tom. I. p. 185): „*Ἐκεῖνος γάρ φησι ὅτι πεμφθέντος τοῦ Παρακλήτου συναπεστάλησαν αὐτῷ οἱ ἡλικιῶται αὐτοῦ Ἄγγελοι.*"

Cap. XIII. a. pavoninum ornatum] Ex omnium defloratione constructum et variegatum. (Fr. Iunius.)

b. comparaticium antistatum.] Antistatum Angelorum dicit Angelos apparitores Soteris ante ipsum stantes sive apparentes ei ad obeunda ministeria. Comparaticium vero, quia genus eorum comparari poterat substantiae Soteris. (Rigalt.)

c. Vos audite et proficite.] Ita emendandum erat. Vulgata *proicite* quid sani significare possit nescio, et Ios. Scaligeri *Proh dicite* friget.

Cap. XIV. Namque Enthymesis, sive iam Achamoth, [1]quod abhinc [2]scriptum hoc solo ininterpretabili nomine, ut cum vitio individuae Passionis explosa est in loca luminis aliena[a], quod Pleromatis res est, in vacuum atque inane illud Epicuri, miserabilis etiam de loco [3]est. Certe nec forma nec facies ulla, [4]intempestiva[b] scilicet et abortiva genitura. Dum ita rerum habet[c], flectitur a superioribus Christus, deducitur per Horon, aborsum ut illud [5]informet de suis viribus, solius substantiae, non etiam scientiae, forma[d]. Et tamen cum [5b]aliquo peculio relinquitur. [6]Iteratur odor incorruptibilitatis[e], quo compos [7]casus sui potiorum desiderio [8]superaretur[f]. Hac misericordia functus, non sine Spiritus Sancti societate, recurrit Christus in Pleroma. Usus est rerum ex [9]liberalitatibus quoque nomina accedere[g]. Enthymesis de actu fuit, Achamoth unde [10]adhuc quaeritur, Sophia de [11]patre manat, Spiritus Sanctus [12]ex angelo. Accipit Christi, a quo derelictam se statim senserat, desiderium[h]. Itaque prosiluit et ipsa lumen eius inquirere quem si omnino non

Cap. XIV. 1. quod *libri omnes. Reposuerim* quomodo *vel* ut. 2. scriptam *ABC.* 3. est certe, nec forma nec facie ulla *Fr. Iunius.* 4. intempestiva *ego.* devesciva *AB.* devestiva *C., et tres Vaticani.* defectiva *abcd., ex emendat. Rhenani.* 5. informat *ABC.* 5b. alio *B.* 6. interim ordor *d., ex emendat. Latinii.* iterato, odore *Fr. Iunius.* 7. se casus *ABC.* 8. superaretur *ego.* superatur *AB.* supparareiur *Cabcd.* 9. libertatibus *Vaticanorum unus.* 10. quaeritur adhuc *AB.* 11. patre *d.* matre *reliqui.* 12. ex angelo. Accipit Christi, a quo derelictam se statim *ego.* ex angelo accipit Christum a quo derelicta se (se *om. tres Vaticani, teste Pamelio*) statim *ABCab. tres Vaticani.* ex angelo accipit Christi, a quo derelicta statim *c.* ex angelo apud Christum, a quo derelicta statim *d.*

Cap. XIV. a. in loca luminis aliena] Irenaeus: „*ἀφορισθεῖσαν τοῦ Πληρώματος σὺν τῷ Πάθει λέγουσιν ἐν σκιᾶς καὶ κηνώματος τόποις ἐκβεβράσθαι κατὰ ἀνάγκην.*“ Interpres: „separatam a superiore Pleromate cum Passione dicunt, in umbrae et vanitatis locis deservisse per necessitatem.“ „Pleromatis rem“ Tertullianus dicit lumen.

b. intempestiva] Ita emendavi de vulgata *defectiva.* Corruptela nata est de siglo praepositionis *in* cum littera *t* conflato in *d,* unde factum *deuestiva* sive *deuesciva,* quod in libris veteribus reperitur, unde Rhenanus figuravit *defectiva.*

c. dum ita rerum habet] *Οὕτω τῶν πραγμάτων ἔχουσα.* (Fr. Iunius.)

d. solius substantiae, non etiam scientiae, forma.] Irenaeus: „*τῇ ἰδίᾳ δυνάμει μορφῶσαι μόρφωσιν τὴν κατ' οὐσίαν μόνον, ἀλλ' οὐ τὴν κατὰ γνῶσιν.*“ Interpres: „sua virtute formasse formam, quae esset secundum substantiam tantum, sed non secundum agnitionem.“

e. Iteratur odor incorruptibilitatis] Nam hanc amiserat, cum a Sophia exueretur.

f. superaretur.] Irenaeus: „*ὀρεχθῇ τῶν διαφερόντων.*“ Interpres: „concupiscat eorum quae meliora essent.“

g. Usus est rerum ex liberalitatibus quoque nomina accedere.] Sensus est, Usuvenit ut rebus nomina tribuantur oppido quam liberaliter. Hic venit mihi in mentem proverbii illius veteris: Expedit habere multa cognomina. (Rhenan.)

h. ex angelo. Accipit Christi, a quo derelictam se statim senserat, desiderium.] Ita emendavi atque distinxi. Irenaeus: „*μορφωθεῖσαν δὲ αὐτὴν καὶ ἔμφρονα γενηθεῖσαν, παραυτίκα δὲ κενωθεῖσαν ἀοράτου αὐτῇ συνόντος λόγου, τουτέστι τοῦ Χριστοῦ, ἐπὶ ζήτησιν ὁρμῆσαι τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτὸς*“ cett. Interpres: „formatam autem eam et sensatam factam, statim autem evacuatam ab eo qui invisibiliter cum ea erat Verbo, hoc est Christo, in exquisitionem egressam ejus luminis quod se dereliquisset“ cett.

noverat, ut invisibiliter operatum, quomodo lumen eius ignotum cum ipso requirebat? [13]Et tamen temptavit, et fortasse adprehendisset, si non idem Horos, qui matri eius tam prospere venerat, hunc tam importune filiae occurrisset ut etiam [14]inclamaverit in eam, Iao[i]! quasi, Porro Quirites[k]! aut, Fidem Caesaris[l]! Inde invenitur Iao in scripturis[m]. Ita depulsa quominus pergeret, nec habens supervolare crucem, id est Horon, quia nullum [15]Catulli Laureolum[n] fuerit [16]exercitata, ut destituta [17]Passioni illi suae in [18]trica multiplici atque perplexa[o], omni genere eius coepit adfligi, maerore, quod non perpetrasset inceptum, metu, ne [19]sicut luce, ita et vita orbaretur, consternatione, [20]tum ignorantia. Nec ut mater eius. Illa [21]enim Aeon. At haec pro condicione deterius, insurgente adhuc et alio fluctu, [22]conversionis scilicet in Christum, a quo [23]vivificata fuerat, et in hanc ipsam conversionem temperata[p].

13. Et tamen *ego*. ẽ amen *A*. est amẽ *B*. Tamen *reliqui*. 14. inclamarit *d*. 15. catuli *ABC*. 16. exercita *AB*. 17. ut passioni *ABC*. 18. tricha multiplici perplexa *c*. trichea multiplicia atque perplexa *ABC*. 19. si ut *ABC*. 20. cum *AB*. 21. enim scilicet Aeon *c*., *ex Vaticanis tribus* (?). 22. conversionis scilicet in *ABd*. conversionis in *reliqui*. 23. vivente vivificata *A*.

i. Iao!] *Ἰαὼ σωτηρίαν* et *Ἰησοῦν* interpretatur Eusebius in fine libri IV Evang. Demonstr. [cap. 9.] Chrysostomus in Matth. cap. 1: „*Τὸ Ἰησοῦς ὄνομα τῇ τῶν Ἑβραίων φωνῇ σωτὴρ λέγεται.*“ Cyrillus: „*Ἰαὼ τὴν σωτηρίαν Ἑβραῖοι ἔλεγον.*“ Et fuisse notum etiam profanis nomen indicat Apollinis Clarii versus: „*Φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν Ἰάω.*“ (Rigalt.) Cf. interprr. ad Iren. I, 1, 7. et ad Macrob. Saturn. I, 18.

k. Porro Quirites!] Sic baiuli inclamabant populum, ut quisque sibi caveret, ne cui imprudentes sarcinam impingerent. (Rhenan.) Cf. Turnebi Adverss. p. 444. Brisson. De Formulis VIII, 21.

l. Fidem Caesaris.] Fortassis, inquit Tertullianus, hoc sibi vult incognitum illud vocabulum, quasi Horos ille custos Pleromatis videns Enthymesin tanta temeritate irruere, dum lumen illud amissum exquirit, cum in summo periculo non superesset aliud remedium, inclamaverit fidem Caesaris, quae non solet implorari nisi in atroci casu. (Rigalt.)

m. In scripturis.] An sacris? Non satis memini quibus, nisi depravatum hoc fuerit de nomine Iova aut Iehova. Certe sanctissimum aliquod nomen intelligi debere videtur, cuius maiestas Achamoth vehementius erumpentem coërcuerit. (Rigalt.) Irenaeus: „*κωλύοντα αὐτὴν τῆς εἰς τοὔμπροσθεν ὁρμῆς εἰπεῖν Ἰαώ. ὅθεν τὸ Ἰαώ ὄνομα γεγενῆσθαι φάσκουσι.*“ Interpres: „coercentem eam ne anterius irrueret dixisse Iao, unde et Iao nomen factum dicunt.“

n. Catulli Laureolum] *Λαυρέολον ἀσκηθεῖσα*; Hellenismus. Laureolus fabula fuit mimica de nomine iudicis qui in crucem agebatur. Naevius poëta Laureolum fabulam et Leontem in carcere scripsisse fertur, post eum Catullus mimographus, ad quem auctor respicit. Meminerunt Iuvenalis Sat. VIII, [187.], Martialis Amphith. Epigr. 7., Sueton. Calig. cap. 57. (Fr. Iunius.)

o. in trica multiplici atque perplexa] Perplexa ac multipliciter intricata. (Rigalt.) Irenaeus: „*μὴ δυνηθεῖσαν δὲ διοδεῦσαι τὸν Ὅρον, διὰ τὸ συμπεπλέχθαι τῷ πάθει, καὶ μόνην ἀπολειφθεῖσαν ἔξω παντὶ μέρει τοῦ πάθους ὑποπεσεῖν πολυμεροῦς καὶ ποικίλου ὑπάρχοντος, καὶ παθεῖν*“ cett.

p. temperata.] Irenaeus: „*Καὶ οὐ καθάπερ ἡ μητὴρ αὐτῆς ἡ πρώτη Σοφία καὶ Αἰών, ἑτεροίωσιν ἐν τοῖς πάθεσιν εἶχεν, ἀλλὰ ἐναντιότητα. ἐπισυμβεβηκέναι δ' αὐτῇ καὶ ἑτέραν διάθεσιν τὴν τῆς ἐπιστροφῆς ἐπὶ τὸν ζωοποιήσαντα.*“ Interpres: „Et non quemadmodum mater eius prima Sophia Aeon demutationem in passionibus ha-

Cap. XV. Age nunc, discant Pythagorici, agnoscant Stoici, Plato ipse, unde [1]materia, quam innatam volunt, et originem et substantiam traxerit in omnem hanc struem mundi; quod nec Mercurius ille Trismegistus, magister omnium physicorum recogitavit. Audisti conversionem, genus aliud passionis. Ex hac omnis anima [2]huius mundi dicitur constitisse, etiam ipsius Demiurgi, id est dei nostri. Audisti maerorem et timorem. Ex his initiata sunt cetera. Nam ex lacrimis eius universa aquarum natura manavit. [3]Hinc aestimandum quem exitum duxerit, quantis lacrimarum generibus inundaverit. Habuit et salsas, habuit et amaras et dulces et calidas et frigidas guttas et bituminosas et ferruginantes et sulphurantes utique et venenatas, ut et Nonacris inde sudaverit, quae Alexandrum occidit[a], et [4]Lyncestarum inde defluxerit, quae ebrios efficit[b], et Salmacis inde se solverit, quae masculos [5]molles[c]. Caelestes imbres [6]pipiavit[d] [7]Achamoth, et nos in cisternis etiam alienos[e] luctus et lacrimas servare curamus. Proinde ex consternatione et pavore [8]corporalia elementa ducta sunt[f]. Et tamen in tanta circumstantia solitudinis[g], in tanto [9]circumspectu destitutionis[h] ridebat interdum,

Cap. XV. 1. materiam *ABC*. 2. huius mundi *bcd*. huiusmodi *ABCa*. 3. Hinc *AB*. 4. licesiarium *C*. licesarium *AB*. 5. molles *ABd*. *codex Pithoei*, molles facit *c*., *Vaticani tres (?)*, *apud Pamelium*. mollescit *C*. mollefacit *ab*. 6. punpiavit *A*. pimpiavit *B*. 7. Achamothe. Nos *Cab*. *codex Paterniacensis*. achamoch enos *AB*. 8. corporali *ABC*. 9. circumspectu *Cab*., *Ios. Scaliger*. circumspecto *ABc*. *tres Vaticani*. circumsepto *d*.

buit, sed contrarietatem. Super haec autem evenisse ei et alteram adfectionem conversionis ad eum qui vivificavit."

Cap. XV. a. Nonacris, quae Alexandrum occidit] V. Vitruv. VIII, 3. Cf. Seneca Quaestt. Natt. III, 20. Plin. H. N. II, 103. XXXI, 2.

b. Lyncestarum inde defluxerit, quae ebrios efficit] V. Theopomp. ap. Athen. II, p. 43. Ovid. Metam. XV, 329. Plin. H. N. II, 103. Seneca Quaestt. Natt. III, 20.

c. Salmacis inde se solverit, quae masculos molles.] V. Vitruv. II, 8. Ovid. Metam. IV, 385. cum interprr., Festus s. v. p. 329. M., Vibius Sequ. De Font. p. 106. Hess., Strabo XIV. p. 656.

d. pipiavit] Id est pipians effudit, ploravit. „Infantes pipiantes" (sive *pipantes*, ut pars librorum habet) dixit De Monogam. cap. 16. Paulus ex Festo p. 212: „*Pipatio* clamor plorantis, lingua Oscorum." Gloss. ap. Vulcan. p. 111: „*Pipare, πιπίζειν.*" Item paulo post: „*Pipio, πιππίζων*" et: „*Pipiones, πιπίζοντες.*" Gloss. ed. ab Ang. Maio Auctt. Class. tom. VIII, p. 472: „Pipuncula, accipitur (scr. Pipiuncula, accipiter) a *pipiando*." Gloss. Vet. ap. Maium Auctt. Class. tom. VI, p. 53[illegible]: „*Pipado*, clamor potantum," quod emendo „Pipatio, clamor plorantium" vel infantum. Gloss. Amplon. a me editum p. 362 „*Pipant*, resonant."

e. alienos] Achamoth videlicet.

f. ducta sunt.] Irenaeus: „— εἴληφεν, ἐκ δὲ τοῦ γέλωτος αὐτῆς τὸ φῶς, καὶ ἐκ τῆς ἐκπλήξεως καὶ τῆς ἀμεχανίας τὰ σωματικὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα."

g. circumstantia solitudinis] Circumstantiam hic accipio pro vexatione, ut De Ieiunio Adv. Psych. cap. 9. De Orat. cap. 10.

h. circumspectu destitutionis] Similiter De Ieiunio cap. 5. de Iudaeis: „statim autem *solitudinis incepiosae circumspectu* scandalizatus, saturitatis Aegyptiae detrimenta suspirans, in Moysen et Aaron mussitavit."

qua conspecti Christi recordans; [10]eo de gaudii risu lumen effulsit. Cuius hoc providentiae beneficium, [11]quale illam ridere [12]cogebat, idcirco ne semper nos in tenebris [13]moraremur! Nec obstupescas [14]qui laetitia eius tam splendidum elementum [15]radiaverit mundo, cum maestitia quoque eius tam necessarium instrumentum [16]defluxerit saeculo. O risum illuminatorem! o fletum rigatorem! Et tamen poterat remedio[i] iam agere cum illius loci horrore — omnem enim [17]obscuritatem eius [18]discussisset quotiens ridere voluisset, — vel ne cogeretur desertores suos[k] supplicare.

Convertitur enim ad preces et ipsa more materno. Sed Christus, quem iam pigebat [1]extra Pleroma proficisci, vicarium [2]praefecit [3]Paracletum. Soterem (hic erit Iesus, largito ei patre [4]universorum Aeonum summam potestatem, subiciendis eis omnibus, uti in ipso secundum apostolum omnia [5]conderentur) ad eam emittit cum officio atque comitatu coaetaneorum Angelorum, credas et cum duodecim [6]fascibus. Ibi demum adventu pompatico eius concussa Achamoth protinus [7]velamentum sibi obduxit ex officio primo venerationis et verecundiae; dehinc contemplatur eum fructiferumque suggestum[a]. Quibus inde conceperat viribus[b] occurrit illi, [8]*Κύριε Χαῖρε*. Hic, opinor, susceptam ille confirmat atque [9]conformat[c] agnitione [10]iam et ab omnibus iniuriis passionis [11]expumicat, non

Cap. XVI. Col. I, 16.

10. eo de gaudii risu *Fr. Iunius.* eodem gaudio risus *Ios. Scaliger.* eo de gaudio risus *d., ex emendat. Latinii.* eodem gaudio risu *ABCabc.* 11. quale (qualem *B.*) *ABcd. Vaticani.* quae *Cab.* qua *Fr. Iunius.* 12. cogebatur *AB.* 13. moremur *AB.* 14. quis *AC.* quin *Ios. Scaliger.* 15. radiavit *AB.* 16. defluxerit *cbcd., ex Gorziensi libro.* defuerit *ABC. codex Pithoei.* defuderit *Rigaltius.* 17. obstructionem *AB.* 18. discussisset *d.* discussit sed *ABCabc.*

Cap. XVI. 1. rursus extra *cd., ex Irenaeo.* 2. praefecit *cd. tres Vaticani.* 3. paraclito *A.* 4. universo *ABC.* 5. conderentur *cd. tres Vaticani.* confoederentur *reliqui.* 6. facibus *A(B)C.* 7. sibi velamentum *AB.* 8. quirie (quiri *A.*) chaere *ABCab.* 9. conformat *d., ex emendat. Latinii.* confirmat *ABCabc.* 10. eam *Fr. Iunius.* 11. expugnat *AB.*

i. remedio] Scribendum ni fallor „remedio eo."

k. desertores suos] Christum videlicet spiritum sanctum."

Cap. XVI. a. fructiferumque suggestum.] Irenaeus: „*μετέπειτα δὲ ἰδοῦσαν αὐτὸν σὺν ὅλῃ τῇ καρποφορίᾳ αὐτοῦ προςδραμεῖν αὐτῷ, δύναμιν λαβοῦσαν ἐκ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ.*" Interpres: „Deinde autem cum vidisset eam cum universa fructificatione sua, occurrisse ei, virtute accepta de visu eius." Tertulliani verbis, inquit Rigaltius, nequitiae probro conspargitur Achamoth. Suggestus Tertulliano est ornatus. Cf. adnott. ad De Corona cap. 13.

b. quibus inde conceperat viribus] Hoc est viribus quas inde, id est ex visu contemplationeque eius conceperat. (Rhenan.) Attractionis, quam dicunt, genus insitatius apud Latinos. Liv. I, 29 „Raptim quibus quisque poterat elatis exibant." Auct. ad Herennium I, 7 „Ut statim apertis rationibus, quibus praescripsimus, benevolum faciamus auditorem."

c. conformat] Irenaeus: „*κἀκεῖνον μορφῶσαι αὐτὴν μόρφωσιν τὴν κατὰ γνῶσιν, καὶ ἴασιν τῶν παθῶν ποιήσασθαι αὐτῆς.*" Interpres: „Et illum formasse eam formationem quae est secundum agnitionem, et curationem passionum fecisse eius."

eadem neglegentia in [12]exterminium discretis[d] quae acciderat in casibus matris. Sed enim exercitata vitia et [13]usu viriosa[e] confudit; atque ita massaliter solidata [14]defixit seorsum in materiae corporalem paraturam, commutans ex incorporali passione indita [15]habilitatem atque naturam, qua pervenire mox posset in aemulas [16]aequiparantias corpulentiarum, ut duplex substantiarum condicio ordinaretur, de vitiis pessima, de conversione passionalis[f]. Haec erit materia, quae nos commisit cum Hermogene ceterisque qui deum ex materia, non ex nihilo, operatum cuncta praesumunt.

Cap. XVII. Abhinc [1]Achamoth expedita tandem de malis omnibus ecce iam proficit et in opera maiora frugescit. Prae gaudio enim tanti [2]ex infelicitate successus concalefacta simulque contemplatione [3]ipsa angelicorum luminum, ut ita dixerim, subfermentata (pudet, sed aliter exprimere non est) quodammodo [4]subavit [5]interea et ipsa in illos, et conceptu statim intumuit [6]spiritali, ad imaginem ipsam quam vis laetantis [7]et laetitia prurientis intentionis imbiberat et sibi intimarat. Peperit denique, et facta [8]est exinde trinitas [9]generum ex trinitate causarum, unum materiale, quod ex passione, aliud animale, quod ex conversione, tertium spiritale, quod ex imaginatione.

12. extremum discretionis (discreptionis *B.*) quae (quam *A.*) *AB.* 13. visu ossa viri confundit *AB.* 14. definxit *Latinius.* 15. habitabilitatem *A. Vaticani tres.* 16. aequiperantias *AB.*

Cap. XVII. 1. Achamotha *ABCab.* 2. exin felicitate *ab.* 3. ipsa *om. AB.* 4. subavit *abcd.* substruit *ABC. Pithoeanus codex.* 5. interea et ipsa *ego.* intra et ipsa *ABCabc.* intra se ipsa *d., cum Latinio.* 6. spiritnali (*B*)*Cab.* 7. ex *ABC.* 8. exinde trinitas generum est *cd.* 9. generis *tres Vaticani. Probat Fr. Iunius.*

d. in exterminium discretis] Irenaeus: „*χωρίσαντα δ' αὐτὰ αὐτῆς, μὴ ἀμελήσαντα δὲ αὐτῶν· οὐ γὰρ ἦν δυνατὰ ἀφανισθῆναι*“ cett. Interpres: „separantem eas ab ea et non eas neglexisse. Nec enim erat possibile eas exterminari“ cett.

e. exercitata vitia et usu viriosa] Irenaeus: „*ἑκτικὰ ἤδη καὶ δυνατά.*“ Interpres: „habilia et possibilia.“ Cf. De Anima cap. 19 de vite: „ultro ambibit, et quidem *viriosius* de suo ingenio.“ Gloss. Isidori: „*Viriosus*, austerus.“ Gloss. Cyrilli: „*Ἀνδρεῖος*, fortis, virilis, *viriosus.*“, quae vox postrema deest in ed. Vulcanii. Gloss. Vet. ap. Maium in Auctt. Class. tom. VII. p. 586: „*Viriosi*, viribus subnixi.“, et paulo post: „*Virosus* (scribe *Viriosus*), fortis.“ Gloss. Vet. ap. eundem ibidem tom. VI: „*Viriosi*, viribus subnixi, austeri.“ Cf. interprr. ad Apul. Metam. VII, 18.

f. de conversione passionalis.] Irenaeus: „*ἀλλ' ἀποκρίναντα χωρὶς εἶτα* (vulgo *χωρήσει τοῦ*) *συγχέαι καὶ πῆξαι, καὶ ἐξ ἀσωμάτου πάθους εἰς ἀσώματον τὴν ὕλην μεταβαλεῖν αὐτά· εἶθ' οὕτως ἐπιτηδειότητα καὶ φύσιν ἐμπεποιηκέναι αὐτοῖς, ὥστε εἰς συγκρίματα καὶ σώματα ἐλθεῖν, πρὸς τὸ γενέσθαι δύο οὐσίας, τὴν φαύλην τῶν παθῶν, τήν τε τῆς ἐπιστροφῆς ἐμπαθῆ*“ cett. Interpres: „sed segregantem separatim commiscuisse et coagulasse, et de corporali passione in incorporalem materiam transtulisse eas, et sic aptabilitatem et naturam fecisse in eis, ut in congregationes et corpora venirent, uti fierent duae substantiae, una quidem mala ex passionibus, altera autem conversionis passibilis“ cett., ad quae Irenaei verba v. quae congesserunt interpretes.

Cap. XVIII.

Hac auctoritate trium scilicet liberorum agendis rebus [1]exercitior facta formare singula genera constituit. Sed spiritale quidem non ita potuit [2]attingere, ut et ipsa spiritalis. Fere enim paria et consubstantiva in alterutrum valere societas naturae negavit. Eo animo [3]se unum ad animale convertit, prolatis Soteris disciplinis. Et primum, quod cum magno horrore blasphemiae et pronuntiandum et legendum est et audiendum, deum [4]fingit hunc nostrum et omnium, praeter haereticorum, patrem [5]et Demiurgum et regem universorum, quae [6]post illum. Ab illo [7]enim; si tamen ab illo, et non [8]ab ipsa potius Achamoth, a [9]qua occulto, nihil sentiens eius[a], et velut [10]sigillario extrinsecus ductu[b] in omnem operationem movebatur. Denique ex hac personarum in operibus ambiguitate nomen illi Metropatoris miscuerunt, distinctis appellationibus ceteris secundum status et situs operum, ut animalium quidem substantiarum, quas ad [11]dexteram commendant[c], Patrem nuncupent, [12]materiarum vero, quas ad laevam delegant, Demiurgum nominent, Regem autem communiter in universitatem[d].

Cap. XIX.

Sed nec nominum proprietas competit proprietati operum, de quibus nomina [1]omnia, cum deberet illa haec omnia vocitari, a qua res agebantur, nisi quod iam nec ab illa. Cum enim dicant Achamoth in honorem Aeonum imagines commentatam, rursus hoc in Soterem auctorem detorquent, qui per illam sit operatus, ut ipsam quidem imaginem Patris invisibilis et incogniti [2]daret, incognitam scilicet et invisibilem Demiurgo, eundem autem Demiurgum [3]Nun filium effingeret[b], Archangeli vero, Demiurgi opus, reliquos Aeonas exprimerent. Cum imagines audio tantas trium, quaero,

Cap. XVIII. 1. exercitatior *AB., Fr. Iunius.* 2. effingere *Latinius. Probat Fr. Iunius.* 3. se unum *a.* si unum *ABC.* unum *reliqui.* 4. fingit hunc *abcd.* fingi adhuc *reliqui.* 5. et Demiurgum et (et *om. b.*) regem *abcd.* et deum Demiurgum et regem *C.* et deum regum et regem *AB.* 6. postea illum *ABC.* 7. enim omnia, si tamen *cd.* 8. ab ipsa *Acd. tres Vaticani, teste Pamelio.* ab ipso *BC.* in ipso *a.* in ipsa *b.* 9. quo *ABC.* 10. singillario *ABC. Vaticanorum unus, codex Pithoei.* singulario *duo Vaticani.* 11. dexteram *A(B)d.* dextram *reliqui.* 12. materiarum *Fr. Iunius. Cf. infra cap.* 20. materialium *cd., ex Irenaeo.* maternarum *ABCab.*

Cap. XIX. 1. omnia *om. AB.* 2. darent incognitam scilicet (Licet *C.*) *ABC.* 3. nūn *Cabc.* vivi *AB.*

Cap. XVIII. a. nihil sentiens eius] Irenaeus: *„λεληθότως κινούμενον ὑπὸ τῆς μητρός.“* Interpres: „latenter motum a matre sua.“

b. velut sigillario extrinsecus ductu] Cf. supra adnott. ad cap. 12.

c. commendant] Cf. de hoc verbo adnott. ad De Pallio cap. 4.

d. in universitatem] Irenaeus *„συμπάντων δὲ βασιλέα.“*

Cap. XIX. a. commentatam] H. e. commentam, ut De Pallio cap. 1. Adv. Marc. I, 18. et alibi. Irenaeus: *„πεποιηκέναι.“*

b. Nun filium effingeret] Id est Nun eum qui dicitur Monogenes et filius Propatoris, cap. 7. Haec autem omnia de Sotere dicuntur. (Fr. Iunius.)

non vis nunc ut imagines rideam perversissimi pictoris illorum? [4]feminam Achamoth, imaginem patris? et ignarum matris Demiurgum, multo magis patris? imaginem [5]Nu ignorantis patrem et Angelos famulos, simulacra dominorum? Hoc est mulum de asino pingere, et Ptolemaeum describere de Valentino.

Cap. XX. Igitur Demiurgus extra Pleromatis limites constitutus in ignominiosa aeterni exsilii vastitate novam provinciam condidit, hunc mundum, repurgata confusione et distincta diversitate duplicis substantiae illius [1]disclusae[a], animalium et materiarum. Ex incorporalibus corpora aedificat, gravia, levia, sublimantia atque vergentia, caelestia atque terrena. [2]Tum ipsam caelorum septemplicem scenam solio desuper suo finit. Unde et Sabbatum [3]dictus[b] ab hebdomade sedis suae, et [4]Ogdoada[c] mater [5]Achamoth ab argumento Ogdoadis [6]primogenitalis. Caelos autem [7]noëros[d] deputant, et interdum angelos eos faciunt, sicut et ipsum Demiurgum, sicut et Paradisum Archangelum quartum, [8]quoniam et hunc supra caelum tertium pangunt, ex cuius virtute sumpserit Adam[e], [9]deversatus illic inter [10]nubeculas et [11]arbusculas. Satis [12]meminerat Ptolemaeus puerilium dicibulorum[f], in mari poma nasci et in arbore pisces; sic et in caelestibus nuceta praesumpsit. Operatur Demiurgus ignorans, et ideo fortasse non scit arbores in sola terra institui oportere. Plane mater sciebat. Quidni suggerebat, quae et effectum suum ministrabat? Sed tantum fastigium filio exstruens per ea opera, quae illum et patrem et deum et regem ante Valentinianorum in-

4. Foemina Chamoth *ABC*. 5. Nus *d*. non *AB*. Nū *reliqui*.

Cap. XX. 1. disclusae *ego*. destrusae *ABCabc. duo Vaticani*. distrusae *Fr. Iunius*. de strue *d*. 2. cum *ABCc. tres Vaticani*. 3. dictus *Fr. Iunius*. dictum est *ABC*. dictum *reliqui*. 4. Ogdoada *Cab., Fr. Iunius*. ordo ada *AB*. Ogdoas *cd*. 5. Chamoth *ABC*. 6. primogenitalis *cd. Vaticani tres*. primi genitalis *ABC*. primigenialis *ab*. 7. noëtos *vel νοητούς alii ex Irenaeo*. 8. quomodo *C*. quam *AB*. 9. diversatus *d*. 10. nuculas *Fr. Iunius*. 11. arbustulam *A*. arbustula *B*. 12. meminerit *B*.

Cap. XX. a. disclusae] Ita emendandum erat. Cf. supra cap. 18. ad fin.

b. dictus] Irenaeus: „*Καὶ διὰ τοῦτο Ἑβδομάδα καλοῦσιν αὐτόν.*“ Interpres: „Et propter hoc Hebdomadam vocant eum.“

c. Ogdoada] Sic alibi dixit *Hebdomada*. Apud alios reperitur *lampada, cassida*.

d. noëros] Irenaeus: „*τοὺς δὲ ἑπτὰ οὐρανοὺς οὓς εἶναι* (vulgo *οὐκ εἶναι*) *νοητούς.*“ Interpres: „septem autem caelos, quos intellectuales esse dicunt.“, ad quae verba v. interpretes.

e. sumpserit Adam] Irenaeus: „*καὶ ἀπὸ τούτου τι εἰληφέναι τὸν Ἀδὰμ διατετριφότα ἐν αὐτῷ.*“ Interpres: „et ab hoc aliquid accepisse Adam conversatum in eo.“

f. puerilium dicibulorum] Hoc est fabularum puerilium, nugamentorum. Citant ex Martiano Capella lib. VIII, p. 273: „Inter vatum tumores *dicabuliis* cavillantibus galeque contenta Satira.“ Addo Gloss. Philoxeni p. 72. Vulc. „*Dicibile, λεκτόν, ῥητόν, λόγος, κλῆρος.*“, ubi pro *κλῆρος* indubitanter repono *λῆρος*.

genia testantur, cur sibi quoque ista noluit esse nota, postea quaeram.

Interim tenendum Sophiam cognominari et Terram et Matrem, quasi Matrem Terram, et quod magis rideas, etiam Spiritum Sanctum. Ita omnem illi honorem contulerunt feminae, puto et barbam, ne dixerim cetera. Alioquin Demiurgus adeo rerum non erat compos, [1]de animalibus scilicet censu invalitudinis spiritalia accedere[a], ut se solum ratus contionaretur, Ego deus, et absque me non est. Certe tamen non fuisse se retro sciebat. Ergo et factum intellegebat et [2]factitatorem facti esse quemcunque. Quomodo ergo solus sibi videbatur, etsi non certus, [3]saltim suspectus[b] de aliquo [4]factitatore? — Cap. XXI. — Ies. XLV, 5.

Tolerabilior infamia est apud illos in diabolum, vel quia origo sordidior capit[a]. Ex nequitia enim maeroris illius[b] deputatur, ex qua angelorum et daemonum et omnium spiritalium [1]malitiarum genituras notant. Et tamen diabolum quoque opus Demiurgi affirmant, et Munditenentem[c] appellant, et superiorum magis [2]gnarum defendunt, ut spiritalem natura, quam Demiurgum, ut animalem. Meretur ab illis praelationem cui omnes haereses [3]procurantur. — Cap. XXII. — Eph. VI, 12.

Singularium autem potestatum arces his finibus collocant. In summis summitatibus [1]praesidet tricenarius Pleroma, Horo signante lineam extremam. Inferius illum metatur[a] medietatem Achamoth, filium calcans. Subest enim Demiurgus in Hebdomade sua, magis diabolus, in isto nobiscum [2]communi mundo, coëlementato et concorporificato, ut supra [3]editum est, ex Sophiae utilissimis casibus, — Cap. XXIII.

Cap. XXI. 1. de animali scilicet censu invalidus *Fronto Ducaeus ad Iren. I*, 1, 10. 2. factitorem *A*(*B*). 3. saltem *cd*. 4. factitore *AB*.

Cap. XXII. 1. malitiae *c*. militarium *C*. 2. generarum *B*. genararum *A*. gnarurem *Hildebrandus*. 3. procurant *Ios. Scaliger*.

Cap. XXIII. 1. praesident (*A*)*BC*. 2. convenit *ABC*. 3. dictum *AB*.

Cap. XXI. a. spiritalia accedere] Supra notavit horrendam Valentinianorum blasphemiam, quod Demiurgum dicerent animalis esse substantiae. Nunc igitur fatuas sententias illorum ridens ait Demiurgum ab ea substantia animali, censu invaletudinis traxisse aliquid invalidi; fuisse autem invaletudinem accedere spiritalia, hoc est esse propterea invalidum accedere spiritalia, ad spiritalia accedere non valere, non posse. Irenaeus Graece dixit: „*διὰ τοῦτο ἀτονώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα πρὸς τὸ γινώσκειν τίνα πνευματικά.*“ Ex quibus Latino-Barbara sic legenda videantur: „Et propter hoc subteriorem (libri habent *superiorem*) eum existentem perscire quae sunt spiritalia.“ (Rigalt.)

b. suspectus] Id est in suspicione agens seu versans, activa significatione, ut Apolog. cap. 21. (Fr. Iunius.)

Cap. XXII. a. capit.] *Δέχεται*, capax est, nimirum infamiae. (Fr. Iunius.) De impersonali *capit* cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 1., Apolog. cap. 17.

b. illius] Achamoth.

c. Munditenentem] Irenaeus: „*Κοσμοκράτορα.*“

Cap. XXIII. a. metatur] Hoc est tenet, habitat. Nam *metatio* est domicilium, interdum diversorium, hospitium, de quo annotatum est ad De Pallio cap. 2. p. 920.

qua nec aërem [4]haberet reciprocandi spiritus spatium, teneram omnium corporum vestem, colorum omnium [5]indicem, organum temporum, si non et istum Sophiae maestitia colasset, sicut animalia metus, sicut conversio eius ipsum Demiurgum. His omnibus elementis atque corporibus ignis inflabellatus est. Cuius originalem Sophiae passionem quia nondum ediderunt, ego interim argumentabor motiunculis eius[b] excussum. Credas enim illam in tantis vexationibus etiam febricitasse.

Cap. XXIV. Cum talia de deo vel de diis, qualia de homine figmenta? Molitus [1]enim mundum Demiurgus ad hominem manus confert, et substantiam ei capit non ex ista, inquiunt, arida, quam [2]nos unicam [3]novimus, terra (quasi non, etsi arida postmodum, adhuc [4]tamen tunc aquis ante [5]segregatis superstite limo siccaverit[a]), sed ex invisibili corpore materiae illius scilicet philosophicae, de fluxili et fusili eius, quod unde fuerit haud queo aestimare, quia nusquam est. Si enim fusile et fluxile liquoris est qualitas, liquor autem omnis de Sophiae fletibus fluxit, sequitur ut limum ex pituitis et gramis[b] Sophiae [6]constitisse credamus, quae lacrimarum proinde sunt faeces, sicut aquarum quod desidet limus est. Figulat ita hominem Demiurgus et de afflatu suo [7]animat. Sic erit et choicus et animalis, ad imaginem et similitudinem factus; quadruplex [8]res; ut imago quidem choicus deputetur, [9]materialis scilicet, etsi non ex materia Demiurgus, similitudo autem animalis, hoc enim et Demiurgus. Habes duos. Interim carnalem superficiem postea aiunt choico supertextam, et hanc esse pelliceam tunicam[c] obnoxiam sensui.

Cap. XXV. Inerat autem in Achamoth ex substantia Sophiae matris pecu-

4. habere *ABC.* 5. iudicem *ABC.*

Cap. XXIV. 1. ergo *b.* 2. nos *om. AB.* 3. novimus terra *ego.* novimus terram *libri omnes.* 4. tantum quod aquis *Latinius.* 5. segregatum superstiti *AB.* 6. constituisse *ABC., Fr. Iunius.* 7. sic animat *A.* 8. res est *B.* 9. materiali *ABC.*

b. motiunculis eius] Id est febriculis, ut exponunt sequentia. (Fr. Iunius.)

Cap. XXIV. a. siccaverit] Id est siccata fuerit. Cato De Re Rust. 112 „Uvas relinquito in vinea, et ubi pluerit. et *siccaverit,* tum deligito.“ Apic. III, 18 „— infundis in aceto, cum *siccaverit,* postea melle omnia comprehendis.“ Cf. Idem IV, 2. IX, 1. Lactant. Inst. Div. VII, 3 „quoties — flumina et stagna *siccaverint.*“ Acta Sanctor. tom. III. Mart. p. 462 „et in ipso meatu exitus sui illico lacrimae *siccaverunt.*“ De re cf. De Baptismo cap. 3.

b. ex pituitis et gramis] De gramiis v. Plin. H. N. XXV, 13. Paulus ex Festo p. 96. M.: „*Gramiae* oculorum sunt vitia, quos alii *glamas* vocant.“ Placidus p. 467 „*Gramis,* gremis, quae sunt pituitae oculorum.“ Gloss. Labbei et Gloss. Philox. p. 103: „*Grama, λήμη.*“ Nonius p. 119: „*Gramiae,* pituitae oculorum.“ Caecilius: „gramiosis oculis ipsa, atratis dentibus.“ Gloss. Cyrilli p. 528. Vulc.: „*Λήμη, glama.*“

c. pelliceam tunicam] Irenaeus: „*δερμάτινον χιτῶνα.*“ Interpres: „dermatinam tunicam.“ Cf. interpr. ad Iren. I, 1, 10.

lium quoddam[a] seminis spiritalis, sicut et ipsa [1]Achamoth in filio Demiurgo sequestraverat, ne hoc [2]quidem gnaro. Accipe industriam clandestinae providentiae huius. Ad hoc enim et deposuerat et occultaverat, ut, cum Demiurgus animam mox de suo afflatu in Adam communicaret, pariter et semen illud spiritale, quasi per [3]canalem, anima derivaret in choicum, atque ita feturatum in corpore materiali, velut in utero[b], et adultum illic, idoneum inveniretur suscipiendo quandoque [4]sermoni perfecto. Itaque cum Demiurgus traducem animae suae [5]committit in Adam, latuit homo spiritalis [6]flatu ipsius insertus, et pariter corpori inductus, quia non magis semen noverat matris Demiurgus quam ipsam. Hoc semen Ecclesiam dicunt, Ecclesiae supernae speculum[c] et hominis [7]censum, proinde eum ab Achamoth deputantes quemadmodum animalem a Demiurgo, choicum substantia [8]ἀρχῆς, [9]carnem materia[d]. Habes novum, id est quadruplum, Geryonem.

Cap. XXVI. Sic et exitum singulis dividunt. Materiali quidem, id est carnali, quem et sinistrum vocant, indubitatum interitum[a]; animali vero, quem et dextrum appellant, dubitatum eventum[b], utpote inter materialem spiritalemque [1]nutanti et illac debito [2]qua plurimum adnuerit. Ceterum spiritalem emitti in animalis comparationem, ut erudiri[c] cum eo et exerceri in conversationibus [3]possit. Indiguisse

Cap. XXV. 1. Achamotha *ABC.* 2. quidem *om. AB.* 3. canalem anima derivaret *ego.* canalem, animâ derivaretur *Fr. Iunius.* canalem animam derivaretur *abc.* carnalem animam derivaret (derivaretur *C.*) *ABC.* 4. sermone *ABC.* 5. commisit *Fr. Iunius.* 6. flatu ipsius insertus *Fr. Iunius.* flatu Iesus insertus *ABC.* flato insertus *reliqui.* 7. incensum *A(B)C.* 8. arches *C.* archas *AB.* 9. carnem (carne *A.*) materias *AB.* carne materia *C.*

Cap. XXVI. 1. nuncianti *(A)BC.* 2. quam *ABC.* 3. possit *cd.* potuit *ABCab.*

Cap. XXV. a. peculium quoddam] De quo supra cap. 14. *Sequestraverat,* secus positum asservaverat. (Fr. Iunius.) De verbo *sequestrare* quo utitur Septimius saepius, ut De Resurr. Carnis cap. 27. et cap. 38., cf. Dirksen Manuale s. v., Barth. ad Stat. tom. II, p. 501. Orell. ad Arnob. Adv. Natt. V, 19.

b. feturatum in corpore materiali, velut in utero] Irenaeus: „κυοφορηθὲν ἐν τούτοις καὶ αὐξηθὲν ἕτοιμον γένηται εἰς ὑποδοχὴν τοῦ τελείου.“ Interpres plenius: „gestatum quoque velut in utero in iis et amplificatum paratum fiat ad susceptionem perfectae rationis.“

c. speculum] Irenaeus: „ἀντίτυπον τῆς ἄνω Ἐκκλησίας.“ Interpres: „exemplum superioris Ecclesiae.“

d. carnem materia.] Irenaei interpres: „et hunc esse in semetipsis hominem volunt, uti habeant animam quidem a Demiurgo, corpus autem a limo, et carneum a materia, spiritalem vero hominem a matre Achamoth.“

Cap. XXVI. a. indubitatum interitum] Irenaeus: „κατὰ ἀνάγκην ἀπόλλυσθαι λέγουσιν.“

b. dubitatum eventum] Irenaeus: „τὸ δὲ ψυχικὸν, ὃ καὶ δεξιὸν προσαγορεύουσιν, ἅτε μέσον ὂν τοῦ τε πνευματικοῦ καὶ ὑλικοῦ, ἐκεῖσε χωρεῖν, ὅπου ἂν καὶ τὴν πρόσκλισιν ποιήσηται.“

c. ut erudiri] Irenaei interpres: „ut formetur coëruditum ei in conversatione.“ [„συμπαιδευθὲν αὐτῷ ἐν τῇ ἀναστροφῇ.“] Qui locus apertissime declarat Irenaei Latina quae nunc habemus in manibus ipsissima esse quae vidit Septimius. (Rigalt.)

enim animalem etiam sensibilium disciplinarum; in hoc et paraturam mundi prospectam, in hoc et [4]Soterem[d] in mundo [5]repraesentatum, in [6]salutem scilicet animalis. [7]Alia adhuc compositione [8]monstruosum volunt illum [9]prosicias[e] earum substantiarum [10]induisse quarum summam [11]saluti esset redacturus, ut spiritalem quidem [12]susceperit ab Achamoth, animalem vero, [13]quem mox a Demiurgo induit, Christum[f], ceterum corporalem ex animali [14]substantiam, sed miro et inenarrabili rationis ingenio [15]constructam, administrationis [16]causa ideo tulisse quo[g] congressui et conspectui et contactui et defunctui ingratis[h] [17]subiaceret. Materiale autem nihil in illo fuisse, utpote salutis alienum. Quasi [18]aliis fuerit necessarius[i] quam egentibus salute. Et totum hoc, ut carnis nostrae habitum alienando a Christo a spe etiam salutis [19]expellant[k].

4. Soterem animalem in mundo *cd., ex Irenaeo male intellecto.* 5. praesentatum *AB.* 6. salutarem *AB.* 7. Alia *om. AB.* 8. monstruosum *ABd.* monstrosum *reliqui.* 9. prosicias *d., ex emendat. Petri Ciacconii.* prospicias *ABC. liber Pithoei.* prospicientias *reliqui, et liber Gorziensis.* primitias *Pamelius, ex Irenaei interprete Latino.* 10. invidisse *ABC.* 11. saluti *abcd. Gorziensis.* salutis *reliqui.* 12. susceperis *A(B)C.* 13. quam mox a Demiurgo induerit *Fr. Iunius.* 14. substantiam *ego.* substantia *libri omnes.* 15. constructum *edit. Semleri, nescio unde.* 16. causa ideo tulisse *ego.* causa incontulisse *AB. liber Pithoei.* causam vi contulisse *Ca.* vi contulisse *bc.* causam contulisse *d.* causam circumtulisse *Rigaltius.* via contulisse *Fr. Iunius.* 17. subiacent *ABC.* 18. alii *AB.* 19. expellant *abcd. Gorziensis liber.* excipiant *C.* *In AB. desiderantur haec ultima verba* a spe etiam salutis expellant.

d. Soterem] Addiderunt Pamelius et Rigaltius *animalem* ex Irenaeo, cuius verba parum intellexerunt. V. Grabe ad Iren. I, 1, 11. p. 29.

e. prosicias] Irenaeus: „*τὰς ἀπαρχάς.*“ Interpres: „primitias.“ Gloss. Philoxeni p. 174: „*Prosiciae,* [*ἀκροθίνια,*] *αἱ τῶν θυμάτων ἀπαρχαί.*“ Solin. cap. 5 „cum *prosicias* intulerint.“, ubi v. Salmas. p. 90., Arnob. Adv. Natt. VII, 25 „omnes has partes quas *praesicias* dicimus.“ Tertiam vocabuli formam *prosicies* tuentur Varro et Lucilius ap. Nonium p. 220., quartam *prosicium,* quam usquam legi negat Vossius in Etymologico praeter Paulum (p. 225. M. „*Prosicium,* quod prosecatum proicitur.“), firmant Io. Ianuensis „*Prosicium,* superfluum quod absciditur.“ (ita certe legitur in MS. Geubacensi), item Gloss. ab Ang. Maio edit. in Auctt. Class. tom. VIII, p. 530: „*Prosicium,* i. e. prima pars extorum;“ unde Marcianus: „physsiculatis extorum *prosiciis* viscera loquebantur.“ Cf. Kopp ad Mart. Capell. I. §. 9. p. 36.

f. Christum] Animalem vero substantiam acceperit Christum quem mox a Demiurgo induit.

g. ex animali substantiam — — administrationis causa ideo tulisse quo] Ita emendavi haec verba. Adscribo Irenaei verba: „— *εἰληφέναι φάσκουσιν, ἀπὸ μὲν τῆς Ἀχαμὼθ τὸ πνευματικὸν, ἀπὸ δὲ τοῦ Δημιουργοῦ ἐνδεδύσθαι τὸν ψυχικὸν Χριστὸν, ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας περιτεθεῖσθαι σῶμα ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, κατεσκευασμένον δὲ ἀῤῥήτῳ τέχνῃ, πρὸς τὸ καὶ ὅρατον καὶ ψηλάφητον* (vulgo *ἀόρατον καὶ ἀψηλάφητον*) *καὶ παθητὸν γεγενῆσθαι.*“ Interpres: „— suscepisse dicunt, ab Achamoth quidem spiritale, a Demiurgo autem indutum psychicum, id est animalem, Christum, a dispositione autem circumdatum corpus, animalem habens substantiam, paratum vero inenarrabili arte, ut et visibile et palpabile et passibile fieret.“

h. ingratis] De hoc vocabulo cf. adnott. ad Apolog. cap. 4.

i. necessarius] Quasi aliis Soter fuerit magis quam egentibus salute. Usitatissima comparativi *magis* ellipsis. Cf. adnott. ad De Test. An. cap. 2.

k. expellant.] Pars librorum *excipiant,* sensu non multum diverso. *Excipere* enim est eximere, vel excludere.

[1]Nunc reddo de Christo, in quem [2]tanta licentia [3]Iesum inserunt quidam, [4]quanta spiritale semen animali cum inflatu infulciunt, fartilia nescio quae commenti et hominum et deorum suorum. Esse [5]etiam Demiurgo suum Christum, filium naturalem. Denique animalem prolatum ab ipso, promulgatum [6]prophetis, in praepositionum quaestionibus positum[a], id est per virginem, non ex virgine editum, quia delatus in virginem transmeatorio potius[b] quam generatorio more processerit per ipsam, non ex ipsa, non matrem eam, sed viam passus[c]. Super hunc itaque Christum devolasse [7]tunc in baptismatis sacramento [8]Iesum per effigiem columbae. Fuisse autem et in Christo etiam ex Achamoth spiritalis seminis condimentum, ne marcesceret scilicet reliqua farsura. Nam in figuram principalis Tetradis[d] quatuor eum substantiis stipant, spiritali Achamothiana, animali Demiurgina, [9]corporali inenarrativa, et illa [10]Sotericiana, id est columbina. Et Soter quidem permansit in Christo, impassibilis, [11]inlaesibilis, inadprehensibilis. Denique cum ad adprehensiones [12]venitur, discessit ab illo in cognitione Pilati. Proinde nec matris semen admisit iniurias, aeque insubditivum[e], et ne ipsi quidem Demiurgo compertum. Patitur vero animalis et carneus Christus in [13]delineationem superioris Christi, [14]qui ad Achamoth formandam [15]substantivali, non agnitionali, forma cruci,

Cap. XXVII.

Cap. XXVII. 1. Nunc reddo de Christo *om. AB.* 2. tanti licentiam *ABC.* 3. Ien *C.* iens *A.* 4. quantum *AB.* 5. enim *cd.* 6. profertis *ABC.* 7. tunc Iesum in baptismatis sacramento. Soterem per *Fr. Iunius.* 8. Iesum *Cab. Rigaltius.* Soterem *cd., ex Irenaeo I,* 1, 13. Iēm *A.* Iīm *B.* Iem *codex Pithoei, penes Rigaltium.* 9. corporali inenarrativa *d.* corporalis sine enarrativa *B.* corporalis f'n enarrativa *A.* corporalis Ine enarrativa *C.* corporali Iesuaciana *abc.* 10. sorticiana *A.* 11. invisibilis *Fr. Iunius.* 12. veniretur *Fr. Iunius.* 13. declinationem *AB.* 14. qui ad Achamoth formandam *abcd.* qui Achamoth formandum *C.* qui Achamoth formam dum *AB.* 15. substantiali *A.* substantionali *B.*

Cap. XXVII. a. praepositionum quaestionibus positum] Id est in exagitatione subtili praepositionum *in* et *de*, *per* et *ex*, similium. (Fr. Iunius.) Cf. Adv. Omnes Haeres. cap. 4.

b. transmeatorio potius] Irenaeus: „καθάπερ ὕδωρ διὰ σωλῆνος ὁδεύει." Interpres: „quemadmodum aqua per tubum transit." Tertull. De Resurr. Carnis cap. 2. De Carne Chr. cap. 1. Cf. Adv. Omnes Haer. cap. 4. Theodoret. lib. V. Haeret. Fab. cap. 11. et Epist. ad Monach. Constantinop. 146. Opp. tom. III. p. 1023.

c. non matrem eam, sed viam passus.] De hoc usu verbi *pati* apud Tertullianum cf. adnott. ad Apolog. cap. 21.

d. in figuram principalis Tetradis] Irenaeus: „ἀποσώζοντα τὸν τύπον τῆς ἀρχηγόνου καὶ πρώτης τετρακτύος." Interpres: „servantem typum primogenitae et primae quaternionis."

e. insubditivum] Irenaei interpres: „Sed ne id quidem quod a matre erat semen passum esse dicunt. Impassibile enim illud, quippe spiritale, et invisibile etiam ipsi Demiurgo. Passus est autem secundum hos animalis Christus, et ille qui ex dispositione fabricatus in mysterio, ut ostendat per eum mater typum superioris Christi, illius qui extensus est Cruci, et formavit Achamoth formationem secundum substantiam (καὶ μορφώσαντος, inquit ipse Irenaeus, τὴν Ἀχαμὼθ μόρφωσιν τὴν κατ' οὐσίαν): omnia enim haec exempla illorum esse dicunt."

id est Horo, fuerat innixus. Ita omnia [16]in imagines urgent, plane et ipsi imaginarii Christiani.

Cap. XXVIII. Interea Demiurgus omnium adhuc nescius, [1]etsi aliquid et ipse per prophetas contionabitur, ne huius quidem operis sui intellegens (dividunt enim et [2]prophetiale [3]patrocinium in Achamoth, [4]in semen, [5]in Demiurgum[a]), ubi adventum Soteris accepit, propere et ovanter [6]accurrit[b] cum omnibus viribus [7]suis, centurio de evangelio. (Matth. VIII, 5 sq.) Et de omnibus inluminatus ab illo etiam spem suam discit, quod successurus [8]sit in locum matris. Ita exinde securus dispensationem mundi huius, vel maxime ecclesiae protegendae nomine, quanto [9]tempore oportuerit, insequitur[c].

Cap. XXIX. Colligam nunc ex disperso ad concludendum, quae de totius generis humani dispositione [1]disserant. Triformem naturam primordio [2]professi, et tamen [3]inunitam in Adam, inde [4]iam dividunt per singulares generum proprietates, nacti occasionem distinctionis huiusmodi ex posteritate ipsius Adae, [5]moralibus quoque differentiis tripartitae. Cain et Abel [6]et Seth, fontes quodammodo generis humani, in totidem derivant argumenta naturae atque [7]essentiae. Choicum saluti degeneratum[a] ad Cain redigunt, animale mediae spei [8]deliberatum[b] ad Abel componunt, spiritale certae saluti praeiudi-

16. in imagine surgent *ABC*.

Cap. XXVIII. 1. etsi *(A)bcd*. ut si *BCa*. 2. prophetiare *ABC*. 3. praeconium *Fr. Iunius*. 4. in *om. ABC*. 5. et in *(A.) edd. Semleri et Leopoldi*. 6. occurrit *Vaticanorum unus*. 7. suis *om. AB*. 8. est *B*. 9. te oportuerit *C*.

Cap. XXIX. 1. disserant *abcd., ex emendat. Rhenani.* iusserat *ABC. Paterniacensis, Hirsaugiensis, Gorziensis*. 2. profecti *C*. proferti *AB*. 3. unitatem *AB., et C. in marg.* unitatam *Hildebrandus*. unitam *Pamelius*. 4. eam *Fr. Iunius*. 5. moratilibus *AB*. 6. Sed *ABC*. 7. sententiae *BC*. ſmle *A*. 8. delibratum *Fr. Iunius*.

Cap. XXVIII. a. dividunt enim et prophetiale patrocinium in Achamoth, in semen, in Demiurgum] V. Iren. I, 1, 13. p. 33 sq. ed. Grabe.

b. et ovanter accurrit] Irenaeus: „*καὶ ἄσμενον αὐτῷ προςχωρήσαντα μετὰ πάσης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἑκατόνταρχον, λέγοντα τῷ Σωτῆρι· καὶ γὰρ ἐγὼ ὑπὸ τὴν ἐμαυτοῦ ἐξουσίαν ἔχω στρατιώτας*“ cett. Interpres: „et in gaudium ei cessisse cum omni virtute sua, et eum esse illum in Evangelio centurionem dicentem Salvatori“ cett.

c. insequitur.] Irenaeus: „*τελέσειν δὲ αὐτὸν τὴν κατὰ τὸν κόσμον οἰκονομίαν μέχρι τοῦ δέοντος καιροῦ, μάλιστα δὲ διὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐπιμέλειαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἑτοιμασθέντος αὐτῷ ἐπάθλου, ὅτι εἰς τὸν τῆς Μητρὸς τόπον χωρήσει.*“ Interpres: „Perfecturum autem eum eam quae secundum ipsum est mundi creationem, usque ad id tempus quod oportet, maxime autem propter Ecclesiae diligentiam atque curam, et propter agnitionem praeparati praemii, quoniam in locum matris transibit.“

Cap. XXIX. a. saluti degeneratum] Irenaei interpres: „Et choicum quidem in corruptelam abire.“

b. mediae spei deliberatum] Hoc est libertati arbitrioque suo traditum. Mediam spem dicit quod supra „dubitatum eventum.“ Interea tamen alludit ad regionem medietatis, ubi Valentiniani iustorum animas refrigerari dicebant. (Rig.) De verbo *deliberare* cf. adnott. ad lib. IV Adv. Marc. cap. 21. Ceterum Irenaeus: „Animalem vero, inquit, si meliora elegerit, in loco medietatis refrigeraturum.“

catum in Seth recondunt. Sic et animas ipsas duplici proprietate discernunt, bonas et malas, secundum choicum statum ex Cain et animalem ex Abel. [9]Spiritalem ex Seth de obvenientia superducunt, iam non naturam, sed indulgentiam, ut [10]quos[c] Achamoth [11]in superioribus in animas bonas depluat, id est animali censui inscriptas. Choicum enim genus, id est [12]malas animas, nunquam capere salutaria. Inmutabilem enim et inreformabilem [13]naturae naturam pronuntiaverunt. Id ergo granum seminis spiritalis modicum et parvulum iactu, sed [14]eruditu[d] huius fides augetur atque provehitur, [15]*ut* supra diximus[e], animaeque hoc ipso ita ceteris [16]praevertunt, ut Demiurgus tunc ignorans magni eas fecerit. Ex [17]earum ergo laterculo[f] et in reges et in sacerdotes [18]allegare consueverat, quae nunc quoque[g], si plenam atque perfectam notitiam adprehenderint istarum [19]naeniarum[h], [20]naturificatae iam spiritalis conditionis [21]germanitate certam obtinebunt salutem, immo omnimodo debitam[i].

Ideoque nec operationes necessarias sibi existimant, nec ulla disciplinae [1]munia observant, martyrii quoque eludentes necessita- Cap. XXX.

9. et spiritalem *Fr. Iunius.* 10. qua *Fr. Iunius.* quos *libri omnes.* 11. de *Fr. Iunius.* 12. animas malas *AB.* 13. naturae naturam *ABab. Gorziensis liber.* naturam *Ccd.* 14. eruditus *ABC.* 15. ut supra diximus *ego.* supra diximus *ABC.* ceu praediximus *abd., ex emendat. Rhenani.* ceu supra diximus *c., ex tribus Vaticanis(?).* 16. praevertant *ABC.* 17. earum ergo *(B)abcd.* eorum ergo *C.* earum enim *C. in marg.* earum *A.* 18. allegare *AC.* allegere *(B)abcd.* 19. veniarum *AB.* 20. maturificatae *Fr. Iunius.* 21. germanitate (germanitatem *AB.*) *ABCabd. Latinius.* germinatae *c.* germinatu *Ios. Scaliger.*
Cap. XXX. 1. munera *A.*

c. ex Abel. Spiritalem ex Seth de — — ut quos] Ita omnino haec verba erant distinguenda. Vulgo: „ex Abel, spiritalem ex Seth. De obvenientia" cett. Illud *quos* autem cave ne mutes. Est quidem referendum ad praegressum singularem „spiritalem statum," sed plurali scriptor maluit uti propter sequentem pluralem „in animas bonas." Ceterum quod hic Tertullianus per „de obvenientia superducere" et „depluere" significat, hoc Irenaeus per *κατασπείρειν* expressit. Mox vero et ipse in hanc imaginem transit, huius vestigia pressius sequendo.

d. eruditu] Irenaeus: „*τὰ δὲ πνευματικὰ, ἃ ἂν κατασπείρῃ ἡ Ἀχαμὼθ ἔκτοτε ἕως τοῦ νῦν δικαίαις ψυχαῖς, παιδευθέντα ἐνθάδε καὶ ἐκτραφέντα, διὰ τὸ νήπια ἐκπεπέμφθαι, ὕστερον τελειότητος ἀξιωθέντα*" cett.

e. ut supra diximus] Supra cap. 25.

f. laterculo] Id est catalogo, vel albo. Utitur hoc vocabulo etiam Ad Natt. I, 13 „qui etiam in *laterculum* septem dierum solem recepistis."

g. nunc quoque] Dum in saeculo sunt.

h. naeniarum] Gloss. Placidi: „*Nenias,* deleramenta, sed proprie carmen funebre." Gloss. ap. Ang. Maium Auctt. Class. tom. IV. p. 335: „*Neniae,* deleramenta proprie.", quae glossa ex Placido erit reficienda. Gloss. ap. Ang. Maium Auctt. Class. tom. VIII. p. 385: „*Naeniae,*" vanitates vel mendacia, vel cantilenae vel carmina miseriae" cett. Gloss. Provinc. Lat. in Cod. Regio 7657 ap. Du Cangium s. v. *Nenium,* tom. IV. p. 619. ed. Hensch.: „Mensonegua, mendacium, *nenium,* nuga, gerra."

i. immo omnino debitam.] Irenaei interpres I, 1, 11: „Semetipsos autem non per operationem, sed eo quod sint naturaliter spiritales, omnino salvari dicunt."

tem qua volunt interpretatione. Hanc enim regulam animali semini praestitutam, ut salutem, quam non de privilegio status possidemus, de suffragio actus elaboremus[a]. Nobis enim [2]inscriptura huius seminis[b], [3]qui imperfectae essentiae sumus, [4]quia amoribus [5]Theleti[c], et utique abortui [6]deputamur, quod mater illorum. Sed nobis quidem [7]Vae, si excesserimus in [8]aliquo disciplinae iugum, si [9]obtorpuerimus in operibus sanctitatis atque iustitiae, si confitendum alibi, nescio ubi[d], et non sub potestatibus istius saeculi apud tribunalia praesidum optaverimus. [10]Illi vero [11]de passivitate vitae[e] et diligentia delictorum[f] generositatem suam vindicent, [12]blandiente suis Achamoth, [13]quoniam et ipsa [14]delinquendo profecit. Nam et honorandorum coniugiorum supernorum[g] [15]gratia edicitur[h] apud illos meditandum atque celebrandum semper sacramentum [16]comiti, id est [17]feminae, adhaerendo; alioquin degenerem, nec legitimum veritatis,

2. in scriptura *ABC*. 3. quae *AB*. 4. quia novus *AB*. quia novimus *C*. qui amoribus *ab*. 5. Philetum *ABC*. 6. deputatur *ABC*. 7. vae si *abcd*., quasi *AC*. *Non habet B*. 8. aliquod *ABC*. 9. obtortuerimus *ABC*. 10. Alii *AB*. 11. de *AB*. et de *reliqui*. 12. blandiuntur *ABC*. 13. quomodo *AB*. 14. blandiendo *b*. 15. gratia edicitur *ego*. gratiae dicitur *ABCab*. gratia dicitur *cd*. 16. committi *ABC*. 17. semini adhaerendum *ABC*.

Cap. XXX. a. de suffragio actus elaboremus.] Iren. I, 1, 11 „*διὸ καὶ ἡμῖν μὲν ἀναγκαῖον εἶναι τὴν ἀγαθὴν πρᾶξιν ἀποφαίνονται· ἄλλως γὰρ ἀδύνατον σωθῆναι.*“, et I, 1, 12: „*διὰ τοῦτο οὖν ἡμᾶς ἄλλους* (ita enim emendo vulgatam *καλοὺς*) *ψυχικοὺς ὀνομάζουσι, καὶ ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσι, καὶ ἀναγκαῖαν ἡμῖν τὴν ἐγκράτειαν καὶ ἀγαθὴν πρᾶξιν, ἵνα δι' αὐτῆς ἔλθωμεν εἰς τὸν τῆς μεσότητος τόπον.*“

b. inscriptura huius seminis] Quia scilicet, ut supra cap. 29. dixit, inscripti sumus animali censui. Itaque „inscriptura huius seminis“ est „regula animali semini praestituta.“

c. amoribus Theleti] Cui Sophia coniux restituta per Horon (cap. 10.), et abortus propter illam est curae, de quo cap. 17. (Fr. Iunius.)

d. si confitendum alibi, nescio ubi] De hac quaestione latius disserit in Scorpiace cap. 10. (Rigalt.)

e. in passivitate vitae] Irenaeus I, 1, 11: „*οὕτω δὲ καὶ αὐτοὺς λέγουσι, κἂν ἐν ποίαις ὑλικαῖς πράξεσι καταγένωνται, μηδὲν αὐτοὺς παραβλάπτεσθαι, μηδὲ ἀποβάλλειν τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν.*“ Interpres: „sic et semetipsos dicunt, licet in quibuscunque materialibus operibus sint, nihil semetipsos noceri, neque amittere spiritalem substantiam.“ Passivitatem vitae, inquit Rigaltius, dicit vitam incustoditam ac pro libidine transactam. Cf. adnott. ad De Corona cap. 8.

f. diligentia delictorum] Prona ad delinquendum libidine. *Diligentiam* hic ursurpat eo sensu quo proxime supra notavimus usurpatam ab Irenaeo. (Rig.) *Diligentia* h. e. est quasi cura, ut Irenaeo Latino I, 1, 13 „propter Ecclesiae *diligentiam* atque curam.“, et IV, 47 „*diligentia* conversationis.“

g. coniugiorum supernorum] Irenaeus I, 1, 12: „*αὐτοὺς δὲ* (sc. *λέγουσιν*) *ἰδιόκτητον ἄνωθεν ἀπὸ τῆς ἀῤῥήτου καὶ ἀνονομάστου συζυγίας συγκατεληλυθυῖαν ἔχειν τὴν χάριν, καὶ διὰ τοῦτο προστεθήσεσθαι αὐτοῖς· διὸ καὶ ἐκ παντὸς τρόπου δεῖν αὐτοὺς ἀεὶ τὸ τῆς συζυγίας μελετᾶν μυστήριον· καὶ τοῦτο πείθουσι τοὺς ἀνοήτους, αὐταῖς λέξεσι λέγοντες οὕτως· ὃς ἂν ἐν κόσμῳ γενόμενος γυναῖκα οὐκ ἐφίλησεν, ὥστε αὐτὴν κρατηθῆναι, οὐκ ἔστιν ἐξ ἀληθείας καὶ οὐ χωρήσει εἰς ἀλήθειαν*“ cett.

h. gratia edicitur] Cum libros veteres tenere viderem *gratiae*, scripsi *edicitur* pro vulgata *dicitur*. Amat hoc vocabulo uti Septimius. V. Adv. Hermog. cap. 26. et cap. 31. Adv. Marc. V, 9. 11. 13.

qui deversatus in mundo non amaverit feminam nec se ei iunxerit. Et quid facient spadones quos videmus apud illos?

Superest de consummatione[a] et dispensatione mercedis. [1] Ubi Achamoth totam messem seminis sui [2] perfecerit[b], dein colligere in horreum [3] coeperit, vel cum ad molas delatum et defarinatum in [4] consparsionis [5] alvearia[c] absconderit, donec totum [6] confermentetur, tunc consummatio [7] urgebit. Igitur inprimis ipsa Achamoth, de regione medietatis[d], de tabulato secundo in summum [8] transfertur restituta [9] Pleromati, et statim excipit [10] compacticius[e] ille Soter, sponsus [11] scilicet, *et* ambo [12] coniugium novum [13] fient; hic erit in scripturis sponsus, [14] et sponsalis Pleroma[f] (credas enim, ubi de loco in locum transmigratur, leges quoque Iulias intervenire[g]): [15] sicut et scenam et Demiurgus[h] tunc de Hebdomade [16] caelesti in

Cap. XXXI.

Cap. XXXI. 1. Ubi totam messem Achamoth *abcd*. Subito Achamoth totam messem *ABC*. *Rescribendum puto* Ubi ergo Achamoth totam messem. 2. perfecerit *ego*. presserit *libri omnes*. 3. coepit *AB*. 4. consparsionem *ABCa*. conspersionis *bcd*. 5. salutaria *C*. salutas *AB*. salutar *C. in marg*. 6. confrequenter *ABC*. 7. vigebit *AB*. 8. transferetur *C*. transferretur *AB*. 9. Pleromati et *abcd*. Pleromatiae *AC*. pleromati *B*. 10. compacticius *abcd*., *ex emendat Rhenani*. compartivus *AB*. comparcinus *C*. *libri Rhenani*. comparcivus *Fr. Iunius*. comparaticius *Ios. Scaliger*. confarcivus *Leop. Krahner l. l. p.* 395. 11. scilicet, et *ego*. scilicet *libri omnes*. 12. novum coniugium *AB*. 13. fient, hic erit *Fr. Iunius*. fiet. Hic erit *ABCabc*. Et hic erit *d*. 14 et sponsalis Pleroma *ABCabc*. et sponsa, et sponsale, Pleroma *d*. 15. sicut et scenam et Demiurgus *ego*. sicut et Cainam (camam *A*. caniam *tres Vaticani*) et Demiurgus *ABCabcd*. sicut et Canuleiam. Et Demiurgus *Fr. Iunius*. sicut et Caianam. Et Demiurgus *Ios. Scaliger*. 16. subcaelesti *cd*., *ex coni. Pamelii*.

Cap. XXXI. a. consummatione] Mundi.

b. messem seminis sui perfecerit] Ita scribendum erat, vel etiam *peregerit* aut *messuerit*, pro inepto *presserit*, quod intellegi nedum explicari nequit. Fr. Iunius interpretatus est „trituraverit." Sed triturandi non est locus ante messis in horreum collectionem.

c. in consparsionis alvearia] De consparsione cf. I Ep. ad Corinth. V, 7. Adv. Marc. IV, 24. V, 7. Iren. V, 14 „operatus fuisset fieri *conspersionem*." Idem I, 1, 16: „*conspersionem* autem nos" cett. Gloss. ap. Du Cangium s. v. tom. II. p. 555. edit. Henschel.: „*Φύραμα*, massa, conspersio (alias consparsio)." Catholicon: „*Consparsio*, farina per aquam conglutinata, sine fermento." *Alvearia* dicit alveos, qua significatione hoc vocabulum apud alios scriptores non reperitur.

d. de regione medietatis] Cf. supra cap. 23.

e. compacticius] Cum aliis reposui ita de librorum corruptela *comparcinus* vel *compartivus*, cum et supra cap. 12. verbo *compingere* de Sotere sit usus. Alioquin praeplaceret Krahneri *confarcivus*.

f. hic erit in scripturis sponsus, et sponsalis Pleroma] Quotiens in scripturis [Sacris, an Valentiniorum?] fit mentio sponsi, hic Soter intellegendus est, quotiens vero sponsalis thalamus, id de Pleromate oportet accipi. (Fr. Iunius.) Quem hic *sponsalem*, infra cap. 32. Graeco vocabulo cum Irenaei interprete dicit *nymphonem*. De re Rigaltius citat Iren. I, 18, 2: „Quidam enim ex ipsis sponsale cubiculum quoddam adaptant, et quasi mysticum conficiunt cum quibusdam profanis dictionibus" cett. Addo I, 1, 12: „Nymphonem vero universum Pleroma."

g. leges quoque Iulias intervenire] Credas enim, inquit, ubi de loco in locum transmigratur, leges quoque Iulias intervenire, quae caelibem esse quemquam non patiantur. (Rigalt.) Iuris trium liberorum iam supra mentionem fecerat cap. 18.

h. sicut et scenam et Demiurgus] Haec verba in vetustis libris corrupta, insuper

superiora mutabit, in vacuum iam coenaculum[i] matris, [17]sciens iam, nec videns illam[k]. [18]Nam si ita erat, semper ignorare maluisset.

Cap. XXXII. Humana vero gens in [1]hoc exitus[a] ibit: Choicae et materialis notae [2]totum *interit* interitum[b], quia omnis caro foenum; et anima mortalis apud illos, nisi quae salutem fide invenerit. Iustorum animae, id est nostrae, ad Demiurgum in medietatis receptacula transmittentur. Agimus gratias, contenti erimus cum deo nostro deputari, [3]*in* quo census[c]. Nihil animale in Pleromatis palatium admittitur nisi spiritale examen Valentini. Illic itaque primo [4]despoliantur homines ipsi, id est interiores. Despoliari [5]autem est deponere animas quibus induti videbantur; easque Demiurgo suo reddent, quas ab eo [6]averterant. Ipsi autem spiritus in totum fient intellectuales, neque [7]detentui neque conspectui obnoxii, atque ita invisibiliter in Pleroma [8]recipientur. Furtim, si ita est. Quid [9]deinde? Angelis distribuentur, satellitibus Soteris. In [10]filios putas? [11]Non. Sed in [12]adparitores? Ne istud quidem. Sed in [13]imagines? Utinam vel [14]hoc[d]. In quid ergo, si non pudet dicere?

Ies. XL, 6.

17. scientiam *ABC*. 18. quam *Fr. Iunius*.

Cap. XXXII. 1. hoc *ad. codex Pithoei*. 2. totum interit interitum *ego*. totum interitum *ABCab*. in totum interitum *cd., ex coni. Pamelii*. totum interiturum *Fr. Iunius*. 3. in quo census *ego*. quo ascensus *d*. qua census *reliqui*. 4. dispoliantur *ACab*. 5. est autem *B*. 6. avertant *c*. *Typographi error videtur*. 7. detentui *abcd*. detenui *reliqui*. 8. recipiuntur *ABC*. 9. deinde (denique *A*.) de angelis *AB*. 10. filio *ABC*. 11. non unius sed *AB*. 12. adparatoris *AC*. apparitoris *B*. 13. imaginis *ABC*. 14. hoc, inquit. Erro, si non putet dicere in sponsa est. tunc *ABC*.

et prave distincta vulgo, ita reponere conatus sum. Cum scena iam supra, nec semel, comparaverat mysteria theologiae Valentinianae. Sic cap. 20. de ipso Demiurgo: „Tum ipsam caelorum septemplicem *scenam* solio desuper suo finit.“, qui locus emendationem meam mirifice firmat. Adde cap. 3., cap. 10., cap. 13., cap. 32., cap. 33. Quod ad illa duo *et*, ne alterutrum tibi delendum videatur, memineris apud Tertullianum saepissime abundare hanc copulam. Adv. Marc. II, 12: „tam bonus quam *et* iustus.“ Ibid. IV, 13: „tam bonus quam *et* iudex.“ Ibid. II, 14: „ut etiam *et* hinc haereticis respondeas.“ Cf. De Idolol. cap. 20: „meminisse debemus *etiam* in verbis *quoque* idololatriae incursum praecavendum.“

i. coenaculum] Cf. adnott. ad cap. 7.

k. sciens iam, nec videns illam.] Dixit supra Demiurgum a matre Achamoth in omnem operationem ductum atque permotum fuisse tanquam νευρόσπαστον et nervis alienis mobile lignum. Quia videlicet nihil eius sentiebat, hoc est: Ignorabat se a matre moveri atque abs se ipso fieri omnia putabat. Iam vero postquam fuit in matris coenaculum translatus, scire se quicquid fecerat a matre sua per ipsum facta. Septimius igitur fatuam Valentinianorum sententiam ridens, „Nam si ita erat, inquit, semper ignorare maluisset.“ (Rigalt.) Cf. supra cap. 28: „Et de omnibus inluminatus ab illo (sc. Sotere) etiam spem suam discit, quod successurus sit in locum matris.

Cap. XXXII. a. in hoc exitus] Sic habet vetus exemplar. *In hoc exitus*, hoc est in hunc exitum. (Rigalt.)

b. totum interit interitum] Ita haec verba sanasse mihi videor. Verbum *interit* delituit in proximo vocabulo.

c. in quo census.] Id est origo. Cf. supra cap. 24 „Figulat ita hominem Demiurgus et de afflatu suo animat.“ Et tam ipse Demiurgus est animalis quam nos, quos „mediae spei deliberatos“ dixerat cap. 29.

d. Utinam vel hoc.] Ut iis scilicet ima-

In sponsas[e]. Tunc illi Sabinas raptas [15]iure matrimonii claudent[f]. Haec erit spiritalium merces, hoc praemium credendi. Fabulae tales utiles[g], ut Marcus [16]aut Gaius [17]in hanc carnem barbatus et [18]haec omnia, severus maritus, pater, avus, proavus, certe quod sufficit masculus, in [19]nymphone Pleromatis ab angelo, tacendo iam dixi, et forsitan parias aliquem [20]Onesimum Aeonem[h]. His nuptiis recte deducendis pro face et flammeo tunc, credo, ille ignis arcanus erumpet[i], et universam substantiam depopulatus ipse quoque decineratis omnibus in nihilum finietur, et nulla iam fabula[k]. Sed [21]nae ego temerarius, qui tantum sacramentum etiam inludendo prodiderim. Verendum mihi est ne Achamoth, quae se nec filio agnitam voluit, insaniat, ne Theletus irascatur, ne [22]Fortuna[l] acer-

15. iure matrimonii claudent *ego*. iure matrimonii plaudent *abcd*. inter se de matrimoniis laudent *ABC*. 16. et *AB*. 17. in hac carne *Fr. Iunius*. 18. haec omnia *abcd*., *ex emendat. Rhenani*. haec anima *ABC*. hac anima *Fr. Iunius*. 19. symphone *ABCab*. 20. novissimum *Rhenanus*. 21. ne *C*. 22. Fortunata *Pamelius*.

gines tantum essent nequitiae,. non nequitia ipsa. (Rigalt.) Immo, non nequitiae, puto, imagines, sed ipsorum angelorum.

e. In sponsas.] Irenaeus I, 1, 12.

f. Tunc illi Sabinas raptas iure matrimonii claudent.] Ita emendavi haec verba. Nam quid *plaudent* vel *laudent* significare hic possit nemo facile divinaverit.

g. Fabulae tales utiles] Fabulae tales utiles sunt, ut tu qui Marcus vocaris, aut tu qui Gaius vocaris, hoc imminere tibi post fata scias, ut quamquam fueris in vita barbatus, quod viri non mulieris indicium est, et quamquam extiteris severus maritus, osor videlicet libidinis et castitatem tuam uxorisque servans, licet etiam fueris severus pater, severus avus, severus et gravis proavus, ad virtutem, inquam, institutis liberis atque nepotibus, licet praeterea sit masculus, cuius concubitum omnium gentium leges prohibent, quod unum ad excludendam istam contumeliam sufficere debebat, licet, inquam, haec omnia quae modo retulimus, fueris in vita, nihilominus futurum scias, ut intra Nymphonem [Symphonen *scripsit Rhenanus*] Pleromatis non obstante loci reverentia ab angelo complectare, et forsitan ex eo complexu uterum ferens parias aliquem novellum aeonem, qui tibi usui esse possit et famuli obsequium praestare. (Rhenan.)

h. aliquem Onesimum Aeonem.] Alludit ad Onesimum Philemonis, quem Paulus in vinculis genuit, ut ipse ad Philemonem scribit, ceu partu plane caelesti, factum scilicet de gentili Christianum, de fugitivo probum. Expectamus, inquit ridendo Septimius, ut tu, qui Marcus es aut Gaius, certe quod sufficit masculus, in istis infandis angelorum Valentinianorum vinculis sive amplexibus parias: sed quid parias? aliquem scilicet Onesimum Paulinum? immo prodigiosum aliquem Satanae mastigiam. Hoc enim vult intelligi. (Rigalt.) Argutula haec est Rigaltii interpretatio et quae parum mihi probetur. Nec Onesimi Paulini qui locus esse hic possit bene capio. Vocabuli corruptelae debetur. Latet aliud nomen, aut numerus (id quod etiam Semlerum coniectasse video), fortasse *unettricesimum*, aut *millesimum* vel *sexcentesimum*.

i. ille ignis arcanus erumpet] Irenaeus I, 1, 13: „*Τούτων δὲ γενομένων οὕτως τὸ ἐμφωλεῦον τῷ κόσμῳ πῦρ ἐκλάμψαν καὶ ἐξαφθὲν καὶ κατεργασάμενον πᾶσαν ὕλην συναναλωθήσεσθαι αὐτῇ καὶ εἰς τὸ μηκέτ' εἶναι χωρήσειν διδάσκουσι.*"

k. et nulla iam fabula.] Suprema haec, inquit, omnia fient ad verum. Non erit fabula. (Rigalt.) Scripsit fortasse „*Haec* nulla iam fabula." Nisi forte hoc voluerit Septimius: Tunc ignis ille arcanus ipse quoque decineratis omnibus in nihilum finietur, et hoc ultimo rerum actu, iam fabula Valentinianorum absoluta et ad finem perducta est. Cf. quae adnotavi ad cap. 31. ad verba „sicut et scenam et Demiurgus."

l. Fortuna] *Μακαριότης*. Cf. supra cap. 8.

Cap. XXXIV.

[1]Pudiciores alii honorem divinitatis recordati, ut etiam unius [2]coniugii dedecus ab eo avellerent, maluerunt nullum [3]Bytho sexum deputare, [4]et fortasse, Hoc deum, [5]non, Hic deus, neutro genere [6]pronuntiant. Alii contra magis et masculum et feminam dicunt[a], ne apud solos Lunenses Hermaphroditum existimet annalium commentator Fenestella.

Cap. XXXV.

[1]Sunt qui nec principatum [2]Bytho defendant, sed postumatum, [3]Ogdoadem ante omnia praemittentes[a], ex Tetrade quidem et ipsam, sed [4]et aliis nominibus derivatam. Primo enim constituunt Proarchen, secundo Anennoëton, tertio [5]Arrheton, quarto Aoraton. [6]Ex Proarche itaque processisse primo et quinto loco [7]Archen, ex Anennoëto secundo et sexto loco Acatalepton, ex [8]Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston, ex Invisibili quarto et octavo loco [9]Agenneton. Hoc quae ratio disponat, ut singula binis locis et quidem tam intercisis nascantur, malo ignorare quam discere. Quid enim recti habent quae tam perverse proferuntur?

Cap. XXXVI.

Quanto meliores qui totum hoc taedium de medio amoliti nullum Aeonem voluerunt alium ex alio per gradus revera [1]Gemonios structum, sed mappa, quod aiunt, missa[a] semel octoiugem istam ex [2]Patre et Ennoea eius [3]exclusam[b]. Ex ipso denique eius [4]motu nomina gerunt. Cum, inquiunt, cogitavit proferre, hoc Pater dictus est. Cum protulit, quia [5]vera protulit, hic Veritas appellata est. Cum semetipsum voluit probari, hoc Homo pronuntiatus est. Quos autem praecogitavit cum protulit, tunc Ecclesia nuncupata est. Sonuit Homo Sermonem, et hic est primogenitus filius, et Sermoni accessit Vita, et Ogdoas prima conclusa est. Sed hoc [6]taedium omnino pusillum[c].

Cap. XXXIV. 1. Pudicitiores *A(B). tres Vaticani.* 2. coniugii *(B)cd. tres Vaticani.* coniugis *ACab.* 3. Bythio *ABCab.* 4. ut *alii apud Fr. Iunium.* 5. nec *A.* 6. pronuncient *C.*

Cap. XXXV. 1. Sunt, inquit, qui *ABC.* 2. Bythio *ABCab.* 3. Ogdoaden *d.* 4. et *om. abc.* 5. archeton *ABC.* 6. Et *A.* 7. Archen, ex Anenoëto secundo et sexto *om. AB.* 8. arceto *ABC.* 9. Ageneton *C.*

Cap. XXXVI. 1. Gemonio *C.* gemonie *AB.* 2. parte *ABC.* 3. exclusam *abcd.* ex causam *AB.* ex causa *C.* 4. motu nomina gerunt *abcd. Gorziensis.* motum ominare gerunt *ABC.* 5. vero *ABC.* 6. taedium omnino pusillum *ego.* taedium non pusillum *ABCd. tres Vaticani.* taedium pusillum *reliqui.*

Cap. XXXIV. a. et masculum et feminam dicunt] Iren. I, 5, 3: „Quidam enim sine coniugatione dicunt eum, neque masculum neque feminam neque omnino aliquid esse. Alii autem et masculum et feminam eum dicunt esse, hermaphroditi genesim ei donant.“

Cap. XXXV. a. Ogdoadem ante omnia praemittentes] Cf. Iren. I, 5, 3.

Cap. XXXVI. a. sed mappa, quod aiunt, missa] Cf. De Spectac. cap. 16. et quae ibi sunt adnotata.

b. semel octoiugem istam ex Patre et Ennoea eius exclusam.] Cf. Iren. I, 6, 2. De verbo *excludere* dixi ad cap. 11.

c. Sed hoc taedium omnino pusillum.] Sanavi haec verba reponendo *omnino* pro eo quod irrepserat *non.* Has voculas vidimus confusas etiam Adv. Hermog. cap. 21., et saepius.

Cap. XXXVII.

Accipe alia ingenia [1]circulatoria[a] insignioris apud eos m
qui [2]et pontificali sua auctoritate in hunc modum censu

Cap. XXXVII. 1. circulatoria *ego.* circumiamana *AB.* Circuria
Cicuria Enniana *c., ex emendat. Io. Harrisii. Probat Fr. Iunius.* Curracae E
galtius. cercuriana *d., Latinius.* Lyncuriana *Rhenanus.* 2. ex *abc.*

Cap. XXXVII. a. Accipe iam alia ingenia circulatoria] Rigaltius scripturam suam *Currucae Enniani* ita commendat: „Curruca stupidi cuiusdam mimologi nomen fuit, ut discimus ex veteri Iuvenalis interprete ad hunc versum ex Satira VI [276]: „Tu tibi nunc Curruca places fletumque labellis Exsorbes," quo certe fatuus aliquis describitur. Huiusce autem Currucae aptam ridiculis personam primus, ut videtur, Ennius introduxit. Unde Tertullianus hoc loco aliquem e proceribus Valentinianis deliramenta sua tamquam effata pontificalia verbis ad factum compositis pronuntiantem Currucam Ennianum nuncupavit. Tertullianum vero imitatus Hieronymus libro II. adversus Rufinum [tom. IV. p. 402. ed. Bened.] dixit: „Didymi interpretaris scholion, in quo ille casso labore conatur alienum errorem defendere, quod Origenes quidem bene dixerit, sed nos simplices homines et Currucae Ennianae, nec illius sapientiam nec tuam, qui interpretatus es, intelligere possumus." Etenim sic etiam emendandum quod illic depravate legitur „Cicures Enniani." Ceterum eo coniectura nostra firmari etiam videatur, quod Irenaeus in Valentinianum istum quem Septimius Currucam vocat, sub vocabulis peponis et cucurbitae et cucumeris lusit." Ex scholiasta Iuvenalis quod ad Tertulliani verba vel emendanda vel illustranda faceret plane nihil peti poterat. Vituperanda contra duplex temeritas, et Currucam illam nescio quam Ennio vindicandi, et Hieronymi verba, quae ex emendatioribus libris sunt edita, ad mendosissima haec Tertulliani verba rescribere conandi. Multo enim rectius ex Hieronymo emendaretur Tertullianus quam hic ex illo. Sed etiam ipsi illi „cicures Enniani" (codex Collegii Navarr. Paris. a Benedictinis consultus habet *cincturae Senniani*) vereor ut ad illum Valentinianum adhiberi queant. *Cicuria* enim *ingenia* etiamsi explicari possint sapientia vel prudentia (Paulus ex Festo s. v. *Incicorem* p. 108. Muell. „Interdum *cicur* pro sapiente ponitur, ut idem Pacuvius: „*Concilium cicur.*" Ioann. Ianuensis: „*Cicurius,* prudens, gratus, cautus, astutus, vafer, placidus, mansuet
cur Enniana cognominentur l
intellegitur. Scribendum erat c
Dixerat Tertullianus fine cap
gressi, sed hoc esse taediu
pusillum, Octoadis primae
semel ex Patre et Ennoea exc
multo iam maiores ineptias
alicuius Valentiniani magistri n
qui circulatoria plane arte at
ex Solitatis et Unitatis, ex Si
et Unionis copulationibus ce
lationes Aeonum propagaverit,
uno usque multiplicaverit pl
utique diversos, qua plures.
sunt ingenia circulatoria."
quemadmodum hic „circulator
Tertullianus dixit „circulatori
gias" Apolog. cap. 23.

b. insignioris apud eos mag
phanis, ut constat ex Theodo
naens I, 5, 2: „Ἄλλος [δέ τ
Ἐπιφανὴς διδάσκαλος αὐτ
ὑψηλότερον καὶ γνωστικώτε
τεινόμενος τὴν πρώτην Τετ
τως· ἔστι τις πρὸ πάντων
προανεννόητος, ἄῤῥητός τε
νόμαστος, ἣν ἐγὼ μονότητα
ταύτῃ τῇ μονότητι συνυπά
μις, ἣν καὶ αὐτὴν ὀνομάζω
αὕτη ἡ ἑνότης ἥ τε μονότ
οὖσαι προήκαντο, μὴ προέμ
χὴν πάντων (vulg. ἀρχὴν ἐπ
νοητὴν, ἀγέννητόν τε καὶ
ἣν ἀρχὴν ὁ λόγος μονά
ταύτῃ τῇ μονάδι συνυπάρχ
ὁμοούσιος αὐτῇ, ἣν καὶ α
μάζω τὸ ἕν· αὗται αἱ δυνά
μονότης καὶ ἑνότης, μονάς
ἕν, προήκαντο τὰς λοιπὰς
τῶν Αἰώνων." Interpres: „
quidam, qui et clarus est mag
rum, in maius sublime et qu
iorem agnitionem extensus, pr
ternationem dixit sic: Est qu
omnes Proarche, Proanennoët
enarrabilis, et Innominabilis,
Monotetem voco. Cum hac
est virtus, quam et ipsam v
tetem. Henotes et Monotes
unum, emiserunt, cum nihil
principium omnium noëton,
ton, et aoratum, quam Arch

inquit, ante omnia Proarche, inexcogitabile et inenarrabile [3]et innominabile, quod ego nomino Monoteta. Cum hac erat alia virtus, quam et ipsam appello [4]Henoteta. [5]*Monotes et Henotes*, id est [6]Solitas et Unitas, cum unum essent, protulerunt non [7]proferentes initium omnium intellectuale, innascibile, [8]invisibile, quod sermo [9]Monada vocavit. Huic adest [10]consubstantiva virtus, quam appellat Unio. [11]Hae igitur virtutes, Solitas, [12]*Singularitas*, Unitas, Unio, ceteras prolationes [13]Aeonum propagarunt. [14]O differentia! Mutetur Unio et Unitas, [15]Singularitas [16]est summa et [17]Solitas[c]. [18]Quamquam[d] designaveris, unum est.

Humanior iam Secundus, [1]ut brevior, [2]Ogdoadem in duas Tetradas dividens, in [3]dexteram et sinistram, in lumen et tenebras; tantum quod desultricem et defectricem illam virtutem[a] non [4]vult ab aliquo [5]deducere [6]Aeonum, sed a fructibus de substantia [7]venientibus. Cap. XXXVIII.

De ipso iam [1]domino [2]Iesu quanta diversitas scinditur! Hi ex omnium Aeonum flosculis[a] eum construunt: illi ex solis decem[b] constitisse contendunt, quos Sermo et Vita protulerunt; inde et in ipsum Sermonis et Vitae concurrerunt [3]tituli[c]: isti ex [4]duodecim Cap. XXXIX.

3. et innominabile *abcd., ex Irenaeo.* Inenarrabile *ABC.* 4. Ennoteta *ABC.* 5. Monotes et Henotes *desideratur in ABC. Addidit primum ex Irenaeo Rhenanus.* 6. solita sed unitas *ABC.* 7. praeferentes *C.* proserentes (*B.*) 8. invisibile *om. AB.* 9. Monada *desideratur in ABC. Addidit Rhenanus ex Irenaeo.* 10. cum substantia *ABC.* 11. Haec *ABC.* 12. Singularitas *desideratur in ABC. Addidit primum Rhenanus.* 13. Aeonum *abcd. Gorziensis.* eorum *ABC.* 14. ad differentiam *AB.* 15. et singularitas *AB.* 16. est summa et *ego.* et suum et *ABC.* et suum *reliqui.* 17. Solitas *abcd. Gorziensis.* solita *reliqui.* 18. quamque *abc.*

Cap. XXXVIII. 1. et *B.* 2. Ogdoaden (*B*)*C.* 3. dextram *d.* 4. viverit *AB.* 5. deducereo *B.* 6. triginta Aeonum *cd., ex Irenaeo.* 7. venientibus *ab.* eorum venientibus *cd., ex Irenaeo.* veniant *reliqui.*

Cap. XXXIX. 1. domino *ACabcd.* dicto *C. in marg.* dicant *B.* 2. Ien *ABC.* 3. tituli *ego.* oculi *ABCd.* flosculi *abc.* 4. duodecim *abcd.* Christo *ABC. Exemplaria scripta Rhenani.*

Monada vocat. Cum hac Monade est virtus eiusdem substantiae ei, quam et ego voco Hen. Hae autem virtutes, id est Monotes et Henotes et Monas et Hen, emiserunt reliquas emissiones Aeonum."

c. Singularitas est summa et Solitas.] Ita emendavi. Nam illud „*et suum* Solitas" quid sibi vellet nemo adhuc percipere aut interpretari potuit.

d. Quamquam] Id est quamlibet ex his, sive Unionem, sive Unitatem, sive Singularitatem, sive Solitatem, nihil aliud quam Unum dicis. (Rigalt.)

Cap. XXXVIII. a. desultricem et defectricem illam virtutem] Irenaeus I, 5, 2: „ἀποστᾶσάν τε καὶ ὑστερήσασαν δύναμιν."

Cap. XXXIX. a. Hi ex omnium Aeonum flosculis] Cf. supra cap. 12. Irenaeus I, 7.

b. ex solis decem] Cf. supra cap. 7.

c. inde et in ipsum Sermonis et Vitae concurrerunt tituli] Ita correxi ex Irenaei verbis: „τὰ προγονικὰ ὀνόματα διασώζοντα." Nisi forte quis coniectaverit Tertullianum in suo Irenaei exemplari legisse ὄμματα pro ὀνόματα. Sed interpretatio eius sententiae Valentinianae multo maiores difficultates haberet.

potius[d], ex Hominis et Ecclesiae fetu, ideoque Filium Hominis [5]aiunt pronuntiatum: [6]alii a Christo et Spiritu Sancto constabiliendae [7]universitati provisis[e] confictum et [8]iure paternae appellationis haeredem. Sunt qui Filium Hominis aliunde conceperint dicendum, [9]quoniam ipsum Patrem[f] pro magno nominis sacramento Hominem appellasse praesumpserint, ut quid amplius speres de eius dei fide cui nunc adaequaris. Talia ingenia [10]superfruticant apud illos ex materni seminis[g] redundantia. Atque ita [11]inolescentes doctrinae [12]Valentinianorum in silvas iam [13]exoleverunt Gnosticorum.

5. aiunt *d.* avite *reliqui.* 6. alia Christo *ABC.* 7. conversitati *ABC.* 8. iure *abcd.* in se *ABC.* esse *Fr. Iunius.* 9. quoniam *Fr. Iunius.* quamquam *libri omnes.* 10. superfruticant *Cabcd.* superfructificant *AB., et C. in marg.* 11. inolescentes *d., ex emendat. Latinii. Probavit etiam Fr. Iunius.* insolescentes *reliqui.* 12. Valentiniorum *AB.* 13. exoleverint quaestitorum *AB.*

d. ex duodecim potius] Cf. supra cap. 8.

e. constabiliendae universitati provisis] Cf. supra cap. 14.

f. quoniam ipsum Patrem] Veram scripturam h. l. debemus Fr. Iunio ad Irenaeum: „καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ μέγα καὶ ἀπόκρυφον μυστήριον, ὅτι ἡ ὑπὲρ τὰ ὅλα δύναμις καὶ ἐμπεριεκτικὴ τῶν πάντων ἄνθρωπος καλεῖται· καὶ διὰ τοῦτο υἱὸν ἀνθρώπου ἑαυτὸν λέγειν τὸν σωτῆρα." Interpres: „et hoc esse magnum et absconditum mysterium, quoniam quae est super omnia virtus, et continet omnia, Anthropos vocatur: et ideo hoc Filium Hominis se dicere Salvatorem."

g. materni seminis] Achamoth.

DE
CARNE CHRISTI.

In scripturae discrepantia Tertulliani verbis subiecta

A significat codicem manu exaratum Parisiensem, Agobardiinum (*Aβ* ex colla Steph. Baluzii, *Aφ* ex Hildebrandi).
B - - - - Vindobonensem n. CCLXXXII.
C - - - - Leidensem.
D - editionem principem Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a. MDX
a - - Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV. (siglum *mg.* ditum notat scripturam ex margine eius libri prolat
b - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae MDL.
c - - Iac. Pamelii, quae prodiit Antverpiae a. MDLXXIX.
d - - Nic. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

*DE

CARNE CHRISTI.

Qui fidem resurrectionis ante istos [1]Sadducaeorum propinquos[a] sine controversia [2]moratam[b] ita student inquietare, ut eam [3]spem negent etiam ad carnem pertinere, merito [4]Christi quoque carnem quaestionibus [5]distrahunt[c], tamquam aut nullam omnino aut quoquo modo aliam praeter humanam, ne, si humanam constiterit fuisse, praeiudicatum sit adversus illos eam resurgere omni modo, quae in [6]Christo resurrexerit. Igitur unde illi destruunt carnis vota[d], inde [7]nobis erunt praestruenda. Examinemus corporalem substantiam domini; de spiritali enim certum est. [8]Caro quaeritur. Veritas et qualitas eius [9]retractatur: an fuerit, [10]et unde[e], et cuiusmodi fuerit. Renuntiatio[f] eius dabit legem nostrae resurrectioni. Marcion, ut carnem Christi negaret, negavit etiam nativitatem, aut ut nativitatem negaret, negavit et carnem, scilicet ne invicem sibi testimonium Cap. I.

* DE CARNE CHRISTI ADVERSUS QVATVOR HAERESES *inscripsit Iac. Pamelius ex cap.* 2 *libri De Resurrectione Carnis.*

Cap. I. 1. saduceorum *B., et codex scriptus Bibl. Laurentianae n. XII. plut. XXVI.* 2. moratam ita student *d.* morata ista student *A.* orta student *amg.* moratam student *BCDabc. Laurent., et codex Montispessulanus, olim P. Pithoei.* 3. semper *amg.* 4. Christi quoque carnem *Ad.* quoque carnem Christi *reliqui. Laurent. et Montisp.* 5. distruunt *A.* destruunt *Ios. Mercerus.* 6. Christo *ACd. Laurent., Fulv. Ursinus.* Christum *BDabc. Montispessul.*! *et Vindobonensis codex scriptus n.* 283. 7. erunt nobis *C.* erunt *d.* 8. Carnis quaeritur veritas *abc.* 9. retractatur *Aabcd.* retractantur *BCD. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 10. et unde et cuiusmodi fuerit *om. A.*

Cap. I. a. Sadducaeorum propinquos] Haereticos negantes resurrectionem, ut ante Sadducaei fecerant Matth. cap. 22. Cf. De Praescript. Haeret. cap. 33. (Fr. Iunius.)

b. sine controversia moratam] Moratam vocat fidem stabilem ac firmam atque inconcussam. (Rhenan.)

c. quaestionibus distrahunt] De his cf. De Resurr. Carnis cap. 2.

d. carnis vota] Resurrectionem. Similiter De Resurr. Carnis cap. 4 „haec erunt vota carnis recuperandae."

e. et unde] An ex origine, vel caelo. Moratur in hoc totidem capitulis 6. 7. 8. 9. contra Apellem. (La Cerda.)

f. Renuntiatio] Id est demonstratio, declaratio, pronuntiatio. Ad Natt. II, 4 „quod est testimonii ad diversitatem occulti et manifesti *renuntiatio.*" Sic *renuntiare* De Resurr. Carnis cap. 18 „ut exinde a cadendo cadaver *renuntietur.*" Et alibi.

[11]responderent[g] nativitas et caro, quia nec nativitas sine carı caro sine nativitate; quasi non eadem licentia haeretica e potuisset aut admissa carne nativitatem negare, ut [12]Apelles pulus et postea desertor [13]ipsius, aut [14]et carnem et nati confessus aliter [15]illas interpretari, ut condiscipulus et cond eius Valentinus[h]. Sed et qui carnem Christi putativam intr aeque potuit [16]nativitatem [17]quoque [18]phantasma confingere, [19]conceptus et praegnatus et partus virginis et ipsius exinde i [20]ordo τῷ δοκεῖν [21]haberentur[i]. Eosdem oculos eosdemque fefellissent quos carnis opinio [22]elusit.

Cap. II. Plane nativitas a Gabriele adnuntiatur. Quid illi cum creatoris[a]? [1]Et in virginis uterum conceptus inducitur. Q cum [2]Esaia [3]propheta creatoris? Odit moras, qui subito Ch [4]de caelo deferebat[b]. [5]Aufer hinc, [6]inquit, molestos sempe saris census et diversoria angusta et sordidos [7]pannos e

Luc. I, 26 sqq. — Ies. VII, 14. — Luc. II, 1 sqq.

11. responderent *A.* redderent responderent *Dab. Montisp. Vindob.* 283. *V rum unus.* redderent et responderent *BCcd. Laurent., et duo Vaticani apud P* redderent *Fulv. Ursinus.* 12. appelles *B. Vindob.* 283. 13. eius *B. om. Ad.* 15. illas *Aamgbcd.* illis *BCDa. Montisp. Laurent. Vindob.* 283. 1 vitatem *Ad.* nativitatis *reliqui. Montisp. Laurent. Vindob.* 283. 17. quoqu 18. phantasma *Ad.* phantasmata *reliqui. Montisp. Laurent. Vindob.* 283. 1 ceptus praegnantis *B. Vindob.* 283. 20. ordo τῷ δοκεῖν *Fr. Iunius, et i in edit. Rhenani a.* 1528. ordo τὸ δοκεῖν *abcd.* ordo to docin *A.* or *BC. Laurent. Vindob.* 283. ordo tocoxin *D. Montisp.* 21. haberentur *Ad.* haberetur *reliqui. Montisp. Vindob.* 283. 22. elusit *(Aβ)d.* clusit *Aφ.* in *liqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283.

Cap. II. 1. et virginis utero? *abc.* et virginis uterum *C.* 2. Esaia *B.) BCDd. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. esset a *A.* essentia *abc.* 3. p *om. BCDabc. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 4. de caelo referebat *A. Hildel* de caelis referebat *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 5. Aufers *Laure tisp. Vindob.* 283. auferas *D. in marg.* 6. inquid *Aβ.* 7. panos *Aφ.*

g. testimonium responderent] Est prima haeresis Marcionis quae cap. 2. 3. 4. et 5. confutatur, ut lib. De Praescript. Haeret. cap. 51. [*i. e.* Adv. Omnes Haeres. cap. 6.], secunda Apellis, quae confutatur cap. 6. 7. 8. et 9., tertia Valentini, et quarta Saturnini, quae ab auctore sparsim refelluntur. (Fr. Iunius.) Auctoritate codicis Agobardini delevi glossam *redderent.* Cf. De Test. An. cap. 3. Apolog. cap. 9. et cap. 24.

h. ut Apelles — ut — Valentinus.] Cf. De Praescr. Haeret. cap. 30.

i. τῷ δοκεῖν haberentur.] Id est dicerentur tantum apparuisse, non esse, ut interpretatur La Cerda. Rigaltius citat Hieron. lib. II. Adv. Pelag. [p. 520. tom. IV. ed. Bened.]: „Carnis infirmitas deo habitatore gaudebat, et tamen mensuram fragilitatis suae excedere non poterat, ut non τῷ δοκεῖν [*Rig. habet* τὸ iuxta veteres haereticos, sed filius hominis filius crederetur.“ Hieronym. Ad Pammach. adv. Ioh. Hierosolym. tom. IV. ed. p. 320: „Haereticos vero, in parte sunt Marcion, Apelles, Va Manes, nomen insaniae, penitus nis et corporis resurrectionem et salutem tantum tribuere anim straque nos dicere ad exemplum resurrecturos, cum ipse quoqu nus in phantasmate resurrexerit, solum resurrectio eius, sed et i tivitas τῷ δοκεῖν, id est putati magis sit quam fuerit.“

Cap. II. a. cum angelo cre Quem scilicet malum statuit Ma

b. de caelo deferebat.] Cf. Ad IV, 7.

praesepia. Viderit[c] angelica multitudo dominum suum [8]noctibus honorans. Servent potius pecora pastores; et [9]magi ne fatigentur de longinquo; dono illis aurum suum. Melior sit et Herodes, ne [10]Hieremias glorietur. Sed nec circumcidatur infans, ne doleat, [11]nec ad templum deferatur, [12]ne parentes suos [13]oneret sumptu [14]oblationis[d], nec in manus tradatur [15]Simeoni, [16]ne [17]senex moriturus exinde contristetur. Taceat et anus illa, [18]ne fascinet[e] puerum. His, opinor, consiliis tot originalia instrumenta[f] Christi delere, Marcion, ausus [19]es, ne caro eius probaretur. [20]Ex quo, oro te? Exhibe auctoritatem. Si [21]propheta es, praenuntia aliquid: si apostolus, praedica publice: si apostolicus, cum [22]apostolis senti: si [23]tantum Christianus es, crede quod traditum est: si nihil istorum es, merito dixerim, morere. Nam [24]et mortuus es, qui [25]non [26]es Christianus, non [27]credendo quod [28]creditum Christianos facit, et eo magis mortuus es [29]quo magis non es Christianus, [30]qui cum fuisses, excidisti, rescindendo quod retro credidisti[g], [31]sicut et ipse confiteris in quadam [32]epistula et tui non negant et nostri probant. Igitur rescindens quod credidisti [33]iam non credens rescidisti, non

Luc. II, 9 sqq. Matth. II, 1 sqq. Matth. II, 17. Ier. XXXI, 15. Luc. II, 24 sqq. Luc. II, 36 sqq.

8. „*al. deest* noctibus“ *legitur in marg. libri a.* 9. magi efatigentur *BC. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. magis ne fatigentur *A.* 10. ieremias *A.* 11. ne *Montisp.* 12. nec *AβB.* 13. honeret *Montisp.* honoret *BC. Laurent. Vindob.* 283. 14. oblationis *abcd.* obligationis *ABCD.* (*et edd. Rhenani a.* 1528. *et a.* 1539. *ita habent*) *Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 15. Simeoni *ADd. Montisp.* Simeonis *reliqui. Laurent. Vindob.* 283. 16. nec *Montisp.* 17. senex moriturus exinde contristetur *Ad.* senem moriturum exinde contristet (constet *D.*) *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 18. nec fascinet nec (vel *Vindob.* 283.) faticinet *BC. Vindob.* 283. nec fascinet (*in marg. eadem manu* nec fatiscinet) *Laurent.* 19. es *Ad.* ẽ *Montisp.* est *reliqui. Laurent. Omittit voculam Vindob.* 283. 20. Ex quo oro te exhibe auctoritatem *Aφ.* Ex qua oro te exhibe auctoritatem *Aβ. Et ita legit in A. etiam Rigaltius.* Ex qua, oro te exhibe, auctoritate? *Rigaltius.* Ex qua, oro te, auctoritate? *BCDabcd. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 21. profetes es *A.* 22. apostolicis *BC.* 23. tantummodo *BC. Vindob.* 283., *et tres Vaticani ap. Pamelium.* 24. et *om. B.* 25. non *om. BC. Laurent. Vindob.* 283. 26. est *A.* 27. credendum *A.* 28. creditum *BCamgbcd. Laurent. Vindob.* 283. traditum *ADa. Montisp.* 29. quo magis non es Christianus *Aamgbcd.* qui non es Christianus *Da.* qui non Christianus es *BC. Laurent. Vindob.* 283. *Quid extet in Montisp. non audeo affirmare; in schedis mihi commissis scriptum est* „quo magis non] qui“. 30. quod *Fulv. Ursinus.* 31. sicuti *c.* 32. epistula *A., ubicunque.* 33. iam credens *amg.*

c. Viderit] Cf. de hac locutione adnott. ad De Corona cap. 13.

d. oneret sumptu oblationis] Debemus hanc scripturam Io. Gangneio, optimis ad hoc De Carne Christi opusculum libris uso, quorum scripturae haud semel concinunt cum nostro Agobardino. Is vero ipse hoc loco habet *obligationis.* Quod si retinueris, interpretaberis obligationem vel legem hostiam offerendi de infante ad templum delato.

e. fascinet] De Virg. Veland. cap. 15 „Fascinum vocant infeliciorem laudis et gloriae enormioris eventum.“

f. originalia instrumenta] Cf. adnott. ad Apol. cap. 18. Similiter Adv. Marc. IV, 3 dixit „authenticam paraturam.“, et De Praescr. Haeret. cap. 36 „authenticas litteras apostolorum.“

g. rescindendo quod retro credidisti] Cf. Adv. Marc. I, 1. IV, 4. et De Praescr. Haeret. cap. 30. De verbo *rescindere* cf. adnott. ad De Pudic. cap. 14., et de *retro* illo plane Tertullianeo ad De Spectac. cap. 9.

tamen quia credere [34]desisti, recte [35]rescidisti, [36]atquin rescindendo quod credidisti [37]probas ante quam rescinderes aliter fuisse. Quod [38]credidisti aliter, illud [39]ita erat traditum[h]. Porro[i] quod traditum erat, id erat verum, ut ab eis traditum quorum fuit tradere. Ergo quod erat traditum rescindens quod erat verum rescidisti. Nullo iure fecisti. Sed plenius eiusmodi praescriptionibus adversus omnes haereses alibi iam usi sumus. Post quas nunc ex abundanti [40]retractamus, desiderantes rationem qua non putaveris natum esse Christum.

Cap. III. Necesse est, quatenus hoc putas arbitrio tuo licuisse, ut aut impossibilem aut inconvenientem deo existimaveris nativitatem. Sed deo nihil impossibile nisi quod non vult. An ergo [1]voluerit nasci (quia si voluit, [2]et potuit et natus est) consideremus. Ad compendium decurro. Si enim nasci se deus noluisset, quacunque de causa, nec hominem se videri praestitisset. Nam quis hominem videns eum negaret natum? [3]Ita quod noluisset esse, nec videri [4]omnino voluisset. Omnis rei displicentis etiam opinio reprobatur, quia nihil interest utrum [5]sit quid [6]an non sit, si cum non sit [7]esse praesumitur. Plane interest [8]ut falsum non [9]patiatur quod [10]vere non est[a]. Sed satis erat illi, inquis, conscientia sua. [11]Viderint homines si natum putabant, quia hominem videbant. Quanto ergo dignius [12]quantoque constantius humanam sustinuisset existimationem [13]vere natus, eandem existimationem etiam non natus subiturus cum iniuria conscientiae suae [14]quam tu [14b]ad fiduciam [15]reputas[b], ut non natus adversus conscientiam suam natum [16]se

34. desisti *ABCDa. Montisp.* (*Vindob.* 283.) desiisti *bcd.* (*Laurent.*) 35. credidisti *amg.* 36. Atquin *Bc. Laurent. Vaticani tres.* Adquin *Montisp.* Atqui *Dab.* Atque in *Ad. Hildebrandus.* an q'm *C.* 37. probas ante quam rescinderes aliter fuisse quod credidisti *om. A.* 38. rescidisti *amg.* 39. iterat traditum *A.* 40. retractemus *A.* retractamus *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283.

Cap. III. 1. noluerit *d., Laurent. Vindob.* 283., *Fulv. Ursinus.* 2. et potuit et natus est *Ad.* potuit et natus est *abc.* et natus est *BCD. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 3. Ita quod *Ad.* Itaque quod *reliqui, et Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 4. homini *A. Hildebrandus.* 5. quid sit *B.* sit quod *C.* 6. aut *A.* 7. praesumitur esse *BC. Laurent. Vindob.* 283. 8. ut falsum *A.* illud ut falsum *BCDabc. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 9. putetur *Laurent.* (*at in marg. corr. eadem manu* patiatur), *et Vaticanorum unus. Probat Fr. Iunius.* 10. verum *B. Laurent.* 11. Viderunt *ab., typographorum, ni fallor, errore.* 12. quo constantius *A.* 13. vere natus eandem existimationem *om. A.* 14. quantum ad *A.* 14b. adfiduciam *d.* 15. reputans (reputas *Aβ.*) non tantum adversus *A.* 16. esse *A.*

h. Quod credidisti aliter, illud ita erat traditum.] Ita distinguenda erant haec verba. Ita erat traditum, ait, quomodo credidisti. Rigaltius distinxit „aliter fuisse quod credidisti. Aliter illud, ita erat traditum.“ Ceteri „aliter fuisse quod credidisti aliter. Illud ita erat traditum.“

i. Porro] De huius particulae apud Tertullianum usu dixi ad De Corona cap. 7.

Cap. III. a. quod vere non est.] Christus igitur non debebat pati falsum, id est carnem, quod vere non erat, esse videri.

b. quam tu ad fiduciam reputas] Dixe-

existimari sustineret? Quid tanti fuit [17] edoce, quod sciens Christus quid esset [18] id se quod non erat exhiberet? [19] Non potes dicere, [20] Ne si natus fuisset et hominem vere induisset, deus esse desisset, amittens quod erat, [21] dum fit quod non erat. Periculum enim status sui deo nullum est. Sed ideo, inquis, nego deum in hominem vere conversum, ita ut [22] et nasceretur et carne [23] corpo-raretur, [24] quia qui sine fine est etiam inconvertibilis sit necesse est. [25] Converti enim in aliud finis est pristini. Non competit ergo conversio [26] cui non competit finis. Plane natura convertibilium ea lege est, ne permaneant in eo quod convertitur in eis, et ita non permanendo pereant, dum [27] perdunt convertendo quod fuerunt. Sed nihil deo par est; natura eius ab omnium rerum condicione distat. Si ergo [28] quae a deo distant, [29] a quibus deus distat, cum convertuntur amittunt quod fuerunt, ubi erit diversitas divinitatis a ceteris rebus, nisi ut contrarium [30] obtineat, id est ut deus et [31] in omnia converti possit et [32] qualis est perseverare? Alioquin par erit eorum quae conversa amittunt quod fuerunt, quorum utique [33] in omnibus [34] par non est, [35] sic nec in exitu conversionis. Angelos creatoris conversos in effigiem humanam aliquando legisti, et credidisti, et tantam corporis [36] gestasse veritatem, ut [36 b] et pedes eis laverit Abraham, et manibus ipsorum ereptus sit Sodomitis [37] Loth, conluctatus quoque homini angelus toto [37 b] corporis pondere dimitti

Gen. 18. Ibid. v. 19. Ibid. v. 32.

17. edoce quod sciens *A.* edoce ut consciens *cd., ex emendat. Rhenani.* edoce cum sciens *BCab. Laurent. Montisp. Vindob.* 283., *et Gorziensis et Hirsaugiensis apud Rhenanum.* edocuit cum sciens *D. Paterniacensis.* 18. id se *Ad.* is se *BC. Laurent. Vindob.* 283. esse se *Dabc. Montisp.* 19. et non *A.* 20. ne si *Ad.* nisi *BC. Laurent. Montisp. Vindob.* si *Dabc.* 21. dum fit *Ad.* dum assumit *CDabc. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. assumens *B.* 22. et *om. Aφ.* 23. corporatur *A.* operaretur *d.* 24. quia sine fine *BC. Laurent. Vindob.* 283. 25. *In margine libri a. ad haec verba* Converti enim — — competit finis *adnotatum legitur „Haec desunt in aliis.“ Pro* Converti enim *BC. Laurent. Vindob.* 283. *habent* enim converti. 26. eius cui *Ad.* 27. pereunt *A.* perdent *BC. Vindob.* 283. prodent *Laurent.* 28. quae a deo *Aabcd.* a deo *reliqui, et Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 29. aut a quibus *Fulv. Ursinus.* 30. contineat *bc.* 31. in *om. Vindob.* 283. 32. quale *B. Vindob.* 283. 33. in *A.* deus in *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 34. impar *d., cum Fulvio Ursino.* 35. sic nec *AφBCD (in marg.). Laurent. Montisp. Vindob.* 283. si nec *Dabcd.* 36. veritatem gestasse *Aφ.* 36 b. et *om. B.* 37. lot *A.* 37 b. pondere corporis *B. Laurent. Vindob.* 283. pondere *C.*

rat: „Sed satis erat illi, inquis, conscientia sua.“ Marcionis enim excusatio erat nihil interesse deum videri hominem, dummodo vere non esset, quia salva conscientia sua fidenter et constanter ferre posset existimationem qua iudicabatur homo, licet inconveniens et indignum deo videretur. Ita asserebat Marcion, et addebat hanc opinionem falsam reputari a deo ad fiduciam, id est iudicabat deus satis esse, ut cum fortitudine et fiducia falsam et indignam famam sustineret. (La Cerda.) *Reputare* apud Tertullianum haud raro usurpatum est ut *deputare,* cum dativo, aut cum praepositione *ad.* Cf. Adv. Marc. I, 22. II, 24. V, 18. Ad Scap. cap. ult. De Monogam. cap. 14. De Ieiun. cap. 6. De Testim. Animae cap. 6. De Orat. cap. 7.

[38]desideraverit, [39]adeo detinebatur. Quod [40]enim angelis [41]inferioribus dei [42]licuit[c] conversis in corpulentiam humanam, [43]ut angeli nihilominus permanerent, hoc [44]tu potentiori deo [45]auferes, quasi non valuerit [46]Christus vere hominem indutus deus perseverare? Aut numquid et angeli illi [47]phantasmata carnis apparuerunt? Sed non audebis hoc dicere. Nam si sic apud te angeli creatoris sicut et Christus, [48]eius dei erit Christus cuius [49]angeli tales qualis et Christus. Si scripturas opinioni tuae resistentes non de industria alias reiecisses, alias corrupisses, confudisset te [50]in hac specie [51]evangelium Ioannis, praedicans spiritum columbae corpore [52]lapsum [53]desedisse super dominum. Qui spiritus cum [54]hoc esset, tam vere erat et columba quam et spiritus, nec interfecerat [55]substantiam propriam assumpta substantia [56]extranea. Sed quaeris corpus columbae ubi sit resumpto spiritu in caelum, aeque [57]et angelorum. Eadem ratione interceptum est qua et editum fuerat. Si vidisses cum de nihilo proferebatur, scisses [58]et cum in nihilum subducebatur. Si non fuit initium visibile, nec finis. Tamen corporis soliditas erat, [59]quoquo momento corpus videbatur. Non potest non fuisse quod scriptum est.

Cap. IV. Igitur si neque [1]ut impossibilem neque ut periculosam deo repudias corporationem, superest ut quasi indignam reicias et accuses. Ab ipsa quidem exorsus [2]nativitate, perora, age, iam spurcitias genitalium in utero elementorum, [3]humoris et sanguinis foeda

38. desideraverit *ABCDd. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. desideravit *abc.* 39. ab eo a quo detinebatur *abc.* 40. enim *A.* ergo *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 41. inferioribus dei *Aβ.* inferioris dei *Aφ.* inferioribus deo (dum *C. Vindob.* 283.) *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 42. licuit conversis *cgo.* licuit uti conversis *A.* licuit uti conversi *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 43. ut angeli *A.* angeli *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 44. ut *A.* 45. auferes *Ad.* aufers *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 46. Christus eius *Ad. In reliquis et in Laurent. Montisp. Vindob.* 283. *extat* Christus. 47. phantasmata *d.* phantasma *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 48. eius dei erit *Ad.* eius dei substantiae *amg.* eiusdem substantiae *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 49. angeli, angeli tales *BCDabc. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 49 b. corrumpisses *A.* 50. in hac specie *Aamgd.* hinc *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 51. euuangelium Iohannis *A.* 52. delapsum *Ad.* lapsum *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 53. desedisse *ADabd. Montisp.* descendisse *BCc. Vaticani tres, Laurent. et Vindob.* 283. 54. *In marg. libri a. legitur „al. deest* hoc". 55. propriam substantiam *BC. Laurent. Vindob.* 283. 56. contraria *b.* 57. et angelorum *Ad.* et angelorum et *abc.* angelorum et *DC. Montisp.* angelorum. At *B. Laurent. Vindob.* 283. 58. et cum *A.* cum *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. 59. quoquo *Ad.* quo *reliqui. Laurent. Montisp. Vindob.* 283. — *Hic desino annotare scripturam discrepantem codicum Laurentiani et Vindobonensis* 283.

Cap. IV. 1. ut *om. A.* 2. odio habita nativitate *abc.* 3. umoris *Aβ.*

c. Quod enim angelis inferioribus dei licuit] Reposui *dei* pro vulgata *deo,* ex auctoritate libri Agobardini. Sic Apolog. cap. 40 „Memorat et Plato *maiorem Asiae vel Africae terram* Atlantico mari ereptam.", ad quae verba v. quos citavi. De angelis creatoris cf. infra cap. 6., et Adv. Marc. III, 9.

coagula[a], carnis ex eodem [4]coeno alendae per novem menses. Describe uterum [5]de die insolescentem[b], gravem, anxium, [6]nec somno tutum, incertum libidinibus [7]fastidii et gulae. Invehere iam [8]et in ipsum mulieris enitentis pudorem, [9]vel pro periculo honorandum, vel pro natura religiosum. Horres utique et infantem cum suis impedimentis [10]profusum[c], utique et [11]ablutum[d] dedignaris, [12]quod pannis [13]dirigitur, quod [14]unctionibus formatur[e], quod blanditiis deridetur[f]. Hanc [15]venerationem naturae[g], Marcion, despuis, et quomodo natus es? odisti nascentem hominem, et quomodo diligis aliquem? Te quidem plane non amasti, cum ab ecclesia et fide Christi recessisti. Sed videris, si tibi [16]displices, aut si aliter [17]es natus. Certe Christus dilexit hominem illum [18]in immunditiis in utero coagulatum, [19]illum per pudenda prolatum, illum per ludibria nutritum[h]. [20]Propter eum descendit, propter eum praedicavit, propter eum omni se humilitate deiecit usque ad mortem, et mortem crucis; amavit utique quem [21]magno redemit. Si Christus [22]crea- Phil. II, 8.

4. caeno *A.* ceno *C.* 5. de die (diae *A.*) insolescentem *ABCD. Montisp.* de die inolescentem *d.* de die in diem insolescentem *abc.* 6. nec somno tutum *d.* nec sono totum *A.* nexum, totum (totam *B.*) *BCDabc. Montisp.* nixum, totum *Fulv. Ursinus.* 7. fatidii *A.* 8. et *om. B.* 9. vel pro periculo honorandum *non comparent in edd. Semleri et Leopoldi.* 10. perfusum *C.* 11. ablutum dedignaris *A.* oblitum. Dedignaberis *reliqui, et Montisp.* 12. quoque pannis quod dirigitur *B.* 13. ducitur *A., Rigaltius.* 14. vinctionibus *c.* 15. venerationem naturae Marcion *Ad.* venerationem (venationem *D*), o Marcion, naturae *reliqui, codices Rhenani et Montisp.* 16. displicet *A.* 17. es natus. Certe *Ad.* natus est. Et certe *a.* natus es. Certe *bc.* natus. Et certe *BCD. Montisp.* 18. immunditiis *BC.* in immundicitiis *bc.* 19. per pudenda prolatum *om. A.* 20. Propter eum descendit *om. A.* 21. magno *ADabd. Montisp.* magno pretio *BCc. Vaticani tres.* 22. creatoris *Ad.* creator eius *reliqui. Montisp.*

Cap. IV. a. humoris et sanguinis foeda coagula] Cf. Adv. Marc. IV, 21. ad finem, et ibid. III, 11.

b. de die insolescentem] De die, h. e. in dies. Sic Apol. cap. 6: „Laudatis semper antiquitatem, et nove *de die* visitis." Ad Natt. I, 7: „*de die* redundamus." Ibid. I, 10: „quod eas noris *de die* consultis constitutisque obruistis." De verbo *insolescere* cf. quae adnotavi ad lib. II Ad Natt. cap. 12.

c. cum suis impedimentis profusum] Involucra illa fetus significat. (Rhenan.) Adv. Marc. IV, 21 „cum tanti temporis coeno per cloacam corporis effusus."

d. ablutum] Ita edidi ex codice Agobardino. Adv. Marc. I. I. „nec statim lucem lacrimis auspicatus, et primo retinaculi sui vulnere, *nec multum ablutus, nec sale et melle medicatus,* nec pannis iam sepulturae involucrum initiatus" cett.

e. quod pannis dirigitur, quod unctionibus formatur] Pannis involvuntur, quo membra dirigantur. Ludov. de la Cerda citat Basil. Seleuc. Orat. II „*μετὰ τόκον τοῖς σπαργάνων πάλιν δικτύοις τυπούμενον.*" Quod ad unctionem (Adv. Marcion. I. I. dixit infantes sale et melle medicatos) et ad formationem idem affert ex Galeni libro De Sanitate tuenda cap. 10 (Graecum exemplar nunc non est prae manibus): „Corpus autem infantis confricari oportet oleo dulci, sicuti id ipsum recte peragunt nutrices pleraeque, statim ipsas corporis partes modulantes atque fingentes."

f. quod blanditiis deridetur.] Quasi nutricis risus et blanditiae plorantis infantis lacrimas ludibrio habeant.

g. venerationem naturae] Adv. Marc. III, 11 „in illa *sanctissima et reverenda opera naturae.*" Propter quae sani reverentur naturam et suspiciunt, propter ea haeretici despiciunt, eiusque sanctissima opera contumelias eius esse dicunt.

h. per ludibria nutritum.] Hinc inter-

toris est, suum merito amavit; si ab alio [23]deo est, magis adamavit, [24]quando alienum redemit. Amavit ergo cum homine etiam nativitatem, etiam carnem eius. Nihil amari [25]potest sine eo per quod est [26]id quod est. [27]Aut aufer nativitatem, et exhibe hominem, [28]aut adime carnem, et praesta quem deus redemit, [29]si haec sunt [30]homo, quem deus redemit. Tu haec erubescenda illi facis, [31]quem redemit, et indigna, quae nisi dilexisset non redemisset? [32]Nativitatem reformat a morte regeneratione caelesti, carnem ab omni vexatione restituit, leprosam emaculat, caecam [33]reluminat[i], [34]paralyticam redintegrat, [35]daemoniacam [36]expiat, mortuam resuscitat, [37]et nos illam erubescemus? Si revera de lupa aut sue aut vacca prodire voluisset et ferae aut pecoris corpore indutus regnum caelorum praedicaret, tua, [38]opinor, illi censura [39]praescriberet, Turpe hoc deo, et indignum hoc dei filio, et stultum. Propterea [40]quia ita credat; [41]si plane stultum[k] [42]si de nostro sensu iudicemus deum. Sed circumspice, Marcion, si tamen non delesti: Stulta [43]mundi elegit deus, ut confundat [44]sapientia. Quaenam haec stulta sunt? Conversio [45]hominum ad culturam[l] veri dei, reiectio erroris, [46]disciplina iustitiae, pudicitiae, [47]misericordiae, patientiae, innocentiae [48]omnis? Haec quidem stulta non sunt. Quaere ergo de quibus dixerit; et si [49]praesumpseris invenisse, [50]num erit tam stultum quam credere in deum natum, et quidem ex virgine, et quidem carneum, qui per illas naturae contumelias volutatus [51]sit? Dicat [52]haec aliquis

I Cor. I, 27.

23. deus *Aφ*. dš *Aβ*. 24. quamdeo *Aφ*. quamdō *Aβ*. 25. poterat *C*. 26. et *Aφ*. 27. Aut aufer *ACDabc*. aut auferes *B*. aut aufers *Montisp*. Aufer *d*. 28. aut adime *ego*. aut adhibe *A*. adime *reliqui*. *Montisp*. 29. si haec sunt homo quem deus redemit *om. BC*. 30. homini *amg*. 31. quem *B*. quae *reliqui*. *Montisp*. 32. Nativitatem reformat a morte (mortali *d. in Erratis*) regeneratione *Ad*. Nativitate reformata regeneratione *reliqui*. *Montisp*. 33. reluminat *A*. perluminat *reliqui*. *Montisp*. 34. paraliticam *Aβ*. 35. demonicam *BC*. *Montisp*. 36. captat *A*. 37. et nos illam erubescemus *A*. et nasci in illam erubescit? *Dabcd*. *Montisp*. et nasci in illam non erubescit *BC*. *Vindob*. 283. 38. oppinor *Aβ*. 39. proscriberet *A*. 40. quia *Ad*. qui *reliqui*. *Montisp*. 41. si plane *A*. Sit plane *reliqui*. *Montisp*. 42. si *om. d*. 43. multi *Aφ*. 44. sapientia *Ad*. sapientiam *c*. sapientes *reliqui*. *Montisp*., *Fulv. Ursinus*. 45. hominum ad culturam *A*. hominis ad cultum *reliqui*. *Montisp*. 46. disciplinae *amg*. 47. misericordiae, patientiae *A*. patientiae, misericordiae *reliqui*. *Montisp*. 48. omnis? Haec *A*. Omnia haec *reliqui*. *Montisp*. 49. praesumpseris *A*. te praesumpseris *reliqui*. *Montisp*. 50. num (non *Ad*.) erit tam stultum quam credere *Aamgd*. non erit iam (tam *B*.) stultum credere *BCDabc*. *Montisp*. 51. est *B*. 52. ergo *BC*. *Vindob*. 283.

pretare cum Rhenano verba Adv. Marc. IV, 21 „et ipsius puerperii spurcos, anxios, *ludicros exitus*.“

i. caecam reluminat] Apolog. cap. 21 „cum ille verbo daemonia de hominibus excuteret, *caecos reluminaret*, leprosos purgaret, paralyticos restringeret, mortuos denique verbo redderet vitae“ cett.

k. si plane stultum] Rigaltius distinxit et scripsit „dei filio, et stultum. Propterea quia ita credat. Sit plane stultum. De nostro sensu iudicemus deum. Sed“ cett. Propterea, quia ita credat, sc. censura tua.

l. culturam] Sic reposui ex codice Agobardino. Apolog. cap. 16 „quia nec verebatur extraneos arbitros, quamquam vana *cultura*.“

stulta non esse, et [53]alia sint quae deus [54]in aemulationem elegerit sapientiae saecularis. Et tamen apud illam facilius creditur [55]Iuppiter taurus factus aut [56]cygnus quam vere [57]homo Christus penes Marcionem.

Cap. V.

Sunt plane et alia tam stulta[a], quae pertinent ad contumelias [1]et passiones dei. [1b]Aut prudentiam [2]dicant deum crucifixum. [3]Aufer [4]hoc quoque, Marcion, immo hoc potius. Quid enim [5]indignius deo, quid magis erubescendum, nasci [6]an mori? carnem gestare an crucem? circumcidi an suffigi? educari an sepeliri? in praesepe deponi an in [7]monimento recondi? Sapientior eris si nec ista credideris. Sed non [7b]eris sapiens, nisi stultus [8]in saeculo fueris, dei stulta credendo. An ideo passiones a Christo non [9]recidisti, quia ut phantasma vacabat [10]a sensu earum? Diximus retro aeque illum et nativitatis et infantiae [11]imaginariae vacua ludibria subire potuisse. Sed iam [12]hic [12b]responde, interfector veritatis, nonne vere crucifixus est deus? nonne vere mortuus [13]est, ut vere crucifixus? nonne vere [14]resuscitatus, ut vere scilicet mortuus? [15]Falso se statuit inter nos scire Paulus [16]tantum[b] Iesum crucifixum, falso sepultum ingessit, [17]falso resuscitatum inculcavit. Falsa est igitur et fides nostra, et phantasma [18]erit totum quod speramus a Christo. Scelestissime [19]hominum, qui interemptores excusas dei. Nihil enim ab eis passus est Christus, si nihil vere est passus. Parce unicae spei totius orbis, [20]qui destruis necessarium [21]dedecus fidei[c]. Quodcunque deo [22]indignum est, mihi expedit. Salvus

53. *alia* sunt quae deus *B.* alias inique deus *A.* 54. elegerit in accumulationem scientiae secularisne sapientiae *B.* 55. Iuppiter *A.* 56. cycnus *AφC.* 57. homo adversus marcionem *B.*

Cap. V. 1. et *om. Aβ.* 1 b. apud *amg.* 2. dicant *Aamgbcd.* dicam *reliqui, et Montisp.* 3. Aufers *BCDa.* 4. haec *bc.* 5. indignus *A.* 6. an *om. A.* 7. monimento *A.* monumento *d.* monumentum *reliqui, et Montisp.* 7 b. erit *c., errore, ni fallor, typographi.* 8. in saeculo *Ad.* saeculo *reliqui, et Montisp.* 9. recidisti (recedisti *C.*) *ABC. Vindob.* 283. rescidisti *reliqui, et Montisp.* 10. a sensu *Aamgbcd.* assensum *B.* ad sensum *CDa. Montisp.* 11. imaginariae *Aamgd., tres Vaticani.* imaginaria et *abc.* imaginarium imaginarie (et imaginarie *B.*) *reliqui, et Montisp.* 12. hinc *d.* 12 b. respondebo *BC. Vindob.* 283. 13. est ut *A.* ut *Ccd., tres Vaticani.* et *reliqui, et Montisp.* 14. suscitatus *Aφ.* 15. Falso se ego. Falsum se *A.* Falso ergo *cd., ex tribus Vaticanis.* Falso enim *C., Hildebrandus.* Falso *reliqui, et Montisp.* 16. tantum ihm̄ *A.* tantum *reliqui, et Montisp.* 17. et falso suscitatum *C.* 18. erit *Ad.* est *reliqui, et Montisp.* 19. hominem qui interedemptores *A.* 20. quid *Ad.* 21. dedecus *Ad.* (*et Montisp.*) decus *reliqui.* 22. indignius *B.*

Cap. V. a. tam stulta] Nimirum quam est nativitas Christi. Aut, id est si haec tam stulta esse negant, ergo prudentiam vel sapientiam dicant deum crucifixum. (Fr. Iunius.)

b. Paulus tantum] Paulus Marcionis apostolus.

c. qui destruis necessarium dedecus fidei.] Hoc dici potest etiam iis qui adversus Tertulliani et omnium veterum scriptorum traditionem Christum statura vultuque formosissimum sibi imaginantur. Sic enim omnino legendum est, non ut vulgo, *decus*. Nam hoc adversus

Matth. X, 32 sqq. Marc. VIII, 38. Luc. IX, 26.

[22b]sum, si non confundar de domino meo. [23]Qui mei, inquit, confusus fuerit, confundar et ego [24]eius. Alias non invenio materias confusionis quae me per contemptum ruboris [25]probent bene [26]impudentem et feliciter stultum. [27]Crucifixus est [28]dei filius; non pudet, quia pudendum est. Et mortuus est dei filius; [29]prorsus credibile est, quia ineptum est. Et sepultus resurrexit; certum est, quia impossibile [30]est. Nam quomodo vera in illo erunt, si ipse non fuit verus, si non vere habuit in se quod figeretur, quod [31]moreretur, quod sepeliretur et resuscitaretur? carnem scilicet [32]hanc sanguine suffusam, ossibus [33]structam, nervis intextam, venis implexam, quae nasci et mori novit, [34]humanam sine dubio, ut natam de homine. [35]Ideoque mortalis haec [36]erit in Christo, [37]quia Christus homo et filius hominis. Aut cur homo Christus [38]et hominis filius, si nihil hominis et nihil ex homine? [39]nisi si aut [40]aliud est homo quam caro, aut aliunde caro hominis quam ex homine, aut aliud [40b]est Maria quam homo, [41]aut homo deus Marcionis[d]. Aliter non diceretur homo Christus sine carne, nec hominis filius sine aliquo parente homine, [42]sicut nec deus sine spiritu dei, nec dei filius sine deo patre. Ita utriusque substantiae census hominem et deum exhibuit, hinc natum, inde non natum, hinc [43]carneum, inde spiritalem, hinc infirmum, inde praefortem, hinc morientem, inde viventem. Quae proprietas conditionum, divinae

22b. sim *A.* 23. Qui mei inquit (*Aφ*)*d. Montisp., Fulv. Ursinus.* Qui me inquit (inquid *Aβ.*) *AβBCDabc.* 24. eum *c., ex uno Vaticano.* 25. probant *B.* 26. imprudentem *B.* 27. Crucifixus *Aamgd.* Natus *reliqui.* Datus *Montisp.* 28. filius dei *BC. Vindob.* 283. 29. prorsus *om. A.* 30. est. Nam quomodo vera in illo *A.* est (*om. BCD.*). Sed haec quomodo in illo vera *reliqui, et Montisp.* 31. moriretur *Montisp.* 32. hanc *om. Ad.* 33. structam *Ad.* substructam *reliqui, et Montisp.* 34. Humana sine dubio, ut nata *Ad.* 35. Ideoque *Abcd.* Ideo quia *reliqui, et Montisp.* 36. erit *Ad.* est *reliqui, et Montisp.* 37. quia Christus *om. ABCD. Montisp.* 38. et hominis filius *A.* et filius hominis *reliqui, et Montisp.* 39. nisi si (*Aφ*)*BCDabc. Montisp.* nisi (*Aβ*)*d.* 40. alius *A.* 40b. est *om. BCD.* 41. aut homo deus Marcionis. Aliter *Ad.* Deus Marcionis aut aliter *BCD. Montisp.* Deus Marcionis haud aliter *ab.* Deus Marcion haud aliter *c.* Denique, Marcio, haud aliter *Fulv. Ursinus.* 42. sic nec *BC. Vindob.* 283. 43. carnem *B.*

Marcionem probare instituit, omnia ista, deum nasci, deum crucifigi, deum mori, deum sepeliri, quae secundum sensum humanum pudenda, stulta, fatua indicantur, quaeque Marcion destruebat tanquam indigna deo, haec omnia, inquam, a deo electa fuisse, ut sapientia saecularis confunderetur. Ait igitur Septimius haec dedecora, quae putamus, non esse apud deum dedecora, immo necessaria esse fidei Christianae. Quid destruis, inquit, dedecus necessarium fidei? Gregorius Baeticus lib. de Fide: „Vides quam pulchrum quamve decorum nostrae salutis sacramentum. In eo quod filius est, minoratus ostenditur. Quomodo ergo ad offuscandam divinitatem eius improperas quod exsequitur ad decorem?" (Rigalt.)

d. aut homo deus Marcionis.] Homo scilicet imaginatus et falsus. Sic enim mox ipse declarabit: „ut carnem gestaret sine ossibus duram, sine musculis solidam, sine sanguine cruentam, sine tunica vestitam, sine fame esurientem, sine lingua eloquentem, ut phantasma fuerit sermo eius per imaginem vocis." (Rigalt.)

et humanae, [44]aequa utique naturae cuiusque veritate dispuncta est[e], eadem [45]fide [46]et spiritus et [47]carnis. Virtutes [48]spiritus dei deum, passiones carnem hominis probaverunt. Si virtutes non sine spiritu, [49]perinde et passiones non sine [49b]carne. Si caro cum passionibus ficta, et spiritus ergo cum virtutibus falsus. Quid dimidias mendacio Christum? Totus veritas fuit. Maluit, [50]crede, nasci quam [51]ex aliqua parte mentiri, et quidem in semetipsum, ut carnem [52]gestaret sine ossibus duram, sine musculis solidam, sine sanguine cruentam, sine tunica vestitam[f], sine fame esurientem, sine dentibus edentem, sine lingua loquentem, ut phantasma [53]auribus fuerit sermo eius per imaginem vocis. Fuit itaque phantasma etiam post resurrectionem, cum manus et pedes suos discipulis inspiciendos [54]offert, Aspicite, [55]dicens, quod ego [56]sum, quia spiritus ossa non habet, sicut me habentem videtis; sine dubio manus et pedes et ossa, quae spiritus non habet, sed caro. Quomodo hanc vocem interpretaris, Marcion, [57]qui a deo optimo et simplici et bono tantum [58]infers Iesum? [59]Ecce fallit et decipit et circumvenit omnium oculos, omnium sensus, omnium accessus et contactus. Ergo iam Christum [60]non de caelo deferre debueras, sed de aliquo circulatorio coetu, nec deum praeter hominem, sed [61]magum hominem, nec salutis pontificem, sed spectaculi artificem, nec mortuorum [62]resuscitatorem, sed vivorum avocatorem[g]. Nisi quod et si magus fuit natus est.

Luc. XXIV, 39.

Sed [1]quidam discentes [2]Pontici illius, supra magistrum sapere — Cap. VI.

44. aequa utique natura cuiusque veritate *A.* aequa utique naturae veritate cuiusque *abc.* aequa utique naturae utriusque veritate *d.* aequa utique naturae veritate *BCD. Montisp.* aequa utique utriusque veritate *Fulv. Ursinus.* 45. vice *amg.* 46. et spiritus *Ad.* spiritus *reliqui. Montisp., et Divionensis apud Rigaltium.* 47. carnis *Aamgbcd.* caro *reliqui. Montisp., et Divionensis apud Rigaltium.* 48. spiritus dei deum (dm̄i) *A.* spiritum dei domini *Hildebrandus.* spiritum dei *reliqui libri, et Montisp.* 49. perinde *ACd.* proinde *reliqui, et Montisp.* 49b. carne *om. Aβ.* 50. credi et nasci *amg.* credi nasci *C.* 51. ex aliqua parte *ADd.* ex aliqua se parte *abc.* ex aliqua parte se *BC.* 52. gestare *BC.* 53. fuerit auribus *B.* 54. offert *ABCD. Montisp.* offerret *abcd.* 55. inquid dicens *A.* inquit *d.* 56. sim spiritus *A.* 57. quia deo *D.* 58. inter ibm̄ *A. In marg. libri a. adnotatum legitur „Al. deest* Iesum." 59. Caece *D., at in marg. habet „Alias* Ecce." 60. de caelo non deferre *B.* 61. magnum *AβBC.* 62. resuscitatorem *A.* suscitatorem *reliqui, et Montisp.*

Cap. VI. 1. quidam *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* quid iam *ABCDabc. Montisp.* 2. pontificis *BC.*

e. aequa utique naturae cuiusque veritate dispuncta est] *Cuiusque* reposui, pro quo alii *utriusque.* Pariter De Virg. Veland. cap. 2 usurpat *quae* pro *utra.* „Adhibenda fuit, inquit, examinatio, *quae* magis ex duabus tam diversis consuetudinibus disciplinae dei conveniret." De verbo *dispungere,* quo Tertullianus fere utitur pro expungere, absolvere, consummare, saepius annotatum est.

f. sine tunica vestitam] Pellicea tunica quam dixit Adv. Valent. cap. 25. f.

g. sed vivorum avocatorem] Qui vivos avocat a vita ad mortem, a recta fide ad haeresin, a deo ad satanan. (Rigalt.)

compulsi, concedunt Christo carnis veritatem, sine praeiudicio tamen [3]renuendae nativitatis. Habuerit, inquiunt, [4]carnem [5]dum omnino non natam. [5b]Pervenimus igitur de calcaria, quod dici solet, in [6]carbonariam[a], a Marcione ad [7]Apellen, qui, posteaquam a disciplina Marcionis [8]in mulierem carne lapsus[b], [9]dehinc [10]in virginem Philumenen spiritu eversus est, solidum Christi corpus, [11]sed sine nativitate [12]suscepit ab eo praedicare. [13]Et angelo quidem illi Philumenes eadem voce apostolus respondebit [14]qua ipsum illum iam tunc praecinebat, dicens, Etiamsi angelus de [14b]caelis aliter evangelizaverit vobis quam nos [15]evangelizavimus, anathema sit. His vero, [16]quae insuper [17]argumentantur, nos [18]resistemus. [19]Confitentur vere corpus habuisse Christum. Unde materia, si non [19b]ex ea qualitate in qua videbatur? Unde corpus, si [20]non caro corpus? Unde caro, si non nata? Quia nasci [21]haberet ea futura quae nascitur, De sideribus, inquiunt, et de substantiis [22]superioris mundi mutuatus est carnem. Et utique proponunt non esse mirandum corpus sine nativitate, cum et apud nos angelis licuerit nulla uteri opera in [23]carnem processisse. Agnoscimus quidem ita relatum, sed tamen quale est ut alterius regulae fides ab ea [24]fide

Gal. I, 8.

3. reuuuendae *Montisp.* 4. carne *Aβ.* 5. dominus (dñs *Aβ.*) non natam *A. Rigaltius.* 5 b. Pervenimus igitur *abcd.* paruimus. Igitur *BCD. Montisp.* Paruimus igitur *A.* 6. carbonaria *ABC. Montisp.* 7. Apellen *ABDab.* Appellen *C.* Apellem *cd.* (*Montisp.*) 8. in mulierem carne lapsus (lapsus est *abc.*) *ABCabcd., et D. in marg.* in muliere carne lapsus *Montisp.* in muliere lapsus *D.* 9. dehinc *d.* deinc *Aβ.* dein *Aφ.* et dehinc *reliqui, et Montisp.* 10. in virginem Philumenen (Philumenem *amgd.*) spiritu eversus est (eversus est *om. Aφ.* spiritum versum *amg.*) *Aamgd.* in (in *om. ab.*) virgine Philumene (Philomene *BC.*) spiritu eversus est (est *om. C.*) *BCDabc. Vaticani tres, et Montisp.* In virgine Philumene spiritu emersus est *Ios. Scaliger.* 11. sed *Ad., Fulv. Ursinus.* et *BCDa* (*etiam amg.*) *bc. Montisp.* 12. suscepit ab eo praedicare *Aφ.* suscepit ab ea praedicare (*Aβ*)*d.* suscipere ab eo carnem *amg.* suscepit ab ea, praedicans *BCDabc. Montisp.* susceptum ab eo praedicat *Fulv. Ursinus.* 13. Et angelo quidem illi Philumenes eadem voce apostolus respondebit *Ad.* Angelo quidem Philumenensi respondebit eadem voce *amg.* ut (et *BC.*) angelus quidem illi (illius *c.*) Philumenes (Philomenes *BC.*). Eadem voce apostolus respondebit *reliqui, et Montisp.* ut angelus quidem Philumenes. Illi eadem voce apostolus respondebit *Fulv. Ursinus.* 14. quia *BCD. Montisp.* 14 b. coelo *Cc. tres Vaticani.* 15. euangelizaveris *A.* 16. quae *Ad.* qui *reliqui, et Montisp.* 17. argumentatur *A.* 18. resistemus *ACabcd. Montisp.* (*in quo a. m. pr. erat* resistamus.) resistimus *reliqui.* 19. Confitentur *ABCDd. Montisp.* Confitentes *reliqui.* 19 b. et ex qualitate *B.* 20. non *om. Aβ.* 21. habere *Aφ.* 22. superioribus *Aφ. Hildebrandus.* 23. carne *Ad.* 24. fide *om. B.*

Cap. VI. a. Pervenimus igitur de calcaria, quod dici solet, in carbonariam] Reposui *Pervenimus*, quod de emendatissimis Gangneli codicibus profectum videtur. Certe Rhenani editio a. 1539. habet „*paruimus.* Igitur, quod" cett. Nec tamen refragabor, si malis cum Rigaltio ex fide Agobardini celerorumque librorum rescribere „Habuerit, inquiunt, carnem dominus non natam, paruimus. Igitur de calcariis, quod dici solet, in carbonariam."

b. a disciplina Marcionis in mulierem carne lapsus] Cf. De Praescr. Haeret. cap. 30. Adde Adv. Omnes Haer. cap. 6. Ceterum adverte quae sibi respondeant „carne labi" et „spiritu everti."

quam impugnat [25]instrumentum [26]argumentationibus suis mutuetur? Quid illi cum [27]Moyse qui deum Moysi [28]reiecit? Si alius deus est, aliter sint res eius. [29]Sed utantur haeretici omnes scripturis eius cuius utuntur etiam mundo. Erit [29b]illis [30]hoc quoque [31]testimonium iudicii, quod de exemplis ipsius blasphemias suas instruunt. [32]Facile est [33]veritati etiam nihil tale adversus eos praescribenti obtinere. Igitur qui carnem Christi ad exemplum proponunt angelorum, non natam dicentes, [34]licet carnem, comparent velim et causas tam Christi [35]quam et angelorum ob quas in [36]carnem [37]processerint. Nullus unquam angelus ideo descendit, [38]ut crucifigeretur, ut mortem experiretur, ut a morte [39]resuscitaretur. Si nunquam eiusmodi fuit causa angelorum corporandorum, habes causam cur non nascendo [40]acceperint carnem. Non venerant mori, ideo nec nasci. [41]At vero Christus [42]mori missus nasci quoque necessario habuit, ut [43]mori posset; non enim mori solet nisi quod nascitur. Mutuum debitum [44]est nativitati cum mortalitate. Forma moriendi causa nascendi [45]est. Si propter id quod moritur mortuus [46]est Christus, id autem moritur quod et nascitur, [47]consequens [48]erat, immo praecedens, ut aeque nasceretur propter id quod nascitur, quia propter id ipsum mori habebat quod, [49]quia nascitur, moritur. Non competebat non nasci pro quo mori competebat. [50]Atquin tunc quoque inter [51]angelos illos ipse dominus apparuit Abrahae sine nativitate, cum carne scilicet, pro eadem causae diversitate. Sed vos hoc non recipitis, non [52]eum Christum recipientes [53]qui iam tunc et adloqui et liberare et iudicare humanum genus [54]ediscebat in carnis habitu non natae adhuc[c], quia nondum moriturae, nisi prius et nativitas eius et mortalitas [55]annuntiarentur. Igitur probent angelos illos

25. instruendum *D (in marg. legitur* „*Alias* instrumentum.“). *Montisp. m. pr.* instruentum *C. Montisp. m. sec.* 26. argumentorum mutuetur *A.* 27. Moysi *D. Montisp.* 28. reiecit *ABC. tres Vaticani.* reiicit *reliqui, et Montisp.* 29. Et *BCD. Montisp.* 29 b. illius *A.* 30. quoque hoc *B.* 31. testimonium *A.* in testimonium *reliqui, et Montisp.* 32. et facile *B.* a facile *C.* 33. veritatem *A.* 34. licet carnem *Ad.* scilicet carneam *reliqui. Montisp.* 35. quam et *(Aφ)CDabc. Montisp.* quam *(Aβ)Bd.* 36. carne *Ad.* 37. processerint *Ad.* processerunt *BCDa.* venerunt *D (in marg.) amgbc.* 38. ut *om. A.* 39. suscitaretur *Ad.* 40. acceperunt *BC.* 41. Ad *Aβ.* Ac *C.* 42. mori *om. A.* 43. posset mori *BC.* 44. est nativitati *A.* est inter se nativitati *reliqui, et Montisp.* 45. et si propter *A.* 46. Christus est *BC.* 47. et *om. A.* 48. erat *A.* item erat *abcd.* autem erat *BCD. Montisp.* 49. quia nascitur *Ad.* quia id quod nascitur *reliqui, et Montisp.* 50. Atquin (Adquin *A.*) *ABCbcd. tres Vaticani, Montisp.* Atqui *Da.* 51. angelos illos *ACd. Montisp.* illos angelos *reliqui.* 52. enim *A.* 53. quia *CD. Montisp.* 54. sediscebat *A.* 55. annuntiaretur (adnuntiaretur *Aφ.*) *AB.* adnunciarentur *reliqui, et Montisp.*

c. in carnis habitu non natae adhuc] Adv. Marc. III, 9 „Ideoque et ipse cum angelis tunc apud Abraham in veritate quidem carnis apparuit, sed nondum natae, quia nondum moriturae, sed et discentis iam inter homines conversari.“, ubi corrigendum erat *ediscentis* pro *et discentis.*

[56]carnem de sideribus concepisse. Si non probant, quia nec scriptum est, nec Christi caro inde erit, cui angelorum accommodant exemplum. Constat angelos carnem non propriam [57]portasse, [58]utpote [59]naturâ substantiae [60]spiritalis, etsi [61]corporis alicuius, sui tamen generis, in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus [62]videri et [63]congredi cum hominibus posse. Igitur cum relatum non sit unde [64]sumpserint carnem, relinquitur intellectui nostro non dubitare hoc esse proprium angelicae potestatis, ex nulla materia corpus sibi sumere. Quanto magis, inquis, ex [65]aliqua? Certum est. Sed nihil de [66]hoc constat, quia scriptura non exhibet. Ceterum [67]qui valent facere semetipsos quod natura non sunt, cur non valeant [68]ex nulla [69]substantia facere? Si fiunt quod non sunt, cur non [70]ex eo [71]fiant quod non est? Quod [72]autem non est cum fit, ex nihilo est. Propterea nec [73]requiritur nec ostenditur quid [74]postea factum sit corporibus illorum. Quod de nihilo fuit, nihil factum est. Possunt nihil ipsum convertere in carnem qui semetipsos potuerunt convertere in carnem. Plus est [75]naturam demutare quam facere materiam. [76]Sed et si de materia necesse [77]fuit angelos sumpsisse carnem, credibilius utique est de terrena materia quam de ullo genere caelestium substantiarum, cum adeo terrenae qualitatis [78]extiterit ut terrenis pabulis pasta sit. [79]Fuerit, sit nunc quoque siderea [80]eodem modo terrenis pabulis pasta quando terrena non esset, [81]quo terrena caelestibus pasta est quando caelestis non esset (legimus enim manna esui populo fuisse: Panem, [82]inquit, angelorum edit homo), non tamen infringitur semel [83]separata conditio dominicae carnis ex causa alterius dispositionis. Homo vere futurus usque ad mortem eam carnem oportebat [84]indueret cuius [85]est mors. Eam porro carnem, cuius [86]est mors, nativitas antecedit.

Ps. LXXVIII, 24.

Cap. VII. Sed quotiens de nativitate contenditur, omnes, qui respuunt

56. carnem de sideribus concepisse *Ad.* de sideribus accepisse substantiam carnis *reliqui, et Montisp.* 57. portasse *A.* gestasse *reliqui, et Montisp.* 58. utpote *Ad.* utpute *Montisp.* utputa *reliqui.* 59. natura *A* (*Rigaltius in A. legit* a natura) *BDa. Montisp.* naturae *bc.* naturas *d.* naturam *C.* 60. spiritualis *C., ubique fere.* 61. corporalis *A.* corpus *B.* 62. videri *Ad.* ut videri *reliqui, et Montisp.* 63. congredi cum (concreditum *A.*) hominibus posse *A.* 64. sumpserit *A.* 65. aliquo *B.* 66. hoc *A.* eo *reliqui, et Montisp.* 67. quia *D.* 68. ex *ABC.* etiam ex *cd. tres Vaticani.* et ex *Dab. Montisp.* 69. substantiam *BD. Montisp.* 70. et ex *C. Montisp.* 71. fiat *A.* fiunt *B.* 72. aut *Aφ.* 73. relinquitur *amg.* 74. postea *om. A.* 75. naturam ipsam demutare *B.* 76. Sed et si *Ad.* Sed si *reliqui, et Montisp.* 77. fuit *Ad.* fuisset *reliqui, et Montisp.* 78. existerit *A.* 79. Fuerit, sit nunc *A.* Fuerit nunc *abcd.* Nunc sic *BCD. Montisp.* 80. eodem *D.* 81. cum *amg.* 82. inquid *Aβ., ut solet.* 83. seperata *C., pro more.* 84. ut indueret *abcd.* 85. et *Aβ.* 86. et *Aβ.* — *Codicis Montisp. scripturas annotare hic desino.*

eam ut praeiudicantem de carnis in Christo veritate, ipsum deum volunt [1]negare esse natum, [2]quia dixerit: Quae mihi mater, et qui mihi fratres? (Matth. XII, 48.) Audiat igitur et [3]Apelles quid iam responsum sit a (Luc. VIII, 20 sq.) nobis Marcioni eo libello[a] [4]quo evangelium ipsius provocavimus, considerandam scilicet materiam [4b]pronuntiationis istius. Primo quidem nunquam quisquam [5]annuntiasset illi matrem et fratres eius foris [6]stantes qui non certus esset [7]et habere illum matrem et fratres [8]et ipsos esse quos tunc nuntiabat, vel retro cognitos vel tunc ibidem [9]compertos; [10]licet propterea abstulerint haereses [11]ista de evangelio, [12]quod et creditum patrem eius [13]Ioseph fabrum et matrem Mariam et fratres et sorores eius [14]optime notos sibi esse dicebant qui mirabantur doctrinam eius. Sed [15]temptandi gratia nuntiaverant ei matrem et fratres, quos non habebat. [16]Hoc quidem scriptura non dicit, alias non tacens cum quid [17]temptationis gratia factum est [18]erga eum. Ecce, [18b]inquit, surrexit legis doctor temptans eum. (Matth. XXII, 35.) Et alibi, Et accesserunt ad eum pharisaei [19]temptantes eum. (Matth. XIX, 3.) Quod nemo prohibebat hic quoque [20]significari temptandi gratia factum. Non recipio quod extra scripturam de tuo [21]infers. Dehinc materia temptationis debet subesse. Quid [22]temptandum [23]putaverint in illo? utique natusne esset an non? Si enim [24]hoc negavit responsio eius, hoc captavit nuntiatio [25]temptatoris. Sed nulla [26]temptatio, tendens ad agnitionem eius de quo dubitando temptat, ita subito [27]procedit, ut non ante praecedat quaestio quae dubitationem inferens cogat temptationem. Porro si nusquam de nativitate Christi volutatum est, quid tu argumentaris voluisse illos per temptationem sciscitari quod nunquam produxerunt in quaestionem? Eo [28]adicimus etiam, si temptandus esset de nativitate, non utique hoc modo temptaretur, earum personarum [29]annuntiatione quae poterant etiam nato Christo non fuisse. Omnes nascimur, et tamen non omnes aut fratres [30]habemus aut matrem.

Cap. VII. 1. negasse natum *A.* 2. quia *A.* quod *reliqui.* 3. Appelles *C., ut solet.* 4. quo ad evangelium (Euuangelium *Aβ.*) *Ad.* 4b. annuntiationis *BC.* 5. annuntiassed illi *Aβ.* adnuntias sed illi *Aφ.* 6. stantes *A.* stare *reliqui.* 7. et *om. BCDabc.* 8. et in ipsos *A.* 9. repertos *BC., et D. in marg.* 10. licebit *A.* 11. istas de euuangelium (euangalium *Aφ.*) *A.* istae de evangelio *BCD.* 12. quod creditum *A.* quod et creditum est *a.* quodam et creditum *B.* 13. Iosep *Aβ.* 14. obtime *Aβ.* 15. temptandi *AB., ubicunque.* 16. et hoc *C., pro more.* 17. temptationis *Aβ., ubique.* 18. erga *A.* circa *reliqui.* 18b. inquid *Aβ.* 19. temptantes eum *A.* tentantes *reliqui.* 20. significarit *A.* 21. inferis *A.* 22. temptantum *Aβ.* 23. putaverint *A.* putaverunt *reliqui.* 24. hoc *om. B.* 25. tentaris *D., sed* tentatoris *est in marg.* temptationis *C.* 26. est tentatio *ab.* 27. praecedit *C.* 28. adiecimus *bc.* 29. annuntiationem *A.* 30. habent *A.*

Cap. VII. a. eo libello] Adv. Marc. IV, 19.

Adhuc potest [31]et patrem magis habere quam matrem, et avunculos magis quam fratres. Adeo non competit temptatio nativitatis, quam licebat et sine matris et sine fratrum nominatione constare. Facilius plane est ut [32]certi illum et matrem et fratres habere divinitatem potius temptaverint eius quam nativitatem, an intus agens sciret quid foris esset, mendacio [33]petitus [34]praesentiae annuntiatae eorum, qui in [35]praesentia non erant. Nisi quod [36]sic [37]vacuisset temptationis [38b]ingenium. Poterat enim evenire, ut quos illi nuntiabant foris [38]stare, ille eos sciret absentes esse, vel [39]valetudinis vel negotii vel peregrinationis [40]notae iam necessitate. Nemo temptat eo modo quo [41]sciat posse se ruborem temptationis referre. Nulla igitur materia temptationis competente [42]liberatur simplicitas [43]nuntiationis[b], quod vere mater et fratres eius super venissent. Sed quae ratio responsi matrem et fratres ad praesens negantis discat etiam [44]Apelles. Fratres domini non [45]crediderant in illum, [46]sicut evangelio ante Marcionem edito continetur. Mater aeque non demonstratur [47]adhaesisse illi[c], cum [48]Marthae et Mariae aliae in commercio eius frequententur. Hoc denique in loco apparet incredulitas [49]eorum: cum [50]Iesus doceret viam vitae, cum dei regnum praedicaret, cum languoribus et vitiis [51]medendis operaretur, extraneis defixis in illum [52]tam proximi aberant. Denique superveniunt et foris subsistunt, nec introeunt, non computantes scilicet quid intus ageretur, nec [53]sustinent [54]saltem, quasi necessarius[d] aliquid afferrent eo quod ille [55]cum maxime agebat, sed amplius [56]interpellant et a tanto opere [57]revocatum volunt. Oro te, [58]Apelle, vel

Io. VII, 5.

31. et *om. A.* 32. certe illum non et matrem et fratres habere, sed divinitatem *amg.* 33. petitus *Aamgbcd.* potius *reliqui.* 34. praesentiae annuntiatae eorum *Aad.* praesentiae eorum *reliqui.* 35. praesentia *Ad.* praesenti *reliqui.* 36. sic *A.* si *B.* etsi *reliqui.* 37. vacuisset *ABDacd. Rhenani exemplaria, et tres Vaticani.* valuisset *amgb.* vetuisset *C.* vacavisset *D. in marg.* 38 b. ingenium. Poterat enim evenire *A.* ingenium, poterat evenire *reliqui.* 38. stare *om. A.* 39. valetudine *Ad.* 40. notae *Ad.* nota *reliqui.* 41. sciat posse se *A.* se sciat posse *B.* posse se sciat *reliqui.* 42. libratur *A. Hildebrandus.* 43. nuntiationis *d.* enuntiationis *A. Hildebrandus.* nuntiatoris *reliqui.* 44. Appelles *C.* pelles *A.* 45. crediderunt *Cabc.* 46. sicut evangelio (euuangelio *A.*) *Ad.* sicut et in evangelio *reliqui.* 47. adaesisse *Aβ.* 48. Martha et Maria alia *abc.* 49. illorum *B.* 50. Iesus *A.* is *reliqui.* 51. medens *B.* 52. tum *Fr. Iunius.* 53. sustinenter *Aφ.* sustinentur *Aβ.* sustinentes *Hildebrandus.* 54. salutem *Aφ.* saltim *B.* 55. cum maxime *C.* quo maxime *A.* tum maxime *reliqui.* 56. interpellent *A.* 57. vocatum *A. Hildebrandus.* 58. Apelle *A.* Apelles *reliqui.*

b. liberatur simplicitas nuntiationis] Adseritur, ut explicat Rigaltius. *Liberare* dixit ex usu forensi. V. Dirksen Manuale s. v. p. 539. Significat proprie absolvere, dimittere debitorem, redimere rem obligatam.

c. adhaesisse illi] Infra dicet „absistet," et „matrem abiunctam," et lib. IV Adv. Marc. cap. 19 „nam nec hic mater adsistebat illi." Chrysost. ad cap. 12. evang. Matthaei num. 46. Videantur etiam Catenae a Corderio et Possino editae. (Rigalt.)

d. necessarius] Alia huius comparativi exempla habes ad De Patient. cap. 11.

tu, Marcion, si forte tabula ludens vel de histrionibus aut aurigis contendens[e] tali nuntio avocareris, nonne dixisses: Quae mihi mater, aut qui fratres? Deum praedicans et probans Christus, legem et prophetas adimplens, tanti retro aevi caliginem [59]dispargens, indigne usus [60]est hoc dicto ad percutiendam incredulitatem foris stantium vel ad excutiendam importunitatem ab opere revocantium? Ceterum ad negandam nativitatem [61]alius [62]fuisset [63]ei locus[f] et tempus et ordo sermonis, non eius qui [64]posset [65]pronuntiari etiam ab eo cui et mater esset et fratres. Cum [66]indignatio parentes negat, non negat, sed [67]obiurgat. Denique potiores fecit alios, et meritum praelationis ostendens, audientiam[g] scilicet verbi, demonstrat qua condicione negaverit matrem et fratres. Qua enim alios sibi adoptavit qui ei adhaerebant, ea abnegavit illos qui ab eo adsistebant. Solet etiam [68]adimplere Christus quod alios docet. Quale ergo erat si docens non tanti [69]facere matrem [70]aut patrem aut fratres quanti dei verbum [71]ipse dei verbum [72]annuntiata matre et fraternitate desereret? Negavit itaque parentes quomodo docuit negandos pro dei [73]opere[h]. [74]Sed et alias figura est synagogae in matre [75]abiuncta et Iudaeorum in fratribus incredulis. Foris [76]erat in illis Israël, discipuli autem novi intus audientes et credentes [77]cohaerentes Christo ecclesiam deliniabant, quam potiorem matrem et digniorem fraternitatem recusato carnali genere [78]nuncupavit. Eodem sensu denique et illi exclamationi respondit, non matris uterum et ubera negans, sed feliciores designans qui verbum dei audiunt[i].

59. *dispergens B.* 60. et *A.* 61. alius fuisset *Ad.* alius necessarius fuisset *reliqui.* alius necessarior fuisset *Fulv. Ursinus.* 62. ei fuisset *B.* 63. et *A., Hildebrandus.* 64. posset *Ad., Fulv. Ursinus.* possit *reliqui.* 65. enuntiari *B.* 66. indignatio parentes negat, non negat *Ad.* indignatione parentes negant, non negant *amg.* indignatio parentes non neget *Dabc.* indignatio non negat *BC.* 67. obiurget *Dabc.* 68. implere *A.* 69. faceret *A.* 70. aut patrem aut *Aφ.* aut *(Aβ)BCDabcd.* 71. ipse dei verbum *om. A.* 72. annuntiata *A.* nuntiata *reliqui.* 73. opera *BC.* 74. Sed et *A.* Sed *reliqui.* 75. adiunctae *amg.* 76. erat *om. BC.* 77. cohaerentes *A.* et cohaerentes *reliqui.* 78. nuncupat *abc.* nuncupant *BCD. At D. in marg. habet „Alias* nuncupavit.“

e. de histrionibus aut aurigis contendens] Videlicet sponsionibus. Cf. De Spectac. cap. 16.

f. alius fuisset ei locus] Ita haec emendata reddo ex fide libri Agobardini. Pronomen *alius* est genitivus; quem non odoratus magistellus aliqui adscripsit *necessarius,* quod deinde inter ipsa scripturis verba inrepsit.

g. audientiam] Hoc vocabulo non semel ita usus est Arnobius Afer. Cf. adnot. Hildebrandi ad cap. 29. lib. V. Adv. Nat., p. 468.

h. negandos pro dei opere.] Augustin. De Fide c. Manich. cap. 25 „Exemplo suo iam docebat negandos esse parentes propter deum. Opera enim divina facienti terreni affectus obstrepere non debebant.“ Cf. Ambros. lib. VI. in Lucam cap. 8. Citavit Ludovicus de la Cerda.

i. qui verbum dei audiunt] Adv. Marc. IV, 26 „Felicitatem ab utero et uberibus matris transtulit in discipulos, a qua non transtulisset, si eam non haberet.“

Cap. VIII. Solis istis capitulis, quibus maxime instructi [1]sibi videntur [2]Marcion et Apelles, secundum veritatem integri et incorrupti [3]evangelii interpretatis satis esse debuerat ad probationem carnis humanae in Christo per defensionem nativitatis. Sed quoniam et isti [4]Apelleiaci carnis ignominiam praetendunt maxime, quam volunt ab igneo [5]illo [6]praeside mali[a] sollicitatis [7]animabus [8]adstructam et idcirco [9]indignam Christo, et idcirco de sideribus illi substantiam competisse, debeo [10]eos de sua paratura repercutere. Angelum [11]quendam inclitum nominant qui mundum hunc instituerit et instituto eo paenitentiam [12]admiserit[b]. Et hoc suo loco [12b]tractavimus[c]. Nam est [13]nobis et ad illos libellus, an qui spiritum et voluntatem et virtutem Christi habuerit ad ea opera, dignum aliquid paenitentia [14]fecerit, [15]cum angelum etiam de figura erraticae [16]ovis [17]interpretantur. Teste igitur paenitentia institutoris sui [18]peccatum erit mundus, siquidem omnis paenitentia confessio [19]est delicti, quia locum non habet nisi in delicto. Si mundus delictum est, [20]qua corpus et membra delictum erit [21]perinde et caelum et [22]caelestia et quicquid inde conceptum prolatumque est. [23]Et mala arbor malos [24]fructus edat necesse est. Caro igitur Christi de caelestibus structa de [25]peccati [26]constat elementis, peccatrix de peccatorio [27]censu, et [28]pars iam erit eius [29]substantiae, id est nostrae, quam ut peccatricem [30]Christo dedignantur inducere. [31]Ita si nihil de ignominia interest, aut [32]aliquam purioris notae [33]materiam excogitent Christo

Matth. VII, 17.

Cap. VIII. 1. sibi videntur *Ad.* videntur sibi *reliqui.* 2. marcione apelles *A.* 3. euuangelii interpraetatis *Aβ.* 4. Apelleiaci *Ad.* Apelliaci *D. in marg.* (*ex Hirsaugiensi, ni fallor.*) *Ita praebent libri iterum infra cap.* 24. Apellaciani *Dab.* Apelleciani *c.* appellatieni *B.* appellatione *C.* Appelliciani *edit. Rhenani a.* 1528. *in marg.* Apelliaciani *codex Pithoei.* Apellationi *codex Divionensis, apud Rigaltium.* 5. isto *B.* 6. praeside esse alii solicitatis animalibus *amg.* 7. anibus *B.* avibus *C.* 8. adstructam *Aabcd.* abstructam *BCDamg.* 9. indignam Christo et idcirco *om. A.* 10. eos *A.* illos *BDabcd.* *Om. C.* 11. inclitum quendam *B.* 12. admiscuerit *Latinius.* 12b. tractamus *B.* 13. nobis et ad illos *Aφ.* nobis adversus illos (*Aβ*)*BCDabcd.* 14. fecerit *om. A.* 15. eum *A.* 16. omnis *A.* 17. interpretantur *Ad.* interpretentur *reliqui.* 18. peccatum *A.* delictum *reliqui.* 19. et *A.* 20. qua *ego.* quam *ADd.* quia *reliqui.* 21. perinde *ACd.* proinde *reliqui.* 22. caelestia et quicquid *Ad.* caelestia cum caelo. Si caelestia, et quicquid *reliqui.* 23. Et mala *Ad.* Mala *reliqui.* 24. fructos *Aβ.* 25. peccati *ABCcd., D. in marg., et tres Vaticani.* peccatis *reliqui.* 26. constat *Ad.* constitit *reliqui.* 27. sensu *B.* censui *Aβ.* 28. pars iam erit *Ad.* pars erit *B.* par erit *reliqui.* 29. substantia id est nostra *amg.* substantia vel nostra *C.* substantiae vel nostrae *B.* 30. Christo dedignantur inducere *Ad.* Christus dedignatur induere *reliqui.* 31. Istas nihil *A.* 32. aliquam *A.* aliam *reliqui.* 33. materiae *A.*

Cap. VIII. a. quam volunt ab igneo illo praeside mali] Cf. De Anima cap. 23., De Resurr. Carnis cap. 5., et Adv. Omnes Haeres. cap. 6.

b. paenitentiam admiserit.] Latinius rescripsit *admiscuerit,* secundum De Praescript. Haeret. cap. 21.

c. Et hoc suo loco tractavimus.] Fortasse rectius distinguendum erit ita: „Et hoc suo loco tractavimus (nam est nobis et ad illos libellus), an qui spiritum“ cett.

quibus displicet nostra, aut [34]eandem agnoscant [35]qua etiam [36]caelestis melior esse non potuit. Legimus plane, Primus homo de terrae limo, secundus homo de caelo. Non tamen ad materiae differentiam spectat, sed tantum terrenae retro substantiae carnis primi hominis, [37]id est Adae, caelestem de spiritu substantiam opponit secundi hominis, id est Christi. Et [38]adeo ad spiritum, non [39]ad carnem caelestem hominem refert, ut [40]quos ei comparat constet in hac [41]carne terrena caelestes fieri, spiritu scilicet. Quodsi secundum carnem quoque caelestis Christus, non [42]compararentur illi non secundum carnem caelestes. Si [43]ergo qui fiunt caelestes, qualis [44]et Christus, terrenam carnis substantiam gestant, [45]hinc quoque confirmatur ipsum etiam Christum in carne terrena fuisse caelestem, sicut [46]ii sunt qui ei adaequantur.

I Cor. XV, 47

Cap. IX.

Praetendimus adhuc nihil quod ex alio acceptum sit, ut [1]aliud sit quam id de quo sit acceptum, ita [2]aliud esse ut non suggerat unde sit acceptum. Omnis materia sine testimonio originis suae non est, etsi demutetur in novam proprietatem. Ipsum certe corpus [3]nostrum hoc, quod de limo [4]figulatum etiam ad fabulas nationum veritas transmisit, [5]utriusque originem elementi confitetur, [6]carne terram, [7]sanguine aquam. Nam licet [8]alia sit species qualitatis, hoc est quod ex alio aliud fit, ceterum quid est sanguis quam rubens humor? quid caro quam terra [9]in figura sua[a]? Considera singulas qualitates, musculos ut [10]glebas, ossa ut saxa, etiam circum papillas calculos quosdam[b]. Aspice nervorum tenaces

34. eandem agnoscant *Ad.* omnia cognoscant *B.* eam cognoscant *reliqui.* 35. quae *A.* 36. caelestis *ABD* (*in marg.*) *abcd.* caelesti *CD.* 37. id est Adae *om. A.* 38. ab eo *amg.* 39. ad *om. A.* 40. quos ei (*Aβ*)*d.* quos *Aφ.* quos sic *reliqui.* 41. materia *C.* 42. compararentur (*Aβ*)*BDabcd.* comparentur *Aφ.* compararent *C.* 43. ergo qui fiunt (*Aβ*)*abcd.* ergo ..... unt *Aφ.* ergo fiunt *reliqui.* 44. et *Ad.* est *reliqui.* 45. hinc *Aamgbcd.* hic *BDa.* et hic *C.* 46. ii (hii *A.*) sunt *Ad.* sunt *reliqui.*

Cap. IX. 1. aliud — — acceptum ita *om. A.* 2. aliud esse ut non suggerat *Ad.* in totum aliud est cui non suggerat *CDabc.* ita in totum aliud esse cui suggerat *B.* ita in totum aliud est quin suggerat *Fr. Iunius.* 3. nostrum hoc *A.* nostrum *d.* hoc nostrum *reliqui.* 4. figulatum etiam *ABCcd. tres Vaticani.* figulatum est etiam *reliqui.* figulatum est, et iam *Latinius, Fr. Iunius.* figulatum esse etiam *Fulv. Ursinus.* 5. utriusque originem elementi *Ad.* utrumque originis elementum *BCDabc.* 6. carne terram *Ad.* carne terrenam *BDabc.* carnem terra *amg.* carne terrenum *Fulv. Ursinus.* 7. sanguine aquam. Nam *Ad.* sanguine aquanam (a qua non *C.*) *BCDabc.* sanguinem aqua. Nam hic *amg.* sanguine aquenum *Fulv. Ursinus.* 8. alia sit species (*Aβ*)*d.* alia species *Aφ.* alia facies sit *BC.* alia sit facies *reliqui.* 9. in figura sua *A.* conversa in figuras suas *reliqui.* 10. clebas *A.*

Cap. IX. a. quam terra in figura sua?] Quam de limo scilicet formavit deus. (Rigalt.) Terram cum corpore conferunt etiam Vitruv. VIII, 4. Seneca Quaestt. Natt. III, 15.

b. calculos quosdam.] Attrectata papilla Septimius grumulis glandularum duriusculis impleri sibi manum senserat. Sic lib. Adv. Natt. II [cap. 12] dixit „ubera lapilliscere.“ (Rigalt.) Locus ex

[11]conexus ut traduces radicum, et venarum ramosos discursus ut ambages rivorum, et lanugines ut muscos, et comam ut cespitem, et ipsos medullarum in abdito thesauros ut metalla carnis. Haec omnia terrenae originis signa et in Christo fuerunt [12]et sunt quae illum dei filium [13]celaverunt, non alias tantummodo hominem existimatum [14]quam extantem humana substantia corporis[c]. Aut edite aliquid in illo caeleste de Septentrionibus et [15]Virgiliis et [16]Suculis emendicatum. Nam quae enumeravimus, adeo terrenae testimonia carnis sunt ut et nostrae. Sed nihil novum, [17]nihilque peregrinum deprehendo. Denique verbis [18]et factis tantum, doctrina et virtute sola, [19]Christum hominem obstupescebant. Notaretur [20]autem etiam carnis in illo novitas miraculo habita[d]. Sed carnis terrenae non mira condicio ipsa erat quae cetera eius miranda faciebat, cum dicerent, Unde huic [21]doctrina et signa ista? Etiam despicientium formam [22]eius haec erat vox. [23]Adeo nec humanae honestatis corpus fuit[e], nedum caelestis claritatis. Tacentibus [24]apud nos quoque prophetis de ignobili aspectu eius, ipsae passiones ipsaeque contumeliae [25]loquuntur. Passiones [26]quidem humanam carnem, contumeliae [27]vero inhonestam [28]probavere. An ausus esset [29]aliqui ungue summo [30]perstringere corpus novum[f], [31]sputaminibus conta-

Matth. XIII, 54.

11. conexus *Aβ.* connexus *(AφBC)Dabcd.* 12. et sunt *Ad.* haec sunt *reliqui.* 13. celaverunt *ABC.* celavere *reliqui.* 14. quam extantem humana substantia *Ad.* quam ex humaui substantia *Dabc.* quam ex humana substantia *BC.* 15. Virgiliis *Ad.* Vergiliis *reliqui.* 16. suculis semendicatum *A.* Suculiis emendicatum *B.* Siculis (Siculus *C.*) emendatum *CD.* 17. nihilque *A.* et nihil *reliqui.* 18. et factis tantum *A.* tantummodo et factis *reliqui.* 19. Christum hominem *Ad.* Christi homines *reliqui.* 20. autem etiam *Ad.* etiam *reliqui.* 21. doctrinam *A.* 22. eius haec erat *om. Aφ.* 23. Adeo *om. B.* 24. apud nos quoque *(Aβ)Cabcd.* apud vos quoque *AφD.* quoque apud vos *B.* 25. locuntur *Aβ.* 26. quidam *Aφ.* 27. vere *BC.* 28. probaverunt *C.* probaverant *B.* *Omitt. Ad.* 29. aliqui *Aφ.* aliquis *(Aβ)BCDabcd.* 30. pertinguere *Aβ.* perunguere *Aφ.* 31. sputaminibus *Ad.* ullam sputaminibus *Dabc.* illam sputaminibus *D. in marg.* nullam sputaminibus *BC.*

libro altero Adv. Nationes ab Rigaltio citatus alienus est. Nam lapilliscere dicuntur ibi ubera pubescentium quae intumescunt et in modum lapillorum indurescunt.

c. humana substantia corporis.] Hoc est humano extantem corpore. Humanam substantiam dixit, quo magis humani corporis veritatem in Christo adsereret. (Rigalt.)

d. Notaretur autem etiam carnis in illo novitas miraculo habita.] Si eam de sideribus concepisset.

e. Adeo nec humanae honestatis corpus fuit] Sic lib. Adv. Iud. [cap. 14]: „ne aspectu quidem honestus.“ Quae verba confirmant quod supra notavimus numisma, visum Romae penes Laelium Pasqualinum, dein penes Cardinalem Altempsium, ad lib. De Patientia cap. 3. Gregorius Baeticus, sive quis alius auctor lib. De Fide, Esaiae verba sic reddit: „Non est species ei, neque honor formae: et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius sine honore.“ (Rigalt.) Cf. Adv. Marc. III, 17.

f. perstringere corpus novum] Corpus inusitatae alicuius pulchritudinis, aut caelestis claritatis. Augustin. in Psalm. 127: „Et nisi foedum putarent, non insilirent, non flagellis caederent, non spinis coronarent, non sputis inhonestarent. Mirabilis forma exarmasset tor-

minare faciem, [32]nisi merentem? Quid dicis caelestem carnem quam unde caelestem intellegas non habes? Quid terrenam negas quam unde [33]terrenam agnoscas habes? Esuriit sub diabolo, sitiit sub Samaritide, [34]lacrimatus est super Lazarum, [35]trepidat ad mortem (Caro enim, inquit, infirma), sanguinem [36]fundit postremo. Haec sunt, opinor, signa caelestia. Sed quomodo, [37]inquam, contemni et pati [38]posset, sicut et [39]dixi, si quid in illa carne [40]de caelesti generositate radiasset[g]? Ex hoc ergo convincimus [41]nihil in illa de caelis fuisse, propterea ut contemni et pati posset.

Matth. XXVI, 41.

Cap. X.

Convertor ad [1]alios[a] aeque sibi prudentes, qui carnem Christi animalem affirmant, quod anima caro sit facta, ergo et caro anima, et sicut caro animalis, ita et anima carnalis. Et hic itaque causas requiro. Si, ut animam salvam faceret, in semetipso suscepit animam Christus, quia salva non esset nisi per ipsum, dum in ipso, non video cur eam carnem fecerit animalem induendo carnem, quasi aliter animam salvam facere non posset, nisi [2]carnem factam. Cum enim nostras animas non tantum non carneas, sed etiam [3]a carne disiunctas salvas praestet, quanto magis illam, quam ipse suscepit, etiam non carneam redigere potuit in salutem? Item cum [4]praesumant non carnis, [5]sed animae nostrae solius liberandae causa processisse Christum, primo quam absurdum est ut animam solam liberaturus id [6]genus corporis eam fecerit quod non erat liberaturus? Deinde si animas nostras per illam, quam gestavit, liberare susceperat, illam quoque, quam gestavit, nostram gestasse debuerat, id est nostrae formae, cuiuscunque [7]formae est in occulto anima nostra, non tamen [8]carneae. Ceterum non nostram animam liberavit, si carneam habuit; nostra enim carnea non est. Porro si

32. nisi *om. B.* 33. terrenam *om. A.* 34. lacrimatus est *Ad.* lacrimatur *reliqui.* 35. trepidat *ABCDabc.* trepidavit *d.* 36. postremo fundit *Aφ. et Aβ.* postremo fudit *A. teste Rigaltio.* fundit (*ita pro* fudit *tres quoque Vaticani*) postremo *BC.* fudit postremo *reliqui.* 37. inquitis *A.* inquit is *amg.* 38. possit *B.* 39. dixit *A.* 40. de *om. BCD.* 41. nihil illi de caelesti abfuisse *amg.*

Cap. X. 1. alios *Aβabcd.* illos *BCD., et A. teste Rigaltio.* illos alios *Aφ.* 2. carnem *AC.* carneam *reliqui.* 3. a carne *Aabcd.* in carne *reliqui.* 4. praesumat *BD.* 5. *His verbis* sed animae nostrae *desinit codex Agobardi. Siglum A. igitur non ultra comparebit.* 6. gestu *amg.* 7. formae est *om. BC.* 8. carneae *Babcd.* carne *D.* carnea *C.*

tores, atque etiam sine voce remissionem impetrasset.“ Notum illud Stesichori de iis qui lapides ad obruendam Helenam attulerant: „ἅμα τῷ τὴν ὄψιν ἰδεῖν ἀφεῖναι τοὺς λίθους ἐπὶ τὴν γῆν.“ Notum etiam illud: „πρὸς τὸν ἐράσμιον θεὰν καὶ ἀπρόσφιλος ὀφθαλμὸς ἡμεροῦται.“ (Rigalt.)

g. de caelesti generositate radiasset?] Sed sidereum aliquid eius vultui tribuit Hieronymus Epist. 140. ad Principiam: „Nisi enim habuisset, inquit, et in vultu quiddam oculisque sidereum, nunquam eum statim secuti fuissent apostoli, nec qui ad comprehendendum eum venerant, corruissent.“

Cap. X. a. Convertor ad alios] Ad Valentinianos.

non nostram liberavit, [9]quia carneam liberavit, nihil ad nos, quia non nostram liberavit. Sed nec liberanda erat, quae non erat nostra, ut scilicet carnea. Non enim periclitabatur, si non erat nostra, [10]id est non carnea. Sed liberatam constat illam. Ergo non fuit carnea, et fuit nostra, [11]si ea fuit quae liberaretur, [12]quoniam periclitabatur. Iam ergo si anima non fuit carnalis in Christo, nec caro [13]potest animalis fuisse.

Cap. XI. Sed aliam [1]argumentationem eorum convenimus[a], exigentes cur animalem carnem [2]subeundo Christus animam carnalem videatur habuisse. Deus enim, [3]inquiunt, gestivit animam visibilem hominibus exhibere, faciendo eam corpus, quae retro invisibilis extiterit, natura nihil, nec semetipsam, videns prae impedimento carnis huius, ut etiam disceptaretur [4]nata anima an non. Itaque animam corpus effectam in Christo, ut eam et nascentem et morientem, et quod sit amplius, resurgentem videremus. [5]Et hoc autem quale [6]erat ut per carnem demonstraretur anima sibi [7]aut nobis, quae per carnem non poterat agnosci, ut sic ostenderetur, dum id fit cui [8]latebat, id est caro? Tenebras videlicet accepit ut lucere [9]posset. Denique [10]ad hoc [11]prius retractemus an isto modo ostendenda fuerit anima, [12]dehinc an in totum invisibilem eam retro [13]allegent, utrum quasi incorporalem, an etiam habentem aliquod genus corporis proprii. Et tamen cum invisibilem dicant, corporalem [14]eam constituunt, habentem quod invisibile sit. Nihil enim habens invisibile quomodo [15]potest invisibilis dici? Sed [16]ne esse quidem potest [17]nisi habens per quod sit. Cum autem sit, habeat necesse est aliquid per quod est. [18]Si habet aliquid per quod est, hoc erit corpus eius. Omne quod est, corpus est sui generis. Nihil est incorporale [19]nisi quod non est. Habente igitur anima invisibile corpus, qui visibilem eam facere susceperat utique dignius id eius visibile [20]fecisset quod in-

9. quia carnem (carneam *cd., ex emendat. Latinii*) liberavit, nihil ad nos *abcd.* nihil ad nos, quia carnea non est *CD. Vaticanorum unus.* si carneam habuit, nihil ad nos, quia carnea non est *C.* 10. vel non carnea *C.* et non carnea *B.* 11. si ea non fuit *BC., et D. in marg.* 12. quomodo *BC., et D. in marg.* 13. potuit *B.*
Cap. XI. 1. eorum argumentationem *B.* 2. Christus subeundo *B.* 3. inquit gestavit *BCD.* 4. nata anima an non, mortalisne sit an non *abcd., ex Gangneii codicibus.* nata est anima an non *BCD. Vaticani tres.* 5. Et hoc *(BC)d., Fulv. Ursinus.* Ex hoc *reliqui.* 6. erat *d., Fulv. Ursinus.* erit *BCDabc.* 7. aut a nobis *B.* autem a nobis *C.* 8. licebat *BC.* 9. posset *BCd.* possit *reliqui.* 10. ad hoc *BCDa.* adhuc *amgbcd.* 11. prius *om. BC.* 12. dehinc an in totum *a., ex libris Gangneii.* dehinc in totum *bc.* an in totum *BCDd.* 13. adlegant *BC.* 14. eam *om. BC.* 15. invisibilis potest *BC.* 16. nec *BC. tres Vaticani.* 17. nihil *BC., et D. in marg.* 18. Si habet aliquid *abcd., ex codd. Gangneii.* Si aliquid *D.* hoc aliquid *C.* hoc liquido *B.* 19. nihil *BCD.* 20. fecisse *BCD.*

Cap. XI. a. convenimus] Id est quasi in ius vocamus. (Fr. Iunius.) Cf. quae adnotavi ad Apolog. cap. 10.

visibile habebatur, quia nec hic mendacium aut infirmitas deo competit; mendacium, si aliud animam quam quod erat demonstravit, infirmitas, si id quod erat demonstrare non valuit. Nemo ostendere [21]volens hominem [22]cassidem aut personam ei inducit. Hoc autem factum est [23]animae, si in carne [24]conversa alienam induit superficiem. Sed et si incorporalis anima deputetur, ut aliqua vi rationis occulta sit quidem anima, corpus tamen non sit, quicquid est anima, [25]proinde impossibile deo non erat, et proposito eius congruentius competebat, nova aliqua corporis specie [26]eam demonstrare quam ista communi omnium, alterius iam notitiae, ne sine causa visibilem [27]ex invisibili facere gestisset animam, istis scilicet quaestionibus opportunam, per carnis [28]in illam humanae defensionem[b]. Sed non poterat Christus inter homines nisi homo videri. Redde igitur Christo fidem suam, ut qui homo voluerit incedere, animam quoque humanae condicionis [29]ostenderit, non faciens eam carneam, sed induens eam carne.

Cap. XII. Ostensa sit nunc anima per carnem, si constiterit illam ostendendam [1]quoquo modo fuisse, [2]id est incognitam sibi et nobis. Quamquam in hoc vana distinctio est, quasi nos seorsum ab anima simus, cum totum quod sumus anima sit. Denique sine anima nihil sumus, ne hominis quidem, sed cadaveris nomen. Si ergo ignoramus animam, ipsa se ignorat. [3]Ita superest hoc solummodo inspicere, an se anima [4]hic ignorarit, ut nota [5]quoquo modo fieret. Opinor, sensualis [6]est animae natura. Adeo nihil animale sine sensu, nihil sensuale sine anima. Et ut [7]impressius dixerim, animae anima sensus est. Igitur cum omnibus anima sentire praestet, et ipsa sentiat omnium etiam sensus, nedum qualitates, [8]cui verisimile est ut ipsa sensum sui ab initio sortita non sit? Unde illi scire [9]quod interdum sibi sit necessarium, ex [10]naturalium necessitate, si non scit suam qualitatem, cui quid necessarium est? Hoc quidem in omni anima recognoscere est, notitiam sui dico, sine qua notitia sui nulla [11]anima se ministrare[a] potuisset.

21. volens *om. B.* 22. cassidam *B.* 23. animale *BCD.* 24. in carne conversa *d., ex emendat. Rhenani et Fulvii Ursini.* in carne conversum *B.* in carne conversam *reliqui.* conversans *Ios. Scaliger.* in carnem conversam *Latinius.* 25. perinde *C.* 26. eam demonstrare *om. B.* 27. et invisibilem *C.* 28. in illam humanae defensionem *abcd., ex codd. Gangneii.* humanae defensionem *reliqui, et codex Pithoei.* 29. ostenderet *B.*

Cap. XII. 1. quo modo fuisse *BCD., Fr. Iunius.* 2. et incognitam *B.* vel incognitam *C.* 3. Itaque *cd., ex uno Vaticanorum.* 4. hic ignorarit *abcd., ex libris Gangneii.* 5. quo modo *BCD., Fr. Iunius.* 6. est *om. B.* 7. pressius *D.* 8. qui *D.* 9. quid *BC.* 10. naturalium *BCDad. codex Pithoei.* naturali *amgbc.* 11. anima a se *abc., ex libris Gangneii.*

b. in illam humanae defensionem.] Defensionem dicit adsertionem. Nam *defendere* Septimio fere est pro adserere, vindicare. Cf. Adv. Marc. IV, 22. V, 9. 10.

Cap. XII. a. se ministrare] Id est se ipsam per se praebere cum ratione ad-

Puto autem magis hominem, animal solum rationale, [12]competere et animam esse sortitum[b] quae illum [13]faciat animal rationale, ipsa in primis rationalis. [14]Porro quomodo rationalis quae efficit [15]hominem rationale animal, si ipsa rationem suam nescit, ignorans semetipsam? Sed adeo non ignorat, ut auctorem et arbitrum et statum suum norit. Nihil adhuc de deo discens deum nominat. Nihil adhuc de iudicio eius admittens deo commendare se [16]dicit. Nihil magis audiens quam spem nullam esse post mortem et bene et male [17]defuncto cuique imprecatur[c]. Plenius haec prosequitur libellus quem scripsimus DE TESTIMONIO ANIMAE. Alioquin si [18]anima semetipsam ignorans erat ab initio, nihil a Christo cognovisse debuerat nisi qualis esset. Nunc autem non effigiem suam didicit a Christo, sed salutem. Propterea [19]filius dei descendit et animam subiit, non ut ipsa se anima cognosceret in Christo, sed ut Christum in semetipsa. Non Io. I, 4. enim se ignorando de salute periclitatur, sed dei verbum. Vita, Luc. IX, 56. inquit, manifestata est, non anima. Et veni, inquit, animam salvam facere, non dixit ostendere. Ignorabamus nimirum animam, licet invisibilem, nasci [20]et mori, nisi corporaliter exhiberetur. Ignoravimus plane resurrecturam cum carne. Hoc erit quod Christus manifestavit. Sed et hoc non aliter in se quam in [21]Lazaro aliquo, cuius caro non erat animalis, ita nec anima carnalis. Quid ergo amplius innotuit nobis de animae [22]ignoratae retro dispositione? Quid invisibile [23]eius fuit quod [24]visibilitatem per carnem desideraret?

Cap. XIII. Caro facta est anima ut anima ostenderetur. Numquid ergo et caro anima facta est, ut caro manifestaretur? Si caro anima est, iam non [1]anima est, sed caro. Si anima caro est, iam non caro est, sed anima. Ubi ergo caro, et ubi anima est, alterutrum facta est. Immo si neutrum sunt, dum alterutrum alterum fiunt, certe perversissimum ut carnem nominantes animam intellegamus, et

12. competere et *ego*. computes et *BCD*. compotem et *abcd*. 13. facit *abcd*. 14. Porro quomodo rationalis quae *abcd.*, *ex codd. Gangneii*. quae *reliqui*. 15. rationale hominem *B*. 16. didicit *D*. 17. cuique defuncto *BC*. 18. anima *om. BC*. 19. dei filius *BC*. 20. et non mori incorporaliter ut nobis nascens et moriens corporaliter exhiberetur *amg*. 21. lasaro *B., uti solet*. 22. ignoratae *BCamgbcd., et D. in marg.* ingnorantiae *Da*. 23. eius quid *BC*. 24. invisibilitatem *edd. Semleri et Leopoldi, nescio unde*.

Cap. XIII. 1. est caro, sed anima *B*.

ministram. (Fr. Iunius.) Ministrare est pro administrare. Neque aliter explicandum est hoc verbum Apolog. cap. 2 „Suspecta sit vobis ista perversitas, ne qua vis lateat in occulto, quae vos adversus formam, adversus naturam iudicandi, contra ipsas quoque leges *ministret*.“

b. competere et animam esse sortitum] Ita emendavi haec verba. Per vitium sustuli Adv. Hermog. cap. 11 „Quae enim malo deputantur, secundum mali statum *competunt*.“, ubi pro *competunt* vulgo extat *computantur*.

c. defuncto cuique imprecatur.] De omnibus his argumentis v. De Testim. Animae cap. 4.

animam significantes carnem interpretemur. Omnia periclitabuntur aliter accipi quam sunt, et amittere quod sunt, dum aliter accipiuntur, si aliter quam sunt cognominantur. Fides nominum salus est proprietatum. Etiam cum demutantur qualitates, accipiunt vocabulorum possessiones. Verbi gratia argilla excocta testae vocabulum suscipit. Nec communicat [2]cum vocabulo pristini generis, quia nec cum ipso genere. [3]Proinde et anima Christi caro facta non potest non id esse quod facta est, et id non esse quod fuerit, aliud scilicet facta. Et [4]quoniam proximum adhibuimus exemplum, plenius eo utemur. Certe enim testa ex argilla unum est corpus unumque vocabulum unius scilicet corporis. Nec [5]potest testa dici et argilla; quia quod fuit, [6]non est, quod autem non est, et non adhaeret[a]. Et anima non adhaeret. Ergo et anima caro facta uniformis [7]soliditas [8]et singularitas [9]tota est et [10]indiscreta substantia. In Christo vero invenimus animam et carnem simplicibus et nudis vocabulis editas, id est animam animam et carnem carnem, nusquam animam carnem aut carnem animam, quando ita nominari debuissent, si ita fuissent, sed etiam sibi quamque substantiam divise [11]pronuntiatas ab ipso, [12]utique pro duarum qualitatum [13]distinctione, seorsum animam et seorsum carnem. [14]Quid anxia est, inquit, anima mea usque ad mortem? et, Panis, quem ego dedero pro salute mundi, caro mea est. Porro si anima caro fuisset, unum [15]esset in Christo carnea anima aut caro animalis. At cum dividit species, carnem et animam, duo ostendit. Si duo, iam non unum; si non unum, iam nec anima carnalis nec caro animalis. Unum [16]enim est anima caro, aut caro anima. Nisi et seorsum aliam gestabat animam praeter eam quae caro erat, et aliam circumferebat carnem praeter illam quae anima erat. Quodsi una caro et una anima, illa tristis usque ad mortem et illa panis pro mundi salute, salvus est numerus duarum substantiarum in suo genere distantium, excludens carneae animae unicam speciem.

Matth. XXVI, 38. Io. VI, 51.

2. cum vocabulo *BCD. codex Pithoei.* vocabulo *reliqui.* 3. perinde anima *C.* 4. quomodo *C.* 5. potest testa dici et *BC. codex Pithoei.* potest dici testa et *c., ex tribus Vaticanis.* potest dici et *Dabd.* 6. non est, quod autem non est, et non adhaeret, et anima non adhaeret. Ergo *abc., ex libris Gangneii.* non est, quod autem non est, omnino non adhaeret. Ergo *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* non est, non adhaeret. Ergo *reliqui, et codex Pithoei.* 7. soliditas *amg.* solidata *BCDabcd.* 8. et *ego.* sed *BCDabc.* scilicet *d., cum Fulvio Ursino.* 9. tota *amgd., Latinius et Fulv. Ursinus.* tuta *BCDabc.* 10. indiscrepata *amg.* 11. pronuntiatas ab ipso *d., Fulv. Ursinus.* pronuntiata ab ipso *amg.* pronunciata sub ipsa *C., Hildebrandus.* pronunciata sub ipso *reliqui.* 12. ubique *Io. a Wouwer.* 13. discreptione *C.* 14. Et anxia *Latinius.* 15. est *B.* 16. est enim *B.*

Cap. XIII. a. non adhaeret] Ludovicus de la Cerda volebat „Quod autem non est, et non adhaeret, ut anima. Non adhaeret ergo et anima caro facta, uniformis, solidata; sed singulariter“ cett.

Cap. XIV. [1]Sed angelum, aiunt, gestavit Christus. Qua ratione? Qua et hominem. Eadem ergo est et causa ut hominem gestaret Christus. Salus hominis fuit causa, scilicet ad restituendum quod perierat. Homo perierat, hominem restitui oportuerat. Ut angelum gestaret Christus, nihil tale de causa est. Nam et si angelis perditio re- putatur in ignem praeparatum diabolo et angelis eius, nunquam tamen illis restitutio repromissa est. Nullum mandatum de salute angelorum suscepit Christus a patre. Quod pater neque repromisit neque mandavit, Christus administrare non potuit. Cui igitur rei angelum quoque gestavit, nisi ut satellitem fortem, cum quo salutem hominis operaretur? [2]Idoneus enim non erat dei filius qui solus hominem liberaret, a solo et singulari serpente deiectum. Ergo iam non unus deus, nec unus salutificator, si duo salutis artifices, et utique alter altero indigens. An vero ut per angelum liberaret hominem? Cur ergo descendit ad id quod per angelum erat expediturus? Si per angelum, quid et ipse? si per se, quid et angelus? Dictus est quidem magni consilii angelus, [3]id est nuntius, officii, non naturae vocabulo. Magnum enim cogitatum patris, super hominis scilicet restitutione, adnuntiaturus saeculo erat. Non ideo tamen sic angelus intellegendus [4]ut aliqui Gabriel aut Michaël. Nam et filius a domino vineae mittitur ad cultores, sicut et famuli, de fructibus petitum. Sed non propterea unus [5]ex famulis deputabitur filius quia famulorum successit officio. Facilius ergo dicam, si forte[a], ipsum filium angelum, id est nuntium patris, quam angelum in filio. Sed cum de [6]filio ipso sit pronuntiatum: Minuisti eum [7]modicum quid [8]citra angelos, quomodo videbitur angelum induisse, sic infra angelos deminutus, dum homo [9]fit, qua caro et anima et filius hominis? [10]qua autem spiritus dei et virtus altissimi, [11]num potest infra angelos haberi, deus scilicet et dei filius? Quanto ergo, dum hominem gestat, minor angelis factus est, [12]tanto non, dum angelum gestat. [13]Poterit haec opinio [14]Hebioni convenire, qui nudum hominem et tantum ex semine [15]David, id est non et dei filium, constituit Iesum; plane prophetis aliquo glorio-

Matth. XXV, 41. Ps. VIII, 6. Luc. I, 35.

Cap. XIV. 1. Sed et angelum *BC., Hildebrandus.* 2. Idoneus enim *abcd.* Ideo reus enim (ei *B.*) *BCD.* 3. vel nuntius *BC.* 4. ut aliqui Gabriel *BCcd. tres Vaticani.* ut Gabriel *reliqui.* 5. de *B.* 6. filio *om. C.* 7. modicum *BCcd., D. in marg., tres Vaticani.* modico *Dab.* 8. circa *BC.* 9. sit *d.* 10. Qua *abcd.* Quia *BCD.* 11. num *ego.* non *libri omnes.* 12. tanto non, dum *d.* tanto nondum *abc.* quanto nondum *BCD.* 13. Poterat *B.* 14. Hebioni *Bbcd.* Ebioni *Da.* ebuuoni *C.* 15. David natum, non item et *Bc., ex duobus Vaticanis.* david vel non et *C.* David non idem et *D.*

Cap. XIV. a. si forte] De hac locutione v. adnott. ad De Corona cap. 5.

siorem, ut ita [16]in illo angelum fuisse edicat quemadmodum in Zacharia. Nisi quod [17]a Christo nunquam est dictum: Et ait mihi [Zach. I, 14] angelus, qui in me loquebatur. Sed nec quotidianum illud omnium prophetarum: Haec dicit dominus. Ipse enim erat dominus coram [18]ex sua auctoritate pronuntians: Ego autem dico vobis. Quid ultra [19]ad haec? Esaiam exclamantem audi: Non angelus neque [Ies. LXIII, 9] legatus, sed ipse dominus salvos eos fecit.

[Cap. XV.] Licuit et Valentino ex privilegio haeretico carnem Christi [1]spiritalem comminisci. Quidvis eam fingere potuit quisquis humanam credere [2]noluit, quando, quod ad omnes dictum [3]est, si humana non fuit nec ex homine, non video ex qua substantia [4]ipse se Christus hominem et filium hominis [5]pronuntiarit: Nunc autem vultis [Io. VIII, 40] occidere hominem, veritatem ad vos locutum, et: Dominus est [Matth. XII, 8] sabbati filius hominis. De ipso enim Esaias: Homo in plaga, et [Ies. LIII, 3] sciens ferre imbecillitatem. Et [6]Hieremias: Et homo est, et quis [Ier. XVII, 9] [7]cognovit illum? Et Daniel: Et super nubes tanquam filius hominis. [Dan. VII, 13] [8]Etiam Paulus apostolus: Mediator dei et hominum homo Christus Iesus. [1 Tim. II, 5] Item Petrus in Actis Apostolorum: Iesum Nazarenum [Act. I, 22] virum vobis a deo destinatum, utique hominem. Haec sola sufficere vice praescriptionis debuerunt ad testimonium carnis humanae et ex homine sumptae et non spiritalis, sicut nec animalis nec sidereae nec imaginariae, si sine studio et artificio contentionis haereses esse potuissent. Nam ut penes quendam ex Valentini [9]factiuncula[a] legi, primo non putant [10]terrenam et humanam Christo substantiam informatam, ne deterior angelis dominus deprehendatur, qui non terrenae carnis [11]extiterunt, dehinc quod oporteret similem nostri carnem similiter nasci, non de spiritu, nec de deo, sed ex viri voluntate. Et cur non de corruptela, sed de incorruptela? Et quare non, sicut [12]et illa resurrexit et in caelo resumpta est, ita et nostra par eius statim adsumitur? Aut cur illa par nostrae non aeque in terram dissoluta est? Talia [13]et ethnici

16. in illo angelum fuisse edicat *BCD. codex Pithoei.* in nonnullis angelum (angelus *d., ex emendat. Latinii*) fuisse dicatur *abcd.* 17. a Christo *abcd.* Christo *reliqui.* 18. et *BCc. tres Vaticani.* 19. adhuc *d., ex emendat. Fulvii Ursini.*

Cap. XV. 1. spiritualem *C., ubique.* 2. voluit *BC.* 3. sit *Fulv. Ursinus.* 4. ipse se *d., cum Fulv. Ursino.* 5. pronunciavit *BC.* 6. ieremias *BC.* 7. cognoscet *cd., ex cap.* 14. *libri Contra Iudaeos. Mallem* cognorit *vel* cognoverit. 8. Et *BC.* 9. factiuncula *ego.* fatiuncula *amg.* ratione *BCDa. codex Pithoei.* factione *bc.* natione *d., Fr. Iunius.* 10. terrenam et humanam *abcd., ex libris Gangneii.* terrenam *reliqui.* 11. extiterit *BCD.* 12. et *om. B.* 13. et ethnici *BCcd. duo Vaticani.* ethnici *reliqui.*

Cap. XV. a. factiuncula] Ita emendavi secundum scripturam marginalem edit. Gangneii. Possis etiam *ratiunculam.*

[14]volutabant[b]. Ergo dei filius in tantum humilitatis exhaustus? et, Si resurrexit in exemplum spei nostrae, cur nihil tale de nobis probatum est? Merito ethnici talia; sed merito et haeretici. Numquid enim inter illos distat, nisi quod ethnici non credendo credunt, at haeretici credendo non credunt? Legunt [15]denique: Minorasti eum modico citra angelos, et negant inferiorem substantiam Christi, nec hominem se, sed vermem pronuntiantis, qui nec formam habuit nec speciem; sed forma eius ignobilis, [16]despecta[c] citra omnes homines, homo in plaga, et sciens ferre imbecillitatem. Agnoscunt hominem deo mixtum, et negant hominem. Mortuum credunt, et quod est mortuum ex incorruptela natum esse contendunt, quasi corruptela aliud sit a morte. Sed et nostra caro statim resurgere debebat. Exspecta. Nondum inimicos suos Christus oppressit, ut cum amicis de inimicis triumphet.

Ps. VIII, 6. Ps. XXII, 7. Ies. LIII, 2.

Cap. XVI. Insuper argumentandi libidine ex forma ingenii haeretici locum sibi fecit Alexander ille[a], quasi nos affirmemus [1]idcirco Christum terreni census induisse carnem, ut evacuaret [2]in semetipso carnem peccati. Quod etsi diceremus, quacunque ratione muniremus sententiam nostram, dum ne tanta amentia, qua putavit tanquam ipsam carnem Christi opinemur ut peccatricem evacuatam in ipso, cum illam et ad [3]dexteram patris in caelis praesidere meminerimus, et venturam inde suggestu paternae claritatis praedicemus, adeo ut evacuatam non [4]possumus dicere, ita nec peccatricem nec evacuatam in qua dolus non fuit. Defendimus autem non carnem peccati evacuatam esse in Christo, sed peccatum carnis, non materiam, sed naturam, nec substantiam, sed culpam, secundum apostoli auctoritatem, dicentis, Evacuavit peccatum in carne. Nam et alibi, In [5]similitudine, inquit, carnis peccati fuisse Christum, non quod similitudinem carnis acceperit, quasi imaginem[b] corporis et non [6]veritatem, sed similitudinem peccatricis carnis vult intellegi; quod ipsa non peccatrix caro Christi [7]eius fuit par cuius erat peccatum, genere, non vitio Adae: quando hinc etiam confirmamus eam fuisse carnem in Christo cuius natura est in homine peccatrix, et sic in

Rom. VIII, 3.

14. volutabunt *d., Fulv. Ursinus.* 15. enim *B.* 16. despecta *Dabd.* defecta *BCc. duo Vaticani.* deiecta *Hildebrandus.*

Cap. XVI. 1. idcirco Christum *abcd., ex codd. Gangneii.* Christum *reliqui.* 2. in se ipso *BC.* 3. dextram *C.* 4. possimus *Fr. Iunius.* 5. similitudinem *Cc. duo Vaticani.* 6. veritatis *CD.* 7. par eius cuius *BC.*

b. Talia et ethnici volutabant.] Argumenta aliqua ethnicorum contra incarnationem complexus est Lactantius IV, 22. (La Cerda.)

c. despecta] *Deficientem* vertit Adv. Iud. cap. 14. Adv. Marc. III, 17. (Fr. Iunius.)

Cap. XVI. a. Alexander ille] Non constat de eo.

b. quasi imaginem] Cf. Adv. Marc. V, 14.

illa peccatum evacuatum, [8]quod in Christo sine peccato [9]habetur quae in homine sine [10]peccato non habebatur. Nam neque ad propositum Christi faceret, evacuantis peccatum carnis, non in ea carne evacuare illud in qua erat natura peccati, neque ad gloriam. Quid enim magnum, si in carne meliore et alterius, id est non peccatricis [11]naturae, [12]naevum peccati redemit? Ergo, [13]inquis, si nostram induit, peccatrix fuit caro Christi. Noli constringere explicabilem sensum. Nostram [14]enim induens suam fecit; [15]suam faciens non peccatricem eam fecit. Ceterum quod ad omnes dictum sit qui ideo non putant carnem nostram in Christo fuisse quia non fuit ex viri semine, recordentur Adam ipsum in hanc carnem non ex semine viri factum. Sicut terra conversa est in hanc carnem sine viri semine, ita et dei verbum [16]potuit sine coagulo in eiusdem carnis [17]transire materiam.

Sed remisso Alexandro cum suis syllogismis, quos in argumentationibus torquet, etiam cum psalmis Valentini, quos magna impudentia quasi idonei alicuius auctoris interserit, ad unam [1]iam lineam congressionem dirigamus, an carnem Christus ex virgine acceperit, ut hoc praecipue [2]modo humanam eam constet, si ex humana matrice substantiam traxit. Quamquam [3]liquuit iam et de nomine hominis [4]et de statu qualitatis et de sensu tractationis et de exitu passionis humanam constitisse. Ante omnia autem commendanda erit ratio quae praefuit ut dei filius [5]de virgine nasceretur. [6]Nove nasci debebat [7]novae nativitatis dedicator, de qua signum daturus dominus ab Esaia praedicabatur. [8]Quod est istud signum? Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium. Concepit igitur virgo et peperit [9]Emmanuelem, nobiscum deum. Haec est nativitas nova, dum homo nascitur in deo. In quo homine deus natus est carne antiqui seminis suscepta sine semine antiquo, ut illam novo semine, [10]id est spiritaliter, reformaret exclusis antiquitatis sordibus expiatam. Sed tota novitas ista, sicut et in omnibus, de [11]veteri figurata est[a], rationali per virginem dispositione [12]homine

Cap. XVII.

Ies. VII, 14.

8. quae *C., Hildebrandus.* 9. habetur *BC.* 10. peccato habebatur nequicquam. Nam *B.* peccato non habetur. Nam *C.* 11. natura *CD.* 12. nexum *Fr. Iunius.* 13. inquit *B.* 14. enim *om. BC.* 15. suam faciens non peccatricem eam fecit *om. BCD. Addidit haec verba primum ex Gorsiensi Rhenanus.* 16. potuit *om. B.* 17. materiam transire potuit *B.*

Cap. XVII. 1. iam *om. BC.* 2. eam humanam modo *B.* 3. liquuit *a.* liquit *bcd.* licuit *reliqui.* 4. et *om. BCDa.* 5. de virgine *om. B.* 6. Nonne *BC.* 7. ratione *C.* 8. Quid *BC.* 9. hemannelem *B.* Emannelem *CD.* 10. vel spiritaliter (spiritualiter *C.*) *BC.* 11. utero *B.* 12. homine domino *abc., ex codd. Gangneii.* domino *Dd.* domini *BC.*

Cap. XVII. a. de veteri figurata est] Non displiceret „de veteri *figura* est."

domino nascente. Virgo erat [13]adhuc terra[b], nondum opere compressa, nondum sementi subacta; ex ea hominem factum [14]accipimus a deo in animam vivam. Igitur si primus Adam [15]ita traditur, merito sequens, vel novissimus Adam, ut apostolus dixit, [16]proinde de terra, id est carne [17]nondum generationi resignata, in spiritum [18]vivificantem a deo [19]est prolatus. Et tamen [20]ne mihi vacet incursus [21]nominis Adae[c], unde Christus Adam ab apostolo dictus est, si terreni non fuit census [22]homo eius? Sed et hic ratio defendit, quod [23]deus imaginem et similitudinem suam a diabolo captam aemula operatione recuperavit. In virginem enim adhuc Evam irrepserat verbum aedificatorium mortis. In virginem aeque introducendum erat dei verbum exstructorium vitae, ut quod per eiusmodi sexum abierat in perditionem, per eundem sexum redigeretur in salutem. Crediderat Eva serpenti: credidit Maria Gabrieli. Quod illa credendo deliquit, haec credendo delevit. [24]Sed Eva nihil tunc concepit in utero ex diaboli verbo. Immo concepit. Nam exinde ut abiecta pareret et in doloribus pareret verbum diaboli semen illi fuit. Enixa est denique diabolum fratricidam. Contra Maria eum edidit qui carnalem fratrem [25]Israël interemptorem suum salvum quandoque praestaret. In vulvam ergo deus verbum suum detulit, bonum fratrem, ut memoriam mali fratris [26]eraderet. Inde prodeundum fuit Christo ad salutem hominis quo homo iam damnatus intraverat.

Cap. XVIII. Matth. XII, 41. 42. Nunc ut simplicius respondeamus, non competebat ex semine humano dei filium nasci, [1]ne, si totus esset filius hominis, non esset et dei filius, nihilque haberet amplius [2]Salomone, et amplius Iona; [3]ut de [4]Hebionis opinione credendus erat. Ergo iam dei

13. adhuc *om. BC.* 14. accepimus *Cd.* 15. ita *BCab. Gorziensis.* de terra *cd.* terra *D.* 16. perinde *C.* 17. nondum *amgbcd.* non *reliqui.* 18. revivificantem *C.* 19. prolatus est *BC.* 20. nae *abc.* 21. nominis Adae, unde Christus Adam *d.* incursus Adae, unde Christus Adam *ab.* in Christum, Adam *c.* nominis ad eundem Christum *BCD.* 22. eius homo *BC.* 23. deus *amgbcd.* dei *BCDa.* 24. Sed et Eva *BCD.* 25. suum interemptorem Israhel *BC.* 26. eraderet *d., ex emendat. Rhenani.* evaderet *amgbc.* redderet *BCDa.*

Cap. XVIII. 1. nisi totus *BCDa.* 2. Solomone *C.* 3. ut *ego.* et *libri omnes.* 4. Ebionis *CDa.*

b. Virgo erat adhuc terra] Firm. Matern. De Errore Prof. Relig. cap. 26 „De virginis terrae limo homo factus est. Nondum enim, ait scriptura, super terram pluerat“ cett., et infra paulo: „ex virginis terrae limo factus Adam praevaricatione propria promissam perdidit vitam, per virginem Mariam ac spiritum sanctum Christus natus et immortalitatem accepit et regnum.“ Irenaeus III, 31 „Quemadmodum protoplastus ille Adam de rudi terra et de adhuc virgine, nondum enim pluerat deus“ cett.

c. ne mihi vacet incursus nominis Adae] Hoc est, ne elabi sinam occasionem argumentandi ex nomine Adam. *Incursum* dicit argumentationis impetum. (Rigalt.)

filius [5]ex patris dei semine, id est spiritu, ut esset [6]*et* hominis filius, [7]caro ei sola competebat[a] ex hominis carne sumenda sine viri semine. Vacabat enim [8]semen viri apud habentem [9]dei semen. Itaque sicut nondum natus ex virgine patrem deum habere potuit sine [10]homine matre, aeque cum de virgine nasceretur, potuit matrem [11]habere hominem sine homine patre. Sic denique homo cum deo, dum caro hominis cum spiritu dei; caro sine semine ex homine, spiritus cum semine ex deo. Igitur si fuit dispositio rationis super filium dei ex virgine proferendum, cur non ex virgine acceperit corpus, quod de virgine protulit? Quia aliud est quod a deo sumpsit, [12]quoniam, inquiunt, verbum caro [13]factum est. [14]Vox ista quid caro factum sit contestatur, nec tamen periclitatur quasi statim aliud sit factum caro, et non verbum. Si ex carne factum est verbum caro, aut si ex [15]semine ipso factum est, [16]scriptura dicat. Cum scriptura non [17]dicat nisi quod sit factum, non et unde sit factum, ergo ex alio, non [18]ex semetipso suggerit factum. Si non [19]ex semetipso, sed ex alio, iam hinc [20]tracta ex quo magis credere congruat carnem factum verbum, nisi ex carne, in qua et factum est, vel quia ipse dominus sententialiter et definitive pronuntiavit, Quod in carne natum est, caro est, quia ex carne natum est. Sed si de homine tantummodo dixit, non et de semetipso, plane [21]nega hominem Christum, et ita defende non et in ipsum competisse. [22]Atquin subicit: Et quod de spiritu natum est, spiritus est, quia deus spiritus est, et de deo natus est. Hoc utique vel eo magis in ipsum tendit, si et in credentes eius. Si ergo et hoc ad ipsum, cur non et illud supra? Neque enim dividere [23]potes hoc ad ipsum, illud supra ad ceteros homines, qui utramque substantiam Christi et carnis et spiritus non [24]negas. Ceterum [25]si tam carnem habuit quam spiritum, [26]cum de duarum substantiarum conditione pronuntiat quas et ipse gestat, non potest videri de spiritu quidem suo, de carne vero non sua determinasse.

Io. I, 14.

Io. III, 6.

Io. III, 6.

5. ex patris *om. C.* 6. et hominis *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* hominis *BCDabc.* 7. caro ei sola competebat *ego.* caro ea sola quae erat *Da.* caro ea sola quae *BC.* caro ei sola erat *bcd.* 8. viri semen *bcd.* 9. semen dei *BC.* 10. homine matre *abcd., ex codd. Gangneii.* homine *reliqui.* 11. habere hominem *abcd., ex codd. Gangneii.* habere *reliqui.* 12. quomodo *B.* quomodo ergo *C.* 13. factum est *BCamgbcd.* facta est *Da.* 14. Vox itaque ista *B.* 15. semine ipso *Dcd. tres Vaticani.* semine eius *B.* semine *C.* semetipso *ab.* 16. dicit scriptura *B.* 17. dicit *BC.* 18. ex semetipso *abcd.* ex semine ipso *reliqui.* 19. ex semetipso *abcd.* ex semine ipso *reliqui.* 20. tracta *om. BC.* 21. nec de homine Christo *amg.* 22. Atquin *Babcd.* Adquin *D.* an qui *C.* Atqui *D. in marg.* 23. potest *CD.* 24. negant *amg.* 25. si *om. BCD.* 26. cum *om. BCD.*

Cap. XVIII. a. competebat] Ita emendanda videbantur haec verba. Possis et *congruebat* pro eo quod rescripsi *competebat.*

Ita cum ipse sit de spiritu dei et spiritus deus est, [27] ex deo natus ipse est et ex carne hominis, homo in carne generatus.

Cap. XIX. Io. I, 13. Quid est ergo, Non ex sanguine nec ex voluntate carnis nec ex voluntate viri, sed ex deo [1] natus est? Hoc quidem capitulo ego potius utar cum adulteratores eius obduxero [a]. Sic enim scriptum esse contendunt: Non ex sanguine nec ex carnis voluntate nec ex viri, sed ex deo [2] nati sunt [b], quasi supra dictos credentes in nomine eius designet, ut ostendat [3] esse semen [4] illud arcanum electorum et [5] spiritalium [c], quod sibi imbuunt. Quomodo autem ita [6] erit, cum omnes, qui credunt in nomine domini, [7] pro communi lege generis humani ex sanguine et ex [8] carnis et ex viri voluntate nascantur, etiam Valentinus ipse? Adeo singulariter, ut de domino, scriptum est: Et ex deo natus est. Merito, quia verbum dei, et cum verbo dei spiritus, et in spiritu dei virtus, et quicquid dei est Christus. Qua caro autem, non ex sanguine nec ex carnis et viri voluntate, [9] quia ex dei voluntate verbum caro factum est. Ad carnem enim, non ad verbum, pertinet negatio formalis nostrae nativitatis [d], quia caro sic habebat nasci, non verbum. Negans autem ex carnis quoque voluntate natum cur non negavit etiam ex substantia carnis? Neque enim quia ex sanguine negavit, substantiam carnis renuit, sed materiam seminis, quam constat sanguinis esse calorem, ut despumatione mutatum in coagulum [10] sanguinis feminae. Nam ex coagulo in caseo [11] vis est substantiae quam medicando constringit, id est lactis. Intellegimus ergo ex concubitu nativitatem domini negatam, quod sapit voluntas viri et carnis, non ex vulvae participatione. Et quid utique tam exaggeranter inculcavit non ex sanguine nec ex carnis voluntate aut viri natum, nisi quia [12] ea erat caro quam ex concubitu natam nemo dubitaret? Ne-

27. et deus ex deo *d., cum Fulvio Ursino.*
Cap. XIX. 1. nati sunt *d. Inepte.* 2. nati sunt *amg., Fulv. Ursinus et Sabaterius.* natus est *CDabcd. In B. librarii incuria exciderunt plane verba* Hoc quidem capitulo — — sed ex deo nati sunt. 3. semen esse *BC.* 4. illud *amgbcd.* illius *BCD.* 5. spiritualium *Cabc.* 6. erat *B.* 7. pro communi *a., ex codd. Gangneii.* communi *reliqui.* 8. carne *B.* 9. qua *B.* 10. sanguinis feminae. Nam ex coagulo *om. BCD. Addidit ea verba de suis codd. primum Gangneius.* 11. eius est *BCD.* 12. erat ea *BC.*

Cap. XIX. a. obduxero.] Confutavero. V. quae adnotavi ad Apolog. cap. 46.

b. sed ex deo nati sunt] De fide librorum Gangneii proque sententiae integritate hanc vindicavi scripturam cum Sabaterio, quem v. omnino quae disputat ad Evang. Ioh. I, 13.

c. semen illud arcanum electorum et spiritalium] Perstringit Valentinianorum somnium de semine animali et spirituali, quae a Demiurgo et Achamoth electis induuntur, ut exponitur Adv. Valentin. cap. 25 sqq. Quamobrem legi malim „quod sibi *induunt*,“ ut ibidem legitur aliquoties induendi verbum. (Fr. Iunius.)

d. formalis nostrae nativitatis] *Formalem* dicit nativitatem quae ex forma et lege naturae nobis hominibus est constituta. Multum enim a vero aberrarunt qui *formalis* retulerunt ad *negationem.*

gans porro ex concubitu non [13]negavit ex carne, immo [14]confirmavit ex carne, quia non [15]proinde negavit ex carne sicut ex concubitu negavit. Oro vos, si dei [16]spiritus non de vulva carnem participaturus descendit in vulvam, cur descendit in vulvam? Potuit enim extra eam fieri caro spiritalis; simplicius multo quam intra vulvam fieret [17]extra vulvam. Sine causa [18]eo se intulit unde nihil extulit. Sed non sine causa descendit in vulvam. Ergo ex illa accepit, quia si non ex illa accepit, sine causa in illam descendit, maxime eius qualitatis caro futurus quae non erat vulvae, id est spiritalis.

Qualis est autem tortuositas vestra, ut ipsam EX syllabam [1]praepositionis officio adscriptam auferre quaeratis, et alia magis [2]uti, quae in hac specie non invenitur penes scripturas sanctas? Per virginem dicitis natum, non ex virgine[a], et in vulva, non ex vulva, quia et angelus in [3]somnis ad Ioseph: Nam quod in ea natum est, inquit, de spiritu sancto est, non dixit ex ea. Nempe tamen, etsi ex ea dixisset, in ea dixerat; in ea enim erat [4]quod ex ea erat. Tantundem ergo et cum dicit in ea et ex ea consonat, quia ex ea erat quod in ea erat. Sed bene quod idem dicit [5]Matthaeus, originem domini decurrens ab Abraham usque ad Mariam, Iacob, inquit, generavit Ioseph, virum Mariae, ex qua nascitur Christus. Sed et Paulus grammaticis istis [6]silentium imponit. Misit, inquit, deus filium suum factum ex muliere. Numquid per mulierem, aut in [7]muliere? Hoc quidem impressius, quod factum [8]potius dicit quam natum; simplicius [9]enim enuntiasset natum. Factum autem dicendo et, Verbum caro factum est, consignavit, et carnis [10]veritatem ex virgine factae adseveravit. Nobis quoque ad hanc speciem psalmi patrocinabuntur, non quidem apostatae et haeretici et Platonici Valentini[b], sed sanctissimi et receptissimi prophetae

Cap. XX. Matth. I, 20. Matth. I, 16. Gal. IV, 4. Io. I, 14.

13. denegavit *C.* 14. confirmat *B.* 15. perinde *C.* 16. spiritus *BCDd. tres Vaticani.* filius *reliqui, ex coniectura, ni fallor, Rhenani.* 17. extra vulvam *om. c.* 18. ei se *B.*

Cap. XX. 1. propositionis *CD.* 2. utique in *D.* 3. somniis *C.* 4. quod ex ea erat *om. BCD. Addidit haec primum de suis libris Gangneius.* 5. matteus *C.* matheus *B.* 6. imponit silentium *BC.* 7. muliere *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* mulierem *BCDabc.* 8. potius dicit *abcd., de codd. Gangneii.* dicit *reliqui.* 9. enim *om. B.* 10. veritatem ex virgine factae *codex Pithoei, Rigaltius.* veritati ex virgine factae *BCD.* veritatem ex virgine factam *abcd.*

Cap. XX. a. Per virginem dicitis natum, non ex virgine] Cf. Adv. Valent. cap. 27., Adv. Omnes Haeres. cap. 4., Iren. Adv. Haer. I, 1. III, 18. 31. 32., Ambros. De Incarnat. Domini cap. 6 et 9., Vigil. Contra Eutych. lib. III, p. 53 sqq.

b. Valentini] Psalmos Valentini commemoravit iam supra cap. 17. Platonis sectatorem inculcat Valentinum et alibi. Cf. De Praescr. Haeret. cap. 23. 30. Adv. Valentin. cap. 7.

David. [11]Ille apud nos canit Christum, per quem se cecinit ipse Christus. [12]Accipe Christum et audi dominum patri deo colloquentem: Quia tu es qui avulsisti me ex utero matris meae. [13]Ecce unum. Et spes mea ab uberibus matris meae, super te sum proiectus ex vulva. Ecce aliud. Et ab utero matris meae deus meus es tu. Ecce [14]aliud. Nunc ad sensus ipsos decertemus. [15]Avulsisti, inquit, ex utero. Quid avellitur, nisi quod inhaeret, quod infixum, innexum est ei a quo ut auferatur avellitur? Si non adhaesit utero, quomodo avulsus est? [16]si adhaesit qui avulsus est, quomodo adhaesisset, nisi dum ex utero est per illum nervum umbilicarem, quasi folliculi[c] sui traducem, [17]adnexus origini vulvae? Etiam cum quid extraneum extraneo adglutinatur, ita concarnatur et convisceratur cum eo cui adglutinatur ut, cum avellitur, rapiat secum ex corpore aliquid a quo avellitur, [18]quasi sequelam quandam abruptae unitatis et [19]traducis mutui coitus. Ceterum [20]quae ubera matris suae nominat? sine dubio quae hausit. Respondeant obstetrices, medici et physici de [21]uberum natura, an aliter manare soleant, sine vulvae genitali passione, [22]pendentibus exinde [23]venis sentinam illam inferni sanguinis in mamillam[d] [24]et ipsa translatione deco-

Ps. XXII, 10 sq.

11. Ille qui apud *C.* 12. Accipe Christum et audi dominum patri deo colloquentem *amgbcd.* Accipe et David domino patri deo eloquentem *BDa. Omittit C.* 13. Ecce unum — — uberibus matris meae *om. C.* 14. aliud *Bcd. duo Vaticani* aliter *reliqui.* 15. Avulsisti me, inquit *d., ex coniect. Petri Ciacconii.* 16. si adhaesit qui avulsus est *om. BC.* 17. adnexus *amgbcd.* adnexum *BC.* adnexam *D.* 18. quasi *om. BC.* 19. traducis *amgbc.* producis *BCd. codex Pithoei.* producem *D.* 20. et ubera *BC.* 21. liberum *C.* liberorum *D.* 22. pendentibus *Dabc.* suspendentibus *BCd. codex Pithoei.* pandentibus *Latinius.* 23. venis sentinam illam inferni (interni *amgbc.*) sanguinis in mamillam *amgbc.* venis sentinam illam inferni sanguinis *d. Pithoei liber.* venis inferni sanguinis in mamillam *D.* venissent in mamillam inferni sanguinis *BC.* venis sentinam illam infernis sanguine in mamillam *Fulv. Ursinus.* 24. ex ipsa *B.*

c. folliculi] Folliculum vocat quem Hippocrates sive Polybius „ὑμένα τὸν περιέχοντα τὴν γονήν.“ His autem verbis χορίον describi ait Galenus, involucrum fetus, Hesychio „κάλυμμα τὸ συγγενόμενον ἐκ τῆς κοιλίας.“ Latini dixere *secundas.* In iis autem sunt venae, quibus tanquam radicibus traducitur sanguis ad fetum umbilicum, ideoque Septimius nervum, quem appellat umbilicarem, folliculi traducem esse ait. Folliculum dici vulvam notat Servius in lib. III. Georg. [136]: „Genitali arvo, inquit, pro muliebri folliculo, quem scilicet vulvam vocant, ut etiam Plinius docet. Nam folliculus ante dicebatur.“ (Rigalt.)

d. in mamillam] Emendavimus ex Pithoeano, cuius haec scriptura fuit: „suspendentibus exinde venis sentinam illam inferni sanguinis, et ipsa translatione decoquentibus.“ Aliquis imperitus erasit partem illam vocabuli *sent,* quod minime oportuit. Nam ex vestigiis quae supersunt apparet scriptum fuisse *sentinam millam* pro *sentinam illam.* Inde autem illud quod in vulgatis editionibus perperam adiicitur *mamillam.* (Rigalt.) De re cf. Aristot. De Generat. Anim. IV, 2 et 8. Clemens Alex. Paedagog. I, 6 et 7. *Pendentibus* (i. e. persolventibus et reddentibus ex naturae debito) rescripsi pro *suspendentibus.* Sic „sanguinis tributum“ dixit Adv. Marcion. III, 11. Cf. adnott. ad De Orat. cap. 22. Sentinam inferni sanguinis dicit sanguinem inferiorum partium unde alebatur fetus, nondum natus.

quentibus in materiam lactis [25]laetiorem. Inde adeo fit ut uberum tempore menses sanguinum vacent. Quodsi verbum caro ex se factum est, non ex vulvae communicatione, nihil operata vulva, [26]nihil functa, nihil passa, quomodo fontem suum [27]transfudit in ubera, quae nisi habendo non mutat? Habere autem sanguinem non potuit lacti subministrando, si non haberet causas sanguinis ipsius, avulsionem scilicet suae carnis. Quid fuerit novitatis in Christo ex virgine nascendi palam est, [28]scilicet solummodo hoc, quod ex virgine, secundum rationem quam [29]edidimus, [30]eo uti virgo esset regeneratio nostra spiritaliter ab omnibus inquinamentis sanctificata per Christum, virginem et ipsum, etiam carnaliter, ut ex virginis carne.

Cap. XXI. Si ergo contendunt hoc competisse novitati, ut quemadmodum non ex viri semine, ita nec ex virginis carne caro fieret dei verbum, quare non hoc sit tota novitas, ut caro non [1]ex semine [2]nata carne processerit? [2b]Accedam adhuc cominius ad congressum. Ecce, inquit, virgo concipiet in utero. (Matth. I, 23. Ies. VII, 14.) Quidnam? utique dei verbum, non viri [3]semen, certe ut pareret filium. Nam et pariet, inquit, filium. (Ibid.) Ergo [4]ut ipsius fuit [5]concepisse, ita ipsius est quod peperit, licet non ipsius fuerit quod concepit. Contra si verbum ex se caro factum est, iam ipsum se concepit et peperit, et vacat prophetia. Non enim virgo concepit neque peperit, [6]si non quicquid peperit ex [7]verbo concepto caro ipsius est. Sola [8]haec[a] autem prophetae vox evacuabitur? an et angeli conceptum et partum virginis [9]annuntiantis? [10]an et omnis iam scriptura, quaecunque matrem pronuntiat Christi? Quomodo enim mater, nisi quia in utero eius fuit? Sed nihil ex utero eius accepit quod matrem eam faceret in cuius utero fuit. Hoc nomen non debet caro [11]extranea. Matris uterum non appellat nisi filia uteri caro. Filia uteri porro non est si sibi nata est. [12]Tacebit igitur et [13]Elisabeth

25. lactiorem *B.* latíorem *D.* 26. nihil functa *amgbcd.* nihil iuncta *BC.* nihilo iuncta *D.* 27. in ubera transfudit (transfundit *C.*) *BC.* 28. scilicet hoc solum scilicet quod *B.* scilicet quod *C.* 29. edimus *C.* 30. eo uti *ego.* et uti *libri omnes.*

Cap. XXI. 1. ex *om. d.* 2. nata *delet Latinius.* 2b. Accedam adhuc cominius *d., ex emendat. Rhenani.* Accedant adhuc comminius *Cabc.* Accedant adhuc communius *BD.* 3. semen *amgbcd.* semine *reliqui.* 4. ut *om. BC.* 5. conceptio *B.* 6. sed (sed *codex Pithoei*) non quod peperit *BC. codex Pithoei.* 7. verbi *BC.* 8. autem haec *BC.* 9. annuntiantis *ego.* annuntiantes *libri omnes.* 10. an omnis scriptura *BC.* 11. extraneae *Latinius.* 12. Tacebat *BD.* 13. helysabeth *C.* elisabet *B.*

Cap. XXI. a. Sola haec] Ante Latinium et Rigaltium interpunctio erat „ipsius est sola. Haec autem“ cett. *Evacuare* Septimio, Irenaei Interpreti aliisque fere est infirmare, abolere, ut saepius dictum est. Cf. adnott. ad De Patient. cap. 12., et supra cap. 16.

[14]prophetam portans iam domini sui conscium infantem, et insu
Luc. I, 43. spiritu sancto adimpleta. Sine causa enim dicit, Et unde mihi
[15]mater domini mei ad me veniat? Si Maria non filium, sed l
Luc. I, 42. spitem in utero gestabat Iesum, quomodo dicit, [16]Benedictus fruc
[17]uteri tui? Quis hic fructus uteri, qui non ex utero germina
qui non in utero radicem egit,. qui non eius est cuius est ute
Ies. XI, 1. et qui utique fructus uteri, Christus? An quia ipse est flos
virga [18]profecta ex radice Iesse, radix autem Iesse genus Da
virga ex radice Maria ex David, flos ex virga filius Mariae,
dicitur Iesus Christus, ipse erit et fructus? Flos enim fructus, q
per florem et ex flore omnis fructus [19]eruditur in fructum[b]. Q
ergo? Negant et fructui suum florem et flori suam virgam et vir
suam radicem, quominus [20]suam radix [21]sibi vindicet per virg
proprietatem eius quod ex. virga est, floris et fructus; siquid
omnis gradus generis ab ultimo ad principalem recensetur, ut i
nunc carnem Christi, non tantum Mariae, sed et David per Mari
[22]et Iesse per David sciant adhaerere. [23]Ideo hunc fructum ex lu
bis David, id est ex posteritate carnis eius, iurat illi deus [24]co
Ps. CXXXII, 11. sessurum in throno ipsius. Si ex lumbis David, quanto magis
Act. II, 30. lumbis Mariae, ob quam in lumbis David?

Cap. XXII. Deleant igitur et testimonia daemonum filium David proc
mantia [1]Iesum, sed testimonia apostolorum delere non [2]poteru
si daemonum indigna sunt. Ipse inprimis Matthaeus, fidelissin
evangelii commentator, ut comes domini, non aliam ob caus
quam ut nos originis Christi carnalis compotes faceret ita exor
Matth. I, 1. est: Liber geniturae Iesu Christi, filii David, filii Abraham. I
originis fontibus genere manante cum gradatim ordo deducitur [3]
Christi nativitatem, quid aliud quam caro ipsa Abrahae et Da
per singulos traducem sui faciens in virginem usque describi
inferens Christum, immo ipse Christus [4]producitur de virgine? S

14. propheta portans *amg.* prophetam praedicans *Da.* prophetam praecans
15. mater domini mei ad me veniat *abcd., de codd. Gangneii.* veniat mater dom
mei ad me *B.* mater domini mei ad me *CD.* 16. Benedictus *Bcd., duo Vatic*
Beatus *reliqui.* 17. ventris *BC.* 18. profecta *c.* proiecta *reliqui.* 19. erud
Dabcd. eruitur *BC., D. in marg., tres Vaticani.* 20. suam radix *abcd., de c*
Gangneii. radix *reliqui.* 21. vendicet (*sic libri omnes*) sibi *B.* 22. et Iesse
David sciant *abcd., de codd. Gangneii.* per David sciant *BC.* sciant *D.* 23. I
hunc *cd.* deo. Hunc *BCDab. Probat Fr. Iunius.* 24. concessurum *d.* consensuru
Cap. XXII. 1. Iesum *BCcd. tres Vaticani.* ad Iesum *reliqui.* 2. poter
Babcd., et D. in marg. potuerunt *CD.* 3. ad (an *C.*) Christi nativitatem *Camg*
a Christi nativitate *BDa.* 4. producitur *amgbc.* proditur *BCDad. codex Pithoe*

b. eruditur in fructum.] Eruditur, id est informatur. Cf. De Veland. Virg. cap. 1 „fructus — *eruditur in mansuetudinem saporis.*", Adv. Marc. II, 17. ad fin. „quo facilius in pecudibus prae ditata humanitas *in hominum refrig erudiretur.*"

et Paulus, utpote eiusdem evangelii et discipulus et magister et testis, [5]qua eiusdem [6]ipsius Christi apostolus, confirmat Christum ex semine David secundum carnem, utique ipsius. Ergo ex semine David caro Christi. [7]Si secundum Mariae carnem ex semine David, ergo ex Mariae carne est, dum ex semine est David. Quocunque detorseris [8]dictum, aut ex carne est Mariae quod ex semine est David, aut ex David semine est quod ex carne est Mariae. Totam hanc controversiam dirimit idem apostolus, ipsum definiens esse [9]Abrahae semen. Cum Abraham, utique multo magis David, quasi recentioris. Retexens enim [10]promissionem benedictionis nationum in [11]nomine Abraham, Et in semine tuo benedicentur omnes nationes, Non, inquit, dixit seminibus, tanquam de pluribus, [12]sed semine, de uno, quod est Christus. Qui haec legimus et credimus, quam debemus et possumus agnoscere in Christo carnis qualitatem? utique non aliam quam [13]Abraham, siquidem semen Abraham Christus; nec aliam quam Iesse, siquidem ex radice Iesse flos Christus; nec aliam, quam David, siquidem fructus ex lumbis David Christus; nec aliam quam ex Maria, siquidem ex Mariae utero Christus; et adhuc superius nec aliam quam Adam, siquidem secundus Adam Christus. Consequens ergo est ut [14]aut illos spiritalem carnem habuisse contendant, quo eadem [15]conditio substantiae deducatur in Christo, aut concedant carnem Christi spiritalem non fuisse, [16]quae non de spiritali stirpe censetur.

Rom. I, 3. II Tim. II, 8.

Gal. III, 8. 16.

Cap. XXIII.

Sed agnoscimus adimpleri propheticam vocem Simeonis super adhuc recentem infantem dominum [1]pronuntiatam: Ecce hic positus est in ruinam et suscitationem multorum in Israël, et in signum, [2]quod [3]contradicetur. Signum enim nativitatis Christi secundum Esaiam: Propterea dabit [4]vobis dominus ipse signum: Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium. Agnoscimus ergo signum contradicibile, conceptum et partum virginis Mariae, de quo Academici [5]isti: Peperit [6]et non peperit, virgo [7]et non virgo; quasi non, etsi ita dicendum esset, a nobis [8]magis dici conveniret. Peperit enim, quae ex sua carne, et non peperit, quae non ex [9]viri semine, et virgo, quantum a viro, non virgo, quantum a partu: non

Luc. II, 34.

Ies. VII, 14.

5. quia *D. in marg.* 6. ipsius Christi *abcd.* Christi *BCD.* *At iam in edit. Rheneni a.* 1528. *additum legitur* ipsius. 7. Si *ego.* Sed *libri omnes.* 8. fructum *amg.* 9. abraham *BC.* 10. benedictionis promissionem *B.* 11. semine *amg.* 12. sed semine (semini *c.*), tamquam de uno *cd.* 13. abrahae *C.* 14. aut et illos *B.* 15. condictio *B.* 16. qua *edit. Semleri. Nescio unde.*

Cap. XXIII. 1. pronunciantem *C.* 2. cui *Bc. Vaticanorum unus.* 3. contradicetur *BCD (in marg.) abcd.* 4. nobis *B.* 5. isti *amgbcd.* uti *CDa.* nostri *B.* 6. et *om. amg.* 7. et *om. amg.* 8. dici magis *BC.* 9. viri *BCD (in marg.) abcd.* virili *D.*

tamen [10]ut ideo non peperit[a], et ideo virgo quae non virgo, quia non de visceribus suis mater. Sed apud nos nihil dubium, nec retortum in ancipitem defensionem. Lux lux, et Tenebrae tenebrae, Matth.V,37. et Est est, et Non non[b]; quod [11]amplius, hoc a malo [12]est. Peperit quae peperit; et si virgo concepit, in partu suo [13]nupsit. Nam nupsit ipsa patefacti corporis lege, in quo nihil [13b]interfuit de vi masculi admissi, an emissi; [14]idem illud sexus [15]resignavit[c]. Haec Exod.XIII,2. denique vulva est propter quam et de aliis scriptum est: Omne masculinum adaperiens vulvam sanctum vocabitur domino. Quis [16]vere sanctus quam [17]dei filius? Quis proprie vulvam adaperuit quam qui [18]clausam patefecit? Ceterum omnibus nuptiae patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia magis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda est [19]quam virgo, [20]saltu quodam mater ante quam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est? Cum hac ratione apostolus non ex virgine, sed ex muliere editum filium dei pronuntiavit, [21]agnovit adapertae vulvae [22]nuptialem passionem. Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa quae peperit [23]et non peperit[d]. Sed videte ne [24]vos [25]iam [26]nunc[e] providens spiritus sanctus notarit hac voce, disceptaturos super uterum Mariae. Ce-

10. ut ideo non pepererit *D. in marg., ex Hirsaugiensi, ni fallor.* ut ideo, Peperit et non peperit *d.* et ideo non peperit *Fr. Iunius.* 11. amplius, hoc *BCcd. tres Vaticani.* amplius hoc, hoc *Dab.* 12. est *om. BCD.* 13. nupsit. Nam nupsit ipsa *ego.* nupsit, non nupsit ipsa *ab., de codd. Gangneii.* nupsit, ipsa *reliqui.* 13b. fuit *B.* 14. idem *BCd., Fulv. Ursinus.* id est *reliqui.* 15. resignaverit *d.* 16. vero *B.* 17. sancti filius *BCD (in marg.). tres Vaticani.* 18. clusam *C. tres Vaticani.* inclausam *B.* 19. quae *C.* 20. salvi quodam (quondam *B.*) *BC.* 21. adagnovit *B.* 22. passionem nuptialem *B.* 23. et *om. b.* 24. vos *BCd.* nos *reliqui.* 25. tam *C.* 26. tunc *cd. tres Vaticani.*

Cap. XXIII. a. ideo peperit] Verissimum puto quod monuit Pithoeus legendum hic esse: „Non tamen et ideo non peperit, quia non ex carne sua peperit, et ideo virgo quae non virgo, quia non de visceribus suis mater." Hoc de aliqua scriptura apocrypha citari innuunt ista Clementis Alexandrini Strom. VII: „καὶ γὰρ μετὰ τὸ τεκεῖν αὐτὴν μαιωθεῖσάν φασί τινες παρθένον εὑρεθῆναι." Deinde citat scripturam: „τέτοκεν καὶ οὐ τέτοκεν, φησὶν ἡ γραφή." (Rigalt.) Reposui vulgatam scripturam quam veram esse aio. Non tamen, inquit, quemadmodum ideo non peperisse dicitur, quia scilicet non ex viri semine peperit, et ideo virgo dicenda est, quae quidem revera non virgo est, quia non de visceribus suis, id est de sui corporis semine, mater facta est.

b. Est est, et Non non] De his scripturae verbis copiosius disputat Rigaltius ad De Praesc. Haer. cap. 26.

c. idem illud sexus resignavit.] Idem sexus, id est masculinus, illud corpus et illam vulvam reclusit.

d. Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa quae peperit et non peperit.] Ex apocrypho Ezechielis hoc idem citat Epiphanius Haer. XXX, cap. 30: „Τέξεται ἡ δάμαλις, καὶ ἐροῦσιν, οὐ τέτοκεν." Cf. Clemens Alex. Stromat. VII, p. 756., et Fabricii Codex Pseudepigr. Vet. Test. p. 1118 sq.

e. iam nunc] Retinui *nunc* pro *tunc*, quae Rigaltii scriptura est. Haud enim semel apud Septimium *nunc* de tempore praeterito usurpatum legimus. Cf. Adv. Marc. III, 15. IV, 19. 22.

terum[f] non contra illam suam simplicitatem pronuntiasset dubitative, Esaia dicente, Concipiet et pariet. Ies. VII, 14.

Quod enim Esaias iaculatur in suggillatione haereticorum ipsorum, et inprimis, Vae qui faciunt dulce amarum et tenebras lucem, istos scilicet notat qui nec vocabula ista in luce proprietatum suarum conservant, ut anima non alia sit quam quae vocatur, et caro non [1]alia quam quae videtur, et deus non alius quam qui praedicatur. Ideo etiam Marcionem prospiciens, Ego sum, inquit, deus, et alius absque me non est. Et cum [2]alias id ipsum eodem modo dicit, Ante me deus non fuit, nescio quas illas Valentinianorum Aeonum genealogias pulsat. Et, Non ex sanguine neque ex carnis et viri voluntate, sed ex deo natus est, Hebioni respondit. Aeque, Etiamsi angelus de [3]caelis aliter evangelizaverit vobis quam nos, anathema sit, ad [4]energema [5]Apelleiacae virginis [6]Philumenes [7]filium dirigit. Certe qui negat Christum in carne venisse, hic antichristus est. [8]Nudam et absolutam et simplici nomine naturae suae pronuntians carnem omnes disceptatores eius ferit. Sicut et definiens ipsum quoque Christum unum multiformis Christi argumentatores[a] quatit, qui alium faciunt Christum, alium Iesum, alium elapsum de mediis [9]turbis, alium detentum, alium in secessu montis in ambitu nubis sub tribus [10]arbitris clarum, alium ceteris passivum[b], ignobilem, alium magnanimum, alium vero trepidantem, novissime alium passum, alium resuscitatum, per quod suam quoque in alia carne resurrectionem adseverant. Sed bene quod idem veniet de caelis qui est passus, idem omnibus apparebit qui est resuscitatus. Et videbunt et agnoscent qui eum confixerunt, utique ipsam carnem in quam saevierunt, sine qua nec ipse esse poterit nec agnosci: ut et illi erubescant[c] qui adfirmant carnem in caelis vacuam sensu ut

Cap. XXIV. Ies. V, 20. Ies. XLV, 5. Ies. XLVI, 9. Io. I, 13. Gal. I, 8. I Io. IV, 3. Act. I, 11. Io. XIX, 37.

Cap. XXIV. 1. alia sit quam quae videtur *B.* alia sit quam videtur *c., ex tribus Vaticanis.* 2. alias *c., ex tribus Vaticanis.* alius *B.* alio *CDab.* in alio *d., cum Fulvio Ursino.* 3. coelo *cd., cum tribus Vaticanis.* 4. emergemam *B.* vergemam *C.* 5. Apelliacae *BCDabc.* 6. philomonem *BC.* 7. filium en'on (enen *C.*) dirigit *BC.* 8. Rudem *C.* 9. turbis *om. B.* 10. testibus *B. Vaticani tres.*

f. Ceterum] Id est alioquin. Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 11.

Cap. XXIV. a. multiformis Christi argumentatores] Valentinianos. Cf. Adv. Valentin. cap. 25 sqq.

b. alium ceteris passivum] Vulgarem, communem, passim et promiscue cum omnibus communicantem. (Fr. Iunius.) Cf. quae annotavi ad De Corona cap. 8.

c. ut et illi erubescant] Minutalia haereticorum notat obscure latentium et sese in Ecclesiam dei clam insinuantium. Nam de carne Christi tres omnino poterant esse sententiae. Prima, non resurgere carnem Christi eoque in caelis non esse, quod Valentinianorum est. Secunda, carnem Christi resurgere et cum Christo esse, id est cum deitate in unitate personae permanere, quod veritas docet religionis nostrae. Tertia, carnem Christi resurrexisse „exemplo Christo,“ id est extra unionem cum λόγῳ et divina natura sua. Huius vero sententiae tres rami quodammodo ab au-

vaginam exempto Christo sedere, aut qui carnem et animam tantundem, aut tantummodo animam, carnem vero non iam.

Cap. XXV. Sed hactenus de materia praesenti. Satis iam[a] enim arbitror instructam esse carnis in Christo et ex virgine natae et humanae probationem. Quod et solum discussum sufficere potuisset, [1]citra singularum ex [2]diverso opinionum congressionem quam et argumentationibus earum et scripturis, quibus utuntur, [3]provocavimus ex abundanti, uti eo quod probavimus quid et unde fuerit [4]Christi caro [5]quid non fuerit adversus omnes [6]praeiudicaverimus. Ut autem [7]clausulam de praefatione communi[b] faciat [8]resurrectio [9]nostrae carnis alio libello defendenda, hic habebit praestructionem, manifesto[c] iam quale fuerit quod in Christo. [10]resurrexit.

Cap. XXV. 1. citra *amgbcd.* sed citra *CD. codd. Rhenani omnes.* sed circa *B.* 2. adverso *C.* 3. provocamus *B.* pronuntiamus *C.* 4. caro Christi *BC.* 5. quid et non *B.* 6. praeiudicaverimus (*BC*)*c.* praecaverimus *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* praedicaverimus *reliqui.* 7. clausulam *Bcd. Vaticanorum unus.* clausula *reliqui.* 8. resurrectionem *C.* 9. carnis nostrae *cd.* 10. resurrexit *BCD* (*in marg.*) *abcd.* resurrexerit *D.*

ctore funduntur: nam alii carnem solam in caelo extra unionem personalem sedere somniant, alii carnem et animam simul, alii denique solam animam ipsius. (Fr. Iunius.)

Cap. XXV. a. Satis iam] Vulgata distinctio erat: „Sed hactenus de materia praesenti satis. Iam" cett. Possis etiam: „Sed hactenus. De materia praesenti satis. Iam" cett.

b. de praefatione communi] Significat illa quae initio huius opusculi leguntur: „Qui fidem resurrectionis — student inquietare, — merito Christi quoque carnem quaestionibus distrahunt" sqq. Ita liber De Carne Christi est praestructio eius qui iam sequitur et clausulam facit de illa praefatione communi, libri De Resurrectione Carnis.

c. manifesto] Δήλου ὄντος. Supra cap. 1 dixerat „Veritas et qualitas eius (sc. carnis) tractatur, an fuerit, et unde fuerit, et cuiusmodi fuerit. Renuntiatio eius dabit legem nostrae resurrectioni." Cf. etiam De Resurr. Carnis cap. 2.

DE
RESURRECTIONE CARNIS.

In scripturae discrepantia Tertulliani verbis subiecta

A significat codicem scriptum Vindobonensem n. 282., a quo non discrepa bon. n. 283., teste Hildebrando.
B - - - Leidensem.
C - editionem principem, Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a Siglum *mg* additum denotat scripturam ex libri prolatam.
a - - Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV. Si additum denotat scripturam ex margine prola
b - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL. Sig. usus est ad hunc librum codice scripto Io. ex Masburensi coenobio advecto.
c - - Iac. Pamelii, quae prodiit Antverpiae a. MDLXXIX. melius usus est ad hunc librum codice script mentis, et tribus codicibus Vaticanis.
d - - Nicol. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

RESURRECTIONE CARNIS.

Cap. I.

Fiducia Christianorum resurrectio mortuorum. [1]Illa credentes sumus. Hoc credere[a] veritas cogit, veritatem deus aperit, sed vulgus inridet, existimans nihil superesse post mortem. Et tamen defunctis parentant[b], et quidem impensissimo officio pro moribus eorum, pro temporibus [2]esculentorum, ut quos [3]negant sentire quicquam, etiam desiderare [3b]praesumant. At ego magis [4]ridebo vulgus, tunc quoque, cum ipsos defunctos atrocissime exurit, quos postmodum gulosissime nutrit, [5]isdem ignibus et promerens et offendens. O pietatem de crudelitate ludentem! Sacrificat [6]an insultat, cum [7]crematis cremat[c]? Plane cum vulgo interdum et sapientes sententiam [8]suam iungunt. Nihil esse post mortem Epicuri schola est. [9]Ait et Seneca omnia post mortem finiri, etiam ipsam[d].

Cap. I. 1. illa *Cd.* illam *reliqui.* 2. esculentorum (obsculentorum *B.*) *ABCacd. tres Vaticani.* sepultorum *amgb., Gasp. Scioppius.* 3. negat *ABC. Laurentianus codex n.* 12. *plut.* 26. *Probat Fr. Iunius.* 3b. praesumat *ABC. Laurentianus. Probat Fr. Iunius.* 4. rideo *unus de Vaticanis.* 5. isdem *C.* hisdem *A.* iisdem *reliqui.* 6. an *BCabcd.* cui *A. Laurent., et tres Vaticani.* 7. crematos *Cmg.* 8. suam iungant *abcd., de codd. Gangneii.* iungunt *reliqui, et Laurent.* 9. Dicit *B.*

Cap. I. a. Hoc credere] Hoc est credere mortuos esse resurrecturos. Ad rem cf. Cyrillus Hieros. Catech. 18.

b. defunctis parentant] Hoc quidem ethnici. Sed et Christianos Augustini aevo quibusdam in locis talia factitasse arguit octavus sanctissimi viri liber De Civitate Dei cap. 27. Epulas suas ad martyrum memorias deferebant, orabant et offerebant ut vescerentur, vel ex eis etiam indigentibus largiebantur. „Quod quidem, inquit, a Christianis melioribus non fit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo.“ (Rigalt.) Cf. Adv. Marc. V, 9. De Testim. Animae cap. 4. Adde Augustin. De Moribus Eccl. cap. 34 „Nolite consectari turbas imperitorum, qui in ipsa vera religione superstitiosi sunt. Novi multos esse sepulchrorum et picturarum adoratores, novi multos qui quam luxuriosissime super mortuos bibunt et epulas cadaveribus exhibentes super sepultos se ipsos sepeliunt.“ Idem Serm. 43 „Tu demis et subtrahis gutturi tuo, ille forte, cum mortuus fueris, calicem super te non ponet, aut si forte ponet calicem, ipse inebriatur, ad te nulla stilla descendet.“ Cf. Desid. Herald. Animadv. ad Arnobii lib. VII. 242., p. 278.

c. cum crematis cremat?] Hoc est quum mortuis sacrificat. Utitur verbis quae morem ostendunt magis ridiculum. (Rig.)

d. etiam ipsam.] Seneca tragicus Troade

Satis est autem si non [10]minor philosophia Pythagorae et [11]Empedoclis et Platonici[e] immortalem animam e contrario reclamant, immo adhuc proxime[f] etiam in corpora remeabilem affirmant, etsi non in eadem[g], [12]etsi non in humana tantummodo, ut [13]Euphorbus in Pythagoram[h], Homerus in pavum recenseantur[i]. Certe recidivatum animae corporalem pronuntiaverunt, tolerabilius [14]mutata quam negata qualitate, pulsata [15]saltem[k], licet non [16]adita veritate. Ita saeculum resurrectionem mortuorum nec cum errat ignorat.

Cap. II. Si vero et apud deum[a] aliqua secta est Epicureis magis adfinis quam prophetis, sciemus quid audiant a Christo Sadducaei. Christo enim servabatur omnia retro occulta nudare, dubitata dirigere, praelibata supplere, praedicata repraesentare, mortuorum [1]certe resurrectionem, non modo per semetipsum, verum etiam in semetipso probare. Nunc autem ad alios Sadducaeos praeparamur, partiarios sententiae illorum. Ita dimidiam agnoscunt resurrectionem, solius scilicet animae, aspernati carnem, sicut et ipsum dominum carnis. Nulli denique alii salutem [2]corporali substantiae invident quam alterius[b] divinitatis haeretici. Ideoque [3]et Christum

10. minus *A.* 11. Empedoclis et *ego.* Empedocli. Sed et *d., Fulv. Ursinus.* Empedocli. Sed *reliqui.* 12. et non *AB.* 13. euphorbius in pithagoram *AB.* 14. immutata *A. duo Vaticani, et Laurent.* 15. saltem *amgd., Latinius.* salute *reliqui, et Laurent. Probavit secundis curis Nicol. Rigaltius.* 16. abdita *A. Laurent.* addita *C., codd. Rhenani.*

Cap. II. 1. certe *om. A.* 2. corporalis *B.* 3. et *om. A.*

v. 395. Hoc dictum iterum citatur a Tertulliano De Anima cap. 42.

e. Empedoclis et Platonici] Ita emendandum erat, quod vulgo scriptum reperitur „et Empedocli. Sed Platonici" cett. Nam circa immortalitatem quidem animae hi tres conspirabant. De Pythagorae et Empedoclis opinione disputat iterum De Anima capp. 28. 32. 33. Cf. De Testim. Animae cap. 4. Apolog. cap. 48.

f. adhuc proxime] Christianae scilicet doctrinae, secundum quam etiam carnem resurrecturam hoc ipso libello iam scriptor demonstraturus est.

g. etsi non in eadem] V. Plato Phaedone cap. 31. Timaeo sub fin., De Republ. sub fin. lib. X., cum interprett. Adde Euseb. Praepar. Evang. II, 18. Augustin. De Civ. Dei X, 30. XII, 20. XXII, 27 sqq.

h. Euphorbus in Pythagoram] Cf. Ovid. Metam. XV, 160 sqq. Horat. Od. I, 28, 10. cum interprr., Diog. Laert. VIII, 4. Iamblich. Vit. Pythag. cap. 14., Gell. N. A. IV, 11. Lactant. Inst. Div. III, 18. Tertull. De Anima cap. 28 et 33.

i. Homerus in pavum recenseantur.] Cf. interprr. ad Persii Sat. VI, 10. et Acron ad Horat. l. l., Tertull. De Anima l. l.

k. pulsata saltem] Recte ita Latinius. Rigaltius probat vulgatam sic interpretatus: „Pulsavere salutis ianuam Platonici, vindices immortalitatis animarum, sed qualitatem et modum immortalitatis ignoravere, non adita veritate."

Cap. II. a. apud deum] Hoc est apud Iudaeos vel Christianos. In sacris videlicet scripturis. Sic De Test. An. cap. 3 „Et licet soli illum noverint Christiani, vel quaecunque apud dominum secta." (Rigalt.) De Sadducaeis resurrectionis negatoribus cf. De Carne Chr. cap. 1. Adv. Omnes Haeres. cap. 1.

b. alterius] Id est alius, diversae. Sic *alter* pro *alius* iterum infra et saepius apud Tertullianum reperitur. Cf. De Carne Chr. cap. 11 et cap. 16. Quod ad rem cf. De Carne Chr. cap. 1.

aliter disponere coacti, ne [4]creatoris [5]habeatur, in ipsa prius carne eius erraverunt, aut nullius veritatis contendentes eam secundum Marcionem et [6]Basiliden, aut propriae qualitatis secundum haereses [7]Valentini et [8]Apellen. Atque ita sequitur ut salutem eius substantiae excludant cuius Christum [9]consortem negant, certi illam summo praeiudicio resurrectionis instructam, si iam in Christo [10]resurrexit caro. Propterea et nos volumen praemisimus DE CARNE CHRISTI, quo eam et solidam probamus [11]adversum phantasmatis [12]vanitatem, et humanam vindicamus adversus qualitatis proprietatem, cuius [13]conditio Christum et hominem et filium hominis inscripserit. Carneum enim atque corporeum probantes eum proinde et obducimus praescribendo[c] nullum alium credendum deum praeter creatorem, dum talem ostendimus Christum, in quo [14]dinoscitur deus, qualis promittitur a creatore. Obducti dehinc de deo carnis auctore et de Christo carnis redemptore iam et de resurrectione carnis revincentur. Congruenter [15]scilicet. Et hoc[d] ferme [16]modo dicimus ineundam cum haereticis disceptationem. Nam et ordo semper a principalibus deduci exposcit, ut de ipso prius constet a quo dicatur dispositum esse quod quaeritur. Atque adeo et haeretici ex conscientia infirmitatis nunquam ordinarie tractant. Certi enim quam [17]laborent in alterius divinitatis insinuatione adversus deum mundi omnibus naturaliter notum de testimoniis operum, certe et in sacramentis priorem et [18]in praedicationibus manifestiorem, sub obtentu quasi urgentioris causae, [19]id est ipsius humanae salutis ante omnia [20]requirendae, a quaestionibus resurrectionis incipiunt, quia durius creditur resurrectio carnis quam una divinitas; atque ita tractatum viribus ordinis sui destitutum et scrupulis potius oneratum, [21]depretiantibus carnem, paulatim [22]ad alterius divinitatis temperant sensum ex ipsa spei concussione et demutatione. Deiectus

4. creatoris *amgd., Fulv. Ursinus. Probat curis secundis Nicol. Rigaltius.* creator carnis *reliqui, codex Pithoei et Laurent.* 5. haberetur *Io. a Wouwer.* 6. Basilidem *A.* 7. de Valentini *AB.* 8. Appellem *A.* Appellen *B.* 9. consortem negant *abcd., de libris Gangneii.* negant *reliqui, et Laurent.* 10. resurrexit *ABbcd. Laurent.* resurrexerit *Ca.* 11. adversus *AB.* 12. vanitatem *Cabd., Gasp. Scioppius et Fulv. Ursinus.* nativitatem *AB. tres Vaticani, et Laurent.* 13. est editio *B.* editio *tres Vaticani.* addictio *Laurent.* 14. dignoscitur *d.* 15. scilicet. Et hoc *d.* scilicet hoc *Fr. Iunius.* scilicet et de deo auctore carnis et de Christo carnis redemptore. Hoc *ABCabc. Laurent.* 16. dicimus ineundam modo *A.* dicimus in eundem *a.* dicimus in eandem *B.* 17. laborant *AB. Laurent.* 18. in *om. Laurent.* 19. vel ipsius *AB.* 20. requirenda ea quaestionibus *amg.* 21. depretiantibus carnem *abcd.* depreciatibus carnis *ABC. Laurent.* 22. ad alterius *abc.* alterius *reliqui. Laurent.*

c. obducimus praescribendo] De verbo *obducere* cf. adnott. ad Apolog. cap. 46. et de *praescribere* adn. ad Apolog. cap. 7.

d. scilicet. Et hoc] Fr. Iunius distinguit et scribit „Congruenter scilicet hoc ferme modo sqq.

enim [23]unusquisque vel motus de gradu eius spei quam susceperat apud creatorem facile iam declinatur ad alterius spei auctorem etiam [24]ultro suspicandum. Per diversitatem enim promissionum diversitas insinuatur deorum. Sic multos [25]inretitos videmus, dum ante de resurrectione carnis [26]eliduntur quam de unione divinitatis [27]elidunt[e]. Igitur quantum ad haereticos, demonstravimus quo cuneo [28]occurrendum sit a nobis. Et occursum est [29]iam suo quoque titulo, de deo quidem unico et Christo eius[f] adversus Marcionem, de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses[g], ad hanc maxime quaestionem praestruendam; uti nunc de sola carnis resurrectione ita [30]digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta, id est penes creatorem. Nam et multi rudes, et plerique sua fide dubii, et simplices plures, quos instrui, dirigi, muniri oportebit, quia et hoc latere unio divinitatis [31]defendetur. [32]Sicut enim negata carnis resurrectione concutitur, ita vindicata [33]constabilitur. Animae autem salutem credo retractatu carere. Omnes enim fere haeretici eam [34]quoquo modo [35]volunt, tamen non negant. Viderit unus [36]aliqui Lucanus[h], nec huic quidem substantiae parcens, quam secundum Aristotelem dissolvens[i] aliud [37]quid pro ea subicit, [38]tertium quiddam resurrecturus, neque anima neque caro, id est non homo, sed ursus forsitan, [39]qua Lucanus[k]. Habet et iste a nobis

23. unusquisquis *A.* 24. ultro *Cabd. Laurent., Fulv. Ursinus.* ultra *ABc. tres Vaticani.* 25. hereticos *B.* 26. elidunt *B.* 27. elidant *A.* se elidunt *Ludov. de la Cerda.* 28. occurrendum *bcd.* decurrendum *reliqui, et Laurent.* 29. iam *amgbcd.* etiam *ABCa. Laurent.* 30. digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta (incertum *AB.*) id est (vel est *B.* ne est *A. Laurent.*) penes creatorem *ABabc. Laurent. Haec scriptura primum emanavit de codd. Gangneii.* digeram tanquam penes nos incertum, dum sit quoque certum penes creatorem *Cd. Probavit Fr. Iunius.* 31. defenditur *tres Vaticani.* 32. Siculi *bcd.* 33. stabilitur *A.* 34. quomodo *C.* (*At in marg. est* quoquo modo). *Probat Fr. Iunius.* 35. velint *d., Latinius.* 36. aliqui (alicui *A.*) *ABCbcd.* aliquis *a.* 37. quid *om. AB.* 38. tertium quiddam resurrecturus *bc.* tertium quiddam resurrecturum *a., de codd. Gangneii.* quiddam resurrecturum *ABC. Laurent.* quasi sit tertium quiddam resurrecturum *d., ex emendat. Fulv. Ursini.* 39. qua *bcd.* tanquam *reliqui, et Laurent.*

e. quam de unione divinitatis elidunt.] Quam in ipsa haereticorum castra aperte discedunt, de unione divinitatis, id est duplicem divinitatem suadendo, iam verae et genuinae regulae sectatores elisuri.

f. de deo quidem unico et Christo eius] Libris II et III adv. Marcionem.

g. de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses] Libro De Carne Christi, quo unam confutat haeresin Marcionis, alteram Apellis, et duas Valentinianorum.

h. Lucanus] De hoc cf. Adv. Omnes Haeres. cap. 6.

i. secundum Aristotelem dissolvens] Pseudo-Orig. Philosophum. pag. 25. ed. Miller: „Ὁ μὲν γὰρ Πλάτων ἀθάνατον, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐπιδιαμένειν καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ταύτην ἐναφανίζεσθαι τῷ πεμπτῷ σώματι, ὃ ὑποτίθεται εἶναι μετὰ τῶν ἄλλων τεσσάρων, τοῦ τε πυρὸς καὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος λεπτότερον, οἷον πνεῦμα.“ Cf. Menag. ad Diog. Laert. VII, 157.

k. qua Lucanus.] Cf. Varro De Lingua Lat. V, 100 „*Ursi* Lucana origo, vel unde illi, nostri, ab ipsius voce.“ Id. VII, 40 „Atque ursi potius Lucani quam Luci.“

plenissimum de omni statu animae stilum[l], quam inprimis immortalem tuentes solius carnis [40]et defectionem[m] agnoscimus et refectionem cum maxime adserimus, redactis in ordinarium materiae corpus, si qua et alibi pro causarum incursione [41]praestricta distulimus. Nam [42]ut quaedam praelibari sollemne est, ita et differri necesse est, dummodo et praelibata suppleantur suo corpore et dilata reddantur suo nomine.

Cap. III.

[1]Est quidem et [2]de communibus sensibus sapere[a] in dei rebus, sed in testimonium veri, non in adiutorium falsi, quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem. Quaedam enim et natura nota sunt, [3]ut immortalitas animae penes plures, [4]ut deus noster penes omnes. Utar ergo et sententia Platonis alicuius pronuntiantis, Omnis anima immortalis[b]; utar et conscientia populi contestantis deum deorum. Utar et reliquis communibus sensibus, qui deum iudicem praedicant: Deus videt, et, Deo commendo[c]. At cum aiunt, Mortuum [5]quod mortuum, et, [6]Vive dum vivis, et, Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa[d], tunc meminero et cor vulgi cinerem a deo [7]deputatum et ipsam sapientiam saeculi stultitiam pronuntiatam. Tunc si [8]et haereticus ad vulgi vitia vel saeculi ingenia confugerit, Discede, dicam, [9]ab ethnico, haeretice; etsi unum estis omnes qui deum [10]fingitis, dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum Christianus tibi videris, alius ab ethnico [11]es; redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid caeco duci inniteris, si [12]vides? Quid vestiris a nudo, si Christum induisti? Quid alieno uteris clypeo, si ab apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri quam tu ab illo diffiteri; quia si [13]et a Christianis negari [14]eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit Chri-

1 Cor. XV, 32. Ies. XXII, 13. Ies. XLIV, 20. 1 Cor. I, 20. III, 19.

40. et defectionem agnoscimus et refectionem cum maxime *abcd.* et defectionem (defectione *AB. Laurent.*) cummaxime *reliqui, et Laurent.* 41. perstricta *c., ex tribus Vaticanis.* praestructa *Laurent.* 42. et *AB. Laurent.*

Cap. III. 1. Equidem *A.* 2. de *om. BC* (*sed C. in marg. habet*). 3. et *A.* 4. et *A.* 5. quidem *A.* 6. Vive dum (*B*)*bcd.* vividum *amg.* Vivum dum *a.* Vivendum *AC. codex Pithoei.* 7. reputatum *A.* 8. et *om. ABCa.* 9. ab ethnico *om. A.* 10. fugitis *A. duo Vaticani.* 11. es *om. ABC.* 12. videris *BC.* 13. et *om. Bbc.* 14. illam *B.*

l. de omni statu animae stilum] Librum De Anima.

m. defectionem] *Defectionem* dicit mortem, sicuti *refectionem* resurrectionem.

Cap. III. a. de communibus sensibus sapere] Sic cap. 5: „Rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt.“, et hoc ipso capite deinde: „Utar et reliquis communibus sensibus.“, et infra: „Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat.“

b. Omnis anima immortalis] Cf. Platon. Phaedr. cap. 24. p. 245.

c. Deus videt, et, Deo commendo.] Cf. De Testim. Animae cap. 2. De Anima cap. 42.

d. Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa] Cf. supra cap. 1.

stianus qui eam negabit quam confitentur Christiani, et his argumentis negabit quibus [15]utitur non Christianus. [16]Aufer denique haereticis [17]quae cum ethnicis sapiunt, ut de scripturis solis quaestiones suas [18]sistant, et stare non poterunt. Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat et compassio sententiarum et familiaritas opinionum, eoque [19]fideliores existimantur, quia nuda et aperta et omnibus nota definiunt. Ratio autem divina in medulla [20]est, non in superficie, et plerumque aemula manifestis.

Cap. IV. Itaque haeretici inde statim incipiunt, et inde praestruunt, dehinc [1]interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de communione favorabili sensuum. An aliud prius vel magis audias [2]ab haeretico quam ab ethnico? et [3]non protinus et non ubique convicium carnis, in originem, in materiam, in casum, in omnem exitum eius, immundae a primordio ex faecibus terrae, immundioris deinceps ex seminis sui limo, frivolae, infirmae, criminosae, [4]onerosae, molestae, et post totum ignobilitatis elogium[a] caducae in originem terram et cadaveris nomen, et de isto quoque nomine periturae in nullum inde iam nomen, in omnis [5]iam vocabuli mortem[b]? Hancne ergo [6]vir sapiens et visui et contactui et recordatui tuo ereptam [7]persuadere vis, quod se receptura quandoque sit in integrum de corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanito, in aliquid omnino de nihilo[c], et utique [8]redhibentibus [9]eam ignibus et undis et [10]alvis ferarum et [11]rumis alitum et lactibus piscium[d] et ipsorum [12]temporum propria gula? Adeone autem eadem sperabitur[e]

15. utuntur non Christiani *cod. Io. Clementis.* 16. Aufer *ACmgabcd.* Aufers *BC.* 17. quae cum ethnicis *bcd.* quaecumque ethnici *ABC. tres Vaticani.* 18. instruant *Latinius.* 19. fideliores *Cmg.* 20. est *om. A.*

Cap. IV. 1. ingstruunt *A.* inconstruunt *B.* 2. tam ab haeretico *d., cum Fulvio Ursino.* 3. non protinus *om. b. Habent reliqui, et tres Vaticani.* 4. onerosae *om. B.* 5. vocabuli iam *A.* 6. vir *ABCabc.* vis *d.* 7. persuadere vis quod *a., de libris Gangneii.* persuadere, quod *reliqui.* 8. rebibentibus *B.* retibentibus *A.* rehibentibus *C.* 9. ea imaginibus *ABC.* 10. alius *ABC.* 11. ruinis *ABC.* 12. temporum *om. ABC. Addidit primum de suis codd. Gangneius.*

Cap. IV. a. ignobilitatis elogium] Cf. adnott. ad De Corona cap. 5.

b. in omnis iam vocabuli mortem?] Etenim mortui desinunt esse quicquid dum viverent vocabantur et iam sunt nulli. Plin. H. N. II [cap. 63.], ubi de natura terrae. (Rigalt.)

c. in aliquid omnino de nihilo] Cf. Gregor. Nyss. De Opif. Hom. capp. 27. 28.

d. lactibus piscium] Plin. H. N. XI, 37 „Ab hoc ventriculo *lactes* in homine et ove, per quas labitur cibus, in ceteris hillae; a quibus capaciora intestina ad alvum" cett. Priscian. VI, 686. Plaut. Curcul. II, 3, 40: „Ita cibi vacivitate venio laxis *lactibus.*" Gloss. Philoxeni pag. 129. Vulc.: „*Lactes, λοβοὶ τῶν σπλάγχνων, λεπτὰ ἔντερα τῶν ἐρίφων.*" Gloss. Cyrilli p. 529. Vulc.: „*Λοβοὶ τῶν ἐντέρων,* hae *lactes.* Singulare non habet." Onomast. Graeco-Lat. ed. Vulc. p. 79: „*Lactes, μεσεντέριον.*" Glossar. Lat. ab Angelo Maio edit. in Auctt. Class. tom. VIII, p. 327: „*Lactes,* pars intestinorum, unde hoc coagulatur."

e. eadem sperabitur] Cf. infra cap. 5. et cap. 58.

quae intercidit, [13]ut claudus et luscus [14]et caecus et leprosus et paralyticus [15]revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? an integri, ut iterum talia pati timeant? Quid tum de consequentiis carnis[f]? Rursusne omnia necessaria illi, et inprimis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum[g], et intestinis aestuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rursus ulcera et vulnera et febris [16]et podagra et mors [17]reoptanda? Nimirum haec erunt vota carnis recuperandae, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem haec aliquanto honestius pro stili pudore. Ceterum quantum etiam [18]spurciloquio liceat illorum in congressibus [19]experire, tam ethnicorum quam haereticorum.

Cap. V. Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, et dubii et simplices per eosdem sensus [1]denuo inquietantur, et ubique [2]primus iste in nos aries [3]temperatur quo carnis condicio [4]quassatur, necessario et a nobis carnis primum condicio munietur, vituperatione laudatione depulsa. Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut [5]etiam philosophari. Futile et frivolum istud corpusculum, quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, ut Menandro et [6]Marco[a] placet, etsi ignei alicuius exstructio aeque angeli, ut Apelles docet[b], sufficeret ad auctoritatem carnis [7]secundae[c] divinitatis patrocinium. Angelos post deum novimus. Iam nunc [8]quisquis ille summus deus haeretici cuiusque est, non immerito ab ipso quoque deducerem carnis dignitatem, a quo voluntas producendae ei adfuisset. Utique enim prohibuisset fieri quam fieri scisset, si fieri noluisset. Ita et secundum illos aeque caro dei res. [9]Nihil operis non eius est qui

13. et (*A*)*BC*. 14. et *om. ABCa*. 15. reverlentur *A*. 16. et podagra *om. ABC. Addidit primum de suis libris Gangneius*. 17. reoptanda *B. tres Vaticani*. replanda *A*. redoptanda *reliqui*. 18. spurciloquio liceat *BCc. tres Vaticani*. spurciloquium liceat *a*. spurciloquii liceat *Ab*. spurciloquii licet *d., cum Fulvio Ursino et Gasp. Scioppio*. 19. experire *ego*. experiri *libri omnes*.

Cap. V. 1. inquietantur denuo *A*. 2. primus *Abcd*. in primis *reliqui*. 3. comperatur qui *A*. 4. quasselur *A*. 5. vituperatione laudatione depulsa *ABCa. tres Vaticani*. vituperationem laudatione depellas *bcd*. 5. etiam *om. B*. 6. marcio *B*. Marcioni *duo Vaticani*. 7. sedem *B*. secundum *AC*. 8. quisque ille et summus *A*. 9. nihil non est, eius est *A*. Nihil operis non est, eius est *C*. nihil operis non est *B*. Nihil operis non est eius *a*.

f. de consequentiis carnis] Cf. infra cap. 60. et cap. 61.

g. pulmonibus natandum] Metaphora de branchiis, quemadmodum Ludov. de la Cerda censet, vel de brachiis, id est pinnis, piscium desumpta, quorum similis est motus reciprocatui pulmonum.

Cap. V. a. ut Menandro et Marco placet] Marco solus tradit hoc placitum Tertullianus. Menander illud habuit a Simone, cuius discipulus fuit. Cf. Adv. Omnes Haer. cap. 1.

b. ut Apelles docet] Cf. De Carne Chr. cap. 8. De Anima cap. 23. De Praescr. Haeret. cap. 34.

c. secundae] Id est secundariae, angelorum.

passus est esse. Bene autem quod [10]et plures et duriores [11]quaeque doctrinae totam hominis figulationem deo nostro cedunt. Quantus hic sit satis nosti, qui unicum credidisti. Incipiat iam tibi caro placere, cuius artifex tantus est. Sed et mundus, inquis, dei opus
1 Cor. VII, 31. est, et tamen praeterit habitus huius mundi, apostolo quoque auctore; nec idcirco restitutio mundi [12]praeiudicabitur quia dei opus est. Et utique si universitas inreformabilis post decessum, quid portio? Plane, si portio universitati adaequatur. Ad distantiam
Io. I, 3. enim provocamus. Primo quidem, [13]quod omnia sermone dei facta sunt, et sine illo nihil. Caro autem [14]et sermone dei [15]constitit
Gen. I, 26. propter formam, ne quid sine sermone[d]. Faciamus enim hominem, ante praemisit, et amplius, manu, propter praelationem, ne uni-
Gen. I, 27. versitati [16]compararetur. Et finxit, [17]inquit, deus hominem. Magnae sine dubio differentiae ratio, pro condicione scilicet rerum. Minora enim quae fiebant eo cui fiebant, siquidem homini fiebant, cui mox a deo addicta sunt. Merito igitur ut famula iussu et imperio et sola vocali potestate universa processerant. Contra homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso deo exstructus est, ut dominus esse [18]posset, dum fit a domino. Hominem autem memento carnem
Gen. II, 7. proprie dici, quae prior vocabulum hominis occupavit: Et finxit deus hominem, limum de terra. Iam homo, qui adhuc limus. Et insuf-
Gen. II, 7 sq. flavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo, id est limus, in animam vivam, et posuit deus hominem, quem finxit, in paradiso. Adeo homo figmentum primo, dehinc totus. Hoc eo commendarim, uti quicquid omnino homini a deo prospectum atque [19]promissum est, non [20]soli animae, verum et carni scias debitum, [21]ut si non ex consortio generis, certe vel ex privilegio nominis.

Cap. VI. Persequar itaque propositum, si tamen tantum possim carni [1]vindicare quantum contulit ille qui eam fecit, iam tunc gloriantem, quod illa pusillitas, [2]limus, in manus dei quaecunque sunt pervenit, satis beatus etsi solummodo contactus. Quid enim, si nullo amplius opere statim figmentum de contactu dei constitisset? Adeo [3]magna res agebatur, qua ista materia exstruebatur. Itaque totiens

10. et *om. bcd.* 11. quoque *ACa.* 12. praeiudicatur *Ca.* 13. omnia quod *AB.* 14. ex *B.* 15. constetit *codex Io. Clementis.* 16. comparetur *AB. tres Vaticani.* 17. deus hominem inquit *ABCa.* 18. possit *ABCa. tres Vaticani.* 19. permissum *B.* 20. solum *B.* 21. et si *B.*
Cap. VI. 1. vindicari *A.* 2. huius immani *B.* homo in manu *A.* 3. res magna *A.*

d. propter formam, ne quid sine sermone.] Id est propter formam, i. e. legem, quam modo laudaverat, ne quicquam videlicet fieret sine dei sermone. Quod iam comprobaturus est. De voc. *forma* hoc sensu usurpata cf. adnott. ad De Idolol. cap. 18. Ceterum ne taedeat cum his Tertulliani verbis comparasse verba Gregorii Nyss. De Opif. Hom. cap. 3.

honoratur quotiens manus dei patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum effingitur. Recogita totum illi deum occupatum ac [4]deditum, manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia, et ipsa inprimis adfectione, quae [5]liniamenta [6]dictabat. Quodcunque enim limus exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus, quod [7]et limus [8]et caro sermo[a], quod et terra tunc. [9]Sic enim praefatio patris ad filium: [10]Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et [11]fecit hominem deus, id utique quod finxit, ad imaginem dei fecit illum, scilicet [12]Christi. Et sermo enim deus, qui in effigie dei constitutus non rapinam existimavit [13]parem esse deo. Ita limus ille iam tunc imaginem induens Christi futuri in carne non tantum dei opus erat, sed et pignus. Quo nunc facit ad [14]infuscandam originem carnis [15]nomen terrae ventilare, ut sordentis, ut iacentis elementi? cum, et si alia materia [16]excudendo[b] homini competisset, artificis fastigium recogitari oporteret, qui illam et [17]eligendo dignam iudicasset et tractando fecisset. Phidiae manus Iovem Olympium ex ebore [18]molitur, et adoratur, nec iam bestiae et quidem insulsissimae[c] deus est, [19]sed summum saeculi numen, [20]non quia elephantus, sed quia Phidias tantus: deus vivus, [21]deus verus quamcunque materiae vilitatem non de sua operatione purgasset et ab omni infirmitate sanasset? An hoc supererit, ut honestius homo deum quam hominem deus finxerit? Nunc etsi scandalum limus, alia iam res est. Carnem [22]iam teneo, non terram; licet [23]et caro audiat: Terra es, et in terram ibis. Origo recensetur, non substantia revocatur[d]. Datum

Gen. I, 26. Phil. II, 6. Gen. III, 19.

4. dedicatum *Ca.* 5. lineamenta *c.* 6. dictabat *amgb.* ductabat *c. tres Vaticani, Io. Harrisius.* ducebat (*A*)*d.*, *Fulv. Ursinus.* decebat *BCa.* 7. et *om. AB.* 8. et sermo caro *bc.* 9. Si enim *A.* Sicut enim *B.* 10. et faciamus *B.* 11. hominem deus fecit *A.* 12. Christum *amg.* 13. parem esse *Cmg.* par *AB.* par in *C.* pariari *reliqui, ex emendat. Rhenani.* 14. infuscandum *AB. tres Vaticani.* 15. non *AB.* 16. exclndendo *edit. Priorii.* 17. elegendo *cod. Io. Clementis.* 18. molitur, et adoratur *ABCac. tres Vaticani.* molitae adorantur *bd.* 19. sed *bcd.* et *reliqui.* 20. non quia elephantus, sed quia Phidias tantus *abcd.* elephantis, non (sed *B.*) quia phidias tantus *AB.* elephantus, sed quia Phidias tantus *C.* 21. et deus *cd.*, *ex cod. Io. Clementis.* 22. iam *om. AB.* 23. et *om. b.*

Cap. VI. a. sermo] Fr. Iunius distinguit „quod et limus, et caro sermo, quod et terra tunc.", et interpretatur: „Christus cogitabatur homo futurus, quod et futurus limus, et sermo cogitabatur futurus caro, quod et terra tunc futura." Nicol. Rigaltius vult distingui, ut est in cod. Pithoeano: „caro, sermo quod et terra tunc."

b. excudendo] V. adnott. ad lib. Adv. Valent. cap. 11.

c. et quidem insulsissimae] Insulsissimam bestiam appellat respectu exterioris, quae visui insulsa videtur et torpens, speciei et molis elephanti ad politissimum illud Phidiaci ingenii artificium. Cf. Gisb. Cuperus De Elephantis II, 7. in Sallengre Nov. Thes. Antiqu. Rom. tom. III, p. 178.

d. non substantia revocatur.] Scilicet non revocavit deus opificium suum convertendo hominem in terra cum dixit, Terra es. (Ludov. de la Cerda.)

est esse aliquid [24]origine [25]generosius et demutatione felicius. Nam et aurum terra, quia de terra; hactenus[e] tamen terra, ex quo aurum, longe alia materia, splendidior atque nobilior de [26]obsoletiore matrice. Ita et deo licuit carnis aurum de limi, quibus putas, sordibus [27]excusato censu[f] eliquasse.

Cap. VII. [1]Sed dilutior videatur auctoritas carnis, quia non et ipsam proprie manus divina tractavit, sicuti limum. [2]Quando in hoc [3]tractavit limum, ut postmodum caro fieret ex limo, [4]carnis utique negotium gessit. Sed adhuc velim discas [5]quando et quomodo caro [6]floruerit ex limo. Neque enim, ut quidam volunt, illae [6b]pelliceae tunicae[a], quas Adam et Eva paradisum exuti induerunt, [7]ipsae erunt carnis ex limo reformatio, cum aliquanto prius et Adam substantiae suae traducem in [8]femina iam carnem recognoverit (Gen. II, 23. Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea), et ipsa delibatio masculi in feminam carne suppleta sit, limo, opinor, supplenda, si Adam adhuc limus. [9]Obliteratus igitur [10]et devoratus est limus in carnem. Quando? cum factus est homo in animam vivam de dei flatu, [11]vapore scilicet idoneo torrere quodammodo limum in aliam qualitatem, quasi in testam, ita in carnem. [12]Sic et figulo licet argillam temperato ignis adflatu in materiam robustiorem [13]recorporare [13b]et aliam ex alia [14]stringere speciem, aptiorem pristina et sui iam generis ac nominis. Nam etsi scriptum est, Numquid (Rom. IX, 20.) argilla [15]dicet figulo? id est homo deo, etsi apostolus, In testaceis ait, vasculis, tamen et argilla homo, quia limus ante; et testa caro quia ex limo per adflatus [16]divini vaporem, quam postea [17]pelliceae tunicae, [18]id est cutes superductae[b], vestierunt. Usque adeo, si detraxeris cutem, nudaveris carnem. Ita quod hodie spolium effi-

24. in origine *liber Pithoei*. originis *A*. 25. ingenerosius *Gasp. Scioppius*. 26. obsol·ntiore *ABCa. tres Vaticani*. 27. excausato *AB. tres Vaticani*.

Cap. VII. 1. Sed ne dilutior *ab*. 2. quid *A*. 3. tractaverit *AB*. 4. carni *ABC*. 5. quomodo et quando *Ca*. 6. fluxerit *A. tres Vaticani*. 6b. pelliciae *BC*. 7. ipsi *B*. 8. femina iam carnem *c., de cod. Io. Clementis*. femina iam carne *bd*. feminae iam carne *reliqui*. 9. Obliteratur *b*. 10. devoratusque *A*. 11. vapore scilicet et idoneo *ABCa. cod. Pithoei*. 12. si et *A*. 13. incorporare *B*. 13b. et in aliam *Gasp. Scioppius*. 14. stringere *ABCa. tres Vaticani*. fingere *bcd*. 15. dicit *A. duo Vaticani*. 16. domini *B*. 17. pelliciae *B*. pellice *A*. 18. vel cutes *AB*.

e. hactenus] Hoc est non amplius, non ultra. Cf. quae adnotavi ad De Exhort. Castit. cap. 1.

f. de limi — sordibus excusato censu] Id est purgato, liberato. V. quae adnotavi de verbi *excusare* hoc usu ad lib. Adv. Hermog. cap. 16. *Censum* limi dicit, originem de limo, i. e. originalem limi materiam. Cf. ad De Corona cap. 13. De verbo *eliquare*, si est tanti, cf. interprr. ad Apul. Metam. X, 30.

Cap. VII. a. pelliceae tunicae] Cf. Adv. Valentin. cap. 1. Carpit enim hic Valentinianos.

b. cutes superductae] Itaque Septimius pelliceas tunicas cutes fuisse censet, non, ut Valentiniani, carnem ipsam (Rigalt.)

citur, si [19]detrahatur, hoc fuit indumentum, cum superstruebatur. Hinc et apostolus circumcisionem despoliationem carnis appellans tunicam [20]cutem [20b]adfirmavit. Haec [21]cum ita sint, habes et limum de manu [22]dei gloriosum et carnem de adflatu dei gloriosiorem, quo pariter caro et limi rudimenta deposuit et animae ornamenta suscepit. Non es diligentior deo, uti tu quidem Scythicas et Indicas gemmas et Rubentis Maris grana candentia[c] non plumbo, non aere, non ferro, ne argento quoque [23]oblaquees, sed electissimo et insuper operosissimo [24]descrobes auro[d], [25]vinis item et unguentis pretiosissimis quibusque vasculorum prius congruentiam cures, [26]proinde [27]perfectae [28]ferruginis gladiis[e] vaginarum adaeques dignitatem, — deus vero animae suae umbram, spiritus sui auram, oris sui operam vilissimo alicui commiserit capulo, et indigne collocando utique damnaverit. Collocavit autem, an potius inseruit et immiscuit carni? tanta quidem concretione, ut incertum haberi possit utrumne caro animam, an carnem anima circumferat, utrumne animae caro, an anima [29]appareat carni. Sed [30]et magis animam invehi atque dominari credendum est, ut magis deo proximam. Hoc quoque ad gloriam carnis exuberat, quod proximam deo et continet et ipsius dominationis compotem praestat. Quem enim naturae usum, quem mundi fructum, quem elementorum saporem non per carnem anima depascitur? quidni? per quam omni instrumento sensuum [31]fulciatur, visu, auditu, gustu, odoratu, contactu? per quam divina potestate respersa est, nihil non sermone perficiens, vel tacite praemisso? Et sermo enim de organo carnis est. Artes per carnem, studia, ingenia per carnem, opera, negotia, officia per carnem, atque adeo totum vivere animae carnis est, ut non vivere animae [32]nil

Col. II, 11.

19. detrahitur *AB.* 20. cutim *B.* 20b. adfirmavit *ABCa. tres Vaticani.* confirmavit *bcd.* 21. cuncta sint *A.* 22. domini *A.* 23. oblaqueasset, sed *BC.* oblaqueasses sed *A.* 24. describes *A.* 25. vinis item *om. ABCa.* 26. perinde *B.* 27. perfectae *d., codex Pithoei.* perfecte *Ca.* perspectae *amgbc., et B. m. pr.* prospectae *AB.* 28. ferruginis *amgbd.* ferroginis *c., ex cod. Io. Clementis.* ferrugineis *reliqui.* 29. appareat *bcd.* pareat *reliqui, et tres Vaticani.* 30. etsi *bc.* 31. fulciatur *ABCa. tres Vaticani.* fulta est *bcd.* 32. nil (nihil *d.*) aliud *Cmgabcd.* aliud *reliqui.*

c. Rubentis Maris grana candentia] Margaritas Maris Erythraei sive Rubri, ut appellat Adv. Marc. I, 13. f., quem locum cf. ad haec verba. Eius maris margaritarum etiam Hieronymus Epist. ad Demetriadem meminit (tom. IV. Opp. ed. Bened.) p. 689: „Ut taceam de inaurium pretiis, candore margaritarum, Rubri Maris profunda testantium, smaragdorum virore, cerauniorum flammis, hyacinthorum pelago, ad quae ardent et insaniunt studia matronarum.“ Cf. Martial. Epigr. X, 16. V, 38. Stat. Silv. IV, 6, 18. Casaub. ad Scriptt. Hist. Aug. p. 152.

d. operosissimo descrobes auro] *Descrobare* est tanquam in scrobe inserere. *Operosissimum* dicit aurum artificii vel artis operosissimae. Cf. adnott. ad Ad Natt. I, 4.

e. perfectae ferruginis gladiis] Perfectam ferruginem dicit perfectae bonitatis ferrum, cuius est acies mera, nec solum ingenio praestans, sed et factura, sed et aquae nobilitate, cui subinde candens immergitur. (Rigalt.)

aliud sit quam a carne [33]divertere. Sic etiam ipsum mori carnis est, cuius et vivere. Porro si universa per carnem [34]subiacent animae, carni quoque [35]subiacent. Per quod utaris, [36]cum eo utaris necesse est. Ita caro, dum ministra et famula animae deputatur, consors et cohaeres invenitur. Si temporalium, cur non et aeternorum?

Cap. VIII. Et haec quidem velut de publica forma humanae conditionis [1]suffragia carni procuraverim. Videamus nunc de propria [2]etiam Christiani nominis forma quanta huic substantiae frivolae ac [3]sordidae apud deum praerogativa sit: etsi sufficeret illi quod nulla omnino anima salutem possit adipisci nisi dum [4]est in carne crediderit; adeo [5]caro salutis est cardo. [6]De qua[a] cum anima deo [7]allegitur, ipsa est quae efficit ut anima [8]allegi possit. [9]Scilicet caro abluitur[b], ut anima emaculetur; caro ungitur, ut anima consecretur; caro signatur, ut et anima muniatur; caro manus [10]impositione adumbratur, ut et anima spiritu illuminetur; caro corpore et [11]sanguine Christi vescitur, ut et anima de deo saginetur. Non possunt ergo separari in mercede, quas opera coniungit. Nam et sacrificia deo grata, conflictationes dico animae, ieiunia et seras et aridas escas[c] et adpendices huius officii sordes[d] caro de proprio suo incommodo [12]instaurat. Virginitas quoque et viduitas et [13]modesta in occulto matrimonii dissimulatio et una notitia eius[e] de bonis carnis deo [14]adolentur. Age iam, quid de ea sentis, cum pro no-

33. devertere *cd*. 34. subiaciant *A*. 35. subiacent *Abcd*. subiaceant *reliqui*. 36. cum eo utaris *om. ABC. codex Pithoei. Addidit primum de suis codd. Gangneius.*
Cap. VIII. 1. in suffragium *bcd*. 2. et *A*. 3. solide *A*. 4. est *om. b*. 5. caro *om. A*. 6. Denique cum *d., cum Fulvio Ursino*. 7. alligitur *Cab*. alligatur *B. tres Vaticani*. allègatur *A*. 8. alligi *Cab*. alligari *AB*. 9. Scilicet caro *d., cum Fulvio Ursino*. Sed et caro *reliqui libri*. 10. impressione *B*. 11. vescitur Christi *A*. 12. instauratur *BCa*. 13. modesta *Cmgabcd*. modestia *ABC*. 14. adolantur *C*. adulantur *BCmg*. adulentur *amg*.

Cap. VIII. a. De qua] Intellege salute.

b. Scilicet caro abluitur cett.] Nimirum baptismo Christi, cui olim adiuncta sunt unctio et signaculum et manus impositio, ut lib. De Baptismo capp. 6. 7. et 8. exponit auctor. (Fr. Iunius.) Strictim h. l. recensuit, sed appositissime declaravit, baptismum, unctionem, signaculum crucis, manuum impositionem, eucharistiam. (Rigalt.)

c seras et aridas escas] Νηστείας καὶ ξηροφαγίας, ut auctor distinguit libro De Ieiuniis cap. 1. (Fr. Iunius.)

d. adpendices huius officii sordes] Alibi dixit „horrorem cineris et asperitudinem sacci.“ Quibus etiam addebant haec Lucilliana, illuviem, imbalnitiem, imperfunditiem, incuriam. (Rigalt.) Cf. De Paenitent. cap. 9.

e. et una notitia eius] Hoc est monogamia. Quod ad modestam in occulto matrimonii dissimulationem Rigaltio putat per eam significari „ipsius matrimonii secreta, quae libro Ad Uxor. II, 3 penes sanctos esse ait officia sexus, ac debere cum honore ipsius necessitatis tanquam sub ipsis oculis dei modeste ac moderate transigi.“ Sed rem mihi rectius Ludov. de la Cerda explicasse videtur ex verbis Ad Uxor. I, 6: „Quot item qui consensu pari inter se matrimonii debitum tollunt, salvo matrimonio?“, item De Veland. Virg. cap. 10: „Sive qui ex consensu contumeliam communem iam recusaverunt.“

minis fide in medium extracta et odio publico exposita decertat, cum in carceribus maceratur teterrimo lucis exilio, penuria mundi, squalore, paedore, contumelia victus, ne somno quidem libera, quippe ipsis etiam cubilibus vincta ipsisque stramentis lancinata, cum iam et in luce omni tormentorum machinatione laniatur, cum denique suppliciis erogatur[f], enisa reddere Christo vicem moriendo pro ipso, et quidem per eandem crucem saepe, nedum per atrociora quoque ingenia poenarum. Nae illa beatissima et gloriosissima quae potest apud Christum dominum [15]parere[g] debito tanto, ut hoc solum debeat ei quod ei debere desierit, hoc magis vincta [16]quod absoluta.

Igitur ut retexam[a], quam deus manibus suis ad imaginem dei struxit, quam de suo adflatu ad similitudinem suae vivacitatis animavit, quam incolatui, fructui, [1]dominatui totius suae operationis praeposuit, quam [2]de sacramentis suis disciplinisque vestivit, cuius munditias amat, cuius castigationes probat, cuius passiones sibi adpretiat, haeccine non resurget, totiens dei? [3]Absit, absit ut deus manuum suarum operam, ingenii sui curam, adflatus sui vaginam, molitionis suae reginam[b], liberalitatis suae haeredem, religionis suae sacerdotem, testimonii sui militem, Christi sui sororem, in aeternum destituat interitum. Bonum deum novimus: solum, optimum [4]a Christo eius addiscimus; qui dilectionem mandans post suam in proximum [5]faciet et ipse quod praecepit. Diliget carnem tot modis sibi proximam, etsi infirmam, sed Virtus in infirmitate perficitur, etsi imbecillam, sed Medicum non desiderant nisi male habentes, etsi inhonestam, sed Inhonestioribus maiorem circumdamus honorem[c], etsi perditam, sed Ego, inquit, veni, ut quod [6]periit salvum faciam, etsi peccatricem, sed Malo [7]mihi, inquit, salutem peccatoris quam mortem, etsi damnatam, sed Ego, inquit, percutiam et sanabo. Quid ea exprobras carni quae deum expe-

Cap. IX. — Luc. XVIII, 19. — Matth. XXII, 37 sqq. — II Cor. XII, 9. — Luc. V, 31. — I Cor. XII, 23. — Luc. XIX, 10. — Ez. XVIII, 23. — Deut. XXXII, 39.

15. pariare *Petr. Ciacconius.* par esse *Latinius.* 16. quo *amgc. tres Vaticani.* quam *B.*

Cap. IX. 1. dominatui *om. AB.* 2. de sacramentis *ABc. tres Vaticani.* sacramentis *reliqui.* 3. Absit, absit *Acd. tres Vaticani.* Absit *reliqui.* 4. a Christo eius *ABCmgabcd.* a Christo *C.* 5. facit *amg.* 6. perierat *B.* 7. mihi *om. A.*

f. erogatur] Cf. de hoc verbo adnott. ad Scorp. cap. 6. — De carceris quas descripsit modo miseriis cf. Ad Martyr. cap. 2. Adde De Patient. cap. 13.

g. parere] Appellanti creditori paret debitor cum satisfacit. Iubet qui exigit, paret qui praestat quod promisit. (Rigalt.) Cf. Dirksen Manuale Latinitatis Font. Iur. Civ. Rom. p. 679. s. v. *Parere.*

Cap. IX. a. retexam] Nimirum summatim contrahens ea quae inde a cap. 6 praecesserunt. (Fr. Iunius.)

b. molitionis suae reginam] Molitionem dicit creationem. Creavit autem deus hominem tanquam regem omnium quae in terra, quae in mari. (Rigalt.)

c. sed inhonestioribus maiorem circumdamus honorem] Quae cum nominari necesse est, honorem praefari solemus. (Rigalt.)

enim [23]unusquisque vel motus de gradu eius spei quam susceperat apud creatorem facile iam declinatur ad alterius spei auctorem etiam [24]ultro suspicandum. Per diversitatem enim promissionum diversitas insinuatur deorum. Sic multos [25]inretitos videmus, dum ante de resurrectione carnis [26]eliduntur quam de unione divinitatis [27]elidunt[e]. Igitur quantum ad haereticos, demonstravimus quo cuneo [28]occurrendum sit a nobis. Et occursum est [29]iam suo quoque titulo, de deo quidem unico et Christo eius[f] adversus Marcionem, de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses[g], ad hanc maxime quaestionem praestruendam; uti nunc de sola carnis resurrectione ita [30]digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta, id est penes creatorem. Nam et multi rudes, et plerique sua fide dubii, et simplices plures, quos instrui, dirigi, muniri oportebit, quia et hoc latere unio divinitatis [31]defendetur. [32]Sicut enim negata carnis resurrectione concutitur, ita vindicata [33]constabilitur. Animae autem salutem credo retractatu carere. Omnes enim fere haeretici eam [34]quoquo modo [35]volunt, tamen non negant. Viderit unus [36]aliqui Lucanus[h], nec huic quidem substantiae parcens, quam secundum Aristotelem dissolvens[i] aliud [37]quid pro ea subicit, [38]tertium quiddam resurrecturus, neque anima neque caro, id est non homo, sed ursus forsitan, [39]qua Lucanus[k]. Habet et iste a nobis

23. unusquisquis *A.* 24. ultro *Cabd. Laurent., Fulv. Ursinus.* ultra *ABc. tres Vaticani.* 25. hereticos *B.* 26. elidunt *B.* 27. elidant *A.* se elidunt *Ludov. de la Cerda.* 28. occurrendum *bcd.* decurrendum *reliqui, et Laurent.* 29. iam *amgbcd.* etiam *ABCa. Laurent.* 30. digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta (incertum *AB.*) id est (vel est *B.* ne est *A. Laurent.*) penes creatorem *ABabc. Laurent. Haec scriptura primum emanavit de codd. Gangneii.* digeram tanquam penes nos incertum, dum sit quoque certum penes creatorem *Cd. Probavit Fr. Iunius.* 31. defenditur *tres Vaticani.* 32. Siculi *bcd.* 33. stabilitur *A.* 34. quomodo *C.* (*At in marg. est* quoquo modo). *Probat Fr. Iunius.* 35. velint *d., Latinius.* 36. aliqui (alicui *A.*) *ABCbcd.* aliquis *a.* 37. quid *om. AB.* 38. tertium quiddam resurrecturus *bc.* tertium quiddam resurrecturum *a., de codd. Gangneii.* quiddam resurrecturum *ABC. Laurent.* quasi sit tertium quiddam resurrecturum *d., ex emendat. Fulv. Ursini.* 39. qua *bcd.* tanquam *reliqui, et Laurent.*

e. quam de unione divinitatis elidunt.] Quam in ipsa haereticorum castra aperte discedunt, de unione divinitatis, id est duplicem divinitatem suadendo, iam verae et genuinae regulae sectatores elisuri.

f. de deo quidem unico et Christo eius] Libris II et III adv. Marcionem.

g. de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses] Libro De Carne Christi, quo unam confutat haeresin Marcionis, alteram Apellis, et duas Valentinianorum.

h. Lucanus] De hoc cf. Adv. Omnes Haeres. cap. 6.

i. secundum Aristotelem dissolvens] Pseudo-Orig. Philosophum. pag. 25. ed. Miller: „Ὁ μὲν γὰρ Πλάτων ἀθάνατον, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐπιδιαμένειν καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ταύτην ἐναφανίζεσθαι τῷ πεμπτῷ σώματι, ὃ ὑποτίθεται εἶναι μετὰ τῶν ἄλλων τεσσάρων, τοῦ τε πυρὸς καὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος λεπτότερον, οἷον πνεῦμα." Cf. Menag. ad Diog. Laert. VII, 157.

k. qua Lucanus.] Cf. Varro De Lingua Lat. V, 100 „*Ursi* Lucana origo, vel unde illi, nostri, ab ipsius voce." Id. VII, 40 „Atque ursi potius Lucani quam Luci."

plenissimum de omni statu animae stilum[l], quam inprimis immortalem tuentes solius carnis [40]et defectionem[m] agnoscimus et refectionem cum maxime adserimus, redactis in ordinarium materiae corpus, si qua et alibi pro causarum incursione [41]praestricta distulimus. Nam [42]ut quaedam praelibari sollemne est, ita et differri necesse est, dummodo et praelibata suppleantur suo corpore et dilata reddantur suo nomine.

Cap. III.

[1]Est quidem et [2]de communibus sensibus sapere[a] in dei rebus, sed in testimonium veri, non in adiutorium falsi, quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem. Quaedam enim et natura nota sunt, [3]ut immortalitas animae penes plures, [4]ut deus noster penes omnes. Utar ergo et sententia Platonis alicuius pronuntiantis, Omnis anima immortalis[b]; utar et conscientia populi contestantis deum deorum. Utar et reliquis communibus sensibus, qui deum iudicem praedicant: Deus videt, et, Deo commendo[c]. At cum aiunt, Mortuum [5]quod mortuum, et, [6]Vive dum vivis, et, Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa[d], tunc meminero et cor vulgi cinerem a deo [7]deputatum et ipsam sapientiam saeculi stultitiam pronuntiatam. Tunc si [8]et haereticus ad vulgi vitia vel saeculi ingenia confugerit, Discede, dicam, [9]ab ethnico, haeretice; etsi unum estis omnes qui deum [10]fingitis, dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum Christianus tibi videris, alius ab ethnico [11]es; redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid caeco duci inniteris, si [12]vides? Quid vestiris a nudo, si Christum induisti? Quid alieno uteris clypeo, si ab apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri quam tu ab illo diffiteri; quia si [13]et a Christianis negari [14]eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit Chri-

I Cor. XV, 32. Ies. XXII, 13. Ies. XLIV, 20. I Cor. I, 20. III, 19.

40. et defectionem agnoscimus et refectionem cum maxime *abcd*. et defectionem (defectione *AB. Laurent.*) cummaxime *reliqui, et Laurent.* 41. perstricta *c., ex tribus Vaticanis*. praestructa *Laurent.* 42. et *AB. Laurent.*

Cap. III. 1. Equidem *A.* 2. de *om. BC* (*sed C. in marg. habet*). 3. et *A.* 4. et *A.* 5. quidem *A.* 6. Vive dum (*B*)*bcd.* vividum *amg.* Vivum dum *a.* Vivendum *AC. codex Pithoei.* 7. reputatum *A.* 8. et *om. ABCa.* 9. ab ethnico *om. A.* 10. fugitis *A. duo Vaticani.* 11. es *om. ABC.* 12. videris *BC.* 13. et *om. Bbc.* 14. illam *B.*

l. de omni statu animae stilum] Librum De Anima.

m. defectionem] *Defectionem* dicit mortem, sicuti *refectionem* resurrectionem.

Cap. III. a. de communibus sensibus sapere] Sic cap. 5: „Rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt.“, et hoc ipso capite deinde: „Utar et reliquis communibus sensibus.“, et infra: „Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat.“

b. Omnis anima immortalis] Cf. Platon. Phaedr. cap. 24. p. 245.

c. Deus videt, et, Deo commendo.] Cf. De Testim. Animae cap. 2. De Anima cap. 42.

d. Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa] Cf. supra cap. 1.

stianus qui eam negabit quam confitentur Christiani, et his argumentis negabit quibus [15]utitur non Christianus. [16]Aufer denique haereticis [17]quae cum ethnicis sapiunt, ut de scripturis solis quaestiones suas [18]sistant, et stare non poterunt. Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat et compassio sententiarum et familiaritas opinionum, eoque [19]fideliores existimantur, quia nuda et aperta et omnibus nota definiunt. Ratio autem divina in medulla [20]est, non in superficie, et plerumque aemula manifestis.

Cap. IV. Itaque haeretici inde statim incipiunt, et inde praestruunt, dehinc [1]interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de communione favorabili sensuum. An aliud prius vel magis audias [2]ab haeretico quam ab ethnico? et [3]non protinus et non ubique convicium carnis, in originem, in materiam, in casum, in omnem exitum eius, immundae a primordio ex faecibus terrae, immundioris deinceps ex seminis sui limo, frivolae, infirmae, criminosae, [4]onerosae, molestae, et post totum ignobilitatis elogium[a] caducae in originem terram et cadaveris nomen, et de isto quoque nomine periturae in nullum inde iam nomen, in omnis [5]iam vocabuli mortem[b]? Hancne ergo [6]vir sapiens et visui et contactui et recordatui tuo ereptam [7]persuadere vis, quod se receptura quandoque sit in integrum de corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanito, in aliquid omnino de nihilo[c], et utique [8]redhibentibus [9]eam ignibus et undis et [10]alvis ferarum et [11]rumis alitum et lactibus piscium[d] et ipsorum [12]temporum propria gula? Adeone autem eadem sperabitur[e]

15. utuntur non Christiani *cod. Io. Clementis.* 16. Aufer *ACmgabcd.* Aufers *BC.* 17. quae cum ethnicis *bcd.* quaecumque ethnici *ABC. tres Vaticani.* 18. instruant *Latinius.* 19. fideliores *Cmg.* 20. est *om. A.*

Cap. IV. 1. ingstruunt *A.* inconstruunt *B.* 2. tam ab haeretico *d., cum Fulvio Ursino.* 3. non protinus *om. b. Habent reliqui, et tres Vaticani.* 4. onerosae *om. B.* 5. vocabuli iam *A.* 6. vir *ABCabc.* vis *d.* 7. persuadere vis quod *a., de libris Gangneii.* persuadere, quod *reliqui.* 8. rebibentibus *B.* retibentibus *A.* rehibentibus *C.* 9. ea imaginibus *ABC.* 10. alius *ABC.* 11. ruinis *ABC.* 12. temporum *om. ABC. Addidit primum de suis codd. Gangneius.*

Cap. IV. a. ignobilitatis elogium] Cf. adnott. ad De Corona cap. 5.

b. in omnis iam vocabuli mortem?] Etenim mortui desinunt esse quicquid dum viverent vocabantur et iam sunt nulli. Plin. H. N. II [cap. 63.], ubi de natura terrae. (Rigalt.)

c. in aliquid omnino de nihilo] Cf. Gregor. Nyss. De Opif. Hom. capp. 27. 28.

d. lactibus piscium] Plin. H. N. XI, 37 „Ab hoc ventriculo *lactes* in homine et ove, per quas labitur cibus, in ceteris hillae; a quibus capaciora intestina ad alvum“ cett. Priscian. VI, 686. Plaut. Curcul. II, 3, 40: „Ita cibi vacivitate venio laxis *lactibus.*“ Gloss. Philoxeni pag. 129. Vulc.: „*Lactes, λοβοὶ τῶν σπλάγχνων, λεπτὰ ἔντερα τῶν ἐρίφων.*“ Gloss. Cyrilli p. 529. Vulc.: „*Λοβοὶ τῶν ἐντέρων,* hae *lactes.* Singulare non habet.“ Onomast. Graeco-Lat. ed. Vulc. p. 79: „*Lactes, μεσεντέριον.*“ Glossar. Lat. ab Angelo Maio edit. in Auctt. Class. tom. VIII, p. 327: „*Lactes,* pars intestinorum, unde hoc coagulatur.“

e. eadem sperabitur] Cf. infra cap. 5. et cap. 58.

quae intercidit, [13]ut claudus et luscus [14]et caecus et leprosus et paralyticus [15]revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? an integri, ut iterum talia pati timeant? Quid tum de consequentiis carnis[f]? Rursusne omnia necessaria illi, et inprimis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum[g], et intestinis aestuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rursus ulcera et vulnera et febris [16]et podagra et mors [17]reoptanda? Nimirum haec erunt vota carnis recuperandae, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem haec aliquanto honestius pro stili pudore. Ceterum quantum etiam [18]spurciloquio liceat illorum in congressibus [19]experire, tam ethnicorum quam haereticorum.

Cap. V. Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, et dubii et simplices per eosdem sensus [1]denuo inquietantur, et ubique [2]primus iste in nos aries [3]temperatur quo carnis condicio [4]quassatur, necessario et a nobis carnis primum condicio munietur, vituperatione laudatione depulsa. Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut [5]etiam philosophari. Futile et frivolum istud corpusculum, quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, ut Menandro et [6]Marco[a] placet, etsi ignei alicuius exstructio aeque angeli, ut Apelles docet[b], sufficeret ad auctoritatem carnis [7]secundae[c] divinitatis patrocinium. Angelos post deum novimus. Iam nunc [8]quisquis ille summus deus haeretici cuiusque est, non immerito ab ipso quoque deducerem carnis dignitatem, a quo voluntas producendae ei adfuisset. Utique enim prohibuisset fieri quam fieri scisset, si fieri noluisset. Ita et secundum illos aeque caro dei res. [9]Nihil operis non eius est qui

13. et (*A*)*BC*. 14. et *om. ABCa*. 15. revertentur *A*. 16. et podagra *om. ABC*. *Addidit primum de suis libris Gangneius.* 17. reoptanda *B. tres Vaticani.* repanda *A*. redoptanda *reliqui.* 18. spurciloquio liceat *BCc. tres Vaticani.* spurciloquium liceat *a*. spurciloquii liceat *Ab*. spurciloquii licet *d., cum Fulvio Ursino et Gasp. Scioppio.* 19. experire *ego*. experiri *libri omnes.*

Cap. V. 1. inquietantur denuo *A*. 2. primus *Abcd*. in primis *reliqui*. 3. comperatur qui *A*. 4. quassetur *A*. 5. vituperatione laudatione depulsa *ABCa. tres Vaticani.* vituperationem laudatione depellas *bcd*. 5. etiam *om. B*. 6. marcio *B*. Marcioni *duo Vaticani*. 7. sedem *B*. secundum *AC*. 8. quisque ille et summus *A*. 9. nihil non est, eius est *A*. Nihil operis non est, eius est *C*. nihil operis non est *B*. Nihil operis non est eius *a*.

f. de consequentiis carnis] Cf. infra cap. 60. et cap. 61.

g. pulmonibus natandum] Metaphora de branchiis, quemadmodum Ludov. de la Cerda censet, vel de brachiis, id est pinnis, piscium desumpta, quorum similis est motus reciprocatui pulmonum.

Cap. V. a. ut Menandro et Marco placet] Marco solus tradit hoc placitum Tertullianus. Menander illud habuit a Simone, cuius discipulus fuit. Cf. Adv. Omnes Haer. cap. 1.

b. ut Apelles docet] Cf. De Carne Chr. cap. 8. De Anima cap. 23. De Praescr. Haeret. cap. 34.

c. secundae] Id est secundariae, angelorum.

passus est esse. Bene autem quod [10]et plures et duriores [11]quaequ doctrinae totam hominis figulationem deo nostro cedunt. Quantus hic sit satis nosti, qui unicum credidisti. Incipiat iam tibi caro placere, cuius artifex tantus est. Sed et mundus, inquis, dei opus est, et tamen praeterit habitus huius mundi, apostolo quoque auctore; nec idcirco restitutio mundi [12]praeiudicabitur quia dei opus est. Et utique si universitas inreformabilis post decessum, quid portio? Plane, si portio universitati adaequatur. Ad distantiam enim provocamus. Primo quidem, [13]quod omnia sermone dei facta sunt, et sine illo nihil. Caro autem [14]et sermone dei [15]constitit propter formam, ne quid sine sermone[d]. Faciamus enim hominem, ante praemisit, et amplius, manu, propter praelationem, ne universitati [16]compararetur. Et finxit, [17]inquit, deus hominem. Magnae sine dubio differentiae ratio, pro condicione scilicet rerum. Minora enim quae fiebant eo cui fiebant, siquidem homini fiebant, cui mox a deo addicta sunt. Merito igitur ut famula iussu et imperio et sola vocali potestate universa processerant. Contra homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso deo exstructus est, ut dominus esse [18]posset, dum fit a domino. Hominem autem memento carnem proprie dici, quae prior vocabulum hominis occupavit: Et finxit deus hominem, limum de terra. Iam homo, qui adhuc limus. Et insufflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo, id est limus, in animam vivam, et posuit deus hominem, quem finxit, in paradiso. Adeo homo figmentum primo, dehinc totus. Hoc eo commendarim, uti quicquid omnino homini a deo prospectum atque [19]promissum est, non [20]soli animae, verum et carni scias debitum, [21]ut si non ex consortio generis, certe vel ex privilegio nominis.

I Cor. VII, 31. — Io. I, 3. — Gen. I, 26. — Gen. I, 27. — Gen. II, 7. — Gen. II, 7 sq.

Cap. VI.

Persequar itaque propositum, si tamen tantum possim carni [1]vindicare quantum contulit ille qui eam fecit, iam tunc gloriantem, quod illa pusillitas, [2]limus, in manus dei quaecunque sunt pervenit, satis beatus etsi solummodo contactus. Quid enim, si nullo amplius opere statim figmentum de contactu dei constitisset? Adeo [3]magna res agebatur, qua ista materia exstruebatur. Itaque totiens

10. et *om. bcd.* 11. quoque *ACa.* 12. praeiudicatur *Ca.* 13. omnia quod *AB.* 14. ex *B.* 15. constetit *codex Io. Clementis.* 16. comparetur *AB. tres Vaticani.* 17. deus hominem inquit *ABCa.* 18. possit *ABCa. tres Vaticani.* 19. permissum *B.* 20. solum *B.* 21. et si *B.*

Cap. VI. 1. vindicari *A.* 2. huius immani *B.* homo in manu *A.* 3. res magna *A.*

d. propter formam, ne quid sine sermone.] Id est propter formam, i. e. legem, quam modo laudaverat, ne quicquam videlicet fieret sine dei sermone. Quod iam comprobatprus est. De voc. *forma* hoc sensu usurpata cf. adnott. ad De Idolol. cap. 18. Ceterum ne taedeat cum his Tertulliani verbis comparasse verba Gregorii Nyss. De Opif. Hom. cap. 3.

honoratur quotiens manus dei patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum effingitur. Recogita totum illi deum occupatum ac [4]deditum, manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia, et ipsa inprimis adfectione, quae [5]liniamenta [6]dictabat. Quodcunque enim limus exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus, quod [7]et limus [8]et caro sermo[a], quod et terra tunc. [9]Sic enim praefatio patris ad filium: [10]Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et [11]fecit hominem deus, id utique quod finxit, ad imaginem dei fecit illum, scilicet [12]Christi. Et sermo enim deus, qui in effigie dei constitutus non rapinam existimavit [13]parem esse deo. Ita limus ille iam tunc imaginem induens Christi futuri in carne non tantum dei opus erat, sed et pignus. Quo nunc facit ad [14]infuscandam originem carnis [15]nomen terrae ventilare, ut sordentis, ut iacentis elementi? cum, et si alia materia [16]excudendo[b] homini competisset, artificis fastigium recogitari oporteret, qui illam et [17]eligendo dignam iudicasset et tractando fecisset. Phidiae manus Iovem Olympium ex ebore [18]molitur, et adoratur, nec iam bestiae et quidem insulsissimae[c] deus est, [19]sed summum saeculi numen, [20]non quia elephantus, sed quia Phidias tantus: deus vivus, [21]deus verus quamcunque materiae vilitatem non de sua operatione purgasset et ab omni infirmitate sanasset? An hoc supererit, ut honestius homo deum quam hominem deus finxerit? Nunc etsi scandalum limus, alia iam res est. Carnem [22]iam teneo, non terram; licet [23]et caro audiat: Terra es, et in terram ibis. Origo recensetur, non substantia revocatur[d]. Datum

Gen. I, 26.

Phil. II, 6.

Gen. III, 19.

4. dedicatum *Ca.* 5. lineamenta *c.* 6. dictabat *amgb.* ductabat *c. tres Vaticani, Io. Harrisius.* ducebat (*A*)*d., Fulv. Ursinus.* decebat *BCa.* 7. et *om. AB.* 8. et sermo caro *bc.* 9. Si enim *A.* Sicut enim *B.* 10. et faciamus *B.* 11. hominem deus fecit *A.* 12. Christum *amg.* 13. parem esse *Cmg.* par *AB.* par in *C.* pariari *reliqui, ex emendat. Rhenani.* 14. infuscandum *AB. tres Vaticani.* 15. non *AB.* 16. excludendo *edit. Priorii.* 17. elegendo *cod. Io. Clementis.* 18. molitur, et adoratur *ABCac. tres Vaticani.* molitae adorantur *bd.* 19. sed *bcd.* et *reliqui.* 20. non quia elephantus, sed quia Phidias tantus *abcd.* elephantis, non (sed *B.*) quia phidias tantus *AB.* elephantus, sed quia Phidias tantus *C.* 21. et deus *cd., ex cod. Io. Clementis.* 22. iam *om. AB.* 23. et *om. b.*

Cap. VI. a. sermo] Fr. Iunius distinguit „quod et limus, et caro sermo, quod et terra tunc.“, et interpretatur: „Christus cogitabatur homo futurus, quod et futurus limus, et sermo cogitabatur futurus caro, quod et terra tunc futura.“ Nicol. Rigaltius vult distingui, ut est in cod. Pithoeano: „caro, sermo quod et terra tunc.“

b. excudendo] V. adnott. ad lib. Adv. Valent. cap. 11.

c. et quidem insulsissimae] Insulsissimam bestiam appellat respectu exterioris, quae visui insulsa videtur et torpens, speciei et molis elephanti ad politissimum illud Phidiaci ingenii artificium. Cf. Gisb. Cuperus De Elephantis II, 7. in Sallengre Nov. Thes. Antiqu. Rom. tom. III, p. 178.

d. non substantia revocatur.] Scilicet non revocavit deus opificium suum convertendo hominem in terra cum dixit, Terra es. (Ludov. de la Cerda.)

est esse aliquid [24]origine [25]generosius et demutatione felicius.
et aurum terra, quia de terra; hactenus[e] tamen terra, e
aurum, longe alia materia, splendidior atque nobilior de [26]c
tiore matrice. Ita et deo licuit carnis aurum de limi, quibus
sordibus [27]excusato censu[f] eliquasse.

Cap. VII. [1]Sed dilutior videatur auctoritas carnis, quia non et
proprie manus divina tractavit, sicuti limum. [2]Quando in ho
ctavit limum, ut postmodum caro fieret ex limo, [4]carnis
negotium gessit. Sed adhuc velim discas [5]quando et qu
caro [6]floruerit ex limo. Neque enim, ut quidam volunt, illae
liceae tunicae[a], quas Adam et Eva paradisum exuti induerunt,
erunt carnis ex limo reformatio, cum aliquanto prius et Adai
Gen. II, 23. stantiae suae traducem in [8]femina iam carnem recognoveri
nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea), et ipsa d
masculi in feminam carne suppleta sit, limo, opinor, supple
Adam adhuc limus. [9]Obliteratus igitur [10]et devoratus est li
carnem. Quando? cum factus est homo in animam vivam
flatu, [11]vapore scilicet idoneo torrere quodammodo limum in
qualitatem, quasi in testam, ita in carnem. [12]Sic et figul
argillam temperato ignis adflatu in materiam robustiorem [13]
porare [13b]et aliam ex alia [14]stringere speciem, aptiorem p
Rom. IX, 20. et sui iam generis ac nominis. Nam etsi scriptum est, N
argilla [15]dicet figulo? id est homo deo, etsi apostolus, In te
ait, vasculis, tamen et argilla homo, quia limus ante; et test
quia ex limo per adflatus [16]divini vaporem, quam postea [17]p
tunicae, [18]id est cutes superductae[b], vestierunt. Usque ad
detraxeris cutem, nudaveris carnem. Ita quod hodie spoliu

24. in origine *liber Pithoei.* originis *A.* 25. ingenerosius *Gasp. Scioppiu*
obsolentiore *ABCa. tres Vaticani.* 27. excausato *AB. tres Vaticani.*
Cap. VII. 1. Sed ne dilutior *ab.* 2. quid *A.* 3. tractaverit *AB.*
ABC. 5. quomodo et quando *Ca.* 6. fluxerit *A. tres Vaticani.* 6 b. pelli
7. ipsi *B.* 8. femina iam carnem *c., de cod. Io. Clementis.* femina iam c
feminae iam carne *reliqui.* 9. Obliteratur *b.* 10. devoratusque *A.* 11.
scilicet et idoneo *ABCa. cod. Pithoei.* 12. si et *A.* 13. incorporare *B*
et in aliam *Gasp. Scioppius.* 14. stringere *ABCa. tres Vaticani.* fingere *b*
dicit *A. duo Vaticani.* 16. domini *B.* 17. pelliciae *B.* pellice *A.*
cutes *AB.*

e. hactenus] Hoc est non amplius, non ultra. Cf. quae adnotavi ad De Exhort. Castit. cap. 1.

f. de limi — sordibus excusato censu] Id est purgato, liberato. V. quae adnotavi de verbi *excusare* hoc usu ad lib. Adv. Hermog. cap. 16. *Censum* limi dicit, originem de limo, i. e. originalem limi materiam. Cf. ad De Corona cap. 13. De verbo *eliquare,* si est tanti, terprr. ad Apul. Metam. X, 30.

Cap. VII. a. pelliceae tunic
Adv. Valentin. cap. 1. Carpit
Valentinianos.

b. cutes superductae] Itaqu
mius pelliceas tunicas cutes fui
set, non, ut Valentiniani, carnem
(Rigalt.)

citur, si [19]detrahatur, hoc fuit indumentum, cum superstruebatur. Hinc et apostolus circumcisionem despoliationem carnis appellans Col. II, 11. tunicam [20]cutem [20b]adfirmavit. Haec [21]cum ita sint, habes et limum de manu [22]dei gloriosum et carnem de adflatu dei gloriosiorem, quo pariter caro et limi rudimenta deposuit et animae ornamenta suscepit. Non es diligentior deo, uti tu quidem Scythicas et Indicas gemmas et Rubentis Maris grana candentia[c] non plumbo, non aere, non ferro, ne argento quoque [23]oblaquees, sed electissimo et insuper operosissimo [24]descrobes auro[d], [25]vinis item et unguentis pretiosissimis quibusque vasculorum prius congruentiam cures, [26]proinde [27]perfectae [28]ferruginis gladiis[e] vaginarum adaeques dignitatem, — deus vero animae suae umbram, spiritus sui auram, oris sui operam vilissimo alicui commiserit capulo, et indigne collocando utique damnaverit. Collocavit autem, an potius inseruit et immiscuit carni? tanta quidem concretione, ut incertum haberi possit utrumne caro animam, an carnem anima circumferat, utrumne animae caro, an anima [29]appareat carni. Sed [30]et magis animam invehi atque dominari credendum est, ut magis deo proximam. Hoc quoque ad gloriam carnis exuberat, quod proximam deo et continet et ipsius dominationis compotem praestat. Quem enim naturae usum, quem mundi fructum, quem elementorum saporem non per carnem anima depascitur? quidni? per quam omni instrumento sensuum [31]fulciatur, visu, auditu, gustu, odoratu, contactu? per quam divina potestate respersa est, nihil non sermone perficiens, vel tacite praemisso? Et sermo enim de organo carnis est. Artes per carnem, studia, ingenia per carnem, opera, negotia, officia per carnem, atque adeo totum vivere animae carnis est, ut non vivere animae [32]nil

19. detrahitur *AB*. 20. cutim *B*. 20b. adfirmavit *ABCa. tres Vaticani*. confirmavit *bcd*. 21. cuncta sint *A*. 22. domini *A*. 23. oblaqueasset, sed *BC*. oblaqueasses sed *A*. 24. describes *A*. 25. vinis item *om. ABCa*. 26. perinde *B*. 27. perfectae *d., codex Pithoei*. perfecte *Ca*. perspectae *amgbc., et B.m.pr.* prospectae *AB*. 28. ferruginis *amgbd*. ferroginis *c., ex cod. Io. Clementis*. ferrugineis *reliqui*. 29. appareat *bcd*. pareat *reliqui, et tres Vaticani*. 30. etsi *bc*. 31. fulciatur *ABCa. tres Vaticani*. fulta est *bcd*. 32. nil (nihil *d.*) aliud *Cmgabcd*. aliud *reliqui*.

c. Rubentis Maris grana candentia] Margaritas Maris Erythraei sive Rubri, ut appellat Adv. Marc. I, 13. f., quem locum cf. ad haec verba. Eius maris margaritarum etiam Hieronymus Epist. ad Demetriadem meminit (tom. IV. Opp. ed. Bened.) p. 689: „Ut taceam de inaurium pretiis, candore margaritarum, Rubri Maris profunda testantium, smaragdorum virore, cerauniorum flammis, hyacinthorum pelago, ad quae ardent et insaniunt studia matronarum." Cf. Martial. Epigr. X, 16. V, 38. Stat. Silv. IV, 6, 18. Casaub. ad Scriptt. Hist. Aug. p. 152.

d. operosissimo descrobes auro] *Describare* est tanquam in scrobe inserere. *Operosissimum* dicit aurum artificii vel artis operosissimae. Cf. adnott. ad Ad Natt. I, 4.

e. perfectae ferruginis gladiis] Perfectam ferruginem dicit perfectae bonitatis ferrum, cuius est acies mera, nec solum ingenio praestans, sed et factura, sed et aquae nobilitate, cui subinde candens immergitur. (Rigalt.)

enim [23]unusquisque vel motus de gradu eius spei quam susceperat apud creatorem facile iam declinatur ad alterius spei auctorem etiam [24]ultro suspicandum. Per diversitatem enim promissionum diversitas insinuatur deorum. Sic multos [25]inretitos videmus, dum ante de resurrectione carnis [26]eliduntur quam de unione divinitatis [27]elidunt[e]. Igitur quantum ad haereticos, demonstravimus quo cuneo [28]occurrendum sit a nobis. Et occursum est [29]iam suo quoque titulo, de deo quidem unico et Christo eius[f] adversus Marcionem, de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses[g], ad hanc maxime quaestionem praestruendam; uti nunc de sola carnis resurrectione ita [30]digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta, id est penes creatorem. Nam et multi rudes, et plerique sua fide dubii, et simplices plures, quos instrui, dirigi, muniri oportebit, quia et hoc latere unio divinitatis [31]defendetur. [32]Sicut enim negata carnis resurrectione concutitur, ita vindicata [33]constabilitur. Animae autem salutem credo retractatu carere. Omnes enim fere haeretici eam [34]quoquo modo [35]volunt, tamen non negant. Viderit unus [36]aliqui Lucanus[h], nec huic quidem substantiae parcens, quam secundum Aristotelem dissolvens[i] aliud [37]quid pro ea subicit, [38]tertium quiddam resurrecturus, neque anima neque caro, id est non homo, sed ursus forsitan, [39]qua Lucanus[k]. Habet et iste a nobis

23. unusquisquis *A.* 24. ultro *Cabd. Laurent., Fulv. Ursinus.* ultra *ABc. tres Vaticani.* 25. hereticos *B.* 26. elidunt *B.* 27. elidant *A.* se elidunt *Ludov. de la Cerda.* 28. occurrendum *bcd.* decurrendum *reliqui, et Laurent.* 29. iam *amgbcd.* etiam *ABCa. Laurent.* 30. digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta (incertum *AB.*) id est (vel est *B.* ne est *A. Laurent.*) penes creatorem *ABabc. Laurent. Haec scriptura primum emanavit de codd. Gangneii.* digeram tanquam penes nos incertum, dum sit quoque certum penes creatorem *Cd. Probavit Fr. Iunius.* 31. defenditur *tres Vaticani.* 32. Siculi *bcd.* 33. stabilitur *A.* 34. quomodo *C.* (*At in marg. est* quoquo modo). *Probat Fr. Iunius.* 35. velint *d., Latinius.* 36. aliqui (alicui *A.*) *ABCbcd.* aliquis *a.* 37. quid *om. AB.* 38. tertium quiddam resurrecturus *bc.* tertium quiddam resurrecturum *a., de codd. Gangneii.* quiddam resurrecturum *ABC. Laurent.* quasi sit tertium quiddam resurrecturum *d., ex emendat. Fulv. Ursini.* 39. qua *bcd.* tanquam *reliqui, et Laurent.*

e. quam de unione divinitatis elidunt.] Quam in ipsa haereticorum castra aperte discedunt, de unione divinitatis, id est duplicem divinitatem suadendo, iam verae et genuinae regulae sectatores elisuri.

f. de deo quidem unico et Christo eius] Libris II et III adv. Marcionem.

g. de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses] Libro De Carne Christi, quo unam confutat haeresin Marcionis, alteram Apellis, et duas Valentinianorum.

h. Lucanus] De hoc cf. Adv. Omnes Haeres. cap. 6.

i. secundum Aristotelem dissolvens] Pseudo-Orig. Philosophum. pag. 25. ed. Miller: „Ὁ μὲν γὰρ Πλάτων ἀθάνατον, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐπιδιαμένειν καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ταύτην ἐναφανίζεσθαι τῷ πεμπτῷ σώματι, ὃ ὑποτίθεται εἶναι μετὰ τῶν ἄλλων τεσσάρων, τοῦ τε πυρὸς καὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος λεπτότερον, οἷον πνεῦμα.“ Cf. Menag. ad Diog. Laert. VII, 157.

k. qua Lucanus.] Cf. Varro De Lingua Lat. V, 100 „*Ursi* Lucana origo, vel unde illi, nostri, ab ipsius voce.“ Id. VII, 40 „Atque ursi potius Lucani quam Luci.“

plenissimum de omni statu animae stilum[1], quam inprimis immortalem tuentes solius carnis [40]et defectionem[m] agnoscimus et refectionem cum maxime adserimus, redactis in ordinarium materiae corpus, si qua et alibi pro causarum incursione [41]praestricta distulimus. Nam [42]ut quaedam praelibari sollemne est, ita et differri necesse est, dummodo et praelibata suppleantur suo corpore et dilata reddantur suo nomine.

Cap. III. [1]Est quidem et [2]de communibus sensibus sapere[a] in dei rebus, sed in testimonium veri, non in adiutorium falsi, quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem. Quaedam enim et natura nota sunt, [3]ut immortalitas animae penes plures, [4]ut deus noster penes omnes. Utar ergo et sententia Platonis alicuius pronuntiantis, Omnis anima immortalis[b]; utar et conscientia populi contestantis deum deorum. Utar et reliquis communibus sensibus, qui deum iudicem praedicant: Deus videt, et, Deo commendo[c]. At cum aiunt, Mortuum [5]quod mortuum, et, [6]Vive dum vivis, et, Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa[d], tunc meminero et cor vulgi cinerem a deo [7]deputatum et ipsam sapientiam saeculi stultitiam pronuntiatam. Tunc si [8]et haereticus ad vulgi vitia vel saeculi ingenia confugerit, Discede, dicam, [9]ab ethnico, haeretice; etsi unum estis omnes qui deum [10]fingitis, dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum Christianus tibi videris, alius ab ethnico [11]es; redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid caeco duci inniteris, si [12]vides? Quid vestiris a nudo, si Christum induisti? Quid alieno uteris clypeo, si ab apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri quam tu ab illo diffiteri; quia si [13]et a Christianis negari [14]eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit Chri-

I Cor. XV, 32. Ies. XXII, 13. Ies. XLIV, 20. I Cor. I, 20. III, 19.

40. et defectionem agnoscimus et refectionem cum maxime *abcd*. et defectionem (defectione *AB. Laurent.*) cummaxime *reliqui, et Laurent.* 41. perstricta *c., ex tribus Vaticanis.* praestructa *Laurent.* 42. et *AB. Laurent.*

Cap. III. 1. Equidem *A.* 2. de *om. BC* (*sed C. in marg. habet*). 3. et *A.* 4. et *A.* 5. quidem *A.* 6. Vive dum (*B*)*bcd.* vividum *mg.* Vivum dum *a.* Vivendum *AC. codex Pithoei.* 7. reputatum *A.* 8. et *om. ABCa.* 9. ab ethnico *om. A.* 10. fugitis *A. duo Vaticani.* 11. es *om. ABC.* 12. videris *BC.* 13. et *om. Bbc.* 14. illam *B.*

1. de omni statu animae stilum] Librum De Anima.

m. defectionem] *Defectionem* dicit mortem, sicuti *refectionem* resurrectionem.

Cap. III. a. de communibus sensibus sapere] Sic cap. 5: „Rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt.“, et hoc ipso capite deinde: „Utar et reliquis communibus sensibus.“, et infra: „Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat.“

b. Omnis anima immortalis] Cf. Platon. Phaedr. cap. 24. p. 245.

c. Deus videt, et, Deo commendo.] Cf. De Testim. Animae cap. 2. De Anima cap. 42.

d. Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa] Cf. supra cap. 1.

stianus qui eam negabit quam confitentur Christiani, et his argumentis negabit quibus [15]utitur non Christianus. [16]Aufer denique haereticis [17]quae cum ethnicis sapiunt, ut de scripturis solis quaestiones suas [18]sistant, et stare non poterunt. Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat et compassio sententiarum et familiaritas opinionum, eoque [19]fideliores existimantur, quia nuda et aperta et omnibus nota definiunt. Ratio autem divina in medulla [20]est, non in superficie, et plerumque aemula manifestis.

Cap. IV. Itaque haeretici inde statim incipiunt, et inde praestruunt, dehinc [1]interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de communione favorabili sensuum. An aliud prius vel magis audias [2]ab haeretico quam ab ethnico? et [3]non protinus et non ubique convicium carnis, in originem, in materiam, in casum, in omnem exitum eius, immundae a primordio ex faecibus terrae, immundioris deinceps ex seminis sui limo, frivolae, infirmae, criminosae, [4]onerosae, molestae, et post totum ignobilitatis elogium[a] caducae in originem terram et cadaveris nomen, et de isto quoque nomine periturae in nullum inde iam nomen, in omnis [5]iam vocabuli mortem[b]? Hancne ergo [6]vir sapiens et visui et contactui et recordatui tuo ereptam [7]persuadere vis, quod se receptura quandoque sit in integrum de corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanito, in aliquid omnino de nihilo[c], et utique [8]redhibentibus [9]eam ignibus et undis et [10]alvis ferarum et [11]rumis alitum et lactibus piscium[d] et ipsorum [12]temporum propria gula? Adeone autem eadem sperabitur[e]

15. utuntur non Christiani *cod. Io. Clementis.* 16. Aufer *ACmgabcd.* Aufers *BC.* 17. quae cum ethnicis *bcd.* quaecumque ethnici *ABC. tres Vaticani.* 18. instruant *Latinius.* 19. fideliores *Cmg.* 20. est *om. A.*

Cap. IV. 1. ingstruunt *A.* inconstruunt *B.* 2. tam ab haeretico *d., cum Fulvio Ursino.* 3. non protinus *om. b. Habent reliqui, et tres Vaticani.* 4. onerosae *om. B.* 5. vocabuli iam *A.* 6. vir *ABCabc.* vis *d.* 7. persuadere vis quod *a., de libris Gangneii.* persuadere, quod *reliqui.* 8. rebibentibus *B.* retibentibus *A.* rehibentibus *C.* 9. ea imaginibus *ABC.* 10. alius *ABC.* 11. ruinis *ABC.* 12. temporum *om. ABC. Addidit primum de suis codd. Gangneius.*

Cap. IV. a. ignobilitatis elogium] Cf. adnott. ad De Corona cap. 5.

b. in omnia iam vocabuli mortem?] Etenim mortui desinunt esse quicquid dum viverent vocabantur et iam sunt nulli. Plin. H. N. II [cap. 63.], ubi de natura terrae. (Rigalt.)

c. in aliquid omnino de nihilo] Cf. Gregor. Nyss. De Opif. Hom. capp. 27. 28.

d. lactibus piscium] Plin. H. N. XI, 37 „Ab hoc ventriculo *lactes* in homine et ove, per quas labitur cibus, in ceteris hillae; a quibus capaciora intestina ad alvum“ cett. Priscian. VI, 686. Plaut. Curcul. II, 3, 40: „Ita cibi vacivitate venio laxis *lactibus.*“ Gloss. Philoxeni pag. 129. Vulc.: „*Lactes*, *λοβοὶ τῶν σπλάγχνων, λεπτὰ ἔντερα τῶν ἰρίφων.*“ Gloss. Cyrilli p. 529. Vulc.: „*Λοβοὶ τῶν ἐντέρων*, hae *lactes*. Singulare non habet.“ Onomast. Graeco-Lat. ed. Vulc. p. 79: „*Lactes, μεσεντέριον.*“ Glossar. Lat. ab Angelo Maio edit. in Auctt. Class. tom. VIII, p. 327: „*Lactes,* pars intestinorum, unde hoc coagulatur.“

e. eadem sperabitur] Cf. infra cap. 5. et cap. 58.

quae intercidit, [13]ut claudus et luscus [14]et caecus et leprosus et paralyticus [15]revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? an integri, ut iterum talia pati timeant? Quid tum de consequentiis carnis[f]? Rursusne omnia necessaria illi, et inprimis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum[g], et intestinis aestuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rursus ulcera et vulnera et febris [16]et podagra et mors [17]reoptanda? Nimirum haec erunt vota carnis recuperandae, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem haec aliquanto honestius pro stili pudore. Ceterum quantum etiam [18]spurciloquio liceat illorum in congressibus [19]experire, tam ethnicorum quam haereticorum.

Cap. V. Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, et dubii et simplices per eosdem sensus [1]denuo inquietantur, et ubique [2]primus iste in nos aries [3]temperatur quo carnis condicio [4]quassatur, necessario et a nobis carnis primum condicio munietur, vituperatione laudatione depulsa. Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut [5]etiam philosophari. Futile et frivolum istud corpusculum, quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, ut Menandro et [6]Marco[a] placet, etsi ignei alicuius exstructio aeque angeli, ut Apelles docet[b], sufficeret ad auctoritatem carnis [7]secundae[c] divinitatis patrocinium. Angelos post deum novimus. Iam nunc [8]quisquis ille summus deus haeretici cuiusque est, non immerito ab ipso quoque deducerem carnis dignitatem, a quo voluntas producendae ei adfuisset. Utique enim prohibuisset fieri quam fieri scisset, si fieri noluisset. Ita et secundum illos aeque caro dei res. [9]Nihil operis non eius est qui

13. et (*A*)*BC*. 14. et *om. ABCa*. 15. revertentur *A*. 16. et podagra *om. ABC. Addidit primum de suis libris Gangneius*. 17. reoptanda *B. tres Vaticani*. reptanda *A*. redoptanda *reliqui*. 18. spurciloquio liceat *BCc. tres Vaticani*. spurciloquium liceat *a*. spurciloquii liceat *Ab*. spurciloquii licet *d., cum Fulvio Ursino et Gasp. Scioppio*. 19. experire *ego*. experiri *libri omnes*.

Cap. V. 1. inquietantur denuo *A*. 2. primus *Abcd*. in primis *reliqui*. 3. comperatur qui *A*. 4. quassetur *A*. 5. vituperatione laudatione depulsa *ABCa. tres Vaticani*. vituperationem laudatione depellas *bcd*. 5. etiam *om. B*. 6. marcio *B*. Marcioni *duo Vaticani*. 7. sedem *B*. secundum *AC*. 8. quisque ille et summus *A*. 9. nihil non est, eius est *A*. Nihil operis non est, eius est *C*. nihil operis non est *B*. Nihil operis non est eius *a*.

f. de consequentiis carnis] Cf. infra cap. 60. et cap. 61.

g. pulmonibus natandum] Metaphora de branchiis, quemadmodum Ludov. de la Cerda censet, vel de brachiis, id est pinnis, piscium desumpta, quorum similis est motus reciprocatui pulmonum.

Cap. V. a. ut Menandro et Marco placet] Marco solus tradit hoc placitum Tertullianus. Menander illud habuit a Simone, cuius discipulus fuit. Cf. Adv. Omnes Haer. cap. 1.

b. ut Apelles docet] Cf. De Carne Chr. cap. 8. De Anima cap. 23. De Praescr. Haeret. cap. 34.

c. secundae] Id est secundariae, angelorum.

passus est esse. Bene autem quod [10]et plures et duriores [11]quaeque doctrinae totam hominis figulationem deo nostro cedunt. Quantus hic sit satis nosti, qui unicum credidisti. Incipiat iam tibi caro placere, cuius artifex tantus est. Sed et mundus, inquis, dei opus est, et tamen praeterit habitus huius mundi, apostolo quoque auctore; nec idcirco restitutio mundi [12]praeiudicabitur quia dei opus est. Et utique si universitas inreformabilis post decessum, quid portio? Plane, si portio universitati adaequatur. Ad distantiam enim provocamus. Primo quidem, [13]quod omnia sermone dei facta sunt, et sine illo nihil. Caro autem [14]et sermone dei [15]constitit propter formam, ne quid sine sermone [d]. Faciamus enim hominem, ante praemisit, et amplius, manu, propter praelationem, ne universitati [16]compararetur. Et finxit, [17]inquit, deus hominem. Magnae sine dubio differentiae ratio, pro condicione scilicet rerum. Minora enim quae fiebant eo cui fiebant, siquidem homini fiebant, cui mox a deo addicta sunt. Merito igitur ut famula iussu et imperio et sola vocali potestate universa processerant. Contra homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso deo exstructus est, ut dominus esse [18]posset, dum fit a domino. Hominem autem memento carnem proprie dici, quae prior vocabulum hominis occupavit: Et finxit deus hominem, limum de terra. Iam homo, qui adhuc limus. Et insufflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo, id est limus, in animam vivam, et posuit deus hominem, quem finxit, in paradiso. Adeo homo figmentum primo, dehinc totus. Hoc eo commendarim, uti quicquid omnino homini a deo prospectum atque [19]promissum est, non [20]soli animae, verum et carni scias debitum, [21]ut si non ex consortio generis, certe vel ex privilegio nominis.

I Cor. VII, 31. Io. I, 3. Gen. I, 26. Gen. I, 27. Gen. II, 7. Gen. II, 7 sq.

Cap. VI. Persequar itaque propositum, si tamen tantum possim carni [1]vindicare quantum contulit ille qui eam fecit, iam tunc gloriantem, quod illa pusillitas, [2]limus, in manus dei quaecunque sunt pervenit, satis beatus etsi solummodo contactus. Quid enim, si nullo amplius opere statim figmentum de contactu dei constitisset? Adeo [3]magna res agebatur, qua ista materia exstruebatur. Itaque totiens

10. et *om. bcd.* 11. quoque *ACa.* 12. praeiudicatur *Ca.* 13. omnia quod *AB.* 14. ex *B.* 15. constetit *codex Io. Clementis.* 16. comparetur *AB. tres Vaticani.* 17. deus hominem inquit *ABCa.* 18. possit *ABCa. tres Vaticani.* 19. permissum *B.* 20. solum *B.* 21. et si *B.*

Cap. VI. 1. vindicari *A.* 2. huius immani *B.* homo in manu *A.* 3. res magna *A.*

d. propter formam, ne quid sine sermone.] Id est propter formam, i. e. legem, quam modo laudaverat, ne quicquam videlicet fieret sine dei sermone. Quod iam comprobatprus est. De voc. *forma* hoc sensu usurpata cf. adnott. ad De Idolol. cap. 18. Ceterum ne taedeat cum his Tertulliani verbis comparasse verba Gregorii Nyss. De Opif. Hom. cap. 3.

honoratur quotiens manus dei patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum effingitur. Recogita totum illi deum occupatum ac [4]deditum, manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia, et ipsa inprimis adfectione, quae [5]liniamenta [6]dictabat. Quodcunque enim limus exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus, quod [7]et limus [8]et caro sermo[a], quod et terra tunc. [9]Sic enim praefatio patris ad filium: [10]Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et [11]fecit hominem deus, id utique quod finxit, ad imaginem dei fecit illum, scilicet [12]Christi. Et sermo enim deus, qui in effigie dei constitutus non rapinam existimavit [13]parem esse deo. Ita limus ille iam tunc imaginem induens Christi futuri in carne non tantum dei opus erat, sed et pignus. Quo nunc facit ad [14]infuscandam originem carnis [15]nomen terrae ventilare, ut sordentis, ut iacentis elementi? cum, et si alia materia [16]excudendo[b] homini competisset, artificis fastigium recogitari oporteret, qui illam et [17]eligendo dignam iudicasset et tractando fecisset. Phidiae manus Iovem Olympium ex ebore [18]molitur, et adoratur, nec iam bestiae et quidem insulsissimae[c] deus est, [19]sed summum saeculi numen, [20]non quia elephantus, sed quia Phidias tantus: deus vivus, [21]deus verus quamcunque materiae vilitatem non de sua operatione purgasset et ab omni infirmitate sanasset? An hoc supererit, ut honestius homo deum quam hominem deus finxerit? Nunc etsi scandalum limus, alia iam res est. Carnem [22]iam teneo, non terram; licet [23]et caro audiat: Terra es, et in terram ibis. Origo recensetur, non substantia revocatur[d]. Datum

Gen. I, 26.

Phil. II, 6.

Gen. III, 19.

4. dedicatum *Ca.* 5. lineamenta *c.* 6. dictabat *amgb.* ductabat *c. tres Vaticani, Io. Harrisius.* ducebat (*A*)*d., Fulv. Ursinus.* decebat *BCa.* 7. et *om. AB.* 8. et sermo caro *bc.* 9. Si enim *A.* Sicut enim *B.* 10. et faciamus *B.* 11. hominem deus fecit *A.* 12. Christum *amg.* 13. parem esse *Cmg.* par *AB.* par in *C.* pariari *reliqui, ex emendat. Rhenani.* 14. infuscandum *AB. tres Vaticani.* 15. non *AB.* 16. excludendo *edit. Priorii.* 17. elegendo *cod. Io. Clementis.* 18. molitur, et adoratur *ABCac. tres Vaticani.* molitae adorantur *bd.* 19. sed *bcd.* et *reliqui.* 20. non quia elephantus, sed quia Phidias tantus *abcd.* elephantis, non (sed *B.*) quia phidias tantus *AB.* elephantus, sed quia Phidias tantus *C.* 21. et deus *cd., ex cod. Io. Clementis.* 22. iam *om. AB.* 23. et *om. b.*

Cap. VI. a. sermo] Fr. Iunius distinguit „quod et limus, et caro sermo, quod et terra tunc.“, et interpretatur: „Christus cogitabatur homo futurus, quod et futurus limus, et sermo cogitabatur futurus caro, quod et terra tunc futura.“ Nicol. Rigaltius vult distingui, ut est in cod. Pithoeano: „caro, sermo quod et terra tunc.“

b. excudendo] V. adnott. ad lib. Adv. Valent. cap. 11.

c. et quidem insulsissimae] Insulsissimam bestiam appellat respectu exterioris, quae visui insulsa videtur et torpens, speciei et molis elephanti ad politissimum illud Phidiaci ingenii artificium. Cf. Gisb. Cuperus De Elephantis II, 7. in Sallengre Nov. Thes. Antiqu. Rom. tom. III, p. 178.

d. non substantia revocatur.] Scilicet non revocavit deus opificium suum convertendo hominem in terra cum dixit, Terra es. (Ludov. de la Cerda.)

In scripturae discrepantia Tertulliani verbis subiecta

A significat codicem scriptum Vindobonensem n. 282., a quo non discrepat Vindobon. n. 283., teste Hildebrando.
B - - - Leidensem.
C - editionem principem, Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a. MDXXI. Siglum *mg* additum denotat scripturam ex margine libri prolatam.
a - - Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV. Siglum *mg* additum denotat scripturam ex margine prolatam.
b - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL. Sig. Gelenius usus est ad hunc librum codice scripto Io. Lelandi, ex Masburensi coenobio advecto.
c - - Iac. Pamelii, quae prodiit Antverpiae a. MDLXXIX. Iac. Pamelius usus est ad hunc librum codice scripto Io. Clementis, et tribus codicibus Vaticanis.
d - - Nicol. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

DE

RESURRECTIONE CARNIS.

Fiducia Christianorum resurrectio mortuorum. [1]Illa credentes sumus. Hoc credere[a] veritas cogit, veritatem deus aperit, sed vulgus inridet, existimans nihil superesse post mortem. Et tamen defunctis parentant[b], et quidem impensissimo officio pro moribus eorum, pro temporibus [2]esculentorum, ut quos [3]negant sentire quicquam, etiam desiderare [3b]praesumant. At ego magis [4]ridebo vulgus, tunc quoque, cum ipsos defunctos atrocissime exurit, quos postmodum gulosissime nutrit, [5]isdem ignibus et promerens et offendens. O pietatem de crudelitate ludentem! Sacrificat [6]an insultat, cum [7]crematis cremat[c]? Plane cum vulgo interdum et sapientes sententiam [8]suam iungunt. Nihil esse post mortem Epicuri schola est. [9]Ait et Seneca omnia post mortem finiri, etiam ipsam[d].

Cap. I.

Cap. I. 1. illa *Cd.* illam *reliqui.* 2. esculentorum (obsculentorum *B.*) *ABCacd. tres Vaticani.* sepultorum *amgb., Gasp. Scioppius.* 3. negat *ABC. Laurentianus codex n.* 12. *plut.* 26. *Probat Fr. Iunius.* 3 b. praesumat *ABC. Laurentianus. Probat Fr. Iunius.* 4. rideo *unus de Vaticanis.* 5. isdem *C.* hisdem *A.* iisdem *reliqui.* 6. an *BCabcd.* cui *A. Laurent., et tres Vaticani.* 7. crematos *Cmg.* 8. suam iungunt *abcd., de codd. Gangneii.* iungunt *reliqui, et Laurent.* 9. Dicit *B.*

Cap. I. a. Hoc credere] Hoc est credere mortuos esse resurrecturos. Ad rem cf. Cyrillus Hieros. Catech. 18.

b. defunctis parentant] Hoc quidem ethnici. Sed et Christianos Augustini aevo quibusdam in locis talia factitasse arguit octavus sanctissimi viri liber De Civitate Dei cap. 27. Epulas suas ad martyrum memorias deferebant, orabant et offerebant ut vescerentur, vel ex eis etiam indigentibus largiebantur. „Quod quidem, inquit, a Christianis melioribus non fit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo.“ (Rigalt.) Cf. Adv. Marc. V, 9. De Testim. Animae cap. 4. Adde Augustin. De Moribus Eccl. cap. 34 „Nolite consectari turbas imperitorum, qui in ipsa vera religione superstitiosi sunt. Novi multos esse sepulchrorum et picturarum adoratores, novi multos qui quam luxuriosissime super mortuos bibunt et epulas cadaveribus exhibentes super sepultos se ipsos sepeliunt.“ Idem Serm. 43 „Tu demis et subtrahis gutturi tuo, ille forte, cum mortuus fueris, calicem super te non ponet, aut si forte ponet calicem, ipse inebriatur, ad te nulla stilla descendet.“ Cf. Desid. Herald. Animadv. ad Arnobii lib. VII. 242., p. 278.

c. cum crematis cremat?] Hoc est quum mortuis sacrificat. Utitur verbis quae morem ostendunt magis ridiculum. (Rig.)

d. etiam ipsam.] Seneca tragicus Troade

Satis est autem si non [10]minor philosophia Pythagorae et [11]l
doclis et Platonici[e] immortalem animam e contrario recl
immo adhuc proxime[f] etiam in corpora remeabilem affirmant
non in eadem[g], [12]etsi non in humana tantummodo, ut [13]Eupl
in Pythagoram[h], Homerus in pavum recenseantur[i]. Certe
vatum animae corporalem pronuntiaverunt, tolerabilius [14]
quam negata qualitate, pulsata [15]saltem[k], licet non [16]adita ve
Ita saeculum resurrectionem mortuorum nec cum errat ignor

Cap. II. Si vero et apud deum[a] aliqua secta est Epicureis magi
finis quam prophetis, sciemus quid audiant a Christo Sadd
Christo enim servabatur omnia retro occulta nudare, dubitata
gere, praelibata supplere, praedicata repraesentare, mort
[1]certe resurrectionem, non modo per semetipsum, verum eti
semetipso probare. Nunc autem ad alios Sadducaeos praepar
partiarios sententiae illorum. Ita dimidiam agnoscunt resurr
nem, solius scilicet animae, aspernati carnem, sicut et ipsum
minum carnis. Nulli denique alii salutem [2]corporali subst
invident quam alterius[b] divinitatis haeretici. Ideoque [3]et Chr

10. minus *A.* 11. Empedoclis et *ego.* Empedocli. Sed et *d., Fulv. l*
Empedocli. Sed *reliqui.* 12. et non *AB.* 13. euphorbius in pithagor
14. immutata *A. duo Vaticani, et Laurent.* 15. saltem *amgd., Latinius.*
reliqui, et Laurent. Probavit secundis curis Nicol. Rigaltius. 16. abdita *A. L*
addita *C., codd. Rhenani.*
Cap. II. 1. certe *om. A.* 2. corporalis *B.* 3. et *om. A.*

v. 395. Hoc dictum iterum citatur a Tertulliano De Anima cap. 42.

e. Empedoclis et Platonici] Ita emendandum erat, quod vulgo scriptum reperitur „et Empedocli. Sed Platonici" cett. Nam circa immortalitatem quidem animae hi tres conspirabant. De Pythagorae et Empedoclis opinione disputat iterum De Anima capp. 28. 32. 33. Cf. De Testim. Animae cap. 4. Apolog. cap. 48.

f. adhuc proxime] Christianae scilicet doctrinae, secundum quam etiam carnem resurrecturam hoc ipso libello iam scriptor demonstraturus est.

g. etsi non in eadem] V. Plato Phaedone cap. 31. Timaeo sub fin., De Republ. sub fin. lib. X., cum interprett. Adde Euseb. Praepar. Evang. II, 18. Augustin. De Civ. Dei X, 30. XII, 20. XXII, 27 sqq.

h. Euphorbus in Pythagoram] Cf. Ovid. Metam. XV, 160 sqq. Horat. Od. I, 28, 10. cum interprr., Diog. Laert. VIII, 4. Iamblich. Vit. Pythag. cap. 14., Gell. N. A. IV, 11. Lactant. Inst. Div. III, 18
tull. De Anima cap. 28 et 33.

i. Homerus in pavum recense
Cf. interprr. ad Persii Sat. VI,
Acron ad Horat. l. l., Tertull. D
ma l. l.

k. pulsata saltem] Recte ita L
Rigaltius probat vulgatam sic int
tatus: „Pulsavere salutis ianuam
nici, vindices immortalitatis anim
sed qualitatem et modum immort
ignoravere, non adita veritate."

Cap. II. a. apud deum] Hoc e
Iudaeos vel Christianos. In sacris
licet scripturis. Sic De Test. An.
„Et licet soli illum noverint Chri
vel quaecunque apud dominum
(Rigalt.) De Sadducaeis resurre
negatoribus cf. De Carne Chr. c
Adv. Omnes Haeres. cap. 1.

b. alterius] Id est alius, diversa
alter pro *alius* iterum infra et s
apud Tertullianum reperitur. C
Carne Chr. cap. 11 et cap. 16. Qu
rem cf. De Carne Chr. cap. 1.

aliter disponere coacti, ne [4]creatoris [5]habeatur, in ipsa prius carne eius erraverunt, aut nullius veritatis contendentes eam secundum Marcionem et [6]Basiliden, aut propriae qualitatis secundum haereses [7]Valentini et [8]Apellen. Atque ita sequitur ut salutem eius substantiae excludant cuius Christum [9]consortem negant, certi illam summo praeiudicio resurrectionis instructam, si iam in Christo [10]resurrexit caro. Propterea et nos volumen praemisimus DE CARNE CHRISTI, quo eam et solidam probamus [11]adversum phantasmatis [12]vanitatem, et humanam vindicamus adversus qualitatis proprietatem, cuius [13]conditio Christum et hominem et filium hominis inscripserit. Carneum enim atque corporeum probantes eum proinde et obducimus praescribendo[c] nullum alium credendum deum praeter creatorem, dum talem ostendimus Christum, in quo [14]dinoscitur deus, qualis promittitur a creatore. Obducti dehinc de deo carnis auctore et de Christo carnis redemptore iam et de resurrectione carnis revincentur. Congruenter [15]scilicet. Et hoc[d] ferme [16]modo dicimus ineundam cum haereticis disceptationem. Nam et ordo semper a principalibus deduci exposcit, ut de ipso prius constet a quo dicatur dispositum esse quod quaeritur. Atque adeo et haeretici ex conscientia infirmitatis nunquam ordinarie tractant. Certi enim quam [17]laborent in alterius divinitatis insinuatione adversus deum mundi omnibus naturaliter notum de testimoniis operum, certe et in sacramentis priorem et [18]in praedicationibus manifestiorem, sub obtentu quasi urgentioris causae, [19]id est ipsius humanae salutis ante omnia [20]requirendae, a quaestionibus resurrectionis incipiunt, quia durius creditur resurrectio carnis quam una divinitas; atque ita tractatum viribus ordinis sui destitutum et scrupulis potius oneratum, [21]depretiantibus carnem, paulatim [22]ad alterius divinitatis temperant sensum ex ipsa spei concussione et demutatione. Deiectus

4. creatoris *amgd., Fulv. Ursinus. Probat curis secundis Nicol. Rigaltius.* creator carnis *reliqui, codex Pithoei et Laurent.* 5. haberetur *Io. a Wouwer.* 6. Basilidem *A.* 7. de Valentini *AB.* 8. Appellem *A.* Appellen *B.* 9. consortem negant *abcd., de libris Gangneii.* negant *reliqui, et Laurent.* 10. resurrexit *ABbcd. Laurent.* resurrexerit *Ca.* 11. adversus *AB.* 12. vanitatem *Cabd., Gasp. Scioppius et Fulv. Ursinus.* nativitatem *AB. tres Vaticani, et Laurent.* 13. est editio *B.* editio *tres Vaticani.* addictio *Laurent.* 14. dignoscitur *d.* 15. scilicet. Et hoc *d.* scilicet hoc *Fr. Iunius.* scilicet et de deo auctore carnis et de Christo carnis redemptore. Hoc *ABCabc. Laurent.* 16. dicimus ineundam modo *A.* dicimus in eandem *a.* dicimus in eandem *B.* 17. laborant *AB. Laurent.* 18. in *om. Laurent.* 19. vel ipsius *AB.* 20. requirenda ea quaestionibus *amg.* 21. depretiantibus carnem *abcd.* depreciatibus carnis *ABC. Laurent.* 22. ad alterius *abc.* alterius *reliqui. Laurent.*

c. obducimus praescribendo] De verbo *obducere* cf. adnott. ad Apolog. cap. 46. et de *praescribere* adn. ad Apolog. cap. 7.

d. scilicet. Et hoc] Fr. Iunius distinguit et scribit „Congruenter scilicet hoc ferme modo sqq.

enim [23]unusquisque vel motus de gradu eius spei quam susceperat apud creatorem facile iam declinatur ad alterius spei auctorem etiam [24]ultro suspicandum. Per diversitatem enim promissionum diversitas insinuatur deorum. Sic multos [25]inretitos videmus, dum ante de resurrectione carnis [26]eliduntur quam de unione divinitatis [27]elidunt[e]. Igitur quantum ad haereticos, demonstravimus quo cuneo [28]occurrendum sit a nobis. Et occursum est [29]iam suo quoque titulo, de deo quidem unico et Christo eius[f] adversus Marcionem, de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses[g], ad hanc maxime quaestionem praestruendam; uti nunc de sola carnis resurrectione ita [30]digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta, id est penes creatorem. Nam et multi rudes, et plerique sua fide dubii, et simplices plures, quos instrui, dirigi, muniri oportebit, quia et hoc latere unio divinitatis [31]defendetur. [32]Sicut enim negata carnis resurrectione concutitur, ita vindicata [33]constabilitur. Animae autem salutem credo retractatu carere. Omnes enim fere haeretici eam [34]quoquo modo [35]volunt, tamen non negant. Viderit unus [36]aliqui Lucanus[h], nec huic quidem substantiae parcens, quam secundum Aristotelem dissolvens[i] aliud [37]quid pro ea subicit, [38]tertium quiddam resurrecturus, neque anima neque caro, id est non homo, sed ursus forsitan, [39]qua Lucanus[k]. Habet et iste a nobis

23. unusquisquis *A.* 24. ultro *Cabd. Laurent., Fulv. Ursinus.* ultra *ABc. tres Vaticani.* 25. hereticos *B.* 26. elidunt *B.* 27. elidant *A.* se elidunt *Ludov. de la Cerda.* 28. occurrendum *bcd.* decurrendum *reliqui, et Laurent.* 29. iam *amgbcd.* etiam *ABCa. Laurent.* 30. digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta (incertum *AB.*) id est (vel est *B.* ne est *A. Laurent.*) penes creatorem *ABabc. Laurent. Haec scriptura primum emanavit de codd. Gangneii.* digeram tanquam penes nos incertum, dum sit quoque certum penes creatorem *Cd. Probavit Fr. Iunius.* 31. defenditur *tres Vaticani.* 32. Siculi *bcd.* 33. stabilitur *A.* 34. quomodo *C.* (*At in marg. est* quoquo modo). *Probat Fr. Iunius.* 35. velint *d., Latinius.* 36. aliqui (alicui *A.*) *ABCbcd.* aliquis *a.* 37. quid *om. AB.* 38. tertium quiddam resurrecturus *bc.* tertium quiddam resurrecturum *a., de codd. Gangneii.* quiddam resurrecturum *ABC. Laurent.* quasi sit tertium quiddam resurrecturum *d., ex emendat. Fulv. Ursini.* 39. qua *bcd.* tanquam *reliqui, et Laurent.*

e. quam de unione divinitatis elidunt.] Quam in ipsa haereticorum castra aperte discedunt, de unione divinitatis, id est duplicem divinitatem suadendo, iam verae et genuinae regulae sectatores elisuri.

f. de deo quidem unico et Christo eius] Libris II et III adv. Marcionem.

g. de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses] Libro De Carne Christi, quo unam confutat haeresin Marcionis, alteram Apellis, et duas Valentinianorum.

h. Lucanus] De hoc cf. Adv. Omnes Haeres. cap. 6.

i. secundum Aristotelem dissolvens] Pseudo-Orig. Philosophum. pag. 25. ed. Miller: „Ὁ μὲν γὰρ Πλάτων ἀθάνατον, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐπιδιαμένειν καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ταύτην ἐναφανίζεσθαι τῷ πεμπτῷ σώματι, ὃ ὑποτίθεται εἶναι μετὰ τῶν ἄλλων τεσσάρων, τοῦ τε πυρὸς καὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος λεπτότερον, οἷον πνεῦμα.“ Cf. Menag. ad Diog. Laert. VII, 157.

k. qua Lucanus.] Cf. Varro De Lingua Lat. V, 100 „*Ursi* Lucana origo, vel unde illi, nostri, ab ipsius voce.“ Id. VII, 40 „Atque ursi potius Lucani quam Luci.“

plenissimum de omni statu animae stilum[l], quam inprimis immortalem tuentes solius carnis [40]et defectionem[m] agnoscimus et refectionem cum maxime adserimus, redactis in ordinarium materiae corpus, si qua et alibi pro causarum incursione [41]praestricta distulimus. Nam [42]ut quaedam praelibari sollemne est, ita et differri necesse est, dummodo et praelibata suppleantur suo corpore et dilata reddantur suo nomine.

Cap. III.

[1]Est quidem et [2]de communibus sensibus sapere[a] in dei rebus, sed in testimonium veri, non in adiutorium falsi, quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem. Quaedam enim et natura nota sunt, [3]ut immortalitas animae penes plures, [4]ut deus noster penes omnes. Utar ergo et sententia Platonis alicuius pronuntiantis, Omnis anima immortalis[b]; utar et conscientia populi contestantis deum deorum. Utar et reliquis communibus sensibus, qui deum iudicem praedicant: Deus videt, et, Deo commendo[c]. At cum aiunt, Mortuum [5]quod mortuum, et, [6]Vive dum vivis, et, Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa[d], tunc meminero et cor vulgi cinerem a deo [7]deputatum et ipsam sapientiam saeculi stultitiam pronuntiatam. Tunc si [8]et haereticus ad vulgi vitia vel saeculi ingenia confugerit, Discede, dicam, [9]ab ethnico, haeretice; etsi unum estis omnes qui deum [10]fingitis, dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum Christianus tibi videris, alius ab ethnico [11]es; redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid caeco duci inniteris, si [12]vides? Quid vestiris a nudo, si Christum induisti? Quid alieno uteris clypeo, si ab apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri quam tu ab illo diffiteri; quia si [13]et a Christianis negari [14]eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit Chri-

I Cor. XV, 32. Ies. XXII, 13. Ies. XLIV, 20. I Cor. I, 20. III, 19.

40. et defectionem agnoscimus et refectionem cum maxime *abcd*. et defectionem (defectione *AB. Laurent.*) cummaxime *reliqui, et Laurent.* 41. perstricta *c., ex tribus Vaticanis.* praestructa *Laurent.* 42. et *AB. Laurent.*

Cap. III. 1. Equidem *A.* 2. de *om. BC* (*sed C. in marg. habet*). 3. et *A.* 4. et *A.* 5. quidem *A.* 6. Vive dum (*B*)*bcd.* vividum *ang*. Vivum dum *a.* Vivendum *AC. codex Pithoei.* 7. reputatum *A.* 8. et *om. ABCa.* 9. ab ethnico *om. A.* 10. fugitis *A. duo Vaticani.* 11. es *om. ABC.* 12. videris *BC.* 13. et *om. Bbc.* 14. illam *B.*

l. de omni statu animae stilum] Librum De Anima.

m. defectionem] *Defectionem* dicit mortem, sicuti *refectionem* resurrectionem.

Cap. III. a. de communibus sensibus sapere] Sic cap. 5: „Rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt.“, et hoc ipso capite deinde: „Utar et reliquis communibus sensibus.“, et infra: „Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat.“

b. Omnis anima immortalis] Cf. Platon. Phaedr. cap. 24. p. 245.

c. Deus videt, et, Deo commendo.] Cf. De Testim. Animae cap. 2. De Anima cap. 42.

d. Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa] Cf. supra cap. 1.

stianus qui eam negabit quam confitentur Christiani, et his mentis negabit quibus [15]utitur non Christianus. [16]Aufer d haereticis [17]quae cum ethnicis sapiunt, ut de scripturis solis stiones suas [18]sistant, et stare non poterunt. Communes sensus simplicitas ipsa commendát et compassio sententiar familiaritas opinionum, eoque [19]fideliores existimantur, quia r aperta et omnibus nota definiunt. Ratio autem divina in n [20]est, non in superficie, et plerumque aemula manifestis.

Cap. IV. Itaque haeretici inde statim incipiunt, et inde praestruun hinc [1]interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de comm favorabili sensuum. An aliud prius vel magis audias [2]ab ha quam ab ethnico? et [3]non protinus et non ubique conviciun nis, in originem, in materiam, in casum, in omnem exitum immundae a primordio ex faecibus terrae, immundioris deinc seminis sui limo, frivolae, infirmae, criminosae, [4]onerosae lestae, et post totum ignobilitatis elogium[a] caducae in or terram et cadaveris nomen, et de isto quoque nomine peritu nullum inde iam nomen, in omnis [5]iam vocabuli mortem[b]? I ergo [6]vir sapiens et visui et contactui et recordatui tuo ei [7]persuadere vis, quod se receptura quandoque sit in integr corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanito, in omnino de nihilo[c], et utique [8]redhibentibus [9]eam ignibus et et [10]alvis ferarum et [11]rumis alitum et lactibus piscium[d] et rum [12]temporum propria gula? Adeone autem eadem sper

15. utuntur non Christiani *cod. Io. Clementis.* 16. Aufer *ACmgabcd.* Aut 17. quae cum ethnicis *bcd.* quaecumque ethnici *ABC. tres Vaticani.* 18. i *Latinius.* 19. fideliores *Cmg.* 20. est *om. A.*

Cap. IV. 1. ingstruunt *A.* inconstruunt *B.* 2. tam ab haeretico *Fulvio Ursino.* 3. non protinus *om. b. Habent reliqui, et tres Vaticani.* rosae *om. B.* 5. vocabuli iam *A.* 6. vir *ABCabc.* vis *d.* 7. persuac quod *a., de libris Gangneii.* persuadere, quod *reliqui.* 8. rebibentibus *I* bentibus *A.* rehibentibus *C.* 9. ea imaginibus *ABC.* 10. alius *ABC.* nis *ABC.* 12. temporum *om. ABC. Addidit primum de suis codd. Gangnei*

Cap. IV. a. ignobilitatis elogium] Cf. adnott. ad De Corona cap. 5.

b. in omnis iam vocabuli mortem?] Etenim mortui desinunt esse quicquid dum viverent vocabantur et iam sunt nulli. Plin. H. N. II [cap. 63.], ubi de natura terrae. (Rigalt.)

c. in aliquid omnino de nihilo] Cf. Gregor. Nyss. De Opif. Hom. capp. 27. 28.

d. lactibus piscium] Plin. H. N. XI, 37 „Ab hoc ventriculo *lactes* in homine et ove, per quas labitur cibus, in ceteris hillae; a quibus capaciora intestina ad alvum" cett. Priscian. VI, 686. Plaut. Curcul. II, 3, 40: „Ita cibi vacivi nio laxis *lactibus.*" Gloss. P pag. 129. Vulc.: „*Lactes*, λοβ σπλάγχνων, λεπτὰ ἔντερα τε φων." Gloss. Cyrilli p. 529. „Λοβοὶ τῶν ἐντέρων, hae *lact* gulare non habet." Onomast. Lat. ed. Vulc. p. 79: „*Lactes*, μ ριον." Glossar. Lat. ab Ange edit. in Auctt. Class. tom. VIII, „*Lactes*, pars intestinorum, un coagulatur."

e. eadem sperabitur] Cf. infra et cap. 58.

quae intercidit, [13]ut claudus et luscus [14]et caecus et leprosus et paralyticus [15]revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? an integri, ut iterum talia pati timeant? Quid tum de consequentiis carnis[f]? Rursusne omnia necessaria illi, et inprimis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum[g], et intestinis aestuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rursus ulcera et vulnera et febris [16]et podagra et mors [17]reoptanda? Nimirum haec erunt vota carnis recuperandae, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem haec aliquanto honestius pro stili pudore. Ceterum quantum etiam [18]spurciloquio liceat illorum in congressibus [19]experire, tam ethnicorum quam haereticorum.

Cap. V. Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, et dubii et simplices per eosdem sensus [1]denuo inquietantur, et ubique [2]primus iste in nos aries [3]temperatur quo carnis condicio [4]quassatur, necessario et a nobis carnis primum condicio munietur, vituperatione laudatione depulsa. Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut [5]etiam philosophari. Futile et frivolum istud corpusculum, quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, ut Menandro et [6]Marco[a] placet, etsi ignei alicuius exstructio aeque angeli, ut Apelles docet[b], sufficeret ad auctoritatem carnis [7]secundae[c] divinitatis patrocinium. Angelos post deum novimus. Iam nunc [8]quisquis ille summus deus haeretici cuiusque est, non immerito ab ipso quoque deducerem carnis dignitatem, a quo voluntas producendae ei adfuisset. Utique enim prohibuisset fieri quam fieri scisset, si fieri noluisset. Ita et secundum illos aeque caro dei res. [9]Nihil operis non eius est qui

13. et (*A*)*BC*. 14. et *om. ABCa*. 15. revertentur *A*. 16. et podagra *om. ABC*. *Addidit primum de suis libris Gangneius*. 17. reoptanda *B. tres Vaticani*. reptanda *A*. redoptanda *reliqui*. 18. spurciloquio liceat *BCc. tres Vaticani*. spurciloquium liceat *a*. spurciloquii liceat *Ab*. spurciloquii licet *d., cum Fulvio Ursino et Gasp. Scioppio*. 19. experire *ego*. experiri *libri omnes*.

Cap. V. 1. inquietantur denuo *A*. 2. primus *Abcd*. in primis *reliqui*. 3. comperatur qui *A*. 4. quassetur *A*. 5. vituperatione laudatione depulsa *ABCa. tres Vaticani*. vituperationem laudatione depellas *bcd*. 5. etiam *om. B*. 6. marcio *B*. Marcioni *duo Vaticani*. 7. sedem *B*. secundum *AC*. 8. quisque ille et summus *A*. 9. nihil non est, eius est *A*. Nihil operis non est, eius est *C*. nihil operis non est *B*. Nihil operis non est eius *a*.

f. de consequentiis carnis] Cf. infra cap. 60. et cap. 61.

g. pulmonibus natandum] Metaphora de branchiis, quemadmodum Ludov. de la Cerda censet, vel de brachiis, id est pinnis, piscium desumpta, quorum similis est motus reciprocatui pulmonum.

Cap. V. a. ut Menandro et Marco placet] Marco solus tradit hoc placitum Tertullianus. Menander illud habuit a Simone, cuius discipulus fuit. Cf. Adv. Omnes Haer. cap. 1.

b. ut Apelles docet] Cf. De Carne Chr. cap. 8. De Anima cap. 23. De Praescr. Haeret. cap. 34.

c. secundae] Id est secundariae, angelorum.

In scripturae discrepantia Tertulliani verbis subiecta

A significat codicem scriptum Vindobonensem n. 282., a quo non discrepat Vindobon. n. 283., teste Hildebrando.

B - - - Leidensem.

C - editionem principem, Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a. MDXXI. Siglum *mg* additum denotat scripturam ex margine libri prolatam.

a - - Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV. Siglum *mg* additum denotat scripturam ex margine prolatam.

b - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL. Sig. Gelenius usus est ad hunc librum codice scripto Io. Lelandi, ex Masburensi coenobio advecto.

c - - Iac. Pamelii, quae prodiit Antverpiae a. MDLXXIX. Iac. Pamelius usus est ad hunc librum codice scripto Io. Clementis, et tribus codicibus Vaticanis.

d - - Nicol. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

DE

RESURRECTIONE CARNIS.

Fiducia Christianorum resurrectio mortuorum. [1] Illa credentes sumus. Hoc credere[a] veritas cogit, veritatem deus aperit, sed vulgus inridet, existimans nihil superesse post mortem. Et tamen defunctis parentant[b], et quidem impensissimo officio pro moribus eorum, pro temporibus [2] esculentorum, ut quos [3] negant sentire quicquam, etiam desiderare [3b] praesumant. At ego magis [4] ridebo vulgus, tunc quoque, cum ipsos defunctos atrocissime exurit, quos postmodum gulosissime nutrit, [5] isdem ignibus et promerens et offendens. O pietatem de crudelitate ludentem! Sacrificat [6] an insultat, cum [7] crematis cremat[c]? Plane cum vulgo interdum et sapientes sententiam [8] suam iungunt. Nihil esse post mortem Epicuri schola est. [9] Ait et Seneca omnia post mortem finiri, etiam ipsam[d]. Cap. I.

Cap. I. 1. illa *Cd.* illam *reliqui.* 2. esculentorum (obsculentorum *B.*) *ABCacd. tres Vaticani.* sepultorum *amgb., Gasp. Scioppius.* 3. negat *ABC. Laurentianus codex n. 12. plut. 26. Probat Fr. Iunius.* 3 b. praesumat *ABC. Laurentianus. Probat Fr. Iunius.* 4. rideo *unus de Vaticanis.* 5. isdem *C.* hisdem *A.* iisdem *reliqui.* 6. an *BCabcd.* cui *A. Laurent., et tres Vaticani.* 7. crematos *Cmg.* 8. suam iungunt *abcd., de codd. Gangneii.* iungunt *reliqui, et Laurent.* 9. Dicit *B.*

Cap. I. a. Hoc credere] Hoc est credere mortuos esse resurrecturos. Ad rem cf. Cyrillus Hieros. Catech. 18.

b. defunctis parentant] Hoc quidem ethnici. Sed et Christianos Augustini aevo quibusdam in locis talia factitasse arguit octavus sanctissimi viri liber De Civitate Dei cap. 27. Epulas suas ad martyrum memorias deferebant, orabant et offerebant ut vescerentur, vel ex eis etiam indigentibus largiebantur. „Quod quidem, inquit, a Christianis melioribus non fit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo.“ (Rigalt.) Cf. Adv. Marc. V, 9. De Testim. Animae cap. 4. Adde Augustin. De Moribus Eccl. cap. 34 „Nolite consectari turbas imperitorum, qui in ipsa vera religione superstitiosi sunt. Novi multos esse sepulchrorum et picturarum adoratores, novi multos qui quam luxuriosissime super mortuos bibunt et epulas cadaveribus exhibentes super sepultos se ipsos sepeliunt.“ Idem Serm. 43 „Tu demis et subtrahis gutturi tuo, ille forte, cum mortuus fueris, calicem super te non ponet, aut si forte ponet calicem, ipse inebriatur, ad te nulla stilla descendet.“ Cf. Desid. Herald. Animadv. ad Arnobii lib. VII. 242., p. 278.

c. cum crematis cremat?] Hoc est quum mortuis sacrificat. Utitur verbis quae morem ostendunt magis ridiculum. (Rig.)

d. etiam ipsam.] Seneca tragicus Troade

Satis est autem si non [10]minor philosophia Pythagorae et [11]Empedoclis et Platonici[e] immortalem animam e contrario reclamant, immo adhuc proxime[f] etiam in corpora remeabilem affirmant, etsi non in eadem[g], [12]etsi non in humana tantummodo, ut [13]Euphorbus in Pythagoram[h], Homerus in pavum recenseantur[i]. Certe recidivatum animae corporalem pronuntiaverunt, tolerabilius [14]mutata quam negata qualitate, pulsata [15]saltem[k], licet non [16]adita veritate. Ita saeculum resurrectionem mortuorum nec cum errat ignorat.

Cap. II. Si vero et apud deum[a] aliqua secta est Epicureis magis adfinis quam prophetis, sciemus quid audiant a Christo Sadducaei. Christo enim servabatur omnia retro occulta nudare, dubitata dirigere, praelibata supplere, praedicata repraesentare, mortuorum [1]certe resurrectionem, non modo per semetipsum, verum etiam in semetipso probare. Nunc autem ad alios Sadducaeos praeparamur, partiarios sententiae illorum. Ita dimidiam agnoscunt resurrectionem, solius scilicet animae, aspernati carnem, sicut et ipsum dominum carnis. Nulli denique alii salutem [2]corporali substantiae invident quam alterius[b] divinitatis haeretici. Ideoque [3]et Christum

10. minus *A.* 11. Empedoclis et *ego.* Empedocli. Sed et *d., Fulv. Ursinus.* Empedocli. Sed *reliqui.* 12. et non *AB.* 13. euphorbius in pithagoram *AB.* 14. immutata *A. duo Vaticani, et Laurent.* 15. saltem *amgd., Latinius.* salute *reliqui, et Laurent. Probavit secundis curis Nicol. Rigaltius.* 16. abdita *A. Laurent.* addita *C., codd. Rhenani.*

Cap. II. 1. certe *om. A.* 2. corporalis *B.* 3. et *om. A.*

v. 395. Hoc dictum iterum citatur a Tertulliano De Anima cap. 42.

e. Empedoclis et Platonici] Ita emendandum erat, quod vulgo scriptum reperitur „et Empedocli. Sed Platonici" coll. Nam circa immortalitatem quidem animae hi tres conspirabant. De Pythagorae et Empedoclis opinione disputat iterum De Anima capp. 28. 32. 33. Cf. De Testim. Animae cap. 4. Apolog. cap. 48.

f. adhuc proxime] Christianae scilicet doctrinae, secundum quam etiam carnem resurrecturam hoc ipso libello iam scriptor demonstraturus est.

g. etsi non in eadem] V. Plato Phaedone cap. 31. Timaeo sub fin., De Republ. sub fin. lib. X., cum interprett. Adde Euseb. Praepar. Evang. II, 18. Augustin. De Civ. Dei X, 30. XII, 20. XXII, 27 sqq.

h. Euphorbus in Pythagoram] Cf. Ovid. Metam. XV, 160 sqq. Horat. Od. I, 28, 10. cum interprr., Diog. Laert. VIII, 4. Iamblich. Vit. Pythag. cap. 14., Gell. N. A. IV, 11. Lactant. Inst. Div. III, 18. Tertull. De Anima cap. 28 et 33.

i. Homerus in pavum recenseantur.] Cf. interprr. ad Persii Sat. VI, 10. et Acron ad Horat. l. l., Tertull. De Anima l. l.

k. pulsata saltem] Recte ita Latinius. Rigaltius probat vulgatam sic interpretatus: „Pulsavere salutis ianuam Platonici, vindices immortalitatis animarum, sed qualitatem et modum immortalitatis ignoravere, non adita veritate."

Cap. II. a. apud deum] Hoc est apud Iudaeos vel Christianos. In sacris videlicet scripturis. Sic De Test. An. cap. 3 „Et licet soli illum noverint Christiani, vel quaecunque apud dominum secta." (Rigalt.) De Sadducaeis resurrectionis negatoribus cf. De Carne Chr. cap. 1. Adv. Omnes Haeres. cap. 1.

b. alterius] Id est alius, diversae. Sic *alter* pro *alius* iterum infra et saepius apud Tertullianum reperitur. Cf. De Carne Chr. cap. 11 et cap. 16. Quod ad rem cf. De Carne Chr. cap. 1.

aliter disponere coacti, ne [4]creatoris [5]habeatur, in ipsa prius carne eius erraverunt, aut nullius veritatis contendentes eam secundum Marcionem et [6]Basiliden, aut propriae qualitatis secundum haereses [7]Valentini et [8]Apellen. Atque ita sequitur ut salutem eius substantiae excludant cuius Christum [9]consortem negant, certi illam summo praeiudicio resurrectionis instructam, si iam in Christo [10]resurrexit caro. Propterea et nos volumen praemisimus DE CARNE CHRISTI, quo eam et solidam probamus [11]adversum phantasmatis [12]vanitatem, et humanam vindicamus adversus qualitatis proprietatem, cuius [13]conditio Christum et hominem et filium hominis inscripserit. Carneum enim atque corporeum probantes eum proinde et obducimus praescribendo[c] nullum alium credendum deum praeter creatorem, dum talem ostendimus Christum, in quo [14]dinoscitur deus, qualis promittitur a creatore. Obducti dehinc de deo carnis auctore et de Christo carnis redemptore iam et de resurrectione carnis revincentur. Congruenter [15]scilicet. Et hoc[d] ferme [16]modo dicimus ineundam cum haereticis disceptationem. Nam et ordo semper a principalibus deduci exposcit, ut de ipso prius constet a quo dicatur dispositum esse quod quaeritur. Atque adeo et haeretici ex conscientia infirmitatis nunquam ordinarie tractant. Certi enim quam [17]laborent in alterius divinitatis insinuatione adversus deum mundi omnibus naturaliter notum de testimoniis operum, certe et in sacramentis priorem et [18]in praedicationibus manifestiorem, sub obtentu quasi urgentioris causae, [19]id est ipsius humanae salutis ante omnia [20]requirendae, a quaestionibus resurrectionis incipiunt, quia durius creditur resurrectio carnis quam una divinitas; atque ita tractatum viribus ordinis sui destitutum et scrupulis potius oneratum, [21]depretiantibus carnem, paulatim [22]ad alterius divinitatis temperant sensum ex ipsa spei concussione et demutatione. Deiectus

4. creatoris *amgd., Fulv. Ursinus. Probat curis secundis Nicol. Rigaltius.* creator carnis *reliqui, codex Pithoei et Laurent.* 5. haberetur *Io. a Wouwer.* 6. Basilidem *A.* 7. de Valentini *AB.* 8. Appellem *A.* Appellen *B.* 9. consortem negant *abcd., de libris Gangneii.* negant *reliqui, et Laurent.* 10. resurrexit *ABbcd. Laurent.* resurrexerit *Ca.* 11. adversus *AB.* 12. vanitatem *Cabd., Gasp. Scioppius et Fulv. Ursinus.* nativitatem *AB. tres Vaticani, et Laurent.* 13. est editio *B.* editio *tres Vaticani.* addictio *Laurent.* 14. dignoscitur *d.* 15. scilicet. Et hoc *d.* scilicet hoc *Fr. Iunius.* scilicet et de deo auctore carnis et de Christo carnis redemptore. Hoc *ABCabc. Laurent.* 16. dicimus ineundam modo *A.* dicimus in eundem *a.* dicimus in eandem *B.* 17. laborant *AB. Laurent.* 18. in *om. Laurent.* 19. vel ipsius *AB.* 20. requirenda ea quaestionibus *amg.* 21. depretiantibus carnem *abcd.* depreciatibus carnis *ABC. Laurent.* 22. ad alterius *abc.* alterius *reliqui. Laurent.*

c. obducimus praescribendo] De verbo *obducere* cf. adnott. ad Apolog. cap. 46. et de *praescribere* adn. ad Apolog. cap. 7.

d. scilicet. Et hoc] Fr. Iunius distinguit et scribit „Congruenter scilicet hoc ferme modo sqq.

enim [23]unusquisque vel motus de gradu eius spei quam susc
apud creatorem facile iam declinatur ad alterius spei auctorem
[24]ultro suspicandum. Per diversitatem enim promissionum
sitas insinuatur deorum. Sic multos [25]inretitos videmus, dum
de resurrectione carnis [26]eliduntur quam de unione divinitatis
dunt[e]. Igitur quantum ad haereticos, demonstravimus quo
[28]occurrendum sit a nobis. Et occursum est [29]iam suo q
titulo, de deo quidem unico et Christo eius[f] adversus Marci
de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses[g], ad
maxime quaestionem praestruendam; uti nunc de sola carnis
rectione ita [30]digerendum sit, tanquam penes nos quoque in
id est penes creatorem. Nam et multi rudes, et plerique su
dubii, et simplices plures, quos instrui, dirigi, muniri opo
quia et hoc latere unio divinitatis [31]defendetur. [32]Sicut enim
carnis resurrectione concutitur, ita vindicata [33]constabilitur. A
autem salutem credo retractatu carere. Omnes enim fere ha
eam [34]quoquo modo [35]volunt, tamen non negant. Viderit
[36]aliqui Lucanus[h], nec huic quidem substantiae parcens, qua
cundum Aristotelem dissolvens[i] aliud [37]quid pro ea subicit,
tium quiddam resurrecturus, neque anima neque caro, id es
homo, sed ursus forsitan, [39]qua Lucanus[k]. Habet et iste a

23. unusquisquis *A.* 24. ultro *Cabd. Laurent., Fulv. Ursinus.* ultra *ABc.* *ticani.* 25. hereticos *B.* 26. elidunt *B.* 27. elidant *A.* se elidunt *Lu la Cerda.* 28. occurrendum *bcd.* decurrendum *reliqui, et Laurent.* 2 *amgbcd.* etiam *ABCa. Laurent.* 30. digerendum sit, tanquam penes nos incerta (incertum *AB.*) id est (vel est *B.* ne est *A. Laurent.*) penes creatorem *Laurent.* *Haec scriptura primum emanavit de codd. Gangneii.* digeram t penes nos incertum, dum sit quoque certum penes creatorem *Cd.* *Probavit nius.* 31. defenditur *tres Vaticani.* 32. Siculi *bcd.* 33. stabilitur *A.* 3 modo *C.* (*At in marg. est* quoquo modo). *Probat Fr. Iunius.* 35. velint *tinius.* 36. aliqui (alicui *A.*) *ABCbcd.* aliquis *a.* 37. quid *om. AB.* 38. quiddam resurrecturus *bc.* tertium quiddam resurrecturum *a., de codd. G* quiddam resurrecturum *ABC. Laurent.* quasi sit tertium quiddam resurr *d., ex emendat. Fulv. Ursini.* 39. qua *bcd.* tanquam *reliqui, et Laurent.*

e. quam de unione divinitatis elidunt.] Quam in ipsa haereticorum castra aperte discedunt, de unione divinitatis, id est duplicem divinitatem suadendo, iam verae et genuinae regulae sectatores elisuri.

f. de deo quidem unico et Christo eius] Libris II et III adv. Marcionem.

g. de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses] Libro De Carne Christi, quo unam confutat haeresin Marcionis, alteram Apellis, et duas Valentinianorum.

h. Lucanus] De hoc cf. Adv. Omnes Haeres. cap. 6.

i. secundum Aristotelem dissolvens] Pseudo-Orig. Philosophum. pag. Miller: „Ὁ μὲν γὰρ Πλάτων τον, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐπιδιι καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ταύτην νίζεσθαι τῷ πεμπτῷ σώματι, τίθεται εἶναι μετὰ τῶν ἄλλω σάρων, τοῦ τε πυρὸς καὶ τῆς τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος λ ρον, οἷον πνεῦμα." Cf. Me Diog. Laert. VII, 157.

k. qua Lucanus.] Cf. Varro De Lat. V, 100 „*Ursi* Lucana orig unde illi, nostri, ab ipsius voce VII, 40 „Atque ursi potius Lucan Luci."

plenissimum de omni statu animae stilum[l], quam inprimis immortalem tuentes solius carnis [40]et defectionem[m] agnoscimus et refectionem cum maxime adserimus, redactis in ordinarium materiae corpus, si qua et alibi pro causarum incursione [41]praestricta distulimus. Nam [42]ut quaedam praelibari sollemne est, ita et differri necesse est, dummodo et praelibata suppleantur suo corpore et dilata reddantur suo nomine.

Cap. III.

[1]Est quidem et [2]de communibus sensibus sapere[a] in dei rebus, sed in testimonium veri, non in adiutorium falsi, quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem. Quaedam enim et natura nota sunt, [3]ut immortalitas animae penes plures, [4]ut deus noster penes omnes. Utar ergo et sententia Platonis alicuius pronuntiantis, Omnis anima immortalis[b]; utar et conscientia populi contestantis deum deorum. Utar et reliquis communibus sensibus, qui deum iudicem praedicant: Deus videt, et, Deo commendo[c]. At cum aiunt, Mortuum [5]quod mortuum, et, [6]Vive dum vivis, et, Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa[d], tunc meminero et cor vulgi cinerem a deo [7]deputatum et ipsam sapientiam saeculi stultitiam pronuntiatam. Tunc si [8]et haereticus ad vulgi vitia vel saeculi ingenia confugerit, Discede, dicam, [9]ab ethnico, haeretice; etsi unum estis omnes qui deum [10]fingitis, dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum Christianus tibi videris, alius ab ethnico [11]es; redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid caeco duci inniteris, si [12]vides? Quid vestiris a nudo, si Christum induisti? Quid alieno uteris clypeo, si ab apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri quam tu ab illo diffiteri; quia si [13]et a Christianis negari [14]eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit Chri-

I Cor. XV,32
Ies. XXII,13
Ies. XLIV,20
I Cor. I,20. III,19.

40. et defectionem agnoscimus et refectionem cum maxime *abcd*. et defectionem (defectione *AB. Laurent.*) cummaxime *reliqui, et Laurent.* 41. perstricta *c., ex tribus Vaticanis*. praestructa *Laurent.* 42. et *AB. Laurent.*

Cap. III. 1. Equidem *A.* 2. de *om. BC* (*sed C. in marg. habet*). 3. et *A.* 4. et *A.* 5. quidem *A.* 6. Vive dum (*B*)*bcd*. vividum *mg*. Vivum dum *a*. Vivendum *AC. codex Pithoei*. 7. reputatum *A.* 8. et *om. ABCa*. 9. ab ethnico *om. A.* 10. fugitis *A. duo Vaticani*. 11. es *om. ABC*. 12. videris *BC*. 13. et *om. Bbc*. 14. illam *B.*

l. de omni statu animae stilum] Librum De Anima.

m. defectionem] *Defectionem* dicit mortem, sicuti *refectionem* resurrectionem.

Cap. III. a. de communibus sensibus sapere] Sic cap. 5: „Rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt.“, et hoc ipso capite deinde: „Utar et reliquis communibus sensibus.“, et infra: „Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat.“

b. Omnis anima immortalis] Cf. Platon. Phaedr. cap. 24. p. 245.

c. Deus videt, et, Deo commendo.] Cf. De Testim. Animae cap. 2. De Anima cap. 42.

d. Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa] Cf. supra cap. 1.

stianus qui eam negabit quam confitentur Christiani, et his a
mentis negabit quibus [15]utitur non Christianus. [16]Aufer dei
haereticis [17]quae cum ethnicis sapiunt, ut de scripturis solis q
stiones suas [18]sistant, et stare non poterunt. Communes
sensus simplicitas ipsa commendat et compassio sententiaru
familiaritas opinionum, eoque [19]fideliores existimantur, quia nu
aperta et omnibus nota definiunt. Ratio autem divina in me
[20]est, non in superficie, et plerumque aemula manifestis.

Cap. IV. Itaque haeretici inde statim incipiunt, et inde praestruunt,
hinc [1]interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de commu
favorabili sensuum. An aliud prius vel magis audias [2]ab haer
quam ab ethnico? et [3]non protinus et non ubique convicium
nis, in originem, in materiam, in casum, in omnem exitum
immundae a primordio ex faecibus terrae, immundioris deince
seminis sui limo, frivolae, infirmae, criminosae, [4]onerosae,
lestae, et post totum ignobilitatis elogium[a] caducae in orig
terram et cadaveris nomen, et de isto quoque nomine peritur
nullum inde iam nomen, in omnis [5]iam vocabuli mortem[b]? Ha
ergo [6]vir sapiens et visui et contactui et recordatui tuo ere
[7]persuadere vis, quod se receptura quandoque sit in integru
corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanito, in al
omnino de nihilo[c], et utique [8]redhibentibus [9]eam ignibus et
et [10]alvis ferarum et [11]rumis alitum et lactibus piscium[d] et i
rum [12]temporum propria gula? Adeone autem eadem sperab

15. utuntur non Christiani *cod. Io. Clementis.* 16. Aufer *ACmgabcd.* Aufer
17. quae cum ethnicis *bcd.* quaecumque ethnici *ABC. tres Vaticani.* 18. ins
Latinius. 19. fideliores *Cmg.* 20. est *om. A.*

Cap. IV. 1. ingstruunt *A.* inconstruunt *B.* 2. tam ab haeretico *d.*
Fulvio Ursino. 3. non protinus *om. b. Habent reliqui, et tres Vaticani.* 4.
rosae *om. B.* 5. vocabuli iam *A.* 6. vir *ABCabc.* vis *d.* 7. persuade
quod *a., de libris Gangneii.* persuadere, quod *reliqui.* 8. rebibentibus *B.*
beutibus *A.* rebibentibus *C.* 9. ea imaginibus *ABC.* 10. alius *ABC.* 11
nis *ABC.* 12. temporum *om. ABC. Addidit primum de suis codd. Gangneius*

Cap. IV. a. ignobilitatis elogium] Cf. adnott. ad De Corona cap. 5.

b. in omnis iam vocabuli mortem?] Etenim mortui desinunt esse quicquid dum viverent vocabantur et iam sunt nulli. Plin. H. N. II [cap. 63.], ubi de natura terrae. (Rigalt.)

c. in aliquid omnino de nihilo] Cf. Gregor. Nyss. De Opif. Hom. capp. 27. 28.

d. lactibus piscium] Plin. H. N. XI, 37 „Ab hoc ventriculo *lactes* in homine et ove, per quas labitur cibus, in ceteris hillae; a quibus capaciora intestina ad alvum" cett. Priscian. VI, 686. Plaut. Curcul. II, 3, 40: „Ita cibi vacivita nio laxis *lactibus.*" Gloss. Phi pag. 129. Vulc.: „*Lactes, λοβοὶ σπλάγχνων, λεπτὰ ἔντερα τῶν φων.*" Gloss. Cyrilli p. 529. „*Λοβοὶ τῶν ἐντέρων,* hae *lactes.* gulare non habet." Onomast. G Lat. ed. Vulc. p. 79: „*Lactes, μεσ ριον.*" Glossar. Lat. ab Angelo edit. in Auctt. Class. tom. VIII, p. „*Lactes,* pars intestinorum, unde coagulatur."

e. eadem sperabitur] Cf. infra c et cap. 58.

quae intercidit, [13]ut claudus et luscus [14]et caecus et leprosus et paralyticus [15]revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? an integri, ut iterum talia pati timeant? Quid tum de consequentiis carnis[f]? Rursusne omnia necessaria illi, et inprimis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum[g], et intestinis aestuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rursus ulcera et vulnera et febris [16]et podagra et mors [17]reoptanda? Nimirum haec erunt vota carnis recuperandae, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem haec aliquanto honestius pro stili pudore. Ceterum quantum etiam [18]spurciloquio liceat illorum in congressibus [19]experire, tam ethnicorum quam haereticorum.

Cap. V.

Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, et dubii et simplices per eosdem sensus [1]denuo inquietantur, et ubique [2]primus iste in nos aries [3]temperatur quo carnis condicio [4]quassatur, necessario et a nobis carnis primum condicio munietur, vituperatione laudatione depulsa. Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut [5]etiam philosophari. Futile et frivolum istud corpusculum, quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, ut Menandro et [6]Marco[a] placet, etsi ignei alicuius exstructio aeque angeli, ut Apelles docet[b], sufficeret ad auctoritatem carnis [7]secundae[c] divinitatis patrocinium. Angelos post deum novimus. Iam nunc [8]quisquis ille summus deus haeretici cuiusque est, non immerito ab ipso quoque deducerem carnis dignitatem, a quo voluntas producendae ei adfuisset. Utique enim prohibuisset fieri quam fieri scisset, si fieri noluisset. Ita et secundum illos aeque caro dei res. [9]Nihil operis non eius est qui

13. et (*A*)*BC*. 14. et *om. ABCa*. 15. reverlentur *A*. 16. et podagra *om. ABC*. *Addidit primum de suis libris Gangneius*. 17. reoptanda *B. tres Vaticani*. repianda *A*. redoptanda *reliqui*. 18. spurciloquio liceat *BCc. tres Vaticani*. spurciloquium liceat *a*. spurciloquii liceat *Ab*. spurciloquii licet *d., cum Fulvio Ursino et Gasp. Scioppio*. 19. experire *ego*. experiri *libri omnes*.

Cap. V. 1. inquietantur denuo *A*. 2. primus *Abcd*. in primis *reliqui*. 3. comperatur qui *A*. 4. quassetur *A*. 5. vituperatione laudatione depulsa *ABCa*. *tres Vaticani*. vituperationem laudatione depellas *bcd*. 5. etiam *om. B*. 6. marcio *B*. Marcioni *duo Vaticani*. 7. sedem *B*. secundum *AC*. 8. quisque ille et summus *A*. 9. nihil non est, eius est *A*. Nihil operis non est, eius est *C*. nihil operis non est *B*. Nihil operis non est eius *a*.

f. de consequentiis carnis] Cf. infra cap. 60. et cap. 61.

g. pulmonibus natandum] Metaphora de branchiis, quemadmodum Ludov. de la Cerda censet, vel de brachiis, id est pinnis, piscium desumpta, quorum similis est motus reciprocatui pulmonum.

Cap. V. a. ut Menandro et Marco placet] Marco solus tradit hoc placitum Tertullianus. Menander illud habuit a Simone, cuius discipulus fuit. Cf. Adv. Omnes Haer. cap. 1.

b. ut Apelles docet] Cf. De Carne Chr. cap. 8. De Anima cap. 23. De Praescr. Haeret. cap. 34.

c. secundae] Id est secundariae, angelorum.

vaginam exempto Christo sedere, aut qui carnem et anir
tundem, aut tantummodo animam, carnem vero non iam.

Cap. XXV. Sed hactenus de materia praesenti. Satis iam[a] enim
instructam esse carnis in Christo et ex virgine natae et
probationem. Quod et solum discussum sufficere potuiss
singularum ex [2]diverso opinionum congressionem quam
mentationibus earum et scripturis, quibus utuntur, [3]prov
ex abundanti, uti eo quod probavimus quid et unde fueri
caro [5]quid non fuerit adversus omnes [6]praeiudicaverimus.
tem [7]clausulam de praefatione communi[b] faciat [8]resurrectio
carnis alio libello defendenda, hic habebit praestructionen
festo[c] iam quale fuerit quod in Christo [10]resurrexit.

Cap. XXV. 1. citra *amgbcd.* sed citra *CD. codd. Rhenani omnes.*
2. adverso *C.* 3. provocamus *B.* pronuntiamus *C.* 4. caro Chri
quid et non *B.* 6. praeiudicaverimus (*BC*)*c.* praecaverimus *d., ex em*
Ursini. praedicaverimus *reliqui.* 7. clausulam *Bcd.* *Vaticanorum unus*
reliqui. 8. resurrectionem *C.* 9. carnis nostrae *cd.* 10. resurr
marg.) *abcd.* resurrexerit *D.*

ctore funduntur: nam alii carnem solam in caelo extra unionem personalem sedere somniant, alii carnem et animam simul, alii denique solam animam ipsius. (Fr. Iunius.)

Cap. XXV. a. Satis iam] Vulgata distinctio erat: „Sed hactenus de materia praesenti satis. Iam" cett. Possis etiam: „Sed hactenus. De materia praesenti satis. Iam" cett.

b. de praefatione communi] Significat illa quae initio huius opusculi leguntur:

„Qui fidem resurrectionis —
quictare, — merito Christi q
nem quaestionibus distrahunt
liber De Carne Christi est
eius qui iam sequitur et clau
de illa praefatione commun
Resurrectione Carnis.

c. manifesto] Δῆλον ὄντ
cap. 1 dixerat „Veritas et q
(sc. carnis) tractatur, an fuei
fuerit, et cuiusmodi fuerit.
eius dabit legem nostrae res
Cf. etiam De Resurr. Carnis

DE

RESURRECTIONE CARNIS.

In scripturae discrepantia Tertulliani verbis subiecta

A significat codicem scriptum Vindobonensem n. 282., a quo non discrepat Vindobon. n. 283., teste Hildebrando.

B - - - Leidensem.

C - editionem principem, Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a. MDXXI. Siglum *mg* additum denotat scripturam ex margine libri prolatam.

a - - Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV. Siglum *mg* additum denotat scripturam ex margine prolatam.

b - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL. Sig. Gelenius usus est ad hunc librum codice scripto Io. Lelandi, ex Masburensi coenobio advecto.

c - - Iac. Pamelii, quae prodiit Antverpiae a. MDLXXIX. Iac. Pamelius usus est ad hunc librum codice scripto Io. Clementis, et tribus codicibus Vaticanis.

d - - Nicol. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

DE

RESURRECTIONE CARNIS.

Fiducia Christianorum resurrectio mortuorum. [1]Illa credentes sumus. Hoc credere[a] veritas cogit, veritatem deus aperit, sed vulgus inridet, existimans nihil superesse post mortem. Et tamen defunctis parentant[b], et quidem impensissimo officio pro moribus eorum, pro temporibus [2]esculentorum, ut quos [3]negant sentire quicquam, etiam desiderare [3b]praesumant. At ego magis [4]ridebo vulgus, tunc quoque, cum ipsos defunctos atrocissime exurit, quos postmodum gulosissime nutrit, [5]isdem ignibus et promerens et offendens. O pietatem de crudelitate ludentem! Sacrificat [6]an insultat, cum [7]crematis cremat[c]? Plane cum vulgo interdum et sapientes sententiam [8]suam iungunt. Nihil esse post mortem Epicuri schola est. [9]Ait et Seneca omnia post mortem finiri, etiam ipsam[d]. Cap. I.

Cap. I. 1. illa *Cd.* illam *reliqui.* 2. esculentorum (obsculentorum *B.*) *ABCacd. tres Vaticani.* sepultorum *amgb., Gasp. Scioppius.* 3. negat *ABC. Laurentianus codex n.* 12. *plut.* 26. *Probat Fr. Iunius.* 3b. praesumat *ABC. Laurentianus. Probat Fr. Iunius.* 4. rideo *unus de Vaticanis.* 5. isdem *C.* hisdem *A.* iisdem *reliqui.* 6. an *BCabcd.* cui *A. Laurent., et tres Vaticani.* 7. crematos *Cmg.* 8. suam iungunt *abcd., de codd. Gangneii.* iungunt *reliqui, et Laurent.* 9. Dicit *B.*

Cap. I. a. Hoc credere] Hoc est credere mortuos esse resurrecturos. Ad rem cf. Cyrillus Hieros. Catech. 18.

b. defunctis parentant] Hoc quidem ethnici. Sed et Christianos Augustini aevo quibusdam in locis talia factitasse arguit octavus sanctissimi viri liber De Civitate Dei cap. 27. Epulas suas ad martyrum memorias deferebant, orabant et offerebant ut vescerentur, vel ex eis etiam indigentibus largiebantur. „Quod quidem, inquit, a Christianis melioribus non fit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo.“ (Rigalt.) Cf. Adv. Marc. V, 9. De Testim. Animae cap. 4. Adde Augustin. De Moribus Eccl. cap. 34 „Nolite consectari turbas imperitorum, qui in ipsa vera religione superstitiosi sunt. Novi multos esse sepulchrorum et picturarum adoratores, novi multos qui quam luxuriosissime super mortuos bibunt et epulas cadaveribus exhibentes super sepultos se ipsos sepeliunt.“ Idem Serm. 43 „Tu demis et subtrahis gutturi tuo, ille forte, cum mortuus fueris, calicem super te non ponet, aut si forte ponet calicem, ipse inebriatur, ad te nulla stilla descendet.“ Cf. Desid. Herald. Animadv. ad Arnobii lib. VII. 242., p. 278.

c. cum crematis cremat?] Hoc est quum mortuis sacrificat. Utitur verbis quae morem ostendunt magis ridiculum. (Rig.)

d. etiam ipsam.] Seneca tragicus Troade

Satis est autem si non [10]minor philosophia Pythagorae et [11]Empedoclis et Platonici[e] immortalem animam e contrario reclamant, immo adhuc proxime[f] etiam in corpora remeabilem affirmant, etsi non in eadem[g], [12]etsi non in humana tantummodo, ut [13]Euphorbus in Pythagoram[h], Homerus in pavum recenseantur[i]. Certe recidivatum animae corporalem pronuntiaverunt, tolerabilius [14]mutata quam negata qualitate, pulsata [15]saltem[k], licet non [16]adita veritate. Ita saeculum resurrectionem mortuorum nec cum errat ignorat.

Cap. II. Si vero et apud deum[a] aliqua secta est Epicureis magis adfinis quam prophetis, sciemus quid audiant a Christo Sadducaei. Christo enim servabatur omnia retro occulta nudare, dubitata dirigere, praelibata supplere, praedicata repraesentare, mortuorum [1]certe resurrectionem, non modo per semetipsum, verum etiam in semetipso probare. Nunc autem ad alios Sadducaeos praeparamur, partiarios sententiae illorum. Ita dimidiam agnoscunt resurrectionem, solius scilicet animae, aspernati carnem, sicut et ipsum dominum carnis. Nulli denique alii salutem [2]corporali substantiae invident quam alterius[b] divinitatis haeretici. Ideoque [3]et Christum

10. minus *A.* 11. Empedoclis et *ego.* Empedocli. Sed et *d., Fulv. Ursinus.* Empedocli. Sed *reliqui.* 12. et non *AB.* 13. euphorbius in pithagoram *AB.* 14. immutata *A. duo Vaticani, et Laurent.* 15. saltem *amgd., Latinius.* salute *reliqui, et Laurent. Probavit secundis curis Nicol. Rigaltius.* 16. abdita *A. Laurent.* addita *C., codd. Rhenani.*

Cap. II. 1. certe *om. A.* 2. corporalis *B.* 3. et *om. A.*

v. 395. Hoc dictum iterum citatur a Tertulliano De Anima cap. 42.

e. Empedoclis et Platonici] Ita emendandum erat, quod vulgo scriptum reperitur „et Empedocli. Sed Platonici" cett. Nam circa immortalitatem quidem animae hi tres conspirabant. De Pythagorae et Empedoclis opinione disputat iterum De Anima capp. 28. 32. 33. Cf. De Testim. Animae cap. 4. Apolog. cap. 48.

f. adhuc proxime] Christianae scilicet doctrinae, secundum quam etiam carnem resurrecturam hoc ipso libello iam scriptor demonstraturus est.

g. etsi non in eadem] V. Plato Phaedone cap. 31. Timaeo sub fin., De Republ. sub fin. lib. X., cum interprett. Adde Euseb. Praepar. Evang. II, 18. Augustin. De Civ. Dei X, 30. XII, 20. XXII, 27 sqq.

h. Euphorbus in Pythagoram] Cf. Ovid. Metam. XV, 160 sqq. Horat. Od. I, 28, 10. cum interprr., Diog. Laert. VIII, 4. Iamblich. Vit. Pythag. cap. 14., Gell. N. A. IV, 11. Lactant. Inst. Div. III, 18. Tertull. De Anima cap. 28 et 33.

i. Homerus in pavum recenseantur.] Cf. interprr. ad Persii Sat. VI, 10. et Acron ad Horat. l. l., Tertull. De Anima l. l.

k. pulsata saltem] Recte ita Latinius. Rigaltius probat vulgatam sic interpretatus: „Pulsavere salutis ianuam Platonici, vindices immortalitatis animarum, sed qualitatem et modum immortalitatis ignoravere, non adita veritate."

Cap. II. a. apud deum] Hoc est apud Iudaeos vel Christianos. In sacris videlicet scripturis. Sic De Test. An. cap. 3 „Et licet soli illum noverint Christiani, vel quaecunque apud dominum secta." (Rigalt.) De Sadducaeis resurrectionis negatoribus cf. De Carne Chr. cap. 1. Adv. Omnes Haeres. cap. 1.

b. alterius] Id est alius, diversae. Sic *alter* pro *alius* iterum infra et saepius apud Tertullianum reperitur. Cf. De Carne Chr. cap. 11 et cap. 16. Quod ad rem cf. De Carne Chr. cap. 1.

aliter disponere coacti, ne [4]creatoris [5]habeatur, in ipsa prius carne eius erraverunt, aut nullius veritatis contendentes eam secundum Marcionem et [6]Basiliden, aut propriae qualitatis secundum haereses [7]Valentini et [8]Apellen. Atque ita sequitur ut salutem eius substantiae excludant cuius Christum [9]consortem negant, certi illam summo praeiudicio resurrectionis instructam, si iam in Christo [10]resurrexit caro. Propterea et nos volumen praemisimus DE CARNE CHRISTI, quo eam et solidam probamus [11]adversum phantasmatis [12]vanitatem, et humanam vindicamus adversus qualitatis proprietatem, cuius [13]conditio Christum et hominem et filium hominis inscripserit. Carneum enim atque corporeum probantes eum proinde et obducimus praescribendo[c] nullum alium credendum deum praeter creatorem, dum talem ostendimus Christum, in quo [14]dinoscitur deus, qualis promittitur a creatore. Obducti dehinc de deo carnis auctore et de Christo carnis redemptore iam et de resurrectione carnis revincentur. Congruenter [15]scilicet. Et hoc[d] ferme [16]modo dicimus ineundam cum haereticis disceptationem. Nam et ordo semper a principalibus deduci exposcit, ut de ipso prius constet a quo dicatur dispositum esse quod quaeritur. Atque adeo et haeretici ex conscientia infirmitatis nunquam ordinarie tractant. Certi enim quam [17]laborent in alterius divinitatis insinuatione adversus deum mundi omnibus naturaliter notum de testimoniis operum, certe et in sacramentis priorem et [18]in praedicationibus manifestiorem, sub obtentu quasi urgentioris causae, [19]id est ipsius humanae salutis ante omnia [20]requirendae, a quaestionibus resurrectionis incipiunt, quia durius creditur resurrectio carnis quam una divinitas; atque ita tractatum viribus ordinis sui destitutum et scrupulis potius oneratum, [21]depretiantibus carnem, paulatim [22]ad alterius divinitatis temperant sensum ex ipsa spei concussione et demutatione. Deiectus

4. creatoris *amgd., Fulv. Ursinus. Probat curis secundis Nicol. Rigaltius.* creator carnis *reliqui, codex Pithoei et Laurent.* 5. haberetur *Io. a Wouwer.* 6. Basilidem *A.* 7. de Valentini *AB.* 8. Appellem *A.* Appellen *B.* 9. consortem negant *abcd., de libris Gangneii.* negant *reliqui, et Laurent.* 10. resurrexit *ABbcd. Laurent.* resurrexerit *Ca.* 11. adversus *AB.* 12. vanitatem *Cabd., Gasp. Scioppius et Fulv. Ursinus.* nativitatem *AB. tres Vaticani, et Laurent.* 13. est editio *B.* editio *tres Vaticani.* addictio *Laurent.* 14. dignoscitur *d.* 15. scilicet. Et hoc *d.* scilicet hoc *Fr. Iunius.* scilicet et de deo auctore carnis et de Christo carnis redemptore. Hoc *ABCabc. Laurent.* 16. dicimus ineundam modo *A.* dicimus in eundem *a.* dicimus in eandem *B.* 17. laborant *AB. Laurent.* 18. in *om. Laurent.* 19. vel ipsius *AB.* 20. requirenda ea quaestionibus *amg.* 21. depretiantibus carnem *abcd.* depreciatibus carnis *ABC. Laurent.* 22. ad alterius *abc.* alterius *reliqui. Laurent.*

c. obducimus praescribendo] De verbo *obducere* cf. adnott. ad Apolog. cap. 46. et de *praescribere* adn. ad Apolog. cap. 7.

d. scilicet. Et hoc] Fr. Iunius distinguit et scribit „Congruenter scilicet hoc ferme modo sqq.

enim [23]unusquisque vel motus de gradu eius spei quam susc
apud creatorem facile iam declinatur ad alterius spei auctorem
[24]ultro suspicandum. Per diversitatem enim promissionum
sitas insinuatur deorum. Sic multos [25]inretitos videmus, dun
de resurrectione carnis [26]eliduntur quam de unione divinitatis
dunt[e]. Igitur quantum ad haereticos, demonstravimus quo
[28]occurrendum sit a nobis. Et occursum est [29]iam suo q
titulo, de deo quidem unico et Christo eius[f] adversus Marci
de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses[g], ad
maxime quaestionem praestruendam; uti nunc de sola carnis
rectione ita [30]digerendum sit, tanquam penes nos quoque i
id est penes creatorem. Nam et multi rudes, et plerique su
dubii, et simplices plures, quos instrui, dirigi, muniri opo
quia et hoc latere unio divinitatis [31]defendetur. [32]Sicut enim
carnis resurrectione concutitur, ita vindicata [33]constabilitur. A
autem salutem credo retractatu carere. Omnes enim fere ha
eam [34]quoquo modo [35]volunt, tamen non negant. Viderit
[36]aliqui Lucanus[h], nec huic quidem substantiae parcens, qua
cundum Aristotelem dissolvens[i] aliud [37]quid pro ea subicit,
tium quiddam resurrecturus, neque anima neque caro, id e
homo, sed ursus forsitan, [39]qua Lucanus[k]. Habet et iste a

23. unusquisquis *A.* 24. ultro *Cabd. Laurent., Fulv. Ursinus.* ultra *ABc.*
ticani. 25. hereticos *B.* 26. elidunt *B.* 27. elidant *A.* se elidunt *La*
la Cerda. 28. occurrendum *bcd.* decurrendum *reliqui, et Laurent.* 2
amgbcd. etiam *ABCa. Laurent.* 30. digerendum sit, tanquam penes nos
incerta (incertum *AB.*) id est (vel est *B.* ne est *A. Laurent.*) penes creatorem
Laurent. Haec scriptura primum emanavit de codd. Gangneii. digeram t
penes nos incertum, dum sit quoque certum penes creatorem *Cd. Probavit*
nius. 31. defenditur *tres Vaticani.* 32. Siculi *bcd.* 33. stabilitur *A.* 3
modo *C.* (*At in marg. est* quoquo modo). *Probat Fr. Iunius.* 35. velint
tinius. 36. aliqui (alicui *A.*) *ABCbcd.* aliquis *a.* 37. quid *om. AB.* 38.
quiddam resurrecturus *bc.* tertium quiddam resurrecturum *a., de codd. G*
quiddam resurrecturum *ABC. Laurent.* quasi sit tertium quiddam resurr
d., ex emendat. Fulv. Ursini. 39. qua *bcd.* tanquam *reliqui, et Laurent.*

e. quam de unione divinitatis elidunt.] Quam in ipsa haereticorum castra aperte discedunt, de unione divinitatis, id est duplicem divinitatem suadendo, iam verae et genuinae regulae sectatores elisuri.

f. de deo quidem unico et Christo eius] Libris II et III adv. Marcionem.

g. de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses] Libro De Carne Christi, quo unam confutat haeresin Marcionis, alteram Apellis, et duas Valentinianorum.

h. Lucanus] De hoc cf. Adv. Omnes Haeres. cap. 6.

i. secundum Aristotelem dissolvens] Pseudo-Orig. Philosophum. pag. Miller: „Ὁ μὲν γὰρ Πλάτων τον, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐπιδυ καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ταύτην νίζεσθαι τῷ πεμπτῷ σώματι, τίθεται εἶναι μετὰ τῶν ἄλλα σάρων, τοῦ τε πυρὸς καὶ τῆς τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος λ ρον, οἷον πνεῦμα." Cf. Me Diog. Laert. VII, 157.

k. qua Lucanus.] Cf. Varro De Lat. V, 100 „*Ursi* Lucana orig unde illi, nostri, ab ipsius voce VII, 40 „Atque ursi potius Lucar Luci."

plenissimum de omni statu animae stilum[l], quam inprimis immortalem tuentes solius carnis [40]et defectionem[m] agnoscimus et refectionem cum maxime adserimus, redactis in ordinarium materiae corpus, si qua et alibi pro causarum incursione [41]praestricta distulimus. Nam [42]ut quaedam praelibari sollemne est, ita et differri necesse est, dummodo et praelibata suppleantur suo corpore et dilata reddantur suo nomine.

Cap. III. [1]Est quidem et [2]de communibus sensibus sapere[a] in dei rebus, sed in testimonium veri, non in adiutorium falsi, quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem. Quaedam enim et natura nota sunt, [3]ut immortalitas animae penes plures, [4]ut deus noster penes omnes. Utar ergo et sententia Platonis alicuius pronuntiantis, Omnis anima immortalis[b]; utar et conscientia populi contestantis deum deorum. Utar et reliquis communibus sensibus, qui deum iudicem praedicant: Deus videt, et, Deo commendo[c]. At cum aiunt, Mortuum [5]quod mortuum, et, [6]Vive dum vivis, et, Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa[d], tunc meminero et cor vulgi cinerem a deo [7]deputatum et ipsam sapientiam saeculi stultitiam pronuntiatam. Tunc si [8]et haereticus ad vulgi vitia vel saeculi ingenia confugerit, Discede, dicam, [9]ab ethnico, haeretice; etsi unum estis omnes qui deum [10]fingitis, dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum Christianus tibi videris, alius ab ethnico [11]es; redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid caeco duci inniteris, si [12]vides? Quid vestiris a nudo, si Christum induisti? Quid alieno uteris clypeo, si ab apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri quam tu ab illo diffiteri; quia si [13]et a Christianis negari [14]eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit Chri-

I Cor. XV, 32. Ies. XXII, 13. Ies. XLIV, 20. I Cor. I, 20. III, 19.

40. et defectionem agnoscimus et refectionem cum maxime *abcd.* et defectionem (defectione *AB. Laurent.*) cummaxime *reliqui, et Laurent.* 41. perstricta *c., ex tribus Vaticanis.* praestructa *Laurent.* 42. et *AB. Laurent.*

Cap. III. 1. Equidem *A.* 2. de *om. BC* (*sed C. in marg. habet*). 3. et *A.* 4. et *A.* 5. quidem *A.* 6. Vive dum (*B*)*bcd.* vividum *amg.* Vivum dum *a.* Vivendum *AC. codex Pithoei.* 7. reputatum *A.* 8. et *om. ABCa.* 9. ab ethnico *om. A.* 10. fugitis *A. duo Vaticani.* 11. es *om. ABC.* 12. videris *BC.* 13. et *om. Bbc.* 14. illam *B.*

l. de omni statu animae stilum] Librum De Anima.

m. defectionem] *Defectionem* dicit mortem, sicuti *refectionem* resurrectionem.

Cap. III. a. de communibus sensibus sapere] Sic cap. 5: „Rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt.“, et hoc ipso capite deinde: „Utar et reliquis communibus sensibus.“, et infra: „Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat.“

b. Omnis anima immortalis] Cf. Platon. Phaedr. cap. 24. p. 245.

c. Deus videt, et, Deo commendo.] Cf. De Testim. Animae cap. 2. De Anima cap. 42.

d. Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa] Cf. supra cap. 1.

stianus qui eam negabit quam confitentur Christiani, et his argumentis negabit quibus [15]utitur non Christianus. [16]Aufer denique haereticis [17]quae cum ethnicis sapiunt, ut de scripturis solis quaestiones suas [18]sistant, et stare non poterunt. Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat et compassio sententiarum et familiaritas opinionum, eoque [19]fideliores existimantur, quia nuda et aperta et omnibus nota definiunt. Ratio autem divina in medulla [20]est, non in superficie, et plerumque aemula manifestis.

Cap. IV. Itaque haeretici inde statim incipiunt, et inde praestruunt, dehinc [1]interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de communione favorabili sensuum. An aliud prius vel magis audias [2]ab haeretico quam ab ethnico? et [3]non protinus et non ubique convicium carnis, in originem, in materiam, in casum, in omnem exitum eius, immundae a primordio ex faecibus terrae, immundioris deinceps ex seminis sui limo, frivolae, infirmae, criminosae, [4]onerosae, molestae, et post totum ignobilitatis elogium[a] caducae in originem terram et cadaveris nomen, et de isto quoque nomine periturae in nullum inde iam nomen, in omnis [5]iam vocabuli mortem[b]? Hancne ergo [6]vir sapiens et visui et contactui et recordatui tuo ereptam [7]persuadere vis, quod se receptura quandoque sit in integrum de corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanito, in aliquid omnino de nihilo[c], et utique [8]redhibentibus [9]eam ignibus et undis et [10]alvis ferarum et [11]rumis alitum et lactibus piscium[d] et ipsorum [12]temporum propria gula? Adeone autem eadem sperabitur[e]

15. utuntur non Christiani *cod. Io. Clementis.* 16. Aufer *ACmgabcd.* Aufers *BC.* 17. quae cum ethnicis *bcd.* quaecumque ethnici *ABC. tres Vaticani.* 18. instruant *Latinius.* 19. fideliores *Cmg.* 20. est *om. A.*

Cap. IV. 1. ingstruunt *A.* inconstruunt *B.* 2. tam ab haeretico *d., cum Fulvio Ursino.* 3. non protinus *om. b. Habent reliqui, et tres Vaticani.* 4. onerosae *om. B.* 5. vocabuli iam *A.* 6. vir *ABCabc.* vis *d.* 7. persuadere vis quod *a., de libris Gangneii.* persuadere, quod *reliqui.* 8. rebibentibus *B.* retibentibus *A.* rehibentibus *C.* 9. ea imaginibus *ABC.* 10. alius *ABC.* 11. ruinis *ABC.* 12. temporum *om. ABC. Addidit primum de suis codd. Gangneius.*

Cap. IV. a. ignobilitatis elogium] Cf. adnott. ad De Corona cap. 5.

b. in omnis iam vocabuli mortem?] Etenim mortui desinunt esse quicquid dum viverent vocabantur et iam sunt nulli. Plin. H. N. II [cap. 63.], ubi de natura terrae. (Rigalt.)

c. in aliquid omnino de nihilo] Cf. Gregor. Nyss. De Opif. Hom. capp. 27. 28.

d. lactibus piscium] Plin. H. N. XI, 37 „Ab hoc ventriculo *lactes* in homine et ove, per quas labitur cibus, in ceteris billae; a quibus capaciora intestina ad alvum" cett. Priscian. VI, 686. Plaut. Curcul. II, 3, 40: „Ita cibi vacivitate venio laxis *lactibus.*" Gloss. Philoxeni pag. 129. Vulc.: „*Lactes, λοβοὶ τῶν σπλάγχνων, λεπτὰ ἔντερα τῶν ἐρίφων.*" Gloss. Cyrilli p. 529. Vulc.: „*Λοβοὶ τῶν ἐντέρων,* hae *lactes.* Singulare non habet." Onomast. Graeco-Lat. ed. Vulc. p. 79: „*Lactes, μεσεντέριον.*" Glossar. Lat. ab Angelo Maio edit. in Auctt. Class. tom. VIII, p. 327: „*Lactes,* pars intestinorum, unde hoc coagulatur."

e. eadem sperabitur] Cf. infra cap. 5. et cap. 58.

quae intercidit, [13]ut claudus et luscus [14]et caecus et leprosus et paralyticus [15]revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? an integri, ut iterum talia pati timeant? Quid tum de consequentiis carnis[f]? Rursusne omnia necessaria illi, et inprimis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum[g], et intestinis aestuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rursus ulcera et vulnera et febris [16]et podagra et mors [17]reoptanda? Nimirum haec erunt vota carnis recuperandae, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem haec aliquanto honestius pro stili pudore. Ceterum quantum etiam [18]spurciloquio liceat illorum in congressibus [19]experire, tam ethnicorum quam haereticorum.

Cap. V. Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, et dubii et simplices per eosdem sensus [1]denuo inquietantur, et ubique [2]primus iste in nos aries [3]temperatur quo carnis condicio [4]quassatur, necessario et a nobis carnis primum condicio munietur, vituperatione laudatione depulsa. Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut [5]etiam philosophari. Futile et frivolum istud corpusculum, quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, ut Menandro et [6]Marco[a] placet, etsi ignei alicuius exstructio aeque angeli, ut Apelles docet[b], sufficeret ad auctoritatem carnis [7]secundae[c] divinitatis patrocinium. Angelos post deum novimus. Iam nunc [8]quisquis ille summus deus haeretici cuiusque est, non immerito ab ipso quoque deducerem carnis dignitatem, a quo voluntas producendae ei adfuisset. Utique enim prohibuisset fieri quam fieri scisset, si fieri noluisset. Ita et secundum illos aeque caro dei res. [9]Nihil operis non eius est qui

13. et (*A*)*BC*. 14. et *om. ABCa*. 15. revertentur *A*. 16. et podagra *om. ABC. Addidit primum de suis libris Gangneius*. 17. reoptanda *B. tres Vaticani*. reptanda *A*. redoptanda *reliqui*. 18. spurciloquio liceat *BCc. tres Vaticani*. spurciloquium liceat *a*. spurciloquii liceat *Ab*. spurciloquii licet *d., cum Fulvio Ursino et Gasp. Scioppio*. 19. experire *ego*. experiri *libri omnes*.
Cap. V. 1. inquietantur denuo *A*. 2. primus *Abcd*. in primis *reliqui*. 3. comperatur qui *A*. 4. quassetur *A*. 5. vituperatione laudatione depulsa *ABCa. tres Vaticani*. vituperationem laudatione depellas *bcd*. 5. etiam *om. B*. 6. marcio *B*. Marcioni *duo Vaticani*. 7. sedem *B*. secundum *AC*. 8. quisque ille et summus *A*. 9. nihil non est, eius est *A*. Nihil operis non est, eius est *C*. nihil operis non est *B*. Nihil operis non est eius *a*.

f. de consequentiis carnis] Cf. infra cap. 60. et cap. 61.

g. pulmonibus natandum] Metaphora de branchiis, quemadmodum Ludov. de la Cerda censet, vel de brachiis, id est pinnis, piscium desumpta, quorum similis est motus reciprocatui pulmonum.

Cap. V. a. ut Menandro et Marco placet] Marco solus tradit hoc placitum Tertullianus. Menander illud habuit a Simone, cuius discipulus fuit. Cf. Adv. Omnes Haer. cap. 1.

b. ut Apelles docet] Cf. De Carne Chr. cap. 8. De Anima cap. 23. De Praescr. Haeret. cap. 34.

c. secundae] Id est secundariae, angelorum.

passus est esse. Bene autem quod [10]et plures et duriores [11]quaeque doctrinae totam hominis figulationem deo nostro cedunt. Quantus hic sit satis nosti, qui unicum credidisti. Incipiat iam tibi caro placere, cuius artifex tantus est. Sed et mundus, inquis, dei opus est, et tamen praeterit habitus huius mundi, apostolo quoque auctore; nec idcirco restitutio mundi [12]praeiudicabitur quia dei opus est. Et utique si universitas inreformabilis post decessum, quid portio? Plane, si portio universitati adaequatur. Ad distantiam enim provocamus. Primo quidem, [13]quod omnia sermone dei facta sunt, et sine illo nihil. Caro autem [14]et sermone dei [15]constitit propter formam, ne quid sine sermone[d]. Faciamus enim hominem, ante praemisit, et amplius, manu, propter praelationem, ne universitati [16]compararetur. Et finxit, [17]inquit, deus hominem. Magnae sine dubio differentiae ratio, pro condicione scilicet rerum. Minora enim quae fiebant eo cui fiebant, siquidem homini fiebant, cui mox a deo addicta sunt. Merito igitur ut famula iussu et imperio et sola vocali potestate universa processerant. Contra homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso deo exstructus est, ut dominus esse [18]posset, dum fit a domino. Hominem autem memento carnem proprie dici, quae prior vocabulum hominis occupavit: Et finxit deus hominem, limum de terra. Iam homo, qui adhuc limus. Et insufflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo, id est limus, in animam vivam, et posuit deus hominem, quem finxit, in paradiso. Adeo homo figmentum primo, dehinc totus. Hoc eo commendarim, uti quicquid omnino homini a deo prospectum atque [19]promissum est, non [20]soli animae, verum et carni scias debitum, [21]ut si non ex consortio generis, certe vel ex privilegio nominis.

I Cor. VII, 31. — Io. I, 3. — Gen. I, 26. — Gen. I, 27. — Gen. II, 7. — Gen. II, 7 sq.

Cap. VI.

Persequar itaque propositum, si tamen tantum possim carni [1]vindicare quantum contulit ille qui eam fecit, iam tunc gloriantem, quod illa pusillitas, [2]limus, in manus dei quaecunque sunt pervenit, satis beatus etsi solummodo contactus. Quid enim, si nullo amplius opere statim figmentum de contactu dei constitisset? Adeo [3]magna res agebatur, qua ista materia exstruebatur. Itaque totiens

10. et *om. bcd.* 11. quoque *ACa.* 12. praeiudicatur *Ca.* 13. omnia quod *AB.* 14. ex *B.* 15. constetit *codex Io. Clementis.* 16. compararetur *AB. tres Vaticani.* 17. deus hominem inquit *ABCa.* 18. possit *ABCa. tres Vaticani.* 19. permissum *B.* 20. solum *B.* 21. et si *B.*

Cap. VI. 1. vindicari *A.* 2. huius immani *B.* homo in manu *A.* 3. res magna *A.*

d. propter formam, ne quid sine sermone.] Id est propter formam, i. e. legem, quam modo laudaverat, ne quicquam videlicet fieret sine dei sermone. Quod iam comprobatprus est. De voc. *forma* hoc sensu usurpata cf. adnott. ad De Idolol. cap. 18. Ceterum ne taedeat cum his Tertulliani verbis comparasse verba Gregorii Nyss. De Opif. Hom. cap. 3.

honoratur quotiens manus dei patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum effingitur. Recogita totum illi deum occupatum ac [4]deditum, manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia, et ipsa inprimis adfectione, quae [5]liniamenta [6]dictabat. Quodcunque enim limus exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus, quod [7]et limus [8]et caro sermo[a], quod et terra tunc. [9]Sic enim praefatio patris ad filium: [10]Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et [11]fecit hominem deus, id utique quod finxit, ad imaginem dei fecit illum, scilicet [12]Christi. Et sermo enim deus, qui in effigie dei constitutus non rapinam existimavit [13]parem esse deo. Ita limus ille iam tunc imaginem induens Christi futuri in carne non tantum dei opus erat, sed et pignus. Quo nunc facit ad [14]infuscandam originem carnis [15]nomen terrae ventilare, ut sordentis, ut iacentis elementi? cum, et si alia materia [16]excudendo[b] homini competisset, artificis fastigium recogitari oporteret, qui illam et [17]eligendo dignam iudicasset et tractando fecisset. Phidiae manus Iovem Olympium ex ebore [18]molitur, et adoratur, nec iam bestiae et quidem insulsissimae[c] deus est, [19]sed summum saeculi numen, [20]non quia elephantus, sed quia Phidias tantus: deus vivus, [21]deus verus quamcunque materiae vilitatem non de sua operatione purgasset et ab omni infirmitate sanasset? An hoc supererit, ut honestius homo deum quam hominem deus finxerit? Nunc etsi scandalum limus, alia iam res est. Carnem [22]iam teneo, non terram; licet [23]et caro audiat: Terra es, et in terram ibis. Origo recensetur, non substantia revocatur[d]. Datum

Gen. I, 26. — Phil. II, 6. — Gen. III, 19.

4. dedicatum *Ca.* 5. lineamenta *c.* 6. dictabat *amgb.* ductabat *c. tres Vaticani, Io. Harrisius.* ducebat (*A*)*d.*, *Fulv. Ursinus.* decebat *BCa.* 7. et *om. AB.* 8. et sermo caro *bc.* 9. Si enim *A.* Sicut enim *B.* 10. et faciamus *B.* 11. hominem deus fecit *A.* 12. Christum *amg.* 13. parem esse *Cmg.* par *AB.* par in *C.* pariari *reliqui, ex emendat. Rhenani.* 14. infuscandum *AB. tres Vaticani.* 15. non *AB.* 16. excludendo *edit. Priorii.* 17. elegendo *cod. Io. Clementis.* 18. molitur, et adoratur *ABCac. tres Vaticani.* molitae adorantur *bd.* 19. sed *bcd.* et *reliqui.* 20. non quia elephantus, sed quia Phidias tantus *abcd.* elephantis, non (sed *B.*) quia phidias tantus *AB.* elephantus, sed quia Phidias tantus *C.* 21. et deus *ed., ex cod. Io. Clementis.* 22. iam *om. AB.* 23. et *om. b.*

Cap. VI. a. sermo] Fr. Iunius distinguit „quod et limus, et caro sermo, quod et terra tunc.", et interpretatur: „Christus cogitabatur homo futurus, quod et futurus limus, et sermo cogitabatur futurus caro, quod et terra tunc futura." Nicol. Rigaltius vult distingui, ut est in cod. Pithoeano: „caro, sermo quod et terra tunc."

b. excudendo] V. adnott. ad lib. Adv. Valent. cap. 11.

c. et quidem insulsissimae] Insulsissimam bestiam appellat respectu exterioris, quae visui insulsa videtur et torpens, speciei et molis elephanti ad politissimum illud Phidiaci ingenii artificium. Cf. Gisb. Cuperus De Elephantis II, 7. in Sallengre Nov. Thes. Antiqu. Rom. tom. III, p. 178.

d. non substantia revocatur.] Scilicet non revocavit deus opificium suum convertendo hominem in terra cum dixit, Terra es. (Ludov. de la Cerda.)

In scripturae discrepantia Tertulliani verbis subiecta

A significat codicem scriptum Vindobonensem n. 282., a quo non discrepa
bon. n. 283., teste Hildebrando.

B - - - Leidensem.

C - editionem principem, Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a.
Siglum *mg* additum denotat scripturam ex
libri prolatam.

a - - Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV. Sig
additum denotat scripturam ex margine prolat

b - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL. Sig.
usus est ad hunc librum codice scripto Io.
ex Masburensi coenobio advecto.

c - - Iac. Pamelii, quae prodiit Antverpiae a. MDLXXIX.
melius usus est ad hunc librum codice scripto
mentis, et tribus codicibus Vaticanis.

d - - Nicol. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

DE

RESURRECTIONE CARNIS.

Fiducia Christianorum resurrectio mortuorum. [1]Illa credentes sumus. Hoc credere[a] veritas cogit, veritatem deus aperit, sed vulgus inridet, existimans nihil superesse post mortem. Et tamen defunctis parentant[b], et quidem impensissimo officio pro moribus eorum, pro temporibus [2]esculentorum, ut quos [3]negant sentire quicquam, etiam desiderare [3b]praesumant. At ego magis [4]ridebo vulgus, tunc quoque, cum ipsos defunctos atrocissime exurit, quos postmodum gulosissime nutrit, [5]isdem ignibus et promerens et offendens. O pietatem de crudelitate ludentem! Sacrificat [6]an insultat, cum [7]crematis cremat[c]? Plane cum vulgo interdum et sapientes sententiam [8]suam iungunt. Nihil esse post mortem Epicuri schola est. [9]Ait et Seneca omnia post mortem finiri, etiam ipsam[d].

Cap. I.

Cap. I. 1. illa *Cd.* illam *reliqui.* 2. esculentorum (obsculentorum *B.*) *ABCacd. tres Vaticani.* sepultorum *amgb., Gasp. Scioppius.* 3. negat *ABC. Laurentianus codex n.* 12. *plut.* 26. *Probat Fr. Iunius.* 3 b. praesumat *ABC. Laurentianus. Probat Fr. Iunius.* 4. rideo *unus de Vaticanis.* 5. isdem *C.* hisdem *A.* iisdem *reliqui.* 6. an *BCabcd.* cui *A. Laurent., et tres Vaticani.* 7. crematos *Cmg.* 8. suam iungunt *abcd., de codd. Gangneii.* iungunt *reliqui, et Laurent.* 9. Dicit *B.*

Cap. I. a. Hoc credere] Hoc est credere mortuos esse resurrecturos. Ad rem cf. Cyrillus Hieros. Catech. 18.

b. defunctis parentant] Hoc quidem ethnici. Sed et Christianos Augustini aevo quibusdam in locis talia factitasse arguit octavus sanctissimi viri liber De Civitate Dei cap. 27. Epulas suas ad martyrum memorias deferebant, orabant et offerebant ut vescerentur, vel ex eis etiam indigentibus largiebantur. „Quod quidem, inquit, a Christianis melioribus non fit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo.“ (Rigalt.) Cf. Adv. Marc. V, 9. De Testim. Animae cap. 4. Adde Augustin. De Moribus Eccl. cap. 34 „Nolite consectari turbas imperitorum, qui in ipsa vera religione superstitiosi sunt. Novi multos esse sepulchrorum et picturarum adoratores, novi multos qui quam luxuriosissime super mortuos bibunt et epulas cadaveribus exhibentes super sepultos se ipsos sepeliunt.“ Idem Serm. 43 „Tu demis et subtrahis gutturi tuo, ille forte, cum mortuus fueris, calicem super te non ponet, aut si forte ponet calicem, ipse inebriatur, ad te nulla stilla descendet.“ Cf. Desid. Herald. Animadv. ad Arnobii lib. VII. 242., p. 278.

c. cum crematis cremat?] Hoc est quum mortuis sacrificat. Utitur verbis quae morem ostendunt magis ridiculum. (Rig.)

d. etiam ipsam.] Seneca tragicus Troade

Satis est autem si non [10]minor philosophia Pythagorae et [11]Empe doclis et Platonici[e] immortalem animam e contrario reclaman immo adhuc proxime[f] etiam in corpora remeabilem affirmant, et non in eadem[g], [12]etsi non in humana tantummodo, ut [13]Euphorbu in Pythagoram[h], Homerus in pavum recenseantur[i]. Certe recidi vatum animae corporalem pronuntiaverunt, tolerabilius [14]mutat quam negata qualitate, pulsata [15]saltem[k], licet non [16]adita veritate Ita saeculum resurrectionem mortuorum nec cum errat ignorat.

Cap. II. Si vero et apud deum[a] aliqua secta est Epicureis magis ad finis quam prophetis, sciemus quid audiant a Christo Sadducaei Christo enim servabatur omnia retro occulta nudare, dubitata diri gere, praelibata supplere, praedicata repraesentare, mortuorun [1]certe resurrectionem, non modo per semetipsum, verum etiam i semetipso probare. Nunc autem ad alios Sadducaeos praeparamur partiarios sententiae illorum. Ita dimidiam agnoscunt resurrectio nem, solius scilicet animae, aspernati carnem, sicut et ipsum do minum carnis. Nulli denique alii salutem [2]corporali substantia invident quam alterius[b] divinitatis haeretici. Ideoque [3]et Christun

10. minus *A*. 11. Empedoclis et *ego*. Empedocli. Sed et *d., Fulv. Ursinus* Empedocli. Sed *reliqui*. 12. et non *AB*. 13. euphorbius in pithagoram *AB* 14. immutata *A*. *duo Vaticani, et Laurent.* 15. saltem *amgd., Latinius.* salut *reliqui, et Laurent. Probavit secundis curis Nicol. Rigaltius.* 16. abdita *A. Laurent* addita *C., codd. Rhenani.*

Cap. II. 1. certe *om. A*. 2. corporalis *B*. 3. et *om. A*.

v. 395. Hoc dictum iterum citatur a Tertulliano De Anima cap. 42.

e. Empedoclis et Platonici] Ita emendandum erat, quod vulgo scriptum reperitur „et Empedocli. Sed Platonici" cett. Nam circa immortalitatem quidem animae hi tres conspirabant. De Pythagorae et Empedoclis opinione disputat iterum De Anima capp. 28. 32. 33. Cf. De Testim. Animae cap. 4. Apolog. cap. 48.

f. adhuc proxime] Christianae scilicet doctrinae, secundum quam etiam carnem resurrecturam hoc ipso libello iam scriptor demonstraturus est.

g. etsi non in eadem] V. Plato Phaedone cap. 31. Timaeo sub fin., De Republ. sub fin. lib. X., cum interprett. Adde Euseb. Praepar. Evang. II, 18. Augustin. De Civ. Dei X, 30. XII, 20. XXII, 27 sqq.

h. Euphorbus in Pythagoram] Cf. Ovid. Metam. XV, 160 sqq. Horat. Od. I, 28, 10. cum interprr., Diog. Laert. VIII, 4. Iamblich. Vit. Pythag. cap. 14., Gell. N. A. IV, 11. Lactant. Inst. Div. III, 18. Tertull. De Anima cap. 28 et 33.

i. Homerus in pavum recenseantur.] Cf. interprr. ad Persii Sat. VI, 10. et Acron ad Horat. l. l., Tertull. De Anima l. l.

k. pulsata saltem] Recte ita Latinius. Rigaltius probat vulgatam sic interpretatus: „Pulsavere salutis ianuam Platonici, vindices immortalitatis animarum, sed qualitatem et modum immortalitatis ignoravere, non adita veritate."

Cap. II. a. apud deum] Hoc est apud Iudaeos vel Christianos. In sacris videlicet scripturis. Sic De Test. An. cap. 3 „Et licet soli illum noverint Christiani, vel quaecunque apud dominum secta." (Rigalt.) De Sadducaeis resurrectionis negatoribus cf. De Carne Chr. cap. 1. Adv. Omnes Haeres. cap. 1.

b. alterius] Id est alius, diversae. Sic *alter* pro *alius* iterum infra et saepius apud Tertullianum reperitur. Cf. De Carne Chr. cap. 11 et cap. 16. Quod ad rem cf. De Carne Chr. cap. 1.

aliter disponere coacti, ne [4]creatoris [5]habeatur, in ipsa prius carne eius erraverunt, aut nullius veritatis contendentes eam secundum Marcionem et [6]Basiliden, aut propriae qualitatis secundum haereses [7]Valentini et [8]Apellen. Atque ita sequitur ut salutem eius substantiae excludant cuius Christum [9]consortem negant, certi illam summo praeiudicio resurrectionis instructam, si iam in Christo [10]resurrexit caro. Propterea et nos volumen praemisimus DE CARNE CHRISTI, quo eam et solidam probamus [11]adversum phantasmatis [12]vanitatem, et humanam vindicamus adversus qualitatis proprietatem, cuius [13]conditio Christum et hominem et filium hominis inscripserit. Carneum enim atque corporeum probantes eum proinde et obducimus praescribendo[c] nullum alium credendum deum praeter creatorem, dum talem ostendimus Christum, in quo [14]dinoscitur deus, qualis promittitur a creatore. Obducti dehinc de deo carnis auctore et de Christo carnis redemptore iam et de resurrectione carnis revincentur. Congruenter [15]scilicet. Et hoc[d] ferme [16]modo dicimus ineundam cum haereticis disceptationem. Nam et ordo semper a principalibus deduci exposcit, ut de ipso prius constet a quo dicatur dispositum esse quod quaeritur. Atque adeo et haeretici ex conscientia infirmitatis nunquam ordinarie tractant. Certi enim quam [17]laborent in alterius divinitatis insinuatione adversus deum mundi omnibus naturaliter notum de testimoniis operum, certe et in sacramentis priorem et [18]in praedicationibus manifestiorem, sub obtentu quasi urgentioris causae, [19]id est ipsius humanae salutis ante omnia [20]requirendae, a quaestionibus resurrectionis incipiunt, quia durius creditur resurrectio carnis quam una divinitas; atque ita tractatum viribus ordinis sui destitutum et scrupulis potius oneratum, [21]depretiantibus carnem, paulatim [22]ad alterius divinitatis temperant sensum ex ipsa spei concussione et demutatione. Deiectus

4. creatoris *amgd., Fulv. Ursinus. Probat curis secundis Nicol. Rigaltius.* creator carnis *reliqui, codex Pithoei et Laurent.* 5. haberetur *Io. a Wouwer.* 6. Basilidem *A.* 7. de Valentini *AB.* 8. Appellem *A.* Appellen *B.* 9. consortem negant *abcd., de libris Gangneii.* negant *reliqui, et Laurent.* 10. resurrexit *ABbcd. Laurent.* resurrexerit *Ca.* 11. adversus *AB.* 12. vanitatem *Cabd., Gasp. Scioppius et Fulv. Ursinus.* nativitatem *AB. tres Vaticani, et Laurent.* 13. est editio *B.* editio *tres Vaticani.* addictio *Laurent.* 14. dignoscitur *d.* 15. scilicet. Et hoc *d.* scilicet hoc *Fr. Iunius.* scilicet et de deo auctore carnis et de Christo carnis redemptore. Hoc *ABCabc. Laurent.* 16. dicimus ineundam modo *A.* dicimus in eundem *a.* dicimus in eandem *B.* 17. laborant *AB. Laurent.* 18. in *om. Laurent.* 19. vel ipsius *AB.* 20. requirenda ea quaestionibus *amg.* 21. depretiantibus carnem *abcd.* depreciatibus carnis *ABC. Laurent.* 22. ad alterius *abc.* alterius *reliqui. Laurent.*

c. obducimus praescribendo] De verbo *obducere* cf. adnott. ad Apolog. cap. 46. et de *praescribere* adn. ad Apolog. cap. 7.

d. scilicet. Et hoc] Fr. Iunius distinguit et scribit „Congruenter scilicet hoc ferme modo sqq.

enim [23]unusquisque vel motus de gradu eius spei quam susceperat apud creatorem facile iam declinatur ad alterius spei auctorem etiam [24]ultro suspicandum. Per diversitatem enim promissionum diversitas insinuatur deorum. Sic multos [25]inretitos videmus, dum ante de resurrectione carnis [26]eliduntur quam de unione divinitatis [27]elidunt[e]. Igitur quantum ad haereticos, demonstravimus quo cuneo [28]occurrendum sit a nobis. Et occursum est [29]iam suo quoque titulo, de deo quidem unico et Christo eius[f] adversus Marcionem, de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses[g], ad hanc maxime quaestionem praestruendam; uti nunc de sola carnis resurrectione ita [30]digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta, id est penes creatorem. Nam et multi rudes, et plerique sua fide dubii, et simplices plures, quos instrui, dirigi, muniri oportebit, quia et hoc latere unio divinitatis [31]defendetur. [32]Sicut enim negata carnis resurrectione concutitur, ita vindicata [33]constabilitur. Animae autem salutem credo retractatu carere. Omnes enim fere haeretici eam [34]quoquo modo [35]volunt, tamen non negant. Viderit unus [36]aliqui Lucanus[h], nec huic quidem substantiae parcens, quam secundum Aristotelem dissolvens[i] aliud [37]quid pro ea subicit, [38]tertium quiddam resurrecturus, neque anima neque caro, id est non homo, sed ursus forsitan, [39]qua Lucanus[k]. Habet et iste a nobis

23. unusquisquis *A.* 24. ultro *Cabd. Laurent., Fulv. Ursinus.* ultra *ABc. tres Vaticani.* 25. hereticos *B.* 26. elidunt *B.* 27. elidant *A.* se elidunt *Ludov. de la Cerda.* 28. occurrendum *bcd.* decurrendum *reliqui, et Laurent.* 29. iam *amgbcd.* etiam *ABCa. Laurent.* 30. digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta (incertum *AB.*) id est (vel est *B.* ne est *A. Laurent.*) penes creatorem *ABabc. Laurent. Haec scriptura primum emanavit de codd. Gangneii.* digeram tanquam penes nos incertum, dum sit quoque certum penes creatorem *Cd. Probavit Fr. Iunius.* 31. defenditur *tres Vaticani.* 32. Siculi *bcd.* 33. stabilitur *A.* 34. quomodo *C.* (*At in marg. est* quoquo modo). *Probat Fr. Iunius.* 35. velint *d., Latinius.* 36. aliqui (alicui *A.*) *ABCbcd.* aliquis *a.* 37. quid *om. AB.* 38. tertium quiddam resurrecturus *bc.* tertium quiddam resurrecturum *a., de codd. Gangneii.* quiddam resurrecturum *ABC. Laurent.* quasi sit tertium quiddam resurrecturum *d., ex emendat. Fulv. Ursini.* 39. qua *bcd.* tanquam *reliqui, et Laurent.*

e. quam de unione divinitatis elidunt.] Quam in ipsa haereticorum castra aperte discedunt, de unione divinitatis, id est duplicem divinitatem suadendo, iam verae et genuinae regulae sectatores elisuri.

f. de deo quidem unico et Christo eius] Libris II et III adv. Marcionem.

g. de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses] Libro De Carne Christi, quo unam confutat haeresin Marcionis, alteram Apellis, et duas Valentinianorum.

h. Lucanus] De hoc cf. Adv. Omnes Haeres. cap. 6.

i. secundum Aristotelem dissolvens] Pseudo-Orig. Philosophum. pag. 25. ed. Miller: „Ὁ μὲν γὰρ Πλάτων ἀθάνατον, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐπιδιαμένειν καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ταύτην ἐναφανίζεσθαι τῷ πεμπτῷ σώματι, ὃ ὑποτίθεται εἶναι μετὰ τῶν ἄλλων τεσσάρων, τοῦ τε πυρὸς καὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος λεπτότερον, οἷον πνεῦμα.“ Cf. Menag. ad Diog. Laert. VII, 157.

k. qua Lucanus.] Cf. Varro De Lingua Lat. V, 100 „*Ursi* Lucana origo, vel unde illi, nostri, ab ipsius voce.“ Id. VII, 40 „Atque ursi potius Lucani quam Luci.“

plenissimum de omni statu animae stilum[l], quam inprimis immortalem tuentes solius carnis [40]et defectionem[m] agnoscimus et refectionem cum maxime adserimus, redactis in ordinarium materiae corpus, si qua et alibi pro causarum incursione [41]praestricta distulimus. Nam [42]ut quaedam praelibari sollemne est, ita et differri necesse est, dummodo et praelibata suppleantur suo corpore et dilata reddantur suo nomine.

Cap. III.

[1]Est quidem et [2]de communibus sensibus sapere[a] in dei rebus, sed in testimonium veri, non in adiutorium falsi, quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem. Quaedam enim et natura nota sunt, [3]ut immortalitas animae penes plures, [4]ut deus noster penes omnes. Utar ergo et sententia Platonis alicuius pronuntiantis, Omnis anima immortalis[b]; utar et conscientia populi contestantis deum deorum. Utar et reliquis communibus sensibus, qui deum iudicem praedicant: Deus videt, et, Deo commendo[c]. At cum aiunt, Mortuum [5]quod mortuum, et, [6]Vive dum vivis, et, Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa[d], tunc meminero et cor vulgi cinerem a deo [7]deputatum et ipsam sapientiam saeculi stultitiam pronuntiatam. Tunc si [8]et haereticus ad vulgi vitia vel saeculi ingenia confugerit, Discede, dicam, [9]ab ethnico, haeretice; etsi unum estis omnes qui deum [10]fingitis, dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum Christianus tibi videris, alius ab ethnico [11]es; redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid caeco duci inniteris, si [12]vides? Quid vestiris a nudo, si Christum induisti? Quid alieno uteris clypeo, si ab apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri quam tu ab illo diffiteri; quia si [13]et a Christianis negari [14]eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit Chri-

I Cor. XV, 32. Ies. XXII, 13. Ies. XLIV, 20. I Cor. I, 20. III, 19.

40. et defectionem agnoscimus et refectionem cum maxime *abcd.* et defectionem (defectione *AB. Laurent.*) cummaxime *reliqui, et Laurent.* 41. perstricta *c., ex tribus Vaticanis.* praestructa *Laurent.* 42. et *AB. Laurent.*

Cap. III. 1. Equidem *A.* 2. de *om. BC (sed C. in marg. habet).* 3. et *A.* 4. et *A.* 5. quidem *A.* 6. Vive dum *(B)bcd.* vividum *ang.* Vivum dum *a.* Vivendum *AC. codex Pithoei.* 7. reputatum *A.* 8. et *om. ABCa.* 9. ab ethnico *om. A.* 10. fugitis *A. duo Vaticani.* 11. es *om. ABC.* 12. videris *BC.* 13. et *om. Bbc.* 14. illam *B.*

l. de omni statu animae stilum] Librum De Anima.

m. defectionem] *Defectionem* dicit mortem, sicuti *refectionem* resurrectionem.

Cap. III. a. de communibus sensibus sapere] Sic cap. 5: „Rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt.“, et hoc ipso capite deinde: „Utar et reliquis communibus sensibus.“, et infra: „Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat.“

b. Omnis anima immortalis] Cf. Platon. Phaedr. cap. 24. p. 245.

c. Deus videt, et, Deo commendo.] Cf. De Testim. Animae cap. 2. De Anima cap. 42.

d. Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa] Cf. supra cap. 1.

stianus qui eam negabit quam confitentur Christiani, et his argumentis negabit quibus [15]utitur non Christianus. [16]Aufer denique haereticis [17]quae cum ethnicis sapiunt, ut de scripturis solis quaestiones suas [18]sistant, et stare non poterunt. Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat et compassio sententiarum et familiaritas opinionum, eoque [19]fideliores existimantur, quia nuda et aperta et omnibus nota definiunt. Ratio autem divina in medulla [20]est, non in superficie, et plerumque aemula manifestis.

Cap. IV. Itaque haeretici inde statim incipiunt, et inde praestruunt, dehinc [1]interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de communione favorabili sensuum. An aliud prius vel magis audias [2]ab haeretico quam ab ethnico? et [3]non protinus et non ubique convicium carnis, in originem, in materiam, in casum, in omnem exitum eius, immundae a primordio ex faecibus terrae, immundioris deinceps ex seminis sui limo, frivolae, infirmae, criminosae, [4]onerosae, molestae, et post totum ignobilitatis elogium[a] caducae in originem terram et cadaveris nomen, et de isto quoque nomine periturae in nullum inde iam nomen, in omnis [5]iam vocabuli mortem[b]? Hancne ergo [6]vir sapiens et visui et contactui et recordatui tuo ereptam [7]persuadere vis, quod se receptura quandoque sit in integrum de corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanito, in aliquid omnino de nihilo[c], et utique [8]redhibentibus [9]eam ignibus et undis et [10]alvis ferarum et [11]rumis alitum et lactibus piscium[d] et ipsorum [12]temporum propria gula? Adeone autem eadem sperabitur[e]

15. utuntur non Christiani *cod. Io. Clementis.* 16. Aufer *ACmgabcd.* Aufers *BC.* 17. quae cum ethnicis *bcd.* quaecumque ethnici *ABC. tres Vaticani.* 18. instruant *Latinius.* 19. fideliores *Cmg.* 20. est *om. A.*

Cap. IV. 1. ingstruunt *A.* inconstruunt *B.* 2. tam ab haeretico *d., cum Fulvio Ursino.* 3. non protinus *om. b. Habent reliqui, et tres Vaticani.* 4. onerosae *om. B.* 5. vocabuli iam *A.* 6. vir *ABCabc.* vis *d.* 7. persuadere vis quod *a., de libris Gangneii.* persuadere, quod *reliqui.* 8. rebibentibus *B.* retibentibus *A.* rehibentibus *C.* 9. ea imaginibus *ABC.* 10. alius *ABC.* 11. ruinis *ABC.* 12. temporum *om. ABC. Addidit primum de suis codd. Gangneius.*

Cap. IV. a. ignobilitatis elogium] Cf. adnott. ad De Corona cap. 5.

b. in omnis iam vocabuli mortem?] Etenim mortui desinunt esse quicquid dum viverent vocabantur et iam sunt nulli. Plin. H. N. II [cap. 63.], ubi de natura terrae. (Rigalt.)

c. in aliquid omnino de nihilo] Cf. Gregor. Nyss. De Opif. Hom. capp. 27. 28.

d. lactibus piscium] Plin. H. N. XI, 37 „Ab hoc ventriculo *lactes* in homine et ove, per quas labitur cibus, in ceteris hillae; a quibus capaciora intestina ad alvum“ cett. Priscian. VI, 686. Plaut. Curcul. II, 3, 40: „Ita cibi vacivitate venio laxis *lactibus*.“ Gloss. Philoxeni pag. 129. Vulc.: „*Lactes, λοβοὶ τῶν σπλάγχνων, λεπτὰ ἔντερα τῶν ἐρίφων.*“ Gloss. Cyrilli p. 529. Vulc.: „*Λοβοὶ τῶν ἐντέρων,* hae *lactes.* Singulare non habet.“ Onomast. Graeco-Lat. ed. Vulc. p. 79: „*Lactes, μεσεντέριον.*“ Glossar. Lat. ab Angelo Maio edit. in Auctt. Class. tom. VIII, p. 327: „*Lactes,* pars intestinorum, unde hoc coagulatur.“

e. eadem sperabitur] Cf. infra cap. 5. et cap. 58.

quae intercidit, [13]ut claudus et luscus [14]et caecus et leprosus et paralyticus [15]revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? an integri, ut iterum talia pati timeant? Quid tum de consequentiis carnis[f]? Rursusne omnia necessaria illi, et inprimis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum[g], et intestinis aestuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rursus ulcera et vulnera et febris [16]et podagra et mors [17]reoptanda? Nimirum haec erunt vota carnis recuperandae, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem haec aliquanto honestius pro stili pudore. Ceterum quantum etiam [18]spurciloquio liceat illorum in congressibus [19]experire, tam ethnicorum quam haereticorum.

Cap. V. Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, et dubii et simplices per eosdem sensus [1]denuo inquietantur, et ubique [2]primus iste in nos aries [3]temperatur quo carnis condicio [4]quassatur, necessario et a nobis carnis primum condicio munietur, vituperatione laudatione depulsa. Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut [5]etiam philosophari. Futile et frivolum istud corpusculum, quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, ut Menandro et [6]Marco[a] placet, etsi ignei alicuius exstructio aeque angeli, ut Apelles docet[b], sufficeret ad auctoritatem carnis [7]secundae[c] divinitatis patrocinium. Angelos post deum novimus. Iam nunc [8]quisquis ille summus deus haeretici cuiusque est, non immerito ab ipso quoque deducerem carnis dignitatem, a quo voluntas producendae ei adfuisset. Utique enim prohibuisset fieri quam fieri scisset, si fieri noluisset. Ita et secundum illos aeque caro dei res. [9]Nihil operis non eius est qui

13. et (*A*)*BC*. 14. et *om. ABCa.* 15. revertentur *A.* 16. et podagra *om. ABC. Addidit primum de suis libris Gangneius.* 17. reoptanda *B. tres Vaticani.* repianda *A.* redoptanda *reliqui.* 18. spurciloquio liceat *BCc. tres Vaticani.* spurciloquium liceat *a.* spurciloquii liceat *Ab.* spurciloquii licet *d., cum Fulvio Ursino et Gasp. Scioppio.* 19. experire *ego.* experiri *libri omnes.*

Cap. V. 1. inquietantur denuo *A.* 2. primus *Abcd.* in primis *reliqui.* 3. comperatur qui *A.* 4. quassetur *A.* 5. vituperatione laudatione depulsa *ABCa. tres Vaticani.* vituperationem laudatione depellas *bcd.* 5. etiam *om. B.* 6. marcio *B.* Marcioni *duo Vaticani.* 7. sedem *B.* secundum *AC.* 8. quisque ille et summus *A.* 9. nihil non est, eius est *A.* Nihil operis non est, eius est *C.* nihil operis non est *B.* Nihil operis non est eius *a.*

f. de consequentiis carnis] Cf. infra cap. 60. et cap. 61.

g. pulmonibus natandum] Metaphora de branchiis, quemadmodum Ludov. de la Cerda censet, vel de brachiis, id est pinnis, piscium desumpta, quorum similis est motus reciprocatui pulmonum.

Cap. V. a. ut Menandro et Marco placet] Marco solus tradit hoc placitum Tertullianus. Menander illud habuit a Simone, cuius discipulus fuit. Cf. Adv. Omnes Haer. cap. 1.

b. ut Apelles docet] Cf. De Carne Chr. cap. 8. De Anima cap. 23. De Praescr. Haeret. cap. 34.

c. secundae] Id est secundariae, angelorum.

passus est esse. Bene autem quod [10]et plures et duriores [11]quaeque doctrinae totam hominis figulationem deo nostro cedunt. Quantus hic sit satis nosti, qui unicum credidisti. Incipiat iam tibi caro placere, cuius artifex tantus est. Sed et mundus, inquis, dei opus est, et tamen praeterit habitus huius mundi, apostolo quoque auctore; nec idcirco restitutio mundi [12]praeiudicabitur quia dei opus est. Et utique si universitas inreformabilis post decessum, quid portio? Plane, si portio universitati adaequatur. Ad distantiam enim provocamus. Primo quidem, [13]quod omnia sermone dei facta sunt, et sine illo nihil. Caro autem [14]et sermone dei [15]constitit propter formam, ne quid sine sermone[d]. Faciamus enim hominem, ante praemisit, et amplius, manu, propter praelationem, ne universitati [16]compararetur. Et finxit, [17]inquit, deus hominem. Magnae sine dubio differentiae ratio, pro condicione scilicet rerum. Minora enim quae fiebant eo cui fiebant, siquidem homini fiebant, cui mox a deo addicta sunt. Merito igitur ut famula iussu et imperio et sola vocali potestate universa processerant. Contra homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso deo exstructus est, ut dominus esse [18]posset, dum fit a domino. Hominem autem memento carnem proprie dici, quae prior vocabulum hominis occupavit: Et finxit deus hominem, limum de terra. Iam homo, qui adhuc limus. Et insufflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo, id est limus, in animam vivam, et posuit deus hominem, quem finxit, in paradiso. Adeo homo figmentum primo, dehinc totus. Hoc eo commendarim, uti quicquid omnino homini a deo prospectum atque [19]promissum est, non [20]soli animae, verum et carni scias debitum, [21]ut si non ex consortio generis, certe vel ex privilegio nominis.

I Cor. VII, 31. Io. I, 3. Gen. I, 26. Gen. I, 27. Gen. II, 7. Gen. II, 7 sq.

Cap. VI. Persequar itaque propositum, si tamen tantum possim carni [1]vindicare quantum contulit ille qui eam fecit, iam tunc gloriantem, quod illa pusillitas, [2]limus, in manus dei quaecunque sunt pervenit, satis beatus etsi solummodo contactus. Quid enim, si nullo amplius opere statim figmentum de contactu dei constitisset? Adeo [3]magna res agebatur, qua ista materia exstruebatur. Itaque totiens

10. et *om. bcd.* 11. quoque *ACa.* 12. praeiudicatur *Ca.* 13. omnia quod *AB.* 14. ex *B.* 15. constetit *codex Io. Clementis.* 16. comparetur *AB. tres Vaticani.* 17. deus hominem inquit *ABCa.* 18. possit *ABCa. tres Vaticani.* 19. permissum *B.* 20. solum *B.* 21. et si *B.*

Cap. VI. 1. vindicari *A.* 2. huius immani *B.* homo in manu *A.* 3. res magna *A.*

d. propter formam, ne quid sine sermone.] Id est propter formam, i. e. legem, quam modo laudaverat, ne quicquam videlicet fieret sine dei sermone. Quod iam comprobaturus est. De voc. *forma* hoc sensu usurpata cf. adnott. ad De Idolol. cap. 18. Ceterum ne taedeat cum his Tertulliani verbis comparasse verba Gregorii Nyss. De Opif. Hom. cap. 3.

honoratur quotiens manus dei patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum effingitur. Recogita totum illi deum occupatum ac [4]deditum, manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia, et ipsa inprimis adfectione, quae [5]liniamenta [6]dictabat. Quodcunque enim limus exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus, quod [7]et limus [8]et caro sermo[a], quod et terra tunc. [9]Sic enim praefatio patris ad filium: [10]Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et [11]fecit hominem deus, id utique quod finxit, ad imaginem dei fecit illum, scilicet [12]Christi. Et sermo enim deus, qui in effigie dei constitutus non rapinam existimavit [13]parem esse deo. Ita limus ille iam tunc imaginem induens Christi futuri in carne non tantum dei opus erat, sed et pignus. Quo nunc facit ad [14]infuscandam originem carnis [15]nomen terrae ventilare, ut sordentis, ut iacentis elementi? cum, et si alia materia [16]excudendo[b] homini competisset, artificis fastigium recogitari oporteret, qui illam et [17]eligendo dignam iudicasset et tractando fecisset. Phidiae manus Iovem Olympium ex ebore [18]molitur, et adoratur, nec iam bestiae et quidem insulsissimae[c] deus est, [19]sed summum saeculi numen, [20]non quia elephantus, sed quia Phidias tantus: deus vivus, [21]deus verus quamcunque materiae vilitatem non de sua operatione purgasset et ab omni infirmitate sanasset? An hoc supererit, ut honestius homo deum quam hominem deus finxerit? Nunc etsi scandalum limus, alia iam res est. Carnem [22]iam teneo, non terram; licet [23]et caro audiat: Terra es, et in terram ibis. Origo recensetur, non substantia revocatur[d]. Datum

Gen. I, 26.

Phil. II, 6.

Gen. III, 19.

4. dedicatum *Ca*. 5. lineamenta *c*. 6. dictabat *amgb*. ductabat *c. tres Vaticani, Io. Harrisius*. ducebat (*A*)*d*., *Fulv. Ursinus*. decebat *BCa*. 7. et *om. AB*. 8. et sermo caro *bc*. 9. Si enim *A*. Sicut enim *B*. 10. et faciamus *B*. 11. hominem deus fecit *A*. 12. Christum *amg*. 13. parem esse *Cmg*. par *AB*. par in *C*. pariari *reliqui, ex emendat. Rhenani*. 14. infuscandum *AB. tres Vaticani*. 15. non *AB*. 16. exclndendo *edit. Priorii*. 17. elegendo *cod. Io. Clementis*. 18. molitur, et adoratur *ABCac. tres Vaticani*. molitae adorantur *bd*. 19. sed *bcd*. et *reliqui*. 20. non quia elephantus, sed quia Phidias tantus *abcd*. elephantis, non (sed *B*.) quia phidias tantus *AB*. elephantus, sed quia Phidias tantus *C*. 21. et deus *cd*., *ex cod. Io. Clementis*. 22. iam *om. AB*. 23. et *om. b*.

Cap. VI. a. sermo] Fr. Iunius distinguit „quod et limus, et caro sermo, quod et terra tunc.“, et interpretatur: „Christus cogitabatur homo futurus, quod et futurus limus, et sermo cogitabatur futurus caro, quod et terra tunc futura.“ Nicol. Rigaltius vult distingui, ut est in cod. Pithoeano: „caro, sermo quod et terra tunc.“

b. excudendo] V. adnott. ad lib. Adv. Valent. cap. 11.

c. et quidem insulsissimae] Insulsissimam bestiam appellat respectu exterioris, quae visui insulsa videtur et torpens, speciei et molis elephanti ad politissimum illud Phidiaci ingenii artificium. Cf. Gisb. Cuperus De Elephantis II, 7. in Sallengre Nov. Thes. Antiqu. Rom. tom. III, p. 178.

d. non substantia revocatur.] Scilicet non revocavit deus opificium suum convertendo hominem in terra cum dixit, Terra es. (Ludov, de la Cerda.)

In scripturae discrepantia Tertulliani verbis subiecta

A significat codicem scriptum Vindobonensem n. 282., a quo non discrep
bon. n. 283., teste Hildebrando.
B - - - Leidensem.
C - editionem principem, Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a
Siglum *mg* additum denotat scripturam ex
libri prolatam.
a - - Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV. Si
additum denotat scripturam ex margine prol
b - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL. Sig
usus est ad hunc librum codice scripto Io.
ex Masburensi coenobio advecto.
c - - Iac. Pamelii, quae prodiit Antverpiae a. MDLXXIX.
melius usus est ad hunc librum codice script
mentis, et tribus codicibus Vaticanis.
d - - Nicol. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

DE

RESURRECTIONE CARNIS.

Fiducia Christianorum resurrectio mortuorum. [1]Illa credentes sumus. Hoc credere[a] veritas cogit, veritatem deus aperit, sed vulgus inridet, existimans nihil superesse post mortem. Et tamen defunctis parentant[b], et quidem impensissimo officio pro moribus eorum, pro temporibus [2]esculentorum, ut quos [3]negant sentire quicquam, etiam desiderare [3b]praesumant. At ego magis [4]ridebo vulgus, tunc quoque, cum ipsos defunctos atrocissime exurit, quos postmodum gulosissime nutrit, [5]isdem ignibus et promerens et offendens. O pietatem de crudelitate ludentem! Sacrificat [6]an insultat, cum [7]crematis cremat[c]? Plane cum vulgo interdum et sapientes sententiam [8]suam iungunt. Nihil esse post mortem Epicuri schola est. [9]Ait et Seneca omnia post mortem finiri, etiam ipsam[d]. Cap. I.

Cap. I. 1. illa *Cd.* illam *reliqui.* 2. esculentorum (obsculentorum *B.*) *ABCacd. tres Vaticani.* sepultorum *amgb., Gasp. Scioppius.* 3. negat *ABC. Laurentianus codex n. 12. plut. 26. Probat Fr. Iunius.* 3b. praesumat *ABC. Laurentianus. Probat Fr. Iunius.* 4. rideo *unus de Vaticanis.* 5. isdem *C.* hisdem *A.* iisdem *reliqui.* 6. an *BCabcd.* cui *A. Laurent., et tres Vaticani.* 7. crematos *Cmg.* 8. suam iungunt *abcd., de codd. Gangneii.* iungunt *reliqui, et Laurent.* 9. Dicit *B.*

Cap. I. a. Hoc credere] Hoc est credere mortuos esse resurrecturos. Ad rem cf. Cyrillus Hieros. Catech. 18.

b. defunctis parentant] Hoc quidem ethnici. Sed et Christianos Augustini aevo quibusdam in locis talia factitasse arguit octavus sanctissimi viri liber De Civitate Dei cap. 27. Epulas suas ad martyrum memorias deferebant, orabant et offerebant ut vescerentur, vel ex eis etiam indigentibus largiebantur. „Quod quidem, inquit, a Christianis melioribus non fit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo.“ (Rigalt.) Cf. Adv. Marc. V, 9. De Testim. Animae cap. 4. Adde Augustin. De Moribus Eccl. cap. 34 „Nolite consectari turbas imperitorum, qui in ipsa vera religione superstitiosi sunt. Novi multos esse sepulchrorum et picturarum adoratores, novi multos qui quam luxuriosissime super mortuos bibunt et epulas cadaveribus exhibentes super sepultos se ipsos sepeliunt.“ Idem Serm. 43 „Tu demis et subtrahis gutturi tuo, ille forte, cum mortuus fueris, calicem super te non ponet, aut si forte ponet calicem, ipse inebriatur, ad te nulla stilla descendet.“ Cf. Desid. Herald. Animadv. ad Arnobii lib. VII. 242., p. 278.

c. cum crematis cremat?] Hoc est quum mortuis sacrificat. Utitur verbis quae morem ostendunt magis ridiculum. (Rig.)

d. etiam ipsam.] Seneca tragicus Troade

Satis est autem si non [10]minor philosophia Pythagorae et [11]Empedoclis et Platonici[e] immortalem animam e contrario reclamant, immo adhuc proxime[f] etiam in corpora remeabilem affirmant, etsi non in eadem[g], [12]etsi non in humana tantummodo, ut [13]Euphorbus in Pythagoram[h], Homerus in pavum recenseantur[i]. Certe recidivatum animae corporalem pronuntiaverunt, tolerabilius [14]mutata quam negata qualitate, pulsata [15]saltem[k], licet non [16]adita veritate. Ita saeculum resurrectionem mortuorum nec cum errat ignorat.

Cap. II. Si vero et apud deum[a] aliqua secta est Epicureis magis adfinis quam prophetis, sciemus quid audiant a Christo Sadducaei. Christo enim servabatur omnia retro occulta nudare, dubitata dirigere, praelibata supplere, praedicata repraesentare, mortuorum [1]certe resurrectionem, non modo per semetipsum, verum etiam in semetipso probare. Nunc autem ad alios Sadducaeos praeparamur, partiarios sententiae illorum. Ita dimidiam agnoscunt resurrectionem, solius scilicet animae, aspernati carnem, sicut et ipsum dominum carnis. Nulli denique alii salutem [2]corporali substantiae invident quam alterius[b] divinitatis haeretici. Ideoque [3]et Christum

10. minus *A.* 11. Empedoclis et *ego.* Empedocli. Sed et *d., Fulv. Ursinus.* Empedocli. Sed *reliqui.* 12. et non *AB.* 13. euphorbius in pithagoram *AB.* 14. immutata *A. duo Vaticani, et Laurent.* 15. saltem *amgd., Latinius.* salute *reliqui, et Laurent. Probavit secundis curis Nicol. Rigaltius.* 16. abdita *A. Laurent.* addita *C., codd. Rhenani.*

Cap. II. 1. certe *om. A.* 2. corporalis *B.* 3. et *om. A.*

v. 395. Hoc dictum iterum citatur a Tertulliano De Anima cap. 42.

e. Empedoclis et Platonici] Ita emendandum erat, quod vulgo scriptum reperitur „et Empedocli. Sed Platonici" cett. Nam circa immortalitatem quidem animae hi tres conspirabant. De Pythagorae et Empedoclis opinione disputat iterum De Anima capp. 28. 32. 33. Cf. De Testim. Animae cap. 4. Apolog. cap. 48.

f. adhuc proxime] Christianae scilicet doctrinae, secundum quam etiam carnem resurrecturam hoc ipso libello iam scriptor demonstraturus est.

g. etsi non in eadem] V. Plato Phaedone cap. 31. Timaeo sub fin., De Republ. sub fin. lib. X., cum interprett. Adde Euseb. Praepar. Evang. II, 18. Augustin. De Civ. Dei X, 30. XII, 20. XXII, 27 sqq.

h. Euphorbus in Pythagoram] Cf. Ovid. Metam. XV, 160 sqq. Horat. Od. I, 28, 10. cum interprr., Diog. Laert. VIII, 4. Iamblich. Vit. Pythag. cap. 14., Gell. N. A. IV, 11. Lactant. Inst. Div. III, 18. Tertull. De Anima cap. 28 et 33.

i. Homerus in pavum recenseantur.] Cf. interprr. ad Persii Sat. VI, 10. et Acron ad Horat. l. l., Tertull. De Anima l. l.

k. pulsata saltem] Recte ita Latinius. Rigaltius probat vulgatam sic interpretatus: „Pulsavere salutis ianuam Platonici, vindices immortalitatis animarum, sed qualitatem et modum immortalitatis ignoravere, non adita veritate."

Cap. II. a. apud deum] Hoc est apud Iudaeos vel Christianos. In sacris videlicet scripturis. Sic De Test. An. cap. 3 „Et licet soli illum noverint Christiani, vel quaecunque apud dominum secta." (Rigalt.) De Sadducaeis resurrectionis negatoribus cf. De Carne Chr. cap. 1. Adv. Omnes Haeres. cap. 1.

b. alterius] Id est alius, diversae. Sic *alter* pro *alius* iterum infra et saepius apud Tertullianum reperitur. Cf. De Carne Chr. cap. 11 et cap. 16. Quod ad rem cf. De Carne Chr. cap. 1.

aliter disponere coacti, ne [4]creatoris [5]habeatur, in ipsa prius carne eius erraverunt, aut nullius veritatis contendentes eam secundum Marcionem et [6]Basiliden, aut propriae qualitatis secundum haereses [7]Valentini et [8]Apellen. Atque ita sequitur ut salutem eius substantiae excludant cuius Christum [9]consortem negant, certi illam summo praeiudicio resurrectionis instructam, si iam in Christo [10]resurrexit caro. Propterea et nos volumen praemisimus DE CARNE CHRISTI, quo eam et solidam probamus [11]adversum phantasmatis [12]vanitatem, et humanam vindicamus adversus qualitatis proprietatem, cuius [13]conditio Christum et hominem et filium hominis inscripserit. Carneum enim atque corporeum probantes eum proinde et obducimus praescribendo[c] nullum alium credendum deum praeter creatorem, dum talem ostendimus Christum, in quo [14]dinoscitur deus, qualis promittitur a creatore. Obducti dehinc de deo carnis auctore et de Christo carnis redemptore iam et de resurrectione carnis revincentur. Congruenter [15]scilicet. Et hoc[d] ferme [16]modo dicimus ineundam cum haereticis disceptationem. Nam et ordo semper a principalibus deduci exposcit, ut de ipso prius constet a quo dicatur dispositum esse quod quaeritur. Atque adeo et haeretici ex conscientia infirmitatis nunquam ordinarie tractant. Certi enim quam [17]laborent in alterius divinitatis insinuatione adversus deum mundi omnibus naturaliter notum de testimoniis operum, certe et in sacramentis priorem et [18]in praedicationibus manifestiorem, sub obtentu quasi urgentioris causae, [19]id est ipsius humanae salutis ante omnia [20]requirendae, a quaestionibus resurrectionis incipiunt, quia durius creditur resurrectio carnis quam una divinitas; atque ita tractatum viribus ordinis sui destitutum et scrupulis potius oneratum, [21]depretiantibus carnem, paulatim [22]ad alterius divinitatis temperant sensum ex ipsa spei concussione et demutatione. Deiectus

4. creatoris *amgd., Fulv. Ursinus. Probat curis secundis Nicol. Rigaltius.* creator carnis *reliqui, codex Pithoei et Laurent.* 5. haberetur *Io. a Wouwer.* 6. Basillidem *A.* 7. de Valentini *AB.* 8. Appellem *A.* Appellen *B.* 9. consortem negant *abcd., de libris Gangneii.* negant *reliqui, et Laurent.* 10. resurrexit *ABbcd. Laurent.* resurrexerit *Ca.* 11. adversus *AB.* 12. vanitatem *Cabd., Gasp. Scioppius et Fulv. Ursinus.* nativitatem *AB. tres Vaticani, et Laurent.* 13. est editio *B.* editio *tres Vaticani.* addictio *Laurent.* 14. dignoscitur *d.* 15. scilicet. Et hoc *d.* scilicet hoc *Fr. Iunius.* scilicet et de deo auctore carnis et de Christo carnis redemptore. Hoc *ABCabc. Laurent.* 16. dicimus ineundam modo *A.* dicimus in eundem *a.* dicimus in eandem *B.* 17. laborant *AB. Laurent.* 18. in *om. Laurent.* 19. vel ipsius *AB.* 20. requirenda ea quaestionibus *amg.* 21. depretiantibus carnem *abcd.* depreciatibus carnis *ABC. Laurent.* 22. ad alterius *abc.* alterius *reliqui. Laurent.*

c. obducimus praescribendo] De verbo *obducere* cf. adnott. ad Apolog. cap. 46. et de *praescribere* adn. ad Apolog. cap. 7.

d. scilicet. Et hoc] Fr. Iunius distinguit et scribit „Congruenter scilicet hoc ferme modo sqq.

enim [23] unusquisque vel motus de gradu eius spei quam susceperat apud creatorem facile iam declinatur ad alterius spei auctorem etiam [24] ultro suspicandum. Per diversitatem enim promissionum diversitas insinuatur deorum. Sic multos [25] inretitos videmus, dum ante de resurrectione carnis [26] eliduntur quam de unione divinitatis [27] elidunt [e]. Igitur quantum ad haereticos, demonstravimus quo cuneo [28] occurrendum sit a nobis. Et occursum est [29] iam suo quoque titulo, de deo quidem unico et Christo eius [f] adversus Marcionem, de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses [g], ad hanc maxime quaestionem praestruendam; uti nunc de sola carnis resurrectione ita [30] digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta, id est penes creatorem. Nam et multi rudes, et plerique sua fide dubii, et simplices plures, quos instrui, dirigi, muniri oportebit, quia et hoc latere unio divinitatis [31] defendetur. [32] Sicut enim negata carnis resurrectione concutitur, ita vindicata [33] constabilitur. Animae autem salutem credo retractatu carere. Omnes enim fere haeretici eam [34] quoquo modo [35] volunt, tamen non negant. Viderit unus [36] aliqui Lucanus [h], nec huic quidem substantiae parcens, quam secundum Aristotelem dissolvens [i] aliud [37] quid pro ea subicit, [38] tertium quiddam resurrecturus, neque anima neque caro, id est non homo, sed ursus forsitan, [39] qua Lucanus [k]. Habet et iste a nobis

23. unusquisquis *A.* 24. ultro *Cabd. Laurent., Fulv. Ursinus.* ultra *ABc. tres Vaticani.* 25. hereticos *B.* 26. elidunt *B.* 27. elidant *A.* se elidunt *Ludov. de la Cerda.* 28. occurrendum *bcd.* decurrendum *reliqui, et Laurent.* 29. iam *amgbcd.* etiam *ABCa. Laurent.* 30. digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta (incertum *AB.*) id est (vel est *B.* ne est *A. Laurent.*) penes creatorem *ABabc. Laurent. Haec scriptura primum emanavit de codd. Gangneii.* digeram tanquam penes nos incertum, dum sit quoque certum penes creatorem *Cd. Probavit Fr. Iunius.* 31. defenditur *tres Vaticani.* 32. Siculi *bcd.* 33. stabilitur *A.* 34. quomodo *C.* (*At in marg. est* quoquo modo). *Probat Fr. Iunius.* 35. velint *d., Latinius.* 36. aliqui (alicui *A.*) *ABCbcd.* aliquis *a.* 37. quid *om. AB.* 38. tertium quiddam resurrecturus *bc.* tertium quiddam resurrecturum *a., de codd. Gangneii.* quiddam resurrecturum *ABC. Laurent.* quasi sit tertium quiddam resurrecturum *d., ex emendat. Fulv. Ursini.* 39. qua *bcd.* tanquam *reliqui, et Laurent.*

e. quam de unione divinitatis elidunt.] Quam in ipsa haereticorum castra aperte discedunt, de unione divinitatis, id est duplicem divinitatem suadendo, iam verae et genuinae regulae sectatores elisuri.

f. de deo quidem unico et Christo eius] Libris II et III adv. Marcionem.

g. de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses] Libro De Carne Christi, quo unam confutat haeresin Marcionis, alteram Apellis, et duas Valentinianorum.

h. Lucanus] De hoc cf. Adv. Omnes Haeres. cap. 6.

i. secundum Aristotelem dissolvens] Pseudo-Orig. Philosophum. pag. 25. ed. Miller: „Ὁ μὲν γὰρ Πλάτων ἀθάνατον, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐπιδιαμένειν καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ταύτην ἐναφανίζεσθαι τῷ πεμπτῷ σώματι, ὃ ὑποτίθεται εἶναι μετὰ τῶν ἄλλων τεσσάρων, τοῦ τε πυρὸς καὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος λεπτότερον, οἷον πνεῦμα.“ Cf. Menag. ad Diog. Laert. VII, 157.

k. qua Lucanus.] Cf. Varro De Lingua Lat. V, 100 „*Ursi* Lucana origo, vel unde illi, nostri, ab ipsius voce.“ Id. VII, 40 „Atque ursi potius Lucani quam Luci.“

plenissimum de omni statu animae stilum[l], quam inprimis immortalem tuentes solius carnis [40]et defectionem[m] agnoscimus et refectionem cum maxime adserimus, redactis in ordinarium materiae corpus, si qua et alibi pro causarum incursione [41]praestricta distulimus. Nam [42]ut quaedam praelibari sollemne est, ita et differri necesse est, dummodo et praelibata suppleantur suo corpore et dilata reddantur suo nomine.

Cap. III. [1]Est quidem et [2]de communibus sensibus sapere[a] in dei rebus, sed in testimonium veri, non in adiutorium falsi, quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem. Quaedam enim et natura nota sunt, [3]ut immortalitas animae penes plures, [4]ut deus noster penes omnes. Utar ergo et sententia Platonis alicuius pronuntiantis, Omnis anima immortalis[b]; utar et conscientia populi contestantis deum deorum. Utar et reliquis communibus sensibus, qui deum iudicem praedicant: Deus videt, et, Deo commendo[c]. At cum aiunt, Mortuum [5]quod mortuum, et, [6]Vive dum vivis, et, Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa[d], tunc meminero et cor vulgi cinerem a deo [7]deputatum et ipsam sapientiam saeculi stultitiam pronuntiatam. Tunc si [8]et haereticus ad vulgi vitia vel saeculi ingenia confugerit, Discede, dicam, [9]ab ethnico, haeretice; etsi unum estis omnes qui deum [10]fingitis, dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum Christianus tibi videris, alius ab ethnico [11]es; redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid caeco duci inniteris, si [12]vides? Quid vestiris a nudo, si Christum induisti? Quid alieno uteris clypeo, si ab apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri quam tu ab illo diffiteri; quia si [13]et a Christianis negari [14]eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit Chri-

I Cor. XV, 32. Ies. XXII, 13. Ies. XLIV, 20. I Cor. I, 20. III, 19.

40. et defectionem agnoscimus et refectionem cum maxime *abcd.* et defectionem (defectione *AB. Laurent.*) cummaxime *reliqui, et Laurent.* 41. perstricta *c., ex tribus Vaticanis.* praestructa *Laurent.* 42. et *AB. Laurent.*

Cap. III. 1. Equidem *A.* 2. de *om. BC (sed C. in marg. habet).* 3. et *A.* 4. et *A.* 5. quidem *A.* 6. Vive dum *(B)bcd.* vividum *ang.* Vivum dum *a.* Vivendum *AC. codex Pithoei.* 7. reputatum *A.* 8. et *om. ABCa.* 9. ab ethnico *om. A.* 10. fugitis *A. duo Vaticani.* 11. es *om. ABC.* 12. videris *BC.* 13. et *om. Bbc.* 14. illam *B.*

l. de omni statu animae stilum] Librum De Anima.

m. defectionem] *Defectionem* dicit mortem, sicuti *refectionem* resurrectionem.

Cap. III. a. de communibus sensibus sapere] Sic cap. 5: „Rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt.“, et hoc ipso capite deinde: „Utar et reliquis communibus sensibus.“, et infra: „Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat.“

b. Omnis anima immortalis] Cf. Platon. Phaedr. cap. 24. p. 245.

c. Deus videt, et, Deo commendo.] Cf. De Testim. Animae cap. 2. De Anima cap. 42.

d. Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa] Cf. supra cap. 1.

stianus qui eam negabit quam confitentur Christiani, et his mentis negabit quibus [15]utitur non Christianus. [16]Aufer d haereticis [17]quae cum ethnicis sapiunt, ut de scripturis solis stiones suas [18]sistant, et stare non poterunt. Communes sensus simplicitas ipsa commendát et compassio sententiar familiaritas opinionum, eoque [19]fideliores existimantur, quia n aperta et omnibus nota definiunt. Ratio autem divina in n [20]est, non in superficie, et plerumque aemula manifestis.

Cap. IV. Itaque haeretici inde statim incipiunt, et inde praestruun hinc [1]interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de comm favorabili sensuum. An aliud prius vel magis audias [2]ab ha quam ab ethnico? et [3]non protinus et non ubique conviciun nis, in originem, in materiam, in casum, in omnem exitum immundae a primordio ex faecibus terrae, immundioris deinc seminis sui limo, frivolae, infirmae, criminosae, [4]onerosae lestae, et post totum ignobilitatis elogium[a] caducae in ori terram et cadaveris nomen, et de isto quoque nomine peritu nullum inde iam nomen, in omnis [5]iam vocabuli mortem[b]? E ergo [6]vir sapiens et visui et contactui et recordatui tuo e [7]persuadere vis, quod se receptura quandoque sit in integr corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanito, in omnino de nihilo[c], et utique [8]redhibentibus [9]eam ignibus et et [10]alvis ferarum et [11]rumis alitum et lactibus piscium[d] et rum [12]temporum propria gula? Adeone autem eadem spera

15. utuntur non Christiani *cod. Io. Clementis.* 16. Aufer *ACmgabcd.* Auf 17. quae cum ethnicis *bcd.* quaecumque ethnici *ABC. tres Vaticani.* 18. i *Latinius.* 19. fideliores *Cmg.* 20. est *om. A.*

Cap. IV. 1. ingstruunt *A.* inconstruunt *B.* 2. tam ab haeretico *Fulvio Ursino.* 3. non protinus *om. b. Habent reliqui, et tres Vaticani.* rosae *om. B.* 5. vocabuli iam *A.* 6. vir *ABCabc.* vis *d.* 7. persuad quod *a., de libris Gangneii.* persuadere, quod *reliqui.* 8. rebibentibus *B* bentibus *A.* rehibentibus *C.* 9. ea imaginibus *ABC.* 10. alios *ABC.* 1 nis *ABC.* 12. temporum *om. ABC. Addidit primum de suis codd. Gangnei*

Cap. IV. a. ignobilitatis elogium] Cf. adnott. ad De Corona cap. 5.

b. in omnis iam vocabuli mortem?] Etenim mortui desinunt esse quicquid dum viverent vocabantur et iam sunt nulli. Plin. H. N. II [cap. 63.], ubi de natura terrae. (Rigalt.)

c. in aliquid omnino de nihilo] Cf. Gregor. Nyss. De Opif. Hom. capp. 27. 28.

d. lactibus piscium] Plin. H. N. XI, 37 „Ab hoc ventriculo *lactes* in homine et ove, per quas labitur cibus, in ceteris hillae; a quibus capaciora intestina ad alvum" cett. Priscian. VI, 686. Plaut. Curcul. II, 3, 40: „Ita cibi vacivi nio laxis *lactibus.*" Gloss. P pag. 129. Vulc.: „*Lactes, λοβ σπλάγχνων, λεπτὰ ἔντερα τ φων.*" Gloss. Cyrilli p. 529. „*Λοβοὶ τῶν ἐντέρων,* hae *lact* gulare non habet." Onomast. Lat. ed. Vulc. p. 79: „*Lactes, μ ρων.*" Glossar. Lat. ab Ange edit. in Auctt. Class. tom. VIII, „*Lactes,* pars intestinorum, un coagulatur."

e. eadem sperabitur] Cf. infra et cap. 58.

quae intercidit, [13]ut claudus et luscus [14]et caecus et leprosus et paralyticus [15]revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? an integri, ut iterum talia pati timeant? Quid tum de consequentiis carnis[f]? Rursusne omnia necessaria illi, et inprimis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum[g], et intestinis aestuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rursus ulcera et vulnera et febris [16]et podagra et mors [17]reoptanda? Nimirum haec erunt vota carnis recuperandae, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem haec aliquanto honestius pro stili pudore. Ceterum quantum etiam [18]spurciloquio liceat illorum in congressibus [19]experire, tam ethnicorum quam haereticorum.

Cap. V. Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, et dubii et simplices per eosdem sensus [1]denuo inquietantur, et ubique [2]primus iste in nos aries [3]temperatur quo carnis condicio [4]quassatur, necessario et a nobis carnis primum condicio munietur, vituperatione laudatione depulsa. Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut [5]etiam philosophari. Futile et frivolum istud corpusculum, quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, ut Menandro et [6]Marco[a] placet, etsi ignei alicuius exstructio aeque angeli, ut Apelles docet[b], sufficeret ad auctoritatem carnis [7]secundae[c] divinitatis patrocinium. Angelos post deum novimus. Iam nunc [8]quisquis ille summus deus haeretici cuiusque est, non immerito ab ipso quoque deducerem carnis dignitatem, a quo voluntas producendae ei adfuisset. Utique enim prohibuisset fieri quam fieri scisset, si fieri noluisset. Ita et secundum illos aeque caro dei res. [9]Nihil operis non eius est qui

13. et (*A*)*BC*. 14. et *om. ABCa*. 15. reverteniur *A*. 16. et podagra *om. ABC. Addidit primum de suis libris Gangneius.* 17. reoptanda *B. tres Vaticani.* reptanda *A.* redoptanda *reliqui.* 18. spurciloquio liceat *BCc. tres Vaticani.* spurciloquium liceat *a.* spurciloquii liceat *Ab.* spurciloquii licet *d., cum Fulvio Ursino et Gasp. Scioppio.* 19. experire *ego.* experiri *libri omnes.*

Cap. V. 1. inquietantur denuo *A.* 2. primus *Abcd.* in primis *reliqui.* 3. comperatur qui *A.* 4. quassetur *A.* 5. vituperatione laudatione depulsa *ABCa. tres Vaticani.* vituperationem laudatione depellas *bcd.* 5. etiam *om. B.* 6. marcio *B.* Marcioni *duo Vaticani.* 7. sedem *B.* secundum *AC.* 8. quisque ille et summus *A.* 9. nihil non est, eius est *A.* Nihil operis non est, eius est *C.* nihil operis non est *B.* Nihil operis non est eius *a.*

f. de consequentiis carnis] Cf. infra cap. 60. et cap. 61.

g. pulmonibus natandum] Metaphora de branchiis, quemadmodum Ludov. de la Cerda censet, vel de brachiis, id est pinnis, piscium desumpta, quorum similis est motus reciprocatui pulmonum.

Cap. V. a. ut Menandro et Marco placet] Marco solus tradit hoc placitum Tertullianus. Menander illud habuit a Simone, cuius discipulus fuit. Cf. Adv. Omnes Haer. cap. 1.

b. ut Apelles docet] Cf. De Carne Chr. cap. 8. De Anima cap. 23. De Praescr. Haeret. cap. 34.

c. secundae] Id est secundariae, angelorum.

passus est esse. Bene autem quod [10]et plures et duriores [11]quaeque doctrinae totam hominis figulationem deo nostro cedunt. Quantus hic sit satis nosti, qui unicum credidisti. Incipiat iam tibi caro placere, cuius artifex tantus est. Sed et mundus, inquis, dei opus est, et tamen praeterit habitus huius mundi, apostolo quoque auctore; nec idcirco restitutio mundi [12]praeiudicabitur quia dei opus est. Et utique si universitas inreformabilis post decessum, quid portio? Plane, si portio universitati adaequatur. Ad distantiam enim provocamus. Primo quidem, [13]quod omnia sermone dei facta sunt, et sine illo nihil. Caro autem [14]et sermone dei [15]constitit propter formam, ne quid sine sermone[d]. Faciamus enim hominem, ante praemisit, et amplius, manu, propter praelationem, ne universitati [16]compararetur. Et finxit, [17]inquit, deus hominem. Magnae sine dubio differentiae ratio, pro condicione scilicet rerum. Minora enim quae fiebant eo cui fiebant, siquidem homini fiebant, cui mox a deo addicta sunt. Merito igitur ut famula iussu et imperio et sola vocali potestate universa processerant. Contra homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso deo exstructus est, ut dominus esse [18]posset, dum fit a domino. Hominem autem memento carnem proprie dici, quae prior vocabulum hominis occupavit: Et finxit deus hominem, limum de terra. Iam homo, qui adhuc limus. Et insufflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo, id est limus, in animam vivam, et posuit deus hominem, quem finxit, in paradiso. Adeo homo figmentum primo, dehinc totus. Hoc eo commendarim, uti quicquid omnino homini a deo prospectum atque [19]promissum est, non [20]soli animae, verum et carni scias debitum, [21]ut si non ex consortio generis, certe vel ex privilegio nominis.

VI. Persequar itaque propositum, si tamen tantum possim carni [1]vindicare quantum contulit ille qui eam fecit, iam tunc gloriantem, quod illa pusillitas, [2]limus, in manus dei quaecunque sunt pervenit, satis beatus etsi solummodo contactus. Quid enim, si nullo amplius opere statim figmentum de contactu dei constitisset? Adeo [3]magna res agebatur, qua ista materia exstruebatur. Itaque totiens

10. et *om. bcd.* 11. quoque *ACa.* 12. praeiudicatur *Ca.* 13. omnia quod *AB.* 14. ex *B.* 15. constetit *codex lo. Clementis.* 16. comparetur *AB. tres Vaticani.* 17. deus hominem inquit *ABCa.* 18. possit *ABCa. tres Vaticani.* 19. permissum *B.* 20. solum *B.* 21. et si *B.*

Cap. VI. 1. vindicari *A.* 2. huius immani *B.* homo in manu *A.* 3. res magna *A.*

d. propter formam, ne quid sine sermone.] Id est propter formam, i. e. legem, quam modo laudaverat, ne quicquam videlicet fieret sine dei sermone. Quod iam comprobatprus est. De voc. *forma* hoc sensu usurpata cf. adnott. ad De Idolol. cap. 18. Ceterum ne taedeat cum his Tertulliani verbis comparasse verba Gregorii Nyss. De Opif. Hom. cap. 3.

honoratur quotiens manus dei patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum effingitur. Recogita totum illi deum occupatum ac [4]deditum, manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia, et ipsa inprimis adfectione, quae [5]liniamenta [6]dictabat. Quodcunque enim limus exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus, quod [7]et limus [8]et caro sermo[a], quod et terra tunc. [9]Sic enim praefatio patris ad filium: [10]Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. (Gen. I, 26.) Et [11]fecit hominem deus, id utique quod finxit, ad imaginem dei fecit illum, scilicet [12]Christi. Et sermo enim deus, qui in effigie dei constitutus non rapinam existimavit [13]parem esse deo. (Phil. II, 6.) Ita limus ille iam tunc imaginem induens Christi futuri in carne non tantum dei opus erat, sed et pignus. Quo nunc facit ad [14]infuscandam originem carnis [15]nomen terrae ventilare, ut sordentis, ut iacentis elementi? cum, et si alia materia [16]excudendo[b] homini competisset, artificis fastigium recogitari oporteret, qui illam et [17]eligendo dignam iudicasset et tractando fecisset. Phidiae manus Iovem Olympium ex ebore [18]molitur, et adoratur, nec iam bestiae et quidem insulsissimae[c] deus est, [19]sed summum saeculi numen, [20]non quia elephantus, sed quia Phidias tantus: deus vivus, [21]deus verus quamcunque materiae vilitatem non de sua operatione purgasset et ab omni infirmitate sanasset? An hoc supererit, ut honestius homo deum quam hominem deus finxerit? Nunc etsi scandalum limus, alia iam res est. Carnem [22]iam teneo, non terram; licet [23]et caro audiat: Terra es, et in terram ibis. (Gen. III, 19.) Origo recensetur, non substantia revocatur[d]. Datum

4. dedicatum *Ca.* 5. lineamenta *c.* 6. dictabat *amgb.* ductabat *c. tres Vaticani, Io. Harrisius.* ducebat (*A*)*d., Fulv. Ursinus.* decebat *BCa.* 7. et *om. AB.* 8. et sermo caro *bc.* 9. Si enim *A.* Sicut enim *B.* 10. et faciamus *B.* 11. hominem deus fecit *A.* 12. Christum *amg.* 13. parem esse *Cmg.* par *AB.* par in *C.* pariari *reliqui, ex emendat. Rhenani.* 14. infuscandum *AB. tres Vaticani.* 15. non *AB.* 16. exclndendo *edit. Priorii.* 17. elegendo *cod. Io. Clementis.* 18. molitur, et adoratur *ABCac. tres Vaticani.* molitae adorantur *bd.* 19. sed *bcd.* et *reliqui.* 20. non quia elephantus, sed quia Phidias tantus *abcd.* elephantis, non (sed *B.*) quia phidias tantus *AB.* elephantus, sed quia Phidias tantus *C.* 21. et deus *cd., ex cod. Io. Clementis.* 22. iam *om. AB.* 23. et *om. b.*

Cap. VI. a. sermo] Fr. Iunius distinguit „quod et limus, et caro sermo, quod et terra tunc.“, et interpretatur: „Christus cogitabatur homo futurus, quod et futurus limus, et sermo cogitabatur futurus caro, quod et terra tunc futura.“ Nicol. Rigaltius vult distingui, ut est in cod. Pithoeano: „caro, sermo quod et terra tunc.“

b. excudendo] V. adnott. ad lib. Adv. Valent. cap. 11.

c. et quidem insulsissimae] Insulsissimam bestiam appellat respectu exterioris, quae visui insulsa videtur et torpens, speciei et molis elephanti ad politissimum illud Phidiaci ingenii artificium. Cf. Gisb. Cuperus De Elephantis II, 7. in Sallengre Nov. Thes. Antiqu. Rom. tom. III, p. 178.

d. non substantia revocatur.] Scilicet non revocavit deus opificium suum convertendo hominem in terra cum dixit, Terra es. (Ludov. de la Cerda.)

est esse aliquid [24]origine [25]generosius et demutatione felicius. Nam et aurum terra, quia de terra; hactenus[e] tamen terra, ex quo aurum, longe alia materia, splendidior atque nobilior de [26]obsoletiore matrice. Ita et deo licuit carnis aurum de limi, quibus putas, sordibus [27]excusato censu[f] eliquasse.

Cap. VII. [1]Sed dilutior videatur auctoritas carnis, quia non et ipsam proprie manus divina tractavit, sicuti limum. [2]Quando in hoc [3]tractavit limum, ut postmodum caro fieret ex limo, [4]carnis utique negotium gessit. Sed adhuc velim discas [5]quando et quomodo caro [6]floruerit ex limo. Neque enim, ut quidam volunt, illae [6b]pelliceae tunicae[a], quas Adam et Eva paradisum exuti induerunt, [7]ipsae erunt carnis ex limo reformatio, cum aliquanto prius et Adam substantiae suae traducem in [8]femina iam carnem recognoverit (Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea), et ipsa delibatio masculi in feminam carne suppleta sit, limo, opinor, supplenda, si Adam adhuc limus. [9]Obliteratus igitur [10]et devoratus est limus in carnem. Quando? cum factus est homo in animam vivam de dei flatu, [11]vapore scilicet idoneo torrere quodammodo limum in aliam qualitatem, quasi in testam, ita in carnem. [12]Sic et figulo licet argillam temperato ignis adflatu in materiam robustiorem [13]recorporare [13b]et aliam ex alia [14]stringere speciem, aptiorem pristina et sui iam generis ac nominis. Nam etsi scriptum est, Numquid argilla [15]dicet figulo? id est homo deo, etsi apostolus, In testaceis, ait, vasculis, tamen et argilla homo, quia limus ante; et testa caro, quia ex limo per adflatus [16]divini vaporem, quam postea [17]pelliceae tunicae, [18]id est cutes superductae[b], vestierunt. Usque adeo, si detraxeris cutem, nudaveris carnem. Ita quod hodie spolium effi-

Gen. II, 23.

Rom. IX, 20.

24. in origine *liber Pithoei*. originis *A*. 25. ingenerosius *Gasp. Scioppius*. 26. obsolentiore *ABCa. tres Vaticani*. 27. excausato *AB. tres Vaticani*.

Cap. VII. 1. Sed ne dilutior *ab*. 2. quid *A*. 3. tractaverit *AB*. 4. carni *ABC*. 5. quomodo et quando *Ca*. 6. fluxerit *A. tres Vaticani*. 6b. pelliciae *BC*. 7. ipsi *B*. 8. femina iam carnem *c., de cod. Io. Clementis*. femina iam carne *bd*. feminae iam carne *reliqui*. 9. Obliteratur *b*. 10. devoratusque *A*. 11. vaporeo scilicet et idoneo *ABCa. cod. Pithoei*. 12. si et *A*. 13. incorporare *B*. 13b. et in aliam *Gasp. Scioppius*. 14. stringere *ABCa. tres Vaticani*. fingere *bcd*. 15. dicit *A. duo Vaticani*. 16. domini *B*. 17. pelliciae *B*. pellice *A*. 18. vel cutes *AB*.

e. hactenus] Hoc est non amplius, non ultra. Cf. quae adnotavi ad De Exhort. Castit. cap. 1.

f. de limi — sordibus excusato censu] Id est purgato, liberato. V. quae adnotavi de verbi *excusare* hoc usu ad lib. Adv. Hermog. cap. 16. *Censum* limi dicit, originem de limo, i. e. originalem limi materiam. Cf. ad De Corona cap. 13. De verbo *eliquare*, si est tanti, cf. interprr. ad Apul. Metam. X, 30.

Cap. VII. a. pelliceae tunicae] Cf. Adv. Valentin. cap. 1. Carpit enim his Valentinianos.

b. cutes superductae] Itaque Septimius pelliceas tunicas cutes fuisse censet, non, ut Valentiniani, carnem ipsam. (Rigalt.)

citur, si [19]detrahatur, hoc fuit indumentum, cum superstruebatur. Hinc et apostolus circumcisionem despoliationem carnis appellans Col. II, 11. tunicam [20]cutem [20b]adfirmavit. Haec [21]cum ita sint, habes et limum de manu [22]dei gloriosum et carnem de adflatu dei gloriosiorem, quo pariter caro et limi rudimenta deposuit et animae ornamenta suscepit. Non es diligentior deo, uti tu quidem Scythicas et Indicas gemmas et Rubentis Maris grana candentia[c] non plumbo, non aere, non ferro, ne argento quoque [23]oblaquees, sed electissimo et insuper operosissimo [24]descrobes auro[d], [25]vinis item et unguentis pretiosissimis quibusque vasculorum prius congruentiam cures, [26]proinde [27]perfectae [28]ferruginis gladiis[e] vaginarum adaeques dignitatem, — deus vero animae suae umbram, spiritus sui auram, oris sui operam vilissimo alicui commiserit capulo, et indigne collocando utique damnaverit. Collocavit autem, an potius inseruit et immiscuit carni? tanta quidem concretione, ut incertum haberi possit utrumne caro animam, an carnem anima circumferat, utrumne animae caro, an anima [29]appareat carni. Sed [30]et magis animam invehi atque dominari credendum est, ut magis deo proximam. Hoc quoque ad gloriam carnis exuberat, quod proximam deo et continet et ipsius dominationis compotem praestat. Quem enim naturae usum, quem mundi fructum, quem elementorum saporem non per carnem anima depascitur? quidni? per quam omni instrumento sensuum [31]fulciatur, visu, auditu, gustu, odoratu, contactu? per quam divina potestate respersa est, nihil non sermone perficiens, vel tacite praemisso? Et sermo enim de organo carnis est. Artes per carnem, studia, ingenia per carnem, opera, negotia, officia per carnem, atque adeo totum vivere animae carnis est, ut non vivere animae [32]nil

19. detrahitur *AB*. 20. cutim *B*. 20 b. adfirmavit *ABCa. tres Vaticani*. confirmavit *bcd*. 21. cuncta sint *A*. 22. domini *A*. 23. oblaqueasset, sed *BC*. oblaqueasses sed *A*. 24. describes *A*. 25. vinis item *om. ABCa*. 26. perinde *B*. 27. perfectae *d., codex Pithoei*. perfecte *Ca*. perspectae *amgbc., et B. m. pr.* prospectae *AB*. 28. ferruginis *amgbd*. ferroginis *c., ex cod. Io. Clementis*. ferrugineis *reliqui*. 29. appareat *bcd*. pareat *reliqui, et tres Vaticani*. 30. etsi *bc*. 31. fulciatur *ABCa. tres Vaticani*. fulta est *bcd*. 32. nil (nihil *d.*) aliud *Cmgabcd*. aliud *reliqui*.

c. Rubentis Maris grana candentia] Margaritas Maris Erythraei sive Rubri, ut appellat Adv. Marc. I, 13. f., quem locum cf. ad haec verba. Eius maris margaritarum etiam Hieronymus Epist. ad Demetriadem meminit (tom. IV. Opp. ed. Bened.) p. 689: „Ut taceam de inaurium pretiis, candore margaritarum, Rubri Maris profunda testantium, smaragdorum virore, cerauniorum flammis, hyacinthorum pelago, ad quae ardent et insaniunt studia matronarum." Cf. Martial. Epigr. X, 16. V, 38. Stat. Silv. IV, 6, 18. Casaub. ad Scriptt. Hist. Aug. p. 152.

d. operosissimo descrobes auro] *Descrobare* est tanquam in scrobe inserere. *Operosissimum* dicit aurum artificii vel artis operosissimae. Cf. adnott. ad Ad Natt. I, 4.

e. perfectae ferruginis gladiis] Perfectam ferruginem dicit perfectae bonitatis ferrum, cuius est acies mera, nec solum ingenio praestans, sed et factura, sed et aquae nobilitate, cui subinde candens immergitur. (Rigalt.)

aliud sit quam a carne [33] divertere. Sic etiam ipsum mori carnis est, cuius et vivere. Porro si universa per carnem [34] subiacent animae, carni quoque [35] subiacent. Per quod utaris, [36] cum eo utaris necesse est. Ita caro, dum ministra et famula animae deputatur, consors et cohaeres invenitur. Si temporalium, cur non et aeternorum?

Cap. VIII. Et haec quidem velut de publica forma humanae conditionis [1] suffragia carni procuraverim. Videamus nunc de propria [2] etiam Christiani nominis forma quanta huic substantiae frivolae ac [3] sordidae apud deum praerogativa sit: etsi sufficeret illi quod nulla omnino anima salutem possit adipisci nisi dum [4] est in carne crediderit; adeo [5] caro salutis est cardo. [6] De qua[a] cum anima deo [7] allegitur, ipsa est quae efficit ut anima [8] allegi possit. [9] Scilicet caro abluitur[b], ut anima emaculetur; caro ungitur, ut anima consecretur; caro signatur, ut et anima muniatur; caro manus [10] impositione adumbratur, ut et anima spiritu illuminetur; caro corpore et [11] sanguine Christi vescitur, ut et anima de deo saginetur. Non possunt ergo separari in mercede, quas opera coniungit. Nam et sacrificia deo grata, conflictationes dico animae, ieiunia et seras et aridas escas[c] et adpendices huius officii sordes[d] caro de proprio suo incommodo [12] instaurat. Virginitas quoque et viduitas et [13] modesta in occulto matrimonii dissimulatio et una notitia eius[e] de bonis carnis deo [14] adolentur. Age iam, quid de ea sentis, cum pro no-

33. devertere *cd.* 34. subiaciant *A.* 35. subiacent *Abcd.* subiaceant *reliqui.* 36. cum eo utaris *om. ABC. codex Pithoei. Addidit primum de suis codd. Gangneius.*

Cap. VIII. 1. in suffragium *bcd.* 2. et *A.* 3. solide *A.* 4. est *om. b.* 5. caro *om. A.* 6. Denique cum *d., cum Fulvio Ursino.* 7. alligitur *Cab.* alligatur *B. tres Vaticani.* allègatur *A.* 8. alligi *Cab.* alligari *AB.* 9. Scilicet caro *d., cum Fulvio Ursino.* Sed et caro *reliqui libri.* 10. impressione *B.* 11. vescitur Christi *A.* 12. instauratur *BCa.* 13. modesta *Cmgabcd.* modestia *ABC.* 14. adolantur *C.* adulantur *BCmg.* adulentur *amg.*

Cap. VIII. a. De qua] Intellege salute.

b. Scilicet caro abluitur cett.] Nimirum baptismo Christi, cui olim adiuncta sunt unctio et signaculum et manus impositio, ut lib. De Baptismo capp. 6. 7. et 8. exponit auctor. (Fr. Iunius.) Strictim h. l. recensuit, sed appositissime declaravit, baptismum, unctionem, signaculum crucis, manuum impositionem, eucharistiam. (Rigalt.)

c. seras et aridas escas] Νηστείας καὶ ξηροφαγίας, ut auctor distinguit libro De Ieiuniis cap. 1. (Fr. Iunius.)

d. adpendices huius officii sordes] Alibi dixit „horrorem cineris et asperitudinem sacci.“ Quibus etiam addebant haec Lucilliana, illuviem, imbalnitiem, imperfunditiem, incuriam. (Rigalt.) Cf. De Paenitent. cap. 9.

e. et una notitia eius] Hoc est monogamia. Quod ad modestam in occulto matrimonii dissimulationem Rigaltio putat per eam significari „ipsius matrimonii secreta, quae libro Ad Uxor. II, 3 penes sanctos esse ait officia sexus, ac debere cum honore ipsius necessitatis tanquam sub ipsis oculis dei modeste ac moderate transigi.“ Sed rem mihi rectius Ludov. de la Cerda explicasse videtur ex verbis Ad Uxor. I, 6: „Quot item qui consensu pari inter se matrimonii debitum tollunt, salvo matrimonio?“, item De Veland. Virg. cap. 10: „Sive qui ex consensu contumeliam communem iam recusaverunt.“

minis fide in medium extracta et odio publico exposita decertat, cum in carceribus maceratur teterrimo lucis exilio, penuria mundi, squalore, paedore, contumelia victus, ne somno quidem libera, quippe ipsis etiam cubilibus vincta ipsisque stramentis lancinata, cum iam et in luce omni tormentorum machinatione laniatur, cum denique suppliciis erogatur[f], enisa reddere Christo vicem moriendo pro ipso, et quidem per eandem crucem saepe, nedum per atrociora quoque ingenia poenarum. Nae illa beatissima et gloriosissima quae potest apud Christum dominum [15]parere[g] debito tanto, ut hoc solum debeat ei quod ei debere desierit, hoc magis vincta [16]quod absoluta.

Igitur ut retexam[a], quam deus manibus suis ad imaginem dei struxit, quam de suo adflatu ad similitudinem suae vivacitatis animavit, quam incolatui, fructui, [1]dominatui totius suae operationis praeposuit, quam [2]de sacramentis suis disciplinisque vestivit, cuius munditias amat, cuius castigationes probat, cuius passiones sibi adpretiat, haeccine non resurget, totiens dei? [3]Absit, absit ut deus manuum suarum operam, ingenii sui curam, adflatus sui vaginam, molitionis suae reginam[b], liberalitatis suae haeredem, religionis suae sacerdotem, testimonii sui militem, Christi sui sororem, in aeternum destituat interitum. Bonum deum novimus: solum, optimum [4]a Christo eius addiscimus; qui dilectionem mandans post suam in proximum [5]faciet et ipse quod praecepit. Diliget carnem tot modis sibi proximam, etsi infirmam, sed Virtus in infirmitate perficitur, etsi imbecillam, sed Medicum non desiderant nisi male habentes, etsi inhonestam, sed Inhonestioribus maiorem circumdamus honorem[c], etsi perditam, sed Ego, inquit, veni, ut quod [6]periit salvum faciam, etsi peccatricem, sed Malo [7]mihi, inquit, salutem peccatoris quam mortem, etsi damnatam, sed Ego, inquit, percutiam et sanabo. Quid ea exprobras carni quae deum expe-

Cap. IX. — Luc. XVIII, 19. — Matth. XXII, 37 sqq. — II Cor. XII, 9. — Luc. V, 31. — I Cor. XII, 23. — Luc. XIX, 10. — Ez. XVIII, 23. — Deut. XXXII, 39.

15. pariare *Petr. Ciacconius.* par esse *Latinius.* 16. quo *amgc. tres Vaticani.* quam *B.*

Cap. IX. 1. dominatui *om. AB.* 2. de sacramentis *ABc. tres Vaticani.* sacramentis *reliqui.* 3. Absit, absit *Acd. tres Vaticani.* Absit *reliqui.* 4. a Christo eius *ABCmgabcd.* a Christo *C.* 5. facit *amg.* 6. perierat *B.* 7. mihi *om. A.*

f. erogatur] Cf. de hoc verbo adnott. ad Scorp. cap. 6. — De carceris quas descripsit modo miseriis cf. Ad Martyr. cap. 2. Adde De Patient. cap. 13.

g. parere] Appellanti creditori paret debitor cum satisfacit. Iubet qui exigit, paret qui praestat quod promisit. (Rigalt.) Cf. Dirksen Manuale Latinitatis Font. Iur. Civ. Rom. p. 679. s. v. *Parere.*

Cap. IX. a. retexam] Nimirum summatim contrahens ea quae inde a cap. 6 praecesserunt. (Fr. Iunius.)

b. molitionis suae reginam] Molitionem dicit creationem. Creavit autem deus hominem tanquam regem omnium quae in terra, quae in mari. (Rigalt.)

c. sed inhonestioribus maiorem circumdamus honorem] Quae cum nominari necesse est, honorem praefari solemus. (Rigalt.)

ctant, quae in deum sperant, [8]quae honorantur ab illo, qu subvenit? Ausim dicere, si haec carni non accidissent, benigr gratia, misericordia, omnis vis dei benefica [9]vacuisset.

Cap. X. Tenes scripturas quibus caro infuscatur, tene etiam qu inlustratur. Legis [1]cum quando[a] deprimitur, adige oculos et [1] Ies. XL, 7. quando [3]revelatur. Omnis caro foenum. Non [4]hoc solum proi Ies. XL, 5. tiavit Esaias, sed et, Omnis caro videbit salutare dei. Notatu Gen. VI, 3. Genesi dicens [5]deus, Non manebit spiritus meus in hominibus Ioël III, 1. quia caro sunt. Sed et auditur per Ioëlem: Effundam de sp meo in omnem carnem. Apostolum quoque ne de uno stilo n Rom. VII, 18. quo carnem plerumque compungit. Nam [6]etsi negat habitare Rom. VIII, 8. quicquam in carne sua, etsi adfirmat eos qui in carne sint Gal. V, 17. placere non posse, quia concupiscat adversus spiritum, et si alia ita ponit ut carnis non tamen substantia, sed actus inhon tur, dicemus quidem alibi[b] nihil proprie carni exprobrari opo nisi in animae suggillationem, quae carnem ministerio sibi [7]sul Gal. VI, 7. Verum interim [8]et in illis litteris Paulus est[c], cum stigmata Ch I Cor. III, 16 sq. in corpore suo portat, cum [9]corpus nostrum ut dei templum vi I Cor. VI, 15. vetat, cum corpora nostra membra Christi facit, cum monet Ibid. v. 20. lere et magnificare deum in corpore nostro. Itaque si ignomi carnis resurrectionem eius expellunt, cur non dignitates potius ducent? [10]Quoniam deo magis congruit in salutem redigere q reprobarit interdum, quam in perditionem [11]dedere quod e [12]aliquando probavit.

Cap. XI. Hucusque de praeconio carnis adversus inimicos et nihilom amicissimos eius. Nemo enim tam carnaliter vivit quam qui ne carnis resurrectionem. Negantes [1]enim poenam despiciunt et di plinam. De quibus luculenter et [2]Paracletus per propheti Priscam: Carnes sunt, et carnem oderunt. Quam si tanta au ritas munit quanta illi ad meritum salutis patrocinari possit, n quid etiam dei ipsius potentiam et potestatem et licentiam recen

8. quae honorantur *bcd.* et honorantur *B.* honorantur *reliqui.* 9. vac *Cabcd.* vacavisset *ABCmg.*

Cap. X. 1. cum caro deprimitur *d., cum Fulvio Ursino.* 2. tum (cum *B* quando *ABCabc. tres Vaticani.* cum caro *d., cum Fulvio Ursino.* 3. revelatur *Vaticani.* 4. hoc *om. bc.* 5. deus *om. ab.* 6. si *B.* 7. subicit *A. Vati* subiit *B.* 8. et *om. ab.* 9. corpus *om. cd.* 10. quomodo *AB.* 11. d *edit. Semleri vitiose.* 12. aliquando probavit *cd., ex uno Vaticanorum.* quando probavit *A.* probavit *reliqui.*

Cap. XI. 1. eius *A.* enim eius *cd. duo Vaticani, teste Pamelio.* 2. clitus *AB.*

Cap. X. a. Legis cum quando] Legis, cum aliquando caro deprimitur. Non opus erat correctione.

b. alibi] Infra cap. 16.

c. et in illis litteris Paulus est] est, et in illis scripturae testim Pauli vox auditur. (Rigalt.)

debemus, an tantus sit qui valeat dilapsum et devoratum et quibuscunque modis [3] ereptum tabernaculum carnis reaedificare atque restituere? An et aliqua nobis exempla huius sui iuris in publico naturae [4] promulgarit, [5] ne qui forte adhuc [6] sitiant deum nosse, qui non alia lege credendus est quam ut [7] omnia posse credatur? Plane apud philosophos habes qui mundum hunc innatum infectumque defendant, sed multo melius quod omnes fere haereses natum et factum mundum annuentes conditionem[a] deo nostro adscribunt. Igitur confide illum totum hoc ex nihilo protulisse, et deum nosti fidendo quod tantum deus valeat. Nam et quidam infirmiores hoc [8] prius credere de materia. *De materia* [9] potius[b] subiacenti volunt ab illo universitatem dedicatam[c] secundum philosophos. Porro [10] et si ita in vero haberetur, cum [11] tamen longe alias substantias longeque alias species ex reformatione materiae diceretur protulisse quam fuisset ipsa materia, non minus defenderem ex nihilo eum protulisse, si ea protulerat quae omnino non fuerant. Quo enim interest ex nihilo quid proferri, an ex aliquo, dum quod non fuit fiat, quando etiam non fuisse nihil sit fuisse? Sic et fuisse e contrario nonnihil est fuisse. Nunc etsi interest, tamen utrumque [12] mihi adplaudit. Sive enim ex nihilo deus molitus est cuncta, poterit et carnem [13] in nihilum [14] prodactam[d] exprimere de nihilo: sive de materia [15] modulatus[e] est [16] alia, poterit et carnem quocunque dehaustam evocare de alio. Et utique idoneus est reficere qui fecit, quanto plus est fecisse quam refecisse, initium dedisse quam reddidisse. Ita restitutionem carnis faciliorem credas institutione.

Cap. XII. Aspice nunc[a] ad ipsa quoque exempla divinae potestatis. Dies moritur in noctem et tenebris usquequaque sepelitur. Funestatur

3. exemplum *AB. tres Vaticani.* 4. promulgavit *(A)d., Fulv. Ursinus.* promulgaret *BC. Paterniacensis codex.* promulget *Cmg.* 5. et qui *AB.* 6. sitiant *AC. codex Pithoei. Nec improbat Rigaltius.* sciant *Babc. Gorziensis codex.* nesciant *d., cum Fulvio Ursino.* 7. posse omnia *A.* 8. prius credere de materia. De materia *ego.* Prius credere, de materia *Cabcd.* prius de materia *AB. tres Vaticani.* 9. totius *Fulv. Ursinus.* 10. si ita *A.* 11. tamen *(AB)cd.* tam *reliqui.* 12. nihil *AB.* 13. in nihilo *B.* ex nihilo *A.* 14. prodactam *ego.* productam *ABCabc.* perductam *d., Fulv. Ursinus.* 15. modulatus *ABCmgamgbcd.* moderatus *Ca.* 16. aliam *amg.*

Cap. XI. a. conditionem] Hoc est creationem. Cf. adnott. ad De Corona cap. 6.

b. credere de materia. De materia potius] Ita mihi haec verba restituisse videor. Nec opus est pro *credere* reponere *credidere,* id quod Fr. Iunium video censuisse.

c. dedicatam] Cf. adnott. ad Scorp. cap. 1.

d. in nihilum prodactam] Ita emendandum erat. Cf. Apolog. cap. 48 „quaecunque te materia — *in nihilum prodegerit*" cett. Adde adnott. ad Apolog. cap. 18.

e. modulatus] Ita reposui cum plurima librorum parte. Amat enim hoc verbo uti Septimius. Cf. Adv. Marcion. II, 29. Ad Natt. I, 3. et II, 4.

Cap. XII. a. Aspice nunc] His etiam

stianus qui eam negabit quam confitentur Christiani, et his argumentis negabit quibus [15]utitur non Christianus. [16]Aufer denique haereticis [17]quae cum ethnicis sapiunt, ut de scripturis solis quaestiones suas [18]sistant, et stare non poterunt. Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat et compassio sententiarum et familiaritas opinionum, eoque [19]fideliores existimantur, quia nuda et aperta et omnibus nota definiunt. Ratio autem divina in medulla [20]est, non in superficie, et plerumque aemula manifestis.

Cap. IV. Itaque haeretici inde statim incipiunt, et inde praestruunt, dehinc [1]interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de communione favorabili sensuum. An aliud prius vel magis audias [2]ab haeretico quam ab ethnico? et [3]non protinus et non ubique convicium carnis, in originem, in materiam, in casum, in omnem exitum eius, immundae a primordio ex faecibus terrae, immundioris deinceps ex seminis sui limo, frivolae, infirmae, criminosae, [4]onerosae, molestae, et post totum ignobilitatis elogium[a] caducae in originem terram et cadaveris nomen, et de isto quoque nomine periturae in nullum inde iam nomen, in omnis [5]iam vocabuli mortem[b]? Hancne ergo [6]vir sapiens et visui et contactui et recordatui tuo ereptam [7]persuadere vis, quod se receptura quandoque sit in integrum de corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanito, in aliquid omnino de nihilo[c], et utique [8]redhibentibus [9]eam ignibus et undis et [10]alvis ferarum et [11]rumis alitum et lactibus piscium[d] et ipsorum [12]temporum propria gula? Adeone autem eadem sperabitur[e]

15. utuntur non Christiani *cod. Io. Clementis.* 16. Aufer *ACmgabcd.* Aufers *BC.* 17. quae cum ethnicis *bcd.* quaecumque ethnici *ABC. tres Vaticani.* 18. instruant *Latinius.* 19. fideliores *Cmg.* 20. est *om. A.*

Cap. IV. 1. ingstruunt *A.* inconstruunt *B.* 2. tam ab haeretico *d., cum Fulvio Ursino.* 3. non protinus *om. b. Habent reliqui, et tres Vaticani.* 4. onerosae *om. B.* 5. vocabuli iam *A.* 6. vir *ABCabc.* vis *d.* 7. persuadere vis quod *a., de libris Gangneii.* persuadere, quod *reliqui.* 8. rebibentibus *B.* retibentibus *A.* rehibentibus *C.* 9. ea imaginibus *ABC.* 10. alius *ABC.* 11. ruinis *ABC.* 12. temporum *om. ABC. Addidit primum de suis codd. Gangneius.*

Cap. IV. a. ignobilitatis eloginm] Cf. adnott. ad De Corona cap. 5.

b. in omnis iam vocabuli mortem?] Etenim mortui desinunt esse quicquid dum viverent vocabantur et iam sunt nulli. Plin. H. N. II [cap. 63.], ubi de natura terrae. (Rigalt.)

c. in aliquid omnino de nihilo] Cf. Gregor. Nyss. De Opif. Hom. capp. 27. 28.

d. lactibus piscium] Plin. H. N. XI, 37 „Ab hoc ventriculo *lactes* in homine et ove, per quas labitur cibus, in ceteris hillae; a quibus capaciora intestina ad alvum" cett. Priscian. VI, 686. Plaut. Curcul. II, 3, 40: „Ita cibi vacivitate venio laxis *lactibus.*" Gloss. Philoxeni pag. 129. Vulc.: „*Lactes, λοβοὶ τῶν σπλάγχνων, λεπτὰ ἔντερα τῶν ἐρίφων.*" Gloss. Cyrilli p. 529. Vulc.: „*Λοβοὶ τῶν ἐντέρων,* hae *lactes.* Singulare non habet." Onomast. Graeco-Lat. ed. Vulc. p. 79: „*Lactes, μεσεντέριον.*" Glossar. Lat. ab Angelo Maio edit. in Auctt. Class. tom. VIII, p. 327: „*Lactes,* pars intestinorum, unde hoc coagulatur."

e. eadem sperabitur] Cf. infra cap. 5. et cap. 58.

quae intercidit, [13]ut claudus et luscus [14]et caecus et leprosus et paralyticus [15]revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? an integri, ut iterum talia pati timeant? Quid tum de consequentiis carnis[f]? Rursusne omnia necessaria illi, et inprimis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum[g], et intestinis aestuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rursus ulcera et vulnera et febris [16]et podagra et mors [17]reoptanda? Nimirum haec erunt vota carnis recuperandae, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem haec aliquanto honestius pro stili pudore. Ceterum quantum etiam [18]spurciloquio liceat illorum in congressibus [19]experire, tam ethnicorum quam haereticorum.

Cap. V. Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, et dubii et simplices per eosdem sensus [1]denuo inquietantur, et ubique [2]primus iste in nos aries [3]temperatur quo carnis condicio [4]quassatur, necessario et a nobis carnis primum condicio munietur, vituperatione laudatione depulsa. Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut [5]etiam philosophari. Futile et frivolum istud corpusculum, quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, ut Menandro et [6]Marco[a] placet, etsi ignei alicuius exstructio aeque angeli, ut Apelles docet[b], sufficeret ad auctoritatem carnis [7]secundae[c] divinitatis patrocinium. Angelos post deum novimus. Iam nunc [8]quisquis ille summus deus haeretici cuiusque est, non immerito ab ipso quoque deducerem carnis dignitatem, a quo voluntas producendae ei adfuisset. Utique enim prohibuisset fieri quam fieri scisset, si fieri noluisset. Ita et secundum illos aeque caro dei res. [9]Nihil operis non eius est qui

13. et (*A*)*BC*. 14. et *om. ABCa*. 15. revertentur *A*. 16. et podagra *om. ABC. Addidit primum de suis libris Gangneius*. 17. reoptanda *B. tres Vaticani*. reptanda *A*. redoptanda *reliqui*. 18. spurciloquio liceat *BCc. tres Vaticani*. spurciloquium liceat *a*. spurciloquii liceat *Ab*. spurciloquii licet *d., cum Fulvio Ursino et Gasp. Scioppio*. 19. experire *ego*. experiri *libri omnes*.
Cap. V. 1. inquietantur denuo *A*. 2. primus *Abcd*. in primis *reliqui*. 3. comperatur qui *A*. 4. quassetur *A*. 5. vituperatione laudatione depulsa *ABCa. tres Vaticani*. vituperationem laudatione depellas *bcd*. 5. etiam *om. B*. 6. marcio *B*. Marcioni *duo Vaticani*. 7. sedem *B*. secundum *AC*. 8. quisque ille et summus *A*. 9. nihil non est, eius est *A*. Nihil operis non est, eius est *C*. nihil operis non est *B*. Nihil operis non est eius *a*.

f. de consequentiis carnis] Cf. infra cap. 60. et cap. 61.
g. pulmonibus natandum] Metaphora de branchiis, quemadmodum Ludov. de la Cerda censet, vel de brachiis, id est pinnis, piscium desumpta, quorum similis est motus reciprocatui pulmonum.
Cap. V. a. ut Menandro et Marco placet] Marco solus tradit hoc placitum Tertullianus. Menander illud habuit a Simone, cuius discipulus fuit. Cf. Adv. Omnes Haer. cap. 1.
b. ut Apelles docet] Cf. De Carne Chr. cap. 8. De Anima cap. 23. De Praescr. Haeret. cap. 34.
c. secundae] Id est secundariae, angelorum.

passus est esse. Bene autem quod [10] et plures et duriores [11] quaeque doctrinae totam hominis figulationem deo nostro cedunt. Quantus hic sit satis nosti, qui unicum credidisti. Incipiat iam tibi caro placere, cuius artifex tantus est. Sed et mundus, inquis, dei opus est, et tamen praeterit habitus huius mundi, apostolo quoque auctore; nec idcirco restitutio mundi [12] praeiudicabitur quia dei opus est. Et utique si universitas inreformabilis post decessum, quid portio? Plane, si portio universitati adaequatur. Ad distantiam enim provocamus. Primo quidem, [13] quod omnia sermone dei facta sunt, et sine illo nihil. Caro autem [14] et sermone dei [15] constitit propter formam, ne quid sine sermone [d]. Faciamus enim hominem, ante praemisit, et amplius, manu, propter praelationem, ne universitati [16] compararetur. Et finxit, [17] inquit, deus hominem. Magnae sine dubio differentiae ratio, pro condicione scilicet rerum. Minora enim quae fiebant eo cui fiebant, siquidem homini fiebant, cui mox a deo addicta sunt. Merito igitur ut famula iussu et imperio et sola vocali potestate universa processerant. Contra homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso deo exstructus est, ut dominus esse [18] posset, dum fit a domino. Hominem autem memento carnem proprie dici, quae prior vocabulum hominis occupavit: Et finxit deus hominem, limum de terra. Iam homo, qui adhuc limus. Et insufflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo, id est limus, in animam vivam, et posuit deus hominem, quem finxit, in paradiso. Adeo homo figmentum primo, dehinc totus. Hoc eo commendarim, uti quicquid omnino homini a deo prospectum atque [19] promissum est, non [20] soli animae, verum et carni scias debitum, [21] ut si non ex consortio generis, certe vel ex privilegio nominis.

I Cor. VII, 31. — Io. I, 3. — Gen. I, 26. — Gen. I, 27. — Gen. II, 7. — Gen. II, 7 sq.

Cap. VI.

Persequar itaque propositum, si tamen tantum possim carni [1] vindicare quantum contulit ille qui eam fecit, iam tunc gloriantem, quod illa pusillitas, [2] limus, in manus dei quaecunque sunt pervenit, satis beatus etsi solummodo contactus. Quid enim, si nullo amplius opere statim figmentum de contactu dei constitisset? Adeo [3] magna res agebatur, qua ista materia exstruebatur. Itaque totiens

10. et *om. bcd.* 11. quoque *ACa.* 12. praeiudicatur *Ca.* 13. omnia quod *AB.* 14. ex *B.* 15. constetit *codex Io. Clementis.* 16. comparetur *AB. tres Vaticani.* 17. deus hominem inquit *ABCa.* 18. possit *ABCa. tres Vaticani.* 19. permissum *B.* 20. solum *B.* 21. et si *B.*

Cap. VI. 1. vindicari *A.* 2. huius immani *B.* homo in manu *A.* 3. res magna *A.*

d. propter formam, ne quid sine sermone.] Id est propter formam, i. e. legem, quam modo laudaverat, ne quicquam videlicet fieret sine dei sermone. Quod iam comprobatprus est. De voc. *forma* hoc sensu usurpata cf. adnott. ad De Idolol. cap. 18. Ceterum ne taedeat cum his Tertulliani verbis comparasse verba Gregorii Nyss. De Opif. Hom. cap. 3.

non in aliquo minus, ut sic quoque [27]deo dignum, dum pro tanta eius patientia plenum atque perfectum; itaque [28]plenitudinem perfectionemque iudicii nonnisi de totius hominis repraesentatione constare, totum porro hominem ex utriusque substantiae [29]concretione [30]parere, idcircoque in utraque exhibendum quem totum oporteat iudicari, qui nisi totus utique non vixerit: qualis ergo vixerit, talem iudicari, quia de eo quod vixerit habeat iudicari. Vita est enim causa iudicii, per tot substantias dispungenda per [31]quot et [32]functa est.

Age iam scindant adversarii nostri carnis animaeque contextum prius in vitae administratione, ut ita audeant scindere illud etiam in vitae remuneratione. Negent [1]operarum societatem, ut merito possint etiam mercedem negare. Non sit particeps in sententia caro, si non fuerit et in causa. Sola anima revocetur, si sola decedit. At enim non magis sola decedit quam sola [2]decucurrit illud unde decedit, vitam hanc dico. Adeo autem non [3]sola anima transigit vitam, ut nec cogitatus, [4]licet solos, licet non ad [5]effectum per carnem deductos, auferamus a [6]collegio carnis, siquidem in carne et cum carne et per carnem agitur ab anima quod agitur in corde. Hanc denique carnis speciem, [7]arcem animae, etiam dominus in [8]suggillationem cogitatuum taxat: Quid cogitatis in cordibus vestris nequam? et: Qui [9]conspexerit mulierem ad concupiscendum, iam [10]adulteravit in corde. Adeo et sine opere et sine effectu cogitatus carnis est actus. Sed etsi in cerebro, vel in medio superciliorum discrimine, vel [11]ubiubi philosophis placet, principalitas sensuum consecrata est, quod [12]*ΗΓΕΜΟΝΙΚΟΝ* appellatur, caro erit omne animae cogitatorium[a]. Nunquam anima sine carne est, [13]quamdiu in carne est. Nihil non cum illa agit, sine qua non est. Quaere adhuc an cogitatus quoque per carnem [14]administrentur, qui per

Cap. XV.

Matth. IX, 4.

Matth. V, 28.

27. dignum deo *AB*. 28. plenitudinem *Cabd*. perfectam (perfectum *B*.) plenitudinem *reliqui, et tres Vaticani*. 29. concretione *amgbcd*. congregatione *ABCa*. 30. parari *Latinius*. 31. quod *BCa*. 32. defuncta *A*.

Cap. XV. 1. operum *codex Io. Clementis*. 2. decucurrit *ABCabcd. tres Vaticani*. decurrit *codex Io. Clementis*. 3. sola *ABbcd*. solum *reliqui*. 4. liceat solos solos licet *B*. licet solos solos licet *A*. 5. effectum (*AB*)*bcd*. adfectum *reliqui*. 6. conlegio *A*. 7. artem *AB*. 8. suggillatione *bc*. 9. conspexerit mulierem ad concupiscendum *cd*., *de codice Io. Clementis*. ad concupiscendum conspexerit *A*. conspexerit ad concupiscendum *reliqui*. 10. adulterat *A*. adulterium *B*. 11. ubiubi *bcd*. ubi *reliqui*. 12. *ΗΓΕΜΟΝΙΚΟΝ* *A*. agenonicon *B*. egemonicon *Ca*. hegemonicon *bcd*. 13. quamdiu in carne est *om. ABC*. 14. administrantur *BCa*. administratur *A*.

Cap. XV. a. cogitatorium.] Cogitatorium a Tertulliano dicitur locus in corpore sive pars corporis ubi anima cogitat. (Rigalt.) *Φροντιστήριον*. Ceterum de hegemonico cf. De Anima cap. 15. Adde Cic. De Nat. Deor. II, 11. cum interprr. Adde Chalcid. in Plat. Timaeum p. 9. Plut. De Plac. Philos. IV, 5.

carnem dinoscuntur extrinsecus. Volutet aliquid anima, vultus operatur indicium, facies intentionum omnium speculum est. Negent factorum societatem cui negare non possunt cogitatorum. Et illi quidem delinquentias carnis enumerant: ergo peccatrix tenebitur supplicio. Nos vero etiam virtutes carnis opponimus: ergo et bene operata tenebitur praemio. Et si [15]anima est quae agit et impellit in omnia, carnis obsequium est. Deum non licet aut iniustum iudicem credi aut inertem; iniustum, si sociam bonorum operum a praemiis arceat, inertem, si sociam malorum a suppliciis secernat, cum humana censura eo perfectior habeatur [16]quo etiam ministros facti cuiusque deposcit, nec [17]parcens nec invidens illis, quominus cum auctoribus aut poenae aut [18]gratiae communicent [19]fructum.

Cap. XVI. Sed cum imperium animae, obsequium carni[a] distribuimus, prospiciendum est ne [1]et hoc alia argumentatione subvertant, ut velint carnem sic in officio animae collocare, non quasi ministram, ne [2]ex hoc sociam cogantur agnoscere. Dicent enim ministros et socios habere arbitrium ministrandi atque sociandi et potestatem suae voluntatis in utrumque, homines scilicet et ipsos; idcirco cum auctoribus [3]merita communicare, quibus operam sponte [4]accommodant: carnem autem nihil sapientem, nihil sentientem per semetipsam, non velle, non nolle de suo habentem [5]vice potius vasculi apparere animae, ut instrumentum, non ut ministerium. Itaque animae[b] solius iudicium praesidere, qualiter usa sit vasculo carnis, vasculum vero ipsum non esse sententiae obnoxium, quia nec calicem [6]damnari, si quis eum veneno [7]temperarit, nec gladium ad bestias [8]pronuntiari, si quis eo latrocinium fuerit operatus. Iam ergo innocens caro ex [9]ea parte qua non reputabuntur illi operae malae, et nihil prohibet innocentiae nomine salvam eam fieri. Licet enim nec [10]bona opera [11]reputentur illi, [12]sicut nec [13]mala, [14]divinae tamen benignitati magis competit innocentes liberare. [15]Beneficus

15. est anima *AB*. 16. quod *b*. 17. parens *B*. 18. gratis *B*. 19. fructus *A*.
Cap. XVI. 1. ne et hoc *cd. tres Vaticani*. ne ex hoc *B*. ne et ex hoc *reliqui*. 2. ex hoc *cd., ex codice Io. Clementis*. et *reliqui*. 3. merito *AB*. 4. accommodarint *ABCa*. 5. iure *B*. 6. damnari *ABCacd. tres Vaticani*. damnaris *b*. 7. temperaverit *A*. 8. pronuntiari *ABCacd. tres Vaticani*. pronuntiaris *b*. 9. ea *om. bc*. 10. bonae operae *cd*. 11. imputentur *B*. 12. sic nec *A*. 13. malae *cd*. 14. divina tamen benignitate *B*. 15. Beneficus (Beneficos *AB*.) enim debet; optimi (optumi *B*.) est autem *ABa*. beneficis enim debet. Optimi est autem *bcd*. beneficus est atque optimus. Debet autem etiam *C*. *Probant Fr. Iunius et Ios. Scaliger*.

Cap. XVI. a. imperium animae, obsequium carni] Cf. Augustin. Contra Iulian. IV, 12. Cf. etiam De Anima cap. 40.

b. animae] Animae iudicandae in die novissima.

enim debet[c]; optimi est autem etiam quod non [16]debetur offerre. Et tamen calicem, non dico venenarium, in quem mors aliqua [17]ructarit[d], sed [18]frictricis[e] vel [19]archigalli vel gladiatoris aut carnificis [20]spiritu infectum, quaero an minus damnes quam oscula ipsorum? nostris quoque sordibus nubilum, vel non pro animo temperatum, elidere solemus, quo magis puero irascamur. Gladium [21]vero latrociniis ebrium quis non a domo tota, nedum a cubiculo, nedum a capitis sui officio[f] [22]relegabit, praesumens scilicet nihil aliud se quam [23]inludia animarum somniaturum, [24]urguentium et inquietantium sanguinis sui concubinum[g]? At enim et calix bene sibi conscius, et de diligentia [25]ministerii commendatus, [26]de coronis quoque potatoris sui [27]inornabitur aut aspergine florum honorabitur. Et gladius bene de bello cruentus et melior homicida[h] laudem suam consecratione pensabit. [28]Est ergo et in vascula et in instrumenta sententiam figere[i], ut dominorum et auctorum meritis et ipsa communicent; ut huic quoque argumentationi satisfecerim, licet ab exemplo vacet diversitas rerum. Omne enim vas vel instrumentum aliunde in usus venit, extranea omnino materia a substantia hominis. Caro autem ab exordio uteri [29]consata, [30]conformata, congenita animae etiam in omni operatione miscetur illi. Nam etsi vas [31]vocatur apud apostolum, quam iubet in honore [32]tractari, eadem tamen ab eodem homo [33]exterior appellatur; ille scilicet limus qui

I Thess. IV, 4.

16. debetur *ABcd.* deberetur *reliqui, Fr. Iunius.* 17. ructarit *bcd.* ructaret *ACa.* reputaret *B.* 18. frictricis *bc.* fictricis *ABCad. tres Vaticani et liber Pithoei.* fascinatricis *Fulv. Ursinus.* Thracis *Petr. Ciacconius.* architrecis *G. Canterus Nov. Lectt. IV,* 12. 19. Galli *Petr. Ciacconius.* 20. in spiritu *B.* 21. vel *ABC.* 22. relegabit *ABCa. tres Vaticani.* relegarit *bcd.* 23. inludia *abcd.* invidia *AC. codex Pithoei.* invidiam *B., Nicol. Rigaltius.* 24. urguentium *c. tres Vaticani et codex Io. Clementis.* urgentium *reliqui.* 25. ministri *amg.* 26. de *om. ABC.* 27. inornabitur *ab.* inorbitur *C. et cod. Pithoei.* morbiter *B.* mo'biter *A.* inorabitur *cd. tres Vaticani.* 28. Est *Acd. tres Vaticani.* Estne *reliqui.* 29. consata *Abcd.* consita *reliqui.* 30. confirmata *AB.* 31. vocat apostolus *A. tres Vaticani.* vocatur apostolum *B.* 32. tractare *Ca.* 33. appellatur exterior *ABCa.*

c. beneficus enim debet] Debet enim qui beneficus est innocentes liberare, qui vero optimus — et quid magis optimum quam divinitas? — etiam quod non debetur offerre. Caro igitur licet solummodo innocens sit, non etiam bene merita, tamen salutem a deo impetrabit.

d. in quem mors aliqua ructarit] In quem aliquis celeritate veneni correptam animam inter sorbendum cum ructu efflaverit. (Rigalt.)

e. frictricis] Cf. adnott. ad De Pallio cap. 4. Rigaltius cum Pithoeano libro ceterisque scripsit *fictricis,* interpretatus „φαρμακίδος, sagae, simulacra cerea fingentis."

f. a capitis sui officio] A cervicali. (Rigalt.)

g. sanguinis sui concubinum?] Quasi caesorum sanguini incubet qui gladium caesorum sanguine tinctum cervicali suo supposuit. (Rigalt.)

h. melior homicida] Gladium de bello cruentum homicidam vocat, sed meliorem, ut cogitare liceat priorem esse homicidam gladium de latrocinio cruentum. Ait igitur illum esse meliorem, sed tamen homicidam. Etenim bella gerere nolebat Christianos. (Rigalt.)

i. sententiam figere] Hoc est intrepide et constanter adserere. (Rigalt.)

prior titulo hominis incisus est, non calicis aut gladii aut vasculi ullius. Vas enim capacitatis nomine dicta est, qua animam capit et continet, homo vero de communione naturae, quae eam non instrumentum in operationibus [34]praestat, sed ministerium. Ita et ministerium tenebitur iudicio, [35]et si de suo nihil sapiat, quia portio est eius quae sapit, non [36]supellex. Hoc et apostolus sciens nihil carnem agere per semetipsam quod non animae deputetur nihilominus peccatricem iudicat carnem, ne eo quod [37]ab anima [38]videatur impelli iudicio liberata credatur. Sic et cum aliquas laudis operas carni indicit, Glorificate, [39]inquit, et tollite deum in corpore vestro, certus et hos [40]conatus ab anima agi, idcirco tamen et carni eos mandat, quia et illi fructum [41]repromittit. Alioquin nec [42]exprobratio competisset in alienam [43]culpae nec adhortatio in extraneam [44]gloriae; et exprobratio enim et exhortatio vacarent erga carnem, si vacaret et merces quae in resurrectione captatur.

I Cor. VI, 20.

Cap. XVII.

Simplicior quisque fautor sententiae nostrae putabit carnem etiam idcirco repraesentandam esse iudicio, quia aliter anima non capiat passionem tormenti seu refrigerii, utpote incorporalis; hoc enim vulgus existimat. Nos [1]autem animam corporalem et hic profitemur et in suo volumine probamus, habentem proprium genus [2]substantiae soliditatis, per quam quid et sentire et pati possit. Nam et nunc animas torqueri foverique penes inferos, [3]licet nudas, licet adhuc exules carnis, [4]probabit Lazari exemplum. [5]Dedi igitur adversario dicere: Ergo quae habet corpulentiam propriam, de suo [6]sufficiet ad facultatem passionis et sensus, ut non egeat repraesentatione carnis. Immo eatenus egebit, non [7]qua sentire quid sine carne non possit, sed [8]qua necesse est illam etiam cum carne sentire. Quantum enim ad agendum de suo sufficit, tantum [9]et ad patiendum. Ad agendum autem minus de suo sufficit. Habet enim de suo solummodo cogitare, velle, cupere, disponere. Ad perficiendum autem operam carnis expectat. Sic itaque et ad patiendum societatem carnis expostulat, ut tam plene per eam pati possit quam sine ea plene agere non potuit. Et ideo in quae de suo sufficit, eorum interim sententiam pendit, concupiscentiae et cogi-

34. habet *b.* 35. etsi *bcd.* ut *reliqui.* 36. supplex *amg.* 37. ab *om. A.* 38. videtur *AB. tres Vaticani.* 39. inquit, et tollite *Ac. tres Vaticani.* tollite *reliqui.* 40. conatus *ABCmgabcd.* coronatus *C.* 41. repromittit *Aabcd.* repromittunt *reliqui.* 42. exprobatio *B., uti solet.* 43. culpam *amg.* 44. gloriam *amg.*

Cap. XVII. 1. autem *om. AB.* 2. substantivae *Cmg.* 3. licet *om. A.* 4. probavit Lazari *bcd.* probabit Lazari *BCa.* Lasari probabit *A.* 5. Dedim *c.* 6. sufficiat *AB.* 7. qua *Cmgcd. tres Vaticani.* quia *ABCab.* 8. qua *Cmgcd. tres Vaticani.* quia *ABCab.* 9. etiam *codex Io. Clementis.*

tatus et voluntatis. Porro si haec satis essent ad plenitudinem meritorum, [10]ut non requirerentur et facta, sufficeret in totum anima ad perfectionem iudicii de his iudicanda in quae agenda sola suffecerat. Cum vero etiam [11]facta devincta sint meritis, facta autem per carnem administrentur, iam non sufficit animam sine carne foveri sive cruciari pro operibus etiam carnis, etsi habet corpus, [12]etsi habet membra, quae [13]proinde illi non sufficiunt ad sentiendum [14]plene, quemadmodum nec ad agendum perfecte. Idcirco pro [15]quoquo modo egit, pro eo et patitur apud inferos, prior degustans iudicium, sicut prior induxit admissum; expectans tamen et carnem, ut per illam etiam facta compenset cui cogitata mandavit. Denique haec erit ratio in ultimum finem destinati iudicii, ut exhibitione carnis omnis divina censura perfici possit. Alioquin non [16]sustineretur in finem quod et nunc animae [17]decerpunt[a] apud inferos, si solis animabus destinaretur.

Hucusque praestructionibus egerim ad muniendos sensus omnium scripturarum, quae carnis [1]recidivatum pollicentur. Cui cum [2]tot auctoritates iustorum patrociniorum procurent, honores[a] dico substantiae ipsius, [3]tum vires dei, [4]tum exempla earum, [5]tum rationes iudicii et necessitates ipsius[b], utique secundum praeiudicia tot auctoritatum scripturas intellegi oportebit, non secundum ingenia haereticorum, de sola incredulitate venientia, quia incredibile habeatur restitui substantiam interitu subductam, non quia [6]aut substantiae ipsi [7]inemeribile[c] sit, aut deo [8]impossibile, aut iudicio [9]inhabile. Plane incredibile, si nec [10]praedicatum divinitus fuerit; nisi quod etsi praedicatum id a deo non fuisset, ultro praesumi debuisset, ut propterea non praedicatum, quia tot auctoritatibus praeiudicatum. At cum divinis quoque vocibus [11]personat, tanto abest ut aliter intellegatur quam desiderant illa a quibus etiam sine

Cap. XVIII.

10. et *A.* 11. facta *om. A.* 12. et habet *a.* 13. perinde *B.* 14. plene, quemadmodum *om. ABCa.* 15. quoquo *ABcd. tres Vaticani.* quo *reliqui.* 16. sustinuerunt *AB.* 17. decerpunt *bcd.* decerpuntur *reliqui.*

Cap. XVIII. 1. recidiva cum pollicentur *AB.* 2. tota auctoritate si iustorum *ABC.* 3. cum *AB.* 4. cum *AB.* 5. cum *AB.* 6. aut *bcd.* et *reliqui.* 7. memorabile *B.* inremeabile *coni. Rhenanus, uti legitur in marg. ed. princ.* 8. inpassibile *B.* 9. inhabitabile *ABC.* 10. praeiudicatum *Ca.* 11. personet *d.*

Cap. XVII. a. decerpunt] Id est delibant, degustant, ut supra dixit.

Cap. XVIII. a. honores] Epilogo brevi omnia argumenta pro resurrectione carnis hactenus dicta claudit. De honore carnis egit capp. 5—9. De potentia dei ad suscitandam carnem egit cap. 11., et de exemplis in rebus naturalibus quibus resurrectio nostra fulcitur capp. 12 et 13. (Ludov. de la Cerda.)

b. ratione iudicii et necessitates ipsius] De hoc capp. 14—17.

c. inemeribile] Fr. Iunius interpretatur „consequibile; quod caro non possit attingere aut consequi." Ludov. de la Cerda contra „non potens mereri, et indignum."

divinis vocibus [12]persuadetur. Videamus igitur hoc primum, quonam [13]titulo spes ista [14]proscripta sit. Unum, opinor, apud omnes [15]edictum dei pendet[d], Resurrectio mortuorum. Duo verba expedita, decisa, detersa. Ipsa conveniam, ipsa discutiam, cui se substantiae addicant. Cum audio resurrectionem homini imminere, quaeram necesse est quid eius cadere sortitum [16]sit; siquidem nihil resurgere expectabit nisi quod ante succiderit. Qui ignorat carnem cadere per mortem, potest eam nec stantem nosse per vitam. Sententiam dei natura pronuntiat: Terra es, et in terram ibis. Et qui non [17]audivit, videt. Nulla mors non ruina membrorum [18]est. Hanc corporis sortem dominus quoque expressit, [19]cum ipsa substantia indutus, Diruite, inquit, templum istud, et ego illud triduo resuscitabo. Ostendit enim cuius sit dirui, cuius elidi, cuius iacere, [20]cuius et relevari et resuscitari; quamquam et animam [21]circumferret trepidantem usque ad mortem, sed non cadentem per mortem; quia et scriptura, De corpore, inquit, suo dixerat. Atque adeo caro est quae morte subruitur, ut exinde a cadendo cadaver [22]renuntietur. Anima porro nec vocabulo cadit, quia nec habitu ruit. [23]Atquin ipsa est quae ruinam corpori infert cum efflata est, sicut ipsa est quae illud de terra [24]suscitabit ingressa. Non potest cadere quae [25]suscitabit ingressa; non potest ruere quae [26]elidit egressa. Artius dicam, ne in somnum quidem cadit anima cum corpore, ne tum quidem sternitur cum carne. [27]Etenim agitatur in somnis et iactitatur; quiesceret autem, si iaceret, [28]et iaceret, si caderet. Ita nec in [29]veritatem mortis cadit quae nec in [30]imaginem eius ruit. Sequens nunc vocabulum, Mortuorum, aeque dispice cui substantiae [31]insidat; quamquam in hac materia admittamus interdum mortalitatem animae assignari ab haereticis, ut, si anima mortalis resurrectionem consecutura est, praeiudicium sit et carni non minus mortali resurrectionem communicaturae. Sed nunc

Gen. III, 19. — Io. II, 19. — Matth. XXVI, 38. — Io. II, 21.

12. persuadeatur *BCa.* 13. titulo *ABCmgabcd.* stilo *C.* 14. prescripta sit *AB.* perscripta *c. tres Vaticani.* 15. pendet edictum dei *A.* 16. sit *om. AB.* 17. audivit *cd., ex codice Io. Clementis.* audit *reliqui.* 18. est *om. ABC. Addidit primum Gangneius de suis codd.* 19. cum *om. b.* 20. eius *c., ex tribus Vaticanis.* 21. circumferret *cd. tres Vaticani.* circumferet *B.* et circumferet *A.* circumferat *reliqui.* 22. enuncietur *b.* 23. Atque *a.* Atqui *C.* 24. suscitavit *ab.* 25. suscitavit *Cab. In B. desiderantur verba* Non potest cadere quae suscitabit ingressa. 26. elegit *ABC.* 27. Etenim *cd., ex cod. Io. Clementis.* Sed enim *reliqui.* 28. et iaceret, si caderet *om. ABC. Addidit haec primum de suis codd. Gangneius.* 29. veritate *ABCa.* 30. imagine *ABCa.* 31. insideat *B.* insidiat *A.*

d. edictum dei pendet] Quasi appensa tabula, unde de plano recte legi possit. Sic Ausonius Panegyr. „Has ego litteras tuas si in omnibus pilis atque porticibus, unde de plano legi possint, instar edicti pendere mandavero“ cett. (Rigalt.) Sic Adv. Marc. IV, 36: „vel de recentibus Augustinianis censibus, *adhuc tunc fortasse pendentibus.*“, ubi v. adnott.

proprietas vocabuli vindicanda est suae sorti. Iam quidem eo ipso quod resurrectio caducae rei est, [32]id est carnis, eadem erit et in nomine mortui, quia caducae rei est resurrectio, quae dicitur mortuorum. Sic et per Abraham, patrem fidei, divinae familiaritatis virum discimus. Postulans enim Sarae humandae locum de filiis [33]Chet, Date ergo, inquit, mihi possessionem sepulchri vobiscum, et humabo [34]mortuum meum, carnem scilicet. Neque enim animae humandae spatium desiderasset, et si anima mortalis crederetur, et si Mortuus dici mereretur. Quodsi [35]Mortuus corpus est, corporum erit resurrectio, cum dicitur mortuorum.

Gen. XXIII, 4.

Cap. XIX.

Et haec itaque dispectio tituli et praeconii ipsius, fidem utique defendens vocabulorum[a], illuc proficere debebit, ut, si [1]quid [2]pars diversa turbat obtentu figurarum et aenigmatum, manifestiora quaeque praevaleant, et de incertis certiora [3]praescribant. Nacti enim quidam sollemnissimam eloquii prophetici formam, allegorici et figurati plerumque, non tamen semper, resurrectionem quoque mortuorum manifeste annuntiatam in imaginariam significationem distorquent, asseverantes ipsam etiam mortem spiritaliter intellegendam. Non enim hanc esse in vero quae sit in medio, [4]discidium carnis atque animae, sed ignorantiam dei, per quam homo mortuus deo non minus in errore iacuerit quam in sepulchro. Itaque et resurrectionem eam vindicandam qua quis [5]adita veritate redanimatus et revivificatus deo ignorantiae morte discussa velut de sepulchro veteris hominis eruperit, quia et dominus scribas et pharisaeos sepulchris dealbatis [6]adaequaverit. Exinde ergo resurrectionem [7]fide consecutos cum domino esse [8]cum eum in baptismate induerint. Hoc denique ingenio etiam in colloquiis saepe nostros decipere [9]consueverunt, quasi et ipsi resurrectionem carnis admittant. Vae, inquiunt, qui non in hac carne resurrexerit; ne statim illos percutiant, si resurrectionem statim abnuerint. Tacite autem secundum conscientiam suam hoc sentiunt: Vae, qui non, dum in hac carne est, cognoverit arcana haeretica; hoc est enim apud illos resurrectio. Sed et plerique ab [10]excessu animae resurrectionem vindicantes de sepulchro exire de saeculo evadere interpretantur,

Matth. XXIII, 27.

32. istud est *AB*. 33. Chet *bcd*. Heth *Ca*. eth *AB*. 34. mortuum meum *bd*. mortuam meam *ABCac*. *tres Vaticani, et cod. Io. Clementis*. 35. mortuum *a*.

Cap. XIX. 1. qua *C*. 2. diversa pars *AB*. 3. praescribantur *A*. praescribatur *B*. 4. dissidium *Ca*. 5. addita *ABC*. 6. aequaverit *A*. 7. fidei *b*. 8. cum baptisma induerint *ABC*. 9. consueverunt *ABc*. *tres Vaticani*. consuerunt *reliqui*. 10. excussu *A*.

Cap. XIX. a. fidem utique defendens vocabulorum] Cf. De Carne Chr. cap. 13: „Fides nominum salus est proprietatum."

quia et saeculum mortuorum sit habitaculum, id est ignorantium deum, [11]vel etiam de ipso corpore, quia et corpus vice sepulchri conclusam animam in saecularis vitae morte [12]detineat.

Cap. XX. Ob huiusmodi igitur coniecturas primam praestructionem eorum depellam, qua volunt omnia prophetas per imagines contionatos; quando, si ita esset, ne ipsae quidem imagines distingui potuissent, si non et veritates praedicatae fuissent, ex quibus imagines [1]deliniarentur. Atque adeo si omnia figurae, quid erit illud cuius figurae? Quomodo speculum [2]obtendes, si nusquam est facies? Adeo autem non omnia imagines, sed et veritates, nec omnia umbrae, sed et corpora, ut in ipsum quoque dominum insigniora quaeque luce clarius praedicarentur. Nam et virgo concepit (Ies. VII, 14.) in utero non figurate, et peperit [3]Emmanuelem, nobiscum (Ies. VIII, 4.) [4]deum Iesum, non oblique; et si oblique, Accepturum virtutem (Ies. III, 13.) Damasci et spolia Samariae, sed manifeste, Venturum in iudicium cum presbyteris et [5]principibus populi. Nam et tumultuatae sunt gentes in persona Pilati, et populi meditati sunt inania in persona (Ps. II, 1 sq.) Israëlis. Astiterunt reges terrae, Herodes, et archontes congregati sunt in unum, Annas et Caiphas, adversus dominum et adversus (Ies. LIII, 7.) Christum eius. Qui et tanquam ovis ad [6]iugulationem adductus est, et tanquam agnus [7]ante tondentem, scilicet Herodem, sine voce; (Ies. L, 6.) sic non aperuit os [8]suum; dorsum suum ponens ad flagella, et maxillas [9]ad palmas, et faciem non avertens a [10]sputaminum iacu- (Ies. LIII, 12.) lis; deputatus etiam inter iniquos, perfossus manus et pedes, sor- (Ps. XXII, 8. 17. 19. LXIX, 22. Zach. XI, 12 sq.) tem passus in vestimento, et potus amaros, et capitum irridentium nutus, triginta argenteis appretiatus a proditore. Quae hic figurae apud [11]Esaiam, quae imagines apud David, quae aenigmata apud (Ier. XXXII, 9 sqq.) Hieremiam, ne virtutes quidem eius per parabolas [12]profatos? Aut (Matth. XI, 5. Ies. XXXV, 5 sq.) numquid nec oculi patefacti sunt caecorum, nec inclaruit lingua mutorum, nec manus aridae et genua dissoluta revaluerunt, [13]nec [14]claudi salierunt ut cervus? Quae [15]etsi spiritaliter quoque interpretari solemus secundum [16]comparationem animalium vitiorum a domino [17]remediatorum, cum tamen et carnaliter adimpleta sunt, ostendunt prophetas in utramque speciem praedicasse, salvo eo

11. vel *om. AB.* 12. detinebat *b.*

Cap. XX. 1. declinarentur *B.* 2. obtendas *A.* obtendens *B.* 3. Emanuelem *(AB)C.* 4. deum *Bcd.* hemman *A.* dominum *reliqui.* 5. principibus *ABCa. tres Vaticani.* archontibus *bcd.* 6. iugulationem *ABCad. tres Vaticani.* victimam *bc.* 7. ante se tondentem *b.* ante tondentem *reliqui, et tres Vaticani.* 8. suum *om. AB.* 9. in *AB. tres Vaticani. Cf. Adv. Marcion. III,* 5. 10. sputaminum iaculis *ABCad. tres Vaticani, et cod. Pithoei.* foeditate sputorum *b.* foeditate sputaminum *c.* 11. ysaiam *A.* isayam *B.* 12. praefatos *cod. Io. Clementis.* praefatas *A.* 13. nec *om. A.* 14. clodi *bc.* 15. etsi *BCab.* etsi ipsi *cd., de cod. Io. Clementis.* et *B.* 16. corporationem *B.* 17. mediatorum *A.*

[18]quod plures voces eorum nudae et simplices et ab omni allegoriae nubilo purae defendi [19]possunt: ut cum exitus gentium et urbium resonant, Tyri et Aegypti et Babylonis [20]et Idumaeae et [21]Carthaginiensium navium, ut cum ipsius Israëlis plagas aut venias, captivitates, restitutiones, ultimaeque dispersionis exitum perorant. Quis haec [22]interpretabitur magis quam recognoscet? Res in litteris tenentur [23]ut litterae in rebus [24]leguntur. Ita non semper nec in omnibus allegorica forma est prophetici eloquii, sed interdum et in quibusdam.

Si ergo interdum et in quibusdam, inquis, cur non et in edicto resurrectionis[a] [1]spiritaliter intellegendae? [2]Quoniam quidem plurima ratio intercedit. Primo enim quid facient [3]tot ac talia instrumenta divina[b], ita aperte corporalem contestantia resurrectionem, ut nullam admittant figuratae significantiae suspicionem? Et utique aequum [4]sit[c], quod et supra[d] demandavimus, incerta de certis et obscura de manifestis praeiudicari, vel ne inter discordiam certorum et incertorum, manifestorum et obscurorum fides dissipetur, veritas periclitetur, ipsa divinitas ut inconstans denotetur. [5]Tum quod verisimile non est[e] ut ea [6]species sacramenti in quam fides tota committitur, in quam disciplina tota connititur, ambigue [7]annuntiata et obscure [8]proposita videatur, quando spes resurrectionis, nisi manifesta de periculo et praemio, neminem ad eiusmodi praesertim religionem, publico odio et hostili elogio obnoxiam, persuaderet. Nullum opus certum est mercedis incertae. Nullus timor iustus est periculi dubii. Et merces autem et periculum in resurrectionis pendet eventu. [9]Sed et si temporalia et localia et personalia dei decreta atque iudicia in urbes et gentes et reges tam [10]aperta[f] prophetia iaculata est, quale est ut aeternae dispositiones

Cap. XXI.

18. quo *d.* 19. possint *bcd.* possent *B. m. pr.* 20. et *om. Ca.* 21. Carthaginiensium *cd., de cod. Io. Clementis.* Carthaginensium *reliqui.* 22. interpretatur *B.* 23. ut *om. A.* 24. legantur *bcd.*

Cap. XXI. 1. spiritualiter *B., ubique.* 2. quoniam *om. A.* 3. tot ac talia *bcd.* tot alia *reliqui.* 4. est *sic* et *A.* 5. tunc *BC.* 6. spes *coni. Ludov. de la Cerda.* 7. annuata *BC.* 8. pronuntiata atque proposita *A.* 9. Sed et si *abcd.* Etsi *ABC.* 10. aperte *d., Latinius.*

Cap. XXI. a. edicto resurrectionis] Cap. 18 dixerat: „Unum, opinor, apud omnes edictum dei pendet resurrectio mortuorum."

b. instrumenta divina] Scripturae divinae. Cf. supra cap. 18. Sic De Carne Chr. cap. 2 dixerat „tot *originalia instrumenta* Christi delere Marcion ausus est." V. quae exempla adscripsi ad Apolog. cap. 18.

c. Et utique aequum sit] Sed, inquit, ut sint quaedam eorum obscuriora, nonne aequum fuerit cett.

d. supra] Cap. 19.

e. Tum quod verisimile non est] Tum, inquit, et ideo non erit admittenda spiritalis interpretatio divini de resurrectione eloquii, quod cett.

f. tam aperta] Struenda sunt haec cum eis quae praecedebant „decreta atque iudicia."

eius et universales in omne [11]hominum genus lucem sui fu
[12]quae quanto maiora, tanto clariora esse deberent, ut maio
derentur. Et puto deo nec livorem nec dolum nec incons
nec lenocinium adscribi posse, per quae fere promulgatio m
cavillatur [g].

Cap. XXII. Post haec ad illas [1]etiam scripturas respiciendum est qu
sinunt resurrectionem secundum animales istos, ne dixerim
tales [a], aut hic iam in veritatis agnitione praesumi aut ab
statim vitae vindicari. Cum enim et tempora totius spei fi
sacrosancto stilo, nec liceat eam ante constitui [2]quam in [3]
tum, opinor, Christi, vota nostra suspirant [4]in saeculi hui
casum [b], [4b]in transitum mundi quoque ad diem domini m
diem irae [5]et retributionis, diem ultimum et occultum, n
[6]praeter patri notum, et tamen signis atque portentis et

11. humanum *B. tres Vaticani.* 12. quae *om. d.*
Cap. XXII. 1. quoque *A.* 2. quam in *bcd.* aeque in *cod. Io.*
in *reliqui.* 3. adventum *Bcd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* adve
4. in *om. ABCa.* 4 b. est *A.* 5. et *om. A.* 6. praeter patri *ABd. coc*
praeterquam patri *reliqui.*

g. per quae fere promulgatio maiorum cavillatur.] Rigaltius *maiorum* interpretatur „potentiorum, magistratuum, potestatum.“ Quam interpretationem, sententiae commodam, lubenter et indubitanter amplecterer, nisi in proximo quae dixit *maiora* vetare viderentur. Neque enim alio bene significatu Septimius hoc vocabulo uti poterat quo paulo ante alio iam usus erat, ne qua ambigua foret oratio. Nihilominus promulgatio maiorum non alia erit quam promulgatio magistratuum vel potestatum qui maiora promittunt atque promulgant. *Cavillari* autem dicit eam promulgationem qua qui promulgant dolose promulgant atque promittunt. Cf. infra cap. 36: „Sed quoniam et hic de interpretatione corporis *quaestio cavillatur*“ cett. Itaque non opus est cum Fr. Iunio, Ludov. de la Cerda aliisque *cavillari* passivo hic sensu usurpatum accipere (qui quidem interpretantur „cavillationibus infestum esse,“ quod debuissent rectius „callide, ambigue et petulanter explicari;“ cf. Dirksen Manuale s. v. *Cavillari,* p. 123.), etsi activam verbi formam revera passim testentur Glossaria. Gloss. Latin. in Ang. Maii Auctt. Class. tom. VIII, p. 121: „et inde *cavillo, as.* i. contendere, unde cavillator“ cett. et iterum ibid. p. 145: „*Cavillare,* contendere, disputare, litigare, iurgare.“ Cf. Gloss. Isidori ap. Du Cangium s. v. *Cavillare.* Onomasticon Graeco-Latin. ed
p. 22: „*Cavillo, σοφίζομαι.*“

Cap. XXII. a. ne dixerim s
Recusat haereticos nominare s
cum tamen posset, quia scripto
de resurrectione interpretabant
taliter, ut in cap. antecedente
bant. Vocat tamen animales
animarum resurrectionem, ut d
cap. 18., scripturas referebant.
haec vox sit contemptus et
Praecipue respexit ad haeretico
tinianos, qui carnem Christi
vel spiritalem nugabantur, ut c
cap. 10. lib. De Carne Christi,
animali carne, et cap. 15., ubi
ritali. Ipsumque hominem i
exordio peculiari suo delirio
et spiritalem effictum dicebant,
cap. 14—17 sqq. adv. Valer
Ipsique se Valentiniani spiritali
sumebant, et praedicabant, ut
ex Irenaeo lib. I, cap. 1. (Lud
Cerda.)

b. vota nostra suspirant in
huius occasum] Aliter igitur a
aliter ad Christianos. Nam a
in Apolog. [cap. 39.]: „Oramus
pro mora finis.“ Finem vero
intelligit. Et lib. De Oratione
„Quomodo quidam protractum
saeculo postulant, cum regnum
ut adveniat oramus, ad consumm
saeculi tendat?“ (Rigalt.)

sionibus elementorum et conflictationibus nationum praenotatum. Evolverem prophetias, si dominus ipse tacuisset (nisi quod et prophetiae vox erant domini), [7]sed plus [8]est quod [9]illas suo ore consignat. Interrogatus a discipulis quando eventura essent quae interim de templi exitu [10]eruperat, ordinem temporum primo Iudaicorum usque ad excidium Hierusalem, dehinc communium usque ad [11]conclusionem saeculi [12]digerit. Nam posteaquam edixit, Et tunc erit Hierusalem conculcatui nationibus, donec adimpleantur tempora nationum, [13]allegandarum scilicet a deo et congregandarum cum [14]reliquiis Israëlis, inde iam in orbem et in saeculum praedicat, secundum Ioëlem et Danielem et universum concilium prophetarum, futura signa in sole et [14b]in luna et in stellis, [15]conlisionem [16]nationum cum stupore sonitus maris, et motus [17]refrigescentium hominum prae metu et expectatione eorum quae immineant orbi terrae. Virtutes enim, inquit, caelorum commovebuntur, et tunc videbunt filium hominis venientem in nubibus, cum plurimo potentatu et gloria. Ubi autem coeperint ista fieri, [18]emergetis, et elevabitis capita vestra, quod redemptio vestra [19]adpropinquaverit. Et tamen adpropinquare eam dixit, non adesse iam, et cum coeperint ista fieri, non cum facta fuerint, quia cum facta fuerint, tunc aderit redemptio nostra, quae eo usque adpropinquare dicitur, erigens interim et [20]excitans animos ad proximum iam [21]spei fructum. Cuius etiam parabola subtexitur tenerescentium arborum in caulem floris [22]et *florem* dehinc frugis antecursorem. Ita et vos, cum videritis [23]omnia ista fieri, scitote in proximo esse regnum dei. Vigilate ergo omni [24]tempore, ut [25]digni habeamini effugere omnia ista, et stetis ante filium hominis, utique per resurrectionem omnibus [26]ante transactis. Ita etsi in agnitione sacramenti [27]fruticat, sed in domini repraesentatione florescit atque frugescit. Quis ergo dominum tam intempestive, tam acerbe excitavit, iam ad dexteram dei, ad confringendam terram secundum Esaiam, quae, puto, adhuc integra est? Quis inimicos Christi iam subiecit pedibus eius secundum David, quasi velocior patre, [28]omni adhuc po-

Luc. XXI, 24. Ioël. III, 3 sqq. Dan. VII, 13 sq. Luc. XXI, 26. 28. Matth. XXIV 32 sq. 42. Luc. XXI, 29 sqq. 36. Ies. II, 19. Ps. CX, 1.

7. si *B.* 8. est *om. AC.* 9. illos *A.* 10. eruperat *ABCa. tres Vaticani.* eruperant *reliqui.* 11. consummationem *A. tres Vaticani.* 12. digerit *b., Fulv. Ursinus.* dirigit *reliqui, et tres Vaticani.* 13. allegandarum *bc.* allegendarum *reliqui.* 14. reliquo *b.* 14b. in luna *ABcd. tres Vaticani.* luna *reliqui.* 15. conlisionem *Vaticanorum unus.* conclusionem *reliqui.* 16. gentium *A.* 17. perfrigescentium *Vaticani apud Pamelium.* 18. evergetis *Fulv. Ursinus.* 19. adpropinquarit *bcd.* 20. exertans *B.* exortans *A.* 21. perfructum *A.* 22. et florem dehinc *ego.* et dehinc florem (*AB?*)*cd.* et dehinc *Cab.* 23. ista omnia *A.* 24. intempore *AB.* 25. digni habeamini *ABCacd. tres Vaticani.* dignemini *b.* 26. transactis ante *A.* 27. fructicat *cd.* fructificat *Latinius.* fructificasset *ABCab.* 28. omnium *A.*

pularium coetu [29]reclamante Christianos ad leonem[c]? Quis caelo (Act. Apost. I, 11.) descendentem Iesum talem conspexit qualem ascendentem [30]apostoli viderant, secundum angelorum constitutum? Nulla ad hodiernum (Zach. XII, 10. Io. XIX, 37.) tribus ad tribum pectora ceciderunt, agnoscentes quem pupugerunt. (Malach. IV, 5.) Nemo adhuc excepit Heliam, nemo adhuc fugit antichristum, nemo (I Io. IV, 3. Apoc. XII, 6.) adhuc Babylonis exitum flevit. [31]Et est iam qui [32]resurrexerit, nisi (Apoc. XVIII, 2.) haereticus? Exiit plane iam de corporis sepulchro, etiam nunc febribus [33]et [34]hulceribus obnoxius, et conculcavit iam inimicos, etiam nunc luctari habens cum mundi potentibus. Et utique iam (Matth. XXII, 21.) regnat, etiam nunc Caesari quae sunt Caesaris debens.

(Cap. XXIII.) Docet quidem apostolus, Colossensibus scribens, mortuos fuisse nos aliquando alienatos et inimicos sensus domini, cum in operibus pessimis agebamus, dehinc consepultos Christo in baptismate, et conresuscitatos in eo per fidem efficaciae dei, qui illum (Col. II, 12 sq. 20.) [1]suscitarit a mortuis. Et vos, cum mortui essetis [2]in delictis et [3]praeputiatione carnis vestrae, vivificavit cum eo, donatis vobis omnibus delictis. Et rursus: Si cum Christo mortui estis ab elementis mundi, quomodo [4]quasi quidam viventes in mundo sententiam fertis? Sed cum ita nos mortuos faciat spiritaliter ut tamen et corporaliter quandoque morituros agnoscat, utique et [5]resuscitatos proinde spiritaliter deputans aeque non negat etiam corporaliter (Col. III, 1 sq.) resurrecturos. Denique, Si [6]resurrexistis, inquit, cum Christo, ea quae sursum sunt quaerite, ubi est Christus in dextera dei residens, ea quae sursum sunt sapite, non quae deorsum. Ita animo ostendit resurgere, quo solo [7]adhuc possumus caelestia attingere. Quae non quaereremus nec saperemus, si possideremus. Subicit (Col. III, 3.) etiam, Mortui enim estis, scilicet delictis, non [8]vobis, [9]et vita vestra abscondita est cum Christo in deo. Nondum ergo adpre- (I Io. III, 2.) hensa est, quae abscondita est. Sic et Ioannes, Et nondum, ait, [10]manifestatum est quid futuri [11]simus. Scimus quia, si [12]manifestaverit, similes [13]eius erimus. Tanto abest ut simus iam quod nescimus, utique scituri, si iam essemus. Adeo contemplatio est

29. clamante *bcd.* 30. apostoli viderunt *B.* viderant apostoli *A.* 31. Et est *bcd.* — Est *reliqui.* 32. resurrexerit *ABCacd. tres Vaticani.* resurrexit *b.* 33. vel *A.* — 34. hulceribus *Cabc.* ulceribus *reliqui.*

Cap. XXIII. 1. suscitarat *A.* suscitavit *„alii", nescio qui, apud Fr. Iunium* — 2. in *om. ABCa. tres Vaticani.* 3. praeputio *b.* 4. quasi quidam *Ac. tres Vaticani.* quidam quasi *reliqui.* 5. resuscitaturos *AB.* 6. resurrexisti *A.* 7. possumus adhuc *A.* 8. vobis *Acd. Vaticanorum duo.* nobis *reliqui.* 9. et *Acd. duo Vaticanorum, et cod. Io. Clementis.* 10. manifestatum *Cmgabcd.* manifestum *ABC.* 11. sumus *ABCa.* 12. manifestatus fuerit *cod. Io. Clementis.* 13. eius *ABcd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* ei *reliqui.*

c. Christianos ad leonem] Cf. Apolog. cap. 40. De Spectac. cap. 27. De Exhort. Castit. cap. 12.

spei in hoc spatio per fidem, non [14]repraesentatio, nec possessio, sed expectatio. De qua spe et expectatione Paulus ad Galatas: Nos enim spiritu ex fide spem iustitiae expectamus; non ait, tenemus. Iustitiae autem dei dicit ex iudicio quo [15]iudicabimur de mercede. Ad quam pendens et ipse cum Philippensibus scribit, Si [16]qua, inquit, concurram in [17]resurrectionem, quae [18]est a mortuis, non quia iam accepi aut [19]consummatus sum. Et utique crediderat, et omnia sacramenta cognoverat, vas electionis, doctor nationum, et tamen [20]adicit: Persequor autem, si adprehendam, in quo sum adprehensus a Christo. Eo amplius: Ego me, fratres, non puto adprehendisse: unum plane, oblitus posteriorum in priora me extendens secundum scopum persequor ad palmam incriminationis [a], per quam concurrerem; utique in [21]resuscitationem a mortuis, suo tamen tempore, sicut ad [22]Galatas: Bene autem facientes ne taedeat, tempore enim suo [23]metemus. Sicut et ad Timotheum de [24]Onesiphoro: Det illi [25]dominus invenire misericordiam in illo die. In quem diem [26]ac tempus et ipsi [27]praecipit [28]custodire mandatum immaculatum, inreprehensibile, in apparentiam domini Iesu Christi, quam suis temporibus ostendet beatus et solus [29]potentator et rex regnantium [30]et dominus dominantium, de deo dicens. De quibus temporibus et Petrus in Actis: [31]Paeniteat itaque vos et [32]resipiscite ad abolenda delicta vestra, [33]uti tempora vobis superveniant refrigerii ex persona dei, et mittat praedesignatum [34]vobis Christum, quem oportet accipere caelos [35]ad usque tempora exhibitionis omnium quae locutus est deus ore sanctorum prophetarum.

Gal. V, 5. — Phil. III, 11 sqq. — Gal. VI, 9. — II Tim. I, 18 sq. — Act. Apost. III, 19 sqq.

[1]Quae haec tempora cum Thessalonicensibus disce. Legimus enim: Qualiter conversi sitis ab idolis ad serviendum [2]vivo et vero deo [3]et ad expectandum [4]e caelis filium eius, quem suscitavit ex

Cap. XXIV — I Thess. I, 9 sq.

14. repraesentatio *cd., de cod. Io. Clementis.* praesentatio *reliqui.* 15. iudicabimur *ABC.* 16. qua *BCabcd. cod. Io. Clementis, et unus de Vaticanis.* quo modo inquit *A. duo Vaticani.* 17. resurrectionem *Bbcd.* resuscitationem *reliqui.* 18. est *om. ABCab. Addidit primum Iac. Pamelius ex cod. Io. Clementis.* 19. consummatus *C.* 20. adicit *om. A.* adiecit *edd. Semleri et Leopoldi.* 21. resurrectionem *AB.* 22. galathas *AB., pro more.* 23. metemus *ABCa., Fr. Iunius.* 24. honesiforo *AB.* 25. deus *A. duo Vaticani.* 26. et *A.* 27. praecepit *B.* 28. mandatum custodiri *A.* 29. potens *ab.* potentator *reliqui, et tres Vaticani.* 30. et dominus dominantium *om. ABCa.* 31. Paeniteat itaque vos *ABcd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* Poeniteat vos *reliqui.* 32. resipiscite *cd., de emendat. Erasmi.* respicite *reliqui.* 33. uti *AB.* ut *reliqui.* 34. vobis *bcd.* nobis *reliqui.* 35. usque ad *A.*

Cap. XXIV. 1. Quae haec *abcd.* Quae *C.* Haec *ABCmg.* 2. uno *B.* 3. et ad *ACab.* ad et *d.* et *Bc. tres Vaticani.* 4. e caelis *Acd. tres Vaticani.* a coelis *reliqui.*

Cap. XXIII. a. ad palmam incriminationis] Sic igitur apud apostolum legit Septimius „ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἀνεγκλήσεως,“ non uti hodie legimus „τῆς ἄνω κλήσεως.“ (Rigalt.)

I Thes. II, 19. mortuis, Iesum. Et rursus: Quae enim spes nostra vel gaudium vel exultationis corona, [5]quam ut et vos coram domino [6]deo nostro I Thess. III, 13. Iesu Christo in [7]adventu ipsius? Item: Coram deo et patre nostro in [8]adventu domini nostri Iesu Christi, cum universis sanctis eius. De quorum dormitione minus [9]maerenda docens simul et tempora I Thess. IV, 13 sqq. resurrectionis exponit, [10]dicens, Si enim credimus quod Iesus mortuus sit et [11]resurrexerit, sic et deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cum ipso. Hoc enim dicimus vobis in sermone [12]domini, quod nos, qui vivimus, qui remanemus in [13]adventum domini nostri, non praeveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse dominus in iussu et in voce archangeli et tuba dei descendet de caelo, et mortui in Christo primi resurgent, deinde nos, qui vivimus, [14]qui simul cum illis tollemur in nubibus obviam [15]Christo in aërem, et ita semper cum domino erimus. Quae vox archangeli, quae tuba dei audita iam, nisi forte in cubiculis haereticorum? Nam etsi tuba dei evangelicus sermo dici potest, [16]qui illos iam [17]vocaret, sed aut mortui erunt iam corporaliter, ut resurrexerint, et quomodo vivunt? aut in nubes erepti, et quomodo hic sunt? I Cor. XV, 19. Miserrimi revera, ut apostolus pronuntiavit, qui in ista tantum vita sperantes habebuntur, [18]excludendi, dum praeripiunt quod post illam repromittitur, frustrati circa veritatem, non minus quam [19]Phygellus et Hermogenes. Et ideo maiestas spiritus sancti perspicax eiusmodi sensuum et in ipsa ad Thessalonicenses epistula I Thess. V, 1 sqq. suggerit: De temporibus autem et temporum spatiis, fratres, non est necessitas scribendi vobis. Ipsi enim certissime scitis quod dies domini quasi fur nocte ita [20]adveniet. Cum dicent, Pax, et, Tuta sunt omnia, tunc illis repentinus insistet interitus. Et in secunda pleniore sollicitudine ad eosdem: Obsecro [21]autem vos, fratres, per adventum domini nostri [22]Iesu Christi et congregationem nostram ad illum, ne cito commoveamini animo neque turbemini, neque per spiritum neque per sermonem, scilicet [23]pseudoprophetarum, neque per epistulam, scilicet [24]pseudapostolorum, ac si per nostram, quasi insistat dies domini. Ne quis vos seducat

5. quam ut et vos *Bab.* quam et vos *Acd.* quam ut vos *C.* qua et vos *edit. Semleri.* 6. deo *om. ABcd. tres Vaticani.* 7. adventum *AB.* 8. adventu *ABcd. tres Vaticani.* adventum *reliqui.* 9. miseranda *b.* 10. dicens *om. AB.* 11. resurrexerit *BCcd. tres Vaticani.* resurrexit *Aab.* 12. domini *Acd. duo Vaticani.* dei *reliqui.* 13. adventu *A.* 14. qui *om. bc.* 15. domino *c., ex duobus Vaticanis.* 16. quis *AB.* 17. vocarit *c., ex tribus Vaticanis.* 18. excludendi *c., ex cod. Io. Clementis.* excludentes *B.* excludendo *reliqui.* 19. Phygelus *BCabc.* phigellus *A.* 20. veniet *A.* advenient *B.* 21. autem vos *cd., de cod. Io. Clementis.* vos *reliqui.* 22. Iesu Christi *om. ABCab.* *Addidit primum Pamelius de cod. Io. Clementis.* 23. pseudoapostolorum *C.* 24. pseudoprophetarum *BC.*

ullo modo. [25]Quoniam nisi veniat abscessio primo[a], huius utique regni, et reveletur delinquentiae homo, id est antichristus, filius perditionis, [26]qui adversatur et superextollitur [27]in omne quod [28]deus dicitur vel religio, uti sedeat in [29]templo dei, adfirmans deum se. Nonne meministis quod cum apud vos essem, haec dicebam vobis? Et nunc [30]quid detineat scitis, ad revelandum eum in suo tempore. Iam enim arcanum iniquitatis agitatur; tantum qui nunc tenet teneat, donec de medio fiat. Quis, nisi [31]Romanus status, cuius abscessio in decem reges dispersa [32]antichristum superducet? Et tunc revelabitur iniquus, quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, et evacuabit apparentia adventus sui, cuius[b] est adventus secundum operationem [33]satanae in omni virtute et signis atque portentis mendacii et in omni seductione iniustitiae eis qui pereunt.

II Thess. II, 1 sqq.

Etiam in Apocalypsi [1]Ioannis ordo temporum sternitur, quem martyrum quoque animae sub altari ultionem et iudicium flagitantes sustinere didicerunt, ut prius et orbis de pateris angelorum plagas suas ebibat, et prostituta illa civitas a decem regibus dignos exitus referat, et bestia antichristus cum suo pseudopropheta[a] certamen ecclesiae [2]dei inferat, atque ita diabolo in [3]abyssum interim [4]relegato primae resurrectionis praerogativa de [5]soliis ordinetur, dehinc et [6]igni dato universalis resurrectionis censura de libris[b] iudicetur. Cum igitur et status temporum ultimorum scripturae notent, et totam Christianae spei frugem in [7]exodio saeculi[c] collocent, apparet [8]aut tunc adimpleri totum quodcunque [9]nobis a deo repromittitur,

Cap. XXV. Apoc. VI, 9. Apoc. XV, 7. XVI, 1. Apoc. XVII, 9 sqq. Apoc. XIX, 19 sq. Apoc. XX, 3. 12 sqq.

25. quō *C.* quomodo *B.* 26. quia *c., errore, puto, typographi.* 27. in *om. ABC.* 28. dicitur deus *AB.* 29. dei templo *AB.* 30. qui teneat *ABCa.* 31. Rhomanus *C.* 32. antichristum *Cmgabcd.* antichristi *ABC.* 33. sathane *AB.*

Cap. XXV. 1. Ioannis *om. ABCa.* 2. dei *om. ABCab. Addidit de cod. Io. Clementis primum Pamelius.* 3. abisso *AB.* 4. religato *ABCa.* 5. soliis *Acd. codex Io. Clementis.* solis *reliqui.* 6. igne *ABCa.* 7. exodio *d., Fr. Iunius.* exordio *reliqui.* 8. autem *BC.* 9. a nobis deo *A.*

Cap. XXIV. a. Quoniam nisi veniat abscessio primo] Pendet, nec sequitur quod fulciat. Itaque repetendum de praecedentibus quod suppleatur „Quoniam non instabit dies domini, nisi veniat abscessio" cett. (Rigalt.) Multus ad h. l. est Rigaltius de his apostoli verbis deque varia eorum interpretatione.

b. cuius] Scilicet antichristi. (Rigalt.)

Cap. XXV. a. cum suo pseudopropheta] Satanam significari dicerem, nisi proxime sequeretur „atque ita diabolo in abyssum interim relegato." Superest igitur ut dicamus significari praesidem antichristiani furoris agentem in saeculo, iniquum. (Rigalt.)

b. de libris] *Ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις.* (Rigalt.)

c. exodio saeculi] Hoc est in fine saeculi. Exodium, exitus, finis. Gloss. Vet.: „*Ἐξόδιον,* Exsequies." Iuven. Sat. III, 174. cum interpr. vet. (Rigalt.) Adde Nonium p. 27. Merc., Paulum p. 80. ed. Muell.: „*Exodium,* exitum." Cf. Munk De Fabulis Atellanis p. 23. Du Cangii Glossar. s. v. *Exodium* p. 155. tom. III. ed. Hensch.

et vacat quod hic iam ab haereticis vindicatur, aut, si et agnitio sacramenti[d] resurrectio [10]est, salva utique illa creditur quae in ultimo praedicatur, et sequitur ut eo ipso, [11]quo haec spiritalis [12]vindicatur, illa corporalis praeiudicetur; quia si nulla tunc annuntiaretur, merito sola haec et tantummodo spiritalis vindicaretur. Cum vero et in ultimum tempus [13]edicitur, corporalis agnoscitur, quia non et tunc spiritalis [14]annuntiatur. Cur enim iterum annuntiaretur resurrectio eiusdem conditionis, id est spiritalis, cum aut nunc eam deceret expungi sine ulla differentia temporum, aut tunc sub omni [15]clausula temporum? Ita nobis magis competit etiam spiritalem defendere resurrectionem ab ingressu fidei, qui plenitudinem eius agnoscimus [16]in exitu saeculi.

Cap. XXVI. Unum adhuc respondebo ad propositionem priorem allegoricarum scripturarum, licere et nobis corporalem resurrectionem de patrocinio figurati [1]proinde eloquii prophetici vindicare. Ecce enim divina [2]in primordio sententia terram hominem pronuntiando, Terra es et in terram ibis, secundum substantiam scilicet carnis, quae de terra erat sumpta, et quae prior homo [3]fuerat appellata, sicut ostendimus[a], dat mihi disciplinam in carnem quoque interpretandi, si quid irae vel gratiae in terram deus statuit, quia nec proprie terra iudicio eius obnoxia est, quae nihil boni seu mali admisit. Maledicta quidem [4]quae hauserit sanguinem, sed et hoc ipsum in figuram carnis homicidae. Nam et si iuvari seu laedi habet terra, [5]id quoque [6]propter hominem, [7]ut ille [8]iuvetur sive laedatur per [9]consistorii sui exitus[b]; quo magis ipse pensabit quae propter illum etiam terra patietur. Itaque et cum comminatur terrae deus, carni potius comminari eum dicam, et cum quid terrae pollicetur, carni potius polliceri eum intellegam, ut apud David: Dominus regnavit, [10]exultet terra, id est caro sanctorum, ad quam pertinet regni divini fructus. Dehinc subiungit: Vidit, et concussa est terra: [11]montes sicut cera liquefacti sunt a facie domini, caro scilicet profanorum:

Gen. III, 19.

Gen. IV, 11.

Ps. XCVII, 1. 4 sq.

10. est *om. ABC.* 11. quo *cd., de codice, ni fallor, Io. Clementis.* quod *reliqui.* 12. vindicatur *Acd.* vindicetur *reliqui.* 13. educitur *ABC.* 14. annunciaretur *Ca. In AB. desiderantur verba* annuntiatur. Cur enim iterum. 15. clausula temporum? Ita *ABCacd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* clausura. Ita *b.* 16. in exitu *codex Io. Clementis.* exitu *BCmgc.* exitum *ABCabd.*

Cap. XXVI. 1. perinde *B.* 2. in *om. ABCa.* 3. fuerit *A.* 4. quae *Acd. tres Vaticani.* quod *BCmgab.* quo *C.* 5. id *om. ABC.* 6. per *B.* 7. uti *ABCa.* 8. iubetur *C.* 9. consistoris *BC.* 10. exultavit *ABCa. tres Vaticani.* 11. montes — — profanorum *om. A.*

d. agnitio sacramenti] Fidei Christianae, veritatis. (Rigalt.)

Cap. XXVI. a. sicut ostendimus] Supra cap. 5.

b. per consistorii sui exitus] Per exitus [i. e. sortem] ipsius terrae, quam vocat consistorium, ne refutaret vocem *terrae.* (La Cerda.) Cf. Ad Uxor. II, 6.

et, Videbunt [12]enim eum qui confixerunt. Atque adeo [13]si simpliciter de [14]terra elemento utrumque existimabitur pronuntiatum, quomodo congruet et [15]concuti et liquefieri eam a facie domini, quo supra regnante exultavit? Sic et apud Esaiam: Bona terrae edetis; bona carnis intellegentur quae illam manent in regno dei reformatam et angelificatam et consecuturam, quae nec oculus vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascenderunt. Alioquin satis vanum ut ad obsequium deus fructibus agri et cibariis vitae huius invitet, quae etiam inreligiosis et blasphemis semel homini addicta conditione communicat, pluens super bonos et malos, et solem suum [16]emittens super iustos et iniustos. Felix nimirum fides, si ea consecutura [17]est quibus hostes dei et Christi non modo utuntur, verum etiam abutuntur, ipsam conditionem[c] colentes adversus conditorem. Bulbos et tubera in [18]terrae bonis deputabis, domino pronuntiante ne in pane quidem victurum hominem. Sic Iudaei terrena solummodo sperando caelestia amittunt, ignorantes et panem de caelesti repromissum et oleum divinae unctionis [19]et vinum spiritus, aquam animae vigorantis ex vite Christi. Sicut et ipsam terram sanctam Iudaicum proprie solum reputant, carnem potius domini interpretandam, quae exinde et in omnibus Christum indutis sancta sit terra, vere sancta per incolatum spiritus sancti, vere lacte et melle manans per suavitatem spei ipsius, vere Iudaea per dei familiaritatem. Non enim qui in manifesto Iudaeus, sed qui in occulto. Ut et templum [20]dei [21]eadem sit et Hierusalem, audiens ab Esaia, Exsurge, exsurge Hierusalem, [22]induere fortitudinem brachii tui: Exsurge, sicut in [23]primordio [24]diei, scilicet in illa integritate [25]quae fuerat ante delictum transgressionis. Quae enim in eam Hierusalem voces eiusmodi [26]competent exhortationis et advocationis, quae occidit prophetas et [27]lapidavit [28]ad se missos, et ipsum postremo dominum suum [29]confixit? Sed nec [30]ulli omnino terrae salus repromittitur, quam [31]oportet cum totius mundi habitu praeterire. Etiam si quis audebit terram sanctam paradisum

Zach. XII, 10. Io. XIX, 37. Ies. I, 19. I Cor. II, 9. Matth. V, 45. Rom. I, 25. Matth. IV, 4. Rom. II, 28. 29. Ies. LI, 9.

12. enim eum qui *bc.* enim in quem *Fulv. Ursinus.* enim eum in quem *reliqui, et tres Vaticani.* 13. si *om. AB.* 14. terrae *ABCa.* 15. concuti et *bcd.* concutiet *ABC.* conveniet *a.* 16. emittens *cd., de cod. Io. Clementis.* mittens *reliqui.* 17. sunt *C.* 18. terra *ABC.* 19. et vinum spiritus aquam animae *ABCabd. codex Pithoei.* et aquam spiritus et vinum animae *c., ex cod. Io. Clementis.* 20. dei *om. C.* 21. ad eadem *b.* 22. indue *ABC.* 23. primordii *BCmg. tres Vaticani.* 24. diei *abcd.* die *ABCmg. tres Vaticani. Desideratur in C. Nam primum Gangneius addidit de suis codicibus.* 25. quae *ABcd. tres Vaticani.* qua *reliqui.* 26. competerent *edit. Priorii, vitiose, et inde edd. Semleri et Leopoldi.* 27. lapidat *b.* 28. missos ad se *AB.* 29. confecit *AB. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* 30. illi *A.* 31. oporteret (*A?*) *edd. Semleri et Leopoldi.*

c. conditionem] Id est creaturam, mundum. Cf. adnott. ad De Corona cap. 6.

potius argumentari, quam [32]et patrum dici capiat, Adae scilicet et Evae, proinde et in paradisum restitutio carni videbitur repromissa, quae eum [33]incolare et custodire sortita est, ut talis illuc homo revocetur qualis inde [34]pulsus est.

Cap. XXVII. Habemus etiam vestimentorum in scripturis mentionem ad spem carnis [1]allegorizare, quia et Apocalypsis Ioannis, *Apoc. III, 4. XIV, 4.* Hi sunt, ait, qui vestimenta sua non coinquinaverunt cum mulieribus; virgines scilicet significans, et qui semetipsos castraverunt propter regna caelorum. *Matth. XIX, 12.* Itaque in albis erunt vestibus, *Apoc. III, 5.* id est in claritate [2]innubae carnis. Et in evangelio indumentum nuptiale sanctitas carnis agnosci potest. *Matth. XXII, 11 sq.* Itaque Esaias docens quale ieiunium elegerit dominus cum subicit de mercede bonitatis, *Ies. LVIII, 8.* Tunc, inquit, lumen tuum temporaneum erumpet et vestimenta tua citius orientur, non [3]subsericam utique nec pallium, sed carnem volens accipi ortum carnis resurrecturae de mortis occasu praedicavit. Adeo nobis quoque suppetit [4]allegorica defensio corporalis resurrectionis. Nam et cum legimus, *Ies. XXVI, 20.* Populus meus, introite [5]in cellas promas quantulum, donec ira mea praetereat, sepulchra erunt cellae promae, in quibus paulisper requiescere habebunt qui in finibus saeculi sub ultima ira per antichristi vim [6]excesserint. Aut cur cellarum promarum potius [7]vocabulo usus est, et non alicuius loci receptorii, nisi quia in cellis promis caro salita [8]et usui reposita servatur[a], depromenda illinc suo tempore? Proinde enim et corpora medicata condimentis sepulturae mausoleis et monumentis [9]sequestrantur, processura inde cum iusserit dominus. Quod cum ita intellegi congruat ([10]ecquae enim ab ira dei[b] cellariorum nos refugia servabunt?), hoc ipso [11]quod ait, Donec ira praetereat, quae extinguet antichristum, post iram ostendit processuram carnem de [12]sepulchro, in quo ante iram fuerit inlata. Nam et de cellariis non aliud effertur quam quod infertur, et post antichristi eradicationem agitabitur resurrectio.

32. etiam *AC. duo Vaticani.* 33. incolere *codex Io. Clementis.* 34. depulsus est *ABCmg.*

Cap. XXVII. 1. allegorisare *A., pro more suo s pro z ponendi.* 2. innubae *d* in nube *reliqui.* innube *codex Pithoei.* 3. subsericam *bcd.* subuculam *a.* subscribam *reliqui, et cod. Pithoei.* 4. allegorice *ABCa.* 5. in *om. A.* 6. excesserunt *A.* 7. usus vocabulo est *AB.* 8. et *om. edd. Semleri et Leopoldi.* 9. sequestrentur *a.* 10. ecquae *ego:* et quae *libri omnes.* 11. quo *c., de cod.* [illegible] *Clementis.* 12. sepulchris in quae *bc.*

Cap. XXVII. a. in cellis promis caro salita et usui reposita servatur] Cf. Laurent. Pignorius De Servis in Poleni Supplem. Thes. Graev. tom. III, p. 1163.

b. ecquae enim ab ira dei] Clemens ad Corinth.: „τοῖος δὲ κόσμος δέξεται τινα τῶν αὐτομολούντων ἀπ' αὐτοῦ" (Rigalt.)

Scimus autem [1]sicut vocibus ita et rebus prophetatum. Tam dictis quam et factis praedicatur resurrectio, cum Moyses manum in sinum condit et [2]emortuam profert, et rursus insinuat et vividam explicat, nonne hoc de toto homine portendit, siquidem trina virtus dei per illa trina signa [3]denotabatur, cum suo ordine primo diabolum serpentem quamquam formidabilem subactura [4]homini, dehinc carnem de sinu mortis retractura, atque ita omnem sanguinem [5]exsecutura iudicio. De quo apud eundem [6]propheten, [7]Quoniam et vestrum, inquit deus, sanguinem exquiram de omnibus bestiis, et de manu hominis et de manu fratris exquiram eum. Porro nihil exquiritur nisi quod reposcitur, nihil reposcitur nisi quod et reddetur, et utique reddetur, quod ultionis nomine reposcetur et exquiretur. Neque enim vindicari poterit quod omnino non fuerit. Erit autem dum restituitur [8]uti [9]vindicetur. In [10]carnem itaque dirigitur quicquid in sanguinem praedicatur, sine qua non erit sanguis. Caro suscitabitur [11]ut sanguis [12]vindicetur. Sunt et quaedam ita pronuntiata ut [13]allegoriae quidem nubilo careant, nihilominus tamen ipsius simplicitatis suae sitiant interpretationem, quale est apud Esaiam: Ego occidam et vivificabo. Certe posteaquam occiderit vivificabit. Ergo per mortem occidens per resurrectionem vivificabit. Caro est autem quae [14]occiditur per mortem, caro itaque et vivificabitur per resurrectionem. Certe si occidere carni animam [15]eripere est, vivificare, contrarium eius, carni animam [16]referre est, caro resurgat necesse est, cui [17]anima per occisionem erepta referenda est per vivificationem.

Cap. XXV. Exod. IV, 6 sq. Ibid. v. 2. Gen. IX, 5. Ies. XXXVIII. I Sam. II, 6.

Igitur si et allegoricae scripturae[a] et argumenta rerum et simplices voces resurrectionem carnis, quamquam sine nominatione ipsius substantiae, [1]subradiant, quanto magis quae hanc spem in ipsas substantias corporales [2]speciali mentione determinant non erunt deducendae in [3]quaestionem? Accipe Ezechielem. Et facta est, inquit, super me manus domini, et extulit me [4]in spiritu dominus et posuit me in medio campi, is erat ossibus refertus, et

Cap. XXIX. Ezech. XXXVII, 1—14.

Cap. XXVIII. 1. sicut et *AB*. 2. mortuam *AB*. 3. notabatur *b*. 4. hominum dehinc *A*. 5. iudicio executura *AB*. exquisitura iudicio *Fr. Iunius*. 6. prophetam *ABd*. propheten *reliqui*. 7. quomodo *AB*. 8. ut *bc*. 9. vindicentur *AB*. 10. carne *AB*. 11. ut *om. AB*. 12. vindicabitur *A*. 13. allegorice *A*. 14. occiditur *Aamgbcd*. occiderit *BCa*. 15. eripere est — — animam *om. ABC*. *Addidit de suis codicibus primum Gangneius*. 16. refert caro *AB*. referet, caro *C*. 17. animam per occasionem ereptam *AB*.

Cap. XXIX. 1. obradiant *codex Io. Clementis*. 2. spāli *b*. spiritale *c*. 3. quaestione *AB*. 4. in *om. b*.

Cap. XXIX. a. si et allegoricae scripturae] Resumit argumenta scripturae facta probantia resurrectionem primo ex allegorico sensu, de quo supra praecipue capp. 26 et 27. (La Cerda.)

circumduxit me super ea per circuitum, et ecce multa super faciem campi, Et ecce arida satis. Et ait ad me, Fili hominis, si vivent ossa ista? Et dixi, Adonai, domine, tu scis. Et ait ad me, Propheta in ossa haec et dices, Ossa arida, audite sermonem domini. [5]Haec dicit dominus Adonai ossibus istis: Ecce, ego adfero in vos spiritum, et vivetis, et dabo in vos spiritum, et reducam [6]in vos carnes: [7]circumdabo [8]vobis cutem, et dabo in [9]vobis spiritum, et vivetis, et cognoscetis quod ego dominus. Et prophetavi secundum praeceptum, et ecce vox, dum propheto, et ecce motus, et accedebant ossa ad ossa. Et vidi, et ecce super ossa nervi et caro ascendit, et circumpositae sunt eis [10]carnes, et spiritus in eis non erat. Et ait ad me, Propheta ad spiritum, fili hominis, propheta et dices ad spiritum, Haec dicit dominus Adonai: A quatuor ventis [11]veni, spiritus, et spira in istis interemptis, et vivant. Et prophetavi ad spiritum sicut praecepit mihi, et [12]introivit in ea spiritus, et vixerunt et [13]constiterunt super pedes suos valentia magna satis. Et ait ad me, Fili hominis, ossa ista omnis domus [14]Israël est. Ipsi dicunt, Exaruerunt ossa nostra, et periit spes nostra, avulsi sumus in eis. [15]Propterea propheta ad eos: Ecce ego patefacio sepulchra vestra, et evebam vos de sepulchris vestris, populus meus, et inducam vos in terram [16]Israël, et cognoscetis quod ego dominus [17]aperuerim sepulchra vestra et eduxerim vos de sepulchris vestris, populus meus, et dabo [18]vobis spiritum, et vivetis et [19]requiescetis in terra vestra, et cognoscetis quod ego dominus locutus [20]sim et fecerim, dicit dominus.

Cap. XXX. Hanc quoque praedicationem scio qualiter concutiant in allegoriae argumentationem, Quia dicendo, Ossa ista omnis domus [1]Israël est, [2]imaginem ea fecerit [3]Israëlis[a] et a propria condicione transtulerit: atque ita figuratam esse non veram resurrectionis prae-

5. et haec *AB*. 6. in vos *ABc. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* vos in *reliqui.* 7. et circumdabo *ABC.* 8. in vobis *ABCa.* 9. vos *c.* 10. carnes *ABCab. cod. Pithoei.* cutes *cd.* 11. caeli *codex Io. Clementis.* 12. introit *B.* 13. constiterunt *ABcd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* steterunt *reliqui.* 14. Israelis *b.* 15. propheta propterea *A.* 16. Israelis *bc.* 17. aperuerim *cd., de cod. Io. Clementis.* aperui *reliqui.* 18. in vos *c.* 19. requiescitis *a.* 20. sum *AB.*

Cap. XXX. 1. Israël (Israelis *Bb.*) est *ABbcd.* est Israel *Ca.* 2. in imaginem *Cabc.* 3. Israelis et *b.* Israeli, sed *ABCa. cod. Pithoei.* Israel et *cd. Vaticani* (?).

Cap. XXX. a. in imaginem ea fecerit Israëlis] Haec expositio, quam refutat hic Tertullianus, est etiam interpretum recentium, nam antiqui patres, sicut Tertullianus, de resurrectione mortuorum hunc locum interpretantur. Clemens Rom. Constit. V, 8. Iustinus Quaestt. ad Orthod. 45. Irenaeus V, 15 et 34. Cyprian. Testim. III, 58. Cyrillus Hierosol. Catech. 18. Chrysostomus Homil. 2. in Symb. Basilius in Psalm. 33., in illud: „Custodit dominus omnia ossa eorum.“ (La Cerda.)

dicationem; statum enim Iudaeorum deformari quodammodo emortuum et exaridum et dispersum in campo orbis. [4]Itaque et imaginem resurrectionis in illum [5]allegorizari, quia recolligi habeat et recompingi os ad os, id est [6]tribus ad tribum et populus ad populum, et recorporari [7]carnibus facultatum et nervis regni, atque ita de sepulchris, id est de habitaculis captivitatis tristissimis atque [8]teterrimis, educi et refrigerii nomine [9]respirari[b] et vivere exinde in terra sua Iudaea. Et quid post haec? Morientur sine dubio. Et quid post mortem? Nulla, opinor, [10]resuscitatio, si non haec erit ipsa quae Ezechieli revelatur. [11]Sed enim et alias praedicatur resurrectio; ergo [12]et haec erit, et temere in statum eam Iudaicarum rerum convertunt. Aut si alia est illa quam defendimus, nihil mea interest, dum sit et corporum resurrectio, sicut et rerum Iudaicarum. Denique hoc ipso, quod recidivatus Iudaici status de [13]recorporatione [14]et [15]readunatione [16]ossuum figuratur, id quoque eventurum ossibus probatur. Non enim [17]posset de ossibus figura componi, si non id ipsum et ossibus eventurum esset. Nam etsi figmentum veritatis [18]in imagine est, imago ipsa in veritate est sui. Necesse est esse prius sibi quo alii configuretur. De vacuo similitudo non competit, de nullo parabola non convenit. Ita oportebit [19]ossuum quoque credi reviscerationem et respirationem, qualis dicitur, de qua possit exprimi Iudaicarum rerum reformatio, qualis [20]adfingitur. Sed magis religiosum est veritatem [21]de suae [22]auctoritate [23]simplicitatis defendi, quam sensus divinae propositionis expostulat. Si enim ad res Iudaicas spectaret haec visio, statim revelato situ [24]ossuum subiecisset, Ossa ista omnis domus [25]Israëlis est, et cetera deinceps. At cum ostensis ossibus de propria spe eorum [26]quid obloquitur, nondum nominato Israële, [27]et fidem temptat prophetae, Fili hominis, si vivent ossa [28]haec? ut et ille responderet, Domine, tu scis. Non utique deus prophetae fidem de ea re temptasset quae futura non esset, quam nunquam Israël

4. Atque ita *B.* 5. adlegorisari *A.* 6. tribum *AB.* 7. carnibus facultatum (facultatem *AB.*) et nervis *ABamgbcd.* carnis facultate (facultatem *C.*) nervis *Ca.* 8. deterrimis *B.* 9. respirare *cd.* 10. resurrectio *B.* 11. Si enim alias *B.* 12. aut *Fr. Iunius.* 13. corporatione *a.* 14. ac *A.* 15. readunatione *c., ex cod. Io. Clementis.* redamnatione *B.* redanimatione *reliqui.* 16. ossuum *ABc. tres Vaticani.* ossium *reliqui.* 17. possit *A.* 18. imaginis *A.* 19. ossuum *ABc. tres Vaticani.* ossium *reliqui.* 20. effingitur *A.* 21. suae de *B.* de sua *ab.* 22. veritate *ABC.* 23. et veritate *ab.* 24. ossuum *Ac. tres Vaticani.* ossium *reliqui.* 25. Israel *c.* 26. qui *Ac.* 27. et *om. Ca.* 28. haec *om. ABC.* *Addidit de suis codd. primum Gangneius.*

b. respirari] Haec erat vestustorum librorum scriptura quam immutare conatus est primum Pamelius. Recte autem Fr. Iunius *respirari* interpretatur ἀναψυχοῦσθαι, de integro spiritu instrui ad vitam.

audisset, quam credi non oporteret. Sed [29]quoniam praedicabatur quidem resurrectio mortuorum, Israël vero pro sua incredulitate diffidens [30]scandalizabatur, et aspiciens habitum senescentis sepulturae[c] desperabat [31]resurrectionem, vel non in eam potius [32]animum dirigebat, sed in circumstantias[d] suas, idcirco deus et prophetam, [33]qua et ipsum dubium, praestruxit ad constantiam praedicationis revelato ordine resurrectionis, et populo id credendum mandavit quod prophetae revelavit, ipsos dicens esse ossa quae erant resurrectura qui non credebant resurrectura. Denique in clausula, Et cognoscetis, inquit, quod ego dominus locutus sim et fecerim, id utique facturus quod fuerat locutus. Ceterum non id facturus quod locutus, si aliter facturus [34]quam locutus.

Cap. XXXI. Plane [1]si et populus allegorice [2]mussitaret ossa sua arefacta et spem suam perditam, dispersionis [3]exitu querulus, merito [4]videretur et deus figuratam desperationem figurata promissione consolatus. Sed cum dispersionis quidem iniuria nondum populo accidisset, resurrectionis vero spes apud illum saepissime [5]cecidisset, [6]et manifestus est de corporum interitu labefactans fiduciam resurrectionis, ita et deus eam [7]restruebat fidem, quam populus destruebat. Quamquam et si aliqua praesentium rerum tunc conflictatione [8]maerebat [9]Israël, non idcirco in parabola accipienda esset revelationis intentio, sed in testationem resurrectionis, ut in illam spem erigeret illos, aeternae scilicet salutis et [10]necessarioris restitutionis, et averteret a respectu praesentium rerum. Ad hoc enim et [11]alii prophetae: [12]Exibitis de sepulchris velut vituli de vinculis soluti, et [13]conculcabitis inimicos. Et [14]rursus: Gaudebit [15]cor vestrum, et ossa vestra [16]velut herba orientur, quia et herba de dissolutione et corruptela seminis reformatur. In summa, si proprie

Malach. IV, 2 sq.

Ies. LXVI, 14.

29. quem *A*. quomodo *B*. 30. scandalisabatur *A*., *uti solet*. 31. in resurrectionem *A*. 32. animam *AB*. 33. qua et *ABd*. quasi et *reliqui*. 34. quam locutus *om. ABC. Addidit primum de suis libris Gangneius.*

Cap. XXXI. 1. et si *Bb*. 2. vicissaret *A*. vicissitaret *B*. 3. exitum *ABCa*. 4. videtur *bc*. 5. cecidisset *bcd*. cecinisset *reliqui*, *tres Vaticani*. *In marg. a legitur* „*forte* descivisset." 6. et *om. ABabc*. ut *Latinius*. 7. restruebat *ABCbcd*. *tres Vaticani*. restituebat *a*., *de cod. Gorziensi*. 8. maerebat *bcd*. haerebat *reliqui*, *et tres Vaticani*. 9. Israeli non *ABC*. 10. necessioris *A*. 11. alii prophetae *d*. alii prophetes *C*. alibi prophetes *A* (*m. pr.*) *BCmgabc*. alibi prophete *A*. *m. sec.* 12. exhibitis *B*. 13. conculcabit *A*. 14. rursum *bcd*. 15. os *B*. 16. velut herba *Bamgbcd*. velociter *ACa*. *cod. Pithoei*.

c. habitum senescentis sepulturae] Venuste dictum pro sera et diuturna mora sepulturae, sicut et qui diuturna et longaeva sunt vita senescunt. Sic cap. 32: „Quam capulum, quam sepulchrum, quam senium requietae atque reconditae alicuius sepulturae." (La Cerda.)

d. circumstantias] Cf. adnott. ad lib. Adv. Valentin. cap. 15.

ı Israëlis statum resurgentium [17]ossuum imago contenditur, cur tiam non Israëli tantummodo, verum et omnibus gentibus eadem pes annuntiatur et recorporandarum et redanimandarum [18]reliquiaum et de sepulchris [19]exsuscitandorum mortuorum? De omnibus nim dictum est: Vivent mortui, [20]et exsurgent de sepulchris: ros Ies. XXVI, 19. nim, [21]qui a te est, [22]medela est ossibus eorum. Item alibi: 'eniet adorare omnis caro in conspectu [23]meo, dicit dominus. Ies. LXVI, 23. Quando? [24]cum praeterire coeperit habitus mundi huius. Supra nim: Quemadmodum caelum [25]novum et terra nova, quae ego Ies. LXVI, 22. acio, in conspectu meo, dicit dominus, ita stabit semen vestrum. 'unc ergo [26]et quod subicit implebitur: Et exibunt, utique de se- Ies. LXVI, 24. ulchris, et videbunt artus [27]eorum qui impie egerunt, [28]quoniam ermis illorum non decidet et [29]ignis eorum non extinguetur, [30]et runt conspectui omni carni, scilicet quae resuscitata et egressa de epulchris dominum pro hac gratia adorabit.

Cap. XXXII. Sed ne solummodo eorum corporum resurrectio videatur praelicari quae sepulchris demandantur, habes scriptum: Et mandabo Apoc. XX, 13. piscibus maris et [1]eructabunt ossa quae sunt comesta, et [2]faciam compaginem ad compaginem et os ad os. Ergo, inquis, et pisces resuscitabuntur et ceterae bestiae et alites carnivorae, ut [3]revomant quos comederunt, quia et apud Moysen legis exquiri sanguinem de omnibus bestiis? Non utique. Sed idcirco nominantur bestiae et pisces in [4]redhibitionem carnis et sanguinis, quo magis exprimatur resurrectio etiam devoratorum corporum, cum de ipsis devoratoribus exactio edicitur. Puto autem huius quoque divinae potestatis documentum idoneum Ionam, cum incorruptus [5]utramque substantiam, carnem atque animam, de alvo piscis [6]evolvitur. Et [7]utique triduo concoquendae carni viscera ceti [8]suffecissent [9]quam[a] capulum, quam sepulchrum, quam senium requietae atque [10]reconditae alicuius sepulturae; salvo eo quod et bestias, [11]feros in Christianum

17. ossuum *Ac. Vaticani.* ossium *reliqui.* 18. reliquarum *AB.* 19. excitandorum *ACa.* 20. et *om. AB.* 21. qui a te est *bcd.* qui a te *reliqui.* 22. medela est *cd.* medulla est *b.* medela *reliqui.* 23. meo *bcd.* dñi, eo *C.* domini eo *Ba.* domini et *A.* 24. tum *A.* 25. novum *om. AB.* 26. et quod subicit *A.* et quod suum dicit *BCa.* quod subicit *reliqui.* 27. eorum *om. A.* 28. quomodo *AB.* 29. ignis illorum *A.* illorum ignis *B.* 30. et erit satis conspectui *ABCa.*

Cap. XXXII. 1. eructuabunt *c., ex tribus Vaticanis.* eruptabunt *B.* 2. faciam *mgbcd.* facient *ABCa.* 3. vomant *ABC.* 4. redibitionem *AB.* redhibitione *bc.* 5. utramque substantiam, carnem atque animam *ABd.* utraque substantia, carne atque anima *reliqui.* 6. evomitur *Latinius.* 7. utrique triduum *AB.* 8. tam suffecissent *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* 9. qua *Cmg.* 10. conditae *ABCa.* 11. feras *BC.*

Cap. XXXII. a. suffecissent quam] Ellipsis usitatissima comparativi *magis*, quam cum Fulv. Ursinus non animadverteret, ante *suffecissent* inculcavit *tam* particulam, quam et Rigaltius recepit. Cf. adnott. ad De Virg. Veland. cap. 17.

vel maxime nomen homines, vel ipsos etiam iniquitatis angelos figuravit, de quibus sanguis [12]exigetur per ultionem pensandam. Quis ergo discendi magis adfinis quam praesumendi, et credendi diligentior quam contendendi, et divinae potius sapientiae religiosus quam suae libidinosus, audiens aliquid a deo destinatum in carnes et cutes et nervos et ossa aliud quid haec [13]commentabitur, quasi non in [14]hominem destinetur quod in istas substantias praedicatur? Aut enim nihil in [15]hominem destinatur, non liberalitas regni, non severitas iudicii, non quodcunque est resurrectio, aut si in hominem destinatur, necesse est in eas substantias destinetur ex quibus homo structus est, in quem destinatur. Illud etiam de argutissimis istis [16]demutatoribus [17]ossuum et carnium et nervorum et sepulchrorum requiro, cur, si quando in animam quid pronuntiatur, nihil aliud animam interpretantur, nec [18]transfingunt [19]eam in alterius rei argumentum, cum vero in aliquam speciem corporalem quid edicitur, omnia potius adseverant quam quod nominatur? Si corporalia parabolae, ergo et animalia; si non et animalia, ergo nec corporalia. Tam enim corpus homo quam et anima; ut non possit altera species admittere aenigmata, altera excludere.

Cap. XXXIII. Satis haec de prophetico instrumento. Ad evangelia nunc provoco; hic quoque occursurus prius eidem astutiae eorum qui proinde et dominum omnia in parabolis pronuntiasse contendunt, quia scriptum [1]est: Haec omnia locutus est Iesus in parabolis, et sine parabola non loquebatur ad illos, scilicet [2]Iudaeos. Nam et discipuli, Quare, aiunt, in parabolis loqueris? et dominus, Propterea in parabolis loquor ad eos, ut videntes non videant, et audientes non audiant, secundum Esaiam. Quodsi ad Iudaeos in parabolis, iam non ad omnes; si [3]non ad omnes in parabolis, iam non semper nec omnia parabolae, sed quaedam, [4]cum ad quosdam. Ad quosdam autem, dum ad Iudaeos; nonnunquam plane et ad discipulos. Sed quomodo referat [5]scriptura considera: Dicebat autem et [6]parabolam ad eos. Ergo et non parabolam dicebat; quia non notaretur, cum parabolam loquebatur, si ita semper loquebatur. Et tamen nullam [7]parabolam non aut ab ipso invenias [8]edisseratam, ut de seminatore in verbi [9]administratione, aut a commentatore evangelii praeluminatam, ut iudicis superbi et viduae instantis ad perseve-

Matth. XIII, 34. — Ibid. v. 10. — Ibid. v. 13. — Ies. VI, 9 sq. — Luc. XVIII, 9.

12. exigatur *A.* 13. commendabitur *AB.* 14. homines *Cmg.* 15. homine [illegible] 16. demutationibus *AB.* 17. ossuum *Ac. Vaticani.* ossium *reliqui.* 18. transfingunt *Ad.* transfigunt *BCa.* transfigurant *bc.* 19. ea *edit. Semleri, mendose.*

Cap. XXXIII. 1. sit *ABCmg.* 2. ad Iudaeos *Bd.* 3. non *om. ABC.* 4. et [illegible] 5. scriptura *om. AB.* 6. parabola *A.* 7. parabolam *om. b.* 8. edisserata[illegible] *ABCbc. tres Vaticani, codd. Paterniacensis, Hirsaugiensis, Gorziensis.* edissertatam [illegible] edissertam *codex Io. Clementis.* 9. administrationem *AB.*

rantiam orationis, aut ultro coniectandam, ut arboris fici dilatae in spem ad instar Iudaicae infructuositatis. Quodsi nec parabolae [10]obumbrant evangelii lucem, tanto abest ut sententiae et [11]definitiones, quarum aperta natura est, aliter quam sonant sapiant. Definitionibus autem et sententiis dominus edicit sive iudicium sive regnum dei sive resurrectionem. Tolerabilius [12]erit, inquit, Tyro et [13]Sidoni in die iudicii; et, Dicite illis quod adproquinquaverit regnum dei; et, [14]Retribuetur tibi in resurrectione iustorum. Si nomina [15]absoluta sunt rerum, id est iudicii et regni dei et resurrectionis, ut nihil eorum in parabolam comprimi possit, nec ea in parabolas compellantur quae ad [16]dispositionem et transactionem et passionem regni, [17]iudicii et resurrectionis[a] praedicantur; atque ita corporalia [18]defendentur ut corporalibus destinata, id est non spiritalia, quia non figurata. Nam et ideo [19]praestruximus tam corpus animae quam et carnis obnoxium [20]esse mercedibus pro communi operatione pensandis, ne corporalitas animae occasionem subministrans figurarum corporalitatem carnis excludat, cum utramque participem et regni et iudicii et resurrectionis oporteat credi. Et nunc eo pergimus, uti corporalitatem carnalem proprie demonstremus a domino significari in omni resurrectionis mentione, salva animali, quam et ipsam pauci receperunt.

Matth. XI, 24. Matth. X, 7. Luc. XIV, 14.

Cap. XXXIV. Luc. XIX, 10.

In primis cum ad hoc venisse se dicit, uti quod periit salvum faciat, quid [1]dicis [2]perisse? Hominem sine dubio. Totumne an ex parte? Utique totum. Siquidem transgressio, quae perditionis humanae causa est, tam animae instinctu ex concupiscentia quam [3]et carnis [4]actu ex degustatione commissa totum hominem elogio transgressionis inscripsit, atque exinde merito perditionis implevit. Totus itaque salvus fiet qui [5]periit totus [6]delinquendo. Nisi si et [7]ovis illa sine corpore amittitur et sine corpore revocatur. Nam si caro quoque eius cum anima, quod pecus totum est, humeris boni pastoris advehitur, ex utraque utique substantia restituendi hominis exemplum est. Aut quam indignum deo, dimidium hominem redi-

10. adumbrant *edd. Semleri et Leopoldi. Nescio unde.* 11. diffinitiones *AB. Vaticani. Ubique.* 12. erit *om. A.* 13. sydonii *B.* 14. retribuatur *A.* 15. absolute *C.* 16. dispositionem *ABCmgabcd.* dispensationem *C.* 17. et iudicii *puto scribendum.* 18. defendantur *d.* 19. praestrinximus *C.* 20. esses *AB.*

Cap. XXXIV. 1. dicas *ABcd. tres Vaticani.* 2. periisse *A.* 3. ex *B.* 4. actu *om. A.* 5. perit *ACad.* 6. delinquendo totus, nisi *bc.* 7. illa ovis *AB.*

Cap. XXXIII. a. et passionem regni, iudicii et resurrectionis] Ut libro De Virg. Veland. [cap. 11] „passionem nuptiarum," ita hic „passionem resurrectionis" dicit, ut significet vim illam plane divinam inferendam corporibus animarum ad ipsa redituris. (Rigalt.)

gere in salutem? paene minus facere; cum etiam saecularium principum plena semper indulgentia vindicetur. Diabolus [8]validior in hominis iniuriam intellegitur, totum eum elidens: deus infirmior renuntiabitur, non totum eum revelans? [9]Atquin et apostolus suggerit, Ubi delictum [10]abundaverit, illic gratiam [11]superabundasse. (Rom. V, 20.) Quomodo denique salvus habebitur qui poterit et perditus [12]dici? carne scilicet perditus, anima vero salvus. Nisi quod iam et anima in perdito constituatur necesse est, ut salva effici possit, id enim salvum effici oportebit quod perditum fuerit. Porro autem recipimus animae immortalitatem, [13]ut perdita non in interitum credatur, sed in supplicium, [14]id est in [15]gehennam. Et si ita est, iam non animam spectabit salus, salvam scilicet sua natura per immortalitatem, sed carnem potius, quam interibilem constat apud omnes. Aut si et anima interibilis, id est non immortalis, quod et caro, iam et carni forma illa ex aequo [16]proficere debebit, [17]proinde mortali et interibili, [18]quia id quod perit salvum facturus est dominus. Nolo nunc contentioso fune deducere[a] hac an [19]illac hominem perditio depostulet, dum [20]utrimque eum salus [21]destinet in ambas substantias peraequata. Ecce enim ex quacunque substantia hominem [22]perisse praesumpseris, ex altera non perit. Salvus ergo erit iam ex qua non [23]perit, et salvus nihilominus fiet ex qua perit. Habes totius hominis restitutionem, dum et quodcunque eius perit, salvum facturus est dominus, et quodcunque non perit, utique non erit perditurus. Quis ultra de utriusque substantiae securitate [24]dubitabit, cum [25]altera salutem consecutura sit, [26]altera amissura eam non sit? Et tamen adhuc sensum rei exprimit dominus, Ego, (Io. VI, 38 sq.) dicens, veni, non ut meam, sed ut patris, qui me misit, faciam voluntatem. Quam, oro te? Ut omne, quod dedit mihi, non perdam ex eo quicquam, sed resuscitem [27]illud in novissima die. Quid a patre Christus acceperat, nisi quod et induerat? Hominem sine dubio, carnis animaeque texturam. Neutrum ergo eorum quae accepit perire patietur, immo nec quicquam utriusque, [28]immo nec modicum. Quodsi modicum caro, ergo nec carnem, quia nec mo-

8. valentior *a*. 9. Atquin *cd. tres Vaticani.* aut quin *AB*. Atqui *reliqui.* 10. habundaverit *A*. 11. superhabundasse *A*. 12. dici *om. ABC. Addidit de suis libris primum Gangneius.* 13. non ut perdita *B*. 14. vel in *AB., uti solent.* 15. iehennam *B*. 16. perficere *edd. Leopoldi et Semleri, mendose.* 17. perinde *B*. 18. qua *ABc*. 19. illa *AB*. 20. utrinque *ACmgabcd.* utrumque *BC*. 21. distinet *Cmg*. destruet *A*. 22. periisse *A*. 23. periit *B*. 24. dubitavit *c*. 25. alterutra *C*. 26. altera amissura eam non sit *om. ABC. Addidit haec verba de suis libris primum Gangneius.* 27. illud novissimo die *AB*. 28. nec immo nec *A*.

Cap. XXXIV. a. contentioso fune deducere] Cf. adnott. ad De Pudic. cap. 2.

dicum, nec quicquam, [29]quia nec quicquam. [30]Atquin si non et carnem resuscitabit novissima die, iam non modicum patietur perire de homine, sed pro tanta dixerim parte prope totum. Ingerens amplius, [31]Hoc est patris voluntas, ut omnis qui [32]aspicit filium et credit in eum habeat vitam aeternam, et suscitem illum [33]novissima die, plenitudinem exstruit resurrectionis. Distribuit enim [34]utrique substantiae per officia [35]propriam mercedem salutis, et carni, per quam [36]filius aspiciebatur, et [37]animae, per quam credebatur. Ergo, dices, illis erit promissa res a quibus Christus videbatur. Sit plane ita, ut [38]et ad nos eadem spes inde manaverit. Nam si videntibus, et idcirco credentibus, fructuosa tunc [39]fuerunt opera carnis atque animae, multo magis nobis. Feliciores enim, [40]inquit, qui non [41]viderunt et [42]credunt, quando, et si illis negaretur carnis resurrectio, certe felicioribus competisset. Quomodo enim felices, si ex parte perituri?

Io. VI, 40.

Io. XX, 29.

Sed et [1]praecipit eum potius timendum qui [2]corpus et animam occidat in gehennam, id est dominum solum, non qui corpus occidant, animae autem nihil nocere possint, id est humanas potestates. Adeo hic et anima immortalis natura [3]recognoscitur, quae non possit occidi ab hominibus, et carnis esse mortalitatem, cuius sit occisio, atque ita resurrectionem quoque mortuorum carnis esse, quae in gehennam nisi resuscitata non poterit occidi. Sed [4]quoniam et hic de interpretatione corporis quaestio cavillatur, ego corpus hominis non aliud intellegam quam omnem istam struem carnis, [5]quoquo genere materiarum concinnatur atque variatur, quod videtur, quod tenetur, quod denique ab hominibus occiditur. Sic et parietis corpus non aliud admittam quam caementa, quam saxa, quam lateres. Si quis arcanum aliquod corpus inducit, ostendat, revelet, [6]probet ipsum esse etiam quod occidatur ab homine, et de illo erit dictum. Item si animae corpus[a] [7]opponitur, vacabit astutia. Cum enim utrumque proponitur, corpus atque animam occidi in gehennam, distinguitur corpus ab anima, et relinquitur [8]intellegi

Cap. XXXV.

Matth. X, 28.

29. quia nec quicquam *om. ABCab. Addidit ea verba de cod. Io. Clementis primum Pamelius.* 30. Atquin *ABcd. tres Vaticani.* Atqui *reliqui.* 31. Hoc *ABCa.* Haec *reliqui.* 32. aspicit *ABCa.* videt *reliqui.* 33. novissimo *AB.* 34. utique *B.* 35. priora *b.* 36. filius aspiciebatur *ABCmgamgbcd.* filius hominis aspiciebatur *Ca.* 37. anima *AB.* 38. et *om. A.* 39. fuerint *A. cod., Io. Clementis.* 40. inquit *om. ABCab. Addidit de cod. Io. Clementis primum Pamelius.* 41. vident *ABCa.* 42. credent *BCa.*

Cap. XXXV. 1. praecepit *B.* 2. et corpus *AB.* 3. cognoscitur *A.* 4. quam *AB.* 5. quoquoquam *A.* 6. et probet *AB.* 7. opponit *bc.* 8. intellegi corpus *bcd.* corpus intellegi *A.* corpus. Intellige *reliqui.*

Cap. XXXV. a. animae corpus] Hoc est corpus quod anima habet, de paradoxo Septimii.

corpus id quod in promptu sit, caro scilicet, quae sicut occidetur in gehennam, si non magis a deo timuerit occidi, ita et vivificabitur in vitam aeternam, si maluerit ab hominibus potius interfici. Proinde si quis occisionem carnis atque animae in gehennam ad interitum et finem utriusque substantiae arripiet, non ad supplicium (quasi consumendarum, non quasi puniendarum), recordetur ignem gehennae aeternum praedicari in poenam aeternam, et inde aeternitatem occisionis agnoscat propterea humanae ut temporali praetimendam. Tunc et aeternas substantias credet quarum aeterna sit occisio in poenam. Certe cum post resurrectionem corpus cum anima occidi habeat [9]a deo in gehennam, satis de utroque constabit, et de carnali resurrectione, et de aeterna occisione. Absurdissimum alioquin, si idcirco resuscitata caro [10]occidatur in gehennam, uti finiatur, quod et non resuscitata pateretur. In hoc scilicet reficietur, ne sit cui non esse iam evenit. Eidem nos spei fulciens passerum quoque [11]subiungit exemplum, quod ex duobus non cadat [12]alter in terram sine dei voluntate, ut et carnem quae ceciderit in terram [13]proinde credas et resurgere posse per eiusdem dei voluntatem. Nam etsi passeribus hoc non licet, sed [14]nos multis passeribus [15]antestamus, eo quod cadentes resurgamus, quorum denique capillos capitis omnes numeratos [16]adfirmans salvos utique repromittit. Perituros enim quae ratio in numerum redegisset nisi quia hoc est, Ut omne, quod pater mihi dedit, non perdam ex eo quicquam, id est nec capillum, sicut nec oculum nec dentem. Ceterum unde erit fletus et [17]dentium frendor, nisi ex oculis et [18]ex dentibus? occiso scilicet etiam corpore in gehennam et detruso in tenebras exteriores, quae oculorum propria sunt tormenta, si quis in nuptiis minus dignis operibus fuerit indutus, constringendus statim manibus et pedibus, utpote qui cum corpore surrexerit. Sic ergo et recumbere ipsum in dei regno, et sedere in [19]thronis Christi[b], et [20]adsistere [21]tunc ad dexteram [22]vel sinistram, et edere de ligno vitae, corporalis dispositionis fidelissima [23]indicia sunt.

Matth. X, 29. — Io. VI, 39. — Matth. VIII, 11 sq. XIII, 42. XXV, 30. XXII, 12. — Apoc. II, 7.

Cap. XXXVI. Videamus nunc an et [1]Sadducaeorum versutiam elidens nostram

9. a deo *om. ABCa.* 10. occidetur *A.* 11. subiunxit *d.* 12. unus *codex Io. Clementis.* 13. perinde *B.* 14. non *AB.* 15. antistamus *cd.* 16. adfirmat *c.* 17. frendor dentium *A.* 18. ex *om. bcd.* 19. thronis duodecim Christi *c., cod. Io. Clementis.* 20. addiscere *A.* 21. ad dexteram tunc *d.* 22. vel a sinistram *AB.* 23. iudicia *A.* vitia *B.*
Cap. XXXVI. 1. Saducaeorum *AB. Ubique fere.*

b. in thronis Christi] Pamelius e codice Io. Clementis edidit „in thronis duodecim Christi.“ Equidem numerum puto hic natum de siglo quo in vetustis libris vulgo scriptum est nomen Christi.

nagis sententiam [2]erexerit. Causa, opinor, quaestionis fuit destructio resurrectionis, siquidem Sadducaei[a] neque animae neque carnis admittunt salutem, et ideo ex [3]qua vel maxime [4]specie resurrectionis fides labefactatur, ex [5]ea argumentum problemati suo accommodaverunt; [6]de carnis scilicet obtentu nupturae necne post resurrectionem, sub eius mulieris persona quae septem fratribus nupta in dubio haberetur cui eorum restitueretur. Porro serventur sensus tam quaestionis quam responsionis, et controversiae occursum est. Si enim Sadducaei quidem respuebant resurrectionem, dominus autem eam [7]confirmabat, et scripturarum ignaros increpans, earum scilicet quae resurrectionem praedicassent, et virtutis dei incredulos, idoneae utique mortuis resuscitandis, postremo subiciens, [8]Quoniam autem mortui resurgant, sine dubio et confirmando esse quod negabatur, id est resurrectionem mortuorum apud [9]deum vivorum, talem quoque eam confirmabat esse qualis negabatur, utriusque scilicet substantiae humanae. Neque enim, si nupturos tunc [10]negavit, ideo nec resurrecturos [11]demonstravit. [12]Atquin filios resurrectionis [13]appellavit, per eam quodammodo nasci habentes; [14]post quam non nubent, sed resuscitati Similes enim erunt angelis, qua non nupturi, quia nec morituri, [15]sed qua transituri in statum angelicum per indumentum illud incorruptibilitatis, per substantiae resuscitatae tamen demutationem. Ceterum [16]nec quaereretur nupturi sive morituri necne rursus essemus, si non eius [17]vel maxime substantiae restitutio [18]in dubium vocaretur quae proprie et morte et nuptiis fungitur, id est carnis. [19]Habes igitur dominum confirmantem adversus haereticos Iudaeorum, quod et nunc negatur apud Sadducaeos Christianorum, solidam resurrectionem.

Matth. XXII, 23 sqq. Marc. XII, 18 sqq. Luc. XX, 27 sqq.

Luc. XX, 37.

Matth. XXII, 30. Luc. XX, 34. Marc. XII, 25.

Cap. XXXVII.

[1]Sic et si carnem ait nihil prodesse, ex materia dicti dirigendus est sensus. Nam [2]quia durum[a] et intolerabilem existimaverunt

Io. VI, 63. Io. VI, 53 sqq.

2. erexit *A*. erepsit *B*. 3. quo *b*. 4. spes resurrectionis labefactatur *b*. 5. eo *b*. 6. sed *A*. 7. confirmabat *ed. cod. Io. Clementis*. confirmat *reliqui*. 8. Quam *ABC*. 9. deum *ed. codex Io. Clementis*. dominum *reliqui*. 10. negabit *ABC*. 11. demonstrabit *ABC*. 12. Atquin *Acd. cod. Io. Clementis*. At quoniam *B*. Atqui *reliqui*. 13. appellavit *ed., de cod. Io. Clementis*. appellat, ut *reliqui*. 14. postquam *edd. Semleri et Leopoldi, mendose*. 15. sed et qua *Fr. Iunius*. 16. ne *b., et edit. Semleri, mendose*. 17. vobis maxime *A*. 18. in deum *ABC*. 19. Habeo *B*.

Cap. XXXVII. 1. Licet si *ABCa*. 2. qui *B*.

Cap. XXXVI. a. Sadducaei] Cf. De Praescript. Haeret. cap. 33.

Cap. XXXVII. a. Nam quia durum] Praeclare omnem huiusce dicti duritiem emollit Theodorus Heracleota: „Σκληρὸς ἦν ἀληθῶς ὁ λόγος ὁ νομιζόμενος σαρκοφάγους τινὰς καὶ αἱμοβόρους τοὺς ἀκούοντας ἀποτελεῖν· τοῖς δὲ πνευματικῶς τὰ πνευματικὰ ἐκλαμβάνουσιν οὐδὲν ἐφαίνετο σκληρόν,

sermonem eius, quasi vere carnem suam illis edendam determinasset, ut in [3] spiritum disponeret statum salutis, praemisit, Spiritus est qui vivificat, atque ita subiunxit, Caro nihil prodest, [4] ad vivificandum scilicet. Exsequitur etiam quid velit intellegi spiritum: Verba, quae locutus sum vobis, spiritus sunt, vita sunt. Sicut et supra: Qui audit sermones meos, et credit in eum qui me misit, habet vitam aeternam, et in iudicium non [5] veniet, sed [6] transiet de morte [7] ad vitam. Itaque sermonem constituens vivificatorem, quia spiritus et vita sermo, eundem etiam carnem suam dixit, quia et sermo caro erat factus, proinde in causam vitae adpetendus et devorandus auditu et ruminandus intellectu et fide [8] digerendus. Nam et paulo ante carnem suam panem quoque caelestem [9] pronuntiarat, [10] urguens usquequaque per allegoriam necessariorum pabulorum memoriam patrum, qui panes et carnes Aegyptiorum praeverterant divinae vocationi. Igitur conversus ad recogitatus illorum quia senserat [11] dispergendos, Caro, ait, nihil prodest. Quid hoc ad destruendam carnis resurrectionem, quasi non liceat esse aliquid [12] quod etsi nihil prosit, aliud tamen ei prodesse possit? Spiritus prodest; vivificat enim. Caro nihil prodest; mortificatur enim. Itaque secundum nos magis [13] collocavit utriusque propositionem. Ostendens enim quid prosit, et quid non prosit, pariter inluminavit quid cui prosit, spiritum scilicet carni mortificatae vivificatorem. Veniet enim hora, inquit, cum mortui audient [14] vocem filii dei, et qui audierint, vivent. Quid mortuum, nisi caro? et quid vox dei, nisi sermo? et quid sermo, nisi spiritus, merito carnem resuscitaturus, quod [15] factus est ipse, [16] et ex morte, quam passus [17] est ipse, et ex sepulchro, quo illatus est ipse? Denique cum dicit, Ne miremini, quod veniet hora, in qua omnes qui in monumentis sunt audient [18] vocem filii dei, et procedent, qui bona fecerunt, in vitae resurrectionem, qui mala, in resurrectionem iudicii, — nemo iam poterit aliud mortuos interpretari qui [19] sint in monumentis, nisi corpora et carnem, quia nec ipsa monumenta aliud quam cadaverum stabula, siquidem et ipsi homines veteres, id est pecc…

Io. VI, 63. — Ibid. — Io. V, 24. — Io. I, 14. — Io. VI, 51. — Io. VI, 31 sqq. — Io. VI, 63. — Io. V, 25. — Io. V, 28 sq.

3. spiritu *bc.* 4. sed ad *Ca.* sed *A.* *In B. non leguntur verba* Caro nihil — Exsequitur etiam. *Rescribi poterat* Caro nihil prodest, scilicet ad vivificandu… Sed exsequitur *cett.* 5. venit *B.* invenit *A.* 6. transiet *ABCad. tres Vatica…* transibit *b.* transit *c.* 7. in *c., de cod. Io. Clementis.* 8. dirigendus *C.* 9. p… nuntiavit *B.* 10. nrguens *c., de cod. Io. Clementis.* urgens *reliqui.* 11. disp… gendos *C.* 12. quod si *AB.* 13. collucavit *Latinius, Fr. Iunius.* 14. fili… dei *A.* 15. factus *ABCmgbcd.* factum *Ca.* 16. et *om. AB.* 17. est *om.* … 18. filii dei vocem *AB.* 19. sunt *B.*

ἀλλὰ ῥήματα εὐσεβείας ὑπάρχοντα, τὴν αἰώνιον αὐτοῖς πρυτανεύοντα ζωήν." V. Augustin. lib. IV. De Do… Christ. cap. 15. (Rigalt.)

tores, id est mortui per ignorantiam dei,[a] quos monumenta intellegendos argumentantur haeretici[b], de monumentis processuri in iudicium aperte praedicantur. Ceterum quomodo de monumentis monumenta procedent?

Cap. XXXVIII.

Post dicta domini facta [1]etiam eius quid sapere credamus, de capulis, de sepulchris mortuos [2]resuscitantis? Cui rei istud? Si ad simplicem ostentationem potestatis, aut ad praesentem gratiam redanimationis, non adeo magnum illi denuo morituros [3]suscitare. Enimvero si ad fidem potius sequestrandam futurae resurrectionis, ergo et illa corporalis praescribitur de documenti sui forma. Nec sustinebo dicentes idcirco tunc resurrectionem animae soli destinatam in carnem quoque [4]praecucurrisse, quia non potuisset aliter ostendi resurrectio animae invisibilis nisi per visibilis substantiae [5]resuscitationem. Male deum norunt qui non [6]putant illum posse quod non putant; et tamen sciunt potuisse, si instrumentum Ioannis norunt. Qui enim animas adhuc solas martyrum sub altari quiescentes conspectui subdidit, posset utique et resurgentes oculis exhibere sine carne. At ego deum malo decipere non posse, de fallacia solummodo infirmum, ne aliter documenta praemisisse quam rem disposuisse videatur, immo ne, si exemplum resurrectionis sine carne non valuit inducere, multo magis plenitudinem exempli in eadem substantia exhibere non possit. Nullum vero exemplum maius est eo cuius exemplum est. Maius [7]est autem si animae cum corpore [8]resuscitabuntur in documentum sine corpore resurgendi, ut tota hominis salus dimidiae patrocinaretur, quando exemplorum condicio illud potius [9]expeteret quod minus haberetur, animae dico solius resurrectionem, velut gustum carnis etiam resurrecturae suo in tempore. Atque adeo secundum nostram [10]veri aestimationem exempla illa mortuorum a domino suscitatorum commendabant[a] [11]quidem et carnis et animae resurrectionem ne cui substantiae negaretur hoc donum, [12]qua tamen exempla, eo minus aliquid edebant (non enim in gloriam nec [13]in incorruptibilitatem, sed in mortem aliam [14]suscitabantur) quam [15]ediderit Christus[b].

Apoc. VI, 9 sqq.

Cap. XXXVIII. 1. eius etiam *AB.* 2. resuscitatos *AB.* 3. suscitare *ABcd. tres Vaticani.* suscitari *reliqui.* 4. praecurisse *B.* 5. resurrectionem *B.* 6. petant *A.* 7. esset *Fulv. Ursinus.* 8. resuscitarentur *Fulv. Ursinus.* 9. expectaret *B.* exparet *A.* 10. veri aestimationem *edit. Leopoldi.* vero aestimationem *ABCad. cod. Pithoei.* veri existimationem *c., cum tribus Vaticanis.* veritatem *amgb.* 11. et carnis quidem *B.* 12. qua *ego.* quae *libri omnes.* 13. in *om. ABabc.* 14. suscitabuntur *AB.* 15. Christus ediderit *AB.*

b. argumentantur haeretici] Cf. supra cap. 19. Ceterum *argumentari* hic est pro argutari, quomodo haud semel eo verbo usum esse Tertullianum alibi docuimus.

Cap. XXXVIII. a. commendabant] Hoc est probabant. Ita usurpatum *commendare* habuimus supra cap. 7. ad fin.

b. quam ediderit Christus.] Exempla

Cap. XXXIX. Resurrectionem apostolica quoque instrumenta testantur. Nam et apostolis nullum aliud negotium fuit, duntaxat apud Israëlem, quam veteris testamenti resignandi et novi consignandi[a], et potius iam dei in Christo contionandi. Ita et de resurrectione nihil novi [1]intulerunt, nisi quod et ipsam in gloriam Christi annuntiabant, de cetero simplici et nota iam fide receptam sine ulla qualitatis quaestione, solis refragantibus Sadducaeis. Adeo facilius fuit negari in totum mortuorum resurrectionem quam aliter intellegi. Habes Paulum apud summos sacerdotes sub [2]tribuno[b] inter Sadducaeos et Pharisaeos fidei suae professorem. (Act. Apost. XXIII, 6.) Viri, inquit, fratres, ego Pharisaeus sum, filius Pharisaeorum, de spe nunc et de resurrectione iudicor apud vos, [3]utique communi, ne, quia iam transgressor legis videbatur, de praecipuo fidei totius articulo, id est de resurrectione, ad Sadducaeos sapere existimaretur. Ita quam nolebat videri rescindere fidem resurrectionis utique confirmabat secundum Pharisaeos, respuens negatores eius Sadducaeos. Proinde et apud Agrippam (Act. Apost. XXVI, 22.) nihil se ait proferre citra quam prophetae annuntiassent. Ergo servabat resurrectionem quoque qualem prophetae annuntiarant. Nam (Gen. IX, 5 sq.) et de resurrectione mortuorum apud Moysen scriptum commemorans corporalem eam norat, in qua scilicet sanguis hominis exquiri habebit. Itaque talem praedicabat qualem et Pharisaei susceperant et dominus ipse defenderat, et Sadducaei, ne talem quoque crederent, (Act. Apost. XVII, 32.) in totum esse noluerant. Sed nec Athenienses aliam intellexerant a Paulo portendi. Denique irriserant, non irrisuri omnino, si animae solius restitutionem ab eo audissent; suscepissent enim vernaculae suae philosophiae frequentiorem praesumptionem[c]. At [4]ubi nationes praeconium resurrectionis inauditae retro ipsa novitate concussit, et digna incredulitas rei tantae quaestioni-

Cap. XXXIX. 1. intulerunt *ed., de cod. Io. Clementis.* intulerant *reliqui.* 2. tribuno *ABCad. cod. Pithoei.* tribus *bc.* 3. utique communi, ne quia *bcd.* utique communione qua *amg.* utique commune quia *AB.* utique communi, quia *C.* utique ne quia *a.* 4. ubi iam nationes *AB.*

illorum a domino suscitatorum, inquit, probabant carnis cum anima salutem, sed qua tantum exempla erant, ideo non poterant non aliquid minus edere quam novissima die editurus est Christus. Nullum enim, supra dixerat, exemplum maius est eo cuius exemplum est. Illi quidem resuscitati sunt, sed tantum in aliam mortem, at Christus novissima die resuscitabit in gloriam et incorruptibilitatem.

Cap. XXXIX. a. quam veteris testamenti resignandi et novi consignandi] Optima metaphora notat apostolos explicuisse vetus testamentum, et novum confirmasse. Testamenti enim est aperiri resignatione, et consignatione stabiliri. Labor igitur praedicationis apostolicae fuit veteris explicatio et novi testamenti confirmatio. (La Cerda.)

b. sub tribuno] Omnino sic legendum, non *sub tribus.* Est enim tribunus Act. 23. „χιλίαρχος τῆς σπείρης.“ (Rigalt.)

c. praesumptionem] Πρόληψιν. (Fr. Iunius.)

bus fidem [5]torquere coepit, tunc et apostolus per totum paene instrumentum fidem huius spei corroborare curavit, et esse eam ostendens et nondum transactam, et, de quo magis [6]quaerebatur, corporalem et, quod insuper dubitabatur, non aliter corporalem.

Nihil autem mirum, [1]si et ex ipsius instrumento [2]captentur argumenta, cum oporteat haereses esse; quae esse non possent, si non et perperam scripturae intellegi possent. [3]Nactae denique haereses[a] duos homines ab apostolo editos, interiorem, [4]id est animam, et exteriorem, id est carnem, salutem quidem animae, id est interiori homini, exitium vero carni, id est exteriori adiudicaverunt, quia scriptum sit Corinthiis: Nam etsi homo [5]noster exterior corrumpitur, sed interior renovatur [6]de die et die. Porro nec anima per semetipsam homo, quae figmento iam [7]homini appellato postea inserta est, nec caro sine anima homo, quae post exilium animae[b] cadaver inscribitur. Ita [8]vocabulum homo consertarum substantiarum duarum quodammodo [9]fibula est, sub quo vocabulo non possunt [10]esse nisi cohaerentes. Porro apostolus [11]interiorem hominem non tam animam quam mentem atque animum intellegi mavult, id est non substantiam ipsam, sed substantiae saporem. Siquidem Ephesiis scribens in interiorem hominem habitare Christum sensibus utique [12]intimandum dominum significavit. Denique adiunxit: Per fidem, et in cordibus vestris, et in dilectione; fidem quidem et dilectionem non substantiva animae ponens, sed conceptiva; in cordibus autem dicens, quae substantiva sunt carnis, [13]iam et ipsum interiorem hominem carni deputavit, [14]quem in corde constituit. Inspice nunc quomodo exteriorem quidem hominem corrumpi [15]allegarit, interiorem vero renovari [16]die ac die. Nec illam corruptelam carnis [17]affirmes quam ex die mortis in perpetuum defectura patiatur, sed quam in istius vitae spatio ante mortem et usque ad mortem vexationibus et pressuris, tormentis atque suppliciis, nominis causa [18]experietur. Nam et homo interior hic utique renovari habebit per suggestum spiritus[c], proficiens fide et disci-

Cap. XL. — I Cor. XI, 19. — II Cor. IV, 16. — Eph. III, 16 sq.

5. torquere *ABbcd.* extorquere *Ca.* 6. querebatur *A.*

Cap. XL. 1. sed et ipsius *AB.* 2. captantur *AB.* 3. Natae *ABC.* 4. vel *AB. Ubique.* 5. exterior noster *A.* 6. de die in die *AB.* die et die *d.* 7. homine *ABCa.* 8. vocabulum homo *ABCacd. tres Vaticani et cod. Io. Clementis.* vocabulum *b.* 9. fabula *ABC.* 10. esse nisi cohaerentes *ABCmgabcd.* esse cohaerentes *C.* 11. hominem interiorem *AB.* 12. initiandum *d.* 13. nam *AB.* 14. quam *edd. Semleri et Leopoldi, mendose.* 15. allegarit *Cmgbcd.* allegaret *ABCa.* 16. de die ac die *c.* 17. affirmans *A.* 18. experiretur *AB.*

Cap. XL. a. Nactae denique haereses] Cf. Desid. Heraldus Animadv. ad Arnobii lib. II, p. 52.

b. post exilium animae] Sic supra cap. 17. animas „exules carnis" dixerat.

c. per suggestum spiritus] Id est quod

plina [19]die ac die, non illic, id est non post resurrectionem, ubi non utique [20]die ac die renovari habemus, sed semel ad summam. De sequentibus disce: Quod enim [21]ad praesens est, inquit, temporale et leve pressurae nostrae [22]per supergressum in supergressum[d] aeternum gloriae pondus [23]perficiet nobis, non [24]intuentibus quae videntur, id est passiones, sed quae non videntur, id est mercedes. Quae enim videntur, temporalia sunt, quae vero non videntur, aeterna [25]sunt. Pressuras enim et laesuras, quibus corrumpitur homo exterior, ut leves et temporales, idcirco contemnendas affirmat, praeferens mercedum aeternarum invisibilium et gloriae pondus in compensationem laborum, quos hic caro patiendo corrumpitur. Adeo non illa est corruptio quam in perpetuum carnis interitum ad resurrectionem expellendam exteriori homini adscribunt. Sic et alibi, Siquidem, ait, compatimur, uti et [26]conglorificemur: reputo enim non dignas esse passiones huius temporis ad futuram gloriam, quae in nos habet revelari. Et hic minora ostendit incommoda praemiis suis. Porro si per carnem compatimur, cuius est proprie passionibus corrumpi, eiusdem erit et quod pro compassione promittitur. Atque adeo carni [27]adscripturus pressurarum proprietatem, [28]ut et supra[e], dicit, Cum venissemus autem in Macedoniam, nullam remissionem habuit caro nostra, dehinc ut [29]et animae [30]daret compassionem, In omnibus, inquit, compressi: extrinsecus pugnae, debellantes scilicet carnem, intrinsecus timor, afflictans scilicet animam. Adeo etsi corrumpitur homo exterior, non [31]ut amittens resurrectionem, sed ut sustinens vexationem, corrumpi [32]intellegetur [33]ex hoc non sine interiore. Ita amborum [34]erit etiam conglorificari, sicut et compati. Secundum [35]collegia laborum consortia [36]etiam decurrant necesse est praemiorum.

II Cor. IV, 17 sq.

Rom. VIII, 17 sq.

II Cor. VII, 5.

19. de die ac die *c*. 20. de die ac die *c*. 21. et *AB*. 22. per supergressum in supergressum *ABd*. per supergressum *bc*. supergressum insupergressum *Ca*. 23. perfici a nobis *ABCa*. 24. intuentibus *ABCmgbcd*. ut tuentibus *Ca*. 25. sunt *om. d*. 26. conglorificamur *A*. 27. adscripturus *ego*. adscribitur ut *ABC*. asscribit *reliqui, de emendat. Rhenani*. 28. ut et supra dicit *ego*. ut et supra dicat *abcd., de emendat. Rhenani*. mutet supra dicit *ABC*. 29. et *om. d*. 30. daret *om. AB*. 31. ut *om. Ca*. 32. intellegetur *cd. cod. Io. Clementis*. intelligeretur *ABC*. intelligitur *ab*. 33. ex hoc *ego*. et hoc *libri omnes*. 34. erit *om. AB*. 35. conlegia *A*. 36. etiam *bcd*. quoque *reliqui*.

spiritus suggerit, vel subministrat. Sic cap. 26 „ex aliorum sensuum *suggestu* procurantem.“ Cf. Apolog. cap. 18 „*ex suggestu* Demetri Phalerei.“

d. per supergressum in supergressum] Expressit Graeca Pauli: „*καθ᾽ ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολήν*.“ Sic infra „superquam supra gravati sumus citra vires,“ quod Paulus dixerat „*καθ᾽ ὑπερβολὴν ὑπὲρ δύναμιν*.“ (Rigalt.)

e. ut et supra] In verbis apostoli supra citatis, vel in superiore epistulae ad Corinthios parte, videlicet II Corinth. cap. 4, 16.

Eandem [1]adhuc sententiam exsequitur remunerationes vexationibus praeferens. Scimus enim, inquit, [2]quoniam etsi [3]terrena domus [4]nostri huius tabernaculi dissolvatur, habemus domum non manu factam aeternam in caelis, id est [5]per hoc quod dissolvetur caro nostra per passiones [6]domicilium consecuturi sumus in caelis. Meminerat evangelicae [7]definitionis: Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quia illorum est regnum caelorum. Non tamen carnis [8]restitutionem negavit, si compensationem mercedis opposuit, cum ipsi compensatio debeatur cui dissolutio [9]reputatur, scilicet carni. Sed quia domum dixerat carnem, eleganter voluit et in mercedis comparatione vocabulo domus uti, ipsi domui quae dissolvetur per passionem meliorem domum repromittens per resurrectionem (nam et dominus multas mansiones quasi domus apud patrem repromittit; quamquam [10]et de domicilio mundi potest intellegi, quo dissoluto aeterna sedes repromittatur in caelis, quia et quae sequuntur ad carnem manifeste pertinentia [11]ostendunt priora non ad carnem pertinere): divisionem enim facit apostolus cum subicit, Nam et [12]in hoc ingemiscimus domicilium nostrum, quod de caelo est, superindui desiderantes, siquidem [13]exuti non nudi [14]inveniamur, id est ante volumus [15]superinduere virtutem caelestem aeternitatis quam carne exuamur. Huius enim gratiae privilegium illos manet qui ab adventu domini deprehendentur in carne et propter duritias temporum antichristi merebuntur compendio mortis per demutationem expunctae[a] concurrere cum resurgentibus, sicut Thessalonicensibus scribit: Hoc enim dicimus vobis in sermone domini, quod nos qui vivimus, qui remanemus in [16]adventum domini, non [17]praeveniemus eos qui dormierunt: Quoniam ipse dominus [18]in iussu

Cap. XLI. II Cor. V, 1. Matth. V, 10. Io. XIV, 2. II Cor. V, 2 sq. I Thess. IV, 13 sqq.

Cap. XLI. 1. ad hoc *Ca*. 2. quomodo *AB*. 3. terram *A*. 4. nostri huius tabernaculi *cod. Io. Clementis*. nostra huius tabernaculi *cd*. nostrae tabernaculum *A*. nostri tabernaculi *reliqui*. 5. per (pro *b*.) hoc quod *bcd*. *tres Vaticani*. Pro hoc quod *C*. pro hoc *a*. *Gorziensis codex*. quod per hoc *AB*. 6. quod domilium *Ca*. 7. diffinitionis *ABCa*. 8. resurrectionem *B*. 9. deputatur *cd*., *de cod. Io. Clementis*. 10. et de *ABbc*. de *Ca*. nec de *d*., *ex emendat. Fulvii Ursini*. 11. ostendunt priora non (vero *A*. nec *AB*.) ad carnem pertinere *ABabc*. *Hirsaugiensis codex*. ostenduntur *C*(*ex Paterniacensi, nisi fallor, libro*). ostendunt priora omnino ad carnem pertinere *d*., *ex emendat. Fulvii Ursini*. 12. in hoc ingemiscimus *cd*., *de cod. Io. Clementis*. hoc gemimus *reliqui*. 13. induti *d*., *ex emendat. Fulvii Ursini*. 14. inveniemur *AB*. 15. superinducere *AB*. 16. adventum *ego*. *Cf. supra cap*. 24. adventu *libri omnes*. 17. praeveniamus *A*. 18. in iussu et *om*. *b*.

Cap. XLI. a. compendio mortis per demutationem expunctae] Id est mortis perfunctae per vicariam demutationem, scilicet substitutione huius demutationis pro morte; capite sequente magis explicuit: „lucrifacta morte per vicariam demutationem.“ (La Cerda.) Eandem materiam eademque apostoli verba pertractat Tertullianus Advers. Marcionem V, 12.

et [19]in voce archangeli et in tuba dei descendet de caelo, et mortui in Christo resurgent primi: dehinc nos cum ipsis [20]simul rapiemur in nubibus obviam [21]domino in aëra, et ita semper cum domino erimus.

Cap. XLII. I Cor. XV, 51 sq. [1]Horum demutationem ad Corinthios [2]reddit, dicens, Omnes quidem resurgemus, [3]non autem omnes demutabimur, in atomo, in momentaneo motu oculi, in novissima tuba; sed illi scilicet soli qui invenientur in carne. Et mortui, inquit, [4]resurgent, nos demutabimur. Hac ergo prius [5]dispositione [6]prospecta reliqua [7]revocabis ad superiorem sensum. I Cor. XV, 53. Nam cum [8]adicit, Oportet [9]enim [10]corruptivum istud induere incorruptelam, et mortale istud induere immortalitatem, hoc erit illud domicilium de caelo quod gementes in hac carne [11]superindui desideramus, utique super carnem in qua deprehendemur, quia gravari nos ait, qui [12]simus in tabernaculo, quod [13]nolimus exui, sed potius superindui, uti devoretur mortale a vita, scilicet dum [14]demutamur, superinduendo quod est de caelis. Quis enim non desiderabit, dum in carne est, superinduere immortalitatem et continuare vitam [15]lucrifacta morte per vicariam demutationem, ne inferos [16]experiatur usque novissimum quadrantem [17]exacturos[a]? Ceterum demutationem etiam post resurrectionem consecuturus est, inferos iam expertus. Abhinc enim definimus carnem [18]quidem omni modo resurrecturam atque [19]illa ex demutatione superventura habitum angelicum suscepturam. Aut si in his solis qui invenientur in carne demutari eam oportebit, [20]ut devoretur mortale a vita, id est caro ab illo superindumento caelesti [21]et aeterno, ergo qui mortui deprehendentur, vitam non consequentur, privati iam materia et, ut ita dixerim, esca vitae, id est carne: aut necesse est recipiant eam et illi, ut et in ipsis mortale devorari possit a vita, si vitam sunt consecuturi. Sed in mortuis, inquis, iam devoratum erit mortale istud. Non utique in omnibus.

19. in (in *om. d.*) voce archangeli et in tuba *bcd.* in voce angeli et (et *om. a.*) tuba *Ca.* in voce tubae *AB.* 20. simul rapiemur *Cmgabcd.* rapiemur *ABC.* 21. domino in aera *cd., de cod. Io. Clementis.* Christo *reliqui.*

Cap. XLII. 1. et horum *A.* 2. dedit *c.* 3. sed non omnes *A.* 4. resurgent primi, et nos immutabimur (demutabimur *d.*) *bd.* resurgent et nos demutabimur *c.* 5. positione *ABCa.* 6. perspecta *B.* 7. vocabis *A.* 8. addicit *A.* 9. etenim *AB.* 10. corruptivum *Bcd. Vaticani.* corruptum *reliqui.* 11. superindui *c., de cod. Io. Clementis.* superinduere *reliqui.* 12. sumus *Acd. tres Vaticani.* 13. volumus *AB.* 14. demutamur *ABCmg. cod. Io. Clementis, tres Vaticani.* demutatur *Cabcd.* 15. lucrificata *codex Io. Clementis.* lucrifactam *C., et inde edd. Semleri et Leopoldi, mendose.* 16. experitatur *A.* 17. exacturus *AB.* 18. omni modo quidem *ABCa.* 19. illam *c., ex cod. Io. Clementis.* 20. uti *cd.* 21. et aeterno *cd., de cod. Io. Clementis.* aeterno *reliqui.*

Cap. LXII. a. usque novissimum quadrantem exacturos?] Hoc est quicquid corpus eis debet. Cf. Matth. cap. 5, 26. Cf. De Anima cap. 35.

Quantos enim licebit vel pridianos inveniri, tam recentia cadavera, it nihil [22] in illis devoratum videri possit? Utique enim devoratum ion aliud existimas quam interceptum, quam abolitum, quam omni iensu ereptum, quod comparere omni genere cessaverit. Nec Gi-;antum autem antiquissima cadavera[b] devorata constabit, quorum [23]crates adhuc vivunt. Diximus iam de isto alibi[c]. Sed et [24] proxime n ista civitate[d] [25] cum odei fundamenta tot veterum sepulturarum acrilega collocarentur, quingentorum fere annorum ossa adhuc suc-ida et capillos olentes[e] populus exhorruit. Constat non tantum ıssa durare[f], verum et dentes incorruptos perennare, quae ut iemina retinentur [26] fruticaturi corporis in resurrectione. Postremo tsi tunc devoratum invenietur mortale in omnibus mortuis, certe ı morte, certe ab aevo, certe per aetatem, numquid [27] a vita, num-uid a superindumento, numquid ab immortalitatis ingestu? Porro [28] qui ab his ait [29] devoratum iri mortale, ab aliis negavit. Et utique ıoc a divinis viribus, non a naturalibus legibus perfici praestarique onveniet. Ergo cum a vita habeat devorari quod mortale est, id xhiberi omnifariam necesse est, ut devoretur, et devorari, ut lemutetur. Si ignem dicas accendi oportere, non potes id per uod accenditur alibi necessarium adfirmare, alibi non. Sic et cum nfulcit: Siquidem exuti [30] non nudi inveniamur, de eis scilicet ui non in vita nec in carne deprehendentur a die domini, non lias negavit nudos quos praedixit exutos, nisi quia [31] et revestitos oluit intellegi eadem substantia qua fuerant spoliati. Ut nudi enim

22. in *om. ABC. Addidit primum de suis libris Gangneius.* 23. etates *A.* erates *B.* 24. proxime *Cabd.* proxnme *c., ex cod. Io. Clementis.* proxima *AB.* 25. cum odei *bcd.* cum hodie *ABC.* cum eo die *a.* 26. fruticaturi *Fr. Iunius.* fructificaturi *libri omnes.* 27. e vita *C.* 28. quia his·ait *ABCa.* 29. devorat non iri *AB.* 30. non nudi inveniamur *c., ex cod. Io. Clementis.* non inveniemur (invenientur *B.*) nudi *ABCabd.* 31. et revestitos *c., ex cod. Io. Clementis.* revestitos *reliqui.*

b. Gigantum antiquissima cadavera] De his cf. Augustin. De Civ. Dei XV, 9. Plin. H. N. VII, 16. Gellius N. A. III, 10. Solin. cap. 14. Praeterea Ludov. de la Cerda citat Galeotum Martium De Doctrina Promiscua cap. 36: „Nam Gigantes fuisse sacra narrat historia, et Romae tempore Henrici III. inventum est cadaver Pallantis, quem Turnus occidit, tantae magnitudinis, ut longitudine sua Romanos muros aequaret.“

c. Diximus iam de isto alibi.] De Anima cap. 51.

d. in ista civitate] Carthaginem significat, quamvis refragante Fr. Iunio, qui Romam putat. Pythicum Carthaginis agonem commemorat Scorp. 6.

e. capillos olentes] Hieron. Cardanus scripto prodidit Variat. VIII, 4. Tulliolae Ciceronis corpus repertum Sixti IV. temporibus sine ulla sui iactura. Quinimmo in eo implexi videbantur capilli aureo reticulo, in quos, ut et in totum corpus, nihil potuerat annorum plus quam MD. spatium. (La Cerda.)

f. Constat non tantum ossa durare] Plat. Phaedone [p. 80]: *„ἔνια δὲ μέρη τοῦ σώματος, καὶ ἐὰν σαπῇ, ὀστᾶ τε καὶ νεῦρα, καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα, ὅμως, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀθάνατά ἐστιν.“* (Rigalt.) De dentibus cf. Plin. H. N. VII, 16. Dio Chrysost. Orat. IV. de Regno: *„καθάπερ, οἶμαι, τῶν κατακαιομένων νεκρῶν τοὺς ὀδόντας φασὶ διαμένειν τοῦ ἄλλου σώματος δαπανηθέντος ὑπὸ τοῦ πυρός.*

invenientur carne deposita vel ex parte discissa sive detrita (et hoc enim nuditas potest dici); dehinc [32]recipient eam, ut redinduti [33]carnem fieri possint etiam superinduti immortalitatem; superindui enim nisi vestito iam convenire non [34]poterit.

Cap. XLIII. II Cor. V, 6 sq. [1]Proinde cum dicit, Itaque confisi semper et scientes quod, cum [2]immoramur in corpore, [3]peregrinamur a domino, per fidem enim incedimus, non per speciem, manifestum est hoc quoque non pertinere ad offuscationem carnis quasi separantis nos a domino. [4]Et hic enim exhortatio fastidiendae vitae huius obvertitur, siquidem peregrinamur a domino quamdiu vivimus, per fidem incedentes, non per speciem, id est spe, non re. Et [5]ideo subiungit, II Cor. V, 8. [6]Fidentes autem et bonum [7]ducentes magis peregrinari a corpore et immorari ad dominum, scilicet ut per speciem magis incedamus quam per fidem, per rem potius quam per spem. Vides quam [8]et hic corporum contemptum ad martyriorum praestantiam referat. Nemo enim peregrinatus a corpore statim immoratur penes dominum, nisi ex martyrii praerogativa[a], [9]paradiso scilicet, non inferis, [10]diversurus. Defecerant autem apostolo verba ad significandum de corpore excessum? An ratione etiam nove loquitur? Temporalem enim absentiam a corpore volens significare peregrinari [11]nos ab eo dixit, [12]quoniam qui [13]peregrinatur etiam revertetur in domicilium. II Cor. V, 9 sq. Exinde etiam ad omnes, [14]Et ideo gestimus, inquit, sive peregrinantes, sive immorantes placibiles deo esse: omnes enim manifestari nos oportet [15]pro tribunali [16]Christi Iesu. Si [17]omnes, et totos: si [18]totos, et interiores et exteriores, id est tam animas quam et corpora: Uti unusquisque, inquit, reportet [19]quae per corpus, secundum quae gessit, bonum sive malum. [20]Hoc iam quomodo legas quaero. Quasi [21]turbate enim per hyperbaton [22]struxit. Utrumne quae per corpus reportanda [23]erunt, an quae per corpus gesta sunt? Sed et si quae per corpus reportanda sunt, corporalis

32. et dehinc *c., cum cod. Io. Clementis.* 33. carne *ABCa.* 34. potest *a.*
Cap. XLIII. 1. Perinde *B.* 2. immoramur *cd., de cod. Io. Clementis.* immoremur *reliqui.* 3. peregrinamur *Acd. cod. Io. Clementis.* peregrinemur *reliqui.* 4. Et hic enim — — — peregrinamur a domino *om. ABC. Addidit ea de suis libris primum Gangneius.* 5. iam *B.* 6. Fidentes *ABCacd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* Audentes *b.* 7. ducentes *Cmgabcd.* dicentes *ABC.* 8. hic et *bc.* 9. scilicet paradiso *Ca.* 10. diversurus *ACmg.* deversurus *BCabcd.* 11. nos ab eo *ABCmgabcd.* se deo *C.* 12. quomodo *B.* quo *A.* 13. peregrinabitur *AB.* 14. et ideo gestimus *bcd.* Gestimus *reliqui.* 15. placibiles illi esse *c., ex cod. Io. Clementis.* placere illi *b.* 15. ante tribunal *c., ex Vaticanis.* 16. Christi Iesu *BCad. tres Vaticani.* Christi *bc.* Iesu Christi *A.* 17. omnis et totus *A.* 18. omnes *ABCa.* 19. quae per corpus *ABd.* praeterita corporis sui *codex Io. Clementis.* per corpus *reliqui.* 20. et hoc *AB.* 21. perturbate *A.* 22. instruxit *ABC.* 23. sunt *edd. Semleri et Leopoldi. Nescio unde.*

Cap. XLIII. a. martyrii praerogativa] Cf. De Anima cap. 55.

dubitate resurrectio est, et si quae per corpus gesta sunt, per rpus utique pensanda sunt, per quod et gesta sunt. [24] Ita et totus ic a capite tractatus apostoli tali clausula detextus, qua carnis esurrectio ostenditur, secundum haec erit intellegendus quae cum lausula consonant.

Si enim adhuc ad superiora respectes, unde mentio hominis xterioris et interioris inducta est, nonne et dignitatem et spem arnis integram invenies? [1] Cum enim de lumine quod illuxerit leus in cordibus nostris ad illuminationem agnitionis gloriae suae n persona Christi dicit habere nos thesaurum istum in testaceis [2] vasis, scilicet [3] in carne, utrumne quia testacea est secundum originem [4] in limo destruetur, an quia divini thesauri conditorium est extolletur? [5] Atquin si lumen ipsum [6] dei illud verum, quod est in persona Christi, vitam in se continet, eaque vita cum lumine committitur in carnem, peritura est in quam vita committitur? Plane sic periturus et ipse thesaurus; perituris enim peritura creduntur, sicut veteribus utribus novum vinum. Cum item subicit, Semper mortificationem Christi Iesu circumferentes in corpore nostro, qualis ista res est quae post dei templum iam et sepulchrum Christi potest dici? Cur autem [7] mortificationem domini circumferimus in corpore? [8] Ut et [9] vita, inquit, manifestetur. Ubi? in [10] corpore. In quo? in mortali. Ergo in carne plane mortali secundum culpam, sed et vitali secundum gratiam; vide quantam, ut in illa vita Christi manifestetur. In re [11] ergo aliena [12] salutis, in substantia perpetuae dissolutionis manifestabitur vita Christi aeterna, iugis, incorrupta, iam et dei vita? Aut cuius temporis vita domini manifestabitur in corpore nostro? Illa quidem, [13] quam vixit usque in passionem, [14] quae non modo [15] apud Iudaeos in manifesto fuit, verum etiam omnibus nunc gentibus prodita [16] est. Adeo eam significat quae portas adamantinas mortis et aeneas [17] seras inferorum infregit, quae exinde iam nostra est. Denique manifestabitur in corpore. Quando? post mortem. Quomodo? dum resurgimus in corpore, sicut et Christus. Ne enim quis argumentetur nunc habere manifestari vitam Iesu in corpore nostro per disciplinam sanctitatis et patientiae et iustitiae et sapientiae, quibus domini vita

Cap. XLIV. — II Cor. IV, 6 sq. — II Cor. IV, 10. — Ibid. v. 11. — Ps. CVII, 16

24. Ita et *ABcd. tres Vaticani.* Ita *reliqui.*

Cap. XLIV. 1. Dum *bcd.* 2. vasis istis *A.* 3. et in *AB.* 4. scilicet ex limo *bc.* 5. Atqui *Cab.* 6. dei illud *abc. De codd. Gangneii.* illud *reliqui.* 7. et mortificationem *AB.* 8. Uti *cd.* 9. vita Iesu, inquit *c., de cod. Io. Clementis.* 10. corpore nostro *c., de cod. Io. Clementis.* 11. ergo *om. AB.* 12. salutis, in *ABd.* salutis (saluti *C.*), sed in *reliqui.* 13. quam *ABcd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* qua *Cab.* 14. quae *om. b.* 15. in manifesto apud Iudaeos *AB.* 16. est *om. AB.* 17. fores *A.*

II Cor. IV, 11. floruerit, providentissima apostoli intentio fingerit: Si enim nos, qui vivimus, in mortem tradimur propter Iesum, ut vita eius manifestetur in corpore nostro mortali. [18]Adeo defunctis nobis hoc ait futurum in corpore nostro. Quodsi tunc, quomodo nisi resuscitato eo? Ibid. v. 14. Proinde et in clausula, Scientes, ait, quod, qui suscitavit Iesum, et nos suscitabit cum ipso, quia iam [19]resurrexit a mortuis. Nisi quia Cum ipso Sicut ipsum sapit; si vero Sicut ipsum, non utique sine carne.

Cap. XLV. Sed et rursus alia caecitate in duos homines inpingunt, in veterem et in novum, monente apostolo deponere nos veterem hominem, qui corrumpitur per concupiscentiam seductionis, renovari autem [1]spiritu sensus, et induere novum hominem, qui secundum deum conditus est, in iustitia et religione veritatis, Eph. IV, 22 sqq. ut et hic ad duas substantias distinguendo, vetustatem ad carnem, novitatem ad animam, corruptionem perpetuam veteri [2]defendat, id est carni. Porro si secundum substantias, nec anima novus homo quia posterior, nec caro ideo vetus quia prior. Quantulum enim temporis inter manum dei et adflatum? Ausim dicere, Etiam si multo prior anima [3]quam caro, eo ipso, quod anima impleri se expectavit, priorem eam fecit. Omnis enim consummatio atque perfectio, etsi ordine postumat, effectu [4]tamen anticipat. [5]Magis illud prius est sine quo priora non possunt. Si caro vetus homo, quando istud? A primordio? [6]Atquin Adam novus totus, [7]et ex novo vetus nemo. Nam et exinde a benedictione geniturae caro atque anima simul fiunt sine calculo temporis, [8]ut quae simul in utero etiam [9]seminantur, quod docuimus in commentario animae[a]. Contemperant fetu, [10]coaetant natu. Duos istos[b] homines sane ex substantia duplici, non tamen et aetate, sic unum edunt, dum prior [11]neuter. Rectius est totos nos aut veteres aut novos esse; qua enim alterum [12]possimus esse nescimus. Sed apostolus veterem hominem mani-

18. Adeo *bc.* Ideo *reliqui.* 19. resurrexerit *Ca.*
Cap. XLV. 1. Spiritu sensus *ABCacd. Vaticani tres.* sensu spiritus *amgb.* 2. defendant *ab.* 3. quam *om. ABC. Addidit de suis libris primum Gangneius.* 4. tamen *om. ABCab. Addidit de cod. Io. Clementis primum Pamelius.* 5. mavis *AB.* 6. atqui *Cab.* et quoniam *B.* 7. et *om. A.* 8. et *d.* 9. figurantur *bc.* 10. coaetaneant *bc.* cecant *A.* coheant *B.* 11. neuter. Rectius est totos *ego.* neutre (neutrae *B.* neuter *Cmg.*) citius est. Totos *ABC.* neuter. Citius est totos *a.* neutra (neuter *c.*) est. Citius est totos *bc.* neuter est. Scitius est totos *d.* 12. possimus esse *amgbcd.* possidemus esse *ABC.* possidemus alterum esse *a.*

Cap. XLV. a. quod docuimus in commentario animae.] De Anima cap. 27.
b. Duos istos homines] Vocabulum *homines* nominativo accipe casu. Rigaltius scripsit atque distinxit: „et quae simul — — coaetant natu duos istos homines; sane ex substantia duplici, non tamen et aetate. Sic unum edunt, dum prior neuter est.“

ste notat. [13]Expone[c] enim, inquit, secundum pristinam conver- Eph. IV, 22.
tionem veterem hominem, non secundum alicuius substantiae
nium. Neque enim carnem praecipit deponamus, sed quae et Gal. V, 19 sqq.
ibi carnalia ostendit, opera, non corpora accusans, de quibus et
c subicit, Deponentes mendacium loquimini veritatem unusquisque Eph. IV, 25—32.
proximum suum, [14]quoniam membra alterutrum sumus. Irasci-
ini autem, et nolite delinquere. Sol non occidat super iracun-
am vestram. [15]Neque dederitis [16]diabolo locum. Qui [17]furabatur,
m non furetur, immo potius laboret operando manibus, uti habeat
impartire indigenti. Omnis sermo turpis non procedat [19]ex ore
stro, sed [20]qui sit optimus ad aedificationem fidei, ut gratiam
dientibus praestet. Et nolite contristare spiritum dei sanctum,
quo signati estis in redemptionis die. Omnis amaritudo et ira
clamor et blasphemia [21]et indignatio auferatur a vobis cum omni
alitia. Estote autem in alterutrum benigni, misericordes, donan-
s invicem, sicut et deus [22]vobis donavit in Christo. Igitur qui
rnem veterem hominem existimant, cur non mortem sibi prope-
nt, ut vetere homine deposito praeceptis apostoli occurrant? Nos
im, qui totam fidem in carne [23]administrandam credidimus, immo
et per carnem, cuius est et os ad proferendum optimum quem-
e sermonem et lingua ad non blasphemandum et cor ad non in-
gnandum et manus ad operandum et largiendum, tam vetustatem
minis quam novitatem ad moralem, non ad substantialem, dif-
rentiam pertinere defendimus. Atque ita pariter agnoscimus ho-
inem qui secundum pristinam conversationem vetus fuerit eundem
corrumpi ita dictum secundum concupiscentiam seductionis, quem-
lmodum et veterem secundum pristinam conversationem, non
cundum carnem, per interitum perpetuum. Ceterum carne tam
lvum quam eundem, utpote vitiosam disciplinam, non corpulen-
m, exutum.

Talem ubique apostolum recognoscas, ita carnis opera damnan- Cap. XLVI.
m, ut carnem damnare videatur, sed ne ita quis existimet ex
iorum vel cohaerentium sensuum suggestu[a] procurantem. Nam et
cens eos qui in carne [1]sunt deo placere non posse statim de

. Exponens *b*. Exponentes *c*. 14. quomodo *AB*. 15. Ne dederitis *b*. 16.
am diabolo *bcd*. 17. furabatur *ABCmgabcd*. *Gorziensis*. furatur *C*. 18. im-
rtire *A*. 19. de *B*. 20. qui sit *ad*. *Gorziensis*. quis *ABC*. qui *Cmg*. si quis *bc*.
. et indignatio *om*. *ABCab*. *Addidit de cod*. *Io*. *Clementis primum Gangneius*. 22.
is *om*. *A*. 23. administrandum *AB*. 24. et *om*. *A*.
Cap. XLVI. 1. sunt *Acd*. *tres Vaticani*. siut *reliqui*.

c. Expone] Hoc est depone, uti paulo t ipse interpretatur. Cf. adnott. ad Adv. Valent. cap. 9. Adv. Marc. V, 10.

Cap. XLVI. a. suggestu] Suggestione, ut cap. 40. dixit „per *suggestum* spiritus.“

Rom. VIII, 8 sq. pravo intellectu ad integrum revocat, adiciens, Vos autem non estis in carne, sed in spiritu. Eos enim quos in carne esse constabat negando in carne esse in operibus carnis non esse [2]monstrabat; atque [3]ita illos demum deo placere non posse, non qui in carne essent, sed qui carnaliter viverent, placere autem [4]deo illos qui in Rom. VIII, 10. carne positi secundum spiritum incederent. Et rursus corpus quidem [5]ait mortuum, sed propter delinquentiam, sicut spiritum vitam propter iustitiam. Vitam autem morti opponens in carne constitutae sine dubio illic et vitam repromisit ex iustitia ubi mortem [6]determinavit ex delinquentia. Ceterum frustra opposuit vitam morti, si non est illic ubi est et ipsa cui eam opposuit, excludendae utique de corpore. Porro si vita mortem de corpore excludit, non potest id perficere nisi [7]illuc penetret ubi est quod excludit. Et Rom. VIII, 11. [8]quid ego nodosius[b], cum apostolus absolutius? Si enim, inquit, spiritus eius qui suscitavit Iesum habitat in [9]vobis, qui suscitavit Iesum a mortuis [10]suscitabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem spiritum eius in vobis; ut et si animam quis corpus mortale praesumpserit, cum hoc et carnem negare non possit, carnis quoque [11]resuscitationem cogatur agnoscere secundum eiusdem status communionem. Ex sequentibus adhuc discas opera carnis Rom. VIII, 12 sq. damnari, non ipsam. Itaque fratres, ait, debitores sumus non [12]carni [13]ad vivendum: [14]Si secundum carnem vixeritis, futurum est ut moriamini, si vero spiritu [15]carnis actus mortificaveritis, vivetis. Porro ut ad singula quaeque respondeam, si in carne constitutis, secundum spiritum tamen [16]degentibus, salus repromittitur, iam non caro adversatur saluti, sed operatio carnis. Operatione autem carnis exclusa, quae causa est mortis, salva iam caro ostenditur, Rom. VIII, 2. causa carens mortis. Lex enim, inquit, spiritus vitae in Christo VII, 17. 20. 23. Iesu manumisit [17]me a lege delinquentiae et mortis, certe quam praemisit habitare in membris [18]nostris. Ergo iam membra nostra lege mortis non tenebuntur, quia nec delinquentiae, a quibus manumissa sunt. Quod enim invalidum erat legis, in quo infirmabatur Rom. VIII, 3. per carnem, misso deus filio suo [19]in simulacro carnis delinquen-

2. monstrabit *AB*. 3. ita *om. d*. 4. illos deo *bc*. 5. inquit *b*. 6. declinaverit *A*. 7. illuc *Latinius*. illac *Fulv. Ursinus*. 8. quod *AB*. 9. nobis *A*. 10. vivificabit *c., de cod. Io. Clementis*. 11. resurrectionem *B*. 12. carne *AB*. 13. ad vivendum *ABCab*. ut secundum carnem vivamus *cd*. 14. si enim secundum *cd*. 15. carnis artus *A*. actus carnis *bc*. 16. id egentibus *A*. indigentibus *B*. 17. te *amg*. 18. vestris *C*. 19. in simulacro in similitudine carnis *AB*. in similitudine carnis *tres Vaticani*.

b. Et quid ego nodosius] Quid ego per gryphos et aenigmata et nodos? (La Cerda.)

tiae, et per [20]delinquentiam[c] damnavit [21]delinquentiam in carne, non carnem in delinquentia; neque enim domus cum habitatore damnabitur. Habitare enim peccatum dixit in corpore nostro. Damnata autem delinquentia caro absoluta est, sicut indemnata [22]ea lege mortis et delinquentiae obstricta est. Sic [23]et sensum carnis mortem appellavit, dehinc et inimicitiam ad deum, sed non carnem ipsam. Cui ergo, dices, reputabitur[c] sensus carnis, si non substantiae ipsi? Plane, si probaveris aliquid carnem de suo sapere. Si vero sine anima nullius est sensus, [24]intellege sensum carnis ad animam esse referendum, carni interdum [25]deputatum, quia [26]propter carnem et per carnem administratur. Et ideo habitare ait delinquentiam in carne, quia et [27]anima, a qua delinquentia inducitur, inquilina est carnis, mortificatae quidem, sed non suo, verum delinquentiae nomine. Nam et alibi, Quomodo, inquit, etiam nunc velut viventes in mundo sententiam fertis? non ad mortuos scribens, sed ad eos qui desinere deberent mundialiter vivere.

Rom. VII, 20. Rom. VIII, 6 sq. Col. II, 20.

[1]Haec enim erit vita mundialis, [2]quam veterem hominem dicit confixum esse Christo, non corporalitatem, sed [3]moralitatem. Ceterum si non ita [4]accipimus, non est corporalitas nostra confixa, nec crucem Christi caro nostra perpessa est; [5]sed quemadmodum adiecit, Uti evacuetur corpus delinquentiae per emendationem vitae, non per interitum substantiae, sicut ait, Uti hactenus delinquentiae serviamus. [6]Et ut hac ratione commortui [7]Christo credamus quod etiam [8]convivemus illi. Sic enim, inquit, et vos reputate mortuos quidem vos. Cuinam? carni? Non, sed delinquentiae. Ergo salvi erunt carni, viventes autem deo [9]in Christo Iesu, per carnem utique, cui mortui non erunt, delinquentiae [9b]scilicet mortui, non carni. Nam et adhuc ingerit: Ne ergo regnaverit in corpore vestro mortali delinquentia ad [10]obaudiendum illi et ad exhibendum membra vestra arma iniustitiae delinquentiae: sed exhibete vosmet ipsos deo velut ex mortuis vivos, non velut vivos, sed velut ex mortuis vivos, et membra vestra arma iustitiae. [11]Et rursus: Sicut exhibuistis

Cap. XLVII. Rom. VI, 6. Rom. VI, 2. 7. 11. Rom. VI, 12 sq. Rom. VI, 19—23.

20. delinquentiam *ABcd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* carnem *reliqui.* 21. delinquentem *A.* 22. a lege *A.* ea legi *B.* 23. et si sensum *ABCa.* 24. intelleges *B.* 25. deputatum *ABCmgabcd.* deputandum *C.* 26. propter carnem et *om. bcd.* 27. anima a qua *abcd. Gorziensis.* anima *AB.* animae *C.*

Cap. XLVII. 1. Et haec erit *A.* 2. qua *d.* 3. moralitatem *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* mortalitatem *reliqui.* 4. accepimus *AB.* 5. sed *om. ab. Habent reliqui libri, et tres Vaticani et cod. Io. Clementis.* 6. Et in hac parte commortui *A.* 7. in Christo *ABCab.* 8. convivemus *cd., de cod. Io. Clementis.* convivamus *reliqui.* 9. in *om. A.* 9b. scilicet *om. C.* 10. obediendum *B.* 11. Et rursus *om. B.*

c. per delinquentiam] Explicuit haec De Carne Chr. cap. 16.

d. Cui ergo, dices, reputabitur] De hoc verbo adnot. De Carne Chr. cap. 3.

membra vestra famula immunditiae et [12]iniquitatis ad iniquitatem, ita et nunc exhibete membra vestra [13]famula iustitiae in [14]sanctificium; cum enim servi essetis delinquentiae, liberi eratis iustitiae. Quem ergo fructum habebatis super his de quibus nunc [15]confundimini? finis [16]enim illorum mors. Nunc [17]vero liberi facti a delinquentia, famulati autem deo, habetis fructum vestrum in [18]sanctificium, finem autem vitam aeternam. Stipendia enim delinquentiae mors, donativum autem dei vita aeterna in Christo Iesu domino nostro. Ita per [19]totam hanc sensuum [20]seriem ab iniustitia et delinquentia membra nostra divellens et iustitiae et sanctimoniae adiungens, et transferens eadem a stipendio mortis ad donativum vitae aeternae, carni utique compensationem salutis repromittit, cui nullam omnino competisset imperari propriam sanctimoniae et iustitiae disciplinam, si non ipsius esset et praemium disciplinae, sed nec ipsum baptisma committi, [21]si per regenerationem [22]non etiam restitutioni inauguraretur, hoc quoque apostolo ingerente: An ignoratis quod quicunque in [23]Christum Iesum tincti sumus, [24]in mortem eius tincti sumus? consepulti ergo illi sumus per baptisma in mortem, uti, quemadmodum surrexit Christus a mortuis, ita et nos in novitate vitae incedamus. Ac ne de ista tantum vita putes dictum quae ex fide [24b]per baptisma in novitate [25]incedenda est, providentissime [26]adstruit: Si enim [27]complantati fuerimus simulacro mortis Christi, [28]ita et resurrectionis erimus. Per simulacrum enim morimur in baptismate[a], sed per veritatem [29]resurgimus in carne, sicut et Christus; Ut, sicut regnavit in morte delictum, ita et gratia regnet per iustitiam in vitam sempiternam per Iesum Christum dominum nostrum. Quomodo [30]ita, si non aeque in carne? Ubi enim mors, ibi et vita post mortem, quia et vita ibi ante ubi postea mors. Nam si regnum mortis nihil operatur quam carnis dissolutionem, [31]proinde vitam contrariam morti contrarium oportet operari, id est carnis redintegrationem, uti, sicut devoraverat mors

Rom. VI, 3 sq.

Rom. VI, 5.

Rom. V, 21.

12. iniquitati *c., de cod. Io. Clementis.* 13. famula *om. edd. Semleri et Leopoldi, mendose.* 14. sacrificium *C.* 15. confundemini *AB.* 16. enim *cd., ex emend. Pamelii.* ergo *reliqui.* 17. ergo *AB.* 18. sacrificium *C.* 19. portam *ABC.* 20. seriemque *ABC.* 21. si *om. ABC. Addidit primum de suis libris Gangneius.* 22. nisi etiam *Cmg.* 23. Christum Iesum *cd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* Iesum *Cab.* Iesu *AB.* 24. in mortem eius tincti sumus *om. AB.* 24b. post *c., de cod. Io. Clementis.* 25. incedenda *amgbcd.* vivenda *reliqui, et tres Vaticani.* 26. asseruit *B.* 27. complantati (contemplati *B.*) fuerimus *ABCd. tres Vaticani.* consati fuerimus *a.* consati sumus *bc.* 28. simul et *bc.* 29. resurgemus *c., de cod. Io. Clementis.* 30. ista *ABC.* 31. perinde *B.*

Cap. XLVII. a. Per simulacrum enim morimur in baptismate] Baptizamur pro mortuis. Mergimur, quasi mortem subeamus. Emergimus, quasi reviviscentes. (Rigalt.)

invalescendo, ita et mortali devorato ab immortalitate audire possit, Ubi est mors aculeus tuus? ubi est mors contentio tua? Sic enim et gratia illic [32]superabundabit, ubi et iniquitas [33]abundavit. Sic et virtus in infirmitate [34]perficietur, quod [35]perit salvum faciens, quod mortuum est vivificans, quod percussum est sanans, quod languit medicans, quod [36]ereptum est redimens, quod famulatum est liberans, quod seductum est revocans, quod elisum est suscitans; et quidem de terra in caelum, ubi nostrum municipatum Philippenses quoque ab apostolo discunt, unde et [37]salutificatorem nostrum expectamus Iesum Christum, qui [38]transfigurabit corpus nostrae humilitatis [39]conformale corpori gloriae suae, sine dubio post resurrectionem, quia nec ipse Christus glorificatus est ante passionem. [40]Haec erunt corpora nostra quae Romanos obsecrat exhibere hostiam vivam, sanctam, [41]placibilem deo. Quomodo vivam, si peritura sunt? quomodo sanctam, si profana sunt? quomodo [42]placibilem, si damnata sunt? Age iam, quod ad Thessalonicenses [43]ipsius solis radio putem scriptum, ita claret, qualiter accipient lucifugae isti scripturarum: Ipse autem deus pacis sanctificet vos totos? Non sufficit? [44]Sed sequitur: Et integrum corpus vestrum et anima et spiritus sine querela conserventur in praesentia domini. Habes omnem substantiam hominis saluti destinatam, nec alio tempore quam in adventu domini, qui clavis est resurrectionis.

I Cor. XV, 54. Rom. V, 20. II Cor. XII, 9. Ezech. XXXIV, 16. Phil. III, 20 sq. Rom. XII, 1. I Thess. V, 23.

Cap. XLVIII. I Cor. XV, 50.

Sed caro, inquis, et sanguis regnum dei [1]haereditate possidere non possunt. Scimus hoc quoque scriptum, sed de industria distulimus hucusque, ut quod adversarii in prima statim acie obtruunt, in ultima congressione prosterneremus, omnibus quaestionibus quasi auxiliis eius ante [2]deiectis. Sed et nunc [3]expetent praecedentia recognosci, ut et huic sensui sua origo praeiudicet. Opinor, apostolus disposita ad Corinthios omni [5]distinctione ecclesiasticae disciplinae summam et sui evangelii et fidei illorum in dominicae mortis et resurrectionis demandatione concluserat, ut et nostrae spei regulam inde deduceret unde constaret. Itaque subicit, Si autem Christus praedicatur quod a mortuis [6]resurrexit, quomodo

I Cor. XV, 12—18.

32. superabundavit *ABC. tres Vaticani.* 33. abundabit *bc.* 34. perficeretur *A.* 35. periit *cd., ex emendat. Pamelii.* 36. arreptum *A.* eruptum *B.* 37. salvificatorem *b.* 38. transfiguravit *ABCab.* 39. conformatum *b.* 40. Nec *AB.* 41. placabilem *ABC.* 42. placibilem *cd., de cod. Io. Clementis.* placibilia *Bab.* placabilia *reliqui.* 43. ut ipsius *bc.* 44. sed *ABCmgabcd. Hirsaugiensis codex.* quod *C., ex Paterniacensi, ni fallor, codice.*

Cap. XLVIII. 1. haereditate *Cabcd. tres Vaticani.* haereditati *AB.* 2. deiectis *Cabcd. Vaticani, et cod. Io. Clementis.* disiectis *ABCmg.* 3. expectent *cd. tres Vaticani.* 4. Ut opinor *ABCa.* 5. disiunctione *A.* 6. resurrexit *Acd. cod. Io. Clementis.* resurrexerit *reliqui.*

quidam dicunt in vobis resurrectionem mortuorum non esse? quae si non est, nec Christus resurrexit. Si [7]autem Christus non [8]resurrexit, inanis est praedicatio nostra, [9]vacua est et fides vestra. [10]Inveniemur enim falsi testes dei, qui testimonium [11]dixerimus quod resuscitaverit Christum, quem non resuscitavit. Nam si mortui non resurgunt, nec Christus resurrexit. Si Christus non resurrexit, vana est fides vestra, quia adhuc in delictis vestris estis, et qui in Christo dormierunt, perierunt. Per [12]haec cui nos rei credendae videtur exstruere? Resurrectioni, inquis, mortuorum, quae negabatur; certe suo exemplo dominicae resurrectionis volens eam credi. Certe, inquis. Exemplum porro ex diversitate an ex parilitate componitur? Utique, inquis, ex parilitate. Quomodo autem Christus resurrexit? in carne, an non? Sine dubio, si mortuum, si sepultum audis secundum scripturas, non alias quam in carne; aeque resuscitatum in carne [13]concedis. Ipsum enim quod cecidit in [14]morte, quod iacuit in sepultura, hoc [15]et resurrexit; non tam Christus in carne quam caro in Christo. Igitur si ad exemplum Christi resurgemus, qui resurrexit in carne, iam non ad exemplum Christi resurgemus, si non in carne et ipsi resurgemus, Quia per hominem, inquit, mors, et per hominem resurrectio, ut [16]separaret quidem auctores, mortis Adam, Christum resurrectionis, eiusdem autem constitueret substantiae resurrectionem [17]cuius et mortem, per ipsorum auctorum in nomine hominis comparationem. Si enim sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur, carne vivificabuntur in Christo, sicut in Adam carne moriuntur. Unusquisque autem in suo ordine, scilicet quia et in suo corpore. Ordo enim [18]meritorum dispositorum nomine disponetur. [19]Merita autem cum corpori quoque adscribantur, ordo quoque corporum disponatur necesse est, ut possit esse meritorum. Si autem et baptizantur [20]quidam pro mortuis, videbimus an [21]ratione. Certe illa praesumptione hoc eos instituisse [22]contendit [23]qua alii etiam carni [24]vicarium baptisma profuturum existimarent ad spem resur-

I Cor. XV, 21. — Ib. v. 22 sq. — Ibid. v. 29.

7. autem *om. ABCab. Addidit de cod. Io. Clementis primum Pamelius.* 8. resurrexerit *C.* 9. vacua est et (et *om. a.*) fides vestra *om. ABCd. Addidit ea de suis libris primum Gangneius.* 10. Invenimur autem *c., de cod. Io. Clementis.* 11. diximus *d.* diximus adversus deum *c., de cod. Io. Clementis.* 12. hoc *AB.* 13. concedit *edit. Semleri, vitiose.* 14. mortem *c., ex tribus Vaticanis et cod. Io. Clementis.* 15. et *om. ab.* 16. separet *ACa.* separent *B.* 17. cuius et mortem — — — comparationem *in edd. Semleri et Leopoldi prave omissa sunt.* 18. meritorum dispositorum (dispositor *B.*) nomine disponetur *ABCa. cod. Pithoei.* meritorum dispositor horum nomine disponetur *Rigaltius emendat.* meritorum nomine disponetur *b.* non aliud quam meritorum dispositor *cd., de codd. tribus (?) Vaticanis.* 19. In veritate autem *AB.* 20. quidem *BCa.* 21. ratione. Certe *bcd.* ratione certa *reliqui.* 22. contendit *bcd.* portendit *reliqui.* 23. quia *b.* 24. ut vicarium *ABCad.*

rectionis, quae nisi corporalis, [25]non alias sic baptismate corporali obligaretur. [26]Quid et ipsos baptizari ait, [27]si non quae baptizantur corpora resurgunt? [28]Anima enim non lavatione, sed [29]responsione sancitur[a]. Quid et nos, inquit, omni [30]hora periclitamur? utique per carnem. Quotidie morior; utique periculis carnis, per quam et depugnavit ad bestias Ephesi, illas scilicet bestias Asiaticae pressurae, de qua in secunda ad eosdem: Nolumus enim vos ignorare, fratres, de pressura nostra apud Asiam, quod [31]super quam supra gravati sumus citra vires, uti de vita haesitaremus. Omnia haec, nisi fallor, eo enumerat ut, nolens vanam credi carnis [32]conflictationem, indubitate velit credi carnis resurrectionem. Vana enim habenda est conflictatio eius cuius nulla erit resurrectio. Sed dicet quis: Quomodo resurgent mortui? quo autem corpore venient? Iam hic de qualitatibus corporum disserit, an eadem ipsa an alia resumantur. Sed cum eiusmodi [33]quaestio posterior habeatur, [34]sufficiet interim ex hoc quoque corporalem definiri resurrectionem, cum de qualitate corporum quaeritur.

(I Cor. XV, 29. — Ib. v. 30. — Ib. v. 31 sq. — II Cor. I, 8. — I Cor. XV, 35.)

Cap. XLIX.

Ventum est nunc ad carnem et sanguinem revera totius quaestionis; [1]quas substantias quali conditione exhaeredaverit [2]apostolus [3]a dei regno aeque de antecedentibus discere est. Primus, inquit, homo de terra choicus, id est limaceus, id est Adam, secundus homo de caelo, id est sermo dei, id est Christus, non alias tamen homo, licet de caelo, nisi quia et ipse caro atque anima, quod homo, quod Adam. Nam [4]et supra novissimus Adam [5]dictus de consortio substantiae commercium nominis traxit, quia nec Adam ex semine caro, quod et Christus. Qualis ergo choicus, tales et choici, qualis caelestis, tales et caelestes. Substantia tales? an primo disciplina, dehinc et dignitate, quam disciplina captavit? [6]Atquin substantia nullo modo separabuntur choici atque caelestes semel ab apostolo homines dicti. Si enim et Christus solus vere

(I Cor. XV, 47. — Ib. v. 48.)

25. non alias sic *bcd*. non nisi alias in *reliqui*. non alias in *Fulv. Ursinus*. non alias hic *Latinius*. 26. Qui et *ABCa*. 27. id est (vel *AB.*, *pro more*) si *ABCa*. 28. Animae *ACa*. Diem *B*. 29. purgatione *b*. 30. opera *A*. 31. super quam supra gravati *ABCad*. super quam gravati *c.*, *de codd. Vaticanis*. supergravati *b*. 32. conflictionem *B*. 33. quaestio materia posterior *A*. 34. sufficit *AB. tres Vaticani*.

Cap. XLIX. 1. quasi *bc*. 2. apostolus *Cmgabcd*. apostoli *ABC*. 3. a dei regno *om. ABC. Addidit ea verba de suis libris primum Gangneius*. 4. et si supra *ABC*. 5. dicet *ABC*. 6. Atquin substantia *Acd. codex Io. Clementis*. At qui substantia *C*. Atqui substantia *reliqui*. Atqui a substantia *edd. Semleri et Leopoldi. Nescio unde*.

Cap. XLVIII. a. sed responsione sancitur.] Multus de hoc pro mortuis baptismate h. l. est Rigaltius, ad cuius editionem, si doceri cupis, te relego. Interim cum hoc Tertulliani loco cf. Adv. Marcion. V, 10. Et de vocabulo *responsione*, si tanti est, adeas quae sunt adnotata ad De Corona cap. 11.

regnum ad conversationem rediguntur [26]vetustatis. Plane si nunquam apostolus pro operibus substantiam posuit, nec hic ita utatur. Si vero in carne adhuc constitutos negavit esse in carne, in operibus carnis negans esse, formam eius subruere non debes, non substantiam, sed opera substantiae alienantis a dei regno. Quibus etiam ad Galatas [27]manifestatis praedicere se et praedixisse profitetur quod qui talia [28]agunt regnum dei non [29]sunt haereditate consecuturi, non portantes scilicet imaginem caelestis, sicut [30]portaverant choici, ideoque ex vetere conversatione nihil aliud [31]deputandi quam caro et sanguis. Nam et si subito in hanc definitionem erupisset apostolus, eliminandam carnem et sanguinem a dei regno, sine ullius supra sensus praestructione, nonne duas istas substantias [32]proinde hominem veterem [33]interpretaremur carni et sanguini deditum, id est esui et potui, cuius sit dicere adversus fidem resurrectionis, Manducemus et bibamus, cras enim moriemur? Et hoc enim infulciens apostolus [34]carnem et sanguinem de fructibus ipsorum manducandi et bibendi suggillavit. Gal. V, 21. 1 Cor. XV, 32.

Sed et omissis huiusmodi interpretationibus, [1]carnis et sanguinis opera taxantibus, ipsas quoque substantias non aliter quam sunt intellectas licebit [2]resurrectioni vindicare. Non enim resurrectio carni et sanguini directo [2b]denegatur, sed dei regnum, quod obvenit resurrectioni (est autem et in iudicium resurrectio), immo et confirmatur carnis resurrectio generalis, cum specialis excipitur. Dum enim in quem statum non resurgat edicitur, in quem resurgat subauditur. Atque ita dum pro meritis [3]distinctionem resurrectionis opus substantiae, non genus, patitur, apparet hinc quoque carnem et sanguinem nomine culpae, non substantiae, arceri a dei regno, nomine tamen formae resurgere in iudicium, quia non resurgant in regnum. Adhuc dicam: Caro et sanguis regnum dei [4]haereditate possidere non possunt. Merito sola et per semetipsa, ut ostenderet adhuc spiritum illi necessarium. Spiritus enim est qui vivificat in regnum dei, caro nihil prodest. Prodesse tamen [5]illi aliud potest, id est spiritus, et per spiritum opera quoque spiritus. Resurgunt itaque [6]ex aequo omnis caro et sanguis in qualitate sua. Sed quorum [7]est adire regnum dei, [8]induere oportebit vim incor- Cap. L. 1 Cor. XV, 50. Io. VI, 63.

26. vetustatis *abcd.* veritatis *ABCamg.* 27. manifestatus *AB.* 28. agant *ABCa.* 29. sunt *bcd.* sunt in *A.* sint in *reliqui.* 30. portaverunt *AB.* 31. existimandi *codex Io. Clementis.* 32. perinde *B.* 33. interpretaremur *amgbcd.* interpretetur *ABCa.* 34. carnem et sanguinem *om. A.*

Cap. L. 1. sanguinis et carnis *A.* 2. resurrectione *AB.* 2b. denegatur *bc.* negatur *reliqui.* 3. disiunctionem *A.* 4. haereditati *AB. Vaticani.* 5. illis *c.* 6. ex aequo *amgbcd.* ex eo quo *ABCa.* 7. est *om. ABCa.* 8. inducere *AC.*

ruptibilitatis et immortalitatis, [9]sine qua regnum dei adire non possunt antequam consequi eam possint. Merito ergo caro et sanguis, ut diximus, sola regnum dei capere deficiunt. Iam vero cum devorari habeat corruptivum istud ab incorruptibilitate, id est caro, et mortale istud ab immortalitate, id est sanguis, post resurrectionem ex demutatione, merito [10]demutata [11]ac devorata caro et sanguis regnum dei [12]haereditate possidere [13]possunt, non tamen [14]non resuscitata. Sunt qui carnem et sanguinem Iudaismum velint accipi propter circumcisionem, alienum et ipsum a dei regno, quia et ille [15]vetustati deputetur, et hoc titulo iam et alibi ab apostolo [16]denotetur, qui post revelatum in se filium dei ad evangelizandum eum in nationibus statim non retulerit ad carnem et sanguinem, id est ad circumcisionem, id est ad Iudaismum, sicut ad Galatas scribit.

I Cor. XV, 53. — Gal. I, 16.

Cap. LI. Sed pro omnibus iam stabit quod [1]in clausulam reservavimus, etiam pro apostolo ipso, revera maximae [2]inconsiderantiae revincendo, si tam abrupte, ut quidam volunt, clausis, quod aiunt, oculis[a], sine distinctione, [3]sine condicione, omnem passim carnem et sanguinem a regno dei [4]extrusit, utique [5]et ab ipsa regia caelorum, cum illic adhuc [6]sedeat Iesus ad dexteram patris, homo, [7]etsi deus, Adam novissimus, etsi sermo primarius, caro et sanguis, etsi nostris puriora, idem tamen et substantia et forma qua ascendit, talis etiam descensurus, ut angeli adfirmant, [8]agnoscendus scilicet eis qui illum convulneraverunt. Hic sequester dei atque hominum appellatus ex utriusque partis deposito commisso sibi carnis quoque depositum servat in semetipso, arrabonem summae totius. Quemadmodum enim nobis arrabonem spiritus reliquit, ita [9]et a nobis arrabonem carnis accepit, et vexit in caelum pignus totius summae illuc quandoque redigendae. [10]Securae estote, caro et sanguis, usurpastis et caelum et regnum dei in Christo. Aut si negent vos in Christo, negent et in caelo Christum, qui [11]vobis

Marc. XVI, 19. — I Cor. XV, 45. — Act I, 9 sqq. — Io. XIX, 37. — I Tim. II, 5. — II Cor. V, 5.

9. sed qua *AB.* 10. non demutata *d., cum Fulvio Ursino.* 11. vel *A.* 12. haereditati *libri mei omnes, et Vaticani codices.* 13. possunt *bc.* non possunt *ABCad., Fulv. Ursinus.* 14. non *om. d.* 15. vetustate *A.* 16. denotatur *B.*

Cap. LI. 1. in *om. ABCa.* 2. inconsiderantia revincende *AB.* 3. sine conditione *abcd.* sine condictione *amg. Haec verba quae desiderantur in ABC. primum de suis libris addidit Gangneius.* 4. extruxit *ABCa.* 5. et *om. A.* 6. sedeat *edit. Semleri, nescio unde.* 7. si et *A.* 8. agnoscendis *ABC.* 9. et nobis *edd. Semleri et Leopoldi, vitiose.* 10. Securi *C.* 11. nobis *A.*

Cap. LI. a. clausis, quod aiunt, oculis] Hac proverbiali locutione non semel usus est. Cf. De Pallio cap. 2. et Apolog. cap. 3. Et Hieronym. Adv. Iovin. I, 36: „Melius est *clausis, quod dicitur, oculis andabatarum more* pugnare quam directa spicula clypeo non repellere veritatis." Cf. quae dixi ad M. T. Varronis Saturarum Menippearum Reliquias p. 95.

caelum negaverunt. Ita nec corruptela, inquit, [12]incorruptelam hae- reditati habebit. Non ut carnem et sanguinem existimes corruptelam, quando ipsa [13]sint potius obnoxia corruptelae, per mortem scilicet; siquidem mors est, quae carnem et sanguinem non modo corrumpit, verum etiam consumit. Sed [14]quoniam opera carnis et sanguinis non posse consequi regnum dei edixerat, quo magis hoc exaggeraret, [15]ipsi quoque corruptelae, id est [16]morti, cui carnis et sanguinis opera proficiunt, haereditatem incorruptelae ademit. Nam et paulo post ipsius mortis quodammodo mortem expressit, Devorata est mors, dicens, in [17]contentionem. Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, [18]potentia tua? Aculeus autem mortis delinquentia; haec erit corruptela. Virtus autem delinquentiae lex; illa alia sine dubio quam constituit in membris suis militantem adversus legem animi sui, ipsam scilicet vim delinquendi contra voluntatem. Nam [19]et supra novissimum inimicum mortem evacuari ait. Hoc modo nec corruptela haereditatem incorruptelae [20]consequetur, id est nec mors [21]perseverabit. Quando et quomodo defectura? Cum in atomo, in momentaneo oculi motu, in novissima tuba et mortui resurgent incorrupti. Qui hi, nisi qui ante corrupti, id est corpora, id est caro et sanguis? Et nos [22]demutamur. De qua habitudine, nisi in qua deprehendemur? Oportet enim corruptivum istud induere [23]incorruptionem, et mortale istud induere immortalitatem. Quid mortale, nisi caro? quid corruptivum, nisi sanguis? [24]Ac ne putes [25]aliud sentire apostolum providentem tibi, et ut de carne dictum intellegas laborantem, cum dicit istud corruptivum et istud mortale, cutem ipsam tenens dicit[b]. Certe istud nisi de subiecto, nisi de comparenti, pronuntiasse non potuit. Demonstrationis corporalis est verbum. Aliud [26]autem corruptivum, aliud corruptela, et aliud mortale, et aliud mortalitas. Aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit. Ita quae patiuntur corruptelam et

I Cor. XV, 50. — Ibid. — I Cor. XV, 55 sq. — Rom. VII, 23. — I Cor. XV, 26. — Ib. v. 50–53.

12. in incorruptelam *AC.* 13. sunt *A.* 14. quomodo *AB.* 15. ipsi *ABCamgbcd.* ipse *a.* 16. mortis *AB.* 17. contentione *ABC. tres Vaticani.* 18. contentio *cd., de emendat. Pamelii.* 19. et si supra *ABCa.* 20. consequetur *cd., de cod. Io. Clementis.* consequitur *reliqui.* 21. perseveravit *ABC.* 22. demutabimur *cd., de coniect. Pamelii.* 23. incorruptionem, et mortale istud *om. ABCab. Addidit de cod. Io. Clementis primum Pamelius.* 24. at *A.* 25. aliquid aliud *c., de cod. Io. Clementis.* 26. autem erit corruptivum *ABC.*

b. cutem ipsam tenens dicit] Numquid non corpus suum quodammodo contingentis et digito palpantis est vox? inquit Ruffinus in Exposit. Symboli. Notandumque obiter, quod ab eodem traditur, Ecclesiam Aquileiensem articulo symboli, quo resurrectionem carnis confitemur, addidisse „Huius," ut pronuntiantes „Huius carnis resurrectionem" certiores fierent etiam carnem ipsam, qua se ipsi portarent, resurrecturam. (Rigalt.) Cf. etiam Hieronym. Ad Pammachium adv. Ioann. Hierosolym. p. 323. tom. IV. Opp. ed. Benedict.

mortalitatem, caro scilicet et sanguis, [27]ea necesse est patiantur et incorruptelam et immortalitatem.

Cap. LII. [1]Videamus iam nunc quo corpore venturos mortuos disputet. Et bene quod erupit statim ostendere, [2]quasi quis eiusmodi quaerat. I Cor. XV, 36. Stulte, inquit, tu quod seminas [3]non vivificatur nisi mortuum fuerit. Hoc ergo iam de exemplo seminis constet, non aliam vivificari carnem quam ipsam quae erit mortua, et ita sequentia relucebunt. Nihil enim adversus regulam exempli licebit intellegi; [4]ne, quia Ib. v. 37. sequitur, Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, idcirco aliud resurrecturum corpus quam quod moriendo seminatur existimes. Ceterum excidisti ab exemplo. Nunquam enim frumento seminato et in terra dissoluto [5]hordeum erumpit, et non id ipsum genus grani eademque natura et [6]qualitas et forma. Denique unde, si non id ipsum? et corruptela enim ipsum est, dum ipsius est. Non enim et suggerit quomodo [7]non quod futurum est corpus Ib. v. 37. 38. [8]seminetur? dicens, Sed nudum granum, si forte, frumenti, [9]aut alicuius eiusmodi: deus autem [10]dat illi corpus prout vult. Certe ei grano quod nudum seminari ait. Certe, inquis. Ergo salvum est cui dare habet deus corpus. Quomodo autem salvum est, si nusquam est, si non resurgit, [11]si non id ipsum resurgit? Si non resurgit, salvum non est. Si non est et salvum, accipere [12]corpus a deo non potest. Sed enim salvum [12b]omni modo constat. [13]Ad quid ergo dabit illi deus prout vult corpus, habenti utique proprium corpus illud nudum, nisi ut iam [14]non nudum resurgat? Ergo [15]additum erit quod corpori superstruitur, nec exterminatur illud cui superstruitur, sed augetur. Salvum est autem quod augetur. Seritur enim solummodo granum sine folliculi veste, sine fundamento spicae, sine munimento aristae, sine superbia culmi. Exsurgit autem copia [16]feneratum, compagine aedificatum, ordine structum, cultu munitum et usquequaque vestitum. Haec sunt ei corpus a deo aliud, in quod non abolitione, sed ampliatione mutatur. Et unicuique seminum suum corpus [17]deputavit non suum, id est non pristinum; ut tunc et illud suum sit quod extrinsecus a deo acquirit. Servi igitur exemplo, et conserva speculum eius

27. necesse est ea *B*.

Cap. LII. 1. Videmus *ABCa*. 2. est. quis *A*. 3. non — — fuerit. *bcd*. nonne — — fuerit? *AC*. nonne non — — fuerit? *B*. numne — — fuerit? *a*. num — — fuerit? *Fulv. Ursinus*. 4. ne *om. C*. 5. ordeum erupit *AB*. 6. qualitate *c*. 7. vero *A*. 8. seminatur *cd*. 9. aut *bcd*. vel *reliqui*. 10. dat *om. A*. 11. si non id ipsum resurgit? Si non resurgit *om. AB*. 12. a deo corpus *A*. 12 b. omnino *tres Vaticani*. 13. At *AB*. 14. nudum *Cmg*. nondum *ABC*. 15. additicium erit corpus quod corpori *c., de cod. Io. Clementis*. 16. funeratum *A*. 17. deputavit (*A*)*cd*. putavit *b*. putari *reliqui*.

carni, [18]eandem credens fructificaturam quae sit seminata, ipsam, etsi [19]pleniorem, non aliam, etsi aliter [20]revertentem. Accipiet enim et ipsa suggestum et ornatum qualem illi deus voluerit superducere secundum merita. Sine dubio ad hoc [21]dirigit, Non omnis caro eadem caro; non ad denegandam substantiae communionem, sed praerogativae peraequationem, corpus honoris, non generis, in differentiam redigens. In hoc et figurata subicit exempla animalium et elementorum. Alia caro hominis, id est servi dei, qui vero homo est, alia iumenti, id est ethnici (de quo et propheta, Assimilatus est, inquit, homo [22]inrationabilibus iumentis), alia caro [23]volatilium, id est martyrum, qui ad superiora conantur, [24]alia piscium, id est quibus aqua baptismatis sufficit. Sic et de supercaelestibus corporibus [25]argumenta committit. Alia solis [26]gloria, id est Christi, et alia lunae, id est ecclesiae, et alia stellarum, id est seminis Abrahae. Et stella enim a stella differt in gloria, et corpora terrena et caelestia, [27]Iudaeus scilicet et Christianus. Ceterum si non figurate, satis vane mulorum et milvorum [28]carnes et corpora caelestium luminum [29]apposuit humanis, non pertinentia ad condicionis comparationem, sicut nec ad resurrectionis consecutionem. Postremo cum per haec differentiam gloriae, non substantiae, conclusisset, Sic, inquit, et resurrectio mortuorum. [30]Quomodo? Non de alio aliquo, sed de sola gloria differens. Rursus enim resurrectionem ad eandem substantiam revocans et ad granum denuo spectans, Seminatur, inquit, [31]corruptela, resurgit incorruptela; seminatur in dedecoratione, resurgit in gloria; seminatur in infirmitate, resurgit in virtute; seminatur corpus animale, resurgit spiritale. Certe non aliud resurgit quam quod seminatur, nec aliud seminatur quam quod dissolvitur humi, nec aliud [32]dissolvitur humi quam caro. [33]Hanc enim [34]sententia dei elisit: Terra es, et in terram ibis; quia et de terra erat sumpta. Hinc et apostolus concepit seminari eam dicere, cum [35]redhibetur in terram, quia et seminibus [36]sequestratorium terra est, [37]illic deponendis et inde repetendis. Ideoque et [38]reconsignat imprimens: Sic enim scriptum

I Cor. XV, 39. — Ps. XLIX, 21. — I Cor. XV, 39. — Ib. v. 41. — Ib. v. 42. — I Cor. XV, 42 sqq. — Gen. III, 19. — I Cor. XV, 45.

18. eadem *A*. 19. pleniorem *ABcd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* plenior est *reliqui.* 20. reverentem *Bbc. Praeter sententiam.* 21. Dirigit *bcd.* direxit *Ca.* dixerit *AB.* 22. inrationalibus *A.* 23. volucrum *cd., de cod. Io. Clementis.* 24. alia autem piscium *cd., de cod. Io. Clementis.* 25. argumentari convenit *C.* 26. gloria *ABCacd. tres Vaticani.* claritas *b.* 27. Iudaeus scilicet et Christianus *Cmgabcd.* Iudaeos scilicet et Christianos *ABC.* 28. carnis *edit. Semleri, vitiose.* 29. opposuit *bc.* 30. Quomodo *ABamgbcd.* quoniam *Ca.* 31. in corruptela, resurgit in incorruptela *bc.* 32. humi dissolvitur *AB.* 33. et hanc *A.* 34. sententia dei *amgbcd.* sententia deus *a.* sententiam deus *reliqui.* 35. rehibetur *ACa.* 36. sequestratorum *AB.* 37. illis *A.* 38. reconsignat *bcd.* consignat *reliqui.*

est; ne aliud existimes esse seminari quam In terram ibis, ex qua es sumptus, sic [30] ne alterius quam carnis; sic enim scriptum est.

Cap. LIII. Sed corpus animale animam quidam argumentantur, ut [1] illum a carne avocent recidivatum[a]. Porro cum constet fixumque sit illud resurrecturum corpus quod fuerit seminatum, ad ipsius rei [2] exhibitionem provocabuntur. Aut ostendant animam seminatam post mortem, id est mortuam, id est humi elisam, disiectam, dissolutam, quod in illam [3] a deo decretum non est, proponant corruptelam eius et dedecorationem, infirmitatem, ut ipsius sit etiam [4] exsurgere [5] in incorruptelam et in gloriam et in virtutem. Sed enim in [6] Lazaro praecipuo resurrectionis exemplo[b] caro iacuit in infirmitate, caro paene computruit in dedecorationem, caro interim [7] putuit in corruptionem, et tamen Lazarus caro resurrexit, cum anima [8] quidem, sed incorrupta, quam nemo vinculis lineis strinxerat, nemo in sepulchro collocarat, nemo iam foetere senserat, nemo quatriduo viderat seminatam. Totum habitum, totum exitum Lazari omnium quoque caro hodie experitur, anima vero nullius. In quam ergo [9] stilus apostoli comparet, de qua eum loqui constat, ea erit et corpus animale, cum seminatur, et [10] spiritale, cum suscitatur. (1 Cor. XV, 44.) Nam ut ita [11] intellegas manum adhuc porrigit, aeque de eiusdem scripturae auctoritate factum retexens primum hominem Adam in animam [12] vivam. Si Adam homo primus, caro autem homo ante animam[c], sine dubio caro erit facta in [13] animam vivam. [14] Porro in animam cum esset corpus, utique [15] animale corpus est facta. Quid eam appellari [16] velint quam quod per animam facta est, quam quod ante animam non fuit, quam quod post animam non erit, nisi cum resurgit? Recepta enim anima rursus animale corpus efficitur, ut fiat spiritale. Non enim resurgit nisi quod fuit. Ita unde carni competit corpus animale dici, inde animae nullo modo competit. Caro enim ante corpus quam animale corpus. Animata enim postea facta est corpus animale. Anima vero etsi corpus

39. nec *AB*.

Cap. LIII. 1. illum a carne avocent recidivatum *ed., de cod. Io. Clementis* – illam a carne avocent recidivatam *reliqui*. 2. exhibitionem *ABCamgbcd*. exhortationem *a*. 3. decretum a deo non est *A*. decretum non est a deo *B*. 4. exsurgere *bcd*. consurgere *reliqui*. 5. in corruptelam *AB*. 6. Lasaro *A*. *Ubique*. – 7. putuit *d*. putruit *reliqui*. 8. sed quidem incorrupta *A*. 9. salus *A*. 10. spirituale *B*. *Ubique*. 11 intelligat *c*. 12. vivam *ABc. tres Vaticani*. viventem *reliqui*. 13 animam vivam *ego*. animam *Ad*. animam viventem *reliqui*. 14. Facta porro in animam *d*. Porro inanimum *edd. Semleri et Leopoldi, mendose*. 15. ad animale *BCa*. 16. vellent *b*.

Cap. LIII. a. carne avocent recidivatum.] Ut carnis resurrectionem vitarent. b. Lazaro praecipuo resurrectionis exemplo] Cf. supra cap. 38. c. caro autem homo ante animam] Notaverat hoc item supra cap. 5.

tamen quia [17]ipsa est corpus non [18]animatum, sed [19]animans potius, animale corpus non potest dici, nec fieri quod [20]facit. Alii [21]enim accidens facit illud [22]animale: non accidens autem alii quomodo se faciet [23]animale? Sicut ergo [24]ante animale corpus caro recipiens animam, ita et postea spiritale induens spiritum. Hunc ordinem apostolus disponens in Adam quoque et in Christo eum merito distinguit, ut in capitibus distinctionis ipsius. Et cum Christum novissimum Adam appellat, hinc [25]eum [26]recognosce ad carnis, non ad animae, resurrectionem omnibus doctrinae viribus operatum. (I Cor. XV, 45 sq.) Si enim et primus homo Adam caro, non anima, [27]qui denique in animam vivam factus est, et novissimus Adam Christus ideo Adam quia homo, ideo homo quia caro, non quia anima; atque ita subiungit, Non primum quod spiritale, sed quod animale, postea quod spiritale, secundum utrumque Adam. (Ib. v. 46.) [28]Ecquid[d] tibi videtur corpus animale et corpus spiritale in eadem carne distinguere, cuius distinctionem in utroque Adam, id est in utroque homine, [29]praestruxit? [30]Ex qua enim substantia pariant inter se Christus et Adam? Scilicet [31]ex carne; licet et ex anima[e]. Sed carnis nomine homo uterque sunt; prior enim caro homo. Ex illa et ordinem admittere potuerunt, ut alter primus, alter novissimus homo, id est Adam, deputarentur. Ceterum diversa in [32]ordinem disponi non possunt, de substantia duntaxat. De loco enim aut tempore aut condicione forsitan possint. Hic autem de substantia carnis primus et novissimus dicti sunt, sicut et rursus primus homo de terra et secundus de caelo; quia etsi de caelo secundum spiritum, sed homo secundum carnem. Itaque cum carni conveniat ordo in utroque Adam, non animae, ut primus [33]homo in animam vivam, novissimus in spiritum vivificantem distincti sint, aeque distinctio eorum carni distinctionem praeiudicavit; ut de carne sit dictum, Non [34]primum quod spiritale, sed quod animale, postea quod spiritale, atque ita (Ibid.)

17. ipsa *om. A.* 18. animatum *(B)d., Pamelius.* animata *reliqui, et tres Vaticani.* 19. animans *bcd.* anima *reliqui.* 20. facit *ABcd. Pamelii codices.* fecit *reliqui.* 21. enim *ABCmgabcd.* aiunt *C.* 22. animale *amgbcd.* autem *reliqui.* 23. animalem *ABCa.* 24. ante *om. ABC. Addidit primum de suis libris Gangneius.* 25. enim *A.* ergo *B.* 26. recognosse *a.* 27. quidni quae in animam facta est *bc.* 28. Et quid *Ca.* et quod *AB.* 29. praestrinxit *A.* 30. Ex qua *ABCd.* Aequa *a., de coniect. Rhenani.* Utraque *bc.* 31. et carne et anima. Sed *bc.* 32. ordine *AB.* 33. homo Adam in *c., de uno Vaticanorum.* 34. in primum *c.*

d. Adam. Ecquid] Fr. Iunius distinguit: „Si enim et primus homo Adam caro — — non quia anima, atque ita subiungit, Non primum — — utrumque Adam: ecquid tibi videtur" cett.

e. licet et ex anima.] Fr. Iunius scribit atque distinguit: „Christus et Adam, scilicet ex carne et ex anima (sed carnis nomine homo uterque sunt, prior enim caro homo), ex illa et ordinem" cett.

I Cor. XV, 44 sq. eadem sit et supra intellegenda: Et quae seminetur corpus animale, et quae resurgat corpus spiritale, quia non [35] primum quod spiritale, sed quod animale, quia primus Adam in animam, novissimus Adam in spiritum. Totum de homine, totum de carne, quando de homine. Quid ergo dicemus? Nonne et nunc [36] habet caro spiritum ex fide? ut quaerendum sit quomodo corpus animale dicatur seminari. Plane accepit et hic [37] spiritum caro, sed arrabonem, animae autem non arrabonem, sed plenitudinem. Itaque etiam propterea maioris substantiae nomine animale corpus nuncupata est, in qua seminatur, futura proinde [38] per plenitudinem spiritus insuper spiritale, in qua resuscitatur. Quid mirum, si magis inde vocitata est unde conferta est quam unde [39] respersa est?

Cap. LIV. Ita de vocabulorum occasionibus plurimum quaestiones subornantur, sicut et de verborum communionibus. Nam quia et illud II Cor. V, 4. apud apostolum positum est: Uti devoretur mortale a vita, caro scilicet, devorationem quoque ad perditionem scilicet carnis arripiunt, quasi non bilem et dolorem dicamur devorare, id est abscondere [1] ac tegere et intra nosmetipsos continere. Denique cum I Cor. XV, 53. et illud scriptum sit: Oportet mortale [2] hoc induere immortalitatem, ostenditur quomodo mortale devoretur a vita, dum indutum immortalitate absconditur et tegitur et intus continetur, non dum absumitur et amittitur. Ergo et mors, inquis, salva erit, cum fuerit devorata. Ideo discerne pro sensibus communionem verborum, et integre [3] intellegis. Aliud enim mors et aliud mortale. [4] Aliter itaque devorabitur mors et aliter mortale. Mors non capit immortalitatem, mortale autem capit. Denique et scriptum est quod necesse sit mortale hoc induere immortalitatem. Quomodo ergo capit, dum devoratur a vita? [5] Quomodo devoratur a vita, dum recipitur et redigitur et includitur in ipsam? Ceterum mors merito Ib. v. 55. [6] in interitum devoratur, quia et ipsa in hoc devorat. Devoravit, inquit, [7] mors invalescendo, et ideo devorata est in contentionem. Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, contentio tua? Proinde et vita, mortis scilicet [8] aemula, per contentionem devora-

35. prius *codex Io. Clementis*. 36. caro habet *A*. 37. spiritum ex fide, ut quaerendum sit quomodo corpus animale dicatur seminari. Plane accepit et hic spiritum caro, sed arrabonem *ACa*. 38. per *om. ABC*. *Addidit de suis libris primum Gangneius*. 39. respersa *bcd*. dispersa *reliqui*.

Cap. LIV. 1. ac tegere *Cmgabcd*. et tegere *A*. attegere *B*. adtegere *C*. 2. hoc *om. B*. 3. intellegas *A*. intelliges *bc*. 4. Aliter itaque devorabitur mors et aliter mortale *om. ABC*. *Addidit primum de suis libris Gangneius*. 5. Quomodo devoratur a vita *om. ABC*. *Addidit haec de suis libris primum Gangneius*. 6. in interitum *bcd*. interitu *reliqui*. 7. mors *om. A*. 8. evulsa *A*.

ıit in salutem quod per [9]contentionem suam devoraverat mors in nteritum.

Quamquam igitur resurrecturam carnem probantes hoc ipso ıon aliam resurrecturam probemus quam de qua agitur, tamen singulae quaestiones et causae earum proprios [1]quoque flagitant congressus, licet aliunde iam caesae[a]. Interpretabimur itaque plenius et vim et rationem demutationis, quae ferme subministrat alterius carnis resurrecturae praesumptionem, quasi demutari desinere sit in totum et de pristino perire. Discernenda est autem demutatio ab omni argumento perditionis. Aliud enim demutatio, aliud perditio. Porro non aliud, si ita demutabitur caro ut pereat. Peribit autem demutata, si non ipsa permanserit in [2]demutatione, quae exhibita fuerit in resurrectione. Quemadmodum enim perit, si non resurgit, ita et si resurgit quidem, verum in demutationem subducitur, aeque perit. Aeque enim non erit, [3]ac si non [4]resurrexerit. Et quam ineptum, si in hoc resurgit ut non sit, quae potuit non resurrexisse, [5]nec esse, quia non esse iam coeperat. Non miscebuntur omnino diversa, mutatio atque perditio, operibus utique diversa. Perdit haec, illa mutat. Quomodo ergo quod perditum est mutatum non est, ita quod mutatum est perditum non est. Perisse enim est in totum non esse quod fuerit; mutatum esse aliter esse est. [6]Porro dum aliter est, id ipsum potest esse; habet enim esse quod non perit. Mutationem enim passum est, non perditionem. Atque adeo potest et demutari [7]quid [8]et ipsum esse nihilominus, ut et totus homo in hoc aevo [9]substantia quidem ipse sit, multifariam tamen demutetur, et habitu et ipsa corpulentia et valetudine et condicione et dignitate et aetate, studio, negotio, artificio, facultatibus, sedibus, legibus, moribus, nec quicquam tamen [10]amittat hominis, nec ita [11]alius [12]efficiatur ut cesset idem esse, immo nec [12b]alius efficiatur, sed aliud. Hanc formam demutationis divina etiam documenta testantur. Mutatur [13]Moysi manus, et quidem ad instar emortuae, exsanguis [14]et [15]exalbida, frigida, sed et recepto calore et refuso colore eadem caro et sanguis est.

Cap. LV. — Exod. IV, 6 sq.

9. contentionem suam devoraverat *Fr. Iunius.* contentionem tuam devoraverat *ABCa.* contentionem devoraverat *reliqui.*

Cap. LV. 1. quosque *cod. Io. Clementis.* 2. demutationem *ABC.* 3. ac si *d., de cod. Io. Clementis.* si *reliqui.* 4. resurrexit *B.* 5. necesse *ABC.* 6. Sed porro *ABCa.* 7. quod *B.* 8. et *om. AB.* 9. substantiae quidem ipsa *B.* 10. amittat hominis *bcd.* admittat homini *ABCa.* 11. aliud *c., de duobus Vaticanis.* 12. efficiatur *cd., de cod. Io. Clementis.* efficitur *reliqui.* 12 b. aliud *A.* 13. Mosei *AC.* moisi *B.* Mosi *d.* 14. et *delet Fr. Iunius.* 15. albida *bc.* ex albida *d.*

Cap. LV. a. licet aliunde iam caesae.] Id est profligatae. Cf. supra capp. 41 et 42.

Exod. XXXIV, 29. 35. Mutatur [16] postea et facies eiusdem incontemplabili claritate. Sed [17] Moyses erat [18] proinde qui non videbatur. Sic et Stephanus angelicum iam fastigium induerat, sed non alia genua [19] lapidationi succiderant. Dominus quoque in secessu montis etiam vestimenta luce mutaverat, sed liniamenta Petro agnoscibilia servaverat; ubi etiam [20] Moyses et Helias, alter in imagine carnis nondum receptae, alter in veritate nondum defunctae, eandem tamen habitudinem corporis etiam in gloria perseverare docuerunt. De quo exemplo instructus et Paulus, Qui [21] transfiguravit, inquit, corpus humilitatis nostrae, [22] conformale corpori gloriae suae. Quod [23] si et transfigurationem et conversionem in [24] transitum substantiae cuiusque defendis, ergo et Saul in alium virum conversus de corpore [25] suo excessit, et ipse [26] satanas cum in angelum lucis transfiguratur, qualitatem suam amittit. Non opinor. Ita et in resurrectionis [27] eventum mutari, converti, reformari licebit cum salute substantiae.

Act. App. VI, 15. VII, 59. Matth. XVII, 3 sqq. Phil. III, 21.

Cap. LVI. Etenim quam absurdum, quam vero [1] et iniquum, utrumque autem quam deo indignum, aliam substantiam operari, aliam [2] mercede dispungi, ut haec quidem caro per martyria lanietur, alia vero coronetur, item e contrario haec quidem caro in spurcitiis volutetur, alia vero damnetur. Nonne praestat omnem semel fidem a spe resurrectionis abducere [a] quam de gravitate atque iustitia dei ludere [b]? Marcionem pro Valentino resuscitari? quando neque mentem neque memoriam neque conscientiam hominis hodierni credibile sit aboleri per indumentum illud mutatorium immortalitatis et incorruptelae, [3] vacaturo scilicet emolumento et fructu resurrectionis et statu divini utrobique iudicii [c]. Si non meminerim me esse qui merui, quomodo gloriam deo dicam? quomodo canam illi [4] novum canticum, nesciens me esse qui gratiam [5] debeam? Cur autem solius carnis demutatio excipitur, non et animae simul, quae in

16. et postea *A*. 17. moises *B*. Moses *bcd*. 18. perinde *B*. 19. in lapidatione *bc*. 20. moises *B*. Moses *bcd*. 21. transfigurabit *c*. 22. conforme fieri corpori claritatis suae *bc*. 23. si et *bcd*. etsi *reliqui*. 24. transitu *AB*. 25. suo *om. d*. 26. sathanas *AB*. *Quemadmodum solent*. 27. eventu *Cmg*.

Cap. LVI. 1. et iniquum *cd., de cod. Io. Clementis*. ethnicum *reliqui*. 2. mercede *ACmgabcd*. mercedem *BC*. 3. vacaturo *om. A*. 4. canticum novum *AB*. 5. deo debeam *cd*.

Cap. LVI. a. omnem semel fidem a spe resurrectionis abducere] Pungit Marcionem qui id fecerat, omnino negans resurrectionem, ut constat ex libro De Praescript. Haeret. cap. 51. [id est Adv. Omnes Haeres. cap. 6], quamvis minus incuset eius haeresim quam Valentinianam, quam statim plus damnat. (La Cerda.)

b. quam de gravitate atque iustitia dei ludere.] Hoc ludibrium fuit Valentini, qui resurrectionem *huius* carnis negabat, ut inquit auctor cap. 49 De Praescript. Haeret. [id est Adv. Omnes Haer. cap. 4], et tantum carnis *alterius* resurrectionem concedebat. (La Cerda.)

c. divini utrobique iudicii.] Id est in corpus et animam, cuius rationem statim reddit satis subtilem. (La Cerda.)

mnibus praefuit carni? Quale est [6]ut eadem anima quae in hac irne totum vitae ordinem decucurrit, quae in hac carne deum didicit Christum induit et spem salutis seminavit, in alia nescio qua etat fructum? Nae illa [7]gratiosissima caro cui gratis vita conabit. Quodsi non et anima mutabitur, iam nec animae resur:ctio est; nec ipsa enim resurrexisse [8]credetur, si non alia [9]reirrexerit.

Hinc iam illa [1]vulgaris incredulitatis [2]argutia est. Si, [3]inquiunt, sa eademque substantia revocatur cum sua forma, linea, qualitate, go et cum insignibus suis reliquis. Itaque et caeci et [4]claudi et iralytici, et ut quis insignis excesserit, ita et revertetur. Quid unc, etsi ita dedignaris tantam gratiam qualiscunque a deo con- equi? Non enim et nunc animae solius admittens salutem dimiiatis hominibus [5]eandem adscribis? Quid est credere resurrectioem, nisi integram credere? Si enim caro de dissolutione reparaitur, multo magis de [6]vexatione revocabitur. Minoribus maiora raescribunt. Cuiuscunque membri detruncatio vel obtusio nonne iors membri est? Si universalis mors resurrectione rescinditur, uid portionalis? Si demutamur in gloriam, quanto magis in inolumitatem? Vitiatio corporum accidens res est, integritas propria st. In hac nascimur. Etiam si in utero [7]vexemur, iam hominis st passio. Prius est genus quam casus. Quomodo vita confertur deo, ita et refertur. Quales eam accipimus, tales et recipimus. aturae, non iniuriae reddimur; quod nascimur, non quod laediur, reviviscimus. Si non integros deus suscitat, non suscitat ortuos. Quis enim mortuus integer, etsi integer moritur? Quis icolumis qui exanimis? Quod corpus illaesum, cum interemptum, um frigidum, cum expallidum, cum edurum, cum cadaver? Quando agis homo debilis, nisi cum totus[a]? Quando magis paralyticus, si cum immobilis? [8]Ita nihil aliud est mortuum resuscitari quam itegrum fieri, ne ex ea parte mortuus adhuc sit ex qua non [9]reirrexerit. Idoneus deus reficere quod fecit. Hanc suam et potelatem et liberalitatem satis [10]iam in Christo spopondit, immo et stendit non tantum [11]resuscitatorem carnis, verum etiam redintegratorem. Atque adeo et apostolus, Et mortui, inquit, resurgent

Cap. LVII. — I Cor. XV, 52.

6. ut *om. C.* 7. generosissima *B.* 8. creditur *AB.* 9. resurrexit *AB.*

Cap. LVII. 1. vulgares incredulitatis argutiae *codex Io. Clementis.* 2. argutia *AB.* 3. ipsa inquiunt eadem substantia *AB.* 4. clodi *codex Io. Clementis.* 5. eandem *cd. tres Vaticani.* eam *ab.* eadem *reliqui.* 6. vitiatione *Fr. Iunius.* 7. vitiemur *c., de cod. Io. Clementis.* 8. item *AB.* 9. resurrexit *AB.* 10. iam *om. A.* 11. resurrectorem *B.*

Cap. LVII. a. nisi cum totus?] Hoc est cum totus est debilis. (Rigalt.)

incorrupti. Quomodo, nisi integri, qui retro corrupti tam viti[illegible]
valetudinis quam et senio sepulturae? Nam et supra utrumq[illegible]
I Cor. XV, 53. proponens, oportere et corruptivum istud induere incorruptela[illegible]
et mortale istud immortalitatem, non iteravit [12]sententiam, se[illegible]
differentiam demandavit. Immortalitatem enim ad [13]rescissione[illegible]
mortis, incorruptelam ad obliterationem corruptelae dividendo alte[illegible]
ram ad resurrectionem, alteram ad redintegrationem temperavi[illegible]
I Thess. IV, 13 sqq. Puto autem et Thessalonicensibus omnis substantiae integritate[illegible]
repromisit. Itaque nec in posterum timebuntur corporum labe[illegible]
Nihil poterit [14]amittere integritas vel conservata vel restituta, e[illegible]
quo illi etiam, si quid [15]amiserat, redditur. Praescribens eni[illegible]
[16]adhuc easdem passiones obituram carnem, si eadem resurrectur[illegible]
dicatur, naturam adversus dominum suum temere defendis, [17]lege[illegible]
adversus gratiam impie asseris. Quasi [18]domino deo non liceat [illegible]t
mutare naturam et sine lege servare. [19]Quomodo ergo legimu[illegible],
Matth. XIX, 26. Quae impossibilia apud homines, possibilia apud [20]deum sunt, e[illegible]t,
I Cor. I, 27 sq. Stulta mundi elegit deus, ut [21]sapientiam mundi confundat? Oro t[illegible]e,
si famulum tuum libertate mutaveris, quia eadem caro atque anim[illegible]a
permanebunt, quae flagellis et compedibus et stigmatibus obnoxi[illegible]e
retro fuerant, idcircone [22]illa eadem pati oportebit? Non opino[illegible]r.
[23]Atquin et vestis albae nitore et [24]aurei anuli honore et patro[illegible]i
nomine ac tribu mensaque honoratur[b]. Permitte hanc et deo p[illegible]-
testatem per vim [25]demutationis illius condicionem, non natura[illegible]n,
reformandi, dum et passiones auferuntur et munitiones conferunt[illegible]r.
Ita manebit quidem caro etiam post resurrectionem, [26]eatenus pa[illegible]s-
sibilis, qua ipsa, qua eadem, [27]ea tamen impassibilis, [28]qua in h[illegible]oc
ipsum manumissa a domino, ne ultra pati possit.

Cap. LVIII. [1]Iocunditas, inquit Esaias, aeterna super caput eorum. Ni[illegible]hil
Ies. XXXV, 10. aeternum nisi post resurrectionem. Aufugit, inquit, dolor et m[illegible]e-
Ibid. Apoc. VII, 17. ror et gemitus ab illis. Proinde et Ioanni angelus: Et delebit de[illegible]us
omnem lacrimam ab oculis eorum; utique ex iisdem oculis [illegible]
retro fleverant, quique adhuc flere potuissent, si non omnem lac[illegible]ri-

12. sententiam — — enim ad *om. A.* 13. recisionem *B.* 14. amittere *d.* [illegible] ad- mittere *reliqui.* 15. amiserit *B.* 16. ad hoc *ABC.* 17. legis *A.* 18. domi[illegible] deo *cd., de cod. Io. Clementis.* domino *reliqui.* 19. Quomodo *abcd.* Quo *reli[illegible]* *Fr. Iunius.* 20. deum sunt *ABcd. tres Vaticani.* deum *reliqui.* 21. sapienti[illegible] *cd. tres Vaticani.* sapientia *reliqui.* 22. illas *AB. tres Vaticani.* 23. Atquin [illegible] *tres Vaticani.* Atqui *reliqui.* 24. anuli aurei *B.* 25. illius demutationis *d.* [illegible] 26. carnis *AB.* 27. et *discrepantem scripturam apud Semlerum notatam invenio.* — *Sed mei libri omnes habent* ea. 28. quia *ABCa.*
Cap. LVIII. 1. Iucunditas *A.*

b. vestis albae nitore et aurei anuli honore et patroni nomine ac tribu mensaque honoratur.] Libertorum praerogativae. Cf. de hoc loco, si tanti est, Wil[illegible] Loon De Manum. Servor. cap. 3. in Po[illegible] Suppl. Thesaur. Graev. tom. III, p. [illegible] 13.

mae imbrem indulgentia divina siccaret. Et rursus: Deus enim delebit omnem lacrimam ab oculis eorum, et mors hactenus[a]; [2]igitur et corruptela hactenus, [3]proinde per incorruptelam fugata quemadmodum [4]mors per immortalitatem. Si dolor et maeror et gemitus ipsaque mors ex laesuris et animae et carnis obveniunt, quomodo auferentur, nisi cessaverint causae, [5]scilicet laesurae carnis atque animae? Ubi casus adversi apud [6]deum? aut ubi incursus infesti apud Christum? ubi [7]daemonici impetus apud spiritum sanctum, iam et ipso diabolo cum angelis suis ignibus merso? ubi necessitas, aut quod dicitur fortuna vel fatum? quae resuscitatis plaga post veniam? quae reconciliatis ira post gratiam? quae infirmitas post virtutem? quae imbecillitas post salutem? Quod vestimenta et calciamenta filiorum Israëlis quadraginta illis annis indetrita, [8]et inobsoleta manserunt, quod [9]et [10]in ipsis corporibus unguium et capillorum [11]facilia crementa habilitatis et dignitatis iustitia defixit[b], [12]ne etiam enormitas [13]corruptelae deputaretur, quod Babylonii ignes trium fratrum nec tiaras nec [14]sarabara[c], quamquam Iudaeis [15]aliena, laeserunt, quod Ionas devoratus a belua maris, in cuius alvo naufragia digerebantur, triduo post incolumis exspuitur, quod hodie Enoch et Helias, nondum resurrectione dispuncti, quia nec morte functi, qua tamen de orbe translati et hoc ipso iam aeternitatis candidati, ab omni vitio et ab omni damno et ab omni iniuria et contumelia [16]emunitatem carnis[d] ediscunt: cuinam fidei testimonium signant, nisi qua credi oportet haec futurae integritatis [17]esse documenta? Figurae enim nostrae fuerunt, apostolo auctore, quae scripta sunt ut et dominum potentiorem credamus omni corporum lege, et carnis magis utique [18]conservatorem, cuius etiam vestimenta, etiam calciamenta protexit.

Apoc. XXI, 4. — Deut. XXIX, 5. — Dan. III, 27. — Ion. II, 1 sqq. — Gen. V, 24. II Reg. II, 11. — Deut. XXIX, 5.

2. igitur et corruptela hactenus *om. A.* 3. perinde *B.* 4. mors *om. BC.* 5. laesurae animae scilicet et carnis *A.* 6. deum *cd., de cod. Io. Clementis.* dominum *reliqui.* 7. daemoniaci *d.* 8. et inobsoleta *cd.* et obsoleta *A.* inobsoleta *reliqui.* 9. et *om. B.* 10. in *om. A.* 11. et facilia *ABCa.* 12. nec *A.* 13. corruptela *ABCa.* 14. sarabas *Ca.* sarabaras *ABc.* sarabaeas *Cmg.* 15. alienas *ABCac.* 16. emunitatem *ABCd. codex Pithoei.* immunitatem *reliqui.* 17. documenta esse *B.* 18. et conservatorem *BCa.*

Cap. LVIII. a. et mors hactenus] Id est, non ultra, nunquam posthac. Cf. quae annotavi ad Exhortat. Castit. cap. 1.

b. habilitatis et dignitatis iustitia defixit] Id est repressit, impedivit. Quemadmodum autem hic „habilitatis et dignitatis iustitiam," ita Adv. Hermog. cap. 41 „mutationis iustitiam" et De Pallio cap. 4 „iustitiam pallii" dixit.

c. sarabara] Cf. adnott. ad De Pallio cap. 4.

d. emunitatem carnis] Noluit Septimius dicere *immunitatem*, ne diversae cuiusdam substantiae conditionem Enocho et Eliae tribuere videretur, quasi ex naturae suae qualitate ab omni labe immunibus, sed eos iam emunitatem carnis discere ait, quasi iam excusatos et exoneratos sive exemptos de communi et pristina illa naturae humanae conditione. (Rigalt.)

Cap. LIX. Sed futurum, inquis, aevum alterius est dispositionis et aeternae; igitur huius aevi substantiam non aeternam diversa possidere non posse. Plane, si homo propter dispositionem futuram, et non dispositio propter hominem. Sed enim apostolus scribens, Sive mundus sive vita sive mors sive futura sive praesentia, omnia vestra sunt, eosdem constituit haeredes etiam futurorum. Nihil tibi largitur Esaias, dicens, Omnis caro foenum, et alibi, Et videbit omnis caro salutare [1]dei. Exitus, non substantias, distinxit. Quis enim iudicium [2]dei non in sententia duplici statuit salutis et poenae? Omnis igitur caro foenum, quae igni destinatur, et omnis caro videbit salutare dei, quae saluti ordinatur. Ego me scio neque alia carne adulteria commisisse, neque nunc alia carne ad continentiam eniti. Si quis est bina pudenda circumferens, potest iam et demere foenum[a] carnis immundae, et solam sibi reservare quae visura sit [3]dei salutare. Sed cum idem prophetes etiam nationes ostendat nunc deputatas velut pulverem et salivam, nunc speraturas et credituras in nomen et in brachium domini, numquid et [4]de nationibus fallimur? et aliae quidem sunt crediturae, aliae in pulverem deputatae, ex diversitate substantiae? Sed et Christus intra oceanum[b], et de isto caelo quod nobis [5]incubat, verum lumen nationibus [6]offulsit. Et ipsi Valentiniani hic errare didicerunt[c]; nec alia [7]erit forma nationum credentium nisi quae et non credentium, de carne, de anima. Sicut ergo easdem nationes non genere, sed sorte distinxit, ita et carnes, quae in ipsis nationibus [8]una substantia est, non materia, sed mercede [9]disiunxit.

(I Cor. III, 22. — Ies. XL, 7. Ib. v. 5. — Ib. v. 15. 17. Ies. XLII, 4.)

Cap. LX. Ecce autem, ut adhuc controversiam [1]exaggerent [2]carni, carni maxime [3]eidem, de officiis quoque membrorum argumentantur, aut

Cap. LIX. 1. dei *ABcd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* domini *Cab.* 2. dei *Acd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* domini *reliqui.* 3. dei *cd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* domini *reliqui.* 4. nationes fallimur *A.* 5. incumbat *ABC.* 6. effulsit *ABbc.* 7. forma erit *A.* 8. una substantia est, non materia *om. AB.* 9. distinxit *A.*

Cap. LX. 1. exaggerant *Ca.* exaggeraret *AB.* 2. carni, carni maxime *B.* carni maxime *reliqui.* 3. eidem *ABCcd. tres Vaticani, et cod. Io. Clementis.* fidem *ab.*

Cap. LIX. a. et demere foenum] Facile rescripseris „et *demetere* foenum."

b. intra oceanum] Hoc etiam delirabant Valentiniani, quod extra hunc ambitum terrae alios homines esse dicerent, ac diversae substantiae, eosque veros, Theletos et Abascantos et Acinetos. Nostrates enim veros homines non esse, quos Demiurgus stillicidium situlae et pulverem areae et locustas deputavit. Qua de re Septimius noster apertius disputabit lib. De Scorpiace [cap. 10.]. Ad haec vero deliramenta non pertinere arbitror quod legitur in prima Clementis ad Corinthios Epistola de mundis extra oceanum positis, quos ἀπεράντους esse ait. Nam hoc viro apostolico geographiae potius imperitia exciderit, quam ullius dogmatis adserendi studio." (Rig.)

c. hic errare didicerunt] V. Advers. Valentin. cap. 29.

et ipsa dicentes permanere debere in suis operibus et fructibus ut [4]eidem corpulentiae adscripta, aut, quia constet discessura esse officia membrorum, corpulentiam quoque [5]eradant, [6]cuius scilicet perseverantia credenda non sit, [7]ut quae sine membris, quia nec membra credenda sint sine officiis. Quo enim iam, inquiunt, spelunca haec oris et dentium statio et gulae lapsus et [8]compitum stomachi et [9]alvi gurges et intestinorum [10]perplexa proceritas, cum esui et potui locus non erit? quo huiusmodi membra admittunt, subigunt, devolvunt, dividunt, digerunt, egerunt? quo manus ipsae et pedes et operarii quique artus, cum victus etiam cura cessabit? quo renes conscii seminum, et reliqua genitalium utriusque sexus, et [11]conceptuum stabula, et uberum fontes, [12]discessuro concubitu et fetu et educatu? postremo quo totum corpus, totum scilicet vacaturum? [13]Ad haec ergo praestruximus non oportere committi futurorum atque praesentium dispositiones, intercessura tunc demutatione, et nunc superstruimus officia ista membrorum necessitatibus vitae huius eo usque consistere, donec et ipsa vita transferatur a temporalitate in aeternitatem, sicut animale corpus in spiritale, dum mortale istud [14]induit immortalitatem et corruptivum istud incorruptelam; et ipsa autem liberata tunc vita [15]a necessitatibus liberabuntur et membra ab officiis, nec ideo non erunt necessaria. Licet enim officiis liberentur, sed iudiciis retinentur, ut [16]quis*que* referat per corpus prout gessit. Salvum enim hominem tribunal dei exigit; salvum vero sine membris [17]non licet esse, ex quorum non officiis, sed substantiis constat. Nisi forte et navem sine carina, sine prora, sine puppi, sine compaginis totius incolumitate [18]salvam adseverabis. Et tamen navem procella dissipatam[a] [19]vel carie dissolutam redactis et recuratis omnibus membris eandem saepe conspeximus etiam titulo restitutionis gloriantem. De dei

I Cor. XV, 53.

II Cor. V, 10.

4. idem *AB.* 5. credant *AB.* 6. qnibus *A.* 7. ut quae *ego.* utiqne *libri omnes.* 8. conpetum *a.* competum *C.* compum *B.* cōpletum *amg.* 9. alvei *AC.* 10. perlaxa *A.* perlexa *B.* 11. conceptu' non stabula *A.* conceptu non stabula *B.* 12. discessuro *ABCad. tres Vaticani.* decessuro *bc.* 13. At ergo *A.* 14. induet *cd.* 15. a necessitatibus *abcd.* necessitatibus *reliqui.* 16. quisque *ego.* quis *libri omnes.* 17. non licet esse *bc., Rhenanus in marg. edit. princ.* non. Licet enim *C.* non licet enim *AB.* non liquet eum *ad.* non licet eum *amg.* 18. salvum *AB.* 19. et carinam dissolutam *codex Io. Clementis.*

Cap. LX. a. navem procella dissipatam] Alfeni quoque sententia fuit, navem, si adeo saepe refecta esset, ut nulla tabula eadem permaneret quae non nova fuisset, nihilominus eandem navem existimari. l. Proponebatur. De iud. Itaque Athenienses quo tempore Socrati cicutas miscuere, navem quotannis in Delon transmitti solitam eam ipsam esse dicebant qua maiores suos Theseus in Cretam vexerat. *Τοῦτό ἐστι τὸ πλοῖον ὥς φασιν Ἀθηναῖοι"* cett., inquit Platonis Phaedon cap. 1. (Rigalt.)

artificio et arbitrio et iure torquemur? Porro si dives dominus *et* liberalis adfectui aut gloriae suae praestans solam navis restitutionem hactenus eam [20]voluerit operari, idcirco [21]tu negabis necessariam illi compaginem pristinam, ut exinde iam vacaturam, cum soli saluti navis sine operatione conveniat? Igitur hoc tantummodo discere sufficit, an dominus hominem saluti destinando carnem destinarit, an eandem [22]velit denuo esse quam non debebis [23]ex futura membrorum vacatione praescribere denuo esse non posse. Licet enim [24]esse quid denuo et nihilominus vacare; nec potest autem dici vacare, si non sit. At enim si sit, poterit et non vacare; nihil enim apud deum vacabit.

Cap. LXI. Sed accepisti, homo, os ad vorandum atque potandum: cur non potius [1]ad eloquendum, ut a ceteris animalibus distes? cur non potius ad praedicandum deum, ut etiam hominibus [2]antistes? Denique Adam ante nomina animalibus enuntiavit quam de arbore decerpsit, ante etiam prophetavit quam [3]voravit. Sed accepisti dentes [4]ad macellum [5]corrodendum: cur non potius ad omnem hiatum et rictum [6]tuum [7]coronandum? cur non potius ad pulsus linguae [8]temperandos, ad vocis articulos offensione signandos? denique et [9]edentulos esse audi[a], et vide ut [10]honori oris et organum dentium quaeras. Forata sunt inferna in viro et in femina, nimirum qua libidines [11]fluitent: cur non magis [12]defluxura[b] colentur? Est adhuc [13]feminis intus quo semina congerantur: an quo sanguinis onera [14]secedant, quem pigrior sexus discutere non sufficit? Dicenda enim et haec[c], quatenus quae volunt [15]et qualiter volunt et quorum volunt officia membrorum ludibriose de industria suffundendae[d] re-

20. valuerit *B.* 21. tunc *ABC.* 22. denuo velit *A.* 23. et *ABCa.* 24. esses *AB.*
Cap. LXI. 1. ad eloquendum — — non potius *om. A.* 2. antistes *ABCcd. cod. Io. Clementis.* antestes *reliqui.* 3. devoravit *A.* 4. demacellum *AB.* 5. coornandum *c. Error, ni fallor, typographi.* 6. tuum *om. a.* 7. coornandum *codex Io. Clementis.* 8. temporandos *c., ex duobus Vaticanis.* 9. edentulos esse audi *ego.* edentulos audi *bcd.* edentulus. Sed audi *ABC.* edentulus es? Sed audi *a.* edentulus audis? *Fr. Iunius.* 10. honori *bc.* honorem *reliqui.* 11. fluitant *A.* 12. defluxura *ABC. codex Pithoei, Fr. Iunius et Nic. Rigaltius.* de fluxura *a.* qua potuum defruta *bcd.* 13. in feminis *c., ex cod. Io. Clementis.* 14. succedant *B.* 15. et quorum volunt et qualiter volunt *ABd.*

Cap. LXI. a. denique et edentulos esse audi] Ita emendasse haec verba mihi videor. Adeo, inquit, et audi, si nescis, et edentulos posse edere homines, indeque disce non comminuendis tantum cibis, immo honori potius oris dentium organum esse provisum.

b. defluxura] Defluxura recte interpretatur Rigaltius quae de potu excernuntur.

c. Dicenda enim et haec] Circa huiusmodi officia membrorum mira libertate lusit Hieronymus libro I Adv. Iovinianum. (Rigalt.) V. Hieron. Adv. Iovin. I. p. 177 sq. tom. IV. Opp. ed. Bened.

d. suffundendae] Id est quasi pudore conficiendae et refutandae. Cf. de verbo *suffundere*, quod Tertulliano usitatissimum est, cf. adnott. ad Scorp. cap. 10.

surrectionis oblatrant, non recogitantes ipsas prius causas necessitatis tunc vacaturas, cibi, famem, et potus, sitim, et concubitus, genituram, et operationis, victum. Sublata enim morte neque victus [16]fulcimenta ad praesidia vitae neque generis [17]supparatura gravis erit membris. Ceterum et hodie vacare intestinis et pudendis licebit. Quadraginta diebus [18]Moyses et Helias ieiunio functi solo deo alebantur. Iam [19]tunc enim dedicabatur, Non in [20]pane [21]vivit homo, sed in dei verbo. Ecce virtutis futurae liniamenta. Nos quoque, ut possumus, [22]os cibo excusamus[e], etiam sexum a congressione subducimus. [23]Quot spadones voluntarii? [24]quot virgines [25]Christo maritatae? [26]quot steriles utriusque naturae infructuosis genitalibus structi? [27]Nam [28]si et hic iam vacare est et officia et emolumenta membrorum temporali vacatione, ut in temporali dispositione, nec homo tamen minus salvus est, proinde homine salvo, et quidem magis tunc, ut in aeterna dispositione, magis non desiderabimus quae iam hic non desiderare consuevimus.

Exod. XXIV, 18. I Reg. XIX, 8. Matth. IV, 4.

Sed huic disceptationi finem dominica pronuntiatio imponit. Erunt, inquit, tanquam angeli. Si non nubendo, quia nec moriendo, utique nec ulli simili necessitati succidendo corporalis conditionis, quia et angeli aliquando tanquam homines fuerunt, edendo et bibendo et pedes lavacro porrigendo; humanam enim induerant superficiem salva intus substantia propria. Igitur si angeli facti tanquam homines in eadem substantia spiritus carnalem tractationem susceperunt, cur non et homines facti tanquam angeli in eadem substantia carnis spiritalem subeant dispositionem, non magis sollemnibus carnis obnoxii sub angelico indumento quam angeli tunc sollemnibus [1]spiritus sub humano? nec ideo non permansuri in carne, quia non et in sollemnibus carnis, cum nec angeli ideo non et [2]in spiritu permanserint, quia non et in sollemnibus spiritus. Denique non dixit, Erunt angeli, ne homines negaret, sed, Tanquam angeli, ut homines conservaret. Non abstulit substantiam, cui similitudinem attribuit.

Cap. LXII. Matth. XXII, 30. Luc. XX, 36.

[1]Resurget igitur caro, et quidem omnis, et quidem ipsa, et quidem integra. In deposito est ubicunque apud [2]deum per fide-

Cap. LXIII.

16 fulciamenta *A.* 17. supparatura *ACmgabcd.* subparitura *C. In B. desiderantur verba* ad praesidia — - supparatura. 18. Moses *bcd.* 19. tunc *om. A.* 20. pane solo *codex Io. Clementis.* 21. vivet *cd.* 22. a cibo *cd.* 23. quod *AB.* 24. quod *AB.* 25. Christi *ABCa.* 26. quod *AB.* 27. Nam *om. bc.* 28. et si *Ca.*

Cap. LXII. 1. spiritibus *c. Error typographi, ni fallor.* 2. in *om. ABC.*

Cap. LXIII. 1. Resurget *ABcd. tres Vaticani.* Resurgit *reliqui.* 2. dominum *AB.*

e. os cibo excusamus] V. adnott. ad lib. Adv. Hermog. cap. 16.

lissimum sequestrem dei et hominum Iesum Christum, qui et homini deum et hominem deo reddet, carni spiritum et spiritui carnem. Utrumque iam in semetipso foederavit, sponsam sponso et sponsum sponsae [3]comparavit. Nam et si animam [4]quis contenderit sponsam, vel dotis nomine sequetur animam caro. Non erit anima prostituta, ut nuda suscipiatur a sponso. Habet instrumentum[a], habet cultum, habet mancipium suum carnem; ut [5]collactanea comitabitur. Sed caro [6]est sponsa, quae et in Christo Iesu [7]spiritum sponsum per sanguinem [8]pacta est. Huius interitum quem putas, secessum scias esse. Non sola anima seponitur. Habet et caro [9]secessus suos interim, in aquis, in ignibus, in alitibus, in bestiis; cum in haec dissolvi videtur, velut in vasa transfunditur. Si etiam ipsa vasa defecerint, cum de illis quoque effluxerit in suam matricem terram, quasi per ambages resorbetur, ut rursus ex illa [10]repraesentetur Adam auditurus a domino, Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, vere tunc compos mali, quod evasit, et boni, quod invasit. Quid, anima, invides carni? Nemo tam proximus tibi, quem post dominum diligas; nemo magis frater tuus, [11]quae tecum etiam in deo nascitur. Tu potius illi exorare debueras resurrectionem; per te, si forte, deliquit. Sed nihil mirum, si odisti, cuius auctorem quoque respuisti, quam et in Christo aut negare aut mutare [12]consuesti, proinde et ipsum sermonem dei, qui caro factus est, vel stilo vel interpretatione corrumpens, arcana etiam apocryphorum superducens, blasphemiae fabulas. At enim deus omnipotens adversus haec incredulitatis et perversitatis ingenia providentissima gratia sua effundens in novissimis diebus de suo spiritu in omnem carnem, in servos suos et ancillas, et fidem laborantem resurrectionis carnalis animavit et pristina instrumenta[b] manifestis verborum et sensuum luminibus ab omni ambiguitatis obscuritate purgavit. Nam quia haereses esse oportuerat, ut probabiles quique [13]manifestentur, hae autem sine aliquibus occasionibus scripturarum audere non poterant, idcirco pristina instrumenta

Gen. III, 22. Ioël III, 1 sq. Cor. XI, 19.

3. confoederavit *amg.* 4. qui *A.* quid *B.* 5. collactanea *ad.* collectaneam *bc.* collatanea *C. tres Vaticani.* collatane *A.* collato ne *B.* 6. et *A.* 7. spiritum *om. bc.* 8. pacta *bcd.* passa *reliqui.* 9. sinus suos *amg.* suos sinus *bc.* 10. repraesentetur *ABCmgbcd.* praesentetur *Ca.* 11. quam quae *abc., de libris Gangneii.* 12. consuevisti *A.* 13. manifestentur *ABCa. tres Vaticani.* manifestarentur *bcd.*

Cap. LXIII. a. instrumentum] Instrumentum dicit apparatum et ornamentum, nos *ausstattung.* Cf. Dirksen Manuale s. v. p. 484.

b. pristina instrumenta] Mosis et prophetarum libros in testamento vetere comprehensos. (Fr. Iunius.) Alibi quidem „pristinum instrumentum“ a Tertulliano dici vetus testamentum verum est. Sed „pristina instrumenta“ hic dicit et vetus

quasdam materias [14]illis videntur subministrasse, et ipsas quidem [15]iisdem litteris revincibiles. Sed [16]quoniam [17]nec dissimulare spiritum sanctum oportebat quominus et [18]huiusmodi eloquiis superinundaret quae nullis haereticorum versutiis semina [19]subspargerent, immo et veteres eorum cespites vellerent, idcirco iam omnes retro ambiguitates et quas volunt parabolas aperta atque perspicua totius sacramenti praedicatione discussit per novam prophetiam de [20]paracleto inundantem. Cuius si hauseris fontes, nullam poteris sitire doctrinam, nullus te ardor exuret quaestionum, resurrectionem quoque carnis usquequaque potando [21]refrigerabis[c].

14. illis *om. ABC. Addidit de suis libris primum Gangneius.* 15. isdem *B.* eisdem *A.* 16. quomodo *B.* quem *A.* 17. necdum *abc.* 18. eiusmodi *d.* 19. subspergerent *A.* 20. paraclito *B.* 21. refrigeraberis *edit. Leopoldi.*

et novum testamentum. Pristina enim sunt, quia ante illam novissimam diem, qua omnes illorum caligines dominus discutiet. Nec quomodo veteri soli testamento possit ambiguitatum obscuritas tribui facile intellegitur.

c. refrigerabis] Non defuerunt qui *refrigeraberis* corrigerent. At Septimius hoc verbo et intransitive utitur. Adv. Praxean cap. 16: „ille altissimus — — apud Abraham sub quercu *refrigeraverit.*“ De Ieiun. Adv. Psych. cap. 10: „Inde et irreligiosum est ante famulorum carnem *refrigerare* quam domini.“

DE
ANIMA.

In scripturae discrepantia Tertulliani verbis subiecta

A significat codicem scriptum Agobardinum, Parisiensem ($A\beta$ ex collatione Steph. Baluzii, $A\varphi$ ex collatione Hildebrandi).
B - editionem principem, Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV. Literae *mg.* siglo *B* additae denotant scripturam de margine libri prolatam.
C - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL. Sigism. Gelenius in hoc libro usus est codice scripto Masburensi.
a - - Iac. Pamelii, quae prodiit Antverpiae a. MDLXXIX.
b - - Nic. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

A N I M A.**

[1]De solo censu animae congressus Hermogeni*, quatenus et istum ex materiae potius suggestu quam ex dei flatu constitisse Cap. I.

* DE CENSV ANIMAE *A.* Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI CARTHAGINENSIS (CARTHAGINENSIS *om. C.*) DE ANIMA LIBER. *BC.*

Cap. I. 1. DE IMMORTALITATE ANIMAE ‖ Si substantia animae, et an corporalis, et an effigiata, unum esse animam et spiritum, non separari animam et animum, an sit, ubi sit quod dicitur hegemonicon, de quinque sensibus corporalibus, quod philosophi et haeretici distinguunt inter sensualia et intellectualia, Intellectum semper animae inesse, De caeteris naturalibus animae, Unde anima adversus haereticos qui eam de coelis deferunt: Adversus argumentum Platonis, quod discentias reminiscentias dicat: De contemptu animae adversus eos qui post partum corpori eam inducunt: Adversus Platonicum dogma, quod non ex mortuis fiant vivi: Ad Pythagorae et Empedoclis opiniones de metempsychosi et metensomatisimo: Adversus Simonis opinionem et Carpocratis haereticorum: De sexu animae et carnis, quod simul in utero formentur, in eum: De aetate carnis et animae: De cibis, quomodo ad animam pertinere videantur: Nullam pene animam sine daemonio esse: Quomodo caro peccatrix dicatur: De bono et malo animae: De morte: De somno pertinente ad tractatum mortis: Et de anima Hermotimi: De Hermotimo: De somniis, quomodo ea patiatur anima, et unde eveniant: De vi mortis, et de Menandro haeretico: Nihil animae in corpore manere post mortem, ut videtur quibusdam: De animae excessu, De receptu, De inferis, et an illuc omnes animae compellentur: An commorentur hic animae post mortem, vel ab inferis commeent, An aliquid interim animae patiantur apud inferos, De solo censu animae *cett. B. In A. quinque capita desiderantur cum sexti dimidia.*

** DE ANIMA.] Hic liber in exemplari Agobardi passim inscribitur DE CENSV ANIMAE. Sed falso. Nam ut ex istius operis principio patet, is fuit titulus alterius libri quem adversus Hermogenem Septimius noster composuerat, ut ostenderet quid censeri anima deberet; etenim constare ex dei flatu, non ut Hermogenes dicebat, ex materiae suggestu. Hoc tantum eo libello, qui hodie desideratur, adversus haereticum disputaverat. Nunc de animae statu ac de quaestionibus reliquis ad eam pertinentibus agit adversus philosophos. Itaque receptissimum iam vulgatis editionibus titulum generalem DE ANIMA retinuimus. (Rigalt.)

Cap. I. a. De solo censu animae congressus Hermogeni] *Censu animae,* id est (ut idem auctor loquitur lib. De Resurr. Carnis cap. 2.) ortu ex quo censetur anima, ac veluti natalibus eius, quemadmodum exponitur infra cap. 4. Quod autem hinc adstruit Pamelius, ab auctore librum De Censu Animae fuisse scriptum, id meo iudicio verum est. Nam etsi ex communi ratione materiae idem videtur conficere, de qua in libro Adv. Hermogenem actum est, tamen (quod verba hoc loco indicant, itemque

praesumpsit, nunc ad reliquas conversus quaestiones plurimum videbor cum philosophis dimicaturus. Etiam in carcere [2]Socratis de animae statu [3]velitatum est. Nescio iam hoc primum, an opportuno in tempore [4]magistri[b], etsi nihil de loco interest. Quid enim liquido saperet anima tunc Socratis, iam sacro navigio regresso, iam cicutis damnationis exhaustis[c], iam morte praesente utique consternata ad aliquem [5]motum, secundum naturam, aut [6]externata[d], si non secundum [7]naturam? Quamvis enim placida atque tranquilla, quam nec coniugis fletus statim viduae nec liberorum conspectus exinde pupillorum lege pietatis inflexerat, vel in hoc tamen mota, ne moveretur, ipsa constantia concussa est adversus inconstantiae concussionem. Quid autem aliud saperet vir quilibet iniuria damnatus praeter iniuriae solamen? nedum philosophus, gloriae animal[e], cui nec consolanda est iniuria, sed potius insultanda. Denique post sententiam obviae coniugi et muliebriter inclamanti, Iniuste damnatus [8]es Socrates! iam et de gratulatione responderat, Volebas autem iuste[f]? [9]Quo nihil mirandum, si et in carcere [10]inviscatas Anyti et Meliti palmas[g] [11]gestiens infringere ipsa morte

2. Socrati *Ios. Scaliger.* 3. vel ita velificatum est *B.* 4. magisterii *Ios. Scaliger.* 5. motum *ab., cum Latinio.* modum *BC.* 6. exsternata *b.* externum *reliqui.* 7. consternata *B.* 8. est *B.* 9. quo nihil *B.* Nihil *reliqui.* 10. inviscatas *C., Gasp. Scioppius.* in te inuiscatas *B.* lemniscatas *reliqui, de coniect. Latinii.* 11. gestiens *BmgCab.* gestio *B.*

cap. 3. et praesertim cap. 11.) singulare aliquid amplius tractavisse palam est quam quod in eo libro legitur qui extat Adv. Hermogenem. (Fr. Iunius.)

b. magistri] Id est doctoris, Socratis. Rigaltius *magistri* accipit vocativo casu, tamquam philosophos alloquatur.

c. iam cicutis damnationis exhaustis] Non simpliciter cicutas dicit, quae non intritae Socrati nisi sub solis occasum fuere, sed cicutas damnationis, quas illi sub solis ortum nuntiaverant undecimviri. Admissis enim subinde amicis nobilis ille de anima sermo haberi coeperat. Iam cicutis damnationis exhaustis, hoc est iam audita damnationis suae sententia, quasi ab eo temporis momento mortem Socrates bibere coepisset, cum ab eo quoque iudices vitam custodiis ademisse censeantur ex quo mortis sententiam dixere. Atque eam adserendae inter Evangelistas super dominicae passionis hora concordiae rationem ab iis qui numerorum notas in exemplaribus Graecis aberratione transcribentium depravari potuisse non probant, adferri notat Theophylactus in Ioann. cap. 18: „ἔκτοτε σταυρῶσαι καὶ τιμωρῆσαι οἱ δικασταὶ λέγονται, ἀφ' οὗ τὴν ἀπόφασιν ἐξενέγκωσι, διὰ τὸ τὴν δύναμιν τῆς τιμωρίας καὶ τοῦ θανάτου ἐν ταῖς γλώσσαις κεκτῆσθαι." Verum haec schemata declamationi fortean conveniant, minime autem evangelicae veritati. (Rigalt.)

d. externata] Gloss. Lat. ap. Maium Auctt. Class. tom. VIII, p. 201: „*Externare*, alienare." Gloss. Philoxeni: „*Externatus*, ἐκτὸς φρενῶν." Cf. interprr. ad Apul. Metam. III, 22.

e. philosophus, gloriae animal] Sic Hieronym. Epist. ad Iulianum p. 753. (tom. IV. Opp. ed. Bened.) et Epist. ad Pammachium p. 585. philosophum appellat „*gloriae animal* et popularis aurae atque rumorum venale mancipium." Ipse Tertull. Apol. cap. 47., et alibi, dicit „homines gloriae," et De Patient. cap. 1 „Philosophi, inquit, qui alicuius *sapientiae animalia* deputantur."

f. Volebas autem iuste?] Cf. interprr. ad Xenoph. Apol. Socr. cap. 28., qui hanc rem non de Xanthippa, sed de Apollodoro narrat.

g. inviscatas — palmas] Reposui veterem scripturam. Nihil enim h. l.

immortalitatem vindicat animae necessaria praesumptione
ae frustrationem. Adeo omnis illa tunc sapientia Socratis
tria venerat consultae aequanimitatis, non de fiducia com-
ɜritatis. Cui enim veritas comperta sine deo? cui deus
sine Christo? cui Christus exploratus sine spiritu sancto?
tus sanctus accommodatus sine fidei sacramento? Sane
facilius[h] diverso spiritu agebatur. Siquidem aiunt daemo-
a puero adhaesisse[i], pessimum revera paedagogum, etsi
s et cum deis daemonia deputantur penes poëtas et philo-
Nondum enim Christianae potestatis documenta processe-
e vim istam perniciosissimam nec unquam bonam, [13]atquin
roris artificem[k], omnis veritatis avocatricem sola traducit[l].
idcirco sapientissimus Socrates secundum Pythii quoque
suffragium, scilicet negotium navantis socio suo, quanto
atque [14]constantior Christianae sapientiae adsertio, cuius
ota vis daemonum cedit? Haec sapientia de schola caeli
lem saeculi negare liberior, quae nullum Aesculapio [15]gal-
reddi iubens praevaricetur[m], nec nova inferens daemonia,
ra depellens, nec adulescentiam vitians, sed omni bono
informans, ideoque non unius urbis, sed universi orbis
sententiam sustinens pro nomine veritatis, tanto [16]scilicet
s quanto plenioris, ut et mortem non de poculo per ha-
:unditatis absorbeat, sed de patibulo et vivicomburio per
genium crudelitatis exhauriat, interea in [17]isto tenebrosiore

alitatem vindicat animae *ab., de emendat. Latinii.* immortaltem vindi-
m *B.* immortalitatem vindicans animae *C.* 13. atquin omnis erroris
hominis erroris *BC.* antiqui erroris *ab., de coniect. Latinii.* 14. con-
ristianae sapientiae *b., de emendat. Fulvii Ursini.* constantiae Chri-
ne sapientiae *reliqui.* 15. galliceum *B.* 16. scilicet et *B.* 17. istos
es carceres *B.*

Latinii palmae. Quas *invisca-*
ptimius discimus ex Glossario
. Maio tom. VIII Class. Auctt.
— Et componitur *invisco,* as,
iscum aliquid capere; inde
inviscatio." Inviscatae igitur
nt palmae technis et dolosis
artae, ut visco utuntur in

is] Recte verterunt *μᾶλλον.*
habuimus supra Adv. Marc.
e Ieiun. cap. 10.

nium illi a puero adhaesisse]
cap. 22., et hoc ipso libro
9.

omnis erroris artificem] Ita
omnino haec verba emendanda erant.
Cf. infra cap. 57 ubi spiritum nequitiae
item appellat „multiformen luem mentis
humanae, *totius erroris artificem,* salutis
pariter animaeque vastatorem." Parti-
culam *atquin* Tertulliano fere esse pro
immo, vel *at,* saepe iam inculcavimus.
Cf. adnott. ad De Fuga cap. 6.

l. traducit.] Id est convincit, revincit,
refutat. Cf. adnott. ad De Fuga in Per-
secut. cap. 2.

m. praevaricetur] Socrates deos qui
vulgo colebantur non esse docuerat, et
tamen moriens gallinaceum se debere
Aesculapio dixit. Quare praevaricatum
esse ait Septimius qui de doctrinae suae
tenore excidit. (Rigalt.)

carcere saeculi inter suos Cebetas et suos Phaedonas, si quid de anima [18]examinandum est, ad dei regulas [19]diriget. Certe nullum alium potiorem animae [20]*demonstras* demonstratorem[a] quam auctorem. A deo [21]discas quod a deo habeas, aut nec ab alio, si nec a deo. Quis enim revelabit quod deus texit? [22]Inde sciscitandum est unde et ignorare tutissimum est. Praestat per deum nescire, quia non revelaverit, quam per hominem scire, quia ipse praesumpserit.

Cap. II. Plane non negabimus aliquando philosophos iuxta nostra sensisse. Testimonium est veritatis [1]eventus ipsius. Nonnunquam et in procella confusis vestigiis caeli et freti aliqui portus offenditur prospero errore, nonnunquam et in tenebris aditus quidam et exitus deprehenduntur caeca felicitate. Sed et natura pleraque suggeruntur quasi de publico sensu, quo animam deus dotare dignatus est. Hunc nacta philosophia ad gloriam propriae artis inflavit prae studio (non [2]mirum si istud ita dixerim) eloquii quidvis struere atque destruere eruditi magisque dicendo persuadentis quam docendo. Formas rebus imponit, eas nunc peraequat, nunc privat[a], de certis incerta praeiudicat, provocat ad exempla, quasi comparanda [3]sint omnia, omnia praescribit[b], [4]proprietatibus etiam inter similia diversis, nihil divinae licentiae servat, [5]leges naturae opiniones suas [6]facit: ferrem, si naturalis ipsa, ut [7]compos naturae de conditionis consortio probaretur. Visa est quidem sibi et ex sacris, quas putant, litteris hausisse, quia plerosque auctores etiam deos existimavit antiquitas, nedum divos, ut Mercurium Aegyptium, cui praecipue Plato adsuevit[c], ut Silenum[d] Phrygem, cui a pastoribus perducto

18. examine examinandum *B.* 19. diriget *BC., Fr. Iunius.* dirigat *ab.* 20. demonstras demonstratorem quam auctorem. A deo *ego.* demonstratorem quam auctorem reperiet. A deo *b., cum Fulvio Ursino.* demonstratorem quam auctorem a deo *BCa.* 21. discas quod a deo habeas *ego.* discat quod a deo habeas *BCa.* discat quod a deo habeat *b., cum Fulvio Ursino.* 22. Inde sciscitandum est unde *b.* Unde sciscitandum est inde *Ios. Scaliger.* Unde sciscitandum est? Unde *BCa.*

Cap. II. 1. inventus *a.* 2. mirum * non istud *B., inter voc.* mirum *et* non *spatio duorum vocabulorum, vel* 11 *litterarum, vacuo relicto.* 3. sint omnia *b., de emendat. Fulvii Ursini.* sit, omnia *B.* omnia *Ca.* 4. proprietatibus *b., de emendat. Latinii.* propria aetatibus *BCa.* 5. legis *B.* 6. fecit *B.* 7. cum post naturae *B.*

a. demonstras demonstratorem] Vindicavi verbum *demonstras* quod sequens vocabulum absorpserat.

Cap. II. a. nunc privat] Privas et proprias adsignat. (Rigalt.)

b. omnia praescribit] Praescriptis definitionibus omnia comprehendit. (Rig.)

c. Mercurius Aegyptium cui praecipue Plato adsuevit] De Mercurio cf. infra cap. 33. Adv. Valent. cap. 15. Plato eius meminit in Phaedro p. 274. cap. 59. Adde Creuzer ad Cic. N. D. III, 22. De Platone Aegyptiacae doctrinae alumno cf. Lips. Manud. ad Stoic. Philos. I, 4. pag. 652. Opp. edit. Vesal., Euseb. Praep. Evang. IX, 3. Ambros. Serm. XVIII. in Psalm. CXVIII. Augustin. De Civ. Dei VIII, 11., et quos laudant interprr. ad Lactant. IV, 2.

d. Silenum] Cf. Adv. Hermog. cap. 25. De Pallio cap. 2. Plutarch. De Consolat. ad Apoll. p. 118. Aelian. V. H. III, 18.

[e]ingentes aures suas Midas tradidit[8], ut [9]Hermotimum[f], cui Clazomenii mortuo templum contulerunt, ut Orpheum, ut Musaeum, ut Pherecydem Pythagorae magistrum. Quid autem, si philosophi etiam illa incursaverunt quae penes nos apocryphorum confessione damnantur, certos nihil recipiendum quod non conspiret germanae et ipso iam aevo pronatae propheticae paraturae, quando et pseudoprophetarum meminerimus et multo prius apostatarum spirituum[g], qui huiusmodi quoque ingeniorum calliditate omnem faciem saeculi instruxerint[h]? Postremo si etiam ad ipsos prophetas adisse credibile est indagatorem quemque sapientiae ex negotio curiositatis, tamen plus diversitatis invenias inter philosophos quam societatis, cum et in ipsa societate diversitas eorum deprehendatur. Siquidem vera quaeque et consonantia prophetis aut aliunde commendant aut aliorsum subornant, cum maxima iniuria veritatis, quam efficiunt aut adiuvari falsis aut patrocinari. Hoc itaque commiserit nos et philosophos in ista praesertim materia, quod interdum communes sententias propriis argumentationibus vestiant, contrariis alicubi regulae nostrae, interdum sententias proprias communibus argumentationibus muniant, consentaneis alicubi regulae illorum, ut prope exclusa sit veritas a philosophia per veneficia in illam sua, et ideo utroque titulo societatis adversario veritatis urgemur et communes sententias ab argumentationibus philosophorum liberare et communes argumentationes a sententiis eorum separare, revocando quaestiones ad dei litteras, exceptis plane quae sine laqueo alicuius praeiudicii ad simplex testimonium licebit adsumere, quia et ex aemulis nonnunquam testimonium necessarium, si non aemulis prosit. Nec ignoro quanta sit silva materiae[i] istius apud philosophos pro numero etiam ipsorum commentatorum, quot varietates sententiarum, quot palaestrae opinionum, quot propagines quaestionum[k], quot implicationes expeditionum. Sed et medicinam inspexi,

8. ingentem *B.* 9. Hermotimum *ab., ex emendat. Pauli Leopardi Emendatt. VIII,* 3. *Cf. infra cap.* 44. Hermippum *BC.*

e. aures suas Midas tradidit] Cuius per aures mentem ceperat Silenus philosophus. Notum illud Zenonis ad Craterem: „Auribus teneri possum, non pallio: *Λαβὴ φιλοσόφων ἐπιδέξιος ἡ διὰ τῶν ὤτων.*“ Aures *tradidit* eodem sensu dictum quo supra cap. 5. libri De Patientia „Adamum nondum aures debentem Evae.“ (Rigalt.)

f. Hermotimum] De hoc v. infra cap. 44. Cf. Plin. H. N. VII, 52.

g. apostatarum spirituum] Angelos innuit, qui de caelo ad filias hominum ruerunt, ut ipse ait lib. II De Cultu Fem. [cap. 2]. Irenaeus I, 2 dixit spiritualia nequitiae et angelos transgressos atque apostatas factos. (Rigalt.) Cf. adnott. ad De Idol. cap. 9.

h. omnem faciem saeculi instruxerint?] *Faciem* dicit respectu formae filiarum hominum, quae angelos seduxerat.

i. silva materiae] Cf. adnott. ad De Corona cap. 10.

k. propagines quaestionum] Gregor. Nazianz. Orat. II dicit *„περιττὰς καὶ*

sororem, ut aiunt, philosophiae[l], sibi quoque hoc negotium vindicantem, [10]ut ad quam magis animae ratio pertinere videatur per corporis curam. Unde et plurimum sorori refragatur, quod animam quasi coram in domicilio suo tractando magis norit. Sed viderit utriusque praestantiae ambitio. Habuit et philosophia libertatem ingenii et medicina necessitatem artificii ad extendendos de anima retractatus; late quaeruntur incerta, latius disputantur praesumpta. Quanta difficultas probandi, tanta operositas suadendi, ut merito Heraclitus ille tenebrosus vastiores caligines animadvertens, apud examinatores animae taedio quaestionum pronuntiarit terminos animae nequaquam [11]invenisse[m] omnem viam [12]ingrediendo. Christiano autem paucis ad scientiam huius rei opus est. Nam et certa semper in paucis, et amplius illi quaerere non licet quam quod inveniri licet; infinitas enim quaestiones apostolus prohibet. Porro non amplius inveniri licet quam quod a deo discitur; quod autem a deo discitur, totum est.

I Tim. I, 4.

Cap. III. Atque utinam nullas haereses oportuisset existere, ut probabiles quique emicarent. Nihil omnino cum philosophis super anima quoque experiremur, patriarchis, ut ita dixerim, haereticorum[a]. Siquidem ét ab apostolo iam tunc philosophia concussio veritatis providebatur; Athenis enim expertus linguatam civitatem[b] cum omnes illic sapientiae atque facundiae caupones degustasset, inde concepit [1]praemonitorium illud edictum. Proinde enim et animae ratio per philosophatas doctrinas hominum miscentes aquas vino. Alii immortalem negant animam, alii plusquam immortalem adfirmant, alii de substantia, alii de forma, alii de unaquaque dispositione disceptant, hi statum eius [2]aliunde ducunt, hi exitum aliorsum abducunt, prout aut Platonis honor[c] aut Zenonis [3]vigor[d] aut Aristo-

I Cor. XI, 19. Col. II, 8. Ies. I, 22.

10. quidem, ad *B.* 11. inveniens *B.* 12. ingrediens *B.*
Cap. III. 1. praemonitorum *B.* 2. alium deducunt *B.* 3. rigor *Fr. Iunius.*

ἀχρήστους παραφυάδας τῶν ζητημάτων.“

l. sororem, ut aiunt, philosophiae] Isidor. Origg. IV, 13 „Medicina secunda philosophia dicitur. Utraque enim disciplina totum sibi hominem vindicat. Nam sicut per illam anima, ita per hanc corpus curatur.“

m. terminos animae nequaquam invenisse] Servavit hoc Heracliti dictum etiam Diog. Laert. IX, 6. tom. II, p. 330. ed. Lips.

Cap. III. a. patriarchis, ut ita dixerim, haereticorum.] Ita appellavit etiam Adv. Hermog. cap. 8. — Cf. etiam Lips. Manud. ad Stoic. Philosoph. I, 3. p. 627.

b. linguatam civitatem] *Γλωσσώδη.* Prout usurpatur Psalm. 139. Sic autem habet vetus interpres duobus locis Ecclesiast. 8, 4 et 25, 27. (Fr. Iunius.) Cf. Senec. Epist. 94. Sidon. Epist. VI, 8. Pacian. ad Sympron. Epist. II: „Hesiodus istud in Helicone mentitus est, sed Atheniensium studio, quibus, ut apostolus ait, nihil vacabat nisi loqui.“

c. Platonis honor] Id est Plato philosophorum honoratissimus.

d. Zenonis vigor] Fr. Iunius corrigit *rigor, σκληρότης.* Vindicat scripturam Salmas. ad De Pallio p. 293. ed. LB.

telis tenor[e] aut Epicuri stupor[f] aut Heracliti maeror[g] aut Empedoclis furor[h] persuaserunt. Deliquit, opinor, divina doctrina ex Iudaea potius quam ex Graecia oriens. Erravit et Christus piscatores citius quam [4]sophistam ad praeconium emittens. Si qua igitur in hunc modum de nidoribus philosophiae candidum et purum aërem veritatis infuscant, ea erunt Christianis enubilanda, et percutientibus argumentationes originales[i], id est philosophicas, et opponentibus definitiones caelestes, id est dominicas, ut et illa, quibus ethnici a philosophia capiuntur, destruantur, et haec, quibus fideles ab haeresi concutiuntur, retundantur. Una iam congressione decisa adversus Hermogenem, [5]ut praefati sumus, quia animam ex dei flatu, non ex materia [6]vindicamus, muniti et illic divinae determinationis inobscurabili regula, Et flavit, inquit, deus flatum vitae in faciem hominis, et factus est homo in animam vivam, utique ex dei flatu, de isto nihil amplius revolvendum. Habet suum titulum et suum haereticum. Ceteris hinc exordium inducam.

Ies. II, 3. Matth. IV, 19. Gen. II, 7.

Cap. IV.

[1]Post definitionem census[a] quaestionem status patitur. Consequens enim est ut ex dei flatu animam professi initium ei [2]deputemus. Hoc Plato excludit, innatam et infectam animam volens[b]. Et natam autem docemus et factam ex initii constitutione. Nec statim erravimus utrumque dicentes, quia scilicet aliud sit natum, aliud factum, utpote illud animalibus competens. Differentiae autem sua habendo loca et tempora habent aliquando et passivitatis commercia[c]. Capit itaque et facturam [3]provenisse poni[d], siquidem omne quod quoquo modo accipit esse generatur. Nam et factor ipse parens facti potest dici; sic et Plato utitur. Igitur quantum

4. sophistas *b., cum Fulvio Ursino.* 5. En, ut *B.* 6. vindicavimus *Fr. Iunius.*
Cap. IV. 1. DE INNATA. Post *B.* DE SVBSTANTIA ANIMAE ET AN CORPORALIS. Post *C.* 2. deputemus *b., de emendat. Fulvii Ursini.* deputaremus *BCa.* 3. provenisse poni *ego.* pro inesse poni *BC.* pro nasci poni *a.* dici generari, pro in esse *b., de coniect. Fulvii Ursini.*

e. Aristotelis tenor] Aequabilitatem perpetuam in scribendo, interpretatur Fr. Iunius.

f. Epicuri stupor] Τὸ ἀνάλγητον, interpretatur Fr. Iunius.

g. Heracliti maeror] V. quae narrat de eo Diog. Laert. IX, 1. p. 326 sq. ed. Lips.

h. Empedoclis furor] Cf. Apolog. cap. 50.

i. argumentationes originales] Quas ex naturae principiis et quasi fontibus hauserunt philosophi. (Fr. Iunius.)

Cap. IV. a. census] Cf. supra init. cap. 1.

b. innatam et infectam animam volens.] Plato. Phaedro cap. 24. p. 245. Cic. Tusc. I, 23. Somn. Scip. cap. 8 sq.

c. passivitatis commercia.] Ius passim commeandi et reciprocandi, adeo ut alterum promiscue sumatur loco alterius. (Fr. Iunius.)

d. Capit itaque et facturam provenisse poni] Ita emendavi haec verba, quae alii aliter temptarunt. *Capit,* id est δέχεται, ex usu Tertulliani. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 17.

ad fidem nostram factae nataeve animae, depulsa est philosophi opinio auctoritate prophetiae quoque.

Cap. V. Accerserit Eubulum aliquem[a] et Critolaum et Xenocratem, et isto in loco amicum Platonis Aristotelem. Fortassean exstruentur magis ad auferendam animae corpulentiam, si non alios e contrario inspexerint, et quidem plures, corpus animae vindicantes. Nec illos dico solos qui eam de manifestis corporalibus effingunt, ut Hipparchus[b] et Heraclitus ex igni, ut Hippon[c] et Thales ex aqua, ut Empedocles et Critias[d] ex sanguine, ut Epicurus ex atomis, si et atomi corpulentias de coitu suo cogunt, ut Critolaus et Peripatetici eius ex quinta nescio qua substantia[e], si et illa corpus, quia corpora includit, — sed etiam Stoicos[f] allego, qui spiritum praedicantes animam paene nobiscum, qua proxima inter se flatus et spiritus, tamen corpus animam facile persuadebunt. Denique Zeno[g] consitum spiritum definiens animam hoc modo instruit. Quo, inquit, digresso animal emoritur, corpus est: consito autem spiritu [1]digresso animal emoritur, ergo [2]consitus spiritus corpus est; consitus autem spiritus anima est, ergo corpus est anima. Vult et [3]Cleanthes[h] non solum corporis lineamentis, sed et animae notis similitudinem parentibus in [4]filios respondere, de speculo scilicet morum et ingeniorum et adfectuum, corporis autem similitudinem et dissimilitudinem capere et animam. Itaque corpus similitudini vel dissimilitudini obnoxium. Item corporalium et incorporalium passiones inter se non communicare. Porro et animam compati corpori, cui laeso ictibus, vulneribus, ulceribus condolescit, et corpus animae, cui adflictae cura, angore, amore [5]cohaerescit per detrimentum [6]socii vigoris, cuius pudorem et [7]pavorem rubore atque pallore testetur. Igitur anima corpus ex corporalium passionum communione. Sed et Chrysippus[i] manum ei porrigit, constituens corporalia ab incorporalibus derelinqui omnino non posse, quia nec

Cap. V. 1. digresso *om. B.* 2. Consitus autem spiritus *B.* 3. Cleantes *B.* 4. filiis *Fr. Iunius.* 5. coaegrescit *Latinius.* 6. socii et vigoris *B.* scilicet vigoris *c., cum Fulvio Ursino.* 7. pavore *B.*

Cap. V. a. Eubulum aliquem] Cf. Diog. Laert. IX, 116.

b. Hipparchus] Macrob. in Somn. Scip. I, 14. Erant qui pro *Hipparchus Hippasus* rescribendum proponerent. Cf. Aristot. Metaph. I, 3. Theodoret. Παθημ. Ἑλλ. V, p. 545. tom. IV. Opp. ed. Paris.

c. Hippon] Cf. Aristot. l. l. et De Anima I, 3.

d. Empedocles et Critias] Cf. Aristot. De Anima I, 2. Macrob. in Somn. Scip. I, 14.

e. ex quinta nescio qua substantia] Cf. Cic. Tuscul. I, 10.

f. Stoicos] Cf. Nemesius De Nat. Hom. cap. 2. Theodoret. Ἑλλην. Παθημ. lib. V. p. 545. tom. IV. Opp. — Cf. etiam De Carne Chr. cap. 11.

g. Zeno] Diog. Laert. VII, 156. Theodoret. l. l. p. 547.

h. Cleanthes] Nemes. De Nat. Hom. p. 33. 76. Matth. Cf. infra cap. 25.

i. Chrysippus] Nemes. l. l. p. 34. 81.

contingantur ab eis (unde et Lucretius[k], Tangere enim et tangi nisi corpus nulla potest res), derelicto autem corpore ab anima affici morte. Igitur corpus anima, [8]quae nisi corporalis corpus non [9]derelinqueret.

Cap. VI.

[1]Haec Platonici subtilitate potius quam veritate conturbant. Omne, inquiunt, corpus aut animale sit necesse est aut inanimale. Et si quidem inanimale est, extrinsecus movebitur, si vero animale, intrinsecus. Anima autem nec extrinsecus movebitur, ut quae non sit inanimalis, nec intrinsecus, ut quae ipsa potius moveat corpus. Itaque non videri eam corpus, quae non corporalium forma[a] ex aliqua regione moveatur. Ad hoc nos mirabimur incongruentiam primo definitionis provocantis ad ea quae in animam non conveniunt. Non enim potest anima animale corpus dici aut inanimale, cum ipsa sit quae aut faciat corpus animale, [2]si adsit, aut inanimale, si absit ab illo. Itaque quod facit non potest esse ipsa, ut dicatur animale vel inanimale. Anima enim dicitur substantiae suae nomine. Quodsi non capit[b] animale corpus dici aut inanimale, quod est anima, quomodo provocabitur ad animalium et inanimalium corporum formam? Dehinc si corporis est moveri extrinsecus ab aliquo, ostendimus autem supra moveri animam et ab alio, cum vaticinatur, cum furit, utique extrinsecus, [3]cum ab alio, merito[c] quod movebitur extrinsecus ab alio secundum exempli propositionem corpus [4]agnoscam. Enimvero si ab alio moveri corporis est, quanto magis movere aliud? Anima autem movet corpus, et conatus eius extrinsecus foris parent. Ab illa est enim impingi et pedes in incessum et manus in contactum et oculos in conspectum et linguam in effatum, velut [5]sigillario [6]motu[d] superficiem intus [7]agitante. Unde haec [8]vis [9]incorporali animae? unde vacuae rei solida propellere? Sed quomodo divisi videntur in homine sensus corporales et intellectuales? Corporalium aiunt rerum qualitates, ut [10]terrae, ut ignis, corporalibus sensibus renuntiari[e], ut [11]tactui,

8. quam si corporali *B.* 9. derelinquet *BC.*
Cap. VI. 1. Videntur haec Platonicis *B.* 2. si adsit, aut inanimale *om. B.* 3. qui *B.* quis *Fulv. Ursinus.* *Possis* quia. *Delet Fr. Iunius.* 4. adagnoscam *B.* 5. singillario *a.* 6. motus *B.* 7. agitantem *B.* 8. vis *b., de emendat. Latinii.* visio *BCa.* 9. incorporalis *B.* 10. terra *BC.* 11. tactu, ut visu *b., cum Fulv. Ursino.*

k. Lucretius] Lucr. De Nat. Rer. I, 305.

Cap. VI. a. corporalium forma] Hoc est rerum corporalium lege, natura. (Rigalt.) Cf. adnott. ad De Idolol. cap. 18.

b. capit] Cf. supra adnott. ad cap 4.

c. merito] Id est consequenter. Sic utitur De Carne Chr. cap. 4. Adv. Hermog. cap. 12. De Resurr. capp. 5. 14. 15. 25. 31. 37. 50. 54.

d. sigillario motu] V. quae annotavi ad Adv. Valentin. cap. 18. Cf. Aristot. De Mundo cap. 6.

e. renuntiari] Indicari, notari, definiri; cf. paulo infra „ne dicas idcirco ea *per corporales renuntiari sensus.*“, et deinde

ut visui, incorporalium vero intellectualibus conveniri[f], ut benignitatis, ut malignitatis. Itaque incorporalem esse animam constat, cuius qualitates non corporalibus, sed intellectualibus sensibus comprehendantur. Plane, si non huius definitionis gradum exclusero. Ecce enim incorporalia ostendo corporalibus sensibus subici, sonum auditui, colorem conspectui, odorem odoratui, quorum exemplo etiam anima corpori accedit, ne dicas idcirco ea per corporales renuntiari sensus quia corporalibus accedant. Igitur si constat incorporalia quoque a corporalibus comprehendi, cur non et anima, quae corporalis, ab incorporalibus renuntietur? Certe definitio exclusa sit. De insignioribus argumentationibus erit etiam illa, quod omne corpus corporalibus [12]ali[g] iudicant, animam vero ut incorporalem incorporalibus, sapientiae scilicet studiis. Sed nec hic gradus stabit, etiam Sorano methodicae medicinae instructissimo auctore respondente animam corporalibus quoque ali, denique [13]deficientem eam cibo plerumque fulciri. Quidni? quo adempto in totum dilabitur ex corpore. Ita [14]etiam ipse Soranus plenissime super anima commentatus quatuor voluminibus, et cum omnibus philosophorum sententiis expertus, corporalem animae substantiam vindicat, etsi illam immortalitate [15]fraudavit. Non enim omnium est credere quod Christianorum est. Sicut ergo Soranus[h] ipse rebus ostendit animam corporalibus ali, proinde et philosophus exhibeat illam [16]incorporalibus pasci. Sed nemo unquam cunctanti de exitu animae [17]mulsam aquam de eloquio Platonis infudit[i] aut micas de [18]minutiloquio [19]Aristotelis[k] [20]infersit. Quid autem facient tot ac tantae animae

12. ali indicant *Cab.* adiudicant *B.* 13. deficientem eam *b., de emendat. Fulvii Ursini.* deficiente in ea *B.* deficientem a *Ca.* 14. et ne ipse *B.* 15. fraudabit *B.* 16. ita corporalibus *B.* 17. mulsiam *B.* 18. multiloquio *Bmg. Verbis* de minutiloquio *incipit codex Agobardinus* (*fol.* 118. *b.*). 19. Aristotilis *Aβ.* 20. infersit *Aab. Latinius.* intersit *reliqui.*

„cur non et anima — *ab incorporalibus renuntietur?*"

f. conveniri] Id est peti, deprehendi; cf. adnott. ad Apolog. cap. 10. et ad De Idolol. cap. 20. Alioquin facile esset corrigere *convenire.*

g. corporalibus ali] Cf. Nemesius l. l.

h. Soranus] De hoc cf. Suidam cum interprr. Citat eum Tertullianus infra capp. 8. 14. 15. 25. 44., praeterea Augustin. Contra Iulian. Pelag. cap. 9. Retractt. II, 62. Cyprian. Epist. 76. ad Magnum.

i. mulsam aquam de eloquio Platonis infudit] Nemo recreavit et refrigeravit aut fulcivit eam quasi potu de flumine dulci Platonicae eloquentiae aut quasi cibo cett. (Fr. Iunius.) Nemo Sorano dubitanti de exitu, id est sorte, animae argumentis ex Platone aut Aristotele sumptis persuadere illi atque firmare labantem conatus est.

k. de minutiloquio Aristotelis] Micas et minutiloquium dicit λεπτολογίαν, scribendi genus subtile, concisum, quod est Aristotelis. Irenaeus lib. II [cap. 19.], ubi adversus Valentinianos dixerat: „Et minutiloquium autem et subtilitatem circa quaestiones, cum sit Aristotelicum, inferre fidei conantur." Unde etiam Septimius noster De Praescr. Haeret. cap. 7 „Miserum Aristotelem, qui illis dialecticam instituit, artificem struendi ac destruendi, versipellem in sententiis" cett.

rupicum et [21]barbarorum[l], quibus alimenta sapientiae desunt, [22]et tamen [23]indocta prudentia pollent, et sine academiis et porticibus Atticis et [24]carceribus Socratis denique ieiunantes [25]a philosophia nihilominus vivunt? Non enim substantiae ipsi alimenta proficiunt studiorum, sed disciplinae, quia nec opimiorem animam efficiunt, sed ornatiorem. Bene autem quod et artes Stoici corporales affirmant. Adeo sic quoque anima corporalis, si et artibus ali creditur. Sed enormis intentio philosophiae solet plerumque nec prospicere pro pedibus. [25b]Sic [26]Thales in puteum[m]. Solet [27]et sententias suas non intellegendo valetudinis corruptelam suspicari. [28]Sic Chrysippus [29]ad elleborum[n]. Tale aliquid opinor ei accidit, cum duo [30]in unum corpora negavit, [31]alienato a prospectu et recogitatu [32]praegnantum, quae non singula [33]quotidie corpora, sed [34]et bina et [35]terna in unius uteri ambitu perferunt. Invenitur etiam in iure civili[o] Graeca quaedam quinionem [36]enixa filiorum, semel omnium mater, unici [37]fetus parens multiplex, unici uteri puerpera numerosa, quae tot stipata corporibus, paene dixerim populo, sextum ipsa corpus fuit. Universa conditio[p] testabitur corpora de corporibus processura iam illic esse unde procedunt. [38]Secundum sit necesse est quod ex alio [39]est. Nihil porro ex alio est nisi dum gignitur; [40]sed tunc duo sunt.

Cap. VII. Luc. XVI, 23 sqq.

Quantum ad philosophos satis haec, quia quantum ad nostros, ex abundanti; quibus corporalitas animae in ipso evangelio relucebit. Dolet apud inferos anima cuiusdam, et punitur in flamma, et

21. barbarorum *ABCa.* baronum *b., de emendat. P. Pithoei et Fulv. Ursini.* 22. et *om. BCa.* 23. indoctae *AB.* 24. caesaribus sacratis *A.* 25. a philosophia *BCa.* philosophia *Ab.* 25b. Scit *Desid. Heraldus in Tertull. Apolog. p.* 44. 26. tales *A.* 27. et *om. A.* 28. Scit *Desid. Heraldus l. l.* 29. ad Delleborum *B.* ad elborum *ABmg.* 30. in unum *(Aγ)BCa.* unum *(Aβ)b.* 31. alienato *Fr. Iunius.* alienata *ABCa.* alienatus *b., cum Fulvio Ursino.* 32. praegnata umquam e non singulatim quotidie *A.* 33. cotidie *BC.* 34. labina et *A.* 35. terrena *AC.* 36. enixa, filiorum semel *distinguit Aγ.* 37. festus *A.* 38. seorsum *Bmg.* 39. est *Ab.* sit *BCa.* 40. sed tunc *om. Ab.*

Glossae Vett. „*Ληπτότης ἐπὶ πράγματος*, subtilitas.“ (Rigalt.) Cf. Lips. Manud. ad Stoic. Philos. I, 4. p. 631. Opp. ed. Vesal.

l. rupicum et barbarorum] Pithoeus volebat „rupicum et *baronum*,“ ad illud Lucilii quod affert Festus s. v. *Squarrosus*. Non opus est. Sic Apolog. cap. 21 coniungit „rupices et adhuc feros homines.“, et De Pallio cap. 4 „rupicem et silvicolam.“

m. Thales in puteum] Cf. Ad Natt. II, 4.

n. Sic Chrysippus ad elleborum] Cf. Lucian. Ver. Hist. II, p. 675. et Vit. Auct. p. 384. Adde Epictet. Enchirid. cap. 64.

o. in iure civili] In ICtorum libris, quos ita citare solent etiam veteres Grammatici. Auctor Quaestt. Vet. et Nov. Testam. Quaest. 115 „Legitur namque cautum in quodam iuris libello aliquando mulierem quinque peperisse.“ (Rigalt.) Paulus ICtus lib. 17 ad Plautium, ut habetur l. 3. ff. si pars haered.: „Alioquin tradidere non leves auctores quinquies quaternos enixam Peloponnesi, multas Aegypti uno utero septenos.“ Plin. H. N. VII, 3. Gell. N. A. X, 2.

p. Universa conditio] Quicquid a deo conditum creatumque est. (Rigalt.) Cf. adnott. ad De Corona cap. 6.

cruciatur in lingua, et de digito animae felicioris implorat solatium roris. Imaginem existimas exitum illum pauperis laetantis et divitis maerentis? et quid illic [1]Lazari nomen[a], si non in veritate res est? Sed etsi imago credenda est, testimonium erit veritatis. Si enim non haberet anima corpus, non caperet imago animae imaginem corporis, nec mentiretur de corporalibus membris scriptura, si non erant. Quid est autem illud quod ad inferna transfertur post divortium corporis, quod detinetur [2]illic, quod in diem iudicii reservatur, ad quod et Christus moriendo descendit? Puto, ad animas patriarcharum. [3]Sed quamobrem, si nihil anima [4]sub terris? Nihil enim, si non corpus[b]. Incorporalitas [5]enim ab omni genere custodiae [6]libera est, [7]immunis et a poena et a [8]fovella. Per quod enim punitur aut fovetur, hoc erit corpus. Reddam de isto plenius et [9]opportunius. Igitur si quid tormenti sive [10]solatii anima [11]praecerpit [12]in carcere seu diversorio inferum, in igni vel in sinu Abrahae, probata erit corporalitas animae. Incorporalitas enim nihil patitur, non habens per quod pati possit, aut si habet, hoc erit corpus. In quantum enim omne corporale passibile est, in tantum quod passibile est corporale est.

Cap. VIII. Abruptum alioquin et absurdum idcirco quid de corporalium eximere censu quia ceteris corporalibus exemplis non adaequet. [1]Et ubi proprietatum privata discrimina, per quae magnificentia auctoris ex operum eorundem diversitate signatur, ut sint tam [2]discreta quam paria, tam amica quam et aemula? Siquidem et ipsi philosophi ex contrariis universa constare condicunt[a] secundum amicitiam et inimicitiam [3]Empedoclis[b]. Sic igitur etsi corporalia [4]incorporalibus obiacent, ipsa quoque ita inter se differunt, ut dif-

Cap. VII. 1. eleazari *A*. 2. illic *om. Ab*. 3. Sed quamobrem *om. A*. 4. detinet sub *BCa*. 5. enim *om. A*. 6. enim liber est *A*. 7. immunis et (*Aβ*). et *Aφ*. immunis *BCab*. 8. fovella *AB*. fovela *reliqui*. 9. oportunius *b*. 10. solacii *Aβ*. 11. praecepit (*Aβ*)*b*. 12. in carcere *Cab*. carcere in corpore *B*. in corpore *A*.

Cap. VIII. 1. et ubi *AβB*. ubi *reliqui*. 2. discretam *A*. 3. Empedoclis *om. A*. 4. incorporalibus — — ut sint corporalia *om. A*.

Cap. VII. a. Lazari nomen] In cod. Agobardi legitur *Eleazari*. Ceterum eodem ex historia Lazari argumento Irenaeus circa corporeum quendam animae habitum eiusdem cum Septimio nostro sententiae esse videtur, lib. II, cap. 62 et 63. Et tamen solus vapulat Septimius. Credo quod eloquio disertiore notabilem se fecit. (Rigalt.) *Eleazarum* hunc Lazarum appellat etiam Paulinus Epist. 31.

b. Nihil enim, si non corpus.] Augustinus lib. X de Genesi ad litt. sub fin. notat: „Denique Tertullianus corpus animam esse credidit, non ob aliud nisi quod eam incorpoream cogitare non potuit, et ideo timuit ne nihil esset, si non corpus esset" cett. (Rigalt.)

Cap. VIII. a. condicunt] Consentiunt. Cf. adnott. ad Scorp. cap. 14.

b. amicitiam et inimicitiam Empedoclis.] Cf. Diog. Laert. VIII, 77. Aristot. De Generat. et Corrupt. II, 6.

ferentia species eorum ampliet, non genus mutet, ut sint corporalia, sic multa in dei [5]gloriam, dum varia, [6]sic varia, dum diversa, sic diversa, dum his alii qualitatum sensus, alii illis, dum his alia alimenta, [7]alia illis, dum haec invisibilia, illa visibilia, dum haec gravia, illa levia. Aiunt enim et idcirco animam incorporalem renuntiandam, quia digressa ea graviora efficiantur corpora defunctorum, cum leviora esse deberent, unius corporis pondere exempto, si anima corpus. Quid enim, inquit Soranus, si [8]mare negent corpus, quia extra mare immobilis et gravis navis efficitur? Quanto ergo validius corpus [9]animae, quod tanti postea ponderis corpus levissima mobilitate circumfert? Ceterum [10]et si invisibilis anima, [11]est pro condicione corporis sui et [12]pro proprietate substantiae et pro natura etiam eorum quibus invisibilis esse sortita est. Solem noctuae nesciunt [13]oculis: aquilae[c] ita sustinent ut natorum [14]suorum generositatem de pupillarum audacia iudicent; [15]alioquin non educabunt, ut degenerem, quem solis radius averterit. Est [16]adeo [17]alteri quid invisibile, [18]alteri non, quod non ideo incorporale sit quia non ex aequo vis valet. Sol enim corpus, siquidem ignis; sed quod aquila confiteatur, neget noctua, non tamen praeiudicans aquilae. Tantundem et [19]animae corpus invisibile carni, si forte, spiritui vero visibile [20]est. Sic Ioannes in spiritu dei factus animas martyrum conspicit. Apoc. VI, 9

Cap. IX. [1]Cum animae corpus asserimus propriae qualitatis et [2]sui generis, iam haec [3]condicio proprietatis de ceteris accidentibus corpulentiae [4]praeiudicabit [5]et haec adesse *ei*, quam corpus [6]ostendimus, sed et ipsa sui generis pro corporis proprietate, aut etsi non adsint, hoc esse proprietatis, non adesse corpori animae quae corporibus [7]ceteris adsint. Et tamen non inconstanter profitebimur [8]sollemniora quaeque et omnimodo debita corpulentiae adesse animae quoque, ut habitum, ut terminum, ut illud trifariam [9]distan-

5. gloriam *b., de emendat. Fulvii Ursini.* gloria *ABCa.* 6. sic varia *om. A.* 7. alii *A.* 8. mare *om. A.* 9. animae — — ponderis corpus *om. A.* 10. et si *ABCa.* est *b., cum Latinio.* 11. est *ego.* et *libri omnes.* 12. pro *om. AB.* 13. oculis *ABCa.* oculi *b., cum Fulv. Ursino.* 14. sorum *Aβ.* 15. alioquin *A.* alioqui *reliqui.* 16. ideo *BCa.* 17. alteri quid invisibile *om. A.* 18. aliter *Aφ.* 19. anima *A.* 20. est *om. BCab.*

Cap. IX. 1. DE EFFIGIE. Cum *AB.* DE EFFIGIE ANIMAE. Cum *C.* 2. sensui *A.* 3. condicio *A. Ubique.* conditio *BC. Ubique.* 4. praeiudicabit *A.* praeiudicavit *reliqui.* 5. aut haec adesse ei, quam *b., de emendat. Fulvii Ursini.* haec adesse quam (qua *a.*) *ABCa.* 6. ostendamus *Ca.* 7. ceteris *Ab., Fulv. Ursinus, Fr. Iunius.* et ceteris *BCa.* 8. sollemniora *Aβ.* solenniora *B. Ubique.* 9. distantivum *b., Fulv. Ursinus, Latinius, Fr. Iunius, Ios. Scaliger.* distantium *ABCa.*

c. aquilae] Cf. Plin. H. N. X, 3. Aelian. II, 26. Aristot. H. A. IX, 34. Ambros. in Psalm. 118.

tivum[a], longitudinem [10]dico, et latitudinem, et sublimitatem, quibus metantur corpora [11]philosophi. Quid nunc quod et effigiem animae damus? Platone[b] nolente, quasi periclitetur de animae immortalitate. Omne enim effigiatum compositum et structile affirmat: dissolubile autem omne compositicium et structile; sed animam immortalem, igitur indissolubilem, [12]qua immortalem, et ineffigiatam, qua indissolubilem, ceterum compositiciam et structilem, si effigiatam; tamquam alio eam modo effigians intellectualibus formis, pulchram iustitia et disciplinis philosophiae, deformem vero contrariis artibus. [13]Sed nos corporales quoque illi inscribimus lineas, non tantum ex fiducia corporalitatis per aestimationem, verum et ex constantia gratiae[c] per revelationem. Nam quia spiritalia charismata agnoscimus[d], post [14]Ioannem quoque prophetiam meruimus [15]consequi. Est hodie soror apud nos revelationum charismata sortita, quas in ecclesia inter dominica sollemnia per [16]ecstasin in spiritu patitur; conversatur cum angelis, aliquando etiam cum domino, et videt et audit sacramenta[e], et quorundam corda [17]dinoscit, et medicinas desiderantibus [18]submittit. Iam vero prout scripturae leguntur aut psalmi canuntur aut allocutiones[f] proferuntur aut petitiones delegantur, ita inde materiae visionibus subministrantur. Forte nescio quid de anima disserueramus, cum ea soror in [19]spiritu esset. Post transacta sollemnia dimissa plebe, quo usu solet nobis [20]renuntiare quae viderit (nam et diligentissime digeruntur, ut etiam probentur), Inter cetera, inquit, ostensa est mihi anima corporaliter, et spiritus videbatur, sed non inanis et vacuae qualitatis, immo quae etiam teneri repromitteret, tenera et lucida et [21]aërii

10. dico et *om. A.* 11. philosophis *Aφ.* 12. qua *b., Fulv. Ursinus et Ios. Scaliger.* quam *BCa.* *In A. desiderantur verba* qua immortalem — indissolubilem. 13. Et *Aφ.* 14. Iohannen *Aφ.* 15. consequi *Ab.* et consequi *reliqui.* 16. extasin *ABC.* 17. dignoscit *b.* 18. summittit. Iam vero *ab.* sumit. Ita vero *A.* sumit. Iam *BC.* 19. spm̃ *Aφ.* 20. renuntiare .... gentissime *Aφ.* 21. aetherii *BmgC.*

Cap. IX. a. trifariam distantivum] *Τριχῶς διαστηματικόν.* (Fr. Iunius.)

b. Platone] Cf. Plato Phaed. p. 105 sq.

c. constantia gratiae] Constantiam gratiae dicit gratiam de qua certissime constat. (Rigalt.)

d. Nam quia spiritalia charismata agnoscimus] V. Iren. V, 8., quem citat Euseb. V, 7. Cf. ad hanc Tertulliani narratiunculam etiam Muenter Primord. Eccl. Afr. p. 139. 144.

e. sacramenta] Parabolas, aenigmata, figuras, mysteria, cuiusmodi sunt quae ostenduntur aut suggeruntur per somnia, quibus dei voluntas significatur sive aperitur. Sic lib. De Ieiuniis [cap. 7.] „agnitiorum sacramentorum“ dixit a deo tributam Danieli somniorum interpretandorum peritiam. Et lib. I. Adv. Marc. [cap. 13.] „Leones aridae et ardentis naturae sacramenta,“ h. e. signa, figuras. Mysteria audivit Paulus in illo suo raptu, *ἄῤῥητα ῥήματα.* Irenaeus Latine dixit „sermones inenarrabiles“, lib. V, cap. 7. (Rigalt.)

f. allocutiones] Allocutiones appellat *ὁμιλίας,* sermones quibus populum in ecclesia alloquebantur. (Desid. Heraldus Digr. II, p. 278.)

coloris, et forma per omnia humana. [22]Hoc visio, et deus testis, et apostolus charismatum in ecclesia futurorum idoneus sponsor: [23]tu nec si res ipsa de singulis persuaserit, [24]credas? Si enim corpus anima, sine dubio inter illa quae supra sumus professi. Proinde et coloris proprietas omni corpori [25]adhaeret. Quem igitur alium animae aestimabis colorem quam aërium ac lucidum? Non [26]ut aër sit ipsa substantia [27]eius, etsi hoc [28]Aenesidemo visum est et Anaximeni[g], puto secundum quosdam et Heraclito, nec ut lumen, etsi hoc placuit Pontico Heraclidi[h]. Nam [29]et ceraunis gemmis[i] non ideo substantia ignita est quod coruscent rutilato rubore, nec [30]beryllis[k] ideo aquosa materia est quod [31]fluctuent [32]colato nitore. Quanta enim et alia color sociat, natura dissociat? Sed quoniam omne tenue atque perlucidum aëris aemulum est, hoc erit anima, qua flatus [33]est et spiritus tradux, siquidem prae ipsa tenuitatis subtilitate de fide corporalitatis periclitatur. Sic et effigiem de sensu iam tuo concipe [34]non aliam animae humanae deputandam praeter humanam, [35]et quidem eius corporis quod unaquaeque circumtulit. Hoc [36]nos sapere interim primordii contemplatio inducat. [37]Recogita enim, cum deus flasset in faciem [38]hominis flatum vitae, et factus esset homo in animam vivam, [39]totum utique per faciem statim flatum illum in [40]interiora transmissum et per universa corporis spatia diffusum [41]simulque divina aspiratione densatum omni intus linea expressum esse, [42]quam densatus impleverat, et velut in forma gelasse[l]. Inde igitur et corpulentia animae ex densatione solidata est et effigies [43]expressione formata. Hic erit homo interior[m],

I Cor. XII, 1 sqq.

22. Hoc visio, et deus *Ab*. Haec visio est. Deus *reliqui*. 23. Tu nec si *b*. tunc et si *AB*. tu nisi *Ca*. 24. ne credas *Ca*. 25. aderit. Quae igitur *A*. 26. uter sit *Aφ*. 27. ei *Aφ*. 28. Aeneasidemo *A*. Enesidemo *B*. 29. et *om*. *A*. 30. berullis *A*. 31. flutuent *Aφ*. 32. collato *B*. 33. est *om*. *A*. 34. non aliam *BCab*. alienam *ABmg*. 35. etsi quidem *AB*. 36. nobis *A*. 37. Recogitat *Aφ*. 38. homini *A*. 39. totus itaque *Aφ*. totustique *Aβ*. totus utique *B*. 40. interiora .... corporis *Aφ*. 41. simulque ...... aspiratione *Aφ*. 42. quam densatus *b*. quem densatus *Aβ*. quem densatur *Aφ*. quam densatum *reliqui*. 43. ex impressione *A*.

g. Anaximeni] Macrob. in Somn. Scip. I, 14.

h. Pontico Heraclidi.] Theodoret. hunc item enumerat cum ceteris, *Ἑλλην. Παθημ.* V, p. 545.

i. ceraunis gemmis] Cf. De Cultu Fem. I, 1.

k. beryllis] Cf. Plin. H. N. XXXVII, 5.

l. in forma gelasse] Cf. infra cap. 23. Vincentius Victor secutus Tertullianum fuit, de quo Augustinus De Orig. Animae IV, 20: „Animam dicis per cuncta membra diffusam gelando riguisse, et a vertice usque ad ima vestigia, a medullis intimis usque ad superficiem cutis totam totius accepisse corporis formam." Et cap. 12: „Nondum extracta est velut de vagina sua gelata illa forma, sicut putas, animae." (La Cerda.)

m. Hic erit homo interior] V. ad haec verba Tertulliani Augustinum lib. X de Genesi ad litt. cap. 25., qui et illam de Pauli in paradisum raptu eius opinionem refellit. „Ecce, inquit, quibus auribus et quibus oculis debuit audire et videre deum Paulus quibus anima in

alius exterior, dupliciter unus; habens et ille oculos et aures suas, quibus [44]Paulus dominum audire et videre debuerat, habens et ceteros artus, per quos et in [45]cogitatibus utitur et in [46]somniis fungitur. Sic et diviti apud inferos lingua est, et pauperi digitus, et sinus Abrahae. Per has lineas et animae martyrum sub altari intelleguntur. A primordio enim in Adam concreta et configurata corpori anima, ut totius substantiae, ita et conditionis istius semen [47]effecit.

II Cor. XII, 2—4. Luc. XVI, 23 sq. Apoc. VI, 9.

Cap. X. [1]Pertinet ad statum fidei simplicem animam determinare secundum Platonem[a], id est uniformem, [2]duntaxat substantiae nomine. Viderint artes et disciplinae, viderint et [3]effigies. Quidam enim volunt aliam illi substantiam naturalem inesse spiritum, [4]quasi aliud sit vivere, quod venit ab anima, aliud spirare, quod fiat a spiritu[b]. Nam et animalibus non omnibus utrumque adesse[c]. Pleraque enim vivere solummodo, non etiam spirare, eo quod non habeant[d] organa spiritus, pulmones et arterias. Quale est autem in [5]examinatione humanae animae culicis atque formicae argumenta respicere, quando et vitalia pro cuiusque generis dispositione omnibus propria animalibus temperaverit artifex deus, ut nulla inde coniectura [6]captanda sit? Nam [7]neque homo, si pulmonibus et arteriis structus est, idcirco aliunde [8]spirabit, aliunde vivet, neque formica, si membris huiusmodi caret, idcirco negabitur spirare, quasi solummodo vivens. Cui vero tantum patuit in dei opera, ut alicui [9]haec deesse praesumpserit? Herophilus ille medicus[e] aut lanius, qui [10]sexcentos exsecuit, ut naturam scrutaretur, qui hominem [10b]odit, ut nosset, nescio an omnia interna eius liquido explorarit, ipsa morte mutante

44. Paulus dominum *b., de emendat. Fulvii Ursini.* populus dominum *BCa.* populus somino (dño *A.*) *ABmg.* 45. cogitationibus *Aφ.* 46. somnis *a.* 47. effecit *A.* efficit *reliqui.*

Cap. X. 1. DE SIMPLICITATE SVBSTANTIAE QVOD (QD *A.*) ET SPIRITVS (SPS *A.*) IPSA SIT. Pertinet *AB.* VNVM ESSE ANIMAM ET SPIRITVM. Pertinet *C.* 2. dumtaxat *Aβ.* duntaxat *BCab.* 3. haereses *b., cum Fulvio Ursino.* 4. quasi aliud — — quod fiat a spiritu *om. A.* 5. animatione *ABmg.* 6. aptanda *A.* 7. neque homo — — vivet *om. A.* 8. spiravit *B.* 9. haec *om. A.* 10. sexcentos *ABmgCab.* septingentos *B.* 10 b. odit *Ab.* odiit *reliqui.*

somnis fungitur. Cum si ipsum Tertullianum quisquam videret in somnis, nunquam se diceret ab eo visum, et cum eo locutum, quem vicissim ipse non vidisset" cett. Qui locus, notat Rigaltius, uti vulgo legitur, eodem laborat mendo quo Septimianus. Etenim bis illic legitur *populus* ubi legendum *Paulus.*

Cap. X. a. Platonem] Plato Phaedone p. 80. Timaeo §. 12. p. 35. (p. 264 sqq. Bekk. ed. Lond.).

b. quod fiat a spiritu.] Cf. Lactant. De Opificio Dei cap. 17. Isidor. Origg. XI, 1.

c. non omnibus utrumque adesse.] Cf. Aristot. De Part. Anim. III, 6.

d. eo quod non habeant] Cf. Plin. H. N. XI, 3 et 37. Aristot. De Respirat. cap. 9.

e. Herophilus ille medicus] V. Plutarch. De Placitis Philos. IV, 22., et de laniena eius Celsum praefat.

quae vixerant, et morte non [11]simplici, sed ipsa inter artificia exsectionis [12]errante. Philosophi pro certo renuntiaverunt culicibus et formicis et tineis deesse pulmones et arterias. Dic mihi, inspector curiosissime, oculos habent ad videndum? Atquin et pergunt quo volunt, et vitant et appetunt quae videndo sciunt; designa oculos, denota [13]pupillas. Sed [14]et exedunt tineae: demonstra [15]mandibulas, deprome genuinos. Sed et personant culices, ne in tenebris quidem aurium caeci[f]: tubam pariter et [16]lanceam[g] oris illius ostende. Quodvis animal unius licet puncti aliquo alatur necesse est: [17]exhibe pabuli transmittendi, decoquendi defaecandique membra. Quid ergo dicemus? Si per haec vivitur, erunt haec in omnibus utique quae [18]vivent, etsi non videntur, etsi non [19]apprehenduntur pro mediocritate. Hoc magis credas, si deum recogites tantum artificem in modicis quantum et in maximis. Si vero non putas capere tam minuta corpuscula dei ingenium, sic quoque magnificentiam eius agnoscas, [20]quod modicis animalibus sine necessariis membris nihilominus vivere instruxerit, salvo etiam [21]visu sine oculis, et esu sine denticulis, et digestu sine alveis, quemadmodum et incedunt quaedam sine pedibus manante impetu, quod angues, et insurgente conatu, quod vermes, et spumante reptatu, quod limaces. Ita et spirari cur non putes sine pulmonum follibus et sine fistulis arteriarum, ut pro magno amplectaris argumento idcirco animae humanae spiritum accedere, quia sint quae spiritu careant, et idcirco ea spiritu carere, quia [22]flaturalibus [23]artibus structa non sint? Vivere sine spiritu existimas aliquid, spirare sine pulmonibus non putas? Quid est, oro te, spirare? flatum, opinor, [24]ex semetipso agere. Quid est [25]non vivere? flatum, opinor, ex semetipso non agere. Hoc enim respondere debebo, si non idem est spirare quod vivere. Sed mortui erit non agere flatum: ergo [26]viventis est agere flatum. Sed et spirantis est agere flatum: ergo et spirare viventis est. Utrumque si sine anima decurrere potuisset, non fuisset animae spirare, sed solummodo vivere. At enim vivere spirare est, [27]et spirare vivere est. Ergo totum

11. simplicis *A*. 12. errante. Philosophi *AB*. errante philosopho *C*. errantes philosophi *Ca*. 13. pupulas *Ab*. pupillas *BCa*. 14. et *om. A*. 15. mandibula *Fr. Iunius*. 16. lanceam *Ab*. hiantiam *reliqui*. 17. exhibe *Ab*. exhibeas *reliqui*. 18. videntur *Bmg*. 19. adpraehendantur *B*. 20. quomodo dicis *A*. 21. usu *B*. 22. de flaturalibus *Aβ*. 23. artibus *AB*. artubus *reliqui*. 24. semet ipsum *A*. 25. non *om. Aγ*. 26. viventis est — — ergo *om. A*. 27. et spirare vivere est. Ergo *Ab*. si et spirare vivere. Si (Sic *a*.) ergo *BCa*.

f. aurium caeci] Etiam in tenebris discernunt aures. Nam sunt praesertim auribus infesti, has potissimum appetunt tubae truculentae spiculo. (Rigalt.)

g. et lanceam] Cf. Plin. Hist. Natur. XI, 2.

hoc et spirare et vivere eius est cuius et vivere, [28]id est animae. Denique si separas spiritum [29]et animam, separa et opera. Agant [30]in discreto aliquid ambo, seorsum anima, seorsum spiritus; anima sine spiritu vivat, spiritus sine anima spiret; alterum relinquat corpora, alterum remaneat, mors et vita conveniant. Si enim duo sunt anima et spiritus, dividi possunt, ut divisione eorum alterius discedentis, alterius [31]manentis, mortis et vitae concursus eveniat. Sed nullo modo eveniet: ergo duo non erunt, [32]quae dividi non possunt, quae dividi possent, si fuissent. Sed licet et duo esse concreta. Sed non erunt concreta, si aliud est vivere, aliud spirare. [33]Distinguunt substantias opera. Et quanto nunc firmius est ut unum credas, cum distantiam non das ut ipsa sit anima spiritus, dum ipsius est spirare cuius et vivere? Quid enim, si diem aliud haberi velis, aliud lucem, quae [34]accidat diei, cum dies ipsa lux sit? Plane erunt et alia genera lucis, [35]ut ex ignium ministerio. Erunt enim et aliae spiritus species, ut ex deo, ut ex diabolo. Ita cum de anima et spiritu agitur, ipsa erit anima spiritus, sicut ipsa dies lux. Ipsum est enim quid per quod est quid.

Cap. XI. Sed ut animam spiritum dicam praesentis quaestionis ratio compellit, quia spirare alii substantiae adscribitur. Hoc dum animae vindicamus, quam uniformem et simplicem agnoscimus, spiritum necesse est certa condicione dicamus, non status nomine, sed actus, nec substantiae titulo, sed operae, quia spirat, non quia spiritus proprie est. Nam et flare spirare est. Ita et animam, quam flatum ex proprietate defendimus, spiritum nunc ex necessitate pronuntiamus. Ceterum adversus [1]Hermogenem, qui eam ex materia, non ex dei flatu contendit, flatum proprie tuemur. Ille enim adversus [2]ipsius scripturae fidem flatum in spiritum vertit, ut, dum incredibile est spiritum dei in delictum et mox in iudicium devenire, ex materia potius anima credatur quam ex dei spiritu. Idcirco nos et illic flatum eam defendimus, non spiritum, secundum scripturam et secundum spiritus distinctionem, et hic spiritum ingratis[a] pronuntiamus secundum spirandi et flandi [3]communionem. Illic de substantia quaestio est; spirare enim substantiae actus est.

28. id est *om. A.* 29. et animam *b., de emendat. Fulvii Ursini.* natura *A.* naturam *reliqui.* 30. in discreto *Aβ.* 31. inmanentis *Aβ.* 32. quae dividi non possent: et fuissent, sed licet duo esse concreta, sed non erunt concreta *B., in quo verba* quae dividi — — sed non erunt *uncinis sunt inclusa.* quae dividi non possunt concreta *Ca.* 33. distingunt *Aβ.* 34. accedat *A.* 35. aut *A.*

Cap. XI. 1. Hermogenen *A.* 2. ipsius *om. Aφ.* 3. communionem *Ab.* conditionem *reliqui.*

Cap. XI. a. ingratis] Id est inviti, *ἀκουσίως.* Cf. adn. ad Apolog. cap. 4. Supra dixit „ex necessitate pronuntiamus."

Nec diutius de isto, nisi propter haereticos, qui nescio quod spiritale semen[b] infulciunt animae de Sophiae matris occulta liberalitate conlatum ignorante factore; cum scriptura factoris magis dei [4]sui [5]conscia nihil amplius promulgaverit quam deum flantem in faciem hominis flatum vitae, et hominem factum in animam vivam, per quam exinde [6]et vivat et [7]spiret, satis declarata differentia spiritus et animae[c] in sequentibus instrumentis, ipso deo [8]pronuntiante, Spiritus ex me prodivit, et flatum omnem ego feci. Et anima enim flatus factus ex spiritu. Et rursus, Qui dedit flatum populo super terram, et spiritum calcantibus eam. Primo enim anima, id est flatus, populo in terra incedenti, id est in carne carnaliter agenti, postea spiritus eis qui terram calcant, id est opera [9]carnis subigunt, quia et apostolus non primum quod spiritale [10]est, sed quod animale, postea spiritale. Nam etsi Adam statim prophetavit magnum illud sacramentum in Christum et ecclesiam: Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea; propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et [11]agglutinabit se [12]uxori suae, et erunt duo in [13]unam carnem, accidentiam spiritus passus est. Cecidit enim [14]ecstasis super illum, sancti spiritus [15]vis operatrix prophetiae. Nam et malus spiritus accidens res est. Denique Saulem tam dei spiritus postea vertit in alium virum, id est in propheten, cum dictum est, Quid hoc filio Cis? an et Saul in prophetis? quam et [16]malus spiritus postea [17]vertit in [18]alium virum, in apostatam scilicet. Iudam quoque aliquamdiu cum electis deputatum usque ad loculorum officium, etsi iam fraudatorem, traditorem [19]tamen nondum, [20]postea diabolus intravit. Igitur si neque dei neque diaboli spiritus ex nativitate conseritur animae, solam eam constat ante eventum spiritus utriusque; si solam, et simplicem et uniformem substantiae nomine, atque ita non aliunde spirantem quam ex substantiae suae sorte.

Ies. LVII,16 — Ies. XLII,5 — Eph. V,31 sq. — Gen. II,24 sq. — 1 Sam. X,11

Cap. XII.

[1]Proinde et animum, sive mens est, ΝΟΥΣ apud Graecos, [2]non aliud quid intellegimus quam suggestum animae ingenitum et insitum et [2b]nativitus proprium, quo agit, quo sapit, quem secum

4. sui *om. A.* 5. conscientia *A.* consciam *B.* 6. et *om. A.* 7. spiret, satis declarata differentia *ego.* spiret, satis declarat ad differentia (differentias *B.*) *AB.* spiret: satis declarans differentias *Cab.* 8. pronuntiant *A.* 9. carne *B.* 10. est *om. A.* 11. agglutinabit *Aβ.* adglutinabit *BCab.* 12. mulieri *A.* 13. carnem unam *b.* 14. extasis *ABCa.* 15. vi *Aβ.* sui *Aφ.* 16. mali *A.* 17. vertit *Ab.* evertit *reliqui.* 18. malum *Aφ.* 19. tandem *Ca.* 20. sed postea *B.*
Cap. XII. 1. DE ANIMO. Proinde *AB.* NON SEPARARI ANIMAM ET ANIMUM. Proinde *C.* 2. quo non *AB.* 2b. nativitus *ABmgCab.* nativum *B.*

b. spiritale semen] Cf. Adv. Valentin. cap. 25.
c. differentia spiritus et animae] Cf., si placet, cum his quae disputat Adv. Hermog. cap. 31 sq. Adde Irenaeum V, 12 et 17.

habens ex semetipsa [3]se commoveat in semetipsa, atque ita moveri videatur ab illo tanquam substantia [4]alia, ut volunt qui etiam universitatis [5]motatorem[a] animum decernunt, illum deum Socratis, illum Valentini[b] [6]Unigenitum ex patre [7]ΒΥΘΩ et matre [8]ΣΙΓΗΙ. [9]Quam Anaxagorae[c] turbata sententia est! Initium [10]enim omnium commentatus animum, [11]et universitatis oscillum de illius axe suspendens, purumque eum affirmans et simplicem et [12]incommiscibilem, hoc vel maxime [13]titulo segregat ab animae [14]commixtione, et tamen eundem alibi [15]animae addicit. Hoc etiam [16]Aristoteles[d] denotavit, nescio an sua paratior implere quam aliena [17]inanire. Denique et ipse definitionem animi cum differret, interim alterum animi genus pronuntiavit, illum divinum, quem rursus et inpassibilem subostendens abstulit et ipse eum a consortio animae. Cum enim animam passibilem constet eorum quae sortita est pati, [18]aut per animum et cum animo [19]patietur; si concreta est animo, non [20]potest animus inpassibilis induci, aut si non per animum, nec cum animo [21]patietur anima, non erit concreta illi, [22]cum quo nihil et qui nihil patitur. Porro si nihil per illum et cum illo anima patietur, iam nec sentiet nec sapiet nec movebitur per illum, ut volunt. Nam et sensus passiones facit [23]Aristoteles[e]. Quidni? et sentire enim pati est, quia pati sentire est. Proinde et sapere sentire est, et moveri sentire est, ita totum pati est. Videmus autem nihil istorum animam experiri ut non et animo deputetur, quia per illum et cum illo [24]transigitur. Iam ergo et commiscibilis est animus adversus [25]Anaxagoran, et passibilis adversus [26]Aristotelem. [27]Ceterum si discretio admittitur, ut substantia duae res sint, animus atque anima, alterius erit et passio et sensus et sapor omnis et actus et motus, alterius autem otium et quies et stupor

3. se commoveat in semetipsa *om. A.* 4. alio *A.* 5. mutatorem *Bmg.* 6. unigenitum *A.* Monogenem *b.* Monogenen *BCa.* 7. ΒΥΘω *A.* βύθῳ *BCa.* Bytho *b.* 8. Sige *b.* CΕΙΓΗΝΕ *A.* χειρήνῃ *B.* εἰρήνῃ *C.* ἐννοίᾳ *a.* 9. Quam *Ab.* quamvis *reliqui.* 10. enim *om. Ab.* 11. et *Ab.* ut *reliqui.* 12. incommissibilem *B.* 13. titulos *A.* 14. commixtione *A.* commistione *reliqui.* 15. animae addicit *b.* animae dicit *A.* animam (anima *B.*) edicit *BCa.* 16. Aristotiles *A.* 17. inanire *ABmgCab.* damnare *B.* 18. aut per *om. A.* 19. patiatur *Aφ.* 20. poterit *A.* 21. patiatur *A.* 22. cum quo nihil et qui *b., de emendat. Fulvii Ursini.* cum quo nihil et per quem *Fr. Iunius.* cum qua nihil et cui *BCa.* 23. Aristotiles *A. Ubique.* 24. transigatur *Ab.* 25. Anaxagoran *Aφ.* Anaxagoram *reliqui.* 26. Aristotilen *A.* 27. Caeterum *A. Ubique.*

Cap. XII. a. universitatis motatorem] Cf. Apolog. cap. 48. Adde Augustin. De Civ. Dei XIII, 17.

b. illum Valentini] Cf. Adv. Valentin. cap. 7.

c. Anaxagorae] Plutarch. De Placit. Philos. I, 3.

d. etiam Aristoteles] V. Aristot. De Anima I, 2 sqq.

e. Nam et sensus passiones facit Aristoteles.] Aristot. De Anima I, 5.

iam causa, et aut animus [a]vacabit aut anima. Quodsi
imbobus haec omnia reputari, ergo unum erunt utrumque,
critus[f] obtinebit differentiam tollens, et quaeretur quomodo
rumque, ex duarum substantiarum confusione, an ex unius
ne. Nos autem animum ita dicimus animae concretum,
ubstantia alium, sed ut substantiae officium.

hoc [1]dispicere superest principalitas ubi sit, id est [2]quid est, ut cuius principalitas apparuerit, illa sit [3]substantiae id autem, cui massa substantiae praeerit, in officium natu-
tantiae deputetur. Enimvero quis non animae dabit sum-
nem cuius nomine totius hominis mentio titulata est?
animas pasco, ait dives, [5]non animos, et animas salvas
bernator, non animos, et rusticus in opere, et in proelio
imam se, non animum, ponere affirmat. Cuius nominatiora
aut vota sunt, animi an animae? Quid autem agere dicun-
ibundi, animum an animam? Ipsi postremo philosophi
nedici, quamvis de animo quoque [7]disputaturi, faciem ta-
ris frontemque materiae de anima unusquisque proscripsit.
ı et a deo discas, animam [8]semper deus alloquitur, ani-
mpellat atque advocat, ut animum sibi advertat. Illam sal-
it facere Christus, illam perdere in gehennam comminatur,
ris fieri vetat, illam et ipse bonus pastor pro pecudibus
it. Habes animae principalitatem, habes in illa et sub-
unionem, cuius [10]intellegas instrumentum esse animum,
ocinium. Cap. XIII.

gularis alioquin et simplex et de suo tota est non magis
is aliunde quam divisibilis ex se, quia nec dissolubilis. Si
uctilis et dissolubilis, iam non immortalis. Itaque quia
ı mortalis, neque dissolubilis neque divisibilis. Nam et
solvi est, et dissolvi mori est. [2]Dividitur autem in partes,
duas a Platone[a], nunc in tres a Zenone[b], nunc [3]in quin-
ı sex a Panaetio[c], [4]in septem a Sorano, [5]etiam in octo Cap. XIV.

; *Aφ*.
XIII. 1. despicere *A*. 2. qui *BCa*. 3. substantia *Aφ*. 4. massa
eerit in *om. A*. 5. non ait animos *A*. 6. moribundum animum an
7. disputaturi *Ab*. disputarent *reliqui*. 8. semper deus *A*. deus sem-
. 9. conpellatque advocat *A*. 10. intellegas *AB*. intelligam *reliqui*.
XIV. 1. iam *om. A*. 2. Dividetur *Ab*. 3. inquitque *Aφ*. 4. et in
etiam VIII. penes *A*.

critus] V. Aristot. De Ani-
V. a. in duas a Platone] Cf.
De Placit. Philos. IV, 4. Adde
Ἑλλην. Παθημ V, p. 545 sq.

b. in tres a Zenone] Aliter Nemesius cap. 5., qui Zenonem octonarum partium animam censuisse narrat.
c. in quinque et sex a Panaetio] Cf. Plut. De Plac. Philos. IV, 4.

penes Chrysippum[d], etiam in novem penes [6]Apollophanem, sed et in [7]duodecim[e] apud quosdam Stoicorum, et in duas amplius apud Posidonium, [8]qui a duobus exorsus titulis, principali, quod aiunt [9]*ἡγεμονικὸν*, et a rationali, [10]quod aiunt *λογικὸν*, in decem et septem exinde prosecuit; [11]ita aliae ex aliis species dividunt animam. Huiusmodi autem non tam partes animae habebuntur quam vires et efficaciae et operae, sicut de quibusdam et Aristoteles iudicavit[f]. Non enim membra sunt substantiae animalis, sed ingenia, ut motorium, ut actorium, ut cogitatorium, et si qua in hunc modum [12]distinguunt, ut et ipsi illi [13]quinque [14]notissimi sensus, visus, auditus, gustus, tactus, odoratus. Quibus omnibus etsi certa singulis domicilia in corpore determinaverunt, non idcirco haec quoque distributio animae ad animae sectiones pertinebit, quando ne ipsum quidem corpus ita dividatur in membra ut isti volunt animam. Atquin ex multitudine membrorum unum corpus efficitur, ut concretio sit potius ipsa divisio. Specta portentosissimam Archimedis munificentiam, organum hydraulicum[g] dico, tot membra, tot partes, tot compagines, tot itinera vocum, tot compendia sonorum, tot commercia modorum, tot acies tibiarum, et una moles erunt omnia. Sic et spiritus, qui illic de tormento aquae anhelat, non ideo separabitur in partes, quia per partes administratur, substantia quidem solidus, opera vero divisus. Non longe hoc exemplum [15]est a Stratone et Aenesidemo et Heraclito; nam et ipsi unitatem animae tuentur, quae in totum corpus [16]diffusa, et ubique ipsa, velut flatus in calamo per cavernas, ita per sensualia variis modis emicet, non tam concisa quam dispensata. Haec omnia quibus titulis nuncupentur, et quibus ex se divisionibus [17]detineantur, et quibus in corpore metationibus sequestrentur, medici potius [18]cum philosophis considerabunt, nobis pauca convenient.

6. Apolphanen *A*. 7. duodecim *ABmg*. decem *BCab*. 8. quia duobus *B*. 9. hegemonicon *A*. *ἡγεμονικόν* *BCab*. 10. quod aiunt .... decem septem *Aβ*. quod aiunt .... decem septem *Aφ*. quod aiunt *ἡγεμονικὸν* in duodecim *ab*. 11. ita aliae *Ab*. ita in alias *reliqui*. 12. distingunt *Aβ*. 13. in quinque *C*. 14. novissimi *Aφ*. 15. est *om*. *A*. 16. defusa *Ab*. 17. detineantur *ABmg*. deriventur *reliqui*. 18. tum philosophi *Ca*.

d. in octo penes Chrysippum] V. Diog. Laert. VII, 63, 110. (p. 59. ed. Lips.) cum not. Menagii. Adde Varro De Ling. Lat. IX, 30. Muell.

e. duodecim] Cum libri veteres in hoc numero discrepent, putaverim hic magis quam alibi quaerendam esse corruptelae horum verborum sedem. Si quid ariolandum in re plane incerta, rescripserim hic *quindecim* pro *duodecim*, non, ut Pamelius et Rigaltius fecerunt, *duodecim* pro *decem septem* infra.

f. et Aristoteles indicavit.] V. Aristot. De Anima I, 5. II, 2. 3. 4.

g. organum hydraulicum] Cf. de eo Vitruv. Archit. IX, 9.

[1]Inprimis an sit [2]aliqui summus in anima gradus vitalis et Cap. XV.
ιientialis, quod [3]ἡγεμονικὸν appellant, id est principale[a], [4]quia
negetur, totus animae status [5]periclitatur. Denique qui negant
ncipale, ipsam prius animam nihil censuerunt. Messenius [6]aliqui
aearchus, ex medicis autem Andreas et Asclepiades, ita abstu-
ınt principale, dum in animo ipso volunt esse sensus, quorum
dicatur principale. Asclepiades etiam illa argumentatione vectatur,
ɔd pleraque animalia ademptis eis partibus corporis, in quibus
rimum existimatur principale consistere, et insuper vivant [7]ali-
ıtenus et sapiant nihilominus, ut muscae et vespae et [8]locustae,
capita decideris, ut caprae et testudines et anguillae, si corda
raxeris; itaque principale non esse, quod si fuisset, [9]amissus
n suis sedibus vigor animae non perseveraret. Sed plures et
losophi adversus [10]Dicaearchum, Plato, Strato, Epicurus, Demo-
tus, Empedocles, Socrates, Aristoteles, et medici adversus [11]An-
ɪan et Asclepiaden, Herophilus, [12]Erasistratus, Diocles, [13]Hippo-
tes, et ipse Soranus, iamque omnibus plures Christiani, qui
ıd deum de utroque [14]deducimur[b], et esse principale in anima et
to in corporis recessu consecratum. Si enim scrutatorem et Sap. Sal. I, 6.
ispectorem cordis deum legimus, si etiam prophetes eius occulta Prov. XXIV, 12.
·dis traducendo probatur, si [16]deus ipse recogitatus cordis in Ps. CXXXIX, 23.
pulo praevenit, Quid cogitatis in cordibus vestris nequam? si et Matth. IX, 4.
vid, Cor mundum conde in me deus, et Paulus corde ait credi Ps. LI, 12 Rom. X, 10.
iustitiam, et [17]Ioannes corde ait suo unumquemque reprehendi, Io. III, 17.
postremo qui viderit feminam ad concupiscendum, iam adulte- Matth. V, 28.
rit in corde, simul utrumque dilucet, et esse principale in anima,
quod intentio divina conveniat, id est vim sapientialem atque vita-
n (quod enim [19]sapit, vividum est), et in eo [20]thesauro corporis
beri [21]ad quem deus respicit, ut neque extrinsecus agitari putes
ncipale istud secundum Heraclitum[c], [22]neque per totum corpus

Cap. XV. 1. DE HEGEMONICO. In primis *B*. DE HEMOGENICON. In pri- *A*. DE HEGEMONICO AN SIT ET UBI SIT. In primis *C*. 2. aliqui *Ab*. ᴉuis *reliqui*. 3. egemonicon *A*. 4. qnia si *BCa*. Si *Ab*. 5. periclitetur *A*. aliqnis *BCa*. 7. aliquatinus *A*. 8. lucustae *A*. 9. amisso cum suis vigor *Ab*. dicearcum *A*. 11. Andrean et Asclepiaden *A*. Andream et Asclepiadem *re-i*. 12. herasistratus *A*. 13. ipocrates *A*. 14. dedncimur *BCa*. ducimur *Ab*. emnr *Ios. Mercerus*. 15. despectorem *A*. 16. dñs (*h. e.* dominus) *A*. 17. ɔnnes *A*. 18. quod intentio *BCa*. quo intentio (inteusio *b*.) *Ab*. 19. rapit ɪ. 20. thensauro *A*. 21. atque deus *A*. 22. nec *Aφ*.

Cap. XV. a. principale] Principatum ɪt Cic. De Nat. Deor. II, 11. Cf. Plut. Plac. Philos. IV, 5. 21. b. deducimur] Παιδαγωγούμεθα, in-ɔretatur Desid. Heraldus ad Apolog. cap. 21. p. 96. Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 1.
c. Heraclitum] Cf. Plutarch. De Plac. Philos. IV, 3.

ventilari secundum [23]Moschionem[d], neque in capite concludi secundum Platonem[e], neque in vertice potius praesidere secundum [24]Xenocratem[f], neque in cerebro cubare secundum [25]Hippocraten[g], sed nec circa cerebri fundamentum, ut [26]Herophilus[h], nec in membranulis, ut Strato et Erasistratus[i], nec in superciliorum meditullio, ut Strato Physicus[k], nec in tota lorica pectoris, ut Epicurus[l], sed [27]quod et Aegyptii renuntiaverunt, [28]et qui divinarum[m] [29]commentatores videbantur, [30]ut et ille versus Orphei vel Empedoclis: Namque [31]homini sanguis circumcordialis est sensus[n]. Etiam Protagoras[o], etiam [32]Apollodorus[p] et Chrysippus[q] [33]haec sapiunt, ut vel ab istis retusus Asclepiades capras suas quaerat sine corde balantes et muscas suas abigat sine capite volitantes, et omnes iam sciant se potius sine corde et cerebro vivere qui dispositionem animae [34]humanae de condicione bestiarum praeiudicarint.

Cap. XVI. Est et illud ad fidem pertinens, quod Plato[a] bifariam partitur animam, per [1]rationale et inrationale. Cui definitioni et nos quidem [2]applaudimus, sed non ut naturae deputetur utrumque. Naturale

23. Moschionem *BmgCab*. Moscionem *B*. oschionem *A*. 24. Xenocraten *Aφ*. 25. hippocraten *Aφ*. 26. herophilo *A*. 27. et quod *a*. 28. ei qui *BCa*. 29. commentatores *BCa*. commemoratores *ABmgb*. 30. ut et *ABb*. et *reliqui*. 31. hominis *BCa*. 32. Apollo durus *A*. 33. hac *Aβ*. 34. humanae de *om. A*.
Cap. XVI. 1. rationalem et irrationalem *BCa*. 2. applaudimus *A*. adplaudimus *reliqui*.

d. Moschionem] Non philosophum illum, ut puto, de quo Suidas s. v., sed medicum celeberrimum, nobis et ex Galeno et Plinio (H. N. XIX, 5.) notum, cuius adhuc superest libellus *Περὶ τῶν γυναικείων παθῶν*. Cf. Fabric. Bibl. Gr. XII, p. 703.

e. Platonem] Cf. Plat. Tim. §. 44 sqq. (p. 331. Bekk.) De Republ. IV, p. 439. Diog. Laert. III, 40, 67. Apul. De Dogm. Platon. I, 13. Cassiodor. De Anima cap. 15.

f. Xenocratem] Cf. Plut. De Plac. Philos. IV, 4. Theodoret. l. l.

g. Hippocraten] Theodoret. l. l. p. 546. Cf. Lactant. De Opif. Dei cap. 16.

h. ut Herophilus] Plutarch. l. l., Theodoret. l. l.

i. Erasistratus] Plutarch. l. l., Theodoret. l. l.

k. Strato] Theodoret. l. l.

l. Epicurus] Cf. Plut. l. l., Theodoret. l. l., Lactant. l. l.

m. divinarum] Divinarum rerum, vel potius scripturarum. Significat Aegyptiorum hierophantas. Pro *divinarum* non deerant qui *divinorum* rescribendum censerent.

n. circumcordialis est sensus] „*Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα.*“ Stob. Ecl. I, p. 1026. Cf. Th. Canteri Var. Lectt. I, 6. Adde Aristot. De An. I, 2. Clem. Alex. Strom. V, 6. Cassiodor. De An. cap. 15.

o. Protagoras] *Praxagoras* corrigit Pamelius, intellegens medicum illum ab Athenaeo saepius, et a Plinio (H. N. XXVI, 2.), citatum.

p. Apollodorus] Dubitant hic utrum sit medicus, vel Citieus ille vel Tarentinus, quorum meminit Plinius H. N. XIV, 7. et XX, 4. cum aliis, an philosophus, vel Stoicus ille Ephillus, de quo Diog. Laertius VII, 1, 33. 37. 47. 51., vel Epicureus ille *κηποτύραννος*, cuius idem meminit X, 5, 7. et X, 2.

q. Chrysippus] Cur hunc potius medicum Tyaneum illum, a Plinio H. N. XX, 9. et passim ab Athenaeo memoratum, non Stoicum, cum Lipsio Physiol. III, 18., significari censeant Pamelius et Iunius non assequor.

Cap. XVI. a. Plato] Plato De Republ. IV, p. 436—441., IX, p. 580. Cf. supra cap. 14.

enim rationale credendum est quod animae a primordio sit ingenitum, a rationali videlicet auctore. Quid enim non rationale quod deus iussu quoque ediderit, nedum id quod proprie afflatu suo emiserit? Inrationale autem posterius intellegendum est, ut quod acciderit ex serpentis instinctu, ipsum illud transgressionis admissum, atque exinde inoleverit [3]et coadoleverit in anima ad instar iam naturalitatis, quia statim in naturae primordio accidit. Ceterum cum idem Plato solum rationale dicat, ut in anima dei ipsius, si nos etiam inrationale naturae adscripserimus, quam a deo anima nostra [4]sortita est, aeque inrationale de deo erit, utpote naturale, [5]quia naturae deus auctor est. Sed enim a diabolo immissio delicti, inrationale autem omne delictum, igitur a diabolo inrationale, a quo et delictum, extraneum a deo, a quo est inrationale alienum. [5b]Proinde [6]diversitas horum ex distantia auctorum. Proinde cum Plato soli deo segregans rationale duo genera subdividit ex [7]rationali, indignativum, quod appellant [8]*θυμικὸν*, et concupiscentivum, quod vocant [9]*ἐπιθυμητικὸν*, ut illud quidem commune sit nobis et leonibus, istud vero cum muscis, rationale porro cum deo, video et de hoc mihi esse retractandum propter ea quae in Christo deprehenduntur. Ecce enim tota haec trinitas et in domino; [10]et rationale, quo docet, [11]quo disserit, quo salutis vias sternit, et indignativum, quo invehitur in scribas et pharisaeos, [12]et concupiscentivum, quo pascha cum discipulis suis edere concupiscit. Igitur apud nos non semper ex inrationali censenda sunt indignativum et concupiscentivum, quae [13]certi sumus in [14]domino rationaliter decucurrisse. Indignabitur deus rationaliter, quibus scilicet debet, et concupiscet deus rationaliter, quae digna sunt ipso. Nam et malo indignabitur, et bono concupiscet salutem. Dat et apostolus nobis concupiscentiam. Si quis episcopatum concupiscit, bonum opus concupiscit. [15]Sed bonum opus dicens rationalem concupiscentiam ostendit. Concedit [16]et indignationem. Quidni, quam et ipse suscepit? Utinam et praecidantur, inquit, qui vos subvertunt. Rationalis [17]est indignatio quae ex affectu disciplinae est. At cum dicit, Fuimus aliquando natura filii irae, inrationale indignativum [18]suggillat, quod non sit ex ea natura quae a deo est, sed ex illa quam diabolus induxit, dominus et ipse dictus sui ordinis: Non potestis duobus dominis servire, pater et ipse cognominatus: Vos

I Tim. III, 1 — Gal. V, 12. — Eph. II, 3. — Matth. VI, 24 — Io. VIII, 44.

3. et coadoleverit *om. Aφ*. 4. sortita st aeque *Aβ*. 5. quia naturae *om. Aφ*. 5b. Proinde *delet Fr. Iunius*. 6. delicti diversitas *AB*. 7. rationali *Ab*. inrationali *reliqui*. 8. thymicon *A*. 9. *ΕΠΙΘΥΜΗΤΙΚΟΝ A*. 10. et *om. Ab*. 11. quae *ABCa*. 12. et *om. b*. 13. certissimus *Aφ*. 14. dominum *Ab*. 15. et *Ab*. 16. et *om. A*. 17. et *Ab*. 18. suggilat *A*.

ex diabolo patre estis. Ne timeas et illi proprietatem naturae alterius adscribere posterioris et adulterae, quem legis avenarum super seminatorem et frumentariae segetis nocturnum interpolatorem.

Matth. XIII, 25.

Cap. XVII.

[1]Contingit nos illorum etiam quinque sensuum quaestio, quos in primis litteris discimus, quoniam et hinc aliquid haereticis procuratur. Visus est et auditus et odoratus et gustus et tactus. Horum fidem Academici durius damnant, secundum quosdam et Heraclitus et Diocles et Empedocles; certe Plato in Timaeo[a], inrationalem [2]pronuntians sensualitatem et opinioni [3]coimplicitam. Itaque mendacium visui obicitur, quod remos in aqua inflexos vel infractos adseverat adversus conscientiam integritatis, quod turrem quadrangulatam de longinquo rotundam persuadeat, quod aequalissimam porticum angustiorem in ultimo infamet[b], quod caelum tanta sublimitate suspensum mari iungat. [4]Perinde auditus [5]fallaciae reus, ut cum caeleste murmur putamus, et plaustrum est, vel tonitru meditante pro certo de plaustro credimus sonitum. Sic et odoratus et gustus arguuntur, siquidem eadem unguenta eademque vina posteriore quoque usu [6]depretiantur. Sic et tactus reprehenditur, siquidem eadem pavimenta manibus asperiora, pedibus laeviora creduntur, et in lavacris idem [7]calidae lacus ferventissimus primo, dehinc temperatissimus renuntiatur. Adeo, inquiunt, sic quoque fallimur sensibus, dum sententias vertimus. Moderantius Stoici[c] non omnem sensum nec semper de mendacio onerant. Epicurei constantius parem omnibus atque perpetuam defendunt veritatem, sed alia via. Non enim sensum mentiri, sed opinionem. [8]Sensum enim pati, non opinari; animam enim [9]opinari. Absciderunt et opinionem [10]a sensu et sensum ab anima. Et unde opinio, si non a sensu? Denique nisi visus rotundam senserit turrem, nulla opinio rotunditatis. Et unde sensus, si non ab anima? Denique carens anima corpus carebit et sensu. Ita et sensus ex anima est, et opinio ex sensu, et anima totum. Ceterum optime proponetur esse utique aliquid quod efficiat aliter quid a sensibus renuntiari quam sit in rebus. Porro si potest id renuntiari quod non sit in rebus, cur non perinde possit per id renuntiari quod non sit in sensibus,

Cap. XVII. 1. DE QVINQVE SENSIBVS. Contigit *AB*. Contigit *Ca*. 2. pronuntiat *BCa*. 3. complicitam *BCa*. 4. Proinde *Bmg*. 5. fallacia *A*. 6. depraetiantur *A*., *pro more*. 7. calidae *Ab*. calidus *reliqui*. 8. Sed sum *Aφ*. 9. non opinari *b*. 10. a sensus et unde *A*.

Cap. XVII. a. Plato in Timaeo] Plato Tim. p. 27 sq.

b infamet] V. Herald. ad Apolog. cap. 23. p. 105. — De eadem materia disputantes adire potes etiam Augustin. De Vera Relig. cap. 33. et Adv. Academ. III, 11. Senecam Natt. Quaestt. I, 6. Nemes. De Nat. Hom. cap. 7.

c. Stoici] Cf. Plut. De Placit. Philos. IV, 9.

ed in [11]eis rationibus quae interveniant suo nomine? Atque adeo icebit eas recognosci. Nam ut in aqua remus inflexus vel infractus ppareat, aqua in causa est; denique extra aquam integer visui emus. Teneritas autem substantiae illius, qua speculum ex lumine fficitur, prout icta seu mota est, ita et imaginem vibrans evertit ineam recti. Item ut turris habitus eludat, intervalli condicio com-ellit in aperto; aequalitas enim circumfusi aëris pari luce vestiens ngulos obliterat lineas. Sic et uniformitas porticus acuitur in fine, lum acies in concluso stipata illic tenuatur quo et extenditur. Sic t caelum mari unitur, ubi visio absumitur, quae quamdiu viget, amdiu dividit. Auditum vero [12]quid aliud decipiet quam sonorum imilitudo? Et si postea minus spirat unguentum, et minus sapit inum, et minus lacus fervet, in omnibus ferme prima vis tota est. Ceterum de scabro ac laevi merito manus ac pedes tenera scilicet et callosa membra dissentiunt. Igitur hoc modo nulla sensuum frustratio causa carebit. Quodsi causae fallunt sensus et per sensus opiniones, iam nec in sensibus constituenda fallacia est, qui causas [13]sequuntur, nec in opinionibus, quae a sensibus diriguntur sequentibus causas. Qui insaniunt, alios in aliis vident, ut Orestes matrem in sorore, et Aiax [14]Ulixen in armento, ut Athamas et Agaue in filiis bestias. Oculisne hoc mendacium exprobrabis, an furiis? Qui redundantia fellis auruginant[d], [15]amara sunt omnia. Num ergo gustui praevaricationem exprobrabis, an [16]valetudinem? Omnes itaque sensus evertuntur vel circumveniuntur ad tempus, ut proprietate fallaciae careant.' Immo iam ne ipsis quidem causis adscribendum est fallaciae elogium. Si enim ratione haec accidunt, ratio [17]fallacia perhiberi non meretur. Quod sic fieri oportet, mendacium non est. Itaque si et ipsae causae infamia liberantur, quanto magis sensus, quibus iam et causae libere praeeunt, cum hinc potissimum et veritas et fides et integritas sensibus vindicanda sit, quod non aliter renuntient [18]quam illa ratio mandavit quae efficiat aliter [19]quid a sensibus renuntiari [20]quam sit in rebus. Quid agis, [21]Academia procacissima? Totum vitae statum evertis, omnem na-

11. eis *Ab.* his *reliqui.* 12. quiad aliud *A.* 13. secuntur *Aβ.* 14. Ulixen *A.* Ulyssem *reliqui.* 15. mara *A. m. pr.* 16. valetudine *Aφ. m. pr.* valetudini *Aφ. m. sec., sed eadem.* 17. fallacia *ABmqCab.* fallaciae *B.* 18. quam *ego.* quam quod *libri omnes.* 19. quit *Aβ.* 20. quam *ACab.* quod *B.* 21. Academia procacissima *Ab.* Academice procacissime *reliqui.*

d. auruginant] Ἰκτεριῶσι. Nam *aurugo* est morbus regius. Gloss. Lat. in Ang. Maii Auctt. Class. tom. VI, p. 510: „*Aurago*, morbus regius.", et paulo postea: „*Auriginosus*, arcuatus." Alterum Gloss. Lat. apud eundem ibid. tom. VIII, p. 47: „*Arugo*, morbus regius, vel pestis ex corruptione aeris." Glossaria Latino-Graeca: „*Aurugo*, *ἰκτερίς*.", et „*Auruginosus*, *ἰκτερικός*."

turae ordinem turbas, ipsius dei providentiam excaecas, qui cunctis operibus suis intellegendis, incolendis, dispensandis fruendisque fallaces et mendaces dominos praefecerit sensus. An non istis universa conditio subministratur? An non per istos secunda quoque mundo instructio accessit, tot artes, tot ingenia, tot studia, negotia, officia, commercia, remedia, consilia, [22]solatia, victus, cultus ornatusque? Omnia totum vitae saporem condierunt, dum per hos sensus solus omnium homo animal rationale [23]dinoscitur intellegentiae [24]et scientiae capax, et ipsius Academiae. Sed enim Plato, ne quod testimonium sensibus signet, propterea et in Phaedro[e] ex Socratis persona negat se cognoscere posse semetipsum, ut monet Delphica inscriptio, et in [25]Theaeteto[f] adimit sibi scire atque sentire, [26]et in Phaedro[g] post mortem differt sententiam, veritatis postumam scilicet, et tamen nondum [27]mortuus philosophabatur. [28]Non licet, non licet nobis in dubium sensus istos [29]devocare, ne et in Christo de fide eorum deliberetur, ne forte dicatur quod falso [30]satanan prospectarit de caelo praecipitatum, aut falso vocem patris audierit de ipso [31]testificatam, aut deceptus sit cum Petri socrum tetigit, aut alium postea unguenti senserit spiritum quod in sepulturam suam acceptavit, alium postea vini saporem quod in sanguinis sui memoriam consecravit. Sic enim et Marcion phantasma eum maluit credere, totius corporis in illo dedignatus veritatem. Atquin ne in apostolis quidem eius ludificata natura est. Fidelis fuit et visus et auditus in monte, fidelis et gustus vini illius, licet aquae ante, in nuptiis Galilaeae, fidelis et tactus exinde creduli Thomae. Recita [32]Ioannis testationem: Quod vidimus, inquit, quod audivimus, oculis nostris vidimus, et manus nostrae contrectaverunt, de sermone vitae. Falsa utique testatio, si oculorum et aurium et manuum sensus natura mentitur.

Luc. X, 18. Matth. III, 17. Matth. VIII, 15. Matth. XXVI, 7—12. Luc. XXII, 19 sq. Matth. XXVI, 27 sq. I Cor. XI, 25. Matth. XVII, 3 sqq. Io. II, 1 sqq. Io. XX, 27. I Io. I, 1.

Cap. XVIII. [1]Convertor ad intellectualium partem, quemadmodum illam Plato [2]a corporalibus separatam haereticis commendaverit, agnitionem ante mortem consecutus. Ait enim in [3]Phaedone[a]: Quid tum

22. solacia *A.*, *pro more.* 23. dinoscitur *ABCa.* dignoscitur *b.* 24. et scientiae *om. Ab.* 25. teaehteto *A.* 26. et *om. A.* 27. mortuis *Bmg.* 28. Non licet, non licet *Ab.* Non licet *reliqui.* 29. devocare *Ab.* revocare *reliqui.* 30. satanan *A.* Sathanam *B.* Satanam *Cab.* 31. testificatum *A.* 32. Iohannis *A.*

Cap. XVIII. 1. DE INTELLECTVALIBVS. Convertor *AB.* QVOD PHILOSOPHI ET HAERETICI DISTINGVANT INTER SENSVALIA ET INTELLECTVALIA. Convertor *C.* 2. a *in A. addidit m. sec.* 3. Phaedone *ab.* Phaedo *A.* Phaedro *reliqui.*

e. in Phaedro] Phaedr. p. 229 sqq.
f. in Theaeteto] Theaet. p. 152 sqq.
g. in Phaedro] Phaedro p. 247 sqq.

Cap. XVIII. a. in Phaedone] Phaed. p. 65 sq.

erga ipsam prudentiae possessionem? Utrumne impedimentum erit corpus, an non, si quis illud socium assumpserit in quaestionem? Tale quid dico, habetne veritatem aliquam visio et auditio hominibus, an non? An [4]non etiam poëtae haec nobis semper obmussant, quod neque audiamus certum neque videamus? Meminerat scilicet et Epicharmi[b] Comici: Animus cernit, animus audit, reliqua surda et caeca sunt. Itaque rursus illum ergo ait supersapere qui mente maxime sapiat, neque visionem proponens neque [5]ullum eiusmodi [6]sensum attrahens animo, sed ipsa mente sincera utens in [7]recogitando ad capiendum sincerum quodque rerum, [8]segressus potissimum ab oculis et auribus et, [9]quod dicendum sit, a toto corpore, ut turbante et non permittente animae possidere veritatem atque prudentiam, quando communicat. Videmus igitur adversus sensus corporales aliam portendi paraturam, [10]ut multo idoniorem[c], vires scilicet animae, intellectum operantes eius veritatis cuius res non sint coram nec subiaceant corporalibus sensibus, sed absint longe a communi conscientia in arcano et in superioribus et apud ipsum deum. Vult enim Plato esse quasdam substantias invisibiles, [11]incorporales, supermundiales, divinas et aeternas, quas appellat ideas, id est [12]formas, exempla et causas naturalium istorum manifestorum et subiacentium corporalibus sensibus, et illas quidem esse veritates, haec autem imagines earum. Relucentne iam haeretica semina Gnosticorum et Valentinianorum? Hinc enim arripiunt differentiam corporalium sensuum et intellectualium virium, quam etiam parabolae decem virginum attemperant, ut quinque stultae sensus corporales figuraverint, stultos videlicet quia deceptui faciles, sapientes autem intellectualium virium notam expresserint, sapientium scilicet quia contingentium veritatem illam arcanam et supernam et apud pleroma constitutam, haereticarum [13]idearum sacramenta. Hoc enim sunt [14]et Aeones et genealogiae illorum. Itaque et sensum dividunt, et intellectualibus quidem a spiritali suo semine, sensualibus vero ab animali, quia spiritalia nullo modo capiat et illius quidem esse invisibilia, huius vero visibilia et humilia et temporalia, quae sensu conveniantur in imaginibus consti-

Matth. XXV, 1 sqq.

4. non *om.* *Aφ*. 5. illum *Bmg*. 6. sensum attrahens animo *Bmgab*. attrahens animo *C*. attrahens animum *AB*. 7. cogitando *A*. 8. segressus *b*. si egressus *ABCa*. 9. quo *a*. 10. aut *B*. uti *Aβ*. 11. incorporales supermundiales *om.* *A*. 12. formas exemplares et *BCa*. 13. dearum *A*(*m. pr.*) *Bmg*. 14. et aeones *Ab*. et *αἰῶνες* *reliqui*.

b. Epicharmi] Dictum Epicharmi hoc memorat praeter alios etiam Plut. De Fortuna p. 98. et De Alex. Virt. et Fort. p. 336: „*Νοῦς ὁρῇ καὶ νοῦς ἀκούει, τ᾽ ἄλλα κωφὰ καὶ τυφλά.*" Plura vide ap. Wyttenb. ad Plat. Phaed. p. 151.

c. idoniorem] Cf. adnott. ad De Pallio cap. 3.

tuta. Ob haec ergo praestruximus[d] neque animum aliud quid esse quam animae suggestum et structum, neque spiritum extraneum quid quam quod et ipsa per flatum, ceterum accessioni deputandum quod aut deus postea aut diabolus [15]adspirarit. Et nunc ad differentiam sensualium et intellectualium non aliud admittimus quam rerum diversitates, corporalium et spiritalium, visibilium et invisibilium, publicatarum et arcanarum, quod illae sensui, istae intellectui attribuantur, [16]apud animam tamen et istis et illis [17]obsequio deputatis, quae perinde per corpus corporalia sentiat, quemadmodum per animum incorporalia intellegat, salvo eo ut etiam sentiat dum intellegit. Non enim et sentire intellegere est, et intellegere sentire est? Aut quid erit sensus, nisi eius rei quae sentitur intellectus? Quid erit intellectus, nisi eius rei quae intellegitur sensus? Unde ista tormenta cruciandae simplicitatis et [18]suspendendae veritatis? Quis mihi exhibebit sensum non intellegentem quod sentit, aut intellectum non sentientem quod intellegit, ut probet alterum [19]sine altero posse? Si corporalia quidem sentiuntur, incorporalia vero intelleguntur, rerum genera diversa sunt, non domicilia sensus et intellectus, id est non anima et animus. Denique a quo sentiuntur corporalia? si ab [20]anima, ergo iam et sensualis est animus, non tantum [21]intellectualis, nam dum intellegit, sentit, [22]quia si non sentit, nec intellegit: si vero ab anima corporalia sentiuntur, iam ergo [23]et intellectualis est vis animae, non tantum sensualis, nam dum sentit, intellegit, quia si non intellegit, nec sentit. Proinde a quo intelleguntur incorporalia? si ab animo, ubi erit anima? si ab anima, ubi erit animus? Quae enim distant, abesse invicem debent, cum suis muneribus operantur. Putabis quidem abesse animum ab anima, [24]si quando. Nam ita effici ut nesciamus [25]nos vidisse quid vel [26]audisse, quia alibi fuerit [27]animus. Adeo contendam immo ipsam animam nec vidisse nec audisse, quia alibi fuerit cum sua vi, id est animo. Nam et cum dementit homo, [28]dementit anima, non peregrinante, sed com-

15. adspirarit *b. in Erratis.* adspiraret *ABCab.* adspirarat *edit. Priorius.* 16. aput *Aβ.* 17. obsequio *om. A.* 18. suspendae *A.* 19. sine altero *BmgCab.* ex altero *AB.* 20. animo *AβBb.* anima *(Aγ)Ca.* 21. intellectuaris *A.* 22. quasi *B.* *In A. desiderantur verba* quia si non sentit, nec intellegit; *B. habet uncinis inclusa, et in margine adnotatum ea aliis in libris deesse.* 23. et intellectualis *B.* intellectualis *Ab.* intellectus *Ca.* 24. si quando. Nam ita effici ut *ego.* si quando. Nam ita efficiunt ut (ut *om. A.*) *ABCa.* Siquando animo ita afficimur ut *b., cum Fulv. Ursino.* 25. nos *om. A.* 26. audisse, quia *b., cum Fulv. Ursino.* audisse nec audisse quia *AB.* audisse nec non audisse quia *Ca.* 27. animus. Adeo contendam immo ipsam animam nec vidisse nec audisse quia alibi fuerit *om. A.* 28. anima dementit *Aβ.*

d. praestruximus] Supra cap. 12.

patiente tunc animo[e]. Ceterum animae principaliter casus est. Hoc [29]unde firmatur? quod anima digressa nec animus in homine inveniatur; ita illam ubique sequitur, a qua [30]nec in fine subremanet. Cum vero [31]sequitur et addicitur, perinde intellectus animae [32]addicitur quam sequitur animus, cui addicitur intellectus. Sit nunc et potior [33]sensu intellectus, et potior cognitor sacramentorum, dummodo et ipse propria vis animae, quod et sensus. Nihil [34]mea interest, nisi cum idcirco praefertur sensui intellectus, ut ex hoc quoque separatior habeatur quo [35]potior affirmatur. Tunc mihi post differentiam etiam [36]praelatio retundenda est, [37]perventuro quoque usque ad potioris dei persuasionem. Sed de deo suo quoque campo experiemur cum haereticis. Nunc de anima titulus et [38]de intellectu non insidiose praeferendo locus. Nam etsi potiora sunt quae intellectu attinguntur ut spiritalia quam quae sensu ut corporalia, rerum erit praelatio, sublimiorum scilicet adversus humiliores, non intellectus adversus sensum. Quomodo enim praeferatur sensui intellectus, a quo informatur ad cognitionem veritatum? Si enim veritates per imagines apprehenduntur, id est invisibilia per visibilia noscuntur, quia et apostolus nobis scribit, Invisibilia enim eius a conditione mundi de factitamentis intellecta visuntur, et Plato[f] haereticis, Facies occultorum ea quae apparent, et necesse [39]est omnino hunc mundum imaginem quandam esse alterius alicuius, [40]equidem ibi videtur intellectus duce uti sensu et auctore et principali fundamento, nec sine illo veritates posse contingi. Quomodo ergo potior erit eo per quem est, quo eget, cui debet totum quod attingit? Ita utrumque concluditur, neque praeferendum sensui intellectum, per quem enim quid constat, inferius ipso est, neque separandum a sensu, per quod enim quid est, cum ipso est.

Rom. I, 20

Cap. XIX

[1]Sed ne illi quidem praetereundi qui vel modico temporis viduant animam intellectu. Proinde enim viam sternunt postea inducendi eius, sicut [2]et animi, a quo scilicet proveniat intellectus.

29. inde firmatur quod *b.*, *cum Fulv. Ursino.* 30. ne *Aβ.* neque *Aφ. m. pr.* 31. sequitur *om. A.* 32. adicitur *Aβ.* 33. sensui *AB.* 34. in ea *Bmg.* 35. patior *A.* 36. praelatiore tundenda *B.* 37. perventuro quoque usque *ego.* perventura quoque usque *BCa.* perventura usque *A.* perventuro usque *b.* 38. de *om. Cab.* 39. est *ABb.* esse *reliqui.* 40. equidem ibi videtur *ego.* et quid sibi videtur *B.* et quod sibi videtur *Ca.* videtur *Ab.*

Cap. XIX. 1. INTELLECTVM SEMPER (SEMPER *om. A.*) ANIMAE INESSE. Sed *AB.* Sed *reliqui.* 2. et animi a quo *b.* et animim a quo *Aφ.* et animima quo *Aβ.* et anima quo *B.* in anima *Ca.*

e. sed compatiente tunc animo.] Contrarium dicebant qui distinguebant animum ab anima, scilicet demente homine abire animum, manere animam. Lactant. De Opif. cap. 18. et Inst. Div. VII, 12. (La Cerda).

f. Plato] Plat. Tim. p. 29 sq. p. 37 sq.

Volunt infantiam sola anima contineri, qua tantummodo vivat, non ut pariter sapiat, quia nec omnia sapiant quae vivant. Denique arbores vivere, nec tamen sapere, secundum [3]Aristotelem[a], et si quis alius substantiam animalem in universa communicat, quae apud nos in homine privata res est, non modo ut dei opus, quod et cetera, sed ut dei flatus, quod haec sola quam dicimus cum omni instructu suo[b] nasci. Et si ad arbores provocamur, amplectemur exemplum, siquidem et illis necdum arbusculis, sed stipitibus adhuc et surculis etiamnunc, simul de scrobibus oriuntur, inest propria vis animae. Verum pro temporis ratione remoratur coalescens et coadulescens robori suo, donec aetas [3b]adimpleat habitum, quo natura fungatur. Aut unde mox illis et frutices inoculantur et folia formantur et germina inflantur et flosculi inornantur et [4]suci condiuntur, si non in ipsis omnis paratura generis quiescit, et partibus promota grandescit? Inde igitur et sapiunt unde vivunt, tam vivendi quam sapiendi proprietate, et quidem ab infantia et ipsae sua. Video enim et vitem adhuc teneram et inpuberem intellegentem tamen iam opera sua et volentem [5]alicui adhaerere, [6]cui [7]innixa et innexa proficiat. Denique non expectata rustica disciplina, sine arundine, sine [8]cervo[c], si quid attigerit, ultro [9]amabit, et quidem viriosius[d] [10]amplexabitur de suo ingenio quam de tuo arbitrio. Properat esse secura. Video et [10b]hederas quantum velis [11]primas statim ad superna conari et nullo praeeunte suspendi, quod malint [12]parietibus invehi textili silva quam humi teri voluntaria iniuria. Contra quibus de aedificio male est[e], ut crescendo recedunt, ut [13]refugiunt? Sentias ramos aliorsum [14]destinatos, et animationem arboris de divortio parietis intellegas; [15]contenta sua est parvitate, quam ex primordio providentissimi fruticis [16]edidicit, [17]timens etiam

3. Aristotelen *A.* 3b. impleat *Ab.* 4. suci *A.* succi *reliqui.* 5. alicubi *Ca.* 6. cum *BCa.* 7. innisa *b., Latinius.* 8. cervo *ABmgCb.* orno *B.* corno *a.* 9. ambibit *b., cum Latinio.* 10. amplexabitur *om. Ab.* 10b. ederas *A.* 11. primas *Ab.* premas *reliqui.* 12. in parietibus *Aφ. m. pr.* 13. refugiunt? Sentias *b., de emendat. Fulvii Ursini.* refugium sentias *ABCa.* 14. destinatum *C.* 15. contenta sua est parvitate *ego.* contentae sua parvitate *Ca.* contenta sunt pravitate *B.* continentia (continenta *Aβ.*) est parvitate *ABmg.* contenta est parvitate *b.* 16. Se didicit *AB.* 17. timentis *a., cum Latinio.*

Cap. XIX. a. Aristotelem] Aristot. De Anima II, 2. 3.

b. cum omni instructu suo] Quasi cum omni instructo et instrumento, cum omni censu, cum omnibus suis. Atque in hunc significatum locutiones istos apud Africanos praesertim fuisse indicat Augustin. lib. II Quaestt. in Exod. Quaest. 47: „Graecus, inquit, *ἀποσχευὴν* habet, ubi *substantiam* Latinus interpretatus est, quod aliquando censum interpretantur nostri, sicut nunc *instructum* dicere voluimus.“ Cf. Apolog. cap. 6. (Rigalt.)

c. cervo] Cervi sunt sustentacula, interprete Papia. Cf. Varro De L. L. V, 117. Serv. in Vergil. Ecl. II, 29.

d. viriosius] Cf. adnott. ad Adv. Valentin. cap. 16.

e. de aedificio male est] Sic lib. De Pallio cap. 1 „A caelo bene est.“ (Rig.)

ruinam. Has ego sapientias et scientias arborum cur non contendam? Vivant ut philosophi volunt, [18]sapiant ut philosophi nolunt, [19]intellegat[f] et infantia ligni, quo magis hominis? cuius anima velut surculus quidam ex matrice Adam in propaginem deducta et genitalibus feminae foveis commendata cum omni sua paratura [20]pullulavit tam intellectu quam et sensu? Mentior si non statim infans, ut vitam vagitu salutavit, hoc ipsum se testatur sensisse atque intellexisse quod natus est, omnes simul ibidem dedicans[g] sensus, et luce visum et sono auditum et [21]humore gustum [22]et aëre odoratum et terra tactum. Ita prima illa vox de primis sensuum [23]vocibus et de primis intellectuum pulsibus cogitur. Plus est quod de prospectu [24]lacrimabilis vitae quidam [25]augurem incommodorum vocem illam flebilem interpretantur, [26]quo etiam praesciens habenda sit ab ingressu nativitatis, nedum intellegens. [27]Exinde et matrem spiritu probat, et nutricem spiritu examinat, et gerulam spiritu agnoscit, fugiens extranea ubera, et recusans ignota cubilia, [28]neminem appetens nisi ex usu. Unde illi iudicium novitatis et moris, si non sapit? unde illi et offendi et demulceri, si non intellegit? Mirum satis ut infantia naturaliter animosa sit non habens [29]animum, et naturaliter affectiosa sit non habens intellectum. At enim Christus ex ore [30]lactantium et parvulorum [31]experiendo laudem nec pueritiam nec infantiam [32]hebetes pronuntiavit, quarum altera cum suffragio occurrens testimonium ei potuit offerre, altera pro ipso trucidata utique vim sensit.

Cap. XX.

[1]Et hic itaque concludimus [2]omnia naturalia animae ut substantiva eius ipsi inesse et cum ipsa procedere atque proficere, ex quo ipsa censetur. Sicut et Seneca[a] saepe noster: Insita sunt nobis omnium artium et aetatum semina, [3]magisterque ex occulto deus producit ingenia, ex seminibus scilicet insitis et occultis per infantiam, quae sunt et intellectus. Ex his enim producuntur in-

18. sapiant ut philosophi nolunt *om. Aφ*. 19. intelligat et infantia *b., de emendat. Fulvii Ursini*. intellegant et infantiam *ABCa*. 20. pullulavit *ABmg., Fulv. Ursinus*. pullulabit *BCab*. 21. umore *Aβ*. 22. et odoratum aere *A*. 23. vocibus *om. Ab*. 24. lachrymabilis *BCa*. 25. augorem *Aβ*. augerem *Aφ*. 26. quo *b*. quod *reliqui*. 27. Non enim exinde *Ba*. *In B. verba* Non enim *uncinis inclusa sunt cum nota in margine ea aliis libris deesse*. 28. et neminēm *BCa*. 29. animum — — non habens *om. A*. 30. lactantium *A*. lactentium *reliqui*. 31. experiendo *ABmgb*. expediendo *reliqui*. 32. hebetes *Cab*. helbentes *Aβ*. habentes *AφB*.

Cap. XX. 1. DE NATVRALIBVS. Et hic *AB*. DE CAETERIS NATVRALIBVS ANIMAE. Et hic *C*. 2. omnia *om. Aφ*. 3. magister quae ex *A*.

f. intellegat] Id est intellectum habeat.

g. ibidem dedicans] Id est statim, extemplo. Sic Adv. Valent. cap. 3 et 7. De Carne Chr. cap. 7. De verbo *dedicare* cf. adnott. ad Scorp. cap. 1.

Cap. XX. a. Seneca] Affert verba Senecae De Benef. IV, 6.

genia. Porro [4]et frugum seminibus una generis cuiusque forma est, processus tamen varii, alia integro statu evadunt, alia etiam meliora respondent, alia degenerant pro condicione caeli et soli, pro ratione operis et curae, pro temporum eventu, pro licentia casuum: ita et animam licebit[b] semine uniformem, fetu multiformem. Nam et hic etiam de locis interest. Thebis hebetes [5]et brutos nasci relatum est, Athenis sapiendi dicendique acutissimos[c]; ubi penes [6]Colyttum[d] pueri mense citius eloquuntur [7]praecoca lingua. Siquidem et Plato in Timaeo[e] Minervam affirmat, cum urbem illam moliretur, nihil aliud quam regionis naturam prospexisse, talia ingenia pollicitam, unde et ipse in Legibus Megillo et [8]Cliniae praecipit condendae civitati [9]locum procurare[f]. Sed Empedocles causam argutae indolis et obtusae in sanguinis qualitate constituit; perfectum ac profectum de doctrina [10]disciplinaque deducit. [11]Tamen vulgata iam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos inludunt, Sallustius vanos Mauros[g] et feroces Dalmatas pulsat, Tit. I, 12. mendaces Cretas etiam apostolus inurit. Fortassean et de corpore et [12]de valetudine aliquid accedat. Opimitas sapientiam impedit, [13]exilitas expedit, paralysis mentem prodigit, phthisis servat. Quanto magis de accidentibus habebuntur, quae [14]citra corpulentiam [15]et valentiam vel acuunt vel [16]obtundunt. Acuunt doctrinae, disciplinae, artes [17]et experientiae, negotia, studia, obtundunt inscitiae, [18]ignaviae, desidiae, libidines, inexperientiae, otia, vitia; super haec si et [19]alia quae praesunt potestates. Enimvero praesunt; secundum nos quidem [20]deus dominus et diabolus aemulus, secundum communem autem opinionem [21]et providentiae fatum et necessitas, et [22]fortunae arbitrii libertas. Nam haec et philosophi [23]distinguunt,

4. ut *ab*. 5. et brutos *om. A*. 6. colyttum *A*. Colytum *reliqui*. 7. praecoca *Aφ*. praecace *Aβ*. praecoce *reliqui*. 8. incliniae *A*. 9. locum procurare *b*. loci vim procurare *A*. locum praepararent *BCa*. 10. disciplinaque *Cab*. disciplinamque *AβB*. disciplinam *Aφ*. 11. Tam mulgata *Aφ*. 12. de *om. Aβ*. 13. exilitas expedit *om. A*. 14. citra *Ab*. 15. et valentiam *om. A*. 16. optundunt *Aβ*. 17. et experientiae *B*. experientiae *Aβ*. experimentiae *Aφ*. et experientia *Cab*. 18. ignaviae *Ab*. ignavia *reliqui*. 19. aliquae *Ios. Mercerus*. 20. deus dominus *Ab*. dominus deus *reliqui*. 21. et (et *om. Ab.*) providentiae fatum *ABb*. et providentia et fatum *reliqui*. 22. fortunae arbitrii *Ab*. fortunae et arbitrii *B*. fortuna et arbitrii *Ca*. 23. distingunt *A*. *Ubique fere*.

b. licebit] Fr. Iunius interpretatur *liquebit*. Rationem non video.

c. Thebis hebetes — — Athenis sapiendi dicendique acutissimos] V. Cic. De Fato cap. 4.

d. Colyttum] Huius, opinor, potissimum Athenarum demi meminisse voluit quia patria erat Platonis, teste Laertio III, 1, 3.

e. Timaeo] Plat. Tim. p. 24.

f. locum procurare] Plat. De Legg. lib. IV, init.

g. Sallustius vanos Mauros] V. Sallust. Opp. ed. Bipont. p. 289.

et nos secundum fidem disserenda suo iam [24]vovimus titulo[h]. Apparet quanta sint quae unam animae naturam varie collocarint, ut vulgo naturae deputentur, quando non species sint, sed sortes naturae et substantiae unius, illius scilicet quam deus in Adam contulit et matricem omnium fecit; atque adeo sortes erunt, non species substantiae unius, [25]item varietas ista [26]moralis, [27]*quae* quanta nunc est, tanta non fuerit in ipso principe generis Adam. Debuerant enim fuisse haec omnia in illo, ut in fonte naturae, atque inde cum tota varietate [28]manasse, si varietas naturae fuisset.

Cap. XXI. Quodsi uniformis natura animae ab initio in Adam ante tot ingenia, ergo non multiformis [1]per tot ingenia, [2]nec qua triformis[a], ut adhuc trinitas Valentiniana [3]caedatur, quae nec ipsa in Adam recognoscitur. Quid enim spiritale in illo? Si quia prophetavit magnum illud sacramentum in Christum et ecclesiam: Hoc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea, vocabitur mulier; propterea relinquet homo patrem et matrem, et agglutinabitur mulieri suae, et erunt duo in [4]carnem [5]unam; hoc postea obvenit, cum in illum deus amentiam immisit, spiritalem vim, qua constat [6]prophetia. Si et malum in eo apparuit transgressionis admissum, nec hoc naturale deputandum est, quod instinctu serpentis operatus est, tam non naturale quam nec [7]materiale, quia et materiae fidem iam exclusimus[b]. Quodsi nec spiritale nec quod dicitur materiale proprium in illo fuit ([8]et si ex materia, fuisset mali semen), superest ut solum in illo et unicum fuerit naturale quod censetur animale, quod [9]statu simplex et [10]uniforme defendimus. De hoc plane relinquitur quaeri an demutabile debeat [11]credi, quod naturale dicatur. [12]Idem enim convertibilem negant[c] [13]naturam, ut trinitatem suam in singulis proprietatibus figant; quia arbor bona malos non ferat fructus nec mala bonos, et nemo de spinis metat ficus et de tribulis uvas.

Gen. II, 23 sq.

Luc. VI, 43 sq.

24. vovimus *ABmgb*. novimus *BCa*. 25. item *ego*. id est *ABCa*. ut et *b*. 26. moralis *BmgCab*. mortalis *AB*. 27. quae quanta *ego*. quum quanta *Fulv. Ursinus.* quanta *libri omnes*. 28. manasse suarietas *Aβ*. manasset varietas *Aφ*.

Cap. XXI. 1. per *Ab*. quia uniformis per *BCa*. 2. nec qua triformis *b*. nec quadriformis *A*. iam nec quadriformis *Bmg*. iam nec triformis *BCa*. 3. credatur *Bmg*. 4. carne *A*. 5. unam *om. A*. 6. profetia *Aβ*. 7. materiale, quia et *om. A*. 8. et si *ABCa*. nam si *b., ex emendat. Fulv. Ursini*. 9. status *AB*. 10. uniformem *AB*. 11. credi quod naturale *om. Aφ*. 12. Idem *AB*. Iidem *reliqui*. 13. naturalem *Bmg*.

h. suo iam vovimus titulo.] Scripsit enim De Fato librum, qui desideratur. Adducit Fulgentius pag. 561. Merc. (Fr. Iunius.)

Cap. XXI. a. nec qua triformis] Ex opinione Valentinianorum homo erat carnalis una et animalis et spiritalis. Cf. Adv. Valentin. cap. 25. *Caedatur*, id est profligetur. Cf. De Resurr. Carn. cap. 55.

b. materiae fidem iam exclusimus.] Cf. Adv. Hermog. cap. 13.

c. convertibilem negant] Cf. Adv. Valentin. cap. 29.

Matth. III, 7 sqq. Ergo si ita est, neque de lapidibus filios Abrahae suscitare poterit deus, nec genimina viperarum facere paenitentiae fructus. Et erravit apostolus scribens: Eph. V, 8. II, 3. Eratis et vos aliquando tenebrae, et fuimus et nos aliquando natura filii irae, I Cor. VI, 11. et in his vos quoque fuistis, sed abluti estis. Sed [14]nunquam discordabunt sententiae sanctae. Non dabit enim arbor mala bonos fructus, si non inseratur, et bona malos dabit, si non colatur. Et lapides [15]filii Abrahae fient, si in fidem Abrahae [16]formentur. Et genimina viperarum fructum paenitentiae facient, si venena malignitatis exspuerint. Haec erit vis divinae gratiae, potentior utique natura, habens in nobis subiacentem sibi liberam [17]arbitrii potestatem, quod [18]*αὐτεξούσιον* dicitur; [19]quae cum sit et ipsa naturalis atque mutabilis, quoquo vertitur, [20]natura convertitur. Inesse autem nobis [21]*τὸ αὐτεξούσιον* naturaliter iam et Marcioni ostendimus et Hermogeni[d]. Quid nunc, si naturae condicio sic erit definienda, ut duplex determinetur, natorum et innatorum, factorum et infectorum? atque ita quod natum factumque constiterit, eius natura capiet demutationem; et renasci enim poterit et refici. Innatum autem et infectum immobile stabit. Quod cum soli deo competat, ut soli innato et infecto et idcirco immortali [22]et inconvertibili, absolutum est ceterorum omnium natorum atque factorum convertibilem et demutabilem esse naturam, ut, et si trinitas animae adscribenda esset, ex mutatione accidentiae non ex institutione naturae deputaretur.

Cap. XXII. Cetera animae naturalia iam a nobis audiit Hermogenes cum ipsorum defensione et probatione, per quae dei potius quam materiae propinqua cognoscitur. Hic solummodo nominabuntur, ne praeterita videantur. Dedimus enim illi et libertatem arbitrii, ut supra scripsimus, et dominationem rerum et divinationem [1]interdum, seposita quae per dei [2]gratiam obvenit ex prophetia. Itaque iam ab isto dispositionis retractatu recedam, ut ordinem eius expungam[a]. Definimus animam dei flatu natam, immortalem, [3]corporalem, effigiatam, substantia simplicem, de suo [4]sapientem, varie procedentem, liberam arbitrii, [5]accidentiis obnoxiam, per ingenia

14. numquam *Aβ*. 15. fili *Aβ*. fil *Aφ*. 16. fient formentur *Aβ*. 17. arbitrarii *A*. 18. autexusion *A*. *αὐτοεξούσιον Aφ. m. sec. in marg.* 19. quaecumque sit *Aβ*. 20. natura convertitur *om. A*. 21. *ΤοαΥΤΕΖουCΙΟΝ Aφ*. 22. et inconvertibili *om. A*.

Cap. XXII. 1. interdum *om. A*. 2. gratia *A*. 3. corporalem *om. A., et in marg. B., quo ipso in libro vox uncinis inclusa conspicitur, adnotatum est eam alibi deesse.* 4. sapientem *ABb*. patientem *BmgCa*. 5. accidentiis *b., de emendat. Fulvii Ursini.* accidentis *ABCa*.

d. Marcioni ostendimus et Hermogeni.] Hermogeni quidem in libro De Censu Animae, quod in deperditis est hodie, Marcioni in lib. II Adv. Marc. cap. 5 sqq.

Cap. XXII. a. expungam.] Id est absolvam. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 35.

mutabilem, rationalem, dominatricem, divinatricem[b], ex una redundantem. Sequitur nunc ut quomodo ex una redundet consideremus, id est unde et quando et qua ratione sumatur.

[1]Quidam de caelis devenisse se credunt, tanta persuasione quanta [2]et illuc indubitate regressuros repromittunt, ut [3]Saturninus[a] Menandri Simoniani discipulus induxit, hominem affirmans ab angelis factum primoque opus [4]futile [5]et invalidum et instabile in terra vermis instar palpitasse, quod consistendi vires deessent, dehinc ex misericordia summae potestatis, ad cuius effigiem nec tamen plene perspectam temere structus fuisset, [6]scintillulam vitae consecutum, quae [7]illud exsuscitarit et erexerit et constantius animarit et post decessum vitae ad matricem relatura sit. Sed et Carpocrates[b] tantundem sibi de superioribus vindicat, ut discipuli eius[c] animas suas iam et Christo, nedum apostolis, et peraequent et cum volunt praeferant, quas [8]proinde de sublimi virtute conceperint, despectrice mundi potentium principatuum. Apelles[d] sollicitatas refert animas terrenis escis de supercaelestibus sedibus ab igneo angelo, deo [9]Israëlis et nostro, qui exinde illis peccatricem [10]circumfinxerit carnem. Examen Valentini[e] semen Sophiae [11]infulcit animae, per quod historias atque [12]Milesias Aeonum suorum ex imaginibus visibilium recognoscunt. Doleo bona fide Platonem omnium haereticorum condimentarium factum. Illius est enim et in [13]Phaedone[f] quod animae hinc euntes sint illuc, et inde huc. Item

Cap. XXIII.

Cap. XXIII. 1. VNDE ANIMA. Quidam *AB*. VNDE ANIMA, ADVERSVS HAERETICOS QVI EAM DE COELIS DEFERVNT. Quidam *C*. 2. et illuc *Ab*. illuc *reliqui*. 3. Saturninus *ACa*. Saturnus *B*. Saturnius *b*. 4. futile *Aβ*. 5. et invalidum *om. A*. 6. scintullulam *B*. 7. illud *Ab*. illum *reliqui*. 8. perinde sublimi *A*. 9. israbelis *A*. Israel *b*. 10. circumfixerit *A*. 11. infulsit *edd. Semleri et Leopoldi. Nescio unde*. 12. millesias *A*. 13. Phaedrone *B*.

b. divinatricem] Dei flatu natam probaverat cap. 4 et 11. Immortalem quoque facit cap. 2. 3. 4. 6. 9. 14., et infra saepissime, cap. 24. 38. 45. 51. 53. 54.; porro corporalem cap. 5. 6. 7. 8., effigiatam cap. 9., dein substantia simplicem cap. 10 et 11.; de suo sapientem cap. 12., varie procedentem cap. 13 et sqq.; denique rationalem, dominatricem, divinatricem lib. de Censu Animae probavit adversus Hermogenem, ut modo affirmavit, quamvis et superius cap. 16. de rationali anima egit. Et illud „dominatricem" ad hegemonicum quodammodo referri possit cap. 14 et 15., sicut et „divinatricem" ad cap. 19., ubi de voce flebili infantium augure incommodorum vitae; ex una redundantem partim etiam insinuavit supra, et deinceps locupletius tractat per quinque capita succedentia. (La Cerda.)

Cap. XXIII. a. Saturninus] Cf. de eo Adv. Omnes Haeres. cap. 1. Caelestis autem originis animam fecerunt iam philosophi. Cf. Seneca De Vita Beata cap. 32., et Ad Helvid. cap. 6. Epictet. ap. Arrian. I, 14. Adde Herm. Trismeg. Poimandr. cap. 2 et cap. 12.

b. Carpocrates] Cf. Adv. Omnes Haeres. cap. 3. V. etiam infra huius ipsius libri cap. 48.

c. ut discipuli eius] V. Epiph. Haer. 27.

d. Apelles] Cf. De Carne Chr. cap. 6. et Adv. Omnes Haeres. cap. 6. Epiphan. Haeres. 44.

e. Valentini] Cf. inprimis Adv. Valentin. cap. 25.

f. Phaedone] Plat. Phaed. p. 70.

in Timaeo[g], quod [14]genimina dei delegata sibi mortalium genitura accepto initio animae immortali mortale ei circumgelaverint corpus; tum quod mundus hic imago sit alterius alicuius. Quae omnia ut fidei commendet, et animam retro in superioribus cum deo egisse in commercio idearum, et inde [15]huc transvenire, et hic quae retro norit de exemplaribus recensere, novum elaboravit argumentum, *μαθήσεις ἀναμνήσεις*[h], id est discentias reminiscentias esse. Venientes enim [16]inde huc animas oblivisci eorum in quibus prius fuerint, dehinc ex his visibilibus edoctas [17]recordari. Cum [18]igitur huiusmodi argumento illa insinuentur a Platone quae haeretici mutuantur, satis haereticos repercutiam, si argumentum Platonis elidam.

Cap. XXIV. [1]Primo quidem oblivionis capacem animam non cedam, quia tantam illi [2]concessit divinitatem, ut deo adaequetur. Innatam eam facit, quod et solum armare potuissem ad testimonium plenae divinitatis; [3]adicit immortalem, incorruptibilem, incorporalem, quia hoc et deum credidit, [4]invisibilem, ineffigiabilem, uniformem, principalem, rationalem, intellectualem. Quid amplius proscriberet animam, si [5]eam deum nuncuparet? Nos autem, qui nihil deo [6]adpendimus[a], hoc ipso animam longe infra deum expendimus quod natam eam agnoscimus, ac per hoc dilutioris divinitatis, [7]et exilioris felicitatis, ut flatum, non ut spiritum, et si immortalem, [8]ut hoc sit divinitatis, tamen passibilem, ut hoc sit nativitatis, ideoque et a primordio exorbitationis capacem, et inde etiam oblivionis affinem. Satis de isto cum [9]Hermogene[b]. Ceterum quae, ut habeat merito possit ex peraequatione omnium proprietatum deus, nulli passioni subiacebit, ita nec oblivioni, cum tanta sit [10]iniuria oblivionis quanta est gloria eius cuius iniuria est, memoria scilicet, quam e

14. genimina *Ab.* gemina *B.* germina *reliqui.* 15. hunc *A.* 16. inde huc *ARb* huc inde *Ca.* 17. edoctas (et doctas *Aβ.*) recordari *Ab.* recordari edoctas *reliqui* 18. igitur *om. A.*

Cap. XXIV. 1. ADVERSUS PLATONIS *μαθήσεις καὶ ἀναμνήσεις* (*in A. Graeca sunt m. sec. addita*). Primo *AB.* ADVERSVS PLATONIS ARGVMENTVM QVOD DISCENTIAS REMINISCENTIAS DICAT. Primo *C.* 2. congessit *Bmg.* 3. addicit *B.* 4. invisibilem *om. A.* 5. eum *Aφ. m. sec.* 6. adpendimus *Aβ.* appendimus *BCab.* 7. et *om. BCa.* 8. ut hoc sit divinitatis *om. A.* *In B. totus hic locus ita habetur* immortalem, tamen passibilem, ut hoc sit divinitatis: Et cum immortalem, tamen passibilem, ut hoc sit nativitatis, *verbis* tamen passibilem *ante* ut hoc sit divinitatis *per uncinas inclusis quo significantur a Gangneio in aliis libris desiderari.* 9. cum hermogene. cum ermogene *Aφ.* 10. iniuriae *Bmg.*

g. Timaeo] Plat. Tim. pag. 43 sqq. pag. 29 sqq. Cf. etiam supra cap. 9.

h. *μαθήσεις ἀναμνήσεις*] Plat. Phaed. p. 73. Cf. Max. Tyrius Diss. XVI (vulgo XXVIII.). Arnob. Adv. Natt. II, 26 sqq. Cic. Tusc. Quaestt. I, 24.

Cap. XXIV. a. adpendimus] Nam Plato animam divinam fecit, velut appendicem dei. (La Cerda.)

b. cum Hermogene.] Libro de Censu Animae, qui desideratur. (Fr. Iunius.)

ipse Plato[c] sensuum et intellectuum salutem, et Cicero[d] thesaurum omnium studiorum praedicavit. [11]Nec hoc iam in dubium deducetur, an tam divina anima memoriam potuerit amittere, sed an quam [12]amiserit recuperare denuo possit. Quae enim non debuit oblivisci, si oblita sit, nescio an valeat recordari. [13]Ita utrumque meae animae, non Platonicae congruet. Secundo gradu opponam: Natura compotem animam facis idearum illarum, an non? Immo natura, inquis. Nemo ergo concedet naturalem scientiam naturalium excidere artium. Excidet studiorum, excidet doctrinarum, disciplinarum; [14]excidet fortasse et ingeniorum et affectuum, quae naturae videntur, non tamen sunt, quia, ut praemisimus[e], et pro locis et pro institutionibus et pro corpulentiis ac valetudinibus et pro potestatibus dominatricibus et pro libertatibus arbitrii ex accidentibus constant. Naturalium vero scientia ne in bestiis quidem deficit. Plane obliviscetur feritatis leo, mansuetudinis eruditione praeventus, et cum toto suggestu[f] iubarum delicium fiet Berenices alicuius reginae[g], lingua genas eius emaculans. Mores bestiam relinquent, scientia naturalium permanebit. Non obliviscetur idem naturalium pabulorum, [15]naturalium remediorum, naturalium terrorum; et si de piscibus, et si de placentis regina ei obtulerit, carnem desiderabit, et si languenti theriacam composuerit, simiam leo requiret[h], et si nullum illi venabulum [16]offirmabit[i], gallum tamen formidabit[k]. Perinde et homini omnium forsitan obliviosissimo inobliterata perseverabit sola scientia naturalium, ut sola scilicet naturalis, memor semper manducandi in esurie et bibendi in siti, et oculis videndum et auribus audiendum et naribus odorandum et ore gustandum et manu contrectandum. Hi sunt certe sensus, quos philosophia depretiat intellectualium praelatione. Igitur si naturalis scientia sensualium permanet, quomodo intellectualium, quae potior habetur, [17]intercidit? Unde nunc ipsa vis oblivionis antecedentis recordationem? Ex multitudine, ait, temporis. Satis [18]inprospecte. Quantitas enim temporis non pertinebit ad eam rem quae innata dicatur,

11. Nec ne hoc *A*. 12. amisit *Ab*. 13. Ita *om. A*. 14. excidet *Ab*. excident *reliqui*. 15. naturalium remediorum *om. A*. 16. offirmabit *A*. obfirmabit *reliqui*. 17. intercidet *A*. 18. in prospectis *AB*.

c. Plato] Plat. Phileb. p. 72 sq.

d. Cicero] Cic. De Orat. I, 5. Cf. Cassiodor. De Anima cap. 12. et Varr. V, Epist. 21.

e. praemisimus] Supra cap. 19.

f. suggestu] Ornatu. Cf. quae dedi ad De Corona cap. 13.

g. Berenices alicuius reginae] V. Aelian. H. A. V, 39.

h. simiam leo requiret] Aelian. l. l., Aristot. H. A. VIII, 5. Plin. H. N. VIII, 16. Ambros. Hexam. VI, 4.

i. offirmabit] Id est firmum faciet, defendet.

k. gallum tamen formidabit.] V. Plin. l. l. Item Ambros. l. l.

ac per hoc potissimum aeterna credatur. Quod enim aeternum est, eo quia [19]et innatum est neque initium neque finem temporis admittendo nullum modum temporis patitur. Cui temporis modus nullus est, nec ulla demutatione [20]tempori subest, nec [21]ea de multitudine temporis vis est. Si tempus in causa est oblivionis, cur ex quo anima corpori inducitur, memoria delabitur[l], quasi exinde tempus anima sustineat[m], quae sine dubio prior corpore non fuit utique sine tempore? Ingressa vero corpus statimne obliviscitur, an aliquanto post? Si statim, [22]ecquae erit temporis nondum [23]subputandi multitudo? infantia scilicet. Si [24]aliquando post, ergo illo in spatio ante tempora oblivionis memor adhuc aget anima? Et quale est ut postea obliviscatur, et rursus postea recordetur? Quoquo autem tempore illam oblivio inruerit, quantus hic etiam habebitur modus temporis? tota, opinor, vitae decursio satis non erit ad [25]evertendam memoriam tanti ante corpus aevi. Sed rursus Plato[n] causam demutat in corpus, quasi et hoc fide dignum, ut nata substantia innatae vim extinguat. Magnae autem [26]ac multae differentiae corporum pro gentilitate, pro magnitudine, pro habitudine, pro aetate, pro valetudine. Num ergo et oblivionum differentiae aestimabuntur? Sed uniformis oblivio est; ergo non erit corporalitas multiformis [27]in causa exitus uniformis. Multa item documenta, teste ipso Platone[o], divinationem animae probaverunt, quae proposuimus iam Hermogeni. Sed nec quisquam hominum non et ipse aliquando praesagam animam suam sentit, aut [28]ominis aut periculi aut gaudii augurem. Si divinationi non obstrepit corpus, nec memoriae opinor officiet. In eodem certe corpore [29]et obliviscuntur animae et recordantur. Si qua corporis ratio incutit oblivionem, quomodo contrariam eius admittet recordationem? quia et ipsa post oblivionem recordatio memoria recidiva[p] est. Quod primae memoriae adversatur, cur non et secundae [30]refragetur? Postremo, qui magis reminiscerentur quam pueruli, [31]ut recentiores animae, ut nondum immersae domesticis ac publicis curis, ut ipsis

19. et *om. Aβ.* 20. tempori *Ab., Latinius.* temporis *reliqui.* 21. ea de *b.* eadem *BCa.* eadem in *Latinius. In A. desiderantur haec verba* nec ea de multitudine temporis vis est. 22. ecquae erit *ego.* et quaerit *A.* et quae erit *reliqui.* 23. subputandi *AB.* supputandi *reliqui.* 24. aliquando *A.* aliquanto *reliqui.* 25. evertendam *b., de emendat. Latinii.* vertendam *ABCa.* 26. ac *AB.* et *reliqui.* 27. in causa exitus uniformis *om. A.* 28. ominis *BmgCab.* hominis *AB.* 29. et *om. A.* 30. refragatur *Ab.* 31. ut recentiores *ABCab.* virentiores *Bmg.*

l. delabitur] Scilicet de anima. Verius fortasse *dilabitur.*

m. sustineat] Patiatur, afficiatur ab eo.

n. Plato] Phaedone p. 65 sq.

o. Platone] Plat. Phaedro pag. 242 cap. 20. Adde Tim. p. 71 sq. §. 47.

p. recidiva] Cf. de hoc vocabulo adnott. ad Adv. Marc. IV, 25.

solis [32]deditae studiis, quorum discentiae [33]reminiscentiae fiunt? Immo cur non ex aequo omnes recordamur, cum ex aequo omnes obliviscamur? Sed tantummodo philosophi. [34]Ne hi quidem omnes. Plato scilicet solus in tanta gentium silva, in tanto sapientium prato, idearum et oblitus [35]et recordatus est. Igitur [36]si nullo modo consistit argumentatio ista praecipua, totum illud pariter eversum est cui accommodata est, ut animae et innatae et in caelestibus conversatae et consciae divinorum illic et inde delatae et hic recordatae crederentur, ad [37]occasiones plane haereticis subministrandas.

Cap. XXV. [1]Iam nunc [2]regrediar ad causam huius excessus, [3]uti reddam quomodo animae ex una redundent, quando et ubi [4]et qua ratione sumantur. De qua [5]specie nihil refert, a philosopho, an ab haeretico, an a vulgo quaestio occurrat. Nulla interest professoribus veritatis de adversariis eius, maxime tam audacibus quam sunt primo isti, qui praesumunt, non in utero concipi animam, nec cum carnis figulatione compingi atque produci, [6]sed effuso iam partu nendum vivo infanti extrinsecus inprimi. Ceterum semen ex concubitu muliebribus locis sequestratum motuque naturali vegetatum [7]compinguescere[a] in [8]solam substantiam carnis; eam editam, et de uteri fornace fumantem et calore solutam, ut ferrum ignitum et ibidem [9]frigidae immersum, ita aëris rigore percussam et vim animalem rapere et vocalem sonum reddere. Hoc Stoici cum Aenesidemo[b], et ipse interdum Plato[c], cum dicit [10]perinde animam extraneam alias et extorrem uteri prima [11]adspiratione nascentis infantis adduci, sicut [12]exspiratione [13]novissima educi. Videbimus an [14]sententiam [15]finxerit[d]. Ne ex medicis quidem defuit [16]Hicesius, et

32. debitae *A.* debite *B.* 33. reminiscentiae *om. A.* 34. nec ii quidem *Latinius.* 35. et *om. A.* 36. et si *A.* 37. orcansiones *A.*

Cap. XXV. 1. ANIMAM ET CARNEM SIMVL CONCIPI. Iam *AB.* DE CONCEPTV ANIMAE ADVERSVS EOS QVI POST PARTVM CORPORI EAM INDVCVNT. Iam *C.* 2. egredias *Aγ.* 3. uti *ABC.* ut *ab.* 4. et qua *Ab.* et ex qua *reliqui.* 5. speciea nihil *A.* 6. sed effuso *b., Latinius.* sed et effuso *ABCa.* 7. compisguescere *A.* 8. solidam *Pricaeus ad Apul. Metam. p.* 447. 9. frigide *AβB.* 10. perinde *ABmgCab.* proinde *B.* 11. adspirationē *A.* 12. aspiratione *Bmg.* 13. novissima educi *b., de emendat. Fulvii Ursini.* novissime educi *A.* novissime duci *reliqui.* 14. ex sententias *A.* ex sententia *Rigaltius.* 15. fixerit *A. m. pr., prob. Rigalt.* 16. Hicesius *Cab.* hiceius *A.* hic Esius *B.*

Cap. XXV. a. compinguescere] Id est compingi, coagmentari, condensari. (Fr. Iunius.)

b. Hoc Stoici cum Aenesidemo] Cf. Plutarch. De Placit. Philos. V, 15. Adde supra cap. 9.

c. ipse interdum Plato] Cf. Plato Phaedone p. 76 sqq.

d. finxerit.] Mihi ex Agobardi exemplari legendum videtur „an *ex sententia fixerit,*" h. e. an hoc ex animi sui sententia fixum ratumque esse voluerit, an dicis tantum causa vel occasione dialogi quasi sub alterius persona protulerit. (Rigalt.)

naturae et artis suae praevaricator[e]. Puduit, opinor, illos [17]hoc statuere quod feminae agnoscerent. [18]At quanto [19]ruboratior exitus[f], a feminis revinci quam probari? In ista namque specie nemo tam idonëus magister, arbiter, testis, quam sexus [20]ipsius[g]. Respondete, matres, vosque praegnantes, vosque puerperae, steriles et masculi taceant, vestrae naturae veritas quaeritur, vestrae passionis fides convenitur, an aliquam in fetu sentiatis vivacitatem alienam de vestro de quo palpitent ilia, micent latera, tota ventris ambitio[h] pulsetur, ubique ponderis regio mutetur, an hi motus gaudia vestra sint et certa securitas, quod ita infantem et vivere confidatis et ludere, an si desierit [21]inquies eius, illi prius pertimescatis, an et audiat iam [22]in vobis, cum ad novum sonum excutitur, an et ciborum vanitates[i] illi desideretis, illi etiam fastidiatis, an et valetudinibus invicem communicetis, ille quidem [23]usque ex contusionibus vestris, quibus et ipse intus per eadem membra signatur, rapiens sibi iniurias matris. Si [24]livor ac rubor sanguinis passio est, sine anima non erit [25]sanguis: si valetudo [26]animae accessio est, sine anima non erit valetudo: si alimonia, inedia, crementa, decrementa, pavor, motus, tractatio est animae, [26b]his qui fungitur vivet. Denique [27]desinit vivere qui desinit fungi. Denique et mortui eduntur, quomodo, [27b]nisi et vivi? qui autem et mortui, nisi qui prius vivi? Atquin et [28]in ipso adhuc utero infans trucidatur necessaria crudelitate, cum [29]in exitu [30]obliquatus denegat partum; matricida, [31]ni moriturus. Itaque [32]et inter arma medicorum et [33]organon est quo prius patescere secreta coguntur tortili temperamento, cum [34]anulocultro, quo intus membra caeduntur anxio arbitrio, cum

17. id *A.* 18. Et *ABmg.* 19. ruboratior *b., de emendat. Latinii.* roboratior *reliqui.* 20. ipsus *Ios. Scaliger.* 21. inquias ei; *Aβ.* 22. et in *C.* 23. usque ex *ego.* usque et *AB.* usque eo, de *b., cum Fulvio Ursino.* usque de *Latinius.* usque *Ca.* 24. livorum ac *A.* 25. sanguis — — non erit *om. A.* 26. animae *b., de emendat. Fulvii Ursini.* omnis *BCa.* 26 b. is *B.* iis *Fulv. Ursinus.* 27. desiit *A.* 27 b. si et *A.* 28. in *om. A.* 29. inexit *A.* 30. obliquatus (*Aγ*)*BCab.* obligatus *AβBmg.* 31. ni *Cab.* qui *AB.* *In B. hoc vocabulum uncinis inclusum est.* 32. est *A.* 33. organon est quo *b., ex emendat. Fulvii Ursini.* organa ex quo *BCa.* cum organia ex quo *A.* 34. anulocultro (anulo cultro *AB.*) *ABb.* anulo cultrato *reliqui.*

e. Hicesius, et naturae et artis suae praevaricator.] Hicesius negabat in utero concipi animam dicebatque effuso iam partu, nondum vivo infanti extrinsecus inprimi, prima scilicet aspiratione. Hunc naturae et artis suae praevaricatorem esse ait Septimius. Naturae, quia fetum in utero vivere iam animatum praegnantes affirmant et signa certissima demonstrent, artis, quia medici ipsi, quoties necesse est, conceptum utero infantem extrahere violento puerperio non prius detruncare membra solent quam iugulaverint viventem iam utique et animatum. (Rigalt.)

f. ruboratior exitus] Ex quo plus ruboris atque pudoris incutiatur. (Rigalt.)

g. sexus ipsius.] Id est proprius.

h. ambitio] Cf. ad De Idolol. cap. 1.

i. ciborum vanitates] Vanitates ciborum dicit cibos ineptos, qui cibi non

hebete unco, quo totum [35]facinus [36]extrahitur[k] violento puerperio. Est etiam aeneum spiculum, quo iugulatio ipsa dirigitur caeco latrocinio: [37]ἐμβρυοσφάκτην[l] appellant de infanticidii officio, utique viventis infantis peremptorium. Hoc et Hippocrates habuit et Asclepiades et Erasistratus et maiorum quoque prosector Herophilus et mitior ipse Soranus, certi animal esse conceptum, atque ita [38]miserti [39]infelicissimae huiusmodi infantiae, ut prius occidatur, ne [40]viva lanietur. De qua sceleris necessitate nec dubitabat, credo, [41]Hicesius, iam natis animam superducens ex aëris frigidi pulsu, quia [42]et ipsum vocabulum animae [43]penes Graecos de refrigeratione [44]respondens[m]. Num ergo barbarae Romanaeque gentes aliter animantur, [45]quia animam aliud [46]quid quam ψυχὴν cognominaverunt? Quantae vero nationes sub ferventissimo axe censentur, colorem quoque excoctae? Unde illis [47]anima, quibus aëris rigor nullus? Taceo cubiculares aestus et omnem illic caloris paraturam enitentibus necessariam, [48]quas afflari vel maxime periculum est. In ipsis paene balneis fetus elabitur, et statim vagitus auditur. Ceterum si aëris rigor thesaurus est animae, extra Germanias et [49]Scythias et Alpes et [50]Argaeos nemo debuit nasci. Atquin et populi frequentiores apud orientalem et meridialem temperaturam et ingenia expeditiora, omnibus [51]Sarmatis etiam mente torpentibus. Et animi enim de rigoribus scitiores provenirent, si animae de frigusculis evenirent; cum substantia enim et vis. His ita praestructis possumus illos quoque recogitare qui exsecto matris utero vivi aërem hauserunt, Liberi aliqui et Scipiones[n]. Quodsi qui, ut Plato[o], perinde non putat duas animas in unum convenire, sicut nec corpora,

35. facinus *ABb.* pecus *Ca.* 36. extrahitur *Ab.* attrahitur *reliqui.* 37. *ἐμβρυοσφάκτην b., ex emendat. Fulvii Ursini. ἐμβρυοπάκτην B.* **ΕΜΒΡΥΟΡϹΕΚΤΗΝ** (*ἐμβρυορσέκτην Bmg.*) *ABmg. Rigaltius in A. legi dicit* **ΕΜΒΡΥΟΣΕΚΤΗΝ.** *Refragatur utraque mea eius libri collatio. ἐμβρυορέκτην Ca. ἐμβρυονέκτην Latinius. ἐμβρυοῤῥήκτην alii.* 38. miserti *Ab.* miserati *BCa.* 39. infelicissime *B.* 40. viva lanietur. De qua *BCab.* vivat. De qua *A.* 41. hic Esius *B.* 42. ut *B.* 43. paenes *A.* 44. respondens *ABCa.* respondeat *b., partim ex coniect. Fulvii Ursini, qui reponit atque distinguit* refrigeratione. Respondeat num *cett.* 45. qui *A.* 46. quicquam ψυχὴν *A.* 47. animam *A.* 48. quae *edd. Semleri et Leopoldi. Vitiose.* 49. Scythias *b.* cythias *Aβ.* cythas *Aφ.* Scythas *reliqui.* 50. algeos *Aβ.* 51. armatis *AB.*

sunt. (Rigalt.) Ineptierunt Fr. Iunius et Ludov. de la Cerda *varietates* pro *vanitates* reponentes.

k. quo totum facinus extrahitur] Eleganter „totum facinus" dicit totum infanticidium, totum illud caecum latrocinium. (Rigalt.) De voc. *pecus,* quod Gelenius h. l. reponere conatus est, cf. adnott. ad Adv. Marc. IV, 21.

l. *ἐμβρυοσφάκτην*] De usu huius instrumenti cf. Celsus VII, 2. Paul. Aegin. VI, 72.

m. et ipsum vocabulum animae penes Graecos de refrigeratione respondens.] Cf. Plat. Cratylo p. 399. cap. 17.

n. Scipiones.] Plin. H. N. VII, 9. Solin. cap. 4.

o. ut Plato] Cf. supra cap. 10.

ego illi non modo duas animas in unum congestas ostendissen sicut et corpora, in fetibus, verum et alia multa [52]cum anima con serta, daemonis scilicet, nec unius, ut in Socrate ipso, verum septenarii spiritus, ut in Magdalena, et legionarii numeri, ut Geraseno, quo facilius anima cum anima [53]conseretur ex societa substantiae quam spiritus nequam ex diversitate naturae. At ide in sexto Legum[p] monens cavere ne vitiatio seminis ex aliqua vi tate[q] concubitus labem corpori et animae supparet, nescio de [54]pı stina magis, an de ista sententia sibi exciderit. Ostendit en animam de semine induci, quod curari monet, non de prima as ratione nascentis. Unde, oro [55]te, similitudine animae quoq parentibus de ingeniis respondemus secundum [56]Cleanthis testim nium[r], si non [57]et ex animae semine educimur? Cur autem veteres astrologi genituram hominis ab initio conceptus [58]diger bant, si non exinde [59]et anima est? Ad quam aeque pertinet, [60] quid est, flatus[s].

(Marc. XVI, 9.) (Marc. V, 1 sqq.)

(Cap. XXVI.) Sed omnis inaequalitas sententiae humanae usque ad dei te minos. In nostras iam lineas gradum colligam[a], ut quod philosopl medicisque respondi, Christiano probem. De tuo, frater, fund mento fidem [1]aedifica. Aspice viventes uteros sanctissimarum fen narum, nec modo spirantes iam illic infantes, verum etiam pı phetantes. Ecce viscera Rebeccae inquietantur, et longe adł partus, et aëris nullus impulsus. Ecce duplex fetus in locis mat [2]tumultuatur, et nusquam adhuc populi duo. Portentosa forsil petulantia infantiae ante certantis quam viventis, ante [3]animo quam animatae, si tantummodo matrem [4]subsultando turbasset. cum partus aperitur et numerus inspicitur et auguratus recognos tur, puto, iam non animae solummodo probantur [5]infantum, s

(Gen. XXV, 22 sq.)

52. ut cum *AB*. 53. conseretur (*Aφ*)*b*., *de emendat. Fulvii Ursini.* confere *AβBCa*. 54. pristinis *Ab*. 55. te *om. A*. 56. Cleantis *B*. 57. et *om*. 58. digerebant *BmgCab*. dirigebant *AB*. 59. et *om. A*. 60. quidquid est fla *Bmg*. si quid est status *b*., *cum Fulvio Ursino*.

Cap. XXVI. 1. aedificem *Bmga*. 2. tumultuantur *edd. Semleri et Leopo Nescio qua auctoritate*. 3. animos aequa (aeque *B*.) animate *AφB*. 4. suss tando *Aβ*. 5. infantum *A*. infantium *reliqui*.

p. idem in sexto Legum] Plato De Legg. VI, §. 18. p. 775 sq. Pro *monens cavere* facili mutatione reposuerim *monens nos cavere*.

q. ex aliqua vilitate] Vilitatem dicit φαυλότητα. (Rigalt.)

r. Cleanthis testimonium] Cf. supra cap. 5.

s. si quid est, flatus] Rigaltius cum Fulvio Ursino rescripsit „si quid est *status*,“ quod interpretatur „Hoc est, si quis est status unde coniici fut queant.“ Perperam. Reduxi genuin scripturam „flatus.“ Quod si, inq conceptus pertinet ad genituram, pe net ad eam etiam flatus. Ex afl videlicet animas nascentibus corpori concipi modo didicimus philosopher fuisse opinionem.

Cap. XXVI. a. In nostras iam lin gradum colligam] Cf. quae annotavi De Scorpiace cap. 4.

et pugnae. Detinebatur qui praevenerat nasci a praevento necdum plenius edito, tantum manu nato. Et si ipse animam de prima [6]aspiratione [7]potabat Platonico more, aut de aëris rigore carpebat Stoica forma, quid ille qui expectabatur, qui adhuc intus detinebatur et foris iam detinebat? Nondum, [8]opinor, spirans plantam fratris invaserat, etiamnunc calens matre se priorem prodisse cupiebat. O infantem et aemulum et validum et olim contentiosum, credo, quia vivum. Aspice etiam singulares conceptus, et quidem monstrosiores, sterilis et virginis, quae vel hoc ipso imperfectos edere potuissent pro eversione naturae, ut altera [9]semini stupida, altera intacta. Decebat, si forte[b], sine anima nasci, qui fuerant non rite concepti, sed et illi vivunt in suo quisque utero. Exultat Elizabeth, Ioannes intus impulerat; glorificat dominum Maria, Christus intus instinxerat. (Luc. I, 36. 46.) Agnoscunt matres suos invicem fetus, agnitae mutuo ab ipsis utique viventibus, qui non tantum animae erant, verum et spiritus. Sic et ad Hieremiam legis dei vocem: Priusquam te in utero fingerem, novi te. (Ier. I, 5.) Si fingit deus in utero, et afflat ex primordii forma: Et finxit deus hominem, et flavit in eum flatum vitae. (Gen. I, 27. III, 7.) Nec nosset autem hominem deus in utero nisi totum: Et priusquam exires de vulva, sanctificavi te. (Ier. I, 5.) Et mortuum adhuc corpus? Utique nequaquam. Deus enim vivorum, non mortuorum. (Matth. XXII, 30.)

(Cap. XXVI) Quomodo igitur animal conceptum? simulne conflata [1]utriusque substantia corporis animaeque, an altera earum praecedente? Immo simul ambas et concipi et confici [2]et perfici dicimus, sicut et promi, nec ullum intervenire momentum in conceptu[a] quo locus ordinetur. Recogita enim de novissimis prima. Si mors non aliud determinatur quam disiunctio corporis animaeque[b], contrarium morti vita non aliud definietur [3]quam coniunctio corporis animaeque. Si disiunctio simul utrique substantiae accidit per mortem, hoc debet coniunctionis forma[c] mandasse pariter obvenientis per vitam utrique substantiae. Porro vitam a conceptu agnoscimus, quia animam a conceptu vindicamus; exinde enim vita, quo anima. Pariter ergo in vitam [4]compinguntur quae pariter in mortem separantur. [5]Tunc

6. aspiratione *Ab.* spiratione *reliqui.* 7. potabat *ABmgCab.* portabat *B.* 8. *Post voc.* opinor *in A. exciderunt duo integra folia. Sequens folium incipit sub med. cap. XXVIII. verbis* qui molliora mentitus est. 9. semini *b.* semiais *BCa.*

Cap. XXVII. 1. utrique *Bmg.* 2. et *om. B.* 3. Iam *B.* 4. compinguntur *BmgCab.* confinguntur *B.* 5. Tunc si *Bab.* Si *C.*

b. si forte] V. quae annotavi ad De Corona cap. 5.

Cap. XXVII. a. nec ullum intervenire momentum in conceptu] Cf. De Resurr. Carnis cap. 45.

b. corporis animaeque] Cf. Plato Phaedone p. 64.

c. forma] Id est lex, regula. Cf. quae annotavi ad De Idolol. cap. 18.

si alteri primatum damus, alteri secundatum, seminis quoque discernenda sunt tempora pro statu ordinis. Et quando collocabitur corporis semen, quando animae? Immo si tempora seminum dividentur, et materiae diversae habebuntur, ex distantia temporum. Nam etsi duas species confitebimur seminis, corporalem et animalem, indiscretas tamen vindicamus, et hoc modo contemporales [6]eiusdemque momenti. Ne itaque pudeat necessariae interpretationis. Natura veneranda est, non erubescenda. Concubitum libido, non condicio foedavit[d]. Excessus, non status est impudicus, siquidem benedictus status apud deum: Crescite et in multitudinem proficite. (Gen. I, 27.) Excessus vero maledictus, adulteria et stupra et lupanaria. In hoc itaque sollemni sexuum officio quod marem ac feminam miscet, in concubitu dico communi, scimus et animam et carnem simul fungi, animam concupiscentia, carnem opera, animam instinctu, carnem actu. Unico igitur impetu utriusque toto homine concusso [7]despumatur semen totius hominis, habens ex corporali substantia humorem, ex animali calorem. Et si frigidum nomen est anima Graecorum[e], [8]quare corpus exempta ea friget? Denique, ut adhuc verecundia magis [9]pericliter quam probatione, in illo ipso voluptatis [10]ultimae aestu[f], quo genitale virus expellitur, nonne aliquid de anima quoque sentimus exire? atque adeo marcescimus et [11]devigescimus cum lucis detrimento? Hoc erit semen animale protinus ex animae destillatione, sicut et virus illud corporale semen ex carnis defaecatione. Fidelissima primordii exempla. De limo caro in Adam. Quid aliud limus quam liquor opimus? inde erit genitale virus. Ex afflatu dei anima. Quid aliud afflatus dei quam vapor spiritus? inde erit quod per virus illud efflamus. Cum igitur in primordio duo diversa atque divisa, limus et flatus, unum hominem coëgissent, confusae substantiae ambae iam in uno semina quoque sua miscuerunt, atque exinde generi propagando formam

6. eius denique *B.* 7. despumatur *b., de emendat. Fulvii Ursini.* despumat in *BCa.* 8. quale et corpus et *B.* 9. periclitetur *Bmg.* 10. ultimo *b., de emendat. Fulvii Ursini.* 11. devirescimus *Bmg.*

d. Concubitum libido, non condicio foedavit] Non semper incumbit Septimius isti sententiae, quamquam verissimae. Itaque odio nuptiarum interdum praevaricari videtur. Theano, uxor Pythagorae, mulierem dicebat operatam viro, si quidem proprio, puram statim esse, et si alieno, nunquam fore. (Rigalt.) Cf. De Carne Chr. cap. 4. Cassiodor. De Anima cap. 16.

e. anima Graecorum] De hoc cf. supra cap. 25.

f. in illo ipso voluptatis ultimae aestu] Augustin. De Civ. Dei XIV, 16: „Momento ipso temporis, quo ad eius pervenitur extremum, paene omnis acies et quasi vigilia cogitationis obruitur." (Rigalt.) Et Leucippus et Zenon Stoici dixerant semen ψυχῆς ἀπόσπασμα, teste Plut. De Plac. Philos. V, 4. Quam opinionem impugnat Lactant. De Opif. Dei cap. 19.

tradiderunt, ut et nunc duo, licet diversa, etiam unita pariter effluant, pariterque insinuata sulco et arvo suo pariter hominem ex utraque substantia effruticent, in quo rursus semen suum insit secundum genus, sicut omni conditioni genitali praestitutum est. Igitur ex uno homine tota haec animarum [12]redundantia[g], observante scilicet natura dei edictum: Crescite et in multitudinem pro- ficite. Nam et in ipsa praefatione operis unius, Faciamus hominem, universa posteritas pluraliter praedicata est: Et praesint piscibus maris. Nihil mirum; repromissio segetis in semine.

Gen. I, 27. Gen. I, 26.

[1]Quis ille nunc vetus sermo apud memoriam Platonis[a] de animarum reciproco discursu, quod hinc abeuntes [2]eant illuc, et rursus huc veniant et [3]vivant, et dehinc [4]e vita abeant, rursus ex mortuis effici vivos? Pythagoricus, ut volunt [5]quidam; divinum Albinus[b] existimat, [6]Mercurii forsitan Aegyptii. Sed nullus sermo divinus nisi dei unius, quo prophetae, quo apostoli, quo ipse Christus intonuit. Multo antiquior Moyses etiam Saturno[c] nongentis circiter annis, nedum pronepotibus eius, certe divinior multo, qui decursus generis humani ab exordio mundi quoque per singulas nativitates nominatim temporatimque digessit, satis [7]probans divinitatem operis ex divinatione vocis. Si vero Samius sophista Platoni auctor est [8]de animarum recidivatu revolubili semper ex alterna mortuorum atque viventium suffectione, certe ille Pythagoras, etsi bonus cetera, tamen ut hanc sententiam exstrueret, non turpi modo, verum etiam temerario mendacio incubuit. Cognosce, qui nescis, et crede nobiscum. Mortem simulat, subterraneo latitat[d], [9]septennio illic patientiam damnat, interea quae de posteris defunctis ad fidem rerum esset relaturus ab unica conscia et ministra matre cognoscit; ut

Cap. XXVIII

12. redundantia, observante *C.* redundantia observante agitur *B.* redundantia agitur, observante *ab.*

Cap. XXVIII. 1. ADVERSVS PLATONEM, NON EX MORTVIS FIERI VIVOS. Quis ille *BC.* 2. sint *B.* 3. fiant *B.* 4. ita habeant *B.* 5. quidam; divum Albinus existimat *ego.* quidam divinus. Albinus (Malbinus *Bmg.*) existimat *B.* quidam divinus, Albini, ut existimo, aut *Ca.* quin et divinus, ut Albinus existimat, aut *b., cum Fulvio Ursino.* 6. Mercurii *B.* 7. probatus *B.* 8. de animarum *B.* animarum de *Cab.* 9. septennio illic patientiam *B.* septenni se illic patientia *reliqui.*

g. redundantia] Editio princeps habet „redundantia observante agitur scilicet." Sed hoc *agitur* puto simium illius *igitur* quod paulo supra praecessit, perque librarii errorem huc descendisse. Quare exstirpatione quam transpositione huic loco consulendum censuimus.

Cap. XXVIII. a. ille nunc vetus sermo apud memoriam Platonis] V. Plat. Phaedone p. 70 sqq.

b. Albinus] Albini Platonici libellus isagogicus in Platonis dialogos extat in bibliotheca Regia [nunc editus]. Et Cassiodorus senator Albini de Musica librum se in bibliotheca Romae ante gentilem incursionem habuisse commemorat. (Rigalt.)

c. antiquior Moyses etiam Saturno] Cf. de aetate Moysi Apolog. cap. 19.

d. subterraneo latitat cett.] Cf. Diog. Laert. VIII, 21, 41.

satis sibi visus est corpulentiam interpolasse ad omnem mortı veteris horrorem, de adytis fallaciae emergit, ut ab inferis redditu: Quis non crederet revixisse quem crediderat obisse, audiens prae sertim ab eo quae de posteris mortuis nisi apud inferos non vide retur cognoscere potuisse? Sic ex mortuis vivos effici senior serm est. Quid enim, si et iunior? Neque veritas desiderat vetustaten neque mendacium devitat novellitatem. Teneo plane falsum, anti quitate generosum; quidni falsum, cuius testimonium quoque e falso est? Quomodo credam non mentiri Pythagoram, qui mentitu ut credam? quomodo mihi persuadebit [10]Aethalidem et Euphorbur et Pyrrhum piscatorem et [11]Hermotimum[e] se retro ante Pythagorar fuisse, ut persuadeat vivos ex mortuis effici, qui iterum se Pytha goram peieravit? Quanto enim credibilius ipse ex semetipso [12]seme redisset in vitam quam totiens alius atque alius, tanto et in durio ribus fefellit, [13]qui molliora mentitus est. Sed clypeum Euphor olim Delphis consecratum recognovit, et suum dixit, et de signi vulgo ignotis probavit. Respice ad [14]hypogeum eius, et si capi crede. Nam qui talem commentus est stropham[f], cum iniuria bona valetudinis, cum fraude vitae septennio excruciatae infra terrar inedia, ignavia, umbra, cui tanti fuit fastidium caeli, quam no accesserit temeritatem, quam non [15]temptaverit curiositatem, ut a notam [16]clypei illius perveniret? Quid autem, si in historiis ali quibus occultioribus [17]repperit? Quid si defectae[g] iam traditioni superstites aliquas famae aurulas hausit? Quid si ab [18]aedituo re dempta clam inspectione cognovit? Scimus etiam [19]magiae licer explorandis occultis [20]per catabolicos et [21]paredros et pythonico spiritus[h]. Non enim et [22]Pherecydes, Pythagorae magister, hi

10. Ephalidem *B.* 11. Hermotimum *ab.* Hermippum *BC., Fulv. Ursinus.* 1: semel *b., de emendat. Fulv. Ursini.* semet *B. Omitt. reliqui.* 13. *His verbis* q molliora *pergit A.* 14. hypogium *A.* 15. temptaverit *A. Ubique.* tentavit *reliqu* 16. clipei *A. Ubique.* 17. repperit *AβB.* reperit *reliqui.* 18. aedetuo *Aβ.* 1 magiae licere *Ab.* magiae elicere *B.* magos elicere *reliqui.* 20. procatabolicos 21. parhedros *A.* 22. Pyrecides *A.*

e. Aethalidem et Euphorbum et Pyrrhum piscatorem et Hermotimum] Cf. Diog. Laert. VIII, 4, 4. cum interprr. Adde Tertull. De Resurr. Carnis cap. 1. Ovid. Metam. XV, 160 sq. Horat. Od. I, 28, 10. Gell. N. A. IV, 11. Lactant. Inst. Div. III, 18.

f. stropham] Cf. de hac voce adnott. ad De Spectac. cap. 29.

g. defectae] Cf. quae adnotavi ad Adv. Marc. I, 24.

h. etiam magiae licere — — et pythonicos spiritus.] Hoc est scimus etiam magiae per catabolicos apparere par dros et pythonicos daemonas ad explo randa occulta. Catabolicos interpret arrepticios homines et energumeno quos videlicet daemones humi adfliger atque prosternere solent, a καταβάλλει dictos. Aliter placuisse video Salmasi in Scriptt. Hist. Aug. p. 40. qui catab licos ipsos esse daemonas persuade conatus rescribendum censuit „magiai elicere explorandis occultis catabolicos cett., parum sibi constans in Plin. Exer citt. in Solin. p. 768., ubi scripturar

[23]forsitan artibus[i] divinabat, ne dicam somniabat? Quid si idem daemon in illo fuit qui et in Euphorbo res sanguinis [24]gessit? Denique qui se [25]Euphorbum ex argumento [26]clypei probarat, cur neminem Troianorum commilitonum aeque recognovit? Nam et illi iam revixissent, si vivi ex mortuis fierent.

Cap. XXIX. Mortuos quidem ex vivis effici constat, non ideo tamen et ex mortuis vivos. Ab initio enim vivi priores, unde ab initio aeque mortui posteriores. Non aliunde quam ex vivis. Illi [1]habuerunt unde [2]potius orirentur, dum ne ex mortuis. Isti non [3]habuerunt unde magis deducerentur, [4]nisi ex vivis. Igitur si ab initio vivi non ex mortuis, cur postea ex mortuis? Defecerat ille, quicunque est, [5]originis fons? An formae paenituit? et quomodo in mortuis salva est? Non quia ab initio mortui ex vivis, idcirco semper ex vivis? Aut enim in utraque parte forma initii perseverasset, aut in utraque mutasset, [6]ut si vivos ex mortuis postea fieri oportuerat, perinde oporteret etiam non ex vivis effici mortuos. Si non peraequare deberet fides institutionis, non usquequaque contraria ex contrariis reformari alternant. Et nos enim opponemus contrarietates nati et innati, visualitatis et caecitatis, iuventae et senectae, sapientiae et insipientiae; nec tamen [7]ideo innatum de nato pro-

23. forsitan *A*. forsan *reliqui.* 24. gessit *Cab.* cessit *AB.* 25. in Euphorbum *A.* 26. clipei *A.*

Cap. XXIX. 1. habuerunt *Ab.* habuerant *reliqui.* 2. potius orirentur (orrentur *Aγ*. errentur *B.*) *ABb.* proficiscerentur *Ca.* 3. habuerunt *Ab.* habuerint *reliqui.* 4. nisi ex vivis *om. Ca.* 5. origini *Ab.* 6. ut si *BCa.* Si *Ab.* 7. idoneo *Aγ*.

codicis Agobardi comprobat. Similiter explicarunt Adr. Turnebus Adverss. XXVI, 21. et Bulengerus adv. Magos II, 12., quem citat Ludov. de la Cerda. Catabolicos, fatidicos, pythonicos iungit Potamius Tract. de Martyrio Esaiae prophetae p. 301. in Zenonis Opp. ed. Ballerin.: „Sed Belial, filius Ezechiae, vir cruentus et prodigus genealogiae, mathematicus, *catabolicorum, fatidicorum* (*phisidicorum* cod. Remens., *phiridicorum* alii libri) et *pythonicorum* antistes" cett., Fulgentius De Contin. Vergil. p. 742. ed. Stav. „nec illa, quae Dardanus in dynameris, aut Battiades in paredris, aut Campester in *catabolicis* infernalibusque cecinerunt." Spiritus paredri sunt quos etiam spiritus familiares, quales habuerunt Plotinus (Porphyr. Vit. Plotini c. 10.) et Apollonius (Eus. c. Hierocl. cap. 39.). Pythonici vero spiritus (cf. infra cap. 57.) sunt ventriloquorum; nam Pythones appellabant *ἐγγαστριμύθους*. Suidas: „*Ἐγγαστρίμυθος· ἐγγαστρίμαντις· ὃν νῦν τινες Πύθωνα*" cett. Cf. Orig. *Περὶ Ἀρχῶν* III, 3. Ita Deuteron. XVIII, 11. Vulgata Nova habet „nec qui *pythones* consulat.", IV Reg. XXI, 6: „et fecit *pythones* et divinos multos." Contra I Reg. XXVIII, 7: „Quaerite mihi mulierem habentem *pythonem.*", *python* ipse dicitur spiritus, quemadmodum etiam Act. XVI, 16 Versio Vulgata habet „puellam quandam habentem spiritum *pythonem,*" cum in Antiqua extat „quandam habentem spiritum *phytonis.*", eadem et Graeci instrumenti scripturae inconstantia. Verbum *pythonizare* significat pythonico spiritu agi. V. B. Columbae Reatinae tom. V Maii p. 358: „vel usu rationis privata *pythonizaret* quasi energumena." *Pythonissa* explicatur in Gloss. Lat. in Maii Auctt. Class. tom. VIII, p. 483: „*Pythonissa,* spiritus inferni, vel divinatrix."

i. his forsitan artibus] Cf. quae narrat de Pherecyde Diog. Laert. I, 11, 116 sqq.

venire, quia contrarium ex contrario fiat, nec [8]visualitatem iterum ex caecitate, [9]quia de visualitate caecitas accidat, nec iuventam rursus de senecta [10]revivescere, quia ex iuventa senecta marcescat, nec insipientiam [11]ex sapientia denuo [12]obtundi, quia [13]de insipientia sapientia acuatur. Haec et Albinus[a] Platoni suo veritus subtiliter quaerit contrarietatum genera distinguere. Quasi non et haec tam absolute in contrarietatibus posita sint quam et illa quae [14]ad sententiam magistri sui [15]interpretantur, vitam dico et mortem. Nec tamen ex morte vita reddatur quia ex vita mors deferatur.

Cap. XXX. Quid autem ad cetera respondebimus? Primo enim si ex mortuis vivi, sicut mortui ex vivis, unus omnino et idem numerus semper haesisset omnium [1]hominum, ille scilicet numerus qui primus vitam introisset. Priores enim [2]mortuis vivi, dehinc mortui ex vivis, [3]et rursus ex mortuis vivi. Et dum hoc semper ex [4]isdem, ita totidem semper, qui ex [5]isdem. [6]Nam neque plures aut pauciores exissent quam [7]redissent. Invenimus [8]autem apud Commentarios etiam Humanarum Antiquitatum[a] paulatim humanum genus exuberasse, dum [9]Aborigines vel vagi vel extorres vel gloriosi quique occupant terras, ut Scythae [10]Parthicas, [11]ut Temenidae Peloponnesum[b], ut Athenienses Asiam, ut [12]Phryges Italiam [13]et Phoenices Africam, dum sollemnes etiam [13b]migrationes, quas [14]ἀποικίας [15]appellant, consilio exonerandae popularitatis, in alios fines examina gentis eructant. Nam et [16]Aborigines[c] nunc in suis sedibus permanent, et alibi amplius gentilitatem feneraverunt. Certe quidem ipse orbis in promptu est, cultior de die[d] et instructior pristino. Omnia iam pervia, omnia nota, omnia negotiosa, solitudines

8. cuiusualitatem *A.* 9. quia de visualitate *om. A.* 10. revivescere *A.* reviviscere *reliqui.* 11. in sapientiam *A.* 12. obtendi *Ca.* 13. de *AB.* ex *Cab.* 14. ad sententiam *BmgCab.* absentiam *AB.*

Cap. XXX. 1. hominum *om. Ab.* 2. ex mortuis *BCa.* 3. et rursus ex mortuis vivi *om. A.* 4. hisdem *A.* iisdem *reliqui.* 5. isdem *A.* iisdem *reliqui.* 6. Nam *om. Ab.* 7. redissent *A. Rigaltius.* redirent *BCab.* 8. etiam *AB.* 9. ab origine *ABmg.* 10. Particas *AB.* Parthicam *Fulv. Ursinus.* 11. ut Temenidae Peloponnesum *Ios. Scaliger.* ut Menidae Peloponnesum *BCa.* ut Amyclae Peloponnesum *b., cum Fulvio Ursino. In A. haec verba desiderantur.* 12. Phyges *B.* 13. et *AB.* ut *reliqui.* 13b. emigrationes *in A. legit Rigaltius.* 14. ἀποικίας *ABmgb.* μετοικίας *BCa.* 15. vocant *A.* 16. Aborigines *b., de emendat. Fulvii Ursini.* origines *ABCa.*

Cap. XXIX. a. Albinus] V. Alcinoi Isagog. cap. 25.

Cap. XXX. a. apud Commentarios etiam Humanarum Antiquitatum] Varronis librorum Antiquitatum Rerum Humanarum reliquiis hoc fragmentum insere.

b. ut Scythae Parthicas cett.] Cf. De Pallio cap. 2. cum annott.

c. Aborigines] In Agobardi libro legitur „Nam et *origines*." Origines autem populorum et urbium etiam ipsos Aborigines recte dici nemo iure negaverit. (Rigalt.)

d. cultior de die] Cum his verbis cf. quae leguntur sub fin. cap. 2. libri De Pallio. *De die* Septimio esse quod vulgo *in dies* dixi ad De Paenit. cap. 12.

famosas retro fundi amoenissimi obliteraverunt, silvas arva domuerunt, feras pecora fugaverunt, [17]harenae seruntur, saxa panguntur, paludes eliquantur, tantae [18]urbes quantae[e] non casae quondam. Iam nec insulae horrent, nec [19]scopuli terrent; ubique domus, ubique populus, ubique respublica, ubique vita. Summum testimonium frequentiae humanae. Onerosi sumus mundo, vix nobis elementa sufficiunt, et necessitates [20]artiores, et [21]querellae apud omnes, dum iam nos natura non [22]sustinet. Revera lues et fames et bella et voragines civitatum pro remedio deputanda, [23]tamquam tonsura [24]insolescentis generis humani; et tamen, cum eiusmodi secures[f] maximam mortalium vim semel caedant, [25]nunquam restitutionem eius vivos ex mortuis reducentem post mille annos[g] semel orbis expavit. Et hoc enim sensibile fecisset aequa vis amissionis et restitutionis, si vivi ex mortuis fierent. Cur autem mille annis post, [26]et non statim ex mortuis vivi, cum, si non statim supparetur quod [27]erogatum[h], in totum absumi periclitetur praeveniente restitutionem defectione, quia nec [28]pariasset commeatus[i] hic vitae miliario tempori longe scilicet brevior et idcirco facilior ante extingui quam redaccendi? Igitur quae hoc modo intercidisset, si vivi ex mortuis fierent, quando non intercidit, non erit credendum vivos ex mortuis fieri.

Cap. XXXI. Iam vero si ex mortuis vivi, utique singuli ex singulis. Singulorum ergo corporum [1]animas ut singulas in singula corpora reverti oportuerat. Porro[a] si et binae et trinae et quinae usque uno utero resumuntur, non erunt ex mortuis vivi, quia non singuli ex singulis. Et hoc autem modo primordii forma [2]signatur[b], cum et

17. harenae *ABCa*. arenae *b*. 18. urbes iam quantae *b*. iam urbes quantae *Fulv. Ursinus*. 19. scopoli *A*. 20. artiores *ABb*. arctiores *reliqui*. 21. querellae *A*. querelae *reliqui*. 22. sustineret *Aφ*. 23. tamquam *Aβ*. *Ubique fere*. 24. inolescentis *b*. 25. numquam *Aβ*. *Ubique fere*. 26. et non *om. A*. 27. erogatur *b*., *cum Fulvio Ursino*. 28. parias, sed *B*.

Cap. XXXI. 1. anima *edd. Semleri et Leopoldi. Vitiose*. 2. signatur *BmgCa*. singulatur *ABb*.

e. tantae — quantae] Id est tot — quot ex usu Tertulliani et scriptorum eius aevi. Exempla dedi ad Apolog. cap. 1.

f. secures] Similiter Apolog. cap. 4 „illam veterem et squalentem silvam legum novis principalium rescriptorum et edictorum *securibus* truncatis et caeditis?"

g. post mille annos] Cf. Plato Phaedr. p. 248 sqq. De Republ. X, p. 614.

h. quod erogatum] De hoc verbo dixi ad Scorpiac. cap. 6.

i. pariasset commeatus] De verbo *pariare* cf. annott. ad Adv. Marc. IV, 29., et de voce *commeatus* adnott. De Fuga in Persecut. cap. 9.

Cap. XXXI. a. Porro] Id est at, atenim. V. adnott. ad De Corona cap. 7.

b. signatur] Rigaltius edidit *singulatur* ex libro Agobardi, et ita interpretatus est: Immo, inquit, vera humani primordii forma singulatur, cum et nunc ex uno et singulari homine plures generantur. Hoc modo singularitas humani primordii servatur, cum et nunc plures animae de una proferuntur.

nunc plures animae de una proferuntur. Item cum varia aetatibus [3]discedant animae, cur una revertuntur? Omnes enim ab infantia [4]imbuuntur[c]. [5]Quale est autem ut senex defunctus infans revertatur? si decrescit foris anima [6]retrograda aetate, quanto magis erat ut progressior reverteretur mille post annis? Certe vel coaetanea suae mortis, ut aevum quod reliquisset iterum recepisset. Sed et si [7]eaedem semper revolverentur, licet non corporum quoque formas [7b]easdem, tamen vel ingeniorum et studiorum et [7c]affectionum pristinas proprietates secum referre deberent, quoniam temere [8]eaedem haberentur carentes [9]his per quae [10]eaedem probarentur. Unde scias, inquis, an ita quidem fiat occulte, sed conditio miliarii aevi interimat facultatem recensendi, [11]quia ignotae tibi revertuntur? Atquin scio non ita fieri, cum [12]Pythagoran Euphorbum mihi opponis. [13]Ecce enim [14]Euphorbum, militarem et bellicam animam satis constat vel de ipsa gloria clypeorum [14b]consecratorum, [15]Pythagoran vero tam residem et imbellem, ut proelia tunc Graeciae vitans [16]Italiae maluerit [17]quietem[d] geometriae et astrologiae et musicae devotus, alienus studio et affectu Euphorbi. Sed et Pyrrhus ille fallendis piscibus agebat, Pythagoras contra [18]nec edendis, ut animalibus abstinens[e]. [19]Aethalides autem et [20]Hermotimus fabam quoque in pabulis communibus irruerat, Pythagoras vero ne per fabalia quidem transeundum discipulis suis tradidit[f]. Quomodo ergo [21]eaedem animae recuperantur, quae nec ingeniis nec institutis iam nec victibus eaedem probabuntur? Iam nunc de tanto [22]Graeciae censu [23]quatuor solae animae recensentur. Sed et quid utique de solo Graeciae censu, [24]ut non ex omni gente, [25]et ex omni aetate

3. discedant *AB.* decedant *reliqui.* 4. imbuuntur. Quale *Ab.* imbuuntur, qua infans revertatur (revertitur *Fr. Iunius*). Quale *BCa.* 5. quid *Aφ.* 6. retrogradus *A.* 7. aedem *A.* eadem *Bmg.* 7 b. easdem, licet non flatorum: tamen quoque fortes casam vel ingeniorum *BCa.* 7 c. adiectionum *BCa.* 8. aedem *A.* 9. iis *b.* 10. aedem *A.* 11. quia ignotae tibi *(Aβ)b.* quia (qua *a.*) ignorata et ibi *BCa.* qua ignota et ibi *Aφ.* quia ignota et sibi *Ios. Mercerus.* 12. Pythagoram, Euphorbum *BCab.* pythagoran euporbum *A.* 13. Ecce enim Euphorbum mihi opponis, ecce *BCa.* 14. Euphorbum *om. A.* 14 b. consecrator *A.* 15. Pythagoram *BCab.* 16. in italiae *A.* 17. quiete *A.* 18. recedentis *A.* 19. Aephalides *AB.* Ephalides *C.* 20. Hermotimus *ab., de emendat. Pauli Leopardi.* Hermippus *BC.* Ermippus *A.* 21. aedem *A.* 22. Graegie *Aβ.* gregie *Aφ.* 23. quatuor — — Graeciae censu *om. A.* 24. ut *delet Fulv. Ursinus.* 25. et ex *A.* ex *reliqui.*

c. imbuuntur.] Verba „qua infans revertatur," quae vulgo reperiuntur post „imbuuntur," cum Rigaltio ex auctoritate libri Agobardi eieci. Videntur ex sequenti linea huc aberrasse.

d. Italiae maluerit quietem] Quietem quam Italia ei offerebat, qua eum Italia invitabat. Sed Iamblichus cap. 5 et 6. alias de Vita Pythagorae alias eius peregrinationis causas prodit.

e. ut animalibus abstinens.] Cf. Iambl. l. l. capp. 21. 25. 30.

f. transeundum discipulis suis tradidit.] Iambl. l. l. cap. 31.

c dignitate, ex omni denique sexu, et [26]μετεμψυχώσεις et μετεν-ωματώσεις [27]quotidie existant, cur solus Pythagoras alium atque lium se recognoscat, non et ego? aut si privilegium philosopho-um est, et utique Graecorum, quasi non et Scythae et Indi philo-ophentur, cur neminem [28]se retro meminit Epicurus, neminem hrysippus, neminem Zeno, ne ipse quidem Plato, quem forsitan estorem credidissemus ob mella facundiae?

Cap. XXXII.

[1]Sed enim Empedocles, qui se deum delirarat, idcirco, opinor, edignatus aliquem se heroum recordari, [2]Thamnus et piscis fui, iquit[a]. Cur non magis et pepo, tam insulsus[b], et chamaeleon, tam flatus[c]? Plane ut piscis, ne aliqua [3]sepultura conditiore putesce-et, assum se maluit in [4]Aetnam praecipitando. Atque exinde in o finita sit metensomatosis, ut aestiva coena post assum. [5]Per-de igitur et hic [6]dimicemus necesse est adversus [7]portentosiorem aesumptionem, bestias ex hominibus et homines ex bestiis revol-ntem. Viderint thamni. Licebit et [8]raptim[d]; ne plus ridere quam cere cogamur. Dicimus animam humanam nullo modo in bestias sse transferri, etiamsi secundum philosophos ex [9]elementiciis ibstantiis [10]censeretur. Sive enim ignis anima, sive aqua, sive nguis, sive spiritus, sive aër, sive lumen, recogitare debemus ntraria quaeque singulis speciebus animalia: igni [11]quidem ea quae gent, colubros, stelliones, salamandras, etiam quaecunque de mulo producentur elemento, de aqua scilicet: Perinde contraria

6. μετεμψυχώσεις et μετενσωματώσεις b. μετεμψύχωσις et μετενσωμάτωσις Ca. metempsycosis et metemsomatosis A. 27. cotidie BC. 28. se Ab. et liqui.

Cap. XXXII. 1. ANIMAE ΜΕΤΕΜΨΥΧΩΣΙΣ ET ΜΕΤΕΝΣΩΜΑΤΩΣΙΣ. ed enim B. AD METEMPSYCHOSIS ET METENSOMATOSIS. Sed enim A. AD-ERSVS PYTHAGORAE ET EMPEDOCLIS OPINIONES DE METEMPSYCHOSI ET ETENSOMATOSI. Sed enim C. 2. tamnus Aφ. 3. sepultura conditiore pu-esceret b., de emendat. Fulv. Ursini. sepultura conditio reputesceret AB. sepul-urae conditio reputesceret Ca. sepulturae condicione putesceret Ios. Mercerus. . Aethnam AB. 5. Perinde ABmgCab. Proinde B. 6. demicemus A. 7. por-ensiorem Aφ. 8. raptim b. lapti ABC. lapathi a., cum Latinio, qui et alteram ose proposuit emendationem licet bis elati. Fulv. Ursinus volebat licebit et lupati. . elementiciis substanciis Aβ. 10. censetur Aφ. 11. quidem om. A.

Cap. XXXII. a. Thamnus et piscis ui, inquit.] Ipse apud Athenaeum lib. III [p. 365.] et apud Laertium [VIII, , 77.] ait: „Ἤδη γάρ ποτ' ἐγὼ γε-όμην κοῦρός τε κόρη τε Θάμνος ' οἰωνός τε καὶ ἐξ ἁλὸς ἔλλοπος ϰθύς." Chalcidii versionem, hactenus ede corruptam, restitui debere arbi-ramus in hunc modum: „Namque ego amdudum vixi puer et solida arbos Aloë, t ex undis animal, tum lactea virgo." n posteriore autem versu Cyrillus lib. VIII adv. Iulianum legisse videtur „καὶ εἰν ἁλὶ φαίδιμος ἰχθύς." (Rigalt.)

b. pepo tam insulsus] Cf. Adv. Marc. IV, 40. f.

c. chamaeleon tam inflatus?] Empedo-clis arrogantiam ad τραγικὸν τύφον plerique veterum notavere. (Rigalt.) De chamaeleonte cf. De Pallio cap. 3.

d. Licebit et raptim] Hoc est, suffi-ciet et obiter perstrinxisse. Etenim tam ridicula sunt, ut vel in transcursu tan-tum indicata satis refellantur. (Rigalt.)

[12]aquae illa quae arida et [13]exsucida; denique siccitatibus gaude[illegible] [14]locustae, papiliunculi, chamaeleontes: item contraria sanguini qua[illegible] carent purpura eius, [15]cochleas, vermiculos et maiorem pisciu[illegible] censum: spiritui vero contraria quae spirare non videntur, carent[illegible] pulmonibus et arteriis, culices, formicas, tineas[e] et hoc genus m[illegible]i nutalia: item aëri contraria, quae semper subterraneum et su[illegible]b-aquaneum viventia carent haustu eius (res magis quam nomi[illegible]ina [16]noveris): item contraria lumini quae caeca in totum, vel so[illegible]lis tenebris habent oculos, talpas, vesperugines, noctuas. Haec ut [illegible] ex apparentibus et manifestis [17]substantiis doceam. Ceterum si et atomos Epicuri tenerem, et numeros Pythagorae viderem, et id[illegible] eas Platonis offenderem, et entelechias [18]Aristotelis occuparem, inve[illegible]ni-rem fors[f] his quoque speciebus animalia quae nomine contrarieta[illegible]tis opponerem. Contendo enim ex quacunque substantia supra di[illegible]cta constitisset humana anima, non potuisse [19]eam in tam contra[illegible]ria unicuique substantiae animalia reformari et censum eis de sua tra[illegible]ns-latione conferre, a quibus excludi ac respui magis haberet qu[illegible]am admitti et capi nomine huius primae contrarietatis, quae substan[illegible]tiv statue diversitatem committit, tunc et reliquae per consequent[illegible]ten ordinem cuiusque naturae. Nam et sedes alias humana anima s[illegible]or-tita est et victus et instructus et sensus et affectus et concubit[illegible]itu et fetus; item ingenia, tum opera, gaudia, taedia, vitia, cupidin[illegible]e voluptates, valetudines, medicinas, suos postremo et vitae mo[illegible]d et exitus mortis. Quomodo igitur illa anima quae terris inhaereb[illegible]ba nullius sublimitatis, nullius profunditatis intrepida, ascensu eti[illegible]iai [20]scalarum fatigabilis, submersu etiam piscinarum strangulabilis, a[illegible] aë postea insultabit in aquila aut mari postea desultabit in anguil[illegible] illa Quomodo item pabulis liberalibus et delicatis atque curatis edu[illegible]ata non dico paleas, sed spinas et agrestes amaritudines frondium [illegible] et bestias [20b]sterquiliniorum, vermium etiam [21]venena ruminabit, [illegible] si in capram transierit, vel in coturnicem[g], immo [22]et cadaverin[illegible]am, immo et humanam, sui utique memor in urso et leone? [23]Sic[illegible] et cetera ad incongruentiam [24]rediges, ne singulis perorandis im[illegible]mo-remur. [25]Ipsius animae humanae quisquis modus, quaecunque m[illegible]en-

12. aquae *Fr. Iunius.* utique *b., de emendat. Fulvii Ursini.* atque *ABCa.* 13. exucida *BC.* exsucina *A.* exuccida *a.* exsuccida *b.* 14. lucustae *A.* 15. cocleas *Aβ.* 16. noveris *ABab.* noverim *BmgC.* 17. substanciis *Aβ., pro* [illegible]re. 18. Aristotilis *A., pro more.* 19. iam *ABmg.* 20. scalarum fatigabilis, subm[illegible]su etiam *om. A.* 20b. sterquilinorum *Aφ. m. sec.* 21. venenarum inabit *B.* 22. [illegible] et *om. A.* 23. Si caetera *A.* 24. rediges *Ab.* redige *reliqui.* 25. Ipse *A.*

e. formicas, tineas] De his supra dixit cap. 10.

f. fors] Cf. adnott. ad Ad Natt. [illegible] 8.

g. coturnicem] Plin. H. N. X, 23.

ura, quid faciet in amplioribus longe vel minutioribus animalibus? Necesse est enim [26]et corpus omne anima compleri, et animam omnem [27]corpore obduci. Quomodo ergo anima hominis complebit lephantum? quomodo item [28]obducetur in culice? si tantum [29]extendetur aut [30]contrahetur, profecto periclitabitur. Et ideo adicio, [31]si nulla ratione capax est huiusmodi translationis in animalia nec modulis corporum nec ceteris naturae suae legibus [32]adaequantia, numquid ergo demutabitur secundum qualitates generum et vitam orum [33]contrariam humanae vitae, facta et ipsa contraria humanae per demutationem? [34]Enimvero si demutationem capit amittens quod fuit, [34b]non erit quae fuit, et si quae fuit non erit, soluta est [35]metensomatosis, non adscribenda scilicet ei animae quae si demutabitur non erit. Illius enim [36]metensomatosis dicetur quaecunque am in suo statu permanendo pateretur. Igitur si nec mutari potest, ne non sit ipsa, nec permanere in statu, quia contraria non capit, quaero adhuc causam aliquam fide dignam huiusmodi translationis. Nam etsi quidam homines bestiis adaequantur pro qualitatibus morum et ingeniorum et affectuum, quia et deus, [37]Assimilatus est, inquit, homo [38]inrationalibus iumentis, non ideo milvi ex rapacibus fient, et canes ex spurcis, et pantherae ex acerbis, [39]aut oves ex probis, et hirundines ex [40]garrulis, et columbae ex pudicis, quasi eadem substantia animae ubique naturam suam in animalium proprietatibus repetat. Aliud est autem substantia, aliud natura substantiae; siquidem substantia propria est rei cuiusque, natura vero potest esse communis. Suspice exemplum. Substantia est lapis, ferrum: duritia lapidis et ferri natura substantiae est. Duritia communicat, substantia discordat. Mollitia lanae, mollitia plumae, pariant naturalia earum, substantiva non pariant[h]. Sic et si saeva bestia [41]vel proba vocetur homo, sed non eadem anima. Nam et tunc naturae similitudo notatur cum substantiae dissimilitudo conspicitur. [42]Ipsum enim quod hominem similem bestiae iudicas, confiteris animam non [43]eandem, similem dicendo, non ipsam. Sic et divina pronuntiatio sapit, pecudibus [44]adaequans ho-

Ps. XLIX, 21.

26. et *om. A.* 27. corpori *ABmg.* 28. obducetur *b., de emendat. Fulvii Ursini.* obduceretur *reliqui.* 29. extendetur *AB., Fulv. Ursinus.* extenderetur *reliqui.* 30. contrahetur *b., de emendat. Fulvii Ursini.* contraheretur *ABCa.* 31. si *ABb.* quod *reliqui.* 32. anaequantia *A.* 33. Contrarium *Aφ.* 34. Enimvero si demutationem *om. A.* 34b. non erit quae fuit *om. A.* 35. *μετενσωμάτωσις BCa.* 36. *μετενσωμάτωσις BCa.* 37. Adsimulatus *C.* 38. inrationalibus *Aβ.* in rationalibus *B.* irrationalibus *C.* irrationabilibus *(Aφ)ab.* 39. aut oves ex probis *om. A.* 40. garullis *A.* 41. vel proba *om. A.* 42. Ipsud *Aβ.* 43. eandem similem *Ab., Latinius.* eandem similem, similem *BCa.* 44. adhaequans *A.*

h. pariant] Cf. adnott. ad cap. 30.

minem natura, non substantia. [45]Ceterum nec deus hominem hoc modo notasset, [46]si pecudem de substantia [47]nosset.

Cap. XXXIII. Etiam cum iudicii nomine vindicatur hoc dogma, quod animae humanae pro vita et meritis genera animalium sortiantur, iugulandae quaeque in occisoriis, et subigendae quaeque in famulatoriis, et fatigandae in operariis, et foedandae in immundis, proinde honorandae [1]et diligendae et curandae et appetendae in speciosissimis et probissimis et utilissimis et [2]delicatissimis, et hic dicam, si demutantur, [3]non ipsae dispungentur quae merebuntur[a], [4]et evacuabitur[b] ratio iudicii, [4b]si [5]meritorum [6]deerit sensus. Deerit autem sensus meritorum, si status verterit animarum; vertit autem status animarum, si non [7]eaedem perseveraverint. Aeque [8]si perseveraverint in iudicium, quod et Mercurius Aegyptius novit[c], dicens animam digressam a corpore non refundi [9]in animam universi, sed manere determinatam, Uti rationem, inquit, patri reddat eorum quae in corpore gesserit, — volo iudicii utique divini iustitiam, gravitatem, maiestatem, dignitatem recensere, si non sublimiore fastigio praesidet[d] humana censura, [10]plenior utriusque sententiae honore [11]poenarum et gratiarum, [12]severior in ulciscendo et liberalior in largiendo. Quid putas futuram animam homicidae? aliquod, credo, pecus lanienae et macello destinatum, ut perinde [13]iuguletur, quia et ipsa iugulaverit, perinde decorietur, quia et ipsa despoliaverit, perinde in pabulum proponatur, quia et ipsa bestiis [14]obiecerit[e] [14b]eos quos in silvis et [15]aviis trucidaverit. Si ita iudicabitur, nonne illa anima plus solatii [16]quam supplicii relatura est quod funus inter [17]cocos pretiosissimos invenit, quod condimentis Apicianis et [18]Lurconianis[f] humatur, quod mensis Ciceronianis infertur, [19]quod lan-

45. caeterum *Ab*. *Ubique*. 46. et ipsi *A*. 47. nosse *A*.

Cap. XXXIII. 1. et diligendae *om. A*. 2. delicatissimis *ABmgCab*. delectatissimis *B*. 3. non ipsae dispungentur *om. A*. 4. et *om. Ab*. 4b. si *om. B*. 5. meritum *A*. 6. deerit sensus. Deerit autem sensus meritorum *om. A*. 7. aedem perseverint *A*. 8. si non perseveraverint *Fulv. Ursinus*. 9. in animam universi *om. A*. 10. pleno *Bmg*. 11. poenarum et sententiarum et gratiarum *B*. 12. si verior *Aφ*. 13. iuguletur, quia et ipsa iugulaverit perinde *om. A*. 14. fecerit *AB*. 14b. os quas *Ca*. 15. aviis *(Aβ)b*. auus *Aφ*. arvis *reliqui*. 16. quam supplicii *om. A*. 17. coccos *BCa*. 18. luchronianis *A*. 19. quod — — effertur *om. A*.

Cap. XXXIII. a. dispungentur quae merebuntur] Cf. quae de verbo *dispungere* dixi ad Apolog. cap. 37.

b. evacuabitur] Cf. annott. ad De Patient. cap. 12.

c. quod et Mercurius Aegyptius novit] Poemandro dial. X. Apul. Asclep. cap. 28.

d. si non sublimiore fastigio praesidet] Id est an non sublimiore fastigio praesideat. *Fastigium* pro maiestate posuit etiam De Resurr. Carnis cap. 55.

e. obiecerit] Libri veteres *fecerit*, quod Rigaltius sic interpretatur: Perinde, inquit, in pabulum proponatur, quia et ipsa bestiis fecerit pabulum eos quos in silvis trucidaverit.

f. Apicianis et Lurconianis] De his omnibus cf. De Pallio cap. 5.

cibus splendidissimis Syllanis effertur, quod exsequias convivium patitur[g], quod a coaequalibus devoratur potius quam a milvis et lupis, ut in hominis corpore tumulata et in suum genus regressa resurrexisse videatur, exsultans adversus humana iudicia, si ea [20]experta est? Namque illa sicarium variis et exquisitis et iam praeter naturam eruditis feris dissipant, et quidem viventem, immo [21]nec facile[h] morientem, curata mora finis ad plenitudinem poenae. Sed et si anima praefugerit[i] ultimo gladio, ne corpus quoque evaserit ferrum; nihilominus iugulo [22]ventreque confossis costisque transfixis compensatio proprii facinoris exigitur. Inde in ignem datur, ut et sepultura puniatur. Aliter denique non licet. Nec tamen tanta est rogi cura, ut reliquias aliae bestiae inveniant; certe nec ossibus [23]parcitur, nec cineribus indulgetur nuditate plectendis[k]. Tanta est apud homines homicidii vindicta quanta ipsa quae vindicatur natura. Quis non praeferat saeculi iustitiam, quam et apostolus non frustra gladio armatam contestatur, quae pro homine Rom. XIII, 4. saeviendo religiosa est? Si ceterorum quoque scelerum mercedem cogitemus, patibula [24]et vivicomburia [25]et culleos[l] et uncos et scopulos[m], cui non expediat apud [26]Pythagoran et Empedoclem sententiam pati? Nam et qui laboribus atque servitiis puniendi in asinos utique et mulos recorporabuntur, quantum sibi de pistrinis et aquilegis rotis gratulabuntur, si metallorum et ergastulorum et operum [27]publicorum ipsorumque carcerum, licet otiosorum, recordentur! [28]Perinde qui integre morati commendaverint iudici vitam,

20. expartast *A*. 21. facile nec *A*. 22. ventreque confossis *b., cum Latinio.* utroque confossis *ABCa*. utroque confosso *Fulv. Ursinus*. 23. pascitur *Aφ*. 24. et *om. a*. 25. et *om. a*. 26. Phytagoran et Empedoclen *A*. 27. publicorumque carcerum *A*. 28. Prinde *A*. proinde *B*.

g. quod exsequias convivium patitur] Quod convivio infertur, non sepulchro, quod coenae impenditur, non funeri. (Rigalt.) De verbi *pati* apud Tertullianum hoc usu dixi ad Apolog. cap. 21.

h. nec facile] Codex Agobardi „facile nec." Plerisque apud Septimium locis *facile* significat *saepe*. (Rigalt.)

i. Sed et si anima praefugerit] Hoc est si forte anima inter ferarum laniatus e corpore excesserit priusquam ultimo gladio pelleretur cett. Itaque haec sicarii poena fuit: Bestiis obiiciebatur laniandus, sic tamen curata supplicii mora, ut lassatis longa laniena bestiis tandem confoderetur, gladio in gulam, in genitalia [in ventrem], atque etiam trans costas in praecordia adacto. Sed et si bestiarum asperitate laniatum mori contingeret, nihilominus mortui gulam, inguina, costas gladio confodi mos erat, ut compensatione ac repraesentatione proprii facinoris noxium corpus etiam ferro percuteretur, quo cives percusserat. (Rigalt.)

k. nuditate plectendis.] Haec quoque propria sicariorum fuit poena. Nam alias eorum etiam corpora qui exurendi damnabantur peti poterant, scilicet ut ossa et cineres collecta sepulturae tradi possent, inquit Ulpianus lib. I de Cadaveribus punitorum. (Rigalt.)

l. culleos] V. quae annotavi ad Ad Natt. II, 13.

m. scopulos] Praecipitia.

quaero praemia, sed potius invenio supplicia. Nimirum magna merces bonis in animalia quaecunque restitui. Pavum se meminit Homerus Ennio somniante[n]: sed poëtis nec vigilantibus credam. Etsi pulcherrimus pavus et quo velit colore cultissimus: sed tacent pennae, sed displicet vox, [28b]et poëtae nihil aliud quam cantare malunt. Damnatus est igitur Homerus in pavum, [29]non honoratus. Plus de saeculi remuneratione gaudebit, pater habitus liberalium disciplinarum, ut malit famae suae ornamenta quam [30]caudae. Age nunc, ut poëtae in pavos vel in cycnos transeant, si vel cycnis decora vox est, quod animal indues viro iusto [31]Aeaco[o]? quam bestiam integrae feminae Didoni[p]? quam volucrem patientia, quam pecudem sanctimonia, quem piscem innocentia sortientur? Omnia famula sunt hominis, omnia subiecta, omnia mancipata. Si quid horum futurus est, [32]deminoratur illic ille cui ob merita vitae imagines, statuae [33]et tituli, honores publici, privilegia rependuntur, cui curia, cui populus suffragiis immolat. O iudicia divina post mortem humanis [34]mendaciora[q], [35]contemptibilia de poenis, fastidibilia de gratiis, quae nec pessimi metuant nec optimi cupiant, [36]ad quae magis scelesti quam sancti quique properabunt, illi, ut iustitiam saeculi citius evadant, isti, ut tardius eam capiant. Bene philosophi docetis, utiliter suadetis, leviora post mortem supplicia vel praemia, cum, si quod iudicium animas manet, gravius [37]debeat credi in dispunctione vitae quam in administratione, quia nihil plenius quam quod extremius[r], nihil autem plenius quam quod divinius. Deus itaque iudicabit plenius, quia extremius per sententiam aeternam tam supplicii quam refrigerii, nec in bestias, sed in sua corpora revertentibus animabus. Et hoc semel, [38]et in eum diem quem solus pater novit, ut pendula expectatione sollicitudo fidei probetur, semper diem observans, dum semper ignorat, quotidie timens, quod quotidie sperat.

28b. *Verba* et poëtae — — malunt *uncinis inclusa sunt in b.* 29. non honoratus *Bmgab.* honoratus *AB.* 30. caudae. Age *b., de emendat. Latinii, et Ios. Merceri.* caudae. At age *Ios. Scaliger.* gaude. age *Aφ.* gaudae. Age *Aβ.* gaudeat. Age *reliqui.* gaudia *Fulv. Ursinus.* 31. Aeaco *b., de emendat. Fulvii Ursini.* Deiocae *a., de emendat. Pauli Leopardi Emendatt. VIII,* 3. Deloco *C.* de loco *AB.* Deioci *Latinius.* 32. diminoratur *ABCa.* 33. et *om. A.* 34. mendiciora *a.* 35. contemptebilia *Aβ.* 36. ad quae *b., cum Fulvio Ursino.* at quae *A.* atque *BCa.* ad quem *Ios. Mercerus.* 37. debet *A.* 38. et *om. A.*

n. Ennio somniante] Cf. interprr. ad Persii Sat. VI, 10 sq., Tertull. De Resurr. Carn. cap. 1.

o. viro iusto Aeaco] Qui voluerunt *Deiocae* citant Herod. I, 96 sq.

p. Didoni] Cf. Apolog cap. 50.

q. mendaciora] Quae merita hominum iis quae repromissa sunt debitis non dispungunt.

r. extremius] Cf. quae dedi ad Apolog. cap. 19.

Cap. XXXIV. Act. App. VIII, 18 sqq.

[1]Nulla quidem [2]ad hodiernum dementiae huiusmodi sententia erupit [3]sub nomine haeretico quae humanas animas [4]refingat in bestias. Sed necessarie hanc quoque [5]speciem intulimus et exclusimus ut superioribus cohaerentem, quo perinde in [6]pavo retunderetur Homerus sicut in Pythagora Euphorbus, atque ita hac etiam [7]metempsychosi sive metensomatosi repercussa illa rursus caederetur quae aliquid haereticis [7b]sumministravit. Nam et Simon Samarites in [8]Actis Apostolorum redemptor spiritus sancti, posteaquam damnatus ab [9]ipso cum pecunia sua [9b]interitum frustra flevit[a], conversus ad veritatis expugnationem quasi pro solatio ultionis, fultus etiam artis suae viribus, ad praestigias virtutis alicuius [10]Helenen quandam Tyriam[b] de [11]loco libidinis publicae eadem pecunia redemit, dignam sibi mercedem[c] pro spiritu sancto. Et se quidem [12]fingit summum patrem, illam vero iniectionem[d] suam primam, qua iniecerat angelos [13]et archangelos condere: huius eam propositi compotem exsilisse de patre et in inferiora desultasse, atque illic praevento patris proposito angelicas potestates genuisse, ignaras patris artificis mundi huius; ab his [14]compari inde animo retentam[e], ne digressa [15]ea alterius genimina viderentur, et idcirco omni contumeliae addictam, ut [16]nusquam discedere depretiatam liberet, humanae quoque formae [17]succidisse velut vinculis carnis coërcendam; ita multis aevis per alios atque alios habitus femininos voluta-

Cap. XXXIV. 1. ADVERSVS OPINIONEM SIMONIS HAERETICI. Nulla *ABC*. 2. in *Ab*. 3. suo *A*. 4. revincat *Bmg*. 5. spetiem *Aβ*. *Ut solet*. 6. pavo retunderetur *Ab*. pavone tunderetur *reliqui*. 7. sumministravit *Aβ*. subministravit *reliqui*. 8. hactis *Aβ*. 9. Petro *aut* apostolo *maluit Ios. Mercerus*. 9b. interitum (*Aφ*)*BCa*. in interitum (*Aβ*)*b*. 10. Helenen *A*. Helenem *B*. Helenē *C*. Helenam *ab*. 11. locis *A*. 12. finxit *b*., *cum Latinio*. 13. et archangelos *om. A*. 14. compari inde animo *ego*. vero per invidiam *b*., *cum Latinio, ex Irenaeo I*, 20. non (non *om. a.*) perinde animo (animam *Aφ. m. pr.*) *ABCa*. 15. ea alterius *Cab*. ea alter *Bmg*. ex alterius *AB*. 16. nunquam *Bmg*. 17. succedisse *A*.

Cap. XXXIV. a. frustra flevit] Septimius ait frustra eum flevisse. Quod etiam ita accipi potest, ut frustra flevisse dicatur, qui cum ad fidem Christianam accessit, testatus, ut verisimile est, se magicas artes eierare ac paenitere fraudium pristinarum, postea tamen ad easdem fallacias et imposturas perfide revertisset. (Rigalt.)

b. Helenen quandam Tyriam] V. Iren. Adv. Haeres. I, 20. cum interprr., Philaster De Haeres. cap. 29., et quos ibi Fabricius.

c. mercedem] Emendatius, ut opinor, scribetur *mercem*. Dignam, inquit, mercem redemit sibi Simon Helenam illam eadem pecunia, qua spiritum sanctum redimere voluerat. (Rigalt.) Retineo vulgatam. Homini nequam digna merces fuit pro spiritu sancto redemisse meretricem.

d. iniectionem] Irenaeus l. l. „mentis conceptionem." (Rigalt.)

e. compari inde animo retentam] Ita emendavi corruptissima haec verba. *Comparem* igitur animum dicit harum erga matrem filiarum potestatum illi animo quo ipsa a patre defecerat. Fingit scilicet Tertullianus Ennoiam patri aemulam et invidiosam. Apud Irenaeum est „detenta est ab ipsis propter invidiam, quoniam nollent progenies alterius cuiusdam putari esse."

tam etiam illam Helenam fuisse exitiosissimam Priamo, et Stesichori postea oculis, quem [18]et excaecasset ob convicium carminis, dehinc reluminasset[f] ob satisfactionem laudis; proinde migrantem eam de corporibus in corpora postrema dedecoratione sub titulo prostitisse Helenam viliorem. Hanc igitur esse ovem perditam, ad quam descenderit [19]pater summus, Simon scilicet, et primum recuperata ea et revecta, nescio humeris an feminibus[g], exinde ad hominum respexerit salutem quasi per vindictam liberandorum ex illis angelicis potestatibus, quibus fallendis et ipse configuratus aeque, [20]et hominibus hominem ementitus, in Iudaea quidem filium, in Samaria vero patrem gesserit. O Helenam inter poëtas [21]et haereticos laborantem, tunc adulterio, nunc stupro infamem! Nisi quod de Troia gloriosius eruitur quam de lupanari; [22]mille navibus de Troia, nec mille denariis forsitan de lupanari. Erubesce, Simon, tardior in requirendo, inconstantior in [23]retrahendo. At Menelaus [24]statim insequitur amissam, statim [25]repetit ereptam, decenni proelio extorquet, non latens, [26]non fallens, non [27]cavillabundus. Vereor ne ille magis pater[h] fuerit qui circa Helenae recuperationem et vigilantius et [28]audentius et diutius laboraverit.

Cap. XXXV. [1]Sed non tibi soli metempsychosis hanc fabulam instruxit. Inde etiam Carpocrates utitur pariter magus, pariter fornicarius, etsi Helena minus[a]. Quidni? cum propter omnimodam divinae et humanae disciplinae eversionem constituendam recorporari animas asseveraverit. Nulli enim vitam istam rato fieri[b] nisi universis quae arguunt eam expunctis, quia non natura quid malum habeatur, sed

18. et *om. A.* 19. patrem *A.* 20. et hominibus *ABb.* hominibus et *Ca.* 21. sed *B.* 22. mille navibus — — lupanari *om. A.* 23. trahendo *A.* 24. statim insequitur amissam *om. A.* 25. perpetit *A.* 26. non fallens *om. Aβ.* 27. cavellabundus *A.* 28. exaudentius *A.*

Cap. XXXV. 1. AD (ADVERSVS *C.*) CARPOCRATIS OPINIONEM. Sed *ABC.*

f. dehinc reluminasset] Cf. interprr. ad Horat. Epod. XVII, 44. Plat. Phaedr. p. 243. cap. 20., Irenaeus l. l.

g. an feminibus] Alludit Septimii stilus ad parabolam boni pastoris, ludens in Helena meretrice. (Rigalt.)

h. magis pater] Paterno magis animo atque officio. (Fr. Iunius.)

Cap. XXXV. a. etsi Helena minus.] Etsi Helenam non haberet. (Rigalt.) De Carpocrate mago et fornicario cf. Euseb. H. E. IV, 7. Epiphan. haer. 27., et inprimis Irenaeum Adv. Haer. I, 24.

b. Nulli enim vitam istam rato fieri] Iren. l. l. „In tantum insania effrenati sunt, uti et omnia, quaecunque sunt irreligiosa et impia, potestatem habere operandi se dicant. Sola enim humana opinione negotia mala et bona dicunt. Et utique secundum transmigrationes in corpora oportere in omni vita et in omni actu fieri animas“ cett. Apertius Theodoret. Haeret. Fab. I, 5: „*λέγουσι γὰρ εἰς τὰ σώματα πέμπεσθαι τὰς ψυχάς, ὥστε πᾶν εἶδος ἀσελγειῶν ἐπιτελέσαι· τὰς οὖν ἐν τῇ μιᾷ καθόδῳ πεπληρωκυίας ἑτέρας μὴ χρῄζειν ἀποστολῆς, τὰς δὲ ὀλίγα ἡμαρτηκυίας καὶ δὶς ἐκπέμπεσθαι καὶ τρὶς καὶ πολλάκις, ἕως ἂν ἐκπληρώσωσιν ἅπαντα τῆς κακίας τὰ εἴδη.*“ *Rato fieri,* id est in rationes referri et ratum haberi; *expunctis,* id est consummatis, perfectis.

opinione. Itaque metempsychosin necessarie imminere, si non in primo quoque vitae huius commeatu[c] omnibus inlicitis satisfiat. Scilicet facinora tributa sunt vitae. Ceterum totiens animam revocari habere quotiens minus quid intulerit, reliquatricem[d] delictorum, donec exsolvat novissimum quadrantem, detrusa identidem in carcerem corporis. Huc enim temperat totam illam [2]allegorian domini certis interpretationibus relucentem, et primo quidem simpliciter intellegendam. Nam [3]et ethnicus homo adversarius noster est, [4]incedens in eadem via vitae communis. Ceterum oportebat nos de mundo exire, si cum illis conversari non liceret. Huic ergo [5]bonum animi praestes [6]iubet. Diligite [7]enim inimicos vestros, inquit, [8]et orate pro maledicentibus vos, ne aliquo commercio negotiorum iniuria provocatus abstrahat te ad suum iudicem, et [9]in custodiam delegatus ad exsolutionem totius debiti arteris. Tum si in diabolum transfertur adversarii mentio, ex observatione comitante[e] cum illo quoque moneris eam inire concordiam quae deputetur ex fidei conventione; pactus es enim [10]renuntiare ipsi et pompae et angelis eius. Convenit inter vos de isto. Haec erit amicitia [11]observatione sponsionis, ne quid eius postea resumas ex his quae [12]eierasti, quae illi reddidisti, ne te ut fraudatorem, ut pacti transgressorem iudici deo obiciat, [13]sicut eum legimus alibi sanctorum criminatorem et de ipso etiam [14]nomine delatorem, et iudex te tradat angelo executionis, et ille te in carcerem mandet infernum, unde non dimittaris, nisi modico quoque delicto mora resurrectionis expenso. Quid his sensibus aptius? quid his interpretationibus verius? Ceterum [15]apud Carpocratem si omnium facinorum debitrix anima est,

Matth. V, 26. | I Cor. V, 10. | Luc. VI, 45. | Luc. VI, 27. XII, 58. | Matth. V, 25 | Apoc. XII, 10. | Matth. V, 25

2. allegorian *Aφ*. allegoriam *(Aβ)BCab*. 3. et *om. Aφ*. 4. incaedens in eadem viam *A*. 5. boni *A*. 6. iubet *om. A*. 7. enim *om. Ab*. 8. et *om. Ca*. 9. ad *A*. 10. renuntiasse *Aφ*. 11. observatione *ABCb*. observatio *Bmga*. 12. ei eierasti *BCa*. 13. siculi *a*. 14. nomine diaboli delatorem *BCa*. 15. ad Carpocraten *A*.

c. commeatu] Dixi de hoc vocabulo ad De Fuga in Persecut. cap. 9.

d. reliquatricem] Id est ex rationibus debitricem reliquationis. (Fr. Iunius.) Adde verba Irenaei interpretatoria: „Et id quod ait „Non exies inde quoadusque novissimum quadrantem reddas," interpretantur, quasi non exeat quis a potestate angelorum eorum qui mundum fabricaverunt, sed sit transcorporatum semper quoadusque in omni omnino operatione, quae in mundo est, fiat, et quum nihil defuerit ei, tam liberatam eius animam elevari ad illum deum qui est supra angelos mundi fabricatores. Sic quoque salvari et omnes animas, sive ipsae praeoccupantes in uno adventu in omnibus misceantur operationibus, sive de corpore in corpus transmigrantes, vel immissae in unaquaque specie vitae adimplentes, et reddentes debita liberari, uti iam non fiant in corpore."

e. ex observatione comitante] Vulgata distinctio horum verborum est „mentio ex observatione comitante, cum illo" cett., quae sanam sententiam admittit nullam. *Comitante* iungendum est cum *illo*, non cum *observatione*; exprimitur enim ea voce illud evangelii „dum est cum illo in via." *Observationem* autem dicit observationem vocis dominicae „Esto consentiens adversario tuo."

quis erit inimicus et adversarius eius intellegendus? credo, [16]mens melior, quae illam in aliquid innocentiae inpegerit adigendam rursus ac rursus in corpus, donec in nullo rea deprehendatur bonae vitae. Hoc est ex malis fructibus bonam arborem intellegi, id est ex pessimis praeceptis doctrinam veritatis agnosci. Spero huiusmodi haereticos Heliae quoque invadere exemplum, tanquam in [17]Ioanne [18]sic repraesentati, ut metempsychosi [19]patrocinetur pronuntiatio domini: Helias iam venit, et non cognoverunt eum, et alibi: Et si vultis audire, hic est Helias, qui venturus est. Numquid ergo et Iudaei ex opinione Pythagorica consulebant [20]Ioannem: Tu es Helias? et non ex praedicatione divina: Et ecce mittam vobis [21]Helian Thesbiten? Sed enim metempsychosis illorum revocatio est animae iam pridem morte functae et in aliud corpus iteratae. Helias autem non ex decessione vitae, sed ex translatione venturus est, nec corpori restituendus, de quo non est exemptus, sed mundo reddendus, de quo est translatus, non ex postliminio vitae, sed ex supplemento prophetiae, idem et ipse, et sui nominis et sui hominis. Sed quomodo Helias [22]Ioannes? Habes angeli vocem: Et ipse, inquit, praecedet coram populo in virtute et in spiritu Heliae, non in anima eius nec in carne. Hae enim substantiae sui cuiusque sunt hominis. Spiritus vero et virtus extrinsecus conferuntur ex dei gratia; ita et transferri in alterum possunt ex dei voluntate, ut factum est retro de [23]Mosei[g] spiritu.

(Matth. XVII, 12. — Matth. XI, 14. — Io. I, 21. — Malach. IV, 5. — II Reg. II, 11. — Luc. I, 17. — Num. XII, 2 sqq.)

Cap. XXXVI. [1]In has quaestiones inde, opinor, excessimus quo nunc revertendum est. Constitueramus animam in ipso et ex ipso seri homine, et unum esse a primordio semen, sicut et carnis in totum generis examen, propter aemulas scilicet opiniones philosophorum et haereticorum, et illum sermonem Platonis veternosum[a]. Nunc

16. meus *B.* 17. Iohanne *A.* *Ubique fere.* 18. sic *om. Ab.* 19. patrocinentur praenuntio *Ab.* 20. Iohannem *Aβ.* Iohannen *Aγ.* 21. Helian *A.* *Heliam reliqui.* 22. Iohannes *A.* 23. Mosei *ABCa.* Mosis *b.*

Cap. XXXVI. 1. DE SEXV ANIMAE ET CARNIS (CARNIS ET ANIMAE *A.*) PARITER ORIENTE. In has *AB.* DE SEXV ANIMAE ET CARNIS QVOD SIMVL IN VTERO FORMENTVR. In has *C.*

f. patrocinetur pronuntiatio] Rigaltius ex libro Agobardi recepit „patrocinentur, praenuntio domini," ut *patrocinentur* struatur ad haereticos, *praenuntio* autem sit pro *praenuntiato.*

g. Mosei] Reposui h. l. scripturam veterum librorum. Hanc enim genitivi nominis istius formam iuxta alteram illam, et quidem usitatiorem *Moysi* (nam sic fere scriptum inveni in libris Tertulliani, non *Mosi,* sicut *Mosei,* non *Moysei*), in usu fuisse non parvus locorum numerus testimonio adest. V. adnott. critt. ad De Anima cap. 37. et cap. 57. De Resurr. Carnis cap. 55. Adv. Marc. III, 21. et V, 11. Adv. Hermog. cap. 32., alibi. Et eam tuetur Pithoei liber in verbis Schol. ad Iuven. Sat. VI, 542. Graecus genitivus *Μωύσεως* reperitur apud Photium Bibl. VI, 27.

Cap. XXXVI. a. sermonem Platonis veternosum.] Hoc est veterem. Cf. supra cap. 28: „Quis est ille *vetus* sermo apud memoriam Platonis" cett. Sidon. Apoll.

a sequentium exinde tractatuum teximus. Anima in utero
ta pariter cum carne pariter cum ipsa sortitur et sexum, ita
, ut in causa sexus neutra substantia teneatur. Si enim [2]in
ius utriusque substantiae [3]aliquam [4]intercapedinem eorum
us admitteret, ut aut caro [5]aut anima prior seminaretur,
etiam sexus proprietatem alteri substantiae adscribere per
alem [6]intercapedinem seminum, ut aut caro animae aut anima
isculperet sexum, quoniam et Apelles[b], non pictor, sed hae-
, ante corpora constituens animas viriles ac [7]muliebres, sicut
lumena didicit, utique carnem ut posteriorem ab anima facit
e sexum. Et qui animam post partum [9]carni superducunt,
ante formatae marem aut feminam de carne sexum praeiudi-
iimae. Utriusque autem substantiae [10]indiscreta semina et
suffusio eorum communem subeunt generis eventum, qua
duxerit quaecumque illa est ratio naturae. Certe et hic se
diorum forma testatur, cum masculus [12]temperius effingitur,
nim Adam; femina aliquanto serius, posterior enim Eva. Ita
o informis est, qualis ex [13]Adae latere decerpta est, animal
et ipsa iam, quia et illam tunc Adae portionem [14]animam
m. Ceterum et ipsam dei afflatus animasset, si non ut car-
ı et animae ex Adam tradux fuisset in femina.

Cap. XXXVII

Omnem autem hominis in utero serendi, struendi, [2]fingendi
am aliqua utique potestas divinae voluntatis ministra modu-
quamcumque [3]illam rationem agitare sortita. [4]Haec aesti-
etiam superstitio Romana deam finxit Alemonam alendi in
etus, et Nonam et Decimam[a] a [5]sollicitioribus mensibus, et
m, quae partum gubernet, et Lucinam[b], quae producat in
Nos officia divina angelos credimus. Ex eo igitur fetus in

. *AB*. 3. in aliquam *AB*. 4. intercapidinem *Aφ*. 5. ut *A*. 6. inter-
n *Aφ*. 7. mulieres *A*. 8. ab Philumena *b*. ad Philumena *A*. a Phi-
BCa. 9. carnis ducunt *A*. 10. indiscreta *(Aβ)BmgCab*. discreta *AφB*.
s effusio *A*. 12. temperius *AB*. temporius *reliqui*. 13. Adae *om*. *A*.
atam *b*., *cum Fulvio Ursino*.
. XXXVII. 1. DE AETATE ANIMAE. Omnem *AB*. DE AETATE CARNIS
IAE. Omnem *C*. 2. figendi *A*. 3. illa *b*., *cum Fulvio Ursino*, 4. Hoc *A*.
oribus *A*.

1 „*veternosum* dicendi genus.“, verba v. Savaronis adnott. Adde d Statii Theb. VI, 94. p. 380., Victorem ab Utica Pass. Mart. ett. ad fin. lib. III. „et ecce an- ostis *veternosus* utique anguis trisulcae venena vibrat.“ Sic nobius Adv. Natt. I, 39 „Vene- *veternosis* in arboribus taenias.“ it. ab Ang. Maio editum in Auctt. Class. tom. VIII, p. 602: „— et *vetero- sus* (sic), a, um i. e. vetustate plenus.“, et paulo post: „— *veternosus*, illa in- firmitate plenus.“ Item p. 623: „*Veter- nosus*, senex, vel infirmus.“

b. Apelles] De quo supra cap. 23.

Cap. XXXVII. a. Nonam et Decimam] Cf. Gell. N. A. III, 16.

b. Lucinam] August. De Civ. Dei IV, 11 et 34. Cf. Ad Natt. II, 11.

Exod. XXI, 22. utero homo a quo forma completa est. Nam et [6]Mosei[c] lex tunc aborsus reum talionibus [7]iudicat, cum iam [8]hominis est causa, cum iam illi vitae et mortis status deputatur, cum [9]et fato iam inscribitur, etsi adhuc in matre vivendo cum matre plurimum communicat sortem. Dicam aliquid et de temporibus animae nascentis, [10]ut ordinem decurram. Legitima nativitas ferme decimi mensis ingressus est. Qui numeros ratiocinantur, et decurialem numerum ut exinde reliquorum [11]parentem colunt[d], denique perfectorem nativitatis humanae. Ego ad deum potius argumentabor hunc modum temporis, ut decem menses decalogo[e] magis inaugurent hominem, ut tanto temporis numero nascamur quanto disciplinae numero [12]renascimur. Sed et cum septimo mense nativitas plena est, facilius quam octavo, honorem sabbati agnoscam, ut [13]quo die dedicata [14]est dei conditio, [15]eo mense interdum producatur dei imago. Concessum est properare nativitati, et [16]tamen [17]idonee occurrere in [18]hebdomadem, in auspicia resurrectionis et requietis et regni. Ideo Matth. XXII, 30. ogdoas nos non creat; tunc enim nuptiae non erunt. [19]Societatem carnis atque animae iamdudum commendavimus[f] a [20]concretione seminum ipsorum usque ad figmenti perfectionem. [21]Perinde nunc [22]et a nativitate defendimus, inprimis quod simul crescunt, sed [23]diversa ratione pro generum condicione, caro modulo, anima ingenio, caro habitu, anima sensu. Ceterum animam substantia crescere negandum est, ne etiam [24]decrescere substantia dicatur, [25]atque ita et defectura credatur; sed vis eius, in [26]qua naturalia peculia consita [27]retinentur, salvo substantiae modulo, quo a primordio inflata est, paulatim cum carne producitur[g]. Constitue certum pondus auri vel argenti, rudem adhuc massam: collectus habitus est illi, et futuro interim minor, tamen continens intra lineam moduli

6. Mosei *A., Ios. Scaliger.* Moysis *b.* Moysi *BCa.* 7. indicit (?) *Aφ.* 8. hominis est causa cum iam illi *om. A.* 9. et *om. A.* 10. Ordine decurram *A.* 11. parentum *Ca.* 12. nascimur *A.* 13. quoto *Ca.* 14. est *om. BCa.* 15. eo *A*[illegible] toto *BCa.* 16. tam *b.* 17. idonee *Cab.* ideo ne *AφB.* idoneo ne *Aβ.* 18. ebdomadem *Aβ.* 19. sotietate *Aβ.* 20. congregatione *ABmg.* 21. Perinde *A*[illegible] Proinde *reliqui.* 22. et nativitatem *A.* 23. divisa *Ab.* 24. adcrescere *A*[illegible] crescere *Aφ.* 25. adque *Aβ.* 26. quantunaturalia *A.* 27. retinetur *A.*

c. Mosei] De hac genitivi forma dixi supra ad cap. 35.

d. et decurialem numerum ut exinde reliquorum parentem colunt] Cf. Plut. De Plac. Philos. I, 2. Adde Censorin. De Die Nat. cap. 11. Vitruv. III, 1.

e. decalogo] Mysterium simile veneratur Cassiodorus in hominum formatione lib. De Anima cap. 16. ex numero denario: „ut cursus vitae nostrae atque operatio sacramenta caelestis decalogi contineret.“ Alia sacramenta humanae compositionis ibidem expendit. (La Cerda.)

f. commendavimus] Id est probavimus, demonstravimus. Cf. quae annotavi ad De Pallio cap. 4.

g. paulatim cum carne producitur. Apud Augustinum [lib. X de Genesi cap. ult.]: „Paulatim cum carne producitur in membris.“ (Rigalt.) Cf. Augustinum l. l., qui Tertulliani opinionem refutat.

totum quod natura est auri vel argenti. Dehinc cum in laminam massa laxatur, maior efficitur initio suo per [28]dilatationem ponderis [29]certi, non per adiectionem, dum extenditur, non dum augetur. Etsi sic quoque augetur, dum extenditur; licet enim habitu augeri, cum statu non licet. Tunc [30]et splendor ipse provehitur auri vel argenti, qui fuerat quidem et in massa, sed obscurior, non tamen [31]nullus. Tunc [32]et alii atque alii habitus accedunt pro facilitate materiae, qua duxerit eam qui [33]aget, nihil conferens modulo nisi effigiem. Ita et animae crementa reputanda, non substantiva, sed [34]provocativa[h].

Cap. XXXVIII.

[1]Quamquam autem et retro[a] praestruxerimus, omnia naturalia[b] animae ipsi substantiae inesse pertinentia ad sensum et intellectum, et [2]ex ingenito animae censu[c], sed paulatim per aetatis spatia procedere et varie per accidentia evadere pro artibus, pro institutis, pro locis, pro dominatricibus potestatibus[d], quod tamen faciat ad carnis animaeque propositam nunc societatem, pubertatem quoque animalem cum carnali dicimus convenire, pariterque et illam suggestu sensuum, et istam processu membrorum exsurgere a quarto decimo fere anno, non quia Asclepiades inde sapientiam supputat, nec quia iura civilia abhinc[e] agendis rebus attemperant, sed [3]quod et haec [4]de primordio ratio est. Si enim Adam et Eva ex agnitione boni et mali pudenda tegere senserunt, [5]ex quo id ipsum sentimus, agnitionem boni et mali profitemur. Ab his autem annis et suffusior et vestitior[f] sexus est, et concupiscentia oculis arbitris utitur et communicat placitum[g], et intellegit quae sint[h], et fines suos ad instar ficulneae contagionis [6]prurigine[i] accingit, et homi-

28. dilationem *B.* 29. certe non ad periectionem *A.* 30. explendor *A.* *Probavit Nic. Rigaltius.* 31. nullius *Bmg.* 32. et *om. A.* 33. agit *ab.* 34. provectiva *Fr. Iunius.*

Cap. XXXVIII. 1. DE CIBIS QVOMODO AD ANIMAM PERTINEANT (PERTINERE VIDEANTVR *BC.*). Quanquam *ABC.* 2. ex *om. A.* 3. qm̃ *Aφ.* 4. a primordio *Aβ.* 5. et quoad ipsum *A.* 6. prurigine *BmgCab.* purigine *AB.*

h. provocativa.] Quae provocantur.

Cap. XXXVIII. a. retro] Id est antea, ex usu Tertulliani. V. quae annotavi ad De Spectac. cap. 9. Praestruxit autem supra cap. 20.

b. naturalia] Pecnlia scilicet. (Rigalt.)

c. animae censu] Id est ex natura et substantia animae.

d. dominatricibus potestatibus] Horum mentionem fecit iam supra cap. 24.

e. iura civilia abhinc] Cf. De Virg. Veland. cap. 11.

f. suffusior et vestitior] Suffunditur pudore et vestitur pube. Cf. De Virg. Veland. cap. 11 et 8., et quae adnotavi ad De Oratione cap. 22.

g. communicat placitum] Iam communi conplexus et commistionis libidine. (Rigalt.)

h. intellegit quae sint] Iam uterque sexus intelligit quae illa sint agere et pati nata. Desunt utriusque sexus vocabula. Et consimili aposiopesi turpe verbum involvit libri Adv. Valentin. cap. 32. (Rigalt.)

i. ad instar ficulneae contagionis prurigine] Significat pubem et cetera in corpore humano spatia contacta vela-

nem de paradiso integritatis educit, exinde scabida etiam in ceteras culpas, [7]et [8]delinquendi non naturales[k], cum iam non ex instituto naturae, sed ex vitio. Ceterum proprie naturalis concupiscentia unica est alimentorum solummodo, quam deus et in primordio contulit: Ex omni ligno, inquit, edetis, et secundae post diluvium geniturae supermensus est: Ecce dedi vobis omnia in escam tanquam [9]olera [10]foeni, [11]prospectans non tam animae quam carni, etsi propter animam. Auferenda est enim argumentatoris occasio, qui quod anima desiderare videatur alimenta, hinc quoque mortalem eam intellegi cupit, quae cibis sustineatur, denique derogatis eis evigescat, postremo subtractis intercidat. Porro non solum proponendum est quisnam ea desideret, sed et cui; et si propter se, sed et cur, et quando, et quonam usque; tum quod aliud [12]natura desideret, aliud necessitate, aliud secundum proprietatem, aliud in causam. Desiderabit igitur cibos anima, [13]sibi quidem ex causa necessitatis, carni vero ex natura proprietatis. Certe enim domus animae caro est, et inquilinus carnis anima. [14]Desiderabit itaque inquilinus ex causa et necessitate huius nominis profutura domui toto [15]inquilinatus sui tempore, non ut ipse substruendus, nec ut ipse [16]loricandus, nec ut ipse tibicinandus[l], sed tantummodo continendus, quia non aliter contineri possit quam domo fulta. Alioquin licebit animae dilapsa domo ex destitutione [17]propriorum subsidiorum incolumi abire, habenti sua firmamenta et propriae condicionis alimenta, immortalitatem, rationalitatem, sensualitatem, intellectualitatem, arbitrii libertatem.

Gen. II, 16. — Gen. IX, 3 sq.

Cap. XXXIX. Quae omnia nativitus animae collata idem, qui in primordio invidit, nunc quoque obumbrat atque depravat, quominus aut ultro prospiciantur aut qua oportet administrentur. [1]Cui enim hominum non adhaerebit spiritus nequam, ab ipsa etiam ianua nativitatis ani-

7. et delinquendi non naturales *om. b.* 8. delinquenti *Fr. Iunius.* 9. holera *BCa.* 10. feni *A.* 11. prospectans *b., cum Fulvio Ursino.* prospectam *AB.* prospectum *Ca.* 12. est natura desiderare *Bmga.* 13. si (*sed sibi in marg. ab ead. manu*) quidem *Aφ.* quidem *Aβ.* 14. Derabit *Aφ.* 15. inquilinatui *A.* 16. loricandus *b., de emendat. Latinii.* gloriandus *ABCa.* 17. priorum *AβBmg.*

Cap. XXXIX. 1. NVLLAM FERE (PENE *C.*) ANIMAM SINE DAEMONIO ESSE Cui enim *ABC.*

mine ficulneorum περιζωμάτων. Quasi primi parentes, Adamus et Eva, ungues usque ad extremos perprurriscerent cum ex ficu folia carpsere, atque inde totam arborem virus infecerit, succi videlicet sive humoris illius exalbidi, quem de fracta ficu stillare cernimus. Sic lib. De Pudic. [cap. 6]: „Facile quid speciosum viderat concupiscens et ad inferiora respiciens et de ficulneis foliis pruriginem retinens.“ (Rigalt.)

k. delinquendi non naturales] Scabida fit exinde concupiscentia et prona in ceteras culpas, et in his in culpam delinquendi quoque culpas non naturales cum iam non ex instituto naturae concupiscit, sed ex vitio naturae.

l. loricandus — tibicinandus] Caro vestiendus, tanquam lorica, ossibus substruendus, tanquam tibicinibus.

mas aucupabundus, vel qua invitatus tota illa puerperii superstitione? Ita omnes idololatria obstetrice nascuntur, dum [2]ipsi adhuc uteri infulis apud idola confectis redimiti genimina sua daemoniorum candidata profitentur, dum in partu Lucinae et Dianae [3]eiulatur, dum per totam [4]hebdomadam Iunoni mensa[a] proponitur, dum ultima die Fata [5]Scribunda[b] advocantur, dum prima etiam constitutio infantis super terram [6]Statinae[c] deae sacrum est. Quis non exinde aut totum [7]filii caput [8]reatui[d] vovet, aut [9]aliquem excipit crinem, aut tota novacula prosecat, aut sacrificio obligat, aut sacro obsignat, pro gentica, pro avita, pro publica aut privata devotione. Sic igitur et [10]Socraten puerum adhuc spiritus daemonicus invenit. Sic et omnibus genii deputantur, quod daemonum nomen est. Adeo nulla ferme nativitas munda est, utique ethnicorum. Hinc enim et apostolus ex sanctificato alterutro sexu sanctos procreari ait, tam ex seminis [11]praerogativa quam ex institutionis disciplina. Ceterum, inquit, immundi nascerentur, quasi designatos[e] tamen [12]sanctitatis ac per hoc etiam salutis intellegi volens fidelium filios, ut huius spei [13]pignore matrimoniis, quae retinenda censuerat, [14]patrocinaretur. Alioquin meminerat dominicae definitionis: Nisi quis [15]nascetur ex aqua et spiritu, non [16]introibit in regnum dei, id est non erit sanctus. (Io. III, 5.)

(Cap. XL. Rom. V, 14. 21.) [1]Ita omnis anima eo usque in Adam censetur, donec in Christo recenseatur, tamdiu immunda, quamdiu recenseatur; peccatrix autem, quia immunda, [2]respuens ignominiam suam et in carnem ex societate[a]. Nam etsi caro peccatrix, secundum quam incedere prohibemur, cuius opera damnantur concupiscentis adversus spiri-

2. ipsa *Aϕ B.* 3. heiulatur *A.* eiulantur *Bmg.* 4. hebdomadem *A.* 5. scribondo *Fr. Iunius.* 6. statim Aedeae *B.* Statimaedeae *Aϕ.* Statimae deae *Aβ.* 7. feli *Aϕ B.* 8. ea tui *ABmg.* 9. aliquid excipit crimen *A.* 10. Socratem *ab.* 11. procreativa *ABmg.* 12. sanctitatis ac (hac *A*) per hoc etiam salutis *ABCa.* sanctitati ac per hoc etiam saluti *b.* 13. pignore *Ab.* pignora *reliqui.* 14. patrocinaretur (*Aβ*)*Bb.* patrocinarentur (*Aϕ*)*Ca.* 15. nascatur *BCa.* 16. ibit (*Aβ*)*b.* inibit *Aϕ.*

Cap. XL. 1. QVOMODO CARO PECCATRIX DICATVR. Ita *ABC.* 2. respuens ignominiam suam et in carnem ex societate *ego.* respuens ignominiam suam et in carnem et societatem *Bmg.* recipiens ignominiam ex carnis societate *BCab.* recipiens ignominiam ex carnis exsocietate *A.*

Cap. XXXIX. a. Iunoni mensa] Cf. Macrob. Saturn. III, 11.

b. Fata Scribunda] Cf. Hartung Relig. d. Römer tom. II, p. 232.

c. Statinae] Cf. Adv. Natt. II, 11.

d. reatui] Idololatriae. De toto hoc loco cf. Hartung l. l. p. 239.

e. designatos] Istinc sumpsisse videtur Hieronymus quod ex libris De Monogamia citavit Epist. [153] ad Paulinum; ubi tamen pro *designatis* dicit *condidatos* fidei, et nullis idololatriae sordibus pollutos. (Rigalt.) V. Hieron. Opp. ed. Bened. tom. IV, p. 576.

Cap. XL. a. respuens ignominiam suam et in carnem ex societate.] Tandem hunc locum suae sic sententiae reddere licuit ope edit. principis et cod. Agobardi. Respuens est tamquam refundens, redundans.

tum, ob quam carnales [3]notantur, non tamen suo nomine caro infamis. Neque enim de proprio sapit quid aut sentit ad suadendam vel imperandam peccatelam. Quidni? quae ministerium est, et ministerium non quale servus vel minor amicus[b], [4]animati et homines, sed quale calix, vel quid aliud eiusmodi, corpus, non anima. Nam et calix ministerium sitientis [5]est; nisi [6]tamen qui sitit calicem sibi accommodarit, nihil calix ministrabit. Adeo nulla proprietas hominis in [7]choico[c], nec ita caro homo tanquam alia vis animae et alia persona, sed res est [8]alterius plane substantiae et alterius condicionis, addicta tamen animae ut suppellex, ut instrumentum in officia vitae. Caro igitur increpatur in scripturis, quia nihil anima sine carne in operatione libidinis, gulae, [9]vinolentiae, saevitiae, [10]idololatriae ceterisque carnalibus non sensibus, sed effectibus. Denique sensus delictorum etiam sine effectibus imputari solent animae. Qui [11]viderit ad concupiscentiam, iam adulteravit in corde. Ceterum quid caro sine anima perinde in operatione probitatis, iustitiae, tolerantiae, pudicitiae? Porro quale est ut cui nec bona documenta propria subscribas, ei crimina [12]adpingas? Sed ea per quam delinquitur convenitur ut illa a qua delinquitur oneretur, etiam [13]in ministerii accusationem. Gravior invidia est in praesidem cum officia pulsantur[d]. Plus caeditur qui iubet quando nec qui obsequitur excusatur.

Matth. V, 28.

Cap. XLI. [1]Malum igitur animae, praeter quod ex obventu spiritus nequam superstruitur, ex originis vitio antecedit, naturale quodammodo. Nam, ut diximus, naturae corruptio alia natura est, habens suum deum et patrem, ipsum scilicet corruptionis auctorem, ut tamen insit et bonum animae illud principale, illud divinum atque germanum, et proprie naturale. Quod enim a deo est, non tam

3. notantur *Ab.* notantur infamia *reliqui. In B. vox* infamia *uncinis est inclusa.* 4. animati et homines *ego.* animalia nomine (*Aφ*)*B.* animalia nomina (*Aβ*)*b.* animalis nomine *reliqui.* 5. est *om. A.* 6. tamen *om. Aβ.* 7. choicho *A.* 8. alterius conditionis. Plane substantiae *B.* alterius condicionis *intermissis reliquis A.* 9. vinulentiae *A.* 10. idolatriae *Aβ.* 11. viderit *ABC.* viderit mulierem *ab.* 12. appugnas *A.* 13. in *om. A.*

Cap. XLI. 1. DE MALO ET BONO ANIMAE. Malum *ABC.*

b. vel minor amicus] Minorem amicum dicit qui longe potentiorem amicum demisse colit et observat. *Amiculum* dicit Horatius Epist. ad Scaevam [Hor. Ep. I, 17, 3.]. Et *maiores* ibidem pro potentioribus amicis. „Id est amicis, inquit Porphyrion, sed in consuetudine maiores dicimus." (Rigalt.) In verbis sequentibus grave mendum latebat quod ego sustulisse videor reponendo *animati et homines.*

c. choico] Id est de terra facto, limaceo, ut ipse interpretatur Septimius Adv. Valentin. cap. 29. Cf. Adv. Valentin. cap. 24. De Resurr. Carnis cap. 49.

d. cum officia pulsantur.] Id est officiales. Augustin. in Psalm. 21: „Quis hic alter episcopus est de parte Donati? Respondit *officium:* Nos non novimus nisi Aurelium catholicum." (Rigalt.) Cf. Adv. Valentin. cap. 16. De Resurr. Carnis cap. 16.

extinguitur quam obumbratur. Potest enim obumbrari, quia [2]non est deus, extingui non potest, quia a deo est. Itaque sicut lumen aliquo obstaculo impeditum manet, sed non comparet, si tanta densitas obstaculi [4]fuerit, ita et bonum in anima a malo oppressum pro qualitate eius aut in totum vacat [5]occultata luce, aut qua latur radiat inventa libertate. Sic pessimi et optimi quidam, et nihilominus unum omnes animae genus. Sic et in pessimis aliquid boni, et in optimis nonnihil pessimi. Solus enim deus sine peccato, et solus homo sine peccato Christus, quia et deus Christus. Sic et divinitas animae in praesagia erumpit ex bono [6]priore, et conscientia dei in testimonium prodit, Deus bonus, [7]et, Deus videt, et, Deo commendo[a]. Propterea nulla anima sine crimine, quia nulla sine boni semine. Proinde cum ad fidem pervenit reformata per secundam nativitatem ex aqua et superna virtute, detracto corruptionis pristinae aulaeo totam lucem suam conspicit. Excipitur etiam a spiritu sancto, sicut in pristina nativitate a spiritu profano. Sequitur animam nubentem spiritui caro[b], ut dotale mancipium, [9]et iam non animae famula, sed spiritus. O beatum [10]conubium, si non admiserit adulterium!

Cap. XLII.

[1]De morte iam superest; ut illic [1b]materiam ponat ubi ipsa anima consummat[a]. Quamquam Epicurus[b] vulgari satis opinione negarit mortem ad nos pertinere. Quod enim dissolvitur, inquit, sensu caret, [2]et quod sensu caret, nihil ad nos. Dissolvitur autem et caret sensu non ipsa mors, sed homo qui eam patitur. At ille ei dedit passionem cuius est actio. [3]Quodsi hominis est pati mortem dissolutricem [4]corporis et peremptricem sensus, quam ineptum ut tanta vis ad hominem non pertinere dicatur. Multo coactius Seneca[c], Post mortem, ait, omnia finiuntur, etiam ipsa. Hoc si ita

2. non est deus *om. A.* 3. aliquod *Aφ.* 4. fuerit nia:ita *AB.* 5. occultata luce *b.* occulta salute *ABCa.* 6. proprio *Bmg.* 7. et *A.* est *reliqui.* 8. etiam a spiritu *BCab.* etiam spiritu *A.* 9. et iam non *om. A.* 10. conubium *Aβ.* connubium *reliqui.*

Cap. XLII. 1. DE MORTE. De *ABC.* 1b. materiam *ego.* materia *libri omnes.* 2. et *om. Ab.* 3. quid si *A.* 4. corporis et peremptricem *bis extant in Ab.*

Cap. XLI. a. Deus bono — — Deo commendo.] Cf. De Testim. Animae cap. 2.

b. Sequitur animam nubentem spiritui caro] Cf. De Resurr. Carnis cap. ult.

Cap. XLII. a. ut illic materiam ponat ubi ipsa anima consummat.] Ita corrigendum fuisse pro certo est. Libri tam scripti quam editi habent *materia.* Sententiae satisfecisse sibi visi sunt Fr. Iunius et Nic. Rigaltius *ponere* praeter legitimum et communem verbi usum interpretando *deponere, desinere,* et *consummare* esse pro *computare* et *summam colligere.* Immo haec dicit Septimius: De morte iam superest disputare; adeo ut mors illic materiam disputandi suppeditet ubi ipsa anima eam consummat, id est prodigit et conficit.

b. Epicurus] Diog. Laert. X, 124 sqq. Gell. N. A. II, 8. Cf. Lactant. D. I. III, 17.

c. Seneca] Cf. adnott. ad De Resurr. Carnis cap. 1.

est, iam et mors ad semetipsam pertinebit, [5]si et ipsa finitur; eo magis ad hominem, in quo inter [5b]omnia finiendo et ipsa finitur. Mors nihil ad nos, ergo et vita nihil ad nos. Si enim [6]quo dissolvimur praeter nos, etiam [7]quo compingimur extra nos. Si ademptio sensus nihil ad nos, nec adeptio sensus quicquam ad nos. Sed mortem quoque interimat [8]qui et animam. [9]A nobis ut [10]de postuma vita[d] et de alia provincia animae, [11]ita de morte tractabitur, ad quam vel ipsi pertinemus, si ad nos illa [12]non pertinet. [13]Denique[e] nec speculum eius somnus aliena materia est.

Cap. XLIII. [1]De somno prius [2]disputemus, post, mortem qualiter anima decurrat. Non utique extranaturale est somnus, ut quibusdam philosophis[a] placet, cum ex his eum deputant causis' quae praeter naturam haberi videntur. Stoici[b] somnum resolutionem sensualis vigoris affirmant, Epicurei[c] deminutionem spiritus animalis, Anaxagoras cum Xenophane[d] defetiscentiam, Empedocles et Parmenides[e] refrigerationem, [3]Strato segregationem consati spiritus, Democritus [4]indigentiam spiritus, Aristoteles[f] marcorem circumcordialis caloris. Ego me nunquam ita dormisse praesumo ut ex his aliquid agnoscam. Neque enim credendum est defetiscentiam esse somnum, contrarium potius defetiscentiae, quam scilicet tollit, [5]siquidem homo somno magis reficitur quam fatigatur. Porro nec semper ex fatigatione concipitur somnus, et tamen cum ex illa est, illa iam non est. Sed nec [5b]refrigescentiam admittam aut marcorem aliquem caloris, cum adeo corpora somno concalescant, [6]ut dispensatio ciborum per somnum non facile procederet calore properabili [7]et rigore tardabili, si somno refrigeraremur. Plus est [8]quod etiam

5. sic *A*. 5 b. omnibus *Aφ*. 6. quod *AB*. 7. quod *Aφ*. 8. qui *Ab*. quia *reliqui*. 9. A nobis *ABb*. in nobis *reliqui*. 10. de postuma vita et *b*. depositum a vita et *AB*. depositum habitat, et ut *Ca*. 11. ista *Vir Doctus ad oram exemplaris mei*. 12. non pertinet *om. Ab*. 13. Denique nec *om. A*.

Cap. XLIII. 1. DE SOMNO. Prius *AB*. DE SOMNO PERTINENTE AD TRACTATVM MORTIS. De somno prius *C*. 2. disputem *A*. 3. Strato segregationem *om. A*. 4. indigentiam spiritus *om. A*. 5. si quid *A*. 5 b. refrigerescentiam *Aβ*. 6. et *Ca*. 7. et rigore tardabili *om. A*. 8. quod *om. Ab*.

d. de postuma vita] A nobis Christianis, inquit, ita de morte tractatur, tanquam de postuma vita. Etenim scimus aeternam manere. Ad eam vero a morte transiri; itaque esse postumam morti. (Rigalt.)

e. Denique] Id est adeo, proinde, igitur. Cf. quae exempla collegi ad Apolog. cap. 42. Nova fere quaeque pagina in his scriptis suppeditabit.

Cap. XLIII. a. ut quibusdam philosophis] Cf. Plut. De Plac. Philos. V, 23 sqq.

b. Stoici] Plut. l. l. cap. 24. Di[illegible] Laert. VII, 158.

c. Epicurei] Plut. l. l. cap. 25.

d. Anaxagoras cum Xenophane] Pl[illegible] l. l. cap. 25.

e. Empedocles et Parmenides] Pl[illegible] l. l. cap. 25.

f. Aristoteles] Cf. Plut. l. l. Vidend[illegible] libellus Aristotelis de Somno et Vigil[illegible] (Fr. Iunius.)

udor digestionis aestuantis est index. Denique [9]concoquere dicitur, quod caloris, non frigoris operatio est. [10]Perinde deminutionem animalis spiritus aut indigentiam spiritus aut segregationem onsati spiritus [11]immortalitas animae non sinit credi. Perit anima i minoratur. [12]Superest, si forte[g], cum Stoicis resolutionem senualis vigoris somnum determinemus, quia corporis solius quietem rocuret, non et animae. Animam enim ut semper mobilem et emper exercitam numquam [13]succidere quieti, alienae scilicet a tatu immortalitatis; nihil enim immortale finem operis sui admittit, omnus autem finis est operis. Denique corpori cui mortalitas ompetit, ei soli quies finem operis [14]adulatur[h]. Qui ergo de somni aturalitate dubitabit, habet quidem dialecticos in dubium deducentes totam naturalium [15]et extranaturalium discretionem, ut [16]et quae utaverit citra naturam esse naturae vindicari sciat posse, a qua ta esse sortita [17]sunt, ut citra eam haberi videantur, et utique aut atura omnia aut nulla natura. Apud nos autem id poterit audiri uod dei contemplatio suggerit, auctoris omnium de quibus quaeitur. Credimus enim, si quid est natura, rationale aliquod opus lei esse. Porro somnum ratio praeit, tam aptum, tam utilem, tam iecessarium, ut absque illo nulla anima sufficiat recreatorem corborum, redintegratorem virium, probatorem valetudinum[i], pacatorem operum, medicum laborum, cui legitime fruendo dies cedit, iox legem facit, auferens rerum etiam colorem. Quodsi vitale, alutare, auxiliare somnus, nihil eiusmodi non rationale, [18]nihil ion naturale. Sic et medici omne contrarium vitali, salutari, auxiiari extra [19]naturales cardines relegant. Nam et aemulas somno raletudines, phreneticam [20]atque cardiacam, praeter naturam iudicando naturalem somnum praeiudicaverunt; etiam in lethargo non naturalem notantes testimonio naturali respondent, cum in suo temperamento est. Omnis enim natura aut defraudatione aut enormitate[k] rescinditur, proprietate mensurae conservatur. Ita naturale

9. conquoque recedimur *A.* 10. Perinde *A.* Proinde *reliqui.* 11. immortalis anima *BCa.* 12. Supest est si forte *Aφ.* 13. succidere *b., de emendat. Latinii.* succedere *ABCa.* 14. adlatur *A.* adlatura *Ios. Mercerus.* 15. et extranaturalium *om. A.* 16. et *om. Ab.* 17. est *AB.* 18. nihil non naturale *ab.* nihil non naturale rationale quod rationale *B., quo in libro haec verba uncinis inclusa extant, cum nota in marg.:* „al. desunt.“ *In C. plane nihil horum comparet.* 19. naturales *AB.* naturae *BmyCab.* 20. atque cardiacam *om. A.*

g. si forte] Id est nempe, vel utique, ex usu Tertulliani. V. quae de hac locutione dixi ad De Corona cap. 5.

h. adulatur.] Adulans tribuit. (Fr. Iunius.)

i. probatorem valetudinum] Latinius *prolatorem,* vel *prorogatorem.* Nihil muto. Nam adversa valetudo somnum fere et quietem adimit; somnus valetudinem testatam facit. (Fr. Iunius.)

k. defraudatione aut enormitate] Defectu aut excessu.

erit statu, quod non naturale effici potest decessu vel excessu. Quid, si [21] et esum et potum de naturae sortibus eximas? nam et in his plurima somni [22] praeparatura est. Certe his a primordio naturae suae homo inbutus est. Si apud deum discas, ille fons generis, Adam, ante ebibit soporem quam sitiit quietem, ante dormiit quam laboravit, immo quam et edit, immo quam et profatus est, ut videant naturalem indicem somnum omnibus naturalibus principaliorem. Inde deducimur etiam imaginem mortis iam tunc eum recensere [l]. Si enim Adam de Christo [23] figuram dabat, somnus Adae mors erat Christi dormituri in mortem, ut de iniuria perinde lateris eius vera mater viventium figuraretur ecclesia. Ideo et somnus tam salutaris, tam rationalis, etiam in publicae et communis iam mortis effingitur exemplar. Voluit enim deus, et alias nihil sine exemplaribus in sua dispositione molitus, paradigmate Platonico [m] plenius humani vel maxime initii ac finis lineas [24] quotidie agere nobiscum, manum porrigens fidei facilius adiuvandae per imagines et parabolas, sicut sermonum, ita et rerum. Proponit igitur tibi corpus amica vi soporis elisum, blanda quietis necessitate prostratum, immobile situ, quale ante vitam iacuit, et quale post vitam iacebit, ut testationem plasticae [n] et sepulturae, [25] expectans animam quasi nondum conlatam et quasi iam [26] ereptam. Sed et illa sic patitur, ut alibi agere videatur, dissimulatione praesentiae futuram [27] absentiam [28] ediscens: de Hermotimo sciemus. Et tamen interim [29] somniat: unde tunc somnia? Nec quiescit nec ignavescit omnino, nec naturam immortalitatis [30] feriis soporis addicit [o]. Probat se mobilem semper; terra, mari peregrinatur, [31] negotiatur, agitatur, laborat, ludit, dolet, gaudet, licita atque inlicita persequitur, ostendit quod sine corpore etiam plurimum possit, quod et suis instructa sit membris, sed nihilominus necessitatem habeat rursus corporis agitandi. Ita cum evigilaverit corpus, redditum officiis

Gen II,21. — Io. XIX,34.

21. et esum (*Aβ*)*Bb*. esum (*Aφ*)*Ca*. 22. paratura *a*. 23. figuram dabat *ABb*. figurabat *BmgCa*. 24. cotidie *BC*. 25. spectans *A*. 26. ereptam *ABmgCab*. erectam *B*. 27. absentiae *A*. 28. ediscens (Edisce *A*.) de Hermotimo sciemus, et tamen *AB*. ediscens, et tamen *reliqui*. 29. somniat, unde tunc (sunt *B*.) somnia, nec *AB*. somniat, nec *reliqui*. 30. feriis soporis *ego*. serii (seru *Aφ*. seruii *Aβ*.) soporis *AB*. servam soporis *Ca*. servam sopori *b*., *cum Fulv. Ursino, Fr. Iunio, Ios. Scaligero*. 31. negotiatur, agitatur *om. A*.

l. Inde deducimur — recensere] Inde deducimur eo ut recenseamus cett. Cf. Desid. Heraldus ad Apolog. Tertulliani p. 96.

m. paradigmate Platonico] Hoc iterum ex Phaedone Platonis, apud quem Socrates per exempla contrariorum sibi invicem succedentium vitam morti successuram probat. (Rigalt.) V. Plat. Phaedone cap. 51. p. 103 sqq.

n. plasticae] Plasticae, qua ante vitam iacens formatus est, *sepulturae*, qua post vitam iacens futurum est. (Fr. Iunius.)

o. feriis soporis addicit.] Ita tandem haec verba restituisse mihi visus sum.

eius resurrectionem mortuorum tibi affirmat. [32]Haec erit somni et ratio naturalis et natura rationalis. Etiam per imaginem mortis fidem initiaris, spem meditaris, discis mori et vivere, discis vigilare, dum dormis.

Cap. XLIV.

[1]Ceterum de Hermotimo, anima, ut aiunt[a], in somno carebat, quasi per occasionem [2]vacaturi [3]hominis proficiscente de corpore. Uxor hoc prodidit. Inimici dormientem nacti pro defuncto cremaverunt. Regressa anima tardius, credo, homicidium sibi imputavit. Cives [4]Clazomenii [5]Hermotimum templo consolantur. Mulier non adit ob notam uxoris. Quorsum istud? [6]Ut ne, quia facile est vulgo existimare secessionem animae esse [7]somnum, hoc quoque Hermotimi argumento credulitas subornetur. Genus fuerat gravioris aliquanto soporis, ut de incubone praesumptio est, [8]vel de ea valetudinis labe quam Soranus opponit excludens incubonem[b], aut tale quid vitii quod etiam [9]Epimeniden[c] in fabulam impegit, quinquaginta paene annos somniculosum. Sed et Neronem Suetonius[d], et [10]Thrasymedem[e] Theopompus negant umquam somniasse, nisi vix Neronem in ultimo exitu post pavores suos. Quid, si et Hermotimus ita fuit, ut otium [11]animae nihil operantis in somnis divortium [12]crederetur? Omnia magis coniectes quam istam licentiam animae sine morte fugitivae, et quidem ex forma [13]continuam. Si enim tale quid semel accidere dicatur, ut deliquium solis aut lunae, ita et animae, sane [14]persuaderer divinitus factum; congruere enim hominem seu moneri seu terreri [15]a deo, velut fulgure rapido, momentaneae mortis ictu: si non magis in proximo esset somnium credi quod vigilanti potius accidere deberet [16]si non somnium magis credi oporteret[f].

32. At haec *A*.

Cap. XLIV. 1. DE HERMOTIMO. Caeterum *AB*. DE HERMOTIMI ANIMA. Caeterum *C*. 2. vacaturi *ABb*. vagaturi *Ca*. 3. hominis *b*. nominis *AB*. luminis *Ca*. 4. Clazomeni *A*. 5. Hermotimum *BmgCab*. Hermippum *AB*. 6. ut ne quia facile *B*. ne quia facile *Ab*. ut quia non facile *reliqui*. 7. somnum *a*. somnium *reliqui*. 8. vel de ea valetudinis labe *BCa*. vel valetudinis *Ab*. 9. Epimeniden *A*. Epimenidem *reliqui*. 10. Thasimedem *B*. Tharismedem *A*. Thrasimedem *reliqui*. 11. animae nihil operantis in somnis divortium *om. A*. 12. crederet, ut *Latinius*. 13. continuae *Latinius*. 14. persuadere *A*. 15. Adeo vult ut fulgure *A*. 16. si non somnium magis credi oporteret *om. b*.

Cap. XLIV. a. ut aiunt] Plin. H. N. VII, 52. Simile quid narrant de Aristeae Proconnesii anima. V. Maxim. Tyrius Diss. XXXVIII.

b. quam Soranus opponit excludens incubonem] V. Cael. Aurelian. Chron. I, 3.

c. Epimeniden] Plin. H. N. VII, 52. Max. Tyr. Diss. XVI. Diog. Laert. I, 10. 2 et 7.

d. Suetonius] Sueton. Ner. cap. 46.

e. Thrasymedem] Heraeensem dicit hunc Thrasymedem Plut. in libello de Defectu Oraculorum.

f. si non somnium magis credi oporteret.] Male haec verba expunxit Rigal-

Cap. XLV. [1]Tenemur hic de somniis quoque Christianam sententiam ex promere, ut de accidentibus [2]somni, sed non modicis iactationibus animae, quam ediximus negotiosam et exercitam semper [3]ex perpetuitate motationis, quod divinitatis et immortalitatis est ratio. Igitur cum quies corporibus evenit, quorum solatium [4]proprium est, vacans illa a solatio alieno non quiescit, et si caret opera membrorum corporalium, suis utitur. Concipe gladiatorem sine armis, vel aurigam sine curriculis, gesticulantes omnem habitum [5]artis suae atque conatum: pugnatur, certatur, sed vacua [6]iactatio est. Nihilominus tamen fieri videntur quae fieri tamen non videntur; actu enim fiunt, effectu vero non fiunt. Hanc vim [7]ecstasin dicimus, excessum sensus et amentiae instar. Sic et in primordio somnus cum ecstasi dedicatus[a]: Et misit deus ecstasin in Adam, et [8]obdormivit. Somnus enim corpori provenit in quietem, ecstasis animae accessit adversus quietem, et inde iam forma somnum ecstasi miscens et natura de forma. Denique et oblectamur et contristamur et conterremur in somniis quam affecte et anxie [9]et passibiliter, cum in nullo permoveremur, a vacuis scilicet imaginibus, si compotes somniaremus. Denique [10]et bona facta gratuita sunt in somnis et delicta secura; non magis enim [11]ob stupri visionem damnabimur quam ob martyrii coronabimur. Et quomodo, inquis, memor est somniorum anima, scilicet quam compotem esse non licet? Hoc erit proprietas amentiae huius, quia non fit ex corruptela bonae valetudinis, sed ex ratione naturae; nec enim exterminat, sed avocat mentem. Aliud est concutere, aliud movere, aliud evertere, aliud agitare. Igitur quod memoria suppetit, sanitas mentis est, quod sanitas mentis salva memoria stupet, amentiae genus est. [12]Ideo non dicimur furere, sed somniare; ideo et prudentes, si quando sumus. Sapere enim nostrum licet obumbretur, non tamen extinguitur[b]; nisi quod et ipsum potest videri vacare tunc, ecstasin autem hoc quoque operari de suo proprio, ut sic nobis sapientiae imagines inferat, quemadmodum et erroris.

Gen. II, 21.

Cap. XLV. 1. DE SOMNIIS. Tenemur *AB*. DE SOMNIIS QVOMODO E[illegible] PATIATVR ANIMA ET VNDE EVENIANT. Tenemur *C*. 2. somnii et non *A*[illegible] somnii sed non *Bmg*. 3. et *B*. 4. proprium *om. A*. 5. artis suae atque conatum *om. A*. 6. iactio *A*. 7. extasin *ABC*. *Ita ubicunque nihil annotavero.* 8[illegible] obdormiit *Aβ*. dormiit *Aφ*. 9. et *om. A*. 10. ei *B*. 11. obtupri *A*. 12 [illegible] Ideoque *Aφ*.

tius. Negatio *non* arte iungenda est cum voce *somnium*. Sic alibi dixit, et saepius, *non - Christianus*, ut De Resurr. Carnis cap. 3. Cf. quae adnotavi ad Apolog cap. 2.

Cap. XLV. a. dedicatus] De hoc verbo[illegible] v. adnott. ad Scorp. cap. 1.

b. non tamen extinguitur] Sic cap. 41[illegible] „non tam extinguitur quam obumbratur.“

cce rursus urgemur [1] etiam de ipsorum somniorum retractat anima iactatur exprimere[a]. Et quando perveniemus ad mor- Et hic dixerim, Cum deus dederit, nullae longae morae eius eveniet. Vana in totum somnia Epicurus[b] iudicavit, liberans otiis divinitatem et dissolvens ordinem rerum et in passivitate spargens, [2] ut eventui exposita et fortuita. Porro si ita est, rit aliquis et veritatis eventus, quia non capit[c] solam eam i omnibus debito eximi. Homerus[d] duas portas divisit somniis, m veritatis, fallaciae [3] eburneam. Respicere est enim, in- , per cornu, ebur [4] autem caecum est. [5] Aristoteles[e] [5b] maiori ntiam mendacio [7] recitans agnoscit et [8] verum. Telmessenses[f] somnia evacuant[g], imbecillitatem coniectationis incusant. Quis tam extraneus humanitatis ut non aliquam aliquando visio- delem senserit? Pauca de insignioribus perstringens Epicuro m imperabo. Astyages Medorum regnator quod filiae Man- adhuc virginis vesicam in diluvionem Asiae fluxisse somnio Herodotus[h] refert; item anno post nuptias eius ex [9] isdem item exortam toti Asiae incubasse. Hoc etiam Charon Lam- us Herodoto prior tradit. Qui filium eius [10] tanto operi in- ati sunt, non fefellerunt; siquidem Asiam Cyrus et mersit et . Philippus Macedo[i] nondum pater Olympiadis uxoris natu- osignasse [11] viderat anulo, leo erat signum. Crediderat prae- genituram (opinor, quia leo semel pater est)[k], Aristodemus stophon[l], coniectans immo nihil vacuum obsignari, filium et maximi impetus portendi. Alexandrum qui sciunt, leonem recognoscunt. Ephorus scribit. Sed et [12] Dionysii [13] Siciliae

. XLVI. 1. et iam *B.* 2. et *Aφ.* 3. eburnam *Aφ.* 4. autem *om. A.* tiles *A. Ut solet.* 5 b. maiori *ego.* maiore *libri omnes.* 6. sententiam 7. ei recitans *B.* 8. veram *b.* 9. isdem *A.* hisdem *BCa.* iisdem *b.* *Ios. Scaliger.* 10. tanti operis *Bmg.* 11. visus erat *Ios. Scaliger.* 12. *A.* 13. silicielie *Aφ. m. pr.*

KLVI. a. exprimere.] An forte e? ut dixit initio cap. praegressi.
icurus] Plut. De Plac. Philos. etron. Satyr. cap. 104.
it] Λέγεται. V. quae annotavi uga in Persec. cap. 1.
nerus] Hom. Odyss. XIX, 562 sqq.
stoteles] Aristot. lib. de Divinat. nium. Sequentia interpretare: es somnio hoc ferens suffragium, aiorem partem mendacium sit, t veri aliquid ei inesse agnoscit.
messenses] Herodot. I, 78. Cic. . I, 62. Artemidor. Oneirocr. 'atian. Or. ad Graecos cap. 1.

g. evacuant] Id est vacua esse et inania praedicant. (Fr. Iunius.) Cf. adnott. ad De Patient. cap. 12.

h. Herodotus] Herod. I, 107 sqq.

i. Philippus Macedo] Plutarch. Vit. Alexandri cap. 2.

k. quia leo semel pater est] Cf. Plin. H. N. VIII, 16.

l. Aristodemus vel Aristophon] Immo neuter, si credimus Plutarcho, sed Aristander vates et somniorum interpres aetate Alexandri celeberrimus, cuius et volumen de Ostentis a Plinio citatur. (Rigalt.) Cf. Plut. Vit. Alex. cap. 25.

tyrannidem [14]Himeraea quaedam somniavit[m]. Heraclides prodidit. Et [15]Seleuco regnum Asiae Laodice mater nondum eum [16]enixa praevidit[n]. Euphorion [17]provulgavit. [18]Mithridaten [19]quoque ex somnio Ponti potitum a Strabone cognosco[o], et [20]Baralirem[p] [21]Illyricum a Molossis usque Macedoniam ex somnio dominatum de [22]Callisthene disco. Noverunt et Romani veritatis huiusmodi somnia. Reformatorem imperii, puerulum adhuc et privatum loci, [23]et Iulium Octavium tantum, et sibi ignotum Marcus Tullius[q] iam et Augustum et civilium turbinum sepultorem de somnio [24]norat. In [25]Vitellii commentariis[r] conditum est. Nec haec sola species erit summarum praedicatrix potestatum, sed et periculorum et exitiorum: ut cum Caesar in [25b]proelio perduellium Bruti et [26]Cassi [27]Philippis aeger [28]alias, maius tamen ratus discrimen ab hostibus relaturum se[s], Artori visione destituto tabernaculo evadit: ut cum Polycrati Samio filia crucem prospicit de solis [29]unguine et lavacro Iovis[t]. Revelantur et honores et ingenia per quietem, praestantur et medellae,

14. hemerea *AB*. 15. Seleucho *B*. 16. praenixa *A*. 17. promulgavit *Aφ*. 18. mitridaten *A*. Mithridatem *reliqui*. 19. quoquo *A*. 20. Baralirem *Ab*. Balaridem *BCa*. 21. Illyricum mallosis *A*. 22. gallis tenendis cognoverunt *A*. 23. et *om. A*. 24. norant *Ca*. 25. vitelliis *ABCa*. 25b. praelium *ABCa*. 26. Cassi *A*. Cassii *reliqui*. 27. Philippus *AB*. 28. alias maius tamen ratus discrimen ab hostibus relaturum se, Artori *ego*. alias maius tamen alias crimen ab hostibus relaturum se artori *AB*. alias maiestatem, alias crimen (discrimen *a*.) ab hostibus relaturus, Artorii *Ca*. maius tamen alias discrimen Artorii *b*., *reliquis deletis*. 29. anguine *Aβ*.

m. Himeraea quaedam somniavit.] V. Valer. Maxim. I, 7.

n. nondum eum enixa praevidit.] Narrat. Iustinus lib. XXV Histor. Transcripsit eadem Fulgosius lib. I, cap. 16. De Seleuco Mentore Appianus Alexandrinus in Syro, et ex eo Leonicus lib. II. Var. Hist. lib. 20. paulo aliter et locupletius eam historiam narrant. (La Cerda.)

o. a Strabone cognosco] Strabo VII, p. 309.

p. Baralirem] Haec omnino est scriptura codicis Agobardini, lapsu in proclive volubili scribentium *Bardiem* primo aut *Bardirem*, mox *Baradirem* et *Baralirem*. Frontini Strategematum exemplaria quinque constanter exhibent „ab Ardie Illyrio," quod est a *Bardie*, et proxime ad verum *Bardile*. Rectam huiusce vocabuli editionem servasse videntur Graeci, *Bardylin*, unde est apud Ciceronem *Bargulus* pro *Bardylis*, certissima coniectura viri eximie probi doctique Henrici Valesii. Bardylis Illyrius, ex latrone dux sive princeps Illyriorum et Molossorum, cum et Macedonas attentaret, a Philippo repressus est, atque intra fines Illyriorum coercitus. Auctor Diodorus a Valesio nostro citatus. (Rigalt.) Cf. Cic. De Offic. II, 11. Diodor. Sic. XVI, 4. Adde Hellad. ap. Phot. p. 530. Sed in loco Tertulliani fortasse reponendum *Bardylin regem* pro *Baralirem*.

q. Marcus Tullius] V. Dio Cass. XLV, 2., ubi cf. Reimari adn. De verbis „privatum loci," si tanti est, cf. etiam Salmas. ad Scriptt. Hist. Aug. p. 338.

r. In Vitellii commentariis] Citantur a Suetonio [Vit. Vitellii cap. 1.] nonnulla de gente Vitellia ex libello Q. Eulogii ad Q. Vitellium Augusti censorem. (Rigalt.)

s. alias maius tamen ratus discrimen ab hostibus relaturum se] Ita haec verba emendasse mihi sum visus. Rem narrant Dio Cass. XLVII, 41. Plut. Anton. cap. 22. Sueton. Octav. cap. 91. Flor. IV, 6. Lactant. D. I. II, 8.

t. et de lavacro Iovis.] Narrat Herodotus III, 124.

tur et furta, conferuntur et thesauri. Ciceronis deniq
tem, parvuli etiamnunc, gerula iam [30]sua inspexerat. Cycnus
ı Socratis demulcens homines discipulus Plato est[v]. [31]Leo-
[w] pyctes ab Achille curatur in somniis. Coronam auream cum
Athenae [32]perdidissent, Sophocles [33]tragicus somniando re-
t[x]. Neoptolemus tragoedus[y] apud [34]Rhoiteum Troiae sepul-
Aiacis monitus in somnis [35]ab ipso ruina liberat, et cum
ı senia deponit, dives inde auro redit. Quanti autem com-
ores [36]et affirmatores in hanc rem? [37]Artemon, Antiphon,
Philochorus, Epicharmus, Serapion, Cratippus [38]et Diony-
ıodius, Hermippus, tota saeculi litteratura. Solum, si forte[a],
qui se existimavit persuasurum quod prior omnibus Saturnus
rit; nisi si et prior omnibus vixit [39]Aristoteles, ignosce ri-
Ceterum Epicharmus etiam summum apicem inter divina-
somniis extulit[b] cum Philochoro Atheniensi. Nam et oraculis
nus stipatus est orbis, ut Amphiarai [40]apud Oropum, Am-
i apud Mallum, Sarpedonis in Troade, [41]Throphonii in
ia, Mopsi in [43]Cilicia, [44]Hermionae in Macedonia, [45]Pasiphaae
onica[c]. Cetera cum suis et originibus et ritibus et [46]relato-
cum omni deinceps historia somniorum Hermippus [47]Bery-

a *C.* 31. Leonymus *AB.* Cleonymus *reliqui.* 32. prodidissent *B.* 33. *Aβ.* 34. Rheteum *ab.* ritreum *A.* Erithreum *BC.* 35. ab ipso ruina *b.* ab ipsa ruina liberatur *reliqui.* 36. et affirmatores *om. A.* 37. ar- *Aφ.* 38. et *om. A.* 39. aristotiles *A.* *Pro more.* 40. apudor optu-iloci *A.* apud Horopum Amphiloci *BC.* 41. Triphoni *Aφ.* 42. boetia *Aβ.* cia *A.* 44. Hermoniae *edd. Priorii, Semleri, Leopoldi. Mendose.* 45. pa- Pasipheae *BC.* 46. relationibus *edd. Semleri et Leopoldi. Mendose.* tensis *Ab.* Berithensis *B.* Beritensis *Ca.* Beriensis *Fulv. Ursinus.*

ıique] Id est adeo, proinde, ita- adnott. ad Apolog. cap. 42. De ta v. Plut. Cicer. cap. 2.
to est.] Diog. Laert. III, 1.
ıonymus] Reposui verissimam librorum scripturam. V. Pau- 19, 11.
ıhocles tragicus somniando re-] Cic. De Divinat. II, 29.
ıptolemus tragoedus] Cuius me- odor. Sic. XVI, 92. „Lapidum icit vetustos lapides, qui in se- Aiacis ruerant. Similiter „se- pulturae" De Resurr. Carnis
orte] Cf. quae adnotavi supra 3.
osce ridenti.] Videtur Aristotelem ;ere, qui illud scripserit. Saturerit oportet, inquit, qui tam ad- de eo testatur, et alios omnes tempore praecesserit. Post ad lectorem oratione versa: „Ignosce ridenti." Bona venia et pace tua, inquit, mihi Aristotelem ridere liceat. (Fr. Iunius.)

b. etiam summum apicem inter divinationes somniis extulit] Id est nulli divinationis generi tantum tribuit, nullum tanto honori habuit, quam ὀνειροκρισίαν.

c. in Laconica] De Amphiarai, de Trophonii et Mopsi oraculis. Cf. adnott. ad Ad Natt. II, 7. et ad Apolog. cap. 21., de Amphilochi Pausan. I, 34. Strabo XIV, 4. Sarpedonii Apollinis templum cum oraculo Seleuciae, Ciliciae oppido, memorat Zosimus I, 57., et Artemidis Sarpedoniae item in Cilicia templum cum oraculo Strabo XIV, p. 676. De Hermionae oraculo aliunde, quod sciam, non constat. De Pasiphaae cf. Cic. De Divinat. I, 43. cum interprr.

tensis quinione voluminum satiatissime exhibebit. Sed et Stoici[d] deum malunt providentissimum humanae institutioni inter cetera praesidia divinatricum artium et disciplinarum [48]somnia quoque [49]nobis indidisse, peculiare solatium naturalis oraculi. Haec quantum ad fidem somniorum a nobis quoque consignandam, et [50]aliter [51]interpretandam. Nam de oraculis etiam ceteris, apud quae nemo dormitat, quid aliud pronuntiabimus quam [52]daemonicam esse rationem eorum spirituum qui iam tunc in ipsis hominibus habitaverint, [53]vel memorias eorum[e] affectaverint ad omnem malitiae suae scenam, in ista aeque specie divinitatem mentientes, eademque industria etiam per beneficia fallentes medicinarum et [54]admonitionum et praenuntiationum, [55]quo magis laedant iuvando, dum per ea quae iuvant ab inquisitione verae divinitatis abducunt ex [56]insinuatione falsae? Et utique non clausa vis est, nec sacrariorum circumscribitur terminis; vaga et pervolatica et interim libera est. Quo nemo dubitaverit domus quoque daemoniis patere, nec tantum in adytis, sed in cubiculis homines imaginibus circumvenire.

Cap. XLVII. Definimus enim a daemoniis plurimum incuti somnia[a], etsi interdum vera et gratiosa, [1]sed, de qua industria diximus, affectantia atque captantia, quanto magis vana et frustratoria et turbida [1b]et ludibriosa et immunda. Nec mirum si eorum sunt imagines quorum et res. A deo autem, pollicito scilicet et gratiam spiritus sancti in omnem carnem, et sicut prophetaturos, ita et somniaturos servos suos et ancillas suas, ea deputabuntur quae ipsi gratiae comparabuntur, si qua honesta, sancta, prophetica, revelatoria, aedificatoria, [2]vocatoria, quorum liberalitas soleat et in profanos destillare, imbres etiam et soles suos peraequante deo iustis et iniustis, siquidem et Nabuchodonosor divinitus somniat, et maior paene vis hominum ex visionibus deum discunt. Sicut ergo dignatio dei [3]et in ethnicos, ita et temptatio mali [4]in sanctos, a quibus nec interdiu absistit, ut vel dormientibus obrepat qua potest, si vigilantibus non potest. Tertia species erunt somnia quae sibimet ipsa anima videtur inducere ex intentione circumstantiarum. Porro

(Margin: Ioël III, 1. — Matth. V, 45. — Dan. II, 1 sqq.)

48. omnia *edit. Leopoldi, vitiose.* 49. magis *Bmg.* magis pro nobis (*sic*) *Aφ.* 50. taliter *b.* 51. interpretandum *AB.* 52. daemoniacam *b.* 53. vel ad memorias *BC.* 54. admonitionum praenuntiationem *Aβ.* admonitionum praenuntiatione *Aφ.* 55. quo *AB.* quae *reliqui.* 56. insinuationem *Aβ.*
Cap. XLVII. 1. sed qua *Fr. Iunius.* 1b. et *om. b.* 2. vocatoria *om. A.* 3. et in *om. A.* 4. et in *Ab.*

d. et Stoici] Cf. Plut. De Plac. Philos V, I. Cic. De Nat. Deor. III, 39. cum interprr.

e. vel memorias eorum] Defunctorum.
Cap. XLVII. a. a daemoniis plurimum incuti somnia] Cf. Apolog. cap. 25.

[5]quoniam non est ex arbitrio somniare (nam [6]et Epicharmus ita sentit), quomodo ipsa erit sibi causa alicuius visionis? Num ergo haec species naturali [7]formae relinquenda est, servans animae etiam in [8]ecstasi res suas perpeti? Ea autem, quae neque a deo neque a daemonio neque ab anima videbuntur accidere, et praeter opinionem et praeter interpretationem et praeter [9]enarrationem facultatis, ipsi proprie ecstasi et rationi eius separabuntur.

Cap. XLVIII.

Certiora et [1]colatiora[a] somniari affirmant sub extimis noctibus, quasi iam emergente animarum vigore [2]prodacto sopore. Ex temporibus [3]autem anni verno magis quieta, quod [4]aestas dissolvat animas et [5]hiems quodammodo obduret, et autumnus, temptator alias valetudinum, [6]sucis pomorum vinosissimis diluat. Item ex ipsius quietis situ, si neque resupina neque dextero latere decumbat, neque conresupinatis internis, quasi [7]refusis [8]loculis, statio sensuum[b] [9]fluitet, aut [10]compressa[c] iecoris [11]angina sit mentis. Sed haec ingeniose aestimari potius quam constanter probari putem (etsi Plato est qui ea aestimavit)[d]; et fortassean casu procedant. Alioquin ex arbitrio erunt somnia, si dirigi poterunt. Nam quod et de cibis distinguendis vel [12]derogandis[e] nunc praesumptio nunc superstitio disciplinam somniis praescribit, examinandum est. Superstitio, ut cum apud oracula incubaturis ieiunium indicitur, [13]ut castimoniam [14]inducat, praesumptio, ut cum Pythagorici ob hanc quoque speciem fabam respuunt onerosum et [15]inflatui pabulum[f]. Atquin trina illa cum Daniele fraternitas legumine solo contenti, ne regiis ferculis contaminarentur, praeter sapientiam reliquam somniorum praecipue gratiam a deo redemerunt et [16]impetrandorum et disserendo-

Dan. II, 16 sqq.

5. quoniam *b., de emendat. Latinii.* qua *Fulv. Ursinus.* quam *ABCa.* 6. et picharmus *Aβ.* 7. forma *Aβ.* 8. extasi *ABC. Ubique.* 9. narrationem *A.*

Cap. XLVIII. 1. collatiora *B.* 2. producto *edd. Semleri et Leopoldi. Mendose.* 3. autem *om. A.* 4. aestas *om. A.* 5. hiemps *A.* hyems *B.* 6. sucus *A.* succus *B.* 7. repulsis *ABmg.* 8. localis *AB.* 9. fluit et aut *AB.* 10. compressu *Ca.* 11. sagina *ABmg.* 12. decorandis *A.* decurandis *b.* 13. ut castimoniam inducat *om. A.* 14. inducit *B.* 15. inflatui *ABb.* inflatum *reliqui.* 16. imperandorum *A.*

Cap. XLVIII. a. colatiora] Sic Ad Natt. I, 5 dixit „*colatam* serenitatem.“ Cf. Gronovii Observatt. II, 7.

b. statio sensuum] Intelligit praecordia, περικάρδιον, sanguinem circumcordialem, de quo supra cap. 15. (Rigalt.)

c. compressa] Sic legitur in exemplari Agobardi. *Compressum* dicit pro compressione, ut pro remissione *remissum.* (Rigalt.) Immo *compressa* est participium quod referatur ad praegressum „statio sensuum.“

d. etsi Plato est qui ea aestimavit] Respicit, ni fallor, illa quae de iecinore disputat Plato Timaeo cap. 32. p. 71.

e. derogandis] Rigaltius plane inepte scripsit *decurandis,* quod explicat „minime curandis, omittendis.“

f. inflatui pabulum] Sic scripsi cum Rigaltio ex auctoritate cod. Agobardi. Sed mallem „onerosum *ex inflatu* pabulum.“

rum. [17]Ieiuniis autem nescio an ego solus plurimum ita somniem ut me somniasse non sentiam. Nihil ergo sobrietas, inquis, ad hanc partem? Immo tanto magis ad hanc quantum et ad omnem; si et ad superstitionem, multo amplius ad religionem. Sic enim et daemonia expostulant eam a suis somniatoribus, ad lenocinium scilicet divinitatis, quia familiarem dei norunt, quia et [18]Daniel rursus trium hebdomadum statione [19]aruit victu[g], sed ut deum inliceret humiliationis officiis, non ut animae somniaturae sensum et sapientiam strueret, quasi non [20]in ecstasi acturae. Ita non ad ecstasin summovendam sobrietas proficiet, sed ad ipsam ecstasin commendandam, ut in deo fiat.

Dan. X, 1 sq.

Cap. XLIX. Infantes qui non putant somniare, cum [1]omnia animae pro modo aetatis expungantur in vita, animadvertant succussus et nutus et renidentias eorum per quietem, ut ex re comprehendant motus animae somniantis facile per carnis teneritatem erumpere in superficiem. Sed et quod Libyca gens [2]Atlantes[a] [3]caeco somno [4]noctem transigere dicuntur, animae [5]utique natura [6]taxatur. Porro aut Herodoto fama mentita est, nonnunquam in barbaros calumniosa, aut magna vis eiusmodi daemonum in illo climate dominatur. Si enim [7]et [8]Aristoteles [9]heroem quendam Sardiniae notat incubatores fani sui visionibus privantem, erit et hoc in daemonum libidinibus, tam [10]auferre somnia quam inferre, ut Neronis quoque seri somniatoris et [11]Thrasymedis insigne[b] inde processerit. Sed et a deo deducimus [12]somnia. Quid ergo nec a deo [13]Atlantes somniarent, vel quia nulla iam gens dei extranea est, in omnem terram et in terminos orbis evangelio coruscante? Num ergo aut fama mentita est Aristoteli, aut daemonum adhuc ratio est, dum ne [14]animae aliqua natura credatur immunis somniorum?

Cap. L. [1]Satis de speculo mortis, id est de somno, [2]tum etiam de negotiis somni, id est de somniis. Nunc ad originem huius exces-

17. ieiunus *Aφ.*, *Fr. Iunius.* 18. danibel *Aφ.* 19. caruit *Ios. Mercerus.* 20. in *om. A.*

Cap. XLIX. 1. omni *A.* 2. atlantico *A.* Athlantico *B.* 3. caecos *Aβ.* 4. noctem *Cab.* non *B.* *Omitt. A., et in Bmg. legitur „al. deest* non." 5. itaque *Aβ.* 6. taxantur *AB.* 7. et *om. Aβ.* 8. Aristotiles *A.* 9. heroen *B.* 10. auferens omnia *Aβ.* 11. tharsimedis *A.* 12. somnia *BmgCab.* omnia *AB.* 13. Athlantes *B.* 14. animae *om. BCa.*

Cap. L. 1. DE MORTIS VI (VI *om. A.*) ET DE MENANDRO HAERETICO. Satis *ABC.* 2. tum *b.*, *cum Fulv. Ursino.* cum *ABCa.*

g. aruit victu] Nihil muto. *Arere victu* est ξηροφαγεῖν. De stationibus v. adnott. ad De Orat. cap. 19.

Cap. XLIX. a. Atlantes] Plin. H. N. V, 8. Herod. IV, 184.

b. Neronis quoque seri somniatoris et Thrasymedis insigne] Cf. supra cap. 44.

sus, id est ad [3]ordinem mortis, quia nec ipsam sine quaestionibus, licet finem omnium quaestionum. Publica totius generis humani sententia mortem naturae debitum pronuntiamus. Hoc stipulata est dei vox, hoc spopondit omne quod nascitur; ut iam hinc non Epicuri stupor suffundatur[a], negantis debitum istud ad nos pertinere, sed haeretici [4]magis Menandri Samaritani furor[b] conspuatur, dicentis mortem ad suos non modo non pertinere, verum nec pervenire. In hoc scilicet se a superna et arcana potestate legatum, ut immortales et incorruptibiles et statim resurrectionis compotes fiant qui baptisma eius induerint. Legimus quidem pleraque aquarum genera miranda, [5]scilicet[c] ut ebriosos reddit Lyncestarum[d] vena vinosa, [6]ut lymphaticos efficit Colophonis [7]scaturigo daemonica[e], [8]ut Alexandro accidit Nonacris[f] Arcadiae venenata. Fuit et Iudaeae lacus medicus [8b]ante Christum. Plane Stygias paludes poëta tradidit mortem diluentes. Sed et Thetis filium planxit. Quamquam si et Menander in [9]Stygem mergit, moriendum erit nihilominus, ut ad Stygem venias; apud inferos enim dicitur. Quaenam et ubinam ista felicitas aquarum, quas nec [10]Ioannes baptizator praeministravit nec Christus ipse discipulis demonstravit? Quod hoc Menandri balneum? [11]comicum credo[g]. Sed [12]cur tam infrequens, tam occultum, [13]quo paucissimi lavant? Suspectam enim faciam tantam raritatem securissimi atque tutissimi sacramenti, apud quod nec pro deo

Gen. II, 17.

3. ordinem *ABmgCab.* originem *B.* 4. magis *Ab., Fulv. Ursinus.* magi *reliqui.* 5. scilicet ut *ego.* Sed aut *libri omnes.* 6. ut *ego.* aut *libri omnes.* 7. scaturrigo daemonica *A.* 8. ut *ego.* aut *libri omnes.* 8 b. amne Christi *Bmg.* 9. Stygen *B.* 10. Iohannes *A. Ubique.* 11. magicum *b., cum Fulv. Ursino.* 12. quur *B.* 13. quod paucis simulabant *Bmg.*

Cap. L. a. suffundatur] Cf. adnott. ad Scorp. cap. 10. De re v. supra cap. 42.

b. Menandri Samaritani furor] V. Irenaeum Adv. Haer. I, 21. cum interprr.

c. scilicet] Ita emendavi. De confusione particularum *sed* et *scilicet* cf. quae adnotavi De Corona cap. 6.

d. Lyncestarum] Cf. Adv. Valentin. cap. 15.

e. Colophonis scaturigo daemonica] Plin. H. N. II, 106. Euseb. Praepar. Evang. II, 5. Ludov. de la Cerda citat praeterea Iamblich. de Mysteriis.

f. Nonacris] Cf. Adv. Valentin. cap. 15. et quae ibi notavi. Testimoniis de fonte hoc Alexandri gravi addit Ludov. de la Cerda Porphyrium lib. de Styge.

g. comicum credo.] Retineo vulgatam scripturam. Minime quidem Menandrum comicum significat (nam fuerunt qui hoc crederent), — immo haereticum, sed respicit balneum nescio quod magicum iuventutis et vitae procuratorium, in fabula quapiam certe suo tempori notissima decantatum. Probabilis saltem haec coniectura est, quominus abstineamus ab Ursiniana scriptura *magicum.* Aliter, sed elegantissime, ut solet, interpretatus est haec verba I. Fr. Gronovius Observatt. in Eccl. Scrippt. cap. 2. p. 21 sq. (p. 564. ed. Frotsch.). „Nullum est igitur, inquit, hoc Menandri balneum, nisi forte poeticum, Stygis germanum. Hic ioco utitur *παρὰ προσδοκίαν,* ut, cum expectares aliquid ad Menandrum haereticum pertinens, audias de Menandro poeta, quod tamen eundem explicat sensum per figuram, quem de Menandro haeretico expressum simpliciter expectabas. Quod igitur? nisi forte comicum; quod nempe Menandrum decet, hominem nominis sui, poetam, fabulatorem.“

ipso mori lex est, cum contra omnes iam nationes ascendant in montem domini et in aedem dei Iacob, mortem per martyrium quoque flagitantis, quam [14]de Christo etiam suo exegit? Nec magiae tantum dabit quisquam, ut eximat mortem, aut repastinet vitis modo vitam aetate renovata. Hoc enim [15]ne Medeae quidem licuit [16]in hominem, etsi licuit in [17]vervecem. Translatus est Enoch et Helias, nec mors eorum reperta est, dilata scilicet. Ceterum morituri reservantur, ut antichristum sanguine suo extinguant. Obiit et Ioannes, quem in adventum domini remansurum frustra fuerat spes. Fere enim haereses ad nostra exempla prosiliunt, inde sumentes praesidia quo pugnant. Postremo compendium est: Ubi sunt illi quos Menander ipse perfudit, quos in Stygem suam mersit? Apostoli perennes[h] veniant, assistant. Videat illos meus Thomas[i], audiat, contrectet, et [18]credidit.

Gen. V, 24. Hebr. X, 5. II Reg. II, 11. Apoc. XI, 3. Io. XXI, 23.

Cap. LI.

[1]Opus autem mortis in medio est, discretio corporis animaeque. Sed [2]quidam ad immortalitatem animae, quam [3]quidem non a deo educti infirme tuentur, ita argumentationes emendicant, ut velint credi etiam post mortem quasdam animas adhaerere corporibus. Ad hoc enim et Plato, etsi quas vult animas ad caelum statim expedit[a], in [4]Politia[b] tamen cuiusdam insepulti cadaver opponit longo tempore sine ulla labe prae animae scilicet individuitate servatum. Ad hoc et Democritus crementa unguium et comarum in sepulturis aliquanti temporis denotat. Porro et aëris qualitas corpori illi potuit tutela fuisse. Quid enim, si aridior aër et solum salsius? quid, si et ipsius corporis substantia [5]exsucior? quid, si et genus mortis ante iam [6]corruptrices materias [7]erogarat[c]? Ungues autem cum exordia nervorum sint, merito[d] nervis resolutione porrectis provectiores [8]et quotidie deficiente carne expelli videntur.

14. dextro etiam *A*. 15. ne Medie *A*. Nemediae *B*. 16. in hominem, etsi licuit *om. A*. 17. verbecem *AB*. 18. credat *a*.

Cap. LI. 1. NIHIL ANIMAE IN CORPORE SVBREMANERE. Opus *AB*. NIHIL ANIMAE IN CORPORE SVBREMANERE POST MORTEM. Opus *C*. 2. quidem *b*., *cum Fulv. Ursino*. 3. quidem *ego*. quidam *libri omnes*. 4. Politiam *A*. 5. exsuctior *A*. exsuccior *reliqui*. 6. corruptelae *ABmgb*. 7. erogat *ABmg*. 8. sed cotidie *B*.

h. Apostoli perennes] Quos scilicet Menander baptizavit et Styge illa sua mersos reddidit immortales. (Rigalt.)

i. meus Thomas] Thomam hic suum vocat quemlibet vere Christianum, sed prudentem, non credulum impostori Menandro. Nam adversus haeretici istius et magi praestigias opus esse incredulitate Thomae apostoli. Amabo Christianum, inquit, et meus erit ille Thomas, qui Menandricae Stygis immortalitati non credet, nisi prius et visu et audita et tactu diligenter exploratae. (Rigalt.)

Cap. LI. a. etsi quas vult animas ad caelum statim expedit] Cf. supra cap. 54.

b. in Politia] Plat. Polit. X, p. 614 sqq. Cf. Valer. Max. I, 8. ext. 1. Macrob. in Somn. Scip. I, 2.

c. erogarat?] Dixi de hoc vocabulo ad Scorp. cap. 6.

d. merito] Cf. adn. ad cap. 6. supra.

Comae quoque alimenta de cerebro, quod aliquamdiu durare praestat[e] secreta munitio. Denique in viventibus etiam pro cerebri ubertate vel [9]affluit capillago vel deserit. Habes medicos. Sed nec modicum quid animae subsidere in corpore est, decessurum quandoque et ipsum, cum totam corporis scenam tempus aboleverit. Et hoc enim in opinione quorundam est. Propterea nec ignibus funerandum[f] aiunt, parcentes superfluo animae. Alia est autem ratio pietatis istius, non reliquiis animae adulatrix, sed crudelitatis etiam corporis nomine aversatrix, quod et ipsum homo non utique mereatur poenali exitu[g] impendi. Ceterum anima [10]indivisibilis, ut immortalis, etiam mortem [11]indivisibilem exigit credi, non quasi immortali, sed quasi [12]indivisibili animae [13]indivisibiliter accidentem. Dividetur autem [14]et mors, si et anima, superfluo scilicet animae quandoque [15]moriturae. Ita portio mortis cum animae portione remanebit. Nec ignoro aliquod esse vestigium opinionis istius. De meo didici[h]. Scio feminam quandam vernaculam ecclesiae[i], forma et aetate integra functam, post unicum et breve matrimonium cum in pace dormisset et morante adhuc sepultura interim oratione presbyteri componeretur, ad primum [16]halitum orationis manus a lateribus dimotas in habitum supplicem[k] conformasse rursumque condita pace[l] situi suo reddidisse. Est et [17]illa relatio apud nostros, in coemeterio corpus corpori iuxta collocando spatium [18]recessu communicasse. Si et apud ethnicos [19]tale quid traditur,

9. afluit *Aβ*. affuit *B*. 10. invisibilis *ABmg*. 11. invisibilem *ABmg*. 12. invisibili *AB*. 13. indivisibiliter *BCab*. invisibiliter *AB*. 14. et *om*. *Ab*. 15. morituro *b*., *cum Fulv. Ursino*. 16. halitum *Ab*. habitum *BCa*. aditum *Fulv. Ursinus*. 17. illa *AB*. alia *reliqui*. 18. accessu *AB*. 19. tale aliquid tradit *A*.

e. durare praestat] Durare facit.

f. Propterea nec ignibus funerandum] Varro Cycno, *Περὶ Ταφῆς* (ap. Nonium p. 230.): „Quare Heraclides Ponticos plus sapit, qui praecepit ut comburerent, quam Democritus, qui ut in melle servarent. Quem si vulgus secutus esset, peream, si centum denariis calicem mulsi emere possimus."

g. poenali exitu] Poenali exitio. Parricidae enim et alii sontes igni puniebantur.

h. De meo didici.] Non de peculio litterisve gentilium. (Fr. Iunius.)

i. vernaculam ecclesiae] Christianam, Christianis parentibus natam. Sic Plin. H. N. XIV, 2 „uvas peculiares atque *vernaculas* Italiae." Sic etiam Septimius Apolog. cap. 35 „*vernaculam* septem collium plebem.", et lib. I De Cultu Fem. cap. 6 „aurum apud barbaros *vernaculum*." (Rigalt.)

k. in habitum supplicem] Hoc est dispansas in modulum crucis, quem fuisse orantis Christiani habitum saepe significat; hodieque non pauca eiusmodi reperiuntur in Romae subterraneis veterum Christianorum monumenta. (Rigalt.)

l. condita pace] Absolutis finitisque precibus quas sacerdos, ut mulieri mortuae pacem a deo impetraret, fuderat. (La Cerda.) Hoc est post osculum pacis, quod erat signaculum et conclusio orationis, ut ipse ait sub finem libri De Oratione [cap. 14.]. Conditam pacem dixit oscula mutuo data, nempe inter fratres seu fideles, qui mortui componendi officio interfuerant. Condere h. l. significat mutuo dare, ut condicere mutuo dicere. (Rigalt.)

[20]ubique deus potestatis suae signa proponit, suis in solatium, extraneis in testimonium. Magis enim credam [21]in testimonium ex deo factum quam ex ullis animae reliquiis, quae si inessent, alia quoque membra movissent, et si manus tantum, sed non in causam orationis. Corpus etiam illud non modo fratri cessisset, verum et alias mutatione situs sibimet ipsi refrigerasset[m]. Certe [22]undeunde sunt ista, signis potius et ostentis deputanda, naturam facere non possunt. Mors, si non semel tota est, non est. Si quid animae remanserit, vita est. Non magis vitae miscebitur mors quam diei [23]nox.

Cap. LII. Hoc igitur opus mortis, [1]separationem carnis atque animae, seposita quaestione fatorum et fortuitorum, bifariam distinxit humanus affectus, in ordinariam et extraordinariam formam, ordinariam quidem naturae deputans, placidae cuiusque mortis, extraordinariam vero praeter naturam iudicans, violenti cuiusque finis. Qui autem primordia hominis novimus, audenter determinamus mortem non ex natura secutam hominem, sed ex culpa, ne ipsa quidem naturali; facile autem usurpari naturae nomen in ea quae videntur a nativitate ex accidentia adhaesisse. Nam si homo in mortem directo institutus fuisset, tunc demum mors naturae adscriberetur. Porro non in mortem institutum eum probat ipsa lex, condicionali comminatione suspendens, et arbitrio hominis addicens mortis eventum. [a]Denique[a] si non deliquisset, nequaquam [2]obisset. Ita non [3]erit natura quod ex oblationis potestate accidit per voluntatem, non ex instituti auctoritate per necessitatem. Proinde etsi varii exitus mortis, ut est multimoda condicio causarum, nullum ita [4]dicimus lenem ut non vi agatur. Ipsa illa ratio operatrix mortis, simplex licet, vis est. [5]Quid enim? quae tantam animae et carnis societatem, tantam a conceptu concretionem sororum substantiarum divellit ac dirimit. Nam etsi prae gaudio quis spiritum exhalet, ut Chilon Spartanus[b], dum victorem Olympiae filium amplectitur, etsi prae gloria, ut [6]Clidemus Atheniensis, dum [7]ob histo-

20. ubiqne *Ab.* utique *reliqui.* 21. in testimonium *om. Ab.* 22. undeunde *b., cum Fulvio Ursino, Ios. Mercero et Ios. Scaligero.* unde *ABCa.* 23. et nox *A.*

Cap. LII. 1. separatio *AB.* 2. obisset *A.* obiisset *reliqui.* 3. erit *AB.* erat *reliqui.* 4. diximus *AB.* 5. Quidni? quae *Desid. Heraldus in Tertull. Apolog. pag.* 180. 6. Clydemus *AB.* 7. ob historici stili praestantiam *ego.* ab historicis diu (dui *Aφ.*) praestantium *AB.* ab histrionibus ob praestantiam *reliqui.*

m. sibimet ipsi refrigerasset.] Sic Ad Scapul. cap. 4 „Indigentibus refrigeramus." Cf. adnott. ad Apolog. cap. 42. et ad De Pudic. cap. 13.

Cap. LII. a. Denique] Proinde, adeo.

b. ut Chilon Spartanus] Plin. H. N. VII, 32. Diog. Laert. I, 5, 72 sq.

rici stili praestantiam auro coronatur[c], etsi per somnium, ut Plato[d], etsi per risum, ut P. Crassus, multo violentior mors quae per aliena grassatur, quae animam per commoda expellit, quae tunc mori affert cum iocundius [8]vivere est in exultatione, in honore, in [9]requie, in voluptate. Vis est illa [10]navigiis, cum longe a [11]Caphareis saxis, nullis depugnata turbinibus, nullis quassata decumanis, adulante flatu, labente [12]cursu, laetante comitatu, intestino repente perculsu cum tota securitate desidunt[e]. Non secus [13]naufragia sunt vitae, etiam tranquillae mortis eventus. Nihilo refert integram abire corporis navem, an dissipatam, dum animae navigatio evertatur.

[1]Sed [2]quo deinde anima nuda et explosa [2]devertet? Sine dubio prosequemur ex ordine. Prius tamen quod est loci huius explebimus, ne, quia varios exitus mortis ediximus, expectet quis a nobis rationes singulorum, medicis potius relinquendas, [3]propriis [4]arbitris omnium letalium rerum sive causarum et ipsarum corporalium condicionum. Plane ad immortalitatem animae hic quoque protegendam in [5]mentione mortis aliquid de [6]eiuscemodi exitu interstruam, [7]in quo paulatim ac minutatim anima dilabitur; habitum enim sustinens defectionis abducitur, dum absumi videtur, et coniecturam praestat interitus de excessus temperatura. Tota autem in corpore et ex corpore est ratio. Nam quisquis ille exitus mortis, sine dubio aut materiarum aut regionum aut viarum vitalium eversio est: materiarum, ut fellis, ut sanguinis; regionum, ut cordis, ut iecoris; viarum, ut venarum, ut arteriarum. Dum igitur haec ex propria quaque iniuriae causa vastantur in corpore, ad usque ultimam eversionem et [8]rescissionem vitalium, id est naturalium finium, situum, officiorum, necessario et anima, dilabentibus paulatim instrumentis

Cap. LIII.

8. vere *B*. 9. requiete *A*. 10. navigii *AB*. 11. chapereis *AφB*. chaperei *Aβ*. 12. cursu, laetante *Cab*. cursulae tantae *B*., *quae ea verba uncinis habet inclusa. Non habet A*. 13. naufraugia *B*.

Cap. LIII. 1. DE ANIMARVM EXCESSV. Sed quo deinde (*verbis* „Sed quo deinde" *in A. carie corrosis; in B. pro* quo deinde *legitur* quod inde) *ABC*. 2. divertit *Ab*. 3. propris *Aβ*. 4. arbitriis *B*. 5. mentionem *B*. 6. eiuscemodi *Ab*. eiusmodi *reliqui*. 7. in quoque protegendam animam dilabitur *A*. 8. recessionem *Ca*.

c. ut Clidemus Atheniensis, dum ob historici stili praestantiam auro coronatur] Ita emendavi. Nihil enim illa Gelenii correctio „ab histrionibus ob praestantiam" faciens coronari Clidemum. Quid histriones? Quaenam praestantia? haec certe, si ea scriptura genuina esset, Tertulliano indicanda fuisset. Clidemus fuit rerum Atticarum scriptor celeberrimus. Stili eius fragmenta adhuc supersunt. Cf. Voss De Histor. Graec. p. 418. Westerm.

d. ut Plato] Pro *somnium* reponendum fortasse *somnum*. Diog. Laert. III, 3. et Suidas. Cf. etiam interprr. ad Cic. De Senect. cap. 5., qui eum scribentem narrat obiisse.

e. cum tota securitate desidunt.] Cf. Aristot. Probl. Sect. 23. quaest. 5.

et domiciliis et spatiis suis, paulatim et ipsa migrare compulsa deducitur in diminutionis effigiem[a], non alio modo quam quo et aurigam ipsum quoque defecisse praesumitur, cum vires equorum defatigatio denegavit, quantum de dispositione destituti hominis, non de passionis veritate. Perinde auriga corporis spiritus animalis, [9]deficientis vectaculi nomine, non suo, deficit, opere decedens, non vigore, actu [10]elanguens, non statu, constantiam, non substantiam decoquens, quia [11]comparere cessat, non quia esse. Sic et rapida quaeque mors, ut cervicum messis, semel [12]ac tantam ianuam pandens, [12b]ut [13]ruinae vis semel omnia [14]vitalia elidens, ut apoplexis, interior ruina, nullam animae moram praestat nec discessum eius in momenta discruciat. At ubi longa mors, [15]prout deseritur [16]anima, ita et deserit; non tamen [17]conciditur hac facie, sed extrahitur, et dum extrahitur, postremitatem suam partem videri facit. Non omnis autem pars statim et [18]abscisa est, quia postera est, nec quia exigua est, statim et [19]ipsa peritura est. Sequitur seriem suus finis, et mediocritas trahitur [20]ad summa, et reliquiae universitati cohaerentes expectantur ab illa, non [21]derelinquuntur. Atque ita ausim dicere, totius ultimum totum est, quia, licet minus atque posterius sit, ipsius est. Hinc denique [22]evenit saepe animam in ipso divortio potentius agitari sollicitiore obtutu, extraordinaria loquacitate, dum ex maiore suggestu iam in libero constituta [23]per superfluum[b] quod adhuc cunctatur in corpore enuntiat quae videt, quae audit, quae incipit nosse. Si enim corpus istud Platonica sententia carcer[c], ceterum apostolica dei templum, cum in Christo est, sed interim animam consepto suo obstruit et obscurat et concretione carnis infaecat, unde illi, velut [24]per corneum specular[d], obsoletior lux rerum est. Procul dubio cum vi mortis exprimitur de concretione carnis, et ipsa expressione colatur; certe de oppanso corporis erumpit in apertum ad meram et puram et suam lucem,

9. deficientis vectaculis *Aβ*. deficiens vectaculis *Aφ*. 10. elanguens *ABb*. languens *reliqui*. 11. comparere *ABmgCab*. comparare *B*. 12. ac *om. a*. 12 b. aut *b., cum Fulvio Ursino*. 13. ruina *A*. 14. vitalia *om. C*. 15. prout *BmgCab*. proubi *AB*. 16. mors ita *Bmg*. 17. conceditur hac facies *ABmg*, condicitur hac facie *B*. 18. abscisa *Aβ*. abscissa (*Aφ*)*BCab*. 19. ipsa *om. a*. 20. a summa *Aβ*. 21. relinquuntur *A*. 22. venit *A*. 23. per *om. Aβ*. 24. per *om. A*.

Cap. LIII. a. in diminutionis effigiem] Diminutionis habitum interpretatur La Cerda. Sed effigies h. l. idem est quod species.

b. per superfluum] Id est vim reliquam animae, adhuc haerentem in corpore, ut cap. 51. (Fr. Iunius.) „Maiorem suggestum" dicit elatiorem locum, ex quo anima tanquam ex arce vel specula liberius circumspiciendi et audiendi facultatem habet.

c. Platonica sententia carcer] Plat. Phaedone p. 62. cap. 6.

d. per corneum specular] Cf. Salmas. in Solin. p. 194.

statim semetipsam in expeditione substantiae recognoscit et in divinitatem ipsa libertate resipiscit, ut de [25]somno emergens ab imaginibus ad veritates. Tunc et enuntiat [26]quae videt, tunc [27]exultat aut trepidat, prout paraturam [28]devorsorii sui sentit, de ipsius statim angeli facie, [29]evocatoris animarum, Mercurii poëtarum.

Cap. LIV. [1]Quo igitur deducetur anima iam hinc reddimus. Omnes [2]ferme philosophi, qui immortalitatem animae, [2b]qualiterqualiter volunt[a], [3]tamen vindicant, ut [4]Pythagoras, ut Empedocles, ut Plato[b], quique aliquod illi tempus indulgent ab excessu usque in conflagrationem universitatis, [5]ut Stoici[c], suas solas, id est [6]sapientum, animas in supernis mansionibus collocant. Plato quidem non temere philosophorum animabus[d] hoc praestat, sed eorum qui philosophiam scilicet exornaverint amore puerorum[e]. Adeo etiam inter philosophos magnum habet privilegium impuritas. Itaque apud illum in aetherem sublimantur animae sapientes[f], apud Arium in [7]aërem[g], apud Stoicos sub lunam[h]. Quos quidem miror quod imprudentes animas circa terram prosternant, cum [8]illas a sapientibus multo superioribus erudiri affirment. Ubi erit [9]scholae regio in tanta distantia [10]diversoriorum? qua ratione discipulae ad magistras [11]conventabunt, tanto discrimine invicem absentes? quis autem illis postumae eruditionis usus ac fructus, iamiam conflagratione perituris? Reliquas animas ad inferos deiciunt. Hos Plato velut gremium terrae describit in Phaedone[i], quo omnes labes mundialium sordium confluendo et ibi desidendo exhalent, [12]et quasi [13]coeno immunditiarum [14]suarum [15]crassiorem haustum et privatum illic aërem stipent.

25. somnio *Aβ*. 26. et videt *AB*. 27. exaltat *B*. 28. devorsorii *AB*. diversorii *C*. deversorii *ab*. 29. vocatoris *Ab*.
Cap. LIV. 1. DE RECEPTV. Quo (Quod *Aβ*.) *ABC*. 2. fermae *A*. 2b. qualiterqualiter *ego*. qualiter *libri omnes*. 3. tamen *Ab*. tantum *reliqui*. 4. pytagoras *Aβ*. 5. et *A*. 6. sapientium *A*. 7. haerem *Aβ*. 8. illa *Aφ*. 9. scolae *Aβ*. 10. diversoriorum *BCab*. deversorium *A*. 11. conventabunt *BCab*. convertentur *ABmg*. 12. et *om*. *AB*. 13. caeno *Aβ*. 14. suarum *om*. *A*. 15. grossiorem *AβB*. gressiorem *Aφ*.

Cap. LIV. a. qualiterqualiter volunt] Sic emendavi haec verba. V. Dirksen Manuale p. 798.

b. ut Plato] Cf. supra cap. 28.

c. ut Stoici] Diog. Laert. VII, 156.

d. philosophorum animabus] Cf. Plato Phaed. p. 69 sq.

e. exornaverint amore puerorum.] Abutitur in suggillationem quae Plato disputat Symposio cap. 22 sqq. p. 203 sqq., et Phaedro cap. 29 sqq. p. 248 sqq.

f. in aetherem sublimantur animae sapientes] Plat. Phaedro l. l.

g. apud Arium in aërem] Alexandrinum, opinor, philosophum celebrem, qui gratia et auctoritate apud Augustum Caesarem potuit plurimum. Testis Dio lib. LII. et Iulianus in Caesaribus. Meminit et cap. sequ. (Fr. Iunius.) Cf. Dio Cass. LI. cap. 16. cum adnott. Reimari p. 646.

h. apud Stoicos sub lunam.] Hanc Stoicorum opinionem secutus est Lucanus IX, 6 sqq. Cf. Macrob. in Somn. Scip. I, 11. Lactant. D. I. III, 23. cum interprr.

i. in Phaedone] Plat. Phaed. p. 112 sqq.

Cap. LV. Nobis inferi non nuda cavositas nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur, sed in fossa terrae et in alto vastitas et in ipsis visceribus eius abstrusa profunditas, siquidem [1]Christo in corde [2]terrae triduum mortis legimus expunctum, id est in recessu intimo et interno et [3]in ipsa terra operto et intra ipsam [4]clauso et inferioribus adhuc abyssis [5]superstructo. Quodsi Christus deus, quia et homo mortuus secundum scripturas et sepultus [6]secundum easdem, [7]huic quoque legi satisfecit forma humanae mortis apud inferos functus, nec ante ascendit in sublimiora caelorum quam descendit in inferiora terrarum, ut illic patriarchas et prophetas compotes sui faceret, habes et [8]regionem inferum subterraneam credere, et illos cubito pellere [9]qui satis superbe non putent animas fidelium inferis dignas[a]. Servi super [10]dominum, et discipuli super magistrum, aspernati, si forte, in Abrahae sinu expectandae resurrectionis solatium [11]capere. Sed in hoc, inquiunt, Christus inferos adiit, ne nos adiremus. Ceterum quod discrimen ethnicorum et Christianorum, si carcer mortuis idem? [12]Quomodo ergo [13]anima exhalabit in caelum, Christo illic adhuc [14]sedente ad dexteram patris, nondum dei iussu per tubam archangeli audito, nondum illis, quos domini adventus in saeculo invenerit, obviam [15]ei ereptis in aërem, cum his qui mortui in Christo primi resurgent? Nulli patet caelum, terra adhuc salva, ne dixerim clausa. Cum transactione enim mundi reserabuntur regna caelorum. Sed in aethere dormitio nostra cum [16]puerariis Platonis[b], aut in aëre cum Ario, aut circa lunam cum Endymionibus Stoicorum[c]. Immo, inquis, in paradiso, quo iam tunc et patriarchae et prophetae appendices dominicae resurrectionis ab inferis migraverint. Et quomodo [17]Ioanni in spiritu paradisi regio revelata, quae subicitur altari, nullas alias animas apud se praeter martyrum ostendit? Quomodo Perpetua fortissima martyr sub die passionis in revelatione paradisi solos illic [18]com-

Apoc. VI, 9.

Cap. LV. 1. Christo *Ab*. Christum *reliqui*. 2. trita id est *A*. 3. ex *B*. 4. clauso *AB*. cavato *BmgCab*. 5. superstructo. DE INFERIS ET AN ILLVC OMNES ANIMAE COMPELLENTVR (COMPELLANTVR *C*.). Quodsi *AC*. DE INFERIS ET AN ILLVC OMNES. Quodsi ? 6. secus *Ab*. 7. huic *ABb*. hic *Ca*. 8. originem *C*. 9. quia *C*. 10. dño *A*. 11. carpere *Ba*. 12. quo ergo *B*. 13. animam *AB*. 14. sedente ad dexteram patris *om. A*. 15. ei ereptis *ABb*. ei raptis *Ca*. 16. puerariis *Ab*. pueris *reliqui*. 17. Iohanni *A*. 18. commartyres *Cab*. contra martyres *B*. martyras *A*.

Cap. LV. a. qui satis superbe non putent animas fidelium inferis dignas.] Cf. Irenaeus Adv. Haer. V, cap. ult.

b. cum puerariis Platonis] Cf. cap. 54. Gloss. Philox.: „*Puerarius*, *παιδεραστής*.“ Gloss. Cyrilli: „*Παιδεραστής*, pullarius.“

c. cum Endymionibus Stoicorum.] Cf. cap. 54. Endymiones erat etiam saturae Varronianae inscriptio, quam saturam in derisionem eiusdem Stoicorum dogmatis compositam fuisse admodum probabile est.

martyres [19]suos vidit[d], nisi quia [20]nullis romphaea paradisi ianitrix [21]cedit nisi qui in Christo decesserint, non in Adam? Nova mors pro deo et extraordinaria pro Christo alio et [22]privato excipitur hospitio. Agnosce itaque differentiam ethnici et fidelis in morte, si pro deo occumbas, ut [23]paracletus monet, non in mollibus febribus et in lectulis, sed in martyriis, si crucem tuam tollas et sequaris dominum, ut ipse praecepit. Tota [24]paradisi clavis tuus sanguis est. [25]Habes etiam de paradiso a nobis libellum[e], quo constituimus omnem animam apud inferos sequestrari in diem domini.

Cap. LVI

[1]Occurrit disceptatio, an hoc ab excessu statim fiat, an quasdam animas aliqua ratio detineat hic interim, an etiam receptas liceat postea ab inferis ex arbitrio vel ex imperio intervenire. Nec harum enim opinionum [2]suasoriae desunt. Creditum est [3]insepultos non [4]ante ad inferos [5]redigi quam iusta perceperint, secundum Homericum Patroclum funus in [6]somnis de Achille flagitantem, quod non alias adire portas inferum posset, [7]arcentibus eum longe animabus sepultorum[a]. Novimus autem praeter [8]poëtica iura pietatis quoque Homericae industriam[b]. Tanto magis enim curam sepulturae collocavit, quanto etiam moram eius iniuriosam animabus incusavit, simul et ne quis defunctum domi detinens ipse amplius cum illo maceretur enormitate solatii dolore nutriti[c]. Ita [9]querellas animae insepultae ad utrumque confinxit, ut instantia funeris et honor corporum servetur et [10]memoria affectuum temperetur. Ceterum quam vanum ut anima corporis iusta sustineat, quasi aliquid ex illis ad inferos avehat? Multo vanius si iniuria deputabitur animae cessatio sepulturae, quam pro gratia deberet amplecti. Utique

19. suos *om. A., uncinis inclusum habet B.* 20. romphea *Aβ.* 21. caedit *BCa.* 22. privato .... pitur *Aφ.* 23. paraclitus *A.* 24. paradysi *Aφ.* 25. habet *A.*

Cap. LVI. 1. AN COMMORENTVR HIC ANIMAE POST MORTEM VEL AB INFERIS COMMEENT. Occurrit *C.* 2. suasoria *Ios. Scaliger.* 3. insepultas *B.* 4. ante *om. AB.* 5. redici *Aφ.* 6. somniis *AB.* 7. argentibus *A.* 8. poeticę *A.* 9. querellas *A.* querelas *reliqui.* 10. memoria *ABmgb.* moeror *BCa.*

d. solos illic commartyres suos vidit] Act. S. S. Perpetuae et Felicitatis: „Vidit Perpetua per visionem scalam auream usque ad caelum erectam, in dextera et laeva cultris et gladiis plenam, adeo angustam ut non nisi unus et parvus per eam inter gladios ascendere posset. Subtus ad pedes eius draco teterrimus, quem omnes volentes ascendere formidabant. Viditque Satyrum unum ex sociis per eam sursum ascendentem ac socios invitantem, ut ascenderent nec draconem metuerent. Qua visione audita omnes laetati sunt."

e. de paradiso a nobis libellum] Commemorat hunc etiam Adv. Marc. V, 12.

Cap. LVI. a. sepultorum.] Hom. Il. XXIII, 72 sqq.

b. industriam.] Piam Homeri curam circa funera. (La Cerda.)

c. enormitate solatii dolore nutriti.] Lugemus ademptum, et tamen adempti reliquias servare, intueri, osculari iuvat. Sic dolorem nutrimus reliquiorum solatio. Sic nutrimus solatium dolore. Atrox et enorme solatium quod nisi dolore non constat. (Rigalt.)

enim tardius ad inferos abstrahi [11]mallet, quae nec mori voluit. Amabit impium haeredem, per quem adhuc pascitur luce. Aut si qua pro certo iniuria est tardius sub terram detrudi, titulus autem iniuriae cessatio est sepulturae, perquam iniquum [12]eam iniuria affici cui non [13]imputabitur cessatio sepulturae ad proximos scilicet pertinens. [14]Aiunt et inmatura morte praeventas [15]eo usque vagari [16]istic, donec [17]reliquatio compleatur [18]aetatum, [19]quantum pervixissent, si non intempestive [20]obissent. Porro aut constituta sunt tempora unicuique, et constituta [21]praeripi posse [22]non credam, aut si constituta sunt quidem, dei tamen voluntate vel aliqua [23]potestate mutilantur, frustra mutilantur, si iam impleri [24]sustinentur. Aut si non sunt constituta, nulla erit reliquatio temporum non constitutorum. Adhuc addam. Ecce obiit verbi gratia infans sub uberum fontibus, puta nunc puer investis, puta vesticeps[d], qui tamen [25]octoginta annos victurus fuisset, hos praereptos ut anima eius hic post mortem transigat quale est? Aetatem enim non potest capere sine corpore, quia per corpora operantur aetates. Nostri autem illud quoque recogitent, corpora eadem recepturas in [26]resurrectione animas in quibus [27]decesserunt[e]. [28]Idem ergo sperabuntur et corporum modi et [29]eaedem aetates, quae corporum [30]modos faciunt. Quo ergo pacto potest infantis anima hic transigere praerepta tempora, ut octogenaria resurgat in corpore mensis unius? Aut si hic necesse erit ea tempora impleri quae fuerant destinata, num et ordinem vitae, quem sortita sunt tempora pariter cum illis hic destinatum, pariter hic anima decurret, ut et studeat ab infantia pueritiae delegata, et militet ab [31]adulescentia [32]iuventae excitata, et censeat a iuventa [33]senectae ponderata[f], et fenus exprimat, et

11. mallet *ACa.* malet *Bb.* 12. ea iniuriam *B.* 13. imputatur *C.* 14. AN DEMORENTVR HIC ANIMAE POST MORTEM. Aiunt *AB.* 15. eosque vagari *Aβ.* 16. istic *Aβ.* isthic *BCab.* 17. relinquatio *A.* 18. aetatum (aestatum *A.*) *ABb.* aetatis *reliqui.* 19. quantum *ego.* qua cum *ABCa.* quas tum *b., cum Fulvio Ursino.* quacum *Latinius.* 20. obissent *A.* obiissent *reliqui.* 21. praecipi *C.* 22. ne credam *B.* 23. potestatum utilantur *Aφ.* potestatu mutilantur *Aβ.* potestatum mutilantur *Bmg.* 24. sustinent *Ca.* 25. LXXX annos *A.* 26. resurrectionem *A.* 27. discesserunt *A.* 28. Idem *AB.* Iidem *reliqui.* 29. aedem *A.* 30. modo *AB.* 31. adulescentia *A.* adolescentia *reliqui.* 32. iuventae *ego.* iuventa *ACab.* inventa *B.* 33. senecta *b., in Erratis.*

d. puer investis, puta vesticeps] Cf. De Virg. Veland. cap. 8.

e. decesserunt] Liber Agobardi habet *discesserunt.* Et sane non semel posuit Septimius *discedere* pro decedere, i. e. defungi, mori. Cf. supra cap. 31. De Ieiun. cap. 12. Adde De Resurr. Carnis cap. 60. adn. crit.

f. ut et studeat ab infantia pueritiae delegata — — senectae ponderata] Primae aetatis est studere, alterius militare, tertiae censere, i. e. censura et prudentia uti. *Excitatam* dicit animam videlicet ad actiones laboriosas et iuventute dignas, ut interpretatus est Fr. Iunius; *iuventa* nominativus, qui vulgo

agrum urgeat, naviget, litiget, nubat, laboret, aegritudines obeat, et quaecumque illam cum temporibus manebant tristia ac laeta? Sed haec sine corpore quomodo transigentur? vita sine vita? Sed vacua erunt tempora solo decursu adimplenda. Quid ergo prohibet apud inferos ea impleri, ubi perinde nullus est usus illorum? Ita dicimus omnem animam, quaqua aetate decesserit, in ea stare ad eum diem usque quo perfectum illud repromittitur ad angelicae plenitudinis mensuram temperatum. Proinde [34]extorres inferum habebuntur quas vi ereptas arbitrantur, [35]praecipue per atrocitates suppliciorum, crucis dico et securis et gladii et ferae; nec isti porro[g] exitus violenti quos iustitia decernit, violentiae vindex. Et ideo, inquies, scelestae quaeque animae inferis [36]exulant. Alterum ergo constituas compello, [37]aut bonos inferos aut malos. Si malos placet, [38]et iam praecipitari illuc animae pessimae debent: si bonos, cur idem animas immaturas et innuptas et pro condicione aetatis puras et innocuas interim [39]*in*dignas inferis iudicas?

Cap. LVII. Aut optimum est hic retineri secundum [1]aoros[a], aut pessimum secundum [2]biaeothanatos, ut ipsis iam vocabulis utar quibus auctrix opinionum istarum [3]magia sonat, [4]Ostanes[b] et Typhon et Dardanus

34. nec extorres *b.*, *cum Fulvio Ursino.* 35. praecipua atrocitate *ABmgb.* 36. exultant *Aφ.* 37. aut bonos aut malos inferos (*Aβ.*) 38. etiam *AβB.* 39. indignas inferis iudicas *b.*, *Fr. Iunius, Fulv. Ursinus.* dignas inferis iudicas *ABC.* dignas inferis non iudicas *a.*

Cap. LVII. 1. aoros *BmgCab.* achoros (*h. e.* ahoros) *AB.* 2. biaeothanato *A.* 3. magia *Ab.* magica *BCa.* 4. Ostanes *C.* ostentantes *AB.* Hostanes *ab.*

extat, cedere debebat dativo *iuventae.* „Senectae ponderata“ item Fr. Iunius recte interpretatur: „*τῷ γήρᾳ σταθμιζομένη*, ad senectae lancem apposita.“

g. porro] Id est atenim, at. V. quae annotavi ad De Corona cap. 7. Respondet eorum opinioni qui animas sontium per supplicia ereptas per violentiam ereptas putant.

Cap. LVII. a. secundum aoros] Aut optimum est in mundo retineri cum aoris i. e. immature praereptis, aut pessimum cum biaeothanatis. De biaeothanatis, vel biothanatis (utraque enim forma in usu erat, ut monuit iam Casaub. ad Scriptt. H. A. p. 157. Lampr. Elagab. cap. 33.) Servius in Vergil. IV, 386: „Dicunt physici *biothanatorum* animas non recipi in originem suam nisi vagantes legitimum tempus fati compleverint, quod poetae ad sepulturam transferunt.“ Isidor. Origg. X, 31: „*Biothanatus*, quod est vi mortuus.“ Aldhelm. De Virgin. cap. 6: „Extraneus ab ecclesiae societate inter *biothanatos* reputatur.“ Commodian. Instr. I, 14, 8: „Secede ab istis, qui sunt *biothanati* facti.“, ad quae verba cf. quae annotavi. Act. Getulii et sociorum martyrum: „Altera autem die Adrianus praecepit corpora eorum in foveam altam proici, et pontifices templorum posuerunt nomen loci illius: Ad septem *biothanatos.*“ Cf. Du Cangii Gloss. Med. et Inf. Latin. tom. I, p. 685. s. v. et Stephan. Thes. Lat. Gr. s. v. *Βιαιοθανατέω*. Prae reliquis autem adeundus est Salmasius in Solin. pag. 787 sq., ubi erudite et copiose de biaeothanatis disputat.

b. Ostanes] De hoc v. Plin. H. N. XXX, 1. Meminit eius etiam Minuc. Fel. cap. 27. (ubi cod. Parisinus *sosthenes* exhibet), et Augustin. C. Donatist. lib. VI, cap. ult. Phavorinus: „*Ὀστάναι, οὗτοι πρώην παρὰ τοῖς Πέρσαις μάγοι ἐκαλοῦντο.*“ Adde Euseb. Praepar. Evang. IV, p. 119. et Apul. De Magia

et Damigeron[c] et Nectabis et Berenice. Publica iam [5]litteratura est quae animas etiam iusta aetate sopitas, etiam proba morte disiunctas, etiam prompta humatione dispunctas[d], evocaturam se ab inferum incolatu pollicetur. Quid ergo dicemus [6]magian? quod omnes [7]paene, fallaciam. Sed ratio fallaciae solos non fugit Christianos, qui spiritalia nequitiae, non quidem socia conscientia, sed inimica scientia novimus, nec invitatoria operatione, sed expugnatoria dominatione tractamus multiformem luem mentis humanae, totius erroris artificem, salutis pariter animaeque [8]vastatorem[e]. Sic etiam magiae, secundae [9]scilicet idololatriae, in qua se daemones perinde mortuos fingunt quemadmodum in illa deos (quidni? cum et dii mortui), [10]aeque invocantur quidem [11]aori et [12]biaeothanati sub illo fidei argumento, quod credibile videatur eas potissimum animas ad vim et iniuriam facere quas per vim et iniuriam saevus [13]et immaturus finis extorsit, [14]quasi ad vicem offensae. [14b]Sed daemones operantur sub [15]obtentu earum, et hi vel maxime qui in ipsis tunc fuerunt cum adviverent[f], quique illas in huiusmodi [16]impegerant exitus. Nam et suggessimus[g] nullum paene hominem [16b]carere daemonio, et pluribus notum est daemoniorum quoque opera et immaturas et atroces effici mortes, [17]quas incursibus deputant. Hanc quoque fallaciam spiritus nequam [18]sub personis defunctorum delitescentis, nisi fallor, etiam rebus probamus, cum in exorcismis interdum aliquem se ex parentibus [19]hominis sui[h] affirmat, interdum gladiatorem vel bestiarium, sicut et alibi deum,

5. litteratura (*Aφ*)*BCa*. littera (*Aβ*)*Bmgb*. 6. magian *Aφ*. magiam *reliqui*. 7. poenae *B*. 8. vastatorem. Sic etiam *ABCa*. vastatricem scientiam *b*., *cum Fulvio Ursino*. 9. scilicet et *B*. 10. aeque *ego*. Itaque *libri omnes*. 11. hacori *A*. achori *B*. 12. viothanati *b*., *in Erratis, quod quid sibi velit non assequor*. 13. etiam maturus *AB*. 14. quasi ad invicem *ABmg*. 14b. Sed *om*. *B*. 15. ostentu *A*. 16. impegerunt *b*., *cum Fulvio Ursino*. 16b. capere *Aβ*. 17. quasi *Aφ*. 18. supeonis *A*. 19. hominis sui *Ios. Mercerus*. hominem suis *b*., *cum Fulvio Ursino*. hominem sui *ABCa*. hominem fuisse *Fr. Iunius*.

cap. 27 et cap. 90. De Typhone non constat nisi ex hoc solo testimonio Tertulliani.

c. Dardanus et Damigeron] Hos iungit etiam Apul. De Magia l. l. et Arnob. Adv. Natt. I, 52. ubi v. interprr. Adde Savaronem ad Sidon. Apollin. V, 9. p. 342. Munck. ad Fulg. Cont. Virg. p. 741. Stav. De Nectabi et Berenice non constat.

d. humatione dispunctas] *Dispungere* verbo Tertullianus saepius utitur quemadmodum et *expungere*. „Debito poenae expungere“ dixit Apolog. cap. 2. Sic „dispungere mercede“ De Resurr. Carnis cap. 56. et „dispungere resurrectione“ ibid. cap. 58. Supra De Anima cap. 33: „si demutantur, non ipsae dispungentur quae merebuntur.“

e. vastatorem.] Sic restituenda erant haec verba ex auctoritate et fide veterum librorum. Luem multiformem mentis humanae, totius erroris artificem, appellat ipsum diabolum.

f. adviverent] De hoc verbo cf. quae adnotata sunt ad De Corona cap. 7.

g. suggessimus] Supra cap. 39.

h. hominis sui] Id est *τοῦ ἐνεργουμένου*. (Ios. Mercerus.)

nihil magis curans quam hoc ipsum excludere quod praedicamus, ne facile credamus animas universas ad inferos redigi, ut et iudicii et resurrectionis fidem [20]turbent. Et tamen ille daemon, postquam circumstantes circumvenire temptavit, instantia divinae gratiae victus id quod in vero est invitus confitetur. Sic et in illa alia specie magiae, quae iam quiescentes animas evellere ab inferis creditur et conspectui exhibere, non alia fallaciae vis est [20 b]operantior. Plane, quia et phantasma praestatur, quia et corpus affingitur; nec [21]magnum illi exteriores oculos circumscribere cui interiorem mentis aciem excaecare perfacile est. Corpora denique videbantur Pharaoni et Aegyptiis magicarum virgarum dracones. Sed [22]Mosei[i] veritas mendacium [23]devoravit. Multa utique et adversus apostolos [24]Simon et Elymas magi; sed plaga caecitatis de praestigiis non fuit. Quid novi aemulatio veritatis a spiritu immundo? Ecce hodie eiusdem Simonis [25]haereticos tanta praesumptio [26]artis extollit, ut etiam prophetarum animas ab inferis movere se spondeant. Et credo quia[k] mendacio possunt. Nec enim pythonico tunc spiritui[l] minus licuit animam Samuelis effingere, post deum mortuos consulente Saule. Absit alioquin ut animam cuiuslibet sancti, nedum prophetae, a daemonio credamus extractam, edocti quod ipse satanas transfiguretur in angelum lucis, nedum in hominem lucis, etiam deum se adseveraturus [27]in fine, [28]signaque portentosiora editurus ad evertendos, si fieri possit, electos. Dubitavit, si forte[m], tunc prophetam se dei adseverare, et utique Sauli, in quo iam ipse morabatur. Ne putes alium fuisse qui [29]phantasma administrabat, alium qui commendabat, sed [30]eundem spiritum et in [31]pseudoprophetide et in apostata facile mentiri quod fecerat credi, per quem [32]Saulis [33]thesaurus illic erat ubi et cor ipsius, ubi scilicet deus non erat. Et ideo per quem visurum se credidit, vidit, quia per quem vidit, et credidit. Si et de nocturnis imaginibus opponitur saepe non [34]frustra mortuos [35]visos (nam et [36]Nasamonas[n] propria

Exod. VII, 12. — Act. Apost. VIII, 9 sqq. XIII, 8 sqq. — I Sam. XXVIII, 6 sqq. — II Cor. XI, 14. — II Thess. II, 4. — Matth. XXIV, 24.

20. turbet *b.*, *cum Fulvio Ursino.* 20 b. operantior *ego.* operatior *libri omnes.* 21. imaginum *B.* 22. Mosei *ABCa.* Moysis *b.* 23. devorat *A.* 24. Simon et *Ab.* Simon dedit et *BCa.* Simon edidit et *Ios. Scaliger.* 25. haeretici *ABmg.* 26. artis extollit *BmgCab.* se artis extollit *A.* artifex tollit *B.* 27. in fine *Ab.* insigne *B.* *Reliqui omittunt.* 28. signa si fieri possit electos *A.* 29. fantasma *A.* 30. eodem spũ *Bmg.* eodem spiritu *Aφ.* 31. pseudopropheti *A.* 32. Sauli *A.* 33. thensaurus *Aφ.* 34. frustra *ABb.* frustrari *reliqui.* 35. uinos *Aβ.* 36. Nasamonas *Aβ.* Nasamas *Aφ.* Nasammonas *reliqui.*

i. Mosei] De hac forma genitivi dixi ad cap. 35.

k. credo quia] De *quia* pro *quod,* aut accusativo c. infin. posito cf. adnott. ad lib. Ad Mart. cap. 4.

l. pythonico tunc spiritui] Cf. supra ad cap. 28.

m. si forte] Cf. supra capp. 8 et 46.

n. Nasamonas] Herod. IV, 172. Cf. Salmas. in Solin. p. 293.

oracula apud parentum sepulchra mansitando captare, ut Heraclides scribit vel [37]Nymphodorus vel Herodotus, et Celtas apud virorum fortium busta eadem de causa abnoctare[o], ut Nicander affirmat), non magis mortuos vere [38]patimur in somnis quam vivos, [39]sed eadem ratione mortuos qua et vivos [40]et omnia quae videntur. Non enim quia videntur vera sunt, sed quia adimplentur. Fides somniorum de effectu, non de conspectu renuntiatur. Nulli autem animae omnino inferos patere satis dominus in argumento [41]illo pauperis requiescentis et divitis [42]ingemiscentis ex persona Abrahae sanxit, non posse [43]inde relegari [44]renuntiatorem dispositionis infernae, quod vel tunc licere potuisset, ut Moysi et prophetis crederetur. Sed etsi quasdam revocavit in corpora dei virtus, in documenta iuris sui, non idcirco communicabitur fidei et audaciae magorum et fallaciae somniorum et licentiae poëtarum. Atquin in resurrectionis exemplis, cum dei virtus sive per prophetas sive per Christum sive per apostolos in corpora animas repraesentat, solida et contrectabili et satiata veritate praeiudicatum est hanc esse formam veritatis, ut omnem mortuorum exhibitionem incorporalem praestigias iudices.

Luc. XVI, 26.

Cap. LVIII. Luc. XVI, 19 sqq.

[1]Omnes ergo [2]animae penes inferos, [3]inquis? Velis ac nolis, et supplicia iam illic et refrigeria; habes pauperem et divitem. Et quia distuli nescio quid ad hanc partem, iam [4]opportune in [5]clausula reddam. Cur enim non putes animam et puniri et foveri in inferis interim sub expectatione utriusque iudicii in quadam usurpatione et candida eius[a]? Quia salvum debet esse, inquis, [6]in iudicio divino negotium suum sine ulla praelibatione sententiae; [7]tum quia et carnis [8]opérienda est restitutio ut consortis operarum atque mercedum. Quid ergo fiet in tempore isto? dormiemus? At enim animae nec in viventibus dormiunt; corporum enim est somnus, quorum et ipsa mors cum speculo suo somno. Aut nihil vis agi illic, quo universa humanitas trahitur, quo spes omnis sequestra-

37. nymphidorus *A.* 38. patitur *ABmg.* 39. si eadem *A.* 40. et omnia quae videntur. Non enim quia videntur vera sunt, sed quia *Ab.* et omnia quae videntur vera sunt. Non enim quia videntur vera sunt, sed quia *B.* At somnia quae videntur vera sunt. Non enim quia videntur vera sunt *reliqui.* 41. illo *om. Aφ.* 42. ingemescentis *Aφ.* 43. inde *om. Ca.* 44. renuntiatorem *Aβ.*

Cap. LVIII. 1. AN PVNIANTVR APVD INFEROS ANIMAE. Omnes (Omnis *A.*) *AB.* AN ALIQVID INTERIM PATIANTVR APVD INFEROS ANIMAE. Omnes *C.* 2. anima *A.* 3. inquit *A.* 4. oportune *Aβ.* 5. clausula *Ab.* clausulam *BCa.* 6. in *delet Fulv. Ursinus.* 7. tum *Cab.* et tunc *B.* *Non habet A.* 8. opperienda *Aβ.*

o. abnoctare] Cf. Plin. H. N. V, 5. VII, 2. XXX, 5. XXXVII, 30.

Cap. LVIII. a. usurpatione et candida eius] Usurpationem explico cum Fr. Iunio anticipationem vel praelibationem. De voce *candida* deque eius signi-

tur? Delibari putas iudicium, an incipi? praecipitari, an praeministrari? Iam vero quam iniquissimum [9]etiam[b] apud inferos, si et nocentibus adhuc illic bene est, et innocentibus nondum? Quid, [10]amplius vis esse post mortem [11]confusam spem et incerta expectatione ludentem, an vitae recensum iam et ordinationem iudicii inhorrentem? Semper autem expectat anima corpus, ut doleat aut [12]gaudeat? Nonne et de suo sufficit sibi ad utrumque titulum passionis? Quotiens [13]inlaeso corpore anima sola torquetur bile, ira, taedio, plerumque nec sibi noto? Quotiens item corpore afflicto furtivum sibi anima gaudium exquirit, et a corporis [14]importuna tunc societate secedit? Mentior si non de ipsis cruciatibus corporis et gloriari et gaudere sola consuevit. Respice ad Mutii animam, cum dexteram suam ignibus solvit; respice [15]ad Zenonis[c], cum illam Dionysii tormenta praetereunt. Morsus ferarum ornamenta sunt iuventutis, ut in Cyro ursi cicatrices[d]. Adeo novit et apud inferos anima et [16]gaudere et dolere sine carne, quia et in carne [17]et inlaesa si velit dolet, et laesa si velit gaudet. Hoc si ex arbitrio suo in vita, quanto magis ex iudicio dei post mortem? Sed nec omnia [18]opera cum carnis ministerio anima [19]partitur; nam et solos cogitatus et nudas voluntates censura divina persequitur. Qui viderit ad concupiscendum, iam adulteravit in corde. Ergo [20]vel propter [21]hoc congruentissimum est animam, licet non expectata carne, [22]puniri quod non sociata carne commisit. Sic et ob cogitatus pios et benevolos, in quibus carne non eguit, sine carne recreabitur. Quid nunc, si et [23]in carnalibus prior est quae concipit, quae [24]disponit, quae mandat, quae impellit? Et si quando invita, prior tamen tractat quod per corpus actura est. Nunquam denique conscientia posterior erit facto. Ita huic quoque ordini competit [25]eam priorem pensare mercedes[e] cui [26]priori [27]debeantur. In summa,

Matth. V, 28.

9. otium *A.* 10. amplius *ABCa.* ampliationem *b., cum Fulvio Ursino.* 11. confusam spem *ego.* confusa spe *libri omnes.* 12. geat *Aφ.* 13. inlaeso *A.* in laeso *B.* illaeso *Cab.* 14. tunc importuna societate *A.* 15. ad *om. A.* 16. gaudere et dolere (dolore *Aφ.*) *ABC.* dolere et gaudere *ab.* 17. et inlaesa *A.* inlaesa *reliqui.* 18. opera optima cum *AB.* 19. partitur (*Aφ*)*BmgCab.* patitur *AβB.* 20. vel *om. ab.* 21. haec *AβB.* 22. puniri quod non sociata carne *om. A.* 23. in *om. A.* 24. desponit *A.* 25. eam *ABb.* etiam *Ca.* 26. priori *ABmgCab.* priores *B.* 27. debeatur *A.*

ficatu cf. adnott. ad Adv. Marc. IV, 7 et 34.

b. iniquissimum etiam] Non spernenda est scriptura codicis Agobardi, qui habet otium pro *etiam.*

c. Respice ad Mutii animam — — ad Zenonis] Cf. Apolog. cap. ult.

d. ut in Cyro ursi cicatrices.] Narrat Xenophon de Institutione Cyri pag. 6. (Fr. Iunius.)

e. pensare mercedes] Hoc est pendere, luere, reportare. Cf. De Resur. Carnis cap. 16: „Et gladius bene de bello cruentus et melior homicida *laudem* suam consecratione *pensabit.*

Matth. V, 25 sqq. cum carcerem[f] illum, [28]quem evangelium demonstrat, inferos [29]intellegimus, et novissimum quadrantem modicum quoque delictum mora resurrectionis illic luendum [30]interpretamur, nemo dubitabit [31]animam aliquid pensare penes inferos salva resurrectionis plenitudine per carnem quoque. Hoc etiam [32]paracletus frequentissime commendavit, si [33]qui sermones eius ex agnitione promissorum charismatum admiserit. Ad omnem, ut arbitror, humanam super anima opinionem ex doctrina fidei congressi iustae dumtaxat ac necessariae [34]curiositati satisfecimus. Enormi autem et otiosae tantum deerit discere quantum libuerit [35]inquirere.

28. quem *b., de emendat. Fulvii Ursini.* quod *ABCa.* 29. intelligamus *b., cum Fulvio Ursino.* 30. interpretemur *b., cum Fulvio Ursino.* 31. ad animam *Aβ.* 32. paraclitus *A.* 33. qui *A.* quis *reliqui.* 34. curiositati satisfecimus *b., cum Fulvio Ursino. Ita etiam Ios. Mercerus.* curiositatis fecimus *ABmg.* curiositatis faciemus *B.* curiositatis satisfaciemus *Ca.* 35. inquirere. TERTVLLIANI DE CENSV ANIMAE EXPLICIT. *Aβ.* inquirere. Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI LIBRI DE ANIMA FINIS. *B.*

f. carcerem.] De hoc supra cap. 35.

VERSUS PRAXEAN.

In scripturae discrepantia Tertulliani verbis subiecta

A significat codicem scriptum Vindobonensem.
B - editionem principem Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a. MDXXI.
a - - Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV.
b - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL.
c - - Iac. Pamelii, quae prodiit Antverpiae a. MDLXXIX.
d - - Nicol. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

ADVERSUS PRAXEAN.

Varie diabolus aemulatus est veritatem. Adfectavit illam ali- ando defendendo concutere. Unicum dominum vindicat, omni- tentem mundi conditorem, ut et de unico haeresim faciat. Ipsum :it patrem descendisse in [1]virginem, ipsum ex ea natum, ipsum ısum, denique ipsum esse Iesum Christum. Excidit sibi coluber, ia Iesum Christum post baptisma Ioannis temptans ut filium dei ;ressus est, certus filium [2]deum habere vel ex ipsis scripturis qu:bus tunc temptationem struebat. Si tu es filius dei, dic, ut ides isti panes fiant. Item: Si tu es filius dei, deice te hinc; iptum est enim, [3]quod mandavit angelis suis super te, utique ter, ut te manibus suis tollant, necubi ad lapidem pedem tuum fendas. [4]Aut numquid mendacium evangeliis [5]exprobravit, dicens, iderit Matthaeus et Lucas; ceterum ego ad ipsum deum accessi, sum omnipotentem [7]cominus temptavi. Ideo et accessi, ideo et mptavi. Ceterum si filius dei esset, nunquam illum [8]fortasse gnarer. Sed enim ipse potius a primordio mendax est, et si em hominem de suo [9]subornavit, ut [10]Praxean. Nam iste pri- 's ex Asia hoc genus perversitatis intulit [11]Romam[a], homo et s inquietus, [12]insuper de iactatione martyrii inflatus ob solum

Cap. I.
Matth. IV, 3. 6.
Ps. XCI, 11.
I Cor. XIII, 19.

* ADVERSVS PRAXEAN *ABa (in subscriptione) bd. codex Leidensis.* ADVERSVS [EAM *a (in inscriptione)., codex Florentinus bibl. Laurent. c. XII. plut. XXVI.* 'RSVS PRAXEAN LIBER. DE TRINITATE. *c.*
Cap. I. 1. virginem *Aabcd. Leidensis, Laurentianus.* virgine *B.* 2. dei *A.* ıs., *et Laurent. m. sec.* 3. quod *om. Laurent.* 4. Atqui nunc *A.* 5. ex- rit *A. Leid.* exprobrabit *abc.* 6. videat *Laurent.* 7. comminus *Bab. tres* rai. eo minus *A. Leid.* 8. tentasse dignarer *Fulv. Ursinus.* 9. subornavit Leid. *Laurent.* subornaverit *reliqui.* 10. Praxeam *Laurent.* 11. Romam, ego. Romae, homo *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* Romanae humo *Babc.* homo *A (m. pr.). Leid. Laurent. In A. manus sec. adscripsit* „romanas homo nanus homo vel romanis homo alias." 12. insuper intollerabili iactatione

I. a. Romam] Intellegit pro- urbi Romanae viciniores. Alio- quia ipsa Asia partim Romanum agno- scebat imperium. (Rhenan.)

et simplex et breve carceris taedium, quando, et si corpus suum tradidisset exurendum, nihil [13]profecisset, dilectionem dei non habens, cuius charismata [14]quoque expugnavit. Nam idem tunc [15]episcopum Romanum[b], [16]agnoscentem iam prophetias Montani, Priscae, Maximillae, et ex ea agnitione pacem ecclesiis Asiae et Phrygiae inferentem, falsa de ipsis prophetis et ecclesiis eorum [17]adseverando et praecessorum eius auctoritates defendendo coëgit et litteras pacis revocare iam emissas et a proposito recipiendorum charismatum [18]concessare. Ita duo negotia diaboli Praxeas Romae procuravit, prophetiam expulit et haeresim intulit, [19]paracletum fugavit et patrem crucifixit. [20]Fruticaverant avenae Praxeanae hic quoque superseminatae, dormientibus [21]multis in simplicitate doctrinae; traductae[c] dehinc, per quem deus voluit, etiam evulsae videbantur. Denique caverat pristinum doctor[d] de emendatione sua, et manet chirographum apud [22]psychicos, apud quos tunc gesta res est; exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio paracleti atque defensio disiunxit a [23]psychicis. Avenae vero illae [24]ubique tunc [25]semen excusserant. Ita aliquamdiu per [26]hypocrisin subdola vivacitate latitavit, et nunc denuo erupit. Sed et denuo eradicabitur, si voluerit dominus, in isto commeatu[e]; si quo minus, die suo colligentur omnes [27]adulterae fruges, et cum ceteris scandalis [28]igni inextinguibili cremabuntur.

I Cor. XIII, 3. — Matth. XIII, 26. — Matth. XIII, 30.

Cap. II. Itaque post tempus pater natus et pater passus, ipse deus, dominus omnipotens, Iesus Christus praedicatur. Nos vero et semper et nunc magis, ut [1]instructiores per [2]paracletum, deductorem scilicet omnis veritatis[a], unicum quidem deum credimus, sub hac

13. perfecisset *Laurent.* 14. quaeque *Laurent.* 15. christum *Laurent.* xpm *A. Leid.* „Crispum vel Priscum" *in A. adscripsit m. sec.* 16. ignoscentem *A. Leid. Laurent.* 17. adservando *A. Leid. Laurent.* asserendo *A. m. sec.* 18. cessare *A. Leid. Laurent.* 19. paraclitum *A. Ubique.* 20. fruticaverant *cd.* fructiferant *A. Leid. Laurent.* fructificaverant *reliqui.* 21. multum *Laurent.* 22. psychicos *cd. codex Paterniacensis.* physicos *ABab. Leid. Laurent. Gorziensis.* 23. physicis *ABab. Leid. Laurent. Paterniac. Gorz.* 24. utique *d., cum Fulvio Ursino.* 25. sanctum *Laurent.* 26. hipocresin *Laurent.* hypocrisim *A. Leid.* 27. adultae *A. Leid. Laurent. Probat Petr. Ciacconius.* 28. igne *tres Vaticani et Laurent.*
Cap. II. 1. instruncans *A. Leid.* 2. paraclytum deductionem *Laur.*

b. episcopum Romanum] Victorem, quem indicare videtur etiam auctor libelli Adv. Omnes Haer. cap. 8.

c. traductae] Manifestatae confutataeque. (Fr. Iunius.) Cf. adn. ad De Fuga in Persecut. cap. 2.

d. caverat pristinum doctor] Praxeas mutata sententia pristinam doctrinam, h. e. veterem et veram, colebat, adeoque docebat, immo et per chirographum de emendatione sua caverat, pristinum doctor, ut „cetera Graius." (Rigalt.) Τὸ ἀρχαῖον ἠσφαλίζετο, forensis locutio, pro eo quod est, confirmaverat se in priore doctrina permansurum et a novatione abstenturum. (Fr. Iunius.)

e. commeatu] Id est spatio. Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 9.

Cap. II. a. deductorem scilicet omnis veritatis] Cf. adn. ad De Fuga in Per-

amen dispensatione [3]quam *οἰκονομίαν* dicimus, ut unici dei sit et
ilius [4]sermo ipsius, qui ex ipso processerit[b], per quem omnia facta Io.1,3.
unt, et sine quo factum est nihil. [5]Hunc missum a patre in vir-
inem [6]et ex ea natum, hominem et deum, filium hominis et filium
ei, et cognominatum Iesum Christum; hunc passum, hunc mor-
uum et sepultum, secundum scripturas, et resuscitatum a patre,
t in [7]caelo resumptum sedere ad dexteram patris, venturum iudi-
are vivos et mortuos; qui exinde miserit, secundum promissionem
uam, a patre spiritum sanctum [8]paracletum, sanctificatorem fidei
orum qui credunt in patrem et filium et spiritum sanctum. Hanc
egulam ab initio evangelii decucurrisse, etiam ante priores quos-
ue haereticos, [9]nedum ante [10]Praxean [11]hesternum[c], probabit tam
sa posteritas omnium haereticorum quam ipsa novellitas Praxeae
esterni. Quo peraeque[d] adversus universas haereses iam hinc
raeiudicatum sit id esse verum quodcunque primum, id esse adul-
rum quodcunque posterius. Sed salva ista praescriptione[e] ubique
men propter instructionem et [12]munitionem quorundam dandus
st etiam retractatibus locus, vel ne videatur unaquaeque perversi-
s non examinata, sed praeiudicata, [13]damnari, maxime haec quae
e existimat meram veritatem possidere, dum unicum deum non
ias putat credendum quam si ipsum eundemque et patrem et filium
; spiritum sanctum dicat; quasi non sic quoque unus sit omnia,
um ex uno omnia, per substantiae scilicet unitatem, et nihilo-
inus custodiatur [15]*οἰκονομίας* sacramentum, quae [16]unitatem in
trinitatem disponit, tres dirigens, patrem et filium et spiritum
sanctum, tres autem non statu, sed gradu[f], nec substantia, sed
rma, nec potestate, sed specie, unius autem substantiae et unius
atus et unius potestatis, quia unus deus, ex quo et gradus isti
; formae et species in nomine patris et filii et spiritus sancti de-

quam oeconomiam dicimus *d.* quoniam oibonomiam ditius *A. Leid.* 4. se-
odo illius *Laur.* 5. nunc *A. Leid. Laur.* 6. et *om. A. Leid. Laur.* 7. coelo
Rub. Leid. Laur.* coelos *cd.* 8. paraclytum *Laur.* 9. etiam ante *Laur.* 10.
raxeam *d. Laur.* 11. externum *A. Leid.* 12. monitionem *A. Leid.* 13. do-
inari *A. Leid. Laur.* 14. omīda *L.* 15. oeconomiae *d.* oikonomie *A.* 16.
iitatem *om. A. Leid. Laurent.* 17. trinitate *Laurent.* 18. sanctum *om. A. Leid.*
urent.

cut. cap. 1. Sic infra cap. 31. iterum
et deductorem omnis veritatis." Cf.
iam quae adnotavi ad titulum libri De
hort. Cast.

b. processerit] Procedendi verbum
io tribuit, quod ecclesia spiritui sancto
oprium fecit. (Rigalt.)

c. Praxean hesternum] Sic Persius
xit „*hesternos* Quirites," id est novos,
nuperos. (Rigalt.) Ipse Tertull. Apolog.
cap. 37 „*Hesterni* sumus, inquit, et vestra
omnia implevimus" cett.

d. Quo peraeque] Sic De Praescriptt.
Haeret. cap. 29 sqq. (Fr. Iunius.)

e. Sed salva ista praescriptione] Sic
De Praescr. Haeret. cap. 15. (Fr. Iunius.)

f. tres autem non statu, sed gradu]
Apolog. cap. 21.

putantur. [19]Quomodo numerum sine divisione patiuntur procedentes [20]tractatus demonstrabunt.

Cap. III. Simplices enim quique, ne dixerim imprudentes et idiotae, quae maior semper credentium pars est, quoniam et ipsa regula fidei a pluribus diis saeculi ad unicum et verum deum transfert, non intellegentes unicum quidem, sed cum sua [1]*οἰκονομίᾳ* esse credendum, expavescunt ad [2]*οἰκονομίαν*. Numerum et dispositionem trinitatis divisionem praesumunt unitatis, quando unitas ex semetipsa derivans trinitatem non destruatur ab illa, sed administretur. Itaque duos et tres iam iactitant a nobis praedicari, se vero unius dei cultores praesumunt, quasi non et unitas inrationaliter collecta haeresim faciat, et trinitas rationaliter expensa veritatem constituat. [3]Monarchiam[a], inquiunt, tenemus. Et ita [4]sonum ipsum vocaliter exprimunt etiam Latini, [5]et tam modifice[b], ut putes illos tam bene intellegere [6]monarchiam quam enuntiant. Sed [7]monarchiam sonare student Latini, [8]*οἰκονομίαν* intellegere nolunt etiam Graeci. At [9]ego, si quid utriusque linguae [10]praecerpsi, [11]monarchiam nihil aliud significare scio quam singulare et unicum imperium; non tamen praescribere monarchiam ideo quia unius sit [12]eum cuius sit aut filium non habere, aut ipsum se sibi filium fecisse, aut monarchiam suam non per quos velit administrare. Atquin nullam dico dominationem ita unius sui esse, ita singularem, ita monarchiam, ut non etiam per alias proximas personas administretur, quas ipsa prospexerit officiales sibi. Si vero et filius fuerit ei cuius monarchia sit, non statim [13]dividi eam et [14]monarchiam esse desinere, si particeps eius adsumatur et filius, sed proinde illius

19. Quomodo *ABabc. Leid. Laur.* Quomodo autem *d., cum Fulvio Ursino.* 20. tractatus *ABab. Leid. Laur.* retractatus *cd., ex coniect. Pamelii.* — *Hic desino annotare scripturam cod. Laurent., quae tantum non in omnibus consonat cum scriptura codd. Vindobonensis et Leidensis.*

Cap. III. 1. oeconomia *d.* oikonomoda *A.* 2. oeconomiam *d.* iconomiam *A.* 3. *μοναρχίαν abc.* 4. sonum *abcd.* solium *A. Patern. Hirsaug. Gorz. Leid.* 5. et tam modifice *ego.* etiam Opici *abcd.* et tam opifice *AB. Leid.* et tam opice *A. m. sec.* etiam opifices *Rigaltius.* 6. *μοναρχίαν abc.* 7. *μοναρχίαν abc.* 8. oeconomiam *d.* oikonomiam *A.* 9. vero *A. Leid.* 10. praeterisi *A. Leid.* praecepi *A. m. sec.* 11. *μοναρχίαν abc.* 12. eum *d.* eius *reliqui.* 13. dividit *A.* 14. monarchia esse desinit *A. m. sec.*

Cap. III. a. Monarchiam] *Μοναρχικὴν θεότητα*, h. e. deum unicum asserimus. Iure id quidem. Nam alias incidimus *εἰς τὴν ἄθεον πολυθεότητα.* Hieron. lib. de Scriptt. Eccl. auctor est librum ab Irenaeo fuisse compositum hoc titulo „DE MONARCHIA, sive Quod deus non sit auctor malorum.“ Ipse Tertullianus monarchiae vocabulo deum significavit lib. II De Cultu Fem. cap. 6: „Hunc incorruptibilitatem habemus induere ad novam domum, quam monarchia pollicetur.“ (Rigalt.)

b. et tam modifice] Id est ad modum et sonum Latini sermonis accommodate. Qui *opici* aut *opifices* ediderunt interpretantur rudes atque imperitos homines.

esse principaliter a quo communicatur in filium, et dum illius est, proinde monarchiam esse, quae a duobus tam unicis continetur. Igitur si et monarchia [15]divina per tot legiones et exercitus angelorum administratur, sicut scriptum est: Milies centies centena milia adsistebant ei, et milies centena milia [16]apparebant ei, nec ideo unius esse desiit, ut desinat monarchia esse, [17]quia per tanta milia virtutum procuratur: quale est ut deus divisionem et dispersionem pati videatur in filio et in spiritu sancto, secundum et tertium sortitis locum, tam consortibus substantiae patris, [18]quas non patitur in tot angelorum numero? [19]Ecquid nata a substantia patris membra[c] et pignora et instrumenta et ipsam vim ac totum censum monarchiae eversionem deputas eius? Non recte. Malo te ad sensum rei quam ad sonum vocabuli exerceas. Eversio enim monarchiae illa est tibi intellegenda, cum alia dominatio suae condicionis et proprii status ac per hoc aemula superducitur, cum alius deus infertur adversus creatorem, [20]cum Marcione[d], cum plures, secundum Valentinos et [21]Prodicos; tunc in monarchiae [22]eversionem, cum in creatoris destructionem.

Dan. VII, 10

Ceterum qui filium non aliunde deduco, sed de substantia patris, nihil facientem sine patris voluntate, omnem a patre consecutum potestatem, quomodo possum de fide destruere monarchiam, quam a patre filio traditam in filio servo? Hoc mihi et in tertium gradum dictum sit, quia spiritum non aliunde puto quam a patre per filium. Vide ergo ne tu potius monarchiam destruas, qui dispositionem et dispensationem eius evertis in tot nominibus constitutam in quot deus voluit. Adeo autem [1]manet in suo statu, licet trinitas inferatur, ut etiam restitui habeat patri a filio, siquidem apostolus scribit de ultimo fine: Cum tradiderit regnum deo et patri. Oportet enim eum regnare usque dum ponat inimicos eius deus sub [2]pedes ipsius, scilicet secundum psalmum: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuo-

Cap. IV.

I Cor. XV, 24

Ps. CX, 1.

15. domini *A. m. sec.* 16. approperabant *A. Leid.* 17. quia *om. A. Leid.* 18. quam *A.* quod *Latinius.* 19. Ecquid nata a substantia patris membra *ego.* Et quidem tam a substantia patris membra *Aa. Leid.* et quidem tam alienorum a substantia patris? membra *bc.* et quidem tam a substantia alienis? Membra *d., cum Fulvio Ursino.* 20. cum Marcione *ego.* Tunc male *libri omnes.* 21. Prodicos *A (m. sec.) a (in marg.) cd.* Proclos *ab.* prodigos *AB. Leid.* 22. eversio est cum creatoris destructio est *A. m. sec.*

Cap. IV. 1. in suo statu manet *A. Leid.* 2. pedibus *A. Leid.*

c. Ecquid nata a substantia patris membra] Ita haec verba restituere mihi visus sum. De voc. *pignora* cf. quae annotavi ad De Idolol. cap. 12.

d. cum Marcione] Ita rescribendum videbatur. Nam quid sibi vellet pristina illa et vulgata scriptura „Tunc male“ nemo adhuc interpretari potuit. Prodicum item cum Valentino iungit Scorp. cap. ult.

1 Cor. XV, 28. rum. Cum autem subiecta erunt illi omnia [3]absque eo qui ei subiecit omnia, tunc et ipse [4]subicietur illi qui ei subiecit omnia, ut sit deus omnia in omnibus. [5]Videmus igitur non obesse monarchiae filium, etsi hodie apud filium est, quia et in suo statu est apud filium, et cum suo statu restituetur patri a filio. Ita eam nemo hoc nomine destruet, [6]si filium admittat, cui et traditam eam a patre et a quo quandoque restituendam patri constat. Hoc uno capitulo epistulae apostolicae potuimus iam et patrem et filium ostendisse duos esse, praeterquam ex nominibus patris et filii; etiam ex eo, quod qui tradidit regnum et cui tradidit, item qui subiecit [7]et cui subiecit, duo sint necesse est.

Cap. V. Sed quia duos unum [1]volunt esse, ut idem pater et filius habeatur, oportet et totum de filio examinari, an sit, et qui sit, et quomodo sit, et ita res ipsa formam suam scripturis et interpretationibus earum patrocinantibus vindicabit. Aiunt [2]quidam et Genesim in Hebraico ita incipere: In principio deus fecit sibi filium[a]. Hoc ut firmum non sit alia me argumenta deducunt ab ipsa dei dispositione, qua fuit ante mundi constitutionem ad usque filii generationem. Ante omnia enim deus erat solus, ipse sibi et mundus et locus et omnia. Solus autem, quia [3]nihil aliud extrinsecus praeter illum. Ceterum ne tunc quidem solus; habebat enim secum quam habebat in semetipso rationem, suam scilicet. Rationalis enim deus, et ratio in ipso prius, et ita ab ipso omnia. Quae ratio sensus ipsius est. Hanc Graeci [4]λόγον dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus. Ideoque iam in usu est nostrorum per simplicitatem interpretationis sermonem dicere in primordio apud deum fuisse, cum magis rationem competat antiquiorem haberi, quia non sermonalis a principio, sed rationalis deus etiam [4]ante principium, et quia ipse quoque sermo ratione consistens priorem eam ut substantiam suam ostendat. Tamen et sic nihil interest. Nam etsi deus nondum sermonem suum miserat, proinde eum cum ipsa et in ipsa ratione intra semetipsum habebat tacite cogitando et disponendo secum quae per sermonem mox erat [5]dicturus. Cum ratione enim sua cogitans atque disponens sermonem

3. utique absque *d., cum Fulv. Ursino.* 4. subicitur *A. Leid.* 5. Videamus *A. Leid.* 6. si filium *A (m. sec.) abcd. Emendavit ita primum Rhenanus.* filium *A (m. pr.) B. Leid.* 7. et cui subiecit *om. AB. Leid.*

Cap. V. 1. esse volunt *A. Leid.* 2. quidam *A. Leid. Vaticanorum duo. Petr. Ciacconius.* quidem *reliqui, et Vaticanorum tertius.* 3. nihil aliud *Acd. tres Vaticani, Leid.* 4. acren *A. m. pr.* arceren *Leid.* 5. daturus *A. Leid.*

Cap. V. a. In principio deus fecit sibi filium] V. Hieron. Quaestt. Hebr. in Genesim p. 507. tom. II. Opp. ed. Bened., qui et hunc Tertulliani locum citat. Adde Hilar. Tract. in Psalm. II. num. 2.

eam efficiebat quam sermone tractabat. Idque [6]quo facilius intellegas, ex te ipso [7]ante recognosce, ut ex imagine et similitudine dei, [8]quo[b] habeas et tu in temetipso rationem, qui es animal rationale, a rationali scilicet artifice non tantum factus, sed etiam ex substantia ipsius animatus. Vide, cum tacitus tecum ipse congrederis [9]ratione, hoc ipsum agi intra te, occurrente ea tibi cum sermone ad omnem cogitatus tui motum, ad omnem sensus tui pulsum. Quodcunque cogitaveris, sermo est; quodcunque senseris, ratio est. Loquaris illud in animo necesse est, et dum loqueris, conlocutorem pateris sermonem, in quo inest [10]haec ipsa ratio qua cum eo cogitans loquaris per quem loquens cogitas. Ita secundus quodammodo in te est sermo, per quem loqueris cogitando, et per quem cogitas loquendo; ipse sermo alius est. [11]Quanto ergo plenius hoc agitur in deo, cuius tu quoque imago et similitudo censeris, quod habeat in se etiam tacendo rationem et in ratione sermonem? [12]Possum itaque non temere [13]praestruxisse et tunc deum ante universitatis constitutionem solum non fuisse, habentem in semetipso proinde rationem et in ratione sermonem, quem secundum a se faceret agitando intra se.

Gen. I, 26.

Cap. VI.

Haec vis et haec divini sensus dispositio apud scripturas etiam in sophiae nomine ostenditur. Quid enim sapientius ratione dei sive sermone? Itaque sophiam quoque exaudi, ut secundam personam conditam. Primo dominus creavit me initium viarum in opera sua, priusquam terram faceret, priusquam montes collocarentur; ante omnes autem colles generavit me, in sensu suo scilicet condens et generans. Dehinc adsistentem eam ipsa separatione cognosce. Cum pararet, inquit, caelum, aderam illi simul; et [1]cum fortia faciebat super ventos, quae sursum nubila, et [2]cum tutos ponebat fontes eius, quae sub caelo, ego eram cum illo compingens, ego eram, ad quam gaudebat; [3]cottidie autem oblectabar in persona ipsius. Nam ut primum deus voluit ea quae cum sophiae ratione et sermone disposuerat intra se in substantias et species suas edere, ipsum primum protulit sermonem, habentem in se individuas suas [4]rationem et sophiam, ut per ipsum fierent universa

Prov. VIII, 22 sq.

Ib. v. 27 sqq.

6. quo *om. A. Leid.* 7. ante recognosce *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* a me recognosce *Babc.* a more cognosce *A. m. pr.* a me cognosce *A. m. sec., et Leid.* 8. quo *Babc.* quod *A. Leid.* quam *d., cum Fulvio Ursino.* 9. ratione *Aabcd. Gorziensis.* rationem *B.* 10. lex *A. Leid.* 11. Quando *AB. Leid.* 12. Possim *A. Leid.* 13. praesumpsisse *A. Leid.*

Cap. VI. 1. quom *Bab.* 2. quom *Bab.* 3. quotidie *cd.* 4. rationem et sophiam *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* rationes sophiam *reliqui, et Leid.*

b. quo] Id est quorsum, in quem usum.

per quem erant cogitata atque disposita, immo et facta iam, quantum in dei sensu. Hoc enim eis deerat, ut coram quoque in suis speciebus atque substantiis cognoscerentur et tenerentur.

Cap. VII. Tunc igitur etiam ipse sermo speciem et ornatum suum sumit, Gen. I, 3. sonum et vocem, cum dicit deus, Fiat lux. Haec est nativitas perfecta sermonis, dum ex deo procedit; conditus ab eo primum ad Prov. VIII, 22. cogitatum in nomine sophiae, Dominus condidit me initium viarum; Prov. VIII, 27. dehinc generatus ad effectum, Cum [1]pararet caelum, aderam [2]illi; Col. I, 15 sqq. exinde eum parem sibi faciens de quo procedendo filius factus est primogenitus, ut ante omnia genitus, et unigenitus, ut solus ex deo genitus; proprie de vulva cordis ipsius, secundum quod [3]et Ps. XLV, 1. pater ipse testatur: [4]Eructavit cor meum sermonem optimum. Ad Ps. II, 7. quem deinceps gaudens proinde [5]gaudentem in persona illius: Filius meus es tu, ego hodie genui te, [6]et ante luciferum genui te. Sic Prov. VIII, 22. et filius ex sua persona profitetur patrem in nomine sophiae: Dominus condidit me initium viarum in opera sua; ante omnes autem colles generavit me. Nam si hic quidem sophia videtur dicere conditam se a domino in opera et vias eius, alibi autem per sermo- Io. I, 3. nem ostenditur omnia facta esse et sine illo nihil factum, sicut et Ps. XXXIII, 6. rursum: Sermone eius caeli confirmati sunt et spiritu eius omnes vires eorum, utique eo spiritu qui sermoni inerat, apparet unam Prov. VIII, 22. eandemque vim esse nunc in nomine sophiae, nunc in appellatione Ps. XXXIII, 6. sermonis, quae initium accepit viarum in dei opera, et quae cae- Io. I, 3. lum confirmavit, per [7]quam omnia facta sunt, et sine [8]qua nihil factum est. Nec diutius de isto, quasi non ipse sit sermo et in sophiae et in rationis et in omnis divini animi et spiritus nomine, qui filius factus est dei, de quo prodeundo generatus est. Ergo, inquis, das aliquam substantiam esse sermonem, spiritu et sophiae traditione constructam? Plane. [9]Non vis enim eum substantivum habere in re per substantiae proprietatem, ut res et persona quaedam videri possit, et ita capiat secundus a deo constitutus duos efficere, patrem et filium, deum et sermonem. Quid est enim, dices, sermo, nisi vox et sonus oris, et sicut grammatici tradunt, aër offensus, intellegibilis auditu, ceterum vacuum nescio quid et inane et incorporale? At ego nihil dico de deo inane et vacuum [10]prodire potuisse, ut non de inani et vacuo prolatum, nec carere substantia quod de tanta substantia processit et tantas substantias

Cap. VII. 1. pareret *A. Leid.* 2. illi simul. Exinde *cd.* 3. et *om. A. Leid.* 4. eruptavit *A. Leid.* 5. gaudentem in *cd.* gaudenti in *AB. Leid.* gaudentem *ab.* 6. et ante luciferum genui te *om. A. Leid.* 7. quem *Ac. Vaticanorum duo.* 8. quo *A (m. sec.).* 9. Non vis *ABabcd. Hirsaug. Gorz. Leid.* Novimus *Paterniac.* 10. prodere *A. Leid.*

fecit; fecit enim et ipse quae facta sunt per illum. Quale est ut nihil sit ipse sine quo nihil factum est, ut inanis solida et vacuus plena et incorporalis corporalia sit operatus? Nam etsi potest aliquando quid fieri diversum eius per quod fit, nihil tamen potest fieri per id quod vacuum et inane est. Vacua et inanis res est, sermo dei, qui filius dictus est, qui ipse deus cognominatus est? Et sermo erat apud deum, et deus erat sermo. Scriptum est: Non sumes nomen dei in vanum. Hic certe est qui in effigie dei constitutus non rapinam existimavit esse se aequalem deo. In qua effigie dei? utique in alia, non tamen in nulla. Quis enim [11] negabit deum corpus esse, etsi deus spiritus est? Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. [12] Sed et si invisibilia illa, quaecunque sunt, habent apud deum et suum corpus et suam formam, per quae soli deo visibilia sunt, quanto magis quod ex ipsius substantia emissum est sine substantia non erit? Quaecunque [13] ergo substantia sermonis fuit, illam dico personam, et illi nomen filii vindico, et dum filium agnosco, secundum a patre defendo.

Io. I, 1. Exod. XX, 7. Phil. II, 6.

Cap. VIII. [1] Hoc si [2] qui putaverit [3] me [4] προβολὴν aliquam introducere, id est prolationem rei alterius ex altera, quod facit Valentinus, alium atque alium Aeonem de Aeone producens, primo quidem dicam tibi, non ideo non [5] utatur et veritas vocabulo isto et re [6] ac censu eius quia et haeresis utitur; immo [7] haeresis potius ex veritate accepit quod ad mendacium suum strueret. Prolatus est sermo dei an non? Hic mecum gradum fige. Si prolatus est, cognosce [8] προβολὴν veritatis, et viderit haeresis, si quid de veritate imitata est. Iam nunc quaeritur quis quomodo utatur aliqua re et vocabulo eius? Valentinus [9] προβολὰς suas discernit et separat ab auctore, et ita longe ab eo ponit, ut Aeon patrem nesciat; denique desiderat nosse, nec potest, immo et paene devoratur et dissolvitur in reliquam substantiam[a]. Apud nos autem solus filius patrem novit, et sinum patris ipse exposuit, et omnia apud patrem audivit et vidit, et [10] quae mandatus est a patre, ea et loquitur; nec suam, sed patris perfecit voluntatem, quam de proximo, immo de initio noverat. Quis enim scit quae sint in deo nisi spiritus qui in [11] ipso

Matth. XI, 27. Io. I, 18. Io. VIII, 26. Io. VI, 38. I Cor. II, 11.

11. negavit *B. Leid.* 12. Sed et si invisibilia *ABa. Leid.* Sed et invisibilia *reliqui.* 13. etiam *A.*

Cap. VIII. 1. Hic *Latinius.* 2. qui *om. A. Leid.* 3. me *om. A. Leid.* 4. probolen *B.* probolem *A. Leid.* 5. utitur *AB. Leid.* utetur *Latinius.* 6. accessu eius *AB. Leid.* 7. haeresi *A. Leid.* 8. probolen *B.* probolem *A. Leid.* 9. probolas *AB. Leid.* 10. ad quae *Latinius.* 11. christo (xpo *A.*) *A. Leid.*

Cap. VIII. a. et paene devoratur et dissolvitur in reliquam substantiam.] Cf. Adv. Valentin. cap. 14 sq.

est? Sermo autem spiritu structus est, et ut ita dixerim, sermonis corpus est spiritus. Sermo ergo et in patre semper, sicut
Io. XIV, 11. dicit, Ego in patre, et apud deum semper, sicut scriptum est: Et
Io. I, 1. sermo erat apud deum, et nunquam separatus a patre, aut alius a
Io. X, 30. patre, quia, Ego et pater unum sumus. Haec erit [12]προβολὴ veritatis, custos unitatis, qua prolatum dicimus filium a patre, sed non [13]separatum. Protulit enim deus sermonem, quemadmodum etiam paracletus docet, sicut radix fruticem et fons fluvium et sol radium. Nam et istae species προβολαὶ sunt earum substantiarum ex quibus prodeunt. Nec dubitaverim filium dicere et radicis fruticem, et fontis fluvium, et solis radium, quia omnis origo parens est, et omne quod ex origine profertur progenies est, multo magis sermo dei, qui etiam proprie nomen filii accepit; nec frutex tamen a radice, nec fluvius a fonte, nec radius a sole discernitur, sicut nec a deo sermo. Igitur secundum horum exemplorum formam profiteor me duos dicere, deum et sermonem eius, patrem et filium ipsius. Nam et radix et frutex duae res sunt, sed coniunctae; et fons et flumen duae species sunt, sed [14]indivisae; et sol et radius duae formae sunt, sed cohaerentes. Omne quod prodit ex aliquo secundum sit eius necesse est de quo [15]prodit, non ideo tamen est separatum. Secundus autem ubi est, duo sunt, et tertius ubi est, tres sunt. Tertius enim est spiritus a deo et filio, sicut tertius a radice fructus ex frutice, et tertius a fonte rivus ex flumine, et tertius a sole apex ex radio. Nihil tamen a matrice alienatur, a qua proprietates suas ducit. Ita trinitas per [16]consertos et connexos gradus a patre decurrens et monarchiae nihil obstrepit et [17]οἰκονομίας statum protegit.

Cap. IX. Hanc me regulam professum, qua inseparatos ab alterutro patrem et filium et spiritum testor, tene ubique, et ita quid quomodo dicatur agnosces. Ecce enim dico alium esse patrem, et alium filium, et alium spiritum. Male accepit idiotes quisque aut perversus hoc dictum, quasi diversitatem sonet et ex diversitate separationem [1]protendat[a], patris et filii et spiritus. Necessitate autem hoc dico, cum eundem patrem et filium et spiritum contendunt, adversus [2]οἰκονομίαν monarchiae adulantes, non tamen diversitate alium

12. probole *AB. Leid.* 13. separatum *Aabcd. Gorz.* separatim *Leid.* paratum *B.* 14. indiversae *A. Leid.* 15. procedit *A. Leid.* 16. consortes *A. Leid.* 17. oikonomie *A. Leid.* oeconomiae *d.*

Cap. IX. 1. portendat *Fr. Iunius.* pertendat *A. m. sec.* 2. oikonomia *A. Leid.* oeconomiam *d.*

Cap. IX. a. protendat] Fr. Iunius rescribendum censuit *portendat.* Ac sane Septimius saepissime hoc verbo utitur pro *significare.* Cf. infra cap. 28. Adv. Marc. IV, 29. 30. 35. V, 1. 4. 10. De Pudic. cap. 7.

filium a patre, sed distributione, nec divisione alium, sed distinctione, quia non sit idem pater et filius, vel modulo alius ab alio. Pater enim tota substantia est, filius vero derivatio totius et portio, sicut ipse profitetur: Quia pater maior me est. A quo et [3]minoratus canitur in psalmo, [4]modicum quid citra angelos. Sic et pater alius a filio, dum filio maior, dum alius qui generat, alius qui generatur, dum alius qui mittit, [5]alius qui mittitur, dum alius qui facit, alius per quem fit. Bene quod et dominus usus hoc verbo in persona paracleti non divisionem significavit, sed dispositionem. Rogabo enim, inquit, patrem, et alium advocatum mittet vobis, spiritum veritatis. Sic alium a se paracletum, quomodo et nos a patre alium filium, ut tertium gradum ostenderet in paracleto, sicut nos secundum in filio, propter [6]οἰκονομίας observationem. Ipsum, quod pater et filius dicuntur, nonne aliud ab alio est? Utique enim omnia quod vocantur, hoc erunt, et quod erunt, hoc vocabuntur, et [7]permiscere se diversitas vocabulorum non potest omnino, quia nec rerum quarum erunt vocabula. Est, est, non, non; nam quod amplius est, hoc a malo est.

Io. XIV, 28. Ps. VIII, 6. Io. XIV, 16. Matth. V, 37.

Cap. X.

Ita aut pater aut filius est, et neque[a] dies eadem et nox, neque pater idem et filius, ut sint ambo unus et utrumque alter, quod vanissimi isti Monarchiani volunt. Ipse se, inquiunt, filium sibi fecit. [1]Atquin pater filium facit, et patrem filius. Et qui ex alterutro fiunt, a semetipsis sibi fieri nullo modo [2]possunt, ut pater se sibi filium faciat, et filius se sibi patrem praestet. Quae instituit deus, etiam ipse custodit. Habeat necesse est pater filium, ut pater sit, et filius patrem, ut filius sit. Aliud est autem habere, aliud esse. Verbi gratia, ut maritus sim, habeam oportet uxorem, non ipse mihi ero uxor. Sic etiam, ut pater sim, filium habeo, non ipse mihi ero filius, et ut filius sim, patrem habeo, non ipse mihi ero pater. Quae enim me faciunt si habuero, [3]tunc ero pater, si filium habeam, filius ero, si patrem. Porro si ipse ero quid eorum, iam non habeo quod ipse ero, nec patrem, quia ipse ero pater, nec filium, quia ipse ero filius. In quantum autem alterum ex his habere me oportet, alterum esse, in tantum, si utrumque fuero, alterum non ero, dum alterum non habeo. Si enim ipse ero filius, qui et pater, iam non habeo filium, sed ipse sum filius.

3. minoratus *abcd.* minor natu *AB. Leid.* 4. modico *B.* dico *A. Leid.* 5. alius qui mittitur *om. edit. Semleri.* 6. oeconomiae *d.* oikonomie *A. Leid.* 7. permisceri diversitas *A. Leid.*

Cap. X. 1. Et pater et filius et qui *A. Leid.* 2. possint *A. Leid.* 3. et mihi ero *A. Leid.*

Cap. X. a. et neque] Reponendum erat fortasse „*ut* neque dies eadem et nox.“

Non habendo autem filium, dum ipse sum filius, quomodo pater ero? Habere enim filium debeo, ut pater sim. Non sum ergo filius, quia patrem non habeo, qui facit filium. Aeque si ipse sum pater, qui et filius, iam non habeo patrem, sed ipse sum pater. Non habendo autem patrem, dum ipse sum pater, quomodo filius ero? Habere enim patrem debeo, ut filius sim. Non ergo ero pater, quia filium non habeo, qui facit patrem. Hoc erit totum ingenium diaboli, alterum ex altero excludere, dum utrumque in unum sub monarchiae favore concludens neutrum haberi facit, ut et pater non sit, qui scilicet filium non habet, et filius non sit, qui aeque patrem non habet; dum enim pater est, filius non erit. Sic monarchiam tenent qui nec patrem nec filium continent. Sed nihil deo difficile. Quis hoc nesciat? Et impossibilia apud saeculum possibilia apud deum quis ignoret? Et stulta mundi elegit deus, ut confundat [4] sapientia. Legimus [5] omnia. Ergo, inquiunt, difficile non fuit deo ipsum se et patrem et filium facere adversus traditam formam rebus humanis. Nam et sterilem parere contra naturam difficile deo non fuit, sicut nec virginem. Plane nihil deo [6] difficile. Sed si tam abrupte in praesumptionibus nostris hac sententia utamur, quidvis de deo confingere poterimus, quasi fecerit, quia facere potuerit. Non autem, quia omnia potest facere, [7] ideo quoque credendum est illum fecisse etiam quod non fecerit. Sed an fecerit requirendum. Potuit, [8] si voluisset, deus pennis hominem ad volandum instruxisse, quod et milvis praestitit; non tamen, quia potuit, statim et fecit. Potuit et [9] Praxean et omnes pariter haereticos statim extinxisse; non tamen, quia potuit, extinxit. Oportebat enim et milvos esse et haereticos, oportebat et patrem crucifigi. Hac ratione erit aliquid et difficile deo, id scilicet quodcunque non fecerit, non quia non potuerit, sed quia noluerit. Dei enim posse velle est, et non posse nolle, quod autem voluit, et potuit et ostendit. Ergo quia, si voluit semetipsum sibi filium facere, potuit, et quia, si potuit, fecit, tunc [10] probabis illum et potuisse et voluisse, si probaveris illum fecisse.

Matth. XIX, 26. I Cor. II, 27.

Cap. XI. Probare autem tam aperte debebis ex scripturis, [1] quam nos probamus illum sibi filium fecisse sermonem suum. Si enim filium nominat, filius autem non alius erit [2] quam qui ex ipso prodiit,

4. sapientiam *cd.* 5. omnimoda *A. Leid.* 6. difficile. Sed si *abcd.* difficile est. sed si *A. m. sec.* difficile sensi *AB. Leid.* 7. ideo quoque *ego.* ideo utique *d., cum Fulvio Ursino.* ideoque *ABabcd. Leid.* 8. si voluisset *A. Leid., et Hirsaug. a manu emendatrice.* ita salvus sim *Babd.* si voluisset, ita salvus sim *c., ex tribus suis Vaticanis (?).* 9. Praxeam *d.* 10. probabitur *A. Leid.*
Cap. XI. 1. quoniam *A. Leid.* 2. quam ex *A.* quoniam ex *Leid.*

sermo autem prodiit [3]ex ipso, hic erit filius, non ipse de quo prodiit. Non enim ipse prodiit ex semetipso. Porro qui eundem patrem dicis et filium, eundem et protulisse ex semetipso facis, et prodisse quod deus est. Si potuit fecisse, [4]non tamen fecit. Aut exhibe probationem quam expostulo meae similem, id est sic scripturas eundem filium et patrem ostendere, quemadmodum apud nos distincte pater et filius demonstrantur; distincte, inquam, non divise; sicut ego profero dictum a deo, [5]Eructavit cor meum sermonem [6]optimum, aeque tu contra opponas alicubi dixisse deum, Eructavit [7]me cor meum sermonem optimum, ut ipse sit qui et eructavit et quod eructavit, et ipse qui protulerit et qui prolatus sit, si ipse est [8]et sermo et deus. Ecce ego propono patrem filio dixisse, Filius meus es tu, ego hodie [9]generavi te. Si velis ut credam ipsum esse patrem et filium, ostende sic pronuntiatum alibi: Dominus dixit ad se, filius meus sum ego, ego hodie generavi [10]me; proinde et, Ante luciferum generavi me; et, Dominus [11]condidi me initium viarum in opera mea, ante omnes autem colles generavi me, et si qua alia in hunc modum sunt. Quem autem verebatur deus dominus universitatis ita pronuntiare, si ita res erat? An verebatur ne non crederetur, si simpliciter se et patrem et filium pronuntiasset? Unum tamen veritus est, mentiri; veritus autem semetipsum et suam veritatem. Et ideo veracem deum credens scio illum non aliter quam disposuit pronuntiasse, nec aliter disposuisse quam pronuntiavit. Tu porro eum mendacem efficias, et fallacem et deceptorem fidei huius, si, cum ipse esset sibi filius, alii dabat filii personam, quando scripturae omnes et demonstrationem et distinctionem trinitatis ostendant, a quibus et praescriptio nostra [12]deducitur, non posse unum atque eundem videri qui loquitur et de quo loquitur et ad quem loquitur, quia neque perversitas neque fallacia deo congruat, ut, cum ipse esset ad quem loquebatur, ad alium potius et non ad semetipsum [13]loquatur. Accipe igitur et alias voces patris de filio per Esaiam. Ecce filius meus, quem elegi, dilectus meus, in quem bene sensi; ponam spiritum meum super ipsum, et iudicium [14]nationibus annuntiabit. Accipe et ad ipsum: Magnum tibi est, ut voceris filius meus ad statuendas tribus Iacob et ad convertendam dispersionem Israëlis; posui te in

Ps. XLV, 1. Ps. II, 7. Ps. CX, 3. Prov. VIII, 22. Ies. XLII, 1. Ies. XLIX, 6

3. ex semel ipso *bc*. 4. non tamen *abcd*. quod tamen non *AB. Leid.* 5. eruptavit *A*. 6. optimum, aeque tu *ego*. optimum. Sic tu *d., cum Fulvio Ursino*. optimum. Haec tu *reliqui*. 7. me *om. bcd*. 8. et *om. bc*. 9. genui te *Leid., et tres Vaticani*. 10. te me *A. m. pr.* 11. condidit *Ac. Leid., et tres Vaticani*. 12. deducatur *A. Leid.* 13. loquatur *abcd*. loquebatur *AB. Leid.* loqueretur *Fr. Iunius*. 14. gentibus *A. Leid.*

lucem nationum, ut sis salus in extremum terrae. Accipe nunc et filii voces de patre: Spiritus domini super me, quapropter unxit me ad evangelizandum hominibus. Item [15]in psalmo ad patrem de eodem: Ne [16]dereliqueris me, donec annuntiem brachium tuum nativitati universae venturae. Item in alio: Domine, quid multiplicati sunt, qui [17]comprimunt me. Sed et omnes paene psalmi, [18]qui Christi personam sustinent[a], filium ad patrem, id est Christum ad deum, verba facientem repraesentant. Animadverte etiam spiritum loquentem ex tertia persona de patre et filio: Dixit dominus domino meo, sede ad [19]dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Item per Esaiam: Haec dicit dominus domino meo Christo. Item per eundem ad patrem de filio: Domine, quis [20]credidit auditui nostro, et brachium domini cui revelatum est? Annuntiavimus de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non erat forma eius, nec gloria. Haec pauca de multis. Nec enim affectamus universas scripturas evolvere, cum et in singulis capitulis plenam maiestatem et auctoritatem contestantes maiorem congressum in retractatibus [21]habeamus. His itaque paucis [22]tamen manifeste distinctio trinitatis exponitur. Est enim ipse qui pronuntiat spiritus, et pater, ad quem pronuntiat, et filius, de quo pronuntiat. Sic et cetera, quae nunc ad patrem de filio vel ad filium, nunc ad filium de patre vel ad patrem, nunc ad spiritum pronuntiantur, unamquamque personam in sua proprietate constituunt.

Ies. LXI, 1. — Ps. LXXI, 18. — Ps. III, 2. — Ps. CX, 1. — Ies. XLV, 1. — Ies. LIII, 1 sq.

Cap. XII. Si te adhuc numerus scandalizat trinitatis quasi non connexae in unitate simplici, interrogo quomodo unicus et singularis pluraliter loquitur, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, cum debuerit dixisse, Faciam hominem ad imaginem et similitudinem meam, [1]utpote unicus et singularis? Sed et in sequentibus: Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis. Fallit aut ludit, ut, cum unus et solus et singularis esset, numerose loqueretur. Aut numquid angelis loquebatur, ut Iudaei interpretantur, quia nec ipsi filium agnoscunt? An quia ipse erat pater, filius, spiritus, ideo pluralem se [2]praestans pluraliter sibi loquebatur? Immo quia iam adhaerebat illi filius, secunda persona, sermo ipsius, et tertia, spiritus in sermone, ideo pluraliter pronuntiavit, Facia-

Gen. I, 26. — Gen. III, 22.

15. ad patrem in psalmo *A. Leid.* 16. derelinqueris *AB. Leid.* 17. conserviont *A. Leid.* 18. qui Christi *A. m. sec.* Christi *reliqui.* 19. dextram *B.* 20. credit *A. Leid.* 21. habemus *AB. Leid.* 22. tamen *Ad. Leid.* tam *reliqui.*

Cap. XII. 1. utputo *A. m. pr.* ut puta *A. m. sec.* ut pute *Leid.* 2. praeferens *Fulv. Ursinus.*

Cap. XI. a. qui Christi personam sustinent] Qui de Christi persona prophetant. *Sustinere* enim fere ponit pro expectare, sperare.

mus, et, Nostram, et, Nobis. [3]Cum quibus enim faciebat hominem, et quibus faciebat similem? [3]Filio quidem, qui [4]erat induturus hominem, spiritu vero, qui erat sanctificaturus hominem; quasi [5]cum ministris et arbitris ex unitate trinitatis loquebatur. Denique sequens scriptura distinguit inter personas: [6]Deus hominem ad imaginem dei fecit illum. Cur non suam, si unus [7]qui faciebat, et non erat ad cuius faciebat? Erat autem ad cuius imaginem faciebat, ad filii scilicet, qui homo futurus certior et verior imaginem suam fecerat dici hominem, qui tunc de limo formari habebat, imago [8]veri et similitudo. Sed et in antecedentibus operibus mundi quomodo scriptum est? [9]Primum quidem, nondum filio apparente: Et dixit deus, Fiat lux, et facta est. Ipse statim sermo lux vera, quae illuminat hominem venientem in hunc mundum, et per illum mundialis quoque lux. Exinde autem in sermone, Christo assistente et amministrante, deus voluit fieri, et deus fecit. Et dixit deus, [10]Fiat firmamentum, et fecit deus firmamentum; et dixit deus, Fiant luminaria, et fecit deus luminare maius et minus. Sed et cetera utique idem fecit qui et priora, id est sermo dei, per quem omnia facta sunt et sine quo factum est nihil. Qui si ipse deus est, secundum Ioannem, Deus [11]erat sermo, habes duos, alium dicentem, ut fiat, alium facientem. Alium autem quomodo accipere debeas iam professus sum, personae, non substantiae, nomine, ad distinctionem, non ad divisionem. [12]Ceterum ubique teneam[a] unam substantiam in tribus cohaerentibus, tamen alium dicam oportet ex necessitate sensus eum qui iubet, et eum qui facit. Nam nec iuberet, si ipse faceret, dum [13]iuberet fieri per eum. Tamen iubebat, [14]haud sibi iussurus, si unus esset, aut sine iussu facturus, quia non expectasset[b] ut sibi iuberet.

Gen. I, 27. Gen. I, 3. Gen. I, 6. 16. Io. I, 3. Io. I, 1.

Ergo, inquis, si deus dixit et deus fecit, [1]sic alius deus dixit et alius fecit; duo dii praedicantur. Si tam durus es, puta interim; [2]et ut adhuc amplius hoc putes, accipe et in psalmo duos deos dictos: Thronus tuus deus in aevum, virga regni tui: Dilexisti

Cap. XIII. Ps. XLV, 7 sq.

3. Cum filio *d., cum Fulvio Ursino.* 4. erat induiturus *Babc.* induiturus erat *A. Leid.* 5. comministris *Fr. Iunius.* 6. Et fecit deus *cd.* Hominem deus *A.* 7. qui *om. A. Leid.* 8. veri *d., cum Fulvio Ursino.* vero *reliqui, et Leid.* 9. primo *A. Leid.* 10. Fiat — — et dixit deus *om. A. Leid.* 11. erit *A.* 12. Ceterum ubique teneam *A. Leid.* Ceterum ubique teneo *Babc.* Ceterum etsi ubique teneo *d.* 13. iuberet enim, fieret per eum *Latinius.* 14. aut *A., Latinius.*
Cap. XIII. 1. sic *ego. si libri omnes.* 2. et ut tu *A.* ut et ut *Leid.*

Cap. XII. a. Ceterum ubique teneam] Coniunctivum reposui ex auctoritate librorum veterum, cumque iisdem delevi particulam *etsi,* quae Ursini debebatur ingenio. Nec semel Septimius ita simplici usus est coniunctivo suppressa concessiva.

b. expectasset] Id est sustinuisset, moratus esset.

iustitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te deus, deus tuus. Si ad deum loquitur, et unctum deum [3]a deo *affirmat,* affirmasset hic duos deos pro virgae regnatu[a]. Inde et Esaias ad personam Christi, et [4]Seboin, inquit, viri elati ad te transibunt, et post te sequentur vincti manibus, [5]et te adorabunt, quia in te deus est; tu enim es deus noster, et nesciebamus, deus Israëlis. Et hic enim dicendo, Deus in te, et, Tu deus, duos proponit, [6]qui erant, [7]in Christo et spiritum sanctum. Plus est quod in evangelio totidem invenies: In principio erat sermo, et sermo erat apud deum, et deus erat sermo. Unus qui erat, et alius penes quem erat. Sed et nomen domini in duobus lego. Dixit dominus domino meo, Sede ad dexteram meam. Et Esaias haec dicit: Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium domini cui revelatum est? Brachium enim [8]tuum omnino dixisset, si non dominum patrem, et dominum filium intellegi vellet. Etiam adhuc antiquior Genesis: Et pluit dominus super Sodomam et Gomorram sulphur et ignem de caelo a domino. Haec aut nega scripta, aut quis es, ut non putes accipienda quemadmodum scripta sunt, maxime quae non in allegoriis et parabolis, sed in definitionibus [9]certis et simplicibus habent sensum? Quodsi ex illis [10]es qui tunc dominum non sustinebant dei se filium ostendentem, [11]ne eum dominum crederent, recordare tu cum illis scriptum esse: Ego dixi, Vos dii estis, et filii altissimi; et, Stetit deus in ecclesia deorum, ut, si homines per fidem filios dei factos deos scriptura pronuntiare non timuit, scias illam multo magis vero et unico dei filio [12]domini nomen iure contulisse. Ergo, [13]inquis, provocabo te, ut hodie quoque ex auctoritate istarum scripturarum constanter duos deos et duos dominos praedices. Absit. Nos enim, qui et tempora et causas scriptu-

Ies. XLV, 14. — Io. I, 1. — Ps. CX, 1. — Ies. LIII, 1. — Gen. XIX, 24. — Ps. LXXXII, 6. — Ps. LXXXII, 1.

3. a deo affirmat, affirmasset hic duos deos pro virgae regnatu. Inde *ego.* a deo affirmat, sed hic duos deos pro virga regni tui. Inde (unde *A.*) *ABabc. Leid.* a deo affirmat, scilicet hic duos deos proponit. Inde *d., cum Fulvio Ursino.* 4. Seboin *Bab.* Sebom *A. Leid.* Sabain *cd.* 5. et ad te *A. Leid.* 6. qui erant *ABabc. Leid. Probat Latinius.* qui erat et in quo erat *d., cum Fulvio Ursino.* 7. in Christo et spiritum sanctum. Plus est *ego.* in Christum et spiritum sanctum. Plus est *Latinius.* in Christo et spiritu ipsum, plus est *A. Leid.* in Christum et spiritum. Ipsum plus est *Babc.* Christum et spiritum. Ipsum plus est *d., cum Fulvio Ursino.* 8. tuum omnino *ego.* tuum, non domini *d., cum Fulvio Ursino.* suum non *ABabc. Leid.* 9. et certis *bcd.* 10. es *om. b.* 11. nec *Ad. Leid.* 12. dei *A (m. sec.) bcd.* domini *A (m. pr.) Ba.* deum *Leid.* 13. inquit *A. Leid.*

Cap. XIII. a. affirmat, affirmasset hic duos deos pro virgae regnatu.] Unctos esse videlicet. Ita enim haec verba olim mendosissima mihi iam emendasse videor. Quamquam Fr. Iunius paucioribus mutatis ita scribendum putabat „deus deus tuus (si ad deum loquitur, et unctum deum a deo, affirmat et hic duos deos) pro virga regni tui.“ „Nam haec postrema, inquit, sunt illius *propterea* quod praecessit exegetica.“

rarum per dei gratiam inspicimus, maxime paracleti, non hominum, discipuli, duos quidem definimus, patrem et filium, et iam tres cum spiritu sancto, secundum rationem oeconomiae, quae facit numerum, ne, ut vestra perversitas infert, pater ipse credatur natus et passus, quod non licet credi, quoniam non ita traditum est. Duos tamen deos et duos dominos nunquam ex ore nostro proferimus; non quasi non et pater deus, et filius deus, et [14]spiritus sanctus deus, et deus unusquisque, sed quoniam retro et duo dii et duo domini praedicabantur, ut, ubi venisset Christus, et deus agnosceretur et dominus vocaretur, quia filius dei et domini. Si enim una persona et dei et domini in scripturis inveniretur, merito Christus non esset admissus ad nomen dei [15]et domini. Nemo enim alius praeter unus deus et unus dominus praedicabatur, et futurum erat ut ipse pater descendisse videretur, quia unus deus et unus dominus [16]legebatur, et tota oeconomia eius obumbraretur, quae in materiam fidei [17]prospecta atque dispensata est. At ubi venit Christus et cognitus est a nobis quod [18]ipse *sit* qui numerum retro[b] fecerat, factus secundus a patre, et cum spiritu tertius, et iam pater per ipsum plenius manifestatus, redactum est iam nomen dei et domini in unionem; [19]et, quia nationes a multitudine idolorum transirent ad unicum deum, [20]ut differentia constitueretur inter cultores unius et plurimae divinitatis. Nam et lucere in mundo Christianos oportebat, ut filios lucis, lumen mundi unum et deum et dominum colentes et nominantes. Ceterum si ex conscientia, qua scimus dei nomen et domini et patri et filio et spiritui convenire, deos et dominos nominaremus, extinxissemus faces nostras etiam ad martyria timidiores, quibus evadendi [21]quaque [22]pateret occasio, iurantibus statim per deos et dominos, ut quidam haeretici, quorum dei plures. Itaque deos omnino non dicam nec dominos, sed apostolum sequar, ut, si pariter nominandi fuerint pater et filius, deum patrem appellem et Iesum Christum dominum nominem. Solum autem Christum potero deum dicere, sicut idem apostolus. Ex quibus Christus, qui est, inquit, deus super omnia benedictus in aevum omne. Nam et radium solis seorsum solem vocabo; so-

Rom. I, 7.

Rom. IX, 5.

14. spiritus sanctus deus *ABcd. tres Vaticani et Leid.* spiritûs deus *reliqui.* 15. et domini *Acd. Leid., tres Vaticani.* et ad domini *reliqui.* 16. loquebatur *A. Leid.* 17. profecta *A. Hirsaug.* 18. ipse sit *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* ipse *ABabc. Leid.* 19. ut *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* 20. et *d., cum Fulvio Ursino. Ita et Leidensis liber.* 21. quaquam *A(m. pr.).* quoque *A(m. sec.) d., Fulv. Ursinus.* 22. pateret *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* pater et *A. m. sec.* pater *A(m. pr.). Leid.* patet *reliqui.*

b. retro] Id est antea, ex usu Septimii. Cf. adnott. ad De Spect. cap. 9.

lem autem nominans, cuius est radius, non statim et radium solem appellabo. Nam etsi soles [23]duos *non* faciam, tamen et solem et radium eius tam duas res et duas species unius et indivisae substantiae numerabo, [24]quam deum et sermonem eius, quam patrem et filium.

Cap. XIV. Adhuc et illa nobis regula adsistit duos vindicantibus, patrem et filium, [1]quae invisibilem deum determinavit. Cum enim Moyses in Aegypto desiderasset domini conspectum, dicens, Si ergo inveni gratiam coram te, manifesta mihi te, ut cognoscenter videam te, Non potes videre, inquit, faciem meam; non enim videbit homo faciem meam et vivet, id est morietur qui viderit. Invenimus enim et a multis deum visum, et neminem tamen eorum qui eum viderant mortuum; visum quidem deum, secundum [2]hominum capacitates, non secundum plenitudinem divinitatis. Nam patriarchae deum vidisse [3]referuntur, ut Abraham et Iacob, et prophetae, ut Esaias, ut Ezechiel, et tamen mortui non sunt. Igitur aut mori debuerant, si eum viderant; deum enim nemo videbit et vivet: aut si deum viderunt, et mortui non sunt, scriptura mentitur deum dixisse, Faciem meam homo si viderit, non vivet: aut scriptura mentitur, [4]cum invisum, aut cum visum deum profert. Iam ergo alius erit [5]qui videbatur, quia non potest idem invisibilis definiri qui videbatur, et consequens erit [6]ut invisibilem patrem intellegamus pro plenitudine maiestatis, visibilem vero filium agnoscamus pro modulo derivationis, sicut nec solem nobis contemplari licet, quantum ad ipsam substantiae summam, quae est in caelis, radium autem eius toleramus oculis pro temperatura portionis, quae in terram inde porrigitur. Hic ex diverso volet aliquis [7]etiam filium invisibilem contendere, ut sermonem, ut spiritum, et dum [8]unam condicionem patris et filii vindicat, unum potius atque eundem confirmare patrem et filium. Sed diximus scripturam differentiae patrocinari per visibilis et invisibilis distinctionem. Nam et illud [9]adiciunt ad argumentationem, quod si filius tunc ad Moysen loquebatur, ipse faciem suam nemini visibilem pronuntiaret, quia scilicet ipse invisibilis pater fuerit in filii nomine. [10]Ac per hoc sic eundem volunt

Exod. XXXIII, 13. 18. 20.

23. duos non faciam *d.*, *ex emendat. Fulvii Ursini.* duos faciam *ABabc. Leid.* 24. qua *B. Leid.*

Cap. XIV. 1. quem *AB. Leid.* 2. hominum capacitatem *A.* hominis capacitatem *Leid.* 3. se referunt *A. Leid.* 4. cum invisum aut cum visum deum profert *Babcd.* neque eum invisum neque visum eum deum praefert *A.*, *in quo* quae eum visum refert *m. sec. correxit.* neque eum invisum aut eum visum domini praefert *Leid.* *Secundum quas scripturas commode reposueris* quae eum invisum quaeque visum eundem praefert, *vel* refert *aut* profert. 5. quiqui *Leid.* 6. ut *om. b.* 7. et *A.* ut *Leid.* 8. unicam *bcd.* 9. adicient *A. Leid.* 10. atque *A.*

accipi [11]et visibilem et invisibilem, quomodo eundem patrem et filium, quoniam et paulo supra, antequam faciem Moysi negasset, scriptum sit dominum ad Moysen locutum coram, velut si quis loquatur ad amicum suum, non minus quam et Iacob, Ego vidi, inquit, dominum facie ad faciem. Ergo visibilis [12]et invisibilis idem. Et quia idem utrumque, ideo et ipse [13]pater invisibilis, qua et filius, visibilis. Quasi non expositio scripturae, quae fit a nobis, filio competat, patre seposito in sua [14]invisibilitate. Dicimus enim et filium suo nomine eatenus invisibilem, qua sermo et spiritus dei ex substantiae condicione iam nunc, [15]et [16]qua deus et sermo et spiritus [17]dei, visibilem autem fuisse ante carnem eo modo quo dicit ad Aaron et Mariam, Etsi fuerit prophetes in vobis, in visione cognoscar illi, et in [17b]somnio loquar illi, non quomodo Moysi, os ad os loquar [18]illi in specie, id est in veritate, et non in aenigmate, id est non [19]*in* imagine; sicut et apostolus: Nunc videmus tanquam per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem. Igitur cum Moysi servat conspectum suum et colloquium facie ad faciem in futurum (nam hoc postea adimpletum est in montis secessu, sicut legimus in evangelio visum cum illo Moysen colloquentem), apparet retro semper in speculo [20]et aenigmate et visione et somnio deum, id est filium dei, visum, tam prophetis et patriarchis quam et ipsi adhuc Moysi. Et ipse quidem dominus si forte coram ad faciem loquebatur, non tamen ut est homo faciem eius videret, [21]nisi forte in speculo [22]et in aenigmate. Denique si sic Moysi locutus est dominus, ut et Moyses faciem eius [23]cominus sciret, quomodo statim atque ibidem desiderat faciem eius videre, [24]quam quia viderat, non desideraret? Quomodo aeque et dominus negat videri faciem suam posse, quam ostenderat, [25]si tamen ostenderat? Aut quae est facies dei, cuius conspectus negatur, si erat quae visa est? Vidi, inquit Iacob, deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea. Alia debet esse facies, quae, si videatur, occidit. Aut numquid filius quidem videbatur, [26]etsi facies, [27]sed ipsum hoc in visione et [28]somnio et speculo et aenigmate, quia [29]sermo et

Gen. XXXII, 30. — Num. XII, 6 sqq. — I Cor. XIII, 12. — Gen. XXXII, 30.

11. et *om. bcd.* 12. et *om. bc.* 13. pater invisibilis, qua et filius, visibilis *ego.* qua pater invisibilis et qua filius *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* pater invisibilis quia et filius *ABabc. Leid.* 14. invisibilitate *cd., ex emendat. Harrisii.* visibilitate *reliqui.* 15. et *om. A.* 16. qua *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* quia *ABabc. Leid.* 17. dei *om.?* 17 b. somnis *A. Leid.* 18. illis *ABa. Leid.* 19. in imagine *d., ex emend. Fulvii Ursini.* imagine *reliqui.* 20. et in aenigmate *A.* 21. ni forte *B.* 22. et *om. A. Leid.* 23. comminus *Ba.* 24. quam (quoniam *A.*) quia viderat *Acd. Leid. et tres Vaticani.* quam si videret *reliqui.* 25. si tamen ostenderat *om. A. Leid.* 26. et sic *d., cum Fulvio Ursino.* 27. et *A.* 28. somnio *d., Fulv. Ursinus.* somno *ABabc. Leid.* 29. sermo et spiritus *Ad. Leid. Sic coniec. etiam Fulv. Ursinus.* sermo spiritus *reliqui.*

spiritus nisi imaginaria forma videri non potest? Faciem autem suam dicit invisibilem patrem. Quis enim pater? [30]Non facies erit filii nomine auctoritatis, quam genitus a patre consequitur? Non enim et de aliqua maiore persona congruit dicere: Facies mea est ille homo, et faciem mihi praestat. Pater, inquit, maior me est. Ergo facies erit filii pater. Nam et scriptura quid dicit? Spiritus personae eius Christus dominus. Ergo si Christus personae paternae spiritus est, merito[a] [31]spiritus, cuius personae erat, id est patris, eum faciem suam ex unitate scilicet pronuntiavit. [32]Mira res plane, an facies filii pater accipi possit, qui est caput [33]eius. Caput enim Christi deus.

Io. XIV, 28. Thren. IV, 20. I Cor. XI, 3.

Cap. XV. Si hunc articulum quaestionibus scripturae veteris non expediam, de novo testamento sumam confirmationem nostrae interpretationis, ne quodcunque in filium reputo[a], in [1]patrem proinde defendas[b]. Ecce enim [2]et in evangeliis et in apostolis visibilem et invisibilem deum deprehendo sub manifesta et personali distinctione condicionis utriusque. Exclamat quodammodo Ioannes: Deum nemo vidit unquam. Utique nec retro. Ademit enim temporis quaestionem dicendo [3]deum nunquam visum. Confirmat et apostolus de deo: Quem nemo vidit hominum, sed nec [4]videri potest, [5]scilicet quia morietur qui [6]videbit. [7]Idem ipsi apostoli et vidisse se Christum et contrectasse testantur. Porro si ipse est Christus [8]et pater et filius, quomodo [9]et visus est et invisus? Ad hanc diversitatem visi et invisi in unum conferendam quis ex diverso non argumentabitur recte utrumque dictum, visibilem quidem in carne, invisibilem [10]vero ante carnem, ut idem sit pater invisibilis ante carnem qui et filius visibilis in carne? Atquin si idem ante carnem invisibilis, quomodo visus etiam retro invenitur ante carnem? [11]Aeque si idem post carnem visibilis, quomodo et nunc invisibilis pronuntiatur ab apostolis, nisi quia alius, [12]quem et retro visum

Io. I, 18. I Tim. VI, 16. I Io. I, 1.

30. Non *d., Fulv. Ursinus.* Num *ABabc. Leid.* 31. spiritus cuius personae erat *Fr. Iunius.* spiritus cuius persona erat *ABabc. Leid.* cuius spiritus persona erat *d., Fulv. Ursinus.* 32. Mira res *Fulv. Ursinus.* Mirarer *ABabcd. Leid.* 33. eius Christi. caput *A. Leid.*

Cap. XV. 1. patre *A. Leid.* 2. et *om. A. Leid.* 3. dominum *ABab. Leid.* 4. videri *ABab. Leid.* videre *cd.* 5. quia scilicet *bc.* 6. viderit *d., cum Fulvio Ursino.* 7. Idem *B.* idest *A. Leid.* Iidem *reliqui.* 8. et pater *Acd. Leid. et tres Vaticani.* pater *reliqui.* 9. et visus *A. Leid.* visus *Babcd.* 10. vero *om. bc.* 11. Sed quae *A. Leid.* 12. quem et retro visum *d., ex emendat. Fulv. Ursini.* qui et retro visus *Aabc. Leid.*

Cap. XIV. a. merito] Id est consequenter. Cf. adnotat. ad De Anima cap. 6.

Cap. XV. a. reputo] Cf. quae adnotavi de hoc verbo ad de Carne Chr. cap. 3.

b. defendas.] Dixi de hoc verbo ad De Virg. Veland. cap. 10. et Adv. Marc. I, 26.

in aenigmate [13]plenius visibilem caro effecit, sermo scilicet, qui et caro factus est, alius, quem nunquam quisquam vidit, nisi pater, scilicet cuius est sermo? Denique inspiciamus quem apostoli viderint. Quod vidimus, inquit Ioannes, quod audivimus, oculis nostris vidimus, et manus nostrae contrectaverunt de sermone vitae. Sermo enim vitae caro factus, et auditus, et visus, et contrectatus, quia caro, qui ante carnem sermo tantum in primordio apud deum patrem, non pater apud sermonem. Nam etsi deus sermo, sed apud deum, quia ex deo deus, quia cum patre apud patrem. Et vidimus gloriam eius, tanquam unigeniti a patre, utique filii, scilicet visibilis, glorificati a patre invisibili. Et ideo, [14]quoniam sermonem dei deum dixerat, [14b]ne adiuvaret adversariorum praesumptionem, quasi patrem ipsum vidisset, [15]ad distinguendum inter invisibilem patrem et filium visibilem superdicit ex abundanti, Deum nemo vidit unquam. Quem deum? Sermonem? Atquin, Vidimus et audivimus [16]et contrectavimus de sermone vitae, praedictum est. Sed quem deum? scilicet patrem, apud quem [17]deum erat sermo, unigenitus [18]filius, [19]qui esse in sinu patris ipse disseruit. Ipse et auditus et visus, et ne phantasma crederetur, etiam contrectatus. Hunc et Paulus [19b]conspexit, nec tamen patrem vidit. Nonne, inquit, vidi Iesum? Christum autem et [20]ipse [21]deum cognominavit: Quorum patres et ex quibus Christus secundum carnem, [22]qui est super omnia deus benedictus in aevum. Ostendit [23]et ipse visibilem [24]dei filium, id est sermonem dei, [25]quia qui caro factus est Christus dictus est. De patre autem ad Timotheum: Quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest; exaggerans amplius: Qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem; de quo et supra dixerat: Regi autem saeculorum, immortali, invisibili, soli deo; ut et contraria ipsi filio adscriberemus, mortalitatem, accessibilitatem; quem mortuum contestatur secundum scripturas, [26]et a se novissime visum, per accessibilem utique lucem, quamquam et illam [27]neque ipse sine periculo luminis expertus est, neque

I Io. I, 1. — Io. I, 14. — I Io. IV, 12. — Io. I, 18. — I Cor. IX, 1. — Rom. IX, 5. — I Tim. VI, 16 — I Tim. I, 17 — I Cor. XV, 3

13. visibilem plenius caro efficit *A. Leid.* 14. quomodo *AB.* quem *Leid.* 14b. ut *AB. Leid.* 15. ad *om. b.* 16. et contrectavimus *om. A. Leid.* 17. deum *d., Fulv. Ursinus.* deus *ABabc. Leid.* 18. scilicet filius *d., cum Fulvio Ursino.* 19. qui esse in sinu patris ipse disseruit *ego.* qui est in sinu patris ipse disseruit *Babc.* qui in sinum patris, ipse disseruit *d.* qui sinum (suum *Leid.*) patris ipse deseruit *A. Leid.* 19b. conspicit *A.* 20. ipse *d., Fulv. Ursinus.* ipsum *ABabc. Leid.* 21. dominum *ABa. Leid.* 22. quae est persona omni *A. Leid.* 23. et ipse *abcd. Leid. Gorziensis.* et *AB.* 24. dei *cd. Vaticanorum unus.* domini *reliqui.* deum *Leid., et duo Vaticani.* 25. qui quia *A. Leid.* 26. et *abcd.* ut *reliqui, et Leid.* 27. neque et ipse *AB. Leid.*

Petrus et Ioannes et Iacobus [28]sine rationis et amentia[c], qui si, non passuri filii gloriam, sed patrem vidissent, credo, morituri ibidem[d]. Deum enim nemo videbit et vivet. Si haec ita sunt, constat eum semper visum ab initio qui visus fuerit in fine, et eum nec in fine visum qui nec ab initio fuit visus, et ita duos esse visum et invisum. Filius ergo visus [29]est semper, et filius conversatus est semper, et filius operatus est semper, ex auctoritate patris et voluntate, quia Filius nihil a semetipso potest facere, nisi viderit patrem facientem, in sensu scilicet [30]facientem. Pater enim sensu agit, filius vero [31]qui in [32]patris sensu est videns perficit. Sic omnia per filium facta sunt, et sine illo factum [33]est nihil.

Exod. XXXIII, 20. — Io. V, 19. — Io. I, 3.

Cap. XVI. Nec putes sola opera mundi per filium facta, sed et quae a deo exinde gesta sunt. Pater enim, qui diligit filium et omnia tradidit in [1]sinu eius[a], utique a primordio diligit et a primordio tradidit. Ex quo, A primordio sermo erat apud deum, et deus erat sermo, cui data est omnis potestas a patre in caelis et in terra, Non iudicat pater quemquam, sed omne iudicium tradidit filio, a primordio tamen. Omnem enim dicens potestatem, et omne iudicium, et omnia per eum facta, et omnia tradita in manu eius, nullam exceptionem temporis permittit, quia omnia non erunt si non omnis temporis fuerint. Filius itaque est [2]qui ab initio iudicavit, turrem superbissimam elidens [3]linguasque [4]disperdens, orbem totum aquarum violentia puniens, pluens super Sodomam et Gomorram ignem et [5]sulphurem, [6]dominus a domino[b]. Ipse enim et ad humana semper colloquia descendit, ab Adam usque ad patriar-

Io. III, 35. — Io. I, 1. — Matth. XXVIII, 18. — Io. V, 22.

28. sine rationis et amentia *abd.* sine irratione et amentia *c.* sine ratione et amentia *AB. Leid., cod. Pithoei, et tres Vaticani.* sine rationis examentia *Fulv. Ursinus.* sine erratione et amentia *Rhenanus.* 29. fuit *A. Leid.* 30. facientem *Aabcd. Leid., et codd. scripti Rhenani.* sentientem *B.* 31. quod *Fulv. Ursinus.* 32. sensu patris *A. Leid.* 33. est *om. A. Leid.*

Cap. XVI. 1. sinu *ABab. Leid.* manu *cd., ex corr. Pamelii.* 2. qui ab *abcd. Leid.* qui et ab *AB.* 3. linguasque *Babcd.* linguas *A. Leid.* 4. dispertiens *d., Fulv. Ursinus.* 5. sulphur *Fr. Iunius.* 6. dominus a domino *cd.* deus a deo *reliqui, et Leid.*

c. sine rationis et amentia] Hoc est, neque sine periculo rationis neque sine amentia. „Periculum rationis" dicit ut supra „periculum lucis," hoc est damnum. (Rigalt.)

d. qui si, non passuri filii gloriam, sed patrem vidissent, credo, morituri ibidem.] Breviloquentia et stribligo Septimiana. Morituri, inquit, ibidem et statim, si, non filii gloriam, quam vel ipsam non passuri essent, sed ipsum patrem vidissent.

Cap. XVI. a. in sinu eius] Sic reposui ex auctoritate veterum librorum, quamquam hi vel ipsi alteram alibi (cf. infra cap. 21) scripturam tueantur. Cf. Sabaterii Antiqu. Bibl. Verss.

b. dominus a domino.] Sic correxit Pamelius, cum ita videret et supra cap. 13. extare. Ceterum cf. Sabaterii Ant. Bibl. Verss.

chas et prophetas, in visione, in [7]somnio, in speculo, in aenigmate, ordinem suum praestruens ab initio semper [8]quem erat persecuturus in finem. Ita semper ediscebat[c] et deus in terris cum hominibus conversari, [9]non alius quam sermo, qui caro erat futurus. Ediscebat autem, ut nobis fidem sterneret, ut facilius crederemus filium dei descendisse in saeculum, [10]si et retro tale [11]quid gestum cognosceremus. Propter nos enim sicut scripta sunt, ita et gesta sunt, in quos aevorum fines [12]decucurrerunt. Sic etiam adfectus humanos sciebat iam tunc, suscepturus etiam ipsas substantias hominis, carnem et animam, interrogans Adam, quasi nesciens[d], Ubi es, Adam? (Gen. III, 9.) paenitens quod hominem fecisset, quasi non praesciens; (Gen. VI, 6.) temptans Abraham, quasi ignorans quid sit in homine, (Io. II, 25) offensus, reconciliatus eisdem, et si qua haeretici adprehendunt quasi deo indigna ad destructionem creatoris, ignorantes haec in filium competisse, qui etiam passiones humanas et sitim et esuriem et lacrimas et ipsam nativitatem ipsamque mortem erat subiturus, propter hoc minoratus a patre modicum [13]citra angelos. (Ps. VIII, 6.) Sed haeretici quidem nec filio dei deputabunt [14]convenire quae tu [15]ipsi patri inducis, quasi ipse se [16]deminoraverit propter nos, cum scriptura alium dicat ab alio minoratum, non ipsum a semetipso. [17]Quid si et alius, qui coronabatur [18]gloriam et honorem, alius qui coronabat, utique filium pater? Ceterum quale est ut deus omnipotens ille invisibilis, quem nemo vidit hominum nec [19]videre potest, ille qui inaccessibilem lucem habitat, (I Tim. VI, 16.) ille qui non habitat in manu factis, (Act. App. XVII, 24.) a cuius conspectu terra [20]contremiscit, montes liquescunt ut cera, (Ioël II, 10. Ps. XCVII, 5.) qui totum orbem manu adprehendit velut nidum, cui caelum thronus et terra scabellum, (Ies. X, 14. Ies. LXVI, 1.) in quo omnis locus, non ipse in loco, qui universitatis extrema linea est, ille altissimus in paradiso ad vesperam [21]deambulaverit, quaerens Adam, et arcam post introitum Noë clauserit, et apud Abraham sub quercu refrigeraverit[e], et Moy-

7. somnio *d., Fulv. Ursinus.* somno *reliqui, et Leid.* 8. quem erat persecuturus in finem. Ita *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* quae (qui *A. Leid.*) erat persecuturus infinita *ABabc. Leid.* 9. non alius potuit quam sermo *cd., ex interpolatione Pamelii.* 10. si et *abcd.* et *AB. Leid.* 11. quod *A. Leid.* 12. decurrerunt *A.* 13. quid citra *d., cum Fulvio Ursino.* 14. devenire *edit. Semleri mendose.* 15. ipse *AB. Leid., tres Vaticani.* 16. deum minoraverit *A. Leid.* 17. Quod *edit. Semleri mendose.* 18. gloriam et honorem *AB. Leid., Paterniac., tres Vaticani.* gloria et honore *abcd. Gorz.* 19. videri *A. Leid.* 20. contremescit *AB.* 21. deambulavit *AB. Leid.*

c. ediscebat] Ἐμελετᾶτο. Cf. De Carne Chr. cap. 6 „non eum Christum recipientes, qui iam tum et adloqui et liberare et iudicare humanum genus *ediscebat* in carnis habitu“ cett.

d. interrogans Adam quasi nesciens] V. de hoc loco Adv. Marc. II, 25.

e. refrigeraverit] Cf. adnott. ad De Resurr. Carnis cap. 63.

sen de rubo ardenti vocarit, et in fornace Babylonii regis quartus [22]apparuerit (quamquam filius hominis est dictus), [23]ni haec in imagine et speculo et aenigmate fuissent? Scilicet et haec nec de filio dei credenda [24]fuisse, si scripta non essent, fortasse non credenda de patre, licet scripta, quem isti in vulvam Mariae deducunt, et in Pilati tribunal imponunt, et in [25]monumento Ioseph [26]reconcludunt. Hinc igitur apparet error illorum. Ignorantes enim a primordio omnem ordinem divinae dispositionis per filium decucurrisse, ipsum credunt patrem et visum et congressum et operatum et sitim et esuriem passum (adversus prophetam dicentem, Deus aeternus non sitiet nec esuriet omnino: quanto magis nec morietur nec sepelietur?), et ita unum deum semper egisse, id est patrem, quae per filium gesta sunt. (Ies. XL, 28.)

Cap. XVII. Facilius existimaverunt patrem in filii nomine egisse quam filium in patris, dicente ipso domino, Ego veni in patris mei nomine; item ad ipsum patrem, Nomen tuum manifestavi hominibus; condicente[a] etiam scriptura: Benedictus qui venit in nomine domini, utique filius in patris nomine. [1]Et nomen patris Deus omnipotens, Altissimus, Dominus virtutum, Rex Israëlis, Qui est. [2]Quatenus ita scripturae docent, haec dicimus et in filium competisse, et in [3]his filium venisse, et in [4]his semper egisse, et sic ea in se hominibus manifestasse. Omnia, inquit, patris, mea sunt. Cur non et nomina? [5]Cum ergo legis Deum omnipotentem, et Altissimum, et Deum virtutum, et Regem Israëlis, et Qui est, vide ne per haec filius etiam demonstretur suo iure Deus [6]omnipotens, qua sermo Dei omnipotentis, quaque omnium accepit potestatem, Altissimus, qua dextera dei exaltatus, sicut Petrus in Actis contionatur, Dominus virtutum, quia omnia subiecta sunt illi a patre, Rex Israëlis, quia illi proprie [7]excidit sors gentis istius, item Qui est, quoniam multi [8]filii dicuntur, et non sunt. Si autem volunt et Christi nomen patris esse, [9]audient suo loco. Interim hic mihi [10]promptum sit responsum adversus id quod [11]et de Apocalypsi Ioannis proferunt: [12]Ego dominus [13]qui est, et qui fuit et venit, (Io. V, 43. Io. XVII, 6. Ps. CXVIII, 26. Io. XVI, 15. Act. App. II, 22. Apoc. I, 8.)

22. apparuit *A. Leid.* 23. et in imagine et speculo et aenigmate. Scilicet *AB. Leid.* 24. fuissent *Fulv. Ursinus.* 25. monumento *Acd. Leid. Vaticanorum unus.* monumentis *reliqui.* 26. concludunt *d., cum Fulv. Ursino.*

Cap. XVII. 1. Sed et nomina *d., Fulv. Ursinus.* 2. quatinus *A.* 3. hiis *A.* 4. hiis *A.* 5. Cur *bc.* 6. omnipotens *om. AB. Leid.* 7. exivit *Latinius.* accidit *Fr. Iunius.* 8. dii dicuntur *Petr. Ciacconius et Fr. Iunius.* 9. audiunt *AB. Leid.* 10. promptum *ego.* promotum *libri omnes.* 11. et *om. A. Leid.* 12. Ergo *AB. Leid.* 13. qui est et qui fuit et venit *abcd. Gorz.* qui est et qui venit *A. Leid.* qui est et qui erat et qui fuit et venit *B.*

Cap. XVII. a. condicente] Cf. adnott. ad Scorp. cap. 14.

omnipotens, et sicubi alibi dei omnipotentis appellationem non putant etiam filio convenire. Quasi qui venturus [14]sit *non* omnipotens, cum et filius omnipotentis tam omnipotens [15]sit quam deus dei filius.

Cap. XVIII. Sed hanc societatem nominum paternorum in filio ne facile perspiciant perturbat illos scriptura, si quando unicum deum statuit, quasi non eadem et deos et dominos duos proposuerit, ut supra ostendimus[a]. Ergo quia duos et unum, inquiunt, invenimus, ideo ambo unus atque idem, et filius et pater. Porro non periclitatur scriptura, ut illi de tua argumentatione succurras, ne sibi contraria videatur. Habet rationem et cum unicum deum statuit et cum duos, patrem et filium, ostendit, et sufficit sibi. Filium nominari ab ea constat. Salvo enim filio recte unicum deum potest determinasse, cuius est filius. Non enim desinit esse [1]qui habet filium, ipse unicus, suo scilicet nomine, quotiens sine filio nominatur. Sine filio autem nominatur, cum principaliter determinatur ut prima persona, quae ante filii nomen erat proponenda, quia pater ante cognoscitur, et post patrem filius nominatur. Igitur unus deus pater, (Ies. XLV, 5.) et absque eo alius non est. Quod ipse [2]inferens non filium negat, sed alium deum. Ceterum alius a patre filius non est. Denique inspice sequentia huiusmodi pronuntiationum, et invenies fere ad idolorum factitatores atque cultores definitionem earum pertinere, ut multitudinem falsorum deorum unio divinitatis expellat, habens tamen filium, quanto individuum et inseparatum a patre, tanto in patre reputandum, etsi non nominatum. Atquin si nominasset illum, separasset, ita dicens: Alius praeter me non est, nisi filius meus. Alium enim etiam filium fecisset, quem de aliis excepisset. Puta solem dicere, Ego sol, et alius praeter me non est, nisi radius meus: nonne [3]denotasses vanitatem, quasi non et radius in sole deputetur? Itaque [4]praeter semetipsum non esse alium deum, hoc propter idololatriam tam nationum quam Israëlis; etiam propter haereticos, qui, sicut nationes manibus, ita et ipsi verbis idola fabricantur, id est alium deum et alium Christum. Igitur [5]et cum se unum pronuntiabat, filio pater procurabat, ne ab alio deo Christus venisse credatur, sed ab illo qui praedixerat, Ego deus et alius (Ies. XLV, 5. 18. XLIV, 6.)

14. sit non omnipotens *ego*. non sit omnipotens *d., cum Fulvio Ursino.* sit omnipotens *ABabc.* tam omnipotens sit *Leid.* 15. sit quam deus dei filius *d., ex emendat. Fulv. Ursini.* sit dei filius quam deus dei filius *ABabc. Leid.*

Cap. XVIII. 1. quod *A. Leid.* 2. inserens *AB. Leid.* 3. denotasses *d.* denotasset *ABabc. Leid.* 4. per *AB. Leid.* 5. cum et *A. Leid.*

Cap. XVIII. a. supra ostendimus.] Supra cap. 13.

Ies. XLIV, 24. absque me non est, qui se unicum, sed cum filio, ostendit, cum quo caelum solus extendit.

Cap. XIX. Ibid. Quin et hoc dictum eius in argumentum singularitatis arripient: Extendi, inquit, caelum solus. Quantum ad ceteras virtutes, solus, praestruens adversus coniecturas haereticorum, qui mundum ab angelis et potestatibus diversis volunt structum, qui et ipsum creatorem aut angelum faciunt, aut ad alia quae extrinsecus, ut opera mundi, ignorantem quoque subornatum. Aut si sic solus caelum extendit, quomodo isti praesumunt in perversum haeretici, quasi singularis non admittatur sophia illa dicens, Cum pararet [1] caelum, ego aderam [2] illi? Et si [3] dixit *apostolus*, Quis cognovit sensum domini, et quis illi consilio fuit? utique praeter sophiam [4] ait, quae illi aderat. In ipso tamen et cum illo universa compingebat, non ignorante quid faceret. Praeter sophiam autem Praeter filium dicit, qui est Christus, sophia et virtus dei, secundum apostolum, solus sciens sensum patris. Quis enim scit quae sunt in deo, nisi spiritus, qui in ipso est? non qui extra ipsum. Erat ergo qui non solum deum faceret, nisi a ceteris solum. [5] Sed et evangelium recusetur, quod dicat omnia per sermonem a deo facta esse, et sine [6] eo nihil factum. Nisi enim fallor et alibi scriptum est: Sermone eius caeli firmati sunt, et [7] spiritu eius [8] omnes virtutes eorum. Et sermo autem, virtus et sophia, ipse erit dei filius. Ita si per filium omnia, caelum quoque per filium extendens non solus extendit, nisi illa ratione [9] qua a ceteris solus. Atque adeo statim de filio loquitur. Quis alius deiecit signa ventriloquorum et divinationes a corde, avertens sapientes retrorsum et consilium eorum infatuans? sistens verba filii sui [a], dicendo scilicet, Hic est filius meus dilectus, hunc audite. Ita filium subiungens ipse interpretator est quomodo caelum solus extenderit, scilicet cum filio solus, sicut cum filio unum. Proinde et filii erit vox: Extendi caelum solus, quia sermone caeli confirmati sunt. Quia sophia [10] in sermone adsistente paratum est caelum, et omnia per sermonem sunt facta, competit et filium solum extendisse caelum, quia solus operationi patris ministravit. Idem erit dicens: Ego primus, et [11] in superventura

[Marginal references: Prov. VIII, 27. — Rom. XI, 34. — Prov. VIII, 30. — I Cor. II, 11. — Io. I, 3. — Ps. XXXIII, 6. — Ies. XLIV, 25. — Matth. III, 17. — Ies. XLIV, 24. — Ps. XXXIII, 6. — Ies. XLI, 4.]

Cap. XIX. 1. coelos *cd.* 2. illi simul. Et *cd.* 3. dixit apostolus, Quis *d., cum Fulvio Ursino.* dixit, quis *ABabc. Leid.* 4. ait *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* non fuit *A., et Latinius ex codice aliquo Vaticano.* fuit *Babc. Leid.* 5. Sed et *abcd.* Sed *AB. Leid.* 6. ipso *A. Leid.* 7. spiritu oris eius *d., cum Fulvio Ursino.* 8. omnes virtutes *Acd. Leid., tres Vaticani.* omnis virtus *reliqui.* 9. qua a ceteris *B (in marg., ex Hirsaugiensi, ni fallor) d., Fulv. Ursinus.* qua de ceteris *A. Leid.* qua ceteris *Babc.* 10. id est sermone *d., cum Fulvio Ursino et Fr. Iunio.* 11. insuper ventura *d.*

Cap. XIX. a. sistens verba filii sui] Cf. Adv. Marc. IV, 22.

ego sum. Primum scilicet omnium sermo. In principio erat sermo, in quo principio prolatus a patre est. Ceterum pater non habens initium, ut a nullo prolatus, ut innatus, non potest videri. Qui solus fuit semper, ordinem habere non potuit. Igitur si propterea eundem et patrem et filium credendum putaverunt, ut unum deum vindicent, [12]salva est unio eius qui, cum sit unus, [13]habet et filium, aeque et ipsum eisdem scripturis comprehensum. Si filium nolunt secundum a patre reputari, ne secundus duos faciat deos dici, ostendimus[b] etiam duos deos in scriptura relatos et duos dominos; et tamen ne de isto [14]scandalizentur, rationem reddimus qua dei non duo dicantur nec domini, sed qua pater et filius duo, et hoc non ex separatione substantiae, sed ex dispositione, cum individuum et inseparatum filium a patre pronuntiamus, nec statu, sed gradu alium, qui etsi deus dicatur, quando nominatur singularis, non ideo duos deos faciat, sed unum, hoc ipso, quod et deus ex unitate patris vocari habeat.

Io. I, 1.

Sed argumentationibus [1]eorum adhuc [2]retundendis opera praebenda est, si quid de scripturis ad sententiam suam excerpent, cetera nolentes intueri, quae et [3]ipsa regulam servant, et quidem salva unione divinitatis et monarchiae [4]sonitu. Nam sicut in veteribus nihil aliud tenent quam, Ego deus et alius praeter me non est, ita in evangelio responsionem domini ad Philippum tuentur, Ego et pater unum sumus, et qui me viderit, [5]videt et patrem, et ego in patre et pater in me. [6]His tribus capitulis totum instrumentum utriusque testamenti volunt [7]cedere, cum oporteat secundum plura intellegi pauciora. Sed proprium [8]hoc est omnium haereticorum. Nam quia pauca sunt quae in silva [9]inveniri possunt, pauca adversus plura defendunt, et posteriora adversus priora suscipiunt. Regula autem omni [10]rei semper ab initio [11]constituta in prioribus[a] et in posteriora praescribit, utique et in pauciora.

Cap. XX. — Ies. XLV, 5. — Io. XIV, 9 sq.

Aspice itaque quanta[a] praescribant tibi etiam in evangelio ante Philippi consultationem et ante omnem argumentationem tuam. Et

Cap. XXI.

12. salvus *AB. Leid.* 13. habet *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* habeat *ABabc. Leid.* 14. scandalizarentur *A. Leid. et Vaticani.*

Cap. XX. 1. eorum *om. A. Leid.* 2. retundendum *A. Leid.* 3. ipsam *A. Leid.* 4. sonatu *A. Leid.* 5. vidit *AB.* 6. Legis *A.* Legibus *Leid.* 7. credere *AB. Leid.* 8. est hoc *Leid.* 9. invenire *Fr. Iunius.* 10. rei (re *A. Leid.*) semper ab *Acd. Leid. Vaticani.* 11. constituta in prioribus et in posteriora praescribit, utique et in pauciora *ego.* constituta in prioribus et in posteriora praescribit, utique et in paucioribus *ABabc. Leid.* constituta ex prioribus et ex pluribus et in posteriora praescribit, utique et in pauciora *d., cum Fulvio Ursino.*

b. ostendimus] Supra cap. 13.

Cap. XX. a. in prioribus] Id est dum in prioribus valet.

Cap. XXI. a. quanta] Id est quot capitula. Cf. adnott. ad Apolog. cap. 3.

in primis ipsa statim praefatio Ioannis evangelizatoris demonstrat quid retro fuerit qui caro fieri habebat. In principio erat sermo, et sermo erat apud deum, et deus erat sermo; hic erat in principio apud deum; omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Nam si haec non aliter accipi licet quam quomodo scripta sunt, indubitanter alius ostenditur qui fuerit a principio, alius apud quem fuit; alium sermonem [1]dei, alium deum (licet et deus sermo, sed qua dei filius, non qua pater), alium per quem omnia, alium a quo omnia. Alium autem quomodo dicamus saepe iam edidimus. Quo alium dicamus, necesse est [2]non eundem[b]; *non eundem* autem, non quasi separatum; [3]dispositione alium, non divisione. Hic ergo factus est caro, non ipse cuius erat sermo. Huius gloria visa est tanquam unici a patre, non tanquam patris. Hic [4]unius sinum patris disseruit, non sinum suum pater. Praecedit enim: Deum nemo vidit unquam. [5]Inde et si agnus dei [6]ab Ioanne designatur, non ipse cuius est dilectus[c]. Certe filius dei semper, sed non ipse, cuius est filius. Hoc [7]eum Nathanaël statim sensit, sicut et alibi Petrus: Tu es filius dei. Hoc et ipse recte sensisse illos confirmat, [8]Nathanaëli quidem respondens, Quia [9]dixi, vidi te sub ficu, ideo credis; Petrum vero beatum adfirmans, cui non caro neque sanguis revelasset, quod et patrem senserat, sed pater qui in caelis est. Quo dicto utriusque personae constituit distinctionem, et filii in terris, quem Petrus agnoverat dei filium, et patris qui in caelis, qui Petro revelaverat quod Petrus agnoverat dei filium Christum. Cum in templum introiit, aedem patris appellat, ut filius. Cum ad Nicodemum dicit: Ita, [9b]inquit, dilexit deus mundum, ut filium suum unicum dederit, in quem omnis qui crediderit non pereat, sed habeat vitam sempiternam. Et rursus: Non enim misit deus filium suum in mundum, ut iudicet mundum, sed ut salvus sit mundus per eum; qui crediderit in illum, non iudicatur; qui non crediderit in illum, iam iudicatus est, quia non credidit in nomine unici filii dei. Ioannes autem cum interrogaretur [10]quid de Iesu contingeret[d], Pater, inquit, [11]dilexit

Io. I, 1 sqq. — Io. I, 14. — Io. I, 18. — Io. I, 29. — Matth. XVI, 16. — Io. I, 50. — Matth. XVI, 17. — Io. II, 16. — Io. III, 16 sqq. — Io. III, 35 sq.

Cap. XXI. 1. dei, alium deum *Fr. Iunius*. dei, alium dominum *ABabc. Leid.* esse, alium deum *d., Fulv. Ursinus*. 2. non eundem, non eundem autem *ego*. non eundem autem *ABabc. Leid.* non eundem; alium autem *d., cum Fulvio Ursino*. 3. sed dispositione *d., cum Fulvio Ursino*. 4. unus *cd*. 5. Idem et agnus *d., cum Fulvio Ursino*. 6. a Iohanne *A. Leid.* 7. eum *ABcd. Leid., et tres Vaticani*. enim *ab. Gorz.* 8. Nathanael *ABa. Leid.* 9. dixit *B*. 9b. inquit *om. cd*. 10. quid Iesu *Petr. Ciacconius, et Fr. Iunius*. 11. diligit *cd*.

b. necesse est non eundem] Scil. dicamus. Vulgata distinctio erat „quo alium dicamus necesse est, non eundem autem" cett.

c. non ipse cuius est dilectus] Non ipse designatur cuius est dilectus.

d. cum interrogaretur quid de Iesu contingeret] Ita ex responso Ioannis

filium, et omnia tradidit in manu eius; qui [12]credidit in filium, habet vitam aeternam; qui non [13]credidit in filio dei, non videbit deum, sed ira dei manebit super eum. Quem [14]vero Samaritidi ostendit? Si Messiam, qui dicitur Christus, filium utique [15]se, non patrem, demonstravit, qui et alibi Christus, dei filius, non pater, dictus est. Exinde discipulis, Meum est, inquit, ut faciam voluntatem eius qui me misit, ut consummem opus eius. Et ad Iudaeos de paralytici sanitate: Pater meus usque modo operatur, et ego operor. Pater et ego, filius dicit. Denique propter hoc magis Iudaei illum interficere volebant, non [16]tantum quod solveret sabbatum, sed quod patrem suum deum diceret, aequans se deo. Tunc ergo dicebat ad eos, Nihil filius facere potest a semetipso, [17]nisi [18]videat patrem facientem; quae enim ille facit, eadem et filius facit. Pater enim diligit filium, et omnia demonstravit illi, quae ille [19]fecit, et maiora [20]istis opera demonstravit illi, ut vos miremini. Quomodo enim suscitat mortuos et vivificat, ita et filius quos vult [21]vivificat. Neque enim pater iudicat, sed omne iudicium dedit filio, uti omnes honorent filium, sicut honorant patrem. Qui non honorat filium, non honorat patrem, qui filium misit. Amen, amen dico vobis, quod qui audit sermones [22]meos et credit ei qui me misit, habet vitam aeternam, et in iudicium non [23]veniet, sed transit [24]de morte in vitam. Amen dico vobis, [25]quod veniet hora qua mortui audient vocem filii dei, et [26]cum audierint, vivent. Sicut enim pater habet vitam aeternam a semetipso, ita et filio dedit vitam aeternam [27]habere in semetipso, et iudicium dedit illi facere in potestate, [28]quia filius hominis est, per carnem scilicet, sicut et filius dei, per spiritum eius. Adhuc adicit, Ego autem habeo maius quam Ioannis testimonium; opera enim, quae pater mihi dedit consummare, illa ipsa de me testimonium perhibent, quod me pater miserit; et qui me misit pater, ipse testimonium dixit de me. Subiungens autem, Neque vocem eius audistis unquam, neque formam eius vidistis, confirmat retro non patrem, sed filium fuisse, qui videbatur et audiebatur. Denique [29]dicit, Ego

Io. IV, 25 sq. — Io. IV, 34. — Io. V, 17. — Io. V, 19–27. — Io. V, 36 sq. — Io. V, 37. — Io. V, 43.

12. credit *cd.* 13. credit *cd.* 14. vero *om. A. Leid.* 15. sed *A. Leid.* 16. tamen quod solveret *B.* tamen solveret *A. Leid.* 17. nihil nisi *A. Leid.* 18. viderit *cd.* 19. facit *A. Leid.* 20. istis *cd.* ista *ABab. Leid.* 21. vivificabit *A. Leid.* 22. meos *om. AB. Leid. Pro* sermones *A. habet* sermonem. 23. venit *d., cum Fulvio Ursino.* 24. de vita vel morte in vitam *A. Leid.* 25. quando *A. Leid.* 26. qui *Latinius.* 27. a semetipso *A. Leid.* 28. quia *ABa. Vaticani duo.* qua *reliqui, et Leid.* 29. dicebat *A. Leid.*

temperat ipsam interrogationem. Spopondit enim Ioannes quod qui crediderit, ei a Iesu contingere vitam aeternam, qui non crediderit, ei contingere non videre deum, sed iram dei super eum manere.

veni in patris mei nomine, et non me recepistis. Adeo semper filius erat in dei et regis et domini [30] omnipotentis et altissimi nomine. Interrogantibus autem quid facere debeant respondit, Ut credatis in eum quem deus misit. Panem quoque se adfirmat, quem pater praestaret de caelo; ergo omne, quod ei daret pater, ad se venire, nec reiecturum se, quia de caelo descendisset, non ut suam, sed ut patris faceret voluntatem; voluntatem autem patris esse uti qui viderit filium et crediderit in eum, vitam et resurrectionem consequatur; neminem porro ad se venire posse, nisi quem pater adducat; omnem, qui a patre audisset et didicisset, venire ad se, Non quasi patrem aliquis viderit, adiciens et hic, ut ostenderet patris esse sermonem, per quem docti fiant. At cum discedunt ab eo multi, et apostolis suis offert si velint discedere et ipsi, [31] quid respondit Simon Petrus? Quo [32] discedimus? verba vitae habes, et nos credimus quod tu sis Christus. Patrem illum esse, an patris Christum[e]?

(Io. VI, 29. — Io. VI, 32. — Io. VI, 37 sqq. 44 sqq. — Io. VI, 66 sqq.)

Cap. XXII. Cuius autem doctrinam dicit, ad quam mirabantur? suam an patris? Aeque ambigentibus inter se, ne ipse esset Christus, utique non pater, sed filius, [1] Neque nescitis, inquit, unde sim, et non veni a [2] me ipso, sed est verus qui me misit, quem vos non nostis; ego novi illum, [3] quia apud illum sum. Non dixit, Quia ipse sum, et, Ipse me misi, sed, Ille me misit. Item cum misissent ad invadendum eum pharisaei, Modicum adhuc temporis, ait, vobiscum sum, et vado ad eum qui me misit. At ubi se [4] negat esse solum, Sed ego, inquit, et qui me misit pater: nonne duos demonstrat, tam duos quam inseparatos? Immo totum erat hoc quod docebat, inseparatos duos esse; siquidem et legem proponens, duorum hominum testimonium confirmantem, subiungit: Ego testimonium dico de me, et testimonium dicit de me, qui me misit, pater. Quodsi unus esset, dum idem est et filius et pater, non uteretur legis patrocinio fidem imponentis non unius testimonio, sed duorum. Item interrogatus, ubi esset pater, neque se neque patrem notum esse illis respondens, duos dixit [5] ignotos. Quodsi ipsum nossent, patrem nossent, non quidem quasi ipse esset pater et filius, sed quia per individuitatem neque agnosci neque ignorari

(Io. VII, 28 sq. — Io. VII, 33. — Io. VIII, 16. — Io. VIII, 18. — Io. VIII, 19. — Ibid.)

30. et omnipotentis *d., cum Fulvio Ursino.* 31. et quid *A. Leid.* 32. discedemus *c.*

Cap. XXII. 1. Neque nescitis *Leid.* neque me scit *A.* Atque me scitis *Fr. Iunius.* Neque me scitis *Babcd.* 2. metipso *A. Leid.* 3. quia apud ipsum sum *A.* qui ab illo sum, et ille me misit *cd.* 4. negatur *A. Rescripserim* negans. 5. esse ignotos *A.*

e. an patris Christum?] Creduntne patrem illum esse, an patris Christum?

alter sine altero potest: Qui me, ait, misit, verax est, et ego quae ab eo audivi, ea [6]et loquor in mundum; interpretante extrinsecus scriptura non cognovisse illos quod de patre dixisset, cum scilicet cognoscere debuissent sermones patris in filio esse, legendo apud Hieremiam, Et dixit mihi dominus, Ecce dedi sermones meos in os tuum; et apud Esaiam, Dominus [7]dat mihi linguam disciplinae ad cognoscendum, quando oporteat dicere sermonem; sicut ipse rursus, Tunc, inquit, cognoscetis quod ego sim, et a [8]memetipso nihil loquar, sed sicut me docuit, ita et loquor, quia et qui me misit mecum est. Et hoc ad testimonium individuorum duorum. Item in altercatione Iudaeorum [9]exprobrans quod occidere eum vellent, Ego, inquit, quae vidi penes patrem meum, loquor, et vos, quod vidistis penes patrem vestrum, id facitis; et nunc vultis occidere hominem veritatem vobis locutum, quam audivit a deo; et, Si deus esset pater vester, dilexissetis me; ego enim ex deo exivi et veni (et tamen non [10]separantur, licet exisse dixerit, ut quidam arripiunt huius dicti occasionem; exivit autem a patre ut radius ex sole, ut rivus ex fonte, ut frutex ex semine); ego daemonium non habeo, sed [11]honoro patrem meum; et, [12]Si ego me [13]ipse glorificem, nihil est gloria mea; est qui me glorificet, pater, quem vos dicitis deum esse vestrum, nec nostis illum, at ego novi eum; et si dicam, non novi, ero similis vestri, mendax; sed novi illum, et sermonem eius servo. [14]At cum subiungit, Abraham diem meum vidit, et laetatus est, nempe demonstrat filium Abrahae retro visum, non patrem. [15]Item super caecum illum patris opera dicit se facere oportere, cui post restitutionem luminum, Tu, inquit, credis in filium dei? et interroganti, quis esset iste, ipse se demonstrans utique filium demonstravit, quem credendum [16]esse dixerat. Dehinc cognosci se profitetur a patre, et patrem a se, et ideo se diligi a patre quod animam suam ponat, quia hoc praeceptum accepisset a patre. Et interrogatus a Iudaeis, si ipse esset Christus (utique [17]dei, nam usque in hodiernum Iudaei Christum dei, non ipsum patrem sperant, quia nunquam Christus pater scriptus est venturus), Loquor, inquit, vobis, et non creditis; opera, quae ego facio in nomine patris, ipsa de me testimonium dicunt. Quod testimonium? ipsum scilicet esse de quo interrogabant, id est Christum dei. De ovibus etiam suis, quod nemo illas de manu eius eriperet,

Io. VIII, 26. Ibid. v. 27. Ier. I, 9. Ies. L, 4. Io. VIII, 28 sqq. Io. VIII, 38. 40. 42. 49 sq. 54 sq. Io. VIII, 56. Io. IX, 35. Io. IX, 36 sq. Io. X, 15. 17 sq. Io. X, 24 sq.

6. et *om. A. Leid.* 7. mihi dat *A. Leid.* 8. me ipso *A. Leid.* 9. exprobans *A.* 10. separamus *B.* speravi *A. Leid.* 11. honorifico *A. Leid.* 12. ego si *A. Leid.* 13. ipsum gloricer *A(?).* ipsum glorificor *Leid.* 14. Ac *cd.* 15. Ipse *A. Leid.* 16. esse *om. A. Leid.* 17. deus *B.*

Io. X, 28 sqq. [18]Pater, qui maior est omnibus, mihi dedit; et, Ego et pater unum sumus. Hic ergo iam gradum volunt figere stulti, immo caeci, qui non videant, primo, Ego et pater, duorum esse significationem; dehinc in novissimo, Sumus, non ex unius esse persona, quod pluraliter dictum est; tum, quod Unum sumus, non Unus sumus. Si enim dixisset, [19]Unus sumus, potuisset adiuvare sententiam illorum. Unus enim singularis numeri significatio videtur; adhuc cum duo masculini generis. Unum dicit neutrali verbo, quod non pertinet ad singularitatem, sed ad unitatem, ad similitudinem, ad coniunctionem, ad dilectionem patris, qui filium diligit, et ad obsequium filii, qui voluntati patris obsequitur. Unum sumus, dicens, ego et pater, ostendit duos esse, quos aequat et iungit. Adeo addit Io. X, 32. etiam multa se opera a patre ostendisse, quorum nihil lapidari Io. X, 33. mereretur. Et ne putarent ideo se illum lapidare debere, quasi se deum ipsum, id est patrem, voluisset intellegi, quia dixerat, Ego et pater unum sumus, qua filium dei deum ostendens, non qua Io. X, 34 sqq. ipsum deum, Si in lege, inquit, scriptum est, Ego dixi, vos dii estis, et non potest solvi scriptura, quem pater sanctificavit et misit in mundum, vos eum blasphemare dicitis, quia [20]dixerat, Filius dei sum? Si non facio opera patris mei, nolite credere; si vero facio et mihi credere non vultis, vel propter opera credite; et scitote, quod ego in patre sim, et pater in me. Per opera ergo [21]erit pater in filio, et filius in patre; et ita per opera intellegimus unum esse [22]patrem. Adeo totum hoc perseverabat inducere, ut duo tamen crederentur in una virtute, quia aliter filius credi non posset nisi duo crederentur.

Cap. XXIII. Post haec autem [1]Martha filium dei eum confessa non magis Io. XI, 27. Matth. XVI, 16 erravit quam Petrus et Nathanaël; quamquam et si errasset, statim didicisset. Ecce enim ad suscitandum fratrem eius a mortuis ad Io. XI, 41 sq. caelum et ad patrem dominus suspiciens, Pater, inquit, utique filius, gratias ago tibi, quod me semper exaudias: [2]propter istas turbas circumstantes dixi, ut credant [3]quod tu me miseris. Sed et Io. XII, 27 sq. in conturbatione animae: Et quid dicam? pater, salvum me fac de ista hora: atquin propter hoc veni in istam horam; verum, pater, Io. V, 43. glorifica nomen tuum; in quo erat [4]filius. Ego, inquit, veni in

18. Pater (Pater est *A. Leid.*), qui maior est omnibus, mihi dedit (dedit mihi *Vaticani*) *A. Leid., et tres Vaticani.* Pater enim quod mihi dedit, maius est omnibus *Babcd.* 19. unus sumus *d.* quod unus sumus *ABabc. Leid.* 20. dixi *cd., de coniect. Pamelii.* dixerit *Fr. Iunius.* 21. erat *d., cum Fulvio Ursino.* 22. patrem et filinm *d., cum Fulvio Ursino.*

Cap. XXIII. 1. Martha *cd.* Maria *reliqui, et Leid.* 2. sed propter *Latinius.* 3. quia tu *A. Leid.* 4. et filius *d.*

patris mei nomine. Inde scilicet suffecerat[a] filii ad patrem vox. Ecce [5]ex abundantia respondet de caelo pater, filio [6]contestaturus, Hic est filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum. Ita [7]et *in* isto, Glorificavi, et glorificabo rursus, quot personae tibi videntur, perversissime [8]Praxea, nisi quot et voces? Habes filium in terris, habes patrem in caelis. Non est separatio ista, sed dispositio divina. Ceterum scimus deum etiam intra abyssos esse, et ubique consistere, sed vi et potestate. Filium quoque, ut individuum, cum ipso ubique. Tamen in ipsa [9]*οἰκονομίᾳ* pater voluit filium in terris haberi, se vero in caelis. [10]Quo et ipse filius suspiciens et orabat et postulabat a patre, quo et nos erectos docebat orare: Pater noster, qui es in caelis; [11]cum sit et ubique. Hanc sedem suam voluit [12]pater: minoravit filium modico citra angelos ad terram [13]dimittendo, gloria tamen et honore coronaturus illum in caelos resumendo. Haec iam praestabat illi, dicens, Et glorificavi, et glorificabo. Postulat filius de terris, pater promittit a caelis. Quid mendacem facis et patrem et filium? Si [14]aut pater de caelis loquebatur ad [15]filium, cum ipse esset filius apud terras, aut filius ad patrem precabatur, cum ipse esset filius apud caelos: quale est ut filius item [16]postularet a semetipso, postulando a patre, [17]si filius erat pater? aut iterum pater sibi ipse promitteret, promittendo filio, si pater erat? Ut sic duos divisos diceremus, quomodo iactitatis, tolerabilius [18]erat duos divisos quam unum deum versipellem praedicare. Itaque ad istos [19]nunc dominus pronuntiavit, Non propter me [20]ista vox venit, sed propter vos, ut credant et hi, et patrem et filium in suis quemque nominibus et personis et locis. Sed adhuc exclamat Iesus et dicit, Qui credit in me, non in me credit, sed in eum credit qui me misit, quia per filium in patrem creditur, et auctoritas credendi filio pater est. Et qui [21]conspicit me, conspicit eum qui me misit. Quomodo? quoniam scilicet a memetipso non sum locutus, sed, qui me misit pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, et quid loquar. Dominus enim dat mihi linguam disciplinae ad cognoscendum, quando oporteat

Matth. XVII, 5. Io. XII, 28. Matth. VI, 9. Ps. VIII, 6. Io. XII, 30. Io. XII, 44. Io. XII, 45. Io. XII, 49. Ies. L, 4.

5. ex abundanti respondit *Latinius*. 6. contestaturus *ego*. contestatur *libri omnes*. 7. et in isto *cd*. et isto *reliqui, et Leid*. 8. Praxean *A. Leid*. 9. oeconomia *d*. oikonomia *A. Leid*. 10. Quod *AB. Leid*. 11. et cum *d*. 12. pater mihi turmis (turmis *A*.) minoravit *A. Leid*. 13. demittendo *d., Fulv. Ursinus*. 14. autem *AB. Leid*. 15. filium si autem pater cum ipse *A. Leid*. 16. postularet *d., cum Fulvio Ursino*. postulet *ABabc. Leid*. 17. si *om. AB. Leid*. 18. erit *A. Leid*. 19. tunc *d., cum Fulvio Ursino*. 20. vox ista *A. Leid*. 21. conspicit me *abcd*. me conspicit *A*. conspicit *B. Leid*.

Cap. XXIII. a. suffecerat] Ex eo quod filius erat veniebatque in nomine patris, una vox illius satis fuerat patri ut acquiesceret. (Fr. Iunius.)

pater autem manens in me facit opera. Per opera ergo virtutum et verba doctrinae manens in filio pater per ea videtur per quae manet, et per eum in quo manet, ex hoc ipso apparente proprie- Io. XIV, 10. tate utriusque personae, dum dicit, Ego sum in patre, et pater in Ibid. v. 11. me. Atque adeo, Credite, ait. Quid? Me patrem esse? Non puto Ibid. scriptum esse, sed, Quia ego in patre, et pater in me, si quo minus, vel propter opera credite, ea utique opera per quae pater in filio, non visu, sed sensu videbatur.

Cap. XXV. Post Philippum et totam substantiam quaestionis istius quae in finem evangelii, [1]perseverant[a] in eodem genere sermonis, quo Io. XIV, 16. pater et filius in sua proprietate [2]distinguuntur. Paracletum quoque a patre se postulaturum, cum ascendisset ad patrem, et missurum repromittit, et quidem alium. Sed iam praemisimus quomodo alium[b]. Io. XVI, 14 sq. Ceterum, De meo sumet, inquit, sicut ipse de patris. Ita connexus patris in filio et filii in paracleto tres efficit cohaerentes, alterum ex altero. Qui tres unum sunt, non unus, quomodo Io. X, 30. dictum est, Ego et pater unum sumus, ad substantiae unitatem, non ad numeri singularitatem. Percurre adhuc, et invenies quem Io. XV, 1. patrem credis (vice patris dictum et patrem agricolam [3]utique in terra tu putas fuisse), hunc rursus[c] in caelis a filio agnosci, cum Io. XVII, 11. illuc respiciens discipulos suos patri [4]tradidit. Sed et si in isto Matth. XXVII, 46. evangelio non [5]est revelatum, Deus meus, ad quid me dereliquisti? Luc. XXIII, 46 et, Pater, in tuis manibus depono spiritum meum, tamen post resurrectionem et [6]devictae gloriam mortis, exposita [7]necessitate[d] omnis humilitatis, cum iam patrem se posset ostendere tam fideli feminae, ex dilectione, non ex curiositate nec ex incredulitate Tho- Io. XX, 17. mae, tangere eum adgressae, Ne, inquit, contigeris me, nondum ascendi ad patrem meum, vade autem ad fratres meos ([8]quin et in hoc filium ostendit[e], filios enim appellasset illos, si pater fuisset), et dices eis, Ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, deum meum et deum vestrum. Pater ad patrem, et deus ad deum? an

Cap. XXV. 1. perseverat *Latinius*. 2. distinguntur *d., cum Fulvio Ursino*. distinguitur *ABabc. Leid.* 3. uti quem *edit. Leopoldi* et quem *Fr. Iunius*. 4. tradit *d., cum Fulvio Ursino*. 5. esset *d., cum Fulvio Ursino*. 6. devictae gloria *B.* devicta gloria *A. Leid.* 7. necessitatem *B.* 8. quin et in hoc se filium *d., cum Fulvio Ursino*. quia et (et *om. A.*) in hoc filium *ABabc. Leid.*

Cap. XXV. a. perseverant] Ea quae inde sequuntur, usque in finem evangelii, perseverant in eodem genere sermonis.

b. Sed iam praemisimus quomodo alium.] Cf. supra cap. 13.

c. hunc rursus] Vulgata distinctio est „patrem credis, vice patris dictum. Et patrem —— fuisse. Hunc rursus" cett.

d. exposita necessitate] *Exposita*, id est deposita. Cf. Adv. Valent. cap. 9. De Resurr. Carnis cap. 45. et cap. 49.

e. in hoc filium ostendit] Delevi voculam *se*, Septimiano quidem stilo minime necessariam. Cf. quae adnotavi ad De Virg. Veland. cap. 15. et Adv. Marc. IV, 26.

lius ad patrem, et sermo ad deum? Ipsa quoque clausula evangelii propter quid consignat haec scripta, nisi, Ut credatis, inquit, Iesum Christum filium dei? Igitur quaecunque ex his putaveris ad demonstrationem eiusdem patris et filii[f] proficere tibi posse, adversus definitivam evangelii sententiam niteris. Non ideo enim scripta sunt, ut patrem credas [9]Iesum Christum, sed ut filium. *Io. XX, 31.*

Propter unum Philippi sermonem et domini responsionem ad eum [1]videmur Ioannis evangelium [2]decucurrisse, ne tot [3]manifeste pronuntiata et ante et postea unus sermo subvertat, secundum omnia potius quam adversus omnia, etiam adversus suos sensus interpretandus. Ceterum ut alia evangelia non interponam, quae [4]nativitate dominica [5]fidem confirmant, sufficit [6]eum qui nasci habebat ex virgine ab ipso annuntiari angelo filium dei determinatum. Spiritus dei superveniet in te, et virtus altissimi obumbrabit te: propterea quod nascetur ex te [7]sanctum, vocabitur filius dei. Volent quidem et hic argumentari, sed veritas praevalebit. Nempe, inquiunt, filius dei deus est, et virtus altissimi altissimus est. Nec pudet illos inicere [8]quod, si esset, scriptum fuisset. Quem enim verebatur, ut non aperte pronuntiaret, Deus superveniet, et altissimus obumbrabit te? Dicens autem, Spiritus dei, etsi [9]spiritus dei, tamen non directo deum nominans portionem totius intellegi voluit, quae cessura erat in filii nomen. Hic spiritus dei idem erit sermo. [10]Sicut enim Ioanne dicente, Sermo caro [11]factus est, [12]spiritum quoque intellegimus in mentione sermonis, ita et hic sermonem quoque agnoscimus in nomine spiritus. Nam et spiritus substantia est sermonis, et sermo operatio spiritus, et duo unum sunt. Ceterum alium Ioannes profitebitur carnem factum, alium angelus carnem futurum, si non et spiritus sermo est, et sermo spiritus. Sicut ergo sermo dei non est ipse cuius est, ita nec spiritus, et si deus dictus est, non [13]tamen ipse est cuius est dictus. Nulla res alicuius ipsa est cuius est. Plane cum quid ex ipso est, et sic eius est, dum ex ipso sit, potest tale quid esse quale et ipse ex quo est et cuius est. Et ideo spiritus [14]deus, et sermo deus, quia ex deo, non tamen ipse ex quo est. [15]Quod deus dei, tan- *Cap. XXVI. Luc. I, 35. Io. I, 14.*

9. in Iesum *AB. Leid.*
Cap. XXVI. 1. videmus *cd.* 2. decurrisse *A. Leid.* 3. manifesto *A. Leid.* 4. de nativitate *cd.* 5. idem *d., cum Fulvio Ursino.* 6. enim *AB. Leid.* 7. vocabitur sanctus *A. Leid.* 8. quod — — verebatur *om. A. Leid.* 9. spiritum dei *c.* spiritus dei deus *d., cum Fulvio Ursino.* 10. Sicut *cd. Leid., tres Vaticani.* Sic *reliqui.* 11. factum *A. Leid.* 12. spiritus *a.* 13. enim *A. Leid.* 14. dei deus et sermo dei deus *d., Fulv. Ursinus.* 15. Quod si *d., cum Fulvio Ursino.*

f. demonstrationem eiusdem patris et filii] Hoc est quod pater et filius idem sint. Breviloquentia Septimiana.

quam [16]substantiva res, non erit [17]ipse deus, sed hactenus deus, [18]qua ex ipsius dei substantia, [19]qua et [20]substantiva res est, et ut portio aliqua totius. Multo magis virtus altissimi non erit ipse altissimus, [21]quia nec substantiva res est, quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia; et haec enim substantiae non sunt, sed accidentia uniuscuiusque substantiae. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus, [22]quodcunque sunt, spiritu dei et sermone et virtute, conlatis in virginem, quod de ea nascitur, filius dei est. [23]Hoc se et in istis evangeliis ipse testatur statim a puero. Non scitis, inquit, quod in patris mei me esse oportet? Hoc et satanas eum in temptationibus novit: Si filius dei es. Hoc [24]et exinde daemonia confitentur: Scimus qui sis, filius dei. Patrem et ipse adorat. Christum se dei a Petro [25]agnitum non negat. [26]Insultans in spiritu ad patrem, Confiteor, inquit, tibi pater, quod absconderis haec a sapientibus. Hic quoque patrem nemini notum nisi filio affirmat, et [27]patris filium [28]confessurum confessores et [29]negaturum negatores suos apud patrem, inducens parabolam filii, non patris, in vineam missi post aliquot servos, et occisi a malis rusticis, et a patre defensi, ignorans et ipse diem et horam ultimam soli patri notam, disponens regnum [30]discipulis, quomodo et sibi dispositum dicit a patre, habens potestatem legiones angelorum postulandi ad auxilium a patre si vellet, exclamans quod se deus reliquisset, in patris manibus spiritum ponens, et post resurrectionem spondens missurum se discipulis promissionem patris, et novissime mandans ut tinguerent in patrem et filium et spiritum sanctum, non in unum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tinguimur.

(Luc. II, 49. Matth. IV, 3. 6. Marc. I, 24. Matth. VIII, 29. VI, 6 sqq. XVI, 17. XI, 25. Matth. X, 32. Matth. XXI, 37 sqq. Matth. XXIV, 36. Luc. XXII, 29. Matth. XXVI, 53. XXVII, 46. Luc. XXIII, 46. XXIV, 49. Matth. XXVIII, 19.)

Cap. XXVII. Et quid ego in tam [1]manifestis [2]morabor, cum ea aggredi debeam de quibus manifesta obumbrare quaerunt? Undique enim obducti [3]*de* distinctione[a] patris et filii, quam manente coniunctione disponimus, ut solis et radii et fontis et fluvii, per individuum tamen numerum duorum et trium, aliter eam ad suam nihilominus

16. substantia *A. Leid.* 17. ipse ipse deus *A. Leid.* 18. qua *Latinius.* quia *libri omnes.* 19. qua et *d., cum Fulvio Ursino.* quae et *ABabc. Leid.* 20. substantia *A. Leid.* 21. quia *Aabcd.* qui *B. Leid.* 22. quotcunque *a.* 23. si hoc se *AB. Leid.* 24. et *om. A. Leid.* 25. cognitum *A. Leid.* 26. exultans *A. Leid., et Vaticanorum unus.* 27. patri *A. Leid.* 28. confessurus *Leid.* 29. negaturus *A. Leid.* 30. discipulorum *A. Leid.*

Cap. XXVII. 1. manifestatis *A. Leid.* 2. morabor *AB. Leid.* moror *reliqui.* 3. de distinctione *ego.* distinctione *Babcd.* distinctionem *A. Leid.*

Cap. XXVII. a. obducti de distinctione] Ita emendavi vocula *de* repetita ex initiali insequentis vocabuli syllaba. Verbi *obducere* apud Tertullianum fere pro *convincere* vel *confutare* usurpati exempla collegi ad De Ieiun. cap. 11.

sententiam interpretari conantur, ut aeque in una persona utrumque distinguant, patrem et filium, discentes filium carnem esse, id est hominem, id est Iesum, patrem autem spiritum, id est deum, id est Christum. Et qui unum eundemque contendunt patrem et filium, iam incipiunt dividere illos potius quam [4]unare. Si enim alius est Iesus, alius Christus, alius erit filius, [5]alius pater, quia filius Iesus, et pater Christus. Talem monarchiam apud Valentinum fortasse[b] didicerunt, duos facere, Iesum et Christum. Sed et haec iniectio eorum ex [6]praetractatis iam retusa est, quod sermo dei vel spiritus dei et virtus altissimi dictus sit, quem patrem faciunt. Non enim ipsae sunt cuius dicuntur, sed ex ipso et ipsius. Et aliter tamen in isto capitulo revincentur. Ecce, inquiunt, ab angelo praedicatum est: Propterea quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei. Luc. I, 35 Caro itaque nata est, caro [7]itaque erit filius dei. Immo de spiritu dei dictum est. Certe enim de spiritu sancto virgo concepit, et quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat quod erat conceptum et pariundum, id est spiritus, cuius et vocabitur nomen [8]Emmanuel, quod est interpretatum: Nobiscum deus. Caro autem Matth. I, 23 deus non est, ut de illa dictum sit, [8b]Vocabitur sanctum filius dei, sed ille qui in ea natus est deus, de quo et psalmus: Quoniam deus Ps. LXXXVII homo natus est in illa, et aedificavit eam voluntate patris. Quis deus in ea natus? sermo et spiritus, qui cum sermone de patris voluntate natus est. Igitur sermo in carne, [9]dum et de hoc quaerendum, quomodo sermo caro sit factus, utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem. Immo indutus. Ceterum deum inmutabilem et informabilem credi necesse est, [10]ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio est pristini. Omne enim, quodcunque transfiguratur in aliud, desinit esse quod fuerat, et incipit esse quod non erat. Deus autem neque desinit esse neque aliud potest esse. Sermo autem deus et sermo domini manet in aevum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit [11]configurari, consequens est ut sic caro factus intellegatur, dum [12]fit in carne, et manifestatur et videtur et contrectatur per carnem, quia et cetera sic accipi exigunt. Si enim sermo ex transfiguratione et demutatione substantiae caro factus est, una iam [13]erit

4. unare *Babcd.* iuuare *A. Leid.* unire *tres Vaticani, teste Pamelio.* 5. alius *om. AB. Leid.* 6. praetractatis *Ad. Leid., et B. in marg., ex Hirsaugiensi, ni fallor, codice.* retractatis *Babc.* 7. utique *d., cum Fulvio Ursino.* 8. emanuhel *B.* 8b. quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei *d., cum Fulvio Ursino.* 9. Denique et de hoc *Latinius.* 10. in aeternum *A. Leid.* 11. configurari *Babc.* transfigurari *d., cum Fulvio Ursino.* consignari *A.* 12. fit *Bd. Leid.* sit *Aabc.* 13. erit *d., cum Fulvio Ursino.* erat *ABabc. Leid.*

b. apud Valentinum fortasse] Cf. Adv. Valentin. cap. 16 et 27.

substantia Iesus ex duabus, ex carne et spiritu, [14]mixtura quaedam, ut electrum ex auro et argento[c], et incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est caro, dum alterum altero mutatur, et tertium quid efficitur. Neque ergo deus erit Iesus; sermo enim desiit esse, qui caro factus est: [15]neque homo caro; caro enim non proprie est, [16]quia sermo fuit. Ita ex utroque neutrum est; aliud longe tertium est quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo et deum et hominem expositum, ipso hoc psalmo suggerente, Quoniam deus homo natus est in illa, [17]aedificavit eam voluntate patris; certe usquequaque filium dei et filium hominis, cum deum et hominem, sine dubio secundum utramque substantiam in sua proprietate distantem, quia neque sermo aliud quam deus, neque caro aliud quam homo. Sic et apostolus de utraque eius substantia docet. Qui factus est, inquit, ex semine David. Hic erit homo et filius hominis, qui definitus est filius dei secundum spiritum. Hic erit deus et sermo, dei filius. Videmus duplicem statum, non confusum, sed coniunctum, in una persona, deum et hominem Iesum. [18]De Christo autem [19]differo[d]. Et adeo salva est utriusque proprietas substantiae, ut et spiritus res suas egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum[e], anxia usque ad mortem, denique et mortua est. Quodsi tertium quid esset, ex utroque confusum, ut electrum, non tam distincta documenta parerent utriusque substantiae. Sed et spiritus carnalia et caro [20]spiritalia egisset ex translatione, [21]aut neque carnalia neque spiritalia, sed tertiae alicuius formae [22]ex confusione; immo aut sermo mortuus esset aut caro mortua non esset, si sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiae ambae in statu suo quaeque [23]distincte agebant, ideo illis et operae et exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo: Quia quod [24]in carne natum est, caro est, et quod de spiritu, spiritus est. Neque caro spiritus fit, neque spiritus caro. In uno plane esse possunt. Ex his Iesus constitit, ex carne homo, ex spiritu deus, quem tunc angelus ex ea

Ps. LXXXVII, 5. Rom. I, 3. Ib. v. 4. Io. III, 6. Luc. I, 35.

14. ex mixtura *A. Leid.* 15. neque caro, id est homo; caro enim *d., cum Fulvio Ursino.* 16. qui *d., cum Fulvio Ursino.* 17. et aedificavit *AB. Leid.* 18. de quo Christo *A. Leid.* 19. differo *Acd. Leid., tres Vaticani.* dissero *Bab.* 20. spiritualia *A. Ubique.* 21. aut *d., cum Fulvio Ursino.* ut *ABabc. Leid.* 22. ex *om. abcd.* 23. distinctae *abc.* 24. de *Latinius.*

c. ut electrum ex auro et argento] Cf. Adv. Hermog. cap. 25.

d. De Christo autem differo.] De hoc enim cap. sequ.

e. esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum] Eisdem fere verbis utitur De Carne Chr. cap. 9.

parte, qua spiritus erat, dei filium pronuntiavit, servans carni filium hominis dici. Sic et apostolus etiam dei et [25]hominum appellans sequestrem[f] utriusque substantiae confirmavit. Novissime qui filium dei carnem interpretaris, exhibe qui sit filius hominis. Aut numquid spiritus erit? Sed spiritum patrem ipsum vis haberi, quia deus spiritus, quasi non et dei spiritus, sicut et sermo deus et dei sermo.

I Tim. II, 5

Cap. XXVII

Itaque Christum facis patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis huius, si tamen nomen [1]est Christus, et non appellatio potius; unctus enim [2]significatur. Unctus autem non magis nomen est quam vestitus, quam [3]calceatus, accidens nomini res. [4]An tu, si ex aliquo argumento vestitus quoque vocaretur Iesus, quomodo Christus ab unctionis sacramento, aeque Iesum filium dei diceres, vestitum vero patrem crederes? Nunc de Christo. Si pater Christus est, pater unctus est, et utique ab alio. Aut si a semetipso, proba. Sed non ita docent Acta Apostolorum in illa [5]exclamatione ecclesiae ad deum: Convenerunt enim universi in ista civitate adversus sanctum filium [6]tuum, quem unxisti, Herodes et Pilatus cum nationibus. Ita et filium dei Iesum contestati sunt et filium a patre unctum. Ergo [7]Iesus idem erit Christus, qui a patre unctus est, non pater, qui filium unxit. Sic et Petrus: Firmissime itaque cognoscat omnis domus Israël, quod et dominum et Christum, id est unctum, fecerit eum deus, hunc Iesum, quem vos crucifixistis. Ioannes autem etiam mendacem notat eum qui negaverit Iesum esse Christum, contra de deo natum omnem qui crediderit Iesum esse Christum. Propter quod et hortatur ut credamus nomini filii eius Iesu Christi, ut scilicet communio sit nobis cum patre et filio eius Iesu Christo. Sic et Paulus ubique deum patrem ponit et dominum nostrum Iesum Christum. Cum ad Romanos scribit, gratias agit [8]deo per dominum nostrum Iesum Christum; cum ad Galatas, non ab hominibus se apostolum [9]praefert, nec per hominem, sed per Iesum Christum et deum patrem. Et habes [10]tota instrumenta eius[a], quae in hunc modum pronuntiant, et duos proponunt, deum et patrem, et dominum nostrum Iesum

Act. App. IV, 27.

Act. App. II, 36.

I Io. II, 22. IV, 2 sq. V, 1

I Io. I, 7.

Rom. I, 8.

Gal. I, 1.

25. hominis *A. Leid.*

Cap. XXVIII. 1. est *om. A. Leid.* 2. significat *A. Leid.* 3. calciatus *A.* 4. An tu *d., cum Fulvio Ursino.* At tu *ABubc. Leid.* 5. exclamatione ecclesiae ad deum *Acd. Leid., Vaticanorum unus, et B. in marg., ex cod. Hirsaugiensi puto.* exclamatione ad deum *Bab.* 6. tuum Iesum quem *cd.* 7. Iesus *Acd. Vaticani tres, et B. in marg., ex Hirsaugiensi, puto, codice.* dominus *Bab.* (*Leid.*) 8. deo dicens per *A. Leid.* 9. profert *A. Leid.* 10. totum instrumentum *AB. Leid.*

f. sequestrem] Cf. adnott. ad Adv. Valentin. cap. 25.

Cap. XXVIII. a. tota instrumenta eius] Totum scriptorum apostoli corpus, qui-

Christum, filium patris, et [11]Iesum ipsum esse Christum, in altero quoque nomine dei filium. Nam eiusdem est iure quo utrumque nomen unius est, id est dei [12]filii, etiam alterum sine altero eiusdem est. Et sive Iesus tantummodo positum est, intellegitur et Christus, quia [13]Iesus unctus est, sive solummodo [14]Christus, idem est et Iesus, quia unctus est Iesus. Quorum nominum alterum est proprium, quod ab angelo impositum est, alterum accidens, quod ab unctione convenit, dum tamen Christus filius sit, non pater. Postremo quam caecus est qui nec in Christi nomine intellegit alium deum portendi, si [15]Christi nomen patri adscribat. Si enim Christus pater deus est, qui dicit: Ascendo ad patrem meum et patrem vestrum [16]et deum meum [17]et deum vestrum, utique alium patrem super se [18]et deum ostendit. Si item pater Christus est, alius est qui solidat tonitruum et condit spiritum, et adnuntiat in homines Christum suum. Et si adstiterunt reges terrae, et [19]archontes congregati sunt in unum adversus Christum ipsius, alius erit dominus contra cuius Christum congregati sunt reges et [20]archontes. Et si: Haec dicit dominus domino meo Christo, alius erit dominus qui loquitur ad patrem Christi. Et cum apostolus scribit: Ut deus domini nostri Iesu Christi det vobis spiritum sapientiae et agnitionis, alius erit deus Christi Iesu, charismatum spiritalium largitor. Certe, ne per omnia evagemur, [21]qui suscitavit Christum, suscitaturus est et mortalia corpora [22]nostra, [23]tamque alius erit suscitator quam pater mortuus et pater suscitatus, si Christus, qui est mortuus, pater [24]est.

Io. XX. 17. — Amos IV. 13. — Ps. II. 2. — Isa. XLV. 1. — Eph. I. 17. — Rom. VIII. 11.

Cap. XXIX. Obmutescat, obmutescat ista blasphemia. Sufficiat Christum filium dei mortuum dici, et hoc, quia ita scriptum est. Nam et apostolus non sine onere pronuntians Christum mortuum [1]adicit, Secundum scripturas, ut duritiam pronuntiationis scripturarum auctoritate molliret et scandalum auditori everteret. Quamquam cum duae substantiae censeantur in [2]Christo Iesu, divina et humana, constet autem immortalem esse divinam, [3]ut mortalem quae humana

I Cor. XV. 3.

11. Iesum *om. A. Leid.* 12. filii *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* filius *ABabc. Leid.* 13. Iesus Christus unctus est *AB. Leid.* 14. deest et Iesus *AB. Leid.* 15. Christi nomen patri *ABab. Leid.* Christo nomen patri *c.* Christo nomen patris *d., Fr. Iunius.* 16. et ad deum *A.* 17. et ad deum *A. Leid.* 18. et deum *om. A. Leid.* 19. ἄρχοντες *abc.* 20. ἄρχοντες *abc.* 21. si qui *Fulv. Ursinus.* 22. vestra *c.* 23. iamque *d.* tamquam *ABabc. Leid.* utique *Fulv. Ursinus.* 24. est *om. A. Leid.*

Cap. XXIX. 1. adicit *A. Leid., et tres Vaticani.* adiecit *Babcd.* 2. Iesu Christo *A. Leid.* 3. ut ego. sicut *d., Fulv. Ursinus.* cum *ABabc. Leid.*

bus ecclesiam instruit. Nec multum referret cum parte librorum reposuisse singularem „totum instrumentum." Cf. adnott. ad Apolog. cap. 18.

sit, apparet quatenus eum mortuum dicat, id est qua carnem et hominem et filium hominis, non [4]qua spiritum et sermonem et dei filium. [5]Dicendo denique, Christus mortuus est, id est unctus, id quod unctum est mortuum ostendit, id est carnem. Ergo, inquis, et nos eadem ratione [6]dicentes qua [7]vos filium non blasphemamus in dominum deum; non enim ex divina, sed ex humana substantia mortuum [8]dicimus. [9]Atquin blasphematis, non tantum quia mortuum dicitis patrem, sed et quia crucifixum. [10]Maledictione enim crucifixi, quae ex lege in filium competit (quia Christus pro nobis maledictio factus est, non pater), Christum in patrem convertentes in patrem blasphematis. Nos autem dicentes Christum crucifixum non maledicimus illum, sed maledictum legis referimus, quia nec apostolus hoc dicens blasphemavit. Sicut autem de quo quid capit dici sine blasphemia dicitur, ita quod non capit, blasphemia est, si dicatur. Ergo nec compassus est pater filio. [11]Scilicet directam blasphemiam in patrem veriti diminui eam hoc modo sperant, [12]concedentes iam patrem et filium duos esse, si filius [13]sic quidem patitur, pater vero compatitur. Stulti et in hoc. Quid est enim compati quam cum alio pati? Porro si impassibilis pater, utique et incompassibilis; aut si compassibilis, utique [14]passibilis. Nihil ei [15]vel hoc timore tuo praestas. Times dicere passibilem quem dicis compassibilem. Tam autem [16]incompassibilis pater est quam impassibilis etiam filius ex ea condicione qua deus est. Sed [17]quomodo filius passus est, si non compassus est et pater? [18]Separatur a filio, non a deo. Nam et fluvius, si aliqua turbulentia contaminatur, quamquam una substantia de fonte decurrat nec secernatur a fonte, tamen fluvii iniuria non pertinebit ad fontem; et licet aqua fontis [19]sit quae patiatur in fluvio, dum non in fonte patitur, sed in fluvio, non fons patitur, sed fluvius, qui ex fonte est. Ita [20]et spiritus dei quod pati [21]possit in filio, [22]quia non [23]in

Gal. III, 13.

Deut. XXI, 23.

4. quasi *A. Leid.* 5. Denique dicendo *A. Leid.* 6. dicentes qua vos (nos *AB. Leid.*) *ABab. Leid.* dicentes patrem qua vos *c.* patrem mortuum dicentes *d., cum Fulvio Ursino.* 7. non filium *Leid.* non filii *A.* 8. dicimus *om. A. Leid.* 9. Atquin *abcd.* At cum *AB. Leid.* 10. Maledictio enim *AB. Leid.* 11. Scilicet *ego.* Sic enim *d., cum Fulvio Ursino.* Sicut *ABabc. Leid.* 12. contendentes *A.* 13. sic quidem *ego.* quidem *d., cum Fulvio Ursino.* siquidem *ABabc. Leid.* 14. et passibilis *A. Leid.* 15. vel hoc timore tuo *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* veluti mortuo *ABab.* veluti mortuus *Leid.* veluti (velut *B. in marg.*) morituro *B* (*in marg., ex codice, puto, Hirsaugiensi*) *c., tres Vaticani.* 16. compassibilis *AB. Leid.* 17. quando — — est et pater, separatur *Fulv. Ursinus.* 18. Separabatur *d.* 19. sit quae *d.* utique (*vel* aeque) *Latinius.* sitive *ABabc. Leid.* 20. et spiritus dei quod pati *ego.* etsi spiritus dei quid pati *d.* et spiritus dei qui pati *Ac. Leid., et tres Vaticani.* et spiritus dei pati *B.* et qui pati *ab. Gorziensis.* 21. possit *ABabc. Leid.* posset *d., cum Fulv. Ursino.* 22. quia tamen non *d., cum Fulvio Ursino.* 23. in patre est pateretur *A. Leid.*

Io. XII, 50. dicere sermonem quem ego loquor. Sicut mihi pater dixit, ita et loquor. Haec quomodo dicta sint, evangelizator et utique tam carus discipulus Ioannes magis quam Praxeas [22]noverat, ideoque ipse de Io. XIII, 1. 3. suo sensu, Ante autem sollemnitatem paschae, inquit, sciens Iesus omnia sibi tradita a patre esse, et se ex deo [23]esse, [24]et ad deum vadere. Sed Praxeas ipsum vult patrem de semetipso exisse, et ad semetipsum abisse, ut diabolus in cor Iudae non filii traditionem, sed patris ipsius inmiserit. Nec diabolo bene, nec haeretico, quia nec in filio bono suo diabolus operatus est traditionem. Filius enim traditus est dei, qui erat in filio hominis, sicut scriptura Io. XIII, 31. subiungit: Nunc glorificatus est filius hominis, [25]et deus glorificatus est in illo. Quis deus? Utique non pater, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus iam, virtute vero et sermone, et ante [26]Iesus. [27]Et deus, inquit, [28]glorificabit illum in semetipso, id est pater filium, [29]quem in semetipso habens, etsi porrectum ad terram, mox per resurrectionem [30]morte devicta[b].

Cap. XXIV. [1]Erant plane qui et tunc non intellegerent. [2]Quoniam et Tho-Io. XIV, 5. mas aliquamdiu incredulus, [3]Domine, inquit[a], non scimus quo eas, Io. XIV, 6 sq. et quomodo viam novimus? Et Iesus: Ego sum via, veritas et vita: nemo venit ad patrem nisi per me; si cognovissetis me, cognovissetis et patrem; [4]sed abhinc nostis illum, et vidistis illum. Et pervenimus iam ad Philippum, qui spe excitatus videndi patris, nec intellegens quomodo visum patrem audisset, Ostende, inquit, Io. XIV, 8 sq. nobis patrem; et sufficit nobis. Et dominus: Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me? Quem dicit cognosci ab illis debuisse (hoc enim solum discuti oportet), quasi patrem, an quasi filium? Si quasi patrem, doceat Praxeas tanto tempore

22. nominat *AB. Leid.* 23. exisse *d., cum Fulvio Ursino.* 24. et *om. bc.* 25. et *om. A. Leid.* 26. Iesus. Et *Fr. Iunius.* Iesum, et *libri omnes.* 27. et *om. A. Leid.* 28. glorificabit *ego.* glorificavit *libri omnes.* 29. quem in *AB. Leid.* in *reliqui.* 30. glorificavit morte devicta *d., cum Fulvio Ursino.*

Cap. XXIV. 1. Erant tibi (*h. e.* ibi) plane quippe qui *A. Leid.* 2. quomodo *A. Leid.* 3. Domine, inquit *ego.* Domine enim, inquit *cd.* Domino enim inquit *ABab.* 4. sed et abhinc *ABa. Leid.*

b. glorificabit illum — — mox per resurrectionem morte devicta.] Ita haec verba distinxi atque emendavi. Nunc glorificatus est filius hominis, et deus glorificatus est in illo. Quis deus? Utique non pater, inquit, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus iam ante erat Iesus, glorificatus vero virtute et sermone. Et deus, inquit, glorificabit illum in semetipso, id est pater filium, quippe quem in semetipso habens, etsi porrectum ad terram et mortuum, mox tamen glorificabit per resurrectionem morte devicta.

Cap. XXIV. a. Domine, inquit] Delevi particulam *enim*, ut quae accreverat ex terminatione vocis praegressae et initio vocis insequentis.

Christum cum eis conversatum patrem aliquando non dico intellegi, verum vel aestimari potuisse. Nobis omnes scripturae, et veteres Christum dei, et novae filium dei, praefiniunt. Hoc et retro praedicabatur, hoc et ab ipso Christo pronuntiabatur, immo iam et ab ipso patre coram de caelis filium profitente et filium glorificante: Hic est filius meus; et, Glorificavi, et glorificabo. (Matth. XVII, 5. Io. XII, 28.) Hoc [5]et a discipulis credebatur, hoc et a Iudaeis non credebatur; hoc se volens credi ab illis omni hora patrem nominabat, et patrem praeferebat, et patrem honorabat. Si ita est, ergo non patrem tanto tempore secum conversatum ignoraverant, sed filium, et dominus, eum se ignorari exprobrans quem ignoraverant, eum utique agnosci volebat quem tanto [6]non agnosci tempore exprobraverat, id est filium. Et apparere iam potest quo modo dictum sit: Qui me videt, videt et patrem, (Io. XIV, 9.) scilicet quo et supra: Ego et pater unum sumus. (Io. X, 30.) Quare? quia, Ego ex deo exivi et veni; (Io. XVI, 27 sq.) et, Ego sum via; Nemo ad patrem venit nisi per me; (Io. XIV, 6.) et, Nemo ad me venit nisi pater eum adduxerit; (Ibid. Io. VI, 44.) et, Omnia mihi pater tradidit; (Matth. XI, 27.) et, Sicut pater vivificat, ita et filius; (Io. V, 21.) et, Si me cognovistis, et patrem cognovistis. (Io. XIV, 7.) Secundum haec enim vicarium se patris ostenderat, per quem pater et videretur in [7]factis, et audiretur in verbis, et cognosceretur in filio, facta et verba patris administrante; quia invisibilis pater, quod et Philippus didicerat in lege, [8]et meminisse debuerat: Deum nemo videbit, et vivet. (Exod. XXXIII, 20.) Et ideo suggillatur patrem videre desiderans, quasi visibilem, et instruitur visibilem eum in filio fieri ex virtutibus, non ex personae repraesentatione. Denique si patrem eundem filium vellet intellegi dicendo, Qui me videt, patrem videt, quomodo subicit, Non [9]credis quia ego in patre, et pater [10]in me? (Io. XIV, 10.) Debuerat enim subiunxisse, Non [11]credis quia ego sum pater? Aut quo exaggeravit, si non illud manifestavit quod voluerat intellegi, se scilicet filium esse? Porro dicendo, Non [12]credis quia ego in patre, et pater in me, propterea potius exaggeravit, ne, quia dixerat, Qui me vidit, et patrem vidit, pater existimaretur, quod nunquam [13]existimari se voluit, qui semper se filium et a patre venisse profitebatur. Igitur et manifestam fecit duarum personarum coniunctionem, ne pater seorsum quasi visibilis in conspectu desideraretur, et [14]ut filius repraesentator patris haberetur. Et nihilominus hoc quoque interpretatus est, quomodo pater esset in filio, et filius in patre. Verba, (Io. XIV, 10.) inquit, quae ego loquor vobis, non sunt mea, utique [15]quia patris;

5. et discipulis *A. Leid.* 6. tempore non agnosci exprobaverit *A.* 7. factis et audiretur in *om. edd. Semleri et Leopoldi, vitiose.* 8. et *om. A. Leid.* 9. creditis *cd.* 10. in me est *cd.* 11. creditis *cd.* 12. creditis *cd.* 13. se existimari *A. Leid.* 14. ut *om. A. Leid.* 15. quae a patre *A. Leid.*

pater autem manens in me facit opera. Per opera ergo virtutum et verba doctrinae manens in filio pater per ea videtur per quae manet, et per eum in quo manet, ex hoc ipso apparente proprie-
Io. XIV, 10. tate utriusque personae, dum dicit, Ego sum in patre, et pater in
Ibid. v. 11. me. Atque adeo, Credite, ait. Quid? Me patrem esse? Non puto
Ibid. scriptum esse, sed, Quia ego in patre, et pater in me, si quo minus, vel propter opera credite, ea utique opera per quae pater in filio, non visu, sed sensu videbatur.

Cap. XXV. Post Philippum et totam substantiam quaestionis istius quae in finem evangelii, [1]perseverant[a] in eodem genere sermonis, quo
Io. XIV, 16. pater et filius in sua proprietate [2]distinguuntur. Paracletum quoque a patre se postulaturum, cum ascendisset ad patrem, et missurum repromittit, et quidem alium. Sed iam praemisimus quomodo alium[b].
Io. XVI, 14 sq. Ceterum, De meo sumet, inquit, sicut ipse de patris. Ita connexus patris in filio et filii in paracleto tres efficit cohaerentes, alterum ex altero. Qui tres unum sunt, non unus, quomodo
Io. X, 30. dictum est, Ego et pater unum sumus, ad substantiae unitatem, non ad numeri singularitatem. Percurre adhuc, et invenies quem
Io. XV, 1. patrem credis (vice patris dictum et patrem agricolam [3]utique in terra tu putas fuisse), hunc rursus[c] in caelis a filio agnosci, cum
Io. XVII, 11. illuc respiciens discipulos suos patri [4]tradidit. Sed et si in isto
Matth. XXVII, 46. evangelio non [5]est revelatum, Deus meus, ad quid me dereliquisti?
Luc. XXIII, 46 et, Pater, in tuis manibus depono spiritum meum, tamen post resurrectionem et [6]devictae gloriam mortis, exposita [7]necessitate[d] omnis humilitatis, cum iam patrem se posset ostendere tam fideli feminae, ex dilectione, non ex curiositate nec ex incredulitate Tho-
Io. XX, 17. mae, tangere eum adgressae, Ne, inquit, contigeris me, nondum ascendi ad patrem meum, vade autem ad fratres meos ([8]quin et in hoc filium ostendit[e], filios enim appellasset illos, si pater fuisset), et dices eis, Ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, deum meum et deum vestrum. Pater ad patrem, et deus ad deum? an

Cap. XXV. 1. perseverat *Latinius*. 2. distinguntur *d., cum Fulvio Ursino*. distinguitur *ABabc. Leid.* 3. uti quem *edit. Leopoldi*. et quem *Fr. Iunius*. 4. tradit *d., cum Fulvio Ursino*. 5. esset *d., cum Fulvio Ursino*. 6. devictae gloria *B.* devicta gloria *A. Leid.* 7. necessitatem *B.* 8. quin et in hoc se filium *d., cum Fulvio Ursino*. quia et (et *om. A.*) in hoc filium *ABabc. Leid.*

Cap. XXV. a. perseverant] Ea quae inde sequuntur, usque in finem evangelii, perseverant in eodem genere sermonis.

b. Sed iam praemisimus quomodo alium.] Cf. supra cap. 13.

c. hunc rursus] Vulgata distinctio est „patrem credis, vice patris dictum. Et patrem —— fuisse. Hunc rursus“ cett.

d. exposita necessitate] *Exposita*, id est deposita. Cf. Adv. Valent. cap. 9. De Resurr. Carnis cap. 45. et cap. 49.

e. in hoc filium ostendit] Delevi voculam *se*, Septimiano quidem stilo minime necessariam. Cf. quae adnotavi ad De Virg. Veland. cap. 15. et Adv. Marc. IV, 26.

lius ad patrem, et sermo ad deum? Ipsa quoque clausula evangelii propter quid consignat haec scripta, nisi, Ut credatis, inquit, Iesum Christum filium dei? Igitur quaecunque ex his putaveris ad demonstrationem eiusdem patris et filii[f] proficere tibi posse, adversus definitivam evangelii sententiam niteris. Non ideo enim scripta sunt, ut patrem credas [9]Iesum Christum, sed ut filium. Io. XX, 31.

Cap. XXVI. Propter unum Philippi sermonem et domini responsionem ad eum [1]videmur Ioannis evangelium [2]decucurrisse, ne tot [3]manifeste pronuntiata et ante et postea unus sermo subvertat, secundum omnia potius quam adversus omnia, etiam adversus suos sensus interpretandus. Ceterum ut alia evangelia non interponam, quae [4]nativitate dominica [5]fidem confirmant, sufficit [6]eum qui nasci habebat ex virgine ab ipso annuntiari angelo filium dei determinatum. Spiritus dei superveniet in te, et virtus altissimi obumbrabit te: propterea quod nascetur ex te [7]sanctum, vocabitur filius dei. Volent quidem et hic argumentari, sed veritas praevalebit. Nempe, inquiunt, filius dei deus est, et virtus altissimi altissimus est. Nec pudet illos inicere [8]quod, si esset, scriptum fuisset. Quem enim verebatur, ut non aperte pronuntiaret, Deus superveniet, et altissimus obumbrabit te? Dicens autem, Spiritus dei, etsi [9]spiritus dei, tamen non directo deum nominans portionem totius intellegi voluit, quae cessura erat in filii nomen. Hic spiritus dei idem erit sermo. [10]Sicut enim Ioanne dicente, Sermo caro [11]factus est, [12]spiritum quoque intellegimus in mentione sermonis, ita et hic sermonem quoque agnoscimus in nomine spiritus. Nam et spiritus substantia est sermonis, et sermo operatio spiritus, et duo unum sunt. Ceterum alium Ioannes profitebitur carnem factum, alium angelus carnem futurum, si non et spiritus sermo est, et sermo spiritus. Sicut ergo sermo dei non est ipse cuius est, ita nec spiritus, et si deus dictus est, non [13]tamen ipse est cuius est dictus. Nulla res alicuius ipsa est cuius est. Plane cum quid ex ipso est, et sic eius est, dum ex ipso sit, potest tale quid esse quale et ipse ex quo est et cuius est. Et ideo spiritus [14]deus, et sermo deus, quia ex deo, non tamen ipse ex quo est. [15]Quod deus dei, tan- Luc. I, 35. Io. I, 14.

9. in Iesum *AB. Leid.*

Cap. XXVI. 1. videmus *cd.* 2. decurrisse *A. Leid.* 3. manifesto *A. Leid.* 4. de nativitate *cd.* 5. idem *d., cum Fulvio Ursino.* 6. enim *AB. Leid.* 7. vocabitur sanctus *A. Leid.* 8. quod — — verebatur *om. A. Leid.* 9. spiritum dei *c.* spiritus dei deus *d., cum Fulvio Ursino.* 10. Sicut *cd. Leid., tres Vaticani.* Sic *reliqui.* 11. factum *A. Leid.* 12. spiritus *a.* 13. enim *A. Leid.* 14. dei deus et sermo dei deus *d., Fulv. Ursinus.* 15. Quod si *d., cum Fulvio Ursino.*

f. demonstrationem eiusdem patris et filii] Hoc est quod pater et filius idem sint. Breviloquentia Septimiana.

quam [16]substantiva res, non erit [17]ipse deus, sed hactenus deus, [18]qua ex ipsius dei substantia, [19]qua et [20]substantiva res est, et ut portio aliqua totius. Multo magis virtus altissimi non erit ipse altissimus, [21]quia nec substantiva res est, quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia; et haec enim substantiae non sunt, sed accidentia uniuscuiusque substantiae. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus, [22]quodcunque sunt, spiritu dei et sermone et virtute, conlatis in virginem, quod de ea nascitur, filius dei est. [23]Hoc se et in istis evangeliis ipse testatur statim a puero. [Luc. II, 49.] Non scitis, inquit, quod in patris mei me esse oportet? [Matth. IV, 3. 6.] Hoc et satanas eum in temptationibus novit: Si filius dei es. [Marc. I, 24. Matth. VIII, 29.] Hoc [24]et exinde daemonia confitentur: Scimus qui sis, filius dei. [VI, 6 sqq.] Patrem et ipse adorat. Christum se dei a Petro [25]agnitum [XVI, 17.] non negat. [XI, 25.] [26]Insultans in spiritu ad patrem, Confiteor, inquit, tibi pater, quod absconderis haec a sapientibus. Hic quoque patrem [Matth. X, 32.] nemini notum nisi filio affirmat, et [27]patris filium [28]confessurum confessores et [29]negaturum negatores suos apud patrem, inducens [Matth. XXI, 37 sqq.] parabolam filii, non patris, in vineam missi post aliquot servos, et [Matth. XXIV, 36.] occisi a malis rusticis, et a patre defensi, ignorans et ipse diem et horam ultimam soli patri notam, disponens regnum [30]discipulis, [Luc. XXII, 29.] quomodo et sibi dispositum dicit a patre, habens potestatem legiones [Matth. XXVI, 53.] angelorum postulandi ad auxilium a patre si vellet, exclamans [XXVII, 46.] quod se deus reliquisset, in patris manibus spiritum ponens, et [Luc. XXIII, 46. XXIV, 49.] post resurrectionem spondens missurum se discipulis promissionem patris, et novissime mandans ut tinguerent in patrem et filium et [Matth. XXVIII, 19.] spiritum sanctum, non in unum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tinguimur.

[Cap. XXVII.] Et quid ego in tam [1]manifestis [2]morabor, cum ea aggredi debeam de quibus manifesta obumbrare quaerunt? Undique enim obducti [3]*de* distinctione[a] patris et filii, quam manente coniunctione disponimus, ut solis et radii et fontis et fluvii, per individuum tamen numerum duorum et trium, aliter eam ad suam nihilominus

16. substantia *A. Leid.* 17. ipse ipse deus *A. Leid.* 18. qua *Latinius.* quia *libri omnes.* 19. qua et *d., cum Fulvio Ursino.* quae et *ABabc. Leid.* 20. substantia *A. Leid.* 21. quia *Aabcd.* qui *B. Leid.* 22. quotcunque *a.* 23. si hoc se *AB. Leid.* 24. et *om. A. Leid.* 25. cognitum *A. Leid.* 26. exultans *A. Leid., et Vaticanorum unus.* 27. patri *A. Leid.* 28. confessuros *Leid.* 29. negaturus *A. Leid.* 30. discipulorum *A. Leid.*

Cap. XXVII. 1. manifestatis *A. Leid.* 2. morabor *AB. Leid.* moror *reliqui.* 3. de distinctione *ego.* distinctione *Babcd.* distinctionem *A. Leid.*

Cap. XXVII. a. obducti de distinctione] Ita emendavi vocula *de* repetita ex initiali insequentis vocabuli syllaba. Verbi *obducere* apud Tertullianum fere pro *convincere* vel *confutare* usurpati exempla collegi ad De Ieiun. cap. 11.

sententiam interpretari conantur, ut aeque in una persona utrumque distinguant, patrem et filium, discentes filium carnem esse, id est hominem, id est Iesum, patrem autem spiritum, id est deum, id est Christum. Et qui unum eundemque contendunt patrem et filium, iam incipiunt dividere illos potius quam [4]unare. Si enim alius est Iesus, alius Christus, alius erit filius, [5]alius pater, quia filius Iesus, et pater Christus. Talem monarchiam apud Valentinum fortasse[b] didicerunt, duos facere, Iesum et Christum. Sed et haec iniectio eorum ex [6]praetractatis iam retusa est, quod sermo dei vel spiritus dei et virtus altissimi dictus sit, quem patrem faciunt. Non enim ipsae sunt cuius dicuntur, sed ex ipso et ipsius. Et aliter tamen in isto capitulo revincentur. Ecce, inquiunt, ab angelo praedicatum est: Propterea quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei. (Luc. I, 35.) Caro itaque nata est, caro [7]itaque erit filius dei. Immo de spiritu dei dictum est. Certe enim de spiritu sancto virgo concepit, et quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat quod erat conceptum et pariundum, id est spiritus, cuius et vocabitur nomen [8]Emmanuel, quod est interpretatum: Nobiscum deus. (Matth. I, 23) Caro autem deus non est, ut de illa dictum sit, [8b]Vocabitur sanctum filius dei, sed ille qui in ea natus est deus, de quo et psalmus: Quoniam deus (Ps. LXXXVII, 5) homo natus est in illa, et aedificavit eam voluntate patris. Quis deus in ea natus? sermo et spiritus, qui cum sermone de patris voluntate natus est. Igitur sermo in carne, [9]dum et de hoc quaerendum, quomodo sermo caro sit factus, utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem. Immo indutus. Ceterum deum inmutabilem et informabilem credi necesse est, [10]ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio est pristini. Omne enim, quodcunque transfiguratur in aliud, desinit esse quod fuerat, et incipit esse quod non erat. Deus autem neque desinit esse neque aliud potest esse. Sermo autem deus et sermo domini manet in aevum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit [11]configurari, consequens est ut sic caro factus intellegatur, dum [12]fit in carne, et manifestatur et videtur et contrectatur per carnem, quia et cetera sic accipi exigunt. Si enim sermo ex transfiguratione et demutatione substantiae caro factus est, una iam [13]erit

4. unare *Babcd.* iuuare *A. Leid.* unire *tres Vaticani, teste Pamelio.* 5. alius *om. AB. Leid.* 6. praetractatis *Ad. Leid., et B. in marg., ex Hirsaugiensi, ni fallor, codice.* retractatis *Babc.* 7. utique *d., cum Fulvio Ursino.* 8. emanuhel *B.* 8b. quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei *d., cum Fulvio Ursino.* 9. Denique et de hoc *Latinius.* 10. in aeternum *A. Leid.* 11. configurari *Babc.* transfigurari *d., cum Fulvio Ursino.* consignari *A.* 12. fit *Bd. Leid.* sit *Aabc.* 13. erit *d., cum Fulvio Ursino.* erat *ABabc. Leid.*

b. apud Valentinum fortasse] Cf. Adv. Valentin. cap. 16 et 27.

substantia Iesus ex duabus, ex carne et spiritu, [14]mixtura quaedam, ut electrum ex auro et argento[c], et incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est caro, dum alterum altero mutatur, et tertium quid efficitur. Neque ergo deus erit Iesus; sermo enim desiit esse, qui caro factus est: [15]neque homo caro; caro enim non proprie est, [16]quia sermo fuit. Ita ex utroque neutrum est; aliud longe tertium est quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo et deum et hominem expositum, ipso hoc psalmo suggerente, Quoniam deus homo natus est in illa, [17]aedificavit eam voluntate patris; certe usquequaque filium dei et filium hominis, cum deum et hominem, sine dubio secundum utramque substantiam in sua proprietate distantem, quia neque sermo aliud quam deus, neque caro aliud quam homo. Sic et apostolus de utraque eius substantia docet. Qui factus est, inquit, ex semine David. Hic erit homo et filius hominis, qui definitus est filius dei secundum spiritum. Hic erit deus et sermo, dei filius. Videmus duplicem statum, non confusum, sed coniunctum, in una persona, deum et hominem Iesum. [18]De Christo autem [19]differo[d]. Et adeo salva est utriusque proprietas substantiae, ut et spiritus res suas egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum[e], anxia usque ad mortem, denique et mortua est. Quodsi tertium quid esset, ex utroque confusum, ut electrum, non tam distincta documenta parerent utriusque substantiae. Sed et spiritus carnalia et caro [20]spiritalia egisset ex translatione, [21]aut neque carnalia neque spiritalia, sed tertiae alicuius formae [22]ex confusione; immo aut sermo mortuus esset aut caro mortua non esset, si sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiae ambae in statu suo quaeque [23]distincte agebant, ideo illis et operae et exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo: Quia quod [24]in carne natum est, caro est, et quod de spiritu, spiritus est. Neque caro spiritus fit, neque spiritus caro. In uno plane esse possunt. Ex his Iesus constitit, ex carne homo, ex spiritu deus, quem tunc angelus ex ea

Ps. LXXXVII, 5. — Rom. I, 3. — Ib. v. 4. — Io. III, 6. — Luc. I, 35.

14. ex mixtura *A. Leid.* 15. neque caro, id est homo; caro enim *d., cum Fulvio Ursino.* 16. qui *d., cum Fulvio Ursino.* 17. et aedificavit *AB. Leid.* 18. de quo Christo *A. Leid.* 19. differo *Acd. Leid., tres Vaticani.* dissero *Bab.* 20. spiritualia *A. Ubique.* 21. aut *d., cum Fulvio Ursino.* ut *ABabc. Leid.* 22. ex *om. abcd.* 23. distinctae *abc.* 24. de *Latinius.*

c. ut electrum ex auro et argento] Cf. Adv. Hermog. cap. 25.

d. De Christo autem differo.] De hoc enim cap. sequ.

e. esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum] Eisdem fere verbis utitur De Carne Chr. cap. 9.

parte, qua spiritus erat, dei filium pronuntiavit, servans carni filium hominis dici. Sic et apostolus etiam dei et [25]hominum appellans sequestrem[f] utriusque substantiae confirmavit. (I Tim. II, 5) Novissime qui filium dei carnem interpretaris, exhibe qui sit filius hominis. Aut numquid spiritus erit? Sed spiritum patrem ipsum vis haberi, quia deus spiritus, quasi non et dei spiritus, sicut et sermo deus et dei sermo.

(Cap. XXVIII) Itaque Christum facis patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis huius, si tamen nomen [1]est Christus, et non appellatio potius; unctus enim [2]significatur. Unctus autem non magis nomen est quam vestitus, quam [3]calceatus, accidens nomini res. [4]An tu, si ex aliquo argumento vestitus quoque vocaretur Iesus, quomodo Christus ab unctionis sacramento, aeque Iesum filium dei diceres, vestitum vero patrem crederes? Nunc de Christo. Si pater Christus est, pater unctus est, et utique ab alio. Aut si a semetipso, proba. Sed non ita docent Acta Apostolorum in illa [5]exclamatione ecclesiae ad deum: Convenerunt enim universi in ista civitate adversus sanctum filium [6]tuum, quem unxisti, Herodes et Pilatus cum nationibus. (Act. App. IV, 27.) Ita et filium dei Iesum contestati sunt et filium a patre unctum. Ergo [7]Iesus idem erit Christus, qui a patre unctus est, non pater, qui filium unxit. Sic et Petrus: Firmissime itaque cognoscat omnis domus Israël, quod et dominum et Christum, id est unctum, fecerit eum deus, hunc Iesum, quem vos crucifixistis. (Act. App. II, 36.) Ioannes autem etiam mendacem notat eum qui negaverit Iesum esse Christum, contra de deo natum omnem qui crediderit Iesum esse Christum. (I Io. II, 22. IV, 2 sq. V, 1) Propter quod et hortatur ut credamus nomini filii eius Iesu Christi, ut scilicet communio sit nobis cum patre et filio eius Iesu Christo. (I Io. I, 7.) Sic et Paulus ubique deum patrem ponit et dominum nostrum Iesum Christum. Cum ad Romanos scribit, gratias agit [8]deo per dominum nostrum Iesum Christum; (Rom. I, 8.) cum ad Galatas, non ab hominibus se apostolum [9]praefert, nec per hominem, sed per Iesum Christum et deum patrem. (Gal. I, 1.) Et habes [10]tota instrumenta eius[a], quae in hunc modum pronuntiant, et duos proponunt, deum et patrem, et dominum nostrum Iesum

25. hominis *A. Leid.*

Cap. XXVIII. 1. est *om. A. Leid.* 2. significat *A. Leid.* 3. calciatus *A.* 4. An tu *d., cum Fulvio Ursino.* At tu *ABabc. Leid.* 5. exclamatione ecclesiae ad deum *Acd. Leid., Vaticanorum unus, et B. in marg., ex cod. Hirsaugiensi puto.* exclamatione ad deum *Bab.* 6. tuum Iesum quem *cd.* 7. Iesus *Acd. Vaticani tres, et B. in marg., ex Hirsaugiensi, puto, codice.* dominus *Bab.* (*Leid.*) 8. deo dicens per *A. Leid.* 9. profert *A. Leid.* 10. totum instrumentum *AB. Leid.*

f. sequestrem] Cf. adnott. ad Adv. Valentin. cap. 25.

Cap. XXVIII. a. tota instrumenta eius] Totum scriptorum apostoli corpus, qui-

Io. X, 28 sqq. [18]Pater, qui maior est omnibus, mihi dedit; et, Ego et pater unum sumus. Hic ergo iam gradum volunt figere stulti, immo caeci, qui non videant, primo, Ego et pater, duorum esse significationem; dehinc in novissimo, Sumus, non ex unius esse persona, quod pluraliter dictum est; tum, quod Unum sumus, non Unus sumus. Si enim dixisset, [19]Unus sumus, potuisset adiuvare sententiam illorum. Unus enim singularis numeri significatio videtur; adhuc cum duo masculini generis. Unum dicit neutrali verbo, quod non pertinet ad singularitatem, sed ad unitatem, ad similitudinem, ad coniunctionem, ad dilectionem patris, qui filium diligit, et ad obsequium filii, qui voluntati patris obsequitur. Unum sumus, dicens, ego et pater, ostendit duos esse, quos aequat et iungit. Adeo addit Io. X, 32. etiam multa se opera a patre ostendisse, quorum nihil lapidari Io. X, 33. mereretur. Et ne putarent ideo se illum lapidare debere, quasi se deum ipsum, id est patrem, voluisset intellegi, quia dixerat, Ego et pater unum sumus, qua filium dei deum ostendens, non qua Io. X, 34 sqq. ipsum deum, Si in lege, inquit, scriptum est, Ego dixi, vos dii estis, et non potest solvi scriptura, quem pater sanctificavit et misit in mundum, vos eum blasphemare dicitis, quia [20]dixerat, Filius dei sum? Si non facio opera patris mei, nolite credere; si vero facio et mihi credere non vultis, vel propter opera credite; et scitote, quod ego in patre sim, et pater in me. Per opera ergo [21]erit pater in filio, et filius in patre; et ita per opera intellegimus unum esse [22]patrem. Adeo totum hoc perseverabat inducere, ut duo tamen crederentur in una virtute, quia aliter filius credi non posset nisi duo crederentur.

Cap. XXIII. Post haec autem [1]Martha filium dei eum confessa non magis Io. XI, 27. Matth. XVI, 16 erravit quam Petrus et Nathanaël; quamquam et si errasset, statim didicisset. Ecce enim ad suscitandum fratrem eius a mortuis ad Io. XI, 41 sq. caelum et ad patrem dominus suspiciens, Pater, inquit, utique filius, gratias ago tibi, quod me semper exaudias: [2]propter istas turbas circumstantes dixi, ut credant [3]quod tu me miseris. Sed et Io. XII, 27 sq. in conturbatione animae: Et quid dicam? pater, salvum me fac de ista hora: atquin propter hoc veni in istam horam; verum, pater, Io. V, 43. glorifica nomen tuum; in quo erat [4]filius. Ego, inquit, veni in

18. Pater (Pater est *A. Leid.*), qui maior est omnibus, mihi dedit (dedit mihi *Vaticani*) *A. Leid., et tres Vaticani.* Pater enim quod mihi dedit, maius est omnibus *Babcd.* 19. unus sumus *d.* quod unus sumus *ABabc. Leid.* 20. dixi *cd., de coniect. Pamelii.* dixerit *Fr. Iunius.* 21. erat *d., cum Fulvio Ursino.* 22. patrem et filium *d., cum Fulvio Ursino.*

Cap. XXIII. 1. Martha *cd.* Maria *reliqui, et Leid.* 2. sed propter *Latinius.* 3. quia tu *A. Leid.* 4. et filius *d.*

patris mei nomine. Inde scilicet suffecerat[a] filii ad patrem vox. Ecce [5]ex abundantia respondet de caelo pater, filio [6]contestaturus, Hic est filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum. (Matth. XVII, 5.) Ita [7]et *in* isto, Glorificavi, et glorificabo rursus, (Io. XII, 28.) quot personae tibi videntur, perversissime [8]Praxea, nisi quot et voces? Habes filium in terris, habes patrem in caelis. Non est separatio ista, sed dispositio divina. Ceterum scimus deum etiam intra abyssos esse, et ubique consistere, sed vi et potestate. Filium quoque, ut indiviuum, cum ipso ubique. Tamen in ipsa [9]*οἰκονομίᾳ* pater voluit filium in terris haberi, se vero in caelis. [10]Quo et ipse filius suspiciens et orabat et postulabat a patre, quo et nos erectos docebat orare: Pater noster, qui es in caelis; (Matth. VI, 9.) [11]cum sit et ubique. Hanc sedem suam voluit [12]pater: minoravit filium modico citra angelos (Ps. VIII, 6.) ad terram [13]dimittendo, gloria tamen et honore coronaturus illum in caelos resumendo. Haec iam praestabat illi, dicens, Et glorificavi, et glorificabo. Postulat filius de terris, pater promittit a caelis. Quid mendacem facis et patrem et filium? Si [14]aut pater de caelis loquebatur ad [15]filium, cum ipse esset filius apud terras, aut filius ad patrem precabatur, cum ipse esset filius apud caelos: quale est ut filius item [16]postularet a semetipso, postulando a patre, [17]si filius erat pater? aut iterum pater sibi ipse promitteret, promittendo filio, si pater erat? Ut sic duos divisos diceremus, quomodo iactitatis, tolerabilius [18]erat duos divisos quam unum deum versipellem praedicare. Itaque ad istos [19]nunc dominus pronuntiavit, Non propter me [20]ista vox venit, sed propter vos, (Io. XII, 30.) ut credant et hi, et patrem et filium in suis quemque nominibus et personis et locis. Sed adhuc exclamat Iesus et dicit, Qui credit in me, non (Io. XII, 44.) in me credit, sed in eum credit qui me misit, quia per filium in patrem creditur, et auctoritas credendi filio pater est. Et qui [21]conspicit me, (Io. XII, 45.) conspicit eum qui me misit. Quomodo? quoniam scilicet a memetipso non sum locutus, sed, qui me misit pater, ipse (Io. XII, 49.) mihi mandatum dedit, quid dicam, et quid loquar. Dominus enim dat mihi linguam disciplinae ad cognoscendum, quando oporteat (Ies. L, 4.)

5. ex abundanti respondit *Latinius*. 6. contestaturus *ego*. contestatur *libri omnes*. 7. et in isto *cd*. et isto *reliqui, et Leid*. 8. Praxean *A. Leid*. 9. oeconomia *d*. oikonomia *A. Leid*. 10. Quod *AB. Leid*. 11. et cum *d*. 12. pater mihi turmis (turmis *A*.) minoravit *A. Leid*. 13. demittendo *d., Fulv. Ursinus*. 14. autem *AB. Leid*. 15. filium si autem pater cum ipse *A. Leid*. 16. postularet *d., cum Fulvio Ursino*. postulet *ABabc. Leid*. 17. si *om. AB. Leid*. 18. erit *A. Leid*. 19. tunc *d., cum Fulvio Ursino*. 20. vox ista *A. Leid*. 21. conspicit me *abcd*. me conspicit *A*. conspicit *B. Leid*.

Cap. XXIII. a. suffecerat] Ex eo quod filius erat veniebatque in nomine patris, una vox illius satis fuerat patri ut acquiesceret. (Fr. Iunius.)

Io. XII, 50. dicere sermonem quem ego loquor. Sicut mihi pater dixit, ita et loquor. Haec quomodo dicta sint, evangelizator et utique tam carus discipulus Ioannes magis quam Praxeas [22]noverat, ideoque ipse de
Io. XIII, 1. 3. suo sensu, Ante autem sollemnitatem paschae, inquit, sciens Iesus omnia sibi tradita a patre esse, et se ex deo [23]esse, [24]et ad deum vadere. Sed Praxeas ipsum vult patrem de semetipso exisse, et ad semetipsum abisse, ut diabolus in cor Iudae non filii traditionem, sed patris ipsius inmiserit. Nec diabolo bene, nec haeretico, quia nec in filio bono suo diabolus operatus est traditionem. Filius enim traditus est dei, qui erat in filio hominis, sicut scriptura
Io. XIII, 31. subiungit: Nunc glorificatus est filius hominis, [25]et deus glorificatus est in illo. Quis deus? Utique non pater, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus iam, virtute vero et sermone, et ante [26]Iesus. [27]Et deus, inquit, [28]glorificabit illum in semetipso, id est pater filium, [29]quem in semetipso habens, etsi porrectum ad terram, mox per resurrectionem [30]morte devicta[b].

Cap. XXIV. [1]Erant plane qui et tunc non intellegerent. [2]Quoniam et Tho-
Io. XIV, 5. mas aliquamdiu incredulus, [3]Domine, inquit[a], non scimus quo eas,
Io. XIV, 6 sq. et quomodo viam novimus? Et Iesus: Ego sum via, veritas et vita: nemo venit ad patrem nisi per me; si cognovissetis me, cognovissetis et patrem; [4]sed abhinc nostis illum, et vidistis illum. Et pervenimus iam ad Philippum, qui spe excitatus videndi patris, nec intellegens quomodo visum patrem audisset, Ostende, inquit,
Io. XIV, 8 sq. nobis patrem; et sufficit nobis. Et dominus: Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me? Quem dicit cognosci ab illis debuisse (hoc enim solum discuti oportet), quasi patrem, an quasi filium? Si quasi patrem, doceat Praxeas tanto tempore

22. nominat *AB. Leid.* 23. exisse *d., cum Fulvio Ursino.* 24. et *om. bc.* 25. et *om. A. Leid.* 26. Iesus. Et *Fr. Iunius.* Iesum, et *libri omnes.* 27. et *om. A. Leid.* 28. glorificabit *ego.* glorificavit *libri omnes.* 29. quem in *AB. Leid.* in *reliqui.* 30. glorificavit morte devicta *d., cum Fulvio Ursino.*

Cap. XXIV. 1. Erant tibi (*h. e.* ibi) plane quippe qui *A. Leid.* 2. quomodo *A. Leid.* 3. Domine, inquit *ego.* Domine enim, inquit *cd.* Domino enim inquit *ABab.* 4. sed et abhinc *ABa. Leid.*

b. glorificabit illum — — mox per resurrectionem morte devicta.] Ita haec verba distinxi atque emendavi. Nunc glorificatus est filius hominis, et deus glorificatus est in illo. Quis deus? Utique non pater, inquit, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus iam ante erat Iesus, glorificatus vero virtute et sermone. Et deus, inquit, glorificabit illum in semetipso, id est pater filium, quippe quem in semetipso habens, etsi porrectum ad terram et mortuum, mox tamen glorificabit per resurrectionem morte devicta.

Cap. XXIV. a. Domine, inquit] Delevi particulam *enim,* ut quae accreverat ex terminatione vocis praegressae et initio vocis insequentis.

Christum cum eis conversatum patrem aliquando non dico intellegi, verum vel aestimari potuisse. Nobis omnes scripturae, et veteres Christum dei, et novae filium dei, praefiniunt. Hoc et retro praedicabatur, hoc et ab ipso Christo pronuntiabatur, immo iam et ab ipso patre coram de caelis filium profitente et filium glorificante: Hic est filius meus; et, Glorificavi, et glorificabo. Hoc [5] et a discipulis credebatur, hoc et a Iudaeis non credebatur; hoc se volens credi ab illis omni hora patrem nominabat, et patrem praeferebat, et patrem honorabat. Si ita est, ergo non patrem tanto tempore secum conversatum ignoraverant, sed filium, et dominus, eum se ignorari exprobrans quem ignoraverant, eum utique agnosci volebat quem tanto [6] non agnosci tempore exprobraverat, id est filium. Et apparere iam potest quo modo dictum sit: Qui me videt, videt et patrem, scilicet quo et supra: Ego et pater unum sumus. Quare? quia, Ego ex deo exivi et veni; et, Ego sum via; Nemo ad patrem venit nisi per me; et, Nemo ad me venit nisi pater eum adduxerit; et, Omnia mihi pater tradidit; et, Sicut pater vivificat, ita et filius; et, Si me cognovistis, et patrem cognovistis. Secundum haec enim vicarium se patris ostenderat, per quem pater et videretur in [7] factis, et audiretur in verbis, et cognosceretur in filio, facta et verba patris administrante; quia invisibilis pater, quod et Philippus didicerat in lege, [8] et meminisse debuerat: Deum nemo videbit, et vivet. Et ideo suggillatur patrem videre desiderans, quasi visibilem, et instruitur visibilem eum in filio fieri ex virtutibus, non ex personae repraesentatione. Denique si patrem eundem filium vellet intellegi dicendo, Qui me videt, patrem videt, quomodo subicit, Non [9] credis quia ego in patre, et pater [10] in me? Debuerat enim subiunxisse, Non [11] credis quia ego sum pater? Aut quo exaggeravit, si non illud manifestavit quod voluerat intellegi, se scilicet filium esse? Porro dicendo, Non [12] credis quia ego in patre, et pater in me, propterea potius exaggeravit, ne, quia dixerat, Qui me vidit, et patrem vidit, pater existimaretur, quod nunquam [13] existimari se voluit, qui semper se filium et a patre venisse profitebatur. Igitur et manifestam fecit duarum personarum coniunctionem, ne pater seorsum quasi visibilis in conspectu desideraretur, et [14] ut filius repraesentator patris haberetur. Et nihilominus hoc quoque interpretatus est, quomodo pater esset in filio, et filius in patre. Verba, inquit, quae ego loquor vobis, non sunt mea, utique [15] quia patris;

Matth. XVII, 5. Io. XII, 28. Io. XIV, 9. Io. X, 30. Io. XVI, 27 sq. Io. XIV, 6. Ibid. Io. VI, 44. Matth. XI, 27. Io. V, 21. Io. XIV, 7. Exod. XXXIII, 20. Io. XIV, 10. Io. XIV, 10.

5. et discipulis *A. Leid.* 6. tempore non agnosci exprobaverit *A.* 7. factis et audiretur in *om. edd. Semleri et Leopoldi, vitiose.* 8. et *om. A. Leid.* 9. creditis *cd.* 10. in me est *cd.* 11. creditis *cd.* 12. creditis *cd.* 13. se existimari *A. Leid.* 14. ut *om. A. Leid.* 15. quae a patre *A. Leid.*

pater autem manens in me facit opera. Per opera ergo virtutum
et verba doctrinae manens in filio pater per ea videtur per quae
manet, et per eum in quo manet, ex hoc ipso apparente proprie-
Io. XIV, 10. tate utriusque personae, dum dicit, Ego sum in patre, et pater in
Ibid. v. 11. me. Atque adeo, Credite, ait. Quid? Me patrem esse? Non puto
Ibid. scriptum esse, sed, Quia ego in patre, et pater in me, si quo
minus, vel propter opera credite, ea utique opera per quae pater
in filio, non visu, sed sensu videbatur.

Cap. XXV. Post Philippum et totam substantiam quaestionis istius quae
in finem evangelii, [1]perseverant[a] in eodem genere sermonis, quo
Io. XIV, 16. pater et filius in sua proprietate [2]distinguuntur. Paracletum quoque
a patre se postulaturum, cum ascendisset ad patrem, et missurum
repromittit, et quidem alium. Sed iam praemisimus quomodo alium[b].
Io. XVI, 14 sq. Ceterum, De meo sumet, inquit, sicut ipse de patris. Ita con-
nexus patris in filio et filii in paracleto tres efficit cohaerentes,
alterum ex altero. Qui tres unum sunt, non unus, quomodo
Io. X, 30. dictum est, Ego et pater unum sumus, ad substantiae unitatem,
non ad numeri singularitatem. Percurre adhuc, et invenies quem
Io. XV, 1. patrem credis (vice patris dictum et patrem agricolam [3]utique in
terra tu putas fuisse), hunc rursus[c] in caelis a filio agnosci, cum
Io. XVII, 11. illuc respiciens discipulos suos patri [4]tradidit. Sed et si in isto
Matth. XXVII, 46. evangelio non [5]est revelatum, Deus meus, ad quid me dereliquisti?
Luc. XXIII, 46 et, Pater, in tuis manibus depono spiritum meum, tamen post
resurrectionem et [6]devictae gloriam mortis, exposita [7]necessitate[d]
omnis humilitatis, cum iam patrem se posset ostendere tam fideli
feminae, ex dilectione, non ex curiositate nec ex incredulitate Tho-
Io. XX, 17. mae, tangere eum adgressae, Ne, inquit, contigeris me, nondum
ascendi ad patrem meum, vade autem ad fratres meos ([8]quin et in
hoc filium ostendit[e], filios enim appellasset illos, si pater fuisset),
et dices eis, Ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, deum
meum et deum vestrum. Pater ad patrem, et deus ad deum? an

Cap. XXV. 1. perseverat *Latinius*. 2. distinguntur *d., cum Fulvio Ursino*. distinguitur *ABabc. Leid.* 3. uti quem *edit. Leopoldi* et quem *Fr. Iunius*. 4. tradit *d., cum Fulvio Ursino*. 5. esset *d., cum Fulvio Ursino*. 6. devictae gloria *B.* devicta gloria *A. Leid.* 7. necessitatem *B.* 8. quin et in hoc se filium *d., cum Fulvio Ursino*. quia et (et *om. A.*) in hoc filium *ABabc. Leid.*

Cap. XXV. a. perseverant] Ea quae inde sequuntur, usque in finem evangelii, perseverant in eodem genere sermonis.

b. Sed iam praemisimus quomodo alium.] Cf. supra cap. 13.

c. hunc rursus] Vulgata distinctio est „patrem credis, vice patris dictum. Et patrem — — fuisse. Hunc rursus“ cett.

d. exposita necessitate] *Exposita*, id est deposita. Cf. Adv. Valent. cap. 9. De Resurr. Carnis cap. 45. et cap. 49.

e. in hoc filium ostendit] Delevi voculam *se*, Septimiano quidem stilo minime necessariam. Cf. quae adnotavi ad De Virg. Veland. cap. 15. et Adv. Marc. IV, 26.

lius ad patrem, et sermo ad deum? Ipsa quoque clausula evangelii propter quid consignat haec scripta, nisi, Ut credatis, inquit, Iesum Christum filium dei? Igitur quaecunque ex his putaveris ad demonstrationem eiusdem patris et filii[f] proficere tibi posse, adversus definitivam evangelii sententiam niteris. Non ideo enim scripta sunt, ut patrem credas [9]Iesum Christum, sed ut filium. Io. XX, 31.

Propter unum Philippi sermonem et domini responsionem ad eum [1]videmur Ioannis evangelium [2]decucurrisse, ne tot [3]manifeste pronuntiata et ante et postea unus sermo subvertat, secundum omnia potius quam adversus omnia, etiam adversus suos sensus interpretandus. Ceterum ut alia evangelia non interponam, quae [4]nativitate dominica [5]fidem confirmant, sufficit [6]eum qui nasci habebat ex virgine ab ipso annuntiari angelo filium dei determinatum. Spiritus dei superveniet in te, et virtus altissimi obumbrabit te: propterea quod nascetur ex te [7]sanctum, vocabitur filius dei. Volent quidem et hic argumentari, sed veritas praevalebit. Nempe, inquiunt, filius dei deus est, et virtus altissimi altissimus est. Nec pudet illos inicere [8]quod, si esset, scriptum fuisset. Quem enim verebatur, ut non aperte pronuntiaret, Deus superveniet, et altissimus obumbrabit te? Dicens autem, Spiritus dei, etsi [9]spiritus dei, tamen non directo deum nominans portionem totius intellegi voluit, quae cessura erat in filii nomen. Hic spiritus dei idem erit sermo. [10]Sicut enim Ioanne dicente, Sermo caro [11]factus est, [12]spiritum quoque intellegimus in mentione sermonis, ita et hic sermonem quoque agnoscimus in nomine spiritus. Nam et spiritus substantia est sermonis, et sermo operatio spiritus, et duo unum sunt. Ceterum alium Ioannes profitebitur carnem factum, alium angelus carnem futurum, si non et spiritus sermo est, et sermo spiritus. Sicut ergo sermo dei non est ipse cuius est, ita nec spiritus, et si deus dictus est, non [13]tamen ipse est cuius est dictus. Nulla res alicuius ipsa est cuius est. Plane cum quid ex ipso est, et sic eius est, dum ex ipso sit, potest tale quid esse quale et ipse ex quo est et cuius est. Et ideo spiritus [14]deus, et sermo deus, quia ex deo, non tamen ipse ex quo est. [15]Quod deus dei, tan- Cap. XXVI. Luc. I, 35. Io. I, 14.

9. in Iesum *AB. Leid.*

Cap. XXVI. 1. videmus *cd.* 2. decurrisse *A. Leid.* 3. manifesto *A. Leid.* 4. de nativitate *cd.* 5. idem *d., cum Fulvio Ursino.* 6. enim *AB. Leid.* 7. vocabitur sanctus *A. Leid.* 8. quod — — verebatur *om. A. Leid.* 9. spiritum dei *c.* spiritus dei deus *d., cum Fulvio Ursino.* 10. Sicut *cd. Leid., tres Vaticani.* Sic *reliqui.* 11. factum *A. Leid.*. 12. spiritus *a.* 13. enim *A. Leid.* 14. dei deus et sermo dei deus *d., Fulv. Ursinus.* 15. Quod si *d., cum Fulvio Ursino.*

f. demonstrationem eiusdem patris et filii] Hoc est quod pater et filius idem sint. Breviloquentia Septimiana.

quam [16]substantiva res, non erit [17]ipse deus, sed hactenus deus. [18]qua ex ipsius dei substantia, [19]qua et [20]substantiva res est, et ut portio aliqua totius. Multo magis virtus altissimi non erit ipse altissimus, [21]quia nec substantiva res est, quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia; et haec enim substantiae non sunt, sed accidentia uniuscuiusque substantiae. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus, [22]quodcunque sunt, spiritu dei et sermone et virtute, conlatis in virginem, quod de ea nascitur, filius dei est. [23]Hoc se et in istis evangeliis ipse testatur
Luc. II, 49. statim a puero. Non scitis, inquit, quod in patris mei me esse
Matth. IV, 3. 6. oportet? Hoc et satanas eum in temptationibus novit: Si filius dei
Marc. I, 24. es. Hoc [24]et exinde daemonia confitentur: Scimus qui sis, filius
Matth. VIII, 29. dei. Patrem et ipse adorat. Christum se dei a Petro [25]agnitum
VI, 6 sqq. XVI, 17. XI, 25. non negat. [26]Insultans in spiritu ad patrem, Confiteor, inquit, tibi pater, quod absconderis haec a sapientibus. Hic quoque patrem
Matth. X, 32. nemini notum nisi filio affirmat, et [27]patris filium [28]confessurum confessores et [29]negaturum negatores suos apud patrem, inducens
Matth. XXI, 37 sqq. parabolam filii, non patris, in vineam missi post aliquot servos, et
Matth. XXIV, 36. occisi a malis rusticis, et a patre defensi, ignorans et ipse diem et horam ultimam soli patri notam, disponens regnum [30]discipulis,
Luc. XXII, 29. quomodo et sibi dispositum dicit a patre, habens potestatem legio-
Matth. XXVI, 53. nes angelorum postulandi ad auxilium a patre si vellet, exclamans
XXVII, 46. quod se deus reliquisset, in patris manibus spiritum ponens, et
Luc. XXIII, 46. XXIV, 49. post resurrectionem spondens missurum se discipulis promissionem
Matth. XXVIII, 19. patris, et novissime mandans ut tinguerent in patrem et filium et spiritum sanctum, non in unum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tinguimur.

Cap. XXVII. Et quid ego in tam [1]manifestis [2]morabor, cum ea aggredi debeam de quibus manifesta obumbrare quaerunt? Undique enim obducti [3]*de* distinctione[a] patris et filii, quam manente coniunctione disponimus, ut solis et radii et fontis et fluvii, per individuum tamen numerum duorum et trium, aliter eam ad suam nihilominus

16. substantia *A. Leid.* 17. ipse ipse deus *A. Leid.* 18. qua *Latinius.* quia *libri omnes.* 19. qua et *d., cum Fulvio Ursino.* quae et *ABabc. Leid.* 20. substantia *A. Leid.* 21. quia *Aabcd.* qui *B. Leid.* 22. quotcunque *a.* 23. si hoc se *AB. Leid.* 24. et *om. A. Leid.* 25. cognitum *A. Leid.* 26. exultans *A. Leid., et Vaticanorum unus.* 27. patri *A. Leid.* 28. confessurus *Leid.* 29. negaturus *A. Leid.* 30. discipulorum *A. Leid.*

Cap. XXVII. 1. manifestatis *A. Leid.* 2. morabor *AB. Leid.* moror *reliqui.* 3. de distinctione *ego.* distinctione *Babcd.* distinctionem *A. Leid.*

Cap. XXVII. a. obducti de distinctione] Ita emendavi vocula *de* repetita ex initiali insequentis vocabuli syllaba. Verbi *obducere* apud Tertullianum fere pro *convincere* vel *confutare* usurpati exempla collegi ad De Ieiun. cap. 11.

sententiam interpretari conantur, ut aeque in una persona utrumque distinguant, patrem et filium, discentes filium carnem esse, id est hominem, id est Iesum, patrem autem spiritum, id est deum, id est Christum. Et qui unum eundemque contendunt patrem et filium, iam incipiunt dividere illos potius quam [4]unare. Si enim alius est Iesus, alius Christus, alius erit filius, [5]alius pater, quia filius Iesus, et pater Christus. Talem monarchiam apud Valentinum fortasse[b] didicerunt, duos facere, Iesum et Christum. Sed et haec iniectio eorum ex [6]praetractatis iam retusa est, quod sermo dei vel spiritus dei et virtus altissimi dictus sit, quem patrem faciunt. Non enim ipsae sunt cuius dicuntur, sed ex ipso et ipsius. Et aliter tamen in isto capitulo revincentur. Ecce, inquiunt, ab angelo praedicatum est: Propterea quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei. Luc. I, 35. Caro itaque nata est, caro [7]itaque erit filius dei. Immo de spiritu dei dictum est. Certe enim de spiritu sancto virgo concepit, et quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat quod erat conceptum et pariundum, id est spiritus, cuius et vocabitur nomen [8]Emmanuel, quod est interpretatum: Nobiscum deus. Caro autem Matth. I, 23 deus non est, ut de illa dictum sit, [8b]Vocabitur sanctum filius dei, sed ille qui in ea natus est deus, de quo et psalmus: Quoniam deus Ps. LXXXVII, 5 homo natus est in illa, et aedificavit eam voluntate patris. Quis deus in ea natus? sermo et spiritus, qui cum sermone de patris voluntate natus est. Igitur sermo in carne, [9]dum et de hoc quaerendum, quomodo sermo caro sit factus, utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem. Immo indutus. Ceterum deum inmutabilem et informabilem credi necesse est, [10]ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio est pristini. Omne enim, quodcunque transfiguratur in aliud, desinit esse quod fuerat, et incipit esse quod non erat. Deus autem neque desinit esse neque aliud potest esse. Sermo autem deus et sermo domini manet in aevum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit [11]configurari, consequens est ut sic caro factus intellegatur, dum [12]fit in carne, et manifestatur et videtur et contrectatur per carnem, quia et cetera sic accipi exigunt. Si enim sermo ex transfiguratione et demutatione substantiae caro factus est, una iam [13]erit

4. unare *Babcd.* iuuare *A. Leid.* unire *tres Vaticani, teste Pamelio.* 5. alius *om. AB. Leid.* 6. praetractatis *Ad. Leid., et B. in marg., ex Hirsaugiensi, ni fallor, codice.* retractatis *Babc.* 7. utique *d., cum Fulvio Ursino.* 8. emanuhel *B.* 8b. quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei *d., cum Fulvio Ursino.* 9. Denique et de hoc *Latinius.* 10. in aeternum *A. Leid.* 11. configurari *Babc.* transfigurari *d., cum Fulvio Ursino.* consignari *A.* 12. fit *Bd. Leid.* sit *Aabc.* 13. erit *d., cum Fulvio Ursino.* erat *ABabc. Leid.*

b. apud Valentinum fortasse] Cf. Adv. Valentin. cap. 16 et 27.

substantia Iesus ex duabus, ex carne et spiritu, [14]mixtura quaedam, ut electrum ex auro et argento[c], et incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est caro, dum alterum altero mutatur, et tertium quid efficitur. Neque ergo deus erit Iesus; sermo enim desiit esse, qui caro factus est: [15]neque homo caro; caro enim non proprie est, [16]quia sermo fuit. Ita ex utroque neutrum est; aliud longe tertium est quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo et deum et hominem expositum, ipso hoc psalmo suggerente, Quoniam deus homo natus est in illa, [17]aedificavit eam voluntate patris; certe usquequaque filium dei et filium hominis, cum deum et hominem, sine dubio secundum utramque substantiam in sua proprietate distantem, quia neque sermo aliud quam deus, neque caro aliud quam homo. Sic et apostolus de utraque eius substantia docet. Qui factus est, inquit, ex semine David. Hic erit homo et filius hominis, qui definitus est filius dei secundum spiritum. Hic erit deus et sermo, dei filius. Videmus duplicem statum, non confusum, sed coniunctum, in una persona, deum et hominem Iesum. [18]De Christo autem [19]differo[d]. Et adeo salva est utriusque proprietas substantiae, ut et spiritus res suas egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum[e], anxia usque ad mortem, denique et mortua est. Quodsi tertium quid esset, ex utroque confusum, ut electrum, non tam distincta documenta parerent utriusque substantiae. Sed et spiritus carnalia et caro [20]spiritalia egisset ex translatione, [21]aut neque carnalia neque spiritalia, sed tertiae alicuius formae [22]ex confusione; immo aut sermo mortuus esset aut caro mortua non esset, si sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiae ambae in statu suo quaeque [23]distincte agebant, ideo illis et operae et exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo: Quia quod [24]in carne natum est, caro est, et quod de spiritu, spiritus est. Neque caro spiritus fit, neque spiritus caro. In uno plane esse possunt. Ex his Iesus constitit, ex carne homo, ex spiritu deus, quem tunc angelus ex ea

Ps. XXXVII, 5. — Rom. I, 3. — Ib. v. 4. — Io. III, 6. — Luc. I, 35.

14. ex mixtura *A. Leid.* 15. neque caro, id est homo; caro enim *d., cum Fulvio Ursino.* 16. qui *d., cum Fulvio Ursino.* 17. et aedificavit *AB. Leid.* 18. de quo Christo *A. Leid.* 19. differo *Acd. Leid., tres Vaticani.* dissero *Bab.* 20. spiritualia *A. Ubique.* 21. aut *d., cum Fulvio Ursino.* ut *ABabc. Leid.* 22. ex *om. abcd.* 23. distinctae *abc.* 24. de *Latinius.*

c. ut electrum ex auro et argento] Cf. Adv. Hermog. cap. 25.

d. De Christo autem differo.] De hoc enim cap. sequ.

e. esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum] Eisdem fere verbis utitur De Carne Chr. cap. 9.

parte, qua spiritus erat, dei filium pronuntiavit, servans carni filium hominis dici. Sic et apostolus etiam dei et [25]hominum appellans sequestrem[f] utriusque substantiae confirmavit. Novissime qui filium dei carnem interpretaris, exhibe qui sit filius hominis. Aut numquid spiritus erit? Sed spiritum patrem ipsum vis haberi, quia deus spiritus, quasi non et dei spiritus, sicut et sermo deus et dei sermo.

I Tim. II, 5

Itaque Christum facis patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis huius, si tamen nomen [1]est Christus, et non appellatio potius; unctus enim [2]significatur. Unctus autem non magis nomen est quam vestitus, quam [3]calceatus, accidens nomini res. [4]An tu, si ex aliquo argumento vestitus quoque vocaretur Iesus, quomodo Christus ab unctionis sacramento, aeque Iesum filium dei diceres, vestitum vero patrem crederes? Nunc de Christo. Si pater Christus est, pater unctus est, et utique ab alio. Aut si a semetipso, proba. Sed non ita docent Acta Apostolorum in illa [5]exclamatione ecclesiae ad deum: Convenerunt enim universi in ista civitate adversus sanctum filium [6]tuum, quem unxisti, Herodes et Pilatus cum nationibus. Ita et filium dei Iesum contestati sunt et filium a patre unctum. Ergo [7]Iesus idem erit Christus, qui a patre unctus est, non pater, qui filium unxit. Sic et Petrus: Firmissime itaque cognoscat omnis domus Israël, quod et dominum et Christum, id est unctum, fecerit eum deus, hunc Iesum, quem vos crucifixistis. Ioannes autem etiam mendacem notat eum qui negaverit Iesum esse Christum, contra de deo natum omnem qui crediderit Iesum esse Christum. Propter quod et hortatur ut credamus nomini filii eius Iesu Christi, ut scilicet communio sit nobis cum patre et filio eius Iesu Christo. Sic et Paulus ubique deum patrem ponit et dominum nostrum Iesum Christum. Cum ad Romanos scribit, gratias agit [8]deo per dominum nostrum Iesum Christum; cum ad Galatas, non ab hominibus se apostolum [9]praefert, nec per hominem, sed per Iesum Christum et deum patrem. Et habes [10]tota instrumenta eius[a], quae in hunc modum pronuntiant, et duos proponunt, deum et patrem, et dominum nostrum Iesum

Cap. XXVIII

Act. App. IV, 27.

Act. App. II, 36.

I Io. II, 22. IV, 2 sq. V, 1

I Io. I, 7.

Rom. I, 8.

Gal. I, 1.

25. hominis *A. Leid.*

Cap. XXVIII. 1. est *om. A. Leid.* 2. significat *A. Leid.* 3. calciatus *A.* 4. An tu *d., cum Fulvio Ursino.* At tu *ABabc. Leid.* 5. exclamatione ecclesiae ad deum *Acd. Leid., Vaticanorum unus, et B. in marg., ex cod. Hirsaugiensi puto.* exclamatione ad deum *Bab.* 6. tuum Iesum quem *cd.* 7. Iesus *Acd. Vaticani tres, et B. in marg., ex Hirsaugiensi, puto, codice.* dominus *Bab.* (*Leid.*) 8. deo dicens per *A. Leid.* 9. profert *A. Leid.* 10. totum instrumentum *AB. Leid.*

f. sequestrem] Cf. adnott. ad Adv. Valentin. cap. 25.

Cap. XXVIII. a. tota instrumenta eius] Totum scriptorum apostoli corpus, qui-

Io. X, 28 sqq. [18]Pater, qui maior est omnibus, mihi dedit; et, Ego et pater unum sumus. Hic ergo iam gradum volunt figere stulti, immo caeci, qui non videant, primo, Ego et pater, duorum esse significationem; dehinc in novissimo, Sumus, non ex unius esse persona, quod pluraliter dictum est; tum, quod Unum sumus, non Unus sumus. Si enim dixisset, [19]Unus sumus, potuisset adiuvare sententiam illorum. Unus enim singularis numeri significatio videtur; adhuc cum duo masculini generis. Unum dicit neutrali verbo, quod non pertinet ad singularitatem, sed ad unitatem, ad similitudinem, ad coniunctionem, ad dilectionem patris, qui filium diligit, et ad obsequium filii, qui voluntati patris obsequitur. Unum sumus, dicens, ego et pater, ostendit duos esse, quos aequat et iungit. Adeo addit (Io. X, 32.) etiam multa se opera a patre ostendisse, quorum nihil lapidari (Io. X, 33.) mereretur. Et ne putarent ideo se illum lapidare debere, quasi se deum ipsum, id est patrem, voluisset intellegi, quia dixerat, Ego et pater unum sumus, qua filium dei deum ostendens, non qua (Io. X, 34 sqq.) ipsum deum, Si in lege, inquit, scriptum est, Ego dixi, vos dii estis, et non potest solvi scriptura, quem pater sanctificavit et misit in mundum, vos eum blasphemare dicitis, quia [20]dixerat, Filius dei sum? Si non facio opera patris mei, nolite credere; si vero facio et mihi credere non vultis, vel propter opera credite; et scitote, quod ego in patre sim, et pater in me. Per opera ergo [21]erit pater in filio, et filius in patre; et ita per opera intellegimus unum esse [22]patrem. Adeo totum hoc perseverabat inducere, ut duo tamen crederentur in una virtute, quia aliter filius credi non posset nisi duo crederentur.

Cap. XXIII. (Io. XI, 27. Matth. XVI, 16) Post haec autem [1]Martha filium dei eum confessa non magis erravit quam Petrus et Nathanaël; quamquam et si errasset, statim didicisset. Ecce enim ad suscitandum fratrem eius a mortuis ad (Io. XI, 41 sq.) caelum et ad patrem dominus suspiciens, Pater, inquit, utique filius, gratias ago tibi, quod me semper exaudias: [2]propter istas turbas circumstantes dixi, ut credant [3]quod tu me miseris. Sed et (Io. XII, 27 sq.) in conturbatione animae: Et quid dicam? pater, salvum me fac de ista hora: atquin propter hoc veni in istam horam; verum, pater, (Io. V, 43.) glorifica nomen tuum; in quo erat [4]filius. Ego, inquit, veni in

18. Pater (Pater est *A. Leid.*), qui maior est omnibus, mihi dedit (dedit mihi *Vaticani*) *A. Leid.*, *et tres Vaticani.* Pater enim quod mihi dedit, maius est omnibus *Babcd.* 19. unus sumus *d.* quod unus sumus *ABabc. Leid.* 20. dixi *cd.*, *de coniect. Pamelii.* dixerit *Fr. Iunius.* 21. erat *d.*, *cum Fulvio Ursino.* 22. patrem et filium *d.*, *cum Fulvio Ursino.*

Cap. XXIII. 1. Martha *cd.* Maria *reliqui, et Leid.* 2. sed propter *Latinius.* 3. quia tu *A. Leid.* 4. et filius *d.*

patris mei nomine. Inde scilicet suffecerat[a] filii ad patrem vox. Ecce [5]ex abundantia respondet de caelo pater, filio [6]contestaturus, Hic est filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum. Ita [7]et *in* isto, Glorificavi, et glorificabo rursus, quot personae tibi videntur, perversissime [8]Praxea, nisi quot et voces? Habes filium in terris, habes patrem in caelis. Non est separatio ista, sed dispositio divina. Ceterum scimus deum etiam intra abyssos esse, et ubique consistere, sed vi et potestate. Filium quoque, ut individuum, cum ipso ubique. Tamen in ipsa [9]*οἰκονομίᾳ* pater voluit filium in terris haberi, se vero in caelis. [10]Quo et ipse filius suspiciens et orabat et postulabat a patre, quo et nos erectos docebat orare: Pater noster, qui es in caelis; [11]cum sit et ubique. Hanc sedem suam voluit [12]pater: minoravit filium modico citra angelos ad terram [13]dimittendo, gloria tamen et honore coronaturus illum in caelos resumendo. Haec iam praestabat illi, dicens, Et glorificavi, et glorificabo. Postulat filius de terris, pater promittit a caelis. Quid mendacem facis et patrem et filium? Si [14]aut pater de caelis loquebatur ad [15]filium, cum ipse esset filius apud terras, aut filius ad patrem precabatur, cum ipse esset filius apud caelos: quale est ut filius item [16]postularet a semetipso, postulando a patre, [17]si filius erat pater? aut iterum pater sibi ipse promitteret, promittendo filio, si pater erat? Ut sic duos divisos diceremus, quomodo iactitatis, tolerabilius [18]erat duos divisos quam unum deum versipellem praedicare. Itaque ad istos [19]nunc dominus pronuntiavit, Non propter me [20]ista vox venit, sed propter vos, ut credant et hi, et patrem et filium in suis quemque nominibus et personis et locis. Sed adhuc exclamat Iesus et dicit, Qui credit in me, non in me credit, sed in eum credit qui me misit, quia per filium in patrem creditur, et auctoritas credendi filio pater est. Et qui [21]conspicit me, conspicit eum qui me misit. Quomodo? quoniam scilicet a memetipso non sum locutus, sed, qui me misit pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, et quid loquar. Dominus enim dat mihi linguam disciplinae ad cognoscendum, quando oporteat

Matth. XVII, 5. Io. XII, 28. Matth. VI, 9. Ps. VIII, 6. Io. XII, 30. Io. XII, 44. Io. XII, 45. Io. XII, 49. Ies. L, 4.

5. ex abundanti respondit *Latinius*. 6. contestaturus *ego*. contestatur *libri omnes*. 7. et in isto *cd*. et isto *reliqui, et Leid*. 8. Praxean *A. Leid*. 9. oeconomia *d*. oikonomia *A. Leid*. 10. Quod *AB. Leid*. 11. et cum *d*. 12. pater mihi turmis (turmis *A*.) minoravit *A. Leid*. 13. demittendo *d., Fulv. Ursinus*. 14. autem *AB. Leid*. 15. filium si autem pater cum ipse *A. Leid*. 16. postularet *d., cum Fulvio Ursino*. postulet *ABabc. Leid*. 17. si *om. AB. Leid*. 18. erit *A. Leid*. 19. tunc *d., cum Fulvio Ursino*. 20. vox ista *A. Leid*. 21. conspicit me *abcd*. me conspicit *A*. conspicit *B. Leid*.

Cap. XXIII. a. suffecerat] Ex eo quod filius erat veniebatque in nomine patris, una vox illius satis fuerat patri ut acquiesceret. (Fr. Iunius.)

Io. XII, 50. dicere sermonem quem ego loquor. Sicut mihi pater dixit, ita et loquor. Haec quomodo dicta sint, evangelizator et utique tam carus discipulus Ioannes magis quam Praxeas [22]noverat, ideoque ipse de Io. XIII, 1. 3. suo sensu, Ante autem sollemnitatem paschae, inquit, sciens Iesus omnia sibi tradita a patre esse, et se ex deo [23]esse, [24]et ad deum vadere. Sed Praxeas ipsum vult patrem de semetipso exisse, et ad semetipsum abisse, ut diabolus in cor Iudae non filii traditionem, sed patris ipsius inmiserit. Nec diabolo bene, nec haeretico, quia nec in filio bono suo diabolus operatus est traditionem. Filius enim traditus est dei, qui erat in filio hominis, sicut scriptura Io. XIII, 31. subiungit: Nunc glorificatus est filius hominis, [25]et deus glorificatus est in illo. Quis deus? Utique non pater, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus iam, virtute vero et sermone, et ante [26]Iesus. [27]Et deus, inquit, [28]glorificabit illum in semetipso, id est pater filium, [29]quem in semetipso habens, etsi porrectum ad terram, mox per resurrectionem [30]morte devicta[b].

Cap. XXIV. [1]Erant plane qui et tunc non intellegerent. [2]Quoniam et Tho- Io. XIV, 5. mas aliquamdiu incredulus, [3]Domine, inquit[a], non scimus quo eas, Io. XIV, 6 sq. et quomodo viam novimus? Et Iesus: Ego sum via, veritas et vita: nemo venit ad patrem nisi per me; si cognovissetis me, cognovissetis et patrem; [4]sed abhinc nostis illum, et vidistis illum. Et pervenimus iam ad Philippum, qui spe excitatus videndi patris, nec intellegens quomodo visum patrem audisset, Ostende, inquit, Io. XIV, 8 sq. nobis patrem; et sufficit nobis. Et dominus: Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me? Quem dicit cognosci ab illis debuisse (hoc enim solum discuti oportet), quasi patrem, an quasi filium? Si quasi patrem, doceat Praxeas tanto tempore

22. nominat *AB. Leid.* 23. exisse *d., cum Fulvio Ursino.* 24. et *om. bc.* 25. et *om. A. Leid.* 26. Iesus. Et *Fr. Iunius.* Iesum, et *libri omnes.* 27. et *om. A. Leid.* 28. glorificabit *ego.* glorificavit *libri omnes.* 29. quem in *AB. Leid.* in *reliqui.* 30. glorificavit morte devicta *d., cum Fulvio Ursino.*

Cap. XXIV. 1. Erant tibi (*h. e.* ibi) plane quippe qui *A. Leid.* 2. quomodo *A. Leid.* 3. Domine, inquit *ego.* Domine enim, inquit *cd.* Domino enim inquit *ABab.* 4. sed et abhinc *ABa. Leid.*

b. glorificabit illum — — mox per resurrectionem morte devicta.] Ita haec verba distinxi atque emendavi. Nunc glorificatus est filius hominis, et deus glorificatus est in illo. Quis deus? Utique non pater, inquit, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus iam ante erat Iesus, glorificatus vero virtute et sermone. Et deus, inquit, glorificabit illum in semetipso, id est pater filium, quippe quem in semetipso habens, etsi porrectum ad terram et mortuum, mox tamen glorificabit per resurrectionem morte devicta.

Cap. XXIV. a. Domine, inquit] Delevi particulam *enim,* ut quae accreverat ex terminatione vocis praegressae et initio vocis insequentis.

Christum cum eis conversatum patrem aliquando non dico intellegi, verum vel aestimari potuisse. Nobis omnes scripturae, et veteres Christum dei, et novae filium dei, praefiniunt. Hoc et retro praedicabatur, hoc et ab ipso Christo pronuntiabatur, immo iam et ab ipso patre coram de caelis filium profitente et filium glorificante: Hic est filius meus; et, Glorificavi, et glorificabo. Hoc [5]et a discipulis credebatur, hoc et a Iudaeis non credebatur; hoc se volens credi ab illis omni hora patrem nominabat, et patrem praeferebat, et patrem honorabat. Si ita est, ergo non patrem tanto tempore secum conversatum ignoraverant, sed filium, et dominus, eum se ignorari exprobrans quem ignoraverant, eum utique agnosci volebat quem tanto [6]non agnosci tempore exprobraverat, id est filium. Et apparere iam potest quo modo dictum sit: Qui me videt, videt et patrem, scilicet quo et supra: Ego et pater unum sumus. Quare? quia, Ego ex deo exivi et veni; et, Ego sum via; Nemo ad patrem venit nisi per me; et, Nemo ad me venit nisi pater eum adduxerit; et, Omnia mihi pater tradidit; et, Sicut pater vivificat, ita et filius; et, Si me cognovistis, et patrem cognovistis. Secundum haec enim vicarium se patris ostenderat, per quem pater et videretur in [7]factis, et audiretur in verbis, et cognosceretur in filio, facta et verba patris administrante; quia invisibilis pater, quod et Philippus didicerat in lege, [8]et meminisse debuerat: Deum nemo videbit, et vivet. Et ideo suggillatur patrem videre desiderans, quasi visibilem, et instruitur visibilem eum in filio fieri ex virtutibus, non ex personae repraesentatione. Denique si patrem eundem filium vellet intellegi dicendo, Qui me videt, patrem videt, quomodo subicit, Non [9]credis quia ego in patre, et pater [10]in me? Debuerat enim subiunxisse, Non [11]credis quia ego sum pater? Aut quo exaggeravit, si non illud manifestavit quod voluerat intellegi, se scilicet filium esse? Porro dicendo, Non [12]credis quia ego in patre, et pater in me, propterea potius exaggeravit, ne, quia dixerat, Qui me vidit, et patrem vidit, pater existimaretur, quod nunquam [13]existimari se voluit, qui semper se filium et a patre venisse profitebatur. Igitur et manifestam fecit duarum personarum coniunctionem, ne pater seorsum quasi visibilis in conspectu desideraretur, et [14]ut filius repraesentator patris haberetur. Et nihilominus hoc quoque interpretatus est, quomodo pater esset in filio, et filius in patre. Verba, inquit, quae ego loquor vobis, non sunt mea, utique [15]quia patris;

Matth. XVII, 5. Io. XII, 28. Io. XIV, 9. Io. X, 30. Io. XVI, 27 sq. Io. XIV, 6. Ibid. Io. VI, 44. Matth. XI, 27. Io. V, 21. Io. XIV, 7. Exod. XXXIII, 20. Io. XIV, 10. Io. XIV, 10.

5. et discipulis *A. Leid.* 6. tempore non agnosci exprobaverit *A.* 7. factis et audiretur in *om. edd. Semleri et Leopoldi, vitiose.* 8. et *om. A. Leid.* 9. creditis *cd.* 10. in me est *cd.* 11. creditis *cd.* 12. creditis *cd.* 13. se existimari *A. Leid.* 14. ut *om. A. Leid.* 15. quae a patre *A. Leid.*

pater autem manens in me facit opera. Per opera ergo virtutum et verba doctrinae manens in filio pater per ea videtur per quae manet, et per eum in quo manet, ex hoc ipso apparente proprie-
Io. XIV, 10. tate utriusque personae, dum dicit, Ego sum in patre, et pater in
Ibid. v. 11. me. Atque adeo, Credite, ait. Quid? Me patrem esse? Non puto
Ibid. scriptum esse, sed, Quia ego in patre, et pater in me, si quo minus, vel propter opera credite, ea utique opera per quae pater in filio, non visu, sed sensu videbatur.

Cap. XXV. Post Philippum et totam substantiam quaestionis istius quae in finem evangelii, [1]perseverant[a] in eodem genere sermonis, quo
Io. XIV, 16. pater et filius in sua proprietate [2]distinguuntur. Paracletum quoque a patre se postulaturum, cum ascendisset ad patrem, et missurum repromittit, et quidem alium. Sed iam praemisimus quomodo alium[b].
Io. XVI, 14 sq. Ceterum, De meo sumet, inquit, sicut ipse de patris. Ita connexus patris in filio et filii in paracleto tres efficit cohaerentes, alterum ex altero. Qui tres unum sunt, non unus, quomodo
Io. X, 30. dictum est, Ego et pater unum sumus, ad substantiae unitatem, non ad numeri singularitatem. Percurre adhuc, et invenies quem
Io. XV, 1. patrem credis (vice patris dictum et patrem agricolam [3]utique in terra tu putas fuisse), hunc rursus[c] in caelis a filio agnosci, cum
Io. XVII, 11. illuc respiciens discipulos suos patri [4]tradidit. Sed et si in isto
Matth. XXVII, 46. evangelio non [5]est revelatum, Deus meus, ad quid me dereliquisti?
Luc. XXIII, 46 et, Pater, in tuis manibus depono spiritum meum, tamen post resurrectionem et [6]devictae gloriam mortis, exposita [7]necessitate[d] omnis humilitatis, cum iam patrem se posset ostendere tam fideli feminae, ex dilectione, non ex curiositate nec ex incredulitate Tho-
Io. XX, 17. mae, tangere eum adgressae, Ne, inquit, contigeris me, nondum ascendi ad patrem meum, vade autem ad fratres meos ([8]quin et in hoc filium ostendit[e], filios enim appellasset illos, si pater fuisset), et dices eis, Ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, deum meum et deum vestrum. Pater ad patrem, et deus ad deum? an

Cap. XXV. 1. perseverat *Latinius*. 2. distinguntur *d., cum Fulvio Ursino*. distinguitur *ABabc. Leid.* 3. uti quem *edit. Leopoldi* et quem *Fr. Iunius*. 4. tradit *d., cum Fulvio Ursino*. 5. esset *d., cum Fulvio Ursino*. 6. devictae gloria *B*. devicta gloria *A. Leid.* 7. necessitatem *B*. 8. quin et in hoc se filium *d., cum Fulvio Ursino*. quia et (et *om. A.*) in hoc filium *ABabc. Leid.*

Cap. XXV. a. perseverant] Ea quae inde sequuntur, usque in finem evangelii, perseverant in eodem genere sermonis.
b. Sed iam praemisimus quomodo alium.] Cf. supra cap. 13.
c. hunc rursus] Vulgata distinctio est „patrem credis, vice patris dictum. Et patrem —— fuisse. Hunc rursus" celt.

d. exposita necessitate] *Exposita*, id est deposita. Cf. Adv. Valent. cap. 9. De Resurr. Carnis cap. 45. et cap. 49.
e. in hoc filium ostendit] Delevi voculam *se*, Septimiano quidem stilo minime necessariam. Cf. quae adnotavi ad De Virg. Veland. cap. 15. et Adv. Marc. IV, 26.

lius ad patrem, et sermo ad deum? Ipsa quoque clausula evangelii propter quid consignat haec scripta, nisi, Ut credatis, inquit, Iesum Christum filium dei? Igitur quaecunque ex his putaveris ad demonstrationem eiusdem patris et filii[f] proficere tibi posse, adversus definitivam evangelii sententiam niteris. Non ideo enim scripta sunt, ut patrem credas [9]Iesum Christum, sed ut filium. Io. XX, 31.

Cap. XXVI. Propter unum Philippi sermonem et domini responsionem ad eum [1]videmur Ioannis evangelium [2]decucurrisse, ne tot [3]manifeste pronuntiata et ante et postea unus sermo subvertat, secundum omnia potius quam adversus omnia, etiam adversus suos sensus interpretandus. Ceterum ut alia evangelia non interponam, quae [4]nativitate dominica [5]fidem confirmant, sufficit [6]eum qui nasci habebat ex virgine ab ipso annuntiari angelo filium dei determinatum. Spiritus dei superveniet in te, et virtus altissimi obumbrabit te: propterea quod nascetur ex te [7]sanctum, vocabitur filius dei. Volent quidem et hic argumentari, sed veritas praevalebit. Nempe, inquiunt, filius dei deus est, et virtus altissimi altissimus est. Nec pudet illos inicere [8]quod, si esset, scriptum fuisset. Quem enim verebatur, ut non aperte pronuntiaret, Deus superveniet, et altissimus obumbrabit te? Dicens autem, Spiritus dei, etsi [9]spiritus dei, tamen non directo deum nominans portionem totius intellegi voluit, quae cessura erat in filii nomen. Hic spiritus dei idem erit sermo. [10]Sicut enim Ioanne dicente, Sermo caro [11]factus est, [12]spiritum quoque intellegimus in mentione sermonis, ita et hic sermonem quoque agnoscimus in nomine spiritus. Nam et spiritus substantia est sermonis, et sermo operatio spiritus, et duo unum sunt. Ceterum alium Ioannes profitebitur carnem factum, alium angelus carnem futurum, si non et spiritus sermo est, et sermo spiritus. Sicut ergo sermo dei non est ipse cuius est, ita nec spiritus, et si deus dictus est, non [13]tamen ipse est cuius est dictus. Nulla res alicuius ipsa est cuius est. Plane cum quid ex ipso est, et sic eius est, dum ex ipso sit, potest tale quid esse quale et ipse ex quo est et cuius est. Et ideo spiritus [14]deus, et sermo deus, quia ex deo, non tamen ipse ex quo est. [15]Quod deus dei, tan-

Luc. I, 35. Io. I, 14.

9. in Iesum *AB. Leid.*

Cap. XXVI. 1. videmus *cd.* 2. decurrisse *A. Leid.* 3. manifesto *A. Leid.* 4. de nativitate *cd.* 5. idem *d., cum Fulvio Ursino.* 6. enim *AB. Leid.* 7. vocabitur sanctus *A. Leid.* 8. quod — — verebatur *om. A. Leid.* 9. spiritum dei *c.* spiritus dei deus *d., cum Fulvio Ursino.* 10. Sicut *cd. Leid., tres Vaticani. Sic reliqui.* 11. factum *A. Leid.* 12. spiritus *a.* 13. enim *A. Leid.* 14. dei deus et sermo dei deus *d., Fulv. Ursinus.* 15. Quod si *d., cum Fulvio Ursino.*

f. demonstrationem eiusdem patris et filii] Hoc est quod pater et filius idem sint. Breviloquentia Septimiana.

quam [16]substantiva res, non erit [17]ipse deus, sed hactenus deus. [18]qua ex ipsius dei substantia, [19]qua et [20]substantiva res est, et ut portio aliqua totius. Multo magis virtus altissimi non erit ipse altissimus, [21]quia nec substantiva res est, quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia; et haec enim substantiae non sunt, sed accidentia uniuscuiusque substantiae. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus, [22]quodcunque sunt, spiritu dei et sermone et virtute, conlatis in virginem, quod de ea nascitur, filius dei est. [23]Hoc se et in istis evangeliis ipse testatur statim a puero. Non scitis, inquit, quod in patris mei me esse oportet? Hoc et satanas eum in temptationibus novit: Si filius dei es. Hoc [24]et exinde daemonia confitentur: Scimus qui sis, filius dei. Patrem et ipse adorat. Christum se dei a Petro [25]agnitum non negat. [26]Insultans in spiritu ad patrem, Confiteor, inquit, tibi pater, quod absconderis haec a sapientibus. Hic quoque patrem nemini notum nisi filio affirmat, et [27]patris filium [28]confessurum confessores et [29]negaturum negatores suos apud patrem, inducens parabolam filii, non patris, in vineam missi post aliquot servos, et occisi a malis rusticis, et a patre defensi, ignorans et ipse diem et horam ultimam soli patri notam, disponens regnum [30]discipulis, quomodo et sibi dispositum dicit a patre, habens potestatem legiones angelorum postulandi ad auxilium a patre si vellet, exclamans quod se deus reliquisset, in patris manibus spiritum ponens, et post resurrectionem spondens missurum se discipulis promissionem patris, et novissime mandans ut tinguerent in patrem et filium et spiritum sanctum, non in unum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tinguimur.

Luc. II, 49. Matth. IV, 3. 6. Marc. I, 24. Matth. VIII, 29. VI, 6 sqq. XVI, 17. XI, 25. Matth. X, 32. Matth. XXI, 37 sqq. Matth. XXIV, 36. Luc. XXII, 29. Matth. XXVI, 53. XXVII, 46. Luc. XXIII, 46. XXIV, 49. Matth. XXVIII, 19.

Cap. XXVII. Et quid ego in tam [1]manifestis [2]morabor, cum ea aggredi debeam de quibus manifesta obumbrare quaerunt? Undique enim obducti [3]*de* distinctione[a] patris et filii, quam manente coniunctione disponimus, ut solis et radii et fontis et fluvii, per individuum tamen numerum duorum et trium, aliter eam ad suam nihilominus

16. substantia *A. Leid.* 17. ipse ipse deus *A. Leid.* 18. qua *Latinius.* quia *libri omnes.* 19. qua et *d., cum Fulvio Ursino.* quae et *ABabc. Leid.* 20. substantia *A. Leid.* 21. quia *Aabcd.* qui *B. Leid.* 22. quotcunque *a.* 23. si hoc se *AB. Leid.* 24. et *om. A. Leid.* 25. cognitum *A. Leid.* 26. exultans *A. Leid., et Vaticanorum unus.* 27. patri *A. Leid.* 28. confessurus *Leid.* 29. negaturus *A. Leid.* 30. discipulorum *A. Leid.*

Cap. XXVII. 1. manifestatis *A. Leid.* 2. morabor *AB. Leid.* moror *reliqui.* 3. de distinctione *ego.* distinctione *Babcd.* distinctionem *A. Leid.*

Cap. XXVII. a. obducti de distinctione] Ita emendavi vocula *de* repetita ex initiali insequentis vocabuli syllaba. Verbi *obducere* apud Tertullianum fere pro *convincere* vel *confutare* usurpati exempla collegi ad De Ieiun. cap. 11.

sententiam interpretari conantur, ut aeque in una persona utrumque distinguant, patrem et filium, discentes filium carnem esse, id est hominem, id est Iesum, patrem autem spiritum, id est deum, id est Christum. Et qui unum eundemque contendunt patrem et filium, iam incipiunt dividere illos potius quam [4]unare. Si enim alius est Iesus, alius Christus, alius erit filius, [5]alius pater, quia filius Iesus, et pater Christus. Talem monarchiam apud Valentinum fortasse[b] didicerunt, duos facere, Iesum et Christum. Sed et haec iniectio eorum ex [6]praetractatis iam retusa est, quod sermo dei vel spiritus dei et virtus altissimi dictus sit, quem patrem faciunt. Non enim ipsae sunt cuius dicuntur, sed ex ipso et ipsius. Et aliter tamen in isto capitulo revincentur. Ecce, inquiunt, ab angelo praedicatum est: Propterea quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei. Luc. I, 3 Caro itaque nata est, caro [7]itaque erit filius dei. Immo de spiritu dei dictum est. Certe enim de spiritu sancto virgo concepit, et quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat quod erat conceptum et pariundum, id est spiritus, cuius et vocabitur nomen [8]Emmanuel, quod est interpretatum: Nobiscum deus. Caro autem Matth. I, deus non est, ut de illa dictum sit, [8b]Vocabitur sanctum filius dei, sed ille qui in ea natus est deus, de quo et psalmus: Quoniam deus Ps. LXXXVI homo natus est in illa, et aedificavit eam voluntate patris. Quis deus in ea natus? sermo et spiritus, qui cum sermone de patris voluntate natus est. Igitur sermo in carne, [9]dum et de hoc quaerendum, quomodo sermo caro sit factus, utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem. Immo indutus. Ceterum deum inmutabilem et informabilem credi necesse est, [10]ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio est pristini. Omne enim, quodcunque transfiguratur in aliud, desinit esse quod fuerat, et incipit esse quod non erat. Deus autem neque desinit esse neque aliud potest esse. Sermo autem deus et sermo domini manet in aevum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit [11]configurari, consequens est ut sic caro factus intellegatur, dum [12]fit in carne, et manifestatur et videtur et contrectatur per carnem, quia et cetera sic accipi exigunt. Si enim sermo ex transfiguratione et demutatione substantiae caro factus est, una iam [13]erit

4. unare *Babcd.* iuuare *A. Leid.* unire *tres Vaticani, teste Pamelio.* 5. alius *om. AB. Leid.* 6. praetractatis *Ad. Leid., et B. in marg., ex Hirsaugiensi, ni fallor, codice.* retractatis *Babc.* 7. utique *d., cum Fulvio Ursino.* 8. emanuhel *B.* 8b. quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei *d., cum Fulvio Ursino.* 9. Denique et de hoc *Latinius.* 10. in aeternum *A. Leid.* 11. configurari *Babc.* transfigurari *d., cum Fulvio Ursino.* consignari *A.* 12. fit *Bd. Leid.* sit *Aabc.* 13. erit *d., cum Fulvio Ursino.* erat *ABabc. Leid.*

b. apud Valentinum fortasse] Cf. Adv. Valentin. cap. 16 et 27.

substantia Iesus ex duabus, ex carne et spiritu, [14]mixtura quaedam, ut electrum ex auro et argento[c], et incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est caro, dum alterum altero mutatur, et tertium quid efficitur. Neque ergo deus erit Iesus; sermo enim desiit esse, qui caro factus est: [15]neque homo caro; caro enim non proprie est, [16]quia sermo fuit. Ita ex utroque neutrum est; aliud longe tertium est quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo et deum et hominem expositum, ipso hoc psalmo suggerente, Quoniam deus homo natus est in illa, [17]aedificavit eam voluntate patris; certe usquequaque filium dei et filium hominis, cum deum et hominem, sine dubio secundum utramque substantiam in sua proprietate distantem, quia neque sermo aliud quam deus, neque caro aliud quam homo. Sic et apostolus de utraque eius substantia docet. Qui factus est, inquit, ex semine David. Hic erit homo et filius hominis, qui definitus est filius dei secundum spiritum. Hic erit deus et sermo, dei filius. Videmus duplicem statum, non confusum, sed coniunctum, in una persona, deum et hominem Iesum. [18]De Christo autem [19]differo[d]. Et adeo salva est utriusque proprietas substantiae, ut et spiritus res suas egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum[e], anxia usque ad mortem, denique et mortua est. Quodsi tertium quid esset, ex utroque confusum, ut electrum, non tam distincta documenta parerent utriusque substantiae. Sed et spiritus carnalia et caro [20]spiritalia egisset ex translatione, [21]aut neque carnalia neque spiritalia, sed tertiae alicuius formae [22]ex confusione; immo aut sermo mortuus esset aut caro mortua non esset, si sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiae ambae in statu suo quaeque [23]distincte agebant, ideo illis et operae et exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo: Quia quod [24]in carne natum est, caro est, et quod de spiritu, spiritus est. Neque caro spiritus fit, neque spiritus caro. In uno plane esse possunt. Ex his Iesus constitit, ex carne homo, ex spiritu deus, quem tunc angelus ex ea

Ps. LXXXVII, 5. — Rom. I, 3. — Ib. v. 4. — Io. III, 6. — Luc. I, 35.

14. ex mixtura *A. Leid.* 15. neque caro, id est homo; caro enim *d., cum Fulvio Ursino.* 16. qui *d., cum Fulvio Ursino.* 17. et aedificavit *AB. Leid.* 18. de quo Christo *A. Leid.* 19. differo *Acd. Leid., tres Vaticani.* dissero *Bab.* 20. spiritualia *A. Ubique.* 21. aut *d., cum Fulvio Ursino.* ut *ABabc. Leid.* 22. ex *om. abcd.* 23. distinctae *abc.* 24. de *Latinius.*

c. ut electrum ex auro et argento] Cf. Adv. Hermog. cap. 25.

d. De Christo autem differo.] De hoc enim cap. sequ.

e. esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum] Eisdem fere verbis utitur De Carne Chr. cap. 9.

parte, qua spiritus erat, dei filium pronuntiavit, servans carni filium hominis dici. Sic et apostolus etiam dei et [25]hominum appellans sequestrem[f] utriusque substantiae confirmavit. Novissime qui filium dei carnem interpretaris, exhibe qui sit filius hominis. Aut numquid spiritus erit? Sed spiritum patrem ipsum vis haberi, quia deus spiritus, quasi non et dei spiritus, sicut et sermo deus et dei sermo. (I Tim. II, 5)

Itaque Christum facis patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis huius, si tamen nomen [1]est Christus, et non appellatio potius; unctus enim [2]significatur. Unctus autem non magis nomen est quam vestitus, quam [3]calceatus, accidens nomini res. [4]An tu, si ex aliquo argumento vestitus quoque vocaretur Iesus, quomodo Christus ab unctionis sacramento, aeque Iesum filium dei diceres, vestitum vero patrem crederes? Nunc de Christo. Si pater Christus est, pater unctus est, et utique ab alio. Aut si a semetipso, proba. Sed non ita docent Acta Apostolorum in illa [5]exclamatione ecclesiae ad deum: Convenerunt enim universi in ista civitate adversus sanctum filium [6]tuum, quem unxisti, Herodes et Pilatus cum nationibus. Ita et filium dei Iesum contestati sunt et filium a patre unctum. Ergo [7]Iesus idem erit Christus, qui a patre unctus est, non pater, qui filium unxit. Sic et Petrus: Firmissime itaque cognoscat omnis domus Israël, quod et dominum et Christum, id est unctum, fecerit eum deus, hunc Iesum, quem vos crucifixistis. Ioannes autem etiam mendacem notat eum qui negaverit Iesum esse Christum, contra de deo natum omnem qui crediderit Iesum esse Christum. Propter quod et hortatur ut credamus nomini filii eius Iesu Christi, ut scilicet communio sit nobis cum patre et filio eius Iesu Christo. Sic et Paulus ubique deum patrem ponit et dominum nostrum Iesum Christum. Cum ad Romanos scribit, gratias agit [8]deo per dominum nostrum Iesum Christum; cum ad Galatas, non ab hominibus se apostolum [9]praefert, nec per hominem, sed per Iesum Christum et deum patrem. Et habes [10]tota instrumenta eius[a], quae in hunc modum pronuntiant, et duos proponunt, deum et patrem, et dominum nostrum Iesum (Cap. XXVIII; Act. App. IV, 27; Act. App. II, 36; I Io. II, 22. IV, 2 sq. V, 1; I Io. I, 7; Rom. I, 8; Gal. I, 1)

25. hominis *A. Leid.*

Cap. XXVIII. 1. est *om. A. Leid.* 2. significat *A. Leid.* 3. calciatus *A.* 4. An tu *d., cum Fulvio Ursino.* At tu *ABabc. Leid.* 5. exclamatione ecclesiae ad deum *Acd. Leid., Vaticanorum unus, et B. in marg., ex cod. Hirsaugiensi puto.* exclamatione ad deum *Bab.* 6. tuum Iesum quem *cd.* 7. Iesus *Acd. Vaticani tres, et B. in marg., ex Hirsaugiensi, puto, codice.* dominus *Bab.* (*Leid.*) 8. deo dicens per *A. Leid.* 9. profert *A. Leid.* 10. totum instrumentum *AB. Leid.*

f. sequestrem] Cf. adnott. ad Adv. Valentin. cap. 25.

Cap. XXVIII. a. tota instrumenta eius] Totum scriptorum apostoli corpus, qui-

Io. X, 28 sqq. [18]Pater, qui maior est omnibus, mihi dedit; et, Ego et pater unum sumus. Hic ergo iam gradum volunt figere stulti, immo caeci, qui non videant, primo, Ego et pater, duorum esse significationem; dehinc in novissimo, Sumus, non ex unius esse persona, quod pluraliter dictum est; tum, quod Unum sumus, non Unus sumus. Si enim dixisset, [19]Unus sumus, potuisset adiuvare sententiam illorum. Unus enim singularis numeri significatio videtur; adhuc cum duo masculini generis. Unum dicit neutrali verbo, quod non pertinet ad singularitatem, sed ad unitatem, ad similitudinem, ad coniunctionem, ad dilectionem patris, qui filium diligit, et ad obsequium filii, qui voluntati patris obsequitur. Unum sumus, dicens, ego et pater, ostendit duos esse, quos aequat et iungit. Adeo addit Io. X, 32. etiam multa se opera a patre ostendisse, quorum nihil lapidari Io. X, 33. mereretur. Et ne putarent ideo se illum lapidare debere, quasi se deum ipsum, id est patrem, voluisset intellegi, quia dixerat, Ego et pater unum sumus, qua filium dei deum ostendens, non qua Io. X, 34 sqq. ipsum deum, Si in lege, inquit, scriptum est, Ego dixi, vos dii estis, et non potest solvi scriptura, quem pater sanctificavit et misit in mundum, vos eum blasphemare dicitis, quia [20]dixerat, Filius dei sum? Si non facio opera patris mei, nolite credere; si vero facio et mihi credere non vultis, vel propter opera credite; et scitote, quod ego in patre sim, et pater in me. Per opera ergo [21]erit pater in filio, et filius in patre; et ita per opera intellegimus unum esse [22]patrem. Adeo totum hoc perseverabat inducere, ut duo tamen crederentur in una virtute, quia aliter filius credi non posset nisi duo crederentur.

Cap. XXIII. Io. XI, 27. Matth. XVI, 16. Post haec autem [1]Martha filium dei eum confessa non magis erravit quam Petrus et Nathanaël; quamquam et si errasset, statim didicisset. Ecce enim ad suscitandum fratrem eius a mortuis ad Io. XI, 41 sq. caelum et ad patrem dominus suspiciens, Pater, inquit, utique filius, gratias ago tibi, quod me semper exaudias: [2]propter istas turbas circumstantes dixi, ut credant [3]quod tu me miseris. Sed et Io. XII, 27 sq. in conturbatione animae: Et quid dicam? pater, salvum me fac de ista hora: atquin propter hoc veni in istam horam; verum, pater, Io. V, 43. glorifica nomen tuum; in quo erat [4]filius. Ego, inquit, veni in

18. Pater (Pater est *A. Leid.*), qui maior est omnibus, mihi dedit (dedit mihi *Vaticani*) *A. Leid., et tres Vaticani.* Pater enim quod mihi dedit, maius est omnibus *Babcd.* 19. unus sumus *d.* quod unus sumus *ABabc. Leid.* 20. dixi *cd., de coniect. Pamelii.* dixerit *Fr. Iunius.* 21. erat *d., cum Fulvio Ursino.* 22. patrem et filium *d., cum Fulvio Ursino.*

Cap. XXIII. 1. Martha *cd.* Maria *reliqui, et Leid.* 2. sed propter *Latinius.* 3. quia tu *A. Leid.* 4. et filius *d.*

patris mei nomine. Inde scilicet suffecerat[a] filii ad patrem vox. Ecce [5]ex abundantia respondet de caelo pater, filio [6]contestaturus, Hic est filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum. Ita [7]et *in* isto, Glorificavi, et glorificabo rursus, quot personae tibi videntur, perversissime [8]Praxea, nisi quot et voces? Habes filium in terris, habes patrem in caelis. Non est separatio ista, sed dispositio divina. Ceterum scimus deum etiam intra abyssos esse, et ubique consistere, sed vi et potestate. Filium quoque, ut individuum, cum ipso ubique. Tamen in ipsa [9]*οἰκονομίᾳ* pater voluit filium in terris haberi, se vero in caelis. [10]Quo et ipse filius suspiciens et orabat et postulabat a patre, quo et nos erectos docebat orare: Pater noster, qui es in caelis; [11]cum sit et ubique. Hanc sedem suam voluit [12]pater: minoravit filium modico citra angelos ad terram [13]dimittendo, gloria tamen et honore coronaturus illum in caelos resumendo. Haec iam praestabat illi, dicens, Et glorificavi, et glorificabo. Postulat filius de terris, pater promittit a caelis. Quid mendacem facis et patrem et filium? Si [14]aut pater de caelis loquebatur ad [15]filium, cum ipse esset filius apud terras, aut filius ad patrem precabatur, cum ipse esset filius apud caelos: quale est ut filius item [16]postularet a semetipso, postulando a patre, [17]si filius erat pater? aut iterum pater sibi ipse promitteret, promittendo filio, si pater erat? Ut sic duos divisos diceremus, quomodo iactitatis, tolerabilius [18]erat duos divisos quam unum deum versipellem praedicare. Itaque ad istos [19]nunc dominus pronuntiavit, Non propter me [20]ista vox venit, sed propter vos, ut credant et hi, et patrem et filium in suis quemque nominibus et personis et locis. Sed adhuc exclamat Iesus et dicit, Qui credit in me, non in me credit, sed in eum credit qui me misit, quia per filium in patrem creditur, et auctoritas credendi filio pater est. Et qui [21]conspicit me, conspicit eum qui me misit. Quomodo? quoniam scilicet a memetipso non sum locutus, sed, qui me misit pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, et quid loquar. Dominus enim dat mihi linguam disciplinae ad cognoscendum, quando oporteat

Matth. XVII, 5. Io. XII, 28. Matth. VI, 9. Ps. VIII, 6. Io. XII, 30. Io. XII, 44. Io. XII, 45. Io. XII, 49. Ies. L, 4.

5. ex abundanti respondit *Latinius.* 6. contestaturus *ego.* contestatur *libri omnes.* 7. et in isto *cd.* et isto *reliqui, et Leid.* 8. Praxean *A. Leid.* 9. oeconomia *d.* oikonomia *A. Leid.* 10. Quod *AB. Leid.* 11. et cum *d.* 12. pater mihi turmis (turmis *A.*) minoravit *A. Leid.* 13. demittendo *d., Fulv. Ursinus.* 14. autem *AB. Leid.* 15. filium si autem pater cum ipse *A. Leid.* 16. postularet *d., cum Fulvio Ursino.* postulet *ABabc. Leid.* 17. si *om. AB. Leid.* 18. erit *A. Leid.* 19. tunc *d., cum Fulvio Ursino.* 20. vox ista *A. Leid.* 21. conspicit me *abcd.* me conspicit *A.* cuuspicit *B. Leid.*

Cap. XXIII. a. suffecerat] Ex eo quod filius erat veniebatque in nomine patris, una vox illius satis fuerat patri ut acquiesceret. (Fr. Iunius.)

Io. XII, 50. dicere sermonem quem ego loquor. Sicut mihi pater dixit, ita et loquor. Haec quomodo dicta sint, evangelizator et utique tam carus discipulus Ioannes magis quam Praxeas [22]noverat, ideoque ipse de Io. XIII, 1. 3. suo sensu, Ante autem sollemnitatem paschae, inquit, sciens Iesus omnia sibi tradita a patre esse, et se ex deo [23]esse, [24]et ad deum vadere. Sed Praxeas ipsum vult patrem de semetipso exisse, et ad semetipsum abisse, ut diabolus in cor Iudae non filii traditionem, sed patris ipsius inmiserit. Nec diabolo bene, nec haeretico, quia nec in filio bono suo diabolus operatus est traditionem. Filius enim traditus est dei, qui erat in filio hominis, sicut scriptura Io. XIII, 31. subiungit: Nunc glorificatus est filius hominis, [25]et deus glorificatus est in illo. Quis deus? Utique non pater, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus iam, virtute vero et sermone, et ante [26]Iesus. [27]Et deus, inquit, [28]glorificabit illum in semetipso, id est pater filium, [29]quem in semetipso habens, etsi porrectum ad terram, mox per resurrectionem [30]morte devicta [b].

Cap. XXIV. [1]Erant plane qui et tunc non intellegerent. [2]Quoniam et Tho- Io. XIV, 5. mas aliquamdiu incredulus, [3]Domine, inquit [a], non scimus quo eas, Io. XIV, 6 sq. et quomodo viam novimus? Et Iesus: Ego sum via, veritas et vita: nemo venit ad patrem nisi per me; si cognovissetis me, cognovissetis et patrem; [4]sed abhinc nostis illum, et vidistis illum. Et pervenimus iam ad Philippum, qui spe excitatus videndi patris, nec intellegens quomodo visum patrem audisset, Ostende, inquit, Io. XIV, 8 sq. nobis patrem; et sufficit nobis. Et dominus: Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me? Quem dicit cognosci ab illis debuisse (hoc enim solum discuti oportet), quasi patrem, an quasi filium? Si quasi patrem, doceat Praxeas tanto tempore

22. nominat *AB. Leid.* 23. exisse *d., cum Fulvio Ursino.* 24. et *om. bc.* 25. et *om. A. Leid.* 26. Iesus. Et *Fr. Iunius.* Iesum, et *libri omnes.* 27. et *om. A. Leid.* 28. glorificabit *ego.* glorificavit *libri omnes.* 29. quem in *AB. Leid.* in *reliqui.* 30. glorificavit morte devicta *d., cum Fulvio Ursino.*

Cap. XXIV. 1. Erant tibi (*h. e.* ibi) plane quippe qui *A. Leid.* 2. quomodo *A. Leid.* 3. Domine, inquit *ego.* Domine enim, inquit *cd.* Domino enim inquit *ABab.* 4. sed et abhinc *ABa. Leid.*

b. glorificabit illum — — mox per resurrectionem morte devicta.] Ita haec verba distinxi atque emendavi. Nunc glorificatus est filius hominis, et deus glorificatus est in illo. Quis deus? Utique non pater, inquit, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus iam ante erat Iesus, glorificatus vero virtute et sermone. Et deus, inquit, glorificabit illum in semetipso, id est pater filium, quippe quem in semetipso habens, etsi porrectum ad terram et mortuum, mox tamen glorificabit per resurrectionem morte devicta.

Cap. XXIV. a. Domine, inquit] Delevi particulam *enim,* ut quae accreverat ex terminatione vocis praegressae et initio vocis insequentis.

Christum cum eis conversatum patrem aliquando non dico intellegi, verum vel aestimari potuisse. Nobis omnes scripturae, et veteres Christum dei, et novae filium dei, praefiniunt. Hoc et retro praedicabatur, hoc et ab ipso Christo pronuntiabatur, immo iam et ab ipso patre coram de caelis filium profitente et filium glorificante: Hic est filius meus; et, Glorificavi, et glorificabo. Hoc [5]et a discipulis credebatur, hoc et a Iudaeis non credebatur; hoc se volens credi ab illis omni hora patrem nominabat, et patrem praeferebat, et patrem honorabat. Si ita est, ergo non patrem tanto tempore secum conversatum ignoraverant, sed filium, et dominus, eum se ignorari exprobrans quem ignoraverant, eum utique agnosci volebat quem tanto [6]non agnosci tempore exprobraverat, id est filium. Et apparere iam potest quo modo dictum sit: Qui me videt, videt et patrem, scilicet quo et supra: Ego et pater unum sumus. Quare? quia, Ego ex deo exivi et veni; et, Ego sum via; Nemo ad patrem venit nisi per me; et, Nemo ad me venit nisi pater eum adduxerit; et, Omnia mihi pater tradidit; et, Sicut pater vivificat, ita et filius; et, Si me cognovistis, et patrem cognovistis. Secundum haec enim vicarium se patris ostenderat, per quem pater et videretur in [7]factis, et audiretur in verbis, et cognosceretur in filio, facta et verba patris administrante; quia invisibilis pater, quod et Philippus didicerat in lege, [8]et meminisse debuerat: Deum nemo videbit, et vivet. Et ideo suggillatur patrem videre desiderans, quasi visibilem, et instruitur visibilem eum in filio fieri ex virtutibus, non ex personae repraesentatione. Denique si patrem eundem filium vellet intellegi dicendo, Qui me videt, patrem videt, quomodo subicit, Non [9]credis quia ego in patre, et pater [10]in me? Debuerat enim subiunxisse, Non [11]credis quia ego sum pater? Aut quo exaggeravit, si non illud manifestavit quod voluerat intellegi, se scilicet filium esse? Porro dicendo, Non [12]credis quia ego in patre, et pater in me, propterea potius exaggeravit, ne, quia dixerat, Qui me vidit, et patrem vidit, pater existimaretur, quod nunquam [13]existimari se voluit, qui semper se filium et a patre venisse profitebatur. Igitur et manifestam fecit duarum personarum coniunctionem, ne pater seorsum quasi visibilis in conspectu desideraretur, et [14]ut filius repraesentator patris haberetur. Et nihilominus hoc quoque interpretatus est, quomodo pater esset in filio, et filius in patre. Verba, inquit, quae ego loquor vobis, non sunt mea, utique [15]quia patris;

Matth. XVII, 5. Io. XII, 28.

Io. XIV, 9. Io. X, 30. Io. XVI, 27 sq. Io. XIV, 6. Ibid. Io. VI, 44. Matth. XI, 27. Io. V, 21. Io. XIV, 7.

Exod. XXXIII, 20.

Io. XIV, 10.

Io. XIV, 10.

5. et discipulis *A. Leid.* 6. tempore non agnosci exprobaverit *A.* 7. factis et audiretur in *om. edd. Semleri et Leopoldi, vitiose.* 8. et *om. A. Leid.* 9. creditis *cd.* 10. in me est *cd.* 11. creditis *cd.* 12. creditis *cd.* 13. se existimari *A. Leid.* 14. ut *om. A. Leid.* 15. quae a patre *A. Leid.*

pater autem manens in me facit opera. Per opera ergo virtutum et verba doctrinae manens in filio pater per ea videtur per quae manet, et per eum in quo manet, ex hoc ipso apparente proprietate utriusque personae, dum dicit, Ego sum in patre, et pater in me. Atque adeo, Credite, ait. Quid? Me patrem esse? Non puto scriptum esse, sed, Quia ego in patre, et pater in me, si quo minus, vel propter opera credite, ea utique opera per quae pater in filio, non visu, sed sensu videbatur.

Io. XIV, 10. Ibid. v. 11. Ibid.

Cap. XXV. Post Philippum et totam substantiam quaestionis istius quae in finem evangelii, [1]perseverant[a] in eodem genere sermonis, quo pater et filius in sua proprietate [2]distinguuntur. Paracletum quoque a patre se postulaturum, cum ascendisset ad patrem, et missurum repromittit, et quidem alium. Sed iam praemisimus quomodo alium[b]. Ceterum, De meo sumet, inquit, sicut ipse de patris. Ita connexus patris in filio et filii in paracleto tres efficit cohaerentes, alterum ex altero. Qui tres unum sunt, non unus, quomodo dictum est, Ego et pater unum sumus, ad substantiae unitatem, non ad numeri singularitatem. Percurre adhuc, et invenies quem patrem credis (vice patris dictum et patrem agricolam [3]utique in terra tu putas fuisse), hunc rursus[c] in caelis a filio agnosci, cum illuc respiciens discipulos suos patri [4]tradidit. Sed et si in isto evangelio non [5]est revelatum, Deus meus, ad quid me dereliquisti? et, Pater, in tuis manibus depono spiritum meum, tamen post resurrectionem et [6]devictae gloriam mortis, exposita [7]necessitate[d] omnis humilitatis, cum iam patrem se posset ostendere tam fideli feminae, ex dilectione, non ex curiositate nec ex incredulitate Thomae, tangere eum adgressae, Ne, inquit, contigeris me, nondum ascendi ad patrem meum, vade autem ad fratres meos ([8]quin et in hoc filium ostendit[e], filios enim appellasset illos, si pater fuisset), et dices eis, Ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, deum meum et deum vestrum. Pater ad patrem, et deus ad deum? an

Io. XIV, 16. Io. XVI, 14 sq. Io. X, 30. Io. XV, 1. Io. XVII, 11. Matth. XXVII, 46. Luc. XXIII, 46. Io. XX, 17.

Cap. XXV. 1. perseverat *Latinius*. 2. distinguntur *d., cum Fulvio Ursino*. distinguitur *ABabc. Leid.* 3. uti quem *edit. Leopoldi* et quem *Fr. Iunius*. 4. tradit *d., cum Fulvio Ursino*. 5. esset *d., cum Fulvio Ursino*. 6. devictae gloria *B.* devicta gloria *A. Leid.* 7. necessitatem *B.* 8. quin et in hoc se filium *d., cum Fulvio Ursino*. quia et (et *om. A.*) in hoc filium *ABabc. Leid.*

Cap. XXV. a. perseverant] Ea quae inde sequuntur, usque in finem evangelii, perseverant in eodem genere sermonis.

b. Sed iam praemisimus quomodo alium.] Cf. supra cap. 13.

c. hunc rursus] Vulgata distinctio est „patrem credis, vice patris dictum. Et patrem — — fuisse. Hunc rursus“ cett.

d. exposita necessitate] *Exposita*, id est deposita. Cf. Adv. Valent. cap. 9. De Resurr. Carnis cap. 45. et cap. 49.

e. in hoc filium ostendit] Delevi voculam *se*, Septimiano quidem stilo minime necessariam. Cf. quae adnotavi ad De Virg. Veland. cap. 15. et Adv. Marc. IV, 26.

lius ad patrem, et sermo ad deum? Ipsa quoque clausula evangelii propter quid consignat haec scripta, nisi, Ut credatis, inquit, Iesum Christum filium dei? Igitur quaecunque ex his putaveris ad demonstrationem eiusdem patris et filii[f] proficere tibi posse, adversus definitivam evangelii sententiam niteris. Non ideo enim scripta sunt, ut patrem credas [9]Iesum Christum, sed ut filium. Io. XX, 31.

Propter unum Philippi sermonem et domini responsionem ad eum [1]videmur Ioannis evangelium [2]decucurrisse, ne tot [3]manifeste pronuntiata et ante et postea unus sermo subvertat, secundum omnia potius quam adversus omnia, etiam adversus suos sensus interpretandus. Ceterum ut alia evangelia non interponam, quae [4]nativitate dominica [5]fidem confirmant, sufficit [6]eum qui nasci habebat ex virgine ab ipso annuntiari angelo filium dei determinatum. Spiritus dei superveniet in te, et virtus altissimi obumbrabit te: propterea quod nascetur ex te [7]sanctum, vocabitur filius dei. Volent quidem et hic argumentari, sed veritas praevalebit. Nempe, inquiunt, filius dei deus est, et virtus altissimi altissimus est. Nec pudet illos inicere [8]quod, si esset, scriptum fuisset. Quem enim verebatur, ut non aperte pronuntiaret, Deus superveniet, et altissimus obumbrabit te? Dicens autem, Spiritus dei, etsi [9]spiritus dei, tamen non directo deum nominans portionem totius intellegi voluit, quae cessura erat in filii nomen. Hic spiritus dei idem erit sermo. [10]Sicut enim Ioanne dicente, Sermo caro [11]factus est, [12]spiritum quoque intellegimus in mentione sermonis, ita et hic sermonem quoque agnoscimus in nomine spiritus. Nam et spiritus substantia est sermonis, et sermo operatio spiritus, et duo unum sunt. Ceterum alium Ioannes profitebitur carnem factum, alium angelus carnem futurum, si non et spiritus sermo est, et sermo spiritus. Sicut ergo sermo dei non est ipse cuius est, ita nec spiritus, et si deus dictus est, non [13]tamen ipse est cuius est dictus. Nulla res alicuius ipsa est cuius est. Plane cum quid ex ipso est, et sic eius est, dum ex ipso sit, potest tale quid esse quale et ipse ex quo est et cuius est. Et ideo spiritus [14]deus, et sermo deus, quia ex deo, non tamen ipse ex quo est. [15]Quod deus dei, tan-

Cap. XXVI. Luc. I, 35. Io. I, 14.

9. in Iesum *AB. Leid.*

Cap. XXVI. 1. videmus *cd.* 2. decurrisse *A. Leid.* 3. manifesto *A. Leid.* 4. de nativitate *cd.* 5. idem *d., cum Fulvio Ursino.* 6. enim *AB. Leid.* 7. vocabitur sanctus *A. Leid.* 8. quod — — verebatur *om. A. Leid.* 9. spiritum dei *c.* spiritus dei deus *d., cum Fulvio Ursino.* 10. Sicut *cd. Leid., tres Vaticani. Sic reliqui.* 11. factum *A. Leid.* 12. spiritus *a.* 13. enim *A. Leid.* 14. dei deus et sermo dei deus *d., Fulv. Ursinus.* 15. Quod si *d., cum Fulvio Ursino.*

f. demonstrationem eiusdem patris et filii] Hoc est quod pater et filius idem sint. Breviloquentia Septimiana.

quam [16]substantiva res, non erit [17]ipse deus, sed hactenus deus, [18]qua ex ipsius dei substantia, [19]qua et [20]substantiva res est, et ut portio aliqua totius. Multo magis virtus altissimi non erit ipse altissimus, [21]quia nec substantiva res est, quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia; et haec enim substantiae non sunt, sed accidentia uniuscuiusque substantiae. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus, [22]quodcunque sunt, spiritu dei et sermone et virtute, conlatis in virginem, quod de ea nascitur, filius dei est. [23]Hoc se et in istis evangeliis ipse testatur statim a puero. Non scitis, inquit, quod in patris mei me esse oportet? Hoc et satanas eum in temptationibus novit: Si filius dei es. Hoc [24]et exinde daemonia confitentur: Scimus qui sis, filius dei. Patrem et ipse adorat. Christum se dei a Petro [25]agnitum non negat. [26]Insultans in spiritu ad patrem, Confiteor, inquit, tibi pater, quod absconderis haec a sapientibus. Hic quoque patrem nemini notum nisi filio affirmat, et [27]patris filium [28]confessurum confessores et [29]negaturum negatores suos apud patrem, inducens parabolam filii, non patris, in vineam missi post aliquot servos, et occisi a malis rusticis, et a patre defensi, ignorans et ipse diem et horam ultimam soli patri notam, disponens regnum [30]discipulis, quomodo et sibi dispositum dicit a patre, habens potestatem legiones angelorum postulandi ad auxilium a patre si vellet, exclamans quod se deus reliquisset, in patris manibus spiritum ponens, et post resurrectionem spondens missurum se discipulis promissionem patris, et novissime mandans ut tinguerent in patrem et filium et spiritum sanctum, non in unum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tinguimur.

(Luc. II, 49. Matth. IV, 3. 6. Marc. I, 24. Matth. VIII, 29. VI, 6 sqq. XVI, 17. XI, 25. Matth. X, 32. Matth. XXI, 37 sqq. Matth. XXIV, 36. Luc. XXII, 29. Matth. XXVI, 53. XXVII, 46. Luc. XXIII, 46. XXIV, 49. Matth. XXVIII, 19.)

Cap. XXVII. Et quid ego in tam [1]manifestis [2]morabor, cum ea aggredi debeam de quibus manifesta obumbrare quaerunt? Undique enim obducti [3]*de* distinctione[a] patris et filii, quam manente coniunctione disponimus, ut solis et radii et fontis et fluvii, per individuum tamen numerum duorum et trium, aliter eam ad suam nihilominus

16. substantia *A. Leid.* 17. ipse ipse deus *A. Leid.* 18. qua *Latinius.* quia *libri omnes.* 19. qua et *d., cum Fulvio Ursino.* quae et *ABabc. Leid.* 20. substantia *A. Leid.* 21. quia *Aabcd.* qui *B. Leid.* 22. quotcunque *a.* 23. si hoc se *AB. Leid.* 24. et *om. A. Leid.* 25. cognitum *A. Leid.* 26. exultans *A. Leid., et Vaticanorum unus.* 27. patri *A. Leid.* 28. confessurus *Leid.* 29. negaturus *A. Leid.* 30. discipulorum *A. Leid.*

Cap. XXVII. 1. manifestatis *A. Leid.* 2. morabor *AB. Leid.* moror *reliqui.* 3. de distinctione *ego.* distinctione *Babcd.* distinctionem *A. Leid.*

Cap. XXVII. a. obducti de distinctione] Ita emendavi vocula *de* repetita ex initiali insequentis vocabuli syllaba. Verbi *obducere* apud Tertullianum fere pro *convincere* vel *confutare* usurpati exempla collegi ad De Ieiun. cap. 11.

sententiam interpretari conantur, ut aeque in una persona utrumque distinguant, patrem et filium, discentes filium carnem esse, id est hominem, id est Iesum, patrem autem spiritum, id est deum, id est Christum. Et qui unum eundemque contendunt patrem et filium, iam incipiunt dividere illos potius quam [4]unare. Si enim alius est Iesus, alius Christus, alius erit filius, [5]alius pater, quia filius Iesus, et pater Christus. Talem monarchiam apud Valentinum fortasse[b] didicerunt, duos facere, Iesum et Christum. Sed et haec iniectio eorum ex [6]praetractatis iam retusa est, quod sermo dei vel spiritus dei et virtus altissimi dictus sit, quem patrem faciunt. Non enim ipsae sunt cuius dicuntur, sed ex ipso et ipsius. Et aliter tamen in isto capitulo revincentur. Ecce, inquiunt, ab angelo praedicatum est: Propterea quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei. Luc. I, 35. Caro itaque nata est, caro [7]itaque erit filius dei. Immo de spiritu dei dictum est. Certe enim de spiritu sancto virgo concepit, et quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat quod erat conceptum et pariundum, id est spiritus, cuius et vocabitur nomen [8]Emmanuel, quod est interpretatum: Nobiscum deus. Caro autem Matth. I, 23 deus non est, ut de illa dictum sit, [8b]Vocabitur sanctum filius dei, sed ille qui in ea natus est deus, de quo et psalmus: Quoniam deus Ps. LXXXVII, 5 homo natus est in illa, et aedificavit eam voluntate patris. Quis deus in ea natus? sermo et spiritus, qui cum sermone de patris voluntate natus est. Igitur sermo in carne, [9]dum et de hoc quaerendum, quomodo sermo caro sit factus, utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem. Immo indutus. Ceterum deum inmutabilem et informabilem credi necesse est, [10]ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio est pristini. Omne enim, quodcunque transfiguratur in aliud, desinit esse quod fuerat, et incipit esse quod non erat. Deus autem neque desinit esse neque aliud potest esse. Sermo autem deus et sermo domini manet in aevum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit [11]configurari, consequens est ut sic caro factus intellegatur, dum [12]fit in carne, et manifestatur et videtur et contrectatur per carnem, quia et cetera sic accipi exigunt. Si enim sermo ex transfiguratione et demutatione substantiae caro factus est, una iam [13]erit

4. unare *Babcd.* iuuare *A. Leid.* unire *tres Vaticani, teste Pamelio.* 5. alius *om. AB. Leid.* 6. praetractatis *Ad. Leid., et B. in marg., ex Hirsaugiensi, ni fallor, codice.* retractatis *Babc.* 7. utique *d., cum Fulvio Ursino.* 8. emanuhel *B.* 8b. quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei *d., cum Fulvio Ursino.* 9. Denique et de hoc *Latinius.* 10. in aeternum *A. Leid.* 11. configurari *Babc.* transfigurari *d., cum Fulvio Ursino.* consignari *A.* 12. fit *Bd. Leid.* sit *Aabc.* 13. erit *d., cum Fulvio Ursino.* erat *ABabc. Leid.*

b. apud Valentinum fortasse] Cf. Adv. Valentin. cap. 16 et 27.

substantia Iesus ex duabus, ex carne et spiritu, [14]mixtura quaedam, ut electrum ex auro et argento[c], et incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est caro, dum alterum altero mutatur, et tertium quid efficitur. Neque ergo deus erit Iesus; sermo enim desiit esse, qui caro factus est: [15]neque homo caro; caro enim non proprie est, [16]quia sermo fuit. Ita ex utroque neutrum est; aliud longe tertium est quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo et deum et hominem expositum, ipso hoc psalmo suggerente, Quoniam deus homo natus est in illa, [17]aedificavit eam voluntate patris; certe usquequaque filium dei et filium hominis, cum deum et hominem, sine dubio secundum utramque substantiam in sua proprietate distantem, quia neque sermo aliud quam deus, neque caro aliud quam homo. Sic et apostolus de utraque eius substantia docet. Qui factus est, inquit, ex semine David. Hic erit homo et filius hominis, qui definitus est filius dei secundum spiritum. Hic erit deus et sermo, dei filius. Videmus duplicem statum, non confusum, sed coniunctum, in una persona, deum et hominem Iesum. [18]De Christo autem [19]differo[d]. Et adeo salva est utriusque proprietas substantiae, ut et spiritus res suas egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum[e], anxia usque ad mortem, denique et mortua est. Quodsi tertium quid esset, ex utroque confusum, ut electrum, non tam distincta documenta parerent utriusque substantiae. Sed et spiritus carnalia et caro [20]spiritalia egisset ex translatione, [21]aut neque carnalia neque spiritalia, sed tertiae alicuius formae [22]ex confusione; immo aut sermo mortuus esset aut caro mortua non esset, si sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiae ambae in statu suo quaeque [23]distincte agebant, ideo illis et operae et exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo: Quia quod [24]in carne natum est, caro est, et quod de spiritu, spiritus est. Neque caro spiritus fit, neque spiritus caro. In uno plane esse possunt. Ex his Iesus constitit, ex carne homo, ex spiritu deus, quem tunc angelus ex ea

Ps. LXXXVII, 5.
Rom. I, 3.
Ib. v. 4.
Io. III, 6.
Luc. I, 35.

14. ex mixtura *A. Leid.* 15. neque caro, id est homo; caro enim *d., cum Fulvio Ursino.* 16. qui *d., cum Fulvio Ursino.* 17. et aedificavit *AB. Leid.* 18. de quo Christo *A. Leid.* 19. differo *Acd. Leid., tres Vaticani.* dissero *Bab.* 20. spiritualia *A. Ubique.* 21. aut *d., cum Fulvio Ursino.* ut *ABabc. Leid.* 22. ex *om. abcd.* 23. distinctae *abc.* 24. de *Latinius.*

c. ut electrum ex auro et argento] Cf. Adv. Hermog. cap. 25.

d. De Christo autem differo.] De hoc enim cap. sequ.

e. esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum] Eisdem fere verbis utitur De Carne Chr. cap. 9.

parte, qua spiritus erat, dei filium pronuntiavit, servans carni filium hominis dici. Sic et apostolus etiam dei et [25]hominum appellans sequestrem[f] utriusque substantiae confirmavit. Novissime qui filium dei carnem interpretaris, exhibe qui sit filius hominis. Aut numquid spiritus erit? Sed spiritum patrem ipsum vis haberi, quia deus spiritus, quasi non et dei spiritus, sicut et sermo deus et dei sermo.

I Tim. II, 5

Cap. XXVIII

Itaque Christum facis patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis huius, si tamen nomen [1]est Christus, et non appellatio potius; unctus enim [2]significatur. Unctus autem non magis nomen est quam vestitus, quam [3]calceatus, accidens nomini res. [4]An tu, si ex aliquo argumento vestitus quoque vocaretur Iesus, quomodo Christus ab unctionis sacramento, aeque Iesum filium dei diceres, vestitum vero patrem crederes? Nunc de Christo. Si pater Christus est, pater unctus est, et utique ab alio. Aut si a semetipso, proba. Sed non ita docent Acta Apostolorum in illa [5]exclamatione ecclesiae ad deum: Convenerunt enim universi in ista civitate adversus sanctum filium [6]tuum, quem unxisti, Herodes et Pilatus cum nationibus. Ita et filium dei Iesum contestati sunt et filium a patre unctum. Ergo [7]Iesus idem erit Christus, qui a patre unctus est, non pater, qui filium unxit. Sic et Petrus: Firmissime itaque cognoscat omnis domus Israël, quod et dominum et Christum, id est unctum, fecerit eum deus, hunc Iesum, quem vos crucifixistis. Ioannes autem etiam mendacem notat eum qui negaverit Iesum esse Christum, contra de deo natum omnem qui crediderit Iesum esse Christum. Propter quod et hortatur ut credamus nomini filii eius Iesu Christi, ut scilicet communio sit nobis cum patre et filio eius Iesu Christo. Sic et Paulus ubique deum patrem ponit et dominum nostrum Iesum Christum. Cum ad Romanos scribit, gratias agit [8]deo per dominum nostrum Iesum Christum; cum ad Galatas, non ab hominibus se apostolum [9]praefert, nec per hominem, sed per Iesum Christum et deum patrem. Et habes [10]tota instrumenta eius[a], quae in hunc modum pronuntiant, et duos proponunt, deum et patrem, et dominum nostrum Iesum

Act. App. IV, 27.

Act. App. II, 36.

I Io. II, 22. IV, 2 sq. V, 1

I Io. I, 7.

Rom. I, 8.

Gal. I, 1.

25. hominis *A. Leid.*

Cap. XXVIII. 1. est *om. A. Leid.* 2. significat *A. Leid.* 3. calciatus *A.* 4. An tu *d., cum Fulvio Ursino.* At tu *ABabc. Leid.* 5. exclamatione ecclesiae ad deum *Acd. Leid., Vaticanorum unus, et B. in marg., ex cod. Hirsaugiensi puto.* exclamatione ad deum *Bab.* 6. tuum Iesum quem *cd.* 7. Iesus *Acd. Vaticani tres, et B. in marg., ex Hirsaugiensi, puto, codice.* dominus *Bab.* (*Leid.*) 8. deo dicens per *A. Leid.* 9. profert *A. Leid.* 10. totum instrumentum *AB. Leid.*

f. sequestrem] Cf. adnott. ad Adv. Valentin. cap. 25.

Cap. XXVIII. a. tota instrumenta eius] Totum scriptorum apostoli corpus, qui-

Io. X, 28 sqq. [18]Pater, qui maior est omnibus, mihi dedit; et, Ego et pater unum sumus. Hic ergo iam gradum volunt figere stulti, immo caeci, qui non videant, primo, Ego et pater, duorum esse significationem; dehinc in novissimo, Sumus, non ex unius esse persona, quod pluraliter dictum est; tum, quod Unum sumus, non Unus sumus. Si enim dixisset, [19]Unus sumus, potuisset adiuvare sententiam illorum. Unus enim singularis numeri significatio videtur; adhuc cum duo masculini generis. Unum dicit neutrali verbo, quod non pertinet ad singularitatem, sed ad unitatem, ad similitudinem, ad coniunctionem, ad dilectionem patris, qui filium diligit, et ad obsequium filii, qui voluntati patris obsequitur. Unum sumus, dicens, ego et pater, ostendit duos esse, quos aequat et iungit. Adeo addit Io. X, 32. etiam multa se operà a patre ostendisse, quorum nihil lapidari Io. X, 33. mereretur. Et ne putarent ideo se illum lapidare debere, quasi se deum ipsum, id est patrem, voluisset intellegi, quia dixerat, Ego et pater unum sumus, qua filium dei deum ostendens, non qua Io. X, 34 sqq. ipsum deum, Si in lege, inquit, scriptum est, Ego dixi, vos dii estis, et non potest solvi scriptura, quem pater sanctificavit et misit in mundum, vos eum blasphemare dicitis, quia [20]dixerat, Filius dei sum? Si non facio opera patris mei, nolite credere; si vero facio et mihi credere non vultis, vel propter opera credite; et scitote, quod ego in patre sim, et pater in me. Per opera ergo [21]erit pater in filio, et filius in patre; et ita per opera intellegimus unum esse [22]patrem. Adeo totum hoc perseverabat inducere, ut duo tamen crederentur in una virtute, quia aliter filius credi non posset nisi duo crederentur.

Cap. XXIII. Post haec autem [1]Martha filium dei eum confessa non magis Io. XI, 27. Matth. XVI, 16 erravit quam Petrus et Nathanaël; quamquam et si errasset, statim didicisset. Ecce enim ad suscitandum fratrem eius a mortuis ad Io. XI, 41 sq. caelum et ad patrem dominus suspiciens, Pater, inquit, utique filius, gratias ago tibi, quod me semper exaudias: [2]propter istas turbas circumstantes dixi, ut credant [3]quod tu me miseris. Sed et Io. XII, 27 sq. in conturbatione animae: Et quid dicam? pater, salvum me fac de ista hora: atquin propter hoc veni in istam horam; verum, pater, Io. V, 43. glorifica nomen tuum; in quo erat [4]filius. Ego, inquit, veni in

18. Pater (Pater est *A. Leid.*), qui maior est omnibus, mihi dedit (dedit mihi *Vaticani) A. Leid., et tres Vaticani.* Pater enim quod mihi dedit, maius est omnibus *Babcd.* 19. unus sumus *d.* quod unus sumus *ABabc. Leid.* 20. dixi *cd., de coniect. Pamelii.* dixerit *Fr. Iunius.* 21. erat *d., cum Fulvio Ursino.* 22. patrem et filium *d., cum Fulvio Ursino.*

Cap. XXIII. 1. Martha *cd.* Maria *reliqui, et Leid.* 2. sed propter *Latinius.* 3. quia tu *A. Leid.* 4. et filius *d.*

patris mei nomine. Inde scilicet suffecerat[a] filii ad patrem vox. Ecce [5]ex abundantia respondet de caelo pater, filio [6]contestaturus, Hic est filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum. Ita [7]et *in* isto, Glorificavi, et glorificabo rursus, quot personae tibi videntur, perversissime [8]Praxea, nisi quot et voces? Habes filium in terris, habes patrem in caelis. Non est separatio ista, sed dispositio divina. Ceterum scimus deum etiam intra abyssos esse, et ubique consistere, sed vi et potestate. Filium quoque, ut individuum, cum ipso ubique. Tamen in ipsa [9]*οἰκονομίᾳ* pater voluit filium in terris haberi, se vero in caelis. [10]Quo et ipse filius suspiciens et orabat et postulabat a patre, quo et nos erectos docebat orare: Pater noster, qui es in caelis; [11]cum sit et ubique. Hanc sedem suam voluit [12]pater: minoravit filium modico citra angelos ad terram [13]dimittendo, gloria tamen et honore coronaturus illum in caelos resumendo. Haec iam praestabat illi, dicens, Et glorificavi, et glorificabo. Postulat filius de terris, pater promittit a caelis. Quid mendacem facis et patrem et filium? Si [14]aut pater de caelis loquebatur ad [15]filium, cum ipse esset filius apud terras, aut filius ad patrem precabatur, cum ipse esset filius apud caelos: quale est ut filius item [16]postularet a semetipso, postulando a patre, [17]si filius erat pater? aut iterum pater sibi ipse promitteret, promittendo filio, si pater erat? Ut sic duos divisos diceremus, quomodo iactitatis, tolerabilius [18]erat duos divisos quam unum deum versipellem praedicare. Itaque ad istos [19]nunc dominus pronuntiavit, Non propter me [20]ista vox venit, sed propter vos, ut credant et hi, et patrem et filium in suis quemque nominibus et personis et locis. Sed adhuc exclamat Iesus et dicit, Qui credit in me, non in me credit, sed in eum credit qui me misit, quia per filium in patrem creditur, et auctoritas credendi filio pater est. Et qui [21]conspicit me, conspicit eum qui me misit. Quomodo? quoniam scilicet a memetipso non sum locutus, sed, qui me misit pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, et quid loquar. Dominus enim dat mihi linguam disciplinae ad cognoscendum, quando oporteat

Matth. XVII, 5. — Io. XII, 28. — Matth. VI, 9. — Ps. VIII, 6. — Io. XII, 30. — Io. XII, 44. — Io. XII, 45. — Io. XII, 49. — Ies. L, 4.

5. ex abundanti respondit *Latinius*. 6. contestaturus *ego*. contestatur *libri omnes*. 7. et in isto *cd*. et isto *reliqui, et Leid*. 8. Praxean *A. Leid*. 9. oeconomia *d*. oikonomia *A. Leid*. 10. Quod *AB. Leid*. 11. et cum *d*. 12. pater mihi turmis (turmis *A*) minoravit *A. Leid*. 13. demittendo *d., Fulv. Ursinus*. 14. autem *AB. Leid*. 15. filium si autem pater cum ipse *A. Leid*. 16. postularet *d., cum Fulvio Ursino*. postulet *ABabc. Leid*. 17. si *om. AB. Leid*. 18. erit *A. Leid*. 19. tunc *d., cum Fulvio Ursino*. 20. vox ista *A. Leid*. 21. conspicit me *abcd*. me conspicit *A*. conspicit *B. Leid*.

Cap. XXIII. a. suffecerat] Ex eo quod filius erat veniebatque in nomine patris, una vox illius satis fuerat patri ut acquiesceret. (Fr. Iunius.)

Io. XII, 50. dicere sermonem quem ego loquor. Sicut mihi pater dixit, ita et loquor. Haec quomodo dicta sint, evangelizator et utique tam carus discipulus Ioannes magis quam Praxeas [22]noverat, ideoque ipse de Io. XIII, 1. 3. suo sensu, Ante autem sollemnitatem paschae, inquit, sciens Iesus omnia sibi tradita a patre esse, et se ex deo [23]esse, [24]et ad deum vadere. Sed Praxeas ipsum vult patrem de semetipso exisse, et ad semetipsum abisse, ut diabolus in cor Iudae non filii traditionem, sed patris ipsius inmiserit. Nec diabolo bene, nec haeretico, quia nec in filio bono suo diabolus operatus est traditionem. Filius enim traditus est dei, qui erat in filio hominis, sicut scriptura Io. XIII, 31. subiungit: Nunc glorificatus est filius hominis, [25]et deus glorificatus est in illo. Quis deus? Utique non pater, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus iam, virtute vero et sermone, et ante [26]Iesus. [27]Et deus, inquit, [28]glorificabit illum in semetipso, id est pater filium, [29]quem in semetipso habens, etsi porrectum ad terram, mox per resurrectionem [30]morte devicta [b].

Cap. XXIV. [1]Erant plane qui et tunc non intellegerent. [2]Quoniam et Tho- Io. XIV, 5. mas aliquamdiu incredulus, [3]Domine, inquit [a], non scimus quo eas, Io. XIV, 6 sq. et quomodo viam novimus? Et Iesus: Ego sum via, veritas et vita: nemo venit ad patrem nisi per me; si cognovissetis me, cognovissetis et patrem; [4]sed abhinc nostis illum, et vidistis illum. Et pervenimus iam ad Philippum, qui spe excitatus videndi patris, nec intellegens quomodo visum patrem audisset, Ostende, inquit, Io. XIV, 8 sq. nobis patrem; et sufficit nobis. Et dominus: Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me? Quem dicit cognosci ab illis debuisse (hoc enim solum discuti oportet), quasi patrem, an quasi filium? Si quasi patrem, doceat Praxeas tanto tempore

22. nominat *AB. Leid.* 23. exisse *d., cum Fulvio Ursino.* 24. et *om. bc.* 25. et *om. A. Leid.* 26. Iesus. Et *Fr. Iunius.* Iesum, et *libri omnes.* 27. et *om. A. Leid.* 28. glorificabit *ego.* glorificavit *libri omnes.* 29. quem in *AB. Leid.* in *reliqui.* 30. glorificavit morte devicta *d., cum Fulvio Ursino.*

Cap. XXIV. 1. Erant tibi (*h. e.* ibi) plane quippe qui *A. Leid.* 2. quomodo *A. Leid.* 3. Domine, inquit *ego.* Domine enim, inquit *cd.* Domino enim inquit *ABab.* 4. sed et abhinc *ABa. Leid.*

b. glorificabit illum — — mox per resurrectionem morte devicta.] Ita haec verba distinxi atque emendavi. Nunc glorificatus est filius hominis, et deus glorificatus est in illo. Quis deus? Utique non pater, inquit, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus iam ante erat Iesus, glorificatus vero virtute et sermone. Et deus, inquit, glorificabit illum in semetipso, id est pater filium, quippe quem in semetipso habens, etsi porrectum ad terram et mortuum, mox tamen glorificabit per resurrectionem morte devicta.

Cap. XXIV. a. Domine, inquit] Delevi particulam *enim,* ut quae accreverat ex terminatione vocis praegressae et initio vocis insequentis.

Christum cum eis conversatum patrem aliquando non dico intellegi, verum vel aestimari potuisse. Nobis omnes scripturae, et veteres Christum dei, et novae filium dei, praefiniunt. Hoc et retro praedicabatur, hoc et ab ipso Christo pronuntiabatur, immo iam et ab ipso patre coram de caelis filium profitente et filium glorificante: Hic est filius meus; et, Glorificavi, et glorificabo. Hoc [5]et a discipulis credebatur, hoc et a Iudaeis non credebatur; hoc se volens credi ab illis omni hora patrem nominabat, et patrem praeferebat, et patrem honorabat. Si ita est, ergo non patrem tanto tempore secum conversatum ignoraverant, sed filium, et dominus, eum se ignorari exprobrans quem ignoraverant, eum utique agnosci volebat quem tanto [6]non agnosci tempore exprobraverat, id est filium. Et apparere iam potest quo modo dictum sit: Qui me videt, videt et patrem, scilicet quo et supra: Ego et pater unum sumus. Quare? quia, Ego ex deo exivi et veni; et, Ego sum via; Nemo ad patrem venit nisi per me; et, Nemo ad me venit nisi pater eum adduxerit; et, Omnia mihi pater tradidit; et, Sicut pater vivificat, ita et filius; et, Si me cognovistis, et patrem cognovistis. Secundum haec enim vicarium se patris ostenderat, per quem pater et videretur in [7]factis, et audiretur in verbis, et cognosceretur in filio, facta et verba patris administrante; quia invisibilis pater, quod et Philippus didicerat in lege, [8]et meminisse debuerat: Deum nemo videbit, et vivet. Et ideo suggillatur patrem videre desiderans, quasi visibilem, et instruitur visibilem eum in filio fieri ex virtutibus, non ex personae repraesentatione. Denique si patrem eundem filium vellet intellegi dicendo, Qui me videt, patrem videt, quomodo subicit, Non [9]credis quia ego in patre, et pater [10]in me? Debuerat enim subiunxisse, Non [11]credis quia ego sum pater? Aut quo exaggeravit, si non illud manifestavit quod voluerat intellegi, se scilicet filium esse? Porro dicendo, Non [12]credis quia ego in patre, et pater in me, propterea potius exaggeravit, ne, quia dixerat, Qui me vidit, et patrem vidit, pater existimaretur, quod nunquam [13]existimari se voluit, qui semper se filium et a patre venisse profitebatur. Igitur et manifestam fecit duarum personarum coniunctionem, ne pater seorsum quasi visibilis in conspectu desideraretur, et [14]ut filius repraesentator patris haberetur. Et nihilominus hoc quoque interpretatus est, quomodo pater esset in filio, et filius in patre. Verba, inquit, quae ego loquor vobis, non sunt mea, utique [15]quia patris;

Matth. XVII, 5. Io. XII, 28. Io. XIV, 9. Io. X, 30. Io. XVI, 27 sq. Io. XIV, 6. ibid. Io. VI, 44. Matth. XI, 27. Io. V, 21. Io. XIV, 7. Exod. XXXIII, 20. Io. XIV, 10. Io. XIV, 10.

5. et discipulis *A. Leid.* 6. tempore non agnosci exprobaverit *A.* 7. factis et audiretur in *om. edd. Semleri et Leopoldi, vitiose.* 8. et *om. A. Leid.* 9. creditis *cd.* 10. in me est *cd.* 11. creditis *cd.* 12. creditis *cd.* 13. se existimari *A. Leid.* 14. ut *om. A. Leid.* 15. quae a patre *A. Leid.*

pater autem manens in me facit opera. Per opera ergo virtutum et verba doctrinae manens in filio pater per ea videtur per quae manet, et per eum in quo manet, ex hoc ipso apparente proprie- Io. XIV, 10. tate utriusque personae, dum dicit, Ego sum in patre, et pater in Ibid. v. 11. me. Atque adeo, Credite, ait. Quid? Me patrem esse? Non puto Ibid. scriptum esse, sed, Quia ego in patre, et pater in me, si quo minus, vel propter opera credite, ea utique opera per quae pater in filio, non visu, sed sensu videbatur.

Cap. XXV. Post Philippum et totam substantiam quaestionis istius quae in finem evangelii, [1]perseverant[a] in eodem genere sermonis, quo Io. XIV, 16. pater et filius in sua proprietate [2]distinguuntur. Paracletum quoque a patre se postulaturum, cum ascendisset ad patrem, et missurum repromittit, et quidem alium. Sed iam praemisimus quomodo alium[b]. Io. XVI, 14 sq. Ceterum, De meo sumet, inquit, sicut ipse de patris. Ita connexus patris in filio et filii in paracleto tres efficit cohaerentes, alterum ex altero. Qui tres unum sunt, non unus, quomodo Io. X, 30. dictum est, Ego et pater unum sumus, ad substantiae unitatem, non ad numeri singularitatem. Percurre adhuc, et invenies quem Io. XV, 1. patrem credis (vice patris dictum et patrem agricolam [3]utique in terra tu putas fuisse), hunc rursus[c] in caelis a filio agnosci, cum Io. XVII, 11. illuc respiciens discipulos suos patri [4]tradidit. Sed et si in isto Matth. XXVII, 46. evangelio non [5]est revelatum, Deus meus, ad quid me dereliquisti? Luc. XXIII, 46 et, Pater, in tuis manibus depono spiritum meum, tamen post resurrectionem et [6]devictae gloriam mortis, exposita [7]necessitate[d] omnis humilitatis, cum iam patrem se posset ostendere tam fideli feminae, ex dilectione, non ex curiositate nec ex incredulitate Tho- Io. XX, 17. mae, tangere eum adgressae, Ne, inquit, contigeris me, nondum ascendi ad patrem meum, vade autem ad fratres meos ([8]quin et in hoc filium ostendit[e], filios enim appellasset illos, si pater fuisset), et dices eis, Ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, deum meum et deum vestrum. Pater ad patrem, et deus ad deum? an

Cap. XXV. 1. perseverat *Latinius.* 2. distinguntur *d., cum Fulvio Ursino.* distinguitur *ABabc. Leid.* 3. uti quem *edit. Leopoldi* et quem *Fr. Iunius.* 4. tradit *d., cum Fulvio Ursino.* 5. esset *d., cum Fulvio Ursino.* 6. devictae gloria *B.* devicta gloria *A. Leid.* 7. necessitatem *B.* 8. quin et in hoc se filium *d., cum Fulvio Ursino.* quia et (et *om. A.*) in hoc filium *ABabc. Leid.*

Cap. XXV. a. perseverant] Ea quae inde sequuntur, usque in finem evangelii, perseverant in eodem genere sermonis.

b. Sed iam praemisimus quomodo alium.] Cf. supra cap. 13.

c. hunc rursus] Vulgata distinctio est „patrem credis, vice patris dictum. Et patrem —— fuisse. Hunc rursus“ cett.

d. exposita necessitate] *Exposita,* id est deposita. Cf. Adv. Valent. cap. 9. De Resurr. Carnis cap. 45. et cap. 49.

e. in hoc filium ostendit] Delevi voculam *se,* Septimiano quidem stilo minime necessariam. Cf. quae adnotavi ad De Virg. Veland. cap. 15. et Adv. Marc. IV, 26.

lius ad patrem, et sermo ad deum? Ipsa quoque clausula evangelii propter quid consignat haec scripta, nisi, Ut credatis, inquit, Iesum Christum filium dei? Igitur quaecunque ex his putaveris ad demonstrationem eiusdem patris et filii[f] proficere tibi posse, adversus definitivam evangelii sententiam niteris. Non ideo enim scripta sunt, ut patrem credas [9]Iesum Christum, sed ut filium. Io. XX, 31.

Cap. XXVI. Propter unum Philippi sermonem et domini responsionem ad eum [1]videmur Ioannis evangelium [2]decucurrisse, ne tot [3]manifeste pronuntiata et ante et postea unus sermo subvertat, secundum omnia potius quam adversus omnia, etiam adversus suos sensus interpretandus. Ceterum ut alia evangelia non interponam, quae [4]nativitate dominica [5]fidem confirmant, sufficit [6]eum qui nasci habebat ex virgine ab ipso annuntiari angelo filium dei determinatum. Spiritus dei superveniet in te, et virtus altissimi obumbrabit te: propterea quod nascetur ex te [7]sanctum, vocabitur filius dei. Volent quidem et hic argumentari, sed veritas praevalebit. Nempe, inquiunt, filius dei deus est, et virtus altissimi altissimus est. Nec pudet illos inicere [8]quod, si esset, scriptum fuisset. Quem enim verebatur, ut non aperte pronuntiaret, Deus superveniet, et altissimus obumbrabit te? Dicens autem, Spiritus dei, etsi [9]spiritus dei, tamen non directo deum nominans portionem totius intellegi voluit, quae cessura erat in filii nomen. Hic spiritus dei idem erit sermo. [10]Sicut enim Ioanne dicente, Sermo caro [11]factus est, [12]spiritum quoque intellegimus in mentione sermonis, ita et hic sermonem quoque agnoscimus in nomine spiritus. Nam et spiritus substantia est sermonis, et sermo operatio spiritus, et duo unum sunt. Ceterum alium Ioannes profitebitur carnem factum, alium angelus carnem futurum, si non et spiritus sermo est, et sermo spiritus. Sicut ergo sermo dei non est ipse cuius est, ita nec spiritus, et si deus dictus est, non [13]tamen ipse est cuius est dictus. Nulla res alicuius ipsa est cuius est. Plane cum quid ex ipso est, et sic eius est, dum ex ipso sit, potest tale quid esse quale et ipse ex quo est et cuius est. Et ideo spiritus [14]deus, et sermo deus, quia ex deo, non tamen ipse ex quo est. [15]Quod deus dei, tan- Luc. I, 35. Io. I, 14.

9. in Iesum *AB. Leid.*

Cap. XXVI. 1. videmus *cd.* 2. decurrisse *A. Leid.* 3. manifesto *A. Leid.* 4. de nativitate *cd.* 5. idem *d., cum Fulvio Ursino.* 6. enim *AB. Leid.* 7. vocabitur sanctus *A. Leid.* 8. quod — — verebatur *om. A. Leid.* 9. spiritum dei *c.* spiritus dei deus *d., cum Fulvio Ursino.* 10. Sicut *cd. Leid., tres Vaticani.* Sic *reliqui.* 11. factum *A. Leid.* 12. spiritus *a.* 13. enim *A. Leid.* 14. dei deus et sermo dei deus *d., Fulv. Ursinus.* 15. Quod si *d., cum Fulvio Ursino.*

f. demonstrationem eiusdem patris et filii] Hoc est quod pater et filius idem sint. Breviloquentia Septimiana.

quam [16]substantiva res, non erit [17]ipse deus, sed hactenus deus, [18]qua ex ipsius dei substantia, [19]qua et [20]substantiva res est, et ut portio aliqua totius. Multo magis virtus altissimi non erit ipse altissimus, [21]quia nec substantiva res est, quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia; et haec enim substantiae non sunt, sed accidentia uniuscuiusque substantiae. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus, [22]quodcunque sunt, spiritu dei et sermone et virtute, conlatis in virginem, quod de ea nascitur, filius dei est. [23]Hoc se et in istis evangeliis ipse testatur statim a puero. (Luc. II, 49.) Non scitis, inquit, quod in patris mei me esse oportet? (Matth. IV, 3. 6.) Hoc et satanas eum in temptationibus novit: Si filius dei es. (Marc. I, 24.) Hoc [24]et exinde daemonia confitentur: Scimus qui sis, filius dei. (Matth. VIII, 29.) Patrem et ipse adorat. (VI, 6 sqq.) Christum se dei a Petro [25]agnitum non negat. (XVI, 17. XI, 25.) [26]Insultans in spiritu ad patrem, Confiteor, inquit, tibi pater, quod absconderis haec a sapientibus. Hic quoque patrem nemini notum nisi filio affirmat, (Matth. X, 32.) et [27]patris filium [28]confessurum confessores et [29]negaturum negatores suos apud patrem, inducens parabolam filii, non patris, in vineam missi post aliquot servos, (Matth. XXI, 37 sqq.) et occisi a malis rusticis, et a patre defensi, ignorans et ipse diem et horam ultimam soli patri notam, (Matth. XXIV, 36.) disponens regnum [30]discipulis, quomodo et sibi dispositum dicit a patre, (Luc. XXII, 29.) habens potestatem legiones angelorum postulandi ad auxilium a patre si vellet, (Matth. XXVI, 53.) exclamans quod se deus reliquisset, (XXVII, 46.) in patris manibus spiritum ponens, (Luc. XXIII, 46.) et post resurrectionem spondens missurum se discipulis promissionem patris, (XXIV, 49.) et novissime mandans ut tinguerent in patrem et filium et spiritum sanctum, non in unum. (Matth. XXVIII, 19.) Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tinguimur.

Cap. XXVII. Et quid ego in tam [1]manifestis [2]morabor, cum ea aggredi debeam de quibus manifesta obumbrare quaerunt? Undique enim obducti [3]*de* distinctione[a] patris et filii, quam manente coniunctione disponimus, ut solis et radii et fontis et fluvii, per individuum tamen numerum duorum et trium, aliter eam ad suam nihilominus

16. substantia *A. Leid.* 17. ipse ipse deus *A. Leid.* 18. qua *Latinius*. quia *libri omnes*. 19. qua et *d., cum Fulvio Ursino*. quae et *ABabc. Leid.* 20. substantia *A. Leid.* 21. quia *Aabcd.* qui *B. Leid.* 22. quotcunque *a.* 23. si hoc se *AB. Leid.* 24. et *om. A. Leid.* 25. cognitum *A. Leid.* 26. exultans *A. Leid., et Vaticanorum unus.* 27. patri *A. Leid.* 28. confessurus *Leid.* 29. negaturus *A. Leid.* 30. discipulorum *A. Leid.*

Cap. XXVII. 1. manifestatis *A. Leid.* 2. morabor *AB. Leid.* moror *reliqui.* 3. de distinctione *ego.* distinctione *Babcd.* distinctionem *A. Leid.*

Cap. XXVII. a. obducti de distinctione] Ita emendavi vocula *de* repetita ex initiali insequentis vocabuli syllaba. Verbi *obducere* apud Tertullianum fere pro *convincere* vel *confutare* usurpati exempla collegi ad De Ieiun. cap. 11.

sententiam interpretari conantur, ut aeque in una persona utrumque distinguant, patrem et filium, discentes filium carnem esse, id est hominem, id est Iesum, patrem autem spiritum, id est deum, id est Christum. Et qui unum eundemque contendunt patrem et filium, iam incipiunt dividere illos potius quam [4]unare. Si enim alius est Iesus, alius Christus, alius erit filius, [5]alius pater, quia filius Iesus, et pater Christus. Talem monarchiam apud Valentinum fortasse[b] didicerunt, duos facere, Iesum et Christum. Sed et haec iniectio eorum ex [6]praetractatis iam retusa est, quod sermo dei vel spiritus dei et virtus altissimi dictus sit, quem patrem faciunt. Non enim ipsae sunt cuius dicuntur, sed ex ipso et ipsius. Et aliter tamen in isto capitulo revincentur. Ecce, inquiunt, ab angelo praedicatum est: Propterea quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei. Luc. I, 35. Caro itaque nata est, caro [7]itaque erit filius dei. Immo de spiritu dei dictum est. Certe enim de spiritu sancto virgo concepit, et quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat quod erat conceptum et pariundum, id est spiritus, cuius et vocabitur nomen [8]Emmanuel, quod est interpretatum: Nobiscum deus. Matth. I, 23. Caro autem deus non est, ut de illa dictum sit, [8b]Vocabitur sanctum filius dei, sed ille qui in ea natus est deus, de quo et psalmus: Quoniam deus Ps. LXXXVII, 5. homo natus est in illa, et aedificavit eam voluntate patris. Quis deus in ea natus? sermo et spiritus, qui cum sermone de patris voluntate natus est. Igitur sermo in carne, [9]dum et de hoc quaerendum, quomodo sermo caro sit factus, utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem. Immo indutus. Ceterum deum inmutabilem et informabilem credi necesse est, [10]ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio est pristini. Omne enim, quodcunque transfiguratur in aliud, desinit esse quod fuerat, et incipit esse quod non erat. Deus autem neque desinit esse neque aliud potest esse. Sermo autem deus et sermo domini manet in aevum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit [11]configurari, consequens est ut sic caro factus intellegatur, dum [12]fit in carne, et manifestatur et videtur et contrectatur per carnem, quia et cetera sic accipi exigunt. Si enim sermo ex transfiguratione et demutatione substantiae caro factus est, una iam [13]erit

4. unare *Babcd.* iuuare *A. Leid.* unire *tres Vaticani, teste Pamelio.* 5. alius *om. AB. Leid.* 6. praetractatis *Ad. Leid., et B. in marg., ex Hirsaugiensi, ni fallor, codice.* retractatis *Babc.* 7. utique *d., cum Fulvio Ursino.* 8. emanuhel *B.* 8b. quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei *d., cum Fulvio Ursino.* 9. Denique et de hoc *Latinius.* 10. in aeternum *A. Leid.* 11. configurari *Babc.* transfigurari *d., cum Fulvio Ursino.* consignari *A.* 12. fit *Bd. Leid.* sit *Aabc.* 13. erit *d., cum Fulvio Ursino.* erat *ABabc. Leid.*

b. apud Valentinum fortasse] Cf. Adv. Valentin. cap. 16 et 27.

substantia Iesus ex duabus, ex carne et spiritu, [14]mixtura quaedam, ut electrum ex auro et argento[c], et incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est caro, dum alterum altero mutatur, et tertium quid efficitur. Neque ergo deus erit Iesus; sermo enim desiit esse, qui caro factus est: [15]neque homo caro; caro enim non proprie est, [16]quia sermo fuit. Ita ex utroque neutrum est; aliud longe tertium est quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo et deum et hominem expositum, ipso hoc psalmo suggerente, Quoniam deus homo natus est in illa, [17]aedificavit eam voluntate patris; certe usquequaque filium dei et filium hominis, cum deum et hominem, sine dubio secundum utramque substantiam in sua proprietate distantem, quia neque sermo aliud quam deus, neque caro aliud quam homo. Sic et apostolus de utraque eius substantia docet. Qui factus est, inquit, ex semine David. Hic erit homo et filius hominis, qui definitus est filius dei secundum spiritum. Hic erit deus et sermo, dei filius. Videmus duplicem statum, non confusum, sed coniunctum, in una persona, deum et hominem Iesum. [18]De Christo autem [19]differo[d]. Et adeo salva est utriusque proprietas substantiae, ut et spiritus res suas egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum[e], anxia usque ad mortem, denique et mortua est. Quodsi tertium quid esset, ex utroque confusum, ut electrum, non tam distincta documenta parerent utriusque substantiae. Sed et spiritus carnalia et caro [20]spiritalia egisset ex translatione, [21]aut neque carnalia neque spiritalia, sed tertiae alicuius formae [22]ex confusione; immo aut sermo mortuus esset aut caro mortua non esset, si sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiae ambae in statu suo quaeque [23]distincte agebant, ideo illis et operae et exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo: Quia quod [24]in carne natum est, caro est, et quod de spiritu, spiritus est. Neque caro spiritus fit, neque spiritus caro. In uno plane esse possunt. Ex his Iesus constitit, ex carne homo, ex spiritu deus, quem tunc angelus ex ea

Ps. LXXXVII, 5. Rom. I, 3. Ib. v. 4. Io. III, 6. Luc. I, 35.

14. ex mixtura *A. Leid.* 15. neque caro, id est homo; caro enim *d., cum Fulvio Ursino.* 16. qui *d., cum Fulvio Ursino.* 17. et aedificavit *AB. Leid.* 18. de quo Christo *A. Leid.* 19. differo *Acd. Leid., tres Vaticani.* dissero *Bab.* 20. spiritualia *A. Ubique.* 21. aut *d., cum Fulvio Ursino.* ut *ABabc. Leid.* 22. ex *om. abcd.* 23. distinctae *abc.* 24. de *Latinius.*

c. ut electrum ex auro et argento] Cf. Adv. Hermog. cap. 25.

d. De Christo autem differo.] De hoc enim cap. sequ.

e. esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum] Eisdem fere verbis utitur De Carne Chr. cap. 9.

parte, qua spiritus erat, dei filium pronuntiavit, servans carni filium hominis dici. Sic et apostolus etiam dei et [25]hominum appellans sequestrem[f] utriusque substantiae confirmavit. Novissime qui filium dei carnem interpretaris, exhibe qui sit filius hominis. Aut numquid spiritus erit? Sed spiritum patrem ipsum vis haberi, quia deus spiritus, quasi non et dei spiritus, sicut et sermo deus et dei sermo.

I Tim. II, 5.

Itaque Christum facis patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis huius, si tamen nomen [1]est Christus, et non appellatio potius; unctus enim [2]significatur. Unctus autem non magis nomen est quam vestitus, quam [3]calceatus, accidens nomini res. [4]An tu, si ex aliquo argumento vestitus quoque vocaretur Iesus, quomodo Christus ab unctionis sacramento, aeque Iesum filium dei diceres, vestitum vero patrem crederes? Nunc de Christo. Si pater Christus est, pater unctus est, et utique ab alio. Aut si a semetipso, proba. Sed non ita docent Acta Apostolorum in illa [5]exclamatione ecclesiae ad deum: Convenerunt enim universi in ista civitate adversus sanctum filium [6]tuum, quem unxisti, Herodes et Pilatus cum nationibus. Ita et filium dei Iesum contestati sunt et filium a patre unctum. Ergo [7]Iesus idem erit Christus, qui a patre unctus est, non pater, qui filium unxit. Sic et Petrus: Firmissime itaque cognoscat omnis domus Israël, quod et dominum et Christum, id est unctum, fecerit eum deus, hunc Iesum, quem vos crucifixistis. Ioannes autem etiam mendacem notat eum qui negaverit Iesum esse Christum, contra de deo natum omnem qui crediderit Iesum esse Christum. Propter quod et hortatur ut credamus nomini filii eius Iesu Christi, ut scilicet communio sit nobis cum patre et filio eius Iesu Christo. Sic et Paulus ubique deum patrem ponit et dominum nostrum Iesum Christum. Cum ad Romanos scribit, gratias agit [8]deo per dominum nostrum Iesum Christum; cum ad Galatas, non ab hominibus se apostolum [9]praefert, nec per hominem, sed per Iesum Christum et deum patrem. Et habes [10]tota instrumenta eius[a], quae in hunc modum pronuntiant, et duos proponunt, deum et patrem, et dominum nostrum Iesum

Cap. XXVII. Act. App. IV, 27. Act. App. II, 36. I Io. II, 22. IV, 2 sq. V, 1. I Io. I, 7. Rom. I, 8. Gal. I, 1.

25. hominis *A. Leid.*

Cap. XXVIII. 1. est *om. A. Leid.* 2. significat *A. Leid.* 3. calciatus *A.* 4. An tu *d., cum Fulvio Ursino.* At tu *ABabc. Leid.* 5. exclamatione ecclesiae ad deum *Acd. Leid., Vaticanorum unus, et B. in marg., ex cod. Hirsaugiensi puto.* exclamatione ad deum *Bab.* 6. tuum Iesum quem *cd.* 7. Iesus *Acd. Vaticani tres, et B. in marg., ex Hirsaugiensi, puto, codice.* dominus *Bab.* (*Leid.*) 8. deo dicens per *A. Leid.* 9. profert *A. Leid.* 10. totum instrumentum *AB. Leid.*

f. sequestrem] Cf. adnott. ad Adv. Valentin. cap. 25.

Cap. XXVIII. a. tota instrumenta eius] Totum scriptorum apostoli corpus, qui-

Christum, filium patris, et [11]Iesum ipsum esse Christum, in altero quoque nomine dei filium. Nam exinde eo iure quo utrumque nomen unius est, id est dei [12]filii, etiam alterum sine altero eiusdem est. Et sive Iesus tantummodo positum est, intellegitur et Christus, quia [13]Iesus unctus est, sive solummodo [14]Christus, idem est et Iesus, quia unctus est Iesus. Quorum nominum alterum est proprium, quod ab angelo impositum est, alterum accidens, quod ab unctione convenit, dum tamen Christus filius sit, non pater. Postremo quam caecus est qui nec in Christi nomine intellegit alium deum portendi, si [15]Christi nomen patri adscribat. Si enim Christus pater deus est, qui dicit, Ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, [16]et deum meum [17]et deum vestrum, utique alium patrem super se [18]et deum ostendit. Si item pater Christus est, alius est qui solidat tonitruum et condit spiritum, et adnuntiat in homines Christum suum. Et si adstiterunt reges terrae, et [19]archontes congregati sunt in unum adversus Christum ipsius, alius erit dominus contra cuius Christum congregati sunt reges et [20]archontes. Et si: Haec dicit dominus domino meo Christo, alius erit dominus qui loquitur ad patrem Christi. Et cum apostolus scribit: Ut deus domini nostri Iesu Christi det vobis spiritum sapientiae et agnitionis, alius erit deus Christi Iesu, charismatum spiritalium largitor. Certe, ne per omnia evagemur, [21]qui suscitavit Christum, suscitaturus est et mortalia corpora [22]nostra, [23]iamque alius erit suscitator quam pater mortuus et pater suscitatus, si Christus, qui est mortuus, pater [24]est.

(Io. XX, 17. — Amos IV, 13. — Ps. II, 2. — Ies. XLV, 1. — Eph. I, 17. — Rom. VIII, 11.)

Cap. XXIX. Obmutescat, obmutescat ista blasphemia. Sufficiat Christum filium dei mortuum dici, et hoc, quia ita scriptum est. Nam et apostolus non sine onere pronuntians Christum mortuum [1]adicit, Secundum scripturas, ut duritiam pronuntiationis scripturarum auctoritate molliret et scandalum auditori everteret. Quamquam cum duae substantiae censeantur in [2]Christo Iesu, divina et humana, constet autem immortalem esse divinam, [3]ut mortalem quae humana

(I Cor. XV, 3.)

11. Iesum *om. A. Leid.* 12. filii *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* filius *ABabc. Leid.* 13. Iesus Christus unctus est *AB. Leid.* 14. deest et Iesus *AB. Leid.* 15. Christi nomen patri *ABab. Leid.* Christo nomen patri *c.* Christo nomen patris *d., Fr. Iunius.* 16. et ad deum *A.* 17. et ad deum *A. Leid.* 18. et deum *om. A. Leid.* 19. ἄρχοντες *abc.* 20. ἄρχοντες *abc.* 21. si qui *Fulv. Ursinus.* 22. vestra *c.* 23. iamque *d.* tamquam *ABabc. Leid.* utique *Fulv. Ursinus.* 24. est *om. A. Leid.*

Cap. XXIX. 1. adicit *A. Leid., et tres Vaticani.* adiecit *Babcd.* 2. Iesu Christo *A. Leid.* 3. ut *ego.* sicut *d., Fulv. Ursinus.* cum *ABabc. Leid.*

bus ecclesiam instruit. Nec multum referret cum parte librorum reposuisse singularem „totum instrumentum.“ Cf. adnott. ad Apolog. cap. 18.

sit, apparet quatenus eum mortuum dicat, id est qua carnem et hominem et filium hominis, non [4]qua spiritum et sermonem et dei filium. [5]Dicendo denique, Christus mortuus est, id est unctus, id quod unctum est mortuum ostendit, id est carnem. Ergo, inquis, et nos eadem ratione [6]dicentes qua [7]vos filium non blasphemamus in dominum deum; non enim ex divina, sed ex humana substantia mortuum [8]dicimus. [9]Atquin blasphematis, non tantum quia mortuum dicitis patrem, sed et quia crucifixum. [10]Maledictione enim crucifixi, quae ex lege in filium competit (quia Christus pro nobis maledictio factus est, non pater), Christum in patrem convertentes in patrem blasphematis. Nos autem dicentes Christum crucifixum non maledicimus illum, sed maledictum legis referimus, quia nec apostolus hoc dicens blasphemavit. Sicut autem de quo quid capit dici sine blasphemia dicitur, ita quod non capit, blasphemia est, si dicatur. Ergo nec compassus est pater filio. [11]Scilicet directam blasphemiam in patrem veriti diminui eam hoc modo sperant, [12]concedentes iam patrem et filium duos esse, si filius [13]sic quidem patitur, pater vero compatitur. Stulti et in hoc. Quid est enim compati quam cum alio pati? Porro si impassibilis pater, utique et incompassibilis; aut si compassibilis, utique [14]passibilis. Nihil ei [15]vel hoc timore tuo praestas. Times dicere passibilem quem dicis compassibilem. Tam autem [16]incompassibilis pater est quam impassibilis etiam filius ex ea condicione qua deus est. Sed [17]quomodo filius passus est, si non compassus est et pater? [18]Separatur a filio, non a deo. Nam et fluvius, si aliqua turbulentia contaminatur, quamquam una substantia de fonte decurrat nec secernatur a fonte, tamen fluvii iniuria non pertinebit ad fontem; et licet aqua fontis [19]sit quae patiatur in fluvio, dum non in fonte patitur, sed in fluvio, non fons patitur, sed fluvius, qui ex fonte est. Ita [20]et spiritus dei quod pati [21]possit in filio, [22]quia non [23]in

Gal. III, 13.

Deut. XXI, 23.

4. quasi *A. Leid.* 5. Denique dicendo *A. Leid.* 6. dicentes qua vos (nos *AB. Leid.*) *ABab. Leid.* dicentes patrem qua vos *c.* patrem mortuum dicentes *d., cum Fulvio Ursino.* 7. non filium *Leid.* non filii *A.* 8. dicimus *om. A. Leid.* 9. Atquin *abcd.* At cum *AB. Leid.* 10. Maledictio enim *AB. Leid.* 11. Scilicet *ego.* Sic enim *d., cum Fulvio Ursino.* Sicut *ABabc. Leid.* 12. contendentes *A.* 13. sic quidem *ego.* quidem *d., cum Fulvio Ursino.* siquidem *ABabc. Leid.* 14. et passibilis *A. Leid.* 15. vel hoc timore tuo *d., ex emendat. Fulvii Ursini.* veluti mortuo *ABab.* veluti mortuus *Leid.* veluti (velut *B. in marg.*) morituro *B (in marg., ex codice, puto, Hirsaugiensi) c., tres Vaticani.* 16. compassibilis *AB. Leid.* 17. quando — — est et pater, separatur *Fulv. Ursinus.* 18. Separabatur *d.* 19. sit quae *d.* utique (*vel* aeque) *Latinius.* sitive *ABabc. Leid.* 20. et spiritus dei quod pati *ego.* etsi spiritus dei quid pati *d.* et spiritus dei qui pati *Ac. Leid., et tres Vaticani.* et spiritus dei pati *B.* et qui pati *ab. Gorziensis.* 21. possit *ABabc. Leid.* posset *d., cum Fulv. Ursino.* 22. quia tamen non *d., cum Fulvio Ursino.* 23. in patre est pateretur *A. Leid.*

patre pateretur, sed in filio, pater passus non videretur[a]. Sed sufficit nihil spiritum dei passum suo nomine, quia, [24]si quid *passus*, passus est in filio. *Aliud* quidem erat ut pater cum filio pateretur in carne[b]. [25]Aeque hoc [26]retractatum. Nec quisquam [27]negabit; quando [28]nec nos pati pro deo [29]possumus, nisi spiritus dei [30]sit in nobis, qui [31]et loquitur de nobis quae sunt confessionis, non ipse tamen patiens, sed pati posse praestans.

Cap. XXX. Alioquin si ultra [1]pergas, potero tibi durius respondere, et te cum ipsius domini pronuntiatione committere, uti dicam quid de isto quaeris? [2]Habes ipsum exclamantem in passione, Deus meus, deus meus, ut quid[a] me dereliquisti? (Matth. XXVII, 46.) Ergo aut filius patiebatur a patre derelictus, et pater passus non est, qui filium dereliquit; aut si pater erat qui patiebatur, ad quem deum exclamabat? Sed haec vox carnis et animae, id est hominis, non sermonis nec spiritus, id est non dei, propterea emissa est, ut impassibilem deum ostenderet, qui sic filium dereliquit, dum hominem eius tradidit in mortem. Hoc et apostolus sensit, scribens: Si pater filio non pepercit. (Rom. VIII, 32.) Hoc et Esaias prior pronuntiavit: Et dominus eum tradidit pro delictis nostris. (Ies. LIII, 6.) Sic reliquit, dum non [3]parcit, sic reliquit, dum [4]tradit. Ceterum non reliquit pater filium, in cuius manibus filius spiritum suum posuit. (Luc. XXIII, 46.) Denique posuit, et statim obiit; spiritu enim manente in carne caro omnino mori non potest. Ita relinqui a patre mori fuit filio. Filius igitur et moritur et resuscitatur a patre secundum scripturas. (I Cor. XV, 3.) Filius ascendit in superiora caelorum, (Io. III, 13.) qui et descendit in [5]interiora terrae. (Eph. IV, 9.) Hic sedet ad dexteram patris; non pater ad suam. (Marc. XVI, 19.) Hunc videt Stephanus, cum [6]lapidatur, adhuc stantem ad dexteram dei, (Act. App. VII, 55.) ut exinde sessurum, donec ponat illi pater omnes inimicos sub pedibus suis. (Ps. CX, 1.) [7]Hic et venturus est rur-

24. si quid passus, passus est in filio. Aliud quidem erat ut pater cum filio *ego*. si quid passus est, in filio quidem erat, ut pater cum filio *ABabc. Leid.* si quid passus est, in filio quidem passus est, in quo erat et pater cum filius *d.*, *cum Fulvio Ursino*. 25. Aeque *ego*. quia *libri omnes*. 26. retractatum *abcd. Gorz.* retractatus *AB. Leid.* retractavimus *Rhenanus*. 27. negavit *AB. Leid.* 28. nec *A. Leid.* et *reliqui*. 29. possumus, nisi *A.* possumus, si *B.* non possumus, nisi *abcd. In Leid. verba* pati pro deo — — — patiens, sed *omissa sunt*. 30. in vobis sit *A.* 31. *Reposuerim* eloquitur.

Cap. XXX. 1. pergens *AB. Leid.* 2. Habet *AB. Leid.* 3. parcet *AB. Leid.* 4. tradet *AB. Leid.* 5. inferiora *A. Leid.* 6. lapidatur *d.*, *Fulv. Ursinus*. lapidaretur *ABabc. Leid.* 7. et hic *A. Leid.*

Cap. XXIX. a. pater passus non videretur.] Illud videlicet quod spiritus dei in filio pati possit.

b. si quid passus, passus est — — pateretur in carne] Haec verba ante quidem corruptissima iam sic suo sensui et supplere et emendare contigit. Ex *passus* repetivi alterum *passus*, ex *filio* vocem *Aliud*, quae illic absorpta delituerat. Sententia plana atque aperta est.

Cap. XXX. a. ut quid] Ἵνα τί.

sus super nubes caeli talis qualis et ascendit. Hic interim acceptum a patre munus effudit, spiritum sanctum, tertium [8]nomen divinitatis [9]et tertium gradum maiestatis, unius praedicatorem monarchiae, sed et [10]*οἰκονομίας* interpretatorem, si quis sermones novae prophetiae eius admiserit, et [11]deductorem omnis veritatis[b], quae est in patre et filio et spiritu sancto secundum Christianum sacramentum.

Act. App. I, 11. Luc. XXI, 27.

Ceterum Iudaicae fidei ista res, sic unum deum credere, [1]ut filium adnumerare ei nolis, et post filium spiritum. Quid enim erit inter nos et illos nisi differentia ista? Quod opus evangelii, quae est substantia novi testamenti, statuens legem et prophetas usque ad Ioannem, si non exinde pater et filius et [2]spiritus, tres crediti, unum deum sistunt? Sic deus voluit novare sacramentum, ut nove unus crederetur per filium et spiritum, ut coram iam deus in suis propriis nominibus et personis cognosceretur, qui et retro per filium et spiritum praedicatus non intellegebatur. Viderint igitur antichristi, qui negant patrem et filium. Negant enim patrem, dum eundem filium dicunt, et negant filium, dum eundem patrem credunt, dando [3]illis quae non sunt, auferendo quae sunt. Qui vero confessus fuerit Christum filium dei, non patrem, deus in illo manet, et ipse in deo. Non credimus [4]testimonio dei, quo testatus est de filio suo. Qui filium non habet, nec vitam habet. Non habet autem filium, qui eum alium quam filium credit.

Cap. XXXI. I Io. IV, 15. I Io. V, 9. 12.

8. numen *abc.* 9. et tertium gradum maiestatis *Ad. Leid.* et tertium nomen maiestatis *abc.* *In B. haec non comparent.* 10. oikonomia *A. Leid.* oeconomiae *abcd.* 11. deductoris *ABa. Leid.*
Cap. XXXI. 1. et filium ei adnumerare *A.* 2. spiritus sanctus *A. Leid.* 3. illi *A. Leid.* 4. testimonio *Ad. Leid.* testimonium *reliqui.*

b. deductorem omnis veritatis] Cf. supra cap. 2.

ADVERSUS IUDAEO

quam [16]substantiva res, non erit [17]ipse deus, sed hactenus deus, [18]qua ex ipsius dei substantia, [19]qua et [20]substantiva res est, et ut portio aliqua totius. Multo magis virtus altissimi non erit ipse altissimus, [21]quia nec substantiva res est, quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia; et haec enim substantiae non sunt, sed accidentia uniuscuiusque substantiae. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus, [22]quodcunque sunt, spiritu dei et sermone et virtute, conlatis in virginem, quod de ea nascitur, filius dei est. [23]Hoc se et in istis evangeliis ipse testatur statim a puero. Non scitis, inquit, quod in patris mei me esse oportet? Hoc et satanas eum in temptationibus novit: Si filius dei es. Hoc [24]et exinde daemonia confitentur: Scimus qui sis, filius dei. Patrem et ipse adorat. Christum se dei a Petro [25]agnitum non negat. [26]Insultans in spiritu ad patrem, Confiteor, inquit, tibi pater, quod absconderis haec a sapientibus. Hic quoque patrem nemini notum nisi filio affirmat, et [27]patris filium [28]confessurum confessores et [29]negaturum negatores suos apud patrem, inducens parabolam filii, non patris, in vineam missi post aliquot servos, et occisi a malis rusticis, et a patre defensi, ignorans et ipse diem et horam ultimam soli patri notam, disponens regnum [30]discipulis, quomodo et sibi dispositum dicit a patre, habens potestatem legiones angelorum postulandi ad auxilium a patre si vellet, exclamans quod se deus reliquisset, in patris manibus spiritum ponens, et post resurrectionem spondens missurum se discipulis promissionem patris, et novissime mandans ut tinguerent in patrem et filium et spiritum sanctum, non in unum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tinguimur.

(Luc. II, 49. Matth. IV, 3. 6. Marc. I, 24. Matth. VIII, 29. VI, 6 sqq. XVI, 17. XI, 25. Matth. X, 32. Matth. XXI, 37 sqq. Matth. XXIV, 36. Luc. XXII, 29. Matth. XXVI, 53. XXVII, 46. Luc. XXIII, 46. XXIV, 49. Matth. XXVIII, 19.)

Cap. XXVII. Et quid ego in tam [1]manifestis [2]morabor, cum ea aggredi debeam de quibus manifesta obumbrare quaerunt? Undique enim obducti [3]*de* distinctione[a] patris et filii, quam manente coniunctione disponimus, ut solis et radii et fontis et fluvii, per individuum tamen numerum duorum et trium, aliter eam ad suam nihilominus

16. substantia *A. Leid.* 17. ipse ipse deus *A. Leid.* 18. qua *Latinius.* quia *libri omnes.* 19. qua et *d., cum Fulvio Ursino.* quae et *ABabc. Leid.* 20. substantia *A. Leid.* 21. quia *Aabcd.* qui *B. Leid.* 22. quotcunque *a.* 23. si hoc se *AB. Leid.* 24. et *om. A. Leid.* 25. cognitum *A. Leid.* 26. exultans *A. Leid., et Vaticanorum unus.* 27. patri *A. Leid.* 28. confessurus *Leid.* 29. negaturus *A. Leid.* 30. discipulorum *A. Leid.*

Cap. XXVII. 1. manifestatis *A. Leid.* 2. morabor *AB. Leid.* moror *reliqui.* 3. de distinctione *ego.* distinctione *Babcd.* distinctionem *A. Leid.*

Cap. XXVII. a. obducti de distinctione] Ita emendavi vocula *de* repetita ex initiali insequentis vocabuli syllaba. Verbi *obducere* apud Tertullianum fere pro *convincere* vel *confutare* usurpati exempla collegi ad De Ieiun. cap. 11.

sententiam interpretari conantur, ut aeque in una persona utrumque distinguant, patrem et filium, discentes filium carnem esse, id est hominem, id est Iesum, patrem autem spiritum, id est deum, id est Christum. Et qui unum eundemque contendunt patrem et filium, iam incipiunt dividere illos potius quam [4]unare. Si enim alius est Iesus, alius Christus, alius erit filius, [5]alius pater, quia filius Iesus, et pater Christus. Talem monarchiam apud Valentinum fortasse[b] didicerunt, duos facere, Iesum et Christum. Sed et haec iniectio eorum ex [6]praetractatis iam retusa est, quod sermo dei vel spiritus dei et virtus altissimi dictus sit, quem patrem faciunt. Non enim ipsae sunt cuius dicuntur, sed ex ipso et ipsius. Et aliter tamen in isto capitulo revincentur. Ecce, inquiunt, ab angelo praedicatum est: Propterea quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei. [Luc. I, 35.] Caro itaque nata est, caro [7]itaque erit filius dei. Immo de spiritu dei dictum est. Certe enim de spiritu sancto virgo concepit, et quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat quod erat conceptum et pariundum, id est spiritus, cuius et vocabitur nomen [8]Emmanuel, quod est interpretatum: Nobiscum deus. [Matth. I, 23] Caro autem deus non est, ut de illa dictum sit, [8b]Vocabitur sanctum filius dei, sed ille qui in ea natus est deus, de quo et psalmus: Quoniam deus [Ps. LXXXVII, 5] homo natus est in illa, et aedificavit eam voluntate patris. Quis deus in ea natus? sermo et spiritus, qui cum sermone de patris voluntate natus est. Igitur sermo in carne, [9]dum et de hoc quaerendum, quomodo sermo caro sit factus, utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem. Immo indutus. Ceterum deum inmutabilem et informabilem credi necesse est, [10]ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio est pristini. Omne enim, quodcunque transfiguratur in aliud, desinit esse quod fuerat, et incipit esse quod non erat. Deus autem neque desinit esse neque aliud potest esse. Sermo autem deus et sermo domini manet in aevum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit [11]configurari, consequens est ut sic caro factus intellegatur, dum [12]fit in carne, et manifestatur et videtur et contrectatur per carnem, quia et cetera sic accipi exigunt. Si enim sermo ex transfiguratione et demutatione substantiae caro factus est, una iam [13]erit

4. unare *Babcd.* iuuare *A. Leid.* unire *tres Vaticani, teste Pamelio.* 5. alius *om. AB. Leid.* 6. praetractatis *Ad. Leid., et B. in marg., ex Hirsaugiensi, ni fallor, codice.* retractatis *Babc.* 7. utique *d., cum Fulvio Ursino.* 8. emanuhel *B.* 8 b. quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei *d., cum Fulvio Ursino.* 9. Denique et de hoc *Latinius.* 10. in aeternum *A. Leid.* 11. configurari *Babc.* transfigurari *d., cum Fulvio Ursino.* consignari *A.* 12. fit *Bd. Leid.* sit *Aabc.* 13. erit *d., cum Fulvio Ursino.* erat *ABabc. Leid.*

b. apud Valentinum fortasse] Cf. Adv. Valentin. cap. 16 et 27.

44 *

substantia Iesus ex duabus, ex carne et spiritu, [14]mixtura quaedam, ut electrum ex auro et argento[c], et incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est caro, dum alterum altero mutatur, et tertium quid efficitur. Neque ergo deus erit Iesus; sermo enim desiit esse, qui caro factus est: [15]neque homo caro; caro enim non proprie est, [16]quia sermo fuit. Ita ex utroque neutrum est; aliud longe tertium est quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo et deum et hominem expositum, ipso hoc psalmo suggerente, Quoniam deus homo natus est in illa, [17]aedificavit eam voluntate patris; certe usquequaque filium dei et filium hominis, cum deum et hominem, sine dubio secundum utramque substantiam in sua proprietate distantem, quia neque sermo aliud quam deus, neque caro aliud quam homo. Sic et apostolus de utraque eius substantia docet. Qui factus est, inquit, ex semine David. Hic erit homo et filius hominis, qui definitus est filius dei secundum spiritum. Hic erit deus et sermo, dei filius. Videmus duplicem statum, non confusum, sed coniunctum, in una persona, deum et hominem Iesum. [18]De Christo autem [19]differo[d]. Et adeo salva est utriusque proprietas substantiae, ut et spiritus res suas egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum[e], anxia usque ad mortem, denique et mortua est. Quodsi tertium quid esset, ex utroque confusum, ut electrum, non tam distincta documenta parerent utriusque substantiae. Sed et spiritus carnalia et caro [20]spiritalia egisset ex translatione, [21]aut neque carnalia neque spiritalia, sed tertiae alicuius formae [22]ex confusione; immo aut sermo mortuus esset aut caro mortua non esset, si sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiae ambae in statu suo quaeque [23]distincte agebant, ideo illis et operae et exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo: Quia quod [24]in carne natum est, caro est, et quod de spiritu, spiritus est. Neque caro spiritus fit, neque spiritus caro. In uno plane esse possunt. Ex his Iesus constitit, ex carne homo, ex spiritu deus, quem tunc angelus ex ea

Ps. XXXVII, 5. — Rom. I, 3. — Ib. v. 4. — Io. III, 6. — Luc. I, 35.

14. ex mixtura *A. Leid.* 15. neque caro, id est homo; caro enim *d., cum Fulvio Ursino.* 16. qui *d., cum Fulvio Ursino.* 17. et aedificavit *AB. Leid.* 18. de quo Christo *A. Leid.* 19. differo *Acd. Leid., tres Vaticani.* dissero *Bab.* 20. spiritualia *A. Ubique.* 21. aut *d., cum Fulvio Ursino.* ut *ABabc. Leid.* 22. ex *om. abcd.* 23. distinctae *abc.* 24. de *Latinius.*

c. ut electrum ex auro et argento] Cf. Adv. Hermog. cap. 25.

d. De Christo autem differo.] De hoc enim cap. sequ.

e. esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum] Eisdem fere verbis utitur De Carne Chr. cap. 9.

parte, qua spiritus erat, dei filium pronuntiavit, servans carni filium hominis dici. Sic et apostolus etiam dei et [25]hominum appellans sequestrem[f] utriusque substantiae confirmavit. Novissime qui filium dei carnem interpretaris, exhibe qui sit filius hominis. Aut numquid spiritus erit? Sed spiritum patrem ipsum vis haberi, quia deus spiritus, quasi non et dei spiritus, sicut et sermo deus et dei sermo. ITim. II, 5

Itaque Christum facis patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis huius, si tamen nomen [1]est Christus, et non appellatio potius; unctus enim [2]significatur. Unctus autem non magis nomen est quam vestitus, quam [3]calceatus, accidens nomini res. [4]An tu, si ex aliquo argumento vestitus quoque vocaretur Iesus, quomodo Christus ab unctionis sacramento, aeque Iesum filium dei diceres, vestitum vero patrem crederes? Nunc de Christo. Si pater Christus est, pater unctus est, et utique ab alio. Aut si a semetipso, proba. Sed non ita docent Acta Apostolorum in illa [5]exclamatione ecclesiae ad deum: Convenerunt enim universi in ista civitate adversus sanctum filium [6]tuum, quem unxisti, Herodes et Pilatus cum nationibus. Ita et filium dei Iesum contestati sunt et filium a patre unctum. Ergo [7]Iesus idem erit Christus, qui a patre unctus est, non pater, qui filium unxit. Sic et Petrus: Firmissime itaque cognoscat omnis domus Israël, quod et dominum et Christum, id est unctum, fecerit eum deus, hunc Iesum, quem vos crucifixistis. Ioannes autem etiam mendacem notat eum qui negaverit Iesum esse Christum, contra de deo natum omnem qui crediderit Iesum esse Christum. Propter quod et hortatur ut credamus nomini filii eius Iesu Christi, ut scilicet communio sit nobis cum patre et filio eius Iesu Christo. Sic et Paulus ubique deum patrem ponit et dominum nostrum Iesum Christum. Cum ad Romanos scribit, gratias agit [8]deo per dominum nostrum Iesum Christum; cum ad Galatas, non ab hominibus se apostolum [9]praefert, nec per hominem, sed per Iesum Christum et deum patrem. Et habes [10]tota instrumenta eius[a], quae in hunc modum pronuntiant, et duos proponunt, deum et patrem, et dominum nostrum Iesum

Cap. XXVII. — Act. App. IV, 27. — Act. App. II, 36. — I Io. II, 22. IV, 2 sq. V, 1 — I Io. I, 7. — Rom. I, 8. — Gal. I, 1.

25. hominis *A. Leid.*

Cap. XXVIII. 1. est *om. A. Leid.* 2. significat *A. Leid.* 3. calciatus *A.* 4. An tu *d., cum Fulvio Ursino.* At tu *ABabc. Leid.* 5. exclamatione ecclesiae ad deum *Acd. Leid., Vaticanorum unus, et B. in marg., ex cod. Hirsaugiensi puto.* exclamatione ad deum *Bab.* 6. tuum Iesum quem *cd.* 7. Iesus *Acd. Vaticani tres, et B. in marg., ex Hirsaugiensi, puto, codice.* dominus *Bab.* (*Leid.*) 8. deo dicens per *A. Leid.* 9. profert *A. Leid.* 10. totum instrumentum *AB. Leid.*

f. sequestrem] Cf. adnott. ad Adv. Valentin. cap. 25.

Cap. XXVIII. a. tota instrumenta eius] Totum scriptorum apostoli corpus, qui-

germinaverunt. Eiusdem est enim postea [18]superducere legem[b] qui ante praemiserat praeceptum, [19]quoniam et ipsius est erudire postea qui [20]antea iustos formare instituerat. Quid enim mirum, si is auget disciplinam qui instituit, si is proficit qui coepit? Denique[c] ante legem Moysi scriptam in tabulis lapideis legem fuisse contendo non scriptam, quae naturaliter intellegebatur et a patribus custodiebatur. Nam unde Noë iustus inventus, si non [21]illi [22]naturalis legis iustitia [23]praecedebat? unde Abraham amicus dei deputatus, si non de aequitate et iustitia legis naturalis? unde Melchisedech sacerdos dei summi nuncupatus, si non ante Leviticae legis sacerdotium Levitae fuerunt, qui sacrificia deo offerebant? Sic enim post supra scriptos patriarchas data lex est Moysi, eo tempore postea quam ab Aegypto excesserunt, post intervallum multorum temporum [24]et spatia. Denique [25]post quadringentos et triginta annos Abrahae data est lex. Unde intellegimus dei legem etiam ante Moysen, nec in [26]Choreb tantum aut in Sina et in eremo primum, sed antiquiorem, primum in paradiso, [27]deinde patriarchis, atque ita et Iudaeis certis temporibus reformatam, ut non iam ad Moysi legem ita attendamus, quasi ad principalem legem, sed ad subsequentem, quam certo tempore deus et gentibus exhibuit et repromissam per prophetas in melius reformavit, et praemonuit [28]futurum ut, sicuti certo tempore data est lex per Moysen, ita temporaliter observata et custodita credatur. Nec adimamus hanc dei potestatem pro temporum condicione legis praecepta reformantem [29]in hominis [30]salutem. Denique qui contendit et sabbatum adhuc observandum quasi salutis medelam et circumcisionem octavi diei propter mortis comminationem, doceat in praeteritum iustos sabbatizasse aut circumcidisse, et sic amicos dei effectos. Nam si circumcisio purgat hominem, deus Adam incircumcisum cum faceret, cur eum non circumcidit, vel postea quam deliquit, si purgat circumcisio? Certe in paradiso constituens eum incircumcisum colonum paradisi praefecit. Igitur cum neque circumcisum neque sabbatizantem deus Adam instituerit, consequenter quoque sobolem

Gen. VI, 8. Iac. II, 23. Gen. XIV, 18.

18. superducere *ego.* subducere *λd.* docere *reliqui.* 19. quomodo *A.* 20. antea *λ.* ante *reliqui.* 21. illi *λA.* illum *reliqui.* 22. naturalis? Unde fides statim procedebat *λ.* 23. procedebat *praeter λ. habet etiam A.* 24. et *om. λ.* 25. post CCCC et triginta *A.* 26. Choreb *c.* Chores *Vatic.* chorus *A.* Coreb *d.* Oreb *reliqui.* 27. deinde *λ.* post deinde *A.* post *reliqui.* 28. futuram *AB.* 29. in ioannis *A.* 30. salute *AB.*

b. superducere legem] Hanc veram esse emendationem evincitur eis quae insequuntur. *Superducere* pro addere, insuper addere, Tertulliano usitatissimum est. Exempla dedi ad De Pudic. cap. 20.

c. Denique] Id est adeo, proinde. Quo significatu hoc ipso capite particula haec saepius repetitur.

eius, Abel, offerentem sibi sacrificia, incircumcisum nec sabbatizantem laudavit, accepto ferens quae offerebat in simplicitate cordis, et reprobans sacrificium fratris [31] eius Cain, qui quod offerebat non recte dividebat. Noë quoque incircumcisum deus, sed et non sabbatizantem, de diluvio liberavit. Nam et Enoch iustissimum, non circumcisum nec sabbatizantem, de hoc mundo transtulit, qui necdum mortem gustavit, ut aeternitatis candidatus iam nobis ostenderet nos quoque sine legis onere Moysis deo posse placere. Melchisedech quoque, summi dei sacerdos, incircumcisus et non sabbatizans ad sacerdotium dei allectus est. [32] Probat et Loth, frater Abrahae, quod pro meritis iustitiae sine legis observatione de Sodomitarum incendio sit liberatus.

Cap. III. Sed Abraham, [1] inquis, circumcisus est. Sed ante deo placuit quam circumcideretur, nec tamen sabbatizavit. Acceperat enim circumcisionem, sed quae esset in signum temporis illius, non in salutis praerogativam. Denique sequentes patriarchae incircumcisi fuerunt, ut Melchisedech, [2] qui [3] ipsi Abrahae iam circumciso, revertenti de proelio, panem et vinum obtulit incircumcisus. Sed et filius, inquit, Moysi [3b] tum ab angelo praefocatus [3c] fuisset, si non Seffora mater eius calculo praeputium infantis circumcidisset. [4] Unde, inquit, maximum periculum est, si praeputium carnis quis non circumciderit. [5] Atquin si salutem circumcisio omnimodo [6] afferret, etiam ipse [7] Moyses in filio suo non intermisisset quo minus octava die circumcideret eum, [8] cum constet [9] Sefforam coactam ab angelo id fecisse in itinere. Consideremus itaque quod non potuerit unius infantis coacta circumcisio omni populo praescribere et quasi legem huius praecepti [10] condere. Nam providens deus quod hanc circumcisionem in signum, non in salutem, esset daturus populo Israël, idcirco filium Moysi, ducis futuri, instigat circumcidi, ut, cum coepisset per eum populo dare praeceptum circumcisionis, non aspernaretur populus, videns exemplum istud in [11] ducis filio iam celebratum. Dari enim habebat circumcisio, sed in signum, unde Israël in novissimo tempore dinosci haberet [a], quando secundum

Gen. XVII, 24. Gen. XIV, 18. Exod. IV, 24 sq.

31. eius Cain *λd*. Cain eius *c., ex Vatic.* eius *A.* Cain *reliqui.* 32. Probat et *λd*. Et probatus *reliqui.*

Cap. III. 1. inquit *bcd.* 2. ut qui *bc.* 3. ipsi *om. b.* 3b. cum *AB.* 3c. fuisset Sephora *A.* 4. Unde, inquit — — — non circumciderit (*om. λ.*). 5. Atquin *λ.* Et ideo *reliqui.* 6. afferret *λd.* adfert *reliqui.* 7. Moses *λ.* 8. cum *λ.* quando *reliqui.* 9. Sepphorã *B.* 10. condere *λd.* condere in salutem *reliqui.* 11. ducis filio *λd.* ducis filium *B* (*in marg.*) *c.* iudicis filium *ABab.*

Cap. III. a. sed in signum, unde Israël in novissimo tempore dinosci haberet] De hac circumcisionis interpretatione cf. Desid. Herald. Digress. II, 1. p. 263 sq.

sua merita in sanctam civitatem ingredi prohiberetur, [12]per verba prophetarum dicentium: Terra vestra deserta, civitates vestrae [13]igni exustae, regionem vestram in conspectu vestro [14]extranei comedent, et deserta et subversa a populis extraneis derelinquetur filia Sion, sicut casa in vinea, et sicut custodiarium[b] in cucumerario, et quasi civitas, quae expugnatur. [15]Cur ita? Quoniam subsequens sermo prophetae exprobrat eis [16]dicens: Filios [17]genui et exaltavi, ipsi autem [18]reprobaverunt me. Et iterum: Et si extenderitis manus, avertam faciem meam a vobis; et si multiplicaveritis preces, non exaudiam vos; manus enim vestrae sanguine plenae sunt. Et iterum: Vae gens peccatrix, populus plenus peccatis, filii [19]scelesti, dereliquistis deum, et [20]ad indignationem [21]provocastis sanctum Israël. Haec igitur dei providentia fuit, dandi circumcisionem Israël in signum unde dinosci [22]possent, cum adveniret tempus, [23]quo meritis suis supradictis in Hierusalem admitti [24]prohiberentur; quod et quia futurum erat, nuntiabatur, et quia factum videmus, recognoscimus. [25]Sicut [26]enim circumcisio carnalis, quae temporalis erat, [27]imbuta est in signum populo contumaci, ita spiritalis [28]data est in salutem populo obaudienti, dicente propheta Hieremia, [29]Innovate vobis, et [30]ne seminaveritis in spinis: circumcidimini deo, et circumcidite praeputium cordis vestri. [31]Et alio loco dicit, Ecce enim dies [32]venient, dicit dominus, et disponam domui Iudae et domui Iacob testamentum novum, non tale quale iam dedi patribus eorum in die quo eos eduxi de terra Aegypti. Unde intellegimus et priorem circumcisionem tunc datam cessaturam, et novam legem non talem, qualem iam dederat patribus, processuram annuntiari, sicut Esaias praedicavit, dicens quod in novissimis diebus manifestus futurus esset mons domini et domus dei super [33]vertices montium: et exaltabitur, inquit, super colles, et venient super illum omnes gentes, et ambulabunt multi et dicent: venite, ascendamus in montem domini et in domum dei Iacob, non in Esau prioris [34]filii, sed in Iacob sequentis, id est populi nostri, cuius mons Christus est, sine manibus concidentium praecisus,

Ies. I, 7 sq. — Ibid. v. 2. — Ibid. v. 15. — Ibid. v. 4. — Ier. IV, 3 sq. — Ier. XXXI, 31 sq. — Ies. II, 2 sq.

12. per *λd.* secundum *reliqui.* 13. exustae igni *A.* 14. extranei *λ.* alieni *reliqui.* 15. Cur ita? Quoniam *λ.* Et ideo *reliqui.* 16. Esaias dicens *AB.* 17. genui *λ.* generavi *reliqui.* 18. reprobaverunt me *λ.* spreverunt me *reliqui.* 19. scelesti *λ. Vatic.* scelerati *reliqui.* 20. ad *λ.* in *reliqui.* 21. provocastis *λ.* misistis *reliqui.* 22. possent *λ.* posset *reliqui.* 23. quod *AB.* 24. prohiberetur *bcd.* 25. Sic *AB.* 26. enim *λ.* ergo *reliqui.* 27. tributa *d., ex coni. Rhenani.* 28. data est *λd.* circumcisio est *reliqui.* 29. Innovate vobis *λd.* Innovate vobis (nobis *a.*) novitatem *reliqui.* 30. ne seminaveritis *λ.* nolite seminare *reliqui.* 31. Et alio loco dicit *om. b.* 32. veniunt *cd.* 33. verticem *A. Vatic.* 34. filii *λAB (in marg.) abcd. Gorziens.* populi *B.*

b. custodiarium] Usurpat hoc vocabulum etiam Ad Mart. cap. 2.

implens omnem terram, apud Danielem ostensus. (Dan. II, 35.) Denique ex hac domo dei Iacob etiam legem novam processuram sequentibus verbis annuntiat Esaias, dicens, De [35]Sion enim exiet lex et verbum domini ex Hierusalem, (Ies. II, 3 sq.) et iudicabit inter gentes, id est inter [36]nos, qui ex gentibus sumus [37]vocati: et concident, inquit, gladios suos in aratra et lanceas suas in falces, et non accipiet gens super gentem gladium, et iam non [38]discent [39]pugnare. Qui igitur intelleguntur alii quam nos, qui nova lege edocti ista observamus, obliterata veteri lege, cuius [39b]abolitionem futuram actus ipse demonstrat? Nam vetus lex ultione gladii se vindicabat, et oculum pro oculo eruebat, et vindictam iniuriae retribuebat; nova autem [40]lex clementiam designabat, et pristinam ferocitatem gladiorum et lancearum ad tranquillitatem convertebat, [41]et belli pristinam in aemulos legis et hostes exsecutionem in [42]pacificos actus arandae et colendae terrae reformabat. Igitur, sicut supra ostendimus, quod vetus lex et circumcisio carnalis cessatura pronuntiata est, ita et novae legis et spiritalis circumcisionis observantia in pacis obsequia eluxit. Populus enim, inquit, quem non noveram, servivit mihi, (Ps. XVIII, 44 sq.) in [43]obauditu auris [44]obaudivit mihi. Prophetae annuntiaverunt. Quis autem populus qui deum ignorabat, nisi noster, qui retro deum nesciebamus? et quis in auditu auris [45]audiit ei, nisi nos, qui relictis idolis ad deum conversi sumus? Nam Israël, qui deo fuerat cognitus, quique ab eo in Aegypto exaltatus fuerat, et per Erythraeum pelagum transvectus est, quique in eremo manna cibatus [46]XL annis ad instar aeternitatis redactus, nec humanis passionibus [47]contaminatus aut saeculi huius [48]cibis pastus, sed angelorum panibus manna cibatus (Ps. LXXVIII, 24.) satisque beneficiis deo obligatus, domini et dei sui oblitus est, dicens ad Aaron, Fac nobis deos, (Exod. XXXII, 1.) qui nos [49]antecedant; Moyses enim ille, qui nos eiecit de terra Aegypti, [50]dereliquit nos, et quid [51]illi acciderit, nescimus. Et ideo nos, qui non populus dei retro, facti sumus populus eius accipiendo novam legem, [52]supra dictam, et novam circumcisionem, ante praedictam[c].

35. Syon *B.* 36. eos *bcd.* 37. orti *A.* 38. dicentur *B.* 39. pugnare. Qui igitur *λ.* proeliari. Igitur *reliqui.* 39 b. obolitionem *AB.* 40. lex *om. ABab. Habent reliqui et Vatic.* 41. et belli pristinam in aemulos exsecutionem *Rigalt.* belli et pristinam et aemulos et hostem executione *λ.* et belli pristina in aemulos legis (legis *om. A. Divion.*) et hostis (hostes *A. Divion.*) executionem *ABabcd., codex Divionensis teste Rigaltio.* 42. pacificis *A. codex Divion.* 43. obauditu *λd.* auditu *reliqui.* 44. obaudivit *λd.* obedivit *reliqui.* 45. audiit *λd.* obedivit *reliqui.* 46. quadraginta annis *bcd.* 47. condemnatus *A.* 48. cibos *A.* 49. antecedant *λ.* praecedant *reliqui.* 50. dereliquit nos *om. λ.* 51. acciderit illi *A.* 52. supra *λbcd.* et supra *reliqui.*

c. ante praedictam.] Per Moysen et prophetas scilicet. (Fr. Iunius.)

Cap. IV. Sequitur itaque ut, quatenus circumcisionis carnalis et legis veteris abolitio expuncta[a] suis temporibus demonstratur, [1]ita sabbati quoque observatio [2]temporaria fuisse demonstretur. Dicunt enim Iudaei quod a primordio sanctificaverit deus diem septimum, requiescendo in eo ab omnibus operibus suis quae fecit, et inde etiam Moysen dixisse ad populum, Mementote diem sabbatorum, [3]sanctificare eum; omne opus servile non facietis in eo, praeterquam quod ad animam pertinet. Unde nos intellegimus [3b]magis sabbatizare nos [4]ab omni opere servili semper [5]debere, et non tantum septimo quoque die, sed per omne tempus. Ac per hoc quaerendum nobis quod sabbatum nos deus vellet custodire? Nam sabbatum aeternum et sabbatum temporale scripturae designant. Dicit enim Esaias propheta, Sabbata vestra odit anima mea; et alio loco dicit, Sabbata [6]mea profanastis. Unde dinoscimus sabbatum temporale esse humanum, et sabbatum aeternum censeri divinum, de quo per Esaiam praedicat: Et erit, inquit, mensis ex mense et dies de die et sabbatum de sabbato, et veniet omnis caro adorare in Hierusalem, dicit dominus. Quod intellegimus adimpletum temporibus Christi, quando omnis caro, id est omnis gens, adorare in Hierusalem venit, deum patrem, per Iesum Christum filium eius, sicut per prophetam [7]praedictum est: Ecce proselyti per me ad te ibunt. Sic igitur ante hoc sabbatum temporale erat et sabbatum aeternum praeostensum et praedictum, quomodo et ante circumcisionem carnalem fuit et spiritalis circumcisio praeostensa. Denique doceant, sicuti iam praelocuti sumus, Adam sabbatizasse, aut Abel hostiam deo sanctam offerentem sabbati [8]religione placuisse, aut Enoch translatum sabbati cultorem fuisse, aut Noë, arcae fabricatorem, propter diluvium immensum sabbatum observasse, aut Abraham in observatione sabbati Isaac filium suum obtulisse, aut Melchisedech in suo sacerdotio legem sabbati accepisse. Sed dicturi sunt Iudaei, ex quo hoc praeceptum datum est per Moysen, exinde observandum fuisse. Manifestum est itaque non aeternum [9]nec spiritale, sed temporale fuisse praeceptum, quod quandoque cessaret. Denique adeo non in vacatione [10]sabbati, id est [11]diei septimi, haec sollemnitas celebranda est, ut Iesus Nave, [12]eo tempore quo Hiericho civitatem debellabat, praeceptum sibi a deo

Exod. XX, 8 sqq. — Ies. I, 14. — Ezech. XXII, 8. — Ies. LXVI, 23. — Ies. XLIX. — Ios. VI, 4 sq.

Cap. IV. 1. itaque *AB*. 2. temporaria *λd*. temporalia *A*. temporalis *reliqui*. 3. sanctificate *d*. 3b. nos magis sabbatizare ab *A*. 4. ab *om. ab*. 5. debere *om. A*. 6. mea *om. A*. 7. praedicatum *Acd. Vatic.* dictum *b*. 8. religione *λcd*. religionem *reliqui*. 9. nec spiritale *om. λ*. 10. sabbati id est *om. λA*. 11. septimi diei *A*. 12. suo *bc*.

Cap. IV. a. expuncta] Id est absoluta, consummata.

diceret uti populo mandaret ut sacerdotes arcam testamenti dei septem diebus circumferrent in circuitu civitatis, atque ita septimi diei circuitu peracto sponte [13]ruerent muri civitatis. Quod ita factum est, [14]et finito spatio diei septimi, sicut praedictum erat, [15]ruerunt muri civitatis. Ex quo manifeste ostenditur in numero istorum dierum septem incurrisse diem sabbati. Septem enim dies, undecunque initium [16]acceperint, sabbati diem secum concludant necesse est, quo die non tantum sacerdotes [17]sint operati, sed et in ore gladii praeda facta sit [18]civitas ab omni populo Israël. Nec dubium est opus servile eos operatos, cum praedas belli agerent ex dei praecepto. Nam et temporibus [19]Maccabaeorum sabbatis pugnando fortiter fecerunt, et [20]hostes allophylos expugnaverunt, legemque paternam ad pristinum vitae statum pugnando sabbatis revocaverunt. Nec putem aliam legem eos defendisse nisi in qua de die sabbatorum meminerant esse praescriptum. Unde manifestum est ad tempus et praesentis causae necessitatem [21]huiusmodi praecepta valuisse, et non ad perpetui temporis observationem [22]huiusmodi legem eis deum ante dedisse.

I Macc. II, 41 sqq.

Sic et sacrificia terrenarum oblationum et spiritalium sacrificiorum [1]praedicata ostendimus, et quidem a primordio maioris filii, id est Israël, terrena fuisse in Cain praeostensa sacrificia, et minoris filii Abel, id est populi nostri, sacrificia diversa demonstrata. Namque maior natu [2]Cain de fructu terrae obtulit munera deo, minor vero filius Abel de fructu ovium suarum. Respexit deus in Abel et in munera eius, in Cain autem et in munera eius non respexit. [3]Et dixit deus ad Cain[a], Quare concidit vultus tuus? [4]nonne, si recte quidem offeras, non recte autem dividas, peccasti; quiesce. Ad te enim conversio [5]tua, et ipse tui dominabitur. Et tunc dixit Cain ad Abel fratrem suum, Eamus in campum, et abiit cum eo [6]illic et interfecit eum. Et tunc dixit [7]deus ad Cain, Ubi est

Cap. V.

Gen. IV, 3 sqq.

13. ruerunt *AB*. 14. ut *λA*. 15. ruerent *λ*. 16. acceperunt *A*. 17. operati sint *A*. 18. civitatis *λ*. 19. Maccabaeorum *d*. Macchabaeorum *A*. Machabaeorum *reliqui*. 20. hostes *λB* (*in marg.*) *abcd*. hostiles *AB*. 21. huiusmodi praecepta valuisse et non *λd*. convaluisse, ut (et *A*.) non *ABabc*. 22. huiusmodi legem eis deum ante dedisse *d*. huius legem eisdem ante dedissem *λ*. huiusmodi legem eis deus ante dedisset *reliqui*.

Cap. V. 1. praedicata *λd*. praedicta *reliqui*. 2. Cayn *A*. *Ubique*. 3. *Verba* Et dixit deus — — — omnis qui me invenerit, occidet *uncinis notata sunt in d*. 4. nonne *λd*. quo *A*. quoniam *reliqui*. 5. tua (tuas *λ*.), et ipse tui dominabitur *λd*. eius, et tu dominaberis eius *reliqui*. 6. illic *om*. *λ*. 7. Iesus *abc*.

Cap. V. a. Et dixit deus ad Cain] Haec verba usque ad „et omnis qui te invenerit occidet" inclusimus uncis, quia hic supervacue citari videntur. Et sunt indiligentius transcripta, quod et alias apud hunc scriptorem observare est in iis quae ex Mose citantur. (Rigalt.)

[8]Abel frater tuus? Et dixit, Nescio; numquid custos [9]fratris mei sum ego? [10]Cui deus dixit, Vox sanguinis fratris tui [11]proclamat ad me de terra. Propter quod maledicta terra, quae aperuit os suum ad excipiendum sanguinem fratris tui. Gemens et tremens eris super terram, [12]et omnis qui te invenerit occidet [13]te. Ex hoc igitur [14]actu duplicia duorum populorum sacrificia praeostensa iam [15]tunc a primordio animadvertimus. Denique cum per Moysen in [15b]Levitico lex sacerdotalis [16]conscriberetur, invenimus praescriptum populo Israëli ut sacrificia [17]nullo alio in loco offerrentur deo quam in terra [18]promissionis, quam dominus deus daturus esset populo Israëli et [19]fratribus eorum, [20]ut introducto [21]Israële illic celebrarentur sacrificia et holocausta tam pro peccatis quam pro animabus, et nusquam alibi nisi [22]in terra sancta. Cur itaque postea per prophetas praedicat [23]spiritus futurum ut [24]in omni loco et in omni terra offerantur sacrificia deo, [25]sicut per Malachiam angelum, unum ex duodecim prophetis, dicit: Non recipiam sacrificium de manibus vestris, quoniam ab oriente sole usque ad occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit dominus [26]omnipotens; et in omni loco [27]offerunt[b] sacrificia munda nomini meo. Item in psalmis David [28]dicit: Adferte deo patriae gentium; indubitate quod [29]in omnem terram exire habebat[c] praedicatio apostolorum: adferte deo claritatem et honorem, adferte deo sacrificia nominis eius: Tollite hostias et introite in atria eius. Namque quod non terrenis sacrificiis, sed spiritalibus deo litandum sit[d], ita legimus, ut scri-

Deut. XII, 1. 5 sq. Lev. XVII, 3 sqq. Mal. I, 10 sq. Ps. XCVI, 7 sq.

8. Abel *habent Acd. Vatic. Non habent reliqui.* 9. fratris mei sum ego *Acd. Vatic.* sum ego fratris mei (λ)*Bab.* 10. Cui deus dixit λ. Et dixit ei deus *reliqui.* 11. proclamat λ. clamat *reliqui.* 12. et dixit Cain ad dominum, Maius delictum meum quam ut remittatur mihi, et eiicies me hodie a facie terrae, et a facie tua abscondas, et ero gemens et tremens super terram, et omnis qui me invenerit *ed., de coniectura et suppletione Pamelii.* 13. occidet te λ. occidet *reliqui.* 14. actu duplicia *ego.* actu plicia λ. ac duplici ad *A.* duplicia *reliqui.* 15. tunc λ*d.* nunc *reliqui.* 15 b. in Levitico *delent Latinius et Fr. Iunius.* 16. praescriberetur *A.* 17. nullo alio λ. nullo *reliqui.* 18. repromissionis *Acd. Vatic.* 19. patribus *ABabc.* 20. ut λ*d.* et *reliqui.* 21. Israele λ. Israel *reliqui.* 22. in terra sancta λ*Acd. Vatic.* in terram sanctam *reliqui.* 23. spiritus *om.* λ. 24. in omni loco et in omni terra λ. in omni terra aut in omni loco *reliqui.* 25. sicuti (sicut *d.*) per λ*d.* sicuti ipse per *reliqui.* 26. omnipotens *om.* λ. 27. offerunt *ego.* ferunt λ. offerentur *ab.* offeruntur *reliqui, et Vatic.* 28. dicit *om.* λ. 29. in omnem terram λ*d.* in omni terra *reliqui.*

b. offerunt] Sic rescripsi pro *ferunt*, ut reperitur in collatione cod. Fuld. Nam ita extat iterum infra in fine capitis.

c. exire habebat] Cf. adnott. ad De Fuga in Persecut. cap. 12.

d. sed spiritalibus deo litandum sit] Hinc illa in Apologetico cap. 30: „Offero opimam et maiorem hostiam, quam ipse mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de spiritu sancto profectam“ cett. Et libello ad Scorp. cap. 2: „Sacrificamus quomodo praecepit deus, pura prece.“ Et lib. De Orat. cap. 14., ubi de orationibus sacrificiorum, in quibus accipitur corpus do-

ptum est: Cor contribulatum [30]et humiliatum hostia deo est. Et alibi: Sacrifica deo sacrificium laudis, et redde altissimo vota tua. Sic itaque sacrificia spiritalia laudis designantur, et cor contribulatum acceptabile sacrificium deo demonstratur. Itaque quomodo carnalia sacrificia reprobata intelleguntur, de quibus et Esaias loquitur dicens, Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit dominus, ita sacrificia spiritalia accepta praedicantur, ut prophetae adnuntiant. Quoniam et si adtuleritis, inquit, mihi similam, vanum [31]supplicamentum, execramentum mihi est. Et adhuc dicit, Holocaustomata et sacrificia vestra et adipem hircorum et sanguinem taurorum nolo, nec si veniatis [32]videri mihi: quis enim exquisivit haec de manibus [33]vestris? quoniam ab oriente sole usque in occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit dominus. De spiritalibus vero sacrificiis addit dicens, Et in omni loco sacrificia munda [34]offerunt [35]nomini meo, dicit dominus.

Ps. LI, 19. Ps. L, 14. Ies. I, 11. Ib. v. 13. Ib. v. 11 sq. Mal. I, 11.

[1]Igitur cum manifestum sit et sabbatum temporale ostensum et sabbatum aeternum [1b]praedictum, circumcisionem [2]quoque carnalem praedictam et circumcisionem spiritalem praeindicatam, legem quoque temporalem et legem aeternalem denuntiatam, sacrificia carnalia et sacrificia spiritalia praeostensa, sequitur ut praecedenti [3]tempore datis omnibus istis praeceptis carnaliter populo [4]Israëli superveniret tempus quo legis antiquae et ceremoniarum veterum praecepta cessarent, et novae legis promissio et spiritalium sacrificiorum agnitio et novi testamenti pollicitatio superveniret, [5]fulgente nobis lumine ex alto, qui sedebamus in tenebris et in umbra mor-

Cap. VI. Luc. I, 78 sq. Matth. IV, 16

30. et humiliatum hostia deo est *λd.* hostia est dei *reliqui.* 31. supplicamentum, execramentum mihi est. Et adhuc *λd.* est; incensum abominatio est mihi. Et alibi *reliqui.* 32. videre *λ.* 33. vestris? quoniam ab oriente sole usque in occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus dicit dominus. De spiritalibus *λ.* vestris? De spiritalibus *d.* vestris? Spiritalia vero sacrificia, de quibus praedictum est, et sicut supra dixit: Non est mihi voluntas in vobis, dicit dominus. Sacrificia non accipiam de manibus vestris: quoniam ab oriente sole usque in occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit dominus. De spiritalibus *reliqui.* 34. offerunt *λ.* offerentur *reliqui.* 35. nomini meo *λB (in marg.) abcd.* mihi *AB.*

Cap. VI. 1. DE SABBATO ET CIRCVMCISIONE ET (ET *om. A.*) LEGIS ET (ET *om. Abc*) VETERIS ET NOVAE OBSERVATIONE SIC DICIT (OBSERVATIONE SIC DICIT *om. A.* SIC DICIT *om. bc.*). Igitur cum *(λ)ABabc. Inscriptio non comparet in d.* 1b. praedictum *λd.* praedicatum *reliqui.* 2. quoque carnalem *λ.* carnalem *reliqui.* 3. tempori *c. Vatic.* 4. Israeli *λ. Ita semper.* Israel *reliqui.* 5. *Forte* effulgente *Gasp. Scioppius.*

mini. Et lib. De Ieiun. cap. 10: „Haec erit statio sera, quae ad vesperam ieiunans pinguiorem orationem deo immolat.“ Ceterum observare est haec Tertulliani non per omnia convenire cum iis quae apud Irenaeum leguntur lib. IV, cap. 33 et 34. (Rigalt.)

tis [6]detinebamur. Itaque necessitas nobis incumbit ut, quoniam [7]praedicatam novam legem a prophetis praediximus, [8]et eam non talem qualis iam [9]data esset patribus eorum eo tempore quo eos de terra Aegypti produxit, ostendere et probare [10]debeamus tam legem illam veterem cessasse quam legem novam promissam nunc operari. Et quidem [11]primum quaerendum, an expectetur novae legis lator, et novi testamenti haeres, et novorum sacrificiorum sacerdos, et novae circumcisionis purgator et aeterni sabbati cultor, qui legem veterem compescat, et [12]novum testamentum statuat, [13]et nova sacrificia offerat, et ceremonias antiquas reprimat, et circumcisionem veterem cum suo sibi sabbato compescat, et novum regnum, quod non corrumpatur, adnuntiet. [14]Hic, [15]inquam, novae legis lator, sabbati spiritalis cultor, sacrificiorum aeternorum antistes, regni aeterni aeternus dominator, quaerendum an iam venerit [16]nec ne, [17]ut, si iam venit, serviendum [18]sit illi, si necdum venit, sustinendus [19]sit[a], dummodo [20]manifestum sit adventu eius comprimi legis veteris praecepta, et [21]oriri debere novae legis exordia. Et in primis definiendum est non potuisse cessare legem antiquam et prophetas nisi venisset is qui per eandem legem et per eosdem prophetas venturus adnuntiabatur.

Cap. VII. Igitur in isto gradum [1]conseramus[a], an qui venturus [2]adnuntiabatur Christus iam [3]venerit, an venturus adhuc speretur. Quod ipsum ut probari possit, [4]etiam tempora sunt nobis requirenda quando venturum Christum prophetae adnuntiaverunt, ut, si [5]intra ista tempora [6]recognoverimus venisse eum, sine dubio ipsum esse

6. detinebamur. *Acd. Vatic.* detinebamur, orireturlumen. *Bab.* detinebamur oriretur λ., *in schedis a Fr. Iunio vulgatis. Sed secundum schedas ipsius Gasp. Scioppii, quae usque hodie asservantur in bibliotheca Seminarii Patavini* (*unde partis earum apographum transmissum ad me debeo eximiae humanitati eruditissimorum virorum Iosephi Valentinelli et Dominici Barbaran, Bibl. Seminarii Patavini et Bibl. St. Marci apud Venetos Praefectt.*) *in* λ. *desiderabatur utrumque vocabulum, et* oriretur *et* lumen. 7. praedictam λ. *Pro* quando *in A. extat* quomodo. 8. et eam non talem λ., *sec. sched. Patav.* et non talem *bcd.* eam et non talis *ABa.* 9. esset data *A.* 10. debemus *A.* 11. primum λ. inprimis *reliqui.* 12. novum λ*bcd.* vetus *ABa.* 13. et *om.* (λ)*bcd.* 14. DE NATIVITATE CHRISTI. ADVENTVS PRIMVS. Hic (Hic nam *B.*) (λ)*Bab.* DE NATIVITATE CHRISTI ET ADVENTV EIVS PRIMO. Nam *A.* 15. etiam *ABcd.* 16. an nec ne (λ)*ABab.* 17. ut λ. Et *reliqui.* 18. sit λ. est *reliqui.* 19. sit λ. est *reliqui.* 20. manifestum sit adventu (*ita habent schedae Gasp. Scioppii Patav., at in Iunianis legitur* adventum) eius comprimi λ*d.* manifestus sit adventus eius comprimere (cum primae *B.* comprimae *A.*) *AB* (*in marg.*) *abc.* 21. oriri λ. operari *reliqui.*

Cap. VII. 1. conseramus λ. conferamus *reliqui. Pro* gradum *in AB. est* gradu. 2. adnuntiabat (*sic*) Christus λ. Christus adnuntiabatur *AB* (*in marg., ex Hirsaugiensi, ut puto*) *cd. Vatic.* est Christus *Bab.* 3. venit *A.* 4. et *A.* 5. intra λ. in *reliqui.* 6. recognovimus *A.*

Cap. VI. a. sustinendus sit] Id est expectandus.

Cap. VII. a. gradum conseramus] Ex auctoritate Fuldensis libri expressi con-

us quem venturum prophetae canebant, in quem nos, gentes
, credituri adnuntiabamur, et cum constiterit venisse, indu-
etiam legem novam ab ipso datam esse credamus, et testa-
n novum [7]in ipso et per ipsum nobis [8]dispositum non diffi-
. Venturum enim Christum [9]et Iudaeos non refutare scimus,
qui in adventum eius spem suam porrigant. Nec de isto
s quaerendum, cum retro omnes prophetae de eo [10]praedi-
ıt, ut [11]Esaias: [12]Sic dicit dominus deus Christo meo do- Ies. XLV, 1.
cuius tenui dexteram, ut exaudiant illum gentes: fortitudines
disrumpam, aperiam ante illum portas, et civitates non
entur illi. Quod ipsum adimpletum videmus. Cui enim
ram tenet pater deus, nisi Christo, filio suo? quem exau-
omnes gentes, id est cui omnes gentes crediderunt, cuius
dicatores apostoli in psalmis David ostenduntur: In [15]uni- Ps. XIX, 5.
, inquit, terram exiit sonus eorum, et usque ad terminos
verba eorum. In quem enim alium universae gentes credi-
, nisi in [16]Christum, qui iam venit? Cui enim [17]gentes cre-
ıt, Parthi, Medi, Elamitae, et qui [18]habitant Mesopotamiam, Act. App. II, 9 sqq.
am, Phrygiam, Cappadociam, et incolentes Pontum et Asiam
mphyliam, immorantes Aegyptum, et regionem Africae quae
ns Cyrenen inhabitantes, [20]Romani et incolae, tunc et in
ılem Iudaei, et ceterae gentes, [21]ut iam Getulorum varieta-
t Maurorum multi fines, [22]Hispaniarum omnes termini, et
ım diversae nationes, et Britannorum inaccessa Romanis
hristo vero subdita, et Sarmatarum, et Dacorum, et Ger-
ım, et Scytharum, et abditarum multarum gentium et pro-
ım et insularum multarum nobis [23]ignotarum, et quae enu-

ab *reliqui*. 8. expositum non diffideamur *A*. 9. et Iudaeos non *λ*. eos *reliqui*. 10. praedicaverunt *λ*. praedicaverint *A*. praecinuerint *Bebd.* erint *c.*, *ex Vatic.* 11. Isaias *Bu*. 12. Sic dicit *λ*. dicit: Sic dicit 13. clauduntur *A*. 14. tenet dexteram *A*. 15. universam, inquit, ter- universa terra, inquit *A*. universa, inquit, terra *reliqui*. 16. Christo *AB*. s *λ*. et aliae gentes *reliqui*. 18. habitant *λ*. inhabitant *reliqui*. 19. et *b*. 20. Romam *B*. 21. etiam *AB*. 22. Spaniarum *A*. 23. ignoratarum *A*.

pro eo quod vulgo legitur *con-* Sic Adv. Marcion. II, 2 initio: nique *gradum consero*, an" cett. ulorum varietates] Id est variae n gentes. Aliter explicat De- ıldus Digr. I, 34. p. 261 sq.: hic lubens legerim „et iam G. rorum inculti fines." Nisi quis lectionem eo tueri velit quod sequitur „Hispaniarum omnes Eleganter autem „Getulorum " ob regionis varias quasi maculas et varia interstitia. Tota enim Libya eiusque pars Getulia propter solitudines huc et illuc sparsas et dissipata mapalia pantherinae pelli ab antiquis geographis fuit assimilata, Κατάστικτος γάρ ἐστι, inquiunt, ταῖς οἰκήσεσι περιεχομέναις ἐρήμῳ καὶ ἀνύδρῳ γῇ. Dionys. Perieg. „Παρδαλέῃ δέ μιν ἄνδρες ἐπικλείουσιν ὁμοίην. Ἡ γὰρ διψηρή τε καὶ αὐχμήεσσα τέτυκται, Τῇ καὶ τῇ κυανῇσι κατάστικτος φολίδεσσιν.

merare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat, utpote ante quem omnium civitatum portae sunt apertae, et cui nullae sunt clausae, ante quem serae ferreae sunt comminutae, et valvae aereae apertae. Quamquam et ista spiritaliter [24] sint intellegenda, [24 b] quod praecordia singulorum variis modis a diabolo obsessa fide Christi sint reserata, attamen perspicue sunt adimpleta, utpote in quibus omnibus locis populus nominis Christi [25] inhabitet. Quis enim [26] omnibus gentibus regnare potuisset, nisi Christus, dei filius, qui omnibus in aeternum [27] regnaturus nuntiabatur? [28] Nam si Salomon regnavit, sed in finibus Iudae tantum; a Bersabeae usque Dan termini [28 b] eius regni signantur. Si vero Babyloniis et Parthis regnavit Darius, [29] non habuit in omnibus gentibus potestatem; si Aegyptiis Pharao, vel [29 b] quisquis ei in [30] haereditario regno successit, illic tantum [31] potitus est regni sui dominium; [32] si Nabuchodonosor cum suis regulis, ab India usque Aethiopiam habuit regni sui terminos; [33] si Alexander Macedo, [34] non amplius quam Asiam universam et ceteras [35] regiones, posteaquam devicerat, tenuit; [36] si Germani, adhuc usque limites [37] suos transgredi non sinuntur; [38] Britanni intra oceani [39] sui ambitum clausi sunt, Maurorum [40] gentes et Getulorum [41] barbaries a Romanis obsidentur, ne [42] regionum suarum fines excedant. Quid [43] de ipsis Romanis dicam, qui de legionum suarum praesidiis imperium suum muniunt, nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt? Christi autem [44] nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus supra enumeratis colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur aequaliter; non regis apud illum maior gratia, non [45] barbari alicuius [46] inferior laetitia [c], non [47] dignitatum aut natalium cuiusquam discreta merita; omnibus aequalis,

Ies. XLV, 1 sq.

24. sunt *A*. 24 b. quod *ego*. quo *libri omnes*. 25. habitet (λ)*ab*. 26. omnibus (in omnibus *A*.) gentibus λ*AB*. omnibus *reliqui*. 27. gentibus regnaturus *cd*., *Vatic. teste Pamelio*. 28. DE REGNO CHRISTI AETERNO. Nam (λ)*ABabc*. 28 b. regni eius *AB*. 29. non habuit λ*d*. non habuit potestatem ulterius, ultra fines regni sui, non habuit *reliqui*. 29 b. quisquis *Latinius*. quisque *libri omnes*. 30. haereditario regno λ. haereditate regni *reliqui*. 31. potius *a*. 32. Sic *d*. 33. Sic *d*. 34. non amplius quam λ. nunquam *reliqui*. 35. nationes qua postea quam *A*. 36. Sic *d*. 37. suos transgredi λ*d*. transgredi *reliqui*. 38. Britanni λ*d*. Britanniae *reliqui*. 39. sui ambitum clausi λ*d*. sui ambitu clausae *A*. ambitum conclusae *reliqui*. 40. gens *bcd*. 41. barbariae *AB*. 42. religionum *AB*. 43. de ipsis Romanis dicam λ. de Romanis dicam *reliqui, praeter A., qui invertit* dicam de Romanis. 44. nomen λ. regnum et nomen *reliqui*. 45. barbari λ*AB* (*in marg., ex Hirsaug., ni fallor*) *abcd. Gorz.* barbara *B*. 46. inferior λ*d*. imperiosi *reliqui*. 47. dignitatem λ., *in schedis Iunianis*.

c. inferior laetitia] Id est non minus gaudet barbarus quam alter de regno Christi. (Fr. Iunius.)

omnibus rex, omnibus iudex, omnibus deus et dominus est. Nec dubites credere quod [48]asseveramus, cum videas fieri.

Itaque requirenda tempora [1]praedictae et futurae nativitatis Christi et passionis eius et exterminii civitatis Hierusalem, id est vastationis eius. [2]Dicit enim Daniel et civitatem sanctam et sanctum [3]exterminari cum duce venturo, et destrui pinnaculum usque ad interitum. Venturi itaque Christi ducis sunt tempora requirenda, quae [4]investigabimus in Daniele, quibus computatis [5]probabimus venisse eum etiam ex temporibus praescriptis et ex signis competentibus et ex [6]operationibus eius. Quae [7]probamus [8]et ex consequentibus quae post adventum eius futura adnuntiabantur, ut [9]tam adimpleta [10]omnia quam prospecta credamus. Sic igitur de eo Daniel praedicavit, ut et quando et quo in tempore gentes esset liberaturus ostenderet, [11]et quoniam[a] post passionem [12]Christi ista civitas exterminari haberet. Dicit enim sic: In primo anno sub Dario, filio Assueri, ex semine Medorum, qui regnavit super regnum Chaldaeorum, ego Daniel intellexi in libris numerum annorum. Et adhuc me loquente in oratione, ecce vir Gabriel, quem vidi in visione in principio, volans, et tetigit me, quasi hora sacrificii vespertini, et intellegere fecit me, et locutus est mecum, et dixit, Daniel, nunc exivi imbuere te intellegentia, in principio [13]obsecrationis tuae exivit sermo. Et ego veni, ut adnuntiem tibi, quia vir desideriorum tu es, et cogita in verbo et intellege in visione. Lxx hebdomadae breviatae sunt super plebem tuam et super civitatem sanctam, quoad usque inveteretur delictum, et signentur peccata, et exorentur iustitiae, et [14]inducatur iustitia aeterna, [15]et ut signetur visio et prophetes, [16]et ungatur sanctus sanctorum. Et scies et [17]perspicies et intelleges a profectione sermonis [18]integrando et reaedificando Hierusalem usque ad Christum

Cap. VIII. | Dan. IX, 26 | Dan. IX, 1 sq. 21—27

48. asseveramus, cum videas *λ., in schedis Iunianis.* asseveramus, cum videamus *d., et schedae Gasp. Scioppii.* asseveres (asseveras *B*.), cum videamus *reliqui.*

Cap. VIII. 1. praedictae et *λd.* praedictae *A.* praedicta et *reliqui.* 2. DE PASSIONE CHRISTI ET VASTATIONE HIERVSALEM. Dicit (*λ*)*ABabc.* 3. exterminari *λd.* terminari *reliqui.* 4. investigabimus *λBd.* investigamus *A.* investigavimus *reliqui.* 5. probavimus *A.* 6. operibus *ab.* 7. probabimus *Gasp. Scioppii schedae.* 8. et *om. cd.* 9. iam *λA.* 10. omnia quam prospecta *d.* omnia iam perfecta *A.* omnia quam perspecta *Babc.* omnes praecepta *λ.* 11. ut quoniam *A.* et quod iam *Barth. ad Stat. tom. III, pag.* 410. 12. Christi *om. λ.* 13. obsecrationis *cd.* observationis *reliqui.* 14. conducatur *λ.* 15. ut et *λ.* 16. et *λab.* et ut *reliqui, et Vatic.* 17. percipies *λ.* 18. in integrando *λ.*

Cap. VIII. a. quoniam] *Quoniam* posuit pro *quod,* ut saepius hoc libro, ex usu aevi Christiani, Graecorum ὅτι promiscue per *quod* et *quoniam* convertentis. Cf. etiam quae adnotavi ad lib. Ad Mart. cap. 4.

ducem [19]hebdomadas [20]*septem et dimidiam et* [21]LXII et dimidiam; et convertet et aedificabitur in [22]altitudinem[b] et [22b]convallationem, et innovabuntur tempora; et post hebdomadas has [22c]LXII, [23]exterminabitur unctio, et non erit; et civitatem [24]et sanctum exterminabit cum duce adveniente, et concidentur quomodo in cataclysmo usque [25]in finem belli, quod concidetur usque ad interitum. Et confirmabit testamentum [26]in multis. Hebdomada una et dimidia hebdomadis auferetur meum sacrificium et libatio, [27]et in sancto exsecratio vastationis, [28]*et* usque ad finem temporis consummatio dabitur super hac vastatione. Animadvertamus igitur terminum quomodo [29]in vero praedicit LXX hebdomadas futuras, in quibus si receperint eum, aedificabitur in [30]altitudinem et in longitudinem, et innovabuntur tempora. Providens autem deus quid esset futurum, [31]quoniam non tantum non recipient eum, verum et insequentur et tradent eum morti, et recapitulavit et dixit, in [32]LX et II et dimidia hebdomadis nasci illum et ungi [33]sanctum sanctorum; [34]hebdomadas autem VII et dimidia cum implerentur, pati [34b]habere, et civitatem exterminari post unam et dimidiam hebdomadam, [35]quo scilicet septem et dimidia hebdomadae completae sunt. Dicit enim sic: Et civitatem et sanctum exterminari cum duce venturo, et concidentur sicut in cataclysmo, et destruet pinnaculum usque ad interitum. Unde igitur [35b]ostendimus[c] [36]quoniam venit Christus intra [37]LXII et

Dan. IX, 26.

19. hebdomadas *Acd.* hebdomades *reliqui.* 20. septem et dimidiam et *desideratur in λABab. Adiecit primum Pamelius.* 21. sexaginta et duae et dimidia λ. 22. altitudinem λ. latitudinem *Fr. Iunius.* laetitiam *reliqui.* 22 b. in convallationem *A.* 22 c. LXXII *d.* 23. exterminabitur λ. et exterminabitur *reliqui.* 24. et sanctum *λcd.* sanctam *reliqui.* 25. ad *cd.* 26. in *om. c.* 27. in sanctum *A.* 28. et *om. λABab.* 29. in vero praedicit (praedixit *d.*) *λd.* in verbo dixit *reliqui.* 30. altitudinem λ. latitudinem *reliqui.* 31. quoniam λ. quomodo *A.* et quoniam *reliqui.* 32. LX et II (et duabus *habent schedae Patav. Gasp. Scioppii*) et dimidia hebdomadas (*sic*) λ. sexaginta duabus hebdomadibus *cd.* LXXII hebdomadibus *reliqui.* 33. sancta λ. 34. hebdomadas *A.* hebdomades *reliqui.* 34 b. haberet *AB.* 35. quo scilicet tempore septem *d., cum Fulv. Ursino.* 35 b. ostendemus *Hieron. Comment. in Daniel. cap.* 9. *tom. III, pag.* 1115. *Opp. ed. Bened.* 36. quomodo *A.* quia *Hieron.* 37. LXXII et dimidia *A.* sexaginta duas *Hieron.*

b. in altitudinem] Sic codex Fuld. Cf. Sabater. ad Daniel. IX, 25. In Graeco est εἰς τὴν πλατεῖαν. Nec displicet Iunii coniectura „latitudinem," quomodo extat paulo infra in omnibus libris, excepto uno Fuldensi, quem interim et hoc loco presse sequendum duxi.

c. Unde igitur ostendimus] Auctor Quaestt. ex Vet. Testam. quae adiectae sunt tom. IV. Op. Augustini: „A tempore primi anni Darii regis Persarum usque ad nativitatem et passionem domini et excidium Hierusalem, quod factum est per Vespasianum, imperii Romani principem, impletae sunt hebdomadae septuaginta, quae sunt anni CCCCXC., qui computus per regna et per successiones imperii manifestus est, quomodo a Tertulliano computatum invenitur in libro quem scripsit adversus Iudaeos; quod ne ad iniuriam eius proficeret quia bene computavit, praetermisimus. Et ne quis ambigat de hoc numero, cum trecenti circiter anni nunc super hunc numerum inveniantur." Ex quibus verbis colligitur aetas huius scriptoris aliquanto superior Augustino. (Rigalt.)

dimidiam hebdomadas? [38]Numerabimus [39]autem a primo anno Darii, [40]quomodo in ipso tempore ostenditur Danieli visio ipsa. Dicit enim: [41]Et intellege et conice [42]ad perfectionem sermonis respondere me tibi haec. Unde a primo anno Darii debemus computare, quando hanc [43]visionem vidit Daniel. [44]Videamus igitur anni quomodo impleantur usque ad adventum Christi. Darius enim regnavit annis xviii. Artaxerxes regnavit annis [45]xl et i. Deinde rex Ochus, qui et Cyrus, regnavit annis xxiiii. [47]Argus anno uno. Alius Darius, qui et Melas nominatus est, [48]annis xxi. Alexander Macedo [49]annis xii. Deinde post Alexandrum, qui et Medis et Persis regnarat, quos [50]revicerat et in [51]Alexandria regnum suum firmaverat, [52]quando et nomine suo eam appellavit, [53]post eum regnavit illic in Alexandria Soter annis xxxv, cui [54]succedit Philadelphus [55]regnans [56]annis xxx et viii. [57]Huic succedit Euergetes, annis xxv. Deinde Philopator annis xvii. Post hunc Epiphanes, annis xxiiii. Item alius Euergetes, [58]annis xxviiii. [59]Item alius Soter annis xxxviii. Ptolemaeus [60]annis xxxvii. Cleopatra [61]annis xx, mensibus v. Item adhuc Cleopatra conregnavit [62]Augusto annis xiii. Post Cleopatram Augustus aliis [63]annis xliii imperavit; nam omnes anni imperii Augusti fuerunt anni lvi. [64]Videamus autem quoniam [65]quadragesimo et primo anno imperii Augusti, [66]quo post mortem Cleopatrae xx et viii annos imperavit, nascitur Christus. Et supervixit idem Augustus ex quo nascitur Christus annis xv, et erunt reliqua tempora annorum in diem nativitatis Christi [67]in annum xl primum,

38. numeravimus *A.* numeremus *Hieron.* 39. autem *om. Hieron.* 40. quoniam in ipso *cod. Divion. ap. Rigalt.* quoniam ipso *Hieron.* 41. ei, Intellige *Hieron.* 42. ad perfectionem *λd.* a profectione *Babc.* a prophetatione *AB (in marg.)., Hieron., et cod. Divion. ap. Rigalt.* 43. vidit visionem *Hieron.* 44. Videmus igitur anni quomodo implentur *A.* 45. XL et I. Deinde *λ.* XL. *reliqui, et Hieron. Verba* Deinde rex *non habet Hieron.* 47. Acbus *Ios. Scaliger.* 48. annis XXI. *λAB., Hieron.* annis XXII. *reliqui.* 49. annis XII. *Ba (uterque in marg.) cd., Hieron.* annis XI. *λ.* annis X. *ABab.* 50. deviceral *Hieron.* 51. Alexandriam *AB.* 52. quando *om. Hieron.* 53. post eum regnavit *λc.* postea regnavit *ABab.* regnavit *d., Hieron.* 54. succedens *cd.* successit *Hieron.* 55. regnans *λ., Hieron.* regnavit *Acd.* et regnavit *Bab.* 56. annis XXX et VIII. *λ.* annis triginta et octo *A.* annis XXXVIII. *Bab.* triginta novem *cd.* 57. Post hunc Evergetes regnavit *Hieron.* 58. annis XXVIIII. *Ba (uterque in marg.) cd., Hieron.* annis XX et VII. *λ.* annis XXVII. *ABab.* 59. Item alius Soter annis XXX et VIII. *λ.* Soter annis XXXVIII. *Acd., Hieron.* Soter annis XXXIIII. *Bab.* 60. annis XXXVII. *λABab., Hieron.* annis XXXVIII. *Ba (uterque in marg.) cd.* 61. annis XX, mensibus V. *ABab., Hieron.* annis XX, mensibus VI. *cd.* annis XX et II, mensibus V. *λ.* 62. Augusto *λd., Hieron.* sub Augusto *ABabc.* 63. annis XLIII imperavit *ego.* annis XXX et III., imo XLII imperavit *λ.* annis XLIII. *Acd., Hieron.* 64. Videamus *λABab., Hieron.* Videmus *cd.* 65. in quadragesimo *Hieron.* 66. quo post mortem Cleopatrae XX et VIII annos imperavit *λ.* quo (qui *Hieron.*) post mortem Cleopatrae imperavit *ABabcd., Hieron.* 67. annum XL primum qui post mortem Cleopatrae XX et VIII Augusto. *λ.* in (et in *c.*) annum Augusti quadragesimum primum, post mortem Cleopatrae *c., Hieron.* anni XLI *ABabd.*

qui post mortem Cleopatrae xx et viii Augusto[d]: [68]efficiuntur [69]anni ccccxxx et vii, [70]menses v. Unde adimplentur lxii hebdomadae et dimidia, quae efficiunt annos ccccxxxvii, [71]menses vi in [72]die nativitatis Christi. Et [74]manifestata est iustitia aeterna, et unctus est sanctus sanctorum, id est Christus, et signata est visio et [75]prophetes, et dimissa sunt peccata, quae per fidem nominis Christi omnibus in eum credentibus [76]diluuntur[e]. Quid est autem quod dicit signari visum et [77]prophetiam? Quoniam omnes prophetae nuntiabant de [78]illo quod esset venturus et pati haberet. Igitur quoniam [79]adimpleta est prophetia per adventum eius, propterea signari visionem et prophetiam dicebat, quoniam ipse [80]est signaculum omnium prophetarum, adimplens omnia quae retro de eo [81]nuntiaverant. [82]Post enim adventum Christi et passionem ipsius iam [83]non visio neque prophetes est qui Christum nuntiet venturum. Denique hoc si non ita est, exhibeant Iudaei prophetarum post Christum aliqua volumina, angelorum aliquorum visibilia miracula, quae retro patriarchae viderunt usque ad adventum [84]Christi, qui iam venit, ex quo signata est visio et prophetia, id est statuta. Matth. XI, 13. Et merito evangelista: Lex et prophetae usque ad Ioannem [85]baptistam. Baptizato enim Christo, id est sanctificante aquas in suo baptismate, omnis plenitudo spiritalium retro charismatum in Christo cesserunt, signante visionem et prophetias omnes, quas adventu suo adimplevit. Unde firmissime dicit adventum eius signare [86]visus et prophetiam. Itaque ostendentes et numerum annorum et tempus lx duarum et dimidiae hebdomadarum [87]adimpletarum, quibus completis venisse Christum, id est natum, videamus [88]quid[f] aliae

68. efficiuntur λ. efficiuntur autem *ABabd. Omitt. c, et Hieron.* 69. anni CCCCXXX et VII λ. anni CCCCXXXVII *reliqui.* 70. menses V. *λABab., Hieron.* menses VI *cd.* 71. Unde adimplentur — — — menses V. *om. λA.* 71. menses VI *Babcd., Hieron.* 72. die λ. diem *reliqui, et Hieron.* 74. manifestata *(λ)B (in marg.) cd., Hieron.* manifesta *ABab.* 75. prophetia *d., cum Hieron.* 76. diluuntur *ego.* tribuuntur *λABab., Hieron.* remittuntur *cd., ex Pomerio.* 77. prophetiam *λbcd., Hieron.* prophetam *reliqui.* 78. ipsi *cd., Hieron.* 79. impleta *Hieron.* 80. est signaculum *λABd., Hieron.* signaculum *reliqui.* 81. nuntiaverant *λA.* prophetae nuntiabant *Hieron.* prophetae nuntiaverant *Babcd.* 82. Post enim adventum eius et passionem ipsius λ. Post adventum enim et passionem eius *Hieron.* 83. non est visio neque prophetia quae *Hieron.* 84. eius λ. 85. baptistam λ. baptizatorem *reliqui.* 86. visus et prophetiam *λ., secundum schedas Iunianas.* visum et prophetiam *(λ., ex sched. Scioppianis) d.* visum et prophetas *reliqui.* 87. adimpletarum, quibus completis λ. adimpletarum, tunc *ABabc.* adimpletum, tunc *d.* adimpleta et tunc *Scioppii schedae Patavinae.* 88. quid aliae *λABab., Hieron.* aliae *cd.*

d. XX et VIII Augusto] Id est vigesimus octavus imperii Augusti.

e. diluuntur.] Ita rescripsi. Nam *tribuere* dici potuisse pro *condonare* nondum mihi potui persuadere.

f. videamus quid] Id est videamus quid sibi velint, quid significent.

[89]dimidia hebdomades, quae sunt subdivisae in [90]abscisione
ım hebdomadarum, in quo actu sint adimpletae. Post enim
tum, qui supervixit post nativitatem Christi, anni xv efficiun-
Cui [91]successit Tiberius Caesar, et imperium habuit [92]annis xx,
bus vii, [93]diebus xxviii. Huius quintodecimo anno imperii
s est Christus, annos habens [94]quasi xxx, cum pateretur.
Caius Caesar, qui et Caligula, annis iii, mensibus viii, die-
iii. [95]Nero Caesar [96]annis xi, mensibus ix, diebus xiii. Galba
bus vii, [97]diebus vi. [98]Otho iii diebus. Vitellius mensibus
[99]diebus xx et vii. Vespasianus anno primo imperii sui [1]de-
Iudaeos, et fiunt [2]anni lii, [3]menses vi. Nam imperavit [4]an-
. Atque ita [5]in die suae expugnationis Iudaei impleverunt
madas lxx praedictas [6]in Daniele. Igitur expletis his quoque
ribus et debellatis Iudaeis postea cessaverunt illic libamina et
cia, quae exinde illic celebrari non potuerunt; nam et unctio
xterminata est post passionem Christi. Erat enim praedictum
ninari illic unctionem, sicut est in psalmis prophetatum: Ex- Ps. xxii, 17.
iaverunt manus meas et pedes. Quae [7]passio huius exter-
intra tempora lxx hebdomadarum perfecta est sub Tiberio
re, [8]consulibus Rubellio [9]Gemino et [10]Fufio Gemino*, mense
, temporibus paschae, die viii Calendarum Aprilium, die
azymorum, quo agnum [11]occiderunt ad vesperam, sicuti a
fuerat praeceptum. Itaque omnis synagoga [12]Israël eum in-

iidia *cd., Hieron.* dimidiae *reliqui.* 90. abscisione *λABab.* abscissione *cd.,* 91. successit *cd., cum Hieronymo et Pomerio.* 92. annis XX *λ.* annis *liqui, et Hieron.* 93. diebus XXVIII *λBa (uterque in marg.)., et Hieron.* 94. riginta tres *Hieron.* 95. Nero *λcd., Hieron.* Tiberius Claudius annis XIII, is VII, diebus XX. Nero *ABab.* 96. annis IX *cd., Hieron.* 97. diebus *Ba (uterque in marg.)., Hieron.* 98. Otho III diebus *λ.* Otho mensibus III, V *reliqui, et Hieron.* 99. diebus XX et VII *λ.* diebus XXVIII *Ba (in marg.).,* *n.* diebus X *reliqui.* 1. debellat *λ.* debellavit *reliqui, et Hieron.* 2. I *Ba (uterque in marg.).* anni numero quinquaginta duo *cd., ex Hieronymo.* II *ABab.* anni XL et duo *λ.* 3. menses VI, dies VII. Nam *λ.* 4. an- *ABabc., Hieron.* annis XII. *λ.* annis IX. *d.* 5. in die suae expugnatio- in diem expugnationis suae *reliqui, et Hieron.* 6. in Daniele *λABab.* a Da- *l., Hieron.* 7. passio Christi huius *λ.* 8. consulibus *A.* Coss. *reliqui.* inio *A.* 10. Fufio Gemino *Fr. Iunius.* Rufino Gemino *d.* Rufio Geminio *A.* emino *reliqui.* 11. occiderunt ad vesperam sicuti a Moyse *λ.* ut occide- vesperam a Moyse *reliqui.* 12. Israel *λ.* filiorum Israel *reliqui.*

ıbellio Gemino et Fufio Gemino] ı libris antiquis horum nominum a. Fasti Siculi „Rufo et Rubel- Capitolini „Rubellio et Fufio," o et Tacitus. Sulpitius Severus io: alii „Rubellione." Sunt qui s Geminis." Fasti Siculi „Ge- Gemino," mox subiunctim „Rufo llino." Unde natus error existimantium Duobus Geminis suffectos Rufum et Rubellinum, cum hoc nihil sit aliud quam Duobus Geminis h. e. C. Rubellio Gemino et C. Fufio Gemino. Sic manifestissime apud Tacitum initio lib. V: „Rubellio, inquit, et Fufio Coss., quorum utrique Geminus cognomentum erat." (Rigalt.)

Matth. XXVII, 25. Io. XIX, 12. terfecit, dicentes ad Pilatum, cum vellet eum dimittere, Sanguis huius super nos et super filios nostros, et, Si hunc dimiseris, non es amicus Caesaris, ut adimpleri possent omnia quae de eo fuerant scripta.

Cap. IX. [1] Incipiamus igitur probare nativitatem Christi a prophetis esse nuntiatam. [2] Sicut Esaias praedicat: Audite domus David, non pusillum vobis certamen[a] cum hominibus, quoniam deus praestat [3] agonem, propter hoc ipse deus dabit vobis signum. Ecce virgo [3b] concipiet et pariet filium, et vocabitis nomen eius Emmanuel, quod interpretatur Nobiscum deus. Butyrum et mel manducabit, quoniam, priusquam cognoscat infans vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci, et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. (Ies. VII, 13 sqq. VIII, 4.) Itaque dicunt Iudaei: Provocemus istam praedicationem Esaiae, et faciamus comparationem, an Christo qui iam venit competat illi primo nomen quod Esaias praedicavit, [4] et signa eius quae de eo nuntiavit. [5] Equidem Esaias praedicat eum [6] Emmanuel vocitari oportere, dehinc virtutem sumpturum Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. Porro, inquiunt, iste, qui venit, neque sub eiusmodi nomine est dictus neque re bellica functus. At nos e contrario admonendos eos [7] existimavimus, uti cohaerentia quoque huius capituli recognoscant. Subiuncta est enim et interpretatio Emmanuel, Nobiscum deus, uti non solum sonum nominis [8] spectes, sed et sensum. Sonus enim Hebraicus, quod est Emmanuel, [9] interpretationem habet, quod est Nobiscum deus.

Cap. IX. 1. ITEM PROBATIO NATIVITATIS CHRISTI. Incipiamus (λ)*Rabc.* PROBATIO NATIVITATIS CHRISTI SALVATORIS NOSTRI. Incipiamus *A.* 2. Sicut Esaias praedicat λ. Sic Esaias dicit *reliqui.* 3. agonem λ. certamen *reliqui.* 3b. concipiet in utero et *cd.* 4. signa λ. insignia *reliqui.* 5. Et quidem *Scioppii schedae Palavinae.* 6. Emanuel vocitari λ. Emmanuelem vocari *reliqui.* 7. existimamus *A., Scioppii schedae Patav.* 8. spectes *d., cum Latinio, ex lib. III Adv. Marc. cap.* 12. 9. interpretationem habet quod est, Nobiscum deus. Quaere λ. id est nobiscum deus, suae gentis est. Sensus autem eius quod est deus nobiscum, ex interpretatione communis est. Quaere *ab.* suae gentis est. Sensus autem eius, quod est, Deus nobiscum ex interpretatione communis est. Quaero *cd.* quod est Emanuel, id est nobiscum deus, suae gentis est. Quaere *B., cuius in marg. Rhenanus notavit verba* Sensus autem eius, quod est deus nobiscum ex interpretatione communis est. *in cod. Paterniacensi in marg. adscripta extare.* id est nobiscum deus. Quaere *A.*

Cap. IX. a. vobis certamen] Esaiae locus est cap. 7. Verum ut haec interpretatio Latina conveniat Graecis, atque etiam vulgatae Latinae scripturae, legendum „Num pusillum vobis certamen cum hominibus?" dein sequatur „Quoniam deus praestat certamen," h. e. quia etiam adversus deum certamen certatis, etiam deo molesti estis. Symmachus dixit „Non sufficit vobis molestiam exhibere hominibus, quoniam molesti estis etiam deo meo?" Septuaginta „καὶ πῶς κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα;" Auctor interpretationis quam secuti sunt Septimius et Cyprianus legisse videtur in Graecis „καὶ πῶς κύριος παρέχεται ἀγῶνα;" (Rigalt.)

Quaere ergo an ista vox, Nobiscum deus, quod est Emmanuel, exinde quo Christus inluxit agitetur in Christo. Et puto, [10]non negabis. Nam qui ex Iudaismo credunt [11]in Christum, ex quo in eum credunt, Emmanuel cum volent dicere, nobiscum deum esse significant, atque ita constat iam venisse illum qui praedicabatur Emmanuel, quia quod significat Emmanuel venit, id est Nobiscum deus. [12]Aeque sono nominis inducuntur, cum virtutem Damasci et spolia Samariae [13]et regnum Assyriorum sic accipiunt, quasi bellatorem portendant Christum, non animadvertentes [14]quia scriptura praemittat, Quoniam prius quam cognoscat puer vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. Ante est enim inspicias aetatis demonstrationem, an virum iam Christum exhibere ista aetas possit, nedum imperatorem. Scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans, et signum belli non tuba, sed [15]crepitaculo daturus, nec ex equo vel de muro, sed de nutricis et gerulae suae dorso sive collo hostem designaturus, atque ita Damascum et Samariam pro mammis subacturus. Aliud est si penes vos infantes in [16]proelium erumpunt, credo ad solem uncti prius, dehinc pannis armati et butyro stipendiati, qui ante norint [17]lanceare quam lancinare[b]. [18]Enimvero si nusquam hoc natura concedit, ante militare quam virum facere[c], ante virtutem Damasci sumere quam patrem nosse, sequitur ut figurate pronuntiatum videatur. Sed et virginem, inquiunt, parere natura non patitur, et tamen credendum est prophetae. Et merito. Praestruxit enim fidem [19]incredibili rei, dicendo quod signum esset futurum. Propterea, inquit, dabitur vobis signum. Ecce virgo concipiet in utero et pariet filium. Signum autem a deo, nisi novitas aliqua monstruosa fuisset, [20]signum non videretur. Denique si, quando ad deiciendos aliquos ab hac divina praedicatione vel convertere [21]simplices quosque gestitis, mentiri audetis, quasi non virginem, sed iuvenculam concepturam et parituram [22]scriptura contineat, hinc quoque revincimini, quod nihil signi videri possit res cotidiana, iuvenculae scilicet praegnatus et partus. Et signum ergo nobis posita virgo mater merito creditur, infans vero bellator non

10. non λ. ex toto non *reliqui.* 11. in Christum λ. Christo *reliqui.* 12. Aeque et sono *cd. Vatic.* 13. adversus regem *cd.* 14. quia λ. quid *reliqui.* 15. crepitaculo λ*B.* crepitacillo *abcd.* crepitucillo *A.* 16. proelio *AB.* 17. lanciari λ. 18. Etenim vero *AB.* 19. incredibilem λ. 20. signum *om. A.* 21. simplices λ., *Fulv. Ursinus.* singulos simplices *reliqui.* 22. scriptura *om.* λ.

b. quam lancinare.] Infantes dentitione exasperati mammas inter sugendum lancinant. (Rigalt.) Cf. quae dixi ad lib. III Adv. Marc. cap. 13.

c. quam virum facere] Ante pubertatem vix legitur miles. Et natura virum facit quum puberem demonstrat. (Rigalt.)

aeque. [23]*Non* enim[d] et hic signi ratio [24]versaretur, sed signo nativitatis novae adscripto exinde post signum alius iam ordo infantis edicitur, mel et butyrum [25]manducaturi. Nec hoc utique in [26]signum. Est infantiae. Sed accepturum virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum, hoc est mirabile signum. [27]Servate modum aetatis, et [28]quaerite sensum praedicationis, immo reddite veritati quae credere non vultis, et [29]intellegitur prophetia [30]qua renuntiatur expuncta. [31]Credantur orientales illi Magi infantiam Christi [32]ut regem auro [33]et ture munerantes, et [34]accepit infans virtutem Damasci sine proelio et armis. Nam praeter quod omnibus notum est Orientis virtutem, [35]id est enim vires, auro et odoribus pollere solitam, [36]certe est divinis scripturis virtutem quoque [36b]ceterarum gentium aurum constituere. Sicut per Zachariam dicit: Et Iudas [37]praetendit apud Hierusalem, et congregabit omnem valentiam populorum per circuitum, aurum et argentum. Nam de hoc auri munere etiam David dixit: Et dabitur illi de auro Arabiae. Et iterum: Reges Arabum et Saba munera [38]adferent illi. Nam et Magos reges fere habuit Oriens, et Damascus Arabiae retro deputabatur, antequam transscripta esset in Syrophoenicen ex distinctione Syriarum, cuius tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia eius, aurum scilicet et odores, spolia autem Samariae, ipsos Magos, qui cum illum cognovissent et muneribus honorassent et genu posito adorassent, quasi [39]dominum et regem, sub testimonio [40]ducis et indicis stellae, spolia sunt facti Samariae, id est idololatriae, credentes videlicet in [41]Christum. [42]Idololatriam enim

Zach. XIV, 14.

Ps. LXXII, 15.

Ps. LXXII, 10.

23. Non enim et hic *cd., ex lib. III Adv. Marc. cap.* 13. enim et hic *λ.* et hic enim *reliqui.* 24. versaretur *λ.* versatur *reliqui.* 25. manducaturi. Nec *Bcd.* manducaturi (manducaturum *A.*). Et *reliqui.* 26. signum. Est infantiae. Sed *ego.* signum est infantiae; sed (*λ*)*Aab.* signum, infantia est. sed *B.* signum; et hoc enim infantiae est. Sed *cd.* 27. serva *A.* 28. quaere *A.* 29. intellegitur *λA.* tam intelligitur *reliqui, et Vatic.* 30. qua (quae *A.*) renuntiatur expuncta *λA.* quam renuntiatur expuncta *cd. Vatic.* renunciata quam creditur expuncta *reliqui.* 31. Credantur orientales *λ.* credatur. Accepit Christus infans virtutem Damasci et spolia Sammariae. orientales *A.* Accepit Christus infans virtutem Damasci et spolia Samariae. Maneant enim orientales *Babc.* Maneant enim orientales *d.* 32. ut regem *ABabc.* regem *λ.* recentem *d.* 33. et ture munerantes *λd.* thure et myrrha remunerantes *reliqui.* 34. accepit *λABabc.* acceperit *d.* 35. id est enim *λ.* id est vires *reliqui.* *Delet Fulv. Ursinus.* 36. certę est divinis *λ.* certe est ex divinis *A.* certe est creatori (creatoris *c.*) et ex divinis *Babc.* certum est et ex divinis *d., cum Fulvio Ursino.* 36b. certarum *b.* 37. praetendit apud Hierusalem *ego. Cf. Adv. Marc. III,* 13. praetendit apud Israë *λ.* praetendit Israel *B.* praetendit Hierusalem *ab.* pertendet Hierusalem *cd.* 38. offerent *A.* 39. dominum et regem *λd.* deum et regem *c.* dominum regem *reliqui.* 40. ducis et indicis *ego.* indicis et ducis *abcd.* indicis et indicis *λAB.* indicis et iudicis *schedae Sciopii Palat.* 41. Christum *λd.* Christo *reliqui.* 42. Si idolatriam autem *A.*

d. Non enim] Scriptura Fuldensis videtur sic corrigenda: „non aeque. *Non aeque* enim et hic signi ratio“ cett.

Samariae nomine notavit, ut ignominiosae ob idololatriam, [42b] quae desciverat tunc a deo sub rege Hieroboam. Nec hoc enim novum scripturis divinis, figurate uti translatione [43] nominum ex comparatione criminum. Nam et [44] archontas Sodomorum appellat [45] archontas vestros, et populum vestrum populum Gomorrae vocat, cum iam olim essent civitates istae extinctae. Et alibi per prophetam ad populum Israël, [46] Pater, inquit, tuus Amorraeus et mater tua [47] Cethaea, quorum ex genere procreati non sunt, sed ob consimilem impietatem, quos aliquando etiam filios suos dixerat [48] per Esaiam prophetam: Filios generavi et exaltavi. Sic et Aegyptus nonnunquam totus orbis intellegitur apud illum, superstitionis et maledictionis elogio. Sic et Babylon apud Ioannem nostrum [49] Romae urbis figura est, proinde et magnae et regno superbae et sanctorum debellatricis. Hoc itaque modo Magos quoque Samaritanorum appellatione titulavit, [50] despoliatos, quod [51] habuerant cum Samaritis, ut diximus, [52] idololatriam [53] adversus dominum. Adversus regem autem Assyriorum, adversus diabolum, qui [54] ad hoc[e] se regnare putat, si sanctos a religione dei deturbat. Adiuvabitur autem haec nostra interpretatio, dum et alibi bellatorem Christum scripturae designant ob [55] armorum quorundam vocabula [56] et eiusmodi verba. Sed ex reliquorum sensuum comparatione convincentur Iudaei. Accingere, inquit [57] David, [58] ensem super femur. Sed quid supra legis de Christo? [59] Tempestivus decore super filios hominum, [60] effusa est gratia in labiis tuis. Valde autem absurdum est si, quem ad bellum ense cingebat, ei de tempestivitate decoris et labiorum gratia blandiebatur, de quo subiungens dicebat, Extende et [61] prospera, procede et regna. Et adiecit: Propter lenitatem et iustitiam tuam. Quis [62] ense operabitur, et non contraria lenitati et iustitiae exercet, id est dolum et asperitatem et iniusti-

Ies. I, 10.
Ezech. XVI, 3.
Ies. I, 2.
Ies. XIX, 1.
Apoc. XVII, 5.
Ps. XLV, 4.
Ps. XLV, 3.
Ps. XLV, 5.

42b. qua *cd.* 43. nominum *λd.* hominum *reliqui.* 44. ἄρχοντας *abc.* 45. ἄρχοντας *abc.* 46. Pater, inquit *λd.* dicit: Pater, inquit *reliqui.* 47. Cetthea *λ.* Cethea *reliqui.* 48. per Esaiam prophetam *om. λ.* 49. Romae (Romanae *d., et schedae Scioppii Patav.*) urbis figura est *λd.* 50. dispoliatos *λ.* et dispoliatos *schedae Scioppii Patav.* despoliatos *Latinius.* et spoliatos *A.* et despoliatos *reliqui.* 51. aberant *λ.* 52. idololatria *λ.* *Unde, ni fallor, reponendum ex λ.* aberrarant cum Samaritis, ut diximus, idololatria. 53. adversus dominum *om. cd.* 54. adhuc *λ.* *Probat Fr. Iunius.* ob hoc *schedae Scioppii Patav.* 55. arborum *λ.* 56. et *om. λ.* 57. David *om. λ.* 58. ensem super femur *λ.* ensem femur tuum *A.* ensem supra femur *reliqui.* 59. Tempestivus *λd.* orosco balli tempestatibus *A.* *ὡραῖος τῷ κάλλει,* Tempestivus *reliqui.* 60. effusa *λd.* diffusa *reliqui.* 61. prospera, procede et regna *λ.* prosperare et regna *c., ex libro Adv. Marc. III, cap.* 14. prospera et regna *reliqui.* 62. ense (ensem *A.*) operabitur *λA.* enim ense operabitur *d.* ensem accingetur (accingitur *bc.*) *Babc.*

e. ad hoc] Si cui placet scriptura Fuldensis „adhuc“, quae placuit etiam Fr. Iunio, quod sequitur *si* interpretabitur *siquidem.*

tiam, [63]propriam scilicet negotii proeliorum? Videamus ergo an alius sit ensis ille cuius est alius actus, id est dei sermo divinus, bis acutus [64]duobus testamentis legis antiquae et legis novae, acutus sapientiae suae aequitate, reddens unicuique secundum actum suum. [65]Licuit ergo et Christo dei in psalmis sine bellicis rebus ense sermonis dei praecingi figurato, cui praedicta tempestivitas congruat cum gratia labiorum, quem tunc cingebatur super femur apud David, quando venturus in terras ex dei patris decreto nuntiabatur. [66]Deducet, [67]inquit, te [68]magnitudo dexterae tuae, [68b]virtus scilicet gratiae spiritalis, de qua Christi agnitio deducitur. Sagittae tuae, inquit, acutae, pervolantia [69]ubique dei praecepta, minantes traductionem uniuscuiusque cordis, et [70]compungentes et transfigentes conscientiam [71]quamque. Populi sub te cadent, utique adorantes. Sic bellipotens et armiger Christus [72]est; sic accipiet spolia non solius Samariae, verum et omnium gentium. Agnosce et spolia figurata, cuius et arma allegorica didicisti. Atque ita in tantum Christus, qui venit, non fuit bellator, quia non talis ab Esaia praedicabatur. Sed [73]si Christus, inquiunt, qui venturus creditur, [74]non Iesus dicitur, quare is qui venit [75]Iesus Christus appellatur? Constabit autem utrumque nomen in Christo dei, in quo invenitur etiam [76]Iesus appellatus. Disce erroris tui morem. Dum Moysi successor destinaretur, Auses filius Nave transfertur certe de pristino nomine, [77]et incipit vocari Iesus. Certe, inquis. Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Iesus Christus secundum populum, quod sumus nos nationes in [78]saeculo desertae commorantes antea, introducturus esset in terram repromissionis melle et lacte manantem, id est in vitae aeternae [79]possessionem, qua nihil dulcius, [80]idque non per Moysen, id est non per legis disciplinam, sed per Iesum, id est per novae legis gratiam, provenire habebat, circumcisis nobis petrina acie, id est Christi praeceptis (petra enim Christus multis modis et figuris [81]praedicatus est), ideo is vir, qui in huius sacramenti [82]imagines parabatur,

Ps. XLV, 6. Ps. XLV, 5. Ps. XLV, 5. Num. XIII, 17. 1 Cor. X, 4.

63. propriam scilicet negotii λ. propria scilicet negotia *reliqui*. 64. ut duobus (λ)*Aab*. 65. Licet *edd. Semleri et Leopoldi*. 66. Deducet λ*A*. Et deducet *cd. Vatic.* Deducit *reliqui*. 67. te inquam *A*. 68. magnifice dextra tua λ. 68b. virtutis *B. in marg., ex Hirsaug., puto, libro*. 69. utique *d., cum Latinio et Fulvio Ursino*. 70. compungentis et transfigentis *AB*. 71. quamque λ*cd*. Namque *reliqui*. 72. est; sic accipiet λ*d*. accipiet *reliqui*. 73. si *om.* λ. 74. non Iesus dicitur λ*d*. a Iudaeis et dicitur, non est Iesus *Babc*. non est Iesus, a Iudaeis dicitur *A*. 75. inquiunt, Iesus *A*. 76. Christus λ. 77. et incipit λ*cd. Vatic.* incipit *reliqui*. 78. saeculo desertae λ. seculi deserto *cd*. seculo deserto *reliqui*. 79. repromissionem *AB*. 80. in quam *AB*. id quod non *Fulv. Ursinus*. 81. praedictus λ. 82. imagines parabatur (λ)*ab., Fr. Iunius*. imaginem parabatur *Ad., Fulv. Ursinus*. imagine parabatur *c*. imagine sperabatur *B*.

etiam nominis dominici inauguratus est figura, ut Iesus nominaretur. Nam qui ad Moysen loquebatur, ipse erat dei filius, qui et semper videbatur. Deum enim patrem nemo vidit unquam, et vixit. (Exod. XXXIII, 20.) Et ideo constat ipsum dei filium Moysi esse locutum, et dixisse ad populum: Ecce, [83]ego mitto angelum meum ante faciem tuam, id est populi, qui te custodiat in itinere, et introducat [84]te in terram, quam [85]praeparavi tibi; intende illi et audi eum, et ne [86]inobaudiens fueris ei, non enim [86b]celavit te, quoniam nomen meum super illum est. (Exod. XXIII, 20 sq.) Populum enim introducturus erat Iesus in terram repromissionis, non Moyses. Angelum quidem dixit eum ob magnitudinem virtutum, quas erat editurus (quas virtutes fecit Iesus Nave et ipsi legitis), et [87]ob officium prophetae, nuntiantis scilicet divinam voluntatem; sicuti et praecursorem Christi, Ioannem, futurum angelum appellat per prophetam spiritus dicens ex persona patris: Ecce, mitto angelum meum ante faciem tuam, id est Christi, qui praeparabit viam tuam ante te. (Mal. III, 1. Matth. XI, 10.) Nec novum est spiritui sancto angelos appellare eos quos ministros suae virtutis deus praefecit. Idem enim Ioannes non tantum angelus Christi vocatus est, sed et lucerna lucens ante Christum. Paravi [88]enim lucernam Christo meo, (Ps. CXXXII, 17.) David praedicat; [89]quem ipse Christus, veniens adimplere prophetas, dicit ad Iudaeos. Ille fuit, inquit, lucerna ardens et lucens, (Io. V, 35.) utpote qui non tantum vias eius parabat in [90]eremo, sed et agnum (Io. I, 29.) dei demonstrando illuminabat mentes hominum praeconio suo, ut eum esse intellegerent agnum quem Moyses passurum [91]nuntiabat. Sic et Iesus ob nominis sui futurum sacramentum; id enim nomen suum confirmavit quod ipse ei indiderat, quia non angelum nec [91b]Ausen, sed Iesum eum iusserat exinde vocari. Sic igitur utrumque nomen competit Christo dei, ut et Iesus appellaretur. Et quoniam ex semine David genus trahere deberet virgo ex qua nasci oportuit Christum, ut supra memoravimus, evidenter [92]propheta in sequentibus [93]dicit: Et nascetur, inquit, virga de radice Iesse, (Ies. XI, 1 sq.) quod est Maria, et flos de radice eius [94]ascendet, et requiescet [95]super illum spiritus dei, [96]spiritus sapientiae et intellectus, [97]spiritus agnitionis et pietatis, spiritus consilii et [98]veritatis, spiritus dei timoris implebit illum. Neque enim ulli hominum universitas

83. ego mitto *λAcd. Vatic.* ego *reliqui.* 84. te in *λ.* in *reliqui.* 85. praeparavit *AB.* 86. inobaudiens *λ.* inobediens *reliqui.* 86 b. celabit *d. in Addendis, Fr. Iunius.* 87. ob officium *λd.* officium *reliqui.* 88. enim *λd.* enim inquit *reliqui.* 89. Quare *cd. Vatic.* 90. aeterno *λ.* 91. nominabat *bc.* 91 b. auxen *AB.* 92. propheta *λd.* Esaias propheta *reliqui.* 93. dicit *λd. Vatic.* dixit *reliqui.* 94. ascendet, et requiescet *λcd.* Ascendet *reliqui.* 95. in *λABab.* super *cd.* 96. spiritus *λd.* et spiritus *reliqui.* 97. spiritus consilii et virtutis, spiritus agnitionis et pietatis *cd.* 98. veritatis (*λ*)*ab.* virtutis *reliqui, et Vatic.*

spiritalium documentorum competebat [99]nisi in Christum, [1]flori quidem [2]ob gloriam, [3]ob gratiam adaequatum, ex stirpe autem Iesse deputatum, per Mariam scilicet inde censendum. Fuit enim de patria Bethlehem et de domo David, sicut apud Romanos in censu descripta est Maria, ex qua nascitur Christus. Expostulo etiam, [4]ut qui a prophetis praedicabatur ex Iesse genere venturus et omnem humilitatem et patientiam et tranquillitatem esset exhibiturus, an venerit. [5]Aeque ita is homo, qui talis ostenditur, ipse

Ies. LIII, 3. 7. erit Christus, qui venit. De hoc enim propheta [6]dicit: Homo in plaga positus, et sciens ferre imbecillitatem, qui tanquam ovis ad victimam ductus est, et sicut agnus coram tondente se non aperuit

Ies. XLII, 2 sq. Matth. XII, 19 sq. os suum. [7]Si neque contendit, neque clamavit, neque audita est foris vox eius qui arundinem [8]contusam, Israëlis fidem, non comminuit, qui linum ardens, id est momentaneum ardorem gentium, non extinxit, sed [9]lucere magis fecit ortu luminis sui, non potest alius esse quam qui [10]praedicabatur. Oportet itaque actum Christi eius, qui venit, ad scripturarum regulam recognosci. Duplici enim, nisi fallor, operatione distinctum eum legimus, [11]praedicationis et virtutis. Sed de utroque [12]titulo [13]sit dispositum. Itaque specialiter [14]dispungamus ordinem coeptum, docentes praedicatorem ad-

Ies. LVIII, 1 sq. nuntiatum Christum, ut per [15]Esaiam: Exclama, inquit, in vigore, et ne peperceris, exalta ut tuba vocem tuam, [16]et adnuntia plebi meae facinora ipsorum, et domui Iacob delicta eorum: Me de die in diem quaerunt, et cognoscere vias meas cupiunt; quasi populus, qui iustitiam fecerit, et iudicium dei non dereliquerit, et reliqua.

Ies. XXXV, 4 sqq. Virtutes autem facturum a patre: [17]Ecce deus noster iudicium [18]retribuet, ipse veniet et salvos faciet nos; tunc infirmi curabuntur, et oculi caecorum videbunt, et aures surdorum audient, [19]et mutorum linguae solventur, et claudus saliet, velut cervus, et cetera. Quae operatum Christum nec vos diffitemini, utpote qui dicebatis

Io. V, 18. quod propter opera eum non lapidaretis, sed quoniam ista sabbatis faciebat.

99. nisi Christo *λAB*. 1. flori *cd., ex lib. Adv. Marc. III, cap.* 17. floridum (*λ*)*ab.* florido *AB.* 2. ob gloriam *om. cd.* 3. ob gratiam *om. A.* 4. ut qui *λ.* et quia *reliqui.* 5. Aeque *ego.* atque *reliqui.* 6. dicit *λd.* Esaias dicit *reliqui.* 7. Si *λd.* Sic *reliqui.* 8. concussam *Vatic.* contusam, id est quassam *cd., ex lib. Adv. Marc. III, cap.* 17. 9. lucere *λd.* lucernam *reliqui.* 10. praedicebatur *abc.* 11. praedicationem et Virtutem *A.* 12. titulo *λcd.* populo *reliqui.* 13. sit dispositum *ego.* sic dispositam (*λ*)*ABab.* sic disponam *cd.* *Sed cf. Adv. Marc. III,* 17. 14. dispungimus *A.* 15. Esaiam *λd.* Esaiam dixit *reliqui.* 16. et adnuntia *λd.* adnuntia *reliqui.* 17. Ecce *λ.* Esaias dicit: Ecce *reliqui.* 18. retribuit *bcd.* 19. et mutorum (multorum *b.*) linguae solventur, et claudus saliet velut cervus *λABab.* et claudus saliet velut cervus, et mutorum (multorum *c.*) linguae solventur *ed.*

[1]De exitu plane passionis eius ambigitis, negantes passionem crucis [2]in Christum praedicatam, [3]et argumentantes insuper non esse credendum, ut ad id genus mortis exposuerit deus filium suum, quod ipse dixit: Maledictus [4]omnis qui [5]pependerit in ligno. Sed huius maledictionis sensum antecedit rerum [6]ratio. Dicit enim in Deuteronomio: Si autem fuerit in aliquo [7]delicto ad iudicium mortis, et morietur, et suspendetis eum in ligno, [8]non manebit corpus eius in ligno, sed sepultura sepelietis eum [9]ipsa die, quoniam maledictus a deo est omnis qui suspensus fuerit in ligno, [10]et non inquinabitis terram, quam dominus deus tuus dabit tibi in [11]sortem. Igitur non in hanc passionem Christum maledixit, sed distinctionem fecit, ut [12]qui in aliquo delicto iudicium mortis habuisset et moreretur suspensus in ligno, hic maledictus a deo esset [13]qui propter merita delictorum suorum suspenderetur in ligno. Alioquin Christus, qui dolum de ore suo locutus non est, quique omnem iustitiam et humilitatem exhibuit, [14]et (ut supra de eo praedictum memoravimus) non pro meritis suis in id genus mortis expositus est, sed ut ea, quae praedicta sunt a prophetis, per vos ei obventura implerentur, sicut in psalmis ipse spiritus Christi iam canebat dicens: Retribuebant mihi mala pro bonis, et, Quae non rapueram, tunc exsolvebam, Exterminaverunt manus meas et [15]pedes, et, Miserunt in potum meum fel, et in siti mea potaverunt me aceto, [16]Super vestem meam miserunt sortem, sicuti cetera quae in illum commissuri essetis praedicta sunt. Quae quidem omnia [17]ipsa perpessus, non pro actu suo aliquo malo passus est, sed ut scripturae implerentur de ore prophetarum. Et utique sacramentum passionis ipsius figurari in praedicationibus oportuerat, quantoque incredibile, tanto magis scandalum futurum, si nude [18]praedicaretur, quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam dei quaereret. [19]Itaque inprimis Isaac, cum a patre hostia duceretur, [20]lignumque ipse sibi portans, Christi exitum iam tunc denotabat, in [21]victimam concessi a patre, lignum

Cap. X. | Deut. XXI, 23. | Deut. XXI, 22 sq. | Ps. XXXV, 12. | Ps. LXIX, 5 | Ps. XXII, 17 | Ps. LXIX, 22 | Ps. XXII, 19 | Matth. XXVII, 35. | I Cor. I, 23.

Cap. X. 1. ITEM NEGANTES IVDAEI PASSIONEM CHRISTI IN CRVCE. De exitu (λ)*Babc.* QVOD IVDEI NEGABANT PASSIONEM CHRISTI. De exitu *A.* 2. in Christum *om. A.* 3. et *om.* λ. 4. omnis qui λ. omnis homo qui *reliqui.* 5. pependerit λ. pependit *reliqui.* 6. ratio λ. probatio *reliqui.* 7. delicto ad iudicium mortis λ. delicto (delictum *ABab.*), ita ut iudicium mortis sit *reliqui, Vatic.* 8. Non manebit corpus eius in ligno, sed λ. sed et *reliqui, omissis ceteris.* 9. eum ipsa *Acd. Vatic.* ipsa *reliqui.* 10. et non inquinabitis — — moreretur suspensus in ligno *om.* λ. 11. sorte *Ac. Vatic.* 12. qui *om. edd. Semleri et Leopoldi. Vitiose.* 13. quia *cd.* 14. et *om. A. Induxit etiam Fr. Iunius.* 15. pedes meos et *A.* 16. et, Super *cd.* 17. ipsa λ*d*, ista *reliqui.* 18. praedicetur *B.* praecaretur *A.* 19. ITEM PATRIARCHAE OSTENDVNT FIGVRAM CRVCIS. Itaque (λ)*Babc.* QVOD PATRIARCHAE OSTENDANT FIGVRAM SANCTAE CRVCIS. Itaque *A.* 20. et lignum ipse sibi portaret *cd.* 21. victima *B.* vicenam *A.*

passionis suae baiulantis. Ioseph et ipse Christum [22]figuratus vel hoc solo, ne cursum demorer ipse, quod persecutionem a fratribus passus est et venumdatus est in Aegyptum ob dei gratiam, sicut et Christus [23]ab Israël carnaliter a fratribus venumdatus, a Iuda cum traditur. Nam et benedicitur [24]a patre in haec verba Ioseph: *Tauri decor eius, cornua unicornis cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terrae.* Non utique rhinoceros destinabatur unicornis [25]nec minotaurus bicornis, sed Christus in illo significabatur, taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus, ut iudex, aliis mansuetus, ut salvator, cuius cornua [26]essent crucis extima. Nam et in antenna navis[a], quae crucis pars est, [27]hoc extremitates huius vocantur, unicornis autem [28]medius stipitis palus[b]. Hac denique virtute crucis et hoc more cornutus universas gentes et nunc ventilat per fidem, auferens a terra in caelum, et tunc ventilabit per iudicium, [29]deiciens de caelo in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem scripturam. Cum Iacob [30]in Simeonem et Levi [31]porrexit benedictionem, de scribis et pharisaeis prophetat; ex illis enim deducitur census illorum. Interpretatur enim spiritaliter sic. *Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua secta*, qua scilicet Christum [32]sunt persecuti. *In concilium* [33]*eorum ne veniat anima mea, et in stationem eorum ne incubuerint* [34]*viscera mea, quoniam in indignatione sua interfecerunt homines*, id est prophetas, [35]*et in concupiscentia sua subnervaverunt taurum*, id est Christum, quem post necem prophetarum interfecerunt, et nervos eius suffigendo clavis desaevierunt. Ceterum vanum, si post [36]homicidium iam ab eis [37]commissum [38]aliis et non ipsis exprobrat carnificinam. Iam vero Moyses, quid utique [39]tantum tunc, cum Iesus adversus

Deut. XXXIII, 17. — Gen. XLIX, 6. — Exod. XVII, 11.

22. figuratus *λAc (sed in edit. Colon.* 1617 *extat* figurans). *Vatic.* figuravit *reliqui.* 23. ab Israel carnaliter a fratribus *λ.* ab Israel a fratribus *ABab.* a Iudaeis carnalibus fratribus *cd., ex Vaticano.* 24. a patre *om. cd.* 25. nec *λ.* vel *reliqui.* 26. essent crucis extima *cd. Cf. Adv. Marc. III,* 18. •essent crucis aestimata *λ.* essent aestimata (extimata *A.*) *ABab.* 27. cornua extremitates huius (huius *om. d.*) *d., cum Fulvio Ursino.* hoc extremitates huius cornua *c.* 28. media stipite *(λ)ABab. Divionensis liber apud Rigaltium.* medio stipite *schedae Scioppii Palav.* media stipitis palus *cd. Cf. Adv. Marc. III,* 18. 29. deiciens *λcd.* descendens *reliqui.* 30. in Simeonem *λd.* Simeon *Babc.* cum Simeone *A.* 31. porrexit *λd.* exporrigit *reliqui.* 32. persecuti sunt *A.* 33. eorum ne *λABcd. Vatic.* ne *ab.* 34. iecora *cd.* 35. et in *λd.* in *reliqui.* 36. homicidia *λ.* 37. commissa *λ. secund. sched. Scioppii Palav.* 38. alicuius bovis ipsis *cd., ex lib. III Adv. Marc. cap.* 18. 39. tunc tantum *cd.*

Cap. X. a. Nam et in antenna navis] Quod apertissime indicat Persii versus [Immo Vergilii Aen. III, 549.]: „Cornua velatarum obvertimus antennarum.“ Serv. ad Aen. V [v. 831.]: „Cornua antennarum extremitates.“ (Rigalt.)

b. medius stipitis palus.] Rigaltius ex Fuldensi libro adfert scripturam „medio stipata palus.“ Sed de hac plane tacent tam Fr. Iunii schedae quam Gasp. Scioppii.

Amalech proeliabatur, [40]expansis manibus orabat residens, quando in rebus tam attonitis, magis utique genibus positis et manibus caedentibus pectus et [41]facie humi volutata orationem commendare debuisset, nisi quia illic, ubi nomen [42]domini Iesu [43]dicebatur, dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis habitus quoque erat necessarius, per [44]quem Iesus victoriam esset relaturus? Idem rursus Moyses, post interdictam omnis rei similitudinem, cur aeneum serpentem ligno impositum pendentis habitu in spectaculum Israëli salutare proposuit eo tempore quo a serpentibus post idololatriam exterminabantur, nisi quod hic dominicam crucem intentabat, qua serpens diabolus [45]designabatur[c], et laeso cuique ab eiusmodi colubris, id est angelis eius, a delictorum peccantia [46]ad Christi crucis sacramenta [47]intento, salus efficiebatur? Nam qui in illam tunc respiciebat, a morsu serpentium liberabatur. Age nunc, si legisti penes prophetam in psalmis: [48]Deus regnavit a ligno, expecto quid intellegas, ne forte lignarium aliquem regem significari, [48b]putetis, et non Christum, qui exinde a [49]passionis ligni superata morte regnavit. Proinde et Esaias, Quoniam puer, inquit, natus est [50]nobis, et datus est [51]nobis filius. Quid novum, si non de filio dei dicit? [52]et natus est [53]nobis, cuius [54]initium imperii factum est super humerum ipsius? Quis omnino regum insigne [55]potestatis suae humero praefert, et non aut capite diadema, aut [56]manu sceptrum, aut [57]aliquam propriae vestis notam? Sed solus novus rex [58]aevorum, Christus Iesus, [59]novam gloriam et potestatem et sublimitatem suam in humero extulit, crucem scilicet, ut secundum [60]superiorem prophetiam exinde dominus regnaret a ligno. De hoc enim ligno etiam deus insinuat per Hieremiam quod essetis dicturi, Venite, [61]immittamus in panem eius lignum, et conteramus eum a terra vivorum, et nomen illius non memorabitur amplius. Utique in [62]corpus eius lignum missum est. Sic enim Christus revelavit,

Num. XXI, 9. — Ps. XCVI, 10. — Ies. IX, 6. — Ier. XI, 19.

40. expansis *λd.* extensis *reliqui.* 41. faciem humi volutantem *A.* 42. domini Iesu (ihesus *A.*) *λA.* nomen Iesu *reliqui.* 43. dicebat *A.* dimicabat *cd.* 44. quem *λ.* quam *reliqui.* 45. publicabatur *cd.* 46. ad crucis istius sacramenta *λ.* ad Christi crucem istius sacramenta *A.*, *et B. in marg.* 47. intento salus *abcd.* intentus salvus *λAB.* 48. Deus *λd.* dominus *reliqui.* 48b. putemus *A.* 49. passionis ligni *λ.* passione Christi *reliqui.* 50. vobis *λ.* 51. vobis *λ.* 52. Filius natus *d.*, *cum Fulvio Ursino.* 53. vobis *λ.* 54. initium imperii *λ.* imperium initium *AB.* imperium *reliqui.* 55. potestati *cd.* *Pro* humero *in A. est* humerum, *item in marg. B.* 56. manu *λ.*, *Fulv. Ursinus.* in manu *reliqui.* 57. aliqua proprietate usus nova (*λ*)*ABab.* 58. aevorum *λ.* seculorum *reliqui.* 59. novae gloriae *cd.* 60. superiorem *λcd.* priorem *Bab.* *Omitt. A.* 61. immittamus *λ.* mittamus *reliqui.* 62. corpore *b.*

c. designabatur] Pamelius et Rigaltius ediderunt *publicabatur,* i. e. publice proponebatur et denotabatur, quemadmodum interpretatus est Desid. Heraldus Animadv. ad Arnob. p. 173.

panem corpus suum appellans, cuius retro corpus in [63]pane pro phetes [64]nuntiavit. Si adhuc quaeres dominicae crucis praedicationes, satis iam poterit tibi facere vigesimus primus psalmus, totam Christi continens passionem, canentis iam tunc gloriam suam. Foderunt, inquit, manus meas et pedes, quae propria est atrocitas crucis. Et rursus, cum auxilium patris [65]implorat, Salvum me fac, inquit, ex ore leonis, utique mortis, et de cornibus [66]unicorniorum humilitatem meam, de apicibus scilicet [67]crucis, ut supra ostendimus. Quam crucem nec ipse David passus est, nec ullus regum Iudaeorum, ne putetis [68]alterius alicuius prophetari passionem quam eius qui solus a populo tam insigniter crucifixus est. Nunc si omnes [69]interpretationes istas respuerit et inriserit duritia cordis vestri, [70]probabimus sufficere posse mortem Christi prophetatam, ut ex hoc, quod non esset [71]edita [72]qualitas mortis, intellegatur per crucem evenisse, nec alii [72b]deputandam fuisse passionem crucis quam cuius mors praedicabatur. Nam mortem eius et passionem

Ies. LIII, 9 sq.

[73]et sepulturam una voce Esaiae [74]volo ostendere. A facinoribus, inquit, populi mei perductus est ad mortem, et dabo malos pro sepultura eius, et divites pro morte eius, quia scelus non fecit, nec dolus in ore eius inventus est, et deus voluit eximere a morte

Ies. LVII, 2.

animam eius, et cetera. Dicit etiam adhuc: Sepultura eius [74b]ablata est e medio. [75]Nec sepultus enim est nisi mortuus, nec sepultura eius sublata est e medio nisi per resurrectionem eius. Denique

Ies. LIII, 12.

[76]subiungit: Propterea ipse multos in haereditatem habebit, et multorum dividet spolia. [77]Quis alius, nisi qui natus est, ut supra ostendimus, [77b]pro eo [78]quod tradita est in [79]mortem anima eius? Ostensa enim causa gratiae eius, pro iniuria scilicet mortis repensandae, pariter ostensum est [80]haec illum propter mortem consecuturum, post mortem, [81]utique post resurrectionem consecuturum. Nam quod in passione eius accidit, ut media dies tenebresceret,

Amos VIII, 9.

Amos propheta annuntiat, dicens: Et erit, inquit, in die illa, dicit

63. pane *λc.* panem *reliqui.* 64. figuravit *cd.* 65. implorat *λ.* imploraret *reliqui.* 66. unicorniorum *λ.* unicornis *a. in marg.* unicornium *ab.* 67. Christi crucis *ABabc.* 68. alterius alicuius *λd.* alterius *reliqui.* 69. istas interpretationes *A.* 70. probabimus *λ.* probavimus *reliqui.* 71. edicta *λ.* 72. qualis mors *AB.* 72b. deputandum *AB.* 73. et *λd.* eius et *reliqui.* 74. Esaiae volo (velo *schedae Iunianae*) ostendere *λ.* Esaias dicit *reliqui.* 74b. sublata *A., et cod. Hirsaug.* 75. Nec sepultus est enim (enim est *cd.*) nisi mortuus, nec sepultura eius sublata est e medio nisi per resurrectionem eius (eius *om. cd. Hirsaug.*) *λcd. Hirsaugiensis codex.* Quomodo (Quomodo *om. A.*) nisi per resurrectionem *reliqui. Quae etiam ipsa verba superaddita leguntur in c.* 76. subiungit *λd.* subiungit idem Esaias *reliqui.* 77. Quis alius *λ.* Quis enim alius *reliqui.* 77b. de eo *Scioppii schedae Patav.* 78. quo *B.* 79. morte *AB.* 80. hoc *A.* 81. utique resurrectionem *d., cum Fulvio Ursino.* utique per resurrectionem *Fr. Iunius. Cf. Adv. Marc. III,* 19.

dominus, occidet sol media die, [82]et tenebrescet super terram dies luminis, et convertam dies festos vestros in luctum, et omnia cantica vestra in lamentationem, et imponam super lumbos vestros saccum, et super omne caput calvitium, et ponam eum quasi luctum [83]dilecti, et eos qui cum illo quasi diem maeroris. Hoc enim et Moyses initio primi mensis novorum facturos vos prophetavit, cum omne vulgus filiorum Israël ad vesperam agnum esset immolaturum et hanc sollemnitatem diei huius, id est paschae azymorum, cum amaritudine manducaturos praecanebat, et adiecit pascha esse domini, id est passionem Christi. Quod ita quoque adimpletum est, ut prima die azymorum interficeretis Christum, [84]et ut prophetiae implerentur, [85]properavit dies vesperam facere, id est tenebras efficere, quae media die factae sunt, atque ita dies festos vestros convertit deus in luctum, et cantica vestra in lamentationem. Post [86]passionem enim Christi etiam captivitas vobis et dispersio obvenit, [87]praedicta ante per spiritum sanctum.

Matth. XXVI, 56.

Cap. XI.

[1]Nam et pro istis meritis vestris cladem vestram futuram Ezechiel nuntiat, et non solum in isto saeculo, quae iam evenit, sed in die [2]retributionis, quae subsequetur. Qua clade nemo liberabitur, nisi qui [3]passione Christi, [4]quem respuitis, fuerit obsignatus. Sic enim scriptum est: Et dixit [5]dominus ad me, [6]fili hominis, vidisti quae seniores Israël faciunt: unusquisque eorum in tenebris, unusquisque in cubiculo absconso; quoniam dixerunt, non videt nos dominus, dereliquit dominus terram; et dixit ad me adhuc conversus videbis facinora maiora, quae isti faciunt; et introduxit me ad limina ianuae domus domini quae aspicit ad aquilonem, et ecce illic mulieres sedentes et [7]plangentes Thammuz; et dixit dominus ad me: fili hominis, vidisti? numquid modica [8]domus Iuda, ut faciant facinora quae fecerunt? et adhuc visurus es affectiones maiores eorum; et introduxit me in aedem domus domini interiorem, et ecce in liminibus [9]domus domini inter medium elam et inter medium altaris, quasi [10]viginti et quinque viri posteriora sua dederunt ad templum domini, et facies suas contra Orientem, hi adorabant solem; et dixit ad me:

Ezech. VIII, 12–18. IX, 1–6.

82. et tenebrescet *λd.* tenebrescet *reliqui.* 83. dilecti *λd.* delicti *reliqui.* 84. et ut *AB (in marg., ex Hirsaug., ni fallor) cd. Vatic.* ut et *(λ)Bab.* 85. Properavit *λAB (in marg.) abcd. Vatic.* Prophetavit *B.* 86. enim passionem *A.* 87. praedicta ante per *λ.* praedicta per *A.* praedicata per *reliqui.*

Cap. XI. 1. DE VASTATIONE ISRAEL (ISRAELIS *A.* HIERVSALEM *bc.*) POST PASSIONEM DOMINI (*haec tria vocabula desiderantur in A.*). Nam *(λ)ABabc.* 2. retributionis *λd.* tribulationis *reliqui.* 3. passionem *A.* 4. quam *ABabc.* 5. dominus ad me *om. λ.* 6. filius *λ.* 7. plangebant humum *λ.* 8. domus *λAc. Vatic.* domui *Babd.* 9. domus *λ.* templi *reliqui.* 10. viginti et quinque *λ.* viginti quinque *Ba (uterque in marg.) cd.* viginti *ABab.*

vides, fili hominis? numquid pusilla [11] domui Iudae, ut faciant facinora quae fecerunt [12] hi? quoniam impleverunt impietates suas, et ecce ipsi quasi subsannantes; ego faciam cum indignatione mea, non parcet oculus meus, [13] neque miserebor; [14] exclamabunt ad aures meas [15] voce magna, et non exaudiam eos, sed neque miserebor, et [16] clamavit in aures meas voce magna dicens: adproximavit vindicta civitatis huius, et unusquisque habuit vasa exterminii in manu sua; et ecce sex viri veniebant [17] ad viam portae altae quae respiciebat ad aquilonem, et uniuscuiusque bipennis dispersionis erat in manu eius, et unus vir in medio eorum indutus [18] podere et zona saphiri [19] circa lumbos eius, et introierunt et steterunt [20] proxime altaris aerei, et claritas dei Israël ascendit a Cherubin, quae [21] fuit super [21 b] eam in [22] subdivali [a] domus, et vocavit hominem qui indutus erat [23] podere, qui habuit super lumbos suos zonam, et dixit ad eum dominus: transi [24] per mediam Hierusalem, et scribe signum [25] Tau in frontibus virorum qui gemunt et dolent super omnia facinora quae fiunt in medio eorum; et in his dixit ad audientem: ite post eum [26] in civitatem et concidite, et nolite parcere oculis vestris, et ne misereamini senioris aut iuvenis aut virginis, et parvulos et mulieres interficite omnes, ut perdeleantur, [27] omnes autem, super quos est Tau signum, ne accesseritis, et a sanctis meis incipite. Huius autem signi sacramentum variis modis praedicatum est, in quo vita hominibus praestruebatur, in quo Iudaei non essent credituri; sicut Moyses ante nuntiabat in Exodo, dicens, [28] Eiciemini de terra in [29] quam introibitis, et in nationibus illis non eritis in requiem, et [30] erit instabilitas [31] vestigii pedis tui, et dabit [32] deus tibi cor taedians et tabescentem animam et oculos deficientes, ut non videant, et erit vita tua pendens in ligno ante oculos tuos, et non credes vitae tuae. Itaque quoniam impleta est prophetia per adventum eius, id est per nativitatem, quam supra memoravimus, et passionem, quam evidenter ediximus, propterea et Daniel signari visionem et propheten dicebat, quoniam Christus est signaculum

Deut. XXVIII, 65 sq.

11. domus Iuda *Ac*. 12. hic *Acd. Vatic.* 13. sed neque *A*. 14. et exclamabunt *c. Vatic.* 15. voces magnas *A*. 16. exclamabit *AB*. 17. ad viam *λd.* a via *reliqui.* 18. podere *λAcd. Vatic.* poderem *reliqui.* 19. circa lumbos *λ*. in lumbis *reliqui.* 20. proxime *λ*. in proximis *reliqui.* 21. fuerunt *AB*. 21 b. ea *d., Fr. Iunius.* 22. subdival *cd*. 23. podere *λAcd. Vatic.* poderem *reliqui.* 24. per *om. Acd.* 25. Tau *om. λ*. 26. in civitatem post eum *A*. 27. ad eos omnes autem *A*. 28. Eicimini *A*. 29. qua *AB*. quem *a*. 30. erit instabilitas *λ*. non (non *om. A.*) erit stabilitas *reliqui.* 31. vestigio *cd*. 32. deus tibi *λ*. tibi deus *reliqui.*

Cap. XI. a. subdivali] Glossae explicant ὑπαίθριον. V. Salmas. ad Tertull. De Pallio cap. 2. p. 137 sq.

omnium prophetarum, adimplens omnia quae retro erant de eo nuntiata; post enim adventum eius et passionem ipsius iam non visio neque prophetes. Unde firmissime dicit adventum eius signare visum et prophetiam. Itaque ostendentes et numerum annorum et tempus LXII et dimidiae hebdomadarum adimpletarum probavimus tunc venisse Christum, id est natum, et [33]septem et dimidiae hebdomadarum, quae sunt subdivisae in [34]abscisionem priorum hebdomadarum, intra quae tempora passum ostendimus Christum, atque ita LXX [35]hebdomadibus conclusis et civitate exterminata et sacrificium et unctionem exinde cessare. Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi [36]decucurrisse, [37]quo talis probatur qualis adnuntiabatur, [38]etiam ex ista consonantia scripturarum, [39]qua ex praeiudicio maioris partis adversum Iudaeos elocuti sumus. Neque enim in dubium deducant vel negent quae scripta proferimus; ut ex hoc quoque paria esse scripturis divinis negare non possint, ut quae post Christum futura praecanebantur adimpleta cognoscantur. [40]*Aut*, nisi [b] ille venisset post quem habebant expungi quae nuntiabantur, quae completa [41]sunt etiam probarentur?

Cap. XII. [1]Aspice universas nationes de voragine erroris humani exinde emergentes ad dominum deum creatorem et [2]Christum eius, et si audes [3]negare prophetatum, statim tibi promissio patris occurrit in psalmis, dicens: Filius meus es tu, ego hodie genui te; pete a me, (Ps. II, 7 sq.) et dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae. Nec poteris eum [4]David[a] filium dicere quam Christum, aut terminos terrae David potius promissos, qui intra unicam Iudaeam regnavit, quam Christo, qui totum iam orbem evangelii sui fide cepit, sicut per Esaiam dicit: Ecce dedi te in dispositionem (Ies. XXII, 6 sq.) generis mei in lucem gentium, [5]ut aperias oculos caecorum, utique errantium, exsolvere de vinculis vinctos, id est [6]de delictis liberare, et de domo carceris, id est mortis, sedentes in tenebris,

33. septem *λcd.* quatuor *reliqui.* 34. abscisione *Vatic.* 35. hedomadis *A.* 36. decucurrisse (*λ*)*ab.* decurrisse *reliqui.* 37. quod *AB.* 38. non alius haberi debeat quam qui illic adnuntiabatur, etiam *c.*, *ex lib. Adv. Marc. III*, 20. 39. quas *d.*, *cum Fulvio Ursino.* 40. Aut nisi *ego.* nisi (*λ*)*ABab.* Neque enim dispositio expuncta inveniretur, nisi *cd.*, *ex lib. Adv. Marc. III*, 20. 41. esse *cd.*

Cap. XII. 1. ITEM (ITEM *om. A.*) DE CLARITATE GENTIVM IN CHRISTO IESV. Aspice (*λ*)*ABabc.* *Pro* Aspice *in* (*λ*)*ABab.* *extat* Aspicite. 2. ad deum Christum *cd.* 3. nega *cd.* 4. David *λAB.* magis David *reliqui.* 5. ut (et *A.*) aperias *λABab.* aperire *reliqui.* 6. de *om. B.*

b. Aut nisi] Ita emendasse haec verba mihi videor. Cf. infra cap. 14., ubi fere eadem repetuntur.

Cap. XII. a. David] Ex auctoritate cod. Fuldensis delevi voculam *magis* ante *David.* Usitatissima est enim comparativi *magis* ellipsis in hoc scriptore. Cf. adnott. ad De Veland. Virgin. cap. 17.

Ier. II, 10 sq. qua fide Israël excidit, [38]per Hieremiam dicentem: Mittite, et interrogate nimis, si facta sunt talia, si mutabunt gentes deos suos, et isti non sunt dii; populus autem meus mutavit gloriam suam, ex quo nihil proderit eis; expavit caelum super isto. [39]Et Amos VIII, 9. quando expavit? Indubitate quando passus est Christus. Et horruit, inquit, plurimum nimis, et sol media die [40]tenebricavit. Et quando horruit nimis, nisi in passione Christi, cum terra quoque contremuit, et velum templi scissum est, et monumenta dirupta Ier. II, 13. sunt? Quoniam duo haec mala fecit populus [41]meus: Me, inquit, dereliquerunt fontem aquae vitae, et foderunt sibi lacus contritos, qui non [42]poterunt aquam continere. Indubitate non recipiendo Christum, fontem aquae vitae, lacus [43]contritos coeperunt habere, id est synagogas in dispersiones gentium, in quibus iam spiritus sanctus non immoratur, ut in praeteritum in templo commorabatur ante adventum Christi, qui est verum dei templum. Nam et istam sitim divini spiritus eos passuros dixerat propheta Esaias, dicens: Ies. LXV, 13 sqq. Ecce, qui serviunt mihi, manducabunt, vos autem esurietis: servientes mihi potabuntur, vos autem sitietis, et [44]a contribulatione spiritus ululabitis; remittetis enim nomen vestrum in satietatem electis meis, vos autem interficiet dominus; eis autem, qui serviunt mihi, nomen nominabitur novum, quod benedicetur in terris. II Reg. IV, 4 sqq. Adhuc [45]huius ligni sacramentum [46]etiam in Regnorum legimus celebratum. Nam cum filii prophetarum super flumen [47]Iordanem lignum securibus caederent, exsiliit ferrum, et mersum est in flumine, atque ita Helisaeo propheta superveniente petunt ab eo filii prophetarum uti ferrum flumini quod mersum fuerat erueret. Atque ita [48]Helisaeus accepto ligno et misso in eum locum ubi submersum fuerat ferrum, statim supernatavit, et lignum mersum est, quod receperunt filii prophetarum. Ex quo intellexerunt quod Heliae spiritus in eum sit repraesentatus. [49]Quid manifestius huius ligni [50]sacramento, quod duritia huius saeculi mersa in profundo erroris, et a ligno Christi, id est passionis eius, in baptismo liberatur, ut quod perierat olim per lignum in Adam, id restitueretur per lignum Christi? nobis [51]utique, qui successimus in loco prophetarum, ea sustinentibus hodie in saeculo quae semper passi sunt prophetae propter divinam religionem. Alios enim lapidaverunt, alios fugave-

38. per *λ.* secundum *reliqui.* 39. Et quando *λ.* Et quomodo et quando *reliqui.* 40. tenebricavit *λcd.* tenebriavit *A.* tenebrificavit *reliqui.* 41. meus *om. ABabc.* 42. poterunt *λd.* poterant *reliqui.* 43. contritos *λd., Fulv. Ursinus.* contribulatos *reliqui.* 44. ad contribulationem *B.* 45. huius *om. A.* 46. etiam *om. bcd.* 47. Iordanen *B.* 48. Helisaeus *om. Scioppii schedae Patav.* 49. Quod *λ.* 50. sacramentum *λ.* 51. utique *Fulv. Ursinus.* igitur *libri omnes.*

runt, plures vero ad mortis necem tradiderunt, quod negare non possunt. Hoc lignum sibi et Isaac, filius Abrahae, ad sacrificium ipse portabat, cum sibi eum deus hostiam fieri praecepisset. Sed [52]quoniam haec fuerant sacramenta quae temporibus Christi perficienda servabantur, et Isaac cum ligno reservatus est, [53]ariete oblato in vepre cornibus haerente, et Christus suis temporibus lignum humeris suis portavit, inhaerens cornibus crucis, corona spinea in capite eius circumdata. Hunc enim oportebat pro omnibus gentibus fieri sacrificium, qui tanquam ovis ad victimam ductus est, et velut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum. Hic enim Pilato interrogante nihil locutus est; in humilitate enim iudicium eius sublatum est. Nativitatem autem eius quis [54]enarrabit? quia nullus omnino hominum nativitatis Christi fuit conscius in conceptu, cum virgo Maria [55]a verbo dei praegnans inveniretur, et quia tolleretur a terra vita eius. [56]Cur itaque post resurrectionem eius a mortuis, quae die tertia effecta est, caeli eum receperunt? Secundum prophetiam [57]Osee emissam huiusmodi: Ante lucem surgent ad me dicentes, Eamus et revertamur ad dominum [58]deum nostrum, quoniam ipse eripiet et liberabit nos. Post biduum, [59]in die tertia, quae est resurrectio eius gloriosa, de terra in caelos eum recepit, unde et venerat ipse spiritus ad virginem, cuius neque nativitatem neque passionem Iudaei agnoverunt. Igitur quoniam adhuc [60]contendunt Iudaei necdum venisse [61]Christum, quem tot modis approbavimus venisse, recognoscant Iudaei exitum suum, quem post adventum Christi relaturi [62]praedicabantur ob impietatem qua eum et despexerunt et interfecerunt. Primo enim, ex qua die, secundum [63]dictum Esaiae, proiecit homo abominamenta sua aurea et argentea, quae fecerunt [64]adorare vanis et [65]nocivis, id est, ex quo gentes nos [66]dilucidato pectore [c] per Christi veritatem proiecimus idola (videant Iudaei), et quod sequitur expunctum est. [67]Abstulit enim dominus sabaoth in Iudaeis et ab Hierusalem inter cetera et sapientem architectum, qui aedificat

Ies. LIII, 7 sq.

Hos. VI, 1.

Ies. II, 20.

Ies. III, 1 sq.

52. quomodo *A.* *Uti solet.* 53. et ariete *B.* 54. enarrabit *λAcd.* enarravit *reliqui.* 55. a verbo *λ.* verbo *reliqui.* 56. Cur itaque *λAB.* Cum utique *reliqui.* 57. Osee *cd.* Esaiae *reliqui.* 58. deum nostrum *λ.* deum *reliqui.* 59. in die *λ.* die *reliqui.* 60. Iudaei contendunt *A.* 61. Christum eorum quem *cd.*, *ex lib. Adv. Marc. III,* 23. 62. praedicabantur *λ.* praecinebantur *reliqui.* 63. illud dictum *bcd.* 64. adorandis *cd.* 65. noctuis *cd.* 66. dilucidato pectore per Christi veritatem *d.*, *ex emendat. Fulvii Ursini.* dilucidata pectora per Christi veritatem *λABab. Divionensis codex penes Rigaltium.* dilucidata per Christum veritate *c.* 67. Abstulit *λ.* Tulit *reliqui.*

c. dilucidato pectore] Ita scripsit Rigaltius ex verissima emendatione Fulvii Ursini, non vero, ut ait, ex auctoritate Fuldensis. Erroris fons erat breviatura *Fulv.*, simillima alteri *Fuld.*

ecclesiam dei templum et civitatem sanctam et domum domini. Nam
Ies. V, 6. exinde destitit apud illos dei gratia. Et mandatum est nubibus, ne
pluerent imbrem super vineam [68]Sorech, id est caelestibus beneficiis, ne [69]provenirent domui [70]Israëlis. Fecerat enim spinas, ex
quibus Christum coronaverat, et non iustitiam, sed clamorem, quo
Luc. XVI, 16. Matth. XI, 13. in [71]crucem eum extorserat. Et ita subtractis [72]charismatis prioribus lex et prophetae usque ad Ioannem fuerunt; et piscina Bethsaida usque [73]ad adventum Christi. [74]Valetudines ab Israële [75]curare
desiit deinde, [76]cum ex perseverantia furoris sui nomen domini per
Ies. LII, 5. ipsos blasphemaretur, sicut scriptum est: Propter vos nomen dei
blasphematur in gentibus. Ab illis enim incepit infamia[d], et tempus
medium a Tiberio usque ad Vespasianum. [77]Qui cum ista commisissent, nec intellexissent Christum in tempore suae visitationis
[78]inveniendum, facta est terra eorum deserta, et civitates eorum
igni exustae; [79]regionem ipsorum in conspectu eorum extranei de-
Ies. I, 7 sq. vorantes, [80]derelicta est filia Sion tanquam specula in vinea [81]vel
Ibid. v. 8. ut in cucumerario casula, ex quo scilicet Israël dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, sed dereliquit magis et ad indignationem provocavit sanctum Israël. [82]Sic et machaerae con-
Ibid. v. 20. dicionalis comminatio: Si nolueritis nec obaudieritis, gladius vos
comedet. [83]Ex quo probamus machaeram Christum fuisse, quem
non audiendo perierunt, qui et in psalmo dispersionem eius postu-
Ps. LIX, 12. lat a patre dicens, Disperge illos in virtute tua. Qui et [84]rursum
Ies. L, 11. per Esaiam exustionem eorum orat: Propter me, inquit, haec facta
sunt vobis, in anxietate dormietis. Haec igitur cum pati [85]praedicarentur Iudaei propter Christum, et passos eos esse inveniamus,
et in dispersionem demorari cernamus, manifestum est propter
Christum Iudaeis ista accidisse, conspirante sensu scripturarum
cum exitu rerum et [86]ordinis temporum. Aut si nondum venit Christus, propter quem haec passuri praedicabantur, cum venerit, ergo

68. Sorech *λcd.* Soreth *reliqui.* 69. proveniret domus *AB.* 70. Israelis *ABa.* Israël *reliqui.* 71. cruce *AB.* 72. charismatis prioribus *λAcd. Vatic.* charismatum roribus *Bab.* charismatum prioribus *codex Divionensis penes Rigalt.* 73. ad *om. λ.* 74. valetudines ab Israele (Israel *A.*) *λA.* curando invaletudines (valetudines *B.*) ab Israel *reliqui.* 75. curare desiit deinde *λ.* desiit a beneficiis deinde *reliqui.* 76. cum ex *λAcd. Vatic.* cum *reliqui.* 77. Qui cum ista *λ.* Qui cum ita *B. in marg., ex Hirsaug., ut puto.* Quae cum ita *reliqui.* 78. inveniendum, facta est terra — — — comminuet et conteret (*cap.* 14.) *om. λ.* 79. regionem *Acd. Vatic.* regiones *reliqui.* 80. derelicta est *Acd. Vatic.* derelicta *reliqui.* 81. velut *ABabc.* 82. Sicut (*A*)*Bab.* 83. probavit Christum fuisse *cd.* 84. rursus *A.* 85. praedicarentur *Acd.* praedicentur *reliqui.* 86. ordine *Fr. Iunius.*

d. Ab illis enim incepit infamia] Sic lib. I Ad Natt. cap. 14., ubi etiam de Iudaeis: „Quod enim aliud genus seminarium est infamiae nostrae?" (Rig.)

patientur. [87] Et ubi tunc filia Sion relinquenda, quae [88] nulla hodie est? ubi civitates exurendae, quae iam in tumulis exustae sunt? ubi dispersio gentis, quae iam extorris? Redde statum Iudaeae, quem Christus inveniat, et alium [89] contende venire.

Discite nunc ex [1] abundantia erroris vestri ducatum. Duos dicimus Christi habitus a prophetis demonstratos totidem adventus eius [2] praenotatos. Unum in humilitate, utique primum, cum tanquam ovis ad victimam duci habebat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, sic non aperuit [3] os suum, ne aspectu quidem honestus. Annuntiavimus enim, inquit, de illo sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non erat ei species neque gloria. Et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, et sciens ferre infirmitatem, scilicet ut positus a patre in lapidem offensionis, et minoratus ab eo modicum citra angelos, vermem se pronuntiat, et non hominem, ignominiam hominis et abiectionem populi. [4] Quae ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo, cum fiet, iam non lapis offensionis, nec petra scandali, sed lapis summus angularis post reprobationem adsumptus et sublimatus in consummationem, et petra sane illa apud Danielem de monte praecisa, quae imaginem saecularium regnorum comminuet et conteret. De quo secundo adventu [5] eiusdem Daniel dixit: Et ecce cum nubibus caeli tanquam filius hominis veniens venit usque ad veterem dierum, et aderat in conspectu eius, et qui adsistebant, adduxerunt illum, et data est ei potestas regia, et omnes nationes terrae secundum genus et omnis gloria [6] servient illi, et potestas illius aeterna, quae non auferetur, et regnum eius, quod non corrumpetur. Tunc scilicet speciem honorabilem et decorem habiturus est indeficientem [7] ultra filios hominum, tempestivus enim decore citra filios hominum. Effusa est gratia, inquit, in labiis tuis, propterea benedixit te deus in [8] aeternum. Accingere ensem tuum [9] circa femur tuum, [10] potentissime tempestivitate et pulchritudine tua; cum et pater postea, cum diminuit illum modicum [11] quid citra angelos, gloria et honore coronavit illum, et subiecit omnia sub pedibus eius. Et tunc cognoscent eum, quem pupugerunt, et caedent pectora sua tribus ad tribum, utique quod retro non agnoverint eum

Cap. XIV. — Ies. LIII, 2 sq. — Ies. VIII, 14. — Ps. VIII, 6. — Ps. XXII, 7. — Dan. II, 35. — Dan. VII, 13 sq. — Ps. XLV, 3 sqq. — Zach. XII, 10.

87. et *om. ab.* 88. nulla hodie est *abcd.* invia hodie est *Gorziens.* *Cf. Rhenan. ad lib. III Adv. Marc. cap.* 23. invidia hodie est *reliqui.* 89. contendere venire *A.*

Cap. XIV. 1. abundanti *d., cum Latinio.* 2. praenotasse *cd.* 3. os suum, nec (ne *d.*) *Acd. Vatic.* os ne *reliqui.* 4. ITEM DE SECVNDO ADVENTV CHRISTI. Quae *Bab.* DE SECVNDO ADVENTV. Quae *A.* 5. idem *Acd. Vatic.* 6. serviet *A.* 7. ultra *λ.* supra *reliqui.* 8. aeternum *λA.* saecula *reliqui.* 9. super *A.* 10. potentissime *λ.* potens *reliqui.* 11. quidem *λA.*

in humilitate condicionis humanae constitutum. Hieremias inquit: [12]Homo est, et quis cognoscet illum? quia et nativitatem eius, inquit Esaias, quis [13]enarrabit? Sic et apud Zachariam [14]in persona ipsius, immo et in ipsius nominis sacramento, [15]verissimus sacerdos patris Christus [16]ipsius duplici habitu in duos adventus [17]deliniatur. Primo [18]sordibus indutus est, id est carnis passibilis et mortalis indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Iudae traditoris, qui eum etiam post baptismum temptaverat. Dehinc spoliatus [19]pristina sorde, exornatus podere et mitra et [20]cidari munda, id est secundi adventus; quoniam gloriam et honorem adeptus demonstratur. Nec poteritis eum [21]Iosedech filium dicere, qui nulla omnino veste sordida, sed semper sacerdotali fuit exornatus, nec unquam sacerdotali munere privatus. Sed Iesus [21b]iste Christus, dei patris summi sacerdos, qui primo adventu suo humana forma et passibilis venit in humilitate usque ad passionem, [22]ipse etiam effectus hostia per omnia pro omnibus nobis, qui post resurrectionem suam indutus [23]poderem sacerdos in aeternum dei patris nuncupatus est. Sic enim et duorum hircorum, qui ieiunio offerebantur, faciam interpretationem. Nonne et illi utrumque ordinem nominis Christi, qui iam venit, ostendunt? pares quidem atque consimiles propter eundem domini conspectum, [24]quia non in [25]alia venturus est forma, ut [26]qui agnosci habet a quibus et laesus est. Unus autem eorum circumdatus coccino, maledictus et consputatus et convulsus et compunctus, a populo extra civitatem abiciebatur in perditionem, manifestis [27]notatus insignibus Christi passionis, qui coccinea circumdatus veste et consputatus et omnibus contumeliis afflictus extra civitatem crucifixus est. Alter vero, pro delictis oblatus [28]et sacerdotibus tantum templi in pabulum datus, secundae repraesentationis argumenta signabat, [29]qua delictis omnibus [30]expiatis sacerdotes templi spiritalis, id est ecclesiae, dominicae gratiae quasi visceratione quadam[a] fruerentur, ieiunantibus ceteris a salute. Igitur quoniam primus adventus et plurimis figuris obscuratus et omni inhonestate prostratus canebatur, secundus vero et manifestus et deo condignus, idcirco quem facile et

Ier. XVII, 9. Ies. LIII, 8. Zach. III, 3. 5.

Lev. XVI, 5 sqq.

12. Et homo *cd.* 13. enarravit (λ)*ABab.* 14. ait in *AB.* 15. verissimus (λ)*ABab.* verus summus *reliqui.* 16. ipsius (λ)*ABab.* Iesus *reliqui.* 17. delineatur *cd.* declinatur *A.* 18. sordidis *cd.* 19. pristina sorde λ. pristinas sordes *reliqui.* 20. cidarim mundum *AB.* 21. Ioseph λ*AB.* 21 b. iste *om. A.* 22. ipse effectus est hostia *A.* 23. podere *Acd.* 24. qui λ. 25. heliae *A.* 26. quia cognosci *AB.* 27. notatus λ*B* (*in marg.*) *cd.* notis (*A*)*Bab.* 28. est *A.* 29. qui λ*A.* 30. expiatos λ*A.* expiati *d.*

Cap. XIV. a. quasi visceratione quadam] Eucharistiam significat, datam ecclesiis, h. e. fidelibus, Christianis, quasi in viscerationem et pabulum. (Rigalt.)

intellegere et credere potuerunt, eum solum intuentes, id est [31]secundum, qui est in honore et gloria, non immerito decepti sunt circa [32]obscuriorem, certe indigniorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse [33]Christum suum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant in humilitate primo fuisse venturum. Sufficit hucusque[b] de his [34]interim ordinem Christi decucurrisse, quo talis probatur qualis adnuntiabatur, ut iam ex [35]ista consonantia scripturarum divinarum intellegamus et quae post Christum futura praedicabantur ex dispositione divina credantur expuncta. Nisi enim ille venisset post quem habebant expungi, nullo modo [36]evenissent quae in adventum eius futura praedicabantur. Igitur si universas nationes de profundo erroris humani exinde emergentes ad deum creatorem et Christum eius cernitis ([37]quod prophetatum non audetis negare, quia etsi negaretis, statim vobis in psalmis, sicuti iam praelocuti sumus, promissio patris occurreret, dicentis: Filius meus es tu, ego hodie genui te, pete a me et dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae), nec poteritis in istam praedicationem magis David filium Salomonem vindicare quam Christum dei [38]filium, nec terminos terrae David filio promissos, qui intra unicam Iudaeam regnavit, quam Christro filio dei, qui totum iam orbem evangelii sui radiis illuminavit. Denique et thronus in aevum magis Christo dei filio competit quam Salomoni, temporali scilicet regi, qui soli [39]Israëli regnavit. Christum enim hodie invocant nationes, quae eum non sciebant, et populi hodie ad Christum confugiunt, quem retro ignorabant. Non potes futurum contendere quod vides fieri. Haec aut prophetata nega, cum coram videntur, aut adimpleta, cum leguntur, aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpleta in quem sunt prophetata.

Ps. II, 7 sq.

31. per qui λ. 32. obscuriorem, certe indigniorem λA. indigniorem, certe obscuriorem *reliqui*. 33. Christum suum λAcd. *Vatic.* Christum *reliqui*. 34. ordinem interim decurrisse *A*. 35. inde *A*. 36. evenissent λcd. venissent *reliqui*. 37 quod *om.* *cd.* 38. filium, nec λ, *Fr. Iunius*. filium dicere, nec *reliqui*. 39. Israel *cd.*

b. Sufficit hucusque] His paene eisdem verbis usus est supra in fine cap. 11.

De Tertulliani scriptis quae temporum iniuria interierunt nostrae aetati horum certe notitia remansit:

LIBER DE AARON VESTIBVS.

Hieronymus Epist. 128. ad Fabiolam, tom. II. p. 586. Opp. ed. Bened.: „Fertur in indice Septimii Tertulliani liber *De Aaron Vestibus,* qui interim usque ad hunc diem a me non est repertus. Si a vobis propter celebritatem Urbis fuerit inventus, quaeso ne meam stillam illius flumini comparetis. Non enim magnorum virorum ingeniis, sed meis sum viribus aestimandus."

LIBER DE SVPERSTITIONE SAECVLI.

Reperitur titulus in tabula libro Agobardino praefixa, qui id opusculum cum aliis nunc deperditis olim continuit.

LIBER DE ANIMAE SVMMISSIONE.

Titulus reperitur in tabula libro Agobardino praefixa.

LIBER DE PARADISO.

Titulus reperitur in tabula libro Agobardino praefixa, et ab ipso Tertulliano commemoratur De Anima cap. 55: „Habes etiam *De Paradiso* a nobis libellum, quo constituimus omnem animam apud inferos sequestrari in diem domini." Alii loci de paradiso, qualem

constituerit Tertullianus, sunt Apolog. cap. 47. Adv.
De Patient. cap. 5. De Resurr. Carnis cap. 26. Adv. M
et inprimis De Anima cap. 55.

LIBER DE SPE FIDELIVM.

Titulus reperitur in tabula libro Agobardino prae
minit ipse Tertullianus Adv. Marc. III, 24: „De resti
Iudaeae, quam et ipsi Iudaei ita ut describitur spera
et regionum nominibus inducti, quomodo allegorica int
Christum et in ecclesiam et habitum et fructum eiu
competat et longum est persequi et in alio opere d
inscribimus DE SPE FIDELIUM, et in praesenti vel eo ot
non de terrena, sed de caelesti promissione sit quaestio.
confitemur in terra nobis regnum repromissum, sed an
sed alio statu, utpote post resurrectionem in mille ann
tate divini operis Hierusalem caelo delata, quam et apostol
trem sursum designat, et politeuma nostrum, id est mu
in caelis esse pronuntians alicui utique caelesti civitati
putat. Hanc et Ezechiel novit et apostolus Ioannes" cett. Hieronymus in Ezech. cap. 36. p. 952. tom. III. Opp. ed. Bened.: „Neque enim iuxta Iudaicas fabulas, quas illi δευτερώσεις appellant, gemmatam et auream de caelo expectamus Hierusalem, nec rursum passuri circumcisionis iniuriam nec oblaturi taurorum et arietum victimas, nec sabbati otio dormiemus. Quod et multi nostrorum et *praecipue Tertulliani liber* qui inscribitur *De Spe Fidelium*, et Lactantii institutionum volumen septimum pollicetur, et Victorini Petavionensis episcopi crebrae expositiones, et nuper Severus noster in dialogo cui Gallo nomen imposuit. Et ut Graecos nominem et primum extremumque coniungam, Irenaeus et Apollinarius." Adde Hieron. Praef. in lib. XVIII. in Esaiam p. 478. tom. III. Opp. ed. Bened., et Catal. Scriptt. Eccles. cap. 18. in Papia., et inde Gennad. De Ecclesiae Dogmatt. cap. 55.

LIBRI VII DE ECSTASI.

Hieronymus De Scriptt. Eccles. cap. 53: „— specialiter autem adversum ecclesiam texuit volumina De Pudicitia, De Persecutione, De Ieiuniis, De Monogamia, *De Ecstasi libros sex, et septimum,*

quem adversus Apollonium composuit." Idem ibid. cap. 24: „Huius (Melitonis, Sardensis episcopi) elegans et declamatorium ingenium *laudans* (MSS. Gemblac. et Sigeberg. pro *laudans* — *dicit* habent *cavillatur) Tertullianus in septem libris quos scripsit adversus ecclesiam pro Montano dicit* (*cavillatur dicens* habet MS. Guelpherbyt.) *eum a plerisque nostrorum prophetam putari.*" Idem ibid. cap. 40: „*Tertullianus sex voluminibus adversus ecclesiam editis, quae scripsit περὶ Ἐκστάσεως, septimum proprie adversus Apollonium elaboravit, in quo omnia quae ille arguit conatur defendere.*" Ex his ut septimus proprie erat adversus Apollonium, ita priores sex recte collegisse videtur I. A. Fabricius fuisse scriptos adversus Soterem episcopum Romae, ex verbis Auct. Praedestinati Haer. 26: „Scripsit contra eos (Montanistas) librum sanctus Soter, Papa Urbis, et Apollonius, Ephesiorum antistes. *Contra quos scripsit Tertullianus, presbyter Carthaginiensis. Qui cum omnia bene et prime et incomparabiliter scripserit, in hoc solum se reprehensibilem fecit quod Montanum defendit, agens contra Soterem supradictum Urbis Papam.*" I. Pamelius hos libros Graeco sermone editos censuit. De ecstasi cf. Tertull. De An. cap. 45. cap. 11. cap. 21. cap. 9. Adv. Prax. cap. 15. Adv. Marc. V, 8.

LIBER ADVERSVS APELLEIACOS.

Tertullianus De Carne Chr. cap. 8: „Sed quoniam et isti Apelleiaci carnis ignominiam praetendunt maxime, quam volunt ab igneo illo praeside mali sollicitatis animabus adstructam, et idcirco indignam Christo, et idcirco de sideribus substantiam illi competisse, debeo illos de sua paratura repercutere. Angelum quendam inclytum nominant, qui mundum hunc instituerit et instituto eo paenitentiam admiscuerit. Et hoc suo loco tractavimus. *Nam est nobis adversus illos libellus, an qui spiritum et voluntatem et virtutem Christi habuerit ad ea opera, dignum aliquid paenitentia fecerit, cum angelum etiam de figura erraticae ovis interpretentur*" cett. Cf. Vincent. Lirin. Commonitor. cap. 24. Adde Adv. Omn. Haer. cap. 6. Tertull. De Anima cap. 23. De Praescript. Haeret. cap. 34. De Resurr. Carnis cap. 5.

LIBER DE CENSV ANIMAE, ADVERSVS HERMOGENEM.

Tertullianus De Anima cap. 1: „*De solo censu animae congressus Hermogeni, quatenus et istam ex materiae potius suggestu quam ex dei flatu constitisse praesumpsit,* nunc ad reliquas conversus quaestiones plurimum videbor cum philosophis dimicaturus." Ad quae verba cf. adnott. Rigaltii. Ibid. cap. 3: „*Una iam congressione decisa adversus Hermogenem,* ut praefati sumus, *quia animam ex dei flatu, non ex materia vindicamus,* muniti et illic divinae determinationis inobscurabili regula, Et flavit, inquit, deus flatum vitae in faciem hominis, et factus est homo in animam vivam, utique ex dei flatu, de isto nihil amplius revolvendum. *Habet suum titulum, et suum haereticum.*" Cf. ibid. cap. 11. Ibid. cap. 22: „*Cetera animae naturalia iam a nobis audiit Hermogenes, cum ipsorum defensione et probatione, per quae dei potius quam materiae propinqua cognoscitur.*" Adde ibid. cap. 24: „Nos autem qui nihil deo adpendimus, hoc ipso animam longe infra deum expendimus, quod natam eam agnoscimus, ac per hoc dilutioris divinitatis et exilioris felicitatis, ut flatum, non ut spiritum, et si immortalem, ut hoc sit divinitatis, tamen passibilem, ut hoc sit nativitatis, ideoque et a primordio capacem exorbitationis et inde etiam oblivionis adfinem. *Satis de isto cum Hermogene.*", et paulo infra: „Multa item documenta, teste ipso Platone, divinationem animae probaverunt, *quae proposuimus iam Hermogeni.*"

LIBER DE FATO.

Fulgentius Planc. p. 562. Merc.: „Nam et *Tertullianus in libro quem de Fato scripsit,* ita ait: „Redde huic fratri primum problematis mancipatum." Tertull. De Anima cap. 20: „super haec si et alia quae praesunt potestates. Enimvero praesunt; secundum nos quidem deus dominus et diabolus aemulus, secundum communem autem opinionem providentiae fatum et necessitas, et fortunae arbitrii libertas. Nam haec et philosophi distinguunt, *et nos secundum fidem disserenda suo iam vovimus titulo.*" Hieronymus Catal. Scriptt. Eccles. cap. 58. tradit sub Minucii Felicis nomine librum de Fato, contra Mathematicos, extitisse, alioquin et ipsum hominis diserti, sed cum Minucii stilo non convenientem. Hunc Tertulliano forte potiori iure adscribendum censuit I. Pamelius.

LIBER DE CARNE ET ANIMA.

Titulus reperitur in tabula libro Agobardino praefixa.

LIBER DE TRINITATE.

Hieronymus Catal. Scriptt. Eccles. cap. 70: „Scripsit (Novatianus) — — et de Trinitate grande volumen, *quasi epitomen operis Tertulliani faciens*, quod plerique nescientes Cypriani existimant." Cf. Rufinus in Hieron. Opp. ed. Bened. tom. IV, p. 415. Novatiani librum de Trinitate sub Tertulliani nomine extitit in codd. mss. I. Gangneii, qui illum primus edidit, inque Masburensi, quo Sig. Gelenius usus est, et in aliis. Cf. Praefat. p. XVII.

LIBER AD AMICVM PHILOSOPHVM DE NVPTIARVM ANGVSTIIS.

Hieronymus Epist. ad Eustochium de Custodia Virgin. p. 37. tom. IV. Opp. ed. Bened.: „Et in principio libelli praefatus sum me de angustiis nuptiarum aut nihil omnino aut pauca dicturum. Et nunc eadem admoneo, ut, si tibi placet scire quot molestiis virgo libera, quot uxor adstricta sit, *legas Tertullianum ad amicum philosophum*, et de virginitate alios libellos, et Beati Cypriani volumen" cett. Idem Adv. Iovin. I. p. 157. tom. IV. Opp. ed. Bened.: „Non est huius loci nuptiarum angustias describere et quasi in communibus locis rhetorico exultare sermone. Plenius super hac re contra Helvidium, et in eo libro quem ad Eustochium scripsi, arbitror absolutum. Certe *et Tertullianus*, *cum esset adhuc adolescens*, *lusit in hac materia*. Et praeceptor meus Gregorius Nazianzenus" cett. Quorum locorum ex priori qui alios et de Virginitate libros Tertulliano vindicandos censerent utique non defuerunt. Viderint quo iure, cum neque ipsa Hieronymi verba huiusmodi interpretationi satis respondeant, neque alia illorum usquam testimonia aut vestigia extent. Et recte interim statuisse nobis videtur I. Pamelius illis Hieronymi verbis significari libros Ad Uxorem, De Exhortatione Castitatis, De Virginibus Velandis, quorum de virginitate plurima materia est. Nec maiori iure Tertullianum et de Circumcisione, et de Mundis et Inmundis Animalibus, et de eo Quod deus iudex sit, peculiares libellos edidisse quidam collegerunt. Quod enim Adv. II, 27 „Iudicem quidem, inquit, et illum esse iam ostendimus in libello suo," horum verborum verior

cum aliis interpretatio repetenda erat ex cap. 26 et 27. libri primi adversus Marcionem, per quem totum de deo optimo et tamen iusto disputaverat; certe de carmine pseudepigrapho illo De Resurrectione vel De Iudicio Domini quid conici, quod Allixius non sine probabilitate Verecundo episcopo, saeculi sexti scriptori, adiudicavit, et ratio et stilus eius carminis vetant. De libris de Circumcisione et de Animalibus Mundis et Inmundis coniectant ex verbis Hieronymi Epist. ad Damasum p. 563. tom. II. Opp. ed. Bened., ubi, quod ab eloquentissimis viris Tertulliano et Novatiano de circumcisione et de animalibus mundis et immundis iam plene disputatum sit, eisdem quaestionibus respondendo sese excusat. Atque Novatiano quidem ab Hieronymo in Catal. Scriptt. Eccles. aliquis peculiaris de Circumcisione libellus adscribitur, sed de Tertulliani his libris cum certiora testimonia inveniantur nulla, rectius utique statuamus Hieronymum respicere locos Adv. Marc. II, 18. et Adv. Iud. cap. 3 et 8.

LIBER DE SPECTACVLIS. Graece.

Tertull. De Corona cap. 6: „Sic itaque et circa voluptates spectaculorum infamata conditio est ab eis qui natura quidem omnia dei sentiunt ex quibus spectacula instruuntur, scientia autem deficiunt illud quoque intellegere, omnia esse a diabolo mutata. *Sed et huic materiae propter suaviludios nostros Graeco quoque stilo satisfecimus.*"

LIBER DE BAPTISMO. Graece.

Tertull. De Baptismo cap. 15: „Sed circa haereticos sane quae custodiendum sit digne quis retractet. Ad nos enim editum est. Haeretici autem nullum habent consortium nostrae disciplinae, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio communicationis. Non debeo in illis cognoscere quod mihi est praeceptum, quia non idem deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est idem, ideoque nec baptismus unus, quia non idem: quem cum rite non habeant, sine dubio non habent, nec capit numerari quod non habetur; ita nec possunt accipere quia non habent. *Sed de isto plenius iam nobis in Graeco digestum est.*"

LIBER DE VIRGINIBVS VELANDIS. Graece.

Tertull. De Virgin. Veland. cap. 1: „Proprium iam negotium passus meae opinionis Latine quoque ostendam virgines nostras velari oportere ex quo transitum aetatis suae fecerint" cett.

I. Pamelium in Epistula dedicatoria ad Philippum II., Hispaniarum regi, Graeci cuiusdam Tertulliani exemplaris, quod esset in bibliotheca illius regis, mentionem fecisse iam in Praefatione tom. I. huius meae editionis commemoravi. Sed de hoc exemplari famam mendacem fuisse existimandum est, quandoquidem nihil postea de eo innotuit.

LIBRI SUPPOSITICII.

*ADVERSUS OMNES HAERESES**.

In scripturae discrepantia scriptoris verbis subiecta

A significat codicem scriptum Leidensem.
B - editionem principem Beati Rhenani, quae prodiit Basileae a. MDXXI.
a - - Io. Gangneii, quae prodiit Parisiis a. MDXLV.
b - - Sigism. Gelenii, quae prodiit Basileae a. MDL.
c - - Iac. Pamelii, quae prodiit Antverpiae a. MDLXXIX.
d - - Nicol. Rigaltii, quae prodiit Parisiis a. MDCXXXIV.

[1] Quorum haereticorum, ut plura praeteream, pauca perstrin- Cap. I.

* ADVERSVS OMNES HAERESES *inscriptio est in A., in Laurentianis duobus apud Bandinium, Catal. Bibl. Mediceo-Laurentianae tom. I, p.* 764., *et tom. III, p.* 318., *in Magliabechiano n.* 528., *in Vaticano apud Pamelium. In editione princ. legitur* Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI ADVERSVS OMNEIS HAERESES, SEV POTIVS DE HAERESIBVS LIBER., *quorum titulorum alter petitus videtur ex codice Hirsaugiensi, siquidem in codice Paterniacensi, hodie Seletstadiensi, hic libellus inscriptione caret, alter ab ipso Rhenano, illum quidem reprobante, insuper additus. Trithemius citat* CONTRA OMNES HAERESES., *et in codice Laurentiano plut.* 26. *cod.* 13. *ap. Bandin. tom. I, p.* 764., *et in Magliabechiano n.* 527. *inscriptio est* ADVERSVS OMNES HAERETICOS. *In abc. hic libellus non est inscriptus, annexus libro Tertulliani* DE PRAESCRIPTIONE HAERETICORVM. *Rigaltius denuo separavit, inscriptionem vero suppressit.*

Cap. I. 1. Duorum *liber Paterniacensis seu Seletstadiensis. Nec aliter Io. Trithemius De Scriptt. Eccles. cap.* 29., *ubi prima huius libelli verba attulit.*

** Hunc Adversus Omnes Haereses seu De Haeresibus, ut rectius inscripsit Beatus Rhenanus, libellum hodie neminem Tertulliano adiudicare amplius conaturum existimo. Vetat hoc stili genus a Tertullianeo plane diversum, rude illud et inexercitatum, quod infeliciter brevitati studet nec quod vult ordinate eloqui potest. Graeci magis quam Latini sermonis gnarum auctorem inter alia indicat etiam usus pronominis *ipse* ad instar Graecorum *αὐτὸς* positi, qui usus certe a Tertulliani genere alienus est. Nec vetustiores quidem et integrae auctoritatis codices illud opusculum agnoscunt quotquot Tertulliani De Praescriptione Haereticorum librum servarunt, cum quo in peioris notae membranis semper ita coniunctum reperitur, ut aut antecedat illum aut sequatur. Non agnoscit venerandae vetustatis Agobardinus, non Corbeiensis ille qui recensetur in vetere catalogo bibl. Corbeiensis in Ang. Maii Spicilegio Rom. tom. V, p. 203., nec liber Ioh. Gangneii aut Masburensis Sig. Gelenii codex habuisse eum inde suspicari licet, quod scriptura multum quidem in libro De Praescriptione Haereticorum, cui De

gam. Taceo[a] enim Iudaismi haereticos, Dositheum, inquam, Samaritanum, qui primus ausus est prophetas quasi non in spiritu

Haeresibus libellum adsuerunt, sed in ipso hoc fere nusquam a Rhenaniana discrepat. Nec Tertulliani ingenii atque fervoris est eiusmodi indiculum de haeresibus, ne dicam contra haereticos, compilare inertique et quasi balbutienti stilo gravissimarum adversus Marciones, Hermogenes, Valentinianos ceterosque haereticos disputationum vim et virtutem infringere. Et occurrunt quaedam in hoc libello quorum ubi tamen interesset nullam mentionem fecisse Tertullianum videmus, ut docuit iam Rigaltius adnot. ad cap. 6., quem consule. In Paterniacensi libro, hodie Seletstadiensi, libellus hic collocatus est post librum De Praescriptione Haereticorum et caret titulo, contra in Hirsaugiensi, quo altero usus est Rhenanus, inque reliquis quos novi codicibus manu exaratis, id est in duobus Laurentianis, in duobus Magliabechianis, in Leidensi, ut in indiculo quoque Io. Trithemii, antecedit. Tertulliani De Praescriptione Haereticorum libro primum adsuit Rhenanus in editione Basil. MDXXXVIIII., inque margine adnotavit: „Haec appendix male revulsa fuerat a reliquo corpore," quae verba leguntur etiam in margine editionis Ioh. Gangneii et editionis Sig. Gelenii, qui hunc ordinem retinuerunt. Seiunxerunt iterum demum Iac. Pamelius, atque Nic. Rigaltius, qui ad ultima verba libri De Praescriptione Haereticorum haec adnotavit: „In codice Agobardi non ultra pergit liber De Praescriptione Haereticorum, neque ulla fit mentio sequentis opusculi quod incipit, *Quorum haereticorum ut plura praeteream* cett. Et iacebit ἀκέφαλον, nisi dicimus sic a Tertulliano adnexum fuisse operi De Praescriptione Haereticorum, ut eo absoluto cum aliquis adscripsisset, '*Explicit De Praescriptione Haereticorum,* idem, quisquis ille fuerit eius aevi scriptor, pro titulo sequentis opusculi subiecerit, *Quorum haereticorum,* daturus scilicet catalogum eorum quos generali praescriptione submovendos censeret, ac deinde incipiat opusculum, *Taceo enim Iudaismi haereticos,* quod idcirco portio ac sequela praecedentis habeatur, proptereaque nullibi citatum ab auctore separatim reperiatur. Stilus certe non absimilis videtur Septimiano. In quibusdam vero exemplaribus praecedit librum De Praescriptione Haereticorum." De hoc dissentio ab Rigaltio. Cum enim in omnibus quot novi codicibus, excepto quidem uno Paterniacensi, non sequatur liber Tertulliani De Praescriptione Haereticorum, sed praecedat, verba *Quorum haereticorum* alio referenda esse videntur quam quo Rigaltius retulit. Pertinent potius ad inscriptionem, non ad subscriptionem. Arbitror autem hunc librum sive libri ἀποσπασμάτιον ab aliquo magistro additum fuisse ut indiculum veterum eorum exhiberet haereticorum quibus praescriptum a Tertulliano esse videretur, postea vero accidisse ut is alieni auctoris indiculus in ipsius Tertulliani nomen transiret. Scimus et Novatiani libros inter Tertullianeos per aliquot saecula circumlatos, et Tertulliani libellum De Trinitate ab haereticis olim fuisse corpori epistularum Cypriani insertum tradit Rufinus De Adulteratione Librorum Origenis pag. 253. tom. V. Opp. ed. Bened. Sed de auctore quoque huius indiculi quid suspicer dicam. Invenio apud Hieronymum De Scriptt. Eccles. cap. 74. Victorinum Petavionensem scripsisse libellum „Adversum Omnes Haereses"; quem ipsum libellum significavit, ni fallor, etiam Optatus Milevit. lib. I., ubi „Marcion, inquit, Praxeas, Sabellius, Valentinus et ceteri temporibus suis *a Victorino Petavionensi,* a Zephyrino Urbico et Tertulliano Carthaginiensi usque ad Cataphrygas et ab aliis assertoribus ecclesiae catholicae superati sunt." Victorini libellum, certe particulam eius, hunc indicem esse non sine aliqua probabilitate tibi persuaseris. Si adposuerat, coniecto, magister veri auctoris nomen ad titulum „Adversus Omnes Haereses" (duo Florentini codices pro *Haereses* habent *Haereticos*, quod correctricis manus esse puto quae videlicet quo verba „Quorum haereticorum" referrentur dare voluerit), id prae clariore Tertulliani facile postea intercidere potuit. Et oscitanti librariorum sollertiae ipse forsitan Tertullianus videbatur se libellum „Adversus Omnes Haereses" scripsisse significare sub finem libri De Praescriptione Haereticorum verbis „Sed nunc quidem generaliter actum est a nobis *adversus haereses omnes*" cett., et De Carne Christi cap. 2 „Sed plenius eiusmodi praescriptionibus *adversus omnes haereses* alibi iam usi sumus." Et stili genus in hoc spurio fetu meae coniecturae nonnihil favet. Hieronymus l. l. „Victorinus, in-

sancto locutos repudiare, taceo Sadducaeos, qui ex huius erroris radice surgentes ausi sunt ad hanc haeresim etiam resurrectionem carnis negare, praetermitto Pharisaeos, qui [2]additamenta quaedam [3]legis [4]adstruendo a Iudaeis divisi sunt, unde etiam hoc accipere ipsum quod habent nomen[b] digni fuerunt, cum his etiam Herodianos, qui Christum Herodem esse dixerunt: ad eos me converto qui ex evangelio haeretici esse voluerunt. Ex quibus est primus omnium Simon Magus, qui in Actis Apostolorum condignam meruit ab apostolo Petro iustamque sententiam. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est summum deum, mundum autem ab angelis suis institutum, [5]ad daemonem se errantem[c], qui esset [6]sa-

2. adimendo *A.* 3. legi *cd.* 4. adstruenda *A.* 5. ad daemonem se errantem, qui esset *ego.* a daemone se errante qui esset (etiam *A.*) *A. Hirsaugiensis liber.* a (ac *B.*) daemone se oberrante qui esset *Babcd.* ad oves aberrantes se qui esset *Nic. Rigaltius.* ad daemonem secum errantem qui esset *Fr. Iunius.* ad Ennoiam se ovem errantem, quae esset *Desid. Heraldus ad Arnob. Adv. Natt. p.* 90. ad Ennoeam se aberrantem, quae esset *Semler.* 6. sapientiam descendisse quaerendam *A.*

quit, Petavionensis episcopus, *non aeque Latine ut Graece noverat,* unde opera eius grandia sensibus *viliora videntur compositione* verborum." Idem Prolog. in Expositione Esaiae p. 3. tom. III. Opp. ed. Bened.: „Praeter sanctae memoriae martyrem Victorinum, qui cum apostolo dicere poterat, *Etsi imperitus sermone,* non tamen scientia" cett. Idem Epist. ad Paulin. pag. 567. tom. IV. Opp. ed. Bened.: „Inclyto Victorinus martyrio coronatus *quod intellegit eloqui non potest.*" Quae utique iudicia etiam de huius indiculi auctore valent. Hieronymum autem Victorini scripta multum pertractavisse inde colligitur quod satis frequentem eius suis ipsius operibus mentionem interiecit (v. praeter eos quos supra adtuli locos Prolog. in Comment. super Matth. p. 3. tom. IV., Epist. ad Riparium p. 276. tom. IV., Epist. ad Pammachium et Oceanum p. 346. tom. IV., Adv. Rufinum Apol. I, p. 351. tom. IV., Epist. ad Magnum Orat. p. 656. tom. IV. Opp. ed. Bened.): et ex hoc qui Tertulliano vulgo ab editoribus adscribebatur de haeresibus libello non pauca excerpta deprehendis in Hieronymi libro Adversus Luciferianos, et in Indiculo De Haeresibus, a Claudio Menardo Parisiis anno MDCXVII. edito.

Cap. I. a. Taceo] Hieronymus Adv. Luciferianos p. 304. tom. IV. Opp. ed. Bened. „Taceo de Iudaismi haereticis, qui ante adventum Christi legem traditam dissiparunt, quod Dositheus Samaritanorum princeps prophetas repudiavit, quod Sadducaei ex illo radice nascentes etiam resurrectionem carnis negaverunt, quod Pharisaei a Iudaeis divisi propter quasdam observationes superfluas nomen quoque a dissidio susceperunt, quod Herodiani Herodem regem suscepere pro Christo: ad eos venio haereticos qui evangelia laniaverunt."

b. quod habent nomen] *Cf.* Barth. ad Statii Theb. VIII, 320. tom. III, p. 862.

c. ad daemonem se errantem] Ita correxi atque distinxi hunc locum. Vulgata scriptura et distinctio erat „institutum, a daemone se oberrante, qui esset sapientia, descendisse quaerendum apud Iudaeos. se in phantasmate" cett. Rigaltius volebat „ad oves aberrantes se qui esset sapientia descendisse quaerendum. Apud Iudaeos" cett., cum in Hieronymi Indiculo reperiret „Ideoque se descendisse, ut ovem salvaret perditam. Christum apud Iudaeos non esse passum" cett. Melius Heraldus Animadv. ad Arnob. lib. II. p. 90 „ad Ennoiam se ovem errantem, quae esset sapientia, descendisse quaerendum." Sed retinendum erat daemonis vocabulum. Ita enim vocatur Helena illa, Simonis scortum de qua Irenaeus Adv. Haeres. I, 20 „Hic Helenam quandam, quam ipse a Tyro civitate Phoenices quaestuariam cum redemisset, secum circumducebat, dicens hanc esse primam mentis eius conceptionem, matrem omnium, per quam in initio mente concepit angelos facere et

pientia, [7]descendisse quaerendum, apud Iudaeos se in phantasmate [8]dei non passum[d], sed esse quasi passum. Post hunc Menander discipulus ipsius, similiter magus, eadem dicens quae Simon [9]aeque quicquid se Simon dixerat, hoc se Menander esse dicebat, negans habere posse quemquam salutem, nisi in nomine suo baptizatus fuisset. Secutus est post haec et Saturninus[e], et hic similiter dicens [10]innascibilem Virtutem, id est deum, in summis [11]et illis infinitis partibus et in superioribus manere, longe autem [12]distantes ab hoc angelos [13]inferiorem mundum fecisse[f], et quia splendor quidam luminis [14]desursum in inferioribus [15]refulsisset[g], ad similitudinem [16]illius luminis [17]angelos hominem instituere curasse: hunc super terram iacuisse reptantem[h]; cuius lumen illud et virtutem [18]illam superiorem propter misericordiam scintillam salvam esse, [19]cetera hominis perire: Christum in [20]substantia corporis non fuisse, et phantasmate tantum quasi passum fuisse: resurrectionem carnis

7. discendisse *B.* 8. dei passum . post hunc Menander *A.* 9. aeque quicquid *A.* ipse, quicquid *reliqui.* 10. innoscibilem *Fr. Iunius.* 11. illis et *Fr. Iunius.* 12. distantur et ab hoc *B.* 13. inferiorem *d., ex coniectura Fulvii Ursini.* inferiores *reliqui.* 14. defusum *A.* 15. refulsisse *A.* 16. illam superiorem propter illius *d.* 17. angelos hominem instituere curasse *ego, cum Fulvio Ursino et Ios. Scaligero.* angelos hominem instituere, angelos curasse *libri omnes.* 18. illam superiorem propter *om. d.* 19. ceteram *AB.* ceterum *Semler.* 20. substantiam *A.*

archangelos. Hanc enim Ennoiam exilientem ex eo cognoscentem quae vult pater eius degredi ad inferiora — — *Fuisse autem eam et in illa Helena propter quam Troianum contractum est bellum* — — — Transmigrantem autem eam de corpore in corpus ex eo et semper contumeliam sustinentem in novissimis etiam in fornice prostitisse, et hanc esse perditam ovem. Quapropter *et ipsum venisse, uti eam assumeret,* et liberaret eam a vinculis" cett. Hanc *Helenam* et *Selenen* passim apud scriptores vocari in vulgus constat. *Luna* dicitur in Clementis Recognitt. II, 9 sqq. Ceterum, si placet, cf. etiam Tertull. De Anima cap. 34.

d. in phantasmate dei non passum] Epiphanius XXI, 1: „*παθόντα δὲ μὴ πεπονθέναι, ἀλλὰ δοκῆσαι μόνον.*" Irenaeus l. l. „et passum autem in Iudaea putatum, cum non esset passus."

e. Saturninus] *Σατορνῖλον* appellat Epiphanius.

f. longe autem distantes ab hoc angelos inferiorem mundum fecisse] Recte Fulvius Ursinus *inferiorem* pro vulgata *inferiores,* quod idem significaret quod antea *longe distantes.* Epiphanius Haeres. XXIII, 1: „*διεστάναι τῆς ἄνω δυνάμεως.*" Philaster cap. 31 „distare angelos a Virtute illa et mundum esse divisum per ordinem angelis." Pro *innascibilem* in praegresso Fr. Iunius maluit *innoscibilem,* quia Irenaeus Adv. Haer. I, 22 dicat „Saturninus — — unum patrem *incognitum* omnibus ostendit." Sed cf. Irenaeus paulo infra „Salvatorem autem *innatum* demonstravit." Theodoretus Haeret. Fabul. I, 3 „*τὸν δὲ σωτῆρα — — ἀγέννητον ἔφησε καὶ ἀσώματον καὶ ἀνείδεον.*"

g. desursum in inferioribus refulsisset] Irenaeus l. l. „desursum a summa potestate lucida imagine apparente." Cf. Philaster cap. 31.

h. super terram iacuisse reptantem] Irenaeus l. l. „qui cum factus esset et non potuisset erigi plasma propter imbecillitatem angelorum, sed quasi vermiculus scarizaret, miserantem eius desuper Virtutem, quoniam in similitudinem eius factus esset, emisisse scintillam vitae, quae erexit hominem et articulavit et vivere fecit. Hanc igitur scintillam vitae post defunctionem recurrere ad ea quae sunt eiusdem generis dicit et reliqua ex quibus facta sunt illa resolvi." Cf. Tertull. De Anima cap. 23. Epiphan. Haer. XXIII, 1. Theodoretus Haeret. Fab. I, 3. Philaster cap. 31.

nullo modo futuram esse. Postea Basilides haereticus erupit. Hic esse [21] dicit summum deum nomine [22] Abraxan, [23] quo mentem creatam, quam Graece [24] *νοῦν* appellat; inde verbum; ex illo [25] providentiam, virtutem et sapientiam, ex ipsis inde principatus et potestates et angelos factos, deinde infinitas angelorum editiones et probolas[i], ab istis angelis [26] trecentos sexaginta quinque caelos institutos, et mundum in [27] honore [28] Abraxae, cuius nomen hunc in se habeat numerum computatum[k]. In ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum, novissimum ponit Iudaeorum deum, id est deum legis et prophetarum, quem deum negat, sed angelum dicit: huic sortito obtigisse sèmen Abrahae, atque ideo hunc de terra [29] Aegypto filios Israël in [30] terram Chanaan transtulisse: hunc turbulentiorem[l] prae ceteris angelis, atque ideo et seditiones frequenter et bella concutere, sed et humanum sanguinem fundere: Christum autem non ab hoc, qui fecerit mundum, sed ab illo Abraxa missum, venisse in [31] phantasmate, sine substantia carnis fuisse; [32] hunc passum [33] apud Iudaeos non [34] esse, sed vice ipsius Simonem crucifixum esse; unde nec in eum credendum esse qui sit crucifixus, ne quis confiteatur in Simonem credidisse. Martyria negat esse facienda. Carnis resurrectionem graviter impugnat, negans salutem corporibus repromissam. [35] Alter haereticus Nicolaus emersit. Hic de septem diaconis, qui in Actis Apostolorum allecti sunt, fuit. Hic dicit tenebras in [36] concupiscentia luminis et quidem foeda et obscoena [37] fuisse; ex hac permixtione pudor est dicere quae foetida [38] et immunda. Sunt et cetera obscoena. [39] Aeones[m]

21. dicat *A*. 22. abraxen *A*. Abraxaen *B*. 23 ex quo *cd*. 24. nunc *A*. 25. providentiam, ex providentia *d., Iac. Pamelius*. providentia, ex providentia *c*. providentia *b*. 26. CCCLXV caelos *A*. 27. honorem *Fr. Iunius. Probo*. 28. Abraxat *AB*. 29. Aegypto *a*. ex Aegypto *AB*. Aegypti *bcd*. 30. terra *ABa*. 31. phantasma *A*. 32. hunc passum *om. A*. 33. a Iudaeis *Acd. liber Vaticanus*. 34. ex se, sed *A*. 35. Aliter *Fr. Iunius*. 36. concupiscentiam luminis, sed *AB*. 37. *Verba* fuisse — — et cetera obscoena *om. A*. 38. et immunda sunt., *verbis* et cetera obscoena *deletis, d*. et immunda sint. Sunt et cetera obscoena. *Leopoldus*. 39. Aeones *Nic. Rigaltius*. Homines *d*. Omnes *reliqui*. Communes *Latinius*.

i. probolas] Interpretatur Macereus primas phalangis partes. Nam singulis angelorum ordinibus singulos caelos illi adscribunt, paulo apertius a primo usque ad trecentesimum sexagesimum quintum. Mihi interim magis probatur, ut dicamus synonyma *editiones* et *probolas*. (Iac. Pamelius.) Probabis Pamelii interpretationem. Cf. etiam Desid. Herald. ad Arnob. p. 91.

k. hunc in se habeat numerum computatum.] V. Augustin. De Haeres. cap. 4. Cf. Iren. I, 23. Theodoret. Haeret. Fab. I, 4. Epiphan. Haer. XXIV. Philaster cap. 32.

l. hunc turbulentiorem] Indiculus Hieronymi: „Hic angelus protervitate sua exaltavit se supra ceteros angelos.“ (Rigalt.)

m. Aeones] Ita emendandum erat cum Rigaltio. Epiphan. Adv. Haeres. XXV, 6 „*ὕστερον δὲ μετὰ πάντας τούτους προβεβλῆσθαί τινα αἰσχρὸν Αἰῶνα, μεμίχθαι δὲ τοῦτον τῇ μήτρᾳ τῇ ἄνω προδεδηλωμένῃ.*“

enim refert [40]quosdam turpitudinis natos, et [41]complexus et permixtiones exsecrabiles obscoenasque coniunctas[n], et quaedam ex ipsis adhuc turpiora. Natos praeterea daemones [42]et deos et spiritus septem, et alia [43]satis sacrilega pariter et foeda, quae referre erubescimus, [44]et iam praeterimus. Satis est nobis, quod totam istam haeresim Nicolaitarum Apocalypsis domini gravissima sententiae auctoritate damnavit dicendo, Quia hoc tenes[o], odisti doctrinam [45]Nicolaitarum, quam et ego odi. (Apoc. II, 6. 15.)

(Cap. II.) Accesserunt his haeretici etiam illi qui Ophitae nuncupantur. Nam serpentem magnificant in tantum, ut illum etiam ipsi Christo praeferant. [1]Ipse enim, inquiunt, scientiae nobis boni et mali originem dedit. Huius animadvertens potentiam et maiestatem Moyses, inquiunt, aereum posuit serpentem, et quicunque ipsum adspexerunt, sanitatem consecuti sunt. [2]Ipse, aiunt praeterea, Christus in evangelio suo imitatur serpentis ipsius sacram potestatem [3]dicendo, Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis. (Io. III, 14.) Ipsum introducunt ad benedicenda [4]eucharistia[a] sua. Sed tota istius erroris et [5]scena et doctrina inde fluxit[b]. Dicunt enim de illo summo primario Aeone complures alios Aeones extitisse [6]inferiores, omnibus tamen istis Aeonem antestare cuius sit nomen Ialdabaoth. Hunc autem conceptum esse ex altero Aeone [7]Aeonibus inferioribus permixto, [8]seque postea, cum in superiora voluisset [9]eniti, gravitate materiae permixta sibi non potuisse ad [10]superiora pervenire, in medietate relictum extendisse se totum,

40. quosdam turpitudinis natos *ABabcd*. quasdam turpitudinis notas *Semlerus et Leopoldus*. 41. complexos *A*. 42. et *om. bc*. 43. satis inducit *Fr. Iunius*. 44. etiam *AB*. 45. Nicholaitarum *A*.

Cap. II. 1. Ipsi *A*. 2. Ipsi *AB*. 3. docendo *B*. 4. eucharistia *ABabd. liber Divionensis, teste Rigaltio*. eucharistica *c*. 5. scoena *B*. *Voculam* et *ante* scena *non agnoscit A*. 6. inferiore omnibus tum istis aeonem cuius *A*. 7. a quibus insertoribus permistos (permixtus *B*.) *AB*. 8. quae *A*. 9. empta gravitatem *A*. 10. superiora *Acd. Vaticanus*. superna *reliqui*.

n. obscoenasque coniunctas] Hoc est coniunctiones. Hieronymus Adv. Luciferianos de hoc ipso haeretico: „die noctuque nuptias faciens obscoenos et auditu quoque erubescendos coitus somniavit.“ (Rigalt.) *Coniunctas* substantivi loco positum esse pro *coniunctiones* Rigaltius nemini sano persuadebit. Sed insolenter est admodum dicere „complexus et permixtiones coniungere,“ et durius zeugma. Maluerim rescribere „obscoenosque coniunctus,“ id est coniunctiones. Varro De Lingua Lat. IX, I „Sic bigae, sic quadrigae a *coniunctu* dictae.“

o. Quia hoc tenes] Indiculus Hieronymi: „Spiritus autem sanctus haeresim appellans dicit ad ecclesiam, Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum.“ (Rigalt.)

Cap. II. a. eucharistia] Sic habet codex Divionensis. Atque ita etiam indiculus Hieronymi: „Et ipse illis eucharistia sanctificat.“ (Rigalt.) Eucharistia, id est *εὐχαριστεῖα*, atque hoc probo. (Fr. Iunius.)

b. inde fluxit.] Nempe ex Nicolaitarum et antecedentium somniis, ut monet Epiphanius. (Fr. Iunius.) Errat Iunius. Nam *inde* spectat ad ea quae sequuntur.

[10b]effecisse sic caelum. [11]Ialdabaoth tamen inferius descendisse et fecisse sibi filios septem: quem occlusisse superiora [12]dilatatione, ut, quia angeli quae superiora essent [13]scire non possent, ipsum solum deum putarent. Virtutes igitur illas et angelos inferiores hominem fecisse, et quia ab [14]infirmioribus et mediocribus virtutibus institutus esset, quasi vermem iacuisse reptantem; illum vero Aeonem, ex quo Ialdabaoth [15]processisset, invidia commotum scintillam quandam iacenti homini immisisse[c], qua excitatus per prudentiam saperet et intellegere posset superiora. Sic rursum Ialdabaoth [16]istum in indignationem conversum ex semetipso edidisse virtutem et similitudinem serpentis, et hanc [17]fuisse virtutem in paradiso, id est istum fuisse serpentem cui Eva quasi filio deo crediderat. Decerpsit, inquiunt, de fructu arboris, atque ideo generi humano scientiam bonorum et malorum contribuit. Christum autem non in substantia carnis fuisse; salutem carnis sperandam omnino non esse. Nec non etiam erupit alia quoque haeresis, quae dicitur [18]Cainaeorum[d]. Et ipsi enim magnificant[e] [19]Cain, quasi ex [20]quadam potenti virtute conceptum, quae operata [21]sit in ipso. Nam Abel ex inferiore virtute conceptum procreatum, et ideo inferiorem repertum[f]. Hi qui [22]hoc adserunt, etiam Iudam proditorem defendunt, admirabilem illum[g] et magnum esse memorantes propter utilitates quas humano generi contulisse iactatur. Quidam enim ipsorum gratiarum actionem Iudae propter hanc causam reddendam putant. Animadvertens enim, inquiunt, Iudas, quod Christus vellet [23]veritatem subvertere, tradidit illum, ne subverti veritas posset. Et alii sic contra disputant et dicunt. Quia potestates [24]huius mundi [25]nolebant pati Christum, ne humano generi per mortem [26]ipsius salus pararetur, saluti consulens generis humani tradidit Christum, ut salus, quae impediebatur per virtutes quae obsistebant ne pateretur

10b. et fecisse *Latinius*. 11. ialdabothum inferius *A*. 12. dilatione *Bab*. 13. scientiae *A*. 14. infirmibus *A*. 15. sedere in iudicio commotum *A*. 16. istam indignationem conversus *A*. 17. virtutem fuisse *A*. 18. Chaldaeorum *AB*. 19. chain *A*. 20. quodam potentis *A*. 21. sit imponam Abel *A*. 22. hoc om. *A*. 23. virtutem *A*. 24. huius *Acd. Vaticanus*. hae reliqui. 25. volebant *A*. 26. ipse salus pareret *A*.

c. scintillam quandam iacenti homini immisisse] Indiculus Hieronymi: „Itaque superna mater volens evacuare virtutem Ialdaboth operata est scintillam virtutis descendere in hominem, et continuo erexit eum, ut staret pedibus suis." (Rigalt.)

d. Cainaeorum.] Codicum scriptura *Chaldaeorum* est etiam apud Hieronymum Adv. Lucifer. p. 303. tom. IV. Opp. ed. Bened., ut adnotarunt Benedictini.

e. magnificant] Indiculus Hieronymi: „magnificant." (Rigalt.)

f. et ideo inferiorum repertum.] Indiculus Hieronymi: „et ideo illum esse occisum." (Rigalt.)

g. admirabilem illum] Indiculus Hieronymi: „omnium apostolorum fuisse doctiorem." (Rigalt.)

Christus, impediri omnino non posset, et ideo per passionem Christi non posset salus humani generis [27]retardari. Sed et illa haeresis processit quae dicitur [28]Sethoitarum. Huius perversitatis doctrina [28b]haec est: Duos homines ab angelis constitutos, Cain et Abel, propter [29]hos magnas inter angelos contentiones et discordias extitisse; ob hanc causam illam virtutem quae super omnes virtutes esset[h], quam matrem pronuntiant, dum Abel interfectum dicerent, [30]voluisse concipi et nasci hunc Seth loco Abelis, ut evacuarentur[i] angeli illi qui duos priores illos homines condidissent, dum hoc semen mundum [31]oritur et nascitur. Permixtiones enim dicunt angelorum et hominum iniquas fuisse, ob quam causam illam virtutem, quam, sicut diximus, pronuntiant matrem, ad vindictam etiam cataclysmum inducere, ut et illud permixtionis semen tolleretur et hoc solum semen, quod esset purum, integrum custodiretur. Sed enim illos, [32]qui seminis illos prioris instituissent, occulte et latenter et [33]ignorante illa matre virtute cum illis octo animabus in arcam misisse, etiam semen [34]Cham[k], [35]quo semen malitiae non periret, sed cum ceteris conservatum et post cataclysmum terris [36]redditum exemplo ceterorum excresceret et effunderetur et totum orbem et impleret et occuparet. De Christo autem sic sentiunt, ut [37]dicant illum tantummodo [38]Seth [39]et pro ipso Seth ipsum[l] fuisse.

Cap. III. Carpocrates praeterea hanc [1]tulit sectam: Unam [2]esse dicit virtutem, in superioribus principalem, ex hac prolatos angelos atque virtutes, quos distantes longe a superioribus [3]virtutibus mundum istum in inferioribus partibus [4]condidisse: Christum non ex virgine Maria natum, sed ex semine Ioseph [5]hominem tantummodo

27. tractari sed illa *A*. 28. Sethitarum *Fr. Iunius*. sed tortarum *A*. 28b. hoc *A*. 29. hoc *A*. 30. voluisset *B*. 31. moritur et *Bd*. morte et *A*. 32. qui seminis illos prioris *abcd*. quo (quos *in marg.*) seminis illos priores *B*. quos mines illos priores *A*. quo seminio illos priores *Fr. Iunius*. 33. iggoranter illam matrem virtutem octo animabus *A*. 34. Cham *Bd*. Chain *A*. Cain *B. in marg.*, *et reliqui*. 35. id est semen *A*. 36. reddito exemplo eterorum excrescere *A*. 37. illum dicant *A*. 38. sed *AB*. 39. et pro ipso Seth ipsum *abcd. liber Gorziensis*. et pro ipso sed ipsum *B*. sed per ipsum sedet ipsum *A*.

Cap. III. 1. *Malim* coluit. 2. dicit esse *A*. 3. virtutibus *abcd. liber Gorziensis*. virtutum *AB*. 4. contumeliis Christum *A*. 5. homine *A*., et *B. in marg.*

h. virtutem quae super omnes virtutes esset] In Indiculo Hieronymi vocatur „Trivirtus." (Rigalt.)

i. evacuarentur] Hoc est viribus privarentur vel superarentur. Cf. adnott. ad Tertull. De Patient. cap. 12. Irenaeus Adv. Haeres. V, 21 „primum eius impetum *evacuavit.*" Id. V, 22 „in lege sententias adversariorum nostrorum *evacuante,*". et paulo post „neque labem per labes *evacuari.*" Id. V, 24 „*evacuetur* apostasia eius."

k. etiam semen Cham] Epiphanius Haer. XXXIX, 3 „*εἰςέδυσαν* (sc. angeli) *τὸν Χὰμ εἰς τὴν κίβωτον ὄντα τοῦ αὐτῶν σπέρματος.*"

l. ipsum] Christum.

genitum, sane prae ceteris iustitiae [6]cultu[a], vitae integritate meliorem; hunc apud Iudaeos passum, solam animam ipsius [7]in caelo [8]receptam, eo quod et [9]firmior et robustior [10]ceteris fuerit; ex quo [11]colligeret, [12]retentata[b] animarum [13]sola salute, [14]nullas corporis resurrectiones. Post hunc [15]Cerinthus haereticus erupit, similia docens. Nam et ipse mundum institutum esse ab illis dicit; Christum ex semine Ioseph natum proponit, hominem illum tantummodo sine divinitate contendens, ipsam quoque legem ab angelis datam perhibens, Iudaeorum deum non dominum, sed angelum promens. Huius successor [16]Ebion fuit, [17]Cerintho non in omni parte consentiens, quod [18]a deo dicat mundum, non ab angelis factum, et quia scriptum sit[c], Nemo discipulus super magistrum, nec servus super dominum, legem [19]etiam proponit, scilicet ad excludendum evangelium et vindicandum Iudaismum.

Matth. X, 24. Luc. VI, 40. Io. XIII, 16.

Cap. IV. Valentinus autem haereticus [1]multas [2]introduxit fabulas. Has ego [3]circumcidens breviter expediam. Introducit enim [4]Pleroma et Aeones triginta; exponit autem hos per syzygias, id est coniugationes quasdam. Nam dicit in primis esse Bython et Silentium, ex his [5]processisse Mentem[a] et Veritatem, ex quibus erupisse Verbum et Vitam, de quibus rursum creatum Hominem et Ecclesiam. Sed enim ex [6]his quoque processisse duodecim Aeonas; de Sermone autem et Vita Aeonas alios decem: [7]hanc esse Aeonum triacontada,

6. cultu, vitae integritate *abcd., B. in marg., et liber Gorziensis.* cultu et vitae integritate *Leopoldus.* cultu integritate *AB.* 7. in *om. d.* 8. rectam *A.* 9. infirmior *A.* 10. ex ceteris *ABa.* 11. colligere *A.* colligere est *Fr. Iunius.* 12. retentata *ego.* retenta *Latinius, prob. Desid. Herald. ad Arnob. Adv. Natt. p.* 91. tentatam *A.* tentata *reliqui.* 13. solam salutem *A.* 14. multas *AB.* 15. Corinthus *AB.* 16. Hebion *cd.* 17. Corintho *AB.* 18. ab eo *A.* 19. esse proponit *AB.*

Cap. IV. 1. multa *A.* 2. introducit *d.* 3. circumcidens *A., et B. in marg.* circumdicens *B.* circumducens *reliqui, et Barth. Adverss. XIII,* 16. *p.* 740. circumducere *Latinius.* 4. pleromata aeonis *A.* pleromate aeones *B.* 5. processisse Mentem *P. Ciacconius. Probavit etiam Fr. Iunius.* processisse semen Mentem *libri omnes.* 6. his *Acd. Vaticanus.* eis *reliqui.* 7. hanc *cd.* haec *reliqui.*

Cap. III. a. prae ceteris iustitiae cultu] Indiculus Hieronymi: „Habuisse autem illum spiritum prophetalem.“ (Rigalt.)

b. retentata] Ita corrigendum erat. Syllaba finalis praegressi vocabuli absorpserat syllabam primam sequentis. Philaster cap. 35 „carnem vero in terra dimissam aestimat animique salutem solum, carnis autem non fieri salutem opinatur.“ Cf. Tertull. De Anima cap. 23. Irenaeus Adv. Haer. I, 24. Augustin. De Haeres. cap. 7. Epiphan. Haeres. XXVII, 4 sqq. Adde Desid. Herald. ad Arnob. p. 91.

c. et quia scriptum sit] Indiculus Hieronymi: „Carpocras, Cerinthus et Ebion: hi tres sibi successerunt, docentes omnia secundum legem, circumcidi, observare sabbata et dies festos Iudaicos. Christus enim haec omnia observavit. Sufficere dicentes ita esse doctorem ut magistrum.“ Unde manifestum est haec ita distinguenda: „Et quia scriptum sit, Nemo discipulus super magistrum, nec servus super dominum, legem etiam proponit“ cett. (Rigalt.)

Cap. IV. a. processisse Mentem] Vulgata est *processisse semen Mentem.* Sed recte Ciacconius expunxit vocem *semen,* utpote ex fine vocis praecedentis et principio sequentis conflatam.

quae [8]fit in Pleromate ex [9]ogdoade et decade ac duodecade. Tricesimum autem Aeonem[b] Bython illum videre voluisse et ad videndum illum ausum esse in superiora [10]conscendere, et quoniam ad magnitudinem ipsius [11]videndam capax non fuit, in [12]defectione fuisse et paene dissolutum esse, nisi [13]qui missus ad constabiliendum illum, ille quem [14]appellat Horon, confirmasset illum dicto [15]Iao pronuntiato. [14b]Istum[c] autem Aeonem in defectionem factum [15]Achamoth dicit in passionibus desiderii quibusdam fuisse et ex passionibus materias edidisse. [16]Expavit enim, inquit, et extimuit et [17]contristatus est, et ex his passionibus concepit et edidit. Hinc fecit caelum et terram et mare et omnia quaecunque sunt in eis, ob quam causam omnia infirma esse et fragilia et caduca et mortalia, quaecunque sunt ab ipso facta, quoniam quidem ipse fuerit de [18]defectione conceptus atque prolatus; hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis quas [19]Achamoth vel pavendo vel timendo vel contristando vel [20]sudando praestiterat. Nam ex pavore, inquit, tenebrae factae sunt, ex [21]timore et ignorantia spiritus nequitiae et malignitatis, ex tristitia et lacrimis humida fontium, fluminum materia marisque. Christum autem missum ab illo propatore, [22]qui est Bythos. Hunc autem in [23]substantia corporis nostri non fuisse, sed [24]spiritale nescio quod corpus de caelo deferentem, quasi [25]aquam per fistulam[d], sic per Mariam virginem transmeasse, nihil inde vel accipientem vel mutuantem. Resurrectionem huius carnis negat, [26]sed alterius legis[e] et prophetarum quaedam probat, quae-

8. fit *Acd. Vaticanus.* sit *B (in marg.) ab.* sint *B.* fiat *Fr. Iunius.* 9. octoade *ABab.* 10. pleromatis conscendere *cd.* 11. videndum *A.* 12. dilectione *A.* 13. qui missus *Latinius.* quia missus *B (in marg.) cd.* quia misis *A.* quia misisset *reliqui.* qui amissus *Fr. Iunius.* 14. appellant *cd.* 14 b. Istum — — factum *inducit Ios. Scaliger.* 15. Achamote *Bab.* athamote *A.* 16. expandit *A.* 17. contristata *cd.* 18. de defectione (*aut* desperatione) *ego.* deceptatione *AB.* de sporiatione *reliqui, ex Irenaeo.* de temptatione *Ios. Scaliger.* 19. Achamote *Bab.* athamote *A.* 20. suadendo *AB.* 21. timore ignorantiam *A.* 22. qui est Bythos *abcd.* qui est bython *A.* qui est bythion *B.* quem bython *B. in marg.* 23. substantiam *A.* 24. spiritalem *A.* 25. aqua *B.* 26. sed alterius legis *ego.* Sed ulterius, legis *Fr. Iunius.* sed non alterius. Legis *Latinius.* sed alterius. Legis *libri omnes.*

b. Tricesimum autem Aeonem] Indiculus Hieronymi: „Tricesimum itaque rotulum, quod est Sapientia, concupivit patrem videre." (Rigalt.)

c. dicto Iao pronuntiato. Istum] Ita correxi haec verba. Cf. Tertull. Adv. Valent. cap. 10 et 14. Irenaeus I, 7. cum interprr.

d. quasi aquam per fistulam] Cf. Irenaeus I, 7. Epiphan. Haeres. XXXI, 7. Philaster cap. 38. Augustin. De Haeres. cap. 11.

e. sed alterius legis] Interpunctio erat „sed alterius. Legis" cett. Haec Ludovicus de la Cerda Pamelium secutus ita interpretatur: „Negat resurrectionem carnis huius materialis, quae nunc videtur, affirmat vero resurrectionem alterius carnis, quae non videtur, veluti angelicae aut alterius sublimioris." Nec aliter de hoc loco nuperrime statuisse video M. I. Routh V. Cl. Scriptt. Eccles. Opusc. tom. I, p. 223. Sed plane falsa est illa verborum distinctio, quandoqui-

improbat, id est omnia improbat, dum quaedam reprobat. ;elium habet etiam suum praeter [27]haec nostra[f]. Post hunc runt [28]Ptolemaeus et Secundus haeretici, qui cum Valentino mnia consentiunt, in illo solo[g] differunt. Nam cum Valen- [29]Aeonas tantum triginta finxisset, isti addiderunt alios com- ; quatuor enim primum, deinde alios [30]quatuor[h] adgregave- Et quod dicit Valentinus Aeonem [31]tricesimum excessisse de mate, ut in defectionem, negant isti. Non enim ex illa tria- le fuisse hunc qui fuerit in defectionem propter desiderium li propatoris. Extitit praeterea Heracleon alter haereticus, qui /alentino paria sentit, sed novitate quadam pronuntiationis vult alia sentire. Introducit enim [32]in primis illud fuisse [33]quod ntiat[i], et deinde ex [34]illa monade duo, ac deinde reliquos is. [35]Deinde introducit totum Valentinum.

Cap. V. Non defuerunt post hos Marcus [1]quidam et Colarbasus, novam sim ex Graecorum alphabeto componentes. Negant enim veri- sine istis posse litteris inveniri, immo totam plenitudinem et tionem veritatis in istis litteris esse dispositam. Propter hanc causam Christum dixisse, Ego sum *A* et *Ω*. Denique Iesum um descendisse, id est columbam in Iesum venisse; quae o nomine cum περιστερὰ pronuntietur, [2]habere [3]secum nu-

ec *om. A*. 28. ptholomaeus *A*. 29. aeones *b*. 30. quatuor *ed., ex Ire-* : *Philastro*. octo *ABab*. 31. triginta *(A)B*. 32. illud in primis *A*. 33. lominum pronuntiat *I. M. Routh, ex Philastro*. quod pronuntiat ex ipso mo- et deinde *Iac. Pamelius*. 34. illo *A*. 35. deni *A*.
ıp. V. 1. quidem *A*. 2. habere *ABabc*. habeat *d*. 3. secum *ego*. secum os. *Scaliger*. secundum *libri omnes*.

: praecedentis enunciati verbo ne- *negat* ad sequens nequaquam repeti verbum affirmativum *pro-* el aliud eiusmodi, quod tamen st. Ceterum de Valentinianorum urrectionis dogmate cf. Epiphan. . XXXI, 7 „Τὸ δὲ ἑαυτῶν τάγμα τικὸν ὂν σώζεσθαι σὺν σώ- ἄλλῳ ἐνδοτέρῳ ὄντι, ὅπερ αὐ- ιμα πνευματικὸν καλοῦσι, φαν- ονι." Adde Tertull. Adv. Valen- . 27. Philastrum cap. 38. Augustin. eres. cap 11.
angelium habet etiam suum prae- c nostra.] Cf. Irenaeus III, 11. Reliqu. Sacr. II. p. 35.
illo solo] Pro *illo* fortassean bendum *uno*. Sed haesito. Video supra quoque cap. 2. scriptorem 1 soloecismum sibi indulsisse. i cum praecederent verba „Sed ius erroris scena et doctrina *inde* expectabatur ut sequeretur, non „Dicunt *enim* de illo" sqq., sed „*quod* dicunt de illo" sqq. Ita hic postquam dixit „in *illo* solo differunt," necesse erat sequentia adstruerentur non *nam*, sed *quod* particula.

h. alios quatuor] Irenaeus I, 5 et 6. p. 53. ed. Grabe. Philaster cap. 39 „dicens quatuor esse Aeonas et alios quatuor." Cf. Tertull. Adv. Valent. cap. 33.

i. quod pronuntiat] Hic etiam deesse aliquid videtur vocabuli. (Rigalt.) Nihil desidero. Novam pronuntiationem (id est ausdrucksweise, bezeichnungsweise, terminologie) dicit Heracleonem induxisse eiusque figmentum aliquod in rerum initio statuisse. Vanum videlicet ipsum nomen addere aspernatur. Ceterum cf. Philaster cap. 41 „principium esse unum *quem dominum appellat*, deinde de hoc natum aliud" cett. Augustin. De Haeres. cap. 16 „duo asserunt principia, unum ex altero et ex his duobus alia plurima."

merum DCCCI[a]. Percurrunt isti [4]Ω, Ψ, X, Φ, Y, T, totum usque ad [5]A, B[b], et computant ogdoadas et decadas. [6]Ita afferre illorum omnes vanitates [7]et ineptum sit et otiosum. Quod tamen non tantum iam vanum, sed etiam periculosum sit, alterum[c] deum fingunt praeter creatorem, Christum in substantia [8]negant carnis fuisse, negant carnis resurrectionem futuram.

Cap. VI. Accedit his Cerdon quidam. Hic introducit initia duo, id est duos deos, unum bonum et alterum saevum, bonum superiorem, saevum hunc mundi creatorem. Hic prophetias et legem repudiat, deo creatori renuntiat, superioris dei filium Christum venisse tractat, hunc in substantia carnis negat, in phantasmate solo fuisse pronuntiat, nec omnino passum, sed quasi passum, nec ex virgine natum, sed omnino nec natum. Resurrectionem animae tantummodo probat, corporis negat. Solum evangelium Lucae, nec tamen totum recipit. [1]Apostoli Pauli neque omnes neque totas epistolas sumit. Acta Apostolorum et Apocalypsim quasi falsa reicit. Post hunc discipulus ipsius emersit Marcion quidam nomine, Ponticus genere, episcopi filius, propter stuprum cuiusdam virginis[a] ab ecclesiae communicatione abiectus. Hic ex occasione qua dictum sit, Omnis arbor bona bonos fructus facit, mala autem malos, haeresim Cerdonis approbare conatus est, [2]*ut* eadem diceret[b] quae ille superior haereticus ante dixerat. Extitit post hunc Lucanus quidam nomine, Marcionis sectator atque discipulus, et hic per eadem vadens blasphemiae genera eadem docet quae Marcion et Cerdon docuerant. Post [3]hos subsequitur Apelles, discipulus Marcionis,

Matth. VII, 17.

4. u t x q ut *A*. 5. alphabeta *AB*. Alpha Beta *abcd*. 6. ita ut afferre *cd*. 7. et ineptum *A., Fr. Iunius*. ut ineptum *Bab*. ineptum *cd*. 8. negant *om. A*.
Cap. VI. 1. epistolas Pauli apostoli *A*. 2. ut eadem diceret *ego*. eadem diceret *A*. eadem dicere *Babcd*. eadem dicens (*aut* eademque dicere) *Fr. Iunius*. 3. hunc *A*.

Cap. V. a. habere secum numerum DCCCI.] Palmaria Ios. Scaligeri haec est emendatio, quam recepi. De numeri illius ratione v. Grabium ad Irenaeum I, 12. p. 71.

b. usque ad *A*, *B*] Id est usque ad initium totius ordinis.

c. alterum] Vulgata distinctio „et otiosum, quod tamen non tantum iam vanum, sed etiam periculosum sit. Alterum" cett. omnem horum verborum disturbaverat sententiam.

Cap. VI. a. propter stuprum cuiusdam virginis] Haec etiam narrat Epiphanius [Haeres. XLII, 1.]. Septimius tamen libro De Praescriptione Haereticorum et libris adversus ipsum Marcionem, ubi de eiecto Marcione ac de eius flagitiis plurima disserit, stupratae virginis non meminit. Unde opinari licet huncce catalogum haereticorum non esse Tertulliani. Nam et libro De Praescriptione Haereticorum Marcionensem continentiam laudat, et Marcionem castratorem carnis nuncupat in principio librorum adversus ipsum. Irenaeus quoque notat Marcionis discipulos continentiam nomen usurpasse, nuptias damnasse. (Rigalt.)

b. ut eadem diceret] Cum liber Leidensis haberet *diceret*, non dubitavi reponere *ut* particulam. Infinitivus enim quem dicunt finalis h. l. durior esset.

qui posteaquam in carnem suam lapsus est, a Marcione segregatus est. Hic introducit unum deum [4]infinitis superioribus partibus. Hunc potestates multas angelosque fecisse; [5]praeterea et aliam virtutem, quam [6]dici dominum dicit, sed angelum [7]ponit. [8]Hoc vult videri mundum institutum ad imitationem mundi superioris; cui [9]mundo permiscuisse paenitentiam, quia non illum tam perfecte fecisset quam ille superior mundus institutus fuisset. Legem et prophetas repudiat. Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut Marcion, neque in substantia veri corporis, ut evangelium docet, sed [10]ideo [11]quod e superioribus partibus [12]descenderet, ipso descensu sideream sibi carnem et aëream contexuisse: hunc in [13]resurrectione singulis quibusque elementis quae in [14]descensu suo mutuata fuissent in ascensu reddidisse, et sic dispersis quibusque corporis sui partibus in [15]caelo spiritum tantum reddidisse. Hic carnis resurrectionem negat. Solo utitur [16]et apostolo, sed Marcionis, id est non toto. Animarum solarum dicit salutem. Habet praeterea privatas, sed extraordinarias [17]lectiones suas, quas [18]appellat phaneroseis[c], Philumenes cuiusdam puellae, [19]quam quasi [20]prophetissam sequitur. Habet praeterea suos libros, quos inscripsit Syllogismorum, in quibus probare vult quod omnia [21]quaecunque Moyses de deo scripserit vera non sint, sed falsa sint.

Cap. VII.

His haereticis omnibus accedit [1]Tatianus quidam alter haereticus. Hic Iustini Martyris discipulus fuit; post hunc [2]diversa sentire coepit. Totus enim secundum Valentinum [3]sapit, adiciens illud, [4]Adam nec salutem consequi posse, quasi non, si rami salvi [5]fiunt, et radix salva sit. Accesserunt alii haeretici, qui dicuntur Secundum Phrygas, sed horum non una doctrina est. Sunt enim qui [6]Kata [7]Proclum [8]dicuntur, [9]sunt alii qui [10]Secundum Aeschinem pronuntiantur. Hi habent aliam communem blasphemiam, aliam

4. infiniti *Fr. Iunius.* in infinitis *I. M. Routh.* 5. praeterea *Fr. Iunius et Ios. Scaliger.* propterea *libri omnes.* 6. dici dominum dicit *Ios. Scaliger.* dicit dominum dici *Fr. Iunius.* dicit, dominum dicit *libri omnes.* 7. poneret *A.* 8. Hinc (*vel* Ab hoc) *Fr. Iunius.* 9. mundo *B* (*in marg.*) *abcd.* mundi *AB.* 10. ideo *ego.* in eo *ABabc., Fr. Iunius.* eo *d.* 11. quo *B.* 12. descenderet ipse, descensu *Fr. Iunius.* 13. resurrectionem *A.* 14. decessu suo mutatus fuisse *A.* 15. caelum *A.* 16. et *om. A.* 17. lcões *A.* 18. appellant *B.* 19. quamquam si *AB.* 20. prophetismam sic habet praeterea *A.* 21. quae Moyses *A.*

Cap. VII. 1. taccanus quidem *A.* 2. diversa *d., Latinius, Iac. Pamelius.* divisa *ABabc.* 3. capit *AB.* 4. Adam *abcd., ex Irenaeo.* quod iam *B.* quodam *A. Vaticanus.* 5. fiant *d.* 6. tanta *A.* 7. Procolum *Vaticanus.* 8. dicuntur *Acd. Vaticanus.* dicantur *reliqui.* 9. sunt alii qui *ego.* sunt aliqui qui *A.* sunt qui *reliqui, praeter B., in quo verba* sunt — pronuntiantur *non comparent.* 10. secundum Aeschinem pronuntiantur (pronuntientur *ab.*) *Aabcd.*

c. phaneroseis] Cf. Tertull. De Praescript. Haeret. cap. 30.

blasphemiam non communem, sed peculiarem et suam: et communem quidem illam, qua in apostolis [11]quidem dicant spiritum sanctum fuisse, paracletum non fuisse, et qua dicant paracletum plura in Montano dixisse quam Christum in evangelium protulisse, nec tantum plura, sed etiam meliora atque maiora. [12]Privatam autem blasphemiam illi qui sunt Kata Aeschinem hanc habent qua adiciunt etiam hoc, [13]uti dicant Christum ipsum esse filium et patrem.

Cap. VIII. Est praeterea his omnibus etiam Blastus accedens, qui latenter Iudaismum vult introducere. Pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi XIIII. mensis. Quis autem nesciat [1]quoniam[a] evangelica gratia evacuatur[b], si ad legem Christum [2]redigit? Accedit his [3]Theodotus haereticus Byzantius, qui posteaquam [4]Christi pro nomine [5]adprehensus[c] negavit, in Christum blasphemare non destitit. Doctrinam enim introduxit qua Christum hominem tantummodo diceret, deum autem illum negaret, ex spiritu quidem sancto natum ex virgine, sed hominem solitarium atque [6]nudum, [7]nulla alia prae ceteris nisi sola iustitiae auctoritate. Alter post hunc [8]Theodotus haereticus erupit, qui et ipse introduxit alteram sectam et ipsum hominem Christum tantummodo dicit ex spiritu sancto [9]et virgine Maria conceptum pariter et natum, sed hunc inferiorem esse quam Melchisedech, eo quod dictum sit de Christo: Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech. [10]Nam illum Melchisedech [11]praecipuae gratiae caelestem esse virtutem, eo quod agat Christus pro hominibus depre-

Hebr. V, 6. VI, 20. VII, 17.

11. quidem *ABcd. Vaticanus.* quidam *ab.* 12. Privatam autem *Acd. Vaticanus.* Privam autem *Ios. Scaliger.* Privatam *reliqui.* 13. ut *d.*

Cap. VIII. 1. quomodo *A., pro more.* 2. redditur *A.* 3. theodocus *A. Vaticanus.* 4. Christi *abcd. Paterniacensis, Gorziensis, Vaticanus.* Christum *AB. Hirsaugiensis.* 5. adprehensus *ABab. Paterniacensis, Gorziensis, Hirsaugiensis.* conprehensus *cd., ex Vaticano.* 6. mundum *A.* 7. nulla alia *cd., ex Vaticano.* nullo alio *reliqui.* 8. theodocus *A. Vaticanus.* 9. et *ego.* ex *libri omnes.* 10. Nam illum Melchisedech *om. A.* 11. praecipua gratia *A.* praecipua et Graecia *A.* praecipuam et egregiam *B. in marg.*

Cap. VIII. a. quoniam] Particulas *quoniam, quia, quod* eius aevi scriptores vulgo ponere pro accusativi structura cum infinitivo notum est. Cf. quae adnotavi ad Tertull. Ad Martyr. cap. 4.

b. evacuatur] Cf. supra adnott. ad cap. 2.

c. Christi pro nomine adprehensus] *Pro nomine Christi,* hoc est ob professionem nominis Christiani. Hunc locum sic scripsimus consentientibus exemplaribus vetustis Gorziensi Paterniacensique „qui posteaquam Christi pro nomine adprehensus est, in Christum blasphemare non destitit.“ Quae verba ausus est quidam in Hirsaugiensi volumine ad Augustini narrationem mutare, qui scribit horum haereticorum auctorem lapsum in persecutione, ut eius casus opprobrium devitaret, asserere coepisse Christum tantum esse hominem, quo non deum, sed hominem negasse videretur. Itaque scripsit „qui posteaquam Christum pro nomine adprehensus negavit, in Christum blasphemare non destitit.“ Nec vero magnopere refert quoad sententiam. (Rhenanus.)

cator et advocatus ipsorum factus; Melchisedech facere pro caelestibus angelis atque virtutibus. Nam esse illum usque adeo Christo meliorem, ut [12] ἀπάτωρ sit, ἀμήτωρ sit, ἀγενεαλόγητος sit, cuius neque initium neque finis comprehensus sit aut comprehendi possit. Sed post hos omnes etiam Praxeas quidam haeresim introduxit, quam Victorinus [d] corroborare curavit. Hic deum patrem omnipotentem Iesum Christum esse dicit, hunc crucifixum passumque contendit [13] et mortuum, praeterea se ipsum sibi sedere ad dexteram suam cum profana et sacrilega temeritate proponit.

12. apator sit, ametor sit, agenealogitus (agenealogetus *d.*) *ABabcd.* 13. et *om. ABabc.* — *Subscriptio in B. est* Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE HAERESIBVS LIBRI FINIS.

d. Victorinus] Hic Victorinus qui fuerit plane ignoramus. Nihil de eo apud alios scriptores. Atque secundum ea quae leguntur apud Tertull. Adv. Prax. cap. 1. non dubito hic latere episcopi Romani nomen, nomen Victoris. Victorem significari a Tertulliano l. l. iam censuit Fabricius (ad Philastri cap. 49. p. 102.). Sed novissimis diebus vir doctus quidam de hoc quem pertracto loco mirificam plane hanc tulit sententiam, ut nomen Victorini pleniorem nominis Victoris formam esse statueret. Hoc profecto nequit ferri. Duas propono quae pari iure potuerunt esse corruptelae causas. Aut enim, si, quae mea est coniectura, hic libellus, sive potius excerpta, sunt Victorini Petavionensis, huius nomen de subscriptione in nomen Victoris hic aberrasse putaverim, aut extitisse in exemplari aliquo archetypo nomen Zephyrini, eique cum librarius ab emendatrice manu nomen Victoris superscriptum inveniret (Victor / Zephyrinus), infelici cum errore utriusque episcopi nomen in unum Victorini, nescio cuius, conflasse.

'EX LIBRIS TERTULLIANI

DE EXECRANDIS GENTIUM DIIS.

Tantum caecitatis invasit genus Romanum, ut inimicum suum Dominum vocent et ablatorem bonorum adeo datorem sibi esse praedicent, atque illi gratias agant; vocant ergo illos nominibus humanis, non propriis; nesciunt enim eorum nomina; quia sint daemones intelligunt, sed historias veterum Regum legunt, quorum actum cum videant fuisse mortalem, deifico honorificant eos nomine. Iovem quem vocant quemque putant summum Deum, quando natus est, a constitutione mundi erant ad illum tempus anni ferme tria

1. Hoc fragmentum, cuius apographum debeo humanitati V. Cl. I. Geel, bibliothecae Leidensi praefecti, ab Ios. Maria Suaresio ex bibliotheca Vaticana erutum prodiit Romae anno MDCXXX. Cui editor haec praefatus est: „Candido Lectori Iosephus Maria Suaresius Avenionensis Salutem. Candide Lector. Patet mihi facilis aditus ad bibliothecam Vaticanam, benignitate Cardinalis Amplissimi Francisci Barberini bibliothecarii atque Maecenatis mei, qui vere bibliotheca vivens vocari posset, et benevolentia Felicis Contelorii custodis, viri scientiis omnibus instructi. Illic ego dum singula lustro, incidi peropportune in pervetustum codicem e membrana, perscriptum litteris Longobardicis, qui praefert aetatem sexcentorum aut septingentorum annorum, cumque Bedae Chronicon, et alia quae continebat, percurrissem, in calce inveni fragmentum librorum Tertulliani de execrandis gentium divis, cuius ultimi versus fuerant erasi, et quod in Iovis elevanda divinitate solum insumitur. Id ego cum semel iterumque perlegissem, ac deinde contulissem, assentimus (*sic*) cum his quae de Iove scribit idem Tertullianus in libris adversus Nationes et in Apologetico; diversum penitus reperi stilum, tamen purum putum Tertullianeum et ego agnovi et amici, quibus ostendi, omnes consenserunt. Hoc igitur, quamvis fragmentem, diutius latere nolui et nunc in commune et in publicum emitto auspiciis Urbani Pont. Max., quo in Cathedra Petri sedente non Musae tantum politioresque litterae ac disciplinae, poetis et historicis passim exundantibus et exsudantibus quasi reddita iuventute revirescunt, verum etiam sanctorum Patrum operibus undique prodeuntibus in lucem orthodoxa religio ubique terrarum caput attollit et reflorescit. Deum precor ut ipsum et illustrissimum Cardinalem Franciscum Barberinum Atlantis tanti Herculem ad Ecclesiae suae decus diutissime sospitem esse velit. Tu, lector, apprecare, et hoc meo munusculo gratus utere, fruere." Cuius fragmenti stilum quo iure aut nomine statim „purum putum Tertullianeum" agnoscere potuerit Suaresius cum suis amicis, ego non facile assequor. Multum enim a vigore stili Tertullianei abhorret. Qua de causa hoc ἀποσπασμάτιον declamatori potius alicui Tertulliani scriptorum non plane ignaro quam ipsi tribuerim.

millia. Hic in Graecia nascitur de Saturno et Ope, et ne a patre interficeretur, aut si fas est dicere, denuo pareretur, Cretam delatus consilio matris in antro Idaeo nutritur, a [2]Cretibus hominibus natis arma quatientibus occultatur, caprae ubera sugit, cuius excoriatae pelle amictus utitur nutricis suae, scilicet a se interfectae: sed tres cincinnos aureos ei assuit centenum boum singulos pretium valentes, sicut meminit auctor eorum Homerus, credere si aequum est. Hic adulta aetate cum patre annis compluribus bellum gessit, superavit, parricidio domum invasit, sorores virginis stupravit, quarum unam in connubio elegit, patrem armis fugavit: caetera autem actus illius scripta sunt. Ex connubiis alienis aut virginibus violatis filios sibi adulteros generavit, pueros ingenuos attaminavit, tyrannico regalique imperio oppressit populos, sine lege: hunc pater quem Initialem deum fuisse opinantur errantes, celari in insula Creta ignoravit, filius quoque, quem potentiorem deum credunt, fugatum a se patrem latere in Italia nescit. Si erat in caelo, cum non videbat quid in Italia gereretur? Non enim in angulo est terra Italia. Quamquam si fuisset deus, latere eum nihil debebat: latuisse autem ibi, quem Itali Saturnum vocitaverunt, liquido opprobatum est, a cuius latitatione lingua Hesperia Latina nominata est usque in hodiernum: sicut etiam auctor eorum Virgilius meminit: ergo in terra generatus dicitur, dum, et ne ab eo regno pellatur, timet, et tamquam aemulum quaerit necare, et subreptum nescit latere, et postea deus filius patrem prosequitur, interficere quaerit immortalis immortalem, credi potest, et intervallo pelagi fallitur, et fugisse ignorat, et cum haec agerentur inter duos deos in terris caelum desertum est. Nemo administrabat pluvias, nemo tonabat, nemo gubernabat tantum molem orbis. Nec enim possunt dicere actum illorum, et bella in caelo esse facta: haec enim in monte Olympo fiebant in Graecia: sed nec caelum [3]Olympum vocatur, caelum enim caelum est, de quibus ergo actibus eorum primum tractabimus, de nativitate, de latitatione, de ignorantia, de parricidio, de adulteriis, de obscenis actibus, de rebus non a deo, sed ab hominibus immundissimis et truculentissimis commissis, qui si essent in his temporibus, omnibus legibus rei subiacerent, quae multo iustiores et severiores quam actus illorum. Patrem armis pulsavit, lex Falcidia et Sempronia parricidam in culeo cum feris ligaret, et sorores corrupit, lex Papinia omnibus poenis per singula membra probrum puniret, connubia aliena invasit, lex Iulia adulterum suum capite afficeret, pueros ingenuos attaminavit, lex Cornelia transgressi

2. *„Forte* Curetibus“ *legitur in marg.* 3. *„Forte* Olympus“ *legitur in marg.*

foederis ammissum novis exemplis novi coitus sacrilegum damnaret. Hic nec divinitatem habuisse ostenditur: erat enim homo: latuit eum fuga patris: huic tali homini, tam nefando regi, tam obsceno tamque crudeli dei assignatus est honos ab hominibus, qui utique cum sit in terra natus et per incrementa aetatum adultus, in qua omnia haec mala admisit et modo non sit in ea, quid putatur, nisi mortuus, aut nunquid putat stultus error pennas ei natas in senectute, unde ad caelum volaret? sed possunt et hoc credere orbati sensu homines, si tamen credunt eum cygnum factum esse, ut generaret Castores, et aquilam, ut contaminaret Ganymedem, et taurum, ut violaret Europam, aurum, ut violaret Danaen, et equum, ut generaret Pirithoum, hircum, ut generaret [4]Egyppam de capra, Satyrum, ut opprimeret Antiopam, haec quia adulteria spectant, ad quae proni sunt peccatores: ideo facile credunt, ut male facti auctoritates et omnis spurcitiae de ficto deo mutuentur. Num caetera quae credi possunt actus illius, quae et vera sunt quaeque sine transfiguratione eum aiunt gessisse quam sint inemendata animadvertunt: ex Semele generat Liberum, ex Latona Apollinem et Dianam, ex Maia Mercurium, ex Alcmena Herculem. At caeteras eius corruptelas quas ipsi confitentur, nolo conscribere, ne rursus foeditas iam sepulta auribus renovetur. Sed horum paucorum mentionem feci, quos deos et ipsos credunt errantes scilicet de incesto patre generatos, adulterinos, supposititios, et Deum videntem aeternum sempiterni [5]numinis praescium futurorum, immensum talibus cum nefandis criminibus diffuderunt.

4. *„Forte* Aegipana" *legitur in marg.* 5. *„Forte* filium *deest" legitur in marg.*

CARMEN DE IONA PROPHETA*.

Post Sodomum et Gomorum viventia funera in aevum,
Et cinerum senio signata incendia poenae,
Et frustra solis oculis nascentia poma,
Et pariter facti mortem maris et salis illic,
5 Si quid homo est poenam mutati corpore servans,
Paene alios ignes superi decusserat imbris
Urbs aequi iustique viam transgressa Ninive.
Nam quis subversae menti metus? Omnia vulgo
Poenarum documenta vacant, ubi possidet error.
10 At bonus et nostri patiens et plectere serus
Omnipotens dominus nullam iaculabitur iram,
Ni prius admoneat durataque pectora pulset,
Praesagos agitans augusta mente prophetas.
Namque Ninivitum meritis mandarat Ionan
15 Praefari exitium dominus; sed conscius ille
Parcere subiectis et debita cedere poenae
Supplicibus, facilemque boni, cessabat obire,
Ne vanum caneret, cessura pace minarum.
Mox fuga consilium, si qua est tamen ista facultas,
Evitare deum dominique evadere dextram, 20
Quo subter totus trepidans compescitur orbis.
At ratio est quod agit sancto de corde prophetes?
Littoris in labio portu celeberrima fido
Urbs oras Cilicum contra libratur Ioppe.
Inde igitur Tarsos properus rate poscit Ionas, 25
Eiusdem per signa dei; nec denique mirum,
Si dominum in terris fugiens invenit in undis.
Parvula nam subito maculaverat aëra nubes
Vellere sulphureo, de semine concita venti,
Paulatimque globum pariens cum sole cohaesit, 30
Deceptumque diem caliginis agmine clusit.
Fit speculum caeli pelagus, niger ambitus undas
Inficit, in tenebras ruit aether et mare surgit.
Nec quicquam medium est, fluctus dum nubila tangunt,
Gloria ventorum quos omnes turbine miscet. 35

* TERTVLLIANI CARMEN DE IONA PROPHETA *inscriptio est in cod. ms. saec. IX. bibl. Vindob. n.* 16. *In cod. P. Pithoei, ex quo primus hoc carmen edidit Fr. Iuretus, quique una continebat carmen Sodoma, inscriptum erat* DE NINIVE., *quo mutato Iuretus titulum posuit* CARMEN DE IONA ET NINIVE. *Afri quidem stili proprietates in hoc carmine, ut etiam in carmine Sodoma, satis manifestae sunt. Utrumque etiam gnarum Tertullianei stili auctorem prodit. Carmen* DE IONA PROPHETA *reddo hic ex recensione Fr. Ureli, gravioribus aliquot vulneribus de ope cod. Vindob. sanatis. Ampliorem operam in posterum differo.*

v. 7. viam *Vind.* fuerant *cod. Pith.* forum, *aut* fines *rescribendum proposuit Pithoeus. v.* 13. augusta *Vind.* angusta *Iur. Ibid.* prophetas *cod. Vindob. Et ita coniecerat Iuretus, a quo editum est ex cod. Pithoei* prophetam. *v.* 22. rationem *Vindob.* ratus *Iur. v.* 24. *Ita rescripsi ex auctor. Vindob. Iuretus edidit* ora est Cilicum, contra libratur loppen. *v.* 25. poscit *Vindob.* scandit *Iur.* v. 26. eiusdemque pre signa dei *Vindob.* eiusdem fert acta *Iur.* v. 30. globum pariens *Vindob.* globus pariter *Iur. v.* 34. medium est fluctus dum nubila tangit *Vindob.* medios fluctus dum nubila tangunt *Iur.*

Diversus furor in profugum frendebat Ionan.
Una ratis certamen erat caeloque fretoque,
Tunditur hinc illinc, tremit omnis silva sub ictu
Fluctifrago, subter concussae spina carinae
40 Palpitat, antennae stridens labor horret ab alto,
Ipsa etiam infringi dubitans inflectitur arbor.
Nauticus interea genitus clamor omnia temptat
Pro rate proque anima, spiras mandare morantes
Obliqueare mithram, clavorum stringere nisus,
45 Vel reluctantes impellere pectore gyros.
Pars maris interni puteum gravem odore vicissim
Egregie rapiunt. Tum merces atque onus omne
Praecipitant, certantque pericula vincere damnis.
Sunt miserae voces ad singula fragmina ponti,
50 Expanduntque manus nullorum ad numina divum,
Quos maris et caeli vis non timet, haud minus illos
Puppibus abstrusos irato turbine mergens.
Nescius haec reus ipse cavo sub fornice puppis
Sternentem inflata resonabat nare soporem,
55 Iam tunc in somno domini formando figuram.
Hunc simul undisecae qui cogit munia prorae,
Pace soporatum placida, requiete superbum
Instituit impulsans: Quid, ait, discrimine in isto
Somnia nare canis? tantoque in turbine portum
60 Solus habes? en unda operit, spes unica divum est.
Tu quoque, quisque tibi deus est, dic vota precesque
Indigetans patrium supplex inflectito numen.
Exin quis culpae propior, quis causa procellae,
Discere sorte placet, nec sors mentitur Ionan.
65 Tunc rogitant, quis, et unde hominum, quis denique rerum,
Quo populo, qua sede cluis? famulum ille fatetur
Praetimidumque dei, qui caelum sustulit alte,
Qui terram posuit, qui totum corpore fudit,
Ipsius sese profugum causasque revelat.
70 Diriguere metu. Quid nos igitur tibi culpae?
Quid fore nunc? quonam placabimus aequora facto?
Namque magis multoque magis freta saeva tumebant.
Tunc domini vates ingesta spiritus infit:
En ego tempestas, ego tota insania mundi,
75 In me, inquit, vobis aether ruit et mare surgit,
In me terra procul, mors proxima, nulla dei spes.
Quin date praecipitem causam, navemque levantes
Unum onus hoc magnum pelago iactate volentem.
Ast isti frustra nituntur vertere cursum
80 In reditum, nec clavus enim torquere sinebat,
Dura nec antennae mutari libra volebat.
Postremo ad dominum: Ne nos in mortis hiatum,
Unam animam propter dederis, ne sanguine iusti
Respersisse velis, si sic tua dextera ducit —
85 Iamque illic imo exoriens de gurgite cetus
Squamosum conchis, evolvens corporis agmen,
Urgebat propius concusso marmore fluctus,
Sponte dei praedam rapiens, quam puppis ab arce

v. 39. concussae spina carinae *Vind.* concussa est spina *Iuret.* *v.* 40. antennae *Vind.* antemna *Iuret.* *v.* 42. genitus *Vindob.* geminus *Iur.* *v.* 46. gravem odore *Vindob.* graveolere *Iuret.* *v.* 47. *Ita correxi ex Vindob.* Egregias rapiunt tunc merces, atque onus omnes *edit. Iuretus.* egregiae tunc rapiunt merces atque onus omnes *cod. Pith.* *v.* 50. nomina *Vind.* lumina *Iur.* *v.* 52. abstrusos *Vindob.* obtrusos *Iur.* *v.* 59. Somnia nare canis *Vindob.* Somniare capit *Iur.* *v.* 60. en *Vindob.* nos *Iur.* *In cod. Pith. desiderabatur vocabulum* nos. *v.* 62. *Hunc versum adieci ex cod. Vindob., in quo* Indegetas *pro* Indigetans. *v.* 63. propior *Vindob.* propriae *Iuret.* *v.* 67. *Ita Vindob. Iuret. edidit* Praetimidum fidumque dei, qui sustulit altum *secundum cod. Pith. in quo tamen reperiebatur* Praetimidum fidumque dei qui caelum sustulit alto. *v.* 68. totum *Vindob.* totam *Iuret.* *v.* 73. *Hunc versum addidi ex cod. Vindob.* *v.* 86. conchis evolvens *Vindob.* e conchis evolvere *Iuret.* *v.* 87. propius *Vindob.* proprios *Iuret.* *v.* 88. dei *Vindob.* sua *Iuret.* *In cod. Pith. aberat ea vocula.*

Provolutatam limosis faucibus hausit,
90 Viventemque dapem longam properavit in alvum,
Cumque viro caeli rabiem pelagique voravit.
Sternitur aequoris unda, resolvitur aetheris umbra.
Hinc fluctus, illinc flatus redduntur amici,
Securamque viam placida signante carina
95 Candida caeruleo florent vestigia sulco.
Nauta at tum domino leti venerando timorem
Sacrificat grates, tum portus intrat amicos.
Navigat et vates alio susceptus Ionas
Navigio fluctumque secat sub fluctibus imis,
Viscera velificans, anima inspirata fesina, 100
Conclusus, neque tinctus aquis, maris intimus exter,
Inter semesas classes resolutaque putri
Corpora digestu, sua iam tum funera discens.
In signum sed enim domini quandoque futurus,
Non erat exitii, sed mortis testis abactae. 105

INCERTI AUCTORIS CARMEN SODOMA*.

Iam deus omnipotens primaevi tempora saecli
Vindice diluvio cunctis aboleverat undis,
Quas caelum sparsit terrae, maris expuit aequor;
Hactenus haud liquido poenas decernere pactus
5 Excidio, quoties hiemes induceret aër;
Frenandis varium pluviis mandaverat arcum,
Purpureo et viridi signantem nubila limbo.
Iridis huic nomen, propria est quae fibula nimbis.
Sed recidiva hominum pariter cum gente secunda
10 Impietas, iterumque mali nova pullulat aetas,
Excidio iam non imbres sortita, sed ignes.
Sic Sodomum meruit tellus ardentibus uri
Roribus, et finis portendere signa futuri.
Effera luxuries illic inimica pudoris
Instar legis erat, fugeret quam praescius 15 hospes
Ante vel ad Scythicas vel apud Busiridis aras,
Exoptans per sacra necem caesusque cruorem
Fundere Bebrycium, et Libycas satiare palaestras,
Anteque vel Circaea novas per pocula formas
Sumere, quam laesum Sodomis amittere 20 sexum.
Pulsabant caelum invidia connubia mixta
Incestu parili generis natura rebellis
In sese, laesumque viri cum corpore nomen.
Tempore sed certo deus omnia prospeculatus,
Iudicat iniustos, patiens ubi criminis aetas 25
Cessandi spatium vis nulla coëgerit irae.
Iamque dies ultrix aderat. Duo de grege missi
Angelico, forma iuvenes, qui spiritus ambo

v. 90. properavit *Vindob.* percepit *Iuret.* *v.* 96. Nauta *Vindob.* Nautae *Iuret.* *v.* 97. *Ita rescripsi et explevi hunc versum de cod. Vindob. Nam in cod. Pith. verba* tum portus intrat amicos *desiderabantur.* *v.* 102—103. *Ita cod. Vind. Apud Iuret. legitur* resolutaque corpora putri Digestu, sua iam velua*funera discens. *v.* 105. *Ita cod. Vindob. Iuretus edidit* Non erat exitio, sed caeli gloria factus.

* *Edidit hoc Africanae Musae carmen, sub nomine Cypriani, primus Guil. Morelius Paris. MDLX., e codice librariae S. Victoris Paris. Alius codex ms. extabat olim in bibliotheca Monasterii Laurishcimensis, cum nomine Tertulliani, unde illud carmen editurum Io. Sicchardum, testatus est B. Rhenanus in Praef. ad Tertulliani opera edit. MDXXVIII. Reddo hic ex recensione Steph. Baluzii, qui praeter Victorinum adhibuit etiam Colbertinum codicem.*

Diva ministerio domini mandata ferebant,
30 Succedunt Sodomis. Illic de stirpe piorum
Transvena Loth aderat, sapiens iustique colonus
Unus erat meminisse deum; solet utilis arbor
In silvis latitare feris velut hospita fructu.
Is tunc pro porta residens (vix moenia adibant
35 Caelicolae), quamquam divinos nescius, ultro
Advocat, appellat, patrio veneratur honore,
Hospitioque vocat longe stabulare parantes;
Enisus longis precibus, pia pignora mensa
Officiisque probis studio dispungit amicos.
40 Nox requiem dederat, lux solverat altera noctem,
Et Sodoma in foribus strepitat cum lege pudenda.
Loth contra supplex: Ne vos nunc pasta libido
Incendat, iuvenes, istam foedare iuventam!
Quo luxus genitura vocat? quo semina frustra?
45 Quo nullae nuptant animae, non lustra colentes,
Non stabulis reduces, non undis subter hiantes,
Nec quae pennarum modulis prope nubila pendent,
Nec quae per terram protracto corpore reptant.
Omne genus luxu genus est; sed femina coniux
50 Omnibus, et nunquam cuiquam nisi femina mater.
Nunc si fas iuvenilis habet vastare pudorem,
Sunt intus natae biiuges mihi, nubilis aetas,
Virginitas in flore tumet, iam dedita messi,
Digna cupido viris, tulerit quam vestra voluptas:
55 Dedo pater proque hospitibus pensabo dolorem.
Vulgus ad haec demens: Quisnam tu, quantus, et unde,
Qui nobis domineris, ait, legesque recondas?
Transvena num rector Sodomorum ut ingerat iras?
Nunc igitur tute ipse lues quod nostra cupido est,
60 Pro natis proque hospitibus; satis unus in omnes.
Dicta et facta simul, vulgi mora nulla furentis.
Turbidus hiberno ut dum volvitur impete torrens,
Rivorum innumeros uno pede fertur in amnes,
Si qua illic arbor rapidis offenditur undis,
Haud mansura diu, quantum radice licebit 65
Crinitas durare moras, ubi subter adesam
Perdit humum circumfosso iam caudice pendens,
Huc illuc certam differt incerta ruinam, —
Haud aliter Loth in media vertigine vulgi
Nutabat vinci prope iam; sed diva potestas 70
Subvenit. Angelici iuvenes de limine raptum
Restituunt tectis, demens sed vulgus ibidem
Poenarum auspiciis interdiu lumine multant.
Tunc decreta dei reserant, dignam adfore poenam
De caelo Sodomis, ipsum meruisse salutem 75
Iustitiae titulo: Quin ergo accingeris isthinc
Festinare fugam, pariterque educere si quid
Gentis habes! nos exitium iam inducimus urbi.
Loth generos citus adloquitur, sed dura hominum mens,
Credere despexit monitum risitque timorem. 80
Tempore mox quo lux tenebras conscendere temptat,
Et bicolor caeli facies de nocte dieque est,
Instabant iuvenes Chaldaeam educere gentem
Ex Sodomis, iustamque domum donare saluti:
Eia, age, Loth, exsurge tuamque adsume iugalem, 85
Et natas duplices, atque hinc exterminus ito
Praeveniens Sodomum poenas. Manibus quoque amicis
Producunt trepidos atque haec ibi caetera mandant.
Serva Loth animam, ne visum in terga retrorsum
Vertere forte velis, coeptum vel sistere gressum; 90
In montem propera. Timuit Loth ardua tardo
Ereptare gradu, caelestes ne prius irae
Opprimerent; alios igitur deposcere portus
Adgreditur, parvam quam contra aspexerat urbem.
Huc, inquit, contendo fugas, vix moenibus exstat, 95

v. 73. *Ita reposui de coniectura Rivini et Baluzii. Morelius edidit* Poenarum auspiciis interdum lumina multant, *ex cod. Victorino, cum quo concinit cod. Colbert., nisi quod* lumine *praebet. Colbertini scripturam recepit Baluzius.*

Nec longe, nec magna. Illi favere precanti,
Urbis et ipsius pariter gessere salutem.
Segor inde loco nomen vox barbara novit.
Tunc Loth ingreditur Segor, simul exoritur sol,
00 Ultimus ille quidem, in Sodomamque incendia fervens
Infert; nam totos radios armaverat igni.
Aemula subseritur caligo, includere lucem
Coeptans, atque globos confuso intexere caelo
Fumantes coëunt nubes, novus irruit imber,
05 Sulphura cum flammis flagrantibus aestuat aether,
Exustus crepitat liquidis ardoribus aër.
Hinc habet in falso de vero fabula famam,
Solis progeniem currus optasse paternos,
Nec valuisse levem puerum frenare superbos
10 Ignis equos, arsisse orbem; tunc fulmine raptum
Aurigam illicitum planctum mutasse sorores.
Viderit Eridanus, si qua illic populus albet,
Aut si quis plumat senio modulatior ales.
Hic aliter versae maerent miracula formae.
15 Namque comes coniux, heu me, male tum quoque legis
Femina non patiens, divina ad murmura caeli
Audaces oculos nequicquam sola retorsit,
Non habitura loqui quod viderit; et simul illic
In fragilem mutata salem stetit ipsa sepulchrum,
20 Ipsaque imago sibi formam sine corpore servans.
Durat adhuc etenim nuda statione sub aethram,
Nec pluviis dilapsa situ nec diruta ventis.
Quin etiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet.
125 Dicitur et vivens alio iam corpore sexus
Munificos solito dispungere sanguine menses.
Nusquam sunt Sodomi, nusquam illorum impia lucent
Moenia, cum dominis domus omnis inhospita nusquam;
Tota rogus regio est, hinc atro horrore favillae,
30 Hincque situ cano cineres incendia signant,
Occidit illa prior feritas, quam prospiciens Loth,
Nullus arat frustra piceas fuligine glebas.
Semiperempta etiam si qua illic iugera laetas
Autumni conantur opes, facile optima sese
Promittunt oculis, pira, persica, et omnia mala, 135
Donec carpuntur; nam protinus indice tactu
Solvitur in cinerem, fit vana favillaque pomum.
Sic igitur caelo pariter terraque sepultis
Nec mare vivit ibi, mors est maris illa quieti,
Quod nullus animat per anhela volumina fluctus, 140
Quodque etiam patrio numquam suspirat ab austro,
Quodque nequit proferre aliquam de gurgite gentem
Squamigeram, laevive cuti vel cortice septam,
Vel crispam concham, aut duplici compagine clausam.
Solum illic propria mentitur fruge bitumen, 145
Exusti fuligo maris; quod vividus ardor
Subter stagna coquens de sulphuris et salis aestu
Temperat inque picem dat terrae haerere marinam.
Invehitur proprio cum tempore pingue crematae
Virus aquae, spumisque cutis super aequora nigra 150
Texitur. Appellunt queis est ea captio mercis;
Adclinant laterum laeves libramine lembos,
Ut semel impositam doceant conscendere venam.
Nam se sponte levans adnabit inertis ad ora
Navigii, pressumque dabit prae munere largo, 155
Ni plaga contigerit quam mensis femina vestit.
Ecce aliud monstrum pelagi de clade notatur:
Cuncta illic immissa natant; natura recessit
Mergendis data corporibus. Si denique taedae
Luciferam navem sistes, qua spiritus igni est, 160
Velificabit apex flammae; si flamma perempta est,
Ibit subter aquas destructio naufraga lucis.
Hae Sodomum et Gomorum signatae in saecula poenae
Gentibus iniustis, queis corda obdura; timorem 165
Deseruere dei; de caelo iura tueri,
Inque unum rerum dominum spectare docebunt.

v. 128. *Ita correxi cum Fr. Iunio. In libris extat* domus omnis inops ita nusquam.
v. 160. navem — Velificabit *dedi ex emendat. Rivini. Vulgo* narem — Velificavit.

INCERTI AUCTORIS GENESIS*.

Principio dominus caelum terramque creavit
Namque erat informis fluctuque abscondita tellus,
Immensusque deus super aequora vasta meabat,
Dum chaos et nigrae fuscabant cuncta tenebrae.
5 Has dum disiungi iussit de cardine, fatur:
Lux fiat, claro et nituerunt omnia mundo.
Cum dominus primi complesset facta diei,
Condidit albentem nebulis nascentibus axem,
Accipit immensus errantia littora pontus,
10 Multiplices rapiens validis cum tractibus amnes.
Tertia lux faciem terrarum fulva retexit,
Arida mox posito narratur nomine terra,
Florea ventosis consurgunt germina campis,
Pomiferique simul procurvant brachia rami.
15 Quarta dies generat solis cum lampade lunam,
Et stellas tremulo radiantes lumine fingit,
Haec elementa dedit subiecto insignia mundo,
Tempora quae doceant varios mutanda per ortus.
At quinta accipiunt liquentia flumina pisces,
20 Et volucres varias suspendunt aëre pennas.
Sexta at praegelidos in spiras lubricat angues,
Quadrupedumque greges totos diffundit in agros,
Cunctaque multiplici mandavit crescere passim
Germine, et immensis errare et pascere terris.
25 Haec ubi constituit divina potentia iussu,
Rectorem inspiciens mundanis defore rebus
Haec memorat: Nostris hominem faciamus ad unguem
Vultibus adsimilem, toto qui regnet in orbe.
Et licet hunc uno posset componere verbo,
30 Ipse tamen sancta dignatus ducere dextra,
Inspirat brutum divino a pectore pectus.
Quem postquam effigie formatum ceu sua vidit,
Metitur solum mordaces volvere curas,
Ilicet irriguo perfundit lumina somno,
35 Mollius ut vulsa formetur femina costa,
Atque artus mixtu gemino substantia firmet.
Inditur et nomen vitae, quod dicitur Eva.
Quapropter nati linquunt de more parentes,
Coniugibusque suis positis cum sedibus haerent.
40 Septima, quando deus factorum fine quievit
Sacratam statuens venturi ad gaudia saecli,
Ilicet exhibitis animantum ex ordine turbis
Viritim cunctis nomen quod permanet indit
Adami a domino donata scientia solers.
45 Quem deus alloquio iunctam dignatur et Evam:
Crescite multimodo ventura in tempora partu.
Ut polus et plenae vestro sint germine terrae,
Haeredesque mei, varios decerpite fructus
Quos nemora et pingui reddunt de cespite campi.
50 Haec ubi disseruit, laeta paradisus in aula
Instruitur, primique aspectat lumina solis.
Gignitur haec inter pomis letalibus arbor,
Coniunctum generans vitae mortisque saporem.
Aedibus in mediis puro fluit agmine flumen,
55 Quod rigat insignes liquidis de fluctibus ortus,
Quadrifidosque secat undante ex fonte meatus.
Phison auriferis praedives fluctuat undis,
Conspicuasque terit rauco de gurgite gemmas;
Prasinus huic nomen, illi est carbunculus ardens,
60 Perspicuusque vadis terram praelambit Hevilath.
Post hunc Aethiopas Gihon adlapsus opimat.
Tertius est Tigris, Euphrati adiunctus amoeno,
Assyriam celeri discretim flumine sulcans.

* *Edidit hoc carmen primus Guil. Morelius una cum carmine Sodoma, sub nomine Cypriani, ex codice bibl. S. Victoris Paris. Reddo ex recognitione Steph. Baluzii. Opus mutilum, et ingenii plane mediocris. Certa Afri auctoris indicia stilus habet nulla.*
v. 32. *Baluzius edidit* Quem postquam artificis formatum in imagine vidit, *ex edit. Oxon.*

Hic positus custos Adamus cum coniuge fida;
65 Atque opifex, tali formatur voce Tonantis:
Ne trepidate simul licitos praecerpere fructus,
Quos nemus intonsum ramo frondente creavit:
Solliciti ne forte malum noxale legatis,
Quod viret ex gemino discreta ad munia succo.
70 Nec minus interea caecos nox alta tenebat,
Ac modo formatos vestis nec texerat artus.
Has inter sedes et bacis mitibus ortus,
Spumeus, astuto vincens animalia sensu,
Serpebat tacite spiris frigentibus anguis,
75 Livida mordaci volvens mendacia sensu,
Femineo temptat sub pectore mollia corda:
Dic mihi cur metuas felicia germina mali?
Numquid poma deus non omnia nota sacravit?
E queis si studeas mellitos carpere victus,
80 Aureus astrigero remeabit cardine mundus.
Illa negat, vetitosque timet contingere ramos;
Sed tamen infirmo vincuntur pectora sensu.
Ilicet ut niveo iam mitia dente momordit,
Adfulsit nulla maculatum nube serenum.
85 Tum sapor illecebram mellitis faucibus indens,
Compulit insueto munus deferre marito.
Quod simul ac sumpsit, detersa nocte nitentes
Emicuere oculi, mundo splendente, sereni.
Ergo ubi nudatum prospexit corpus uterque,
90 Cumque pudenda vident, ficulnis frondibus umbrant.
Forte sub occiduo domini iam lumine solis
Agnoscunt sonitum, trepidique ad devia tendunt.
Tum dominus caeli maestum compellat Adamum:
Dic ubi nunc degas? Respondit talia supplex:
95 O domine, adfatus pavido sub corde tremisco,
Magne, tuos; nudusque metu frigente fatigor.
Tum dominus: Quis poma dedit noxalia vobis?
Tradidit haec mulier, dum dicit lumina promptim
Candenti perfusa die liquidumque serenum
100 Adfulsisse sibi, solemque et sidera caeli.
Protinus ira dei turbatam territat Evam,
Auctorem vetiti dum quaerit maximus acti.
Illa sub haec pandit: Serpentis suasa loquentis
Accepi, fallente dolo, blandoque rogatu;
105 Nam sua vipereis intexens verba venenis,
Haec mihi prae cunctis narravit dulcia pomis.
Ilicet omnipotens condemnat gesta draconis,
Praecipiens cunctis invisum visere monstrum,
Pectore mox fuso prorepere, tum sola morsu
110 Mandere, mansuro quaecunque in tempora bello
Humanos inter sensus ipsumque labantem,
Vertice ut abiecto pronus post crura virorum
Serperet, ut calcent dum labens cominus instat.
Femina fraudigeris misere decepta loquelis,
115 Praecipitur duro discrimine ponere partum,
Servitiumque sui studio perferre mariti.
Tu vero cui visa fuit sententia verax
Coniugis, immiti cessit quae victa draconi,
Deflebis miserum per tempora longa laborem,
120 Nam tibi triticeae surget pro germine messis
Carduus, et spinis multum paliurus acutis,
Ut cum visceribus lassis et pectore maesto
Plurima sollicitos praestent suspiria victus,
Donec in occiduo venientis tempore mortis,
125 Unde geris corpus, terrae reddare iacenti.
His actis dominus trepidis dat taedia vitae,
Deiectosque procul sacratis dimovet hortis,
Obversosque locat, medioque eliminat igni,
In quo perceleri Cherubim evolvitur aestu,
130 Dum calidus defervet apex flammasque volutat.
Queis dominus, pigro ne frigore membra rigerent,
Consuit evulsas pecudum de viscere pelles,
Operiens nudos calidis de vestibus artus.
Ergo ubi coniugio sese iam fidus Adamus
135 Esse virum sensit, nomen genitricis amatae
Exhibet uxori. Bino qui germine factus
Continuo genitor diversis nuncupat orsis.
Atque Cain hic nomen habet, cui iunctus Abelus.
Innocuas huius servabat cura bidentes,
140 Ast alius curvo terram vertebat aratro.
Hi cum perpetuo ferrent sua dona tonanti,
Dissimiles fructus sensu suadente dedere.
Nam prior uberibus fuerant quae prosata glebis
Obtulit, ast alius miti se devovet agno,
145 Exta manu sincera gerens, adipemque nivalem;
Confestimque placet domino pia vota tuenti.
Quod propter gelida Cain incanduit ira.
Quem deus adloquio dignatus talibus infit:
Dic mihi, si rectum vivas et noxia cernas?
150 Degere non possis contracto a crimine purus?
Desine mordaci fratrem disperdere sensu,
Qui tibi ceu domino subiectus colla daturus.
Nec tamen his fractus fratrem deducit ad arva,
Atque ubi deprensum deserto in gramine vidit,

155 Elidit geminis frangens pia guttura palmis.
Quod factum dominus caelo speculatus ab alto
Disquirit quonam terrarum degat Abelus?
Ille negat positum custodem se fore fratris.
Cui deus effatur: Nonne vox sanguinis eius
160 Ad me missa sonat celsumque ascendit ad axem?
Nosce igitur mansura tibi pro crimine tanto.
Nam modo quae maduit germani sanguine terra,
Inviso maledicta tibi commissa negabit
Semina, et adsumptis fructum non proferet herbis,
Torpidus ut multo collidens membra tremore... 165

INCERTI AUCTORIS CARMEN DE IUDICIO DOMINI*.

Quis mihi ruricolas aptabit carmine Musas,
Et verni roseas titulabit floribus auras?
Aestivaeque graves maturas messis aristas
Quis dabit, et tumidas autumni vitibus uvas?
5 Quisve hiemi placidas semper laudabit olivas,
Recludetque ipsis renovatas fontibus undas,
Frondentesque vago caedet de gramine flores?
Protinus aetherei modulabor luminis auras.
Iam mihi luciferas liceat contingere Musas,
10 Pandere secretas fluviali vertice lymphas,
Et laetas alio positas sub sidere silvas,
Aeternasque simul modulabor carmine flammas,
Unde mare tumidum, immensa fluctuet unda,
Quae virtus solidas moveatque tremiscere terras,
15 Et lux unde novo praefulserit aurea mundo,
Quisve hominem laeto potuisset fingere limo,
Unde genus vacuo potuisset crescere saeclo;
Et quae vivendi populo sit multa cupido,
Quaeve creata malo, moriendi quaeve propago,
20 Unde bonus roseis sit odorque ruborque coronis.
Quid faciat laetis ut vitis abaestuet uvis,
Et plena e teneris tendantur ut horrea culmis,
Arbor ut in glacie nigris pubescat olivis.
Germinibus quis det varii incrementa vigoris,
Mollibus et matrem pullorum protegat umbris. 25
Omnia nosse bonum quae sint miracula rerum,
Ut dominum liceat per cuncta agnoscere verum,
Qui lucem, maria et caelum terramque paravit,
Ornavitque novum variato sidere mundum,
Et pecudes primum et volucres procedere 30 iussit,
Et dedit aequoreas compleri piscibus undas,
Et fecundatas animabus cogit arenas.
Talia compositis deducam carmina Musis,
Atque salutares exponam fontibus undas,
Et laetum placidis venientem nubibus imbrem, 35
Inque animas hominum penitus ultroque fluentem,
Excipiat plenis in nostra novalia rivis.
Nunc age, securam vivamque adtingere lympham,
Et celeres vitam amissam reparare per undas
Si velit, aeternae et poenas evadere flammae, 40
Ignarusque dei, venturique inscius aevi,
Et potius venturae adipisci praemia vitae,
Hunc unum meminisse deum, solumque precandum,

v. 159. Nonne *edit. Morelius de cod. Victor. Probavit Baluzius, qui tamen ipse edidit* Numnam.

* *Hoc carmen, quod primus edidit G. Fabricius, a P. Allixio fuisse Verecundo adscriptum supra memoravi. Cf. Inc. Auct. de XII Scriptt. Eccl. cap.* 6. *p.* 69. *Bibl. Eccles. Fabricii. Nec diversum puto fuisse illud „Metrum Tertulliani de Resurrectione“ quod olim extabat in splendidissima bibliotheca Monasterii Laurisheimensis, teste vetere eius catalogo, quem publicavit Ang. Maius Spicil. Rom. tom. V. p.* 186.

Qui totum in libra posuit sub limine mundum,
45 Aeternumque manens, semperque futurus in aevum,
Saecula cuncta tenens, ante omnia saecula solus,
Ingenitus, sine fine deus, sedemque supernam
Solus habens, solus caelos supereminet altos,
Omnipotens solus, cui parent omnia rerum,
50 Qui sibi, cum placitum est, hominem formavit in aevum,
Pastorem pecudum et dominum dedit esse ferarum,
Qui sermone tenus potuit protendere caelum,
Et solidam verbo potuit suspendere terram,
Et dicto citius disiunxerat aequoris undam,
55 Ac manibus caram dilexit fingere formam,
Atque suam voluit faciem quoque inesse decoram,
Spirituque adflavit vivendi vultibus auram.
Immemor ille dei, temere committere tale,
Non ultra monitum quidquam contingeret. Unum,
60 Unde malum sciret pariter dinoscere et aequum
Protinus, illicitum vetuit contingere pomum.
Quanta deus homini permisit munera mundi,
Et praedulce sui signavit pignus amoris?
Iusque dedit volucrum, pontumque solumque domandum,
65 Utilia et carae tribuit mandata salutis.
Sub ditione dedit terras, animasque volantum,
Pennatumque genus, pecudum genus omne ferarum
Et genus aequoreum, et deformia monstra natantum.
Sed quoniam primo transgressus crimine legem
70 Iamiam primus homo domini mandata reliquit,
Coniuge quae mala cuncta suasit, morte peribat.
Peccatique malum commisit femina primum,
Transgressaque suum decepit lege maritum,
Eva inducta dolo patefecit limina leto,
75 Et sibi cum genere procreavit funera toto.
Hinc nefas incautum, mors hinc quasi semen in aevum
Spargitur. Inde magis facinus percrebuit atrox,
Atque labor corruptum agitavit saevior orbem,
(Callidus hoc zelo serpens illexit in ipso)
Inde magis populi accerunt commissa malorum, 80
Atque nefanda malis pepererunt semina factis.
Idcirco dominus solus, cui summa potestas,
Et super alta tenens summi fastigia caeli,
Altum in praecelsis habitans in saecula lumen,
Praesentisque memor quoque praescius ante futuri, 85
Progeniem meriti decretum servat in aevum,
Et cunctas animas, tum corpora tarda gubernans,
Quae ratione movent hominem per multa vagantem,
Ut primum positi membrorum pondera cedent,
Terrenisque leves resolutis nexibus ibunt, 90
Ac proprias capient diversis partibus oras.
Ast alias laetis revocari protinus auris,
Servari penitus decretae ad praemia legis,
Dum motis iterum revirescant corpora membris.
Illic occultis claudentur prava tenebris. 95
Tunc homines primae pensare praemia vitae
Incipient, crimenque suum culpasque putare,
Et poenis retinere, procul de morte futuris,
Iudiciisque dei memores astare piorum,
Expectare suam suorumque ex crimine poenam, 100
Funditus aut pecorum sine nomine vivere vitam,
Incassumque deo iam surdo fundere fletum.
An deus omnipotens, cuius sub lege reguntur
Omnia, non valeat post mortem reddere vitam?
Aut aliquid dominus rerum non posse videtur? 105
Si potuit tenebris pulsis extendere lucem,
Atque omnem verbo subito componere molem,
Omnia de nihilo quoque voce potente parare,
Cur non ex aliquo possit componere notam,
Quae fuerat quondam, quam finxerat ante, figuram, 110
Assimilemque sibi iubeat resurgere formam?
Cum sint cuncta dei, reddit magis omnia tellus,
Iussa retexet enim quidquid contexerat olim.
Si quem forte rogis abolevit flamma sepultum,
Aut aliquem caecis disiecerit aequor in undis, 115
Si cuiusque fame satiarunt viscera pisces,
Aut fixere ferae crudelia funera membris,
Alitibus iacuit raptato corpore sanguis,

v. 50. *Ita rescripsi cum Fr. Iunio. Vulgo extat* Qui sibi complacitum hominem *cett.*
v. 60. *Ita scripsi cum Rivino. Vulgo extat* dinosceret aequum.

Ultima non domino rapient sua munera magno.
120 Apparere deo vivos de morte necesse est,
Resumptisque suis homines astare figuris.
Arida sic vacuis redduntur semina terris
Et penitus fixis putrescunt mortua sulcis.
Nonne animatur et hinc reparatis culmen aristis,
125 Atque iterum vivis flavescunt fortia granis,
Consurguntque novae vario cum fenore messes?
Sidera cuncta cadunt, iterumque renata nitescunt.
Et dies in densa moritur cum lumine nocte,
Occidit et iam nox rebus mox luce retectis,
130 Iamque suis alia atque alia dies surgit ab astris,
Solque cadit, splendorifero qui lumine clarus,
Lux perit umbrato venienti vespere mundo
Et renovata suo vivit fuligine phoenix,
Et sua mox volucris, mirum, post busta resurgit.
135 Tempore nuda suis foliis quoque fruticat arbor,
Pomorumque iterum curvantur germine rami.
Ad vocem ergo dei mundo per cuncta tremente,
Et motis penitus virtutibus aëris alti,
Tunc fragor insolitus, tunc maxima murmura caeli,
140 Adveniente deo, totius iudice mundi.
Protinus innumeri concurrunt ire ministri,
Convallantque deum cum maiestate superna;
Angelica in terras descendent agmina caelo;
Omnes, turba dei, quibus est divina facultas,
145 Vultibus et forma virtutis spiritus omnes.
Igneus his vigor est, rutilantia corpora, caeli
Vis divina micat, hinc totus murmurat orbis,
Hinc trepidans penitus, vel quanta est, terra remugit,
Parturiens homines, quos reddere iussa docebit.
150 Omnes mirantur. Turbantur denique nimbi,
Astraque mota pavent, subitae virtutis ab alto.
Sic veniente deo, sonitus cum voce potentis,
Omnia continuo ruptis per regna sepulchris,
Omnis humus latis effundit hiatibus ossa,
155 Viventesque patens populos eructat arena.
Haerent membra comis, nectunturque ossa medullis,
Consertique regunt spirantia corpora nervi,
Et simul infuso motantur sanguine venae,
Dimissaeque cavis animae redduntur apertis,
Organa quaeque sua repetunt surgentia parte. 160
Proh, miranda fides, hinc omnis pullulat aetas,
Pullulat antiquo mortuorum pulvere turba!
Matres atque patres repetita luce resurgunt,
Magnanimi iuvenes, pueri innuptaeque puellae,
Defunctique senes animis viventibus astant, 165
Infantumque gemens resonat vagitibus orbis.
Tam variae gentes venient de sedibus imis,
Eoumque manus, et quas videt ultima tellus,
Quaeque colunt medii devexo in climate mundi,
Riphaeasque tenent algentis sideris arces: 170
Omnis adest, pavidus finis cuiusque colonus,
Rusticus, Atrides posito diademate regni,
Pauperibus mixtus coaequalis in agmine dives.
Altus ubique tremor; precibus tunc ingemit orbis,
Tendentesque manus populi clamore stupescunt. 175
Ipse sedens dominus, sublimi lumine clarus,
Atque potens cunctis micat in virtutibus ignis,
Excelsoque throno caelestis sede coruscat;
Martyribus septus, numero candente virorum,
Delectisque suis comitatus vatibus exstat, 180
Clara quibus niveis effulgent corpora stolis.
Iamque sacerdotes nitidis in vestibus astant,
Gestantes rutilas insigni fronte coronas,
Submissique omnes genibus veneranter adorant.
Hagie, Hagie, Sancte Deus vox omnibus una est. 185
Hic dominus geminam mandabit sistere plebem,
Imperat et iuxta numerum discernere pravos,
Appellans placidis verbis sua iussa secutos,
Indutosque iubet devicta morte vigorem
Semper inextinctas habitare ad luminis auras, 190
Ire per antiquum semper florentia regna,
Promissas per opes, per semper amoena vireta,
Degere perpetuam praeclaro in corpore vitam.
Est locus Eois domino dilectus in oris,
Lux ubi clara, nitens, spiratque salubrior aura, 195
Aeternusque dies, atque immutabile tempus:
Est secreta deo regio, ditissima campis

v. 159. *Ita scripsi cum Fr. Iunio. Vulgo extat* Dimissisque.

Atque beata nimis, sudaeque in cardine sedis,
Aër laetus ibi semperque in luce futurus,
00 Lenis et aspirans vitalia flamina ventus,
Omnia fert fecunda solo praedivite tellus,
Flores in pratis fragrant, et purpura campis
Omnia praerutila miscet non invida luce.
Flos alium laetus suo lumine vestit amictus,
05 Roscidaque hic multo variantur semine rura,
Et roseis nivea crispantur floribus arva.
Nescitur quibus usque locis felicior ora,
Quae melior specie, vel plus praecellat honore.
Talia florigeris numquam nascuntur in hortis
10 Lilia, nec nostris efflorent talia campis,
Nec sic nata rubet, mox ut rosa panditur aura,
Purpura nec Tyrio sic est intincta rubore.
Gemma coloratis fulget speciosa lapillis;
Inde nitet prasinus, illinc carbunculus ardet,
15 Herbosaque viret praegrandis luce smaragdus:
Hic et odoriferis nascuntur cynnama virgis,
Et spisso laetum folio confragrat amomum.
Hic iacet ingenitum radiantis luminis aurum,
Et nemora alta tenent florenti tempore caelum,
20 Viventesque gravant uberrima germina ramos.
Porrexit similes non illis India lucos,
Non ita densa levat in monte cacumina pinus,
Nec sic alticoma est umbra crispata cupressus,
Nec vernus melius floret cum tempore ramus.
25 Hic abietes celso florent in vertice nigrae,
Aeternumque virent solae sine grandine silvae.
Nulla cadunt folia, et nullo flos tempore deflt.
Flos quoque floret ibi rubeus, ceu purpura Tarsi,
Flos hic credo, rosa est, rubor atque odor acer in ipso,
30 Sic foliis speciem praefert, sic spirat odorem.
Arbos stat, cum flore novo, pulcherrima pomis,
Vitalem et frugem felicia robora densant.
Mella viridanti confragrant pinguia canna,
Lac etiam plenis manat potabile rivis;
35 Vitam aspirat ibi quidquid pia terra virescit,
Et pulchre redolet munus medicabile Cretae.
Fons illic placidis levi fluit agmine campis;
Quattuor inde rigant partitas flumina terras.
Ver, puto, semper agit vestitus floribus hortus,
40 Non frigus variat hiberni sideris auram,
Et reficit foetam meliori flamine terram.
Nox ibi nulla; suas defendunt astra tenebras;
Iraeque insidiaeque absunt, et dira cupido,
Exclususque metus, pulsae de limine curae.
Hic malus extorris dignas exivit in oras, 245
Nec vetitos unquam datur huic contingere lucos.
Illic prisca fides electa in sede quiescit,
Insistit gaudens aeterno in foedere vita,
Et secura salus placidis laetatur in arvis,
Semper victura semperque in luce futura. 250
Hic quicumque pius, aequique bonique colonus,
Quique deum metuit sincera mente tonantem,
Atque suos coluit sacra pietate parentes,
Et degit reliquam semper sine crimine vitam,
Aut inopem fidis opibus solatus amicum est, 255
Atque laboranti nimium subvenit egeno,
Pauperis adiutor pupillorumque patronus
Eruit innocuos, subvenit crimine pressis,
Hospitibus largae tribuit sua pignora mensae,
Omnia divine gessit, pia munera iussit, 260
Non alicui nocuit, non unquam aliena cupivit,
Illi exultantes divinis laudibus omnes,
Hortantesque simul referunt ad sidera voces,
Psallentes domino celebrant per gaudia grates,
Innocuamque viam nuntiis comitantibus ibunt. 265
Haec postquam dominus felicia dona peregit,
Et pariter iustos aeterna in regna remisit,
Tum miseranda venit lugens sua crimina turba.
Effundit gemitus lacrimis arentibus omnes,
Et sua testatur crebris ululatibus acta, 270
Flammas pro meritis, stagnantia tela tremiscunt.
Corripit angelicus coetus prohibetque precari,
Et prohibet seras clamando fundere voces;
Sublata venia fundum iaciuntur in imum.
O miseri, quoties maiestas cognita vobis! 275
Audistis sonitus, vidistis fulgura caeli,
Assiduas pluvias, ventorum et grandinis iras
Experti! quoties noctesque diesque sereni
Tempora fecundant pulchris dei munera donis,
Vernabantque rosae, frugum nec defuit aestas, 280
Autumnus varie fundebat mollia poma,
Aspera hiems quamvis glaciales fregit olivas:
Cuncta deus tribuit, bonitas nec defuit eius,
Terra deum tremuit, pontus de voce pependit,
Et fluvius siccas trepidus refugit arenas, 285
Et genitura deum quaevis per cuncta fatetur.
Vos, miseri, dominum caeli terraeque negastis,
Praeconesque dei, horrendum, saepe fugastis,
Et iustos potius crudeli caede necastis,

290 Et fraus in vobis post crimen semper inhaesit.
Ergo sementis fructum capietis iniquae:
Noscitis esse, deumque tamen ridere soletis;
Ibitis in tenebras ignis et sulphuris altas,
Passuri ardentes iustas cruciatibus iras,
295 Aeternae deus ossa iubet descendere poenae,
Ire sub ardorem rabidae sine fine gehennae,
Urgeri molem per stagna rotantia flammae,
In flammamque iubet converti elementa minantem,
Atque omnem caeli descendere nubibus ignem.
300 Tunc avidus rapido est inclusus tartarus igne,
Atque procellosis flamma intus fluctuat undis,
Totaque vertentes confundit terra favillas.
Flammeus est sulcus, dentes vertuntur acuti,
Omnibus et torrens armabitur igneus annis.
305 Impete tartareo frendent incendia mundo,
Illic praecipiti cursu torrentur in aestu,
Hinc fugiunt, illinc cursu referuntur acuto;
Obvia fit saevae flammae fugientibus ira,
Agnoscuntque suam iam tum de crimine poenam.
310 Iamque vaga a nullo tellus possessa colono,
Aequoris extremo pressa et sub fine profundo,
Qua sol emenso radio disterminat orbem,
Et qua transacto conduntur sidera mundo;
Aether gliscit, atris obstrusa luce tenebris,
315 Ultima secretis stagnant flammantia rivis.
Est natura loci signatis ignea poenis,
Infernisque palus candens ardoribus atrox.
Intonat horrificis facinus poenale caminis,
Aestuat, et rapitur lato de vortice flammae,
320 In tormenta ruens, fluctuque et gurgite saevo,
Turbida coenoso fundo miscetur arena.
Huc captiva gemens mittetur turba malorum,
Arsurumque nefas, scelerati corporis agmen,
Magnus plangor ibi, luctus sociante boatu,
325 Et stridor rabidus, ululatus et inde dolentum.
Exsurgent flammaeque procul, artusque sonori,
Ignis inardescet gemitusque feretur ad auras.
Tunc humana mali pendet commissa propago,
Incipietque suas ad caelum tendere palmas,
330 Et dominum tunc nosse volet, quem nosse volebat
Antea non, cum nosse illis foret utile tempus.
Illic quisque suae profitebitur effera vitae
Iniustasque manus et saevae crimina mentis,
Horrescetque suae quae noverit impia vitae.
335 Iam primum quicumque deum male senserit ante,
Et vaga mentito coluisset numine saxa,
Atque cruentiferis signis sacraverit aras,
Et picturatas timuit sine voce figuras,
Ac falsi tenues veneratus numinis umbras,
340 Et quoscumque malus seduxit protinus error,
Si quis adulter erat, si natos ense necarat,
Si raptor grassatus erat, si fraude clientes
Distulerat, si mente parum versatus amica,
Sive suas hominum macularat sanguine palmas,
345 Miscueratve latebrosa si morte venenum,
Aut si vestitus scelerato pectora fuco,
Sive malo alterius lucro et gaudebat iniquo,
Admisit quicumque nefas quodcumque malorum,
Ingens ardor eum atque ignis torquebit amarus,
350 Suppliciumque dabunt peracerbo funere cuncti.
Plurima sic hominum maerentum turba iacebit.
Hoc quoties olim sancti cecinere prophetae,
Flatu et saepe dei moniti dixere futura,
Nemo suas, miserum! nemo, eheu! praebuit aures.
355 Sed deus omnipotens voluit sua praemia nosci,
Atque minas positae per plurima talia legis.
Mittendo statuit plures et verba sonantes
Divina, excitosque iubet prodire sepulchris
Secum, cum fracto surrexerat ipse sepulchro.
360 Obstupuere quidem plures patuisse sepulchra.
Et cerni in clara praemortua corpora luce,
Miratique pios sermones, dulcia dicta,
Ipsa voce suas tendunt ad sidera palmas,
Gratanturque deo, et victori talia Christo.
365 Illos non tumulos certum est repetisse silentes,
Amplius aut terrae retineri viscere clausos;
Relliqua sed recubat nunc turba cubilibus imis,
Ille dies donec completo tempore magnus
Adveniat. Cuncti dominum iam agnoscite verum,
370 Qui solus facit hanc animam sua cernere luce,
Eandemque potest in tartara subdere poenis,
Et cui cuncta patet vitae mortisque potestas.
Posse deum, nam velle sat est, factumque loquendo

v. 305. *Vulgo extat* Impetu.

Implet, et obstando plane nihil impedit illum.
75 Ille meus solus, cui credo sensibus imis.
At quoniam leto cursus concluditur omnis,
Quicumque est hodie, secum putet omnia mente,
Atque ideo dum vita manet, dum cernere lucem,
Dum vitam mutare licet, quam terminus aevi,
80 Obruat incautos, et nescia lumina solvat
Ultimus ille dies, mortis quia lege tenetur.
Quod pretium superest, carae invigilate saluti,
Et faciles certique bonum decurrite cursum.
Abstergete piis commissa piacula sacris,
85 Atque vagas nimium mundi vitate procellas,

Tum rectas et adite vias et sancta tenete.
Hinc laetis animis pravum depellite crimen,
Et concreta diu proluatur pectore culpa,
Commissasque mali labes abolete nefandas,
Aeternisque deum precibus placate tremendum. 390
Pessima cuncta bonis cedant mortalia vivis,
Et servate novam iamiam sine crimine vitam,
Incipiantque bonis verisque assuescere mentes,
Laudibus et faciles divinis reddite voces.
Sic meliora piis flagrabunt omnia vobis, 395
Sic quoque caelestis capietis munera vitae,
Cumque deo longum semper vivetis in aevum,
Aurea siderei cernentes gaudia regni.

INCERTI AUCTORIS ADVERSUS MARCIONEM LIBRI QUINQUE*.

LIBER PRIMUS.

Impietas profunda mali, mens invida vitae,
Seductos homines spe postquam cepit inani,
Nudavit, suadendo nefas, sibi credere falsum.
Non impune quidem; facti nam protinus ille,
Ut reus et tanti sceleris temerarius auctor, 5
Accepit maledicta merens. Sic postea demens
Amplius aggressus, desperatissimus hostis,
Infudit mentes hominum caligine mersas.
Oblitos dominum docuit spem linquere certam,
Idola vana sequi, turbam sibi fingere divum, 10

* *Haec carmina Nicol. Rigaltius praefatus est sic: „Adversus Marcionem poëmata quae sequuntur omitti placuerat; non tantum quod parum digna Tertulliano videantur, sed praesertim quod ea minime esse Tertulliani Septimius ipse testetur. Plane, indigna esse tam excellentis ingenii viro satis indicat stilus, toties violatae prosodiae reus, toties rebus tractandis impar, toties telis in hostem stringendis hebes et inficetus. Denique ipse Tertullianus principio suarum adversus Marcionem disputationum, unde adserendis versibus istis argumenta video peti, manifeste praefatur iterum ac tertio curatum abs se opus; earum vero curarum poëticam fuisse ullam non tradit, immo nullam fuisse poëticam significat, qui primum se opusculum quasi properatum pleniore postea compositione rescidisse ait. Nam si quid versibus in Marcionem praeluserat, id properatum dici non debuit, sed praelusum. Quod vero pleniore postea compositione rescidit, si poësis fuit, poësi pleniore rescindi debuit: non rhetorica dissertatione, non disputatione dialectica. Etenim diverso scribendi genere diversa manserit eiusdem argumenti tractatio; partes egerit suas poëta, suas dialecticus, suas rhetor. Quae* De Virginibus Velandis, *quae* De Corona, *quae* De Spectaculis *Graeco stilo vulgaverat, edidit postea Latino. Latinis autem Graeca non rescidit, sed Graecis addidit Latina. Quod si Graeca rescindere voluisset, sane posterioribus quoque Graecis priora illa retractando reformasset. Ita quicquid scriptionis adversus Marcionem suae rescidit, disputatio fuit, non poëma. Disputationem properatam, nec satis absolutam, pleniore postea disputatione rescidit, et prioris exilitatem posterioris abundantia mersit. Haec de primo ac secundo fetu dixisse sufficiat; nisi hoc etiam adiecisse profuerit, quod in editione tertii*

Sortes, auguria, stellarum nomina falsa,
Nascentum geneses constringere posse videri
Extorum inspiciis, resque exspectare futuras,
Terribilis magicae refugarum audacia ductos,
15 Conflictam molem mirantes, spernere vitam,
Impulit in praeceps, scelerata insania mersos,
Sanguine gaudentes, homicidia saeva minari,
Corpore in alterius tunc carnis vulnus amare,
Ardentes etiam, calida dulcedine captos,
20 Foedera naturae transcendere, corpora munda
Complexu infando, sexum maculare virilem,
Femineos usus vulgi contamine mixtos
Illicitos, castosque sinus generique dicatos,
In coitum obscenum pro luxu suasit haberi.

Talia praeterito grassatus tempore gessit 25
Per latebras animae, sepis manante veneno.
Non quia culparent homines, nam sponte secuti:
Ille dolo suasit, homo libertate peregit.
Haec dum continuo per saecula perfidus halat,
Consiliumque suum seductis cordibus infert, 30
Sperans, heu! sceleris veniam se stultus habere,
Ignarus qualis maneat sententia facti,
Turba prophetarum tectis sapientia verbis
Spiritu deque dei praesaga voce loquuntur.
Publice non audet dominum maledicere nude. 35

Septimius necessario de tribus illis praefandum sibi esse duxit, ne quem varietas operis in disperso reperta confunderet. Quae verba fidem sane faciunt iis quae supra diximus, trium scilicet adversus Marcionem curarum nullam fuisse poëticam. Nam si ulla fuisset, ea utique de reliquarum conditione excipienda fuerat, quam stili diversitas ab omni confusione vindicabat. Illud etiam observandum, quod primam illam feturam se rescidisse ait Septimius, nec in vulgus exisse eam queritur; ut iam credibile non sit eius superfuisse quicquam praeter ea quae ipse in secundam pleniorem transfudit. Transfudisse autem poëtica si credimus, hoc etiam fateamur necesse est, sic disiectum fuisse poëtam, ut iam membra eius inveniri nequeant ulla. Immo si quid poëticum in praeclaris istis disputationibus notabitur, qualis ea forte Ponti, quae praefationem sequitur, descriptio, eius vestigium in totis quinque Carminum libris non apparet. Postremo, quod omnem adimat dubitationem, si prima fetura versus in Marcionem fudit Septimius, eam cum rescidit, versus ipse suos pessumdedit; et frustra quaerimus. Secundam vero non fuisse poëticam tertia declarat, quam de secundae emendatione et amplificatione compositam Septimius profitetur. Sic igitur absolvimus: Versus istos qualescumque Tertulliani nomine fuisse a Fabricio, sola manuscripti codicis nescio cuius auctoritate adducto, inscriptos. Quod quam leve ac frivolum haberi debeat, praesertim cum neminem codicis illius notorem satis idoneum Fabricius dederit, sciunt huiusmodi rerum periti, quorum manibus versata quaesitissimi auctoris exemplaria vetera, nihil poëticum renuntiavere. Sed nec veterum scriptorum quisquam inter poëtas Christianos Tertullianum connumeravit. Ceterum haec poëmalia, quamvis inaequali versificatore male depexa, non adeo spernimus, ut in iis esse boni aliquid negemus: immo plerisque locis utiliter cum Septimianis Marcionibus committi et componi affirmamus. Itaque et hic conspici patimur tanquam appendices. At quia certum nescimus auctorem, damus nomen Incerti.“ Codex ms. ex quo G. Fabricius haec carmina edidit, communicatus cum eo erat a Io. Heroldo. Alter, unde emendatiora prodirent hucusque non innotuit, nec ille ipse quo Fabricius est usus hodie superstes esse videtur. Opusculi auctorem Gallicae prosapiae hominem fuisse suspicor, Victorinum Massiliensem rhetorem, nisi omnia me fallunt. Et sane Inc. Auctor de XII Scriptt. Eccles. (in Fabricii Bibl. Eccles. p. 69.) cap. 7. commemorat Victorinum aliquem episcopum qui versibus scripserit unum opusculum adversus Manichaeos, et alterum „adversus Marcionistas.“ Quod opusculum puto esse ipsa haec adversus Marcionem, ut hodie inscribuntur, carmina, nomenque Victorini celebriori Tertulliani cessisse sive errore sive fraude hominum qui cum apud Tertullianum legissent operis contra Marcionem extitisse eius priorem compositionem, pro illa hunc inferioris et saeculi et ingenii inficetum fructum venderent. Extat et gravius suspicionis eius argumentum. Ang. Maius in Auctt. Class. tom. V. p. 382 sqq. edidit Victorini de Nativitate, Passione et Resurrectione Domini carmen, cuius carminis versus 21—23 leguntur in hoc Adv. Marcionem vel Marcionitas carmine I, 44—46., et item versus 95—96. et 99—100. repetuntur Adv. Marc. V, 244—245. et 252—253. Carmen quod omnibus membris laborat, paucis mutatis recudi feci ex recensione Pamelii, quam Rigaltius quoque plerumque secutus est. Ampliori enim labori in emendando eo ponendo par fructus desperandus erat.

v. 31. *Ita scripsi cum Barthio. Vulgo extat* scelerisque viam. v. 34. *Vulgo* loquentum, Publice non audens.

Secreto ingenio sperans se posse latere.
Tandem lux animae carnis captiva tenetur,
Desperatorum certat spes fortior hoste.
Ipse figurator, renovator corporis ipse,
40 Gloria vera patris, dei filius, unicus auctor,
Iudex et dominus venit, rex inclytus orbis,
Oppressis veniam dare promptus, solvere vinctos,
Cuius amicitiae auxilio, patientia poenae,
Et deus et renovatus homo miscetur in unum,
45 Virgo sancta parit, patefit nova ianua vitae,
Dicta prophetarum factis impleta probantur,
Templa sacerdotes linquunt, stellae quoque ductu
Mirantur dominum tantum secernere partum.
In vinum vertuntur aquae, memorabile visu,
50 Lumina redduntur caecis, iussuque trementes
Daemones expulsi clamant, Christumque fatentur.
Omnia sanantur verbo iam tabida membra,
Iam graditur claudus, surdus spem protinus audit,
Dat dextram mancus, loquitur magnalia mutus,
55 Fit mare tranquillum iussu, ventique quiescunt.
Omnia cognoscunt dominum, confunditur hostis,
Iamque triumphatus ferus armis paret iniquis.
Omnia cum revocata videt quae ceperat ipse
Cladis in interitum mersam iam surgere carnem,
60 In caelos hominem devicta morte levari,
Signari populos, effuso pignore sancto,
Mirandae virtutis opus, invisaque facta,
Audit et extremas flammarum in gurgite poenas
A domino sibi perpetuas tenebrasque paratas,
65 Irrevocata dei sententia. Nudus, inermis,
Damnatus, victus, periturus morte perenni,
Iam reus, et nullam veniam se certus habere,
Protinus extremum nefas ausus, spargere passim
Auribus horrendum verbum neque voce loquendum
70 Abiectos a plebe dei, sine luce vagantes,
Inventos sine mente viros, terrena sequentes,
Agressus pravi pravos docet esse magistros.
Praedicat his duos esse patres, divisaque regna,
Esse mali causam dominum qui condidit orbem,
Quique figuravit carnem spiramine vivam, 75
Quique dedit legem, et vatum qui voce locutus.
Hunc negat esse bonum, iustum tamen esse fatetur,
Crudelem, durum, belli cui saeva voluptas,
Iudicio horrendum, precibus mansuescere nullis,
Esse alium suadens, nulli qui cognitus unquam, 80
Qui non est usquam, falsum sine nomine numen,
Constituens nihil, et nulla praecepta locutus.
Hunc ait esse bonum, nullum qui iudicat, aeque
Sed parcit cunctis, vitam non invidet ulli.
Iudicium negat esse reis, dulcique cruentum 85
Circumfert miseris mixtum cum melle venenum.
Surgere posse negat carnem, cui causa ruinae
Ipse fuit, quam contemptam spoliavit inique.
Propterea maledictus habet sine fine dolorem,
Hostis huic semper; vario quia vulnere vitam 90
Nititur excutere et, de qua ruit ipse, salutem.
Inque hoc et Christum terris venisse repente,
Sed nulla socium carnis compagine factum,
Spiritus at forma, et fictum sub imagine corpus,
Fallere vult homines, quod non est, esse videri. 95
Hoc decet ergo deum, caligine ludere suasos,
Mentiri nefas, aut hominem se dicere falso?
Portatur, graditur, vestitur, rite quiescit,
Tractatur, patitur, suspenditur et sepelitur;
Omnia sunt hominis quae sancto in corpore versans, 100
A patre vero deo missus, qui cuncta creavit,
Perfecit proprie, sua, non aliena requirens;
Cognitus ipso opere, populis sperantibus olim,
Perque prophetarum vocem notissimus orbi:
Et nunc errantem manifesto in limine mortis 105
Ignotum dominum quaerunt, notumque relinquunt.
Quorum falsa fides, falsus deus, irrita merces,
Falsa resurrectio, mortis devictio falsa,
Martyria et vacua, et Christi quoque nomen inane.
Quem magicae nebulae similem venisse docentes, 110
Mendacem facti dementes esse fatentur,
Nequidquam passum, populum sine crimine fictum.
Sic verax deus? hi domino referuntur honores?
Heu miseri gratis ingrata morte perempti!

115 Qui caeco duce praecipites in fossa ruistis,
Et velut in somnis thesauri munere dives
Exsultat manibusque tenet spe lusus inani,
Decepti vacuam speratis muneris umbram.
Ah! taciti rictus funestave praeda draconis,
120 Speratis pro pace truces homicidia blanda?
Audetis culpare deum, qui tanta creavit?
In cuius terris nimia pietate profusa
Immemores large laudatis dona ruentes,
Ipsum factorem reprobatis, facta probantes,
125 Artificem mundi? cuiusne opus estis et ipsi?
Qui vobis magnos parvis donavit honores,
Prosevit fruges, animalia cuncta subegit,
Tempora qui certis fecundat mensibus anni,
Dulcores, potus varios, pingues et odores,
130 Iucundos flores, nemorumque umbracula grata,
Mirificos tribuit succos pubentibus herbis,
Fontes et fluvios diffundit dulcibus undis,
Sideribus caelum totumque illuminat orbem,
Immensus solus dominus, iustusque bonusque,
135 Cognitus ex opere, aspectu non cognitus ulli;
Quem stultae quamvis gentes errore copertae,
Florentes opibus, alieno nomine laudent,
Factoremque tamen gnari culpare verentur.
Nec quisquam tantum, nisi vos, nova porta gehennae,
140 Ingrati eligitis dominum maledicere vestrum.
Haec vobis per Marcionem, Cerdone magistro,
Terribilis refuga adtribuit fera munera mortis;
Nec venit in mentem quod vos a nomine Christi
Seductos ad Marcionis tulit infima nomen.
145 Dicite, de multis quid vobis displicet unum?
Quidve deus fecit quod non sit laude vehendum?
Aut illud, quod vos nimium, patientia larga
Indignos, dulcem permittit cernere lucem?
Qui legitis vera, et concisa ea falsa docetis,
150 Quae sunt postque futura, prius haec facta probatis:
Aut incredibilem quid differt credere vestrum?
Nec mirum si vos versutus cepit inermes,
Persuadens duos esse patres, damnatus ab uno,
Esse deos, qui principio seduxerat omnes,
155 Post ea multiplici manantem vulnere pestem
Distribuit multis, et inemendabile crimen,
Infandos omni magicae dementia plenos
Pervasit sese virtutem dicere summam,
Fingere cum meretrice nefas, peragrare, volare.
Namque Valentino deus est insanus, et aevo 160
Triginta tribuit caelos, patremque Profundum;
Bis docuit tingi, transducto corpore flamma.
Tantos esse deos Basiliden credere iussit,
Quantos et dies annus habet; tot denique mundos.
Marcus per numeros argumentatus acute 165
Tradidit in magicae formam violare pudicam,
Offerri calicem, precibusque in sanguine verti.
Hebioni Christum suasit de semine natum,
Et circumcidi docuit, legique vacare,
Fontibus amissis elementa resumere legis. 170
Extremum facinus verbis extendere nolo,
Aut omnes causas aut nomina dicere cuncta.
Est per pauca satis crudelia multa notare,
Infandosque homines atque organa saeva draconis,
Per quos nunc tantum sceleris infeste locutus 175
Semper factorem mundi culpare laborat.
Sed revocate pedem saevi latronis ab antro,
Dum spatium datur, et patiens pietate perenni
Facta per errorem miseris deus omnia donat.
Credite vero patri vero, qui condidit orbem, 180
Verum qui dominum misit renovare ruinam
Imparibus legi, peccati in gurgite mersis,
Per vates olim promissam afferre salutem.
Qui mandata dedit, hic et peccata remittit.
Exigit hic aliquid merito, quia credidit ante. 185
Aut donat large dominus, quasi debita servis.
Denique conclusos populos poenamque merentes
Deleto elogio cunctos jubet ipse lavari.
Ergo totus homo credit, totusque lavatur.
Abstinet aut patitur pro nomine vulnera vere, 190
Versus surgit homo, vere mors victa silebit;
Sed non pars hominis anima, sua parte relicta,
Percipiet palmam, socia quam carne laborans
In stadio luctata simul coniuncta meretur.
Grande nefas portare duos per vincula pondus. 195
Quorum sit locuples unus atque alter egenus.
Et miserum sperni, felici praemia reddi.
Non facit hoc iustus, mercedis redditor aequus.
Et bonus et dives, quem credimus omnia posse;

v. 151. *Vulgo* incredibile. *Scribendum puto* Aut incredibilem (*sc.* deum) qui differt caedere vestrum? v. 175 *et* 176. *Vulgo legitur* sceleris sine teste locuti — — laborant. v. 178. *Vulgo* perennis.

00 Suavis in ingratos, miserendi plena voluntas.
Quin potius, cui maior inest mortalis egestas,
Possit ut aequari socio praelatus, id ultro,
Quicquid eget, tribuet locuples; sic credere iussum,
Nec velle illicite dominum culpare docendo,
05 Suscitet ut qui animam, tamquam sit passa ruinam,
Liberet a morte, et viventi facta maneret
Copia de solo merito, quia fortiter egit,
Et caro communem semper sortita laborem
Linquatur terrae,' mortis sit praeda perennis.
10 Ergo hominis anima placuit deo fortibus actis?
Nullo sola modo potuit sine carne placere:
Vincla tulit, poenas: caro membris vincula gessit.
Contempsit mortem: sed carnem morte reliquit.
Illa dolens gemuit: haec victa a vulnere caesa est.
15 Illa petit requiem: haec ferro in pulvere fusa,
Piscibus, alitibus, tabo cinerique relicta est.
Frangitur infelix laniata, sparsa liquescit:
Surgere non meruit? quid enim committere sola
Exanimis potuit? quae sic causa invida vitae
20 Impedit aut probibet dei dona capessere carnem,
Cumque sua socia coniunctam vivere semper,
Cernere quid fuerit conversa in pulvere quondam?
Post meritos renovata ferat deo laudis honores,
Non ignara sui, fragilis, mortalis et aegra.
25 Certatis, magni possit quid vivida virtus,
Qui bonus atque potens vitam non invidet ulli?
Haec captiva fuit mortis, haec vincta peribit,
Quam dominus mira sapientia fecit et arte?
Hanc virtute sua miranda suscitat ipse,
30 Hanc revocat dux ipse, et hanc sua gloria vestit.
Ergo dei aptavit ars et sapientia corpus,
Quod cupit his fieri: deest hoc virtute reduci?
Causa potest pietati nulla resistere sanctae,
Ne maior sit causa mali quam summa potestas,
35 Ut cognoscat homo iam nunc dei munere salvus,
Mortalis quondam, nunc inviolabile et ingens
Vestitus lumen, visus cum corpore totus,
Immensum virtute deum, pietate perennem,
Per Christum regem, per quem via lucis aperta est,
Et iam luce nova, iam dono plenus utroque, 240
Fructibus et vivae paradisi laetus amoenis
Laudet in aeternum caelesti dives in aula.

LIBER SECUNDUS.

Postquam fracta fides refugis spirantibus hostis,
Et glomerata dolis emersit pestis operta,
Sponte sua mendax contempto numine sensus
Confixit plagas, fallaci tramite callens
Sanctorum dictis sua miscuit impia verba, 5
Inque bonum semen lolium miserabile sevit,
Inde volens omnem causam constare ruinae,
Scilicet ut sua facta deo subsignet iniqua
Ocius, et possit suasos infigere poenis,
Veris falsa tegens, et lenibus aspera vertens, 10
Et roseis sertis hastae mucrone coperto,
Improvisa necans incautos morte suprema.
Supremum nefas in tantum dementia mersos
Abruptos homines numen sine fine tremendum
Dividere in partes, Christi sublimia facta 15
Falsa laude sequi, culpareque gesta priora,
Innumerata dei miracula, visa nec umquam,
Tam temere scelus illicitum componere verbis,
Ante nec audita, contentaque corde nec ullo,
Adversum sese duo testamenta sonare, 20
Contra prophetarum domini committere verba,
Dissimili longe sententia velle probare,
Omnem legis et infamem deducere causam,
Sanctorumque patrum vitam reprobare priorem,
Quos in amicitiam adlexit deus, ad sua dona. 25
Accipitur sine principio pro parte minori,
Quattuor ex uno cum sint, ex quattuor unum.
His tamen una placet, reprobant tres denique partes,
Auctoremque sui Paulum per multa capessunt.
Necnon ex ipso furiebat in extima verba, 30
Omnia quae veteri de foedere cumque locutus,
Dura videntur eis, merito quia corde gravatis.
Pondus apostolicum, fulgentis gratia verbi,
Lumina praeducit menti, neque cernere possunt

v. 205. *Vulgo* Suscitet aut quam animam.
v. 4. *Vulgo* pallens. *v.* 28. *Vulgo* reprobat.

35 Spiritu lata. Petant hebetes animalia digna.
Sed vos, qui nondum penitus, duce numine falso
Mente ipsa reprobi penetrastis ad intima mortis,
Discite de fonte fluvium manare perennem,
Qui nutrit lignum (bis seni gratia fructus),
40 Exit et in terram ventosque in quattuor orbis,
Tot fluit in partes fontis cloor et sapor unus.
Sic et apostolico decurrit ecclesia verbo,
Ex utero Christi patris omnis gloria plena,
Sordida diluere et fata mortua vivificare.
45 Quattuor in numero diffusum in gentibus unum,
Electaque fide susceptum, doctor opimus
Tradit evangelium Paulus sine crimine mundum,
Absque hoc et Galatas vetuit discedere sanctos,
Quos falsi fratres se circumcidere suasos
50 Atque elementa sequi, nova libertate relicta,
Umbra futurorum veteri servire docebant.
Has habuit Galatis causas conscribere Paulus,
Non ut evangelii partem pro corpore toto
Exciperent modicam, maiori parte relicta.
55 Atque adeo non verba libri, sed missus in orbem,
Ipse Christus evangelium est, si cernere vultis,
A patre qui venit, solus bona nuntia portans,
Testificata prius cuius ingens gloria complet,
Ostendens opere quantus sit conditor orbis.
60 Cuius facta simul dictis coniuncta fideles
Illi, Matthaeus, Marcus, Lucasque, Ioannes,
Conscripsere mera, non extera verba locuti,
Spiritu sancta dei, tanto praesente magistro.
Hic agnus paschae suspenditur hostia ligno;
65 Hunc Paulus face conscribens decreta Corintho
Occisum tradit vitamque deumque futurum,
Promissum patribus, quos illectaverat ante.
Cernite quid virtus, quid paschae possit imago.
Sic verum quid sit poteritis paschae videre.
70 Ne fidus pater et vates, cui pignus et haeres
Carus erat, quem forte deus donaverat illi,
Hunc deo mactaret, merito temptatus amore,
Supplicium magnum, sanctus pro sanguine sanguis
Connexus capite spinis ostenditur agnus
75 Hostia sancta deo. Cuius de morte piacli,
Esset ut in signum et vastatae pignora gentis,
Sanguine signantur postes et limina multa,
Immane auxilium, caro testis creditur esca.
Iesus transgressus Iordan terraque potitus
Lege dedit pascham, gaudens atque immolat 80 agnum.
Et reliqui magni reges sanctique prophetae,
Non ignorantes certae promissa salutis,
Ingentemque, metu pleni transcendere legem,
Venturam summae virtutis imagine molem,
Inspectam e speculo celebrarunt ordine pa- 85 scham.
Denique, si celeri primordia mente recurras,
Invenies funesta nimis, post impia verba.
Credulus, heu, facile nudatus tegmine vitae
Pellibus ut tegeretur homo, suspenditur agnus,
Aut peccata necat, aut sanguine funera delet, 90
Aut coperit nudos, fovet aut suo vellere vulnus:
Num pecoris sanguis humano sanguine pluris,
Ut pro peccatis oblatus dirimat iram,
Aut multae plebis veluti sit carior agnus
Auxilium immane? tantae tutela salutis, 95
Oblatus potuit pretium satis esse redemptis?
At deus omnipotens, caeli terraeque creator,
Immensus, vivus, perfectus, luce perennis,
His non placatur, pecudum neque sanguine gaudet.
Omnia mactentur pecora, grex omnis in aras 100
Decremet, ut veniam vel peccati expiet unius.
Nequaquam domini sapiens maculata figura
Tam vili pretio caro foeda paravit honores;
Sed spes et promissa fides mortalibus olim,
Haec operata tulit, magnae rationis imago, 105
Praemeditata patris, nimia pietate parata,
Venturum Christum terris, hominemque futurum.
Quem visum Ioannes, baptismi primus apertor,
Et vatum socius, necnon et apostolus ingens,
Praecursor missus certus, testisque fidelis, 110
Augustus vita, sublimi laude notatus,
Olim pascha dei verum quaerentibus agnum
Ostendit tandem venisse piacula facti,
Qui delicta suo multorum sanguine solvat,
Pro reprobis probus et carus, pro vilibus unus, 115
Corpore homo vitaque deus, mactatus ut agnus
Acciperet nos et nobis se effunderet ipsum.
Sic placuit domino mortem spoliare superbam;

v. 35. *Vulgo* lata putant. v. 39. *Vulgo* bissenos. v. 65. *Vulgo* phase conscribens. v. 75. *Vulgo* piati. v. 92. Num *Rivinus*. Non *vulgo extat*. v. 94. sit *Rivinus*. s *vulgo legitur*. v. 101. unius *Fr. Iunius*. *Vulgo* unus.

Sic poterit miserandus homo sperare salutem.
120 Hunc pascham Paulus mactatum praedicat agnum.
Nec species domini pecoris sublimis inertis
Consimilis patitur quapropter dicitur agnus,
Sed quia lanities renovata haec corpora vestit,
Dat tegimen multis, unquam nec deficit ipse.
125 Sic dominus virtute patris, quos morte redemit,
Exutos sua luce tegit, quae semper in illo est.
Ergo pastor ovem qui perdidit, ipse requirit.
Is robur, spinasque uvae calcare paratus,
Aut rabiem superare lupi, pecudumque potiri,
130 Eripere et fortis, contemptis dentibus ultro,
Obiectat sese leo pelle obtectus ovili,
Decipiens habitu raptoris sanguine fauces.
Adam vi captum sic quaerit Christus ubique,
Ipse viam gradiens qua mors operata ruinam est,
135 Omnia perlustrans veterum monumenta virorum,
Singula perspiciens, exemplis omnibus unus,
Ex utero incipiens inimicam expellere mortem,
Conceptae simul in gremio cum semine carnis
Aetates omnes tacita sapientia lustrans,
140 Debita suscipiens, cunctos mundare paratus,
Reddere factori multos, quos sparserat unus.
Et quia terribilis puteo demersus iniquo
Vir cecidit, suasit virgo subducta dracone,
Consilio placuit, tegmen caeleste reliquit.
145 Arguit hos lignum nudos, mors atra coëgit;
Ex eadem massa simili ratione refecta
Iam renovata redit, flos carnis et hospita pacis.
Virgine desponsa caro non ex semine nato
Artifici coniuncta suo, sine debito mortis.
150 Angelus haec mandata patris per sidera defert
Lucida, ut angelica credantur nuntia fama,
Virginis ut virgo, carnis caro debita solvat.
Talibus ingressus sequitur vestigia mortis
Parvulus immanis, senior puer et iuvenis vir.
155 Post, ubi iusta viri completa est roboris aetas,
Paulatim solitus socias deperdere vitas,
In foedas etiam rugas et inertia membra
Mutari specie vacuatis sanguine venis,
Constitit, haud habitum passus veterascere carnis.
160 Qua die quove loco cecidit clarissimus Adam,
Quave manum extendit temere contingere lignum,
Hac eadem redeunte die volventibus annis
In stadio ligni fortis congressus athleta,
Extenditque manus, poenam et pro laude secutus
Devicit mortem, quia mortem sponte reliquit. 165
Exuit exuvias carnis et debita mortis,
Serpentis spolium devicto principe mundi
Adfixit ligno, refugarum immane tropaeum.
In cuius signum Moses suspenderat anguem,
Ut, quotquot fuerant multis serpentibus icti, 170
Adspicerent ipsum victum fixumque draconem.
Post, ubi secretas inferni venit ad undas
Atque suum victor captivum luce retexit
Adstanti iussumque patris virtute peregit,
Sponte suum corpus quod liquerat ipse recepit. 175
Causa haec mortis erat, eadem via facta salutis;
Nuntius ille doli, sed pacis nuntius iste;
Sponsa virum necuit, genuit sed sponsa leonem;
Virgo viro nocuit, sed vir de virgine vicit.
Cuius in exemplum sopito corpore somno 180
Sumitur ex latere mulier, quae costa mariti;
Quam carnem de carne sua deque ossibus ossa
Evigilans dixit, praesaga mente locutus.
Mira fides, merito Paulus certissimus auctor,
Christum de caelis Adam docet esse secundum. 185
Veritas ipsa suis exemplis usa refulget.
Nec cupit ex alieno acres ostendere gressus;
Pauperis hoc opus est, propriae virtutis egeni.
Haec Paulus docuit magnus mysteria docta,
Scilicet in Christo esse decus, tuum, ecclesia, cernens. 190
Huius de latere ligno pendentis in alto
Corporis exanimi sanguis manavit et humor.
Femina sanguis erat, aquae erant nova dona lavacri,
Haec populi vera est viventis ecclesia mater,
De Christi nova carne caro, deque ossibus ossum. 195
Golgatha locus est, capitis calvaria quondam;
Lingua paterna prior sic illum nomine dixit;
Hic medium terrae est, hic est victoria signum.
Os magnum hic veteres nostri docuere repertum,
Hic hominem primum suscepimus esse sepultum, 200

v. 130. *Vulgo* Eripere fortis. v. 156. *Vulgo* socia deperdere vita. v. 160 *et* 161 *vulgo inverso leguntur ordine.* v. 171. *Vulgo* fictum.

Hic patitur Christus, pio sanguine terra madescit,
Pulvis Adae ut possit veteris cum sanguine Christi
Commixtus stillantis aquae virtute levari.
Haec ovis est una, quam se per sabbata vivam
205 Inferni e puteo statuit subducere pastor.
Propterea cunctae carnis praemortua membra
Curabat sabbatis, aut caeci a germine nati
Lumina, quae nondum dederat, cernendo peregit,
Aut hominem totum exanimem per sabbata vivum
210 Deque sepultura praesenti plebe vocavit,
Ipse novi factor, veteris bonus ipse refector,
Aut quae defuerunt supplens aut perdita reddens.
Haec ineunte die sancto sperantibus in se
Facturus plene pro pacto posse docebat.
215 Quid? caro si moritur, nec spes datur ulla salutis,
Quas habuit causas hominem se fingere Christus,
Et medicare homines, aut curam carnis habere?
Si revocat paucos, cur non revocabit et omnes?
Corruptela potens liquefactum solvere corpus,
220 Non poterit virtus domini revocare solutum?
Credunt interitu qui non sua corpora solvi,
Non credunt domino, sua qui vult mersa levare,
Aut nolle praestare bonum, neque posse potentem
Dicunt, ignari quanto de crimine lactent,
225 Infirmas ausi causas praeponere morti.
In grano latet arbor, et hoc nisi terra sepultum
Putrescat, non dat decoratos arbore fructus.
Iam liquidae stringentur aquae; stridente rigore
Saxa fient, et semper erunt, nisi magna potestas
230 Solverit inducto molli spirante tepore.
Viticulae in gracili latet ingens corpore botrus;
Si quaeras, non est: cum vult deus, esse videtur.
Arboribus folia, spinis rosa, germina campis
Mortua deficiunt, et rursus viva resurgunt.
235 Haec homini deus ante oculos revocata reformat,
Propter quem locuples primus large omnia fecit.
Omnia nuda cadunt, suo corpore singula vestit:
Cur hominem solum, cui tantos fudit honores,
Non tantum revocet sibi, quem super omnia fecit?
240 Ergo caro et sanguis dei regno digna negatur,
Tamquam sit Paulus proprie de carne locutus.
Ille quidem magna docuit, sed inania corda
Carnali sermone putant; nam pristina facta
Sanguinis et carnis voluit sub nomine dicta
245 Caelestis magni memoratus verna magistri,
Qui per aquam de se genitis sui nomen honoris
Donavit, pignusque suo de spiritu fudit,
Ut cuius fuerant homines virtute redempti,
Huius et acciperent renovati nomen honoris,
250 Ergo, quia populis nondum suo fonte renatis,
Sordibus antiquis tectis, (ea debita mortis)
Ex veteri causa regnum caeleste negavit,
Dicens humanum rursus debere renasci,
Quod natum est de carne, caro est, de spiritu, vita,
255 Radicis veteris nova germina gloria mutans,
Ablutum corpus iam non de carne vocari:
Hoc sequitur Paulus, sic est de carne locutus.
Denique dixit oportere superindui vestem,
Hunc habitum fragilem, mortalem contegi formam,
260 Non aliud corpus dari, sed prius illud inermem
Undique regno dei lato circumdari totum,
Momento aspectus oculi mutabitur, inquit.
Ut rufae cerae facies dispanditur herba,
Et mutat proprium candenti sole colorem,
265 Sic eadem caro fulgenti de gloria sumens
Gaudebit semper gaudens et morte carebit,
Devictum clamans crudelem corporis hostem,
Glutitam mortem fortis victoria Christi,
Ingentes deo summa ferens ad sidera laudes.

LIBER TERTIUS.

Iam genuit, quondam sterilis cognomine, mater,
Iamque novus gaudet populus de libera natus,
Expulsa famula merito cum prole superba;
Viventis quoque fontis aquas ingrata relinquit,

v. 218. *Vulgo* revocavit et. *v.* 245. *Vulgo* verba. *v.* 268. *Vulgo* Christus.

5 Et tepidis errans ardenti sidere potat.
Iam possunt gentes Abraham clamare parentem,
Quae vocem domini simili ratione secutae
Omnia liquerunt peregre se sistere vitae.
Laetare, o sterilis, promissam concipe plebem;
10 Erumpe et clama, quae nulla prole beata,
De qua dicebat per vates spiritus olim:
Haec genuit gentem multis ex gentibus unam,
Cuius principio semper pia membra laborant.
Huius Abel iustus, pastor pecudumque magister,
15 Fraternae occidit quem olim violentia dextrae.
Huius Enoch, insigne decus, de corpore membrum,
A deo digressos populos facinusque sequentes,
Dum furit in terris refugarum turba latronum,
Sacrilegum genus ut fugeret crudele gigantum,
20 Consilio revocabat, in omnibus ipse fidelis.
Ingenti gemitu placuit, meritoque labore
Translatum magno pignus servatur honore.
Perfectus laude et sine culpa Noë repertus
Testificante deo iustus in adultera plebe,
25 Bis quinquagenis arcam qui texuit annis,
Venturum excidium factis et voce ferebat;
Promeruit tantis ereptus mortis ab undis,
Et cum prole sua servatus. Gente sequente
Est Abraham, cuius gnatos vos esse negatis,
30 Qui primus genere et patria et genitore relicto
Voce dei suasus secessit in extera regna,
Tantos dei meruit sublimis dignus honores,
Gentibus ut pater et populis credentibus esset.
Cum patribus Iacob, quorum pater ipse, per omne
35 Vitae suae spatium laetissima tempora Christi
Praececinit verbis, actu, virtute, labore.
Hunc sequitur Ioseph, foedae sine sorde iuventae,
Carceris et durae conficta calumnia poenae:
Gloria post gemitus, regnique secunda corona,
40 Inque fame panis tribuendi larga potestas:
Tam propria Christi, tam lucida lucis imago
Omnibus est manifesta, quibus sunt lumina menti,
Ut speculo vultus firmam spem cernere possint.
Iudas ipse pater, regalis sortis origo,
45 Unde duces geniti, cuius de semine reges
Numquam defuerunt, donec ventura potestas
Gentibus expectata diu promissa veniret.
Dux populi Moses, qui limina regia liquit,
Spernens divitias florentes tempore parvo,
Maluit adflictus populi portare labores 50
Subnixa cervice, minis non territus ullis,
Quam sibi delicias multasque remittere poenas,
Pro magnaque fide, pro tanto mirus amore,
Armatus virtute dei magnalia gessit,
Percussit gentem plagis, terramque reliquit, 55
Confundit regem durum, populumque reducit,
Calcavit fluctus, hostes demersit in undis,
Fecit aquam dulcem per lignum, semper amaram,
Cum Christi populo manifeste multa locutus,
Cuius de facie lux et nitor ore refulsit, 60
Acceptam legem per paucos fudit in orbem,
Exempla implicita propriorum certa laborum,
Percussit petram, iussus quoque flumina fudit;
Extenditque manus, ut signo vinceret hostem.
Omnia de Christo, per Christum cuncta loquuntur. 65
Hic probus et magnus cum laudis pace quievit.
At Iesus Nave filius, Auses ante vocatus,
Spiritus hunc sanctus socium sibi nomine iunxit:
Hinc fluvium scidit, et populum transire coëgit,
Distribuit terram gratis, promissa paterna, 70
Solem cum luna statuit, dum vinceret hostem,
Expulit externas gentes prolemque gigantum,
Excidit lucos, aras et templa subegit,
Omnia legitima solemnia mente peregit;
Nominis exemplum Christi, virtutis imago. 75
Quid de Iudicibus populi per singula dicam?
Quorum virtutes si conscribantur in unum,
Verborum spatio numerosa volumina complent.
Attamen ex multis paucorum dicere vitam
Corporis explendi verborum postulat ordo. 80
Ex quibus ut Gedeon dux agminis, acer in hostem,
Non virtute sua tutelam acquirere genti,
Firmatusque fide signum petit excita menti,
Quo vel non posset vel posset vincere bellum,
Vellus ut in noctem positum de rore maderet, 85
Et tellus omnis circum siccata iaceret,
Hoc inimicorum palmam coalescere mundo,
Atque iterum solo remanenti vellere sicco,
Hoc eadem tellus froraret nocte liquore.
Hoc etenim signo praedonum stravit acervos, 90
Congressus populo Christi, sine milite multo,
Terceteno equite (numerus Tau littera Graeca)

Armatis facibusque et cornibus ore canentum.
Vellus erat populus ovium de semine sancto;
95 Nam tellus variae gentes fusaeque per orbem;
Verbum quod nutrit, sed nox est mortis imago,
Tau signum crucis, et cornu praeconia vitae,
Lucentesque faces in lychno spiritus ardens.
Scilicet hoc testamen erat virtutis imago,
100 Non prius angelica mortis fera praelia vinci,
Quam populo indocili merito sua culpa relicto
Florentesque fide gentes in laude receptae.
Debbora quin mulier super omnem maxima famam,
Pro patria quae belligero subnixa labori
105 Stipite sub palmae populum vicisse canebat,
Quapropter victi simul hostes terga dedere,
Sisara dux fugit, cui non vir nec manus ulla
Restitit. Hic Baal Christi victoria signo
Extemplo refugam devicit femina ligno.
110 Iephtha fide firma, qui duro vulnere votum
Ausus mercedem belli deo dicere grandem,
Hic quia quae non vult dominus promiserat amens,
Occurrit primo carum sibi pectore pignus,
Nulli sperata cecidit quod sorte repente.
115 Promissum ut staret, solvit pia iura parentis,
Peccati votum violenta mente coperuit
Immanis timor, orbatae solatia vitae
Pro scelere obtinuit famam, pro crimine laudem.
Nec non Samsonis super omnia corpora vires;
120 Spiritus hoc donum; capiti concessa potestas.
Pro populo solus, nullo mucrone nec armis,
Os retinens asini, prostravit corpora mille.
Vincula nulla virum vinctum potuere tenere;
Gloria sed postquam captivi mota recessit,
125 Occidit, atque hostes victus sua morte redemit.
Mirificus Samuel, cui reges ungere primum
Praeceptum, dare chrisma, viros ostendere christos,
Talibus in vitae spatio laudabilis egit,
Ut quoque post requiem prophetica iura teneret.
130 Psalmographus David, magnus rex atque propheta,
Passurum Christum submissa voce canebat,
Sponte quod ingratus populus sine lege peregit,
Cui deus ex utero fructum promiserat olim,
Prolem sublimi solio suo ponere sanctam.
Fixa fides domini quae sponderat omnia fecit. 135
Aemulus Ezechias, populi corrector inertis,
Oblitis legem qui restauravit iniquis,
Haec olim mandata dei prior omnia iussit,
Qui precibus bellum, non ferri cuspide solvit.
Hic moriens lacrimis annos ac tempora vitae 140
Accepit, merito talem tulit actus honorem.
Ingenti zelo Iosias, rector et ipse,
Tantum nemo supra nec postea taliter egit.
Idola destituit, destruxit templa nefanda,
Atque sacerdotes super aras igne cremavit, 145
Ossa prophetarum falsorum cuncta refodit,
Incenditque aras, adolenda cadavera lignis.
Insignis fidei in laudem, memorabile, tactus
Nobilis Helias, qui nondum debita mortis
Gustavit, quoniam rursum venturus in orbem est. 150
Ergo infracta fides, populum regemque furentem,
Militiam domini qui deseruere beatam,
Verberibus, flammis castigans hostes amaris,
Sidera conclusit, tenuitque in nubibus imbrem.
Esse deum ostendit cunctis, apparuit error. 155
Nam madidae partes hostiae fluvio super aras
De caelo precibus veniens vi flamma comedit;
Et quotiens voluit, totiens ruit ignis ab alto.
Divisit fluvium, transgressus et avia fecit,
Sublatus curru paradisi vectus in aulam est. 160
Huius discipulus sortis successor Heliseus,
Qui duplicem Heliae petiit sibi sumere sortem,
At castigandam violento verbere plebem,
Tantum pro domino et talem spiravit amorem.
Iordane percusso, pedibus via facta regressus, 165
Demersam fluvio relevavit virga securim,
Mortificumque cibum in vitalem transtulit escam,
Detinuit pluvias iterato tempore duplo,
Mundavitque lepras, hostes caligine cepit;
Cuius post obitum iam condita membra sepulchro 170
Abiectus quidam, mactatus caede latronum,
Mortuus, ut tetigit, revocata luce revixit.
Esaias, locuples vates et fontis aperti.
Tam manifesta fides, verbum dei ore profudit.
Largaque per Christum patris est promissa voluntas, 175

v. 109. *Ita Rivinus. Vulgo* Exemplo refuga. v. 131. submissa *emendavit Pamelius. Antea erat* cuius sc.

Praetestata viam vitae atque probata per ipsum est.
Quem populus sectum ligno sine labe repertum,
Immeritum, demens crudeli morte peremit.
Sanctus Hieremias, quem gentibus esse prophetam
180 Aeterni virtus iussit, dixitque futurum;
Qui quoniam plebis facta inlaudanda revolvit,
Et fore captivam, nisi paenituisset iniquos,
In famulos fieri praesaga voce locutus,
Vincula dura tulit, squallenti carcere clausus,
85 Inque luto putei fames hausit tabida membra.
Sed postquam quae noluerant audire probavit,
Atque hostes vinctum populum duxere triumphis,
Horrida vix tandem caruit sua dextra catenis;
Nulla morte virum constat, neque caede peremptum.
90 Ezechiel fidus, dives cui gratia verbi
Concessa est, peccatorum secreta videre,
Afflictus lugere suos, veniamque precari,
Cernere vindictam sanctorum caede futuram,
Sanctorumque locum regni carnisque salutem,
95 Spiritu implicitus, gressus aditusque videre.
Osea, Amos, et Micheas, Ioël, Abdia, Ionas,
Atque Naum, Habacuc, Sophonias, Aggaeusque,
Zacharias vim passus, et angelus ipse Malachim,
Hi vates domini, quorum chorus usque canentum,
00 Ac pariter laudis propriam meruere coronam.
Quam magnus Daniel! qualis vir! quanta potestas!
Qui falsos testes ipsorum prodidit ore,
Servavitque animam damnatam crimine ficto,
Somnia secreta et regis prior ore resolvit,
05 Praevidit Christum regnorum solvere membra,
Pro domino reus est, factus quoque praeda leonum,
Servatisque palam cunctis in pace quievit.
Huius tres socii, vix digna laude canendi,
Ex numero tanto decretum regis iniquum
10 Contempsere pii, quorum data corpora flammis,
Tradere se poenis potius pro nomine magno,
Quam genibus nixi simulacro pandere palmas.

Iam praeclara fides, iam spes super omnia fulgens
Extinxit rabidos ignes et vicit iniquos.
Esdras vates, legis doctor et ipse sacerdos, 115
Qui populum captum post tempora plena reduxit,
Ignibus et multa consumpta volumina vatum
Spiritu completus memori omnia reddidit ore.
Grandis Ioannes super omnes semine natos;
Cuius difficile poterimus dicere laudes: 220
Ablutor carnis, domini praecursor apertus,
Ablutor Christi, prior ipse renatus ab illo,
Foederis ille novi primus veterisque supremus,
Proque via vera prior hostia caesus obivit.
Ecce deus Christus; pariter bis sena iuventus, 225
Omnibus una fides, amor unus et una potestas,
Flos hominum; mundo lucentes lumine Christi
Et comites et apostolici, qui vera locuti
Auribus audivere, oculis videre salutem,
Tractavere manu corpus de morte receptum, 230
Convixere cibo assidue, testantur ut ipsi.
Hunc Paulus, praelectus apostolus in vice missus,
In caelos raptus vidit quoque; missus ab illo,
Barnaba cum comite sociisque prioribus, uno
Foedere coniunctis, per gentes tradit ubique 235
Esse caput Christum, sunt cuius ecclesia membra,
Corporis ipse salus, membrorum vita perennis,
Ipse caro factus, pro cunctis ipse peremptus,
Ipse resurrexit primus, spes una salutis;
Discipulisque suis formam dedit: hi simul 240 omnes
Indignas varie poenas pro nomine passi.
Talia membra gerit specioso corpore mater
Libera, quod nunquam domini praecepta reliquit,
Inque domo senuit, domino lectissima semper,
Invidiam, poenas eius pro nomine passa. 245
Nam sterilis quoniam, nondum secura futuri,
Ediderit populum caelesti semine natum,
Atque suae famulae portarit spreta dolorem;
Hanc sterilem quondam nunc tempus cernere matrem
Haeredem natum suae libertatis habere, 250
Non similem famulae, quamquam de semine caeli

184. *Pro* carcere *Fabricius ediderat* currere. v. 248. *Vulgo* portavit.

Conceptum genuit, sibi conditione iugatum.
Absit ut illicitis verbis, temeraria voce,
Egregios homines, ardentia sidera caeli,
255 Semine coniunctos tantum, vel sanguine, plebi
In solidum passim famulum dicatis atrocem,
Aut populum domini legis mandata secutum
Servili specie quisquam putet esse loquendum.
Sed peccatorum vacuam sine mente catervam,
260 Qui promissa dei dubia spe corde locarunt,
Praesentis vitae misera dulcedine victos,
Debita servitio capitis sua culpa subisset,
Si legem plebi peccati causa iugabit.
Nam servire deo, totoque incumbere corde,
265 Intemerata fides, libertas sponte paratur.
Ergo patres iusti, sancti sine labe prophetae,
Adventum domini multi cecinere futurum,
Testanturque fide caelestia iussa profanis,
Cum quibus immanes, satiati gloria Christi,
270 Consortes virtutis, verba sacrata replentes
Firmavere fidem, factis praedicta probando.
Quorum discipuli, qui successere per orbem,
Conflati virtute viri, nostrique magistri,
Coniunctos operis nobis tribuere honores.
275 Ex quibus electum magnum plebique probatum
Hac cathedra Petrus, qua sederat ipse, locatum
Maxima Roma Linum primum considere iussit.
Post quem Cletus et ipse gregem suscepit ovilis.
Huius Anacletus successor sorte locatus.
280 Quem sequitur Clemens; is apostolicis bene notus.
Euaristus ab hoc rexit sine crimine legem.
Sextus Alexander Sixto commendat ovile;
Post expleta sui qui lustri tempora tradit
Telesphoro; excellens hic erat, martyrque fidelis,
285 Post illum socius legis, certusque magister,
Cum vestri sceleris socius, praecursor et auctor
Advenit Romam Cerdo, nova vulnera gestans;
Detectus, quoniam voces et verba veneni
Spargebat furtim; quapropter ab agmine pulsus
290 Sacrilegum genus hoc genuit spirante dracone.
Constabat pietate vigens ecclesia Romae
Composita a Petro, cuius successor et ipse
Iamque loco nono cathedram suscepit Hyginus.
Post hunc deinde Pius, Hermas cui germine frater,
Angelicus pastor, quia tradita verba locutus, 295
Atque pio suscepit Anicetus ordine sortem.
Sub quo Marcion hic veniens, nova Pontica pestis,
Nondum secretum facinus suo corde reclusum,
Passim vulgo loquens latebrosa perfidus arte.
Sed postquam coepit mortis proferre sagittas, 300
Abiectus merito tam saevi criminis auctor,
A sanctis reprobus, patuit mirabile monstrum.

LIBER QUARTUS.

Haec populo iuveni, qui dives, liber et haeres
Possidet aeternam spem laudis iure dicatam,
Non ut doctores (solus daret omnia Christus),
Sed famulos Christi, iubet inviolata potestas
Ingenti zelo flagrantes, pacis amore 5
Armatos, molem belli deducere terrae,
Excelsas turres et moenia saeva malorum
Surgentesque minas populi contra agmina sancti
Detrahere, vacuas voces dissolvere vento.
Quapropter merito nos aemulamenta locuti 10
Ipsius ex verbis etiam monumenta salutis
Nitimur exprimere, quae gratia larga profudit,
Praedonisque plagam sanctis aperire copertam,
Ex improviso ne quis rudis, inscius, audax
Incidat, et captus caelestia dona relinquat. 15
Ergo deus cunctis mortalibus unus ubique est,
Aeternum regnum, profundae lucis origo,
Fons vitae, potus sapientia conditus omni.
Protulit ipse orbem, cuius sinus omnia cingit.
Nulla illum regio, nullus locus ambitu claudit: 20
Materies nulla est facta, ut sit sponte perennis,
Quae fuerit semper, nullo factore creata;
Caelorum, terrae, maris infernique locator
Spiritus, aëris est divisor, conditor, auctor,

v. 277. *Ex his et qui inde sequuntur versibus comparatis cum verbis Tertulliani De Praescr. Haeret. cap.* 32. *recte monuit Rigaltius apparere horum carminum non posse Tertullianum esse auctorem.* v. 296. Pio *ediderunt Fabricius et Rigaltius.*

25 Solus perpetuus deus est, immensa potestas.
Hunc lex esse deum populo monstraverat unum,
Cuius vox Mosi pollens in monte locuta est.
Illius haec virtus, sapientia, gloria, verbum,
Filius, immenso genitum de lumine lumen;
30 Per vatum voces hunc unum clamitat esse
Ordine suscipiens Paulus; sic tradit et ipse
Unum hunc esse patrem, per quem sunt omnia facta,
Atque unum Christum, per quem deus omnia fecit,
Ad quem se curvare genu plane omne fatetur,
35 Ex quo omnis patria in caelo terraque vocatur,
Qui zelat populum summo pietatis amore
Ut pater,' et sancte vult omnem vivere carnem,
Apparere sibi mundam sine crimine plebem.
Hoc zelo nostram custodit lege salutem,
40 Legitimos monet esse, iubet, castigat et instat,
Corripiens Galatas fratres et apostolus idem,
Talem se Paulus zelum se scripsit habere.
Reddidit ergo deus gratis peccata paterna
In cataclysmo enecans pariter cum prole parentes
45 Genteque iam quarta genitos de stirpe nepotes,
Cum fere nongentos hos tunc adiuverit annos.
Iudicium durum, sententia saeva videtur,
Parvulus et Sodomis adhuc insons, mollis, inermis,
Ut careat vita: quid enim peccaverat infans?
50 Quod crudele putes, hoc est pietatis honestum.
Auctores sceleris, facinus ne cresceret ultra,
Extinxit, sobolemque patrum peccata sequentum.
Sed non cum patribus poenas innoxius infans
Perpetuas luit, ignarus, neque criminis auctus;
55 Ne fieret sceleris consors aetatis adultae,
Sponte futura mala, mors immatura resolvit.
Cur deus ergo iubet pecorum sibi sanguine fundi,
Legeque constringit ne quis transcenderet errans
In populo, lapidum praesenti morte minatus,
60 Atque iterum haec reprobat, negat haec sibi munera grata,
Corripiens plebem peccati examine pressam,
Ipse iubet verax, iustus simul ipse repellit?
Si quaeris causas, errans desiste moveri;
Causa etenim fidei rationis imagine maior.
Aspice per speculum fulgentis luminis umbram, 65
Quid vituli sanguis, vitulae cinis, hircus uterque;
Hic dimissus abit, cadit alter at hostia templo.
Sanguine nam vituli populum, simul omnia vasa
Atque sacerdotes et scripta volumina legis
Sparsit aquae mixto vates, sic iussus ab alto 70
Non propriam spem, nec speciem virtute vacantem,
Exemplo vituli passurum in corpore Christum;
Qui iuga dura ferens humeris temonis aratro
Fortiter abrupit sua pectora vomere ferri,
Infundens sulcis animae sui sanguinis undam. 75
Nam templi vasa haec designant corpora nostra.
Ipse dei templum verum, non ante dicatum,
Namque suo socios homines sibi sanguine fecit,
Atque sacerdotes voluit sui corporis esse,
Ipse patris summi perfectus iure sacerdos. 80
Auditum, visum, gressum mundavit inertem,
Aspersitque libro testes praesaga locutus,
Demonstrans legem suo vinctam sanguine sancto.
Hanc et per vitulam manifestat victima causam,
Sanguine de cuius pro plebe piacula sumens 85
Intra velamen primus Levita ferebat,
Castrorum extra fores corpus iussuque cremavit,
Cuius de cinere mundabat corpora lapsa.
Hoc dominus noster, qui nos sua morte redemit,
Extra castra, volens populi vim passus iniqui, 90
Implevit legem, factis praedicta probando,
Qui vere mundat plebem contamine plenam,
Omnia concedens, quasi dives corporis auctor,
Intra velamen caeli cum sanguine gressus,
Effudit quem pro multorum mortibus unus. 95
Ergo sacerdotem magnum decet hostia sancta,
Quam digne perfectus habens offerre probetur.
Corpus habet, haec est mortalibus hostia viva,
Hanc dignam magnis pro cunctis obtulit unam.
Hircorum species homines docere esse repulsos 100

v. 100. docet *Rivinus.* dicat *Pamelius.* decet *Fabricius.*

Ex duobus populis steriles, sine fructibus ambos,
Quos in evangelio dominus quoque dixit, et haedos
Abs ovibus cerni stantes in parte sinistra,
Esse quidem quosdam domini pro nomine passos,
105 Sic actum sterilem fructum velasse, supremo
Hos merito dignos arae, decet esse prophetas;
Abiectos alios, Lazaro ut dives iniquus,
In sua duritie qui permansere repulsi.
Nam velum in medio pendens cernebat utrosque,
110 Inque duas partes aedem diviserat unam.
Interiora quidem sanctorum sancta vocata.
Isthic ara sita effulgebat nobilis auro,
Testamenta simul, tabularum legis et arca,
Pellibus agnorum caeli contecta colore,
115 Interius vestita auro, media omnia ligno.
Hic tabulae legis, hic manna est urna repleta,
Hic Aaron est virga, crucis quae germina profert,
Ipsi dissimilis, styracis tamen arbore nata.
Atque super Cherubim per formam quattuor unam
120 Pandebant pinnas, et sagmina iussa tegebant.
Exterius velum, pars aedis aperta patebat,
In faciem lato gravis aeris stabat aheno,
Et candelabrum bis ternis undique ramis
Connexis medio calamo, totidemque lucernae.
125 Aurea materies complebat lumine templum.
Ergo prior templi facies communis, aperta,
Declarat ritum populi sub lege morantis,
In cuius tenebris septemplex spiritus unus
Lucebat sanctus semper plebemque tegebat.
130 Hoc candelabrum verum vivaeque lucernae
Per legem et vates perlucent corde subactis;
Inque typum terrae facta ara traditur esse.
Hic operae populi, quas non sine sanguine semper
Obtulit effuso, vitam sine lege, cruore,
135 In patulo passim comparuit omnibus olim.
Isthic et dominus pro cunctis hostia factus
Totam designat terram, specialiter aram.
Foederis hinc etiam novi inenarrabilis auctor,
Discipulus Ioannes animas pro nomine passas
140 Testatur tali sese vidisse sub ara,
Clamantes dei vindictam pro caede potentis.
Isthic interdum requies, sub corpore terrae
In parte ignota quidem locus extat apertus,
Luce sua fretus, Abrahae sinus iste vocatur,
Altior a tenebris, longe semotus ab igne, 145
Sub terra tamen, haec ara vocatur ahena,
In qua velamen pullum memoravimus ante.
Dividit hoc partes ambas, unamque recludit,
Dissitam ab aeterna, cultura et temporis usu,
Non inimica sibi, quamvis distantis amoris, 150
Tempore divisa et spatio, et ratione ligata.
Una domus, quamvis velo partita videtur,
Atque adeo passo domino, velamine rupto,
Caelestes patuere plagae, caelataque sancta,
Atque duplex quondam facta est domus una 155 perennis.
Interius templum, populum de semine Christi
Caelesti cultu, ipsa dei mandata sequentem
(Personae hic propriae vere non umbra ligatur),
Perfectis rebus completum tradidit ordo.
Arca sub exemplo corpus venerabile Christi 160
Ostendit, sacro per lignum spiritu iunctum.
Aëriae pelles, caro, non ex semine nata,
Extensa in ligno, simul intus spiritus ardens
Aurigera specie conflatus, iungitur illi,
Ut caro pace data cum spiritu mixta vigeret. 165
Carnis et urna typum domini fert aurea plena,
Foederis ipsa novi dominum declarat aperte
Manna, quod est panis caelestis, verus, in illum
Traditus a patre, quem tribuit pro pignore sanctis;
Perfecte dabit hunc illis qui vincula pacis 170
Semper amatores operum tenuere bonorum.
Et tabulae duplices conscriptae legis in arca
Significant simul haec in Christo condita semper,
Qui vetus atque novum mandatum pertulit ipse,
Arca patris summi, per quem dedit omnia 175 dives.
Et virga styracis fructus nucis adtulit ipsa
(Virginis haec species, genuit quae sanguine corpus),
Coniuncta in ligno sedabit mortis amarum
Interius fructum dulcem, de spiritu sancto.
Sicut Esaias virgam de semine Iesse 180

v. 131. *Ita ed. Rivinus. Vulgo* perlucens. *v.* 148. unamque *ed. Rivinus. Vulgo* unaque.

Praedixit Mariam, de qua flos exit in orbem.
Ara nitens auro caelum declarat in alto,
Quo sanctae subiere preces, sine crimine missae.
Hanc aram dominus dixit, qua munera si quis
185 Offert, ut primum pacem cum fratre retractet,
Sic demum flagrare preces ad sidera possunt.
Hoc Christus, victor solus primusque sacerdos,
Obtulit incensum, precibus non arbore natum.
Nam Cherubim cum sit bis binis vultibus unum,
190 Est unum verbum, per quattuor ordine ductum,
De patre quae Christus plenissima pertulit ipse
Mandati sperata novi solatia vitae.
Ast quater alae sex, veteris praeconia verbi,
Testificantis ea quae postea facta docemur.
195 His alis volitant caelestia verba per orbem;
His etiam Christi sanguis contextus habetur,
Obscure vatum praesago dictus ab ore.
Alarum numerus antiqua volumina signat,
Esse satis certa viginti quattuor ista,
200 Quae domini cecinere vias et tempora pacis.
Haec cohaerere novo cum foedere cuncta videmus.
Sic quoque Ioannes, sic pandit spiritus illi
Tot numero solio senioribus insuper albis,
Atque coronatis cohibentibus omnia mitra,
205 Ad solium domini vitreum et mare stare sub igne,
Quattuor aligera atque oculis animalia plena
Intus et exterius, quae sunt arcana patere:
Significat verbo simul omnia clausa videri;
Nam vitreum flammae mixtum mare dona lavacri
210 Spiritu conflato credentibus esse tributa.
Quae pietas domini! quis tantum dicere possit,
Ante tribunale, ante pavimentumque paravit,
Ut fora iudiciumque sibi anticipare volentes
Et fugerent, esset properanti copia lata.
215 Sic igitur lex et miri cecinere prophetae,
Omnia sic coniuncta vigent, veterisque novique
Foederis, illa sacra et verborum immania dicta.
Sic et apostolicae voces testantur ubique,
Nec quidquam veteris non est novo denique iunctum.
Sic errant, et dictorum sic facta retorquent 220
Qui falsas finxere vias; dominumque deumque
Aeternum regem, qui tantum protulit orbem,
Detrectant, aliud quaerunt sub nomine ficto,
Mentibus orbati, quas amisere furentes,
Externum legi Christum affirmare volentes, 225
Nec mundi dominum, carnis neque velle salutem,
Nec virtute patris, factorem corporis ipsum;
Quos obturatis fugiendum est auribus ultro,
Ne sermone suo maculent innoxia corda.
Nos igitur, quos tanta dei perfudit honestas, 230
Veraque doctoris caelestia verba magistri
Instituere bonis recta et monumenta docere,
Semper honoremus dominum, sine fine canamus,
Gaudentes puraque fide certaque salute.
Nati vero deo nutrimur pane perenni, 235
Aeternam toto sperantes pectore vitam.

LIBER QUINTUS.

Primus erat referens inimici ex ordine verba,
Quae refuga illicite molitus protulit amens.
Hinc etiam carnis spes et victoria Christi,
Et species breviter falsarum dicta viarum.
Inde sequens coniuncta docet mysteria legis, 5
Inque novo deus quae foedere tradidit unus.
Tertius ingenua gentem de matre creatam,
Vatibus et patribus sacratos esse ministros,
Quos numero bis sex de cunctis, Christe, legebas;
Maiorum natu cum nomine tempora lustri 10
Tempora servata, sceleris cui paruit auctor
Ignotus, sine lege, vagus, cum prole relictus.
Quartus et ipse refert obscura piacula legis
Esse typum veteris, quae paruit hostia vere,
Iamdudum expectata piis cum semine sancto. 15
Hic quintus multos nexus nodosque resolvit,
In planum mala convolvit quaecumque latebant,
Argumenta trahens, sed non sine teste propheta.
Et quamvis hostes muniti fortibus armis

v. 192. *Ita Fr. Iunius. Vulgo* Mandata.

20 Vincamus, tamen inlicita, polluta, nefanda,
Commaculata simul, sic miscuit omnia serpens,
Caecorum sine luce viam, contamine vocem;
Ut, dum factorem mundi contendimus ipsum
Esse deum solum, vatum quoque voce locutum,
25 Ignotumque alium quemquam non esse probamus,
Vix mundam linguam sermonis culpa reservet.
Complexu vario notum dum laude sequentes
Culpamusque alias ignoti tempora sera;
Sed cogunt nos multa doli celata venena,
30 Ancipiti quamquam cum crimine, pandere verba.
Quisnam ergo deus? quem verum dicitis esse
Ignotum populis, alienum denique mundo?
Hunc quem nemo prius norat, hic venit ab alto?
Si sua, cur tam sera petit? si non sua, quare
35 Ut praedo rapit, et populum sub lege morantem
Ignotis totiens per legem vocibus opplet?
Si misereri etiam venit et succurrere cunctis,
Et relevare gravi devictos funere mortis,
Carnis et obsceno spiramen solvere vinclo,
40 Qui cohibetur homo interior, concisus inique,
Cur tam sero pius vigilans, semperque benignus?
Qui numquam prius omnino se praebuit ulli?
Transmissis numero alienos ore requirens,
Numquam expectatus, non notus, missus in orbem.
45 Pastor ovem quaerens, quam non amiserat ante,
Debuit exutus carnem, quasi victor et ipse
Spiritus, ut fuerat semper, talesque volebat,
Omnes expulsas animas sine corpore passim
Eripere, et carnem spoliatam linquere terrae;
50 Una die pariter complere cadavere mundum,
Evacuare orbem, atque animas adtollere caelo.
Progenies hominum nasci cessasset in unum,
Et nulla posthac generis prosapia vestri
Nata foret, postemque novam fudisset in orbem.
55 Vel quia tunc nihil ex his factum ostenditur esse,
Debuerat finem generi statuisse futuro,
Connubii solido complexus corde replesset,
Fecisset torpere viros, sine germine fructus,
Feminei sexus cubitus taedere dedisset,
Clausisset penitus carnis genitalia membra, 60
Nulla voluntas nostro animo, neque posse facultas.
Post haec posset et interior homo sanguine iunctis
Haerere infusus carni, semperque periret.
Semper ovis perit, ergo nec est servare potestas?
Cum semper nascatur homo, sub crimine 65 mortis
Quod pastoris opus, si sic inventa docentur?
Inquaesita ergo, sed non erepta probatur.
Nunc vero delectus adest connubia adire,
Ut semper fuit, quem iunxit certa propago,
Nascuntur gentes et vix numerabile vulgus, 70
Accipiunt animas nascentem corpora viva;
Nec Paulum decuit, quamvis pro tempore, quosdam
Hortari, velut ipse fuit, pari sorte manere,
Temporis angusti cernens instantia multa;
Nam teneras alias aetates nubere iussit, 75
Nec se fraudari, sed debita reddere pacto.
Vos autem astuta quis suasit fraude manere,
Diviso prolis securos degere amore,
Crimen adulterii committere, perdere vitam?
Et quamquam perit, id falsare agnomine verbi? 80
Quapropter vocis tam dulcia cuncta profundit
Impavidi quidquid placet, ut faciatis oportet,
In faciem casti, maculati crimine furtim,
Hac causa vos connubio privavit honesto.
Sed quid plura? bene est disiunctos scilicet 85 esse,
Expedit et mundo, ne vestri germinis ullus
Nascatur; tandem cessabunt organa mortis.
Partem hominis, dum speratis retinere salutem,
Totus homo vester deperdit mente profana,
Interior simul et veterem quem dicitis hostem; 90
Sed nec homo solum spiramen dicitur esse;
Nec vetus est homo dicta caro, nec sunt inimica
Spiritus et caro, verus homo sociatus in uno,
Nec sibi privatos sensus cernuntur habere.
Haec regitur, regit ille, gemit, gaudetque, 95 doletque;
Diligit, ipse suae carni carissimus idem,
Per quam paret homo, cum qua commixtus habetur;

v. 72. quosvis *pro* quosdam *ed. Pamelius et Rigaltius.* v. 91. Sed et *ed. Pamelius et Rigaltius.*

Vulneribus curas adhibet, lacrimasque profundit,
Nutrimenta cibi cupide per membra resumit,
100 Hanc optat secum immortalem semper habere,
Quam frangi gemit, et dolet evacuare per artus;
Illi mors miserae dominatur tempore certo,
Quo renovata levi de pulvere mors inimica
Deficiat tandem, caro cum resoluta resurgit.
105 Haec erit expectata diu victoria summa,
Quam fecit virtute patris, venerandus in aevum
Factus verus homo, hominis qui membra redempta
In caelos tulit atque aditus spe dives aperuit.
Principio gentis in linguis omnibus, inde
110 Hic ubi semper opus, patria pietate minister
Visus ab inciso, missus patiendo peregit.
Quid nunc infandae voces? quid perdita turba?
Si non ipse dedit leges, deus ipse creator,
Aegypti de calle viam qui stravit in undis,
115 Et sedes gratis dedit has quas dixerat olim,
Ipsa cur in gente venit terraque dicata?
Non alios populos aut altera regna petivit?
Cur iam per vates, praedicto nomine toto,
Non proprio suo, se vocitatum tradidit esse?
120 Unde etiam potuit baptismi dona benigna
Promissa abs alio tamquam sua promere facta?
Haec mandata dei transgressi, sorde reperti
Optabant, veniamque fera de morte petebant;
Expectata diu merito venere, sed illis
125 Qui prius audita, at nunc agnovere reperta,
Hoc det vera manus Christi, pater ipse creator
Semper ab aeterno monet, et pia voce requirit,
Quodque figuravit, fovet atque figurat et armat,
Et iam despectum victor sua luce revestit,
130 Ut maneat virtutis opus cum laude perenni.
Quid praestare deus, quid possit homo pati, ut omnes
Agnoscant, vivant, quod fecit viva potestas?
Sed quia nec praedicta prius, nec facta suprema
Dementes homines possunt suadere ferentes,
135 Esse hominem factum deum, passumque, sepultum,
Surrexisse, ut eis tantis clamantibus olim
Caelesti verbo complexis testibus, ambo
Terrestri saltem rationi credere discant.
Cum dominus Christus caro nasci venit in orbem
140 Augusti Regis Romani tempore, primum
Decreto gentes censu numerantur ubique;
Idem hoc rex forte tulit, quia summa voluntas
In cuius manu regnantis cor legibus esset,
Fecit primus, et in numerum scriptura redacta est.
145 Tunc etiam Ioseph, Maria cum coniuge feta,
Caelesti pariter gnato numerantur et ipsi.
Hunc instrumentis humana astutia nisa,
Qui testes sancti verbi, praebere probantes
Inquirant, vel sic invento postea victi
150 Paeniteant, veniamque rogent, dum tempus habetur.
Iudaei grave qui scelus admisisse fatentur,
Dum detractantes ardent, nobisque resistunt,
Nec genus ignotum dicunt neque dicere possunt
Suspendisse hominem se ligno, vera locutum
155 Ignari domino carnem sine semine victam.
Sed pro parte quidem reticent, pro parte triumphant;
Namque deum populis hominem vulgare laborant.
Aspicite errorem qui vos expugnat utrosque;
Pro nobis hic erit, dum vobis certa probamus.
160 Illi deum, vos falso hominem sine corpore corpus
Dicitis, et varia heu mentis vesania mergit,
Quod qui praesumpsit, mergentes spargitis ambo;
Namque hominem pariterque deum tunc facta probabunt
Commixtum, nec pauca dabit signacula mundus.
165 Filius ipse dei dum carnis membra requirit,
Iam praetextatus palmarum sustinet ictus,
Conspuitur vultus, spinis innexa corona
Compungit caput, et ligno suffigitur ipse,
Potatur scriblita, et fel miscetur aceto,
170 Dividitur vestis, sortes mittuntur in illa;
Quod rapuit sibi quisque tenet; caligine multa,
Expirante deo tacite de corpore carnis,
In tenebris tremefacta dies cum sole refugit;
Bis fuit una dies, mediam nox atra coperuit.
175 A fundamentis montes agitantur in orbem,

v. 134. furentes *ed. Pamelius et Rigaltius.*

Commota est tellus, patuere sepulchra piorum,
Cunctaque quem norunt passum timuere videre.
Exanimum telo miles latus haurit aperto,
Profluit et sanguis, nec aqua minus inde secuta.
180 Haec illi pacto celant, noluntque fateri
Admissi factum, nefas occultare volentes.
Spiritus ergo potest gerere sine corpore vestem,
Aut poenam capit, aut fert violentia vulnus?
Aut moritur, surgitque, et sanguis funditur inde
185 De qua carne, quia illum vos habuisse negatis?
Aut finxit potius, si vos dicere tutum est?
Quamquam praecipites dicatis, plura tacendo.
Non ergo manifésta fides, non omnia fixa?
Ante diem quam cum pateretur pascha celebrans,
190 Discipulisque suis tradens memorabile factum;
Acceptum panem pariter vitisque liquorem
Corpus ait, sanguisque meus qui funditur hic est
Pro vobis; fieri semper quod postea iussit.
Quave creatura panem vinumque putatis
195 Esse suum corpus cum sanguine? quaeque fatenda?
Non se factorem mundi per facta probavit,
Et portare simul de carne et sanguine corpus?
Hic deus, hic et homo verus, verumque locutus,
De patre principium, genitum de lumine lumen,
200 Spiritus et verbum, Christi sub imagine virtus,
Cum patre semper erat, unitus gloria et aevo;
Omnitenentis enim solus quia verba ministrat,
Quem capit in terris, et per quem cuncta creavit.
Filius ipse dei, carissimus ipse minister.
205 Hinc genus, hinc et nomen habet, hinc denique regnum,
De domino dominus, fluvius de fonte perenni,
Hic patribus sanctis parens ab origine mundi,
Teste deo, quicumque deum vidisse fatetur,
Promissa et memoranda patris patefecit ab alto,
210 Eduxit populum, gentem percussit iniquam,
Ipse columna fuit lucis nubisque rigoris,
Siccavitque mare, et populos iubet ire per undas,
Hostibus implicitis, fluctuque fretoque copertis;
Per deserta viam fecit sua iussa secutis;
De caelo populo panem dimisit in umbris, 215
Erupitque petram, sitientis unda rigavit,
A deo mandatum legis Mosique locutus
Cum tonitru cantuque tubae, flammaeque columna
Terribili visu, tremebundo corde virorum.
Post bis vicenos completis mensibus annos, 220
Iordane diviso, patuit via, constitit unda;
Partirique tribus terram promissa paterna.
Ipse prophetarum verbum patris ore locutus,
Esseque venturum terris, hominemque futurum
Praedixit, Christum terris manifeste profatus. 225
Expectatus in auxilium, spes unica vitae,
Mundator carnis serae, mortisque fugator,
Tandem venit ab imperio patris omnipotentis,
Humanis sese vestivit et artubus ille.
Adam, virgo, draco, lignum, quae causa ruinae,
Et via qua nos mors temeraria vicerat omnes,
Hac eadem gradiens pastor, pecudemque requirens,
Angelo, virgine, carne sua, lignique medela
Ex quo victus homo victos periturus obibat;
Hinc interpositus pro captis omnibus unus
Sustinuit patiens inimicam in corpore poenam,
Morte sua spolians mortem, fit causa salutis,
Nec non in terris suo postquam corpore sancto
Omnia perpessus persolvit debita nostra,
Infernum petit; hic animas pro crimine vinctas,
Quae sine praesidio conclusae pondere legis
Olim promissa et sperata et tarda rogabant,
Sanctorum in requiem dedit, et cum luce retraxit.
Tertia namque die subiens cum corpore victor,
Immani virtute patris, via facta salutis,
Inque creatura portans hominemque deumque
Conscendit caelos, captivas ille reducens
Primitias, munus domino caramque figuram,
Conseditque patri lucis virtute recepta,
Gloria qua munitus erat, dum vinceret hostem,
Spiritu coniunctus, de nobis carne ligatus.
Hunc pater et dominum et Christum regemque deumque
Iudicio regnoque dato missurus in orbem est.

INDICES.

INDEX

SCRIPTURARUM SACRARUM QUAE IN LIBRIS TERTULLIANI CITANTUR.

EX EXODO.

EX IOSUE.

EX IUDICUM.

EX I REGUM (I SAM.).

. Adv. Marc. IV, 24.
sqq. Adv. Marc. IV, 21.

. Adv. Marc. IV, 9.

. Contra Iud. 13.
. Adv. Marc. II, 14. Scorp. 3.
. 30. De Ieiun. 7.

. De Ieiun. 7.

.
. Adv. Marc. IV, 29.

. Adv. Marc. V, 9. 11.

. Scorp. 3.

EX I PARALIPOMENON.

. Adv. Marc. I, 3. 4.
I.
et 22. Scorp. 8.

EX II PARALIPOMENON.

et 22. Scorp. 8.

EX I ESDRAE.

III.
. De Corona 9.

. De Corona 9.

. Adv. Marc. V, 7.

sqq. Adv. Marc. V, 7.

EX IV ESDRAE.

. De Praescript. Haeret. 3.

. Adv. Marc. IV, 16.

EX IUDITH.

. De Monog. 17.

EX IOB.

. De Fuga in Persec. 2.
. De Patient. 14.

II.
6. De Fuga in Persec. 2.
10. De Patient. 14.
V.
13. Adv. Marc. V, 6.
XVII.
14. De Patient. 14.
XIX.
25. De Resurr. Carn. 22.
XXI.
1. Adv. Marc. III, 11.
XXXVIII.
12 et 13. De Patient. 14.

EX PSALMIS.

I.
1. Adv. Marc. II, 19. IV, 42. De Spectac. 3. 27. De Pudic. 18.
2. Adv. Marc. II, 19. De Pudic. 6.
3. Adv. Marc. II, 19. De Paenitent. 4.
II.
1. Adv. Marc. I, 21. III, 22. IV, 42. V, 3. Adv. Prax. 28. De Resurr. Carn. 20.
2. Adv. Marc. I, 21. III, 22. IV, 42. V, 3. 14. Adv. Prax. 28. De Resurr. Carn. 20.
3. Adv. Marc. III, 22. V, 3. 4.
7. Adv. Marc. III, 20. IV, 22. V, 9. Adv. Prax. 7. 10. Contra Iud. 12.
8. Adv. Marc. IV, 16. 17. 25. V, 17. Contra Iud. 12. 14.
III.
1. Adv. Prax. 11.
4. Adv. Marc. IV, 13.
IV.
5. Adv. Marc. II, 19. V, 18. De Pudic. 19.
7. Adv. Marc. V, 11.
VII.
10. Adv. Marc. V, 7.
12. De Pudic. 2. 10.
VIII.
3. De Anima 20.
6. Adv. Marc. II, 27. III, 7. IV, 21. Adv. Prax. 9. 16. 23. Con-

VIII.
21. De Virg. Vel. 13.

EX ECCLESIASTICO.

XI.
14. Adv. Marc. I, 16.
XV.
18. De Exhort. Castit. 2. De Monog. 14.
XVIII.
30 et 31. De Cultu Fem. II, 2.
XXXIII.
16. De Spectac. 26.
XLVI.
1. Adv. Marc. III, 16. Contra Iud. 9.

EX ESAIA.

I.
2. Adv. Marc. III, 6. V, 9. Contra Iud. 3. 9. De Orat. 2. De Corona 8.
3. Adv. Marc. III, 6. 23. IV, 25. V, 10. Contra Iud. 13. De Corona 8.
4. Adv. Marc. III, 6. Contra Iud. 3.
7. Adv. Marc. III, 33. Contra Iud. 3. 13.
8. Adv. Marc. III, 23. IV, 25. 31. 42. Contra Iud. 3. 13.
10. Adv. Marc. IV, 27. Contra Iud. 9.
11. Adv. Marc. II, 19. 22. Contra Iud. 5. De Orat. 28.
12. Adv. Marc. II, 19. Contra Iud. 5. De Orat. 28.
13. Contra Iud. 5.
14. Adv. Marc. I, 20. IV, 12. 23. V, 4. De Idolol. 14.
15. Contra Iud. 3. De Orat. 11.
16. Adv. Marc. II, 19.
17. Adv. Marc. II, 19. IV, 14. 17. 30. Ad Uxor. I, 8.
18. Adv. Marc. IV, 10. 14. 17. Ad Uxor. I, 8. Scorp. 12.
19. De Resurr. Carn. 26.
20. Adv. Marc. III, 23. Contra Iud. 13.
22. De Anima 3.
23. Adv. Marc. IV, 27. Contra Iud. 9.
II.
1. Adv. Marc. III, 21. V, 4. Contra Iud. 3.
3. Adv. Marc. V, 1. 4. Contra Iud. 3.
4. Adv. Marc. III, 21. IV, 1. Contra Iud. 3.
12. Adv. Marc. IV, 33.
19. Adv. Marc. IV, 30. V, 16. Adv. Hermog. 33.
20. Adv. Marc. III, 23. Contra Iud. 13.
III.
1. Adv. Marc. III, 23. Contra Iud. 13.
2. Adv. Marc. III, 23. V, 6. 8. Contra Iud. 13.
3. Adv. Marc. IV, 27.
11. Adv. Marc. IV, 15.
12. Adv. Marc. IV, 42.
13. Adv. Marc. IV, 14. 42. De Resurr. Carn. 20.
14. Adv. Marc. IV, 14.
15 et 16. Adv. Marc. IV, 15. De Cultu Femin. II, 10.
V.
5. De Resurr. Carn. 22.
6. Adv. Marc. III, 23. Contra Iud. 13.
7. Adv. Marc. IV, 30.
12. De Corona 9.
14. Adv. Marc. IV, 15.
18. De Paenitent. 11.
20. Scorp. 1. De Carne Chr. 24. Adv. Marc. V, 14.
23. Adv. Marc. IV, 27.
26. Adv. Marc. IV, 14.
VI.
3. De Orat. 3.
10. Adv. Marc. III, 6. IV, 13. 19. V, 11. De Ieiun. 6. Apolog. 21. De Corona 8.
VII.
3. Apolog. 21.
9. Adv. Marc. IV, 20. 25. V, 11. De Bapt. 10. Apolog. 21.

22. De Resurr. Carn. 31.
23. Contra Iud. 4. De Resurr. Carn. 31.
24. De Resurr. Carn. 31.

EX IEREMIA.

I.
5. De Anima 26.
9. Adv. Prax. 22.
II.
10. Contra Iud. 13.
11. Contra Iud. 13.
12. Contra Iud. 13.
13. Contra Iud. 13.
31. Adv. Marc. IV, 31.
IV.
4. Adv. Marc. I, 20. IV, 1. 11. V, 4. Contra Iud. 3. De Pudic. 6.
VII.
15. De Pudic. 2. 19.
24. Adv. Marc. IV, 31.
25. Adv. Marc. IV, 31.
VIII.
4. De Paenitent. 8.
IX.
22. Adv. Marc. IV, 15.
XI.
8. Adv. Marc. IV, 31.
14. De Pudic. 2.
19. Adv. Marc. III, 19. IV, 40. Contra Iud. 10.
20. Adv. Marc. IV, 33. 35.
XIV.
8. Adv. Marc. III, 6.
11. De Pudic. 2.
XVI.
16. Adv. Marc. IV, 9.
XVII.
5. Adv. Marc. IV, 16. 27. 33. V, 7.
9. Adv. Marc. III, 7. Contra Iud. 14. De Carne Chr. 15.
10. Adv. Marc. IV, 33.
XVIII.
11. Adv. Marc. II, 24.
XIX.
11. De Paenitent. 4.
XXII.
3. Adv. Marc. IV, 30.
5. Adv. Marc. II, 26.
XXXI.
8. De Bapt. 19.
29. Adv. Marc. II, 15. De Monog. 7.
30. De Monog. 7.
31. Adv. Marc. I, 20. IV, 1. Contra Iud. 3.
33. Contra Iud. 3.
XXXII.
25. Adv. Marc. IV, 40.
XLIX.
13. Adv. Marc. II, 26.
18. De Monog. 16.
LI.
15. Adv. Hermog. 45.

EX THRENIS.

IV.
7. Adv. Marc. IV, 8.
20. Adv. Marc. III, 6. Adv. Prax. 14.

EX BARUCH.

III.
38. Adv. Prax. 16.
VI.
3. Scorp. 8.
4. Scorp. 8.
5. Scorp. 8.
9. De Corona 10.

EX EZECHIELE.

I.
1. Adv. Prax. 14.
VIII.
12. Contra Iud. 11.
13. Contra Iud. 11.
14. Contra Iud. 11.
15. Contra Iud. 11.
16. Contra Iud. 11.
17. Contra Iud. 11.
18. Contra Iud. 11.
IX.
1. Contra Iud. 11.
2. Contra Iud. 11.
3. Contra Iud. 11.
4. Contra Iud. 11. Adv. Marc. III, 22.

EX DANIELE.

25. Contra Iud. 8.
26. Contra Iud. 8. 13.
27. Contra Iud. 8.
X.
1. De Ieiun. 9.
2 et 3. De Ieiun. 9. De Anima 48.
12. De Ieiun. 9.
XIV.
48 sqq. De Corona 4.
XVI.
2 sqq. De Idolol. 18.
35 sqq. De Ieiun. 7.

EX OSEE.

I.
2. De Pudic. 6.
6. Adv. Marc. IV, 16.
9. Adv. Marc. IV, 16.
II.
1. Adv. Marc. IV, 16.
11. Adv. Marc. I, 20. V, 4.
VI.
1. Adv. Marc. IV, 43. Contra Iud. 13.
2. Adv. Marc. IV, 43.
6. Adv. Marc. II, 13. 17. IV, 17. 27. V, 11. De Paenitent. 8. De Pudic. 2.
VIII.
14. Adv. Marc. IV, 29.
X.
6. Adv. Marc. IV, 42.
XII.
4. Adv. Marc. IV, 39.
XIII.
14. Adv. Marc. V, 10.

EX IOELE.

II.
10. Adv. Prax. 16.
13. De Ieiun. 16. De Pudic. 2.
15. De Ieiun. 16.
22. Contra Iud. 13.
28. Adv. Marc. V, 4. 9. 11. De Resurr. Carn. 10.
30. Adv. Marc. IV, 39.
31. Adv. Marc. IV, 39.
III.
18. Adv. Marc. III, 5.

EX AMOS.

II.
6. Adv. Marc. IV, 40.
13. De Ieiun. 9.
IV.
13. Adv. Hermog. 32. Adv. Prax. 28. Adv. Marc. III, 6.
V.
21. Adv. Marc. V, 4.
VI.
1. Adv. Marc. IV, 35.
4. Adv. Marc. IV, 15.
5. Adv. Marc. IV, 15.
6. Adv. Marc. IV, 15.
VIII.
9. Contra Iud. 10. 13. Adv. Marc. IV, 42.
10. Contra Iud. 10.
IX.
6. Adv. Marc. III, 24. IV, 34. V, 15. Scorp. 10.

EX IONA.

I.
3. De Corona 8.
II.
1. De Resurr. Carn. 58. De Pudic. 10.
2. De Orat. 13.
11. De Resurr. Carn. 31. 58.
III.
4. Adv. Marc. V, 11. De Pudic. 10.
10. Adv. Marc. II, 24. IV, 10.
IV.
2. Adv. Marc. II, 24. De Pudic. 10.

EX MICHAEA.

V.
2. Contra Iud. 13.
VI.
6. Adv. Marc. IV, 36.
VII.
6. Adv. Marc. IV, 30.
18. Adv. Marc. IV, 10.
19. Adv. Marc. IV, 10.

23. Adv. Marc. IV, 15.
24. Adv. Marc. IV, 15.
25. Adv. Marc. IV, 15.
26. Adv. Marc. IV, 15.
27. Adv. Marc. IV, 16. De Anima 35.
28. Adv. Marc. IV, 16.
29. Adv. Marc. IV, 16. De Fuga in Persect. 13.
30. Adv. Marc. IV, 16. De Bapt. 18.
31. Adv. Marc. IV, 16. Scorp. 10.
34. Adv. Marc. IV, 17.
35. Adv. Marc. IV, 17.
36. Adv. Marc. IV, 17. De Pudic. 2.
37. Adv. Marc. IV, 17. De Orat. 7. De Patient. 12. De Pudic. 2.
38. Adv. Marc. IV, 17.
39. Adv. Marc. IV, 17.
40. Adv. Marc. I, 14. IV, 17. De Anima 55.
42. Adv. Marc. IV, 17.
43. Adv. Marc. I, 2. IV, 17. De Anima 21.
45. Adv. Marc. IV, 17.
46. Adv. Marc. IV, 17.

VII.

9. Adv. Marc. IV, 18.
15. Adv. Marc. IV, 18.
16. Adv. Marc. IV, 18.
19. Adv. Marc. IV, 18.
21 et 22. Adv. Marc. IV, 18.
23. Adv. Marc. IV, 18.
24. Adv. Marc. IV, 18.
26. Adv. Marc. IV, 18.
27. Adv. Marc. IV, 18.
28. Adv. Marc. IV, 18.
37 et 38. Adv. Marc. IV, 18. De Pudic. 11.
50. Adv. Marc. IV, 18.

VIII.

2. Adv. Marc. IV, 18.
3. Adv. Marc. IV, 18.
8. Adv. Marc. IV, 19.
10. Adv. Marc. IV, 19.
11. De Praescript. Haeret. 31.
16. Adv. Marc. IV, 19.
17. De Paenit. 6.
18. Adv. Marc. IV, 19.
20. Adv. Marc. III, 11. IV, 19.
21. Adv. Marc. IV, 19.
22. De Corona 8.
25. Adv. Marc. IV, 20.
30. Adv. Marc. IV, 20.
31. Adv. Marc. IV, 20.
43 et 44. Adv. Marc. IV, 20.
45. Adv. Marc. IV, 20.
46. Adv. Marc. IV, 20.
47. Adv. Marc. IV, 20.
48. Adv. Marc. IV, 20.

IX.

1 et 2. Adv. Marc. IV, 21.
3. Adv. Marc. IV, 21.
5. Adv. Marc. IV, 21.
7 et 8. Adv. Marc. IV, 21.
10. Adv. Marc. IV, 21.
14. Adv. Marc. IV, 21.
17. Adv. Marc. IV, 21.
18. Adv. Marc. IV, 21.
20. Adv. Marc. IV, 21. 22.
21. Adv. Marc. IV, 21.
22. Adv. Marc. IV, 21.
24. Adv. Marc. IV, 21.
26. Adv. Marc. IV, 21.
28. Adv. Marc. IV, 22.
29. Adv. Marc. IV, 22.
30 et 31. Adv. Marc. IV, 22. Adv. Prax. 14.
33. Adv. Marc. IV, 22.
34. Adv. Marc. IV, 22.
35. Adv. Marc. IV, 22. Adv. Prax. 19.
41. Adv. Marc. IV, 23.
47. Adv. Marc. IV, 23.
52. 54. Adv. Marc. IV, 23.
55. Adv. Marc. IV, 26.
56. De Carne Chr. 13.
57. Adv. Marc. IV, 23.
58. De Idolol. 18.
59. 60. Adv. Marc. IV, 23.
61. Adv. Marc. IV, 24.
62. De Idolol. 12.

X.

1. Adv. Marc. IV, 24.
4. Adv. Marc. IV, 24.
5. Adv. Marc. IV, 24. De Orat. 26.

8. Adv. Marc. IV, 43.
9. Adv. Marc. IV, 43.
11. Adv. Marc. IV, 43.
13. Adv. Marc. IV, 43.
15. Adv. Marc. IV, 43.
16 sqq. Adv. Marc. IV, 43.
21. Adv. Marc. IV, 43.
25. Adv. Marc. IV, 43.
37. Adv. Marc. IV, 43.
38. Adv. Marc. IV, 43.
39. Adv. Marc. IV, 43. De Carne Chr. 5.
41. Adv. Marc. IV, 43.
47. Adv. Marc. IV, 43.
51. Apolog. 21.

EX IOANNE.

I.
1. Adv. Hermog. 18. 20. Adv. Prax. 5. 7 12 13. 16. 21.
3. Adv Hermog. 18. 21. 22. 45. Adv Prax. 2 7. 12. 16. 21. De Resurr Carn. 5. Apolog. 21.
4. De Carne Chr. 12.
9. Adv. Prax. 12.
12. De Orat. 2.
13. De Carne Chr. 19. 24.
14. Adv. Prax. 16. 21. 26. De Resurr. Carn. 37. De Carne Chr. 18. De Pudic. 6. 16.
18. Adv. Prax. 8. 15. 21.
21. De Anima 35.
29. Adv. Prax. 21. Contra Iud. 9.
32. De Carne Chr. 3.
49. Adv. Prax. 21.
50. Adv. Prax. 21.

II.
8. De Bapt. 9. De Anima 17.
16. Adv. Prax. 21.
19. Adv. Prax. 22. De Pudic. 16.

III.
5. De Bapt. 9. 12. 13. 15.
6. Adv. Prax. 27. De Carne Chr. 18.
11. De Resurr. Carn. 23.
13. Adv. Prax. 30.
16. Adv. Prax. 21.
17. Adv. Prax. 21.
18. Adv. Prax. 21.
30. De Orat. 1.
31. De Orat. 1. De Bapt. 11.
35. Adv. Prax. 21. 24.
36. Adv. Prax. 21.

IV.
2. De Bapt. 11.
6. De Bapt. 9.
7. De Carne Chr. 9.
12. Adv. Marc. IV, 35.
17 et 18. De Pudic. 11.
20. Adv. Marc. IV, 35.
23. De Orat. 28.
24. De Orat. 28.
34. Adv. Prax. 21.

V.
2. De Bapt. 5.
16. Contra Iud. 9.
17 et 18. Contra Iud. 9.
19. Adv. Prax. 21.
20. Adv. Prax. 21.
21. Adv. Prax. 21. 24.
22. Adv. Prax. 16. 21. 24.
23. Adv. Prax. 21.
24. Adv. Prax. 21. De Resurr. Carn. 37.
25. Adv. Prax. 21. De Resurr. Carn. 37.
26. Adv. Prax. 21.
28. De Resurr. Carn. 37.
29. De Resurr. Carn. 37. De Paenitent. 3.
31. Adv. Hermog. 15.
35. Contra Iud. 9.
36. Adv. Prax. 21.
37. Adv. Prax. 21.
39. De Praescript. Haeret. 8.
43. Adv. Prax. 17. 21.

VI.
15. De Idolol. 18.
28. Adv. Prax. 21.
29. Adv. Prax. 21.
32. Adv. Prax. 21. De Orat. 6.
35. Adv. Prax. 21.
38. Adv. Prax. 8. De Resurr. Carn. 34. De Orat. 4.
39. De Resurr. Carn. 34. 35.
40. Adv. Prax. 21. De Resurr. Carn. 34.
43. Adv. Prax. 23.

EX ACTIS APOSTOLORUM.

EX EPISTULA AD ROMANOS.

18. Adv. Marc. V, 6. De Pudic. 15.
19. Adv. Marc. V, 6.
20. Adv. Marc. V, 6.
21. Adv. Marc. V, 6.
22. De Resurr. Carn. 59.

IV.
3. De Pudic. 14.
4. De Pudic. 14.
5. Adv. Marc. V, 7.
6. De Idolol. 5.
7. De Virg. Vel. 13. De Orat. 22. De Pudic. 14.
8. De Ieiun. 12. De Pudic. 14.
9. Adv. Marc. V, 7. De Pudic. 14.
14. De Pudic. 14.
15. De Monog. 6. 7. 14.
18. De Pudic. 14.
19. De Pudic. 14.
20. De Pudic. 14.
21. De Pudic. 14.

V.
1. Adv. Marc. V, 7. De Pudic. 14.
2. Adv. Marc. V, 7. De Pudic. 14.
3 et 4. Adv. Marc. V, 7. De Pudic. 2. 13.
5. Adv. Marc. V, 7. De Pudic. 13. 14. 20. 22.
6. De Pudic. 13. 18. Adv. Marc. I, 3.
8. Adv. Marc. V, 7.
9. Adv. Marc. V, 7. De Pudic. 13. 18.
10. De Idolol. 14. De Anima 35. De Pudic. 18.
11. Ad Uxor. II, 3. De Pudic. 18. Adv. Marc. IV, 9.
12. De Pudic. 2. 19.
13. Adv. Hermog. 11. De Pudic. 13.

VI.
1. De Pudic. 2.
2. De Pudic. 2.
3. De Pudic. 14. Adv. Marc. II, 9.
6. De Corona 11.
8. De Monog. 11.
10. De Pudic. 16.
11. De Anima 21. De Pudic. 16.
12. De Cultu Femin. II, 10. De Exhort. Castit. 8. De Bapt. 17.
13. Adv. Marc. V, 7. De Pudic. 16.
14. Adv. Marc. V, 7.
15. Adv. Marc. V, 7. De Pudic. 6. 16.
16. De Pudic. 16.
17. De Pudic. 16.
18. De Monog. 9. De Pudic. 16.
19. De Pudic. 6. 16.
20. Adv. Marc. V, 7. De Resurr. Carn. 10. De Pudic. 6. 16.

VII.
1. De Monog. 3. 11. De Pudic. 16.
2. De Monog. 11. De Pudic. 16.
3. De Pudic. 16.
6. De Exhort. Castit. 3. De Monog. 11.
7. Ad Uxor. II, 1. De Monog. 3.
8. Adv. Marc. V, 7. De Pudic. 16. De Monog. 11.
9. Adv. Marc. V, 7. Ad Uxor. I, 3. De Exhort. Castit. 3. De Monog. 3. De Pudic. 1. 16.
10. Adv. Marc. V, 7. De Exhort. Castit. 3. De Monog. 3.
11. Adv. Marc. V, 7. De Pudic. 16.
12. Ad Uxor. II, 2.
13. Ad Uxor. II, 2.
14. Ad Uxor. II, 2.
15. Ad Uxor. II, 1.
18. De Monog. 11.
20. Ad Uxor. II, 1. De Monog. 11. De Idolol. 5.
21. De Monog. 11.
22. De Corona 13.
25. De Exhort. Castit. 4.
27. Ad Uxor. I, 7. De Exhort. Castit. 4. De Monog. 11. De Pudic. 16.
28. De Exhort. Castit. 4. De Monog. 11. Ad Uxor. I, 7. De Pudic. 16.
29. Adv. Marc. I, 29. V, 7. 8. De Cultu Femin. II, 9. Ad Uxor. I, 5. De Exhort. Castit. 4. 5.

EX II EPISTULA AD CORINTHIOS.

EX EPISTULA AD GALATAS.

EX EPISTULA AD EPHESIOS.

EX EPISTULA AD PHILIPPENSES.

EX EPISTULA AD COLOSSENSES.

EX II EPISTULA AD TIMOTHEUM.

EX EPISTULA AD TITUM.

EX EPISTULA AD HEBRAEOS.

EX EPISTULA D. IACOBI.

EX I EPISTULA D. PETRI AD PONTICOS.

EX I EPISTULA D. IOANNIS

16. De Pudic. 2. 19.
21. De Corona 10.

EX II EPISTULA D. IOANNIS.

7. Adv. Marc. V, 16.
10. De Praescript. Haeret. 8.

EX EPISTULA D. IUDAE.

14. De Cultu Femin. I, 3.

EX APOCALYPSI D. IOANNIS.

6. De Monog. 7. 12. De Exhort. Castit. 7. De Anima 9.
8. Adv. Prax. 17.
10. De Anima 9.

I.
1. Adv. Marc. IV, 5.
3. De Paenitent. 8.
4. De Paenitent. 8.
6. De Praescript. Haeret. 46.
7. De Corona 15.
8. Adv. Marc. IV, 5.
9. De Paenitent. 8.
10. Scorp. 12. De Corona 15.
12. Adv. Marc. IV, 5. Scorp. 12.
13. Scorp. 12.
14. De Paenitent. 8.
17. Scorp. 12.
18. Adv. Marc. IV, 5. De Paenitent. 8.
20. De Praescript. Haeret. 33. De Pudic. 19.
21. De Pudic. 19.
22. De Pudic. 19.

II.
1. Adv. Marc. IV, 5.
4. De Resurr. Carn. 27.
5. Scorp. 12.
7. Adv. Marc. IV, 5.
10. Scorp. 12.
12. Scorp. 12.
14. Adv. Marc. IV, 5.
19. De Patient. 11.

IV.
4. De Corona 15.
6. De Corona 15.
8. De Orat. 3.

V.
13. Ad Uxor. I, 1.

VI.
2. De Corona 15.
4. De Pudic. 20.
8. De Pudic. 20.
9. De Resurr. Carn. 25. De Anima 8. 9.
10. De Orat. 5.
11. De Cultu Femin. II, 13.
12. De Anima 28.
13. Adv. Hermog. 34.
14. Adv. Hermog. 34.

VII.
12. Ad Uxor. I, 1.
14. Scorp. 12.
17. De Resurr. Carn. 58.

X.
2. De Corona 15.

XI.
3. De Anima 50.

XII.
10. De Bapt. 5.

XIV.
4. De Resurr. Carn. 27.
14. De Corona 15.

XV.
7. De Resurr. Carn. 25.

XVI.
1. De Resurr. Carn. 25.
5. Contra Iud. 9.

XVII.
6. Scorp. 12. Adv. Marc. III, 13.
9. De Cultu Femin. II, 12.
18. De Cultu Femin. II, 12.

XVIII.
4. De Corona 13.

XIX.
15. Adv. Marc. III, 14.
19. De Resurr. Carn. 25.
21. De Resurr. Carn. 25.

XX.
3. Adv. Hermog. 11.
4. Adv. Marc. III, 24.
13. De Resurr. Carn. 32.

INDEX RERUM.

A.

D*

D.

E.

F.

L.

O.

S.

T.

V.

B.

C.

D.

F.

H.

L.

L.

L.

L.

L.

Q.

T.

X.

Z.

T.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

pag. 402 lin. ult. post „adicis“ pro puncto comma ponendum est.
- 456 - 1 adn. crit. verba „*h. e.* super“ parenthesis signo claude.
- 491 - 5 dele alterum „et“ post „fides“.
- 495 - 3 corrige „et scribit“ pro „scribit“.
- 506 - 8 dele comma post „semper“.
- 520 - 5 tolle comma post „id est“.
- 530 - 5 repone „Beniamin“.
- 573 - 6 repone „quidem“ pro „quidam“.
- 592 11 adn. crit. corrige „retrectatio“ pro „rectrectatio“.
- 602 - 1 adn. crit. repone „ipsumque *libri omnes.*“ pro „ipsumque d *nanus.*“
- 613 - 17 pone comma post „Age iam“.
- 621 - 15 dele comma post „accipit“.
- 639 - 6 adn. crit. dele verba „(ed. LB.)“
- 640 - 1 adn. crit. scribe „*Pro* Et quis *malim* Ecquis“.
- 643 - 1 dele comma post „hominum“.
- 644 - 3 dele commata post „conditor“, et lin. 12 post „execrantur“.
- 645 10 tolle comma post „pristinarum“.
- 647 - 20 dele comma post „differunt“.
- 648 - 8 dele comma post „ostenditur“.
- 704 - 4 adn. crit. repone „sec.“ pro „scc.“
- 707 - 2 adn. crit. rescribe „quas habes cap. 14“ cett.
- 724 - 9 pone comma post „capitis“.
- 725 - 7 dele comma ante „nisi“.
- 729 - 12 dele comma post „deo“.
- 738 - 2 adn. crit. corrige „Laurentianus“ pro „Laurentianae“.
- 745 - 4 scribe „Denique, Erunt, inquit“.
- 753 - 6 dele comma ante „quot“.
- 755 - 4 ab infer. dele comma ante „prior“.
- 757 - 2 ab infer. dele comma ante „tandem“.
- 767 - 18 pone comma post „initium“.
- 769 - 4 dele comma post „tempus est“.
- 773 - 11 ab infer. dele commata ante „quo“ et ante „ministrabant“.
- 782 - 3 sq. adn. crit. repone „in praecessione *liber Divionensis.*“
- 786 - 5 ab infer. dele comma ante „quam“.
- 787 in summae paginae margine repone capitis numerum.
- 791 lin. 10 dele comma ante „eo usque“.
- 813 - 3 ab infer. pone commata ante „etiam“ et ante „inter“.
- 837 - 19 post „nascitur“ dele comma.
- 847 - 9 sq. repone „amitteret“.
- 917 - 3 pone comma post „senium“.
- 925 - 4 dele comma post „favente“.
- 928 - 2 pone comma ante „haud“, et ibid. lin. 3 pone comma ante „ reptam“.
- 932 - 6 ante vocabula „etiam“ et „iuxta“ repone commata.
- 937 - 4 repone „Tirynthium“ pro „Tyrinthium“.
- 942 - ult. pone signum interrogationis post „spectas“.
- 952 - 1 adn. crit. nr. 54 pertinet ad vocem „Atquin“ in verb. scriptoris li item lin. 4 ante „nulli“ repone numerum 54 b., et ante „A numerum 54 c.
- 954 - 4 adn. crit. pro „*Ios.*“ repone „*Io.*“
- 955 - 3 dele comma post voc. „philosophia“.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

TOMUS II.

pag. 4 lin. 1 adn. crit. pro „Rhenano“ repone „Rhenani“.
- 6 - 4 dele comma post „Minus est“.
- 7 - 1 dele comma post „interpretantur“.
- 16 - 7 ab infer. dele comma post „debet“.
- 20 - 3 dele comma post „demonstremus“.
- 22 - 5 ab infer. dele comma post „Petro“. Item tolle comma lin. 2 ab infer. post „reprehendebant“.
- 23 - 1 dele commata post „Paulum“ et lin. 3 post „Bene“.
- 26 - 10 distingue „vacuum, quale est ut“ cett.
- 27 - 10 scribe „Vae“ pro „vae“, et in adn. crit. lin. 6 repone „12“ pro „2“, et dein „mortem morte *A.*“. Dein dele adnotatum „16. mortem morte *A.*“.
- 28 - 2 distingue „prostibulum, et ipsam cuius“.
- 34 - 4 adn. crit. repone „Felix *C.*“ pro „Felix *BC.*“
- 38 - 5 ab infer. tolle interpunctionem post „Christianorum“.
- 39 - 9 sq. Nescio an non sit melius scribendum „orant; etiam ethnicis, si supervenerint, sanctum“ cett.
- 40 - 7 dele comma post „Ita fit.“, et lin. 9 dele commata post „Et hoc est.“, et paulo infra post „accepit“.
- 46 - 2 pro „continet“ repone „contineat“.
- 51 - 16 dele comma ante „quam“.
- 53 - 3 ab infer. dele comma ante „iustissime“.
- 54 - 3 dele comma post „admitti“.
- 57 - 9 ab infer. pone comma ante „innati“.
- 58 - 8 pone comma post „enarret“, et lin. 12 ab infer. pro „Etsi“ repone „Et si“.
- 60 - 8 post „praesumptionem“ tolle semicolon et repone comma. Item lin. 14 rescribe „et si“ pro „etsi“.
- 63 - 10 pone comma post „comperta sit“.
- 65 - 6 adn. crit. repone „Iunius“ pro „Iuniis“.
- 70 - 3 ante „de quibus“ et lin. 4 ante „per Osee“ tolle commata.
- 80 - 11 ab infer. ante „si“ et lin. 12 ante „qua“ tolle commata.
- 83 - 2 tolle comma post „testimonium“. Ibidem lin. 10 ab infer. distingue „differt. Sub“.
- 86 - 11 ab infer. repone comma post „pronuntiare“.
- 88 - 5 dele comma post „vidit deus“.
- 93 - 15 rescribe „et si“ pro „etsi“.
- 96 - 9 ab infer. distingue „editur ante quam diabolus“.
- 100 - 8 ab infer. post „illuderet“ pone interrogationis signum.
- 101 - 24 repone „creatorem“ pro „creatorum“, et paulo post pone comma post „iustitiae“.
- 106 - 6 pro „aestuata“ nunc repono „extincta“, et lin. 13 ab infer. rescribendum est „esiturus“ pro „esituris“.
- 107 - 1 tolle comma ante „ne“, et lin. 10 distingue „non onus legis, adiuvandum“.
- 109 - 6 post „elector“ pone signum interrogationis.

pag. 112 lin. 11 dele comma ante „ne".
- 114 - 8 dele comma post „destinans".
- 116 - 9 ab infer. tolle comma post „faceret"
- 117 - 11 post „proponam" tolle comma.
- 119 - 12 pone comma ante „debitam".
- 120 - 4 ab infer. pone comma ante „creatori
- 128 - 6 pone comma post verba „ab illis".
- 135 - ult. tolle comma post „Marcionis".
- 137 - 8 tolle comma post „agnoscendus".
„quod est deus", et lin. 22 |
„exinde quo".
- 138 - 4 pro „promittat" repone „praemittat".
- 139 - 15 tolle comma ante verba „quae poste
- 142 - 13 post „si quando" tolle comma, et l
„et si".
- 143 - 1 tolle commata post „Christum" et p
„cum deo" repone „cum duo'
- 144 - 2 distingue „illum est, angelum".
- 146 - 13 tolle commata ante „carnaliter" et
ult. distingue „suffigendo, nerv
- 148 - 16 pone commata post „passionem" et
- 152 - 2 ab infer. distingue „eorum; postea
runt" cett.
- 154 - 11 distingue „proiecit, vide".
- 155 - 13 ab infer. repone „ipsa" pro „ipse".
- 161 - 2 adn. crit. repone „nomine meo offe
- 162 - 17 sq. distingue „evangelio, scilicet s
nefas" cett.
- 173 - 15 distingue „timendi, et ille". Ibide
bis, Oportet".
- 175 - 1 sq. distingue „emundato, significato -
ab infer. dele comma post „ti
- 179 - 9 ab infer. dele comma post verba „(
- 184 - 6 ab infer. distingue „discipuli ea die
- 186 - 10 scribe „et si" pro „etsi".
- 190 - 8 repone „qua sine" pro „quia sine".
- 191 - 13 distingue „dixerim, fortasse mandave
- 192 - 10 ab infer. dele commata post „comm
„vindicarit".
- 194 - 6 scribe „edicit" pro „edidit". Ibide
pro „etsi".
- 198 - 11 pone comma ante „et possim", et li
- 201 - 9 dele comma post „obsequium".
- 207 - 7 pone comma post „quaerentes".
- 209 - 5 dele comma post „proeliatus".
- 210 - 2 dele comma post „quaesierat".
- 217 - 4 adnot. crit. repone „17. inquit *om.*
- 219 - 7 ab infer. dele commata post „venis"
misisti".
- 220 - 7 dele comma post verba „de tuo".
- 226 - 8 repone „disiciet" pro „desiciet".
„praestanda", et dele commata
et lin. 4 ab infer. post „aliqua
- 231 - 8 ab infer. repone comma ante „non
- 235 - 6 dele comma post „vobis".
- 236 - 14 pone comma post „Israëlem".
- 237 - 6 scribe „deliciarum".
- 240 - 9 ab infer. distingue „talis et flamma;
- 242 - 8 distingue „quo? nisi".
- 244 - 1 adn. crit. repone „17. speciem Iuda
gerunt *B.* spem Iudaei gerunt

ADDENDA ET CORRIGENDA.

pag. 250 lin. 6 numerum [26] colloca ante vocem „ut".
- 251 - 7 ab infer. repone „deliciarum".
- 254 - 2 dele comma post „dicitis".
- 267 - 2 repone „Nam [1] e tot festis Iudaeorum paschae diem [1a] elegit", et infra in adn. crit. „1. et *BC*. 1 a. egit *BC*."
- 267 - ult. dele comma post „intellegens".
- 278 - 18 repone „quo adstringeris" pro „quod adstr.". Ibidem lin. 24 reposuerim „nec apostolus non angelum".
- 320 - 3 Pro „nihil habendae" in *d*. extat „nihili hab."
- 322 - 5 post „flerent" pone comma pro semicolo.
- 323 - 9 ab infer. dele comma ante „quam".
- 326 - 11 tolle comma ante „faciens". Item lin. 18 tolle commata ante „iam non", et lin. 2 ab infer. ante et post „inquit".
- 332 - 3 ab infer. repone comma ante „quasi".
- 333 - 3 pone comma post „eadem".
- 334 - 4 dele comma post „dicit", et ibidem lin. 7 pone semicolon ante voc. „quasi".
- 360 - 8 ab infer. pro „etsi" rescribe „et si". Ibidem in adn. crit. lin. 7 adde voc. „dicetur" ante „*Fr. Iunius*."
- 362 - 2 repone „Et separavit" pro „et separavit", et lin. 10 pone comma post „vanum".
- 375 - 2 ab infer. repone „loca" pro „Loca".
- 378 - 6 ab infer. pone comma post „ex hoc etiam".
- 386 - 1 pro „delineavit" repone „declinavit". Ibidem lin. 5 et 6 pone commata post „quosdam" et post „Secundus".
- 390 - 11 reposuerim „simillimus patri et par ei per omnia".
- 400 - ult. distingue „inquirere. Quem".
- 403 - 3 pone comma post „idcirco". Ibidem lin. ult. rescribe „Passionis" pro „passionis".
407 - 1 dele comma ante „postea". Ibid. lin. 14 dele comma post „deputatur".
- 416 - 10 sq. ita distingue „interiores (despoliari — —videbantur) easque Demiurgo".
- 418 - 1 pone semicolon post „Demiurgi".
- 430 - 6 ab infer. dele comma ante „quoquo".
- 432 - 6 rescribe „illi facis quae" pro „illi facis, quem".
- 436 - 7 pone comma ante „suscepit".
- 448 - 6 adn. crit. repone „ignorantiae" pro „ingnorantiae".
- 459 - 8 adn. crit. repone „(si *cod. Pithoei*)".
- 461 - 17 dele comma ante „quam", et in adnot. crit. lin. 7 adde scripturam „contradicitur *D*."
- 472 . 2 adn. crit. rescribe „quaecumque ethnici *ABCa. tres Vaticani*.", et ibid. lin. 3 „19. fideliores *ABCmgabcd*. fidelioribus *C*."
- 473 - 16 colloca numerum [5] ante voc. „vituperatione".
- 478 - 7 ab infer. numerum [11] colloca ante voc. „Christi".
- 480 - 6 corrige „relevatur" pro „revelatur".
- 482 - 5 ab infer. repone „resurrectionis".
- 483 - 3 dele comma ante „nisi".
- 486 - 15 colloca numerum [1] ante „ne".
- 491 - 3 scribe „Mortui" pro „mortui".
- 509 - 7 repone „adpropinquaverit".
- 510 - 4 repone „relevans" pro „revelans".
- 513 - 5 ab infer. dele comma ante „quod".
- 587 - 5 ab infer. dele comma post „proficere".
- 588 - 2 distingue „varii. Alia" cett., et lin. 5 dele comma ante „fetu", et lin. 8 ab infer. pro „citra" repone „circa".
- 590 - 6 ab infer. pone comma post „rerum".
- 625 - 12 ab infer. post „sufficiat" pone comma.
- 629 - 2 pro „exprimere" nunc reposuerim „expromere". Ibid. lin. 4 ab infer. dele comma ante „Aristodemus".
- 631 - 8 distingue „Aristoteles. Ignosce" cett.; et lin. 4 rescribe „Trophonii" pro „Throphonii".

pag. 666 lin. 6 pone interrogationis signum post „comprimunt me".
- 671 - 5 adn. crit. rescribe „17. dei *om. bcd.*"
- 703 - 15 ab infer. dele comma ante voc. „quasi".
- 705 - 5 sq. tolle commata post „iustissimum" et post „sabbatizantem".
- 766 - 2 adn. pro „Leidensi" repone „Leidensis.", et lin. 12 ab infer. re; „fragmentum" pro „fragmentem".
- 779 v. 227 pro „rubeus" repone „rubens".